ZİYA GÖKALP

Kitaplar

1

YKY

BÜTÜN ESERLERİ - BİR

Ziya Gökalp

Kitaplar

2. baskı

1 Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı? ■ Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak ■ Türk Töresi ■ Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri ■ Türkçülüğün Esâsları ■ Türk Medeniyeti Tarihi ■ Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler ■ Malta Konferansları

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

BÜTÜN ESERLERİ - BİR
KİTAPLAR 1

Ziya Gökalp (Diyarbakır, 23 Mart 1876 - İstanbul, 25 Ekim 1924): Sosyolog, fikir adamı, şair ve yazar. Diyarbakır Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdi (1890). Diyarbakır İdedisi'nde ve İstanbul Mülkiye Baytar Mektebi'nde okudu. Genç yaşta Arapça, Farsça, Fransızca öğrendi. Batı felsefesiyle tanışıp yoğun bir okuma dönemi geçirdi. İstanbul'da kendisini siyasi hayatın içinde buldu. Tutuklandı, Diyarbakır'da ikamete mecbur tutuldu. Jön Türk hareketiyle bağlantı kuran Ziya Gökalp, 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi'ni kurdu. Diyarbakır Maarif Müdürlüğü, Selanik Sultanisi Sosyoloji öğretmenliği gibi görevlerde bulundu. Burada *Genç Kalemler* dergisini yayınlayanlar arasında yer aldı. *Halka Doğru*, *İslâm Mecmuası* ve *Yeni Mecmua*'da yazılar yayımladı. Dârülfünûn'da Sosyoloji Müderrisliğine yaptı (1913-1919). 1919-1921 yıllarını Malta'da sürgün olarak geçirdi. 1921'de İstanbul'a döndü ve oradan Diyarbakır'a geçti. *Küçük Mecmua*'yı çıkardı, Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen çalışmalar yaptı. Yazı ve kitaplarıyla yeni Türk devletinin oluşmasına, kültür politikaları geliştirilmesine katkıda bulundu. 1923'te Ankara'ya gitti, önce Telif ve Tercüme Heyeti Başkanı, sonra da Diyarbakır Milletvekili oldu. Kısa bir süre sonra rahatsızlanarak ölen Ziya Gökalp'ın bazı şiirleri ve fikir eserleri sağlığında kitaplaşmış, sonraki yıllarda ise birkaç "toplu eserler" girişimiyle birçok kitabı yayımlanmış, bunlardan bazıları ise değişik zamanlarda tekrar tekrar basılmıştır. En ünlü kitapları: *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918), *Türk Töresi* (1923), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925).

Şevket Beysanoğlu (Diyarbakır, 1 Ağustos 1920 – Ankara, 23 Nisan 2003): Hukukçu, edebiyat ve halkbilimi araştırıcısı. A. Ü. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1942). Hâkimlik, avukatlık yaptı. Hayatını başta Ziya Gökalp olmak üzere Diyarbakır'dan yetişen fikir ve sanat adamlarına, bu yöreyle ilgili tarih ve halkbilimi çalışmalarına adadı. Dergiler, kitaplar yayımladı, dernek ve vakıf yöneticiliği yaptı. *Diyarbakır Folkloru, I-II* (1943, 1946), *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, I-IV* (yb. 1996-2003), *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, I-III* (1998-2001) kırktan fazla kitabından birkaçı.

Yusuf Çotuksöken 20 Nisan 1947'de Eskişehir'de doğdu. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi (1970). Lise ve üniversitelerde öğretmen ve öğretim elemanı olarak çalıştı (1971-2003,). İstanbul (1981-1998), Beykent (1998-2003), Maltepe (2003-210), Yeditepe (2010-2017) üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Sözlük çalışmaları, deneme, inceleme, eleştiri ve derleme kitapları, antolojileri var. Ziya Gökalp'ın beş eserini sadeleştirerek yayımladı. Çalışma ve hizmetleri dolayısıyla birçok ödüle layık görüldü. Otuz kadar kitabı arasında *Denemenin Kıyılarında* (1992, 2015), *Okul Sözlüğü'nün Eleştirisi* (1996), *Türkçe Üzerine I: Denemeler ve Eleştiriler* (2002), *Üniversite Öğrencileri için Uygulamalı Türk Dili* (2001-2015), *Yapı ve İşlevlerine Türkiye Türkçesinin Ekleri* (2011), *Yaşamın İçine Yolculuk* (2015) son yıllarda iz bırakan çalışmaları oldu. Dostları onun için *Yazarlığının 40. Yılında Yusuf Çotuksöken* (2006) adlı bir kitap hazırladılar.

M. Fahrettin Kırzıoğlu (Kars, 10 Mart 1917 – Ankara, 10 Şubat 2005): Tarihçi ve halk edebiyatı araştırmacısı. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi (1946). Memur olarak çalıştı, liselerde öğretmenlik yaptı. 1967'de "tarih doktoru" oldu. Atatürk Üniversitesi'nde 1975'te doçent, 1982'de profesörlüğe yükseldi. 1995'te Gazi Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden emekli oldu. Erzurum ve Kars çevresinin tarihi, halk edebiyatı, dil, etnografya, etnoloji ve biyografi konularında pek çok araştırma, derleme yazısı ve kitabı vardır. Ziya Gökalp konusunda da çalışmalar yapmıştır. Kırka yakın kitabından birkaçı: *Kars Tarihi,* I. Cilt (1953), *Edebiyatımızda Kars, II. Kitap* (1958), *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi* (1976), *Anı Şehri Tarihi* (1982), *Bütünüyle Erzurum Kongresi* (1993), *Tarihçe-i Gazâvât-i Dağıstan* (2000), *Dede Korkut Oğuznâmeleri,* I-II (2000).

Mustafa Koç Kayseri, 1969 doğumlu. Liseyi 1987'de Kayseri'de, üniversiteyi İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu, aynı üniversitede yüksek lisans ve doktora yaptı. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Kitap çalışmalarından bazıları *Bâleybelen, Tuhfe-i Hattâtîn, Ahlâk-ı Alâî, Persenk.* Bunlar dışında Eyyüp Tanrıverdi ile beraber hazırladıkları *Okyanusu'l-Basît Fi Tercemeti'l-Kâmûs I-VI, Vankulu Lügati I-II, Nûru'l-Furkân fi Şerhi'l-Kur'ân I-II, Tercüme-i Hiyel, Mesîrü Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh ü Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn, I-VIII, Aşçı Dede'nin Hatıraları I-IV, Reşehât-ı Muhyî (Reşehât-ı Aynü'l-Hayât Tercümesi), Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî, Tahbîzü'l-Mathûn el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi* adlı yayınları vardır.

M. Sabri Koz 1950 Divriği doğumlu. Öğretmen, halkbilimci, yazma ve basma eski kitap meraklısı. Ziya Gökalp'a, Türk halkbilimi araştırmalarının kurucularından olduğu ve çağdaşlaşmanın öncü eserlerini yazdığı için yakınlık duyuyor. 1999'dan beri YKY'de danışman ve editör olarak çalışmakta..

Ziya Gökalp

Kitaplar

1

Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı? ■ Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak ■ Türk Töresi ■ Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri ■ Türkçülüğün Esasları ■ Türk Medeniyeti Tarihi ■ Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler ■ Malta Konferansları

Hazırlayanlar:
ŞEVKET BEYSANOĞLU - YUSUF ÇOTUKSÖKEN
M. FAHRETTİN KIRZIOĞLU - MUSTAFA KOÇ - M. SABRİ KOZ

Yayına Hazırlayan:
M. SABRİ KOZ

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 2481
Cogito – 152

Bütün Eserleri - Bir
Kitaplar 1 / Ziya Gökalp
Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuksöken, M. Fahrettin Kırzıoğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz
Yayına hazırlayan: M. Sabri Koz

Kitap editörü: M. Sabri Koz
Düzelti: Korkut Tankuter

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Kapak fotoğrafı: Yusuf Çağlar Koleksiyonu
Grafik uygulama: Merve Çakıroğlu

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Nisan 2007
2. baskı: İstanbul Nisan 2019
ISBN 978-975-08-1223-1

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

Age.	*Adı geçen eser*
bkz.	bakınız
bs.	baskı, basılış, basım
C.	Cilt
d.	doğumu
ed. n.	editörün notu
haz.	hazırlayan
haz. n.	hazırlayanın notu
hd.	hükümdarlık dönemi
ilh.	ilâh
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	ölümü
p.	page (sayfa)
s.	sayfa
S.	Sayı
T.-B.	Tezcan-Boeschoten
vd.	ve diğerleri
yay. haz.	yayına hazırlayan
ybs.	yeni basım

Ziya Gökalp, Yeniden...

Türk düşünce hayatında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinde önemli bir yeri bulunan Ziya Gökalp, genç sayılabilecek yaşta öldüğü zaman, ardında yayımlanmış kitaplar ve süreli yayınlarda kalmış yazılar, şiirler; çoğu aile bireylerine ve yakın çevresine ait olmak üzere mektuplar, yazma halinde kalmış ve basıma hazırlanmamış eserler bıraktı. Yazı hayatına genç denebilecek bir yaşta başladığı ve 48 yıl yaşadığı düşünülürse çok yoğun bir okuma, düşünme ve yazma dönemi geçirdiği ortaya çıkar.

Ziya Gökalp'ın eserlerinden pek çoğu 1939'dan başlayarak yeni harflere çevrilmek ve bazıları sadeleştirilmek suretiyle yayımlandı. Bunlar için günümüze kadar birkaç kez topluca yayımlanma girişimi olduysa da 1976'da "Doğumunun 100. Yıldönümü" münasebetiyle Kültür Bakanlığı'nca başlatılan ve bir hayli yol alınmışken ne yazık ki tamamlanamayan "Ziya Gökalp Serisi", yayımlanan eser sayısı bakımından en zengin olanıdır.

Yapı Kredi Yayınları, 2001 yılında Ziya Gökalp'la başlayarak Türk düşünce hayatının önde gelen ve bugüne etkileri ve izleri kalan düşünce adamlarının toplu eserlerini yayımlama kararı almıştı. Çeşitli sebeplerle bugünlere sarkan ve yıl içinde başka kitaplarla da okur karşısına çıkacak olan bu diziyle, dağınık halde bulunan bir dönemin düşünce ürünleri mümkün mertebe bir arada sunulmuş olacak.

Ziya Gökalp'ın "Kitaplar" ve "Yazılar" başlığı altında ve 2'şer cilt olarak yayımlanması işi planlanırken bu işe gönül ve ömür vermiş olan Rahmetli Şevket Beysanoğlu'nu aramış ve bu konuda neler yapılabileceğini, birlikte çalışıp çalışamayacağımızı sormuştum. 26 Ocak 2001 tarihli yazısı geçmişte neler yapıldığını özetleyen, yapılacakları işaret eden ve birlikte çalışma arzusunu dile getiren satırlarla dolu. Ne yazık ki onu 2003 yılında yitirdik, ama ailesi çalışmalarından, arşivinden yararlanabilmemiz için kolaylık gösterdi. "Kitaplar"ın 1. cildinde onun hazırladığı *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* metni var. Eserin onda bulunan yazma nüshasından da yararlanma imkânını ailesinin izniyle elde ettik. 2. ciltte ise onun daha önce yayımlanmış *Tamamlanmamış Eserleri* çalışması yer alıyor. "Yazılar" ciltlerinde de Beysanoğlu'nun çalışmalarından yararlanmayı düşünüyoruz.

"Kitaplar 1"de Rahmetli M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun *Malta Konferansları*'na da yer verdik. Kırzıoğlu'yla ölümünden bir süre önce Ankara'da görüştük. *Malta Konferansları*'nın ilk baskısındaki dizgi yanlışları ile atlanan ya da okunamayan kısımların yerlerine konulması, okunamayan yerlerin mümkünse okunması hususunda döne döne yaptığı uyarılar elden geldiği kadar yerine getirildi.

Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı? ile *Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri* kitapçıklarını hazırlamak, bu çorbada bir tuzu bulunmak kabilinden bana kısmet oldu.

Türk Töresi ve *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni Ziya Gökalp'ın eserleriyle öteden beri uğraşan, yayınlar yapan Yusuf Çotuksöken; *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* ve *Türkçülüğün Esâsları*'nı ise son yıllarda eski harfli metinler üzerinde yaptığı çalışmalarla önce çıkan Mustafa Koç hazırladı.

"Kitaplar"ın 2. cildinde, Ziya Gökalp'ın damadı ve onunla ilgili birçok eser kaleme almış olan Ali Nüzhet Göksel'in *Ziya Gökalp'ın Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Âile Mektupları* adlı kitabından *"Tamamlanmamış Eserler II"* başlığı altında dört bölümlük bir alıntı yaptık. Ali Nüzhet Bey'in, Gökalp'ın hatırasını yaşatmak ve eserlerinin yayımlanması için gösterdiği gayretler göz önünde tutulursa emeklerinin böyle bir dizi içinde yer alması yadırganamaz.

Ziya Gökalp'ın, varlığı bilinen ve bir türlü ele geçirilemeyen, hatta Beysanoğlu'nun *Tamamlanmamış Eserler I*'de Enver Behnan Şapolyo'nun notlarına dayanarak bazı bölümlerine yer

verdiği *İlm-i İçtimâ-ı Hukukî*'yi çalışmalarımız sırasında ele geçirdik. *"Tamamlanmamış Eserler III"* başlığı altında sunduğumuz ve Yücel Demirel'in hazırladığı bu kitabın gerçek serüvenine okur ilk kez bu dizide tanık olacak ve okuma imkânı bulacak.

"Kitaplar 2"de yer alacak son çalışma Gökalp'ın Türk Tarih Kurumu'nda bulunduğu birçok kişi tarafından bilindiği halde ulaşılamayan "Felsefe Defterleri"dir. Ali Utku ve Erdoğan Erbay'ın ilk defterin başında yer aldığı gibi *Felsefe Dersleri* adıyla kitaplaştırdığı bu defterlerin, 2005 yılında Konya Çizgi Kitabevi Yayınları arasında yayımlanmasıyla buruk bir sevinç yaşadık. Ancak, Ali Utku ve Erdoğan Erbay'ın aynı defterleri "Kitaplar 2" içinde yer almak üzere bu dizinin formatına uygun olarak bir daha hazırlama teklifimizi olumlu karşılamaları burukluğu tam sevince dönüştürdü. Bu hususta gösterilen anlayış için Çizgi Kitabevi'ne de teşekkür ederiz.

Böylece "Kitaplar"ın ileride ele geçirilecek yeni yazma ve basma eserlerle zenginleştirilmek üzere "önü açık" bir dizi olduğuna bizler de inanır olduk.

Bu dizide kitapların, yazıların ilk yayınları esas alınmış, sadeleştirme yapılmamıştır. Metinler yeniden okunmuş, birkaç kez mukabele edilmiş ve notlanarak, Sözlük ve Dizin hazırlanarak okuyucuya sunulacak hale getirilmiştir. Kitaplar'ın Sözlük ve Dizin bölümleri ikinci ciltte yer alıyor. "Yazılar" için de aynı yöntem uygulanacaktır.

Yazma (*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Malta Konferansları, Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri, Felsefe Defterleri*) ve taşbaskı (*İlm-i İçtimâ Dersleri, İlm-i İçtimâ, İlm-i İçtimâ-ı Hukukî*) eserlerin orijinallerindeki sayfa numaraları da verilmiştir. Okuyucu, orijinal sayfanın bittiği yere konulmuş ve gri olarak basılmış köşeli ayraç içindeki sayı ile nerede bulunduğu "Sunuş" yazılarında ifade edilen asıl metne kolaylıkla ulaşabilir.

Metinde zaman zaman köşeli ayraç içinde verilmiş "ek", "kelime" ve "cümlecik"ler görülecektir. Bunların hazırlayanlara ya da editöre ait olduğu çeşitli yöntemlerle belirtilmiş olmakla birlikte bir kez de burada dile getirilmesi uygun bulundu.

Ziya Gökalp, çok sık olmamakla birlikte kitaplarına dipnotlar da düşmüştür. Yazara ait notlar küçük yıldız işaretiyle gösterildi ve ait olduğu sayfanın altında verildi. Bu notlara, eseri hazırlayan ya da editör tarafından herhangi bir ek yapılmışsa bunlar da aynı notun devamında ve köşeli ayraç içinde gösterilmiş, bunlar ayrıca "haz. n." ya da "ed. n." kısaltmasıyla belirtilmiştir.

Hazırlayan ve editör tarafından düşülen açıklayıcı notlar, genellikle açıklanması gereken özel adın ilk geçtiği yere konulmuştur. Okuyucu herhangi bir bölümde notsuz geçilen bir özel ad için yapılan kısa açıklamayı *Dizin* yardımıyla ilk geçtiği yere ulaşarak bulabilir. Bu yol, aynı notu pek çok kez yazarak karmaşa yaratmak yerine, *Dizin*'i daha işlevli kılmak amacıyla tercih edildi. Bazı yerlerde, arzu edilmemekle beraber, bu açıklama notlarının tekrar edilmiş olduğu da görülecektir.

Ziya Gökalp zaman zaman kendi kitaplarına göndermeler yapmaktadır. Bazan hazırlayan ya da editör de bu tür göndermeler yapmak gereği duymuştur. Kitap ya da dizi içi göndermeler, "bu kitapta" denilerek ya da "Kitaplar" ve "Yazılar" ciltlerine işaret edilerek yapılmıştır.

Ziya Gökalp'ı yeniden okurla buluşturma girişimimiz, umarız, meseleleri tarih, felsefe ve sosyoloji üçgeninde buluşan yöntemlerle çözmeyi öneren, bunlara dersler vererek, kendi sorularına yazılar ve kitaplar yazarak cevap arayan bu düşünce adamını daha iyi tanımamıza yardımcı olur.

M. Sabri Koz
2007

İkinci Baskı İçin Küçük Bir Not:

Kitaplar 2'nin yayımlanması bir hayli geciktiği için üzgünüm. Bu cildin yeni baskısının *Dizin* olmadan yayımlanmasına gönlüm razı olmadığından kitaba yeni bir bölüm olmak üzere özel adları gösteren ekleme yaptım.

MSK
Mart 2019

RUSYA'DAKİ TÜRKLER NE YAPMALI?

Hazırlayan:
M. SABRİ KOZ

ضیا کوک آلب

روسیه ده کی تورکلر نه یاپمالی؟

یکی مجموعه نك اوتوز سکزنجی نسخه سنده انتشار ایشدر .

استانبول ـ طنین مطبعه سی

١٩١٨

Ziya Gökalp

Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?

Yeni Mecmûa'nın Otuzsekizinci Nüshasında İntişâr Etmiştir

İstanbul – Tanin Matbaası

1918

Sunuş

Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?, önce *Yeni Mecmûa*'nın 4 Nisan 1918 tarihli 38. sayısında makale olarak yer almış (s. 233-235), sonra da yeniden dizilmeden bir tür "ayrıbasım" gibi Tanin Matbaası'nda 16 sayfalık bir risâle hâline getirilerek basılmış ve dağıtılmıştır. Risâlenin içeriğinden yola çıkılarak Türkiye dışında da dağıtıldığı yorumu yapılabilir.

Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı? ile Ziya Gökalp, Rus Çarlığı'nın yıkılışını izleyen aylar içinde Türkiye'den bakışla "Türk dünyası"na yönelik tarih, kültür ve siyâset tespit ve çözümlemeleri yapıyor, Turan ülküsünün bu yeni gelişmeler ışığında yeniden gündeme geleceğini ve bu yüzden Türklerin bir kez daha Ergenekon'dan çıkış olgusunun içinde yer alacağını dile getiriyor. Rusya'daki gelişmeleri oldukça iyimser bir bakış ve yorumla ele alan Gökalp, bugün Türk kardeşlerimizin ebedî sûrette istiklâl kazanacakları bir zamandır." diyerek Rusya'daki yeni oluşumun, Bolşevik İhtilâli'nin üzerine dikkati çeker, "muntazam bir program, makul bir usulle" çalışılmazsa bağımsızlığa kavuşmanın şüpheli olduğunu belirtir.

Bu risâlede, Rusya Türkleri küçük küçük devletler kurmak yerine bu küçük devletlerin birleşmesiyle oluşacak büyük bir devlet kurmaya davet ediliyor. Yönetim ve toplum düzeniyle ilgili tavsiyelerde bulunurken Rusya'da hâkim olan sosyalizmden çok dayanışmacılık (kendi deyimi ile tesânütçülük / solidarizm) yolunu ve demokrasiyi öne çıkaran Ziya Gökalp, yerel yönetimler ve bunların başında bulunan yerel yöneticilerin de sağlıklı bir toplum yapısı bakımından önemli olduğunu ortaya koyar. Ona göre Rusya Türkleri, bağımsız kalabilmek ve güçlerini birleştirmek için demokratik federasyon sistemini tercih etmeli, böylece dışarıdan gelecek zararlı hareketlere karşı koruma ve korunma önlemi almalıdırlar. Rusya Türkleri'nin kuracağı bir federal hükümet için Gökalp, Osmanlı Türkçesini ortak dil olarak öneriyor. Millî birlik açısından önem taşıyan birleşme önerilerini "umûmî reis", "umûmî hükümet", "umûmî lisan" gibi başlıklar altında özetliyor.

Rusya Türkleri'nin, Bolşevik İhtilâli'ni çok iyi değerlendirerek, özgürlüklerini kazanmak için örgütlenmelerini, bu hususta neler yapmaları gerektiğini anlatan sıcağı sıcağına yazılmış satırlar ve Anadolu'dan Kafkasya'ya, Kırım'a, Orta Asya'ya bakışlar...

M. Sabri Koz

Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?

Türklerin umûmî ve ebedî vatanı olan "Turan" kıt'ası, muhtelif zamanlarda muhtelif hâkimiyetler altına geçmiştir. Biz, bu hâkimiyetleri, üçü Türk üçü yabancı olmak üzere altı devre ayırıyoruz.

Birinci devir, "Birinci Türk Hâkimiyeti Devri"dir ki Milâd'ın 209 sene evvelinden başlayarak, Milâddan 93 sene sonraya kadar devam eder. Bu devreyi açan büyük kahramanın adı "Mete"dir.

İkinci devir, "Tatar Devri"dir ki Milâd'ın 93 senesinden başlayarak 545 senesine kadar devam etmiştir. Tatarlar "Siyanpiler" yani "Süvarlar" ve "Cucuanlar" yani "Avarlar"dır. Bunların Türkçeden ve Moğolcadan ayrı bir lisanları vardı. Kazan ve Kırım Türklerine "Tatar" nâmı verilmesi yanlıştır. Tatarlar[ın], bugün Dağıstan'da yaşayan, "Avar", "Lezgi", "Çeçen" nâmlarındaki kavimlerden ibaret olduğu zannediliyor[1]. Binâenaleyh, hakikî Tatar lisanını bu kavimlerin lisanlarında aramak lâzım gelir.

Üçüncü devir, "İkinci Türk Devri"dir ki Milâd'ın 545'inci senesinden başlayarak Cengiz istilâsı zamanına kadar devam eder.

Dördüncü devir, "Moğol Devri"dir ki Cengiz istilâsından, Timur'un zuhûruna kadar devam eder.

Beşinci devir, "Üçüncü Türk Devri"dir ki Timur'un zuhûrundan Rus istilâsına kadar devam eder.

Altıncı devir, "Rus Devri"dir ki Rus istilâsından bugünkü güne kadar devam eder.

İşte şimdi de Rus Çarlığı'nın inhilâle uğramasıyla "Turan" yeniden Türklerin hâkimiyetine geçtiği için, "Dördüncü Türk Devri"nin yani Turan hâkimiyetinde yedinci bir devrenin başladığını görüyoruz. Binâenaleyh, Türklerin dördüncü defa olarak Ergenekon'dan çıkmasına tesâdüf eden gün, bizim için yeni bir Ergenekon Bayramı[2] olacaktır.

Evet bugün, Rusya'daki Türk kardeşlerimizin ebedî sûrette istiklâl kazanacakları bir zamandır. Fakat, muntazam bir program, makul bir usulle çalışmazlarsa, bu milletdaşlarımızın millî istiklâle kat'î ve daimî olarak nâil olacakları şüphelidir. Binâenaleyh, biz bu makalede, Rusya'daki Türklerin ebedî istiklâli ne sûretle ele geçirebileceklerini göstermeye çalışacağız:

Bir milletin müstakil olabilmesi, bütün şubelerinin aynı metbû'a tâbi olmasıyla kaimdir. Birçok kavimler vardır ki ecnebî bir boyunduruk altında olmadıkları hâlde müstakil değildirler: Çünkü, mahallî reislere tâbi olarak birbirinden ayrı küçük parçalara bölündüklerinden, müşterek ve büyük bir metbû'a tâbi olamazlar. Bu gibi kavimler, büyük ve millî bir devlet teşkîl edemedikleri için, bir müddet ecnebî hâkimiyetinden uzak bulunsalar bile bu hâl uzun bir zaman devam edemez.

Çünkü, birtakım beyliklere yahut aşiretlere bölünmüş olan bir kavim, ecnebî istilâsı altına, kolayca geçebilir. O hâlde, her şeyden evvel, Rusya'daki Türklerin, birbirinden ayrı, küçük hükümetler teşkîline değil, cümlesinin birleşmesiyle büyük bir devlet te'sisine çalışması lâzımdır.

Tarih, bize ekseriya böyle millî devletlerin fütûhât tarîkiyle teşekkül ettiğini gösteriyor. Ekser kavimlerde, küçük bir aşiretin reisi yahut küçük bir hisarın beyi birçok muhârebeler neticesi olarak diğer aşiretleri yahut şehirleri itâat altına almış ve bu sûretle millî bir devlet teşkîline muvaffak olmuştur. Şüphesiz bugün Rusya'daki Türkler, böyle ibtidâî bir usulle birleşmek mecbûriyetinde kalmayacaklardır. Çünkü, eski zamanlarda aşiretlerin ve beyliklerin husûsculuğuna nihâyet vermek için muhârebeden başka bir çâre olmadığı hâlde bu asır, millî ittihâtların dâhilî muhârebelere hâcet kalmaksızın da vuku bulabileceğini görmüştür. Misal olarak Alman ittihâdını gösterebiliriz. Filhakika, bugünkü Almanya devleti, Prusya'nın Bavyera, Saksonya, ilh. gibi devletçikleri zorla kendisine tâbi kılmasıyla husûle gelmemiştir. Almanya'nın eski müstakil devletçikleri, Alman milletinin küçük hükümetler arasında parçalanmasını millî menfaate muvâfık bulmadıkları için, Prusya Kralını imparatorluğa intihâb ederek onu müşterek bir metbû' tanıdılar. İşte, Alman ittihâdı, bu sûretle, hiçbir icbâr muamelesi yapılmaksızın, umûmî mefkûrenin husûsî gayelere galebe çalmasıyla vücûda geldi. Küçük hükümetlere ayrılmış olan münevver milletlerde, umûmculuğun husûsculuğa galip olması daima böyle kansız birleşmeleri husûle getirebilir.

Ma'mâfîh, şimdiye kadar, Türk tarihindeki millî ittihâtların hiçbirisi bu şekilde vukua gelmemiştir. İlk defa Türklerin ittihâdını vücûda getiren "Mete", bütün Türk şubelerini ancak muhârebe ile Eski Türk hakanlığı olan "Kun" devletine tâbi edebildi.

İkinci Türk devrini açan "Tümene" ile haleflerinden "Mokan", şarktaki "Tele" Türkleriyle garbdaki "Eftalit" Türklerini ancak muhârebe ile

tâbiiyete aldılar. Bunların halefleri olan "Kutluk", "Meçü", "Bilge Han" gibi hakanlar da "Dokuz Oğuz", "Kırgız", "Karlık", "Oğuz" gibi Türk kavimlerini ancak muhârebe ile itâat altında tutabiliyordu. Çünkü Türklerde husûsculuk bir türlü zâil olmuyor, her "budun" müstakil bir "il" teşkîl etmeyi yahut umûm Türklerin hâkimiyetini kendi eline almayı istiyordu. Bundan dolayıdır ki sonraları hâkimiyet "Göktürk"[3] nâmını alan "Tümene Han" sülâlesinden, "Dokuz Oğuzlar"a, bunlardan da "Kırgız"lara ve nihâyet İslâm devrinde "Karlık"larla "Oğuz"lara geçti.

Üçüncü Türk devrini açan "Timur" da Turan'ın hâkimiyetini Cengiz Han'ın torunlarından almak için hesapsız muhârebeler açtı; bu muhârebelerin neticesinde, Turan'ın hâkimiyeti yeniden ekseriyetle Türk sülâlelerine intikal etti.

Eski zamanlarda, Türk ittihâdının fütûhât tarîkiyle olması zarûrîydi. Fakat, bugün, en tabiî yol, Alman ittihâdının teşekkülünde gördüğümüz usuldür. Ma'mâfîh, bu usul mucibince büyük millî bir devlet yapmadan evvel, muhtelif Türk şubelerinde mahallî ve mevkiî hükümetlerin teşkîl edilmesi lâzımdır.

Türkistan'da "Buhara" ve "Hive" hanlıkları müstesna olmak üzere, Türklerde mevkiî hükümetler yoktur; hattâ ekser yerlerde mahallî idareler bile mevcut değildir. Çünkü, Rus Çarlığı, Türkleri kendi kendini idare etmek melekesinden mahrum etmek için, elinden geldiği kadar çalışmıştır. Türklerin şer'î teşkîlâtına gelince, bu da asrî usullere, siyâsî mefkûrelere kıymet vermediği için, bizdeki gayr-i müslim cemaat teşkîlâtları sûretinde kuvvetlenememiştir. Binâenaleyh, Türk illerinin hemen ekserisinde idarî teşkîlâta ta temelinden başlamak lâzım gelecektir.

Türklerin kadim "töre"lerinin esâsı "itâat"tır: Metbû'lar töreye itâat edecek, tâbi'ler de metbû'lara mutâvaat gösterecektir. Yani herkes itâatle mükelleftir. Ma'mâfîh, bazı eksik akıllıların zannettiği gibi, itâat seciyesi, insanları esârete sevk etmez, belki hürriyete ve istiklâle nâil eder. Tarih ve etnografya bize gösteriyor ki itâate alışmamış olan kavimler müstakil bir devlet teşkîlâtından mahrum kalmışlardır. Mâfevkine itâat etmesini bilmeyen bir asker mâdûnuna kumanda etmesini de beceremez. En iyi kumandanlar ve idare memurları, itâate en çok alışmış olan insanlardan yetişir. O hâlde evvelemirde her nâhiyede bir reis intihâb ederek ona kat'î bir itâat göstermek lâzımdır. Reis ne kadar mutâ olursa o nisbette cemiyetin kaidelerine mutî' olabilir. Ma'mâfîh, bir reis de, kendisine itâat etmesini isterse, evvelemirde kendisinin herkesten ziyâde ictimâî kaidelere ve mefkûrelere itâat etmesi lâzım geldiğini düşünmelidir.

Halkın reis intihâbında takib edeceği en iyi usul, *Selçuknâme*'de[4] Oğuz Han'a isnat olunan kaidedir. Bu kitabın beyânına nazaran, Oğuz Han, riyâsete intihâb edilecek kimsenin halkın en ziyâde sevdiği ve hürmet ettiği bir adam olmasını istiyor. Yani, irsî ve resmî mevkiler bir tarafa

bırakılınca, bazı adamlar sırf şahsî meziyetleri itibarıyla halk nazarında bir mevkie sahiptirler. İşte, müntahab reisler, bu tabiî güzîdelerden olmalıdır. Ma'mâfîh, reis olacak adam korkak, bedbîn, şüpheci, mütereddid, gösterişçi, harîs olmamalıdır. En iyi reisler tereddütsüz, imanlı ve iradeli olan insanlardır. Hulâsa, reis olacak zât, halkın kahraman tanıdığı bir kimse olmalıdır. Böyle bir adam reisliğe intihâb olunduktan sonra, artık ona rakipleri hattâ düşmanları olanlar bile kat'î sûrette itâat ve hürmet göstermelidir. Bilmelidirler ki bu itâat ve hürmet, dolayısıyla millete aittir. Reis de eğer varsa eski dostluklarını yahut düşmanlıklarını tamamıyla unutarak, her işinde yalnız millet hesabına hareket etmelidir.

Halk intihâb ettiği reise, hakikî ve müsbet bir fenalığı zâhir oluncaya kadar, son derece gayretle itimat etmeli, münekkid mizâclı, mu'teriz tabîatlı, bedbîn, şüpheci kimselerin lâflarına hiç ehemmiyet vermemelidir. Halkın kuvve-i ma'nevîyesini kıran bu gibi adamları meclislerden uzak bulundurmalı, propaganda yapmaya çalışırlarsa şiddetle men edilmelidir. Bu gibi tehlikeli anlarda tefrika çıkaranlar, zihinleri teşvîşe, kalpleri tahdîşe çalışanlar verilecek nasihatları dinlemezlerse mutlaka cezalandırılmalıdırlar.

Reisler, ister mutlak bir reis ister meşrûtî ister cumhûrî reisler olabilirler. Yalnız, nâhiyenin takib edeceği siyâsî meslek, bir sınıfın lehine diğer sınıfın aleyhine olmamalıdır. Eşrâfçı bir siyâset, amele ile köylünün aleyhinde olduğu için, müsâvâta ve hürriyete münâfîdir. Bolşevikî siyâseti ise, halkı münhasıran amelelerle köylülerden ibâret addettiği için, yine adalete ve insaniyete muhâliftir. Hakikî halkçılık, herkesi halktan görmektir. Hükümdar ve ailesi halktan olduğu gibi, fabrikatörler, arazi sahipleri, feylesoflar, şairler de halktandır. Halk arasında hakikî bir müsâvâtla hakikî bir hürriyet te'sîs etmek lâzımdır. Fakat bunları te'sîs ederken yanlış nazariyeler takib ederek birtakım masumları mazlûm hâline koymamalı; işte Bolşevikîler bu kabilden birçok zulmler yaptıkları için şimdi, hakikî halkçılar onları bihakkın takbîh ediyorlar.

Türkler, şimdiye kadar, yabancıların îcâd ettiği muzır cereyânlara kapılmamış olduğu için, yalnız kendi içtihâdlarının neticesi olan millî nazariyelere kıymet vermelidirler. Türk hukukundan tabiatıyla doğmuş millî bir meslek vardır ki ismine "tesânütçülük" (solidarisme)[5] denilebilir. Fertçiler yalnız ferdî mülkiyeti, içtimâcılar yalnız içtimâî mülkiyeti kabul ettiği hâlde, tesânütçüler, bu mülkiyetlerin her ikisini de kabul ediyorlar. Bunlara göre, *Osmanlı Arazi Kanûnnâmesi*'ndeki[6] "tasarruf", ferdî mülkiyetten; "rakabe" ise içtimâî mülkiyetten ibarettir. Fakat, tesânütçüler, bu iki türlü mülkiyeti, araziye hasr etmiyorlar, istihsâl vasıtası olan diğer mülklere de teşmîl ediyorlar.

Meselâ, ormanlar, sular, madenler, şömendöferler, vapurlar gibi sanâî fabrikalar da arazi gibi iki mülkiyete tâbi'dir. Bir fabrika da, arazi

gibi muayyen bir zamanda işletilmezse mahlûl kalmalı, yani onun üzerinde bulunan ferdî tasarruf sâkıt olmalıdır. Çünkü Türk hukukuna göre, ferdî tasarruf bir "tapu" yani içtimâî bir memuriyet mâhiyetindedir. Bundan başka, devlet, lüzum görürse rakabesi itibarıyla arazi ve fabrikaları fertlere ait tasarruf bedellerini vermek şartıyla istimlâk edebilir. Bu tarîkle bütün istihsâl vasıtalarını içtimâîleştirmek, yahut nâehil ellerden alıp ehliyetli ellere vermek mümkündür. Binâenaleyh, Bolşevikîlerin yaptığı gibi, sınıflar arasında kan dökmeye hiç hâcet yoktur. Hakikî halkçılık ferdî hürriyetle içtimâî adâleti, aynı zamanda ferdî mülkiyetle içtimâî mülkiyeti telif etmek usulünden ibarettir.

Hakikî milletçiler nazarında ma'şerî vicdanın istediği "müsâvât" mefkûresiyle, içtimâî işbölümünün istilzâm ettiği "hürriyet" mefkûresi, hem-âhenktir. İşte Rusya'daki bütün Türk şubelerinden, ifrât ve tefrîtten ictinâb ederek bütün halkı memnun edecek olan bu tesânütçülük mesleğini takib etmelerini rica ederiz. Çünkü, bu sûrette, Sosyalizm cereyânına şiddetle kapılmış olan Rus âleminde, bu cereyânlardan tamamıyla kurtulamayan Türklerin lüzumsuz yere kardeş kanı dökmesine meydan verilmemiş olacaktır.

Her nâhiyede mahallî reisler ve programlar teşekkül ettikten sonra, her ülkenin nâhiyeleri gönderecekleri murahhasları bir kongre yaparak, ülkeye, taayyün etmiş kahramanlar arasından müşterek bir reis intihâb etmelidir. Bu intihâbdan, ülkenin hâkimi meydana çıkınca, nâhiye müdürleri, buna son derece kat'î olarak itâat göstermelidirler. Türkler, bu tehlikeli fetret devrinden ancak askerî bir hamle ile kurtulabilecekleri için, umûmî reisin emirleri mahallî reisler tarafından nass-ı kātı' gibi dinlenilmelidir. İtaâtsizlikte bulunan yahut âsiyâne tavırlar gösteren bir reis yahut nâhiye görülürse, ibtidâ nasihat edilmeli, kulak asılmadığı takdîrde cezaları şiddetli ve serî bir sûrette verilmelidir.

Bir ülke dâhilinde bulunan muhtelif Türk şubelerinin, ayrı asabiyetler teşkîl etmesine kat'iyyen meydan vermemeli, aşiret yahut kabile ve şa'b mefkûreleri varsa öldürülmeli, canlı ve kuvvetli olarak yalnız "Türk-Müslüman Mefkûresi" bırakılmalıdır. Bütün Türkler Müslüman olduğu için, milliyetimizin esâsını yalnız Türklükle Müslümanlık teşkîl eder. Bunların hâricinde evvelden aşiret, kabile, şa'b mefkûreleri marazî hâdiseler olduğu için, sür'atle tedavisine çalışılmalıdır. Ülkelerin hükümetleri teşkîl edildikten sonra, derhâl muntazam ordular te'sîsine başlanmalıdır. Hiçbir hükümet ordusuz yaşayamaz, binâenaleyh, yirmi yaşından kırk yaşına kadar her fert askerlikle mükellef addolunarak, silâh altına davet edilmeli ve gelmeyenler hakkında şiddetli cezalar tayin etmelidir. Türk'ün kanûnu bilhassa askerî işlerde kat'î ve lâyetegayyer olmalıdır. İtâatsiz bir nefer yahut zâbit, hattâ kumandan evvelâ nasihatle ıslaha çalışılmalı, bunun tesiri görülmeyeceği anlaşıldıktan sonra şiddetle ceza-

landırılmalıdır. Ülkelerin mevkiî hükümetleri ve orduları teşekkül ettikten sonra, sıra umûmî hükümete ve orduya gelir. Çünkü, Rusya'daki her Türk ülkesi istiklâlini bu fetret zamanında kendi başına müdafaa edemez, muhtelif düşmanlar daima bu istiklâli tehdit edebilirler. Binâenaleyh, bütün Rusya Türkleri'nin umûmî bir serdârın kumandası altında birleşmeleri lâbüddür. Bu umûmî hükümet de ülkelerden gönderilecek murahhasların teşkîl edeceği umûmî kongrenin intihâbıyla vücûda gelebilir. Fakat, federasyon ve intihâb tarîkleriyle müteselsil hükümetler teşekkül edip de en yüksek makam da vücûda geldikten sonra devletin mâhiyeti ma'kûs bir şekil yani yukarıdan aşağı bir vaziyet almalıdır. Bu umûmî hükümetin lisanı, bütün Türklerin müşterek lisanı olan Osmanlı Türkçesi olmalı, gerek muhabereler ve gerek neşriyât bu lisanda icrâ edilmelidir. Binâenaleyh, Rusya'daki Türklerin vahdeti umûmî reis, umûmî hükümetle beraber, umûmî lisanda da tecellî edecektir. Umûmî reise gelince, bu, alelâde bir adam olamaz. Mutlaka, umûm nazarında fiilleriyle şanlar ve şerefler kazanmış hakikî bir kahraman olmalıdır. Ma'mâfîh, bu zâtın şahsî bir şâna ve şerefe mâlik olması da kifâyet etmez.

Türklerin eski kurtarıcıları, dinî bir kuvvetle de te'yîd edilmiş, meselâ "Mete", "Tanrı kutu" yani "Allah'ın gölgesi" addedilmişti. "Tümen" "İlin Han" unvânını ve "Tanrı Gibi Semâda Oturan" lakabını almıştı. Uygur hakanına da yine "Zıllullah" manâsına olmak üzere "İdi Kut" denilirdi. Hakanlık unvânını almaya lüzum görmeyen Timur Beg'e ise, zamanının İslâm ulemâsı "sâhib-kırân" unvânını vermişler ve onu İslâm'ın sekizinci müceddidi addetmişlerdi. Timur'un, Çingiz sülâlesine karşı koyacak kadar dinî ve siyâsî bir celâlete mâlik olması, şeyhlerin, âlimlerin, seyyitlerin onu Allah'ın mukaddes bir memuru sûretinde tanımaları sâyesinde vücut bulmuştu.

Bugün, Rusya Türkleri arasında zuhûr edecek olan büyük kahramana da bütün şeyhlerle âlimlerin aynı sıfatı vermesi, onu bir sâhib-kırân, bir müceddid, bir müncî gibi tanıması lâzımdır. Din mümessillerinin bu hareketine, münevver sınıf da iştirâk ederek onu halka bir dâhi, bir sâhibzuhûr, bir millî kahraman sûretinde göstermeleri iktizâ eder. Bu sâhib-kırân, gerek idaredeki Türkler arasından çıksın, gerek buradan gitmiş olan bir kahraman olsun, her hâlde, Turan'ı kurtarmak için en büyük vazifeyi bilhassa o îfâ edecektir. Binâenaleyh, Türk mefkûresinin bütün kuvveti onun başındaki şân hâlesinde toplanmalıdır. Rusya Türklerinin bu umûmî reisi Kafkasya'da, Türkistan'da Kazakistan'da intihâb ettiği bir mevkii karagâh-ı umûmî ittihâz etmeli, bütün Türk ordularını ve memleketlerini bu merkeze rabtetmelidir. Buna sâhib-kırân diyoruz, çünkü o, henüz kendi kendini idareye alışmamış olan anarşik bir muhitte mukaddes bir sâhib-zuhûr mâhiyetini hâiz olacaktır. Her devlet, teşekkülünün ibtidâsında, mutlaka bir sâhib-kırâna mâlik olmak mecbûriyetindedir.

Vakıa, bu reis en sonunda hükümeti sâhib-i meşrûuna verecektir. Fakat bu keşmekeş zamanında, o kendi hareketinde tamamıyla serbest olabilmek için, kendisini hiçbir tâbiiyet altında görmemeli, yalnız kendi mes'ûliyeti altında hareket etmelidir. Bu kumandan, meramını kıracak, kuvve-i ma'nevîyesini zayıflatacak, ordusunda tefrika husûle getirecek hiçbir hâricî tesire marûz bulunmamalıdır. Bu sâhib-kırânın ilk işi teşekkül etmiş olan bütün Türk ordularının kumandasını eline almak ve bunlardan başka mümkün olan birçok orduları yeniden teşkîl etmektir. Mefkûreye vâsıl olmak için daima evvelce iknâ' usulüne müracaat edecek, fakat kuvvetini de her zaman elinde hazır bulunduracaktır. Silâh ve mühimmât tedariki, askerlere muktezî olan levâzımın tehyiesi en mübrem olan vazifelerinden bulunmalıdır. Bu umûmî serdâr, ülke hâkimlerini tamamıyla inkıyâd altına almalı, serkeşlik gösteren olursa derhâl azl ederek yerine itimat ettiği herhangi bir ferdi tayin etmelidir. Bu hâkimler, vilâyet vâlîleri mâhiyetini almalı, bunlar da nâhiye müdürlerinden muvâfık görmediklerini tebdîl edebilmelidir. Hâsılı bütün Türk ili, bir ordu gibi yukarıdan aşağıya idare olunur kuvvetli bir uzviyet şeklini almalıdır. Bu hâl, bazılarınca hürriyet ve istiklâl fikirlerine muhâlif görünürse de bu görüşler bir vehimden ibarettir. Bugün İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya gibi meşrutî ve cumhurî hükümetler bile hep aynı hâldedirler. Tehlikeli zamanlar geçinceye kadar Şark'taki ve Şimal'deki Türkler'in merkezî bir hükümet ve inzibatlı bir ordu hâline gelmesi lâbüddür. Rusya'daki Türklerin kurtulması ancak bu sûretle mümkündür. Ve illâ, hürriyet ve istiklâl ümitleri bir serap gibi uçup gidecektir.

Notlar

1 Her biri farklı dil ve kültür özellikleri taşıyan Kafkas kavimlerine uygulanan yukarıdaki tasnif günümüz anlayışına uygun değildir.

2 Ergenekon Bayramı: Türklerin Ergenekon'dan çıkışı münasebetiyle düzenlenen bayram. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu ad altında Türk Ocağı çevrelerinde şenlikler düzenlenip bayramlar kutlanmıştır.

3 Ziya Gökalp ve sonrasında uzun bir süre "Göktürk" biçiminde okunup yazılan bu söz günümüzde filologlar tarafından "Kök Türk" olarak benimsenmektedir.

4 *Selçuknâme*, Selçuklu devletlerinin tarihini yer yer destanî öykülerle anlatan Türkçe ve Farsça tarihlere verilen ortak ad. En tanınmışları Ahmed bin Mahmud, Yazıcıoğlu Ali ve Zahireddin Nişaburî'ye ait olanlardır. Müellifi bilinmeyen *Selçuknâme*ler de vardır.

5 Başta sosyoloji ve ahlâk olmak üzere her alanda "dayanışma" fikri üzerine kurulan görüş, dayanışmacılık (solidarizm).

6 Burada sözkonusu edilen *Osmanlı Arâzi Kanûnnâmesi*, 1858 tarihli "Arâzi Kanûnnâme-i Hümâyûnu"nun günlük dildeki adıdır. Eski toprak mülkiyeti bu kanunla ihtiyaca cevap verecek biçimde yeniden düzenlenmiştir.

TÜRKLEŞMEK, İSLÂMLAŞMAK, MUÂSIRLAŞMAK

Hazırlayan:
MUSTAFA KOÇ

ضیا کوک آلپ

تورکلشمك
اسلاملاشمق
معاصرلاشمق

استانبول

ناشری : یکی مجموعه

١٩١٨

Ziya Gökalp

Türkleşmek
İslâmlaşmak
Muâsırlaşmak

İstanbul

Nâşiri: Yeni Mecmûa

1918

Sunuş

Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak, 1912-1913 yılları arasında Ziya Gökalp'ın *Türk Yurdu*'nda yayımladığı bir dizi makaleden meydana gelir:

1. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 1", İstanbul, 1329, C. 3, S. 11 (35), s. 331-337.

2. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 2 - Lisan", İstanbul, 1329, C. 3, S. 12 (36), s. 367-370.

3. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 3 - An'ane ve Kaide", İstanbul 1329, C. 4, S. 15 (39), s. 480-484.

4. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 4 - Cemaat ve Cemiyet", İstanbul, 1329, C. 4, S. 17 (41), s. 565-570.

5. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 5", İstanbul, 1329, C. 4, S. 22 (46), s. 753-760.

6. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 6 - Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti", İstanbul, 1329, C. 4, S. 23 (47), s. 798-805.

7. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 7 - Mefkûre", İstanbul, 1329, C. 5, S. 8 (56), s. 1088-1093.

8. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 8 - Türk Milleti ve Turan", İstanbul, 1330, C. 6, S. 2 (62), s. 2053-2058.

9. "İçtimâiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. 9 - Millet ve Vatan", İstanbul, 1330, C. 6, S. 6 (66), s. 2179-2182.

Bu dizinin altıncı makalesi "Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti" başlığını taşır. Gökalp, *Türk Yurdu*'na H. Ş. imzasıyla gönderilen bir mektuba verdiği cevapları içeren söz konusu yazısını kitabına almamış, bunun yerine dizide tefrika edilmeyen "Terbiye" yazısını koymuştur.

Gökalp'ın bu makaleleri bir araya getirilerek 1918'de *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* adı altında *Yeni Mecmûa* tarafından yayımlandı.

1950'den günümüze on kadar baskısı yapılan *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak,* Ziya Gökalp'ın II. Meşrûtiyet yıllarındaki görüşlerinin izlerini taşır. Bu sadeleştirilmiş ya da olduğu gibi aktarılmış baskıları hazırlayanlar arasında Ali Nüzhet Göksel (1950?), Osman Yüksel Serdengeçti (1960), Ferhat Tamir (1974), Yusuf Çotuksöken (1976), T. Fikret Gürcüler (1977), Yalçın Toker (1988), Kemal Bek (2005), Leyla Karagil (2005) ve Mustafa Özsarı (2014) anılabilir.

Mustafa Koç

1
Üç Cereyân

Memleketimizde üç fikir cereyânı vardır. Bu cereyânların tarihi tetkik olunursa görülür ki mütefekkirlerimiz ibtidâ "muâsırlaşmak" lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selîm devrinde[1] başlayan bu temâyüle inkılâbdan[2] sonra "İslâmlaşmak" emeli iltihak etti; son zamanlarda ortaya bir de "Türkleşmek" cereyânı çıktı.

"Muâsırlaşmak" (modernisation) fikri mütefekkirlerce aslî bir akide hükmünde olduğu için, muayyen bir nâşire mâlik değildir. Her mecmûa, her gazete bu fikrin az çok müdâfiidir.

"İslâmlaşmak" fikrinin mürevvici, *Sırât-ı Müstakîm - Sebîlü'r-Reşâd*[3]; Türkleşme fikrinin mürevvici, *Türk Yurdu*[4] mecmûalarıdır. Dikkat olununca bu üç cereyânın da hakiki ihtiyaçlardan doğmuş olduğu görülür.

Tarde[5], milliyet fikrinin gazete ile başladığını iddia ve şu sûretle izah ediyor: "Gazete, aynı lisanla konuşan insanları 'âmme' (publique) hâlinde toplayarak onlara müşterek bir vicdan verir. Gazete, şuursuz ve iradesiz olarak yaptığı bu tesirden maada, sırf revacını temin maksadıyla, karilerinin iftihar ve hamiyet hislerini okşamaya, netice olarak millî an'aneleri, millî mefharetleri hatırlatacak sözleri yazmaya mecbûrdur."

Milliyet hissi, bir kavimde uyandıktan sonra mücavir kavimlere de kolayca sirayet eder. Çünkü milliyet duygusu uyanır uyanmaz sahiplerinde teâvün, fedakârlık, mücahede hislerini artırarak ahlâkî, lisanî, edebî, iktisâdî ve siyâsî teâlîlere sebep olur. Bu hâle gıpta eden komşu kavimlerde dahi –halk dilinde yazan gazeteler de mevcutsa– milliyet fikrinin derhâl intişâr etmesi gayet tabiî bir hâdise olur.

Milliyet "mefkûre"si (idéal) ibtidâ gayr-i müslimlerde, sonra Arnavut ve Araplarda, en nihâyet Türklerde zuhur etti. Türklerin en sona kalması sebepsiz değildir. Osmanlı devletini Türkler teşkîl etmişlerdi. Devlet, "vâki' bir millet" (nation de fait); milliyet mefkûresi ise, "iradî bir millet" (nation de volonté)nin cürsûmesi demektir.

Türkler, ilkin "hadsî" (intuitif) bir ihtiyata tâbi olarak, bir mefkûre için bir mevcudeyi tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi. Bunun için Türk mütefekkirleri "Türklük yok, Osmanlılık var" diyorlardı.

"Muâsırlaşmak" cereyânına tâbi olanlar Tanzîmât fikirlerini yaydıkları sırada, muhtelif unsurlardan ve mezheplerden mürekkep olan vâki' bir milletten iradî bir millet yapmak mümkün olduğuna kani olmuşlar, bu kanaatle tarihî bir manâyı hâiz kadîm "Osmanlı" tabiri yerine, millî renklerden tamamıyla ârî olmak üzere, yeni bir manâ yapıştırmışlardı. Elim tecrübeler gösterdi ki "Osmanlı" tabirindeki yeni manâyı Tanzîmâtçı Türklerden başka kabul eden yoktu. Bu yeni manânın ihtiraı yalnız faydasız olmakla kalmıyordu, devlet ile unsurlar ve bilhassa Türkler hakkında gayet muzır neticeler veriyordu.

Dünyanın Şark'ı da, Garb'ı da bize celî bir sûrette gösteriyor ki bu asır, "milliyet" asrıdır; bu asrın vicdanları üzerinde en müessir kuvvet, milliyet mefkûresidir. İçtimâî vicdanların idâresi ile mükellef olan bir devlet, bu mühim içtimâî âmili mevcut değil farz ederse vazifesini ifa edemez. Devlet adamlarında, fırka recüllerinde bu his mevcut olmazsa, Osmanlılığı terkîb eden cemaat ve kavimleri "ruhî" (psychologique) bir sûrette idare etmek kabil olamaz. Dört senelik bir tecrübe bize gösterdi: Sırf unsurların itilâfı maksadıyla "Ben Türk değilim, Osmanlıyım" diyen Türkler, unsurların ne yolda bir itilâfa muvafakat edebileceklerini nihâyet gayet acı bir sûrette anladılar. Milliyet hissinin hâkim olduğu bir memleketi ancak milliyet zevkini nefsinde duyanlar idare edebilirler.

Türklerin millet mefkûresinden içtinabı devlet için muzır ve unsurlar için müziç olduğu gibi, Türklüğün husûsî mevcudiyeti için de mühlikti. Türkler, milliyeti vâki' bir millet olan devlet ile bir manâda telâkki ettikleri için iktisâdî ve içtimâî mevcudiyetlerinin tereddî etmekte olduğunu bilmiyorlardı. İktisadî ve içtimâî hâkimiyetler başka unsurlara geçtiği sırada Türk, bir şey kaybettiğini anlayamıyordu, çünkü onun nazarında yalnız Osmanlı milletini terkîb eden sınıflar vardı. Kendisinin bazı sınıflardan –velev ki bu sınıflar zamanımızda en ehemmiyetli tabakaları teşkîl etsin– çıkarılmasına hiç ehemmiyet vermiyordu. Memlekette iktisâdî ve fennî sınıfların vücûdunu kâfî görerek kendisinin bunlardan hâriç kalmasında bir beis görmüyordu. İşte bu gidişle Anadolu'da bile halk yahut ahâlî sûretinde bir Türklük kalmadı; Türkler memur ve rençper sınıflarına inhisâr ettiler. Memurlar da bir nev'i zihnî rençperler demek olduğu için Türklük –içtimâî manâsıyla– rençperlik demek oldu.

Çiftçi ve çoban, hayatın yaratıcı kuvvetinden istifade ile yaşadıkları için bizzat yaratıcı âmil değildirler: Koyunlar hayatın dâhilî nâmiyesiyle çoğalır, ekinler tohumların meknûz feyizleriyle tenebbüt eder. Memurların ise istihsâlle hiç alâkaları yoktur. Hâlbuki zihnî melekelerin, irade ve seciyenin inkişâf ve tekâmülü sanayi, imalât gibi faal meşgalelerle, ticaret ve serbest meslekleri gibi iktirâhî hirfetlerle husûle gelir. Bundan dolayıdır ki köylü ve memur sınıflarına inhisâr eden bir kavimden teşkîlât yapmak iktidarı münselib olur. Hükümet idaresindeki beceriksizliğimiz,

Balkan mağlûbiyetlerine[6] bâdî olan sevkü'l-ceyş ve levâzım hususlarındaki iktidarsızlığımız bu sebepten neşet etmişti.

Memleketimizde kuvvetli bir hükümet tesîs edememesi, Türklerin iktisâdî sınıflardan mahrumiyeti yüzündendir. Hangi millette hükümet iktisâdî sınıflara istinâd ederse orada hükümet gayet kuvvetli olur; çünkü tüccar, sanatkâr, iş adamı sırf kendi faydası için hükümetin kuvvetli olmasını ister. Hangi memlekette hükümet, memurlar sınıfına istinâd ederse, orada hükümet daima zayıftır; çünkü mazul memurlar iş başına geçmek, mansub memurlar daha yüksek bir mevkie yükselmek için daima mevcut hükümeti düşürmeye çalışırlar. Millî mefkûreden mahrumiyet Türkleri millî iktisâdiyâttan mahrum ettiği gibi, lisanın sadeleşmesine, güzel sanatlarda millî üslûpların tekevvün etmesine de mâni oldu. Bunlardan başka millî bir mefkûre olmadığı için şimdiye kadar Türk ahlâkı da ferdî ve ailevî bir şekilde kaldı; tesânüd, hamiyet ve fedakârlık hisleri aile, köy ve kasaba muhitlerini aşamadı. Ümmet mefkûresi çok vâsi', aile mefkûresi çok dar olduğu için Türk ruhu fedakârlık ve feragat hislerine istinatgâh olacak zî-hayat ve şedit ahlâkî bir ruhiyete yabancı kaldı. İktisadî, dinî, siyâsî müesseselerimizin inhilâli bunun neticeleridir.

Türklük cereyânı Osmanlılığın muarızı olmak şöyle dursun, hakikatte en kuvvetli müeyyididir. Yalnız her yeni cereyânın olduğu gibi, bu meslekte de bir kısım gençlerden mürekkeb müfritleri vardır ki yanlış tefsirlere sebep oluyorlar. Türklük, kozmopolitliğe karşı İslâmiyet ve Osmanlılığın hakikî istinatgâhıdır.

Tarde, beynelmileliyet hissinin de "kitap"tan tevellüt ettiğini söylüyor. Gazete, halkın hissiyâtına hitap ettiği için tekellüm lisanının canlı lugātlerini isti'mâl eder. Kitap, âlimlerin ve müteallimlerin tecritçi müfekkirelerine hitap eder, bunun için lugātlerden ziyâde ıstılahlara muhtaçtır. Istılahların halk lisanındaki lugātlerden yapılmaması umumî bir kaidedir; çünkü lugātler tabiî ve zîhayat mevcutlardır, ıstılahlarsa sun'î ve cansız mevcudiyetlerdir. Halk lisanının tabiî kelimeleri zîhayat ve hissî manâlara mâlik olduğu için masnu' ve mücerret manâları kabul edemez. Bundan dolayıdır ki her kavim ıstılahlarını dinî kitabının yazılmış olduğu lisandan alır.

Avrupa milletleri *İncil-i Şerif*'i Yunan lisanında muharrer olarak buldukları için ilim ıstılahlarını Yunancadan almışlardı. Bilâhare Hıristiyanlık noktasından Latin lisanı Yunancaya muâvenet ettiği için Cermen ve İslav milletlerine Latinceden de birçok ıstılahlar geçti.

İslâm kavimleri ıstılahlarını Arapçadan, kısmen de Fârisîden aldılar. Bugün bile asrın bütün ilimlerini lisanımıza naklederken Yunanca ve Latince ıstılahlar yerine Arapça ve Acemce ıstılahlar tasnî' ediyoruz.

Bir millette ibtidâ din kitapları yazılır, sonra ahlâk, hukuk, edebiyat, ilim, felsefe gibi marifet şubeleri dinden teşa'ubla teşekkül ettikçe bunlara

ait kitaplar da yazılmaya başlar. O hâlde gazete, halkın içtimâî ve mahallî hissiyâtını yevmî ve hissî renklerle mülevven olarak tasvir ettiği için nasıl "milliyet" mefkûresini doğuruyorsa, "kitap" da dinin ve dinden müştak olan sâir marifet ve ilimlerin, yani medeniyet umde, kaide ve dusturlarını mücerret ve kat'î bir üslûpla yazarak milletler arasında müşterek olan hayatı, yani "beynelmileliyet" ruhunu ibdâ' eder.

İlk vakitlerde beynelmileliyet hissini bütün insanlara şâmil zannetmek doğru değildir. Meselâ Kurûn-ı Vustâ'da Avrupa'da bir beynelmileliyet hissi mevcuttu; fakat bu duyguyu tahlîl edersek, Avrupa'daki beynelmilel şefkat ve müzaheretin Hıristiyan milletlere müncer olduğunu; beynelmilel hukukun da Hıristiyan devletlerin imtiyazları hükmünde bulunduğunu görürüz. Balkan Muhârebesi, Avrupa vicdanının bugün bile Hıristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını gösterdi. Türklerin de vicdanları tahlîl olunursa görülür ki bir Türk, kızını bir Araba, bir Arnavuda, bir Kürde, bir Çerkese tezvîç edebilir, fakat kat'îyen bir Finlandiyalıya, bir Hıristiyan Macara tezviç edemez; bir Budist Moğolun, bir şamanî Tunguz'un[7] kızını da İslâm yapmadan alamaz. Trablusgarb[8], Balkan Muhârebeleri esnasında Türklerin felâketine iştirâk edenler Macarlar, Moğollar, Mançular[9] olmadı; bilakis Çin'in, Hind'in, Cava'nın, Sudan'ın ismini bilmediğimiz Müslim kavimleri matemimize ortak oldular, ma'nevî yardımlarını esirgemediler. Bundan dolayıdır ki Türkler lisanca "Ural ve Altay" şubesine mensup olmakla beraber kendilerini İslâm milletlerinden addederler.

"Beşeriyât"a (anthropologie) göre aynı teşrihî enmûzece mensup fertler bir ırksa, "içtimâiyat"a (sociologie) göre de bir medeniyete mensup milletler bir beynelmileliyettir. Türk lisanı da Türk kavmi gibi, İslâm medeniyetine girdikten sonra hurûf ve ıstılahça İslâmî bir şekil aldı. O hâlde beynelmileliyet ruhunu ibdâ' eden âmil "kitap" ve dolayısıyla "medeniyet"tir. Binâenaleyh Türklükle İslâmlık, biri "milliyet", diğeri "beynelmileliyet" mâhiyetlerinde oldukları için aralarında asla teâruz yoktur. Türk mütefekkirleri, Türklüğü inkâr ederek beyne'l-edyân bir Osmanlılık tasavvur ettikleri zaman İslâmlaşmak ihtiyacını duymuyorlardı; hâlbuki Türkleşmek mefkûresi doğar doğmaz İslâmlaşmak ihtiyacı da hissedilmeye başladı.

Ma'mâfîh "milliyet" gazeteden, "beynelmileliyet" kitaptan tevellüt ettiği gibi; "asriyet" de (modernisme) "âlet"ten (outil) tekevvün eder. Bir zamanın muâsırları, o zamanda "fen" (thecnique) hususunda en müterakki olan milletlerin yaptıkları ve kullandıkları bütün âletleri imal ve isti'mâl edebilenlerdir. Bugün bizim için muâsırlaşmak demek, Avrupalılar gibi dretnotlar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Muâsırlaşmak, şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman malûmât ve masnuât iktibâs ve iştirası için Avrupalılara ihtiyaçtan müstagnî olduğumuzu görürsek, o zaman muâsırlaşmış olduğumuzu anlarız.

Türkleşmek, İslâmlaşmak mefkûreleri arasında bir teâruz olmadığı gibi, bunlarla muâsırlaşmak ihtiyacı arasında da bir tenâzu' mevcut değildir.

Asriyet ihtiyacı bize Avrupa'dan yalnız ilmî ve amelî âletlerle fenlerin iktibâsını emrediyor. Avrupa'da dinden ve milliyetten doğan, binâenaleyh bizde de bu menbalardan taharrîsi lâzım gelen birtakım ma'nevî ihtiyaçlarımız vardır ki âletler ve fenler gibi, bunların da garbdan istiâresi iktizâ etmez.

O hâlde her birinin nüfûz dâirelerini tâyin ederek bu üç gayenin üçünü de kabul etmeliyiz; daha doğrusu bunların bir ihtiyacın üç muhtelif noktadan görülmüş safhaları olduğunu anlayarak "muâsır bir İslâm ve Türklüğü" ibdâ' etmeliyiz.

Ma'mâfîh, bir müddetten beri asrî âletlerle fenlerin inkişâfından doğan asrî medeniyet, müspet ilimlere müstenit bir "beynelmileliyet" husûle getirmektedir. Gittikçe, dine müstenit olan beynelmileliyetler yerine, ilme müstenit hakikî bir beynelmileliyet kaim olmaktadır. Bir taraftan Japonya'nın, diğer cihetten Türkiye'nin Avrupa milletleri arasına girmesi Avrupa beynelmileliyetine ileride göstereceğimiz veçhile "lâdinî" bir mâhiyet verdiğinden, gittikçe beynelmileliyet dâiresiyle "ümmet" dâiresi de birbirinden ayrılmaktadır. Yani bugün Türk milleti Ural-Altay ailesine, İslâm ümmetine, Avrupa beynelmileliyetine mensup bir cemiyetten ibarettir.

2
Lisan

Cismin tûlu, arzı, umku olduğu gibi, içtimâî vicdanın da üç bu'du var: Milletçilik, ümmetçilik, asırcılık. Bu kaziyenin ne derece doğru olduğunu ibtidâ içtimâî vicdanın in'ikâs aynalarından biri olan lisanda arayacağım.

Dilimiz elli altmış seneden beri genişlemek yolunu tutmuştur. Asrın şu'aları ülkemize nüfûz ettikçe gözümüz yeni masnu'lar, zihnimiz yeni mefhumlar görmekte devam ediyor. Bunlar isimsiz kalamayacağı için her gün birçok yeni kelimelerle lisanımız zenginleşiyor. Asrın mümessili olan milletlerin gazetelerinden, kitaplarından tercümeler yapıyoruz. Bu sûretle de irfanımızda mevcut olmayan birçok yeni manâlar nâtıkamızdan yeni lafızların ibda'ını istiyor.

Lisanımız, müterakki dillerle karşılaştıkça âdetâ kelime-be-kelime onların taklitlerini yapıyor. Bazen "hurde-bîn" (microscope), "dûr-bîn/dürbün" (teléscope), "şehkâr" (chef d'oeuvre), "mefkûre" (idéal) kelimelerinde olduğu gibi lafzî "istinsah"lar (calque) yapıyor. Bazı kere de "tayyare" (aèroplan), "tekâmül" (évolution), "meşrûtiyet" (constitution), "bedîiyât" (éstétique) tabirlerinde olduğu gibi ma'nevî istinsahlar husûle getiriyor.

Lisanımızın bu fiilî temâyülü bize şunu gösteriyor:

Bir zaman gelecek ki Türkçemiz Fransız, İngiliz, Alman lisanlarındaki bütün kelimelerin mukabillerine mâlik olacaktır.

Lafzî kelâm, nefsî kelâmın ifadesi olduğuna göre, asrın mefhumlardan mürekkep ma'nevî bir lisanı vardır ki her dil ona intibak etmek mecbûriyetindedir. O hâlde Türkçe ne zaman bu ihtiyacı tatmin ederse o vakit muâsırlaşmış, asriyet cihetindeki ittisâını ikmal etmiş sayılabilir.

Lisanımıza giren yeni kelimeler üç nev'idir: 1. Ecnebî kelimeler, 2. Arapça ve Acemceden ibdâ yahut tervîç olunan kelimeler, 3. Türkçe ibdâ yahut tervîç olunan kelimeler.

Birinci nev'i kelimeler lisanımıza kaçak sûretiyle giriyor. Lisanî selikamız bu kelimeleri lisandan tard ederek yerlerine "ıstılah"salar Arapça yahut Fârisîden; "lugāt"seler Türkçeden mukabiller buluyor.

Istılahların mukabillerini Arabî yahut Fârisîden yaparak ecnebî kelimeleri kabul etmemek hassası Türkçeye münhasır değildir. Bütün İslâm

lisanları bu hasîsada müşterektir. Dinî tabirlerde ve dinden iştikak eden sâir ilimlere mahsus ıstılahlarda esâsen müttehit olan bu lisanlar, bu vahdeti yeni ıstılahlarda da muhafaza etmek mecbûriyetindedir. Çünkü, meselâ Rusya'daki Türkler ıstılahlarını Rusçadan, Çin'deki Türkler Çinceden, biz Fransızcadan alacak olursak, Türkçelerimiz birbirinden uzaklaşır. Hâlbuki Arapça ve Acemceden yahut Türkçeden alırsak bilakis yekdiğerine yakınlaşır. Hıristiyan ümmetinin ıstılahları Yunanca ve Latinceden alınmıştır. İslâm lisanları bu ıstılahları aynen istiâre etmekle aynı zamanda kendi ümmetliğini kaybetmekten de korkuyor.

Ma'mâfîh İslâm lisanları ıstılahlarını Arabî yahut Fârisîden almakla ümmet vahdetine ait vazifelerini ifa etmiş olmaz. Bu ıstılahlar her lisanda başka cezirlerden teşkîl olunursa matlup olan vahdet hâsıl olmayacağı için lisanın ümmetçiliği eksik kalır. Bundan dolayıdır ki diğer İslâm lisanlarının kabul etmiş olduğu yahut kabul edebileceği tabirleri arayıp bulmak sûretiyle ıstılah vaz' etmemiz lâzım gelir. Bu maksadı temin için İslâm ümmetine mensup her lisanda ıstılah vaz'ıyla meşgul cemiyetler teşekkül etmeli, bu cemiyetler muayyen zamanlarda ıstılah kongreleri sûretinde toplanmalıdır.

İslâm lisanlarının bütün ıstılahları bu kongreler marifetiyle müttehit bir sûrette taayyün ettikten sonra, artık lisanımıza ümmet cihetindeki ittisâını da ikmal etmiş, yani İslâmlaşmış nazarıyla bakabiliriz.

Lisanımız, İslâm ümmetinin umumî lisanı olan bir ıstılahlar kamusuna mâlik olduktan sonra Arabî ve Fârisîden de içtinâp etmek mecbûriyetindedir. Çünkü Türkçeye giren Arabî, Fârisî kelimeler ıstılahlara münhasır değildir. Birçok lüzumsuz Arapça, Acemce lugātler de dilimize girmiştir. Hattâ bu iki lisanın Türkçeye tesiri yalnız kelimeler itasından da ibaret değildir. Arabî, Fârisî terkîbler, edatlar da Türkçeye dâhil olmuş, Türk sarfını bu iki lisanın sarf ve nahiv kaideleriyle bir halîta hâline getirmiştir.

Lisanımızı manâ itibarıyla muâsırlaştırmak, ıstılah cihetiyle İslâmlaştırmak lâzım olduğu gibi; sarf, nahiv, imlâ hususlarında Türkleştirmek de lâbüddür. Türkçede ıstılahların gayrı bütün kelimeler mümkünse Türkçe olmalı yahut Türkçeleşmiş bulunmalı. Arapça, Acemce terkîbler, cemiler, edatlar, sigalar lisanımızdan çıkarılmalı, "şuarâ-yı cedîde" diyeceğimize "yeni şairler", "edebiyat-ı Türkiye" diyeceğimize "Türk edebiyatı", "tabîiyyet" yerine "tabiîlik", "serbestî" yerine "serbestlik", "mûciz bir muharrir" yerine "îcâzcı bir muharrir", "mûcez bir ifade" yerine "îcâzlı bir ifade" demeliyiz. Ma'mâfîh, Türkçeleştirmeyi lugātlere hasretmek de doğru değildir. Mümkünse, bütün ıstılahları da Türkçe kelimelerden yapmak daha iyidir. Fakat mümkün olmadığı takdîrde, ıstılahlarımızın Fransızca yahut Rusça olacağına Arapça ve Acemce olması daha hayırlıdır. Herhâlde bütün Müslümanlar arasında olmasa bile, Türkler arasında –lugātler

gibi– ıstılahların da müşterek olması, yani bütün Türklerin müşterek bir edebiyat ve ilim lisanına mâlik olması elzemdir.

O hâlde lisanımızı Türkçeleştirirken tedrîcen bütün soydaşlarımızın anlayacağı umumî bir Türkçeye doğru gitmek lâzım geldiğini de unutmamalıyız. Fikrimizi hülâsa edelim:

"Yeni mefhumlar" asrın; "ıstılahlar" ümmetin, "lugātler" milletin nâtıkasıdır.

Türkçe içtimâî vicdanımızın bu üç safhasına tamamıyla muntabık hassas bir ayna olmadıkça teşekkül ve tekemmül etmiş bir lisan sayılamaz.

3
An'ane ve Kaide

İçtimâî hayatımızın hangi cihetine baksak iki muhtelif cereyânın çarpıştığını görürüz. Bunlardan biri cezrîlik (radikallik), diğeri muhafazakârlıktır. Birbirinin tamamıyla zıddı sanılan bu iki cereyân hakikatte aynı esâsta birleşmiştir: Kaidecilik.

Muhafazakârlar, mevcut kaideleri lâ-yetegayyer hakikatler sırasında görerek değiştirilmesine küfür nazarıyla bakarlar. Cezrîler, makul kaideleri mutlak düsturlar ıdâdına koyarak kabul etmeyenleri mürtecilikle ithâm ederler. Bu iki sınıftan hiçbirisi bu eski yahut yeni kaideler nereden çıkarak ne yolda tekâmül ettiğini, müteâkip zamanlarda mütehâlif muhitlere nasıl intibak ettiğini aramaya lüzum görmezler. Çünkü her iki tarafça da kaide, zamanların fevkinde ve muhitlerin hâricinde bir "kaim bi-nefsihi"dir. Bu, bir cemiyette hayatî tekâmülün muvakkat ve diğerlerine muttasıl bir merhalesi değil, zaman ve mekândan mücerret bir âlem olan "nefsülemir"de sâbit ve müteayyin ezelî bir hakikat, ebedî bir düsturdur.

Kaidelere mütabaat tekrar ede ede itiyât hâline geçtiği için ihtiyarlar muhafazakâr olurlar. Gençlerse, medenî ihtişamlarıyla parlak görünen müterakki milletlerin terakki etmelerinin sebeplerini tatbîk etmekte oldukları kaidelerin doğruluğuna hamlettikleri için, bunları taklit etmek hevesine düşerler; bundan dolayı kökten inkılâpçılar sırasına geçerler.

Adı ister âdet, ister moda olsun, ister âdap ister etiket nâmı verilsin, ister itikat ister içtihat denilsin, fıkıh maddeleri yahut hukuk düsturları sûretinde tecelli etsin "kaide", daima aynı şeydir. Tekâmülün süreksiz ve mütereddit bir vakfesi addolunmayıp da câmit ve sâbit bir "ayn" addolunduğu anda, cansız bir kadit hâlini alır. Hayatın özü yaratıcı bir tekâmüldür. Tekâmülsüz mevcutlar cemâdlardan ibarettir. Kaideciler neticeyi sebep yerine koyarlar. Kaide tekâmülün muvakkat bir neticesidir. Onlar bunu tekâmülün sebebi sanırlar. Sebep malûm olduğu için artık tekâmülün tarihini tetkike lüzum görmezler.

Bu zihniyette olanlar, kaideyi mutlak bir hükümdar gibi telâkki ettikleri için tatbikattan bir fayda hâsıl olmadığını görünce bütün mes'ûliyeti zavallı kaideye yükletirler. Derhâl cezrîler, seslerini yükselterek muhafa-

zakârları susmaya mecbûr ederler. Yapılacak iş pek kolay: Eski kaideleri hal' ederek yerlerine yenilerini iclâs etmek.

Fakat bunların hükümranlığı da çok sürmez, çünkü tatbikatta yine aksilikler görülmeye başlar. Bu kere itiyatçılar başlarını doğrultur ve taklitçileri meydandan çekilmeye davet eder.

İşte bizde daima böyle olmuştur! Türklüğün mâzîsi tetkik olunsun: Görülecek ki birbirine ittisâli olmayan birçok tarih devreleri yaşamışız; müesseselerimiz muzafferiyet iğtinâmlarıyla ânî bir sûrette dolan, fakat membaını millî bir iktisattan almadığı için yine ânî bir sûrette boşalmaya mahkûm olan istilâ devletlerinin hazinelerine benzemiş; tekâmülden doğma müesseselerimizi tarihî ittisallerini temin ederek canlı an'aneler hâline sokacağımıza bunları bir tarafa atarak her ülkeden "tarihsiz, an'anesiz kaideler" sûretinde müesseseler almışız.

İngilizler kaidesiz bir millettir, fakat tarihî ittisâlleri, tekâmülü, in'itâfları malûm an'aneler en ziyâde İngilizlerde görülür. İngilizleri terakki ettiren an'anecilikti r.

Biz Türkler kaideci, fakat an'anesiz bir milletiz. Türklüğe ve İslâmlığa ait an'anelerimizin tarihî silsilelerini aramadığımız gibi, asrımızı temyîz eden terakkilerin menba ve tekâmülünü de tetkike lüzum görmeyiz. Bizim için yalnız neticeler lâzım. Türklük, İslâmlık mütevâlî medler ve cezirlerden sonra amelî ve itikadî kaideler sûretinde rüsûblar bırakmış. Avrupa medeniyeti birçok itilâ ve inkılâptan sonra bize birtakım ilmî ve amelî umdeler sûretinde tecellî ediyor.

Bir kısmımız o rüsûbları isti'mâl, diğer takımımız bu umdeleri iğtinâm ederiz. Kaide ister itiyâdî ister taklidî olsun, ibdâ ve terakkiden mahrumdur. Çünkü munfasıl taklitler hem imtizâç ve terekküb edemezler hem de mâzîleri yoktur. Her biri müstakil ve mutlak bir âlem olan kaideler –oturdukları yerlerde– oldukları gibi kalırlar; bir istikbal vücûda getiremezler. An'ane ise ibdâ ve terakki demektir. Çünkü an'ane muhtelif anları birbiriyle zevbân etmiş bir mâzîye, arkadan muharrik bir kuvvet gibi ileriye doğru iten tarihî bir cereyâna mâliktir ki daima yeni inkişâflar, yeni in'itaflar tevlîd edebilir. An'ane, kendi başına velûd ve mübdi' olmakla beraber ona aşılanan yabancı yenilikler de damarlarındaki hayat nüsgunden feyz alarak canlanır ve âdî taklitte olduğu gibi çürüyüp düşmez.

Bergson[9a], ferdin ruhunu hatıralarının mecmûundan; cesedini itiyatlarının mecmûundan ibaret görüyor. Bir milletin hatıraları, an'aneleridir; itiyatları ise kaideleridir. Demek ki bir milletin an'aneler, ruhunu; kaideler, bedenini teşkîl eder. İstinat noktasını, an'aneci bir millet ruhunda, kaideci bir millet gövdesinde arar. Birincisi hayatın manâlarını, ikincisi lafızlarını gösterir. Birincisi tarihî bir hürriyet, ikincisi coğrafî bir esâret içinde yaşar. Balkan Harbi'nde Bulgarlarla olan çarpışmalarımızda onlar

ateşli an'anelerinden, biz bârid kaidelerimizden mülhem olarak birbirimize saldırıyorduk. Netice, tarihin coğrafyaya galebesi oldu.

O hâlde, şimdiye kadar yürüdüğümüz muhafazakârlık ve teceddüt yollarının ikisi de çıkmaz imiş. Yeni hayat[ta] bunların ikisinden de sakınmak gerek. Evvelâ Türklüğe mahsus müesseselerimizin an'anelerini, tekâmül tarihlerini tetkik etmeliyiz. Türk edebiyatı ne Âşık Paşa[10] ile ne de Nevâyî ile başlar. Edebiyatımızın menbalarını bir taraftan taş mahkûkelerde, ceyran[11] derilerinde, diğer taraftan da halkın koşmalarında, masallarında, destanlarında aramalıyız. Millî veznimiz parmak usulüdür. Millî dilimiz yalnız Türk sarfına tâbi olandır. Millî edebiyatımız mevzularını, istiâre zeminlerini Türk hayatından, Türk içtimâî teşkîlâtından, Türk esâtirinden, Türk menkıbelerinden almalı. Lisanımızdan yabancı terkîbleri, şiirimizden yabancı vezinleri, edebiyatımızdan yabancı telmihleri atmalıyız. Lisan ve edebiyatımıza an'anesinin mebdeinden başlarsak, uğradıkları muvakkat istilâların arızî ve marazî devreler olduğunu anlayacağız. Türk hukukunun tarihini törelerin, yasaların, tüzüklerin tetkikiyle diriltmeliyiz. Türk mimarisi, Türk ressamlığı ümmet devrinin binalarında ve yazılarında aransa bile, Türk musikisi de millî şiir ve edebiyatımız gibi halkın şifâhî an'anelerinde taharrî edilmelidir.

Türklüğün kelimelerde, mesellerde, masallarda, destanlarda izleri kalmış bir millî mefkûresi vardır ki bunu bu dağınık enkaz arasında bulup çıkarmak ve bunda mündemiç olan kavmî "mâ-ba'de't-tarih"i keşfetmek en büyük vazifemizdir.

Sâniyen İslâmlığa ait müesseselerimizin an'anelerini, tarihini tafahhus etmeliyiz. Kelâmın, tasavvufun, fıkhın tarihlerini bilmeliyiz. Bu müesseselerin nasıl tekâmül ettiği, muhtelif muhit ve zamanlara ne yolda intibak eylediği malûm olursa bu asırda hangi terakkileri kabul edeceği ve istikbalde ne şekilde bir tekâmül takib eyleyeceği de anlaşılabilir.

An'ane, bir müessesenin muhtelif zamanlardaki şekilleri arasında ittisâl ve âhenk tesîs etmekle kalmaz, bütün müesseselerin aynı asıldan ne sûretle iştikak ettiğini de göstererek hepsini birbirine rabt eder.

Durkheim'a[11a] göre ahlâk, hukuk, siyâsıyât, mantık, bedîiyât, iktisâdiyât gibi müesseselerin cümlesi "din"den müştaktır. Bu dallar, köklerini dinî bir menbadan bulmakla zinde bir feyze, feyyâz bir zindeliğe mazhar olurlar.

An'ane ittisâl ve ahengi muktezî olduğu için Türkün mâ-ba'de't-tarihini dinin bu mâ-ba'de't-tabîasına rabt ederek bir "İslâm-Türk" tarih felsefesi de vücûda getirilebilir.

Sâlisen, asrın âliyât ve fünûnundan, usuliyât ve felsefesinden istifade edebilmek için bunların tekâmül tarihlerini, zamanî ve içtimâî intibaklarını taharrî etmeliyiz.

Medeniyet tarihi bize gösteriyor ki bir memlekette sanayi terakkiye başlayınca, fenler de inkişâf ediyor.

Fenler sanayiden doğar, sanayii sevk ve idareye uğraşır. Bizde fen tahsili bir vasıta değil, bir gayedir. Hâlbuki bizim mütefenninlerimiz yalnız fenden bahsetmeyi bilirler, fennin tatbikatıyla uğraşmaya iktidarları yoktur. O hâlde bizde hakikî manâsıyla ne fen ne de mütefennin vardır. Fenler, âliyâttan doğduğu gibi, felsefe de usulden tevellüt eder.

Feylesoflar, başkalarının bulduğu hakikatleri terkîb ve tensik edenler değildir. Gerçekten feylesof olanlar, hakikatin taharrîsi usulünü bilenler ve bunu bizzat tatbîk edebilenlerdir.

Bugün felsefe keşfolunmuş bir sürü malûmâtın mecmûu sûretinde telâkki olunamaz. Felsefe bu malûmâtı la-yenkatı keşif ve ıslah eden usullerden ibarettir. Yine anlaşılıyor ki bizde hakikî manâsıyla ne felsefe ne de feylesof vardır.

O hâlde bir taraftan tarihli ve an'aneli bir millet hâline girmeye, diğer taraftan da bilfiil sanayie istinâd eden fenler ibdâ etmeye, usullerden ale'ddevam feyz alan felsefeler yaratmaya çalışmalıyız.

Asrın fünun ve felsefesini, fenniyât ve usuliyâtını millî ve dinî an'anelerimize izah ettiğimiz sûrette aşılar ve mezc edersek muâsır bir İslâm-Türk medeniyeti hâsıl olacaktır. Ve işte halk ruhunun "Kızıl Elma"[11b] diye aradığı bu mev'ûd vatana vâsıl olduğumuz zamandır ki hakikî manâsıyla harsen hür ve medeniyeten müstakil olacağız.

4
Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi

İçtimâiyât müteharrîlerinin birbirine muhâlif neticelere vâsıl olmasının sebebi, içtimâî hayatı bazılarının "hars zümresi"nde, diğer kısmının "medeniyet zümresi"nde aramalarıdır. Bu nazar tehâlüfü ibtidâ içtimâî hâdiselerin tarifinde tecellî etmiştir. Tarde, içtimâî hâdiseleri "taklit vasıtasıyla umumîleşmiş ferdî ibdalar" diye tarif ediyordu. Durkheim, "Bir hâdise taklit vasıtasıyla umumîleştiği için içtimâî hâdise olmaz, belki esâsen içtimâî hâdise olduğu içindir ki taklit vasıtasıyla umumîleşir" diyerek Tarde'a mukabele ediyordu.

Durkheim'e göre ferdî hâdiseler, "acımak, susamak, uyumak" gibi kendini ferdî ruhlara sırf dâhilî bir tazyikle arz eden ihtiyaçlardır; içtimâî hâdiselerse "dinî itikatlar, ahlâkî vazifeler, hukukî kaideler, siyâsî ve içtimâî mefkûreler" gibi kendini ferdî ruhlara sırf hâricî bir tazyikle arz eden mefhumlardır. Bu tarifler gösteriyor ki içtimâî hayatı Durkheim, hars zümrelerinde; Tarde, medeniyet zümrelerinde aramıştır. Dikkat edilirse anlaşılır ki ferdî hâdiseler nâmı verilen gerek yukarıda zikri geçen ihtiyaçlar ve gerek görmek, işitmek, koklamak, tatmak ve duymak gibi ihtisaslar (sensation) hayatî ve nev'î hâdiselerdir. Bunlara ferdî hâdiseler demek doğru değildir. Bunların hâricinde kalıp da "içtimâî hâdiseler" nâmını alan mefhumlara gelince, bunlar da nefsî ve şey'î mefhumlar diye ikiye tefrik olunabilir.

Nefsî bir mâhiyeti hâiz olan itikatlar, ahlâkî vazifeler, bediî şekiller ve alelumûm mefkûreler bir hars zümresinin telâkkileridir. Şey'î bir mâhiyeti hâiz olan ilmî hakikatler, sıhhî, iktisâdî ve umrânî kaideler, ziraî ve ticarî âlîyatlar ve alelumûm riyazî ve mantıkî mefhumlar bir medeniyet zümresinin telâkkileridir. Harsî zümreye ait tasavvurların ferdî ruhlara icrâ ettiği hâricî tazyike "müeyyediyet" (sanction), medeniyet zümresine ait mefhumların tâbi olduğu hâricî mutabakata "şey'iyet" (objectivité) denilir.

Hıfzussıhha kaidelerine riâyet etmediğimiz zaman hasta oluruz; bu hastalık hayat kanûnlarına itâat etmeyişimizin tabiî bir neticesidir.

İktisat kaidelerini ihmal ettiğimiz vakit müzayakaya dûçâr oluruz; bu netice de iktisat kanûnlarına riâyetsizliğimizin zarûrî bir akıbetinden ibarettir.

Dinî, ahlâkî, mefkûrevî ve bediî kaidelere riâyet göstermediğimiz takdîrde, vicdan mahkemelerinin yahut mahkeme vicdanlarının bize tevcih edeceği ma'nevî yahut umumî zevkin, hakkımızda "hande" sûretinde tatbîk edeceği cezalar bu itâatsizliğimizin tabiî ve zarûrî bir neticesi değildir. Bu cezalanmalar zikrolunan kaidelerin, hars zümresinin vicdanında "kıymetli" tanılmasının, binâenaleyh "müeyyed" olmasının neticesidir.

Hars hâdiseleri, fertte "inşaî mefhumları yani kıymetleri takdir ve tasnîf hizmetiyle mükellef olan" vicdan* melekesini; medeniyet hâdiseleri ise, "ihbarî mefhumları, yani hakikatleri tahlîl ve terkîb işine memur olan" akıl melekesini husûle getirmiştir.

"Hars içinde fert" içtimâî bir vicdanın iradelerini kendine kıymetli mefkûreler addedip onları düstûrü'l-amel ittihâz etmeye, "medeniyet içinde fert" içtimâî bir aklın mantıkî çerçeveleri dâiresinde düşünmeye mecbûrdur.

Bir medeniyetin ilmî mefhumları, fennî âliyâtları, iktisâdî mahsulleri taklit ve mübadele tarîkiyle bir halktan diğer halka geçer ve bir medeniyet zümresi ibtidâ mahallî bir mâhiyette tecellî ederek tedrîcen ülkeleri, kıt'aları ve nihâyet bütün insaniyeti âgûşuna alır. Ancak bu husustadır ki gerek Tarde ve gerek "tarihî maddecilik" taraflısı olan Karl Marx[12] ve Edmond Demolins[13] gibi içtimâiyâtçılar haklıdırlar. İnsaniyet yalnız fertlerden mürekkep bir medeniyet zümresi olsaydı, hâdiselerin umumîleşmesini yalnız "taklid"e atfetmek, içtimâî hayatta yalnız "âliyât"a kıymet vermek belki doğru olabilirdi. Hâlbuki insaniyet müstakil fertlerden mürekkep bir medeniyet zümresi değildir: Fertler "aile", "semiye" (clan), "nâhiye" (commune), "ocak" (corporation), "sınıf", "cemâat-i diniyye" (communauté religieuse), kavim, ümmet, devlet gibi müteaddit hars zümreleri içinde "fânî fi'n-nâs" olmuşlardır.

Maddiyâta teşbîh câizse diyebiliriz ki içtimâî cüz-i ferdlerin tecemmüü yalnız hükmî bir ihtilât sûretinde olmamış, kimyevî imtizâclar bu cüz-i ferdleri mürekkep zerrelerde ifnâ ederek meydanda yalnız bu zerrelerle bunların ihtilât hâli kalmıştır. Nasıl ki hayatî hücrelerde –"moner"ler [monère] müstesna olmak üzere– muhtelif şekil ve keyfiyette uzviyetler teşkîl etmişler ve mevcudiyetlerini bu içtimâî mevcudiyetlere tâbi eylemişlerdir.

İçtimâî imtizâclar yahut taazzîler fertlerin serbestçe ihtilâtına mâni olduğu için medeniyet zümresi hayatının istilzâm ettiği taklit ve mübadele, arızasız bir sûrette cereyân edemez.

Devletler dâhilî sanayilerini himaye için yüksek gümrük resmi vaz ederek iktisâdî mübadelenin serbestîsine mâni olurlar. Kavimler, millî lisanlarının saffetini muhafaza için yabancı kelimeleri dillerine sokmama-

* Fransızca "conscience" kelimesi ruhiyâtta ve içtimâiyâtta başka başka manâlara delâlet eder. Biz bu kelimenin ruhiyâttaki manâsını ifade etmek üzere "şuur" lafzını; içtimâiyâttaki medlûlünü ifade için de "vicdan" tabirini kabul ediyoruz.

ya, edebiyatlarını millîleştirmek için cihân-şümûl bir mâhiyeti hâiz olan "klasik" edebiyatı terk ederek mevzu ve esâslarını halk edebiyatından almaya çalışırlar. Ümmetler beynelmilel hukuk ve ahlâka dinlerini temel ittihâz ederek –Avrupa'nın daima ve bilhassa Balkan Muhârebesi'nde yaptığı gibi– insanlığa ait kutsiyet ve masuniyeti yalnız dindaşlarına hasr ederler. Aile, "zevciyet, babalık, analık, evlâtlık" gibi husûsî râbıtalar tevlit ederek muaşeret ve mülkiyetçe hârice karşı müttehit bir heyet meydana getirir. Aşiret bir çobanlar kafilesini, nâhiye bir köy yahut bir kasabayı, ocak bir hirfetin mensuplarını, korporasyon[14] bir mesleğin fertlerini, cemaat bir mevkideki mezhepdaşları yabancılara karşı yek-vücut bir aile hâline koyar.

Fert şu zümrelerden her birinin kendine mahsus vicdanından mülhem olduğu hâldedir ki medeniyet zümresinin içinde yaşar. Durkheim, içtimâî vücûdun tabiî mafsaliyetleri olan zümreleri nazara aldığı içindir ki en nâfiz nazarlı bir içtimâiyâtçı tanınmıştır. Harsî mâhiyette olan zümre vicdanları cemiyete has olan akıl ve mantıkla daimî bir mücadele hâlindedir. Fert bazen vicdanına fazla esir olduğu için makul düşünemez, bazı kere de aklına fazla bir salâhiyet verdiği için vicdanının duygularını boğar. Vicdan ile akıl yahut hars ile medeniyet arasındaki bu muhâseme içtinâbı kabil olmayan bir zaruret değildir. Çünkü vicdanın hizmeti içtimâî bir "i'caz"a (prestige) mâlik olan kıymetleri takdîr, aklın memuriyeti şey'î hakikatleri tensistir. Birincisi, bizim "Niçin yaşamalı?" sualimize "Mefkûre için." cevabını verir. İkincisi, "Nasıl yaşamalı?" sualimize "Makul bir sûrette." diye mukabele eder. Birincisi inşaî hükümleriyle irademizi, ikincisi ihbarî hükümleriyle müdbiremizi sevk ve idare eder. Hülâsa birincisi bize gayeleri , ikincisi vasıtaları gösterir.

Edmond Demolins'e göre terbiye ve siyâsetin hedefi, harsçı fertleri medeniyetçi fertlere kalbetmektir, diyebiliriz; çünkü Anglo-Saksonların tefevvukunu infiratçı (bizim ıstılahımızca medeniyetçi) olmalarına, Şark milletlerinin tedennîsini tecemmucu (bizim ıstılahımızca harsçı) olmalarına atfediyor. Milletlerin terakkî ve tedennîsini böyle bir tek sebebe isnat etmek ilmî bir hareket değildir.

Bundan başka Anglo-Saksonların tecemmucu olmayıp da infiratçı oldukları hakkındaki iddia da doğru değildir. Vakıa Anglo-Saksonlar, bizim gibi devletçi değildirler, fakat harsî zümre yalnız devletten ibaret midir?

İngiltere'de harsî bir zümre mâhiyetini hâiz olan mahallî idarelerin, millî mezhep teşkîlâtının, sınıf teşkîlâtının, zâdegân teşkîlâtının nüfûz ve kuvveti her yerden ziyâdedir. Anglo-Saksonların örfçü olmaları da harsçı olduklarına bir delildir. Şu kadar var ki orada hars hayatı bu kuvvet ve salâbetiyle beraber medeniyet hayatının inkişâfına mâni olmamıştır.

Harsla medeniyet arasında gayritabiî bir mücadele vaki olabildiği gibi, bir hars zümresi dâhilindeki muhtelif tâlî zümrelerin vicdanları arasında da marazî mübâyenetler tahaddüs edebilir. Meselâ bazı kere aile

asabiyeti, müfrit bir şekil alarak, millî asabiyeti zayıflatır; bazı kere dinî cemiyet, kavmî cemiyeti nefyedecek bir şekil alır; bazen milliyet hissi, müşterek vatan ve devlet duygularını iptale çalışır. Avrupa'da sınıf asabiyeti vatan düşmanlığı, asker düşmanlığı gibi marazî neticeler tevlit ediyor.

İçtimâî zümreler arasındaki tabiî silsile-i merâtibi bularak bu gayritabiî harp hâlini sulh vaziyetine kalbetmek içtimâiyât ilminin vazifesidir.

Meselâ icap ettiği zaman aile kendini hirfet ocağına, ocak kendini devlete feda etmeli. Gerek bunlar gerek aile ve devlet, dinî ve lisanî zümrelere kıymet vermeli, bütün içtimâî zümrelere kıymetçe faik olması lâzım gelen "millet"in lisanî zümreden, beynelmileliyetin de medenî zümreden ibaret olduğu nazara alınmalı. Şurası da nazara alınmalıdır ki medeniyet zümresi bir "çarşı halkı" sûretinde başlar. Çarşıda terzi, kunduracı, ekmekçi, tuhafiyeci gibi hirfetçiler yalnız kendi menfaatleri için çalışırlar. Fakat bunların kendi menfaatlerine çalışmalarından umumî menfaat husûle gelir. Bunun gibi bir medeniyet zümresi dâhilinde muhtelif milletlerin her birisi orijinal bir hars yapmak üzere aralarında işbölümü yapmışlardır. Ferdî kabiliyetlerin ihtilâfından mahallî işbölümü husûle geldiği gibi, milletlere ait istidatların tebayününden de milletler arasında hars bölümü husûle gelir. İptida birbirine yakın olan halklar ticarî, fikrî ve âlî münasebete girer, sonra bu münasebet dâiresi gittikçe genişler. Ta Kurûnı ulâ'da Akdeniz havzası milletlerinin birbiriyle alış veriş yapmakta, birbirinden malûmât ve âliyât iktibâs etmekte olduğunu görürüz. Ümit Burnu'nun keşfi, Amerika'nın eski dünyaca tanılması, tıbaatın icadı, Süveyş Kanalı'nın açılması, demir yolların, telgraf ve postaların tesîsi milletler arasındaki münasebetleri artırmış ve gittikçe cihân-şümûl bir şekil vermiştir. Harsî zümreler ibtidâ kendilerini bir dedenin torunları addeden bir semiye hâlinde başlar. O hâlde ilk hars zümresi dinî ve lisanîdir. Bu akıle bidâyette sırf dinî bir hayat yaşadığı için dinî bir zümre hâlindedir. Bütün sâir zümre enmûzeçlerinin rüşeymlerini meşimesinde taşıyan bu dinî zümreden mütevaliyen aile, kabile, aşiret, köy, kasaba, sınıf, ocak, cemaat, nâhiye ve nihâyet kavim, ümmet, devlet iştikaka başlar. O hâlde medeniyet zümresinin tâbi olduğu içtimâî kanûn gittikçe dâiresinin tevsî etmesi, hars zümresinin tâbi olduğu kanûn ise gayri mütemeyyiz ve kesîrü'l-vezâif bir hâlde başlayarak gittikçe her vazife için husûsî zümrelere ayrılmak sûretiyle ibtidâî zümresinin teferrü' ve tenevvü' eylemesidir.

Bu tafsilâttan anlaşılıyor ki muâsırlaşmak tabirinin manâsı, asrî olan medeniyet zümresinin gittikçe tekemmül eden ilim ve marifette hiçbir milletten geri kalmayacak sûrette faik bir mevki ihrâz etmektir. Medeniyet zümresi içinde müşterek bir insan hayatı yaşamak hiçbir vakit ne aile ve devlet hayatlarının hususiyetine ne de millet ve ümmetin tazammün ettiği harsî tesânüdlere münâfî değildir.

Biz Türkler, asrî medeniyetin akıl ve ilmiyle mücehhez olduğumuz hâlde bir "Türk-İslâm" harsı ibdâ' etmeye çalışmalıyız.

5
Türklüğün Başına Gelenler

Vaktiyle muhtelif kavimlere mensup memuriyetçilerin bir ikbal Kâbesi olan Bizans'ta kozmopolit bir sınıf teşekkül etmişti.

Bu taife kendi kendine bir unvân aramış, nihâyet "Şehrî" tabirinde karar kılmıştı. "Şehrî"nin milliyeti yoktu.

Sürûrî'nin[15] Refî-i Âmidî'ye[16] hitap ettiği "Men ve tû her dû ne Şehrîyem ki men Türk ü tû Kürd"[17] mısraından da anlaşıldığı veçhile Şehrî ne Türk ne Kürt ne Arap ne Arnavuttu: Bütün milletlere düşman bir heyet. Bu heyet, Arabı beğenmez, Kürtü istihfâf eder, Lazla eğlenir, Türkü tahkir ederdi.

Ahmed Vefik Paşa'nın[18] *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*'ini[19] açarsanız, bu kavmî isimler hizasında birtakım münasebetsiz tavsîfler görürsünüz. Şehrîlerden sâdır olan bu meseller, sahiplerinin ruhiyetine en vâzıh vesikalardır. Bunlardan yalnız Türklere ait olanları naklediyorum:

"Türk atına binince bey oldum sanır.
Türk olana şehir içi zindan olur.
Türk pohpohu, acem pehpehi sever.
Türk işi ödünçtür.
Türk danişment olur, adam olmaz.
Türk ne bilir bayramı, laklak içer ayranı.
Türk ve tosun çünkü doğdu anadan, öğüt aldı eşek ile danadan.
Türkün aklı sonradan gelir.
Türk derneği olmaz.
Türke beylik vermişler, ibtidâ babasını öldürmüş."

Bu şehrîlerin tarih kitaplarında kavim isimleri daima "Etrâk-ı bî-idrâk"[20], "Ekrâd-ı bed-nihâd"[21] gibi tahkirli şekillerde yazılırdı. Bu hâl milliyet hissinin duyulmadığı zamanlarda o kadar dikkati celbetmiyordu. Fakat son asırda milliyet duygusu büyük bir nüfûz kazandıktan sonra Türkün gayri olan kavimler bu hakaretlere tahammül edememeye başladılar.

Bir taraftan Hıristiyan kavimler muhtariyet dâiyesini takib ederken diğer cihetten de İslâm kavimler milliyetiyle iftihar etmeye, kavminin aleyhinde söz söyletmemeye koyuluyorlardı.

Milliyet fikrini İslâm âlemine ilk ithal eden Araplarla Arnavutlardır. Mısır'da Abdullah Nedîm[22], Arap milliyetini; İstanbul'da Naim Bey Fraşeri[23] Arnavut milliyetini diriltmeye çalışıyorlardı. Bir mefkûrenin kuvvetlenmesi için iki hissin yardımına ihtiyaç vardır. Bunlardan birisi "millî muhabbet"tir ki millî mefharetlerle halk an'anelerinden doğar. İkincisi "millî kin"dir ki herhangi bir istibdâda karşı gayz ve adâvet uyandırmakla hâsıl olur.

Abdullah Nedîm'le Naim Bey'in her ikisi de bu millî kini uyandırmak için "Türk düşmanlığı"nı tamime lüzum görmüşlerdi. Arabî Paşa[24]'nın mürşidi olan Abdullah Nedîm'in umdelerinden biri "Utrukû't-Türk!"[25] hitabı idi. Naim Bey'in telkinâtı memleketimizde cereyân ettiği için bunun şeklinden hepimizin az çok malûmâtımız vardır.

Bundan on yedi, on sekiz sene evvel bir mektebe girmek üzere ilk defa olarak İstanbul'a gelmiştim. Bilâhare siyâset âleminde maruf bir sima sırasına geçen bir Arnavut doktor bana şu sözleri söylemişti: "Biz Arnavutlar istibdâdı yıkmak için Türklere yardıma hazırız. Fakat bilmelisiniz ki bizim nazarımızda bir Abdülhamid istibdâdı yok, bir Türk istibdâdı vardır. Bugünkü idareden mesul olan doğrudan doğruya Türklerdir. Eğer bu zâlim hükümete nihâyet vermezseniz, biz tüfeklerimizi sizi temsil eden şahsa değil, bizzat sizin göğsünüze çevireceğiz."

O zamandan beri dikkat ettim: Arnavut gençleri Türklerin terakkiye müstaid olmadığına, Türklerle hayat ortaklığı ederlerse kendilerinin de muzmahil olacağına dâir mantıklar yürüterek milliyet hissini nefh ediyorlardı. Bu telkinleri yalnız Arnavut gençlerine mahsur değildi, Arap ve Kürt gençlerine de bu düşünceyi telkine çalışıyorlar, hattâ Türklerin cibilliyetsiz ve barbar olduğuna Türkleri bile inandırmaya gayret ediyorlardı. O vakit zaten Türk unvânını kabul eden bir fert yok gibiydi.

İstanbullular kendilerine "Şehrî" nâmını veriyor, taşralılara ise coğrafî karabetine göre Arnavut, Arap, Kürt, Laz diyorlardı. Rumeli ahâlîsi umumîyetle Arnavuttu. Karadeniz sahili yalnız Lazlarla, Şarkî Anadolu yalnız Kürtlerle meskûndu. Böyle bir coğrafî kavmiyet unvânı bulamayanlar da mefâhirini daha parlak gördüğü kavimlerden birine gönüllü yazılıyordu. Bu sûretle aslen Türk olan birçok gençler Arnavutlukla, Araplıkla yahut Kürtlükle iftihar ediyorlardı. Türklüğe mübâhât eden tek bir fert yoktu. "Türk" kelimesini ayıplı unvânlar gibi kimse üzerine almıyordu. "Türk" Şarkî Anadolu'da "Kızılbaş", İstanbul'da "kaba ve köylü" manâlarına idi. Naim Bey'in en hararetli arkadaşlarından ikisi neseben Türk oğlu Türktü. Bunların telkiniyle Türk olduklarına asla şüphe olmayan bazı Diyarbekirli ve Harputlu doktorlar da kendilerini Kürt sanıyorlardı.

Tarihte bu acıklı hâle bir ikinci misal gösterilemez. Hâriçte Avrupa, Türkiye'deki rezaletlerden dolayı yalnız Türkleri ithâm ediyor, dâhilde müslim ve gayr-i müslim bütün kavimler sarayın istibdâdından, memurların zulmünden, hükümetin yolsuzluğundan ancak Türk kavmini mesul tanıyordu. Hâlbuki Türk kavmi "Ben varım" demiyordu. Ortada tevcih olunan bir mes'ûliyet yükü vardı ki onu kabul eden bir omuz yoktu. Türkler millî bir vazife deruhte etmemiş kendi başına fertlerden ibaretti. Millî bir vicdana, millî bir mefkûreye mâlik olmayan bir kitleden ahlâk, hamiyet, fedakârlık beklemek abestir. İşte fıtraten gayet necip olan Türklerin içtimâen bu derece tereddî etmeleri ancak "kendini tanımamak" ve "millî mes'ûliyetini bilmemek" hatalarından ileri geliyordu.

Evet! Avrupa haklı idi. Abdülhamid[26] hükümetinin zulümlerinden hesap vermeye borçlu olan Türklerdi. Meşrûtiyet'ten sonra da herhangi fırka iktidarda bulunursa bulunsun fiillerinden Türkler mesuldü. Çünkü bu hâllerin neticesinden onlar mutazarrır olacaktı. Arnavutlar isyan ettikleri zaman fırka farkı aramaksızın bütün Türk memurları kovdular; ele geçirdikleri Türk zâbit ve neferleri öldürdüler.

Tanzîmâtçılar, Türklüğün yüzüne aldatıcı bir nikap çekmek istemişti. Millî bir Türk lisanı yoktu, beyne'l-anâsır müşterek bir Osmanlıca vardı. Bütün unsurlar kaynaşmış, yeni bir kavmî enmûzeç, tarihî bir ırk, bir Osmanlı milleti husûle gelmişti. Bu milletin husûsî bir dili olduğu gibi, kendine mahsus bir tarihi de vardı.

Bu yalana hiçbir unsur inanmadı. Her kavim mekteplerinde çocuklarına kendi tarihini okuttu, kendi lisanını öğretti.

Meşrûtiyet'ten sonra bu nikaba daha ziyâde ehemmiyet verilince, unsurlar "Bizi Türkleştirmek istiyorsunuz!" diye feryat etmeye başladılar. Hakikaten bu Osmanlılaştırmak siyâseti Türkleştirmek için gizli bir vasıtadan ibaretti. Osmanlılıktan maksat "devlet" ise, zaten her Osmanlı tebası bu devletin bir ferdi idi. Yok, bundan maksat lisanı "Osmanlıca" olan bir yeni "millet" yaratmak idiyse Osmanlıca, Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka nâm altında bir Türk milleti olacaktı. Bunu unsurlar pek iyi anladılar ve milliyetlerini müdafaa için maddî ve ma'nevî teşkîlâtlarına daha ziyâde kuvvet ve intizam verdiler.

Bu Tanzîmât tuzağına düşen yalnız Türkler oldu. Türkler lisanlarının yalnız üç dilden mürekkep "Osmanlıca" olduğuna inanarak halk lugâtiyle söylemeyi ve yazmayı bir irtica telâkki ettiler. Tanzîmât ruhu, Meşrûtiyet'le halka kullanmaya hazırlanmadığı bir hâkimiyet verdiği hâlde, pekâlâ kullandığı lisanını vermiyordu. Milliyetinden, millî tarihinden bahsetmeye tabiî hiç tahammül edemeyecekti.

Türk gençliği bir taraftan lisan ve edebiyat sadeleşmezse, millî bir mefkûre ruhlarda vecit ve fedakârlık uyandırmazsa, millî bir iktisâdî hayat mücadelesinde ıstıfayı temin etmezse Türklüğün ve aynı zamanda

Osmanlılık ve İslâmlığın mahvolacağını anladı. Diğer taraftan bu yalancı nikabı atmadıkça hiçbir unsuru ruhunun samimiyetine inandıramayacağını ve binâenaleyh unsurların itilâfı gayesinin kat'îyen temin edilemeyeceğini gördü. Bunlardan başka bütün milliyetler teşekkül etmişken Türk mefâhirinden bahsedilmemesi Türk gençlerinin diğer kavmiyetler tarafından temsil edilmesini intaç edeceğini de nazardan uzak tutmadı. Nihâyet bu üç sebebin sevkiyle Türklüğün mefkûresi infilâk etti.

Bu yeni milletin zuhurunu bütün kavimlerin milliyetçileri meserretle karşıladılar. Yalnız "Şehrî" ve "Tanzîmâtçı" enmûzeçlerine mensup olanlar memnun olmadılar.

Acaba Türklerde milliyet hissinin uyanmasından fayda mı yoksa zarar mı hâsıl oldu?

Hiçbir zararını gören ve gösteren yoktu; faydaları ise sayılamayacak derecede çoktu: Türkçenin sadeleşmesi, sarfımızın yabancı kaidelerden kurtulması, şiirimizin millî vezinde yazılması, edebiyatımızın Yunan ve İran esâtirinden kurtularak millî menkıbeler ve üstûrelerle süslenmesi, millî intibahla beraber onun lâzım-ı gayr-i müfârıkı olan dinî bir intibahın başlaması, mensup olduğumuz ümmetle beynelmileliyetin tâyini, millî iktisat, millî idman ve millî ahlâkın inkişâfı, gençlerde bir mefkûre uğrunda ölmek hissinin doğması, unsurlarla müşâreket hissi dolayısıyla anlaşabilmenin kolaylaşması, her fert tarafından millî bir mes'ûliyetin his ve deruhte edilmesi.

Bugün milliyetperver bir Türk, kendini her hareketiyle kavmine mazarrat îrâsından vikayeye ve onu yüksek bir seviyeye îsâle çalışmak mecbûriyetinde görür. Binâenaleyh şahsî temâyüllerden, şahsî ihtiraslardan sakınmaya, gözünün önünde yalnız mukaddes vazifelerini bulundurmaya çalışır. Türk gençleri pekâlâ anlamışlardır ki bugün en mukaddes vazife Türklerin bütün siyâsî fırkalar, bütün içtimâî cereyânlar fevkinde birleşmesidir. Bu ittihâd hâsıl olunca, İslâmlığın vahdeti ve Osmanlılığın tamamiyeti daha emin bir vaziyete girer.

Türk kavmi kendi mevcudiyetini idrak eder etmez Arapların terakki için hakikî ihtiyaçlarının ne olduğunu anladı. Diğer unsurların ihtiyaçlarını da ancak bu yeni hissin nuruyla görecektir.

Yukarıda hükümetin ve siyâsî fırkaların hareketlerinden Türklüğün muateb olduğunu söylemiştik. Bu kuvvetlerin iyi fiillerinden mükâfâta mazhar olan da yine Türkler oluyor.

Meselâ hükümet Araplara birtakım müsaadeler bahşettiği zaman bu takarrübe "Türk ve Arap muhâdeneti" nâmı verildi. "Hükümet"le "Araplar"ın yahut "İttihat ve Terakki" ile "Araplar"ın mukareneti ismi verilmedi.

Görülüyor ki Türk kavmi "Ben varım" dedikten sonra mes'ûliyetini daha iyi takdir ediyor ve bugün milliyet duygularından feragat etmeleri mümkün olmayan dindaş ve devletdaşlarıyla daha güzel anlaşmak yollarını bulabiliyor.

Dün uzun müddet bekasına emin olmadığı için hiçbir hükümetin ıslahat vaatlerine güvenemeyen unsurlar, yarın karşılarında vazife ve mes'ûliyetini bilir lâ-yemût bir Türk kavmi buldukları zaman bu payidar mevcudiyetle anlaşmak imkânını görecekler ve bu sûretle şimdi yaptıkları gibi ecnebî murâkabesini istemeye taraftar olmayacaklardır. Türk, kendi milliyetine hürmet etmeye başladıktan sonra kavimlerin milliyetini de muhterem tanıyacak, kendi hak ve vazifelerini tanıdıktan sonra sâir kavimlerin de vazife ve haklarını tâyin edebilecektir.

Men arefe nefsehû fekad arefe gayrehu[27]

Bazı kimseler Osmanlı kavimlerinin hepsinde milliyet duygusunu tabiî ve haklı gördükleri hâlde, bundan yalnız Türkleri istisna ediyorlar. Diyorlar ki "Türkler hâkim mevkiinde bulundukları için millî hakların hepsini zâten hâizdirler; milliyet hissiyle yeniden iktisap edilecek magsup menfaatleri yoktur." Bu zâtlar, "Osmanlı Devleti bir Türk devletidir" demiş olsalardı, bu itirâzları belki muhikk olurdu. Hâlbuki bu devletin "Osmanlı" nâmı altında beyne'l-anâsır bir hükümetle idare olunduğuna kanidirler. Bu devlet bir Türk kanûn-ı esâsîsiyle idare edilmediği için Türklerin siyâsî mâhiyetçe diğer kavimlerden hiçbir farkı yoktur. O hâlde diğer kavimler gibi Türklerin de millî bir vicdana, millî teşkîlâta muhtaç olduğunu inkâr etmemek lâzım gelir.

Türklerde milliyet hissi uyanmaya başlayınca, Türk kelimesi başka türlü hücumlara marûz oldu. Hülâgu'nun vahşiyane zulümleriyle Türkçülük arasında bir münasebet varmış gibi hücum hileleri yapıldı. Bir taraftan da Türkçülük, İslâmcılığa muhalefetle ithâm edildi.

Hâlbuki Türkçülerin gayesi muâsır bir İslâm Türklüğüdür.

Türkçülerin millet mefkûresi Türklükse, ümmet mefkûresi de İslâmlıktır. Bence Türkçülerin ayrıca bir ümmet programları olmalı ve başlıca esâsları da şunlar bulunmalıdır:

1) Bütün İslâm kavimleri arasında müşterek olan Arap hurûfunu bilâ-tagayyür muhafaza etmek.

2) Bütün İslâm kavimlerde ilim ıstılahlarının müşterek bir hâle getirilmesi için İslâm ümmeti arasında ıstılah kongreleri in'ikad ettirmek ve ıstılahları Türkçeden, Arabîden ve kısmen de Fârisîden yapmak (bu gayenin vücûda getirilmesi için Paris'te Türk, Mısırlı, Hintli ve İranlı talebeler arasında bir ittifak hâsıl olmuştu).

3) Bütün İslâm kavimlerde müşterek bir terbiyenin tesîsi için terbiye kongreleri in'ikad ettirmek.

4) Bütün İslâm kavimlerin müftü teşkîlâtları arasında daimî bir irtibat vücûda getirmek.

5) İslâm ümmetinin timsâli olan "hilâl"in kutsiyetini muhafaza etmek.

Bu umdelerden anlaşılıyor ki Türkçülük aynı zamanda İslâmcılıktır. Yalnız Türkçüler İslâm ümmetçisi olmak sûretiyle kendilerini "İslâm milliyetçileri"nden ayırt ederler.

Çünkü İslâm kavimlerine milliyet duygusunu nefyeden böyle gayritabiî bir ittihâdı bugün ne Türkler ve Araplar ne Hintliler ve Afganlılar ne Berberîler ve Farslar kabul edebilirler. Türkler, millî mefkûrelerini kuvvetlendirmek için dindaş ve vatandaşları olan hiçbir kavme karşı "millî kin" telkinine yeltenmediler. İslâm ümmetçiliğini anlamamış olan Abdullah Nedîmlerin, Fraşerli Naimlerin bu hatalı yoluna gitmediler.

İhtimal ki Mısır'da ve Arnavutluk'ta Hıristiyan Mısırlı ve Arnavutların mevcudiyet ve müşâreketi bu yanlış harekete sebebiyet vermişti. Türklerin hepsi İslâm olduğu için Türkçüler hiçbir zaman İslâm ümmetçiliğine mugayir bir his beslemeyeceklerdir. Aynı zamanda Türkçüler muâsırlaşmak zaruretini de anladıkları için gayr-i müslim kavimler hakkında bu medeniyet-i asrînin icap ettiği ihtiramkâr vaziyeti muhafaza edeceklerdir.

6
Terbiye

İslâm terbiyesi denince iki fikir hatıra gelir: Birincisi İslâmiyet'in terbiyede tatbîk ettiği usuller; ikincisi yetiştirilecek çocukların İslâm akaidine göre terbiye edilmesi.

İslâmiyet'in terbiye usullerini tetkik etmek terbiye tarihine aittir. Biz bu makalede tarihten değil, bugünkü hayattan bahsedeceğiz, İslâmiyet'in terbiye mefkûrelerinden birisi olduğunu göstereceğiz.

Bir mektep programına göz gezdirdiğimiz zaman, çocuklarımıza üç türlü bilgi öğrettiğimizi görürüz. Evvelâ millî lisan ve edebiyatımızı, millî tarihimizi öğretiyoruz ki Türk dilinden ve edebiyatından, Türk tarihinden başka bir şey değillerdir.

Sâniyen *Kur'ân-ı Kerîm*, tecvit, ilmihâl gibi dinî dersler ve İslâm tarihi ile İslâm lisanları okutuyoruz.

Sâlisen riyaziyât, tabîiyât gibi ilimleri ve bu ilimleri öğrenmeye yarayan ecnebî lisanlarla el işleri, idman gibi hünerler öğretiyoruz. Bu kısa göz gezdirmeden anlaşılıyor ki terbiyede takib ettiğimiz gayeler üçtür: Türklük, İslâmlık, muâsırlık.

Bir Türk babası, çocuğunun Türkçe konuşmamasına, Türkçe okuyup yazmamasına, Türk tarihini bilmemesine rıza gösteremez; aynı zamanda İslâm itikat ve ibâdetlerini bilmemesini, İslâm tarihinden bîhaber kalmasını da tasvip edemez. Bu baba, çocuğunun Türk ve İslâm olarak büyümesini istediği gibi, muâsır bir insan olarak yetişmesini de arzu eder. O hâlde bizim için tam bir terbiye üç kısımdan mürekkeptir: Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi. Tanzîmâttan evvel çocuklarımıza yalnız İslâm terbiyesi veriliyordu. Tanzîmâtçılar memleketimize asır terbiyesini sokmaya çalıştılar. Bidâyette bu iki terbiye arasında büyük çarpışmalar oldu. Yeniçeri'nin yerine Nizâm-ı Cedîd'i[28] ikāme etmek küfür sayıldı. Avrupa kisvesini giymek dinsizlik sûretinde görüldü. Mekteplere resim, Fransızca gibi derslerin girmesine itirâzlar edildi.

Arzın kürevîliği, Güneşin istikrarı gibi hükümler, nakle mugayirdir denildi. Tecrübeten ve aklen sâbit olan bu hakikatleri te'yîd için nihâyet naklî deliller aramaya ihtiyaç messetti.

Ma'mâfîh yavaş yavaş asır terbiyesi yerleşmeye, yer tutmaya başladı. Fakat maatteessüf, o kıymet buldukça, İslâm terbiyesi ehemmiyetini kaybetmeye yüz tuttu. Vakıa mektep programlarında din dersleri yine mühim bir kemiyet teşkîl ediyordu. Fakat İslâm terbiyesinin inhitatı kemiyet itibarıyla değil, keyfiyet cihetiyle idi. Din dersleri canlı bir sûrette okutulmuyordu. Din muallimleri ilmî hakikatlere hâlâ bid'at nazarıyla bakıyor, bu sûretle talebenin itimadını kaybediyordu. Bundan başka dinî terbiyede ilmî usuller tatbikine de henüz başlanmamıştı.

İşte böyle bir zamanda idi ki Türk-İslâm âleminin dûçâr olduğu karışıklıklar ve bunları takib eden felâketler "Türk milliyetçiliği" ve "İslâm ümmetçiliği" nâmlarıyla iki canlı mefkûrenin tecellîsine sebep oldu. Bugün bu musibetlerin darbesiyle uyanan genç zekâlar, hezimetimizin mes'ûliyetini terbiyedeki mefkûresizliğimize atfediyorlar. Diyorlar ki: "Biz gençlerimize ne millî ne de dinî terbiye vermek istemedik. Hâlbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmeye sevk eden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir. Biz çocuklarımıza Türk ve İslâm terbiyeleri vermediğimiz gibi, asır terbiyesi de veremedik. Çünkü asır terbiyesinin gayesi, en müterakki milletlerin imal ve isti'mâl ettikleri âletleri bizim de yapabilmemiz ve kullanabilmemizdir. Hâlbuki biz iktisat âleminde olduğu gibi, askerlik dünyasında da asrımızın âletlerini kullanmaktan âciz olduğumuzu gösterdik. İlmin miyârı ameldir. Ameldeki muvaffakiyetsizliğimizle ilimdeki behresizliğimizi ispat ettik. O hâlde ne mütehassıs mütefenninler yetiştiren âlî mekteplerimiz ne de vatandaşlar yetiştirmeye çalışan tâlî mekteplerimiz hiçbir fayda temin edememişlerdir."

Yeni hayata kıymet veren matbûât bu gibi esâslara istinâd ederek Tanzîmât terbiyesinin iflâsını ilân etti. Şimdi üç mütefekkir zümre yeni terbiyemizin temellerini kurmaya çalışıyor. Türk terbiyecileri yeni hayatta millî mefkûrelerin nasıl bir vazife ifa edeceğini gösterirken, asır terbiyecileri de ilimlerden amelî ve iktisâdî faydalar temini için tedriste hangi usullerin tatbîk edilmesi lâzım geldiğini irâeye gayret ediyor. Bu mücahede devrinde İslâm terbiyesinin istinâd ettiği esâsları da aramak iktizâ eder.

Bu üç terbiye birbirinin muavin ve mükemmili olmakla mükelleftirler. Hâlbuki salâhiyetlerinin dâireleri ve bu dâirelerin hudutları makul ve muhikk bir sûrette tâyin ve tahdit edilmezse, yekdiğerine muarız ve muhasım da olabilirler.

Asır terbiyesi maddiyât sahasında kalmayarak maneviyât âlemine tecavüz ettiği dakikada İslâm ve Türk terbiyelerinin hukukuna taarruz etmiş olur. Millî ve dinî terbiyelerin hudutlarını tâyin etmek ise daha güçtür. İslâm an'anelerinden hangilerinin doğrudan doğruya İslâmiyet'e, hangilerinin Arap ve Fars yahut Türke ait olduğunu göstermek amîk tetkiklere muhtaçtır.

Binâenaleyh "İslâm terbiyesi", esâs itibarıyla Türk ve asır terbiyeleri-ni kabul etmekle beraber, bunlar tarafından kendi sahasına vuku bulacak tecavüzlere meydan vermemeye çalışacak ve aynı zamanda hakikî İslâm akide ve an'anelerini hem bidâyette Arap kavminden intikal eden hem de bilâhare sâir kavimlerden istiâre olunan âdet ve bid'atlerden tefrike ikdam edecektir.

7
Mefkûre

Bir tohumun çimlenmesi birincisi ânî, ikincisi zamanî olmak üzere iki devreye ayrılır: İlkah devresi, taazzi devresi. İlkah hâdisesi cürsûmeler için yaratıcı bir vakıadır. Bu olmadıkça cürsûme taazzî edemez.

Uzvî bir cürsûmenin neşvünemâsında olduğu gibi, bir şairin ibdaında, bir feylesofun içtihadında da aynı safhaları görürüz. Şairin mülhem olması, bir muhayyelenin ilkah olunması demektir.

Feylesofa "hads"in sünûh etmesi, bir müfekkirenin mülkah olmasından ibarettir. Bu ilkahlar vuku bulduktan sonradır ki şairin muhayyelesi, feylesofun müfekkiresi gebe kalarak er geç edebî yahut felsefî bir uzviyet doğurur.

Millî bir şahsiyete mâlik olmayan bir halk da aynıyla bir uzviyetin cürsûmesi gibidir. Bunu, bir şairin muhayyelesine, bir feylesofun müfekkiresine benzetebiliriz. O hâlde milletin de ilkah ve taazzî devreleri olmak lâzım gelir.

Bir millet büyük bir felâkete uğradığı, korkunç bir tehlike karşısında bulunduğu zaman, fertlerindeki şahsiyetleri bel' eder. O zaman umumun ruhunda yalnız "millî bir şahsiyet" yaşar, bütün kalplerde bu "millî şahsiyet"i idâme etmek tehâlükünden başka bir duygu kalmaz. Bu hengâmda fertler kendi hürriyetlerini değil, milletlerinin "istiklâl"ini düşünürler. İşte o muazzez duygu ile karışık olan bu mukaddes düşünceye "mefkûre" denilir ve bu buhranlı devreye de "ilkah devresi" nâmı verilebilir.

Buhranlı zamanlar, mefkûrelerin hilkat günleridir. Mefkûreler, millî felâketlerin kalpleri birleştirerek umumî bir kalp yaptığı hengâmlarda, bu müttehit kalpten doğar, sonra taazzî devresinde tedrîcen dal budak atarak çiçekler ve yeni müesseseler meydana getirir.

"Cermenlik" mefkûresi, Prusya'nın Napolyon ordusu tarafından tezlîl edildiği büyük felâket ânında feveran etti. O zamana kadar "Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-ı zemîn" diyen feylesof Fichte[29] bile o anda iliklerine kadar Cermen olduğunu his ve ilân etti.

"Japonluk" mefkûresi Japonya'nın Amerikalılar ve Avrupalılar tarafından tehlikeli ve muhakkarane bir sûrette tazyik edildiği dakikada infilâk etti.

Fransız milleti, İngiliz istilâsı altında muzmahil olmak üzere iken millî vicdan meczup bir köylü kızdan fışkırarak onu kendisine bir müncî yaptı[30]. Benî-İsrail'in Mısır'da tedmîre mahkûmiyeti Musevîliği; Yahudîliğin Roma istibdâdı altındaki makhûriyeti Hıristiyanlığı doğurmuştu. İslâmiyet'in tulûu da Arabistan'ın üç taraftan siyâsî ve dinî istilâlara marûz bulunduğu mühlik bir dakikada vuku bulmuştu.

Bir millet tehlikede kaldığı vakit onu fertler kurtaramaz; bizzat millet kendi kendinin kurtarıcısı olur. O dakikada fertlerin fevka'n-nâsût[31] bir ruh ile müsahhar olduğunu, ferdî iradeler sükût ederek umumî bir iradenin bütün vicdanlarda "nefs-i mütekellim vahde"[32] kesildiğini görürüz. Millet, fertlerine semâvî yahut içtimâî bir mefkûre sûretinde tecellî ederek onları mev'ûd bir muzafferiyete, mübeşşer bir cennete davet eder. Hodgâmlardan cansipâr mücahitler, korkaklardan tehlike-cû kahramanlar yapar; gabîlere zekâ, tembellere faaliyet, lâkaytlara gayretkeşlik verir.

Felâket ve buhran devri geçtikten sonra ruhlarda tulû etmiş olan bu mefkûre güneşi artık sönmez. O, milletin bütün faaliyetlerini derûnî bir zemberek sûretinde müstemirren tahrikte devam eder.

Büyeyz (ovule), taazzîsi için lâzım olan hayatî hamleyi huveynin ilkahından aldığı gibi, milleti teşkîl eden müesseseler de inkişâflarına hâdim olan "tekâmülî initaf"ı (direction evolutive) mefkûreden alırlar. Bir milletin husûsî hars ve medeniyeti ancak bu sûretle teşekkül edebilir.

Felaket zamanında fertlerini kendi ruhunda bel' eden bir milletin buhranlı hassasiyetinden infilâk eden hakikî mefkûreler istikbalin hâlıklarıdır. Âtîyi tarassut etmek için elimizde maddî âletler yoktur, fakat bu husus için ma'nevî mirsâdlarımız vardır ki mefkûrelerdir.

Bir millet yaratıcı mefkûresine mâlik olduktan sonra artık muzlim bir istikbale doğru gitmez; mev'ut, mübeşşer bir "İrem"[33] her gün daha vâzıh, daha canlı bir sûrette tecellî ederek onu kendisine çağırır. Mefkûresiz devletler her an kopacak bir kıyâmeti beklerler; mefkûreli milletlerse siyâseten âhirete intikal etmiş olsalar bile muhakkak "ba'su ba'de'l-mevt"[34] ile mübeşşerdirler.

O hâlde diriltici ve yaratıcı bir mefkûreye mâlik olan devlet lâ-yemûttur, ölmez.

"Fertlerde –yukarıdan aşağı bir tesirle arzuları yenecek– bir irade kuvveti var mı, yok mu?" diye uğraşan ruhiyâtçılar beyhûde münakaşa ediyorlar: İki tarafın da hakkı var! Mefkûreli bir milletin fertleri irade sahipleridir. Mefkûresiz milletlerde ise iradeli fertler bulunamaz. Yüksek bir iradeye delâlet eden büyük feragatler, hârikulâde fedakârlıklar mefkûreyi doğuran buhranlı hengâmelerde tecellî edebilir:

Fransa inkılâbının bidâyetinde, millet meclisinin galeyanlı bir içtimâında, bütün asilzâdeler zâdegânlık hukukundan vazgeçtiler. Küçük Alman devletleri 70 Muhârebesi'nin[35] millî hamlesinin tesiriyle istiklâlle-

rinden feragat ettiler ve Prusya'yı metbû tanıdılar. Japonya'nın "Ya şerefiyle yaşamak ya nâmusuyla ölmek" mecbûriyetinde kaldığı bir zamanda idi ki kendi ihtiyarlarıyla Şogun[36], saltanatını, zâdegân zeâmetlerini feda etti ve Mikado[37] yine kendi ihtiyarıyla mutlakıyetinden feragat ederek milletin hâkimiyetini ilân eyledi. Bu iradeyi fevka'l-ferd bir kudrete atfeden kadim "cebriye" mesleği[38] de haklıdır, çünkü fertlerdeki iradeyi yaratan ve sevk ve idare eden mefkûredir; fert, bu millî "tevfik"in (grace) ilhamlarını kendisinin şahsî iradeleri zanneder; bunların milletin ruhundan mülhem olduğunu düşünemez.

Mefkûre, kudretini iki şekilde izhâr eder:

İ'caz (prestige), te'yîd (sanction). İ'caz, mefkûrenin ruhlara doğrudan doğruya tecellîsidir. Fertler mefkûreli oldukları dakikalarda ruhları şedit bir vecit (enthousiasme) ile dolar; müfrit, galeyanlı, şedit bir hayat yaşarlar; çılgın bir heyecanın içine dalarlar. Fertlerin bu anda kalplerinden duydukları his, "kutsiyet" duygusudur. Bu taşkın ruhlar, mefkûrelerini ve ona muavin olan şeyleri "takdis", muhâlif ve muarızlarını "tel'in" ederler. Mefkûre uğrunda hayatlarını, menfaatlerini, saadetlerini feda etmekle kalmazlar, onu yükseltenleri tebcil ve i'lâ etmek, ona muhâlif olan şahısları ve şeyleri yıkmak, yakmak, parçalamak da isterler.

Mefkûre bu i'caz kuvvetiyle fertleri içtimâî sâir fi'l-menâmlar hâline koyar, ruhlarına verdiği cezbelerle onları fevka'l-insan hârikalar icrâsına sevk eder.

Mefkûrenin te'yîd kuvvetine gelince, bu, i'caz kuvvetinin bir neticesidir. Mefkûrenin tecellîsine karşı kutsî bir aşk ile müsahhar olmayanlar, onun kudretini bilvâsıta hissederler. Mefkûreye muvâfık yahut mugayyir olan hareketlerinin, mefkûrenin müsahhar cemaati tarafından bir aksülamele marûz olacağını anlarlar.

Mefkûreli cemaatin takdîr yahut takbîh sûretinde tezahür eden bu aksülameli mefkûrenin te'yîd kuvvetidir ki bidâyette tâyinden mahrum olduğu için "örf" sûretindedir. Bilâhare taazzî ederek "kanûn" şeklini alır. İ'caz, mefkûrenin cemâl sıfatı; teyitse, celâl sıfatıdır.

Mefkûre, bu iki sıfat yahut kuvvetiyle fertleri aynı maneviyette birleştirerek umumunu mütecânis bir ruh mâhiyetine ifrağ eder. Bir çocuk "ben" duygusunu hissettiği güne kadar gayrişahsî ihtisaslarla yaşar; "ben" duygusunu hissettiği dakikadadır ki o âna kadar müphem bir varlık hassasiyeti içinde kalmış olan şahsiyeti infilâk eder. Çocuk için "ben" duygusunu hissetmek neyse, millet için de mefkûresini idrak etmek odur. Fakat millet benliğini ancak büyük felâketler zamanında hissedebilir. Musibetler zamanındaki millî buhran, içtimâî bir cebrîliktir ki dağınık bir halka bir milliyet ruhu, bir aile vicdanı nefheder. Millete bu ruh nefholunduktan sonradır ki o, kim olduğunu, nereden geldiğini, nereye gideceğini, nasıl bir tarihî vazife ifa edeceğini sezmeye, anlamaya başlar.

Hâmiş:

Mefkûreye "hayal", "gaye", "emel", "dilek" diyenler var. Yukarıdaki izahlardan anlaşıldığı üzere mefkûre, bir millet tarafından mâzîde büyük bir buhran zamanında hakikaten yaşanmış ruhî bir hâlet, zihnî bir mevcudiyettir; ne yaşanmamış bir hayal ne de istikbalde yaşanacak bir gayedir.

Mefkûre, hâlin mürebbisi ve istikbalin hâlıkı olmakla beraber, mâzînin bir şe'niyetidir. Milletin mâzîsinden gelip onu istikbaline doğru iten fikrî bir hamlesidir. O hâlde "idée"den müştak "idéal" gibi, "fikr"den müştak olan "mefkûre"yi bu mevkide isti'mâl etmek daha münasiptir.

8
Türk Milleti ve Turan

Türkçülük hakkında ne kadar sarih izahlar verilirse verilsin yine bazı zihinler tereddütten, bazı fikirler müphemiyetten kurtulamıyor.

Mefkûreler bir kutsiyet hâlesiyle muhat oldukları için kolayca tahlîl edilemezler. Bunların ikna kudreti, mantıkî vuzuhlarından ziyâde ma'nevî i'cazlarındadır. Fakat zaman geçtikçe ilk göz kamaşması azalmaya, vuzuh ve sarâhat ihtiyacı çoğalmaya başlar. Binâenaleyh bugün "Bir Türk milleti var mıdır yahut böyle bir millet yapılabilir mi?" sûretinde bir istifham sedası işittiğimiz zaman hayret etmemeliyiz.

Filhakika Kazanlı bir Türk genci, buradaki Türkçülük pişvâlarından bir zâta bu mealde bir sual sormuştur. Umumî bir ehemmiyeti hâiz olan bu husus hakkında herkes düşündüğünü söyleyebilir. Binâenaleyh ta'mikinin lüzumuna kail olduğum bu mühim meseleyi münakaşa sahasına vaz'ediyorum.

Kazanlı genç diyor ki: "Benim milletim Özbekler'i, Kırgızlar'ı, Türkmenler'i, Sartlar'ı, Osmanlı, Tatar ve Azerbaycan Türkleri'ni câmi' olan büyük Türklük müdür, yoksa bu uluslardan her birisi başlı başına bir millet olduğu için benim milletim sadece 'Tatarlık' mıdır? Yani Türklük tek bir millet hâlinde mi kalacak, yoksa birçok milletleri muhtevî olan bir mecmûa hâline mi geçecek?"

Bu suale kendiliğinden kat'î ve sarih bir cevap vermemekle beraber, istikbalde ikinci şıkkın tahakkuk edeceğine iki delil îrâd ediyor:

Birinci delil: Yukarıda ta'dad olunan Türk ulusları birbirinden uzak ve ihtilâtları az olduğundan gittikçe lisan itibarıyla ayrılacaklar ve müstakil edebiyatlara mâlik olmaları da bu iftirakı çabuklaştıracaktır.

İkinci delil: Şimal Türkleri, Rus harsı (culture) ile perverde oldukları hâlde, Osmanlı Türkleri Fransız yahut Alman harslarından feyiz alıyorlar. Bu sûrette Türklük hars ve medeniyet itibarıyla da iki mütebait parçaya ayrılıyor demektir.

Birinci delile cevap: Türk ulusları posta, telgraf ve matbuat gibi teârüf vasıtalarının mevcut olmadığı zamanlarda lisan ve edebiyat itibarıyla birbirinden uzaklaşabilirlerdi. Nasıl ki vaktiyle Selçuk ve Çağatay

Türkleri aynı zamanda ve birbirinden haberdar olmaksızın kendilerine mahsus birer ayrı edebiyat tesîs etmişlerdi. Türklerin İslâmiyet'ten evvel yekdiğerinden habersiz olarak muhtelif dinlere girmeleri, muhtelif yazılar kabul etmeleri de bu uzaklığın ve temassızlığın neticesi idi. Ma'mâfîh bu uzaklaşma bütün Türklerin mahza kavmiyet duygusunun ilhamıyla müttehiden İslâmiyet'i kabul etmelerine mâni olmadı. Fakat bir zaman geldi ki yine uzaklığın, teârüfsüzlüğün tesiriyle Türklerin bir kısmı Fârisîlere uyarak Şiîliğe meyletti. Fakat bugün kavmiyet duygusunun mezhep ihtilâfını bertaraf etmeye muvaffak olduğunu görmüyor muyuz? Evet, cehalet devri birkaç asır daha devam etmiş olsaydı, Türkler de lisan ve kavmiyet itibarıyla birçok milletlere ayrılacaktı. Nasıl ki İslavlar, Latinler ve Kürtler kadim zamanlardan beri müteaddit kavimlere ayrılmışlardı. (Bugün Kürtler birbirinin lisanını anlamayan beş kavimden müteşekkildir.) Fakat Türkler göçebe hayatı yaşadıkları için mâzîde böyle bir iftiraka uğramadılar. Arap aşiretleri vâsi' bir sahada sâkin oldukları hâlde, göçebelik dolayısıyla daimî bir temas ve ihtilât hâlinde bulundukları için Arap lisanı vahdetini muhafaza etmişti. Türkler için göçebelik, kölemenlik ve muhâceret âmillerinden başka Mete, Kumana[39], Bilge Han, Kâşgar hakanları, Selçuk, Cengiz, Timur istilâları gibi birleştirici, kaynaştırıcı büyük hengâmlar da tekerrürden hâlî değildi. Bundan dolayıdır ki bugün Türklerin hemen kâffesi birbirinin lisanını anlar bir kavim hâlindedir ve tanışma devri başladığı için artık uzaklaşmaları imkânı yoktur.

Türklerin lisanca uzaklaşmamalarına Türkçe kitapların uluslar arasında tedâvül etmesi de başlıca bir sebeptir. Bir taraftan Çağatayca Dîvânları Garb Türkleri tarafından okunur, diğer cihetten de Osmanlıca eserler sandık sandık Kırım'a, Kazan'a, Kafkasya'ya, Türkistan'a götürülürdü.

Osmanlıca kitapların intişârı bilhassa Türk teârüfünden sonra şiddet buldu. İptida Kırım'da ve Kafkasya'da İstanbul edebiyatı taklit edilmeye, İstanbul Türkçesine yaklaşılmaya başlandı. Sonra bu hareket Kazan'a ve Türkistan'a da sirayet etti.

Fakat bu sırada büyük bir düşman üç sûretle tesir icrâsına başlayarak bu dil birleşmesi hareketini durdurmaya çalıştı.

1) Sosyalizm: Türklerin menâfi-i milliyesi için bugün elverişli olmayan bir fikir varsa, hiç şüphesiz, sosyalizmdir. Çünkü milliyet fikrinin düşmanıdır. Hâlbuki Türkleri her türlü izmihlâlden kurtaracak âmil ancak milliyet fikridir. Bundan başka sosyalizm tabiî olarak büyük sanayiden doğar. Türklerse henüz sosyalizmi doğuracak derecede bu sahada yol almamıştır.

Şimal Türkleri arasında gayritabiî bir sûrette uyanmaya başlayan sosyalizm fikri mevkiî (régionale) edebiyatlar teessüsünü intaç etti. Hâlbuki bir tek lisana mâlik olan her kavmin halk konuşmaları birbirinden büsbütün başkadır. Mahallî şiveleri yazı lisanı hâline sokmak, bunlardan

bir edebiyat çıkarmak millî birlik için büyük bir tehlikedir. Meselâ yalnız Türkiye dâhilinde her mahallin halk diliyle edebiyat tesîsine başlansa yüzlerce Türk lisanı tekevvün eder. Bu hâlin tatbiki bütün milletler için en müthiş bir ölümdür.

2) Ümitsizlik: Avrupa gazeteleri daima Türkiye'nin zaafından, yaşamaya istidatsızlığından bahsettiler. Avrupa ajansları da her zaman bu maksada hâdim havadisler neşretti. Şimaldeki Türk gazetelerinin de bazıları bu bedhâhâne ürcufeleri düşünmeksizin naklettiler. Bu sûrette Türklerin medenî kabiliyetinden ümit kesilmeye başladı. O hâlde sun'î bir Tatar medeniyeti yapmak hatırası doğmaya yüz tuttu.

Hâlbuki Tatar kelimesi eski Türk tarihinde bugünkü Şimal Türkleriyle hiçbir münasebeti olmayan yabancı bir kavme verilmiş mezmûm bir isimdir. Ne Cengiz ne de Timur, Tatarları sevmezdi. Demek ki Tatarlar Türk olmadıkları gibi, Moğol da değildiler. O hâlde Rusların hem tahkir hem de Türkleri birbirinden tefrik etmek maksadıyla isnat ettikleri bu tabiri Şimal Türkleri kabul etmemelidirler. Şimal Türkleri ekseriyetle Kıpçak Türkleridir.

3) Mektep Tazyikatı: Bazı hükümetler, muhtelif Türk uluslarının birbirini tedris ve terbiye etmesine mâni olmaya başladılar. Her ulusa mahsus kitapların diğer ulusların mekteplerinde okunması men olundu. Bundan başka Müslümanlar için her mahaldeki anadilinin tedris lisanı olması ileri sürüldü. Bütün bu tazyiklerden maksat, Türk milletini müteaddit kavimlere parçalamak olduğu açıktan açığa anlaşılıyor. Bir kavmi yutmak için parçalamak lâzımdır; milleti parçalamak için de ibtidâ lisanını parçalamak iktizâ eder. Bunu yapanların bazıları bilerek yapıyorlar, bazıları da bilmeden yapıyorlar.

İşte bu üç vasıta ile Türk lisanı parçalanmaya, müteaddit edebiyatlar teşekkül etmeye başladı. Bunun tehlikesini hisseden Kadı Rızâeddin[40] ve Musa Bigiyef[41] efendiler gibi hamiyetperverler, yazılarını hep umumî Türkçede yazmaya devam ettiler. Kırım'da münteşir *Tercüman*[42] gazetesi de kadim "fikirde birlik, dilde birlik, işte birlik" desturunu takibde devam ediyor. Bakü'de çıkan *Şelâle* mecmûası[43] doğrudan doğruya eski Osmanlıcayı ileri sürüyor. O hâlde Rusya Türklerinde iki cereyân var: Birincisi mahallî lehçelere ehemmiyet vermek, ikincisi İstanbul Türkçesini millî lisan olarak kabul ederek bu lisanı tamime çalışmak.

Birinci cereyâna kapılanlar hiç şüphesiz bilmeksizin Türklük düşmanlarının ekmeklerine yağ sürenlerdir. Hakikî bir Türk vicdanıyla düşünenlerse ikinci cereyâna meylediyorlar. Bütün Türk lehçelerinden mürekkep olmak üzere sun'î bir sûrette umumî bir Türkçe yapmak kabil olmadığı için bu cereyânlara bir üçüncüsü inzimam etmemiştir. Mevcut lisanların hepsi lehçelerden ve mahallî konuşmalardan mürekkeptir. Her lisan mutlaka bir lisanî kesret hâlindedir. Fakat dikkatle bakılınca bu kes-

retin fevkinde bir edebî vahdet olduğu görülür. Her millet için payitaht lisanı siyâsî bir şana, içtimâî bir i'caza mâliktir. Tarde diyor ki "Feodalizm devrinde şan, zâdegân sınıfındadır. Hükümdarlık teşekkül ettikten sonra şan payitahtta tecelli eder." Şan ve i'caz, milletin içtimâî vicdanının mihenk ve miyârlarıdır. Millet bütün kıymetleri bu mihenk yahut miyârla takdir eder.

İstanbul'un bir payitaht i'cazına mâlik olması yalnız Osmanlı Türklerine nispetle değildir. İstanbul yegâne Türk hakanlığının ordu kentidir (Ordu kent: payitaht). Bu sebeple bütün Türklerin kıblegâhıdır. Bundan başka İstanbul İslâm hilâfetinin de makarrıdır. İstanbul millî i'cazdan başka dinî bir kutsiyete de mâliktir. İstanbul Türkçesinin bütün Türklerce millî lisan olması bu i'caz ve kutsiyetin lisana da intikali dolayısıyladır. Fazla olarak İstanbul Türkçesi Türk lehçelerinin en güzeli, en işlenmişi, edebiyat ve ilimce en zenginidir.

O hâlde gösterilecek mânialara rağmen İstanbul Türkçesini edebî lisan ittihâz etmek bütün Türkler için millî bir vazifedir. Bu vazife ifa edildiği zaman bütün Türkler, lisan ve edebiyatta müşterek ve tek bir millet hâline girer.

İkinci delile cevap: Türkçülüğün gayesi bir Türk harsı yaratmaktır. Bu hars tabiî Şark, Şimal ve Cenûb Türkleri için müşterek olacaktır. O hâlde Garb Türklerinin Fransız harsına, Şimal Türklerinin Rus harsına mukallit olmalarından çıkacak mahzur zâil olur.

Türklerin yalnız bir harsı olmalı ve bu da kendilerinin yarattığı bir hars olmalı.

Türk, Almanlaştıkça yahut Fransızlaştıkça veyahut Ruslaştıkça parçalanır, fakat Türkleştikçe millî vahdeti daha ziyâde kuvvetlenir.

Hülâsa, İstanbul dilinin millî lisan ittihâzı ve Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı ibdaına çalışılması bir Türk milletinin teessüsüne hâdim olacak ve Osmanlı, Kıpçak, Özbek, Kırgız gibi tabirler mıntıka isimleri hükmünde kalacaktır.

Tatar kelimesine gelince, ilmî tetkikler neticesinde bu kelimenin Şimal Türklerine garazkârlıkla isnat edilmiş bir tabir olduğu anlaşılacak, bu sûrette Tatarcılık cereyânı da iflâs edecektir.

Ya, o hâlde bu umumî Türk milletinin vatanı neresidir?

Buna cevaben deriz ki:

Vatan ne Türkiye'dir Türk için ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!...

Turan, Türklerin efrâdını câmi', ağyarını mâni' olan mefkûrevî vatanıdır.

Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmûudur.

9
Millet ve Vatan

Bugün insanın tabiata karşı aldığı vaziyet gayet vâzıhtır:

Tabiî hâdiseleri tarassut ve tecrübe usulleriyle tetkik ederek tabiatın kanûnlarını keşfetmek. Hâlbuki birkaç asır mukaddem hâl böyle değildi. Tabiatçılar, şe'niyeti (réalite) tarassut ve tecrübe altına almaya lüzum görmüyorlardı; eşyayı anlamak için aklî mebdeleri bilmek ve istidlâl tarîkiyle bunların mantıkî neticelerini çıkarmak kâfî görülüyordu. Meselâ toprak, su, hava, ateş denilen dört unsurun teşekkülünü şu sûretle izah ediyorlardı: Bürûdetle yübûsetin birleşmesinden toprak; bürûdetle rutûbetin birleşmesinden su; sühûnetle rutûbetin birleşmesinden hava; sühûnetle yübûsetin birleşmesinden ateş husûle gelmişti.

Demek ki tabiatın bu dört mebdei –sühûnet, bürûdet, yübûset, rutûbet– elde olunca, tabîiyat ilmini istidlâl tarîkiyle tesîs etmek gayet kolaydı. Ma'mâfîh bu hareket yalnız nazariyâta münhasır değildi. Hiç olmazsa ihtiyarî (empirique) bir tecrübeye müstenit olması lâzım gelen ameliyatta da aynı usul tatbîk olunuyordu: Hastalıklar mizaçta ya rutûbetin ya yübûsetin yahut bürûdet ve sühûnetin galebesinden husûle geliyor; kullanılan ilâçların da ancak bu hassalarından istifade edilmek isteniliyordu. Meselâ bir hastalık mizâcın bürûdet ve yübûsetinden husûle gelmişse verilecek ilâç tab'an hârr ve yâbis olmalıydı.

Bugün tabîiyat sahasında artık böyle bir "mefhum usulü" yer bulamıyor. Memleketimizde maddî ve tabiî ilimlerle iştigal edenler yalnız tarassut ve tecrübeye ehemmiyet veriyorlar, mefhumları şe'niyetten çıkarmaya çalışıyorlar.

Hâlbuki içtimâiyât sahasındaki düşüncelerimiz tamamıyla eski usule tâbidir. Yani içtimâiyâta dâir yazı yazanlarımız mefhumları şe'niyetten değil, şe'niyeti mefhumlardan çıkarmaya uğraşıyorlar.

Bugün matbuatımızda içtimâî münakaşalara zemin olan üç mefhum var: Türkçülük, İslâmcılık, Osmanlıcılık.

Bu mefhumlar içtimâî mevcudiyetlerin timsâlleri hâline girmedikçe, kıymetlerini içtimâî şe'niyetten almadıkça hiçbir manâyı hâiz olamazlar. Senelerce bu kelimeler üzerine mücadele edilsin, velût hiçbir netice çıkmaz.

İçtimâî şe'niyete bakarsak görürüz ki bir İslâm ümmeti, bir Osmanlı devleti, bir Türk milleti, bir Arap milleti var. Bu hükümlerin şe'niyete mutabık olması için tabiîdir ki "ümmet" kelimesinin bir dinle mütedeyyin olan fertlerin mecmûuna; "devlet" kelimesinin bir hükümetin idaresi altında bulunan fertlerin mecmûuna; "millet" kelimesinin bir lisanla tekellüm eden fertlerin mecmûuna ıstılah olarak isti'mâl edilmesi lâzımdır. Bu kelimelerin bu manâlarda ıstılah olarak kullanılmasını kabul edenler için yukarıdaki hüküm doğru, yani şe'niyete mutabıktır.

O hâlde bu hükmü kabul etmeyenler, manânın şe'niyete mutabık olmadığından dolayı değil, bu üç kelimenin şu manâlarda ıstılah ittihâz edilmesini muvâfık bulmadıklarından dolayı istinkâf etmiş olurlar.

Bir taraftan İslâmcılar diyorlar ki "millet" kelimesi sizin "ümmet" tabirine tahsis ettiğiniz manâya delâlet eder, hattâ bu kelime Arapçada "mezhep" (secte) manâsınadır. Bu itirâza karşı denilebilir ki lisanın ekmeliyeti her kelimenin bir manâsı, her manânın tek bir kelimesi ve husûsîyle her manâyı ifade edecek kelimelerin bulunmasıyla kaimdir. Bunu siz yapmasanız da lisan kendi kendine yapar. İşte bunun içindir ki bir dinle mütedeyyin olan insanların mecmûuna "ümmet" ve bir lisanla konuşan insanların mecmûuna "millet" denilmeye başlamıştır. Madem ki ekseriyet bu kelimeleri bu manâlarda isti'mâl ediyor, siz de bunu kabul ediniz. Istılah meselesinde müşkilât çıkarmak doğru bir hareket değildir.

Diğer taraftan Osmanlıcılar diyorlar ki devlet kelimesiyle millet kelimesi müterâdiftir. Bir devletin tebasının mecmûu bir millettir. İçtimâî şe'niyete ehemmiyet vermeyerek yalnız bu mefhumlar arasındaki münasebâta bakarsak bu kelime doğru olmak lâzım gelir.

Vakıa bir devletin umum tebasının aynı lisanla mütekellim olması yahut aynı lisanla mütekellim olanların müstakil bir devlet teşkîl etmesi tab'a daha muvâfık, arzuya daha mülâyimdir. Fakat devletler şe'niyette, nefsülemrde böyle midirler? Şüphesiz ki değildirler.

O hâlde, olanı görmeyerek olması lâzım gelen şeyi var zannetmek nasıl câiz olur?

Türkçüler bu iki zümrenin müddeâlarını tenkit ettikten sonra şu iki neticeyi çıkarıyorlar:

1) Ümmet başka şey, millet başka şeydir.

2) Devlet başka şey, millet başka şeydir.

Bu neticelere itirâz olunabilir, fakat yalnız içtimâî şe'niyete mutabık olup olmadığını aramak nokta-i nazarından! Yoksa "Böyle olmalı mıydı?" diyerek değil!

Biz mefhumlarımızı şe'niyete uydurabiliriz, fakat şe'niyeti mefhumlarımıza uyduramayız.

Ma'mâfîh "ümmet, devlet, millet" mefhumlarının hâriçteki şe'niyetleri birbirinden büsbütün ayrı değildir. Ümmetle millet arasındaki münase-

bet "umum" ile "husus" arasındaki münasebet gibidir. Ümmet, bir dinle mütedeyyin olan milletlerin umumunu câmi' büyük bir zümredir. Bundan başka, milleti teşkîl eden fertler, bugün milletin lisanıyla mütekellim olanlar değildir. Yarın bu lisanla konuşacak olanlar bu zümrenin içindedir.

Meselâ bugün Pomaklar Bulgarca, Girit'teki Müslümanlar Rumca konuştukları hâlde yarın Müslümanlığın tesiriyle Türkçeyi öğrenecekler ve bugünkü lisanlarını terk edeceklerdir. O hâlde bir milletin fertleri yalnız lisanlarıyla değil, dinleriyle de taayyün ediyor.

"Devlet"le "millet" arasında da bir dereceye kadar umum-husus münasebeti mevcuttur. Meselâ Osmanlı Devleti bir İslâm devletidir, yani Müslüman milletlere istinâd eden bir devlettir. Osmanlılığa kemiyetiyle beraber irfan ve harsıyla istinatgâh teşkîl eden iki büyük unsur, Türk ve Arap milletleridir. O hâlde Osmanlı Devleti'ne "Türk-Arap" devletidir denilebilir.

Şurası da unutulmamalıdır ki Türk ve Arap milletleri yalnız Osmanlı memleketindeki Türklere ve Araplara münhasır değildir. Hâl-i esârette bulunan lisandaşları da bu milletlere dâhildir.

Şimdi de "vatan" mefhumuna gelelim. Vatan, uğruna hayatlar feda olunan mukaddes bir ülke demektir. Nasıl oluyor da bütün diğer ülkeler gayrimukaddes iken "vatan" denilen ülke mukaddes tanınıyor ve bunu mukaddes tanıyanlar hayatlarını, ailelerini en ziyâde sevdikleri şeyleri bu ülkenin uğruna feda ediyorlar? Hiç şüphesiz bu ülke maddî tabiatı itibarıyla bu kıymeti hâiz değildir. Mutlaka bu kutsiyeti mukaddes bir mevcudiyetten alıyor. Bu mukaddes mevcudiyet ne olabilir? Devlet mi? Yukarıda gördük ki "devlet" de kendi kendine kaim bir kudret değildir, bu da kuvvetini "millet"le "ümmet"ten alıyor: Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn[44]. O hâlde mukaddes mevcudiyet olarak yalnız bu iki şey var: "Millet"le "ümmet"

Mukaddes şe'niyetler iki olunca bunların timsâli yahut karargâhı olan vatan da iki olmak lâzım gelir: Ümmetin vatanı, milletin vatanı.

Filhakika bir İslâm vatanı vardır ki bütün Müslüman milletlerin sevgili yurdudur. Diğeri millî vatandır ki Türkler kendilerininkine "Turan" nâmını veriyorlar. Osmanlı ülkesi, İslâm vatanının müstakil kalan bir cüzüdür. Bundan bir kısmı Türk yurdudur ki aynı zamanda Turan'ın bir parçasıdır; diğer kısmı da Arap yurdudur ki büyük Arap vatanının bir parçasıdır.

Türklerin Türk yurdunu veyahut Turan'ı husûsî bir aşkla benimsemeleri ne küçük İslâm vatanı olan "Osmanlı ülkesi"ni ne de büyük İslâm vatanını unutmalarını iktizâ etmez[45].

Çünkü millet mefkûresi, devlet mefkûresi, ümmet mefkûresi başka başka şeylerdir ve her üçü de mukaddestir.

10
Milliyet Mefkûresi

Bazı gençler soruyorlar:

"Madem ki mefkûreler tarihî hengâmelerden, içtimâî buhranlardan doğuyor, bir müddet sonra başka ahvâl ve şerâitin tesiriyle doğacak yeni bir mefkûrenin milliyet sevdasına halef olması melhûz değil midir? Meselâ yakın veyahut uzak bir istikbalde 'sosyalizm' fikrinin, milliyet duygusuna galebe çalması ihtimali yok mudur?"

Bu suale şöyle cevap verebilirim:

— Mefkûre, esâsen bir içtimâî zümrenin, kendi fertleri tarafından duyulmasıdır. Güneşin ziyâsı bir adesenin mihrak noktasında tekâsüf etmeden yakıcılık hassasını göstermediği gibi, zümre de galeyanlı bir içtimâ hâline gelmeden hâiz olduğu "kutsiyet" sıfatını tecelli ettiremez.

Fakat bu kutsiyet şuurlu bir şekil almadan, ait olduğu zümrenin ruhî vahdetinde şuursuz bir sûrette yine mevcuttu. Galeyanlı içtimâın vazifesi yalnız zümreyi rakik bir mevcudiyetten kesif bir varlık hâline koyarak o âna kadar "kenz-i mahfî"de gizli kalmış olan bu "şe'niyet"i (réalite), muhât olduğu kutsiyet hâlesiyle beraber, fertlerine izhâr etmektir.

Galeyanlı içtimâlar, ancak evvelce "münbasıta bir hâlde mevcut" olan bir zümreyi "mütekâsif bir sûrette mevcut" bir hâle getirmek sûretiyledir ki mefkûrenin inkişâfına masdar olurlar.

Mefkûrenin yoktan var olması, "şuursuz" bir safhadan "şuurlu" bir safhaya geçmesi demektir.

Osmanlılık, İslâmlık, Türklük mefkûreleri doğmadan Osmanlı Devleti, İslâm ümmeti, Türk milleti mevcuttu.

Avrupa'da büyük sanayi, ameleyi tekâsüf ettirerek sosyalizm mefkûresini doğurmadan evvel amele sınıfı dağınık bir sûrette mevcut bulunuyordu.

Demek ki bir zümrenin, buhranlı bir dakikada fertlerinin vicdanında "Ben varım!" diyerek tecellî edebilmesi için husûsî bir teşkîlât hâlinde birtakım müesseseleriyle beraber, evvelce mevcut olması lâzımdır. Bu teşkîlât, ister siyâsî ister dinî ister lisanî bir mâhiyette bulunsun, behemehâl evvelce mevcut olmalıdır. Herhangi galeyanlı bir içtimâ, ortaya mâzî-

siz, nev-teşekkül bir zümre atamaz. Mevcut bir teşkîlâta istinâd etmeyen içtimâlardan yeni bir mefkûre doğması şöyle dursun, esâsen böyle bir içtimâın vukuuna bile ihtimal yoktur. Çünkü ancak inbisât hâlinde mevcut olan bir şey tekâsüf edebilir.

Bu ifadelerden şu netice çıkıyor:

–Müstakbelde vuku bulacak azim bir içtimâ, behemehâl bugün mevcut olan içtimâlardan birine istinâd edecektir; âtîde doğacak bir mefkûre, mutlaka bugünkü zümrelerden birinin tekâsüfünden fışkıracaktır.

O hâlde mevcut zümreler içinde teşkîlâtça en zengin ve en kuvvetli olmakla beraber diğer zümreleri de teşkîlâtı içinde cem ve bel' edebilecek olan hangisi ise, büyük mefkûrenin onun tekâsüfünden doğması zarûrî olur.

Şimdi de bu cem edici zümreyi arayalım:

Mevcut zümreler içinde bu vazifeyi ifa edebilecek ancak lisanî zümreler, yani milliyettir. Çünkü evvelâ bir lisanı konuşanlar, ekseriyetle bir soydan gelen insanlar olduğu için, bir millet aynı zamanda bir "kavim" demektir.

Lisan ve kavim mefhumları birbirine o kadar bağlıdır ki bugün "beşeriyât" ilminin hâricinde ırktan bahsedilince hatıra ilk önce aralarında lisanca karabet bulunan bir "aile-i akvâm" gelir.

"Hindo Avrupaîler", "Sâmîler", "Bantular", "Ural-Altaîler" diye yâd edilen ırklar, kavimlerden yani lisanî ailelerden başka bir şey değildirler. Hattâ Hindo Avrupaîler arasında, beşeriyât ilmince, "hakikî ırklar"ı irâe eden "müstatîlü'r-re's-kumral", "müstatîlü'r-re's-esmer", "arîzü'r-re's-esmer" enmûzeçlerinin her üçü de mevcuttur. Meselâ Almanlar ekseriyetle "müstatîlü'r-re's-kumral"; İspanyollar ve Cenûbî Avrupalılar "müstatîlü'r-re's-esmer"; İslavlar "arîzü'r-re's-esmer" enmûzeçlerine mensupturlar.

Bununla beraber Avrupa milletlerinden herhangisini alırsak, bu enmûzeçlerin her üçünden muhtelif nispette muhtevî olduğunu görürüz.

Bu sûrette "kavim" tabirinden "lisan-ı aile"yi murat edeceğiz; "ırk" kelimesinden de "teşrihî müşâhebetler arz eden enmûzeçler"i anlayacağız. O hâlde kavim, gayet eski bir zamanda "lisanî bir cemaat" hâlinde yaşamış ve sonra dağılmış bir millet demek olur. Irka gelince, bu da mensupları bir mahalde müctemian mevcut olmayan ve bütün milletler arasında dağınık bulunan teşrihî enmûzeçlerden ibaret kalır. Bugün intisabıyla iftihar edilen "ırk", şüphesiz teşrihî bir enmûzeç değil, lisanî ve tarihî bir zümre olan "kavim"dir. Lisanî cemaat, yani milliyet bu zümrenin bir şubesi değil midir?

Sâniyen lisan, fikirlerin ve hislerin hâmili; an'anelerin, âdetlerin nâkili olduğu için mütekellimlerini aynı iştiyak ve temâyüllere, aynı vicdan ve zihniyete mâlik kılar.

Bu sûretle ruhların müşterek duyguları mütecânis olan bu fertlerin aynı dini kabule mütemayil bulunmaları gayet tabiîdir. Buna binaendir ki

lisanî zümrelerin ekseriyetle aynı dini kabul ettiklerini görüyoruz. Bidâyette bazı husûsî sebepler bu dinî mücânesete mâni olsa bile, aynı lisanla mütekellim olanların tedrîcen aynı dine girdiklerini tarih bize gösteriyor. Meselâ yeni Latinler Katolik, Cermenler Protestan, İslavlar Ortodoks dinine meyletmişlerdir. Ural-Altaîlerden Moğollar Budist, Mançurîler Konfüçyüs, Fino-Ugorienler Hıristiyan olmuşlardır. Türkler bidâyette kısım kısım Budist, Mani, Musevî, Hıristiyan olmuşken bilâhare ekseriyetin İslâmiyet'i kabul etmesi üzerine iki yüz bin miktarında bulunan Şamanî Yakutlardan başka cümlesi bu dine girmişlerdir.

Yakutların İslâmiyet'ten hâriç kalmaları, yurtlarının Türk dünyasından uzak bir mevkide bulunmasındandır. Bunlar ya İslâmiyet'i kabul ederek Türk kalacaklar yahut Hıristiyanlığa girerek büsbütün Ruslaşacaklardır.

Bir dine dâhil olmaya lisanın tesiri olduğu gibi, bir milliyete girmeye de dinin tesiri vardır. Vaktiyle Fransa'dan kovulan Protestan Fransızlar Almanya'ya giderek Cermenleştiler. Eski Bulgaristan'ın Türk aristokrasisi Hıristiyanlığı kabul ederek İslavlaştılar. Bugün dağınık bir sûrette memleketimize muhâceret eden bazı gayri Türk Müslüman unsurların dindeki müşâreketin tesiriyle Türkleştiklerini görmüyor muyuz? O hâlde lisanî zümre ile dinî zümre arasında da samimi bir alâka mevcuttur.

Sâlisen "mükellefiyet-i askeriye" ve "hâkimiyet-i millîye" usulleri kabul olunduktan sonra "vatan"ın müdafaası muallem ve mümtaz bir sipâhî taifesinin; "devlet" idaresi yalnız hükümdara karşı mesul bir zimamdarlar sınıfının inhisârından çıktı. Sapandan başka silâhı olmayan köylülerle istirahata alışan kasabalılar asker oldular; idare hakkında hiçbir tecrübesi bulunmayan halk, hükümetin murakıbı vaziyetine geçti. O hâlde bu yeni askerleri "vatan" muhabbetiyle yetiştirmek; bu murâkabeci halka intihâb vazifesini öğretmek bir zaruret şeklini aldı. Bu sûretle halkın terbiyesi, maârifin tamim meseleleri çıkararak terbiyenin hangi lisanda icrâ olunacağı hususunda devletle tâbi kavimler arasında ihtilâf zuhuruna sebebiyet verdi.

Devletler resmî lisanı tamim etmeyi, her kavim de kendi lisanını terbiye ve talim vasıtası ittihâz eylemeyi gaye olarak ileri sürmeye başladılar. Bundan dolayıdır ki son asırda gerek "devlet"in gerek "vatan"ın lisanî bir zümreye istinâdı imkânsız görülerek Avusturya ve Macaristan'da olduğu gibi, lisanî zümrelerden ikisine istinâd ettirildi. Bugün Avrupa'da yalnız lisanî zümrelere istinâd eden "devlet"lerin istikbaline itimat ediliyor. Her lisanî zümre millî vatanının hiç olmazsa ma'nevî hududunu tâyin ederek nasıl bir istikbale hasretkeş olduğunu gösteriyor.

Bugün herkes pekâlâ anlıyor ki unsurlar arasında müşterek olan "devlet ve vatan" fikirleri aşksız, vecitsiz, maneviyetsiz mefhumlardan ibarettir. Müşterek maşuka olamadığı gibi, müşterek vatan ve yurt da olamaz.

Müşterek bir vicdana istinâd etmeyen bir devlet, fertlerin me'keli olur.

Bir milliyetin yurdu olmayan ülke, fertlerin karın doyuracağı bir imâret mâhiyetini alır.

Devlet ve vatan müesseseleri millî mefkûreye istinâd ederse, hayatları ebedîdir. Fertlere istinâd ettikleri takdîrde inkıraza mahkûmdur.

Mefkûresiz fertler hod-kâm ve menfaat-perest, ümitsiz ve bed-bin, imansız ve korkak oldukları için "hebâ-i mensûr" hâlindedirler. Devletler, mutlaka, millî mefkûrelere istinâd etmeli ve her vatan behemehâl bir milliyetin vatanı olmalıdır ki yaşayabilsin...

O hâlde görüyoruz ki lisanî zümre aynı zamanda "devlet" ve "vatan" mefhumlarını da muhittir. Aile, sınıf, hirfet ocağı, köy, aşiret, din dâireleri gibi küçük zümreler de hep millî zümrenin lisanıyla konuşur; diğer zümreler de aile gibi lisan ve dince müşterektirler. O hâlde bunların cümlesi milletin husûsî teşkîlâtları hükmünde kalır.

Hülâsa kavme, ümmete, devlete, vatana, aileye, sınıfa, hirfet ocağına ilh. mensup ne kadar mefkûreler varsa, cümlesi millî mefkûrenin muavinleridir. İçtimâî tekâmül maddî âmiller yerine zihnî ve hissî âmiller ikāme ettikçe bunların tebliğ vasıtası olan lisanın kıymet ve müessiriyeti gittikçe artacak ve bu sûretle milliyet duygusu ebedî bir mefkûre hâline girecektir.

Vâkıâ Türkiye'de büyük sanayi teşekkül ettikten sonra, bizde de sosyalizm mefkûresi doğacaktır. Fakat bu, diğer küçük mefkûreler gibi, millî mefkûrenin bir muavini mevkiinde kalacaktır. Avrupa milletlerinde sosyalizm ale'd-devam kuvvetlenmekle beraber ekseriyetle muhârebe zamanlarında mevkiini millî mefkûreye bıraktığını görüyoruz. Siyâsî muhârebelerden sarf-ı nazar, hattâ yalnız iktisâdiyât sahasında bile sınıf mefkûresi millet mefkûresinin bir tabiîdir.

Bundan başka, dikkatle bakılınca din, ahlâk, hukuk, siyâsiyât, iktisat, ilim, güzel sanatlar gibi bütün içtimâî faaliyetlerin yegâne cevheri lisan olduğu görülür. Bu faaliyetlerin kıymet bulması lisanın ehemmiyet kesb etmesi demektir.

Lisan, içtimâî hayatın zemini, maneviyetin nesci, harsın ve medeniyetin temelidir. O hâlde –hangi zümreye ve hangi faaliyete ait olursa olsun– istikbaldeki bütün içtimâî cereyânlar –gerek doğrudan doğruya gerek dolayısıyla– daima lisanî zümreyi tekâsüf ettirecek ve her buhrandan mutlaka –daha zinde ve daha kuvvetli bir sûrette– milliyet mefkûresi feverân edecektir.

11
Milliyet ve İslâmiyet

İslâm âleminin son ümidi olan Osmanlı Devleti'ni yüz seneden beri parçalayan ma'nevî bir mikrop var. Bu mikrop şimdiye kadar Osmanlılığın düşmanı idi ve İslâmiyet'e büyük zararlar verdi. Fakat bugün artık İslâmların lehine dönerek yaptığı mazarratları telâfi etmeye çalışıyor. Bu mikrop milliyet fikridir.

Evet! Romanya'yı, Sırbistan'ı, Karadağ'ı, Yunanistan'ı, Bulgaristan'ı, Sisam ve Girit adalarını doğurarak Osmanlılığı her rub' asırda inkısâmlara uğratan ve en sonra Rumeli'nin elimizden çıkmasına sebebiyet veren bu müthiş fikirdir. Bu fikir marazî bir mikrop değil, içtimâî bir maya idi. Maatteessüf bugüne kadar mâhiyetini anlayamadık. Daima aleyhimizde lisanî, edebî, iktisâdî, terbiyevî, nihâyet siyâsî ihtimârlar yaptı. Biz bu hayatî yaratılışları tanzimlerle, tesîslerle, teşkîllerle beyhude durdurmaya çalıştık. Bu asrın, milliyetler asrı olduğunu hissedemedik. Bu içtimâî kuvveti biraz da İslâmlığın, Osmanlılığın menfaatinde istihdam etmeyi hatırlayamadık.

Ne ise olan oldu, milliyet fikri İslâmiyet aleyhinde ne mümkünse yaptı. Artık bu silâhı isti'mâl etmenin sırası İslâm âlemine geldi.

Şimdiye kadar bütün Müslümanlarda hâkim olan zihniyet şundan ibaretti: Yeryüzünde yalnız bir meşrû devlet vardır ki o da İslâm devletidir. Bilfiil hangi hükümetin idaresi altında bulunurlarsa bulunsunlar, bütün Müslümanların bilhak metbûları ancak İslâm halifesidir.

Fiilî tâbiiyetleri ârızî ve muvakkat bir hâldir. Yakın bir zamanda bir sâhib-zuhûr, bir müncî, bir mehdî çıkarak onları bu mülevves esâretlerden kurtaracaktır. Cuma ve bayram namazlarında halife nâmına okunan hutbeler, hac günlerinde Arafat'taki icmâ'-nümâ içtimâlar siyâsî bir istikbalin dinî mübeşşirleridir. Bu zihniyet, şüphesiz ki hepimizin kalbini kutsî galeyanlarla, ulvî vecitlerle dolduran bir ruhî hâlettir. Eğer nazarî bir saadet ve dört yüz milyonluk bir insaniyetin hayatına kâfî gelmiş olsaydı, bu gaye-i mâ fi'l-bâl bizim için elverirdi. Yok, bunun yalnız nazarî bir mâhiyette kalmayarak amelî bir mevcudiyet iktisap etmesi elzemse, evvel-be-evvel buna vusul için iktizâ eden tedriç mertebelerini birer birer kat' etmeye çalışmalıyız.

Görüyoruz ki Müslüman kavimler, müstakbel bir saadete ümit ve intizarla beraber yaşadıkları memlekette sâfil bir seviyede kalmaya razı oluyorlar; idaresi altında yaşadıkları hükümetler ve milletler tarafından ibtidâ lisanen ve iktisaden, sonra da fikren ve ahlâken temsil olunmaya muvafakat gösteriyorlar. Büyük bir kurtuluş beklemek iyi! Lâkin birtakım küçük, kolay ve tedrîcî kurtuluş yolları vardır ki bunlara muvaffak olmadan ötekine nâil olmak sünnetullaha mugayirdir. Evet, umumî bir Mehdî'ye intizar edelim, fakat *Kur'ân-ı Hakîm*'in "li-külli kavmin hâdin"[46] beyân-ı mu'cizi mûcebince mahallî ve millî hâdîlere; lisanî, terbiyevî, iktisâdî, ahlâkî necâtlara niçin ümit-var olmayalım. Hıristiyan kavimlerin ne sûretle i'tilâ ve istiklâl yollarına gittiklerini gözlerimizle gördük. Bunlar ibtidâ lisanlarını millîleştirmekle işe başladılar. Lisanî bir istiklâl, siyâsî bir istiklâlin mukaddimesidir. Bir kavim, millî lisanını sevmeye, millî edebiyatını bu millî lisan üzerine tesîs etmeye başladığı anda necât vadini almış demektir.

Lisandan sonra tarih gelir. Bir kavim, tarihinin en kadim membalarına çıkarak millî hayatının ilk inkişâf hamlelerini duyarsa, kaybetmiş olduğu ruhu yeniden bulmuş olur. Tarihten aldığı feyizlere halkın derinliklerinden çıkardığı efsaneleri, menkıbeleri, mesureleri ilâve ettikten sonra millî maneviyeti tamamıyla tesîs eder. O zaman şiir ve sanatının mevzularını, telmihlerini hep bu millî sânihalardan iktibâs ederek edebiyat ve bediîyâtına şahsiyet verir.

Bundan sonra da dinî terbiye ve iktisat gelir. Hür millî bir terbiye evvelâ millî lisan ve tarihe, sonra da iktisâdî istiklâl esâslarına istinâd eder ve bütün ma'nevî feyizlerini dinden alır. Nakşibendîlerin mühim bir düstûru var ki "nazar ber kadem" tabirinde icmâl edilmiştir. Bir adamın "kadem"i neferlikte ise, "nazar"ı müşirlik olmamalıdır. Nefer, onbaşı olmaya çalışmalıdır, yani "kadem"ine yakın bulunmalıdır.

Biz ki hâlâ memleketimizde dinimize mensup bulunan aşiretler arasında "gazve"lere, "igtinâm"lara göz yumuyoruz. İslâm ittihâdını arzu edivermekle hemen husûle gelir zannetmek gayet gariptir. İslâmiyet, asabiyeti "hamiyyet-i câhiliyye" tabiriyle takbîh etmiş ve nehy-eylemiştir. Fakat bu asabiyetten murat aşiret asabiyetidir ki hâlâ içimizde cârîdir. "Benî-Kahtân"[47] ile Benî-Adnân[48] tabirleri de bu takbîh ve nehyin aşiretlere ait olduğuna bir delildir. Din-i İslâm, yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerîmede kavmiyeti tecviz ettiği gibi, âtîdeki âyet ile de arada teârüf olmak şartıyla kabile ve şubelere, yani kavim ve milletlere ayrılmayı tasvip buyurmuştur: "Sizi şubeler ve kabileler hâlinde yarattık ki birbirinizle teârüf edesiniz."[49]

Bütün Müslümanların uzak bir istikbalde siyâsî bir ittihâdları ihtimal ki mümkündür. Fakat her hâlde bu gayenin uzun bir müddet imkânsız kalacağına şüphe yoktur. O hâlde bu uzun zaman esnasında İslâm kavimler millî intibahlar, millî mücahedelerle itilâdan, hiç olmazsa içtimâî istiklâllerini muhafazadan mahrum mu kalsınlar.

Milliyet silâhının bundan böyle ancak İslâmların lehinde isti'mâl olunabileceğini söylemiştik. Çünkü milliyet fikri mahkûm bir kavmin mahkûmiyetten kurtulması için kullanılan bir silâhtır. Artık İslâm hükümetlerinin idaresi altında gayr-i müslim kavimler kalmadı. Hâlbuki bugün Müslüman kavimlerin ekserisi mahkûmiyet ve esâret hâlindedir. İslâm kavimler arasında ise hâkimiyet ve mahkûmiyet kayıtları olmadığı için milliyet fikri İslâmlar arasında tefrika çıkaramaz.

Bilakis milliyet fikri kuvvet buldukça İslâm ümmetçiliği fikri de o derecede harslanacağı için mevcut harsı takviye ve te'yîd edecektir.

Notlar

1 Osmanlı padişahı (hd.: 1789-1807).
2 II. Meşrûtiyet (1908).
3 *Sırât-ı Müstakîm* dergisi 8 Mart 1912'de çıkan 183. sayısından itibaren *Sebîlü'r-Reşâd* adını aldı. 5 Mart 1925'te kapatıldı.
4 Türk Yurdu Cemiyeti'nin 1911'de çıkarmaya başladığı, daha sonra Türk Ocakları tarafından aralıklı olarak bugüne kadar devam ettirilen dergi.
5 Gabriel de Tarde (1843-1904): Fransız toplumbilimci.
6 I. Balkan Harbi, 8 Ekim 1912'de Karadağ, 17 Ekim 1912'de Sırbistan ve Bulgaristan ve 19 Ekim 1912'de Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilânıyla başladı; 3 Aralık 1912'de yapılan ateşkes ve 30 Mayıs 1913'te varılan Londra Barış Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlandı. II. Balkan Harbi, 29 Haziran 1913'te Balkan devletleri arasında patlak veren savaştır. 18 Temmuz 1913'te Bulgaristan'a savaş ilan eden Osmanlı Devleti, 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması ile savaşı kapattı.
7 Tunguzlar: Çoğu Doğu Asya'dan gelerek Doğu Sibirya'ya yerleşmiş olan Türk halkı.
8 Libya'nın başkenti.
9 Kuzey Çin ve İç Moğolistan'da yaşayan ve büyük çoğunluğu Çinlileşmiş Ural-Altay kökenli halk.
9a Fransız filozof (1859-1941): Sezgicilik akımının kurucusudur.
10 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında yaşamış mutasavvıf Türk şairi.
11 Ceylân.
11a Emile Durkheim (1858-1917): Fransız toplumbilimci. Görüşleri Ziya Gökalp tarafından benimsenmiş ve Türkiye'de onun vasıtasıyla tanınmıştır.
11b Kızıl Elma, Oğuz Türklerinde fethedilecek uzak ülke ve şehirler için kullanılan eski bir kavram.
12 Karl Marx (1818-1883): Bilimsel sosyalizmi F. Engels'le birlikte kuran Alman düşünür.
13 Edmond Demolins (1852-1907): *la Science Sociale* dergisini kurdu. Eğitim ve toplumbilim içerikli eserleriyle tanındı.
14 Lonca (corporation).
15 Seyyid Osman Surûrî (1751-1813): Tarih ve hiciv manzûmeleriyle tanınmış divan şairi.
16 Refî-i Âmidî (ö. 1815): Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ına *Cân u Cânân* adlı naziresiyle ünlü divan şairi.
17 "Ben Türküm, sen Kürtsün, ancak ikimiz de Şehirli değiliz."
18 Ahmed Vefik Paşa (İstanbul 1813?-1891): Tanzîmât devri devlet adamı. Tiyatro, Türkoloji ve sözlük çalışmalarıyla da tanındı.
19 Ahmed Vefik Paşa, 1871'de çıkardığı *Türkî Durûb-ı Emsâl*'i geliştirerek *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl* adıyla Bursa vâliliği sırasında yayımladı, (yb. *Atalar Sözü. Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, Haz. Recep Duymaz, İstanbul, 2005).
20 İdrakten yoksun Türkler.
21 Bozuk ahlâklı Kürtler.

22 Abdullah Nedîm (1845-1896): Piyesleriyle Mısır'da yabancı hayranlığına karşı çıktı. *Tenkîd ve't-tebkît, Taif ve Üstâz* adlı haftalık dergileri çıkardı. Yazılarıyla Osmanlıların Mısır'a müdahalesine karşı çıkan Nedîm, başarısız Arabî Paşa ayaklanmasından sonra 10 yıl gizlendi. İstanbul'a geldi, Efganî'nin meclislerine katıldı. Burada vefat etti.
23 Naim Fraşeri (1846-1900): Şemseddin Sâmî'nin kardeşidir. Osmanlıda memur olarak çalışırken Arnavut milliyetçiliğinin oluşmasına şiir ve düzyazılarıyla katkıda bulundu. *Arnavutluk Tarihi* (1895), *Arnavutların Gerçek Arzusu* (1886), *Bucoliques et Georgius* ve *Paradis* onun belli başlı eserleridir. İstanbul'da Arnavutların çıkardığı *Drina* dergisinde yazıları yayımlandı.
24 Arabî Paşa (ö. 1911): Araplarca Urabî Paşa diye bilinir. "Mısır Mısırlılarındır" sloganıyla başlatılan milliyetçi harekete önderlik yaptı. İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgaline karşı yenilgiyle sonuçlanan başarısız direnişi örgütledi. Seylan'a sürüldü. 1901'de Abbas Hilmi tarafından affedilince yurduna döndü.
25 "Türkleri terk edin!"
26 II. Abdulhamid (hd.: 1876-1909): Osmanlı padişahı.
27 Kendini bilen, başkalarını da bilir.
28 III. Selim döneminde yapılan reformlara, özellikle kurulan düzenli orduya verilen ad.
29 Johann Gottlieb Fichte (1789-1814), Alman filozof. Felsefe sorunlarının çözümünde insan ben'inden yola çıkarak yeni bir görüşün temellerini oluşturdu. Burada alıntılanan ve Fichte'ye mal edilen bu sözün Türkçesi, İbrahim Şinasi'ye ait bir mısradır (*Dîvân-ı Şinâsî*, Kostantiniyye, 1310, s. 56, 4. bs.). Bu fikri sonraki yıllarda Tevfik Fikret de "Toprak vatanım, nev-i beşer milletim..." dizesinde kullanmıştır ("Halûk'un Âmentüsü", *Halûk'un Defteri*, İst., 1327, s. 25), [Ed. n.].
30 Burada isim vermeden, "köylü kız" diye anılan 15. yüzyılda yaşamış Jean d'Arc'tır.
31 İnsan üstü.
32 Birinci tekil şahıs.
33 Yemen'de Ad kavminin hükümdarı Şeddâd'ın Cennete benzeterek yaptırdığı bahçe.
34 Ölümden sonra diriliş.
35 Fransa İmparatoru III. Napolyon'un 1870 Temmuzunda Prusya'ya açtığı savaş. Savaş Fransa'nın yenilgisiyle sonuçlandı. Alman devletçiklerinin birliği, bu savaşın sonunda II. Cumhuriyetin yıkılmasına ve Fransa'nın ağır kayıplara uğramasına yol açtı (1871).
36 Şogun, naip anlamına gelir. 877-1250 arasında Fujiwara ailesinden gelen şogunlarla başlayan Japonya idaresi 19. yy. sonlarına kadar muhtelif hânedanlara mensup şogunlarca yönetildi.
37 Mikado, Batılılarca Japonya imparatorları için kullanılan unvândır. 1868'de derebeyleri ve şogunların nüfûzunu kaldıran İmparator Mutsuhito, 1889'da meşrûtiyeti ilân etti.
38 Kadercilik terimiyle de adlandırılan Cebriye, insan iradesinin Tanrı iradesinin mutlak gerçekleştiricisi olduğunu, her şeyin önceden belirlenmiş bir çizgide devam ettiğini öne süren itikadî görüştür.
39 Söz konusu adın, Çin kaynaklarında T'ou-man olarak geçen Teoman olduğunu sanıyoruz.
40 Rızâeddin bin Fahreddin (1858-1936): Çağdaşlığı yakalamanın eğitimle gerçekleşeceğini savunan Tatar din adamı ve düşünürü.
41 Musa Carullah Bigiyef (1875-1949), Kazan Türklerindendir. Kazan, Buhara, Rostov ve Kahire'de öğrenim gördü. Din bilimlerinde uzmanlaştı. Ruslar yazıları nedeniyle tutukladı. 120'yi aşkın eser sahibi olan Bigiyef, Atatürk'le ilişki kurdu, Birinci Türk Tarih Kongresi'ne katıldı. Bütün İslâm coğrafyasına yaptığı gezilerle düşüncelerini yaydı.
42 *Tercüman* (Perevotçik), Tatarca-Rusça olarak 10 Nisan 1883'te çıkmaya başladı. 1903'e kadar haftada bir, 1903-1912 arasında bazen iki, bazen üç; 1912'den sonra günlük olarak 35 yıl yayın hayatını sürdürdü. Ortak bir Türkçe idealini gerçekleştirme amacını güden gazete, bütün Türk ve İslâm dünyasında takib edildi.
43 Söz konusu dergi 1913'te çıkmaya başladı.
44 Makamın yüceliği ona oturanladır.
45 Cümlenin gelişine göre "eder" olmalıydı.
46 "Her kavim için bir yol gösterici vardır" (*Kur'ân-ı Kerîm:* Ra'd, 13/7).
47 Güney Arapları. Yemen Arapları bu soya dâhildir.
48 Soyları Üded oğlu Adnan'a (d. M.Ö. 135) dayanan Kuzey Arapları ya da Araplaşmış Araplar) Arab-ı Müstarebe) bu adla anılır. Hz. Muhammed'le Emevî ve Abbâsî hânedanı bu soya dayanır.
49 *Kur'ân-ı Kerîm:* Hucurât, 49/13.

TÜRK TÖRESİ

Hazırlayan:
YUSUF ÇOTUKSÖKEN

توركيا بيوك ملت مجلسى حكومتى

معارف وكالتى نشرياتندن

عدد : ١٢

تورك توره‌سى

مؤلفى :

ضيا كوك آلب

تأليف وترجمه هيأتجه تدقيق وقبول ايدلمشدر

استانبول — مطبعهٔ عامره

١٣٣٩

Türkiye
Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Maârif Vekâleti Neşriyâtından
Adet: 12

Türk Töresi

Müellifi:
Ziya Gökalp

Telif ve Tercüme Heyetince tetkik ve kabul edilmiştir

İstanbul - Matbaa-i Âmire
1339

Sunuş

Durkheim okuluna bağlı bir toplumbilimci olan Ziya Gökalp (1876-1924), Türkçülük ideolojisini bir bütün olarak ortaya koyabilmek için Türk toplumunun tarihsel gelişim sürecinde toplumsal, siyâsal, ekonomik, kültürel, dinsel kurumların geçirdiği değişimleri, bu değişimlerin kökenlerini ve kaynaklarını belirlemeyi önkoşul olarak kabul etmiş görünmektedir. Hazırlamayı tasarladığı Türk kültür tarihinin en belirgin amacı dün-bugün-yarın çizgisinde/sürecinde toplumsal/ulusal kurumları, gelenek, görenek ve inanışları kökenleri, oluşum süreçleri ve işlevleri yönünden incelemekti.

Türk Töresi ilk olarak 1339 yılında (1923) eski harflerle basılmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Maârif Vekâleti Neşriyatından, adet: 12, İstanbul, Matbaa-i Âmire). 1970'ten sonra da yeni harflerle birkaç kez yayımlanmıştır.

– Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* Akın Yayınları, İstanbul, 1972;
– Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1975;
– Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, Ankara, 1976;
– Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* Hazırlayan: Yusuf Çotuksöken, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1977;
– Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1978-2005;
– Ziya Gökalp, *Türk Töresi,* Hazırlayan: Halil İbrahim Şahin, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Hikmet Dizdaroğlu'nun hazırladığı yayın kimi okuma yanlışlarını düzeltmesi, kimi bölüm başlıkları eklemesi ve notlarla zenginleştirilmesi yönünden övgüye değer. Yusuf Çotuksöken'in yayını ise metnin günümüz Türkçesine çevirisidir, ayrıca kimi açıklayıcı ve düzeltici notlarla da zenginleştirilmiştir.

Türk Töresi, bir "Başlangıç" bölümü ile "Birinci Kitap" ana başlığını taşıyan beş bölümden oluşmaktadır. Ziya Gökalp, "Başlangıç" bölümünde "töre" sözcüğünü, anlam ve dilbilgisi yönünden inceledikten ve eski kaynaklardan aktarma yaptıktan sonra şöyle tanımlar: "*...Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmûu demektir.*" (s. 4) Ziya Gökalp bu bölümde ayrıca "Sumlım", "Tat" ve "Tavgaç" sözcüklerinin kültür tarihi açısından taşıdığı anlamlara açıklık getirir.

Ziya Gökalp, bu kitabında İslâmlık öncesi Türk dünyasının dinsel ve hukuksal törelerini inceler. Ayrıca Uzakdoğu uygarlığı içinde yer alan öbür halkla-

rın töreleriyle de karşılaştırmalar yapar. Onun savına göre *"Türklerin vaktiyle dâhil bulunduğu bu müşterek medeniyete "Uzak Şark Medeniyeti" denilebilir. Türkler İslâmiyet'ten sonra, bu medeniyeti bırakarak, "Şark medeniyeti"ne girdiler. Tanzîmâttan beri de "Garb medeniyeti"ne girmeye çalışıyorlar. Demek ki Türk harsının tarihini yapabilmek için, evvelâ onun bu üç medeniyetle ayrı ayrı teşkîl ettiği mütekabil intibakları tetkik etmek lâzım!"* (s. 11).

Türk Töresi'nin "Birinci Kitap" adlı bölümünde, Türk toplumunda dinin yeri, etkinliği ve işlevi karşılaştırmalı bir yöntemle ortaya konulmuştur. Tsinlerin dini (Şamanizm), Türk takvimi, dört öğe (ağaç, ateş, su, demir), dört hayvan (koyun, kuş, köpek, öküz), Şamanizmde tanrılar ve ruhlar ve işlevleri, çevre uygarlıklarda ve Türklerde varlıkların sınıflandırılmasında kullanılan ilkeler, sınıflandırma biçimleri ve bunların içerikleri, İl dini, İlhanlık dini, Türk kozmogonisi, Türk menkıbeleri, destansı aşk öyküleri... bu bölümün başlıca konularını oluşturur.

Türk Töresi, yarım kalmış bir çalışmadır. Ziya Gökalp'ın bu ad altında birkaç kitaplık bir çalışma tasarladığını sanıyorum. Nitekim "Başlangıç" bölümünden sonra "Birinci Kitap" ara başlığını kullanmıştır. Sonra bu tasarısından vazgeçerek *Türk Medeniyeti Tarihi* (1341-1925) adlı başka bir çalışma hazırlamıştır. Bu kitabında *Türk Töresi*'ndeki kimi bölümleri aynen, kısaltarak ya da değiştirerek kullanmıştır.

Bu çalışmada Ziya Gökalp'ın *Türk Töresi* adlı kitabı özgün dili korunarak Latin abecesine çevrildi. Bu yapılırken ayrıca, gerek Arap gerek Latin harfli baskılardaki kimi dizgi, okuma, bölümlendirme vb'den kaynaklanan eksik ve yanlışlar düzeltilmeye çalışıldı.

Türk Töresi (ve *Türk Medeniyeti Tarihi*), Türk kültür ve uygarlığının çevre kültür ve uygarlıkların etkisinde geçirdiği dönüşümü, girdiği sentezleri bilimsel yöntemle çözümlemeli biçimde değerlendirmeyi ilke edinen ilk çalışmalar arasında sayılmaktadır. Kitabın basıldığı yıldan bu yana Türk kültür ve uygarlığı üzerine yerli ve yabancı uzmanlarca pek çok yazı ve kitap yayımlanmıştır. Yeni kazıbilimsel araştırmalar, bulunan veriler, ulaşılan bilgiler doğal olarak yeni yorum ve değerlendirmelere de olanak sağlamış bulunmaktadır. Kültür tarihçileri, Türk kültür ve uygarlık tarihini yeniden değerlendirirken Ziya Gökalp'a da, belirlediği doğruları onaylayarak, eksiklerini tamamlayarak, o günün bilgileriyle vardığı kimi değer yargılarını –bu değer yargılarının bugün için değeri kalmadıysa– düzelterek hak ettiği yeri vereceklerdir.

Yusuf Çotuksöken

"TÜRK TÖRESİ"NE DAİR TAHARRÎLER

Başlangıç

1. Töre Ne Demektir?

Selçukîlerle ilk Osmanlılar devrelerinden kalma teamüllere "Oğuz töresi" derlerdi. *Lütfi Paşa Tarihi*[1], Osman Gazi'nin Oğuz beyleri tarafından hanlığa intihâbını şu sûretle anlatıyor: "Siz Kayı neslindensiniz! Bu, Oğuz Han'dan sonra Oğuz beylerinin ağaları ve hanları idi. Gün Han vasiyeti, Oğuz töresi mucibince Oğuz neslinden kimse olmayınca hanlık ve padişahlık Kayı soyu var iken özge boy soyuna düşmez."*

Her ne kadar kulaklarımız "töre" kelimesini, "Oğuz" ismiyle beraber işitmeye alışmışsa da, töre, yalnız Oğuzların teamüllerinden ibaret değildir. *Orhon Kitâbesi*'nde de bu kelimeyi görüyoruz:

"İkin ara idi oksuz Kök Türk anca olurur ermiş, bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. Buyrugı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş."**

Şu ibareyi bugünkü Türkçeye çevirirsek, şu şekli alır: "İkisi arasında Kök Türkler efendisiz (yani hür ve müstakil olarak) oturuyordu. Bilici hakanlar idiler, kahraman hakanlar idiler. Bütün buyrukları bilici idiler, alp idiler. Bütün beyleri, bütün halkları doğru idiler. Bunun içindir ki, bu kadar büyük bir devleti idare edebiliyorlardı ve devleti idare ederken kanûnlar yapıyorlardı."

Thomsen buradaki "törüg" kelimesini "kānûn" diye tercüme etmiş. Hâlbuki başka bir yerde "müesseseler" (les institutions) manâsına almış:

"Türk Oguz Begleri, budunu işidin. Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, iling törüng kim artatı?"***

Şimdiki Türkçeye nakli: "Türk Oğuz Beyleri ve halkları işitiniz!

* *Osmanlı Tarihi*, Ahmed Rasim, Cilt I, sahife 41

** Thomsen, *Inscriptions de'l Orkhon*, p. 98 [*Orhon Yazıtları* üzerine Hüseyin Nâmık Orkun (1936-1941) Muharrem Ergin (1970), Talat Tekin (1968, 1988) yayın yapmışlardır. İlgilenen okur, buradaki metinleri bu yayınlarla karşılaştırabilir (haz. n.)].

*** Eyzan [*Age.*], sahife 105.

Yukarıdan gök basmadıysa, aşağıdan yer delinmediyse, sizin devletinizi ve müesseselerinizi kim yıktı?"

"Törü" ve "il" kelimelerini bu misallerin birincisinde, "törüg" ve "ilig" şekillerinde kef'li; ikincisinde "törün" ve "ilin" şekillerinde nun'lu görüyoruz. Bunlardaki "kef" ve "nun" harfleri, lahikalardan ibarettir.

"Töre" kelimesinin Şark Türkçesinde "törü" şeklinde olduğunu size *Dîvânü Lugāti't-Türk*[2] de gösteriyor: Bu kitabın üçüncü cildinin 167. sahifesinde "törü" maddesini şu tariflerle görüyoruz:

"Törü- *Resm* (= kaide). Şu darb-ı mesel bu manâyı [ifade] eder: İl bırakılır, törü bırakılmaz."[3] Bu mesel ataların âdetine riâyetin lüzumu mevkiinde darp olunur. Manâsı "Devlet yahut ülke terk edilebilir, hars terk edilmez." Türklerin düşman eline geçen yerlerden millî töresinin hâkim olduğu yere göçmesi, bu meselin hâlâ ifade edilmeksizin ruhlarda yaşadığına delâlet eder.

Yukarıki misaller, bize "töre" kelimesiyle "il" kelimesinin ekseriya beraber kullanıldığını da gösteriyor. "İl", "devlet" manâsına; "töre", "kanûn" manâsına olunca bu iki kelimenin ekseriya beraber zikredilmesi tabiî olur. Bununla beraber, "töre" kelimesinin medlulü "kanûn" kelimesininki gibi mahdut değildir. Yazılmış yasalardan başka yazılmamış teamüller de törenin içindedir. hattâ, hukukî töreden başka, dinî ve ahlâkî töreler de vardır. O hâlde Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmûu demektir. "Töre" kelimesinin, "Türk" kelimesiyle bir cevherden olması da hatıra gelebilir. Başka yerlerde de yazdığım veçhile "Soğdak" kelimesi "Soğdlu" manâsına olduğu gibi, "Türk" kelimesi de "töreli" manâsına olabilir. Kaf (ka) harfi gibi kef (ke) harfi de, nispet ve vasfiyet edatıdır. Bu faraziyeye göre, "Türk" kelimesi "töre" kelimesinden çıkmıştır. Ma'mâfîh, bu faraziye henüz Türkiyâtçılar tarafından kabul edilmediği için şahsî bir fikirden ibarettir.

2. *Türk Kendisini Başkalarından Nasıl Ayırıyordu?*

İslâmiyet'ten evvel, Türk kendisini iki nokta-i nazardan sâir halklardan ayırıyordu: 1) lisan nokta-i nazarından, 2) din nokta-i nazarından.

Türk, lisan nokta-i nazarından kendisine benzemeyenlere yani Türkçeden ayrı bir dil konuşanlara *Sumlım* adını veriyordu. *Dîvânü Lugāti't-Türk*'te bu kelimenin manâsı, şu veçhile gösteriliyor:

"***Sumlım Tat-*** Asla Türkçe bilmeyen İranlı. Bundan başka, Türkçe bilmeyen her ferde de 'Sumlım' adı verilir."*

* Cilt I, sahife 403 [Atalay I, s. 486 (haz. n.)].

O hâlde, Arap'ın nazarında Acem ne ise, Türk'ün nazarında da "Sumlım" odur: Türkçe konuşmayan bütün kavimler "Sumlım"dırlar.

Türk, din nokta-i nazarından kendisine benzemeyenlere de "Tat" adını veriyordu. *Dîvân*'da bu kelimeye şöyle manâ veriliyor:

"***Tat***- Bütün Türklere göre Farsî yani İranlı. Şöyle bir darb-ı mesel [var]dır: 'Tat'ın gözüne ur, dikeni kökünden çıkar.'[4]

Bu mesel Tatların vefasızlığını gösterir. Dikenin hakkı kökünün çıkarılması olduğu gibi, Tat'ın hakkı da gözüne vurulmasıdır. Başka bir meselde de şöyle deniyor: 'Tatsız Türk olmaz, yağsız börk olmaz.'[5] yani Fars Türksüz olamaz."

"***Tat***- Yağma ve Tuhsı kabilelerine nazaran Uygur kâfirleri demektir. Onların diyarında bunu işittim. Bu hususta birçok sözler vardır. Tat Tafgaç [Tawgaç] tabirleri beraber kullanıldığı zaman manâsı, Uygur ve Çinli demektir."*

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Farsîlere "Tat" denildiği gibi, o zaman Buda dininde olan Uygurlara da "Tat" deniliyordu. Demek ki Türk olanlar da başka dinde bulununca, *Tat* tabirine layık görülebiliyordu. O hâlde, Tat olanlar, Türkten lisanca farklı olanlar değil, belki dince ve törece ayrı olanlardı. Arap nazarında kâfir ne manâya idiyse, Türk nazarında da Tat o manâya idi.

"Tat" ve "Tavgaç" terkibinden de Çinlilere Tat nazarıyla bakılmadığı anlaşılıyor. Demek ki eski Türklerle Çinliler arasında, dinî ve medenî bir müşâreket vardı. Çinli, harsça Türk'ten ayrı olduğu için, ona Türk denilemezdi. Medeniyetçe Türkle müşterek olduğu için ona, Farsîler gibi "Tat" da denilemezdi. Bundan dolayıdır ki Çinliler "Tavgaç" adıyla ikisinden de ayırt ediliyordu. "Tavgaç" kelimesi *Dîvânü Lugāt*'a göre "Çinli" manâsına geldiği gibi, "kadimden kalma azim masnuat" manâsına da gelir. Bundan başka, mülkü azim ve kadim olan hükümdara da Tavgaç Han denildiğini söylüyor.

O zaman Türkistan'daki telâkki bundan ibaretmiş. Fakat İslâm diyarında "Tat" ve "Tavgaç" tabirini, Farsî ve Türk manâsına telâkki ederlermiş. *Dîvânü Lugāt*, birinci telâkkinin doğru olduğunu, fakat ikisinin de güzel olduğunu söylüyor**

"Tavgaç" kelimesi "tev" cevheriyle "–gaç" vasfiyet edatından mürekkeptir. "Tev" kelimesi *Dîvânü Lugāt*'a göre "mekr ü hile" manâsınadır***

Bu sûretle[6] "tavgaç" kelimesi, "fendli" manâsına gelir. *Orhon Kitâbesi*'nde, Çinlilerin fendiyle Türklerin birbirine geçtiği anlatılırken "fend"

* Cilt II, sahife 224 [Atalay: II, s. 280].
** Cilt I, sahife 378 [Atalay: I, 454].
*** Cilt I, sahife 278 [Atalay: I, 332].

manâsına "teb" kelimesi kullanılmıştır; Thomsen bu kelimeyi "cazibe ve füsun" (aménité et charme) sûretinde tercüme etmiştir*

İslâmiyet'ten evvel, Türkler, Çinlileri yegâne olarak ayık ve bilgili tanıyorlardı. *Orhon Kitâbesi*, Çinlilerin Türklere kendi "ayık" ve "bilig"lerini verdiğini söylüyor. Thomsen, "ayık" kelimesini "medeniyet" sûretinde, "bilig" kelimesini "bilgi" sûretinde tercüme etmiştir**

Orhon Kitâbesi'nde Göktürklerin Çinlilerle siyâsî münasebetlerden başka medenî râbıtaları da olduğu anlaşılıyor. Çin imparatorunun kitâbelerin yazılması ve barkların[7] yapılması için sanatkârlar ve yuğlara mümessiller göndermesi de bunu gösterir. Uygurlar ise, Çin medeniyetine daha büyük kıymet verirlerdi. *Kitâbü'l-İlmi'n-Nâfi'*[8], bu ciheti güzelce anlatıyor:

"Uygurların eski edebiyatından pek az şey kalmıştır. Avrupa âlimlerince malûm olan Uygur lehçesinde yazılmış bu az miktarda el yazılarının hepsi, İslâmiyet'in kabulünden sonra yazılmıştır. Ve mâlik bulunduğumuz en eski elyazısı 1'inci milâdî asra kadar çıkabilir. Ma-Tuan-Lin adlı bir Çin müellifinin, alâkadar bir velâyetin (autorité), milâdî 1200 tarihine doğru yazdığı bir takriri evvelce görmüştük. Bu takrir bize diyor ki Uygurlar da Çinlilerin "Şi-King'ler", "Lokaylidler" [?], "Hiyao-Kingler" nâmındaki kitaplarıyla sülâlelerin şairleri ve müverrihleri mevcuttu. Uygur gençliği ve reislerin oğulları terbiyelerini mektepte alırlardı. Bunlar yalnız okumayı öğrenmekle kalmazlardı. Beyitler ve şiirler ibdaına da muktedir olurlardı."***

Türklerin Çinlilerle münasebeti milâttan iki yüz sene evvel hüküm süren "Hiung-nu" yani "Hun" nâmındaki Türk devleti zamanında da mevcuttu. Milâttan 174 sene evvel, Çin'den Türk hükümdarına bir prenses getirmek üzere Türk sarayına gelen "Chung-hang Yüeh" ismindeki Çinli sefir, Türklerin Çin medeniyetine karşı gösterdikleri taklit temâyülünü Türk hayatı için muzır gördü. Bu zât Türkleri sevdiği için Türk sarayında kaldı, bir daha Çin'e dönmedi. Bu zamanda Türkler muzafferiyet ve millî ittihâd neticesi olarak zenginleşmişlerdi. Önlerinde Çin harsı gibi âlâyişe, debdebeye dalmış yeni bir dünya görüyorlardı. Bu harsın yiyecekleri, giyecekleri, modaları yavaş yavaş Türklerin arasına girmeye başlamıştı. Çinli vezir, bu hâlin tehlikelerini gösteriyor, onları uyanmaya davet ediyordu. Türkün bütün işi gücü ya sık ağaçlı ormanlarda ava gitmek yahut ovalarda sayısız sürülerini otlatmaktı. Böyle bir hayat yaşayanlara, Çin'de dokunulan ipekli kumaşlar değil, kendilerinin yaptıkları deriden ve kürkten elbiseler elverişliydi. Yoğurt, kımız, peynir, tereyağı, kaymak gibi sütten yapılan yiyecekler, leziz av etleriyle sürülerinin besili

* *Orhon Kitâbeleri*, sahife 99 ["teblig: hilekâr, aldatıcı": T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988, s. 168 (haz. n.)].

** sahife 116 ["bilig: bilgi, hikmet, akıl, zihin" T. Tekin, *Orhon Yazıtları* 1988:126 (haz. n.)].

*** sahife XVIII.

hayvanları Çin yemeklerinden daha faydalı ve daha güzeldi. Eğer Türkler, Çinlilerin âdetlerine uyarlarsa, onların hububât ve zahirelerine, ipekli elbiselerine alışacaklarından, bir gün Çin devletinin hâkimiyeti altına girmeyi o kadar fena görmeyeceklerdi.

Çinli sefir, daima, hükümdara, Türk elinin atalardan kalma törelerden ayrılmamasını öğüt veriyordu. Çünkü bu törelerdir ki, o şanlı ataları yenilmez kahramanlar derecesine çıkarmıştı. Bu öğütlere başka nasihatlar da ilâve ediyordu. Hükümdar tebaasının ne kadar nüfûstan ibaret olduğunu, muhtelif boyların, obaların ne kadar sürüleri bulunduğunu bilmeliydi. Çünkü nüfûs ve emvâlin miktarı malûm bulunursa, bir gün Çin aleyhine sefer açıldığı zaman, büyük ve mühimmatlı ordular toplanması mümkün olacaktı.

Çinli vezir, Çinlilerin gururunu kırmak için Çin elçilerine fazla azamet göstermesini de tanjuya (Türk hükümdarına) tavsiye ediyordu. Çin imparatoru, tanjuya mektup yazdığı zaman böyle başlardı: "İmparator, Hiung-nuların tanjusundan ihtiramla rica eder ki..." Varakanın büyüklüğü muayyen bir kıt'ada olurdu.. Çinli sefir, tanjuya mektup yazarken, bundan daha büyük kıt'ada varakalar kullanmasını ve mektubun başına: " Gök'le Yer'in doğurduğu, Güneş'le Ay'ın tahta geçirdiği Hiung-nuların büyük tanjusu, Çin imparatorundan rica eder ki..." diye yazmasını tavsiye etti.. Chung-hang Yüeh, her fırsatta, tanjunun sarayında bulunan ve bilhassa Çin imparatoru tarafından bir memuriyetle gönderilmiş olan Çinlilere karşı, Türklerin faziletini övüyordu, Türklerin harsça Çinlilerden daha yüksek olduğunu söylüyordu. Çinliler ona itirâz olarak, "Türklerin ihtiyarları hakir gördüklerini" beyân ediyorlardı. Sefir cevaben, "Çin'de birçok hizmetlerden sonra geçinecekten mahrum bırakılmış nice ihtiyarlar bulunduğunu" söylüyordu.. "Eğer, Türkler yalnız muhârebe ile meşgul iseler, bu, milletin selâmet ve saadeti içindir. İhtiyarlar ve zayıflıktan dolayı harbe gidemeyenler yaşamak levâzımına mâlik bulunurlar ve düşmana karşı emin bir vaziyettedirler. Baba ile evlâtlar karşılıklı birbirini tutarlar. Binâenaleyh, Türkleri ihtiyarlara hakaret etmekle ithâm etmek haksızdır."

Çinliler, Türklerde babalarla oğulların aynı otağda utanmaksızın beraber yattıklarını, babanın vefatında oğlunun üvey annesini alabilmesini, biraderin vefatında kardeşinin yengesini alabilmesini zikrederek Türkleri zemmediyorlardı. Chung-hang Yüeh ise daima, Türklerin Çinlilerden üstün olduğunu ispata çalışıyordu. Diyordu ki: "Türkler hayvan etlerinden başka bir şey yemezler, sütten başka bir şey içmezler. Deriden başka bir şey giymezler. Sayısız sürülerini otlaklarda, ırmak kıyılarında gezdirirler. Mevsimler değiştikçe onlar da yerlerini değiştirirler. Yiyecekleri kalmadı mı, derhâl ata binerek ava giderler. Bolluk içinde iseler, keyiflerine bakarlar; hiçbir şeyin kaygısını çekmezler. Kaidelerini değiştirmekten hoşlanmazlar. Bir oğulun, üvey annesiyle, kardeşin, yengesiyle evlenebilmesi,

ocakların zürriyetsiz kalarak sönmemesi içindir. Şimdiye kadar Hiung-nular arasında, bu kadar karışıklıklar çıktığı hâlde hiçbir zaman, eski sülâle yerine başka bir aileden beyin tahta geçirildiği işitilmemiştir. Çin'de ise bilakis, öteden beri sülâleler birbirini boğazlamakla uğraşmışlardır. Daima yeni bir mütegallip çıkarak eski sülâleyi kaldırmış, kendisi yeniden bir imparatorluk hânedanı kurmuştur.

Bundan dolayıdır ki, Çin'de, daima eski kaidelerin yıkıldığını görüyoruz. Çinliler halkı düşman tehlikesinden emin bir hâle koymak için, surlarla tahkim edilmiş şehirler yapıyorlar; fakat halk hücuma uğradığı zaman, yine surlar yüzünden kendisini müdafaa edemeyerek teslim bayrağını çekmeye mecbûr oluyor[lar].*

Bu ifadeler bize Türklerin, medeniyet almaya tehâlük gösterdiklerini; fakat Türk harsının yerine Çin harsını ikāme etmekten sakındıklarını gösteriyor. *Orhon Kitâbesi*'nde Bilge Kağan, kendi milletine bu gayeyi ne güzel anlatıyor:

"Ey Türk milleti, eğer o ülkeye gidersen öleceksin. Fakat içinde ne zenginlik, ne de keder bulunmayan Ötüken ülkesinde kalarak, kervanlar ve kafileler gönderirsen, ebedî bir saltanatı muhafaza edeceksin!"**

Şüphesiz, Türklerin Çin'e gitmeleri, Çin harsı içinde bel' olunmaları demekti. Hâlbuki Ötüken'de kalarak kervanlar, kafileler göndermeleri, millî Türk harsını kaybetmeden, Çin medeniyetinden faydalanmayı temin ederdi.

Türklerin millî hars hakkındaki bu endişeleri, menkıbelerde, efsanelerde bile görülür. Bogu Han Menkıbesinin nihâyetinde Yulun Tigin adlı bir Türk hakanının Kut Dağı'nı, oğluna verilen Çin prensesine mukabil, Çin imparatoruna hediye ettiğini ve bundan dolayı üzerinde oturdukları toprağın, hükümdarla beraber milletini üzerinde oturmaktan men'ederek göçe icbâr ettiğini ifade ediyor*** O zaman Türk devletinin zafer tılsımı tanınan bu Kut Dağı'nı, millî harsın bir timsâli sayarsak haksızlık mı etmiş oluruz?

LAHİKA

"Tatar" kelimesi, "tat-eri" tabirinden murahham olsa gerek. *Dede Korkud Kitâbı*'nda "tat-eri" tabiri var. Türkler "Tatar" sıfatını, cahil, yani töresiz olan Moğollarla Tunguzlara isnat ederlerdi. "Tat" ile "Tatar" arasındaki fark, Arap lisanında kâfir ve cahili arasındaki gibidir. Tatarlarda kan davâsı, gazve gibi aşiret âdetleri henüz yaşıyordu. Türkün cahiline "Tatar" denilip denilmediğini bilmiyorum.

* Deguignes, Cilt 1, kısım 2, sahife 37 [*Büyük Türk Tarihi*, 1-8 cilt, İst., 1976-1977 (haz. n.)].
** *Orhon Kitâbeleri*, Thomsen, sahife 117 [T. Tekin, 1988, s. 5 (haz. n.)].
*** *Kitâbü'l-İlmi'n-Nâfi'*, [aslında böyle (haz. n.)].

3. İçtimâî Tasnîfler

Geçen fasıldaki sözlerden anlaşıldı ki İslâmiyet'ten evvel, Türkler, Farsîlere kâfir nazariyle baktıklarından, İran medeniyetine kıymet vermiyorlardı. Çinlilere karşı ise, bir nev'i ihtirazkâr hürmetleri vardı. Türklerin Çinlilere gösterdiği bu temâyül, Çin harsı ile Türk harsı arasında müşterek bazı müesseselerin bulunduğunu ima eder. Milletler arasında müşterek olan müesseseler mecmûuna "medeniyet" adı verilir. Acaba gerçekten Çinliler ile Türkler arasında müşterek müesseseler ve başka tabirle müşterek bir medeniyet var mıydı? Böyle bir medeniyet varsa, başka milletler de buna dâhil olmamışlar mıydı?

Durkheim[9] ile Mauss'un[10] *L'Année Sociologique*'in altıncı cildinde neşrettikleri "Tasnîfin Bazı İptidâî Şekilleri" unvânlı makale, bize Çinliler, Moğollar, Tibetliler, Kamboçlular, Siyamlılar arasında müşterek olan birtakım ibtidâî tasnîfler bulunduğunu göstermektedir. Vaktiyle *Millî Tetebbular Mecmûası*'nın üçüncü sayısında neşrettiğim bir tetkiknâmede, Türklerde de bu tasnîfin bulunduğunu ve hattâ Sibirya'nın Koryaklar ve Şukşalar gibi ibtidâî kavimlerinde bunun bazı izlerine rastgelindiğini göstermiştim[11].

Bu ibtidâî tasnîfler, ilk nazarda ehemmiyetsiz görünür. Bir medeniyetin temelini böyle esâtire merbût tasnîflerin teşkîl edemeyeceğini itirâz olarak ileri sürenler bulunabilir. Fakat Durkheim ile Mauss, bu tasnîflerin yalnız mevcudiyetini haber vermekle kalmadılar, bunların bir taraftan o zamanki içtimâî mantığa esas olduklarını, diğer cihetten de içinde teşekkül ettikleri zamandaki içtimâî teşkîlâtların doğru bir ma'kesleri bulunduklarını meydana koydular. Bilâhare, Durkheim *Dinî Hayatın İptidâî Şekilleri*[12] adlı kitabında, Mauss da Hubert ile müştereken neşrettikleri *Din Tarihine Dâir Tetkikler* nâmındaki eserde bu meseleyi ta'mîk ettiler. Levy Bruhl[13] de *İptidâî Cemiyetlerde Ruhî Uf'ûleler* adlı kitabında bu tasnîflerin vücûda getirdiği ibtidâî mantığı tahlîle ve bundan ilmî mantığa nasıl geçildiğini göstermeye çalıştı.

Bu ibtidâî tasnîfler, Çin'de halk taoizminin esasını ve *Yi-King* adlı mukaddes bir kitabın da mevzuunu teşkîl eder. Çinliler eski zamandan beri teknikler yani fenniyeler itibarıyla çok ilerlemiş bir millet olduğu hâlde, bilgi nokta-i nazarından bugün bile ibtidâî bir seviyededir. Çünkü Çin bilgisi, hâlâ bu ibtidâî tasnîflerin çerçevelerinden kurtulamamıştır. İleride görüleceği veçhile, bir bina yapılacağı, bir mezar yeri intihâb edileceği, bir yolculuğa çıkılacağı zaman hangi hareketin uğurlu yahut uğursuz olduğunu ancak bu tasnîfler gösterir. Çinliler bu falnâmeye müracaat etmeden hiçbir işe başlamazlar.

Türklerin eski kitapları kaybolduğu için, bunlarda da bir "*Falnâme*"nin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fakat Türklerde içtimâî

teşkîlât tamamıyla bu tasnîflere uygun olduğu gibi, Türklerin dinî, hukukî, ahlâkî töreleri de bu tasnîflerden müteessirdir. Ben bu kitapta İslâmiyet'ten evvelki Türklerin;

1)Dinî töresini,

2) Hukukî töresini tetkik edeceğim.

Bu töreleri tetkik ederken, Aksa-yı Şark'a (Uzak Şark'a) mahsus olan bu müşterek tasnîflere tesâdüf ettikçe, medeniyettaş olan kavimlerin tasnîfleriyle mukayeseler yapacağım. Türklerin vaktiyle dâhil bulunduğu bu müşterek medeniyete Uzak Şark Medeniyeti denilebilir. Türkler, İslâmiyet'ten sonra, bu medeniyeti bırakarak, Şark Medeniyetine girdiler. Tanzîmâttan beri de Garb Medeniyetine girmeye çalışıyorlar. Demek ki Türk harsının tarihini yapabilmek için, evvelâ onun bu üç medeniyetle ayrı ayrı teşkîl ettiği mütekabil intibakları tetkik etmek lâzım!

BİRİNCİ KİTAP

Eski Türklerde Din

Birinci Mebhas

1. Tsinlerin Dini

Tsinlerin dini, dörtlü tasnîfe istinâd eder. Aşağıda göreceğimiz veçhile Çinliler buna merkezi de ilâve ederek, "beş unsur" sistemini vücûda getirmişlerdir. Bu itikadın menşeini arayan Edouard Chavannes[14], bu tasnîfi, merbût bulunduğu dinle beraber Türklerin vücûda getirdiğini ve Tsin Türklerinin bunu Çin'e ithal ettiğini, şu sûretle bildiriyor:

"Beş unsur nazariyesi, Çin'de doğmamıştır. Kable'l-milât 370-335'te Wei ülkesinin hükümdarı Tchou zamanında yaşayan Tseou-Yen'dir ki Çin memleketinde ilk defa bundan bahsetti. Fakat bunun telkinleri aksisedasız kaldı, Çinli ruhuna derin bir sûrette nüfûz edemedi.

Unsurlar akidesi Çin tarihinde ancak Che-Houang-ti'den sonra ehemmiyetli bir mevki alabildi. Filhakika, bu hükümdar Çio (Chi'ih-yo) unsurunun bereketiyle hüküm sürdüğünü ilân ve bütün ölçüleri ve kanûnları bu unsurun hassalarına göre tâyin ve takrir etti. Bununla beraber bu hükümdar atalarının misalini takibden başka bir şey yapmadı. Çünkü unsurlar nazariyesinin esasını Toin hükümdarlarının çok eski zamandan beri yukarıdaki dört hükümdara kestikleri kurbanlarda mündemiçtir: Yeşil Han, Sarı Han, Kızıl Han, Ak Han. O hâlde unsurlar nazariyesinin pek eski bir zamandan beri Tsin memleketinde mevcut olduğu görünür gibi oluyor. Fakat Tsin ülkesi yabancı bir devlet olduğundan Tseou-Yen tarafından kendilerine öğretilinceye kadar Çinliler, bunun cahili kaldılar ve ancak Tsin prensleri bütün Çin'e hâkim olduktan ve hâriçten getirdikleri bu fikirleri bunlara zorla kabul ettirdikten sonradır ki, kat'î sûrette kabul ettiler.

Ma'mâfîh, Çinliler bunu tebdil ettikten sonra kabul ettiler. Filvâki Tseou-Yen, daha bidâyette beş unsurdan bahsetti ve ondan sonra, daima unsurlar beş sayıldı. Fakat pek eski zamanların itikatlarını değiştirmeden muhafaza eden din, Tsin ülkesinde yalnız yukarıdaki dört hana ibâdet edildiğini haber veriyor. O hâlde, o zaman yalnız dört unsur bulunduğu anlaşılıyor.

Vakta ki "Han" sülâlesinin müessisi olan Çinli Lieou-Tang Tsin ülkesini ele geçirdi, Tsin beylerinin yukarıdaki dört hana ibâdet ettiklerini

gördü (kable'l-milât 205), taaccübünü şu sûretle ifade etti: "Ben, Gökte beş sultanın bulunduğunu öğrenmiştim. Hâlbuki burada dört taneye inanılıyor. Bunun hikmeti nedir?" Kimse bu meseleyi izah edemediği için, kendi şu yolda cevap verdi: "Anladım, bunların beşe bâliğ olması için ben bekleniyordum."

E. Chavannes, bu sözleri söyledikten sonra, semâdaki hanlar, unsurlar manzûmesinin husûsî bir hâli olduğunu, unsurlar Türklerde dört iken Çinlilerin ona bir beşinci unsur ilâve ettiklerini, Tsinlerin Türk olduğunu*, Türkler dört cihete merkezi karıştırmazken, Çinlilerin bu an'aneyi Türklerden alarak dört cihete merkezi de ilâve ettiklerini anlatıyor**

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki bu dörtlü tasnîfi Çin'e ithal eden Tsin sülâlesidir. Tsin sülâlesi Çin'de ilk defa olarak Milâttan 216 sene evvel imparatorluğu vücûda getirdiler. Edouard Chavannes, Tsinlerin Türk olduğunu iddia ediyor. O hâlde Türk dinine Tsinlerin diniyle başlamakta haklıyız. Zaten tasnîfin diğer Türk şubelerinde de izleri olduğunu ileride göreceğiz.

Bu tasnîfin tafsilâtını Çinlilerin taoizminde görürüz. "Tao", Çince "tabiat" yahut "yol" demektir. Taoizm bir nev'i tabiatçılıktır (naturisme). Bu din birbirine tedahül etmiş birtakım manzûmelerden mürekkeptir. İstinat ettiği en esaslı umdelerden birisi, fezanın dört aslî cihete göre taksimidir***

Bu cihetlerden her birine, onun idaresine müekkel olan hayvanın ismi verilir:

Şarkta : Gök Ejderha
Cenûbda: Kızıl Kuş
Garbda Ak Kaplan
Şimalde Kara Kaplumbağa

Her cihet, kendi hayvanının adını alır ve muhtelif hâllere göre uğurlu yahut uğursuz sayılır. Fezayı idareye memur olan timsâlî hayvanlar, semâ gibi yeri de idare ederler. Bir tepe yahut coğrafî bir teşekkül, bir kaplana benzedi mi? Taoizme göre bu kaplandır. Binâenaleyh garbdadır. Bir ejderhaya benziyor mu? O hâlde ejderhadır ve şarktadır. Bir yerden göç edildiği zaman etraftaki eşyaya bakılır. Eğer bunlar kendi cihetlerine muvâfık şekillere mâlik iseler, meselâ garbda bulunanlar kaplana, şarkta olanlar ejderhaya benziyorlarsa bu göç uğurlu demektir****

* Edouard Chavannes, *Le cycle Turc de douze animaux*, Leiden, 1906, s. 18-50.
** Tsinler, Tuhsiler olabilir. Bu kelimelerin *tüzün-tosun* kelimesine ircaı da farz olunabilir. Çin ismi *Tsin* unvânından husûle gelmiştir.
*** *L'Anneé Sociologique*, 6, sahife 56.
**** Mezkûr kitap, sahife 56.

Fezanın dört ciheti, birer birer senenin dört mevsimine tekabül eder:*

Şark	İlkbahar
Cenûb	Yaz
Garb	Sonbahar
Şimal	Kış

Fezanın merkezi de nazar-ı itibara alınınca dört cihetle beraber mecmûu beş olur. Bu sûretle beş unsurdan her biri bu beş semtten biriyle irtibat peyda eder. Bunun bir misalini Tibet an'anelerinde görüyoruz:

"Bu husûsî ilâhların fevkinde, bulutların ve ihtimal ki umumî bir sûrette muzlim semânın taşahhusundan ibaret olan *Gök Ejderha* vardır ki, fırtına koparır, hayırkâr yağmurlar yağdırır, suları tuğyan ettirir; taunlar, salgın hastalıklar gönderir. Bu, tamamıyla Moğolların ve Çinlilerin ejderhasıdır. Bunun yeryüzünde bir düşmanı vardır ki *Kızıl Kaplan*'dır. Bu kaplan ekseriya beş timsâl ile irâe olunur: Biri sarıdır[15] ki toprağı temsil eder. Diğerleri dört cihette olup, ağaç gök, maden kızıl, ateş ak, su kara renklerindedir. Bunlar Türkler, Moğollar, Çinliler, Annamlılar nazarında müştereken muhterem tanınan beş unsurdur.

Bu beş unsur hâlâ, resmi sâhirlerin âyinlerini icrâ ederken taşıdıkları beş yaprakta, Sa-Kia-Pa lamalarının kendi zâviyelerini telvîn ettikleri beş renkte ve bilhassa Buda'nın tecellileri olan Beş Efendi'nin müteâkib zümrelerini muhafaza ediyor."**

Seyyârelerden her biri de bu beş unsurdan birerine merbûttur: Zühre madenin, Merih ateşin ila ahirihi yıldızlarıdır***. Bu beş unsur da beş semt gibi uz ve yavuz, kuvvetli ve zayıf, vâlid ve mevlûtturlar**** Acaba dört cihetin bu unsurlarla, renklerle, mevsimlerle, dört hayvanın isimleriyle ne münasebeti vardır? Edouard Chavannes'ın kitabındaki kısa bir fıkra bize bu muammanın anahtarını veriyor: "Li-Ki'nin Yne Ling sayfasındaki aylık[16] emirleri diyor ki, Semânın oğlu, ilkbaharın üç ayında koyun, yazın üç ayında horoz, senenin ortasında öküz, sonbaharın üç ayında it, kışın üç ayında domuz eti yer."*****

Bundan anlaşılıyor ki Tsinler daha aşiret hayatı yaşarken, aşiret dört batından mürekkepti. Her batın, ordugâhın bir cihetini kendisine tahsis ettiği için, cihetler, batınların timsâli renkleriyle mülevvendir. Her batnın bir totemi var ki bir hayvan ismidir. Her batın kendisine bir mevsimi mukaddes zaman ihtiyar ettiğinden, kendi totemini husûsî ma'bûduna ve

* Lévy Bruhl, *Les fonctions mentales dans les societes inferieurs*, page 222.
** Grenard, *Le Turkestan et le Tibet*, page 902.
*** *L'Année Sociologique*, t: C, p. 58
**** Eyzan [Age].
***** Mezkûr kitap, sahife 33.

yine kendine has olan mevsimde kurban eder. Unsurlardan her biri de, batınlardan birinin timsâlidir. Umum aşiretin totemi ise öküzdür; bundan dolayıdır ki, senenin ortasında dört ma'bûdun babasına öküz kurban edilir.

Bu izah, Durkheim'ın yukarıda zikrettiğimiz iki eserinde kabul ettiği izah tarzından alınandır. Durkheim, ibtidâî cemiyetlerdeki dinî tasnîflerle içtimâî teşkîlâtı karıştırarak birincilerin ikincilerden doğduğunu ispat etmiştir.

Dört unsurun temsil ettiği ma'bûdlara, *Orhon Kitâbesi*'nde "yer-sular" adı veriliyor. Radloff'a göre, Altay Türklerinde 17 had vardır. Bunların en merkezde bulunanı "Ugan" adını taşıyor. Ugan'ın iki oğlu vardır ki birisi Demir Han, diğeri Su Handır*. İki unsurun ma'bûdluğunu bu isimlerde görüyoruz. Bidâyette Ağaç Han ile Od Han'ın mevcut olduğu, bu iki isimden istidlâl olunabilir. Zaten Yer-Suların bidâyette dört iken, sonradan üçe, daha sonra da sekize ve en sonra da on yediye nasıl çıktığını sebepleriyle beraber göreceğiz. Chavannes diyor ki, bu dörtlü tasnîf Türklerde başka, Çinlilerde başka türlüdür. Çünkü evvelâ, Çinlilerde unsurların sayısı beş olduğu hâlde, Türklerde dörttür. Sâniyen Çinlilerde garbın unsuru, maden olduğu hâlde Türklerde rüzgârdır. Türklerin dört unsuru, Hintlilerin unsurlar tasnîfine de benzemez. Çünkü Hintlilerde ağaç unsuru yerine toprak unsuru vardır. O hâlde bu unsurlar manzûmesi hâlis Türk manzûmesidir.

Bu tasnîfte Türklerin dört hayvanı da, Çinlilerin hayvanlarından başkadır.

Türklerce	Çinlilerce	Cihetler
Koyun	Ejderha	Şark
Horoz	Kuş	Cenûb
Köpek	Kaplan	Garb
Domuz	Kaplumbağa	Şimal

O hâlde Türklerin dörtlü tasnîfi, şu veçhile icmâl edilebilir:

Cihetler	Mevsimler	Yer-Sular	Unsurlar	Hayvanlar
Şark	İlkbahar	Gök Han	Ağaç	Koyun
Cenûb	Yaz	Kızıl Han	Ateş	Horoz (tavuk)
Garb	Sonbahar	Ak Han	Demir	İt
Şimal	Kış	Kara Han	Su	Domuz

* Oğuzlarda "Ugan"a "Gök Han"; "Demir Han"a "Dağ Han"; "Su Han"a "Deniz Han" adları verilir.

2. *Türk Mantığının Makulât-ı Erbaası*

-Zihnin Müdîr Umdeleri-

Yukarıki tasnîfler gösteriyor ki eski Türklerce, cihetlerin, mevsimlerin ve ilâhların renkleri vardı. Bu telâkkinin izlerini şimdiki lisanımızda görebiliyoruz. Cihetlerin renklerini de deniz adlarında görebiliriz:

Şimalde	Karadeniz
Garbda	Akdeniz
Cenûbda	Kızıldeniz (Bahr-i Ahmer)
Şarkta	Gökdeniz (Bahr-i Azrak)

Mevsimlerin rengini, karakış tabirinde görüyoruz. Milâttan 199 sene evvel Hiung-nu Türk devletinin hükümdarı Mete, Çin imparatorunun karargâhını dört yüz bin süvari askerle muhâsara etti. Mete bu askeri, dört livaya taksim etmişti. Her biri dört cihetten birine ikāme edilmiş olan bu dört süvari livası, Türk mantığına tevfikan teşkîl edilmişti:

Şark cihetindeki süvarilerin atları	gök (baklakırı)
Cenûb cihetindeki süvarilerin atları	kula (açık sarı)
Garb cihetindeki süvarilerin atları	kır (beyaz)
Şimal cihetindeki süvarilerin atları	yağız (siyah)

renklerinde olmak üzere intihâb edilmişlerdi*

Yakutlarda, küçük şamanlar çoktur. Fakat başşamanlar, her biri dört cihetten birine hâkim olmak üzere yalnız dört tane olabilir**

Kutadgu Bilig dört fasla münkasımdır ki mevzuları şunlardır: adalet, kudret, akıl, itidal.

Bu dört meleke, dört şahıs vasıtasıyla temsil edilmiştir:

1. Adalet	Kün Togdı [Gündoğdu] İlig Han
2. Kudret	Ay Toldı [Aydoldu] Okturuş (Hanın veziri)
3. Akıl	Ögdülmiş [Öğütülmüş] (Vezirin oğlu)
4. İtidal	Odgurmış [Otgurmuş] (Vezirin kardeşi).

Kitap bu dört şahsın mübahase ve münakaşasını muhtevîdir***

* Deguignes, Cilt 2, sahife 29.
** *L'Année Sociologique*, Cilt 7, sahife 223.
*** *Kitâbü'l-İlmi'n-Nâfi'*, sahife 111.

Ordunun tâbiyesi de bu tasnîfi gösterir:

	Karavul	
Sağ kol		Sol kol
	Çağdavul	

Tasavvuftaki dört kutup, dört yer-suyu andırır. Eski Türklerde, büyük hükümdarların oğulları yahut kardeşleri dörttür ve bunlardan Türklerin en eski taksimatı olan dört ordu vücûda gelmiştir. Meselâ Türk Han'ın dört oğlu vardır:

1. Çigil
2. Barsacar
3. Tutuk
4. Amlak

Moğol Han'ın da dört erkek evlâdı vardır:

1. Kara Han
2. Or Han
3. Kür Han
4. Küz Han

Bogu Tigin'in dört kardeşi vardır ki hepsinden Beş-Balık vücûda gelmiştir:

1. Or Tigin
2. Kotur Tigin
3. Yukak Tigin
4. Sungur Tigin

Bogu Tigin menkıbesinin bu dinin zuhuruyla alâkadar olduğunu aşağıda göreceğiz.

Bu eski mukaddes tasnîfin izleri bilhassa buradaki dört rengin tetkikinden anlaşılır. Evvelâ başka renklerin lisanımızda müterâdifleri olmadığı hâlde, bu dört rengin kadim isimlerini sonradan müterâdif ilâve edilmiştir:

Gök	Mavi
Kızıl	Kırmızı
Ak	Beyaz
Kara	Siyah

Meselâ sarı, yeşil, mor gibi diğer renklerin ikinci isimleri yoktur.

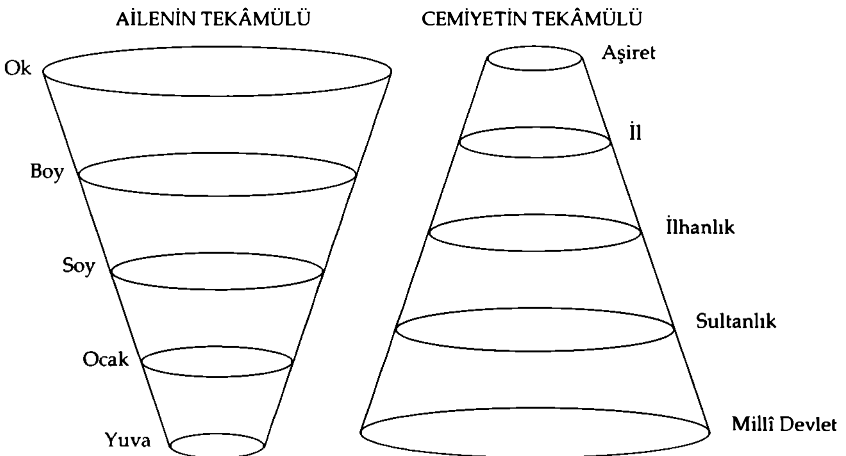
Sâniyen, bu müterâdif kelimelerin manâları arasında aşikâr bir fark vardır. Gök, kızıl, ak, kara kelimeleri, eski klişeler müstesna olmak üzere, maddî renkleri, ma'nevî keyfiyetleri ifade ederler. Bunların müterâdifleri ise maddi renkleri ifade içindir. Zaten bu dört rengin kadim isimleri, hakikî manâlarını kaybederek, mecazi manâlara delâlet ettikleri içindir ki, bu müterâdiflerin teşkîl ve ibdaına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Çok kimseler bu çift kelimeleri tamamıyla müterâdif sanırlar: Bu zan doğru değildir. Meselâ yüzü ak tabiriyle beyaz çehreli tabiri aynı manâya değildir. Nasıl ki "yüzü siyah" tabiriyle "yüzü kara" tabiri başka manâlardır. Çünkü siyah çehreli adamın yüzü ak olabilir. Beyaz çehreli bir adamın yüzü kara olabileceği gibi.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki aklık ma'nevî ve mecazî bir beyazlıktır, karalık ise ma'nevî ve mecazî bir siyahlıktır. Fakat Karagöz, Karahisar gibi klişeler tabiî müstesnadır. Çünkü bu klişeler icat edildiği zaman siyah ve beyaz kelimeleri henüz lisanımızda umumîleşmemişti.

Bunun gibi "Kızıl Elma" tabiriyle "kırmızı elma" tabiri de aynı manâya değildir. Nasıl ki mecaz olarak "kızıl sosyalist" denilebilir, "kırmızı sosyalist" denilemez. Bunlar gibi "Gök Tanrı" ve "Göktürk" denilebilir, "Mavi Tanrı" ve "Mavi Türk" denilemez.

Bu dört renk tabirleri, vaktiyle birer aynı kutsiyetin timsâlleri idiler. İlk zamanlarda aşiret, dört batna münkasımdı. Her batnın ayrı müşterek vicdanı, ayrı tesânüdü, ayrı mefkûresi vardı. Bu ayrılıkları, cihetlerden, mevsimlerden, unsurlardan, hayvanlardan, renklerden ittihâz edilen dört nev'i timsâllerde görüyoruz. Bu dört batından her birinin ayrı bir kutsiyeti vardı. Kutsiyetin bu dört nev'i, bu dört çeşit timsâllerden tecelli ederdi.

Batın, yani ailenin en eski ve en büyük dâiresidir. Nasıl ki aşiret de cemiyetin en eski ve en küçük dâiresidir. İçtimâî tekâmül bu iki dâireden başlar, fakat, bu dâireler makûs bir inkişâf takib ederler.

Bu iki şema (= chéma) gösteriyor ki içtimâî tekâmül esnasında cemiyet, aşiretten başlayarak gittikçe tevessü ettiği hâlde, aile "ok"tan (= phratrie) başlayarak gittikçe küçülmektedir.

Bundan anlaşılıyor ki "Tsinlerin dini" bilhassa aile tesânüdünü vücûda getiren ve kuvvetlendiren bir dindir. Her yer-su, kendi batnının husûsî hamisi, rabb-ı hasıdır.

Bu din bir taraftan, aileye ve totemizme merbût olduğu hâlde, diğer cihetten de "mâderî nesep"e müstenittir. Buna, kadın unsuruna bahşettiği imtiyazlardan dolayı "kadın dini" unvânı da verilebilir. Bu kadın dini sistemi, bilâhare erkek dini sistemiyle birleşerek "il dini"ni vücûda getirmiştir. İleride göreceğimiz veçhile, Avrupalıların "Şamanizm" dedikleri din, Türklerin yalnız bu kadın dini sisteminden, yani dörtlü tasnîfe istinâd eden "Tsin dini"nden ibarettir.

3. Tsin Dininin Esası[17]

Tsin dini.- Bu dine, "Şamanizm" adı da verilir. Bu dinin ruhânîleri "kamlar" yahut "kamanlar"dır. "Şaman" kelimesi bundan çıkmıştır. Şamana Yakutlarda "oyun" adı verilir ki Oğuzlardaki "ozan" kelimesiyle aynı asıldandır. Bu sûretle ozanın da kadim zamanda şaman olduğu anlaşılıyor. Yakutlar kadın şamana "odakan" derler.

Erkek şamanlar da, yaptıkları dinî yahut sihrî âyinlerde muvaffak olmak için kadın gibi saçlarını uzatırlar, kadın elbisesi giyerler, ince sesle konuşurlar, hattâ kendilerinin gebe kaldıklarına, birtakım balık, karga ilh... gibi şeyler doğurduklarına kail olurlar. Bu hâller gösteriyor ki bu dinin kuvve-i kudsiyesi kadında mütecellidir. Şaman, kadına ne derece çok benzerse ma'nevî kudreti o kadar çok olur. Bu, kadınlaşma mecbûriyet-i diniyesi, şamanları makûs cinsiyete kadar sevk ettiği söyleniyor. Zaten gebe kalmak, doğurmak vakıaları da bunu gösterir.

Şamanizmin kadın unsuruna istinâd ettiğini gösteren bir cihet de, şamanların totemleriyle müz'leridir. Yakutlarda her şamanın "iye kila"[18] adlı bir totemi vardır. "İye", "ana" demektir. "Kila", "hayvan" demektir. Bu sûretle "iye kila", "ana hayvan" manâsınadır ki mâderî totem demektir. Bundan başka her şamanın "Amagat" adlı bir müzü vardır. *Orhon Kitâbesi*'nde, bu maddeden müştak bir de "Umay" kelimesi vardır ki Thomsen tarafından ilâhe sûretine tercüme edilmiştir. O hâlde "Amagat" da şamanlar ilâhesi ve müzü manâsınadır.

Ma'mâfîh bu mâderî hâmiyeler şamanlara mahsus değildir. Yakutlarda laiklerin de birer "İye Hezit"i[19] vardır. Bu tabirde "iye", "ana" demektir. "Hezit" bir edattır ki "-ci" manâsınadır, -ci'ye, Yakutçada

ekser kelimelerde ilâve olunan "t" harfi ilhak edilince bu edat husûle gelebilir. O hâlde bunun da şimdiki Türkçede mukabili "anacı"dır. Bu da dişi bir ruhtur ki laik olan ferdin hamiyesidir. Görülüyor ki Şamanizm teşkîlâtındaki gerek totemler, gerek hâmî ruhlar hep dişidir. Bu dinin kadın dini olduğu, bununla da sâbit olur.

Altay Türklerinde iki türlü kurban âyini vardır. Biri huş ağacına mahsus bir ormanda icrâ olunur. Bu âyinde yalnız erkekler bulanabilir. Kurban edilecek hayvanın da açık renkli olması şarttır. Hâlbuki evde yahut mezarlıkta icrâ edilen diğer bir kurban âyini daha vardı ki bunda kadınlar hazır bulunabilir. Görülüyor ki birinci nev'i kurban âyini erkek dinine, ikinci nev'i ise kadın dinine aittir.

Kırgızlarda ve Kâşgar Türklerinde, evin ocağında iki peri yaşar ki biri dişi, diğeri erkektir. Birincisine "od ana", ikincisine "od ata" adlarını verirler.

Moğolistan Türklerinde her evde iki sanem vardır ki, biri inek memeli, öteki kısrak memelidir. Birincisi odanın sol tarafına, ikincisi sağ tarafına asılıdır. Soldakine ev sahibesinin kardeşi, sağdakine ev sahibinin kardeşi nâmları verilir. Bu perilerden ve sanemlerden birincilerin kadın dinine, ikincilerin erkek dinine ait olduğu anlaşılıyor. İleride beyân edeceğimiz birçok vakıalar daha vardır ki bunların hepsi, ayrıca bir kadın dini bulunduğunu, bu dinî sistemde yalnız kadınların hâkim [ve] müessir olduğunu te'yîd edecektir.

4. Türk Takvimi

Türk takvimi de Tsin dininde doğmuştur. Tsin Türkleri her on iki seneye "çağ" (= cycle) nâmını verirler. Bu on iki seneyi on iki hayvanın isimleriyle ifade ederlerdi. Bu hayvanların isimleri "Tavuk", "At", "Tavşan", "Öküz", "İt", "Domuz", "Maymun", "Yılan", "Sıçan", "Pars", "Koyun" ve "Timsah"tır.

Bir adam hangi hayvanın yılında doğmuşsa kendisine, o senenin kutsiyeti isnat edilir: Meselâ falan Koyun yılında doğmuş denildiği zaman âdetâ totemi koyun imiş gibi addolunur. Bu takvim Çin'e, Tibet'e, Hindiçinî'ye, Mançurîlere ve Moğollara da girmiştir. Bunu Çin'e ithal edenler, Edouard Chavannes'a göre, Tsin Türkleridir. Hindiçinî'de bir hayvanın yılında doğan erkekle kadın başka başka çağlara mensup olsalar bile birbiriyle evlenemezler. Yani erkek birinci on iki yılın Öküz yılında, kadın ikinci on yılın Öküz yılında doğmuş olsalar bile öküz tevellüdü oldukları için totemdaş insanlar gibi birbiriyle izdivâc edemezler. Bu hâl delâlet eder ki, bu hayvanlar bir nev'i totemî-

lerin bakiyesidir. Zaten tetkik edilirse görülür ki dört cihetin totemleri de bu on iki arasındadır. Diğer isimler de bu dört hayvanın –Çinlileri nazaran– müterâdifleridir. Meselâ pars köpeğin müterâdifidir. Sıçan domuzun müterâdifidir. Bu minval üzere bu on iki hayvan dört cihetin totemlerine ircâ edilebilir. Türkler seneyi bu hayvan isimleriyle ifade ettikleri gibi, ayları da yine dört cihetin hayvan isimleriyle ifade ederlerdi. Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre Türkler ilkbahar aylarını, "oğlak"a nispet ederlerdi (Malûmdur ki koyun, kuzu, keçi, oğlak kelimeleri mukaddes mantıkça birbirinin müterâdifleri idiler.

İlkbaharın birinci ayına "Oğlak ay", ikinci ayına "Ulu Oğlak ay", üçüncü ayına "Ulu ay" denilirmiş. Diğer mevsimlere ait aylar da bu sûretle adlanırmış.

Türk takvimindeki hayvanların isimleri şu veçhiledir:

Kitâbü'l-İlmi'n-Nâfi'de	**Dîvânü Lugât'**ta
Keskü (sıçan)	Sıçgan
Uk (öküz)	Ud
Pars (kaplan)	Bars
Tavışkan (tavşan)	Tavışgan
Luy (ejderha)	Nâk[20] (timsah)
Yılan	Yılan
Yund (at)	Yund
Koy (koyun)	Koy
Piçin (maymun)	Biçin
Dakuk, Davuk (tavuk)	Takagu
İt	İt
Donguz (domuz)	Tonguz[21]

5. *[Dört Unsur]*[22]

Tsin dininin esasını teşkîl eden dört unsur *ağaç, su, demir, ateş'* tir. Yunanlıların anâsır-ı erbaasından bu sistemde yalnız su ile ateş vardır. Bu dört unsurun makulât-ı erbaaya nasıl dâhil olduğunu gördük. Bunların dördü de, aynı derecede mukaddestirler. Fakat her birinin kutsiyeti başka nev'idir. Bu dört makulenin hem mütesavi, hem de mütehâlif olması, Şamanizmi tesciye eden mühim bir keyfiyettir.

Ağaç- *Târih-i Cihân-güşâ*[23] Uygurlardan bahsettiği sırada, bunların evlerinde duvara tersim edilen bir "şecere-i mel'une"nin mevcudiyeti-

ni zikreder. Altay Türkleri erkek dinine mahsus zükûrî âyinleri yalnız huş ağacının ormanında yaparlar. Yine Altay Türklerinde arzın merkezinde yer-suların reisi olan "Ugan"ın makamında on altıncı göğe kadar yükselmiş bir çam ağacı vardır. Bu ağacın yüksekliği Ugan'ın on altıncı kat gökte sâkin bulunan Bay Ülgen'e müsâvîliğini gösterir. Yine Altay Türklerinin kozmogonisine göre tanrı Kara Han, yeryüzünün ortasında dokuz dallı ağaç yaratmış, bunun her dalının altında bir adam halk etmiştir. Bu dokuz adamdan, insanların esası olan dokuz ırk üremiştir. Bu dokuz adama "Dokuz Dedeler" denilir.

Dokuz Oğuz Menkıbesi'nde, bir gece gökten inen bir nurun bu huş ağacı ile bir de çamfıstığı (Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre fındık) ağacının üzerine düştüğünü yukarıda gördük. Bu iki ağaçtan huş ağacının (eski Türklerce ismi "sümü") erkek, çam ağacının (eski Türklerce "kasuk"[24]) dişi olduğu maznundur. Erkek âyinin huş ormanında yapılması, kasuk kelimesinin Mahmud-ı Kâşgarî'nin beyânı veçhile kadın isimlerinden olması buna delildir[25].

Türklerin iki cins[i] temsil eden bu iki mukaddes ağacından başka, bir de aile kutsiyetini bildirir bir ağaçları vardır ki, ardıç ağacıdır. Ev kadını her sabah mutfaklar ocağında küle gömülmüş ateşi bir ardıç dalıyla canlandırır. Ucunu ateşlediği bu dalla bütün odaları tütsüler. Bu sûretle muzır cinleri kaçırır. Ağacın Türklerce mukaddes olduğunu gösteren bazı isimler ve lakaplar da vardır. "Ağaç-Eri" isminde Oğuz müttehidesine dâhil olmuş bir Türk budunu vardır. Bunlar Oğuzlarla beraber Anadolu'ya gelmişlerdir. (Tahtacılar ?[26]) Uryankisitler[27], "orman adamları" demektir. Müslüman Karluklar, Budist Uygurlara "Tat-Eri" demelerine mukabil, Uygurlar da Müslüman Türklere "Çomak-Eri" derlerdi. *Orhon Kitâbesi*'nde Buhara civarında "Altı-Çub" isminde bir budun zikrediliyor[28].

Türklerde *ok*'un mühim bir mevkii vardı. Muhabere oklarla yapılırdı. Hakan bir beyden on asker isterse bir okun üzerine bir çentik, yüz asker isterse iki çentik, bin asker isterse üç çentik yaptırarak ona gönderirdi. Bey bunun manâsını anlayarak icabını icrâ ederdi. Selçuk'un oğlu Arslan, Mahmud-ı Gaznevî'ye üç ok vermişti. "Birincisini gönderirsen elli bin, ikincisini gönderirsen yüz bin, üçüncüsünü gönderirsen iki yüz bin asker gelir." demişti.

Su.- Türklerce "su" da mukaddesti. Tsinlerin imparatoru, Çin tahtına oturduktan sonra, "Ben, suyun bereketiyle hükümranım." demişti. *Dede Korkud Kitâbı*'nda "Su, Hak dîdârını görmüştür." diyor[29]. Altay Türklerinin kozmogonisinde "İptida hiçbir şey yokken, yalnız Kara Han'la Su vardı." deniliyor. O kozmogoniye göre bütün âlem, sudan

yaratılmıştır, su kâinatın madde-i ûlâsıdır. Cengiz devrinde su mukaddes olduğu için çamaşırlar, kaplar su ile yıkanmazdı. Çamaşırlar kirlenince atılırdı. Kaplar otlarla temizlenirdi. Cengiz yasasına göre suya işeyen adam, idam edilirdi.

Ateş.- Yakutlara göre ateş bir peridir. Mutfak ocağının ateşi asla söndürülmez. "Ocağımız sönmesin.", Türklerin eski duasıdır. Bu ateş kazaen sönerse, yakın akrabalardan, komşulardan alınır, yabancıdan alınmaz. Çünkü üç türlü ateş vardır. Bunlardan birincisi uğurlu, ikincisi ne iyi ne fena, üçüncüsü ise gayet uğursuzdur. Alınacak ateşin bu nev'ilerden hangisine mensup olduğu meçhul bulunduğundan, yabancıdan ateş almak tehlikelidir. Her ailede, ocağın ["od ana" ve][30] "od ata" isimlerinde iki perisi olduğunu yukarıda söylemiştik.

Demir.- Türklerde demir de mukaddestir. Ecnebî elçileri hududtan geçerken, kızgın demir üzerinden atlatılırdı (Zemark[31]). Kurşun dökmek de, kadınlar arasında hâlâ efsun için kullanılmaktadır. Bu da demir âyininden kalmadır. Bunlar sihri iptal içindir. Göktürklerde ve Moğollarda her sene muayyen günde hakana mahsus demir ocağı yandırılırdı. Bir demir parçası ateşte kızgın hâle getirildikten sonra örs üzerine konulur. Hakan, altın çekiçle bunun üzerine vururdu. Bu, Türklerin en büyük ibâdeti idi. Bu âyinden sonra, meserretli bir bayram yapılırdı. Türkler "Ergenekon"dan çıkarken bir demirci ocakta demir eriterek kayayı delmiş, çıkmak için yol açmıştı. Göktürk hakanları bu demircinin yani Börte Şane'nin [Börte Çino] torunları oldukları için, bu kurtuluş gününü bayram ittihâz etmişlerdi.

6. Dört Hayvan

Kadın natürizmindeki dört hayvan da, kutsiyetçe birbirine müsâvî olmakla beraber, kutsiyetleri başka başka nev'ilerdendir.

Koyun.- Koyun, keçi, teke, bagış[32] gibi kelimeler uruk, il, budun ve oguş yahut boy isimleri olarak müstameldir. Geyik ("Alan-Kova" = "Alageyik") menkıbesinde kutsiyeti gösteriyor. Börte Çino'nun izdivâc ettiği "Kutu-Maral" da "dişi geyik" manâsına olan "maral" ismini taşıyor. Geyik de koyunun müterâdiflerindendir.

Kuş.- Türklerde mukaddes kuş "toğrul"dur. Bu esâtîrî kuşu, hiç kimse görmemiş. Fakat akbabaya benzediği de malûm imiş. Bazen semâda yüzlerce kuşun kanatları, kol yahut bacakları yarılmış olarak yere düştüğü görülürmüş. Bundan istidlâl edilmiş ki, bunların câri-

hi olan toğrulun gagasıyla pençesi çeliktendir. Mahmud-ı Kâşgarî diyor ki: "Toğrul bin kaz öldürür, yalnız birini yer."[33] Oğuz'un altı "oguş"unun "ongun"ları olan kuşlar da, ileride görülecektir.

Köpek.- Türklerce mukaddes tanınan köpek, barak denilen bir esâtîrî köpektir. Gûyâ akbaba, ömrünün sonunda iki yumurta yumurtlarmış. Bunlardan birinden bir akbaba, diğerinden de bir barak çıkarmış. Çok tüylü olan bu köpek, koşmakta ve avın muhafazasında emsalsiz imiş. İt-Barak bir hükümdar ismidir. Oğuz Hanla muhârebe etmiştir. Fârisî lisanında "simurg" kelimesi, "seg-murg" muhaffefidir. "Seg", köpek; "murg" kuş demektir. "Toğrul" ile "barak"ın bu tabirde birleştiğini görüyoruz. Simurg, Sistan'da bulunurmuş. "Sistan" da "Segistan" muhaffefidir. Domuzun kutsiyeti hakkında, İslâmiyet'teki vaziyeti dolayısıyla hiçbir iz kalmamıştır.

Öküz.- Dört ciheti temsil eden dört hayvana merkezi temsil eden yani, bütün budunu irâe eden öküzü de ilâve etmek lâzımdır. Fakat bu öküz esasen "Tibet öküzü" nâmı verilen "yak" tır. Eski Türkler buna "kotas" derlerdi ki, "hotoz" kelimesi bundan kalmadır. *Kotas* kelimesi, "kut" ve "uz" kelimelerine tahlîl olunabilir. "Kut", mukaddes; "uz"[34], Şark Türkçesinde, "öküz" demektir. Türkler Altay'da iken, bu Tibet öküzünü mukaddes kurban olarak avlarlardı. Eski Türklerde sürgün avına "sığır" denilmesi bundandır. Avdan sonra mukaddes maide başlardı. Buna da "şölen" nâmı verilirdi. Kurban edilen Tibet öküzünün kuyruğu "tuğ" olarak isti'mâl edilirdi. "Tuğ" ile "davul", velâyet-i âmmenin timsâli, beylik ve hakanlık alâmetleri idiler. "Hakan", birisine beylik tevcih ettiği zaman, ona tuğ ile davul gönderirdi. Türkler Altay'dan uzaklaşınca, Tibet öküzünü bulamadılar. Tibet öküzünün başı öküze, kuyruğu ata benzerdi. En mühim rolü kuyruğu gördüğü için, onun yerine atı ikāme ettiler. Artık şölenlerde, at kurban etmeye başladılar. Bu sûretle at da, mukaddes oldu. Bundan böyle "tuğ"u, atın kuyruğundan yapmaya başladılar.

7. Dört Makulenin Müsâvîliği

Dört makulenin, Türk budununun dört "oguş"undan ne sûretle iştikak ettiğini gördük. Bu dört oguş, birbirine müsâvî oldukları için, bunların timsâlleri olan unsurlar, hayvanlar, cihetler ve mevsimler de birbirine müsâvîdirler. Meselâ bu tasnîfte "kara" sıfatı, meşumiyete delâlet etmez. "Kara Han" da, diğer üç cihetin ma'bûdları gibi mukaddestir. Hattâ Oğuz Han bile Kara Han'ın oğlu addolunmuştur. Altay Türklerinde kâinatın yaradanı, "Tanrı Kara Han"dır. Erkek natürizmin-

de "ak" ve "kara" diye iki makûs makule vücûda geldikten sonra, kara sıfatı meşumiyet ifade etmeye, zemmi müşir olmaya başlamıştır. Fakat bu sonraki müsâvâtsızlığı, kadın natürizmindeki makuleler müsâvâtıyla karıştırılmamalıdır. O ayrı bir sistem, bu ise başka bir sistemdir. Kadın natürizminde yaz kışa, şark garba, ak karaya müsâvîdir. Bunlar arasında farklar, yalnız kutsiyetlerinin başka nev'ilerden olmasıdır. Hâlbuki erkek natürizminde, bu makuleler arasında böyle bir müsâvât yoktur. Bunun sebebini ve tafsilâtını ileride göreceğiz.

8. Sihir

Kadim Türklerde "sihir" de, Tsin dinine merbûttu, hattâ "büyü" kelimesinin de bu natürizmin müessisi olan Bogu'dan[35] müştak olması muhtemeldir. Moğollar şamana "böge" derler. İleride "Moğol"un da "Bogu İli" tabirinden muharref olduğunu göreceğiz.

Eski Türkçede sihire "yalgı = yalvı" derlerdi. "Yalvaç" (= elçi, peygamber) kelimesi de buradan gelir. Uygurlar elçiye "yalafar" derlerdi. "Yalvaç" kelimesini yalnız "dinden haber veren" manâsında kullanırlardı.

Kadim Türkçede, sihirin bir adı da *yat*'tır. Fakat bu sihir bilhassa, "yat taşı" nâmı verilen "yeşim" taşının kutsiyetine istinâd ediyordu. "Yada", "Cada" taşı gibi tabirler, hep bu "yat" kelimesinden gelir (Fransızcası "jade"). Yat taşına, "yağmur taşı" ve "hacerü'l-matar" derler. Gûyâ bunu Hazret-i Nuh, oğlu Yafes'e, o da oğlu Türk'e vermiş. Bu taşın birçok hassaları var. Suya konulursa, yağmur yağar; atın yelesine asılırsa, seyahat esnasında serin bir rüzgâr eser; bir beze sarılıp da yangına atılırsa, yangın derhâl söner ve hattâ içinde sarıldığı beze ateşten ufak bir zarar bile gelmez. Bu taş vasıtasıyla kar ve dolu yağdırmak yahut kötü havayı iyi havaya çevirmek mümkündür. Yüzük kaşı, kemer kaşı bundan yapılırdı. Zaten "kaş", esasen bu taşın ismidir. Kâşgar'da beyazına "ak kaş", siyahına "kara kaş" derler. Şamanlar bu taş vasıtasıyla çok işler yaparlar, cinleri kovarlar, hastaları tedavi ederler. Bu taşı isti'mâl eden şamanlara, "yadacı" nâmı verilir.

9. Şamanizm Dinindeki İlâhlar

Türk dininin umumî izahı bize gösterecektir ki, eski Türklerde ilâhlar, içtimâî zümrelerin timsâlleri gibidir. Her ilâh mutlaka bir zümrenin vicdanını temsil eder: Aşiretin timsâli "Ugan", batınların timsâlleri

"yer-sular"dır. Batınlar aşiretten doğdukları gibi, yer-sular da Ugan'ın oğullarıdır. Bogu Han, cemaatini dört orduya ayırmış, her birini bir cihetin muhafızı tanımıştı. Bu içtimâî teşkîlâtın lâhuta inikasından "Gök", "Kızıl", "Ak", "Kara" hanlar diye, dört tâli ilâh vücûda geldi. Bunlar Ugan'ın oğulları addolundu. Sonraları içtimâî zümreler inkısam ettikçe, ilâhların adedi de bu inkısamla mütenâzıran arttı. Bu ilâhlara, yer-su nâmı verilmesi, Türklerin içtimâatı[nın] vahalara ve büyük ırmaklara tâbi olmasındandır.

Türklerin ülkelere merbût yer-suları olduğu gibi, doğrudan doğruya, her boyun hâmisi olmak üzere, husûsî bir ilâhı da vardı. Mahmud-ı Kâşgarî bunlara "çıfı-çıvı" nâmını veriyor. İki boy muhârebe edecekleri zaman, muhârebe gününden evvelki gece esnasında, o kabilelerin "çıvı"ları savaşırmış. Bunlardan hangileri galebe çalarsa, sabahleyin onun boyu galip gelirmiş. Bu sûretle kan davâlarının, gazvelerin, kabile muhârebelerinin başlıca sebebi çıvılar olduğu anlaşılıyor. Bir kabileden bir ferde taarruz, onun ma'bûduna taarruzdu. O hâlde, ferdin intikamını almak, ma'bûdun intikamını almak demek oluyordu. Bu sûretle kadın dininin bir asabiyet dini olduğu tezahür ediyor. Aile tesânüdünü vücûda getiren ve daima kuvvetlendiren çıvılarla yer-sulardır. Oguş ile boy, ilk ailelerdir. Bunların tesânüdü, aile asabiyetidir.

10. Şamanizm Dininde Ruhlar

Türklerde can mukabili "tın"dır ki, "nefis" manâsına da gelir. Bu, fizyolojik, maddî ruhtan ibarettir. Bundan başka bedenin hâricinde, âdetâ insanın gölgesi gibi daima yanından ayrılmayan üç ma'nevî ruh da kabul ederlerdi. Bunların isimleri "eş", "sur", "kut"tur. "Eş", cemad, nebat, hayvan ve insanda yani bütün mevcudatta bulunan bir ruhtur. "Sur" (= "çor", "çar", "çura"), müteneffis bulunan bütün mevcutlarda, yani nebatlarda, hayvanlarda ve insanlarda bulunan bir ruhtur. "Kut" ise, yalnız insanla ata mahsustur.

Bu üç ma'nevî ruh, kutsiyetin yani "manâ"nın üç derecesini gösterir. Bunları temsil tarîkiyle, gölgenin üç derecesine benzetirler. Gölgenin en hâricinde bulunan hafif kısmı, "eş"tir. Daha dâhilde bulunan kesafetli kısmı "sur"dur. En merkezde bulunan çok kesafetli kısmı, "*kut*"tur. "Eş" kelimesi, şimdi "refik, arkadaş" manâsına müstameldir. "Yolda eş = yoldaş", "gönülde eş = gönüldaş" gibi tabirlerdeki "–daş" edatına da dâhil olmuştur. "Eş"in Arapçada mukabili, "tâbia"dır. Mahmud-ı Kâşgarî, "eş"i "tâbiatün mine'l-cin" sûretinde tefsir ediyor. Bugünkü günde, "falan adamın eşi" denilecek yerde perisi deniliyor.

Kadınlara göre, her adamın bir perisi vardır. Bu peri izdivâc, tevellüt, vefat zamanlarında azgınlaşır. Bu azgınlık kırk gün sürer. Bundan dolayıdır ki izdivâc zamanında gelinle güveği, tevellüt zamanında ana, baba ile nevzat; vefat zamanında müteveffanın yakın akrabaları kırklı olurlar.

Kırklı olanlar için, birtakım ihtiyat kaidelerine riâyet etmek lâzımdır. İki kırklı kadın, meselâ bir loğusa ile bir gelin bir odada birleşemezler. Bir binanın birisi üst, öteki alt katında oturamaz. İki kırklı, rastgele bir yerde birleşmiş olsalar, onları öpüştürmek lâzımdır. Bu kaidelere riâyet edilmezse, periler fenalık yaparlar. Anadolu'da bu itikatlar, "tandırnâme" yahut "keçe kitabı" ahkâmı diye, kadınlar arasında muteberdir. Yine halk itikadından ki, "kaatili kan tutar" Bunun âmili, maktulun "eş"idir, yani perisidir. Demek ki, hayatın masuniyetini, eş temin ediyor.

Türkçede "eşik" kelimesi, "eşli" manâsınadır. Eşiğe basılamaz; yabancı bir adam bir evin eşiğini atlayamaz. Kırgız-Kazaklarda gelin, bir halı seccade üzerinde oturur. Güveğinin asabesinden dört delikanlı, kaliçenin bir ucundan tutarak, gelini kapıdan ithal ederler. Bu hâl gösteriyor ki, her adamın bir perisi olduğu gibi, her evin de bir perisi, bir eşi vardır. Ev kadını, evi temiz tutmakla mükelleftir. Ve illâ, periyi gücendirmiş olur. Türk kadının iyi ev müdiresi olması, bundandır. Ev perisi israfın da düşmanı, çocuk terbiyesinin de nigehbânıdır. Hülasa, aile ahlâkı, kuvve-i müeyyidesini, ev perisinden alır. Evlerin taarruzdan masuniyetini temin eden de, ev perisidir. Hırsız, eşikten giremez; çünkü eşik, onu çarpar. Evin pencereleri de eşiklidir; binâenaleyh, onlar da tekin değildir.

Ev[in] perisi olduğu gibi tarlaların, pınarların derelerin, tepelerin de perileri vardır. Bunlar da, perili oldukları için tekin değildirler, çarparlar. Bir şeyin tekin olmamasına, çarpar olmasına da, *eşik* denildiği anlaşılıyor. İptida manâsı umumî iken, sonradan şimdiki manâsında tahassus etmiş görünüyor.

Eşiğin tekin olmayıp, çarpar olması evi taarruzdan masun bulundurduğu gibi, meraların, pınarların, ırmakların hakk-ı mülkiyetini temin eden de, bunların "sınur perileri"dir. Şimdi Anadolu'da, tekin olmayan, çarpar olan yerlere, "yatır" derler. Yatır olan ormancığın ağaçları kesilmez, hiçbir mahsulünden, maddeten intifa edilemez. Bu itikat vaktiyle, ormanların mahfuziyetine hâdim olmuştur. Eski Türklerde ülkelerin, vatanların muhafızı yer-sulardı. Demek ki, her "hıtta"nın siyâsî hâkimiyetini temin eden de, oranın yer-susu idi. Kumlancu'nun yer-susu, Yulun Tigin'in cemaatini nasıl göçe mecbûr ettiğini, Turfan'ın yer-susu onlara nasıl misafirperverlik göstererek oranın hâki-

miyetini tevcih ettiğini gördük. Arpad, Macaristan'ı, yer-su nâmına fethetmişti. Bu cihetleri, Hukuk bahsinde tekrar göreceğiz.

"Çor" lisanımızda, hâlâ "cin" manâsınadır. "Falana çor dokunmuş" yahut "Filâna çor dokunmaz" gibi tabirlerde meydana çıkar. Eski Türkler maddî sebeplerle hasta olana "sayru", cin çarpmakla yani asabî ve ruhî sebeplerle hasta olana "çorlu" derlerdi.

"Sayru"yu, "atasagun" yahut "otacı" yani tabip tedavi ederdi. "Çorlu"yu kam yani kâhin tedavi ederdi. Kam, "iye kila"sının ve "amagat"ının kuvvetine güvenerek, hastalığın bâisi olan cinle mücadeleye girişirdi. Ekseriya galip gelir, bazen de mağlûp olurdu. Cin'e mağlûp olan bir kam ya delirir, yahut hastalanırdı; hattâ bazısı ölürdü. Binâenaleyh, kamlık tehlikeli bir meslekti. Çünkü çorlarla uğraşmak, kolay bir iş değildi. Bugün çorlulara ihtinaku'r-rahimli ve za'ifü'r-ruh (psychasthenique) nâmları veriliyor. "Nevroz"ları ve "nevropati"leri, bugün bile, alelâde tabipler değil, tedavi bi'r-ruh ile uğraşan ruh tabipleri tedavi ediyor. Demek ki bunlar kamların ve şeyhlerin halefleridir.

Kamların kendileri de ekseriya, ihtinaku'r-rahimli idiler. Bidâyette bu hastalıklara müptela olmasalar da, şamanlık yapa yapa müktesep ihtinaku'r-rahma dûçâr olurlardı. Nasıl ki hipnotizmin husûle getirdiği "müktesep ihtinaku'r-rahm"a "histérie de culture" nâmı verilmektedir. Miss Eddy, uzun seneler ihtinaku'r-rahimden mefluç yatmış Amerikalı bir kadındır. Bu kadın bu hastalıktan tedavi bi'r-ruh tarîkiyle şifayap olunca, milyonlarca Amerikalıları tesiri altına aldı. Cahil olduğu hâlde, yeni bir tababet ve yeni bir din tesîs ederek sekiz yüz kilise vücûda getirdi. Demek ki, ihtinaku'r-rahmîler, bu hastalığı tedaviye de muvaffak olabilirler.

Kut.- "Mukaddes ruh" manâsınadır. "Kutlu" sıfatı, "mübârek ve mukaddes" manâlarınadır. İnsanda "kut"un bulunması, İslâmiyet'te insanın kerîm olmasının aynıdır. Zaten Arapçada "keramet" kelimesi de, "bereket" ve "kutsiyet" kelimeleri gibi "kut" manâsınadır. Bu sıfatlar, insanın muhterem bir şahsiyete mâlikiyetini gösterirler. İnsandan başka, atta da kut olması, atın Tibet öküzüne halef olmasındandır. Tibet öküzü Türk ilinin totemi olduğu için kutlu idi. Altay'dan ayrılan Türkler, kurban âyinlerinde atı onun yerine ikāme ettikleri için, kutluluk ata da geçti.

"Kut" kelimesinin Anadolu'da hâlâ "ruh" manâsında kullanıldığı vardır. Meselâ "kut kurdu" denilir. "Kut" kelimesi hem isim hem sıfat gibi kullanılır. "Kut Dağı", "Kutlu Maral" kelimelerinde, sıfat gibi isti'mâl edilmiştir. "Hokand", "kut kent" demektir. "Kotas"ın "kut uz" demek olduğunu evvelce görmüştük. Bazen kut[un] hangi ilâhın kut-

siyeti olduğu da gösterilir. Oğuz dininde göreceğimiz veçhile, hakana "Tanrı Kutu" yahut "İdi Kut" denilir. Demek ki hakanda kutsiyet ve velâyet-i âmme, ona ilâhî bir hak olarak tanrı tarafından verilmiştir. Şamanda tecelli eden de, kendi "iye kila"sının yahut "amagat"ının kuvvetidir. Eski Türklerde bütün hakan sülâleleri, neseplerini bir ilâha yahut toteme kadar çıkarırlardı. Sebebi, bu ilâha yahut toteme ait olan "kut"a vâris olmaktır.

Bu mesele için Türk menkıbelerine müracaat.

İkinci Mebhas

İL DİNİ

1. *Çinlilerde İkili Tasnîf*

Çinlilerdeki ikili tasnîf, diğer tasnîflerin esasıdır; hattâ dörtlü tasnîf bile, Çinlilere göre, ikili tasnîften iştikak etmiştir. O hâlde ibtidâ, Çinlilerin ikili tasnîfini Granet'nin bir makalesinde* tetkik edelim:

"En eski zamanlardan bugüne kadar Çinli düşünüşü, esaslı bir telâkki tarafından taht-ı hâkimiyete alınmıştır: "yang" ve "yen" telâkkisi.

"Yen" ile "yang", her şeyden evvel bütün eşyayı aralarında taksim eden iki cins, iki makuledir. Meselâ bu şeyler "yen"dir: Ay, soğuk, bağalı hayvanlar, kraliçe, gıdalar, su, âyinler, mamul eşya, kan ruhu, 2 sayısı, yağmur ilh. Şu şeyler de yang'dır: Güneş, hararet, kuşlar, kral, meşrubat, ağaç, musiki, imal edilmemiş eşya, nefha ruhu, 3 sayısı, yıldırım, ilh. Bunlar aynı zamanda cinsîleşmiş iki umdedir**

"Yen" dişidir, "yang" erkektir. "Yen" zulmet ve atalettir, "yang" ziyâ ve kudrettir. Bu ikisinin izdivâc şeklinde birleşmesinden, bütün eşya vücûda gelir ve umumî ahenk doğar."

Çinlilerde bunların işaretleri de vardır. "Yang"ın işareti (–), *yen*'in işareti (– –)'dir.

Bu iki işaretin, ikişer ikişer birleşmesinden, yukarıdaki mebhaste tetkik ettiğimiz dörtlü tasnîf vücûda gelir:

——	——	– –	– –
——	– –	——	– –
1	2	3	4

* *Revue Philosophique*, 1920, 3-2, p. 185.

** Türkçede "Yen" şeytandır.

Bunların muhtevaları şunlardır:

1) Güneş, hararet, zekâ, gözler, ilh.
2) Ay, bürûdet, ihtiraslar, kulaklar, ilh.
3) Yıldızlar, fecir, şekil, burun, ilh.
4) Seyyâreler, gece, insan, teselli, ağız, ilh.

Bu işaretlerin üçer üçer birleşmesinden de, sekizli tasnîf vücûda gelir:

——	– –	——	– –	——	– –	——	– –
——	——	– –	– –	——	——	– –	– –
——	——	——	——	– –	– –	– –	– –
1	2	3	4	5	6	7	8

Muhtevaları:

1. Gök, hâlis erkek,
2. Buğu, tesaudât, küller,
3. Ateş, hararet, ziya,
4. Yıldırım,
5. Rüzgâr,
6. Su,
7. Dağlar,
8. Yer, hâlis dişi*

Bu iki işaretin dörder dörder birleşmesinden 64 şekil vücûda gelir. Çinlilerin 5 mukaddes kitabından biri olan *Yi-King* (Shi-Ching ="Şarkılar Kitabı") adlı kitap, bu 64 şeklin tefsirinden ibarettir**

Çinlilerde "yang" ile "yen", kıymetçe birbirinin müsâvîsi değildir. Bu sebeple, "yang" olan şeyler uğurlu, âlî; "yen" olan şeyler uğursuz, sâfil addolunur. Meselâ erkek ile sağ, "yang" oldukları için âlî; kadın ile sol, "yen" oldukları için Çinliler nazarında sâfildirler. Kadının Çin'de hukukça erkekten dun olması ve sol tarafın uğursuz tanınması, bu tasnîfle alâkadardır.

2. *Türklerde İkili Tasnîf*

Türklerde ikili tasnîf, iki türlüdür. Birisi, Çinlilerin "yang" ve "yen" mefhumları gibi eşyayı gayr-i müsâvî iki tabakaya ayıran "ak" ve "kara" tasnîfidir.

Bu tasnîf, tamamıyla Çinlilerin "yang" ve "yen" tasnîfine tekabül eder. Zaten "yang" kelimesi "münevver", "yen" kelimesi "muzlim"

* *Grande Encyclopédie*, tome: 11, page 12.
** Chantépie de la Saussaye, *Manuel de d'histoire des religions*, p. 30.

manâlarına geldikleri için, bunlar lafzen de "ak" ve "kara" kelimelerinin muâdilleridir. Bu tasnîfi ileride göreceğiz.

Diğer ikili tasnîfe gelince, bunda iki sınıfın kıymetleri keyfiyetçe birbirinden başka olmakla beraber, kemiyetçe yekdiğerinin muâdilidir. Birinci tasnîf eşyayı, "ak" ve "kara" nâmlarıyla iki gayr-i müsâvî "tabaka"ya ayırıyordu. İkinci tasnîf ise, zümreleri ve fertleri "sağ" ve "sol" nâmlarıyla iki "kol"a ayırır. Bu tasnîfin, daha isimlerinden anlaşılıyor ki, Türklerce "sağ" ile "sol" birbirine kıymetçe müsâvî ve birbirinin mütemmimidir. Bundan başka, kadın ve erkek cinsleri "ak" ve "kara" tasnîfine değil de, "sağ" ve "sol" tasnîfine ithal edildikleri için, iki cins hukukça birbirinin müsâvî ve mütemmimidirler.

3. Oğuz Dini Yahut Sulh Sistemi

Oğuzların teşkîlâtı tahlîl edilince görülür ki, "Boz-Ok" ve "Üç-Ok" nâmlarındaki iki aşiretin, birbirinin müsâvî ve mütemmimi olmak üzere ittihâd etmesinden, Oğuz ili vücûda gelmiştir. "İl" kelimesi, *Dîvânü Lugāt*'a göre "sulh" manâsınadır[36]. "Falan Bey falan beyle il oldu", sulh oldu demektir. "İlçi" (elçi) tabiri de "sulhçu" manâsınadır. Oğuz ittihâdında "Boz-Oklar" sağ-kol, "Üç-Oklar" sol-kolu teşkîl ettiler. İki yoldan böylece birleşerek "il"i vücûda getirirken, bunların ilâhları da ittihâd ederek "Yedi-Kuday"ı vücûda getirdiler. Bu ittihâd şu veçhile oluyor: Sol kolu teşkîl eden aşiret, eski dinî teşkîlâtını muhafaza ederek "il"e, sol kol oluyor. Biliyoruz ki eski budunun "dört yer-su"yu vardı. Bunlardan yalnız "Demir Han" ile "Su Han" kalıyor. Fakat, bunlar da Oğuzlarda isimlerini değiştirerek, "Dağ Han" ve "Deniz Han" oluyorlar.

Yer-sular, orta dünya semâsının yani kürre-i havâiyenin oğullarıdır. Yer-suların babasına, Altay Türkleri "Ugan" derler. Oğuzlar ise buna "Gök Han" nâmını veriyorlar. İşte bu sûretle sol-kolun ilâhlarını "Gök Han", "Dağ Han", "Deniz Han" nâmındaki üç yer-sudan ibaret görüyoruz.

Sağ kol ise, eski yer-sularını atarak bunların yerine semâvî tanrılar kabul etmiştir. Bunlar da "Gök Han, "Ay Han", "Yıldız Han"dır. Demek ki asıl istihâle, sağ-kolu teşkîl eden bu dörtte vukua gelmiştir. Sol kol kadın dini sistemini muhafaza ettiği hâlde, sağ kol bir erkek dinî sistemini ibda etmiş ve bu iki sistemin izdivâcından Oğuz dini vücûda gelmiş.

O hâlde, bu ilâhların ittihâdından altılı bir tasnîf vücûda geliyor. Hâlbuki Çin tasnîflerinde, altılı bir tasnîf yoktur. Fakat *Selçuknâme*[37] bize gösteriyor ki Oğuz şöleninde söğüşlerin [sünüglerin] adedi yedidir[38]:

Biri hakan, diğerleri altı-oklardır. Bu sûretteki altı-ok'u birer ilâh temsil ettiği gibi, hakanı ve hattâ hatunu da, birer ilâhın temsil etmesi lâzım gelmez mi?

Bunlar da *Orhon Kitâbesi*'ne göre "Türk Tengrisi" ile yer-sudan ibarettir. "Türk Tengrisi", "Sulh Tanrısı" demektir. Altay Türkleri buna, "Bay Ülgen" derler. Oğuz Türkleri, "Bayat" nâmını verirler. Oğuzlar, "Oğuz Han" ismini Oğuz dininin müessisine ıtlak ettikleri gibi "İl Tanrısı" mevkiinde de kullanırlar. Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz hanların Oğuz Han'ın oğulları olması, bu itibarladır. Altaylarda Bay Ülgen'in babası "Kara Han" olduğu gibi, Oğuzlarda da Oğuz Han'ın babası "Kara Han"dır.

Şimdi de Oğuz dinindeki ilâh isimlerini, Çinlilerin sekizli tasnîfiyle karşılaştıralım:

Görüyoruz ki* Çin tasnîfindeki "1" rakamının karşısında "Gök" kelimesi var. Oğuz dininde ise, birincilik mevkiini "Tanrı" (= "İl Tanrısı") işgal ediyor. Tanrı esasen gök manâsına olduğu için, bu iki mefhumun birbirine tekabül ettiği aşikârdır. Çin tasnîfinin "2" rakamı karşısında "Buğu", "3" rakamı karşısında "Güneş", "4" rakamı karşısında "Yıldırım", "5" rakamı karşısında "Rüzgâr", "6" rakamı karşısında "Su", "7" rakamı karşısında "Dağ", "8" rakamı karşısında "Yer" kelimesi vardır[39]. Bunlardan iki evvelkisi "Deniz Han" ile "Dağ Han"a tekabül ediyor. Sonki ise "yer-su"dur. Diğer rakamların muhtevaları tamam olsaydı, bunların da "Ay", "Yıldız", "Gün" hanlara tekabül ettiğini görürdük. Ma'mâfîh "2" rakamı karşısındaki "Buğu" kelimesi "Gök Han"a tekabül eder. Çünkü [Gök] Han'daki "gök" kelimesinin "küre-i havâiye" manâsına olduğunu yukarıda gördük.

Bu sekizli Türk tasnîfinin, Çinlilerdeki sekizli tasnîfinden farkı şudur ki, Türklerde "Ak", "Kara" mefhumları girmediği için, sekiz sınıf arasında kat'î müsâvâtsızlık yoktur. Çin tasnîfinin sınıflarında ise "yang" ve "yen" unsurları dâhil bulunduğu için, esaslı müsâvâtsızlıklar vardır.

Oğuz Han dini, sulh dini olduğu için siyâsî bir dindir. Tanrıların babası olan İl Tanrısı, sağ-kolun hâmîsidir. Yer-suların anası olan yer-su, sol kolun hâmîsidir. İl Tanrısı ile yer-su izdivâc ettiklerinden, altı küçük ilâh, ikisinin de oğulları olmuştur.

"Ugan" (Oğuzlarda "Gök Han"), evvelce yer-suların reisi olduğu için, Altay Türklerinde hâlâ mühim bir mevki işgal etmektedir. Altaylılara göre "Ugan", yerin ortasında sâkindir. Yerin bu göbeğinde bir çam ağacı vardır ki, Ugan'ın timsâlidir. Bu ağaç, "Bay Ülgen"in ikametgâhı olan on altıncı kat olan göğe kadar yükselmiştir. Bunun manâsı Ugan'ın da mertebe itibarıyla Bay Ülgen'e müsâvîlik iddia edecek derecede yüksek olmasıdır. Oğuz menkıbesinde Oğuz Han'ın hem "Yaz Tanrısı"nın, hem de "Kış Tanrısı"nın kızlarını almış olduğunu gördük. Yaz Tanrısı Yakutlarda il dini[ne göre], "Bay Ülgen", Kış Tanrısı, "Ugan"dır.

Yakutlarda il, inhilâle başlamış olduğundan, aşiretler arasında kan davâsı âdetleri baş göstermeye başlamıştır. Bunun neticesi olarak, eskiden

* Bu tasnîf aşağıda "Sünügler" bahsinin nihâyetinde gösterilmiştir.

kan davâsının hâmîsi olan "Ugan" (Yakutlarca, "Ulu Toyon") kuvvetlenmiş, Büyük Tanrı orta dünya işleriyle uğraşmayı terk etmiştir. Yakutlar da, ümit ve görgü itibarıyla "Ulu Toyon"a merbûtturlar. "Ulu Toyon" ayağını yere bastığı zaman, bütün dağlar, dereler titrer. Fırtınalarla kasırgalar, onun yakınlara geçtiğine delâlet eder. Gök gürültüsü, şimşek, yıldırım onun silâh şakırtıları, kıvılcımlardır. Bütün ateş, ihtiraslar, hırslar, arzular ona teveccüh eder. Uluhiyet sahasında faal olan, odur. Büyük Tanrı ise, yüksekten mefkûresini[n] sahasını sekinetle temaşa hâlindedir. Müracaatgâh olmak rolünü, Ulu Toyon'a terk etmiştir. Beşerî işlere o kadar lâkayddır ki hattâ, kendisine kurban kesilmesini bile istemez. Yalnız senede bir kere, gençler tarafından kendi şerefine, dokuz bardak kımızın, dokuz defa içilmesini ister. Bu içki âyininden sonra, meserretli oyunlar yapılır. Gençler kımız içerken "Ayhal, uruy, ayhal!"[40] nidasını bağırırlar.

Altı-Ok.– Sağ kolun mümessili *İl Tanrısı*, sol kolun mümessili yersu olduğu gibi, iki kolun kısımları olan batınların (Oğuzlarda *ok*'ların) mümessilleri de, küçük tanrılarla küçük yer-sular'dır. Sağ-koldaki batınların mümessilleri *Gün Han, Ay Han, Yıldız Han* nâmlarındaki küçük tanrılardır. Sol koldaki batınların mümessilleri *Gök Han, Dağ Han, Deniz Han* adlarında yer-sulardır. Bundan altı ilâh ismi çıkıyor. Çinlilerde de altı adedinin dinde mevkii vardır. *Huai-nan-tse* ismindeki Çin kitabında yazıldığına göre, senenin on ikinci ayında payitaht yahut kumandanlık merkezi olan her şehrin hâricinde, topraktan altı adet öküz rekz edilir. Filhakika (öküzün alâmeti) olan *Tcheou* büyük soğukları kovacak vasıtadır*

Oğuzlarda altı-okun dinî timsâlleri, yalnız bu altı ilâhtan ibaret değildir. Onların *ongun*'larıyla *sünüg*'leri de vardır.

Ongunlar- *Câmiü't-Tevârih*'e[41] göre "ongun" kelimesi Türkçe "oytun" kelimesinden müştaktır ve "oytun" kelimesinin manâsı "mübârek"tir. Türkler "Mübârek olsun" mevkiinde "Oytun bolsun" derlermiş. Bir hayvan, bir zümrenin ongunu olunca, o zümrenin fertleri o hayvanı öldüremezler, etini yiyemezler ve ona hiçbir veçhile taarruz etmeyip, tefe'ülen mübârek tanırlarmış.

Ongunlar şunlardır:

Zümre	**Ongun**
Gün Han oguşu	Şahin
Ay Han oguşu	Kartal
Yıldız Han oguşu	Tavşancıl
Gök Han oguşu	Sungur
Deniz Han oguşu	Çakır
Dağ Han oguşu	Uç Kuş

* *Cycle Turc*, page: 39.

Yukarıki isimlerden beşinin avcı kuşlar olduğu görülüyor. Yalnız *uç kuş*'un[42] hangi kuşlardan olduğu meçhuldür.

Sünügler.- *Câmiü't-Tevârih*, sünüglere, "endam-güşt" nâmını veriyor. Bunun Türkçe mukabilinin "sünüg" olduğunu İbn Bibî'nin[43] *Selçuknâme*'sinde görüyoruz. Oğuzlarda "şölen" adlı millî bir ziyafet vardır ki, bunda yirmi dört Oğuz beyi hazır bulunurlar. Fakat kesilen kurban etlerini, lalettâyin yemek câiz değildir. Altı-ok'tan her birine mensup olan beylerin ayrı bir sögüşü (sünüg) (yani yiyebileceği et kısmı) vardır. Hakanın sünüglerini de *Selçuknâme*'de görüyoruz. Sünügler şunlardır:

Hakan	**Baş ve uca**
Gün Han Oku	Sağ karı yagrın[44]
Ay Han Oku	Sağ aşıglu
Yıldız Han Oku	Üyegü (Uyama)
Gök Han Oku	Sol karı yagrın
Deniz Han Oku	Sol aşıglu[45]
Dağ Han Oku	Ucayla[46]
Hatun	Karın[47]

"Uca", *Dîvânü Lugāt*'a göre "sırt eti"dir. "Üyegü" kaburga tarafıdır. "Aşıglu", "aşıklı" demektir ki "aşığı olan bacak " demektir.

Bu tasnîfi de, Çinlilerin sekizli Taoizm tasnîfiyle karşılaştırırsak aralarında ayniyet görebiliriz. Çinli tasnîfinde "semâ" bölümünde "baş" kelimesini, "yer" bölümünde "karın" kelimesini görüyoruz. Hakan semâya, Hatun yere tekabül ettikleri için, Hakan'ın sünügü "baş", Hatunun sünügü "karın" olması, Çin mantığına muvâfık düşüyor. "Güneş" bölümünde ise, "uyluklar" kelimesini buluyoruz. "Uyluk" burada "but" manâsınadır. O hâlde "sağ karı yagrın"ın da "sağ but", "sol karı yagrın"ın da "sol but" olduğu da anlaşılıyor.

Arapçada, diğer bazı lisanlarda müennesât-ı semâiye, acaba böyle bir Taoizm neticesi midir? Yani meselâ "şems" müennes, "kamer" müzekker; "bi'r" müennes; "seyf" müzekker olması öyle bir itikat neticesi midir?

Çinlilerin taoizm tasnîfinde, üç bölümüne misal:

1. Semâ (= Kien): Cenûbda ziya umdesi, erkek, hareketsizlik, kuvvet, baş, gökkubesi, baba, hakan, yuvarlaklık, cada taşı, maden, ayna, kızıl, iyi at, ihtiyar at, büyük at, bir eğri kılıç, ağaçların yemişi, ilh.*

2.Yer (= Kwun): Şimalde, zulmet umdesi, dişi, yer umdesi, itâat, mevaşi, karın[48], ana yer, elbise, kazan, çokluk, kara, büyük yük arabaları, ilh.

* *L'Année Sociologique*, 16, p. 59.

3. Güneş: Nüfûz, rüzgâr, orman, uzunluk, yükseklik, kümes hayvanları, uyluklar, büyük kız, ileri ve geri hareketler, yüzde üç kazanç, ilh.

Yirmi Dört Boy.- Oğuzlarda Altı-Ok'tan her biri, dört boya ayrılır. Bundan yirmi dört boy hâsıl olur. Okların ongunları, sünügleri olduğu gibi, boyların da "damga"ları var. *Câmiü't-Tevârih,* her boyun kendi hayvanlarını ve hazinesini, kendine mahsus damga ile işaretlediğini beyân ediyor. Bu damgalar, *Câmiü't-Tevârih*'te ve *Dîvânü Lugāt*'ta gösterilmiştir. İhtimal ki ongunlar gibi, bu damgalar da eski totemlerin pes-zindeleridir.

Yirmi dört boy şunlardır:

	***Câmiü't-Tevârih*'e göre**	***Dîvânü Lugāt*'a göre**
Gün Han	Kayı	Kayıg
	Bayat	Bayat
	Alka Evli	Alka Bölük
	Kara Evli	Kara Bölük
Ay Han	Yazır	Yazgır
	Döger	Töker
	Dodurga	Totırka
	Yaparlı	
Yıldız Han	Avşar	Afşar
	Kırık	Çarukluğ
	Beg-Dili	Beg-Tili
	Karkın	
Gök Han	Bayındır	Bayındır
	Peçene	Beçenek
	Çavuldur	Çuvaldar
	Çepni	Çepni
Dağ Han	Salur	Salgur
	Eymür	Eymür
	Alayundlu	Alayuntluğ [Ulayundluğ]
	Üregür	Üregir, Yüregir
Deniz Han	Yigdir	İgdir
	Bügdüz	Bügdüz
	Yıva	Iva, Yıva
	Kınık	Kınık

Dinî Reisler.- Oğuzlarda dinî reisler, siyâsî reislerden ayrı değildi. Yirmi dört beyi hem siyâsî, hem de dinî riyâseti hâizdiler. Bunlar şölende toplanarak, ellerini beraberce göğe kaldırdıkları zaman, "alkışları alkış ve kargışları kargıştı." Yani "duaları dua ve bedduaları beddua" idi.

Oğuzların bu yirmi dört beyden başka, "ozan" nâmıyla hem kâhin, hem şair, hem sihirbaz olmak üzere, ruhânîleri de vardı. Bunlar şölende *Oğuznâme*'yi okuyarak, kopuz çalarlardı.

24 Adedinin Yakutlarda Dinî Mevkii.- Altı ve yirmi dört adetlerinin diğer Türk cemiyetlerindeki siyâsî kıymetini, ileride hukuk kısmında göreceğiz. Fakat Yakutlarda yirmi dört adedi, dinî teşkîlâtlarında tezahür ettiği için, burada zikri icap eder.

Seroşevski'nin[49] beyânına göre Büyük Petro, Mukaddes Kaz'ı göstermek için, Yakutlardan Petersburg'a yirmi dört şaman celp etmişti. Reis-i ruhânîlerin yirmi dört olması, Yakutlarda, dinî tasnîfte yirmi dört adedinin bir âmil olduğuna delâlet eder.

4. Yakutlarda İl Dini

Yakut Türklerinde "il", iki koldan mürekkeptir. Sağ kol, "Dokuz Ağa Uza"; sol kol, "Sekiz Ağa Uza" nâmını alır. "Ağa Uza", Yakutçada "baba soyu" manâsınadır. "İye Uza" da, "ana soyu" manâsınadır. Yakutlara göre, yeryüzündeki batınlar, sağda dokuz ve solda sekiz batna münkasım olduğu gibi, semâdaki ilâhlar da tamamıyla bunlara mütenâzır olmak üzere semânın dokuz tabakasını, yeryüzünün sekiz mıntıkasını işgal etmişlerdir. O hâlde "semâ" sağ-kola, "yer" sol-kola tekabül ediyor. Semâdaki ilâhlara, Yakutlar "Tanger"[50] yani "Tanrılar" derler. Yerdeki ilâhların ise, bildiğimiz gibi yer-sular olduğu aşikârdır. O hâlde, Oğuz dini gibi, Yakut dini de "il sistemi"ne tâbidir. Bunda da, ilin sağ koluna mukabil olmak üzere, semâda dokuz tanrılar ve sol koluna mukabil olmak üzere, yeryüzünde sekiz yer-sular vardır.

Oğuzlarda iki aşiretin birleşmesinden, sekizli bir "il" vücûda geldiğini görmüştük. Yakutlarda ise, bu sekizli zümre, "*il*"in sol kolunu teşkîl ediyor. Sağ kol olmak üzere, ona dokuzlu bir zümre daha dâhil oluyor. O hâlde, Yakut teşkîlâtı, Oğuz teşkîlâtından daha mürekkeptir. Fakat "il"in iki kol olması itibarıyla birbirinin aynıdır.

Şarkî Oğuzların da, Yakutlar gibi dokuzlu ve sekizli teşkîlâta mâlik olmaları muhtemeldir. Bunlara Dokuz Oğuz nâmı verilmesi, şu faraziyeyi müeyyittir. "Nayman", Moğolca "sekiz" demektir. O hâlde, Naymanların böyle bir teşkîlâtta sol kol teşkîl etmeleri melhûzdur.

Yakutlarda, orta dünyadaki hâkimiyetin, tanrıların reisi olan "Ay Toyon"da değil, belki yer-suların reisi olan "Ulu Toyon"da olduğunu beyân etmiştik. İlâhların kudretleri, temsil ettikleri oguşlara tâbidir. Buna binâen sağ kol kuvvetli bulunduğu zaman, tanrılar daha kuvvetlidir. Sol kol kuvvetlenince, hâkimiyet yer-sulara geçer.

5. *Altay Türklerinde İl Dini*

Altay Türklerinde "semâ" on yedi kattır. Orta dünyadaki yer-sular da on yedi handan ibarettir.

Görülüyor ki bu 17 adedi, Yakutlarda sağ ve sol kolların adetleri olan 9 ve 8 adetlerinin ceminden hâsıl olmuştur.

Eski bir zamanda Altay Türklerinde de, semânın dokuz kat olduğu şu vakıadan anlaşılıyor:

Altay Türklerinde şaman, "Bay Ülgen"e kurban takdim ettiği zaman, huş ormancığında bir huş ağacını merdiven ittihâz eder. Bunun üzerinde dokuz kertik yapar ki, bunlar aşağıdan yukarıya birinci kattan dokuzuncu kata kadar gökleri gösterir. Eğer semânın adedi on yedi olmuş olsaydı, kertikler de on yedi olurdu. Evvelce semânın katları 9, yer-sular 8 adetlerinde iken, sonradan her ikisi de, bunların mecmûu olan 17'ye bâliğ olmuştur. Zaten şimdiye kadar dinî tekâmülde, daima eski tasnîflerin birbirine ilâvesiyle yeni tasnîflerin peyderpey adet olduğunu gördük. Tsin dininde maşrığın dört yer-susu vardı ki, dört batna tekabül ediyordu. Oğuzlarda iki Tsin'in birleşmesiyle dördü Tanrı, dördü yer-su olmak üzere, sekiz ilâhın vücûda geldiğini görmüştük. Yakut dininde sekize bir ilâvesiyle dokuz adedi zuhur ettikten sonra, bu sağ-kol ve eski 8 adedi de sol kol olmak üzere, yeni bir tasnîf çıktı. Altay Türklerinde de bu iki sayının birleşmesinden, 17 adedi çıktığını görüyoruz. Fakat kollara ait ilâhların adedi ne olursa olsun, daima ilâhların iki kola münkasım olması bu ilâhların batınlara tekabül etmesi, il dininde umumî bir kaidedir.

Altay Türklerinde, yer-suların reisi "Ugan"dır. Bunun oğulları "Su Han" ile "Demir Han"dır. Bunların eski Tsin dininden kalma olduğunu biliyoruz. Fakat o zaman yer-suların adedi dört iken şimdi 17'ye bâliğ olmuştur. Yer-sular ve semânın tabakaları gibi, yeryüzündeki Türk uruklarının sayısı da on yedidir. Ma'mâfîh, bunun da eski zamanda dokuz olduğuna delil vardır: Altay Türklerine göre, "Kara Han, yerin göbeğinde dokuz dallı bir ağaç yaratmış ve her dalın altında bir adam halk etmiş. Bütün insanlar bu dokuz atadan vücûda gelmişler." Türklerde "dokuz atalı" [tâbiri] meşhurdur. Şüphesiz atalar dokuz olduğu zaman, uruklar da dokuzdu. Semânın dokuz katındaki dokuz tanrı, sağ koldaki dokuz batnın ataları yani lahutî mümessilleri idi. Sonradan tanrılar da, yer-sular da, 17'ye bâliğ oldular. Bunlar gibi urukların sayısı da 17 oldu.

İl dini, "Orhon" Türklerinde başka bir tagayyür gösteriyor. *Câmiü't-Tevârih*'e göre* Karakurum civarında, bir tarafta on ırmak vardı. Bunların etrafında oturanlara "On Orhon" yahut "On Uygur" derlerdi; diğer tarafta dokuz ırmak vardı; bunun etrafında oturanlara da "Dokuz Uygur"

* Radloff, *Das Kudatku Bilik*, page. XXVI.

denilirdi. Bu tasnîf de, bir il tasnîfini gösteriyor. Buradaki Dokuz Uygurların Dokuz Oğuzlar olduğu aşikârdır. On Uygurlara *On Orkun* denilmesine göre bunların da *Orhon=Argu Türkleri* olması muhtemeldir.

6. İl Dininin Esası

Bir din, mensup olduğu zümrenin içtimâî vicdanını gösterir. Aşiret devrinde her batın, müstakil bir vicdana mâlikti. Her batnın ayrı bir rengi vardı. Bu renkle, kendi husûsî şahsiyetini bâriz bir sûrette ifade ediyordu. Bundan başka, dört cihetten, dört mevsimden, dört hayvandan, dört unsurdan biri de, kendisine aitti; kendisinin, husûsî timsâlleri idi. Dörtlü tasnîfe daha çok eşya dâhil olduğu için, başkaca daha birçok timsâllere de mâlik demekti. Batınlara ait bu timsâllerin çokluğu gösteriyor ki, batınların içtimâî vicdanı, aşiretin içtimâî vicdanından çok kuvvetli idi. Her batnın kendi yer-susu nazarında aşiretin Ugan'ından daha çok nüfûzlu idi. Bundan dolayıdır ki, batınlar arasında kan davâsı ve gazve gibi badireler eksik olmazdı. hattâ batınları, husûsî ilâhları olan yer-sular, gazveye, akına, muhârebeye sevk ederdi. *Ugan* aşiretin timsâli olmakla beraber, bir sulh ilâhı değildi. Binâenaleyh, kavgalara mâni olmak, onun bir rolü değildi. Buna mukabil, her yer-su yalnız kendi batnının husûsî tesânüdüne kıymet verdiği için, onun tefevvukunu temine çalışırdı. *Dîvânü Lugât*'ta yer-suya "çıvi"[51] nâmı veriliyor. Bu kitapta deniliyor ki, iki Türk kavmi muhârebe edecekse kavga gününden evvelki gece, bu kavimlerin çıvıları yani yer-suları birbiriyle cenk ederler. Geceleyin galip gelen çıvının kavmi ertesi gün vuku bulan muhârebede galebe çalar, mağlûp çıvının kavmi, mağlûp olurmuş.

Bu hâl gösteriyor ki, aşiret henüz kuvvetli bir tesânüde mâlik hakikî bir cemiyet olamamıştı. Çünkü müşterek vicdanı henüz kâfî derecede kuvvetlenememişti. Hâlbuki batınlardan her birinin gayet kuvvetli olmak üzere, maşerî bir vicdanı vardı. O hâlde aşiret dini, daha ziyâde kan davâsı dini idi, il dini ise, bir devlet dini olarak vücûda geldi.

İl dini zuhur ettiği zaman Türklerde millet vicdanı, kâfî derecede kuvvetlenmişti. Milletin vicdanı, birinci dereceyi ihrâz etmiş, batınların husûsî vicdanları ikinci dereceye sukut etmişti.

Böyle bir zamanda, halkın arasından bir evliya yahut kahraman zuhur ederek, mensup olduğu halkın maşerî vicdanını şiddetli bir sûrette hissetmeye başladı. Bu maşerî vicdan, daha âlî bir ilâh timsâli altında tecelli ediyordu. Daha âlî, semâdan başka ne olabilir? O hâlde, bu yeni ilâh *tanrı* yani *gök* nâmını aldı. Eski ilâhlar, isimlerinin de delâlet ettiği veçhile, hakî idiler. Her boy, bir ırmak boyunda, her soy bir *su* kenarında yaşadığı için, maşerî vicdanını, hayatına medâr olan *yer* ile *su*'yun timsâl-

leri altında seziyordu. Buna binaen, batınların maşerî vicdanlarına *yer-su* nâmı verilmişti. Şimdi batın mefkûresinden daha yüksek bir mefkûre, sulh mefkûresi (bir halkın aşiretleri ve batınları arasında kan dökülmemesi mefkûresi) doğuyordu. Bu mefkûre doğunca il dini de kendi kendine teşekkül etti. Bu mefkûreyi ilk duyana "Tanrı Kutu" unvânı verildi. Bu zât, sulh dinini tesîse ve bunu istilzâm eden devlet teşkîlâtını vücûda getirmeye kendini memur ve mebus biliyordu. Hükümdarlara "Tanrı Kutu Ken Yüz" denildiğini de Deguignes yazıyor. "Tanrı kutu"nun manâsı malûm. "Zıllulah ve ruhullah" manâlarınadır. "Ken yüz" ise "geniş yüzlü" demektir. "Çingiz" kelimesinin Moğollarca bu tabirin muharref bir şekli olması muhtemeldir. "Geniş yüz" lakabı da, sahibinin büyük bir prestije mâlik, celâletli, şehâmetli olduğunu anlatır.

Orhon Kitâbesi'nde tanrıya "Türk Tanrısı" nâmı da veriliyor. Bu tabir de gösterir ki, Tanrı "Rabbülâlemin" değildi. Belki bir Türk uruğunun kavmî ilâhı idi. Hakanın da tanrı tarafından gönderildiği, *Orhon Kitâbesi*'nden anlaşılıyor:

"Fakat yukarıda Türk tanrısı ve mübârek Türk yer-suları şöyle yaptılar: Türk budunu yok olmasın diye, yeniden bir budun olsun diye babam İl Besleyici Hakan ile anam İl Bilici Hatun'u yükselttiler, göğün tepesinde tutup yukarı çıkarttılar." (sahife 100-101)

"İl" kelimesi, eski Türkçede hem "sulh" hem de "devlet" manâsınadır. Filhakika, içtimâî sulh ile devlet, aynı zamanda teşekkül edebilen iki müessesedir. Bir cemiyette kan davâsı ve gazve kaideleri câri ise, onda bir devlet mâhiyeti bulunamaz. Devlet kan davâsıyla gazvenin bittiği yerde başlar. Velâyet-i âmme teessüs edince, artık husûsî ihkak-ı hak yollarına lüzum kalmaz. İşte bu sebeplerden dolayı ki, il Türklerde hem bir din, hem bir devlet, hem de sulhçülük ahlâkı sûretinde vücut buldu.

İl dini evvelemirde, aşiret dinini kendi teşkîlâtı arasına almakla işe başladı. Çünkü, teessüs etmiş birtakım an'anelerin inkılâbıyla büsbütün ortadan kalkması mümkün değildir. Bahusus, aşiret dini ailenin esaslarını tesîs etmiş ve kadın cinsine büyük bir mevki ve nüfûz temin eylemişti. Aşiret dininin büsbütün zâil olması, aile tesânüdünün zayıflamasını ve kadın hukukunun tenâkusunu mucip olabilirdi. Bu sûretle il dini teşekkül ederken, aşiret dini onun sistemine bir unsur hâlinde munzam kalması, kadın hukuku nokta-i nazarından çok faydalı olmuştur.

Aşiret dininde eski batınları temsil eden yer-sular, il dininde sol kolu teşkîl etti. Sulh taraftarlarının mümessilleri olarak yeni zuhur eden tanrılar sağ kolu vücûda getirdiler. Oğuzlarda "Gün, Ay, Yıldız hanlar", tanrılardır. "Gök, Dağ, Deniz hanlar", yer-sulardır. Yakutlarda "Dokuz Ağa Uza"ların tanrılar, "Sekiz Ağa Uza"ların yer-sular olduğunu ve Altay Türklerinde tanrıların da, yer-suların da adedi[nin] on yediye çıkarılmış bulunduğunu, yukarıda görmüştük.

İki kavmin bu dinî münasebetlerinden başka, siyâsî ve ahlâkî husûsîyetleri de vardır. Sağ kol, sulh fırkası; sol kol harp fırkası idi. Aynı zamanda sağ kol, erkek fırkası, sol kol kadın fırkası idi. Hakan sağ kolu, hatun sol kolu temsil ederdi.

7. Türk Mantığında Müdebbir Umdeler

İkili, Altılı, Sekizli, Dokuzlu, On İkili, Yirmi Dörtlü Umdeler

Birinci mebhaste, dörtlü tasnîfin mantıkî makuleler mâhiyetinde olduğunu göstermiştik. Şimdiye kadar gördüğümüz ve ileride göreceğimiz vakıalar: ikili, altılı, yedili, sekizli, dokuzlu, on ikili, yirmi dörtlü tasnîflerin de mantıkî makuleler mâhiyetini hâiz olduğunu, zihnin müdebbir umdeleri vazifesini ifade ettiğini ispat ediyor. Türk düşünüşü, daima bu mantıkî kadrolar, bu zihni çerçeveler dâhilinde cereyân ederdi. Türk teşkîlâtı, dinî olsun, siyâsî olsun, hep bu tasnîflere tâbi olduğu gibi, her sayının kutsiyet itibarıyla husûsî bir mevkii vardı. Bunları ileride göstereceğiz.

Üçüncü Mebhas

[İLHANLIK DİNİ][52]

İlhanlık dini, ak ve kara tasnîfine istinâd eder. O hâlde, evvelâ bu tasnîfi tetkik edelim.

1. *İki Tabaka*

Türklerde ikili tasnîfin, iki türlü olduğunu görmüştük. Bunlardan birincisi sağ kol tasnîfidir ki, iki kol nâmını da alır. İkincisi *ak-kara* tasnîfidir ki, *iki tabaka* ismiyle de tesmiye olunabilir. *İki kol*'da, sağ ile sol, kutsiyetçe birbirinden farklı olmakla beraber, kıymetçe birbirine müsâvîdirler. Bunlar gibi sağ ve sol kadroları içine giren bütün mefhumlar da birbirine müsâvîdir. Hâlbuki iki tabakadaki *ak* ve *kara* mefhumları böyle değildir. Kelimeler[in] de delâlet ettiği veçhile, bu iki mefhum tamamıyla birbirinin zıddıdırlar. Ma'mâfîh bunların zıddiyeti, maddî bir zıddiyet de değildir; ma'nevî, kutsî bir zıddiyettir. Kutsiyetçe birbirinin zıddı olan bu iki mefhum, bihakkın a'zam-ı nâmütenâhî ve asgar-ı nâmütenâhî derecesinde bir uzaklıkla, birbirinden uzaktırlar.

İki tabakadan ak, rahmanî kutsiyeti, kara ise şeytanî kutsiyeti ifade eder. Yani birincisi müspet kutsiyetin, ikincisi menfî kutsiyetin unvânlarıdır. Birincisi cemâl sıfatının, ikincisi celâl sıfatının tecelligâhlarıdır. Bundan dolayıdır ki mükâfât ilâhları *ak* makulesine, mücâzât ilâhları *kara* makulesine mensuptur.

Kadim Türklerde ervâha, ecinneye *çar* derlerdi. İki tabakaya nazaran ervâh-ı tayyibeye *ak çar*, ervâh-ı habiseye *kara çar* nâmları verilirdi. (*Ak çar*'dan *Afşar* kelimesi, *kara çar*'dan *Karçar*, *Karçhar*, *Kaçar* kelimeleri doğmuştur.) Şimal Türklerinde bu tabirler, *ak çora, kara çora* şekillerinde müstameldir.

Ervâh gibi, soylar da iki tabakaya ayrılırdı. Şimal Türkleri, ilden olanlara yani asillere *ak süyek*, ilden olmayanlara yani asaletsiz addolunan insanlara *kara süyek* derler ki, manâları "ak kemik" ve "kara kemik"tir.

İlhanlık devrinde hâkim sınıfı, yalnız kendi ilini asil addeder, onun hâricinde bulunanları asaletsiz tanırdı. Binâenaleyh hâkim il kendi boylarını, kendisine tâbi bulunan yabancı oymaklardan tefrik için, birincilerin ismine *ak*, ikincilerinkine *kara* sıfatları ithal olunurdu. Meselâ "Kara Koyunlular", Bayındır boyuna tâbi olan kendi Oğuz boylarına "Ak Koyunlular", tâbilerine ise "Kara Koyunlular", nâmlarını vermişlerdi. Bir il, hâkimiyetten sâkıt olunca, yine *kara* sıfatını alırdı. Meselâ Bulak budunu, Kıpçaklar tarafından taht-ı esârete alınınca ismini, *Kara Bulak*'a çevirmişti. (Mahmud-ı Kâşgarî) (Deguignes'e göre bu Bulaklar, bilâhare "Vulak-Ulah"[53] devletini teşkîl ettiler.) Hıtay devletinin sukutu üzerine, oradaki Türklerin "Kara Hıtay" nâmını alarak hicret etmesi, iki sûretle izah olunabilir. Bunlar ya esasen Hıtay ilinin kara ulusları idiler, yahut istiklallerini kaybettikleri için, Bulaklar gibi, bu sıfatı aldılar.

"Kara Kırgızlar", "Kara Göneler", "Kara Kaçarlar", "Kara Keçiler" de hep bu iki sûretle izah edilebilirler.

Türkler "vecd" ile "kut'u" da "ak" ve "kara" kelimeleriyle ifade ederlerdi. Bugün bile vecdli, meserretli zamanlara "ak gün", kasvetli, felâketli zamanlara "kara gün" deriz ("Ak akça kara gün içindir"). Vecd veren haberlere "ak haber", kasvet veren haberlere "kara haber" nâmlarını veririz. Nâmusu temiz olan kimseye "alnı ak", haysiyeti berbat olan kimseye "yüzü kara" tabirlerini kullanırız.

Kadim Türklerde, şamanlar da iki tabakaya ayrılmıştı. "Kara şaman", kasvetli âyinleri icrâ ederdi. "Ak şaman" ise, meserretli ibâdetlere rehberlik yapardı. Kurban edilecek hayvanların renkleri de, bu ibâdetlerin rengine tâbiydi. Altay Türklerinde semânın mükâfât ilâhlarına, açık renkli hayvanlar kurban edilirdi, yer altındaki mücâzât ilâhlarına ise, koyu renkli hayvanlar kesilirdi. Kâşgar'da, yeşim taşının beyazına "ak kaş", siyahına "kara kaş" nâmları verilir. (Bunların ve şamanların iki nev'i, sihrin de "ak" ve "kara" nev'ileri olduğuna delâlet eder.) Kızıl-başlar, tarikatın esrarına nâmahrem olanlara "ağzı kara" yahut "kara baş" derler.

İlhanlık dinindeki bu ak ve kara makulelerini, budun dinindeki garb ile şimâlin timsâlleri olan ak ve kara ile karıştırmamalıdır. Buradaki "ak", cenûbun ve yaz mevsiminin, "kara" ise şimâlin ve kış mevsiminin timsâlidir. "Ak şaman"a "yazınki" denmesi de bundandır. Budun dinindeki ak ve kara, kıymetçe müsâvî idiler. Fakat burada birbirinin tamamıyla makûsudurlar. Budun dininin, tek başına hâkim olduğu zamanda, cemiyeti teşkîl eden "oguş"lar birbirine müsâvî bulunuyorlardı. İlhanlığın hâkim olduğu zamanda ise, "il"i teşkîl eden tiginlerle hatunlar asil, ilin hâricinde bulunanlar ise asaletsiz addolunurdu. Binâenaleyh, birincilerin hürriyet ve asaleti "ak" sıfatını, ikincilerin esâret ve zilleti "kara" sıfatını doğurmuştu. Siyâsî hukuka, yalnız tiginlerle hatunlar mâliktiler.

Kara kemikler, siyâsî hukuktan mahrumdular. Demek ki kutsiyetlerdeki bu farkları, cemiyetteki farklar husûle getirmişti. "Ak" ve "kara"nın müterâdifleri vardır: "uz", "yavuz" ve "yahşı", "yaman" gibi.

"Ak" ve "kara" sıfatları, Garb Türklerine mahsustur. Şark Türkleri, "ak" yerine "gök" kelimesini kullanırlar. Bunun sebebi zâhirdir. Dörtlü tasnîfte garbın rengi "ak", şarkınki ise "gök"tür. O hâlde her ikisi de, kendi cihetine timsâl olan rengi, rahmanî kutsiyetin timsâli addetmiştir. Şark Türkleri ilden olanlara "Göktürk", reayaya ise "kara budun" yahut "kara kamık" derlerdi. Cengiz Moğolları da, ilden olanlara "Gök Moğol", reayaya "kara ulus" derlerdi. "Kara raiye" tabiri bu kelimelerin tercümesinden ibarettir.

Şark Türkleri, insanlar için "kara" kelimesini kabul etmekle beraber, ilâhlar için "yağız" kelimesini kullanırlardı. Binâenaleyh *Orhon Kitâbesi*, cemâl yahut mükâfât ilâhına "Gök Tanrı", celâl yahut mücâzât ilâhına "Yağız Yer" tabirlerini kullanmaktadır. Altay Türkleri Gök Tanrı'ya "Bay Ülgen" nâmını verirler. Bu ilâh on altıncı kat gökte, altın bir taht üzerinde oturur. "Yağız Yer"e de, "Erlik Han" nâmını verirler. Bu da, yeraltındaki tahtanî semâda, siyah bir tahtın üzerinde oturur. Erlik Han tavsîf olunduğu zaman yüzü siyah, vücûdu siyah, etinin rengi siyah, elbisesi siyah, hâsılı her şeyi siyah olarak tarif edilir. Erlik Han günahkâr ruhları, mücâzât için bir katran kazanına atar ki onun da rengi siyahtır. Sevapla ruhların gideceği cennetin ismi, bilakis "ak"tır. Cennetliklere, yani cennette oturan dedelerimize "aktu" nâmı verilir. Şimal ve Şark Türkleri, süte ve sütten yapılan her nev'i gıdaya da "ak" nâmını verir. Garb Türkleri nasıl ekmeği nimet ve mübârek sayarak, yere düşmesine razı olmazlarsa, Şark Türkleri de bir damla sütün bile yere dökülmesini büyük bir günah sayarlar. Çünkü "ak"tır. Üçüncü kat gökteki "Süt Gölü"nün bir ismi de "Ak Köl"dür. "Ak Dağ"ın ehemmiyetini *Bogu Menkıbesi*'nde gördük. Altay Türklerinde, yeraltındaki Erlik Han'ın bir semâsı vardı ki burada siyah bir güneş, daima etrafa siyah nurlar neşreder. Demek ki semâlarıyla, ilâhlarıyla, insanlarıyla beraber, iki âlem vardır ki biri "ak", diğeri "kara"dır. Kadim Türklerde gördüğümüz iki tabaka tasnîfinin, Çinlilerde de olduğunu gördük. Çinlilerde bütün mevcudat "yang" ve "yen" nâmlarıyla iki makûs makuleye ayrılmıştır.

Çinlilerdeki bu iki tabaka tasnîfi, Türklerdeki tasnîflerle mukayese edilince görülür ki Türklerde iki kol tasnîfiyle iki tabaka tasnîfi, birbirinden tamamıyla ayrı ve müstakil kaldığı hâlde, Çinlilerde ikisi birleşerek, bir tek tasnîfe müncer olmuşlardır. "Yang" hem erkek yani sağ kol, hem de ziya yani "ak"tır. "Yen" de, hem kadın yani sol kol hem de zulmet yani "kara"dır.

Türklerde "Güneş" dişi, "Ay" ise erkektir. (Üstûreler bahsine müracaat). Çinlilerde ise "Ay" dişi, "Güneş" erkektir.

Çinlilerde bu iki tasnîfin birleşmesi*, kadın hukuku için gayet zararlı olmuştur. Çünkü, kadın zulmet ve atalete, erkek ise ziya ile kudrete müsâvî addolunarak aralarında, kabiliyetçe büyük bir uçurum açılmıştır. "Yang" rahmanî, "yen" şeytanî olduğu için, erkek rahmanî kavmiyete, kadın şeytanî kutsiyete mâlik telâkki edilmiştir.

Türklerde erkek ak, kadın kara sınıflarına ithal edilmiş olsaydı, ne gibi neticeler husûle gelmek lâzım gelir ise, hepsi Çinlilerde vücûda gelmiştir. Bundan dolayıdır ki Çinliler, kadına gayet az hukuk verdikleri hâlde, eski Türkler kadına tamamıyla erkeğe müsâvî haklar kabul etmişlerdir. Eski Türk feminizminin esası, bu noktada aranmalıdır.

İki kol ve iki tabaka tasnîfleri aynı zamanda, iki dinî sistemin vücûda gelmesine de sebep olmuştur. Bunlardan birisi sulh sistemi, ikincisi adalet sistemidir.

2. *İlhanlık Dini*

Mükâfât ve mücâzât ilâhlarının iki tabakaya ayrılmasından, ilhanlık dini vücûda gelir. İl dinine, "siyâsî sistem" denilebileceği gibi, ilhanlık dinine de "ahlâkî sistem" nâmı verilebilir. Çünkü ahlâkî vazifelerin müeyyidesi, bu ilâhların faaliyetleridir.

Altay Türklerine göre, bir çocuk dünyaya geleceği zaman, Bay Ülgen, oğlu "Yayık"ı bu işe memur eder. Memur, Süt Gölü'nden bir damla alarak bununla çocuğun ruhunu yaratır. Maiyetindeki meleklerden bir "Yayucı"yı, sevaplarını yazmak üzere bu çocuğa tahsis eder. Bir çocuğun dünyaya geldiğini haber alınca, derhâl Erlik Han da, bir "Körmös" [Körmöz] gönderir. Birincisi çocuğun sağında, ikincisi solunda durur. Birincisi sevaplarını, ikincisi günahlarını yazar. Bu iki melek bu adamı ölünceye kadar takib ederler. Vefat edince Körmös, derhâl bu adamın ruhunu kaparak yeraltına götürür. Erlik Han yeraltındaki semâda bir siyah taht üzerinde oturmuştur. Onun daha altındaki katta "Kadırkan" [Kazırgan] adlı Cehennem vardır. Burada bir kazanın içinde, erimiş katran kaynamaktadır. Körmös, ruhun günahkâr olduğunu Erlik Han'ın huzurunda ispat ederse, onun emriyle bu ruhu kazana atar. Ma'mâfîh Yayucı da, ruhu yalnız bırakmamış, beraber gelmiştir. Erlik Han'ın mah-

* Filhakika Türklerde de "Yen" ve "Yang" gibi ak ve kara makuleleri vardır ki bunlara "uz" ve "yavuz", "yahşı" ve "yaman" da denilir. Birinciler uğurlu, ikinciler uğursuzdur. Fakat Türklerde, Çinlilerde olduğu gibi, bunların birincisi erkek, ikincisi kadın değildir. Kadın dinini tetkik ederken, bu sistem dâhilinde hem "ak ruhlar", hem "kara ruhlar" olduğunu gördük. Nasıl ki ak ve kara şaman bulunduğunu da göreceğiz. Hatun ak kemiklerin sol kolunu temsil eder. Sol kolu irae eden "yer-su" kadındır. Fakat "Yağız Yer", kadın değildir. Bu iki "yer"li tabiri, birbirine karıştırılmamalı. "Yağız Yer", şeytanîdir, "yer-su" ise, rahmanîdir. Yağız Yer mukabili Anadolu'da "Kara Yer" tabiri hâlâ müstameldir.

kemesinde, müteveffanın sevaplarını sayarak hukukunu müdafaa eder. Eğer sevabı günahından çoksa, kazana atılmasına mâni olur.

Aksi hâlde, kazana atılmaya mahkûm olur. Kazan da adaletli olduğu için, ruh bunun içinde, ancak günahı derecesinde katrana batar. Günahı nispeten az ise, gözleri, çehresi dışarıda kalır. Çok ise, yalnız tepesi dışarıda kalır. Bazısı büsbütün batar. Fakat, günahı kadar yandıktan sonra, yine yukarı doğru çıkmaya başlar.

Üçüncü gökte cennette yaşayan "aktu"lar arasında bunların cetleri, ceddeleri vardır. Bunlar kendi zürriyetlerinin ıstırap çekmesine lakayıt kalamazlar. Mensup oldukları oguşun hâmîsi olan ilâha müracaat ederler. "Ölen ruhlar" Cennette de, dünyadaki boylar, oguşlar, kollar ve illerden müteşekkil içtimâî teşkîlât hâlinde yaşarlar. Bunlar yerdeki zürriyetleriyle hâmîleri olan ilâhlar arasında şefi'lik de yaparlar. İlâhlar, Yayık vasıtasıyla Yayucı'yı da sıkıştırırlar. Yayucı, bu adamın günahı kadar yanmasını beklemeye mecbûrdur. Çünkü cezasını tamamıyla çekmedikçe başı katrandan dışarıya çıkamaz. Baş meydana çıkınca, Yayucı, tepesindeki saçtan tutarak ruhu dışarıya çıkarır. (Eski Türklerin tepelerinde bir tutam saç bırakmaları bunun içindir. Bu saç olmazsa, ruhu kazandan kurtarmak zorlaşır.) Eski cemiyetlerin hemen hepsinde ruh, vücûdun şeklinde tasavvur edilirdi. Binâenaleyh, ruhun da sahibi gibi saçlı olmasına taaccüp etmemelidir. Yayucı, ruhu ele geçirince uçarak, üçüncü kat gökteki cennete yani "ak"a getirir. Oradaki "aktu"lardan akrabaları, etrafına toplanırlar. Kendisine ziyafet çekerler. Cennetin yanında "Süt Gölü" isminde bir göl vardır. Suyu, Kevser kadar tatlıdır. Yine o civarda "Sürve Dağı" vardır. Gölde altın sandallarla seyahat ederler. Kıyısındaki sedefli kumsallarda gezinirler. Sürve Dağı'nda da her nev'i güzel kuşlar, geyikler, yemiş ağaçları vardır. Burada da avlar, şölenler, at koşuları, oyunları yaparak eğlenirler. Hâsılı burada herkes kendi soyunun, boyunun içinde gülerek, eğlenerek yaşar. Ruhumuz da, Süt Gölü'nden geldiği için, eski vatanına kavuşmuş demektir. Türklerin daima mefkûreli olması, ruhlarının bu kadim vatanı özlemesinden, daima semâya doğru müncezip bulunmasındandır. Türk, orada yaşamayı kara toprakta sürünmeye tercih ettiği için, milleti için kolayca feda-yı hayat edebilirdi. Türkün kahraman olmasına bir sebep de budur.

Orhon Kitâbesi'nde mükâfât ilâhına, "Üze Gök Tanrı" yani "Yukarıdaki Gök tanrı"; mücâzât ilâhına, "Asra Yağız Yer" yani "Aşağıdaki Kara Yer" nâmları veriliyor. Yakutlarda mükâfât tanrıları arasında bir ilâhe vardır ki, ismi "Ayzıt"tır. Ayzıt, Keldanîlerin "İstarte"si ve Yunanlıların "Afrodit"i (= "Venüs") gibi veludiyet ve güzellik ilâhesi olduğu hâlde, onlar gibi ismetin düşmanı değildir. Bilakis, ismetin en büyük müeyyidelerinden biridir.

Bir kadın doğuracağı zaman, Ayzıt derhâl onun imdadına yetişir. Bütün tarla, çiçek, yemiş perilerini maiyetine alarak, lohusanın baş ucuna

gelir. Bu perilerin her birine, bir hizmet emreder. Ayzıt perilerle beraber, üç gün üç gece orada kalır. Süt Gölü'nden getirdiği damlayı, çocuğun ruhuna damlatır. Bu, mefkûre damlasıdır.

Ayzıt, lohusayı doğurttuktan ve çocuğu bu mübârek damla ile takdis ettikten sonra, perilerini alıp gider. Fakat Ayzıt ancak ismetini muhafaza etmiş olan kadınlara, bu ihtimamını ibzâl eder. İsmetsiz bir kadına, ne kadar yalvarılsa ve ne kadar çok kurbanlar kesilse, asla gelmez. İşte Ayzıt'ın bu hareketi, ismet için, ehemmiyetli bir müeyyidedir.

Bu ahlâkî müeyyide, Ayzıt için yapılan yaz bayramında da göze çarpar. Türklerde âyinlerin ak ve kara nev'ileri olduğunu görmüştük. Aklara yaz âyini, karalara kış âyini nâmları da verilir. Hattâ yaz âyinini icrâya memur olan ak şamana Yakutçada "Sayınki" yani "Yazınki"* adı verilir. Kış âyinleri kasvetli olduğu hâlde, yaz âyinleri, bilakis ciddi ve meserretlidir.

Yakutlarda, ak şaman Ayzıt'a mahsus olan yaz âyinini şöyle icrâ eder: Âyin günü sabah erkenden her taraf güzelce temizlenir. Odalara en güzel sergiler serilir. En iyi ve en güzel elbiseler giyilir. En leziz yemekler pişirilir. En süslü sofralar kurularak meserretle, şetaretle yemekler yenilir. Kımızların en âlâsı içilir. O gün, herkesin çehresi mutlaka tebessümlü, şen ve meserretli olacaktır. Yemekten sonra, beyazlara bürünmüş olan ak şaman, elinde kopuzu olduğu hâlde gelir. Cinsiyetine dâir hiçbir günah işlememiş, ismetinde hiçbir kusuru olmayan dokuz genç kızla dokuz delikanlı seçer. Bunları ikişer ikişer, delikanlılar sağda, kızlar solda olmak üzere el ele verdirdikten sonra, önlerine geçer. Kopuz çalarak, ilâhiler okuyarak bu bekâret ve ismet kafilesini Ayzıt'ın üçüncü kat gökte olan sarayına doğru götürür. Bu yürüyüş, semâya çıkışın bir temsili mesabesindedir. Çıka çıka, göğün üçüncü katının kapısına gelirler. Burada ellerinde gümüş kırbaçları bulunan Ayzıt'ın Yasakçıları vardır. Bunlar ismete dâir bir günah işlemiş olanlar varsa, geri çevirmeye memurdurlar. Çünkü, Ayzıt, ismetsiz olanların kendi sarayına yaklaşmasını istemez. Kafile içinde böyle bir günahkâr varsa, tabiî geri çevrilir. Ötekiler, Ayzıt'ın sarayına kabul olunurlar ve güzel ilâhenin huzuruna çıkarlar. Bu âyin de, ismetin kuvvetli bir müeyyidesi değil midir?

Ayzıt'ın hâlini ilâhiler, bu sûretle tasvir ederler: "Başında kürkten bir beyaz kalpak. Çıplak omuzlarında beyaz kürkten bir pösteki. Ayaklarında, baldırlarına kadar siyah çizmeler. Bu hâl ile, bir kayaya yaslanarak uyuduğunu, yahut ormanda dolaştığını görenin, nasıl aklı başından gitmez?"

Ayzıt'ın yaz bayramına benzeyen bir bayram, Çinlilerde de vardır. Granet, yukarıda zikrettiğimiz makalesinde *yen* ve *yang* tasnîflerinin menşeini de, bu bayramın âyinlerinde buluyor. Mûmâileyhi dinleyelim:

* Eski Türkçede "yaz", "ilkbahar" manâsına olup, bizim yaz dediğimiz mevsime onlar *yay* derlerdi. Yakutlar, "y" harfini, daima "s" harfine kalbettikleri için bu kelime onlarda "say" şeklini almıştır. O hâlde "Yayınki" kelimesi gibi "Sayınki" kelimesi de "Yazınki" manâsınadır.

"Bu karışık mefhumların (yani yen ile yang'ın), eski Çin'in ziraî cemaatlerine mensup fertlerin toplandıkları mevsim bayramları esnasında teşekkül etmesi, büyük bir ihtimaldir. Bu cemaatlerin teşkîlâtı, esasen işlerin mütenâvib bir nazm ile cinler arasındaki fennî bir taksimine istinâd ediyordu: Tarlaların kaba işi, erkeklere aitti ve çiftçilerin bütün memlekete yayıldıkları yaz mevsimine tekabül ediyordu, kadınlara ise, avlunun dört duvarı içinde, evde yapılan ince işler kalıyordu. Bu işler de, herkesin kendi meskenine çekilip kapandığı kışın ortasında, ölü mevsimde yapılıyordu: Bütün içtimâî istihsâl, işlerin bu mütenâvib nazmına tâbiydi. Kış hayatından yaz hayatına, yahut yaz hayatından kış hayatına geçildiği anlarda hulul eden bu mevsim bayramlarında, bu teşkîlât kızlarla delikanlıların bir teâküsüyle kendisini tecelli ettiriyordu; bunlar, karşılıklı ahenk takımları hâlinde, bir mütenâvib terennümler oyunu icrâ ediyorlardı. Sonra çift çift ayrılıyorlar, mukaddes mevkide mücâmaa ediyorlardı. Her birisi aralarında içtimâî işler taksim olunan cinsî zümrelerden birini temsil eden karşılıklı ve mütenâvib ahenk takımlarını birbirine kavuşturan bu sevinçli oyun, cemaatte ittihâd ve ahengin husûlüne bais addolunan cinsi mücâmaalarla hitam bulan bu sevinçli oyun, şüphesiz, *yen* ile *yang* tasavvurunun temelinde aranılması lâzım gelen hayaldir: Cinsîleşmiş makuleler, aheng-i âlemin çiftleşmiş umdeleri, biri erkek umde, yaz umdesi, iş, ittisa, ziya umdesi; diğeri dişi umde, kış umdesi, çekilmiş ve gizli faaliyet, inziva, gölge umdesi. Yen ile yang'ın cinsî mücâmaası, bayramlar hengâmında, sevinçli oyunlar esnasında vukua gelir.'Gölge' diye tercüme olunan yen, bidâyette, dağın şimâlinde, ırmağın cenûbunda bulunan bir vadi kısmını ifade ederdi. Yang karşı yakayı, dağın cenûbunu, ırmağın şimâlini ifade ederdi. İki umdeye isimlerini veren, mukaddes mevkiin manzarasıdır. Bunlar, bayramdan ve onun timsâl olduğu şeylerdendir ki, bütün bünyevî unsurlarını alırlar."

Çinlilerdeki bu sevinçli oyun, ilk nazarda, Türklerin genç kızlarla delikanlıların ikişer ikişer el ele vererek icrâ ettikleri yürüyüşü andırırsa da, aralarındaki fark, derhâl zâhir olur. Türklerdeki âyin, ismetin bir müeyyidesi olduğu hâlde, Çinlilerdeki oyun, bilakis ismetsizliğin bir saikidir. Çocuklar arasındaki: "Üşüdüm, üşüdüm, a benim canım üşüdüm!" oyunu da, bu karşılıklı ahenk takımlarını andırıyor.

Çinliler çiftçi bir millet oldukları hâlde, Türkler, çoban bir kavim idiler. Çinlilerde cinsî bir taksim-i amal vukua geldiği hâlde, Türklerde bilakis her iş, ancak erkekle kadının iştirâkiyle tamam olabilirdi. Türklerde kadın "tabu" değildi. Dâhilden izdivâc bunun delilidir.

[Dördüncü Mebhas]

[ESKİ TÜRK KOZMOGONİSİ VE MENKIBELERİ][54]

1. Türk Kozmogonisi

Kozmogonilerle üstûrelerin iki rolü vardır: Birisi bazı hâdiselerin izahı, diğeri tilâvetin âyinî bir mâhiyeti hâiz olması.

Türk kozmogonisini, Altay Türklerinde görüyoruz. Bunlara göre hiçbir şey yokken, yalnız iki mevcut vardı: "Kara Han" ile "Su". Kara Han'dan başka gören Su'dan başka görünen yoktu. Su ezelden beri dalgalanan bir kaos mesabesinde idi; bir "umman", bir "sevad" idi. Kara Han, bir "ilm-i ezelî", bir "kenz-i mahfî" hükmünde idi. Kara Han, nihâyet yalnızlıktan usandı. Kendisi gibi gören, bilen, yapabilen bir mevcudun var olmasını istedi. "Kişi"yi yarattı. İkisi iki kara kaz gibi suyun üzerinde uçmaya başladılar. Kişi, ruhen kanatsızdı. Kara Han'dan daha çok yükseğe fırlamak, daha yüce yerlerde uçmak istiyordu. Kara Han, Kişi'nin kalbinden geçen bu mağrurane fikirleri görüyordu. Buna ceza vermek lâzım geldiğine hükmetti. Kişinin bilmek kudretini de, uçmak iktidarını da nez'etti. Zavallı kişi, bir taş parçası gibi tabsız, tüvansız suyun derinliklerine batmaya başladı. Kişi, işinin fenalaştığını anladı. Tövbe etmeye, günahının affını niyaz etmeye başladı. Kara Han, ona acıdı. Bilmek, toprak üstünde yaşamak kudretlerini kendisine tekrar verdi. Fakat uçmak iktidarını ona tekrar vermedi. Kişinin yaşaması için şimdi bir toprak parçası lâzımdı. Kara Han, denizin altından bir yıldız yükseltti. Kişiye bu yıldızdan bir avuç toprak alarak suyun yüzüne çıkmasını emretti. Kişi bu bir avuç toprağı alırken, kendisi için gizli bir dünya yaratmayı düşünerek, bir parça toprağı ağzında gizledi. Yukarı gelince Kara Han "Elindeki toprağı suyun yüzüne at!" dedi. Kişi elindeki toprağı attı. Kara Han toprağa "Büyü!" diye emretti. Toprak büyümeye, büyük bir ada hâlini almaya başladı. Fakat, aynı zamanda Kişi'nin ağzındaki toprak da büyüyordu. Eğer Kara Han, işin farkında olarak "Tükür!" diye emretmeseydi, Kişi tüküremeyecek, ağzı parça parça olacaktı. Kişinin tükürdüğü toprak, yerin üzerine saçılınca bundan dağlar, dereler vücûda geldi.

Kara Han, bu büyük adayı boş bırakmamak için, adanın ortasında

bir çam ağacı yükseltti. Bunun dokuz dalı vardı. Her dalın altında yeni bir adam yarattı. Bu dokuz adamdan insanların dokuz ırkı üredi. Kara Han, insanlara kılavuzluk etmek üzere "Yayık" adlı bir melek gönderdi. "Yayık", insanları doğru yola götürmeye çalışırken, Kişi onları baştan çıkarmaya, türlü türlü eğlencelere alıştırmaya uğraşıyordu. Kara Han, bu ahmak insanlara kızdı. Yayık'a "Yeryüzünü târumâr et!" diye emretti. Yayık, yeryüzünü, mızrağı ile alt üst etti. Yeryüzündeki birçok delik deşikler de, bu sûretle vücûda geldi. Kara Han, Kişi'yi de, yeraltındaki semâya kovdu ve adını "Erlik Han"a tebdil etti.

Kara Han, yeryüzünü kendi hâline terk edince, yukarıda on yedi kat göğü yarattı. Kendisine, on yedinci katı mesken edindi. Oğlu "Bay Ülgen"i on altıncı kat gökte, altın bir taht üzerine oturttu. Bu büyük ilâh, hem sulhun, hem de adaletin en büyük ilâhıdır. "Yayık", Bay Ülgen'in oğludur. Semânın her katına bir ilâh yerleştirdi. Yedinci katta "Gün Ana", altıncı katta "Ay Ata" oturur. Türklerce Güneş kadındır, Ay erkektir. Çocukların hâlâ "Ay Dede" demesi "Ay Ata" tabirinden kalmadır. Üçüncü katta da cenneti, Sürve Dağı'nı, Süt Gölü'nü yarattı. Yayucıları, bunların reisi olan "Yayık"ı, "Ayzıt"ı, hep burada yerleştirdi.

Kara Han, yukarıki semâda bu tekvînatı yaparken, Erlik Han da aşağıdaki semâda kara bir güneş yarattı. Orasını bu kara güneşin siyah nurlarıyla tenvîr etti. Kendisi kara bir taht üzerinde oturdu. Körmösleri, Kara Üzütleri, Ötkerleri yarattı. Bunlar da kendisinin melekleri, cinleri, şeytanlarıdır. Bu sûretle Bay Ülgen'in mükâfât ilâhı olmasına mukabil, Erlik Han da mücâzât ilâhı oldu. Dünyanın evvelinde, Yukarıki Semâ ile Aşağıki Semâ arasında bu mücadeleler olduğu gibi, dünyanın sonunda da Erlik Han'la Yayık arasında korkunç muhârebeler olacak. Yeryüzü bu muhârebelerle alt üst olarak yıkılacak. İşte eski Türklerce, kıyâmet böyle kopacak.

Bu kozmogoni, ak ve kara unsurunun, Bay Ülgen'le Erlik Han'ın nasıl zuhur ettiğini gösterir. İlhanlık dini, bir "il"in diğer illeri ve budunları cebren kendisine tâbi etmesiyle başlar. Çünkü bu siyâsî tahavvülden cemiyetler içinde hâkim ve mahkûm, hür ve esir olmak üzere, iki unsur husûle gelir. Hâkim olan il, aktır. Efrâdı, Ak Kemikler zümresini teşkîl eder. Mahkûm olan budunlar karadır. Bunlar[a] kara ulus, gün, oymak da denilir: "İlin[i] ulusunu aldı gitti.", "ile güne karşı", "il, oymak" gibi.

Bir ilin başka illere hâkimiyeti, ilhanlıktır. İlhanlıkta, yalnız hâkim olan ilin fertleri hürdür[55], vatandaş hukukuna mâliktir. İşte ak ve kara mefhumları, bu teşkîlâttan sonradır ki Türk teşkîlâtında bir cay-i tatbîk buldu.

2. *Dokuz Oğuz Menkıbesi*

Bu menkıbe bize hem Çin menbaları, hem de İran menbaları tarafından naklediliyor. Bu hâl gösterir ki, bu menkıbe, eski Türklerce gayet ehemmiyetli idi. Çünkü Türklerce büyük bir ehemmiyeti hâiz olmayan bir şey, Çin ve İran gibi büyük milletlerin nazar-ı dikkatini celp edemezdi. Bundan başka bu menkıbeyi, gerek Çinlilerin ve gerek İranlıların doğrudan doğruya Türklerden aldıkları da aşikârdır. Birbirinden bu kadar uzak bulunan bu iki millet, bu menkıbeyi birbirinden alamazlardı. (Bu iki menbaın rivayetleri, Köprülüzâde Fuad Bey'in *Türk Edebiyatı Tarihi* ismindeki eserinin Birinci Kitabının 71 ve 72. sahifelerinde muharrerdir.)

Bu menkıbeye göre, Dokuz Oğuzlar evvelce "Kamlançu" adı verilen bir ülkede otururlarmış. Burada "Tuğla" ve "Selenga" adlı iki ırmak akarmış. Bir gece oradaki iki ağacın üstüne gökten [nur][56] sütunu indi. Bu ağaçlardan biri *sümü* yani *huş* yahut *kayın ağacı* (bouleau), diğeri *kasuk* (yani *Cihângüşâ*'ya göre *çamfıstığı,* Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre *fındık*) ağacı idiler. (Bu ağaçların, ileride görülecek olan dinî ve sihrî kudretleri bu nurdan gelmiştir.) Bu ağaçlardan birinin karnı şişti. Dokuz ay, on gün sonra ağacın karnında bir kapı açıldı. İçeride ağızlarında gümüş emzikler bulunan beş erkek çocuk göründü.

Daha çocuklar doğmadan, bu ağaçların etrafında otuz kadem nısıf kutrunda gümüşten bir dâire vücûda gelmişti. Ağaçlardan musiki sesleri işitilirdi. (Musikinin dinî ve sihrî bir kudrete mâlik olması da, bundan ileri geliyor.) Gökten inen nur sütunu, orada *yeşim*'den bir kaya vücûda getirmişti. (Yeşimin dinî ve sihrî kudreti de buradan ileri gelir.) O civardaki Türkler, bu çocukları büyüttüler. İsimlerini *Sungur Tigin, Kotur Tigin, Tükel Tigin, Or Tigin, Bogu Tigin* koydular. Bunlar on beş yaşına gelince, baba ve analarını sordular. Türkler onları, iki ağacın yanına götürdüler. "İşte bunlardan biri babanız, biri ananızdır." dediler. (Huş ağacının baba, çamfıstığının ana olması lâzım geldiğini ileride göreceğiz.) Çocuklar, bu ağaçlara büyük bir hürmet gösterdiler. "Sevgili anamız, babamız" diye samimî muhabbetlerini arz ettiler. O zaman ağaçlar da, dile gelerek evlâtları hakkında hayır duada bulundular.

Nihâyet, bir gün halk toplanarak Bogu Tigin'i, han intihâb ettiler. Çünkü Bogu, her boyun dilini ve obaların sayısını biliyordu. Bogu'nun üç kargası vardı ki, her yerde olup biten şeyleri kendisine haber verirlerdi. (Çocukların hâlâ, kargalardan haber sorması, bundan ileri gelir.)

Bogu Tigin bir gece rüyasında, beyazlar giyinmiş ve elinde beyaz bir asa tutan ak sakallı bir adam gördü. Bu ihtiyar, fıstık şeklinde bir yeşim taşı göstererek (Semâvî nurdan husûle gelen kaya olmalı!) "Türkler, bu Kut Dağı'nı ellerinde tuttukça, dört bucağa hâkim olacaklar." dedi.

Bogu Han bir gece, otağında uyumak için yatağına girmişti. Birdenbire pencerenin açıldığını, içeriye semâvî bir kızın girdiğini gördü. Bu kız, meleklerden daha güzel, perilerden daha cazibeli idi. Bogu Han, neye uğradığını anlayamadığından, gözlerini kapayarak kendisini uyuyor gibi gösterdi. Kız sağa döndü, sola döndü. Genç hakanı uyandırmak için çok çalıştı. Fakat bir türlü uyandıramadı. Nihâyet ümidini keserek pencereden çıktı gitti. Ertesi gece kız yine geldi. Genç hakan, yine kendisini derin bir uykuya dalmış gibi gösterdi. Kız, yine bu uykucu hükümdarı uyandıramayarak çekildi gitti. Sabah olunca Bogu Han, kızın yine geleceğini düşünerek, buna bir çare bulmak üzere işi vezirine açtı. Vezir dedi ki: "Hakanım, bunda korkacak bir şey yok. Belki hepimizin sevineceğimiz bir fal-i hayır var. Bu kız bir ilâhe olmalı. Gelişi size kutlu bilgileri öğretmek içindir. Yarın gece yine gelirse, artık kendinizi uykuda göstermeyiniz. O zaman ne için geldiğini anlarsınız." Üçüncü gece, kız yine geldi. Fakat bu kere Bogu Han onu, ihtiramla karşıladı ve ona bir ilâheye arz edilmesi lâzım gelen ihtiramı gösterdi. Bu kız, (vezirin keşfettiği gibi) gerçekten bir ilâhe idi. Bogu Han'a, yeni bir din öğretmek için gelmişti.

Gök Kızı, Bogu Hana, "Arkamdan gel" dedi. Genç hükümdar ilâheyi takib etti. Az uz gittiler, dere tepe düz gittiler. Nihâyet Ak Dağ'a ulaştılar. Orada Bogu Han'a, yeni dinin gizli hakikatlerini anlatmaya başladı. Bundan sonra, her gece Gök Kızı otağa gelir, Bogu Hanı, Ak Dağa götürürdü. Bu hâl yüzlerce geceler devam etti. Bogu Han, yeni dinin bütün sırlarını öğrendi ve bütün dinî ve sihrî kudretlere mazhar oldu. Bir gece, artık bu esrarengiz mülâkatların son gecesi idi. Gök Kızı, veda ederken, dedi ki: "Yerde, gökte ne varsa hepsini öğrendiniz. Ben artık gelmeyeceğim. Yarından itibaren, dünyanın dört bucağını fethe başlayınız ve gösterdiğim yolda adalet yapınız. Size öğrettiğim hakikatleri. Her tarafa yayınız!"

Sabah olunca [Bogu Han], kardeşlerini çağırdı. Her birini bir orduya nasp ederek, bunları dört bucağın fethine gönderdi. Kendisi de büyük bir ordu ile, Çin'in üzerine yürüdü. (Dört bucağın din kutsiyetini de ileride göreceğiz.) Hepsi seferlerinde muvaffak oldular. Bogu Han kardeşlerine demişti ki: "Tabiî insanlar ve güzel hayvanlar ve nebatlar gördükçe, daima ileri gidiniz. Fakat başı insan, vücûdu hayvan, yahut başı hayvan, vücûdu insan olan çirkin mahlûklar görmeye başladığınız anda, artık ilerlemeyiniz! Çirkin mahlûklu ülkeler, bize yaramaz." (Bogu Han, çirkin olan mahlûkları hâkimiyeti altına almak istemiyordu. Türklerde bediî zevkin eskiliği, bununla da anlaşılır.) Nihâyet mukarrer olan zamanda "Balasagun" sahrasında bütün ordular toplandı. Bogu Han, esir edilmiş olan bütün hükümdarları, birer birer huzuruna kabul etti. Bunlar hep güzel çehreli, fikirli, dirayetli insanlardı. Hepsini, yine yerli yerine, kendisine tâbi birer hıdiv olmak üzere, iade etti. Yalnız Hint hükümdarı[nı] çirkin bir adam olduğu için, huzuruna kabul etmedi. Onu hıdiv olarak

memleketine göndermedi. (Bogu Han dini, bediî bir din olduğu için, Bogu Han çirkinleri hükümdarlık mevkiine layık görmüyordu.)

Bogu Han'dan otuz göbek sonra, torunlarından "Yulun Tigin" tahta çıktı. O zaman Çin'de "Tang" sülâlesi hâkimdi. Çinliler Türklerden korktukları için [imparator] Fağfur (= Kie-Lien) adlı kızını, hakanın oğlu "Galı Tigin"e göndermeye karar verdi. Bir elçi refakatiyle, prensesi gönderdi. Elçi yolda, Türklerin satvet ve şevketinin "Kut Dağı" adlı bir yeşim kayadan ileri geldiğini öğrendi. Yulun Tigin'e dedi ki: "Hükümdarım size en kıymetli mücevherini gönderdi. Siz de karşılık olarak ona bir hediye göndermek isterseniz, bizce makbule geçecek "Kut Dağı" kaya parçasıdır. Bu kayanın, sizce hiçbir kıymeti yoktur. Bunu hükümdarıma hediye ederseniz, çok makbule geçer." Yulun Tigin, Çin medeniyetine, kendi millî harsından ziyâde kıymet veren milliyetsiz bir hükümdardı. Kut Dağı'nın otuz batından beri Türklerin mukaddes bir matafı olduğunu bile bilmiyordu. Türklerin millî mefkûresi âdetâ bu yalçın kayada temessül etmişti. Yulun Tigin bu millî timsâli, bir kızın bedeli olarak, Çin hükümdarına vermekte hiçbir beis görmedi. Yalnız bunu nasıl götürebileceklerini sordu. Çin elçisi, kayanın etrafına odunlar yığdı. Üzerine fıçılarla sirke döktü. Odunlara ateş verince, kaya pare pare dağıldı. Elçi bu parçaları dikkatle toplatarak, arabalarla Çin'e sevk etti. Orada sihirbazlar, bunu yağma ettiler. Her parçası dünyanın dört bir köşesine gitti. Bunun bir parçası nereye gittiyse, orada feyiz, bereket, saadet husûle geldi. Türk yurdu ise bilakis, bütün feyzini, yümnünü birden kaybetti. Kut Dağı gidince, Kumlançu'da bütün yeşillikler sarardı. Irmakların, derelerin suyu çekildi. Semânın rengi değişti. Bir kasvet bağladı. Bütün kuşlar, yabanî hayvanlar, ehlî hayvanlar, hattâ memedeki çocuklar: "Göç, göç, göç!" diye bağrışmaya başladılar. Bir taraftan salgın hastalıklar, insanları kırıyordu. Yedi gün sonra Yulun Tigin öldü. "Göç!" sesleri devam ediyordu. Türkler anladılar ki bu ülkenin yer-suları artık kendilerinin orada kalmasını istemiyor. Çadırlarını yıktılar. Eşyalarını, çoluk çocuklarını hayvanlara yüklediler. Göç etmeye başladılar. Akşam olunca, "Göç!" sesleri duruyordu. Sabahla beraber tekrar başlıyordu. Turfan ülkesine gelinceye kadar, "Göç!" nidaları devam etti. Orada artık bu sesler kesildi. Demek ki buranın yer-suları kendilerini kabul ediyordu. Turfan'da yerleştiler. Beş Ordunun torunları, galiba beşli teşkîlâtı muhafaza ediyorlardı. Bundan dolayı olacak ki oturdukları yere *Beş Balık* yani "Beş Şehir" nâmını verdiler. (Kâşgar'da evvelce altılı teşkîlâta mâlik bir budun oturmuş olacak ki o ülkeye de "Altı Şehir" nâmı verilirdi.)

Bu menkıbe kutun zuhurunu bildirdiği gibi, Türklerin ilk göçünün de, kuta kıymet vermemelerinden dolayı vukua geldiğini izah ediyor. Bizans müverrihlerinin rivayetine göre, Avrupa'ya gelen Hunların önünde köpeğe benzer bir hayvan kılavuzluk edermiş ve "Göç, göç,

göç!" diye bağırırmış. Türkler, ne zaman millî harsa kıymet vermeyerek ecnebî irfana kıymet vermişlerse ve kendi milletlerini beğenmeyip başka milletlerin mukallit ve perestişkârı olmuşlarsa, böyle bir göç felâketine uğramışlardır. Kut Dağ[ı], millî vicdanın bir timsâlinden başka bir şey değildi. Onu Çinlilere feda etmek, gayet büyük bir günahtı. Göç bu günahın kefareti idi.

3. *Oğuz Han Menkıbesi*

Oğuz dini, "Oğuz Han" adlı bir kahramanla başlar. Türk an'anesi, Oğuz Han'ın şeceresini, bu sûretle zapt etmiştir:

Türklerin ilk ceddi "Türk Han" yahut "Ebülce Han"dır. Çadır yapmasını, ibtidâ düşünüp icat eden bu zâttır. Bunun "Tutuk", "Amlak", "Barsacar", "Çigil" nâmında dört oğlu oldu.

"Türk Han"dan sonra yerine "Tutuk Han" geçti. Bu, bir gün geyik avlamıştı. Geyiği kebap ederken, bir parçası yere düştü. Meğer orası tuzla imiş. Kebap, tuzun verdiği çeşni ile gayet lezzetli oldu. Tutuk, bu lezzetin topraktan geldiğini anladı. Bu sûretle tuz keşfolundu.

Tutuk'tan sonra "Köyük Han" ve "Elçi Han" reis oldular. Bunlardan sonra "Dib Yabgu Han" [Dipbakuy Han] tahta çıktı[56a]. Bunun "Bogu Han" olduğunu ve ilk Türk dininin bunun tarafından tesîs edildiğini gördük.

Dib Yabgu'dan sonra, birtakım hükümdarlar gelip geçiyor. Nihâyet "Alınca Han" tahta çıkıyor. Bunun zamanında itikatlar bozuluyor, ibâdetler terk ediliyor, mukaddesata riâyet kalmıyor. Alınca Han'ın iki oğlu vardır: "Moğol Han", "Tatar Han" Moğol, "Bogu İli", Tatar "Tat Eri" sûretinde tahlîl olunabilir. Tat "cahilî" demektir. Demek ki bu devirde Türkler, "mümin" ve "cahil" nâmlarıyla iki kısma ayrılmışlar. Bu iki şehzâdenin isimleri, bu iki kısmın unvânları olsa gerek.

"Moğol Han"ı, şimdiki Moğolların ceddi addetmek hatadır. Çünkü göreceğimiz veçhile, Oğuz Han ve umum Türkler bunun torunları addolunuyor. Tatarların ise, o zaman Mançurya'da[56b] sâkin bulunan "Avar", "Suvar" ve "Cücen" kavimlerinin ecdadı olduğunu göreceğiz.

Moğol Han'ın ahfadıyla Tatar Han'ın torunları arasında, uzun zamanlarca muhârebeler olduğunu da göreceğiz. Moğol Han'ın dört oğlu vardır: "Kür Han", "Küz Han", "Or Han", "Kara Han"

"Oğuz Han" işte bu "Kara Han"ın oğludur. Oğuz dünyaya gelince, üç gün üç gece anasının rüyasına geldi. "Hak dini kabul etmezsen, açlıktan ölürüm de, sütünü emmem!" dedi. Anası hak dini kabul etti. Oğuz ondan sonra [annesinin] sütünü emdi.

Oğuz bir yaşına gelince, babası âdet veçhile bir ziyafet yaptı. Kavmin bütün büyüklerini davet etti. Bunlara: "Oğlumuz bir yaşına geldi. Buna

bir ad koyunuz!" dedi. Bunlar söz söylemeye meydan bulmadan Oğuz derhâl lakırdıya başladı. "Benim adım Oğuz'dur." dedi. Bunun üzerine ona bu adı verdiler.

Oğuz evlenecek yaşa gelince, babası ona kardeşi "Kür Han"ın kızını aldı. Oğuz, kızı kendi dinine davet etti. Kız, babasının anasının dininden ayrılmayacağını söyledi. Oğuz bu kızdan ayrıldı. Babası ona ikinci amcasının, yani "Küz Han"ın kızını aldı. Onunla da aynı netice vukua geldi.

Oğuz bir gün avdan dönerken, bir çeşme başında kızların çamaşır yıkamakta olduklarını gördü. Bunların arasında üçüncü amcası "Or Han"ın kızını, tanıdı. Kızı yanına çağırarak konuştu. Diğer amcaları kızlarından, kendi dinine girmedikleri için ayrıldığını, eğer bu dini kabul ederse, kendisiyle izdivâc etmek istediğini söyledi. Kız dedi ki: "Ben hangi dinin hak olduğunu bilmem. Fakat sana itimadım vardır. Sen hangi dinde olursan, ben de onu tercih ederim." Bunun üzerine, babasına müracaat ederek bu üçüncü kızla evlendi.

Bir gün Oğuz uzak yerlere ava gitmişti. Kara Han, ailesine bir ziyafet çekti. Söz arasında, Oğuz'un niçin evvelki zevcelerini istemediğini sordu. Gelinler, Oğuz'un teklifini anlattılar. Mesele tehlikeliydi. Kara Han, kavmin ulularını çağırarak müşavere etti. Oğuz'u avda yakalayıp öldürmeye karar verdiler. Kara Han haber göndererek kavmini ava davet etti. Bu meseleden haber alan küçük gelin, Oğuz'a hemen işi bildirdi. Oğuz da, kendi taraftarlarına haber gönderdi. Fakat bunlar azınlıktılar. Kara Han'ın kardeşlerinin birçok oğulları vardı. Bir aralık onlar da hep, Oğuz'un tarafına geçtiler. Oğuz onlara, "Uygur" nâmını verdi. Nihâyet muhârebede Kara Han, kimin attığı bilinmeyen bir okla vuruldu. Oğuz babasının tahtına çıktı.

Oğuz hükümdar olduktan sonra, dinî muhârebelerine başladı. Birer birer bütün Türk budunlarını kendi dinine ithal etti. Bu muhârebelerin tafsilâtı *Câmi'ü't-Tevârih*'te yazılıdır.

Oğuz Han'ın "Gün Han", "Ay Han", "Yıldız Han", "Gök Han", "Dağ Han", "Deniz Han" nâmlarında altı oğlu oldu. Bunlardan Oğuz ilinin altı "oguş"u vücûda geldi. İlk üç şehzâdeden doğan oguşlara "Boz Ok", son üç şehzâdeden doğan oguşlara "Üç Ok" denildi. Birinciler Oğuz ilinin sağ kolunu, ikinciler sol kolunu teşkîl etti. Menkıbe, bu taksimatın sebebini şu sûretle anlatıyor:

Bir gün Oğuz Han büyük oğulları Gün, Ay, Yıldız hanları gündoğusu tarafına, küçük oğulları Gök, Dağ, Deniz hanları günbatısı tarafına ava gönderdi. Bunlar birçok avlarla beraber, buldukları şeyleri de getirdiler. Büyük kardeşler bir altın yay, küçük kardeşler ise üç altın ok bulmuşlardı. Oğuz Han, altın yayı üçe taksim ederek her birini büyük şehzâdelerden birine verdi. "Size 'Boz Ok', denilecek. Oğuz ilinin sağ kolunu teşkîl ede-

> ceksiniz. Ok yaya tâbi olduğu için, hükümdarlık sizin soyunuzda kalacak, küçük kardeşlerinizin soyları, vezir ve emir olarak, onlara tâbi olacaklardır." dedi. Üç altın oku da küçük şehzâdelere vererek ve " Siz de Oğuz ilinin sol kolunu teşkîl edeceksiniz! Ve büyük kardeşlerinize tâbi olacaksınız!" dedi. Sonra her şehzâdenin dörder oğlu dünyaya gelmekle, her oguş dörder boya ayrılmış ve Oğuz ili, yirmi dört boyu muhtevî olmuştur.

Bu teşkîlâtın mâhiyetini de, ileride göreceğiz.

Oğuz Han, Oğuz ilini tanzim ettikten sonra, bunlara altı müttefik budun da iltihak etti. Bunlar: "Uygur", "Karluk", "Kanklı", "Kıpçak", "Kalaç", "Ağaç Eri" budunları idi. Demek ki Oğuz ilinin altı oguşu ile, altı da ulusu vardı.

Oğuz mankıbesi, Uygurca bir metinde, başka bir şekilde anlatılıyor. Radloff'tan naklen Köprülüzâde Fuad Bey'in *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (Kitap 1, s. 59), şu sûretle icmâl edilmiştir:

> "Oğuz doğduğu zaman yüzü mavi, ağzı ateş gibi kırmızı, gözü, saçı ve kaşları siyah bir dünya güzeliydi. Annesinin memesinden ilk sütü emdikten sonra, bir daha emmedi. Yiyecek istedi, lakırdı etmeye başladı. Kırk günde büyüdü; dolaşıp oynuyordu. Oğuz'un ayakları öküze, vücûdu kurda, göğsü ayıya benzerdi. Böğürleri kıllı idi. At sürüsü güder, beygire binerek izinsiz avlanırdı. Günler, geceler geçti, delikanlı oldu. O sırada bu memlekette, büyük bir orman vardı, içinden dereler, ırmaklar akardı, hayvanlar, kuşlar çoktu. Bu ormanda, büyük bir canavar da vardı; beygirleri parçalayıp yer, insanları yutardı. Kahraman Oğuz, bunu öldürmeye karar verdi. Bir gün mızrak, ok, yay, kılıç, kalkan ile, beygire atlayarak ava gitti. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği bir av kırbacıyla ağaca bağlayarak çekildi gitti. Sabah oldu, gün doğarken oraya geldi, lâkin canavar onu almıştı. Bunun üzerine bir ayı yakaladı, altın işlemeli kemeriyle bir ağaca bağlayarak, çekildi gitti. Sabah oldu. Gün doğarken oraya geldi, lâkin canavar onu da almıştı. Artık Oğuz ağacın altına yerleşti. Canavar tekrar gelince başıyla Oğuz'un kalkanına çarptı. Oğuz mızrağı ile onun kafasına vurarak öldürdü. Kılıcıyla da kafasını kesti, çekildi gitti. Tekrar geldiği zaman bir akbabanın onun barsaklarını yemek için geldiğini gördü: Onu da öldürdü.
>
> Oğuz bir gün tanrıya ibâdet ediyordu. Birdenbire ortalık karardı: Gökten mavi bir ışık düştü, güneşten ve aydan parlaktı. Oğuz ona karşı gitti: Bu ışığın ortasında, tek başına bir kız oturuyordu. Çok güzeldi, başında Kutupyıldızı gibi yanan parlak bir işaret vardı. O kadar güzeldi ki, gülünce mavi gök de gülüyor, ağlayınca mavi gök de ağlıyordu. Oğuz onu görünce, aklı başından gitti, sevdi, aldı. Günler, geceler geçti. Oğuz'un bu kızdan üç oğlu oldu: "Gün", "Ay", "Yıldız" isimlerini verdiler. Oğuz bir gün ava gitmişti. Uzaktan bir gölün ortasında, bir ağaç ve ağacın kapısında yalnız bir kız gör-

dü. O kadar güzeldi ki görenler bayılır, süt veya kımız olup akardı. Oğuz onu görünce, aklı başından gitti. Sevdi aldı. Günler geceler geçti. Oğuz'un bu kızdan üç oğlu oldu. "Gök", "Dağ", "Deniz" adını verdiler. Oğuz Han bir şölen (yani umumî bir ziyafet) yaptı. Şölenden sonra tiginlere ve halka emretti ve dedi ki: "Ben artık sizin hakanınızım, siz bana hizmet edeceksiniz!" Sonra dört tarafa emirler vererek, hakanlardan itâat diledi. "Bana tâbi olanlara hediyeler verip dost bileceğim. Olmayanları düşman bileceğim" dedi.

O vakitler sağ tarafta "Altun Kaan" vardı. Oğuz'a hediyeler, altınlar, gümüşler, akik ve zümrütler gönderdi. Solda "Urum Kaan" vardı. Birçok ordulara, şehirlere mâlikti. Bu kaan Oğuz'un fermanını dinlemedi. O vakit Oğuz, ordusunu hazırladı. Sancağını çekti, atına bindi. Kırk gün sonra "Buz Dağ" eteklerine geldi. Bir sabah Oğuz'un yurduna[57] gün ışığına benzer bir ışık girdi: İçinde boz tüylü, boz yeleli erkek bir kurt göründü ve Oğuz'a yol göstermek istediğini söyledi. Ondan sonra kurdun arkası sıra gittiler. Nihâyet kurt "İdil Müren" kenarında durdu. Oğuz'un askeri de durdu. Orada siyah bir adada cenge giriştiler. Nehrin suyu kan damarı gibi kıpkırmızı oldu. Nihâyet "Urum Kaan" kaçtı. Memleketi, hazinesi, halkı Oğuz'a kaldı. Onun "Urus Beg" adlı bir kardeşi vardı. Urus Beg oğluna dağ tepesinde "Tering Müren" arasında müstahkem bir şehir ısmarlamıştı. Oğuz o şehre doğru yürüdü. Urus Beg oğlu haber gönderdi: "Bizim saadetimiz senin de saadetindir. Tanrı bu toprağı sana bağışlamış, ben sana başımı verir, saadetimi feda ederim." dedi. Oğuz "Sen bana çok altın verdin ve şehri iyi muhafaza ettin, sakla" dedi. Bundan onun adı da "Saklab" oldu. Tekrar ordusuyla İdil'i geçti. Orada büyük bir hakan yaşıyordu. Oğuz onun da ardına düştü; "İdil suyundan akacağım." dedi. Orduda "Uluğ Ordu Eşpüteng" isminde bir tigin vardı. Burası çok ağaçlık bir memleket olduğundan, onlardan kesti, ağaçların üzerine binerek nehri geçti. Oğuz gülerek dedi ki: "Sen de benim gibi bir hakan ol, sana 'Kıpçak' densin." Tekrar yoluna devam etti. Bu aralık boz tüylü, boz yeleli kurt tekrar göründü: "Ordu ile yürüyerek tiginleri, halkı buraya getir, ben önden size yol göstereceğim." dedi. Yürüdüler. Oğuz Han vadide bir aygıra bindi, onu pek seviyordu. Fakat at çölde gözden kayboluverdi. Burada yüksek bir dağ vardı.Tepesi daima karlı olduğundan "Buz Dağ" derlerdi. Oğuz atının kaçmasına çok kederlendi. Orduda büyük kahraman bir tigin vardı. Yüksek dağa tırmandı. Dokuz gün sonra Oğuz'a atını getirip verdi. Her tarafı karla bembeyaz olduğundan Oğuz ona, birçok hediyelerle beraber, "Karluk" adını verdi. Ve birçok tiginlerin üzerine han yaptı. Tekrar yola düzüldüler. Yolda büyük bir ev gördü. Damı altından, pencereleri hâlis gümüşten ve demirdendi. Kapısının anahtarı yoktu. Orduda "Tomurdu Kağul" adlı akıllı bir adam vardı. Oğuz ona "Burada kal, aç, sonra orduya gel." dedi. Ve "Kalaç" adını verdi. Tekrar yola düzüldüler. Yine bir gün boz tüylü, boz yeleli kurt, birdenbire durdu. Ordu da ona uydu. Burası ekilir bir ova idi. "Çürçet" derler idi. Burada büyük bir kavim yaşardı. Birçok beygirleri, sığırları, inekleri vardı;

birçok altın ve gümüşlere, elmaslara mâliktiler. Bunlar Oğuz'a karşı çıktılar. Ok ve kılıçla şiddetli bir cenk oldu. Oğuz galip geldi, Çürçet hanının başını kesti, ahâlîsini itâate aldı. Burada birçok mallar ele geçti. Lâkin yük hayvanları, katır, öküz pek azdı. Oğuz'un ordusunda "Barmakluk Çosun Bilig" adlı akıllı bir adam vardı. Hemen bir kağnı yaptı, malları oraya doldurdu. Hayvanları da koştu. Herkes onun gibi arabalar yapıp eşyasını yükletmeye başladı. Oğuz Han bunu görüp güldü. Ve ona "Kanklı" (= kağnılı) adını verdi. Tekrar yürüdüler. Boz saçlı, boz yeleli kurt önde idi. Tangut ve Şagam memleketine gittiler. Birçok cenklerden sonra Oğuz oraları da ele aldı. Gayet gizli bir köşede çok zengin, çok sıcak bir memleket vardı. Adına "Baçak"[58] derlerdi. Burada birçok vahşî hayvanlar, av kuşları yaşardı. Ahâlînin yüzü siyahtı. Hakanı, "Masar" adlı birisiydi. Oğuz onu da yendi, kaçırdı, memleketini zaptetti. Oradan atına binerek memleketine, yurduna döndü.

Oğuz Han tarafında beyaz sakallı, koyu saçlı, pek akıllı biri vardı. Pek anlayışlı, pek iyi düşünür bir adam idi. Bir bakıcı olan bu adamın ismi "Uluğ Türk" idi. Bir gün rüyasında, bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay, doğudan batıya kadar uzanıyor ve bu üç ok, gece tarafına uçuyordu. Uyanınca bunları Oğuz'a bildirdi. Ve bir nasihat etti. Oğuz onun nasihatini tutarak ertesi sabah, büyük kardeşleri, küçükleri çağırdı. Dedi ki "Artık ihtiyarladım. Benim için artık hükümdarlık kalmadı. Gün, Ay, Yıldız, siz güneşin doğduğu tarafa; Gök, Dağ, Deniz, siz de gece tarafına gidiniz!" Çocuklar bu emri yaptılar. Gün, Ay, Yıldız birçok hayvanlar ve kuşlar öldürdükten sonra altın bir yay buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz yayı üçe ayırdı: "Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun. Yay gibi oku göğe fırlatınız!" dedi. Öbür üçü birçok hayvanlar ve kuşlar öldürdükten sonra, çölde üç gümüş ok buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz oku üçe ayırdı:" Ey küçük kardeşler, ok sizin olsun. Yay oku atar, siz de ok gibisiniz." dedi. Bunun üzerine büyük bir kurultay topladı. Herkesi çağırdı. Obasının sağına, kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir altın tavuk ve tavuğun ayağına beyaz bir koyun bağlattı. Sol tarafına kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir gümüş tavuk ve tavuğun ayağına bir siyah koyun bağlattı. Sağ tarafta "Boz Oklar" oturuyordu, sol tarafta "Üç Oklar" oturuyordu. Böylece kırk gün kırk gece geçirerek eğlendiler. Bundan sonra Oğuz, yurdunu oğulları arasında taksim etti: "Ey oğullarım, çok yaşadım, mızrakla çok cenk ettim, çok ok attım, çok aygırlara bindim. Düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Gök Tanrıya her şeyi feda ettim, size de yurdumu veriyorum." dedi.

Dede Korkud Kitâbı'nın[59] birinci Oğuznâmesinin mevzuunu teşkîl eden *Boğaç Han* da, Oğuz Han olmak melhûzdur. "Boğaç", "boğa" kelimesinden müştaktır. Boğaç on beş yaşına gelinceye kadar adsızdı; bu yaşta, dövüş için hazırlanmış bir boğayı mağlûp ederek öldürdükten sonra, "Boğaç" ismini aldı. Babasının kırk yiğidi Boğaç'ı kıskandıkları için, izin-

siz ava çıkıyor diye aleyhinde iftirada bulundular. Babası onu öldürmek için, bir sürgün avı tertip etti. Avda oğlunu okla yaraladı.

Halk kitapları arasında *Şah İsmail* isminde bir kitap vardır ki bunun kahramanı da, "Oğuz Han"dan başka bir şey değildir. Şah İsmail de, on beş yaşına kadar isimsiz kalıyor. Ona da babası düşman oluyor, o da Oğuz Han gibi üç kızla evleniyor. Bu dört misal mukayesesinden, Oğuz menkıbesinin müşterek bir şekli çıkarılabilir.

4. Şane Menkıbesi

Şane, Türkleri Cücen Tatarlarının hâkimiyetinden kurtaran kahramandır. "Şane" Moğolcada "kudret" manâsınadır. "Börte Çino / Şane", "Bozkurt" demektir. Türkleri Ergenekon'dan yani millî felâketten kurtaran bu "Şane" adlı kahramandır. Hakaniye Devletinin müessisi olan Karluk hakanları, İslâmiyet devrinde bile Şane'nin evlâdı olmakla iftihar ediyorlardı (*Mürûcü'z-Zeheb*)[60].

Kendilerini Şane'ye nispet eden, yalnız Göktürkler değildi. Oğuzlar ve Cengiz zamanında Moğollar, kendilerini Şane evlâdı addediyorlardı. Zaten Moğollar hâlis Oğuz olduklarını iddia ediyorlardı. *Ergenekon Menkıbesi* yanlış olarak Göktürklere nispet edilmiştir. *Câmiü't-Tevârih* ve diğer menbalar, Ergenekon'u Oğuzlara isnat ediyor. Ma'mâfîh Ergenekon Oğuzlarda, Dokuz Oğuzlarda, Göktürklerde, Karluklarda müşterektir. Çünkü hepsinin an'ane ve menkıbesinde "kurt halâskârlığı" vardır. Bundan başka Cücenlere karşı ilk isyan edenler Huei-Hular yahut Talaslar yani Oğuzlarla Dokuz Oğuzlardır (Deguignes). Türk istiklâli bunların isyanıyla başlar. Göktürkler sonradan Cücen boyunduruğundan kurtulmuşlardır.

5. Huei-Hularda yani Dokuz Oğuzlarda Kurt Menkıbesi[61]

Hiung-nu hükümdarlarından birinin gayet güzel iki kızı vardı. Bir gün kendi kendine, bu kadar güzel kızları ademoğullarına vermek münasip olup olmayacağını düşündü ve nihâyet onları doğrudan doğruya "Tanrı"ya takdime karar verdi. Bu maksatla kendi imparatorluğunun hududu üzerinde hâli bir mahal intihâb ederek, çok yüksek bir kule yaptırdı. Ve "Tanrı"dan, kızlarını kendisine zevce olarak almasını niyaz ve istirham ederek, onları götürüp kuleye bıraktı. Nihâyet kulenin önünde, ihtiyar bir kurt gözüktü. Kulenin dibine yapışarak gece ve gündüz ulumaya başladı, hattâ orada kendine bir in yaparak, üç ay hiç

kımıldamadan orada kaldı. Kızlardan biri, hemşiresine dedi ki: "Babamız bizi Tanrıya takdim için burada bıraktı. Sakın bu kurt Tanrı tarafından gelmiş olmasın? Ve hemen kuleden inerek kurdun yanına gitti; onun zevcesi oldu. Çocuklar doğurdu. Ve Huei-Hular onun neslinden türedi*

Huei-Huların menkıbesi, bu kavmin kendisini kurt neslinden addettiğini gösterir. Sancaklarının başında kurt başı bulunması da bunu müeyyettir** Gerek bunlar ve gerek Talaslar, Kanklılar, Oğuzlar ve Göktürkler, seslerinin kurt sesini andırdığını iddia ederler. Kurt sesi çıkarmaya çalışırlardı.

6. Oğuzların Ergenekon Menkıbesi

Moğollara (yani Oğuz soyuna), "İlhan" padişah olmuştu. Tatarların hanı da "Sevinç Han"dı. Moğollar o taraftaki bütün kavimlerden daha kalabalık oldukları için, hepsini ayrı ayrı ezerlerdi. Moğollardan çok darbe yiyen "Sevinç Han", "Kırgız Han"ı ve sâir illeri kandırdı, hep birden Moğollar aleyhine ayaklandılar. Nihâyet hile ile onlara galebe ettiler. Moğollar hep bir arada yaşadıkları için, düşmanları onları ortadan kaldırdılar. Yalnız "İlhan"ın "Kıyan" isminde bir oğlu vardı ki, o sene evlenmiş idi. Bir de "Nukuz"[62] adlı bir yeğeni vardı. Bunlar zevceleriyle beraber düşmanların ellerinden kaçıp, bir memlekete geldiler. Orada at, davar, deve mebzuldü. Bunlar bu malları sürerek, bir sarp dağ içinde kar yığılı bir yola uğradılar. Bu yol çok tehlikeliydi. Fakat oradan geçtiler. Yalnız bir tek yolu olan bu dağ içerisi, geniş ve güzeldi. Akarsular ve çeşmeler, türlü sebzeler, yemişler, av hayvanları vardı. Hayvanlarının kışın etini, yazın sütünü yiyip içtiler. Derisini giydiler. Dağların karı eridi. Oraya "Ergenekon" dediler. Bu iki adamdan, çok nesil üredi. Dört yüz yıl burada kalıp çoğaldılar. Nihâyet buraya sığmayacaklarını anlayarak, çıkmaya karar verdiler. Fakat yol bulunmuyordu. Bir demirci dedi ki: " Burada demirden bir dağ var, onu eritelim." Hemen dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür koydular. Yetmiş deriden körük yapıp, yetmiş yere de koydular. Birikip körüklediler. Derhâl yüklü deve çıkabilecek kadar yol oldu. Çıktılar ve Tatarlardan intikam aldılar. Bu esnada hükümdarları Börte Çino (Bozkurt) idi***

* Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt I, sahife 69.

** Eyzan [*Age.*].

*** Eyzan, sahife 67.

7. Tukyuların Menkıbesi

Tukyuların menkıbesi, iki şekilde Çin tarihlerine geçmiştir:

1) Hiung-nularla aynı cinsten olan Tukyular,, Hiung-nu memleketinin şimâlindeki Su krallığından çıkmışlardır. Reisleri "Ka-Pan-Pu"nun on altı kardeşi vardı ki, bunlardan birisinin anası bir kurttu. Kurttan doğmuş olan "Y-uhs-nii-Chouoctions" rüzgârlara ve yağmurlara hükmediyordu. Düşmanları diğer kardeşlerini mahvettikleri zaman, bu, tabiatıyla o felâketten kurtuldu. Bunun iki zevcesi vardı; biri Yaz Tanrısının, diğeri Kış Tanrısının kızıydı. Bunlarda[n] da ikişer oğlu olmuştu. Kendi kavmi bu çocukların en büyüğü olan "Na-Tu-Lu-Şi"yi hükümdar yaptılar; o, o zaman "Tukyu" adını aldı. Bunun on zevcesi olduğu için, çocuklarından her biri annelerinin adını almışlardı. "Kurt" (= "A-see-na") bu isimlerden biriydi; ve bu ismi ilk taşıyan hükümdar "A-hien-che" idi.

2) Tukyular ibtidâ Garb denizinin (= "Si-hai") –veya Hazar Denizi'nin– Garb kenarlarında oturuyorlardı. Komşu bir kavim, bunları kâmilen mahvetti. Yalnız bir delikanlı kaldı ki, onu öldürmeye cesaret edemeyerek ellerini, ayaklarını kesip büyük bir bataklığa bıraktılar. Burada bir dişi kurt ona baktı, yiyecek getirdi, hayatını kurtardı. Bu esnada kurt bundan gebe kaldı. Komşu kavmin hükümdarı, bunu gidip öldürmek için bir asker tâyin etti. Asker gittiği zaman kurdu delikanlının yanında gördü. Kurt bu aralık, bir ma'bûdun yardımına mazhar olmuş gibi, delikanlıyı oradan alarak denizin şark tarafına geçirdi ve bir dağın üstüne indi. Bu dağ *Kao-Çang* memleketinin şimâl-i garbisinde idi. Dağın eteğinde bir mağara vardı. Kurt oraya girdi. Orada yeşiliklerle "mâlâmâl" ve iki yüz "li" vüsatinde bir saha buldu. Orada on oğlan doğurdu ki bunlardan biri, aile ismi olarak "A-see-na" (= Şane)" nâmını aldı. Diğer kardeşlerin en zekisi olduğu cihetle, biraz sonra hükümdar oldu. Ve neslini unutmadığını göstermek için, çadırının kapısı önüne, üzerinde bir kurt kafası bulunan bir bayrak dikti. Nihâyet birçok nesillerden sonra, "A-hien-che" bunlara hükümdar oldu ve kavmini oradan çıkararak Cücenlerin tâbîyetine girdi.

8. Ergenekon Bayramı

Şecere-i Türkiyye'ye[63] göre (sahife 48) Oğuzlar ve Moğollar, Ergenekon'dan çıkılan günü ve onun saatini bellediler. Her sene o günde ve o saatte bayram yaparlar. Bir parça demiri ateşe sokup kızdırırlar. İptida han, bir âletle demiri tutup örse koyup çekiçle vurur. Ol günü gayet aziz tutarlar. Bu âyin, İlhanlık dininin en büyük ibâdetidir.

9. Sâir Türk Menkıbeleri

Üstûreler, ilâhlara taalluk eden maceralardır. Menkıbeler de kahramanlara yani nim ilâhlara isnat olunan sergüzeştlerdir. Gerek üstûrelerin, gerek menkıbelerin iki içtimâî rolü vardır:

Birincisi, âyinî roldür. Yani bu üstûreler ve menkıbeler bir içtimâ esnasında manzum yahut mensur olarak, musiki ve raksla müterafık ve gayr-i müterafık olarak okunursa, hattâ bazen dinî bir trajedi hâlinde oynanırsa sihriyen dinî bir tesir icrâ eder yahut büyük bir sevap kazanılmış olur. İkinci rolü, itikadîdir. Bu rolde kıymet, menkıbenin mevzuunda ve manâsındadır. Menkıbenin naklettiği vaka, herhangi bir teşkîlâtın yahut müessesenin ne sûretle tekevvün ettiğini izah etmek ister. Menkıbelerin birinci rolünü, *Dede Korkud Kitâbı*'nın on iki *Oğuznâmesi*'nde görüyoruz. Ozanı, bunları yirmi dört boy beyi şölende hazır iken, hanlar hanına hitaben inşat eder, aynı zamanda kopuzunu da çalar. Müslümanlarda *Mevlid-i Şerif* tilâveti nasıl âyinî mâhiyeti hâizse, bu Oğuznâmeler de, eski Oğuz Türkleri için öyle idi.

Menkıbelerin izahkâr rolüne gelince, bunu bilhassa İlhanlık dininde hâkim olan "il"in hâkimiyetinin izahında görüyoruz. İlhanlıkta bir il, "ak kemik" tanınıyor, diğerleri "kara kemik" itibar olunarak, bu ilin tâbiiyeti altına giriyorlar. Hakim olan ilin "ak kemik"liğini izah eden, işte bu menkıbelerdir. Yukarıda Dokuz Oğuzların, Oğuzların ve Göktürklerin ne sûretle ilâhî ve kutsî bir mâhiyeti hâiz bir kudretten ürediklerine itikat olunduğunu gördük. Hâkim olan il velâyet-i âmmeyi hâiz olmak için, mukaddes olmak lâzım gelir. Mukaddes olmak için de ya bir totemin, ya bir ilâhın sülâlesinden gelmesi şarttır. İlâh, kadınlara ya bir nur sütunu, yahut bir hayvan ve bazen de bir insan sûretinde tecelli eder. Bunlardan birisinden gebe kalan bir kadın, ilâhzâdeler doğurur. Bunlardan türeyen bir "il" hâkimiyeti, velâyet-i âmmeyi hâiz addolunur.

"Bogu Han" ve "Oğuz Han" menkıbelerinde nur sütununun, totemlerin, semâvî kızların mevcudiyeti gösteriyor ki bütün Türk menkıbeleri, İlhanlık dininin cürsûmelerini hâizdir. Her budunun, her "il"in kendini mukaddes tanıması ve diğer zümrelere müreccah görmesi tabiîdir. Zaten, budun ve il devrelerinde de, izdivâc cemiyetin dâhilindedir. Bir fert kendisine yalnız kendi budununun yahut ilinin kızlarını küfüv görebilir. Bütün bu vakıalar, cemiyetin ilâhî bir menşeden gelmesi itikadı ile izah olunabilir.

Alan Kova.- Alan Kova adlı melîkenin çadırına gökten yeşil gözlü bir ilâh iner. Alan Kova bundan gebe kalır. Kayı sülâlesi bunun iki oğlundan ürer (*Şecere-i Türkiyye*).

Kırk Kız.- Sağın Han adlı bir Kazak hükümdarının kızı, bir sabah erken, kırk câriyesiyle beraber gezmeye çıkarlar. Henüz güneş doğmamıştı. Bir ırmağın kenarına gelirler. Irmağın üzerine semânın nur sütunu

indiği için, suları gümüş gibi parlaktı. Kızlar suyun güzelliğine meftun olarak, parmaklarını ırmağa daldırırlar. Bu temas neticesinde, hepsi gebe kalır. Hükümdar, bunların hepsini bir dağa nefyeder. Orada bunların zürriyeti çoğalarak Kırgız kavmini vücûda getirirler.

Hia Prensesi.- Bu itikat, Çinlilerde de vardır. Hia sülâlesinin ilk vâlidesi olan prenses, bir gece dolaşırken bir yıldızın şuaından hâmile kalmıştır (Deguignes, Cilt I, kısım 1, sahife 8)

An'aneye göre Japon sülâlesi, güneş kızıyla bir kuştan; Tibetliler, bir prensesle bir maymundan; Kırgızlardan bir kabile, bir prensesle bir kızıl köpekten vücûda gelmişlerdir.

Eski Türklerde bu menkıbeleri izah için, senede bir kere, tabiî şehvetin galeyanı ile vücûda gelen bir aşk gecesine inanırlardı. Bu aşk gecesinde, kadın her neye dokunsa gebe kalırdı. Çünkü bu gece nur sütunu –ki buna "altın ışık" da diyebiliriz–, her şeyde mütecelli bulunurdu. Altın ışık bazen güzel bir erkek sûretinde bir kadının harimine gelirdi (Alan Kova), bazen bir yıldızın şuaı yahut bir ırmağın suyu vasıtasıyla temas ettiği bir ağacı yahut bir kızı gebe bırakırdı.

Bu aşk gecesi, her ilin, kendisine ilâhî bir kutsiyet, semâvî bir asabiyet[64] vermesine hâdim oluyordu. Altın ışık'tan doğan insanlar, ak kemik olurlardı, diğer budunlar ise kara kemik kalırlardı.

Aşk gecesinde ilâhlar, ilâheler ve insanlar arasında muaşakalar cereyân etmesinden, birtakım üstûreler doğmuştur ki birkaçını aşağıda göreceğiz.

Aşk Üstûreleri

1. Güneş Hanım

Yakutlara göre, Ulu Toyon[65], Ay Toyon'un kızı Güneş Hanım'a âşık olmuş. Ulu Toyon, Altaylılarda "Ugan", Oğuzlarda "Gök Han"dır. Ay Toyon, Altaylılarda "Bay Ülgen", Göktürklerde "Gök Tanrı"dır. Ulu Toyon babası Seçen'e der ki: "Ay Toyon'un semâsına çık; bana, onun kızı Güneş Hanım'ı iste! Ne kadar çok ağırlık isterse hiç esirgeme, kabul et."

Seçen hemen semâya çıktı, Ay Toyon'un otağına gitti. "Oğlum kızını [21] sevmiş. Onu [oğluma] verir misiniz?" dedi. Ay Toyon, "Peki veririm, fakat iki nişan isterim. Biri dalga:göl incisi, biri serap: çöl incisi."

Seçen bu haberi oğluna getirdi. Ulu Toyon istenilen iki nişanın tedarikini kolay gördü. Yerüstünde ve yeraltında ne kadar cinler, periler, ruhlar varsa hepsini davet etti. Cümlesi geldiler. Ulu Toyon dedi: "Ey kahramanlar! İçinizde benim istediğim iki armağanı bana getirmeyi kim üzerine alacak? Bu iki armağanı bulmak, getirmek gayet kolaydır. Biri dalga: göl incisi, biri serap: çöl incisi." Cemaatten bu teklifi kabul edecek hiçbir kahraman çıkmadı. Ulu Toyon teklifini tekrar etti. Yine cevap veren olmadı. Üçüncü teklifinde, bir kurt ile bir karga meydana geldiler. Bu iki armağanı getirmeyi üzerlerine alıyorlardı.. Fakat, kurt, dalgayı tutabilmek için uzun bacaklar istiyordu. Karga ise serabı görebilmek için keskin gözler talep ediyordu. Ulu Toyon, istedikleri şeyleri onlara verdi. "Haydi kahramanlarım! Gidin bana dalga ile serabı getirin" dedi.

Bu iki kahraman yola düştüler. Aradılar, taradılar, çalıştılar, uğraştılar. Ne kurt dalgayı tutabildi, ne de karga serabı ele geçirebildi. Asırlar geçti. Bir türlü iki armağan gelmedi. Ulu Toyon, istenilen nişanları veremedi ve Güneş Hanım'ı alamadı.

2. Çolbu Hanım

Yakutlarca Zühre'nin adı "Çolbu Hanım"dır. Bu genç kız, Ülker yıldızını seviyor, Ülker de Çolbu Hanım için yanıp tutuşuyor. Ne zaman ki,

Çolbu ile Ülker bir hizada birleşirler, kalpleri atmaya, göğüsleri kabarmaya, nefesleri gürleşmeye başlar. Bu nefesler birer dalga olur. Derhâl kasırga çıkar, ortalığı birbirine katar. Bundan dolayıdır ki Yakut Türkleri, Zühre ile Ülker bir hizaya geldiği zaman ürkerler.

3. *Öksüz Kız*

Bir kış günü, öksüz bir kız, su almaya gidiyordu. Vücûdu yarı çıplaktı. Üryan ayakları kardan şişmişti. Karnı açtı, kulakları soğuktan donmuştu. Gözleri yaşlı idi. Elinde, demir bir bakraç vardı. Çeşmeye gidiyordu. Birdenbire bir kasırga koptu. Ay, yukarıdaki köşkünden, bu zavallı kıza bakıyordu. Dedi ki "Mutlaka üvey anası bu kıza zulmediyor." Kıza acıdı. Kız o sırada, bir çalının içinde yürüyordu. Ay çalıya emretti, "Kızı al, gel!" dedi. Derhâl çalı, bir at oldu. Bir yandan gök alçaldı, bir yandan çalı yükseldi. Kız bakracıyla beraber, göğe geldi.

Şimdi Ay'ın hâlden hâle geçmesi, hep Öksüz Kız'ın geçirdiği serencamlara tâbidir. İlk gece Ay, gümüş bir yay gibidir. Kız büyüdükçe Ay da büyür. Fakat bazen kız otağa girer, halı dokumaya başlar. O zaman Ay, sevgilisini göremediğinden hasretle yüzü hilale döner. Bazen kızın keyfi coşarak, bakracıyla beraber göle koşar. O zaman Ay'ın yüzü bedirlenir.

Bundan başka gökte bir Beyaz Ayı vardı ki Öksüz Kızı sevdiği için, Ay'ı tutup boğmak ister. Fakat ona gücü yetmez. Yirmi beş gün Ay galiptir. Yalnız üç gün Ayı galebe çalar. İşte bu zamandadır ki, Ay görünmez.

Beşinci Mebhas

Türk Dinine Dâir Müteferrik Malûmât

1. *İç ve Dış*

Eski Türklerde, bütün mevcutların ruhları olduğunu gördük. Bu hâl gösterir ki Türk'ün nazarında her şey, "kutsî" idi. Kutsî olan şeyler, "mukaddes" ve "gayr-i mukaddes" diye ikiye ayrılır. Türkler mukaddese "ak", gayr-i mukaddese "kara" nâmlarını verirlerdi. "Kutsî"nin zıddı ise "la-kutsî"dir (profane). Türke göre hiçbir şey la-kutsî değildir, bundan dolayıdır ki Türkçede "la-kutsî" kelimesinin mukabili yoktur. Kutsî, "mukaddes" ve "gayr-i mukaddes" diye iki cinse ayrıldıktan sonra, mukaddes cinsinin de birçok nev'ileri vardır. Meselâ Tsin dinindeki dört renk, dört nev'i mukaddesliği gösterir. "Kızıl"ın mukaddesliği başka, "Gök"ünki başkadır. İl dinindeki ongunlar da, ayrı mukaddes nev'ileri gösterir. Bu nev'ilerden her birisi, ayrı bir âlem olduğu için diğerleri için kapalı gibi idi. Binâenaleyh her birisi kendisini *iç* addederek, diğer nev'e *dış* nâmını verir. Meselâ *Dede Korkud Kitâbı*'nda "Üç Oklar" kendilerine "İç Oğuz", budunlara "Dış Oğuz" diyorlar. Bu isimler, Üç Oklar'a göredir. Budunlara sorulsa, onlar da kendilerini "iç il", Üç Oklar'ı da "dış il" addederlerdi. Eski Türk zümreleri, şimdiki tarikatlar gibidir. Şimdi her tarikat, diğerine kapalıdır. Hâlbuki hepsi de, ehl-i tarikat nazarında mukaddestir. İşte bu tahlîl gösteriyor ki, eski Türklerde la-kutsî mefhumu olmamakla beraber, onun rolünü ifa eden bir kelime vardır ki o da "dış" kelimesidir. Filhakika dış il, sûret-i mutlakada la-kutsî değildir, fakat bir nev'i mukaddesliğe nazaran la-mukaddestir.

2. *Eski Türklerde Kâinat Telâkkisi*

Eski Türklerde kainat, üç âlemi muhtevîdir:

1) Orta Dünya, 2) Yukarıki Semâ, 3) Aşağıki Semâ.

Orta Dünya.- Bidâyette, "budun" devrinde, yalnız Orta Dünya telâkkisi vardı. Yer-sular, yeryüzünde idiler. Bunların babası olan "Ugan",

arzın göbeğinde otururdu; bunun Oğuzlarda müradifi olan "Gök Han"dan murat, "kürre-i havâiye" idi, asıl semâ değildi. Ortaya mensup ruhlar, bidâyette, dört tasnîfindeki mukaddes nev'ilere ayrılmıştı. Bilâhare bunlar da "ak" ve "kara" cinslerine ayrıldılar. O zamanlar ak olanlar "Yukarıki Gök"ün, kara olanlar "Aşağıki Gök"ün hükmüne tâbi oldular. İnsanlar hâl-i hayatlarında Orta Dünya'da yaşarlar. Orta Dünya'nın eski ismi "Jun"dur (= "Acun"). Orta Dünya'nın mıntıkaları ibtidâ dört iken, sonra sekiz, daha sonra da on yedi oldu.

Yukarıki Semâ.- İl dini, Yukarıki Semâ'yı ibtidâ üç kat olarak tasavvur etti. Oğuz'un sağ kolu Üç Ok'tan mürekkep olduğu için, Yukarıki Semâ'nın da üç kat olması tabiî idi. O hâlde Oğuzların "Yedi Tanrısı"dır ki "Yedi Kuday" nâmıyla Altay Türklerinin üçüncü kat göğünde kalmıştır. Sonradan Yukarıki Semâ, dokuz, daha sonra da on yedi kat olarak tasavvur edildi.

Aşağıki Semâ.- Aşağıki Semâ, İlhanlık dini teşekkül ettikten sonra tasavvur edildi. Altay Türklerinde bunun katları yedi yahut dokuzdur. Aşağıki Semâ'nın da kendine mahsus güneşi vardır. Fakat, bunun rengi kara olup siyah nurlar neşreder.

Ateşin Üç Nev'i.- Yakutlarda, ateşin üç nev'i olması, bu üç âleme nispetledir.

3. *Din Istılahları*

Eski Türkler, il devrinde, dine "nom" adını verirlerdi (*Dîvânü Lugāt*). Din kitabına da "nom" derlerdi (*Cihan-güşâ*). İl dininin ruhânî reislerine "toyon", kâhinlerine "kam" nâmlarını verirlerdi.

4. *İbadetler*

Şamanizm devrinde, dört mevsime mahsus kurban âyinleriyle, senenin ortasındaki büyük kurban âyini vardı. İl devrinde, Oğuzlarda *şölen* adlı ziyafet vardı. Oğuz'un yirmi dört boyu, bu ziyafette hazır bulunurdu. Her il, kendi sünügünden yiyebilirdi. Şölende, ozan kopuz çalarak Oğuznâmeyi okurdu. İlhanlık devrinde, demir âyini vardı. Bunlar büyük ibâdetler olup, ayrıca da her ilâh için kurbanlar kesiliyordu.

Notlar

"Türk Töresi"ne Dâir Taharrîler

1 *Lütfi Paşa Tarihi:* Özgün adı *Tevârih-i Âl-i Osman*, Osmanlı sadrazamı Lütfi Paşa'nın (1488-1563), Osman Gazi'den Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar on iki padişahın dönemini anlattığı tarih kitabı (basımı 1925; yb.: K. Atik, *Lutfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Ankara, 2001).

2 *Dîvânü Lugâti't-Türk* (Türk Lehçeleri Sözlüğü), Kâşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladığı Türkçe-Arapça sözlük (hazırlanışı 1072-1074). İlk Türkçe sözlük ve dilbilgisi olarak kabul edilen *Dîvân*'da o dönemin Türk boylarının tarihi, kültürü, coğrafyası hakkında bilgiler verilmekte, halk edebiyatı örnekleri sunulmaktadır. İlk Türk haritası da bu kitapta bulunmaktadır. Arap harfli baskısı 1333-1335 (1915-1917) tarihlerinde Kilisli Rifat [Bilge] denetiminde yapılmıştır. Besim Atalay yapıtı tıpkıbasım, çeviri ve dizin adlarıyla 4 cilt olarak yayımladı (1939-1943). R. Dankoff-James M. Kelly'nin de yayını vardır (3 cilt, 1982-1985). Ziya Gökalp, alıntılarında Arap harfli baskıyı kullanmıştır. YKY yayınında *Dîvân*'dan yapılan alıntılarda Arap harfli baskının yanı sıra B. Atalay çevirisindeki yerleri de ayraç içinde gösterilmiştir.

3 B. Atalay çevirisinde: "törü: gelenek, âdet. Şu savda dahi gelmiştir: "İl kalır, törü kalmaz." (vilayet bırakılır, görenek bırakılmaz). Bu sav geçmişlerin göreneklerine uymakla emr olunan kişi için söylenir." (1941: III, s. 221).

4 Atalay çevirisinde: " Tatıg közre tikenig tübre." (Tat'ın gözüne vur, dikeni kökle, kökünden çıkar.) (...) Bu savın yorulması böyledir: çünkü onlar vefasızdır. Dikenin hakkı kökünden kazılmak olduğu gibi, Uygur'un hakkı da gözüne vurulmaktır. (Atalay: II, s. 280-281).

5 Atalay çevirisinde: "Tat'sız Türk bolmas, başsız börk bolmas." (Tat'sız Türk, başsız börk olmaz) (Atalay: II, s. 81).

6 Metinde "savtta" biçiminde dizilmiş, "sûretle" biçiminde olacaktı.

7 bark: mezar anıtı.

8 *Kitâbü'l- İlmi'n-Na'fî'*, tam adı *Kitâbü'l-İlmi'n-Na'fî' fî Tahsîli's-Sarf-i Nahvi't-Türkî;* İngiliz bilgini Arthur Lumley Davids'in yazıp II. Mahmud'a sunduğu genel dilbilgisi kitabı (İngilizce baskısı 1832; Fransızcaya çevirisi 1836). Kitapta Uygur, Çağatay, Kazan ve Osmanlı Türkçesiyle yazılan kitaplardan örneklere yer verilmiştir. Ayrıca Türk uygarlığından, etnografyasından ve tarihinden söz eden bölümler de vardır.

9 Emile Durkheim (1858-1917): Fransız toplumbilimcisi. Sorbonne'da eğitimbilim profesörü oldu. Başlıca kitapları: *Toplumsal İşbölümü* (1893), *Sosyoloji Yönteminin Kuralları* (1894), *Din Yaşamının İlkel Biçimleri* (1912). Ziya Gökalp, Durkheim'ın toplumbilim ilkelerini benimsemiş, bu toplumbilim okulunun Türkiye'de tanınmasında öncülük etmiştir. *Türk Töresi* ve *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni hazırlarken, Durkheim'ın *Din Yaşamının İlkel Biçimleri* adlı kitabı ile *L'Année Sociologique* (1896-1913, 12 cilt) adlı yıllıklarından sıkça yararlanmıştır (Geniş bilgi için bkz. N. Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul, 1971).

10 Marcel Mauss (1872-1950), Fransız toplumbilimcisi. E. Durkheim'ın yeğenidir. College de France'da profesör oldu. *Dinler Tarihi Üzerine Çeşitli Yazılar* (H. Hubert ile, 1904), *Etnografya Elkitabı* (1945).

11 "Eski Türklerde İçtimâî Teşkîlat", S. 3, İstanbul, Temmuz-Ağustos (1915), s. 385-456.

12 E. Durkheim'ın *Les formes elementaires de le vie religieuse* (1912) adlı kitabı Hüseyin Cahit tarafından bu adla çevrilip yayımlanmıştır (2 cilt, 1923-1924).

13 Lucien Lévy Bruhl (1857-1939), Fransız toplumbilimcisi. Felsefe öğrenimi gördü. İlkel düşünüş ile modern düşünüş arasındaki fark üzerinde durdu. Avustralyalıların dinsel inanışları ve mitleri üzerinde çalıştı; *La Mentalité Primitive* (İlkel Düşünüş, 1922), *L'Âme Primitive* (İlkel Ruh, 1927) vd.

Birinci Mebhas

14 Edouard Chavannes (1865-1918), Fransız türkoloğu. Çin'e iki inceleme gezisi yaptı (1889-1893 ve 1907). *Documents sur les T'ou-Kiue (Turcs) Occidentaux* (Batı Tukyular [Türkler] Hakkında Belgeler, 1903) *Le cycle Turc de douze animaux* (On İki Hayvanlı Türk Çağı, 1906), *Mission archeologieque dans la Chine septentrionale* (Kuzey Çin'de Arkeolojik Sefer, 1913).

15 Z. Gökalp'ın metninde *serkerdedir* biçiminde yanlış dizilmiştir. *Türk Medeniyeti Tarihi*'ndeki gibi "sarıdır" olarak düzelttik.

16 Z. Gökalp'ın metninde "alış" biçiminde geçiyor. Z. Gökalp'ın *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı yapıtındaki bilgiye göre "aylık" biçiminde düzeltildi.

17 Arap harfli nüshada ara başlıklar verilirken buraya "3" yerine "4" denilmiştir.

18 Abdülkadir İnan, bu sözcüğü "İje Kıl" biçiminde okumaktadır (*Makaleler ve İncelemeler* I, Ankara, 1968, s. 458-461).

19 Abdülkadir İnan bu sözcüğü "Ayısıt" biçiminde okumaktadır (*Şamanizm*, Ankara, 1965, s. 34, 35, vd).

20 *Dîvân*'da "nek" olarak geçiyor (c. III, s. 1555).

21 Prof. Dr. Osman Turan'ın *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* (1941) adlı kitabında *Dîvânü Lug96ti't-Türk*'e göre yıl adları şöyle sıralanmıştır: sıçgan, ud, bars, tavışgan, lu, yılan, yund, koy, biçin, dakuk, it , tonguz. (s. 25 ve 104-106).

22 Ziya Gökalp'ın metninde bu başlık yok. Biz de metnin içeriğine göre Hikmet Dizdaroğlu yayınındaki gibi bu başlığı uygun gördük ve ara başlıkların numarasına bir daha müdahale etmiş olduk.

23 *Târih-i Cihân-güşâ:* İlhanlı devlet adamı ve tarihçi Alaeddin Ata Melîk Cüveynî'nin (1226-1282) Moğollarla ilgili tarih kitabı. Üç cilttir: birinci ciltte eski Moğol gelenekleri, Cengiz yasası, Cengiz'in akınları, Uygurların din, görenek ve efsaneleri anlatılır. İkinci ciltte Harizmşahlar ve Karahıtaylardan söz edilir; Ögedey'den Hulagu Han'ın İran'a gelişine kadar geçen sürede yaşayan Moğol hükümdarları konu edinilir.Üçüncü ciltte Möngke Han'ın tahta çıkışı, Hulagu'nun İran üzerine yaptığı akınlar, İsmaili kalesinin, Alamut'un alınışı ve mezhep ayrılıkları anlatılır. Cüveynî bu seferlere katılmıştır (basılışı: 1912-1937; Mirza Muhâmmed Kazvinî; Türkçeye çevirisi, M. Öztürk, 1998).

24 *Dîvân*'da "kasuk"un iki anlamı vardır: 1. ağaç kabuğu, 2. at derisinden yapılan tulum. (Atalay: I, 382).

25 *Dîvân*'da "kasuk" sözcüğünün değil, "kosık" ("fındık") sözcüğünün kadınlara ad olarak verildiği söylenmektedir.

26 Soru işareti Ziya Gökalp'a aittir.

27 Yukarıdaki gibi yazılmış olan bu kelimeyi H. Dizdaroğlu "Urhanhaykisiler" diye okumuştur.

28 Bir Türkmen topluluğu olarak günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiş olan Tahtacılar hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, 1980 (3. bs.), s. 174, 620, 646 ve "Tahtacılar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 82, İst., 1993, s. 8-12; Rıza Yetişen, Tahtacı Aşiretleri, İzmir, 1986; İsmail Engin, Tahtacı Kimliğine ve Demografisine Giriş, İst., 1998; Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, haz.: İsmail Görkem, Ankara, 2000; Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, haz.: Turhan Yörükân, Ankara, 1998.

29 Bu söz hakkında Orhan Şaik Gökyay'ın *Dedem Korkud'un Kitabı*'ndaki (İstanbul, 1973) açıklamalara bakılabilir.

30 Ziya Gökalp'ın metninde "od ana" sözleri yer almamaktadır, metnin bağlamına göre yerleştirildi.

31 Zemark (Zemarkhos): Bizans elçisi. Bizans imparatoru İustinos II (öl. 578), 568'de Avarlarla Sâsânîlere karşı Batı Göktürklerle ittifak yapmak için Zemark'ı elçi olarak görevlendirmişti.

32 bagış: sığın "alageyik" (K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, çev. A. B. Taymas, 1946: C. I, s. 78).

33 *Dîvân* (Atalay: I, 482).

34 *Dîvân*'da "öd", "ud" (öküz) (Atalay: I , s. 45, 346).

35 "Bogu" adı kaynaklarda değişik biçimde geçmektedir: "Bökü" (A. İnan, *Şamanizm*, Ankara, 1954: s. 6); "Bugu" (A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler* I, Ankara, 1968: s. 273); "Bögü" (B. Ögel, *Türk Mitolojisi* I, 1971: s. 73 vd; F. Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1972: s. 15).

İkinci Mebhas

36 Ziya Gökalp'ın metninde bu dipnot ya unutuldu ya da baskı sırasında düştü. Belki şu not vardı: *Dîvân* "él: iki bey arasında barışıklık." (Atalay: I, s. 49, 2000).

37 *Selçuknâme (Tevârih-i Âl-i Selçuk; Oğuznâme* adlarıyla da anılır): Yazıcıoğlu Ali'nin (XV yy) II. Murad'ın emriyle hazırladığı tarih kitabı.

38 Ziya Gökalp'ın metninde burada bir paragraf düştüğünü sanıyoruz. Bu paragrafta da büyük bir olasılıkla sünüglerin adları veriliyordu: "Hakan, Baş ve uca; Gün Han Oku, Sağ karı yagrın; Ay Han Oku, sağ aşıglu; Yıldız Han Oku, Üyegü (Üyeme); Gök Han Oku, Sol karı yagrın; Deniz Han Oku, Sol aşıglu; Dağ Han Oku, Ucayla; Hatun, Karın." Bu bölüm belirtilen paragrafa bağlanmaktadır.

39 Ziya Gökalp'ın eski harfli metninde eksikler vardı. Önceki sayfalarda verilen bilgilere göre tamamlandı.

40 "Ayhal, uruy, ayhal!" (Yardımını esirgeme, ihsân et, işit!" anlamındadır. (E. Pekarsky, *Yakut Dili Sözlüğü*, c. I, İstanbul, 1945, s. 46).

41 *Câmiü't-Tevârih*: İlhanlı vezirlerinden Reşîdeddîn Fazlullah'ın (1248-1318) Olcaytu'ya takdim ettiği Arapça tarih kitabıdır. 1. ciltte Türk ve Moğol tarihi, 2. ciltte ise İslam, Çin, Hint, İsrail ve Frenk tarihi anlatılmaktadır. Son ciltte "Oğuz Destanı" da yer almaktadır. İlhanlılara ait bölümleri kendisi yazmış, öbür bölümleri başkalarına yazdırmıştır. Minyatürlerle süslenmiş olan kitapta kurumlara ve ekonomik yaşama ilişkin bilgiler de verilmektedir (Yay.: Ahmet Ateş, 2 cilt, 1957-1962).

42 Uç kuş'la ilgili bilgiler yetersizdir. F. Sümer şunları yazıyor: "...Timur'un kumandanlarından Uç-Kara Bahadır'ın adındaki uç kelimesi, herhâlde bizim kuşu ifade etmektedir. Bu kumandanın adına bakarak tahmin etmek mümkün olabilir ki uç uç-kara, çal-kara, bay-kara türünden bir kuş olacaktır." (*Oğuzlar*, 1972: s. 207).

43 *İbn Bibî* (XIII. yy): İranlı tarihçi. Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad'ın korumasına girdi. Anadolu Selçukluları üzerine Cüveynî'nin emri üzerine Farsça yazdığı *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*'de 1192-1280 yılları arasındaki Anadolu Selçuklularını anlatır. (bs. 1956, A. S. Erzi; Türkçe çevirisi, 2 cilt, Ankara, 1996). Yazıcıoğlu Ali, kitabı Türkçeye çevirerek kendi kitabına almıştır (3. bölüm).

44 F. Sümer'e göre, "karı yagrın", "kürek kemiği" anlamına geliyor. (*Oğuzlar*, 1972: s. 208).

45 Ziya Gökalp'ın metninde "sağ aşıglu" biçiminde geçiyor; metnin bağlamına ve tarihsel bilgilere göre "sol aşıglu" olacaktır.

46 "Uça", *Dîvân*'da "sırt, arka" anlamına geliyor. B. Ögel, Reşîdeddîn'in "ucayla" sözünü "ucuyla / ucuyle" biçiminde kullandığını, bu sözün "uca-ilik" ("yılık") biçiminde yazılması gerektiğini belirtiyor ve Radloff'a dayanarak "uca-ilik"in "uca kemiği" anlamına geldiğini savunuyor (*Türk Mitolojisi* I , 1971: s. 371). F. Sümer ise sözcüğü "ucuyle" biçiminde yazıyor ve "sol umaca" olarak gösteriyor (*Oğuzlar* 1972: s. 208).

47 Ziya Gökalp'ın metninden bu "Hatun - Karın" satırının düştüğünü sanıyorum.

48 Z. Gökalp'ın *Türk Medeniyeti Tarihi*'nde 'kadın' olarak geçiyor (1341: s. 48).

49 Vastlav Leopoldoviç Seroşevski (1858-1945): Polonyalı yazar; Rus ve Leh dillerinde eserler (inceleme, derleme, öykü, roman) verdi. Sibirya'ya sürülünce Yakutları (Sahaları) yakından tanıma fırsatı buldu; bir Yakut kızıyla evlendi. Moğolistan, Çin, Japonya, Kore gibi ülkeleri gezdi (1902-1903). En ünlü eseri: *Yakutı* (1896, 2. baskı, 1993).

50 "Tanger" sözcüğünün "tanara", "tangara", "tengere" gibi söylenişleri de vardır (A. İnan, *Şamanizm*, 1954: s. 5, 28, 33 vd).

51 A. İnan "çıvı"yı "ruh"la bir tutmaktadır (*Şamanizm* 1954: s. 81). V. V. Barthold ise "çıvı" için "cin askerleri" tanımını veriyor (*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, yay. haz.: K.Y. Kopraman-A. İ. Aka, 1975: s. 159)

Üçüncü Mebhas

52 Ziya Gökalp'ın metninde bu başlık yok. Metnin içeriğine uygun olarak eklendi.

53 Güney Romanya'yı kapsayan bu bölge Türklerde "Eflak" olarak anılır.

Dördüncü Mebhas

54 Ziya Gökalp'ın metninde "Dördüncü Mebhas-Eski Türk Kozmogonisi ve Menkıbeleri" başlığı yer almıyor. Bağlamına uygun olarak eklendi.

55 Ziya Gökalp'ın metninde "sudur" biçiminde geçiyor; "hürdür" olacaktı.

56 Ziya Gökalp'ın metninde "nur" sözcüğünün dizgi-baskı aşamasında düşmüş olduğu düşünüldüğü için eklendi.

56a Bu özel adlar *Türk Medeniyeti Tarihi*'nde, İlçi Han" ve "Dib Yabgu Han" biçiminde geçmektedir. Biz burada Dib Yabgu Han dedik, ancak ilk yazımını da bir kez verdik. (Bu kitapta s. 373).

56b Mançurya'da.

57 "Yurt" sözü burada "otağ, büyük çadır" anlamında kullanılmıştır..

58 *Oğuz Kağan Destanı*'nda "barkan" olarak geçer. B. Ögel, "barkan" için şunları yazıyor: "...Barkan eski Türkçede iki yeri ifade ederdi. Bunlardan birincisi, Kâşgar şehri yakınındaki bir dağ üzerinde bulunan bir kaledir. Kâşgar bölgesi, söylendiği kadar sıcak ve zengin değildi. Ayrıca Türkler Çin'in aşağı bölgelerine de *Barkan* adını veriyorlardı." (*Türk Mitolojisi I*, 1971: s. 176-177).

59 *Dede Korkud Kitâbı:* Özgün adıyla *Kitâbı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân* (Oğuzların Diliyle Dedem Korkud'un Kitabı). Destansı Türk halk hikâyeleri derlemesi. İlk olarak nerede hangi bölgenin ağzıyla yazıya geçirildiği bilinmiyor. Bugün iki yazması bulunmaktadır: Dresden yazmasında 12 hikâye, Vatikan nüshasında 6 hikâye vardır. Hikâyelerin çoğunda XIII. yy'da Doğu Anadolu'daki Müslüman Oğuzların komşularıyla yaptıkları savaşlar, iç çekişmeleri, doğaüstü varlıklara karşı savaşımları anlatılmıştır. Kitap üzerinde Kilisli Muallim Rifat Bilge (1916), Orhan Şaik Gökyay (1938 ve 1973), Muharrem Ergin (1958-1963), Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten (2001), Semih Tezcan (2001), Osman F. Sertkaya (2006), Sadettin Çelik (2016), Mertol Tulum - Mehmet Mahur Tulum (2016), Mustafa S. Kaçalin (2017) vd. çalışmışlar ve yayın yapmışlardır.

60 *Mürûcü'z-Zeheb:* Arap gezgini ve tarihçisi Mes'ûdî'nin (öl. 956) gezdiği yöreleri (Hindistan, Çin vd) tarihi ve coğrafyasıyla birlikte anlattığı kitabı (bas. 1966; yay. Charles Pallat).

61 Arabaşlıkların numaralanması, bir karışıklık söz konusu olduğundan tarafımızdan düzenlenmiştir.

62 Ziya Gökalp'ın metninde "Tukuz" olarak yazılmıştır.

63 *Şecere-i Türkiyye:* Ebulgazi Bahadır Han'ın (1603-1663) tarih kitabı; yarım kaldığı için oğlu Enuşe Bahadır tarafından tamamlandı. Büyük ölçüde Şeybanî hânedanının anlatıldığı kitapta, Cengiz Han ve oğullarına ilişkin geleneksel bilgiler verilmektedir. (Bs. 1824, 1864; Batı dillerine de çevrilmiştir.).

64 Z. Gökalp'ın metninde "isabet" olarak geçiyor. Bağlanuna göre "asabiyet" olması gerekirdi.

Aşk Üstûreleri

65 Ziya Gökalp'ın metninde "Koyun" ya da "Koyum" olacak biçimde yazılmıştır.

TÜRKÇÜLÜĞÜN ESASLARI

Hazırlayan:

MUSTAFA KOÇ

ملی اجتماعیات کتبخانه‌سی
صایی : ١

ضیا کوك آلپ

تورکجیلکك اساسلری

اوجاقلیلره ارمغانه

آنقره — مطبوعات واستخبارات مطبعه‌سی
١٣٣٩

Milli İçtimâiyât Kütübhânesi

Sayı: 1

Ziya Gökalp

Türkçülüğün Esasları

Ocaklılara Armağan

Ankara-Matbûât ve İstihbârât Matbaası

1339

Sunuş

Tanzîmât'la başlayan yeni düzenin hangi temeller üzerinde yükseleceği tartışmalarında öne çıkan üç ana düşünceden biri olan Türkçülük, Gökalp'ın bu eseriyle sınırları tayin edilmiş bir doktrin niteliği kazandı ve yeni kurulan Cumhuriyetin takib edeceği yol haritası Gökalp'ın bu çalışmasıyla belirlendi. Daha önce tefrika edilmemiş yazılardan oluşan kitap, yeni Cumhuriyetin dayandığı ilkelerin ana yapısını, takib edeceği programı etraflıca ortaya koyması bakımından Gökalp'ın diğer eserleri arasında seçkin bir yer tutar. Gökalp, özü itibarıyla modern bir siyâsetnâme niteliği taşıyan *Türkçülüğün Esasları*'nın çıktığı yıl, Halk Fırkası'nın programı olan ve "Dokuz Umde" diye bilinen "Halk Fırkasına İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Umdeleri" başlıklı bildirge üzerine *Doğru Yol* adlı broşür ile "tasnîf, tahlîl ve tefsîr" çalışması yaptı. Her iki çalışma, onun Telif ve Tercüme Heyeti Reisi olduğu 1923 yılına rastlar.

Türkçülüğün Esasları, Türkçülüğün teorik olarak işlendiği "Türkçülüğün Mâhiyeti" ve pratik boyutunun ortaya konduğu "Türkçülüğün Programı" ana başlıklarını taşıyan iki bölümden oluşur.

Türk Ocaklılara armağan olarak kaleme alınan *Türkçülüğün Esasları,* ilk defa Arap harfleriyle 1339/1923 yılında Ankara Matbûât ve İstihbârât Matbaası'nda basıldı. 1940'tan itibaren birçok kez yeni harflerle basılan *Türkçülüğün Esasları,* 1968'de İngilizceye de çevrilerek yayımlanmıştır: *The principles of Turkism,* Çeviren ve notlayan: Robert Devereux, Leiden, 1968. Yeni harfli baskılar arasında Kitap Sevenler Kurumu (1940), Varlık Yayınları (1952), O. Yüksel Serdengeçti (3. bsk, 1950), Milli Hareket Yayınları (1969), Mehmet Kaplan (1970), Yusuf Çotuksöken-Mahir Ünlü (1975), Kemal Bek (2004) ve Salim Çonoğlu tarafından hazırlananlar özellikle dikkate değer.

Mustafa Koç

TÜRKÇÜLÜĞÜN ESASLARI

Bu kitap, "Nazarî Kısım" ve "Amelî Kısım" diye ikiye ayrılmıştır.

Nazarî Kısım, Türkçülüğün mâhiyetini tetkik edecek;

Amelî Kısım, Türkçülüğün programını tespit etmeye çalışacaktır.

BİRİNCİ KISIM

Türkçülüğün Mâhiyeti

1
Türkçülüğün Tarihi

Türkçülüğün memleketimizde zuhurundan evvel Avrupa'da Türklüğe dâir iki hareket vücûda geldi. Bunlardan birincisi Fransızcada "Turquerie" denilen "Türkperest"liktir.[1] Türkiye'de yapılan ipekli ve yün dokumalar, halılar, kilimler, çiniler, demirci ve marangoz işleri; mücellitlerin, tezhipçilerin yaptıkları teclitler ve tezhipler, mangallar, şamdanlar ilh. gibi Türk sanatının eserleri çoktan Avrupa'daki nefâis-perestlerin dikkatini celp etmişti. Bunlar, Türklerin eseri olan bu güzel eşyayı binlerce liralar sarf ederek toplarlar ve evlerinde bir Türk salonu yahut Türk odası vücûda getirirlerdi. Bazıları da bunları başka milletlere ait bedîalarla beraber, bibloları arasında teşhir ederlerdi.

Avrupalı ressamların Türk hayatına dâir yaptıkları tablolarla, şairlerin ve feylesofların Türk ahlâkını tavsîf yolunda yazdıkları kitaplar da "Turquerie" dâhiline girerdi. Lamartine'in[2], Auguste Comte'un[3], Pierre Laffitte'in[4], Âlî Paşa'nın[5] husûsî kâtibi bulunan Mismer'in[6], Pierre Loti'nin[7], Farrère'in[8] Türkler hakkındaki dostane yazıları bu kabildendir. Avrupa'daki bu hareket, tamamıyla Türkiye'deki Türklerin bediî sanatlarda ve ahlâktaki yüksekliklerinin bir tecellisinden ibarettir.

Avrupa'da zuhur eden ikinci harekete de "Türkiyât" (Türkoloji) nâmı verilir. Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransa'da, İngiltere'de birçok ilim adamları eski Türklere, Hunlara ve Moğollara dâir tarihî ve atîkıyâtî taharrîler yapmaya başladılar. Türklerin pek eski bir millet olduğunu, gayet geniş bir sahada yayılmış bulunduğunu ve muhtelif zamanlarda cihângirâne devletler ve yüksek medeniyetler vücûda getirdiğini meydana koydular. Vâkıâ, bu sonki tetkiklerin mevzuu, Türkiye Türkleri değil, kadim Şark Türkleriydi. Fakat, birinci hareket gibi, bu ikinci hareket de memleketimizdeki bazı mütefekkirlerin ruhuna tesirsiz kalmıyordu. Bilhassa, Fransız müverrihlerinden Deguignes'in[9] Türklere, Hunlara ve Moğollara dâir yazmış olduğu büyük tarihle[10], İngiliz âlimlerinden Sir Davids Lumley'in Sultan Selîm-i Sâlis'e[11] ithaf ettiği *Kitâbü'l-İlmi'n-Nâfi'* ismindeki umumî Türk sarfı[12], mütefekkirlerimizin ruhunda büyük tesirler yaptı. Bu ikinci eser, müellifi tarafından İngilizce

yazılmıştı. Bir müddet sonra vâlidesi bu kitabı Fransızcaya tercüme ederek Sultan Mahmud'a[13] ithaf etti. Bu eserde Türkçenin muhtelif şubelerinden başka, Türk medeniyetinden, Türk etnografyasından ve tarihinden bahsolunuyordu.

Sultan Abdülaziz'in[14] son devirleri ile Sultan Abdülhamid'in[15] ilk devirlerinde İstanbul büyük bir fikir hareketine tecelligâh olmuştu. Burada hem bir Encümen-i Dâniş[16] teşekküle başlamış hem de bir dârülfünûn vücûda gelmişti. Bundan başka, askerî mektepler de yeni bir ruhla yükselmeye başlamıştı.

O zaman bu Dârülfünûn'da "Hikmet-i Tarih" müderrisi bulunan Ahmed Vefik Paşa[17] idi. Ahmed Vefik Paşa, *Şecere-i Türkiye*'yi Şark Türkçesinden İstanbul Türkçesine tercüme etti[18]. Bundan başka *Lehce-i Osmânî*[19] isminde bir Türk kāmusu vücûda getirerek, Türkiye'deki Türkçenin, umumî ve büyük Türkçenin bir lehçesi olduğunu ve bundan başka Türk lehçeleri bulunduğunu aralarında da mukayeseler yaparak meydana koydu.

Ahmed Vefik Paşa'nın bu ilmî Türkçülüğünden başka, bir de bediî Türkçülüğü vardı. Evinin bütün mobilyaları, kendisinin ve ailesi fertlerinin elbiseleri umumîyetle Türk mamulatındandı. Hattâ çok sevdiği kerimesi, Avrupa tarzında bir terlik almak için çok ısrar gösterdiği hâlde, "Evime Türk mamulatından başka bir şey giremez!" diyerek bu arzunun husûlüne mümanaat göstermişti. Ahmed Vefik Paşa'nın başka bir orijinalitesi de Molière'in mudhikelerini Türk âdetlerine adapte etmesi ve şahısların isimlerini ve hüviyetlerini Türkleştirmek sûretiyle Türkçeye nakletmesi ve millî bir sahnede oynatması idi.

Dârülfünûn'un bir müderrisi, Türkçülüğün bu ilk esaslarını kurarken, askerî mekteplerin nâzırlığında bulunan Şıpka kahramanı Süleyman Paşa[20] da Türkçülüğü askerî mekteplerine sokmaya çalışıyordu. Süleyman Paşa'nın Türkçülüğüne Deguignes'nin tarihi müessir olmuştur diyebiliriz. Çünkü memleketimizde ilk defa olarak Çin menbalarına istinâden[21] Türk tarihi yazan Süleyman Paşa, bu eserinde bilhassa Deguignes'i mehaz edinmiştir. Süleyman Paşa, *Târîh-i Âlem*'inin[22] medhalinde, bu eseri niçin yazmaya teşebbüs ettiğini izah ederken diyor ki: "Askerî Mekteplerinin Nezaretine geçince, bu mekteplere lâzım olan kitapların tercümesini mütehassıslara havale ettim. Fakat sıra tarihe gelince, bunun tercüme tarîkiyle yazdırılamayacağını düşündüm. Avrupa'da yazılan bütün tarih kitapları ya dinimize yahut milliyetimize (Türklüğümüze) ait iftiralarla doludur. Bu kitaplardan hiçbirisi tercüme edilip de mekteplerimizde okutturulamaz. Bu sebebe binaen mekteplerimizde okunacak tarih kitabının telifini ben üzerime aldım. Vücûda getirdiğim bu kitapta hakikate mugayir hiçbir söze tesâdüf olunamayacağı gibi, dinimize ve milliyetimize muhâlif hiçbir söze de rast gelmek imkânı yoktur."[23]

Avrupa tarihlerindeki Hunların, Çin tarihindeki Hiung-nular olduğunu ve bunların Türklerin ilk dedeleri bulunduğunu ve Oğuz Han'ın Hiung-nu Devleti'nin müessisi Mete olması lâzım geldiğini bize ilk defa öğreten Süleyman Paşa'dır. Süleyman Paşa bundan başka, Cevdet Paşa[24] gibi lisanımızın sarfına dâir bir kitap da yazdı. Fakat bu kitaba Cevdet Paşa gibi *Kavâid-i Osmâniye*[25] adını vermedi, *Sarf-ı Türkî*[26] nâmını verdi. Çünkü lisanımızın Türkçe olduğunu biliyordu ve Osmanlıca nâmıyla üç lisandan mürekkep bir dil olamayacağını anlamıştı[27]. Süleyman Paşa, bu husustaki kanaatini, *Talîm-i Edebiyât-ı Osmâniye*[28] nâmıyla bir kitap neşreden Recaîzâde Ekrem Bey'e yazdığı bir mektupta açıkça meydana koydu. Bu mektupta diyor ki: "Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki lisanımıza Osmanlı lisanı ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü, "Osmanlı" tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin unvânı ise yalnız Türk'tür. Binâenaleyh, lisanımız da Türk lisanıdır, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır."[29]

Süleyman Paşa, askerî rüştiyelerinde okunmak üzere, *Esmâ-i Türkiye*[30] adlı kitabı da Osmanlıcanın tesiri altında Türkçe kelimelerin unutulmaması maksadıyla yazmıştı.

Görülüyor ki Türkçülüğün ilk babaları Ahmed Vefik Paşa ile Süleyman Paşa'dır. Türk Ocakları'nda ve sâir Türkçü müesseselerde bu iki Türkçülük kılavuzunun büyük kıt'ada resimlerini talik etmek, kadirşinaslık icabındandır.

Türkiye'de Abdülhamid bu kudsî cereyânı durdurmaya çalışırken, Rusya'da iki büyük Türkçü yetişiyordu. Bunlardan birincisi Mirza Fethali Ahundof'tur[31] ki Azerî Türkçesinde yazdığı orijinal mudhikeler, bütün Avrupa lisanlarına tercüme edilmiştir. İkincisi Kırım'da *Tercüman* gazetesini çıkaran İsmail Gasprinski'dir[32] ki Türkçülükteki şiârı "dilde, fikirde ve işte birlik" idi. *Tercüman* gazetesini Şimal Türkleri anladığı kadar Şark Türkleriyle Garb Türkleri de anlardı. Bütün Türklerin aynı lisanda birleşmelerinin kabil olduğuna bu gazetenin vücûdu canlı bir delildi.

Abdülhamid'in son devrinde İstanbul'da Türkçülük cereyânı tekrar uyanmaya başladı.

Rusya'dan İstanbul'a gelen Hüseyinzâde Ali Bey[33], Tıbbiye'de Türkçülük esaslarını anlatıyordu. "Turan" ismindeki manzûmesi, Panturanizm mefkûresinin ilk tecellisi idi. Yunan Harbi[34] başladığı sırada Türk şairi Mehmed Emin Bey[35],

"Ben bir Türküm dinim cinsim uludur"

mısraıyla başlayan ilk şiirini neşretti. Bu iki manzûme, Türk hayatında yeni bir inkılâbın başlayacağını haber veriyordu. Hüseyinzâde Ali Bey, Rusya'daki milliyet cereyânlarının tesiriyle Türkçü olmuştu. Bilhassa,

daha kolejde iken, Gürcü gençlerinden son derece milliyetperver olan bir arkadaşı, ona milliyet aşkını aşılamıştı.

Türk şairi Mehmed Emin Bey'e Türkçülüğü aşılayan –mûmâileyhin beyânatına göre– Şeyh Cemâleddîn-i Afganî'dir[36]. Mısır'da Şeyh Muhammed Abduh'u[37], Şimal Türkleri arasında Rızaeddin bin Fahreddin'i[38] yetiştiren bu büyük İslâm müceddidi, Türk vatanında Mehmed Emin Bey'i bularak halk lisanında, halk vezninde milliyetperverane şiirler yazmasını tavsiye etmişti.

Türkçülüğün ilk devrinde Deguignes tarihinin müessir olduğunu görmüştük. İkinci devrinde de Léon Cahun'ün[39] *Asya Tarihine Medhal* unvânlı kitabının büyük tesiri oldu. Necib Âsım Bey[40], birçok ilâvelerle bu kitabın Türklere ait olan kısmını Türkçeye nakletti[41]. Necib Âsım Bey'in bu kitabı her tarafta Türkçülüğe dâir temâyüller uyandırdı. Ahmet Cevdet Bey[42], *İkdam* gazetesini Türkçülüğün bir organı hâline koydu. Emrullah Efendi[43], Veled Çelebi[44] ve Necib Âsım Bey bu Türkçülüğün ilk mücahitleriydi.

Fakat *İkdam* gazetesi etrafında toplanan bu Türkçülerden bilhassa Fuad Raif Bey'in[45] Türkçeyi sadeleştirmek hususunda yanlış bir nazariyeyi takib etmesi, Türkçülük cereyânının kıymetten düşmesine sebep oldu. Bu yanlış nazariye "tasfiyecilik" fikriydi.

Tasfiyecilik, lisanımızdan Arap, Acem cezirlerinden gelmiş bütün kelimeleri çıkararak bunların yerine Türk cezrinden doğmuş eski kelimeleri yahut Türk cezrinden yeni edatlarla yapılacak yeni Türk kelimelerini ikāme etmekten ibaretti. Bu nazariyenin fiilî tatbikatını göstermek üzere neşrolunan bazı makaleler ve mektuplar zevk sahibi olan okuyucuları tiksindirmeye başladı. Halk lisanına geçmiş olan Arabî ve Fârisî kelimeleri Türkçeden çıkarmak, bu lisanı en canlı kelimelerinden; dinî, ahlâkî, felsefî tabirlerinden mahrum edecekti. Türk cezrinden yeni yapılan kelimeler, sarf kaidelerini hercümerç edeceğinden başka, halk için ecnebî kelimelerden daha yabancı, daha meçhuldü. Binâenaleyh bu hareket, lisanımızı sadeliğe, vuzuha doğru götürecek yerde, muğlakiyete ve zulmete doğru götürüyordu. Bundan başka, tabiî kelimeleri atarak onların yerine sun'î kelimeler ikāmesine çalıştığı için hakikî bir lisan yerine sun'î bir Türk Esperantosu vücûda getiriyordu. Memleketin ihtiyacı ise, böyle bir yapma Esperantoya değil, bildiği ve anladığı munis ve gayr-ı sun'î kelimelerden mürekkep bir müfâheme vasıtasına idi. İşte bu sebepten dolayı *İkdam*'daki tasfiyecilik cereyânından, fayda yerine mazarrat husûle geldi.

Bu sırada Tıbbiye'de teşekkül eden gizli bir inkılâp cemiyetinde "Pantürkizm, Panottomanizm ve Panislâmizm" mefkûrelerinden hangisi daha ziyâde şe'niyete muvâfık olduğu münakaşa ediliyordu. Bu münakaşa, Avrupa'daki ve Mısır'daki Genç Türkler'e de intikal ederek bazıları Pantürkizm mefkûresini, bazıları da Panottomanizm mefkûresini

kabul etmişlerdi. O zaman Mısır'da çıkan *Türk* gazetesinde Ali Kemal[46], "Osmanlı ittihâdı" fikrini ileri sürerken, Akçuraoğlu Yusuf Bey'le[47] Ferid Bey[48], "Türk ittihâdı" siyâsetini tavsiye ediyorlardı.

Bu sırada Hüseyinzâde Ali Bey, İstanbul'dan ve Ağaoğlu Ahmed Bey[49], Paris'ten Bakü'ye gelmişler ve orada mücahede için el ele vermişlerdi. Topçubaşıyef[50] de bunlara iltihak etti. Bu üç zât, orada o zamana kadar hâkim bulunan Sünnîlik ve Şiîlik ihtilâflarını izale ederek Türklük ve İslâmlık câmiaları etrafında bütün Azerbaycanlıları toplamaya çalıştılar.

24 Temmuz inkılâbından[51] sonra Türkiye'de Osmanlılık fikri hâkim olmuştu. Bu esnada intişâra başlayan *Türk Derneği Mecmûası*[52] gerek bu sebepten, gerek yine tasfiyecilik cereyânına kapılmasından dolayı hiçbir rağbet görmedi.

31 Mart'tan sonra Osmanlıcılık fikri eski nüfûzunu kaybetmeye başladı. Vaktiyle Abdülhamid'e İslâm ittihâdı fikrini vermiş olan Alman kayseri, bu fırsattan istifade ederek İslâm ittihâdı nâmına bir miting yaptırdı.[53] Bu günden itibaren, memleketimizde gizli "İttihâd-ı İslâm" teşkîlâtı yayılmaya başladı. Genç Türkler, Osmanlıcı ve İttihâd-ı İslâmcı olmak üzere iki muarız kısma ayrılmaya başladılar. Osmanlıcılar, kozmopolit; İttihâd-ı İslâmcılar ise ultramonten idiler.

Her iki cereyân da memleket için muzırdı. Ben, 1326 [1910] Kongresi'nde Selânik'te Merkez-i Umûmî azalığına intihâb olunduğum sırada siyâsî ahval bu merkezdeydi.

Bu sırada, Selânik'te *Genç Kalemler*[54] isminde bir mecmûa çıkıyordu. Mecmûanın sermuharriri Ali Canip Bey'le[55] bir gece Beyaz Kule Bahçesi'nde[56] konuşuyorduk. Bu genç bana mecmûasının lisanda sadeliğe doğru bir inkılâp yapmaya çalıştığını, Ömer Seyfeddin'in bu mücahedede pîşvâ olduğunu anlattı. Ömer Seyfeddin'in lisan hakkındaki bu fikirleri tamamıyla benim fikirlerime tevâfuk ediyordu. Gençliğimde Taşkışla'da mahpus bulunduğum sırada[57], neferlerin "mülâzım-ı evvel"e "evvel mülâzım", "mülâzım-ı sânî"ye "sânî mülâzım", "Trablusgarb"a "Garb Trablusu", "Trablusşam"a "Şam Trablusu" demeleri bende şu kat'î kanaati uyandırmıştı:

Türkçeyi ıslah için bu lisandan bütün Arabî ve Fârisî kelimeleri değil, umum Arabî ve Fârisî kaideleri atmak; Arabî ve Fârisî kelimelerden de Türkçesi olanları terk ederek Türkçesi bulunmayanları lisanda ibkâ etmek.

Bu fikre dâir bazı yazılar yazmış isem de neşrine fırsat bulamamıştım. Nasıl ki Türkçülük hakkında yazı yazmaya da henüz bir fırsat elvermemişti. Daha on beş yaşında iken Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî*'si ile Süleyman Paşa'nın *Târîh-i Âlem*'i bende Türkçülük temâyüllerini doğurmuştu. 312'de [1896] İstanbul'a geldiğim zaman ilk aldığım kitap, Léon Cahun'ün tarihi olmuştu. Bu kitap âdetâ Pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılmış gibidir. O zaman Hüseyinzâde Ali Bey'le temas ederek Türkçülük hakkındaki kanaatlerini öğreniyordum.

Hulâsa, on yedi, on sekiz seneden beri Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini tetkik için sarf ettiğim mesainin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu. Bunları meydana atmak için yalnız bir vesilenin zuhuruna ihtiyaç vardı. İşte *Genç Kalemler*'de Ömer Seyfeddin'in başlatmış olduğu mücâhede, bu vesileyi ihzâr etti. Fakat ben lisan meselesini kâfî görmeyerek Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle, bütün programıyla ortaya atmak lâzım geldiğini düşündüm. Bütün bu fikirleri ihtiva eden *Turan* manzûmesini yazarak *Genç Kalemler*'de neşrettim. Bu manzûme, tam zamanında intişâr etmişti.[58]

Çünkü Osmanlıcılıktan da İslâm ittihâdcılığından da memleket için tehlikeler doğacağını gören genç ruhlar, kurtarıcı bir mefkûre arıyorlardı. *Turan* manzûmesi bu mefkûrenin ilk kıvılcımı idi. Ondan sonra, mütemadiyen bu manzûmedeki esasları şerh ve tefsir etmekle uğraştım.

Turan manzûmesinden sonra, Ahmed Hikmet Bey[59], *Altın Ordu* makalesini[60] neşretti. İstanbul'da *Türk Yurdu* mecmûasıyla[61] Türk Ocağı Cemiyeti teşekkül etti. Halide Hanım, *Yeni Turan*[62] adlı romanıyla Türkçülüğe büyük bir kıymet verdi. Hamdullah Suphi Bey[63], Türkçülüğün faal bir reisi oldu. İsimleri yukarıda geçen yahut geçmeyen bütün Türkçüler, gerek *Türk Yurdu*'nda gerek Türk Ocağı'nda birleşerek beraber çalıştılar. Köprülüzâde Fuad Bey, Türkiyat sahasında büyük bir mütebahhir ve âlim idi; ilmî eserleriyle Türkçülüğü tenvir etti.

Yakup Kadri, Yahya Kemal, Falih Rıfkı, Refik Halid, Reşat Nuri beyler gibi nâsirler ve Orhan Seyfi, Faruk Nâfiz, Yusuf Ziya, Hikmet Nâzım[64], Vâlâ Nûreddin beyler gibi şairler Yeni Türkçeyi güzelleştirdiler. Müfide Ferit Hanım[65] da gerek kıymetli kitaplarıyla gerek Paris'teki yüksek konferanslarıyla Türkçülüğün yükselmesine büyük himmetler sarf etti.

Türkçülük âlemi bugün o kadar genişlemiştir ki bu sahada çalışan sanatkârlar ile ilim adamlarının hepsinin isimlerini saymak ciltlerle kitaplara muhtaçtır. Yalnız Türk mimarlığında Mimar Kemal Bey'i[66] unutmamak lâzımdır. Bütün genç mimarların Türkçü olmasında mûmâileyhin büyük bir tesiri vardır.

Maamâfih, Türkçülüğe dâir bütün bu hareketler akim kalacaktı, eğer Türkleri Türkçülük mefkûresi etrafında birleştirerek büyük bir inkıraz tehlikesinden kurtarmaya muvaffak olan büyük bir dâhi zuhur etmeseydi! Bu büyük dâhinin ismini söylemeye hâcet yok. Bütün cihân bugün Gazi Mustafa Kemal Paşa ismini mukaddes bir kelime addederek her an hürmetle anmaktadır. Evvelce Türkiye'de, Türk milletinin hiçbir mevkii yoktu. Bugün, her hak Türkündür. Bu topraktaki hâkimiyet Türk hâkimiyetidir; siyâsette, harsta, iktisatta hep Türk halkı hâkimdir. Bu kadar kat'î ve büyük inkılâbı yapan zât, Türkçülüğün en büyük adamıdır. Çünkü düşünmek ve söylemek kolaydır; fakat yapmak ve bilhassa muvaffakiyetle neticelendirmek çok güçtür.

2
Türkçülük Nedir?

Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. O hâlde, Türkçülüğün mâhiyetini anlamak için evvelemirde "millet" adı verilen zümrenin mâhiyetini tâyin etmek lâzımdır. Millet hakkındaki muhtelif telâkkileri tetkik edelim:

1) Irkî Türkçülere göre millet, "ırk" demektir. Irk kelimesi esasen mevâşî fenninin ıstılahlarındandır.

Her hayvan nev'i, teşrihî vasıfları itibarıyla birtakım enmûzeçlere ayrılır. Bu enmûzeçlere ırk adı verilir. Meselâ, at nev'inin Arap ırkı, İngiliz ırkı, Macar ırkı adlarını alan birtakım teşrihî enmûzeçleri vardır.

İnsanlar arasında da eskiden beri beyaz ırk, siyah ırk, sarı ırk, kırmızı ırk nâmlarıyla dört ırk mevcuttur. Bu tasnîf, kaba bir tasnîf olmakla beraber, hâlâ kıymetini muhafaza etmektedir.

Beşeriyât ilmi, Avrupa'daki insanları kafalarının şekli ve saçlarıyla ve gözlerinin rengi itibarıyla üç ırka ayırmıştır: Uzun kafalı kumral, uzun kafalı esmer, yassı kafalı.

Maamâfih, Avrupa'da hiçbir millet, bu enmûzeçlerden yalnız birini muhtevî değildir. Her milletin içinde, muhtelif nispetlerde olmak üzere bu üç ırka mensup fertler mevcuttur. Hattâ aynı ailenin içinde bir kardeş uzun kafalı kumral, diğerleri uzun kafalı esmer ve yassı kafalı olabilirler.

Vâkıâ bir zamanlar, bazı beşeriyatçılar, bu teşrihî enmûzeçlerle içtimâî hasletler arasında bir münasebet bulunduğunu iddia ederlerdi. Fakat birçok ilmî tenkitlerin ve bilhassa bizzat beşeriyâtçılar arasında en yüksek bir mevkide bulunan Manouvrier[67] ismindeki âlimin teşrihî vasıfların içtimâî seciyeler üzerinde hiçbir tesiri olmadığını ispat etmesi, bu eski iddiayı tamamıyla çürüttü. Irkın bu sûretle, içtimâî hasletlerle hiçbir münasebeti kalmayınca içtimâî seciyelerin mecmûu olan milliyetle de hiçbir münasebeti kalmaması lâzım gelir. O hâlde milleti başka bir sahada aramak iktizâ eder.

2) Kavmî Türkçüler de milleti "kavim" zümresiyle karıştırırlar.

Kavim, aynı anadan, aynı babadan üremiş; içine hiç yabancı karışmamış kandaş bir zümre demektir.

Eski cemiyetler, umumîyetle saf ve yabancılarla karışmamış birer kavim olduklarını iddia ederlerdi. Hâlbuki cemiyetler kable't-tarih zamanlarda bile, kavmiyetçe hâlis değildiler. Muhârebelerde esir alma, kız kaçırma, mücrimlerin kendi cemiyetinden kaçarak başka bir cemiyete girmesi, izdivâclar, muhâceretler, temsil ve temessül gibi hâdiseler daima milletleri birbirine karıştırmıştı. Fransız âlimlerinden Camille Julian[68] ile Meillet[69] en eski zamanlarda bile saf bir kavmin bulunmadığını iddia etmektedirler. Kable't-tarih zamanlarda bile saf bir kavim bulunmazsa, tarihî devrelerdeki kavmî hercümerçlerden sonra artık saf bir kavmiyet aramak abes olmaz mı? Bundan başka, sosyoloji ilmine göre, fertler dünyaya gelirken "lâ-içtimâî" olarak gelirler, yani içtimâî vicdanlardan hiçbirini beraberlerinde getirmezler. Meselâ lisanî, dinî, ahlâkî, bediî, siyâsî, hukukî, iktisâdî vicdanlardan hiçbirini beraber getirmezler; bunların hepsini sonraları terbiye tarîkiyle cemiyetten alırlar. Demek ki içtimâî hasletler uzvî verasetle intikal etmez, yalnız terbiye tarîkiyle intikal eder. O hâlde, kavmiyetin millî seciye nokta-i nazarından da hiçbir rolü yok demektir.

Kavmî safvet, hiçbir cemiyette bulunmamakla beraber, eski cemiyetler, kavmiyet mefkûresini takib ederlerdi. Bunun sebebi dinî idi. Çünkü, o cemiyetlerde ma'bûd, cemiyetin ilk ceddinden ibaretti. Bu ma'bûd, yalnız kendi zürriyetinden bulunanlara ma'bûdluk etmek isterdi. Yabancıların kendi mabedine girmesini, kendisine yapılacak ibâdetlere iştirâk etmesini, kendi mahkemelerinde kendi kanûnlarına göre muhakeme olunmasını arzu etmezdi. Buna binaen cemiyetin içine muhtelif "tebennî" yollarıyla girmiş birçok fertler bulunmakla beraber, bütün cemiyet yalnız ma'bûdun zürriyetlerinden mürekkep itibar olunurdu. Eski Yunan medinelerinde, kable'l-İslâm Araplarda, eski Türklerde, hulâsa henüz il devrinde bulunan bütün cemiyetlerde şu yalancı kavmiyeti görürüz.

Şurası da var ki içtimâî tekâmülün o merhalesinde yaşayan milletler için kavmiyet mefkûresini takib etmek normal bir hareket olduğu hâlde, bugün içinde bulunduğumuz merhaleye nispetle marazîdir. Çünkü o merhalede bulunan cemiyetlerde içtimâî tesânüd yalnız dindaşlık râbıtasından ibaretti. Dindaşlık kandaşlığa istinâd edince, tabiîdir ki içtimâî tesânüdün istinatgâhı kandaşlık olur.

Bugünkü içtimâî merhalemizde ise içtimâî tesânüd, harstaki iştirâke istinâd ediyor. Harsın intikal vasıtası terbiye olduğu için, kandaşlıkla hiçbir alâkası yoktur.

3) Coğrafî Türkçülere göre, millet, aynı ülkede oturan ahâlîlerin mecmûu demektir. Meselâ onlara göre bir İran milleti, bir İsviçre milleti, bir Belçika milleti, bir Britanya milleti vardır. Hâlbuki İran'da Farsî, Kürt

ve Türkten ibaret olmak üzere üç millet; İsviçre'de Alman, Fransız, İtalyandan ibaret olmak üzere yine üç millet; Belçika'da aslen Fransız olan Valonlarla aslen Cermen olan Flamanlar mevcuttur; Büyük Britanya adalarında ise Anglo-Sakson, İskoçyalı, Galli, İrlandalı nâmlarıyla dört millet vardır. Bu muhtelif cemiyetlerin lisanları ve harsları birbirinden ayrı olduğu için, heyet-i mecmûalarına "millet" adını vermek doğru değildir.

Bazen bir ülkede müteaddit milletler olduğu gibi, bazen de bir millet müteaddit ülkelere dağılmış bulunur. Meselâ, Oğuz Türklerine bugün Türkiye'de, Azerbaycan'da, İran'da, Harezm ülkesinde tesâdüf ederiz.

Bu zümrelerin lisanları ve harsları müşterek olduğu hâlde bunları ayrı milletler telâkki etmek doğru olabilir mi?

4) Osmanlıcılara nazaran millet, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bütün tebaaya şâmildir. Hâlbuki bir imparatorluğun bütün tebaasını bir tek millet telâkki etmek büyük bir hatadan ibaretti. Çünkü bu halîtanın içinde müstakil harslara mâlik müteaddit milletler vardı.

5) İslâm ittihâdcılarına göre millet, bütün Müslümanların mecmûu demektir. Aynı dinde bulunan insanların mecmûuna "ümmet" adı verilir. O hâlde Müslümanların mecmûu da bir ümmettir. Yalnız lisanda ve harsta müşterek olan millet zümresi ise bundan ayrı bir şeydir.

6) Fertçilere göre millet, bir adamın kendisini mensup addettiği herhangi bir cemiyettir. Filhakika, bir fert kendisini zâhiren şu yahut bu cemiyete nispet etmekte hür zanneder. Hâlbuki fertlerde böyle bir hürriyet ve istiklâl yoktur. Çünkü insandaki ruh duygularla fikirlerden mürekkeptir. Yeni ruhiyâtçılara göre, hissî hayatımız asıldır; fikrî hayatımız ona aşılanmıştır. Binâenaleyh, ruhumuzun normal bir hâlde bulunabilmesi için fikirlerimizin hislerimize tamamıyla uygun olması lâzımdır. Fikirleri hislerine tevâfuk ve istinâd etmeyen bir adam ruhen hastadır. Böyle bir adam hayatta mesut olamaz. Meselâ hissen dindar olan bir genç, kendisini fikren dinsiz telâkki ederse ruhu bir muvazeneye mâlik olabilir mi? Şüphesiz, hayır! Bunun gibi, her fert hisleri vasıtasıyla muayyen bir millete mensuptur. Bu millet, o ferdin içinde yaşadığı ve terbiyesini aldığı cemiyetten ibarettir. Çünkü, bu fert, içinde yaşadığı cemiyetin bütün duygularını terbiye vasıtasıyla almış, tamamıyla ona benzemiştir. O hâlde bu fert ancak bu cemiyetin içinde yaşarsa mesut olabilir; başka bir cemiyetin içine giderse daüssılaya uğrar, hastalanır, hissen müşterek bulunduğu cemiyetin içine gitmek için hasret çeker. O hâlde, bir ferdin, istediği zaman, milliyetini değiştirebilmesi kendi elinde değildir. Çünkü milliyet de hâricî bir şe'niyettir. İnsan, milliyetini cehaletle tanıyamamışken sonradan taharrî ve tahkik vasıtasıyla keşfedebilir. Fakat, bir fırkaya girer gibi sırf iradesiyle şu yahut bu millete intisap edemez.

O hâlde, millet nedir? Irkî, kavmî, coğrafî, siyâsî, iradî kuvvetlere tefevvuk ve tahakküm edebilecek başka ne gibi bir râbıtamız var?

İçtimâîyât ilmi ispat ediyor ki, bu râbıta terbiyede, harsta, yani duygularda iştirâktir. İnsan en samimi, en derûnî duygularını ilk terbiye zamanında alır. Daha beşikte iken işittiği ninnilerle anadilinin tesiri altında kalır. Bundan dolayıdır ki en çok sevdiğimiz lisan anadilimizdir. Ruhumuza vücut veren bütün dinî, ahlâkî, bediî duygularımızı bu lisan vasıtasıyla almışız. Zaten ruhumuzun içtimâî hisleri, bu dinî, ahlâkî, bediî duygulardan ibaret değil midir? Bunları çocukluğumuzda hangi cemiyetten almışsak, daima o cemiyette yaşamak isteriz. Başka bir cemiyetin içinde daha büyük bir refahla yaşamamız mümkün iken, cemiyetimiz içindeki fakrı ona tercih ederiz. Çünkü dostlar içindeki bu fakirlik, yabancılar arasındaki o refahtan ziyâde bizi mesut kılar. Zevkimiz, vicdanımız, iştiyaklarımız hep içinde yaşadığımız, terbiyesini aldığımız cemiyetindir. Bunların aksisadasını ancak o cemiyet içinde işitebiliriz.

Ondan ayrılıp da başka bir cemiyete intisap edebilmemiz için büyük bir mâni vardır. Bu mâni, çocukluğumuzda o cemiyetten almış olduğumuz terbiyeyi ruhumuzdan çıkarıp atmanın mümkün olmamasıdır. Bu mümkün olmadığı için, eski cemiyet içinde kalmaya mecbûruz.

Bu ifadelerden anlaşıldı ki millet, ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafî, ne siyâsî, ne de iradî bir zümre değildir[67a]. Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediîyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu "dili dilime uyan, dini dinime uyan" diyerek tarif eder. Filhakika, bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyâde, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü, insanî şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddî meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa, ma'nevî meziyetlerimiz de terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor. Büyük İskender diyordu ki: "Benim hakikî babam Filip değil, Aristo'dur. Çünkü birincisi maddiyetimin, ikincisi maneviyetimin tekevvününe sebep olmuştur." İnsan için maneviyet, maddiyetten mukaddemdir. Bu itibarla milliyette şecere aranmaz; yalnız, terbiyenin ve mefkûrenin millî olması aranır. Normal bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa ancak onun mefkûresine çalışabilir. Çünkü mefkûre, bir vecit membaı olduğu içindir ki aranır. Hâlbuki terbiyesiyle büyümüş bulunmadığımız bir cemiyetin mefkûresi, ruhumuza asla vecit veremez. Bilakis terbiyesini almış olduğumuz cemiyetin mefkûresi ruhumuzu vecitlere gark ederek mesut yaşamamıza sebep olur. Bundan dolayıdır ki insan, terbiyesiyle büyüdüğü cemiyetin mefkûresi uğruna hayatını feda edebilir. Hâlbuki zihnen kendisini nispet ettiği yabancı bir cemiyet uğruna ufak bir menfaatini bile feda edemez. Hulâsa, insan terbiyece müşterek bulunmadığı bir cemiyet içinde yaşarsa bedbaht olur.

Bu mütalaalardan çıkaracağımız amelî netice şudur: Memleketimizde vaktiyle dedeleri Arnavutluk'tan yahut Arabistan'dan gelmiş milletdaşlarımız vardır. Bunları Türk terbiyesiyle büyümüş ve Türk mefkûresine

çalışmayı itiyat etmiş görürsek, sâir milletdaşlarımızdan hiç tefrik etmemeliyiz. Yalnız saadet zamanında değil, felâket zamanında da bizden ayrılmayanları nasıl milliyetimizden hâriç telâkki edebiliriz. Husûsîyle bunlar arasında milletimize karşı büyük fedakârlıklar yapmış, Türklüğe büyük hizmetler ifa etmiş olanlar varsa, nasıl olur da bu fedakâr insanlara "Siz Türk değilsiniz" diyebiliriz. Filhakika, atlarda şecere aramak lâzımdır, çünkü bütün meziyetleri sevk-i tabiîye müstenit ve irsî olan hayvanlarda da ırkın büyük bir ehemmiyeti vardır. İnsanlarda ise, ırkın içtimâî hasletlere hiçbir tesiri olmadığı için şecere aramak doğru değildir. Bunun aksini meslek ittihâz edersek, memleketimizdeki münevverlerin ve mücahitlerin birçoğunu feda etmek iktizâ edecektir. Bu hâl câiz olmadığından "Türküm" diyen her ferdi Türk tanımaktan; yalnız, Türklüğe hıyaneti görülenler varsa cezalandırmaktan başka çâre yoktur.

3
Türkçülük ve Turancılık

Türkçülükle Turancılığın farklarını anlamak için "Türk" ve "Turan" zümrelerinin hudutlarını ta'yin etmek lâzımdır. Türk, bir milletin adıdır. Millet, kendisine mahsus bir harsa mâlik olan bir zümre demektir. O hâlde, Türkün yalnız bir lisanı, bir tek harsı olabilir.

Hâlbuki, Türkün bazı şubeleri, Anadolu Türklerinden ayrı bir lisan, ayrı bir hars yapmaya çalışıyorlar. Meselâ Şimal Türklerinden bir kısım gençler bir Tatar lisanı, Tatar harsı vücûda getirmekle meşguldürler. Bu hareket, Türklerin başka bir millet, Tatarların da başka bir millet olması neticesini verecektir. Uzakta bulunduğumuz için, Kırgızların ve Özbeklerin nasıl bir şiâr takib edeceklerini bilmiyoruz. Bunlar da birer ayrı lisan ve edebiyat, birer ayrı hars vücûda getirmeye çalışırlarsa, Türk milletinin hududu daha da daralmış olur. Yakutlarla Altay Türkleri daha uzakta bulundukları için bunları Türkiye Türklerinin harsî dâiresine almak daha güç görünüyor.

Bugün harsça birleşmesi kolay olan Türkler, bilhassa Oğuz Türkleri, yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkleri gibi, Azerbaycan, İran ve Harezm ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğuna mensupturlar. Binâenaleyh, Türkçülükteki yakın mefkûremiz "Oğuz ittihâdı" yahut "Türkmen ittihâdı" olmalıdır. Bu ittihâddan maksat nedir? Siyâsî bir ittihâd mı? Şimdilik hayır! İstikbal hakkında bugünden bir hüküm veremeyiz. Fakat bugünkü mefkûremiz, Oğuzların yalnız harsça birleşmesidir.

Oğuz Türkleri, bugün dört ülkede yayılmış olmakla beraber, hepsi birbirine yakın akrabadırlar. Dört ülkedeki Türkmen illerinin adlarını karşılaştırırsak görürüz ki birinde bulunan bir ilin yahut boyun diğerlerinde de şubeleri var.

Meselâ, Harezm'de Tekelerle Sarıları ve Karakalpakları görüyoruz. Memleketimizde Tekeler bir sancak teşkîl edecek kadar çoktur; hattâ, bir kısmı vaktiyle Rumeli'ye nakledilmiştir. Türkiye'deki Sarılar bilhassa Rumkale'de[70] otururlar. Karakalpaklar ise Karapapak ve Terekeme adlarını alarak Sivas, Kars ve Azerbaycan cihetlerinde yerleşmişlerdir. Harezm'de Oğuz'un Salur ve İmralı boylarıyla Çavda ve Göklen (Kar-

luklardan Kealin) illeri vardır. Bu isimlere Anadolu'nun muhtelif noktalarında tesâdüf edilir. Göklen[71], kendi adını Van'da bir köye Gökoğlan şeklinde vermiştir.

Oğuz'un Bayat ve Afşar boyları da gerek Türkiye'de gerek İran'da ve Azerbaycan'da mevcutturlar. Akkoyunlularla Karakoyunlular da bu üç ülkede yayılmışlardır. O hâlde Harezm, İran, Azerbaycan ve Türkiye ülkeleri Türk etnografyası itibarıyla aynı uruğun yurtlarıdır. Bu dört ülkenin mecmûuna "Oğuzistan" adını verebiliriz. Türkçülüğün yakın hedefi, bu büyük kıt'ada yalnız bir tek harsın hâkim olmasıdır.

Oğuz Türkleri umumîyetle Oğuz Han'ın torunlarıdır. Oğuz Türkleri birkaç asır evveline gelinceye kadar mütesânid bir aile hâlinde yaşarlardı. Meselâ Fuzûlî bütün Oğuz şubeleri içinde okunan bir Oğuz şairidir. *Korkud Ata Kitâbı*[72], Oğuzların resmî *Oğuznâme*'si olduğu gibi, Şah İsmail, Âşık Kerem, Köroğlu kitapları gibi halk eserleri de bütün Oğuzistan'a yayılmıştır.

Türkçülüğün uzak mefkûresi ise Turan'dır. Turan bazılarının zannettiği gibi, Türklerden başka Moğolları, Tunguzları, Finoları, Macarları ihtiva eden bir kavimler halîtası değildir. Bu zümreye, ilim lisanında Ural-Altay zümresi denilir. Maamâfih bu sonki zümreye mensup kavimlerin lisanları arasında bir akrabalık bulunduğu da henüz ispat edilememiştir. Hattâ, bazı müellifler, Ural kavimleriyle Altay kavimlerinin birbirinden ayrı iki zümre teşkîl ettiğini ve Türklerin Moğollarla ve Tunguzlarla beraber Altay zümresine; Finolarla Macarların da Ural zümresine mensup olduklarını iddia ediyorlar. Türklerin Moğollarla ve Tunguzlarla lisanî bir karâbeti olduğu da henüz ispat edilmemiştir. Bugün ilmen sâbit olan bir hakikat varsa, o da Türkçe konuşan Yakut, Kırgız, Özbek, Kıpçak (Tatar), Oğuz gibi Türk şubelerinin lisanca ve an'anece kavmî bir vahdete mâlik bulunduğudur. Turan kelimesi, Turlar, yani Türkler demek olduğu için, münhasıran Türkleri ihtiva eden câmiavî bir isimdir. O hâlde Turan kelimesini bütün Türk şubelerini ihtiva eden büyük Türkistan'a hasretmemiz lâzım gelir. Çünkü, Türk kelimesi bugün yalnız Türkiye Türklerine verilen bir unvân hükmüne geçmiştir. Türkiye'deki Türk harsına dâhil olanlar, tabiî yine bu ismi alacaklardır. Benim itikadımca bütün Oğuzlar yakın bir zamanda bu isimde birleşeceklerdir. Fakat, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar ayrı harslar vücûda getirdikleri takdîrde, ayrı milletler hâlini alacaklarından yalnız kendi isimleriyle anılacaklardır. O zaman bütün bu eski akrabaları kavmî bir câmia hâlinde birleştiren müşterek bir unvâna lüzum hissedilecek. İşte bu müşterek unvân Turan kelimesidir.

Türkçülerin uzak mefkûresi, Turan nâmı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları lisanda, edebiyatta, harsta birleştirmektir. Bu mefkûrenin bir şe'niyet hâline geçmesi mümkün mü yoksa değil mi? Yakın mefkûreler için bu cihet aranırsa da uzak mefkûre-

ler için aranmaz. Çünkü uzak mefkûre, ruhlardaki vecdi nâmütenahi bir dereceye yükseltmek için, istihdâf edilen çok cazibeli bir hayaldir. Meselâ, Lenin, Bolşeviklik için yakın mefkûre olarak Kolektivizmi; uzak mefkûre sûretinde de Komünizmi ileri sürmüştür. Komünizmin ne zaman husûle geleceğini soranlara şu cevabı veriyor: "Komünizmin ne zaman tatbîk olunacağını şimdiden kestirmek mümkün değildir. Bu Hazret-i Muhammed'in cenneti gibi ne zaman ve nerede görüneceği malûm olmayan bir şeydir."

İşte, Turan mefkûresi de bunun gibidir. Yüz milyon Türkün bir millet hâlinde birleşmesi, Türkçüler için en kuvvetli bir vecit membaıdır. Turan mefkûresi olmasaydı, Türkçülük bu kadar süratle intişâr etmeyecekti. Maamâfih kim bilir? Belki istikbalde Turan mefkûresinin husûlü de mümkün olacaktır. Mefkûre, istikbalin hâlikidir. Dün Türkler için hayalî bir mefkûre hâlinde bulunan "millî devlet", bugün Türkiye'de bir şe'niyet hâlini almıştır.

O hâlde Türkçülüğü, mefkûresinin büyüklüğü noktasından üç dereceye ayırabiliriz:

Türkiyecilik
Oğuzculuk yahut Türkmencilik
Turancılık

Bugün şe'niyet sahasında yalnız Türkiyecilik vardır. Fakat, ruhların büyük bir iştiyakla aradığı "Kızıl Elma", şe'niyet sahasında değil, hayal sahasındadır. Türk köylüsü Kızıl Elma'yı tahayyül ederken gözünün önüne eski Türk ilhanlıkları gelir. Turan mefkûresi mâzîde bir hayal değil, bir şe'niyetti. Milâttan 210 sene evvel Kun[73] hükümdarı Mete[74], Kunlar (Hunlar) nâmı altında bütün Türkleri birleştirdiği zaman Turan mefkûresi bir şe'niyet hâline girmişti. Hunlardan sonra Avarlar, Avarlardan sonra Göktürkler, Göktürklerden sonra Oğuzlar, bunlardan sonra Kırgız Kazaklar, daha sonra Kür Han, Cengiz Han ve sonuncu olmak üzere Timurlenk, Turan mefkûresini şe'niyet hâline getirmediler mi?

Turan kelimesinin manâsı şu sûretle tahdit olunduktan sonra, artık Macarların, Finoların, Moğolların, Tunguzların Turanla bir alâkaları kalmamak icap eder. Turan, bütün Türklerin mâzîde ve belki de istikbalde bir şe'niyet olan büyük vatanıdır.

Turanîler, yalnız Türkçe konuşan milletlerdir. Eğer Ural ve Altay ailesi gerçekten varsa, bunun kendisine mahsus bir ismi olduğundan Turan adına ihtiyacı yoktur.

Bir de bazı Avrupalı müellifler, Garbî Asya'da aslen Sâmîlere yahut Arîlere mensup olmayan bütün kavimlere "Turanî" adını veriyorlar. Bunların maksadı, bu kavimlerin Türklerle akraba olduğunu tasdik etmek değildir; yalnız Samîlerle Arîlerden hâriç kavimler olduğunu anlatmak içindir.

Bundan başka, bazı müellifler de *Şehnâme*'ye nazaran "Tur" ile "Îrec"in kardeş olduğuna bakarak Turan'ı eski İran'ın bir kısmı addetmektedirler. Hâlbuki *Şehnâme*'ye göre Tur ile Îrec'in üçüncü bir kardeşleri daha vardır ki adı "Selem"dir. "Selem" ise İran'dan bir şubenin dedesi değil, bütün Samîlerin müşterek ceddidir. O hâlde, Ferîdûn'un oğulları olan bu üç kardeş, Nuh'un oğulları gibi, eski etnografik taksimatın adlarından doğmuştur. Bundan anlaşılıyor ki "Turan", İran'ın bir cüz'ü değil, bütün Türk illerinin mecmûu olan Türk câmiasından ibarettir.

4
Hars ve Medeniyet

Hars ile medeniyet arasında hem iştirâk noktası hem de ayrılık noktaları vardır. Hars ile medeniyet arasındaki iştirâk noktası, ikisinin de bütün içtimâî hayatları câmi olmasıdır. İçtimâî hayatlar şunlardır: Dinî hayat, ahlâkî hayat, hukukî hayat, muâkalevî hayat, bediî hayat, iktisâdî hayat, lisanî hayat, fennî hayat. Bu sekiz türlü içtimâî hayatların mecmûuna "hars" adı verildiği gibi "medeniyet" de denilir. İşte, hars ile medeniyet arasında iştirâk ve müşâbehet noktası budur. Şimdi de hars ile medeniyet arasındaki ayrılıkları, farkları arayalım:

Evvelâ, hars millî olduğu hâlde, medeniyet beynelmileldir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muâkalevî, bediî, lisanî, iktisâdî ve fennî hayatlarının ahenkdar bir mecmûasıdır. Medeniyetse, aynı "ma'mûre"ye dâhil birçok milletlerin içtimâî hayatlarının müşterek bir mecmûudur. Meselâ Avrupa ve Amerika ma'mûresinde bütün Avrupalı milletler arasında müşterek bir Garb medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde birbirinden ayrı ve müstakil olmak üzere bir İngiliz harsı, bir Fransız harsı, bir Alman harsı ilh. mevcuttur.

Sâniyen, medeniyet usul vasıtasıyla ve ferdî iradelerle vücûda gelen içtimâî hâdiselerin mecmûudur. Meselâ dine dâir bilgiler ve ilimler, usul ve irade ile vücûda geldiği gibi; ahlâka, hukuka, güzel sanatlara, iktisada, muâkaleye, lisana ve fenlere dâir bilgiler ve nazariyeler de hep fertler tarafından usul ve irade ile vücûda getirilmişlerdir. Binâenaleyh, aynı ma'mûre dâhilinde bulunan bütün bu mefhumların, bilgilerin ve ilimlerin mecmûu, "medeniyet" dediğimiz şeyi vücûda getirir.

Harsa dâhil olan şeylerse, usul ile, fertlerin iradesiyle vücûda gelmemişlerdir; sun'î değillerdir. Nebatların, hayvanların uzvî hayatı nasıl kendiliğinden ve tabiî bir sûrette inkişâf ediyorsa, harsa dâhil olan şeylerin teşekkül ve tekâmülü de tıpkı öyledir. Meselâ lisan, fertler tarafından usulle yapılmış bir şey değildir. Lisanın bir kelimesini değiştiremeyiz, onun yerine başka bir kelime icat edip koyamayız. Lisanın, kendi tabiatından doğan bir kaidesini de değiştiremeyiz. Lisanın kelimeleri ve kaideleri ancak kendiliklerinden değişirler. Biz bu değişmeye seyirci kalırız. Fertler

tarafından lisana yalnız birtakım ıstılahlar, yani yeni lafızlar ilâve olunabilir. Fakat bu lafızlar, mensup olduğu meslekî zümre tarafından kabul edilmedikçe, lafız mâhiyetinde kalarak, kelime mâhiyetini alamaz. Yeni bir lafız, bir meslekî zümre tarafından kabul edildikten sonra da, zümrevî bir kelime mâhiyetini alır. Ancak, bütün halk tarafından kabul edildikten sonradır ki müşterek kelimeler arasına girebilir.

Fakat, yeni lafızların bir zümre yahut bütün halk tarafından kabul edilip edilmemesi mucitlerin elinde değildir. Eski Osmanlı lisanında Şinasi'den beri milyonlarca yeni lafızlar icat olunduğu hâlde, bunlardan cüz'î bir kısmı zümrevî kelimeler sırasına geçebilmiştir; müşterek kelimeler sırasına geçenlerse beş on kelimeye münhasırdır.

Demek ki harsın ilk numûnesini lisanın kelimelerinde; medeniyetin ilk numûnesini de yeni lafızlar sûretinde icat olunan ıstılahlarında görüyoruz. Kelimeler içtimâî müesseselerdir; yeni lafızlarsa ferdî tesîslerdir. Bir ferdin icat ettiği bir lafız, bazen ânî bir intişârla halk arasında yayılabilir. Fakat, bu intişâr kuvvetini o lafza veren, onu icat eden adam değildir; cemiyetin fertlerce meçhul kalan gizli bir cereyânıdır.

Bundan on beş sene evvel, memleketimizde yan yana iki lisan yaşıyordu: Bunlardan birincisi, resmî bir kıymete mâlikti ve yazıyı inhisâr altına almış gibiydi. Buna "Osmanlıca" adı veriliyordu.

İkincisi, yalnız halk arasında konuşmaya münhasır kalmış gibiydi. Buna da istihfâfla "Türkçe" adı veriliyordu ve avama mahsus bir "argo" zannediliyordu. Hâlbuki asıl tabiî ve hakikî lisanımız bu idi. Osmanlıca ise Türkçe, Arapça ve Acemceden ibaret olan üç lisanın sarfını, nahvini, kamusunu birleştirmekle husûle gelmiş sun'î bir halîtadan ibaretti. Bu iki lisandan birincisi tabiî bir teşekkül ve teamülle kendiliğinden vücûda gelmişti. Binâenaleyh, harsımızın lisanı idi. İkincisi ise, fertler tarafından usulle ve irade ile yapılmıştı. Bu lisanî aşurenin içine yalnız bazı Türkçe kelimeler ve edatlar karışabilirdi. Demek ki Osmanlıcanın harsımızdan pek az bir hissesi vardı. Bundan dolayı ona medeniyetimizin lisanı idi diyebiliriz.

Memleketimizde bu iki lisan gibi, iki vezin de yan yana yaşıyordu. Türk halkının kullandığı Türk vezni, usul ile yapılmıyordu. Halk şairleri vezinli olduğunu bilmeden gayet lirik şiirler yazıyorlardı. Tabiî bu, ilham ile, ibda ile oluyordu; usulle ve taklitle yapılmıyordu. O hâlde, bu vezin de Türk harsına dâhildi. Osmanlı veznine gelince, bu Acem şairlerinden alınmıştı. Bu vezinde şiir yazanlar, taklitle ve usulle yazıyorlardı. Bundan dolayıdır ki "aruz vezni" denilen bu vezin, halk arasına nüfûz edememişti. Bu vezinde şiir yazanlar, Acem edebiyatını tederrüs tarîkiyle öğreniyorlar, usul vasıtasıyla aruzu tatbîk ediyorlardı. Binâenaleyh aruz vezni millî harsımıza dâhil olamadı. Acemlerde ise köylüler bile aruz vezninde şiirler söylerler. Binâenaleyh aruz vezni İran'ın millî harsına dâhil demektir.

Memleketimizde bunlardan başka, yan yana yaşayan iki musiki vardır. Bunlardan birisi halk arasında kendi kendine doğmuş olan Türk musikisi; diğeri Fârâbî tarafından Bizans'tan tercüme ve iktibâs olunan Osmanlı musikisidir[75]. Türk musikisi ilham ile vücûda gelmiş, taklitle hâriçten alınmamıştır. Osmanlı musikisi ise, taklit vasıtasıyla hâriçten alınmış ve ancak usulle devam ettirilmiştir. Bunlardan birincisi harsımızın, ikincisi ise medeniyetimizin musikisidir. Medeniyet, usulle yapılan ve taklit vasıtasıyla bir milletten diğer millete geçen mefhumların ve tekniklerin mecmûudur. Hars ise, hem usulle yapılamayan hem de taklitle başka milletlerden alınamayan duygulardır. Bu sebeple, Osmanlı musikisi kaidelerden mürekkep bir fen şeklinde olduğu hâlde; Türk musikisi kaidesiz, usulsüz, fensiz melodilerden, Türkün bağrından kopan samimî nağmelerden ibarettir. Hâlbuki Bizans musikisinin menşeine çıkarsak bunu da eski Yunanlıların harsı dâhilinde görürüz.

Edebiyatımızda da aynı ikilik mevcuttur. Türk edebiyatı halkın darbımeselleriyle bilmecelerinden, halk masallarıyla halk koşmalarından, destanlarından, halk cenknâmeleriyle menkıbelerinden, tekkelerin ilâhîleriyle nefeslerinden, halkın nekregûyane fıkralarından ve halk temaşasından ibarettir. Darbımeseller doğrudan doğruya halkın hikmetleridir. Bilmeceleri de vücûda getiren halktır. Halk masalları da fertler tarafından düzülmemiştir. Bunlar, Türkün esâtir devrelerinden başlayarak an'anevî bir sûrette zamanımıza kadar gelen peri masallarıyla dev masallarıdır. *Dede Korkud Kitabı*'ndaki masallar da ozandan ozana şifâhî bir sûrette intikal ederek ancak birkaç asır evvel yazılmıştır. Şah İsmail, Âşık Kerem, Âşık Garip, Köroğlu kitapları da vaktiyle halk tarafından yazılmış halk masallarıdır. Türk tarihinde ve etnografyasındaki üstûreler, lejandlar, efsaneler de Türk edebiyatının unsurlarıdır. Cenknâmeler ve dinî menkıbelere gelince, bunlar halk edebiyatının İslâmî devresine mahsus mahsulleridir. Halk şairlerinin koşmalarıyla destanları, mânîleriyle türküleri de yukarıda saydığımız eserler gibi, Türk halkının samimî eserleridir. Bunlar da usulle, taklitle yapılmamışlardır. Âşık Ömer, Dertli, Karacaoğlanlar gibi şairler, halkın sevgili şairleridir. Tekkeler de birer halk mabedi olduğu için buralarda doğan ilâhîlerle nefesler de halk edebiyatına, binâenaleyh Türk edebiyatına dâhildir. Yunus Emre ve Kaygusuzla Bektaşi şairleri bu zümreye dâhildir. Osmanlı edebiyatı ise, masal yerine ferdî hikâyelerle romanlardan, koşma ve destan yerine taklitle yapılmış gazellerle alafranga manzûmelerden mürekkeptir. Osmanlı şairlerinden her biri mutlaka Acem devrinde bir Acem şairiyle, Fransız devrinde bir Fransız şairiyle mütenâzırdır. Fuzûlî ile Nedîm bile bu hususta müstesna değillerdir. Bu cihetle, Osmanlı edipleriyle şairlerinden hiçbiri orijinal değildir, hepsi mukallittir; hepsinin eserleri bediî ilhamdan değil, zihnî hünerverlikten doğmuştur. Meselâ nekre-gûluk (humour) nokta-i nazarından bu iki

zümreyi mukayese edelim: Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa ve Bektaşi babaları halkın nekre-gûlarıdır; Kânî[76] ile Sürurî[77] ise Osmanlı divanının mizahçılarıdır. Tabiî nekrelikle sun'î mizah arasındaki fark, bu karşılaştırma ile meydana çıkar.

Karagöz'le Ortaoyununa gelince, bunlar da halk temaşası, yani an'anevî Türk tiyatrosudur. Karagöz'le Hacivat'ın muarazaları, Türk'le Osmanlı'nın, yani o zamanki harsımızla medeniyetimizin mücadelelerinden ibarettir.

Ahlâkta da aynı ikiliği görürüz. "Türk ahlâkı" ile "Osmanlı ahlâkı" birbirine zıt gibidir. Mahmud-ı Kâşgarî, *Dîvânü Lugât*'ın "Türk" maddesinde, Türkleri muhtasaran tarif ediyor. Diyor ki "Türkte tasallüf ve tefâhür yoktur. Türk büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar yaptığı zaman, bir fevkalâdelik yaptığından habersiz gibi görünür." Câhiz[78] de Türkleri aynen bu sûrette tefsir ediyor. Osmanlı enmûzecine bakarsak eski şairlerinde fahriyelerin, yeni ediplerinde tasallüf ve tefâhürün hâkim olduğunu görürüz. *Servet-i Fünûn* mektebi, Osmanlı edebiyatının en parlak bir devridir. Bu mektebe mensup olan ediplerle şairler ekseriyetle reybî, bedbin, ümitsiz, hasta ruhlar sûretinde tecelli etmişlerdir. Hakikî Türk ise yakînli, nikbîn, ümitli ve sağlamdır.

Hattâ ulemâmız arasında da bu ikiliği görürüz. Osmanlı ulemâsının an'anevî unvânı "ulemâ-yı rüsûm" idi. Anadolu'daki ulemâ ise "halk ulemâsı" idi. Birinciler rütbeli, fakat cahil idiler. İkinciler ilimli, fakat rütbesiz idiler. Siyâset ve askerlik sahasında büyük bir dâhi olan Afşarlı Nâdir Şah[79], bütün Müslümanları Sünnîlik dâiresinde birleştirmek ve umum sultanları Osmanlı padişahının riyâseti altına sokmak için müzakerede bulunmak üzere İstanbul'a dinî ve siyâsî bir heyet göndermişti. İstanbul'da bu heyetle müzakereye ulemâ-yı rüsûmu memur ettiler. İranlı ulemâ heyeti, bunlara söz anlatmaktan âciz kalınca sadrazama müracaat ederek dediler ki: "Bizim siyâsî hiçbir rütbemiz, ilimden başka pâyemiz yoktur. Hâlbuki müzakerede bulunduğumuz zâtlar, büyük rütbeli zevat olduklarından huzurlarında serbestçe söz söyleyemiyoruz. Bizi taşradaki rütbesiz ulemâ ile görüştürürseniz çok memnun oluruz." Râgıb Paşa'nın *Tahkîk ve Tevfîk*[80] adlı kitabında naklettiği bu mevsûk vâkıa gösteriyor ki Nâdir Şah'ın ilmî heyeti Osmanlı ulemâsına değil, Türk ulemâsına kıymet veriyorlardı.

Eski devirlerin, hattâ siyâsî ve askerî muvaffakiyetleri de halk arasından çıkmış cahil ve ümmî paşalara aitti. Bilâhare Râgıb Paşa ve Sefih İbrahim Paşa gibi Osmanlı maârifinde yüksek bir mevki ihrâz edenler, hükümetin başına geçince işler bozulmaya başladı.

Maamâfih bu içtimâî ikilikler yalnız fikrî faaliyetlere mahsustu. O zamanlar el işi avama mahsus sayıldığından, havas sınıfı tekniklerin bütün nev'ilerinden uzak duruyordu. Bu sebeple, mimarlık, hattatlık, hakkâklık,

mücellitlik, tezhipçilik, marangozluk, demircilik, boyacılık, halıcılık, çulhalık, ressamlık, nakkaşlık gibi amelî tekniklerin yalnız bir şekli vardı, o da halk tekniği idi. Demek ki umumîyetle yüksek bir bediîliği hâiz olan bu sanatlara münhasıran Türk sanatı nâmını verebiliriz. Bunlar Osmanlı medeniyetinin unsurları değil, Türk harsının unsurlarıydı. Bugün Avrupa, bu eski sanatlarımızın mahsullerini milyarlar sarf ederek parça parça topluyor. Avrupa'nın, Amerika'nın müzeleri, salonları hep Türk eserleriyle dolmaktadır. Avrupa'da bu Türkperestliğe "Turquerie" nâmı verilir. Avrupa'nın hakikî mütefekkir ve sanatkârları, meselâ Lamartine'leri, Auguste Compte'ları, Pierre Lafayette'leri, Mismer'leri, Pierre Loti'leri, Farrèreleri Türkün samimî sanatına, mahviyetli ve gösterişsiz ahlâkına, derin ve taassupsuz diyanetine, hulâsa kanaat ve teslimiyetle beraber daimî bir nikbinlik ve mefkûrelilikten ibaret olan fakirane, fakat mesudane hayatına meftundurlar. Lâkin, bunların âşık oldukları şeyler Osmanlı medeniyetine dâhil olan usulî ve taklidî eserler değil, Türk harsına mensup olan ilhamî ve orijinal eserlerdir.

Yalnız memleketimize mahsus olan bu garip vaziyetin sebebi nedir? Niçin bu ülkede yaşayan bu iki enmûzeç, Türk enmûzeci ile Osmanlı enmûzeci birbirine bu kadar zıttır? Niçin Türk enmûzecinin her şeyi güzel, Osmanlı enmûzecinin her şeyi çirkindir? Çünkü, Osmanlı enmûzeci Türkün harsına ve hayatına muzır olan emperyalizm sahasına atıldı, kozmopolit oldu, sınıf menfaatini millî menfaatin fevkinde gördü. Filhakika, Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe, yüzlerce milletleri siyâsî dâiresine aldıkça, idare edenlerle idare olunanlar ayrı iki sınıf hâline giriyorlardı. İdare eden bütün kozmopolitler "Osmanlı sınıfı"nı, idare olunan Türkler de "Türk sınıfı"nı teşkîl ediyorlardı. Bu iki sınıf birbirini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hâkime sûretinde görür, idare ettiği Türklere millet-i mahkûme gözüyle bakardı. Osmanlı daima Türk'e "eşek Türk" derdi. Türk köylerine resmî bir şahıs geldiği zaman, "Osmanlı geliyor" diye herkes kaçardı. Türkler arasında Kızılbaşlığın zuhuru bile bu ayrılıkla izah olunabilir.

Şah İsmail'in[81] dedesi olan Şeyh Cüneyd[82], Oğuz boyları arasında "Evlât mı akdemdir yoksa ashâb mı?" diyerek propaganda yapıyordu. Oğuz boyları, Oğuz Han'ın evlâdı ve Kayıların amcazâdeleri değil miydiler? Nasıl oluyordu da padişahın Enderûn'dan çıkan devşirmelerden mürekkep olan ashâbı bunlara takdim ediliyordu. O tarihteki halk şeyhleri, Türklerin o zamanki mazlumiyetini vaktiyle Ehl-i Beyt'in uğramış olduğu mazlumiyete benzetiyorlardı. O zaman Türkmenlerin büyük bir kısmı bu müşâbehete aldanarak baba ocağından ayrıldılar; kendi kendilerine ayrı bir edebiyat, ayrı bir felsefe, ayrı bir mabet yaptılar.

Maamâfih, dinen Osmanlılardan ayrılmamış olan Sünnî Türkler de harsen Osmanlı emperyalizmine tâbi olmadılar. Bunlar da kendi kendile-

rine millî bir hars yaparak Osmanlı medeniyetine karşı tamamıyla lâkayd kaldılar. Osmanlı medeniyetinin güzîdelerine "havas" denildiği gibi, Türk harsının da ozanları, âşıkları, babaları ve ustaları vardı. Demek ki memleketimizde iki türlü güzîdeler mevcuttu. Bunlardan birincisi sarayı temsil ediyordu, bu zümrenin maişetini temin eden de saraydı. Meselâ Osmanlı şairleri saraydan câize almakla geçindikleri gibi, Osmanlı musikişinasları da sarayın verdiği ihsânlarla, maaşlarla geçinirlerdi. Halkın saz ve söz şairleri ise, halkın hediyeleriyle yaşarlardı. Ulemâ-yı rüsûm nâmını alan Osmanlı ulemâsı, kazaskerlikte, kadılıklarda yüksek maaşlar ve arpalıklar alırlardı. Halk hocalarından ve şeyhlerinden ibaret olan Türk diniyatçılarını ise yalnız halk beslerdi. Bu sebeple güzel sanatlarda ve sâir sanayide rehberlik eden ustalar, yiğitbaşılar ve Ahî babalar, yalnız halk sınıfından yetişirler ve daima halk ve Türk kalırlardı.

Görülüyor ki hars ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır. İnsanda duygular usule ve iradeye tâbi değildir. Bir millet diğer milletin dinî, ahlâkî, bediî duygularını taklit edemez. Meselâ Türklerin İslâmiyet'ten evvelki dininde Gök Tanrı mükâfât Tanrısıdır, mücâzâta karışmaz. Mücâzât ilâhı, Erlik Han isminde başka bir üstûrevî şahsiyettir. Tanrı yalnız cemâl sıfatıyla tecelli ettiği için eski Türkler yalnız onu severlerdi; Tanrı'ya karşı korku hissiyle mütehassis olmazlardı. İslâmiyet'ten sonra, Türklerde muhabbetullahın galip olması bu eski an'anenin devamından ibarettir. Türklerde mehâfetullah pek enderdir. İstanbul'da ve Anadolu'daki vaizlerin tecrübeleri gösteriyor ki güzelliğe, iyiliğe dâir vaaz eden vaizlerin müdavimleri artıyor; cehennemden, zebanilerden bahseden vaizlerin sâmileriyse daima azalıyor. Türklerin eski dinlerinde zühdî ibâdetler yoktu, bediî ve ahlâkî âyinler çoktu. Bunun neticesi olarak İslâmiyet'ten sonra da Türkler en kuvvetli bir imana, en samimî bir diyanete mâlik oldukları hâlde, zahidane ve mutaassıbane duygulardan azade kaldılar. Bu hususta Yunus Emre'yi okumak kâfidir. Türklerin câmilerde ilâhîlere ve Mevlid-i şerif kıraatine; tekkelerde ise şiire ve musikiye büyük bir mevki vermeleri bediî diyanet enmûzecine mensup bulunmalarındandır.

Eski Türk dininde, Türk Tanrısı sulh ve müsâlemet ilâhı idi. Türk dininin mâhiyetini gösteren "il" kelimesi "sulh" manâsına idi (Mahmud-ı Kâşgarî). "İlci", "sulhçu" demek olduğu gibi, "ilhan", "sulh hakanı" demekti. Türk ilhanları, Mançurya'dan Macaristan'a kadar daimî bir sulh vücûda getiren sulhperest müceddidlerden başka bir şey değildiler.

En eski Türk devletinin müessisi olan Mete'nin yüksek ahlâkını, sulhperverliğini, emperyalizmden içtinabını *Yeni Mecmûa*'da[83] yazmıştım. Türk sulhperverliğinin müessisi Mete'dir.

Türklerin bu eski sulh an'anesi sâyesindedir ki Türk hükümdarları İslâm devrinde de daima mağlûplara şefkatle muamele etmiş, daima ken-

dilerini beynelmilel bir sulh âmili tanımışlardır. Türk tarihi baştan başa bu davâya şahittir. Avrupalıların o kadar ithâm ettikleri Atilla bile yine onların rivayetince, mağlûp milletler ne zaman sulh istemişlerse derhâl kabul etmiştir. Çünkü, Atilla da bir ilhan, yani cihân sulhu[nu] temine çalışan bir müceddittı. Avrupalılar, Atilla'nın "Tanrı kutu" unvânını "Allah'ın belası" sûretinde tercüme etmekle tarihî bir günah işlemişlerdir.

Türklerin bütün sanat şubelerinde aşikâr olan bediî husûsîyetleri de tabiîlik, sadelik, zarafet ve orijinalliktir. Türkün halılarında, çinilerinde, mimarîsinde, hüsnühattında tecelli eden hep bu bediî meziyetlerdir. Türkün güzel sanatlarında olduğu gibi, diyanet ve ahlâkında da hep bu meziyetlerin hâkim olduğu görülür.

Bu misalden anlaşılır ki bir harsı teşkîl eden müteaddit içtimâî hayatlar arasında samimî bir tesânüd, derûnî bir ahenk vardır. Türkün lisanı nasıl sade ise, dinî, ahlâkî, bediî, siyâsî, iktisâdî, ailevî hayatları da hep sade ve samimîdir. Türkün hayatındaki sevimlilik ve orijinallik bu merkezî seciyenin bir tecellisinden ibarettir. Fakat harsın unsurları arasındaki bu ahenge bakıp da medeniyetin de ahenkdar unsurlardan mürekkep olduğunu zannetmek doğru değildir. Osmanlı medeniyeti Türk, Acem, Arap harslarıyla İslâm dinine, Şark medeniyetine ve son zamanlarda da Garb medeniyetine mensup müesseselerden mürekkep bir halîtadır. Bu müessese hiçbir zaman kaynaşarak, imtizâc ederek ahenkdar bir manzûme hâline giremedi. Bir medeniyet ancak millî bir harsa aşılanırsa, ahenkdar bir vahdet hâlini alır. Meselâ İngiliz medeniyeti İngiliz harsına aşılanmıştır. Bu sebeple İngiliz harsı gibi, İngiliz medeniyetinin unsurları arasında bir ahenk vardır.

Hars ile medeniyet arasındaki bir münasebet de şudur: Her kavmin ibtidâ, yalnız harsı vardır. Bir kavim, harsen yükseldikçe siyâsetçe de yükselerek kuvvetli bir devlet vücûda getirir. Diğer taraftan da harsın yükselmesinden medeniyet de doğmaya başlar. Medeniyet ibtidâ, millî harstan doğduğu hâlde bilâhare komşu milletlerin medeniyetinden de birçok müesseseler alır. Fakat, bir cemiyetin medeniyetinde fazla bir inkişâfın süratle husûlü muzırdır. Ribot[84] diyor ki "Zihin fazla bir inkişâfa mazhar olunca seciyeyi bozar. Fertte zihin ne ise, cemiyette de hars odur. Fertte seciye ne ise, cemiyette de hars odur." Binâenaleyh zihnin fazla inkişâfı ferdî seciyeyi bozduğu gibi, medeniyetin fazla bir inkişâfı da millî harsı bozar. Millî harsı bozulmuş olan milletlere "dejenere milletler" nâmı verilir.

Hars ile medeniyetin sonuncu bir münasebeti de şudur: Harsı kuvvetli, fakat medeniyeti zayıf bir milletle, harsı bozulmuş, fakat medeniyeti yüksek olan diğer bir millet, siyâsî mücadeleye girince, harsı kuvvetli olan millet daima galip gelmiştir. Meselâ eski Mısrîler, medeniyette yükselince harsları bozulmaya başladı. O zaman yeni doğan Fars devleti ise, medeni-

yette henüz geri olmakla beraber, kuvvetli bir harsa da mâlikti. Bu sebeple Fârisîler, Mısrîleri mağlûp ettiler. Birkaç asır sonra İran'da da medeniyet yükseldi. Tabiîdir ki hars zayıflamaya başladı. Bu kere de harsları henüz bozulmamış olan Yunanlılara mağlûp oldular. Bir müddet sonra Yunan harsı da bozulmaya başladığından gerek Yunanîler gerek İranîler, kuvvetli bir harsla meydana çıkan medeniyetsiz Makedonyalılara mağlûp oldular. Şarkta Eşkâniyân ve Sâsâniyân sülâlelerinin, Garbda Romalıların harsı bozulmaya başlayan Makedonyalılara galebesi de aynı sûretle izah olunabilir. Nihâyet, medeniyetten hiçbir nasibi olmayan, fakat harsta son derece kuvvetli olan Araplar meydana çıkarak hem Sâsânîlere hem de Romalılara galip geldiler. Fakat çok zaman geçmeden Arap milleti de medenîleşmeye başladığından, harsını kaybederek siyâsî hâkimiyeti Türkistan'dan yeni gelmiş olan töreli Selçuk Türklerine teslim ettiler. Töre, Türklerin millî harsından başka bir şey değildi. Türklerin şimdiye kadar müstakil kalması, Çanakkale'den İngilizlerle Fransızları kovması ve Mütareke'den[85] sonra İngiliz silâhlarıyla ve parasıyla teçhiz edilmiş bulunan Yunanlılarla Ermenileri mağlûp ederek manen İngilizleri yenmesi, hep bu millî harsın kuvveti sâyesindedir.

Hars ile medeniyet arasındaki bu münasebetler anlaşıldıktan sonra, artık Türkçülüğün ne demek olduğunu ve bu memlekette ne gibi vazifelerin ifasına memur bulunduğunu tâyin edebiliriz. Osmanlı medeniyeti iki sebeple yıkılmaya mahkûmdu: Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün imparatorluklar gibi muvakkat bir câmiadan ibaret olmasıydı. Ebedî hayata mâlik olan zümrelerse câmialar değil, cemiyetlerdir. Cemiyetlere gelince, bunlar yalnız milletlerden ibarettir. Mahkûm milletler, millî benliklerini imparatorlukların kozmopolit idaresi altında, ancak muvakkaten unutabilirlerdi. Bir gün mutlaka, milletlerden ibaret olan hakikî cemiyetler, raiyyelik uykusundan uyanacaklar, harsî istiklallerini ve siyâsî hâkimiyetlerini isteyeceklerdi. Avrupa'da beş asırdan beri bu ameliye devam ediyordu. Binâenaleyh bu ameliyeden azade kalmış olan Avusturya, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları da selefleri gibi inhilâle dûçâr olacaklardı. İkinci sebep, Garb medeniyeti yükseldikçe Şark medeniyetini büsbütün ortadan kaldırmak hassasını hâiz bulunmasıdır. Rusya'da ve Balkan milletlerinde Garb medeniyeti, Şark medeniyetinin yerine kaim olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı hâl vukua gelecekti. Şark medeniyeti bazılarının zannettiği gibi gerçekten İslâm medeniyeti değildi. Menşe itibarıyla Şarkî Roma medeniyetinden ibaretti. Nasıl ki Garb medeniyeti de Hıristiyan medeniyeti değil, Garbî Roma medeniyetinin bir devamından ibaretti. Osmanlılar, Şarkî Roma medeniyetini doğrudan doğruya Bizans'tan almadılar: Kendilerinden evvel, Müslüman Araplarla Acemler bu medeniyeti almış olduklarından, Osmanlılar onu bu dindaş milletlerden aldılar. Bundan dolayıdır ki bu medeniyeti, bazı mütefekkir-

ler İslâm medeniyeti zannettiler. Yukarıdaki "Medeniyetimiz" unvânlı mebhasta, Şark medeniyetinin Şarkî Roma medeniyeti olduğunu tarihî delillerle ispata çalıştım. Bu husustaki deliller o kadar çoktur ki bir iki makalede değil, birkaç ciltlik bir kitapta ancak cem edilebilir.

Garb medeniyetinin her yerde Şark medeniyetinin yerine kaim olması tabiî bir kanûn olunca, Türkiye'de de bu ikāme hâdisesinin vukuu zarûrî demekti. O hâlde Şark medeniyeti dâiresinde bulunan Osmanlı medeniyeti, behemehâl ortadan kalkacak, onun yerine bir taraftan İslâm diniyle beraber bir Türk harsı, diğer taraftan da Garb medeniyeti kaim olacaktır. İşte Türkçülüğün vazifesi, bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk harsını arayıp bulmak, diğer cihetten Garb medeniyetini tam ve canlı bir sûrette alarak millî harsa aşılamaktır.

Tanzîmâtçılar, Osmanlı medeniyetini Garb medeniyetiyle telife çalışmışlardı. Hâlbuki iki zıt medeniyet yan yana yaşayamazlar; sistemleri birbirine muhâlif bulunduğu için ikisi de birbirini bozmaya sebep olur. Meselâ garbın musiki fenniyle şarkın musiki fenni birbiriyle itilâf edemez. Garbın tecrübî mantığıyla şarkın iskolastik mantığı yekdiğeriyle barışamaz. Bir millet ya Şarklı olur ya Garblı olur. İki dinli bir fert olamadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz. Tanzîmâtçılar bu noktayı bilmedikleri için, yaptıkları teceddütte muvaffak olamadılar.

Türkçülere gelince, bunlar esasen Bizanslı olan Şark medeniyetini büsbütün terk ederek Garb medeniyetini tam bir sûrette almak istediklerinden azimlerinde muvaffak olacaklardır. Türkçüler, tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Garb medeniyetine tam ve katî bir sûrette girmek isteyenlerdir. Fakat, Garb medeniyetine girmeden evvel, millî harsımızı arayıp bularak millî harsımızı meydana çıkarmamız icap eder.

5
Halka Doğru

Türkçülüğün ilk esaslarından biri de şu "halka doğru" umdesidir. Vaktiyle bu umdeyi tatbîk etmek üzere İstanbul'da *Halka Doğru*[86] unvânlı bir mecmûa çıkarıyorduk. Sonraları İzmir'de de aynı isimde bir mecmûa neşrolundu[87].

"Halka doğru gitmek" ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine o milletin "güzîdeler"i adı verilir. Güzîdeler, yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır.

Güzîdeler, halka doğru niçin gidecekler? Bu suale bazıları şöyle cevap veriyor: Güzîdeler, halka hars götürmek için gitmelidirler. Hâlbuki geçen mebhasta gösterdiğimiz veçhile memleketimizde hars denilen şey, yalnız halkta mevcuttur. Güzîdeler, henüz harstan nasiplerini almamışlardır. O hâlde harstan mahrum bulunan güzîdeler, harsın canlı bir müzesi olan halka, ne sûretle hars götürebilecekler? Meseleyi halledebilmek için evvelâ şu noktalara cevap verelim: Güzîdeler neye mâliktir? Halkta ne vardır? Güzîdeler medeniyete mâliktir. Halkta hars vardır. O hâlde güzîdelerin halka doğru gitmesi şu iki maksat için olabilir:

Halktan harsî bir terbiye almak için halka doğru gitmek

Halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek

Filhakika güzîdelerin halka doğru gitmesi bu iki maksat içindir. Güzîdeler, harsı yalnız halkta bulabilirler, başka bir yerde bulamazlar. Demek ki halka doğru gitmek, harsa doğru gitmek mâhiyetindedir. Çünkü halk, millî harsın canlı bir müzesidir.

Güzîdelerin çocukken aldıkları terbiyede millî hars yoktur. Çünkü, içinde okudukları mektepler, "halk mektebi" değildi, "millî mektep" değildi. Bu sebeple milletimizin güzîdeleri millî harstan mahrum olarak yetiştiler, gayrimillîleşerek yetiştiler. Şimdi bu eksikliği tamamlamak istiyorlar. Ne yapmalıdırlar? Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak; halkın kullandığı kelimelere, yaptığı cümlelere dikkat etmek; söylediği darbımeselleri, an'anevî hikmetleri işitmek; düşünüşündeki tarzı, duyuşundaki üslubu zaptetmek; şiirini, musikisini dinleyerek raksını, oyunlarını seyret-

mek; dinî hayatına, ahlâkî duygularına nüfûz etmek; giyinişinde, evinin mimarîsinde, mobilyalarının sadeliğindeki güzellikleri tadabilmek. Bundan başka, halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini, tandırnâme[88] adı verilen eski töreden kalma akidelerini öğrenmek; halk kitaplarını okumak, Korkud Ata'dan başlayarak âşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak tekke ilâhilerini, Nasreddin Hoca'dan başlayarak halk nekreciliğini, çocukluğumuzda seyrettiğimiz Karagözle ortaoyununu aramak, bulmak lâzım; halkın cenknâmeler okunan eski kahvelerini, Ramazan gecelerini, Cuma ârifanelerini[89], çocukların her sene sabırsızlıkla bekledikleri coşkun bayramlarını yeniden diriltmek, canlandırmak lâzım; halkın sanat eserlerini toplayarak millî müzeler vücûda getirmek lâzım. İşte, Türk milletinin güzîdeleri, ancak uzun müddet halkın bu millî hars müzeleri ve mektepleri içinde yaşadıktan ve ruhları tamamıyla Türk harsıyla meşbu olduktan sonradır ki "millîleşmek" imkânına nail olabilirler. Rusların en büyük şairi olan Puşkin[90] bu sûretle millîleştiği içindir ki gerçekten bir millî şair oldu. Dante[91], Petrark[92], Jean Jacques Rousseau[93], Goethe[94], Schiller[95], D'Annunzio[96] gibi millî şairler hep halktan aldıkları feyizler sâyesinde sanat dâhileri oldular.

İçtimâiyât ilmi de bize gösteriyor ki "deha" esasen halktadır. Bir sanatkâr, ancak halktaki bediî zevkin tecelligâhı olduğundan dolayı dâhi olabilir. Bizde dâhi sanatkârların yetişmemesi, sanatkârlarımızın bediî zevklerini halkın canlı müzesinden almamaları dolayısıyladır. Bizde şimdiye kadar halk bediîyatına kim kıymet verdi? Eski Osmanlı güzîdeleri, köylüleri "eşek Türk" diye tahkir ederdi. Anadolu şehirlileri de "taşralı" tabiriyle tezyif olunurdu. Umum halka verilen unvân "avam" kelimesinden ibaretti.

Havas, yalnız sarayın bendelerinden mürekkep bulunan Osmanlı güzîdeleriydi. Halka kıymet vermedikleri içindir ki bugün bu eski güzîdeler sanatının ne lisanı ne vezinleri ne edebiyatı ne musikisi ne felsefesi ne ahlâkiyâtı ne siyâsiyâtı ne iktisâdîyatı, hâsılı hiçbir şeyi kalmadı. Türk milleti, bütün bu şeylere yeniden her birinin elifbasından başlamak mecbûriyetinde kaldı. Bu milletin yakın bir zamana kadar kendisine mahsus bir adı bile yoktu. Tanzîmâtçılar ona "Sen yalnız Osmanlısın. Sakın başka milletlere bakarak sen de millî bir ad isteme! Millî bir ad istediğin dakikada Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına sebep olursun" demişlerdi. Zavallı Türk, vatanımı kaybederim korkusuyla "Vallahi Türk değilim! Osmanlıktan başka hiçbir içtimâî zümreye mensup değilim" demeye mecbûr edilmişti. Boşo'ya[97] karşı bu sözü her gün söyleyen mebuslarımız vardı.

Fakat bu Osmanlıcılar hiç düşünemiyorlardı ki her ne yapsalar, bu yabancı millet bu Osmanlı câmiasından ayrılmaya çalışacaklardır. Çünkü artık yüzlerce milletlerden mürekkep olan sun'î câmiaların devamına imkân kalmamıştır. Bundan sonra, her millet ayrı bir devlet olacak; mütecânis, samimî, tabiî bir cemiyet hayatı yaşayacaktır. Şüphesiz Avrupa'nın garbında beş yüz seneden beri başlayan bu içtimâî tekâmül hareketi,

mutlaka şarkında da başlayacaktı. Cihan Harbi'nde Rusya, Avusturya, Osmanlı İmparatorluklarının yıkılması da gösterdi ki bu içtimâî kıyâmet pek yakınmış. Acaba Türkler bu içtimâî mahşer meydanına kendilerinin de Türk adlı bir millet olduklarını, Osmanlı İmparatorluğu içinde kendilerinin de husûsî bir vatanları ve millî hakları bulunduğunu bilmeyerek, anlamayarak çıkmış olsaydılar, şaşkınlıktan ne yapacaklardı? Yoksa "Madem ki Osmanlılık yıkıldı, bizim artık hiçbir millî ümidimiz, hiçbir siyâsî emelimiz kalmadı" mı diyeceklerdi? Evvelce Türkçülüğe lâkayt kalan bazı insaf sahibi Osmanlıcılar, Wilson prensipleri ortaya atıldıktan sonra, "Türkçülük bize Osmanlı İmparatorluğu'ndan müstakil, husûsî ve millî bir hayatımız; hudutları etnografya ilmi tarafından çizilmiş millî bir vatanımız; bu vatanda kendi kendimizi tam bir istiklalle idare etmekten ibaret olan millî bir hakkımız olduğunu vaktiyle birçoğumuzun zihnine ve ruhuna yerleştirmiş olmasaydı, bugün hâlimiz ne olacaktı?" demeye başladılar. Demek ki, yalnız bir tek kelime, mukaddes ve mübârek "Türk" kelimesidir ki bu hercümerç içinde doğru yolu görmemize sebep oldu.

Türkçüler, güzîdelere yalnız milletlerinin adını öğretmekle kalmadılar, onlara, milletin güzel lisanını da öğrettiler. Fakat verdikleri ad gibi, bu öğrettikleri güzel lisan da halktan alınmıştı. Çünkü bunlar yalnız halkta kalmıştı. Güzîdeler zümresi ise, şimdiye kadar bir "sâir fi'l-menâm" hayatı yaşıyordu, sâir fi'l-menâmlar gibi iki şahsiyet sahibi olmuştu. Hakikî şahsiyeti Türk olduğu hâlde, sâir fi'l-menâmlık vehmi içinde kendini Osmanlı sanıyordu. Öz lisanı Türkçe olduğu hâlde, sâir fi'l-menâmlar gibi hastalık neticesi olarak sun'î bir dil kullanıyordu. Şiirde de kendi samimî vezinlerini bırakarak Acemden aldığı taklit vezinlerle terennüm ediyordu. Türkçülük, tedâvî bi'r-rûh mütehassısı bir tabip gibi bu sâir fi'l-menâma Osmanlı olmayıp Türk olduğunu, lisanının Türkçe ve vezinlerinin halk vezinleri bulunduğunu telkin etti. Hayır, telkin değil, hakikî tabirle, ilmî delillerle ikna etti. Bu sûretledir ki, güzîdeler, sun'î somnambül hâlinden kurtularak normal bir sûrette düşünmeye ve duymaya başladı.

Fakat, bugün itiraf etmeliyiz ki bu güzîdeler, halka doğru yalnız bir tek adım atabilmişlerdir. Tamamıyla halka doğru gitmiş olmak için halkın içinde yaşayarak, ondan millî harsı tamamıyla almaları lâzımdır. Bunun için yalnız bir çâre vardır ki o da Türkçü gençlerin muallimlikle köylere gitmesidir. Yaşlı olanlar da hiç olmazsa Anadolu'nun iç şehirlerine gitmelidirler. Osmanlı güzîdeleri, ancak tamamıyla halk harsını aldıktan sonradır ki millî güzîdeler mâhiyetini alacaklardır.

Halka doğru gitmenin ikinci vazifesi de halka medeniyet götürmektir. Çünkü halkta medeniyet yoktur. Güzîdelerse, medeniyetin anahtarlarına mâliktir. Fakat, halka değerli bir armağan olarak aşağıda gösterdiğimiz veçhile, şark medeniyetini yahut onun bir şubesi olan Osmanlı medeniyetini değil, Garb medeniyetini götürmelidirler.

6
Garba Doğru

Bir eski atalar sözü şöyle diyor: "İşini bil, aşını bil, eşini bil!" Bu düstura nazire yaparak sosyoloji de bize böyle hitap edebilir: "Milletini tanı, ümmetini tanı, medeniyetini tanı!"

Türkçülük matbuatı ve millî felaketler bize az çok milletimizin, ümmetimizin nelerden ibaret olduğunu anlattı. Bu noktalarda artık herkesin aynı sûretle düşündüğü görülüyor. Fakat hangi medeniyet zümresine mensup bulunduğumuz meselesine gelince, bu noktada hâlâ aramızda nokta-i nazar farkları, belki de hakikî ihtilâflar vardır. Bu sebeple millî meselelerin tetkikine başlarken bu meseleyi de hâlle çalışmamız lâzımdır.

Medeniyet meselesinin müphem kalmasına bais olan sebeplerden birincisi, "medeniyet" mefhumuyla "medenîlik" mefhumunun birbirine karıştırılmasıdır. Eski zamanlarda, cemiyetler şu üç haletten birine mensup sayılırdı: vahşet, bedâvet, medeniyet. Bugün "vahşet" kelimesi ilim âleminden büsbütün dışarı atıldı. Çünkü eskiden vahşî denilen "ibtidâî cemiyetler"in de kendilerine mahsus bir medeniyeti olduğu meydana çıktı, hattâ bu cemiyetlerin bazı tekâmül merhalelerinden geçtikleri anlaşıldığından, bunlar hakkında "ibtidâî cemiyetler" tabirinin kullanılmasında bile ihtiyat edenler var.

Medeniyetin bütün insan cemiyetlerinde mevcut bulunduğu görülünce, bunun hayvan cemiyetlerine de şâmil olup olmadığı meselesi meydana çıkar. Medeniyet, birtakım müesseselerin, yani düşünüş ve icrâ tarzlarının heyet-i mecmûasıdır. Hayvan cemiyetleri ise, uzvî verasetle intikal eden sevk-i tabiîlerle idare olunurlar. Bunlarda hattâ taksîm-i amâl ve meslekî ihtisas bile irsîdir; hükümdar, amele, asker gibi sınıflar, vazifelerine lâzım olan uzuvları hâmil olarak dünyaya gelirler. Hayvan cemiyetlerinde an'ane ve terbiye tarîkleriyle intikal eden müesseselere benzer hiçbir şey yoktur. Binâenaleyh, bunlarda medeniyetin vücûdunu kabul etmemek lâzım gelir. O hâlde, "medeniyet" hakkında aşağıdaki iki esası hakikat olarak ileri sürebiliriz:

Medeniyet bütün insan cemiyetlerinde mevcuttur.

Medeniyet yalnız insan cemiyetlerine mahsustur.

Medeniyet, birtakım müesseselerin heyet-i mecmûasıdır demiştik. Hâlbuki yalnız bir millete mahsus olan müesseselerin heyet-i mecmûuna "hars" denilir. Yalnız bir ümmete mahsus bulunan müesseselerin mecmûuna "din" adı verildiği gibi, bu iki mefhumun karşısında "medeniyet" mefhumunun mevkii ne olabilir? Sosyolojiye göre, harslar ve dinleri ayrı olan müteaddit cemiyetler arasındaki müşterek müesseselerin mecmûuna "medeniyet" adını vermemiz muvâfıktır. Demek ki harsça ve dince birbirine yabancı bulunan cemiyetler, medeniyette müşterek olabilirler. Harstaki ihtilâflar nasıl dindeki müşârekete mâni değilse, harsın ve dinin ayrı olması da medeniyetteki iştirâke mâni olamaz. Meselâ Yahudilerle Japonlar, gerek hars gerek din itibarıyla Avrupalılara yabancı oldukları hâlde, medeniyetçe Avrupa milletleriyle müşterektirler.

Medeniyet meselesinin müphem kalmasının bir sebebi de, medeniyetin yalnız bir türlü olduğunu zannetmektir. Hâlbuki medeniyet de müteaddittir. Meselâ bugün Avustralya aşiretleri başka bir medeniyet dâiresi, Şimâlî Amerika Hintlileri[98] başka bir medeniyet dâiresi, Afrika aşiretleri ve Okyanusya aşiretleri de başka bir medeniyet dâireleri teşkîl ederler. Kurûn-ı Ûlâ'da Akdeniz sahilinde yaşayan milletler arasında müşterek bulunan bir "Akdeniz medeniyeti" vardı. Bundan eski Yunan medeniyeti, Yunan medeniyetinden de eski Roma medeniyeti doğdu. Bu son medeniyetten de Şark ve Garb medeniyetleri doğdu. Asya'nın şarkında da bir Aksâ-yı Şark medeniyeti vardı: Çinliler, Moğollar, Tunguzlar, Tibetliler, Hind-i Çinî kavimleri hâlâ o medeniyete mensupturlar.

Atik kavmiyat âlimleri, yer altındaki insanî eserlerden, kable't-tarih devirlerin medeniyet dâirelerini bile bulup meydana çıkarabiliyorlar. Halkiyatçılar da masalların, üstûre ve menkıbelerin, darbımesellerin birtakım medeniyet dâireleri vücûda getirdiğini keşfetmektedirler.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki medeniyet dâirelerinin de kendilerine mahsus coğrafî sahaları ve bu sahaların muayyen hudutları var. Meselâ bir "masal" yahut bir "âlet" muayyen bir noktaya kadar intişâr ediyor, ondan öteye gidemiyor. Çünkü her medeniyet başka bir sisteme mensuptur. Âdetâ her medeniyetin başka bir mantığı, başka bir bediî, başka bir hayat telâkkisi vardır. Bundan dolayıdır ki medeniyetler birbirine karışamıyorlar. Yine bundan dolayıdır ki bir medeniyeti bütün sistemiyle kabul etmeyenler, onun bazı kısımlarını alamıyorlar; alsalar bile hazım ve temsil edemiyorlar. Medeniyeti de din gibi dışından değil, içinden almak iktizâ eder. Medeniyet de tıpkı din gibidir, ona da ibtidâ inanmak ve kalben bağlanmak lâzım. Bu noktayı iyi anlamamış olan Tanzîmâtçıların bizi Avrupa medeniyetine zevâhiri taklit etmek tarîkiyle sokmak teşebbüsleri bundan dolayı kısır kaldı.

Medeniyetlerin coğrafî hudutları ayrı olduğu gibi, tarihî tekâmülleri de birbirinden müstakildir. Bu tekâmüllerin de bir başlangıcı ve bir

nihâyeti vardır. Fakat, medeniyet zümreleri, harsî zümrelerden daha geniş oldukları için, ömürleri de ötekilerin ömründen daha uzundur.

Bundan başka, bir millet, tekâmülünün yüksek merhalelerine çıktıkça, medeniyetini de değiştirmek mecbûriyetinde kalır. Meselâ, Japonlar, son asırda Aksâ-yı Şark medeniyetini terk ederek Garb medeniyetine girdiler.

Bu hususta en bâriz misali Türklerde görürüz. Çünkü Türkler içtimâî tekâmüllerinin üç ayrı merhalesinde birbirine benzemeyen üç muhtelif medeniyet zümresine girmek mecbûriyetinde kaldılar: Türkler kavmî devlet hayatı yaşarken Aksâ-yı Şark medeniyetine mensuptular. Sultanî devlet devrine geçince, Şark medeniyetine girmeye mecbûr oldular. Bugün millî devlet devrine geçtikleri sırada da içlerinde Garb medeniyetine dâhil olmaya azmeden kuvvetli bir cereyân vücûda geldiğini görüyoruz.

Aksâ-yı Şark medeniyetinin izlerine bilhassa şifâhî an'anelerden ayrılamayan cahil tabakada tesâdüf edebiliriz. Bu tabakanın hâlâ inanmakta bulunduğu "tandırnâme" ahkâmı, Aksâ-yı Şark medeniyetinde esas olan itikatlarla ameliyelerin devamından ibarettir. Masallar, eski menkıbelerle üstûrelerin bakiyeleridir. Bir taraftan eski Türk diniyle Aksâ-yı Şark milletlerine mahsus dinlerin mukayesesi, diğer taraftan bunların mecmûuyla elan cahil halk arasında yaşamakta bulunan tandırnâme ahkâmı ve masallar arasındaki mukayeseler, bu hakikati meydana çıkarmaya kâfidir.

Bu mukayese bize Türklerin "Altay ırkı" yahut "Moğol ırkı" nâmları verilen zümrelere nispetinin de hakikî mâhiyetini izhâr edebilir. Aryanlardan daha beyaz ve güzel olan Türklerin sarı ırka nispet edilmesi ilmî bir esasa istinâd etmediği gibi, Altay ırkı denilen kavimler zümresinde de lisanî bir vahdetin vücûdu henüz ispat edilememiştir. O hâlde, müphem bir sûrette "ırk" nâmı verilen bu zümrelerin de Aksâ-yı Şark medeniyeti zümresinden ibaret olması muhtemeldir. Bu ihtimale göre bizim gerek Fino-Ugoriyenlerle gerek Tunguz ve Moğollarla yegâne râbıtamız, vaktiyle Aksâ-yı Şark medeniyetinde onlarla müşterek bulunmamızdan ve uzun müddet onları siyâsî hâkimiyetimiz altında yaşatmamızdan ibarettir. Bu müşterek hayatlar dolayısıyla lisanlarımız arasında bazı müşterek kelimeler vücûda gelmiş olabilir.

Türklerin İslâm dinine girmesiyle Şark medeniyetine dâhil olması aynı zamanda vuku buldu. Bu sebeple birçoklarının nazarında Şark medeniyetine İslâm medeniyeti demek daha doğru görünüyor. Hâlbuki yukarıda beyân ettiğimiz veçhile, dinleri ayrı bulunan cemiyetler, aynı medeniyete mensup olabilirler. Demek ki medeniyet dinden ayrı bir şeydir. Böyle olmasaydı dinleri ayrı olan zümreler arasında müşterek olarak hiçbir müessesenin mevcut olmaması lâzım gelirdi. Din yalnız mukaddes müesseselerden, yalnız itikatlarla ibâdetlerden ibaret olduğu için bunların hâricinde kalan lâ-mukaddes müesseseler, meselâ ilmî mefhumlarla fennî âletler, bediî kaideler, dinin hâricinde ayrı bir manzûme teşkîl ederler. Riyaziyât, tabîiyat, hayatiyât, ruhiyât, içtimâiyât gibi müspet ilimler, sanayie ve güzel sanatlara

mahsus fenniyeler dinlere merbût değildir. Binâenaleyh hiçbir medeniyet, hiçbir dine nispet edilemez. Bir Hıristiyan medeniyeti olmadığı gibi, bir İslâm medeniyeti de yoktur. Garb medeniyetini Hıristiyan medeniyeti saymak doğru olmadığı gibi, Şark medeniyetine de İslâm medeniyeti adını vermek yanlıştır. Şark medeniyetiyle Garb medeniyetinin membalarını İslâm ve Hıristiyan dinlerinde değil, başka cihetlerde aramak lâzımdır.

Akdeniz medeniyeti Kurûn-ı Ûlâ'da eski Mısırlıların, Sümerlerin, Hititlerin, Asurîlerin, Fenikelilerin ilh. yardımıyla teşekkül etmişti. Bu medeniyet, eski Yunanîlerde kemalini bulduktan sonra Romalılara geçti. Romalılar bu medeniyeti, tabiiyetleri altına aldıkları yüzlerce milletlere aşıladıktan sonra, "Şarkî Roma" ve "Garbî Roma" nâmlarıyla iki müstakil devlete ayrıldılar. Lâkin bu siyâsî ayrılık, yalnız siyâset sahasında kalmadı, Akdeniz medeniyetinin de şarkî ve garbî nâmlarıyla ikiye ayrılmasına sebep oldu. Avrupalılar, Garbî Roma'ya vâris oldukları için, Garbî Roma medeniyetini benimseyerek ilerilettirdiler. Bundan şimdiki Garb medeniyeti vücûda geldi. Müslüman Araplarsa, Şarkî Roma'nın siyâsî vârisleri oldukları gibi, medenî halefleri de oldular. Şarkî Roma medeniyeti, Müslümanların eline geçince "Şark medeniyeti" nâmını aldı. Bu müddeâmızı ispat için, Şark medeniyetinin unsurlarına biraz göz gezdirelim:

Arap mimarîsinin ilk modelleri Bizans mimarîsidir. Türk mimarîsi de bu iki mimarînin mezcinden doğmuştur. Vâkıâ, Araplarla Türkler hâriçten aldıkları modelleri aynen taklit etmekle kalmadılar, bu modellere dinî imanlarının, ahlâkî mefkûrelerinin ilhamıyla ibdaî tekemmüller ilâve ederek gayet şahsî mimarîlere mâlik oldular. Bu şahsîleştirme ameliyesi, Araplarla Türklerin dinî seciyelerinin ve millî harslarının tesiriyle vukua geldi. Bununla beraber, bu mimarîlerin ilk modellerini, Şarkî Roma medeniyetinde aramak hususunda güzel sanatlar müverrihleri müttefiktir.

Şarkta havâssa mahsus olmak üzere bir "düm tek" musikisi vardır. Fârâbî bu musiki fennini Bizans'tan alarak Arapçaya nakletti. Bu musiki Arabın, Acemin, Türkün havas sınıfına girmekle beraber, halkın derin tabakalarına inemedi, yalnız havas tabakasına münhasır kaldı. Bundan dolayıdır ki Müslüman milletler mimarîde olduğu kadar bu Şark musikisinde de orijinal bir şahsiyet gösteremediler. Türkün halk tabakası eski Aksâ-yı şark medeniyetinde ibda ettiği melodileri devam ettirerek millî bir halk musikisi vücûda getirdi. Arapların, Acemlerin halk kısmı da eski melodilerinde devam ettiler. Bu sebeple, Şark musikisi, Şarkın hiçbir milletinde millî musiki mâhiyetini alamadı. Bu musikiye İslâm musikisi denilememesine başka bir sebep daha vardır. Bu musiki, Müslüman milletlerden başka, Ortodoks milletlerin, Ermenilerin, Yahudilerin de mabetlerinde terennüm edilmektedir.

Araplar mantığı, felsefeyi, tabiat ve riyaziyatı Bizans'tan tercüme ettikleri gibi, belagat, aruz, sarf ve nahiv gibi bediî, lisanî ilimlerde de

oradaki usulleri numune ittihâz ettiler. Tababet de Bokrat'ın[99] ve Calinus'un[100] tilmizlerinden iktibâs edildi. Hulâsa Araplar ilim, fen, felsefe nâmına akliyattan ve tecrübiyattan her ne varsa Bizans'tan aldılar. Sonraları Acemler gibi Türkler de bu marifetleri Araplardan iktibâs ettiler. Müstakil Arap feylesofları Meşaî ve İşrâkî nâmlarıyla ikiye ayrılmışlardı. Meşaîler Aristo'nun, İşrâkîler Eflatun'un tilmizleriydi. Dine temessük eden İslâm hakîmleri de mütekellim ve mutasavvıf nâmlarıyla ikiye ayrılmıştı. Mütekellimler, cüz'-i lâ-yetecezzâyı kabul ederek Demokrit ve Epikür felsefelerine; mutasavvıflar da İskenderiye feylesofu Plotin'in Nev-Felatunîlik sistemine vâris olmuşlardı. Fisagor'un, Zenon'un mütercimleri, tilmizleri de vardı. Bu sonuncu feylesofun tilmizlerine "Revâkiyûn" adı verilirdi. Muhyiddîn-i Arabî'nin a'yân-ı sâbitesi, Eflatun'un enmûzecî fikretlerinden başka bir şey değildi. Mâbade't-tabîadan başka, ahlâk, siyâset, tedbîr-i menzil ilimleri de Aristo'dan iktibâs edildi. *Ahlâk-ı Nâsırî, Ahlâk-ı Celâlî, Ahlâk-ı Alâî*[101] gibi kitaplar umumîyetle ahlâk, siyâset, tedbîr-i menzil kısımlarını muhtevîdir ve hepsi Aristo'yu takliden yazılmıştır.

Şarkî Roma medeniyetiyle Garbî Roma medeniyeti Kurûn-ı Vustâ devam ettiği müddetçe birbirinden o kadar ayrılmadılar. Müslümanlar, Şark medeniyetini büyük istihalelere uğratamadıkları gibi; Hıristiyanlar da Kurûn-ı Vustâ devrinde Garb medeniyetini büyük tekemmüllere mazhar edemediler.

Kurûn-ı Vustâ'da Avrupa'da yalnız iki yenilik meydana çıktığını görüyoruz: Feodal şatolarda "opera" zuhur etti. Garbî Avrupa'nın cenûb cihetlerinde ihtiramkâr aşk "şövalye aşkı", "salon" ve "kadın bediîyatı" vücûda geldi. Birinci yenilik musikinin tekemmülüyle Garb musikisinin teşekkülüne sebep oldu. Çünkü eski Yunanîlerin tesîs ettikleri musiki fennindeki çeyrek sesler operaya uymadığından terk olundu. Aynı zamanda, operanın tesiriyle yeknesak melodiler terk edilerek musikiye "armoni" unsuru ilâve edildi. İkinci yenilik de kadınların ismet ve kutsiyetlerini kaybetmeksizin cemiyet hayatına karışmasını temin etti. Müslümanlar harem, selâmlık, çarşaf, peçe gibi âdetleri Hıristiyan Bizans'la Mecusî İran'dan almakta iken, Garbî Avrupa'da kadınlar içtimâî hayata giriyorlardı. İşte Kurûn-ı Vustâ devrinde Şark medeniyetiyle Garb medeniyeti arasında bu gibi küçük farklar müstesna olmak üzere, büyük bir tenazur görülür. Meselâ, Kurûn-ı Vustâ'nın İslâm mimarîsine mukabil, Avrupa'da Gotik nâmıyla dinî bir mimarî görürüz. İslâm âleminin "hikemiyat"ına mukabil, Avrupa medreselerinde teessüs eden "iskolastik" felsefesini buluruz.

Hür felsefeye göre hakikat meçhuldür. Feylesofun vazifesi, bu meçhul olan hakikati, an'anelere tâbi olmaksızın arayıp bulmaktır. Bulacağı

hakikat içtimâî an'anelere mugayir olsa da umurunda değildir. Çünkü, ona göre hakikat her şeyden daha faydalıdır ve daha kıymetlidir.

Hâlbuki hakîmlere göre bütün hakikatler malûmdur, çünkü an'aneler nakil ile sâbit olmuş hakikatlerdir. Hakîmin vazifesi, esasen malûm bulunan bu hakikatleri aklî delillerle ispat ve te'yîd eylemektir. Usullerindeki bu farktan dolayıdır ki hakîmler, feylesof nâmıyla telkîb olunmalarını istemezlerdi, zira feylesofları münkir görürlerdi.

Avrupa'nın Kurûn-ı Vustâ'daki kilise feylesofları da hep bu kanaatte idiler. Felsefe tarihinde bu sisteme "iskolastik" adı verildi. İslâm hükemâsı gibi, Avrupa iskolastikleri de Aristo'yu muallim-i evvel ittihâz etmişlerdi. Bu zümrelerin her ikisine göre hikmetin gayesi, din ile Aristo felsefesinin telifinden ibaretti.

Avrupa'da Rönesans, reform, felsefî teceddüt, romantizm gibi ahlâkî, dinî, ilmî, bediî inkılâplar Kurûn-ı Vustâ hayatına nihâyet verdi. İslâm âleminde bu inkılâplar vücûda gelmediği için biz hâlâ Kurûn-ı Vustâ'dan kurtulamamışızdır.

Bu cihetle Avrupa iskolastiğe nihâyet verdiği hâlde biz henüz onun tesiri altındayız. Birçok asırlar muvazi gittikleri hâlde, şark ile garbın bu ayrılışına sebep nedir? Bu hususta müverrihler birçok sebepler sayarlarsa da biz sosyolojinin gösterdiği sebebi daha doğru gördüğümüzden onu ileri süreceğiz: Avrupa'nın büyük şehirlerinde içtimâî kesafetin artması, içtimâî işlerin inkısamını mucip oldu. İhtisas meslekleri ve mütehassıslar vücûda geldi. İhtisasla beraber, fertlerde ferdî şahsiyet teşekkül etti; ruhların esas bünyesi değişti. Bu esaslı inkılâptan yeni ruha mâlik; mantıkça, mefkûrece eski insanlara benzemeyen yeni insanlar doğdu. Bunların ruhundan fışkıran yeni hayatı eski çerçeveler istîâb edemezdi. Bu sebeple eski çerçeveler kırıldı, parçalandı. Serbest kalan yeni hayat, ibdakâr kudretini her tarafa tevcih ederek her sahada teâlîler, tekemmüller vücûda getirdi; bilhassa büyük sanayii tekvin ederek asrî medeniyetin alâmet-i fârikasını meydana koydu.

Şark'ta ise içtimâî kesafette ileri gitmiş büyük şehirler vücûda gelmemişti. Mevcut büyük şehirler ise, nüfûsça mütecânis olmadıkları gibi, ihtilât vasıtalarından, binâenaleyh ma'nevî kesafetten mahrumdular. Bu mahrumiyetler dolayısıyla Şark'ta ne işbölümü, ne ihtisas, ne ferdî şahsiyet ne de büyük sanayi vücûda gelemedi[101a]. Yeni bir ruha, yeni bir hayata mazhar olmadıkları için Şark milletleri zarûrî olarak medeniyetlerini Kurûn-ı Vustâ'daki şeklinden daha ileri götüremediler. Çünkü, atalet kanûnu mucibince bir sebep onu değiştirmedikçe her şey olduğu gibi kalır.

Maamâfih, Garbî ve merkezî Avrupa Kurûn-ı Vustâ medeniyetinden kurtulduğu hâlde, Şarkî Avrupa'da yaşayan Ortodoks milletler hâlâ bu medeniyetten kurtulamamışlardı. Ruslar, ta Deli Petro zamanına kadar Şark medeniyetinde kaldılar. Deli Petro, Rusları Şark medeniyetinden çıkararak Garb medeniyetine idhal etmek için çok zahmetler çekti. Bir mil-

letin Şark medeniyetinden Garb medeniyetine geçmesi için ne gibi usuller takib etmek lâzım geldiğini anlamak için Deli Petro'nun teceddüt tarihini tetkik etmek kâfidir. Ruslar istidatsız görünürken, bu cebrî hareketten sonra süratle terakkiye başladılar. Şark medeniyetinin terakkiye mâni, Garb medeniyetinin teâlîye saik olduğuna bu tarihî vaka da bir delil değil midir?

Avrupa medeniyetinin temeli, "taksîm-i a'mâl"dir demiştik. Taksîm-i a'mâl, Avrupa'da yalnız hirfetleri, yalnız iktisâdî meslekleri birbirinden ayırmakla kalmadı, ilimler sahasında da taksîm-i a'mâl vücûda gelerek her ilmin ayrı mütehassısları yetişmeye başladı.

Güzel sanatlar sahasında da taksîm-i a'mâl kendisini göstererek evvelce aynı şahısta birleşebilen sanatları birbirinden müstakil ihtisaslara ayırdı. İçtimâî hayatın muhtelif şubeleri de taksîm-i a'mâl vasıtasıyla birbirinden ayrıldılar.

Siyâsî kuvvetler "teşriî, kazaî, icrâî" nâmlarıyla üçe ayrıldığı gibi, siyâsî teşkîlâtla dinî teşkîlât da birbirinden tefrik edildiler. Taksîm-i a'mâlin bu tecellilerinden adalet teşkîlâtı kuvvet bulduğu gibi, iktisâdî, ilmî, bediî faaliyetler de son derece mükemmelleşti. Bu sebeple, Müslüman milletler, evvelce Avrupalılara askerî ve siyâsî kuvvetçe müsâvî, hattâ bazen faik iken, Avrupa'da taksîm-i a'mâlin husûle getirdiği terakkiler neticesi olarak onlara nispetle gittikçe zayıf bir mevkide kalmaya başladılar.

Gerek askerlikte gerek siyâsette iki cemiyetin birbiriyle mücadele edebilmeleri için, iki tarafın aynı silâhlarla mücehhez olması lâzımdır. Avrupalılar sanayideki fevkalhad terakkileri sâyesinde tank gibi, zırhlı otomobil gibi, tayyare, dretnot, tahtelbahir gibi müthiş harp âletleri yapabildikleri hâlde, biz bunlara mukabil yalnız adî top ve tüfek kullanmak mecbûriyetindeyiz. Bu sûrette, İslâm âlemi Avrupa'ya karşı sonuna kadar nasıl mukavemet edebilecek? Gerek dinimizin gerek vatanımızın istiklalini nasıl müdafaa edebileceğiz?

Bu dinî ve vatanî tehlikeler karşısında yalnız bir kurtuluş çâresi vardır ki o da ilimlerde, sanayide, askerî ve hukukî teşkîlâtlarda Avrupalılar kadar ilerlemektir, yani medeniyette onlara müsâvî olmaktır. Bunun için de tek bir çâre vardır: Avrupa medeniyetine tam bir sûrette girmek.

Vaktiyle, Tanzîmâtçılar da bu lüzumu idrak ederek, Avrupa medeniyetini almaya teşebbüs etmişlerdi: Fakat onlar aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki ne bir hakikî dârülfünûn yapabildiler ne mütecânis bir adliye teşkîlâtı vücûda getirebildiler. Tanzîmâtçılar, millî istihsâli asrîleştirmeden evvel istihlâk tarzlarını, yani telebbüs, tagaddi, bina ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için millî sanatlarımız tamamıyla münkarız oldu; buna karşı yeni tarzda Avrupaî bir sanayiin cürsûmesi bile vücûda gelemedi. Buna sebep, kâfî derecede ilmî tetkikat yapmadan, esaslı bir mefkûre ve katî bir program vücûda getirmeden işe başlamak ve her işte yarım tedbirli olmaktı.

Tanzîmâtçıların büyük bir hatası da bize Şark medeniyetiyle Garb medeniyetinin terkibinden bir irfan halîtası yapmak istemeleriydi. Sistemleri büsbütün ayrı umdelere istinâd eden iki makûs medeniyetin imtizâc edemeyeceğini düşünememişlerdi. Hâlâ siyâsî bünyemizde mevcut olan ikilikler, hep bu yanlış hareketin neticeleridir: İki türlü mahkeme, iki türlü dârü't-tedrîs, iki türlü vergi, iki türlü bütçe, iki türlü kanûn.

Hâsılı bu ikilikler saymakla tükenmez. Medrese ile mektep bir ikilik teşkîl ettiği hâlde, her mektebin dâhilinde de yine bu nev'iden ikilikler vardı. Yalnız, Harbiye ile Tıbbiye'de münhasıran Avrupaî bir tedris usulü takib olunuyordu. Bu sâyededir ki bugün millî hayatımızı kurtaran büyük kumandanlarla ferdî hayatlarımızı kurtarabilecek âlim tabiplere mâlikiz. Bu iki meslek erbabı içinde Avrupa'daki meslektaşlarına muâdil mütehassıslar yetişmesi, bilhassa Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinin ikilikten azade kalması sâyesindedir. Yeniçerinin fenn-i harbiyle hekimbaşıların fenn-i tıbbı bu mekteplere girmiş olsaydı, bugünkü şanlı kumandanlarımızla şöhretli doktorlarımıza mâlik olabilecek miydik?

İşte bu iki dârü't-tedrîsin hâli, bizim için yapacağımız maârif inkılâbında bir numune olmalıdır.

Şark medeniyetini Garb medeniyetiyle telife çalışmak, Kurûn-ı Vustâ'yı Kurûn-ı Ahîre'de yaşatmak demekti. Yeniçerilikle nizamiye askerliği nasıl imtizâc edemezse, hekimbaşılıkla ilme müstenit tababet nasıl uyuşamazsa, eski hukukla yeni hukuk, eski ilimle yeni ilim, eski ahlâkla yeni ahlâk da öyle imtizâc edemez. Yazık ki yalnız askerlikle tababetteki yeniçerilik ilga olunabildi. Diğer mesleklerdeki yeniçerilikler, Kurûn-ı Vustâ hortlakları sûretinde hâlâ yaşamaktadırlar.

Birkaç ay evvel, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne idhal için İstanbul'da bir cemiyet teşekkül etmişti. Hâlbuki Avrupa medeniyetine katî bir sûrette girmedikçe, milletler cemiyetine girmemizden ne fayda hâsıl olabilecekti? Kapitülasyonlarla siyâsî müdahalelere mahkûm edilmek istenilen bir millet, Avrupa medeniyetinin hâricinde telâkki olunan bir millet demektir. Japonlar, Avrupaî bir millet sayıldıkları hâlde biz hâlâ Asyaî bir millet addolunmaktayız. Bunun sebebi de Avrupa medeniyetine tam bir sûrette girmeyişimizden başka ne olabilir? Japonlar dinlerini ve milliyetlerini muhafaza etmek şartıyla Garb medeniyetine girdiler, bu sâyede, her hususta Avrupalılara yetiştiler.

Japonlar böyle yapmakla dinlerinden, millî harslarından hiçbir şey kaybettiler mi? Asla! O hâlde, biz niçin tereddüt ediyoruz? Biz de Türklüğümüzü ve Müslümanlığımızı muhafaza etmek şartıyla Garb medeniyetine katî olarak giremez miyiz? Garb medeniyetine girmeye başladığımız günden beri değiştirdiğimiz şeyleri tetkik edelim. Bakalım bunlar arasında dinimize, milliyetimize taalluk eden şeyler var mı? Meselâ, Rumî takvimi bırakarak bunun yerine Garb takvimini aldık. Rumî takvim bizim

için mukaddes bir şey miydi? Rumî takvim Rumlara, yani Bizanslılara aittir. Bunu takdis etmek lâzımsa, onlar takdis etmelidirler. Rumî saatini bırakıp Şark saatini kabul etmemiz de aynı şeydir.

Aristo'nun istidlâl mantığını bir yana bırakarak Descartes'la Bacon'un istikra mantığını ve bu mantıktan doğan "usuliyât"ı almanın dinimize ve harsımıza ne zararı olabilir!

Eski heyet yerine yeni heyeti, eski hikmete mukabil yeni hikmeti, eski kimyaya bedel yeni kimyayı almakla ne kaybederiz? Hayvanat, nebatat, arziyata dâir eski kitaplarımızda ne kadar malûmât bulabilmek imkânı var? Şarkta bulunmayan hayatiyâtı, ruhiyâtı, içtimâiyâtı Garb'dan almaya mecbûr değil miyiz? Evvelce, eski ilimlerimizin cümlesini Bizans'tan almıştık. Şimdi Rumların ilimlerini Avrupa ilimleriyle mübadele edersek dinen ve harsen ne kaybederiz? Bu misaller ilâ-nihaye uzatılırsa görülür ki Şark medeniyeti nâmına terk edeceğimiz şeyler hep Bizans'tan aldığımız şeylerdir. Bu cihetler vâzıh bir sûrette meydana konulursa, Şark medeniyetini bırakarak Garb medeniyetine girmemize artık kimse samimî olarak itirâz edemez.

Medeniyet meselesinin halli başka bir cihetten de memleketimizde acil bir mâhiyet almıştır. Öteden beri memleketimizde bir "maârif meselesi", bir "terbiye meselesi" var. Bu mesele –birçok ikdamlara ve ihtimamlara rağmen– bir türlü halledilemiyor. Bu meselenin mâhiyeti tamik edilirse görülür ki terbiye meselesi de medeniyet meselesinin bir fer'idir. Esas mesele halledilince, maârif meselesi de kendiliğinden halledilmiş olacaktır.

Fillhakika, memleketimizde gerek medeniyetçe gerek pedagojice birbirine benzemeyen üç tabaka vardır: Halk, medreseliler, mektepliler. Bu üç sınıftan birincisi hâlâ Aksâ-yı Şark medeniyetinden tamamıyla ayrılamamış olduğu gibi, ikincisi de henüz Şark medeniyetinde yaşıyor. Yalnız üçüncü sınıftır ki Garb medeniyetinden bazı feyizlere mazhar olabilmiştir. Demek ki milletimizin bir kısmı Kurûn-ı Ûlâ'da, bir kısmı Kurûn-ı Vustâ'-da, bir kısmı Kurûn-ı Ahîre'de yaşamaktadır. Bir milletin böyle üç yüzlü bir hayat yaşaması "normal" olabilir mi?

Bu üç tabakanın medeniyetleri ayrı olduğu gibi, pedagojileri de ayrıdır. Bu üç terbiye usulünü tevhit etmedikçe, hakikî bir millet olmamız mümkün müdür? Maârifimizi halkiyât, medresiyât, mektebiyât diye üç kısma ayırabiliriz. Âşık kitaplarıyla halk masalları, koşmaları, darbımeselleri, tandırnâme ahkâmı birinci kısmı; Arabî ve Fârisîden tercüme edilen kitaplar ikinci kısmı; Avrupa lisanlarından nakledilenler de üçüncü kısmı teşkîl eder. Medeniyetlerimizi tevhit edersek, maârifimizi ve pedagojimizi de birleştirmiş, ruhen, fikren mütecânis bir millet olmuş olacağız. O hâlde, bu işte daha bir müddet ihmal göstermek asla câiz değildir.

Hulâsa, yukarıdaki teşrîhâta göre, içtimâî ilmihâlimizin birinci düsturu şu cümle olmalıdır: Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garb medeniyetindenim.

7
Tarihî Maddecilik ve İçtimâî Mefkûrecilik

İçtimâî hâdiselerin tefsir ve izahında birbirine hem yakın hem de uzak olan iki sosyoloji sistemi vardır. Bunlar tarihî maddecilik ve içtimâî mefkûrecilik sistemleridir. Bu sistemlerden birincisi Karl Marx tarafından, ikincisi Emile Durkheim tarafından meydana atıldı.

İlk nazarda bu iki sistemin birbirine yakın olduğunu görürüz. Çünkü, ikisi de, içtimâî hâdiselerin, tabiî sebeplerin neticeleri olduğunu; maddî, hayatî ve ruhî hâdiseler gibi tabiî kanûnlara tâbi bulunduğunu esas olarak kabul ediyor. Bu telâkkiye ilim lisanında "muayyeniyet" (Fransızcası determinizm) adı verilir.

Fakat, bu noktadan sonra, bu iki içtimâiyât sistemi birbirinden uzaklaşmaya başlar. Karl Marx, determinizmde bir nev'i inhisâr iddia eder: "İçtimâî hâdiseler arasında sebep olabilmek imtiyazı yalnız iktisâdî hâdiselere münhasırdır. Diğer içtimâî hâdiseler, meselâ dinî, ahlâkî, bediî, siyâsî, lisanî, muâkalevî hâdiseler asla sebep olamazlar, yalnız netice olabilirler." Binâenaleyh Karl Marx'a göre, iktisâdî hâdiselerin gayri olan bütün içtimâî hâdiseler "gölge hâdiseler = epifenomenler" mâhiyetindedir. Bir şeyin gölge hâdise olması, başka şeyler üzerinde hiçbir tesiri hâiz olmaması demektir. İnsanın gölgesi, yaptığı işlere bir tesir icrâ edebilir mi? Şüphesiz edemez. İşte gölge hâdiseler de bizim arkamızdan gelen şu tesirsiz gölgeler gibidir. Demek ki Marx'a göre yalnız iktisâdî hâdiseler şe'niyettir; diğer içtimâî müesseseler, şe'niyet olmadıkları gibi, hâdise bile değildirler. Bunlar, ancak iktisâdî hâdiselerin neticeleri ve gölgeleridirler.

Meselâ Karl Marx, dinlerin zuhurunu, muhtelif "sektler"e ayrılmasını, zâhidane zâviyelerle mutasavvıfane tekkelerin teşekkül etmesini, reform yapılmasını, dinle devletin ayrılmasını yalnız istihsâl tekniklerinin değişmesiyle izah ettiği gibi; ahlâkî, hukukî, siyâsî, bediî, lisanî, muâkalevî bütün mefkûrelerin ve an'anelerin doğmasını, büyümesini ve ölmesini de aynı iktisâdî hâdiselerin sebebiyetiyle izaha çalışmıştır.

Durkheim'ın tesîs ettiği sosyolojiye göre, böyle bir inhisâr doğru değildir. İktisadî hâdiselerin sâir içtimâî hâdiselerden hiçbir imtiyazı yoktur. İktisadî müesseseler nasıl bir hâdise ve şe'niyetse, dinî, ahlâkî, bediî

ilh. gibi diğer içtimâî müesseseler de birer tabiî hâdisedir, birer şe'niyettir. Bu sonkileri, eşyanın gölgelerine benzeterek, "gölge hâdiseler" şeklinde adlamak, objektif şe'niyetten ayrılmak demektir.

Hikmette, kimyada, hayatiyâtta gölge hâdiseler olmadığı hâlde, içtimâiyâtta neden bulunsun? Filvâki vaktiyle, Maudsley[102] gibi bazı ruhiyâtçılar, "şuur"a "gölge hâdise" nâmını veriyor ve şuurun ruhî hâdiseler üzerinde hiçbir tesiri bulunmadığını iddia ediyorlardı. Fakat, Alfred Fouillé[103], Ribot[104], James[105], Höffding[106], Bergson[107], Pierre Janet[108], Binet[109], Paulhan[110] gibi yeni ruhiyâtçılar bu nazariyeyi ilmî delillerle, fakat katî bir sûrette yıktılar. Artık ruhiyât sahasında "gölge hâdise" tabiri kalmadı.

Bundan başka, içtimâî hâdiseler arasında yalnız iktisâdî müesseseleri şe'niyet telâkki etmek, meselâ fizyolojik hâdiseler arasında yalnız mideye ve hazım enbûbesine ait hâdiseleri şe'niyet telâkki edip diğer hayatî ufûleleri bunların şe'niyetsiz ve tesirsiz gölgeleri addetmek gibidir. Böyle bir nazariyeyi hiçbir fizyolojist kabul edebilir mi?

Karl Marx bu inhisârcılığı, nazariye sahasında bırakmayarak ameliye sahasına da nakletmekle ikinci bir hataya düşmüştür. Marx'a göre halk, yalnız amele sınıfından ibarettir. Binâenaleyh amele sınıfı, diğer sınıfları ortadan kaldırmaya mecbûrdur. Hâlbuki halk, "umum" manâsına olduğundan, hukukça birbirine müsâvî olmayı kabul eden bütün sınıfların mecmûu demektir. Filhakika umumla müsâvî olmayı kabul etmeyen emperyalist, aristokrat, feodal sınıfları halkın hâricinde görmek doğrudur. Burjuvalarla münevverler arasında da hukukça herkese müsâvî olmayı kabul etmeyen sınıflar varsa, halk dâiresinin hâricinde kalmalıdırlar. Fakat hukukça umumun müsâvî olduğunu kabul edenler, –hangi meslekî zümreye mensup bulunursa bulunsunlar– halktandırlar.

Durkheim'ın sosyolojisinde, diğer içtimâî hâdiseler iktisâdî hâdiselere sebep olabildiği gibi, iktisâdî hâdiseler de diğer içtimâî hâdiselere sebep olabilirler. Görülüyor ki, Durkheim sosyolojisi, iktisâdî hâdiselerin ehemmiyetini ve kıymetini inkâr etmiyor. Gittikçe iktisâdî hâdiselerin cemiyet içindeki kıymetinin arttığını, hattâ asrî cemiyetlerde iktisâdî hayatın içtimâî bünyeye esas olduğunu ortaya atan Durkheim'dır. Durkheim'a göre ibtidâî cemiyetlerdeki tesânüd yalnız ma'şerî vicdandan husûle gelen mihanikî tesânüddür. Bunlar birbirine benzeyen "oba, oymak, boy, il" gibi bölümlerden mürekkep olduğu için Durkheim tarafından kıt'avî (segmanter) cemiyetler tesmiye olunmuşlardır.

Mütekâmil cemiyetlerde ise, birinci nev'i tesânüdden başka, bir de içtimâî işbölümünden doğan uzvî tesânüd vardır. Durkheim, bunlara da "müteazzî=organize" cemiyetler adını vermiştir.

Malûmdur ki "işbölümü", iktisâdî hayatın da temelidir. Asrî cemiyetlerde dinî, siyâsî, ilmî, bediî, iktisâdî zümreler işbölümünden doğmuş

olan ihtisas ve meslek heyetleridir. O hâlde Durkheim'ın iktisâdî hayata da layık olduğu mevki ve ehemmiyeti tamamıyla vermiş olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Bununla beraber, Durkheim da bütün içtimâî hâdiseleri bir tek asla ircâ ediyor: Bu yegâne asıl "ma'şerî tere'iler"dir[111]. Bu ıstılahın tariften ziyâde misallerle tavzihi mümkündür. Binâenaleyh, birkaç misal iradıyla ma'şerî tere'ilerin ne demek olduğunu anlatmaya çalışacağım:

Meselâ Meşrûtiyet'ten evvel de memleketimizde ameleler vardı. Fakat bu amelelerin müşterek vicdanında "Biz amele sınıfını teşkîl ediyoruz" fikri yoktu. Bu fikir bulunmadığı için, o zaman memleketimizde bir amele sınıfı da yoktu. Yine Meşrûtiyet'ten evvel memleketimizde birçok Türkler vardı, fakat bunların ma'şerî vicdanında "Biz Türk milletiyiz" mefhumu bulunmadığı için, o zaman Türk milleti de yoktu. Çünkü bir zümre, fertlerinin müşterek vicdanında şuurlu bir sûrette idrak olunmadıkça içtimâî bir zümre mâhiyetini hâiz olamaz. Bunun gibi aslen Türkçeye mensup bulunan bir kelime, Türk halkının lisanî vicdanında artık yaşamıyorsa, Türkçe bir kelime olmak meziyetini de içtimâî bir hâdise olmak kıymetini de kaybetmiş demektir. Bunun gibi, esasen Türk töresine dâhil bulunan bir âdet de Türk halkının ahlâkî vicdanında artık bilinmiyor ve duyulmuyorsa, o da gerek bir içtimâî hâdise olmak, gerek Türk ahlâkında bir unsur bulunmak mâhiyetlerini kaybetmiş demektir.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki içtimâî hâdiseler, mutlaka mensup bulundukları zümrenin ma'şerî vicdanında şuurlu idrakler hâlinde bulunmalıdırlar. İşte ma'şerî vicdandaki bu şuurlu idraklere "ma'şerî tere'iler" nâmı verilir.

Ma'şerî tere'iler, Marx'ın zannettiği gibi, içtimâî hayatta gayr-i müessir gölge hâdiselerden ibaret değildir. Bilakis bütün içtimâî hayatlarımız, bu tere'ilerin tesirlerine göre şekillerini alır. Meselâ, biz Türkiyelilerin müşterek vicdanımızda "Türk milletindeniz, İslâm ümmetindeniz, Garb medeniyetindeniz" tere'ileri, vâzıh görünüşler gibi merî olmaya başlayınca bütün içtimâî hayatlarımız değişmeye başlayacaktır. "Türk milletindeniz" dediğimiz için lisanda, bediîyâtta, ahlâkta, hukukta, hattâ diniyâtta ve felsefede Türk harsına (Türk zevkine, Türk vicdanına göre) bir orijinallik, bir şahsîlik göstermeye çalışacağız. "İslâm ümmetindeniz" dediğimiz için, nazarımızda en mukaddes kitap *Kur'ân-ı Kerîm*, en mukaddes insan Hazret-i Muhammed, en mukaddes mabet Kâbe, en mukaddes din İslâmiyet olacaktır. "Garb medeniyetindeniz" dediğimiz için de ilimde, felsefede, fenlerde ve sâir medenî sistemlerde tam bir Avrupalı gibi hareket edeceğiz.

Ma'şerî tere'iler yalnız zümre mefhumlarına mahsus değildir. Üstûreler, menkıbeler, masallar, efsaneler, fıkralar, akideler; ahlâkî, hukukî, iktisâdî, fennî kaideler; ilmî ve felsefî görüşler de birer ma'şerî tere'iden

ibarettir. İtikadın ve nazariyenin zıddı addolunan âyinler ve ameliyeler bile, evvelâ zihinde tasavvur olunup sonra yapıldıkları için, esasen birer ma'şerî tere'iden ibarettirler.

Ferdî fikirler her ferdin kendine mahsus olan fikirleri demektir. Ma'şerî tere'iler ise, her cemiyetin bütün fertleri arasında müşterek bulunan, daha doğrusu ma'şerî vicdanında meş'ûr ve müdrek bulunan suver-i zihniyyeden ibarettir. Ferdî fikirler esasen cemiyet üzerinde hiçbir tesire mâlik değildir. Fakat ferdî fikirler, içtimâî bir kuvvete istinâd edip ma'şerî bir tere'i mâhiyetini aldığı zaman içtimâî hayatta büyük bir âmil olur. Meselâ, büyük bir ma'nevî nüfûza mâlik bulunan bir müncî ne düşünürse, fikirleri biraz sonra umumun müşterek düşünüşleri sırasına geçer. Tabiî, ferdî fikirler bu mâhiyette bulunursa içtimâî hayatta her an müessirdir. Bir millet, büyük muvaffakiyetleriyle dehasını, fedakârlığını, kahramanlığını fiilen ispat etmiş büyük bir şahsiyete mâlik olduğu zaman, onun ma'şerî tere'iler yaratmak iktidarı sâyesinde her türlü teceddütleri kolayca icrâ edebilir. İşte biz bugün böyle bir deha hazinesine mâlikiz. Alelâde fertlerin, hattâ ilimde büyük bıdâaları ve amelde yüksek kudret ve faaliyetleri olsa bile, asla muvaffak olamayacakları teceddüt ve terakkileri, umumun vicdanında müncî ve dahi tanınan böyle bir şahsiyet bir sözle, bir nutukla, bir beyânnâme ile vücûda getirebilir.

Ma'şerî tere'iler, galeyanlı buhranlar esnasında gayet şiddetli vecitlerle hâlelenerek son derece büyük bir kudret ve kuvvet iktisap ederler. Ma'şerî tere'ilerin bu hâline "mefkûre" nâmı verilir. Ma'şerî tere'iler, asıl mefkûre hâlini aldıktan sonradır ki hakikî inkılâpların âmili olurlar. Meselâ Türkçülerin ortaya attıkları Türkçülük fikri, gençliğe münhasır zümrevî bir tere'iden ibaretti. Bu zümrevî tere'iyi umum Türk milletine teşmil ederek onu bir mefkûre hâline getiren Trablusgarb, Balkan harpleriyle Cihan Harbi'ndeki felâketler olmakla beraber, bu mefkûreye resmiyet veren ve onu fiilen tatbîk eden de ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'dir.

Bu misallerden de anlaşılıyor ki Durkheim, mefkûreciliği galeyanlı içtimâlarla, yani sosyoloji ile izah ediyor. Ona göre bütün içtimâî hâdiseler mefkûrelerden yahut onların hafif dereceleri olan ma'şerî tere'ilerden ibarettir.

Filvâki, her ma'şerî tere'i az çok bir kıymet duygusuyla karışıktır. İçtimâî müesseselerin bazısını mukaddes, bazısını iyi, bazısını güzel, bazısını doğru telâkki ederiz. Müesseselerin bu sıfatlarla tevsim edilmeleri, onların duygulardan, heyecanlardan, ihtiraslardan arî olmadığını gösterir. Zaten, biz hangi şeye karşı dinî bir heyecan duyarsak, ona "mukaddes"; hangi şeye karşı ahlâkî bir heyecan duyarsak, ona "iyi"; hangi şeye karşı bediî bir heyecan duyarsak, ona "güzel"; hangi şeye karşı muâkalevî bir heyecan duyarsak, ona "doğru" kıymetlerini tevcih ederiz. Demek ki bütün ma'şerî tere'ilerde mefkûre mâhiyeti mevcuttur.

Ma'şerî tere'iler, yani mefkûreler bütün içtimâî hâdiselerin sebepleri olmakla beraber, kendilerinin de doğması, kuvvetlenmesi, zayıflanması, ölmesi birtakım içtimâî sebeplere tâbidir. Bu sebepler içtimâî bünyede husûle gelen değişmelerdir. Durkheim'a nazaran, içtimâî hâdiselerin ilk sebepleri cemiyetin nüfûsunun, kesafetinin, ihtilâtının, tecanüsünün, işbölümünün artıp eksilmesi gibi içtimâî maneviyâta (morfoloji sosyale) ait hâdiselerdir.

Türkçülük cereyânının zuhuru da içtimâî bir hâdisedir. Bu hâdisenin izahında da "tarihî maddecilik" ve "içtimâ[î] mefkûrecilik" mezheplerine ait iki muhâlif nazariye karşısındayız. Birinci nazariyeye göre Türkçülük yalnız iktisâdî sebeplerden doğdu. İkinci nazariyeye göre Türkçülük cereyânının doğması içtimâî mefkûrelerin değişmesinden ve bunların değişmesi de içtimâî bünyenin tahavvüle uğramasından ileri geldi.

Eskiden memleketimizde başlıca iki dinî câmia vardı. Birincisi hilâfetin etrafında toplanan Müslüman ümmeti, ikincisi Rum Patrikhânesi'nin etrafında toplanan Hıristiyan ümmeti idi. Eğer dinler eski kuvvetini aynı şiddette muhafaza edebilseydi bu câmialar dağılmayacaktı.

Fakat, şehirlerde içtimâî kesafetin çoğalması yüzünden içtimâî işbölümü ibtidâ doğmaya, sonra da gittikçe derinleşmeye başladı. İşbölümü, meslekî zümreleri ve meslekî zümreler de meslekî vicdanları doğurduğundan, eski zamanlarda gerek Müslümanlar câmiasında gerek Hıristiyanlar câmiasında yegâne hâkim bulunan bu iki ma'şerî vicdan zayıflamaya başladılar. Ma'şerî vicdanların zayıflaması, onlara istinâd eden câmiaların umumî tesânüdlerini de bozdu. Yeni doğan gazete ile mektep, edebiyatla şiirde, manâsı anlaşılmayan câmia lisanı yerine, cemiyet lisanını ikāme etti.

Bu sûretle gerek Müslümanların gerek Hıristiyanların zümrevî vicdanları, zümrevî tere'ileri ve telâkkileri değişti. Evvelce, her fert dinî câmialarını bir içtimâî uzviyet ve kendisini onun ayrılmaz bir uzvu görürken şimdi içtimâî uzviyet olarak yalnız kendi lisanî cemiyetini görmeye ve kendisini yalnız onun ayrılmaz bir uzvu telâkki etmeye başladı. İşte, dinî câmiaların inhilâliyle onların yerine lisanî cemiyetlerin kaim olması şu sûretle vukua geldi. Rum Patrikhânesi câmiasından ibtidâ Ermenilerin, sonra Ulahların, Sırpların, Bulgarların, hattâ istiklâl kazanan Yunanlıların ayrılmaları ve bir kısmının Eksarhlık nâmıyla bu ayrılışa daha bâriz bir şekil vermeleri bu iddiamıza canlı bir delildir.

Bu lisanî cemiyetlerin Osmanlılık nâmı verilen siyâsî câmiadan ayrılmaları, dinî câmialarından ayrılmalarından sonra olması da ilk sebebin siyâsî olmayıp sırf harsî olduğunu gösterir.

Zaten, lisanî ve harsî zümrelerden ibaret bulunan milliyetler eski zamanlarda da mevcuttu. Lâkin, iki türlü emperyalizm, dinî ve siyâsî emperyalizmler, onları iki câmianın içinde, yani saltanat ve ümmet çem-

berleri arasında hapsetmişti. Bu câmiaların çemberleri kuvvetten düştükçe, mahpus zümrelerin serbest olmak için mücadele etmeye girişmeleri tabiîydi. İşte, memleketimizde ibtidâ dinî eksarhlıklar, sonra da siyâsî muhtariyetler ve istiklaller sûretinde tezahür eden milliyet cereyânları bu sûretle inkişâf etti.

Müslüman kavimler arasındaki milliyet cereyânları da aynı sûrette tezahür etti. Misal olarak Arnavutları alalım. Başkımcılığın[112] merkezi olan Toskalar[113], eski zamanlardan beri Bektaşiliğe sapmakla, dinî câmiadan uzaklaşmışlardı. Bunlar, ibtidâ, asrın ihtiyaçları sırasına geçen mektep ve matbuat, şiir ve edebiyattan nasiplerini almak için husûsî lisanlarını kullanmak istediler. Bunun için evvelâ bir yazı kabul etmek icap etti. Kabul ettikleri yazının Latince olması da gösteriyor ki Toskalar evvelemirde dinî câmiadan ayrılmışlardı. Bir zamandan beri zayıflamaya başlayan dinî tesânüdleri yerine, harsî bir tesânüd ikāme etmeye çalışıyorlardı. Araplarda ve Kürtlerde de milliyet cereyânı ibtidâ, harsî bir şekilde başladı. Bu cereyânların siyâsî bir mâhiyet almaları ikinci merhaleleri, iktisâdî bir mâhiyet almaları da üçüncü merhaleleridir.

Türkçülüğe gelince, bunun da harsî bir sûrette başladığını biliyoruz. Türkçülüğün ilk babalarından birisi, en eski Dârülfünûnumuzun, ikincisi de mekâtib-i askeriyemizin müessisidir. Medrese kuvvetli olsaydı Dârülfünûn teessüs etmeyecekti. Asırlarca medresenin müsellah kuvveti mâhiyetini muhafaza eden yeniçerilik var iken de askerî mektepleri teessüs edemezdi. Demek ki içtimâî işbölümünün bir neticesi olarak Türklerde de ümmet câmiasının tesânüd kuvveti artık zayıflamaya başlamıştı. Sultan Abdülaziz devrinin nihâyetlerinde Encümen-i Dâniş'le Dârülfünûn'un teşekkülü ve mekâtib-i askeriyeye yeni bir nizam ve intizam verilmesine teşebbüs olunması bu zayıflamanın neticeleridir. Bu yeni müesseselerin başında bulunan Ahmed Vefik Paşa ile Süleyman Paşa, inhilâle başlayan ümmet ve saltanat câmiaları içinde pusulasız kalan milletlerini lisanî, harsî, tarihî tesânütlerle yeniden kuvvetlendirmek ve gençleri bu yeni mefkûrelere göre terbiye etmek ihtiyacını duydular. Bundan sonra, yirmişer sene fasıla ile doğan tasfiyecilik ve yeni lisan cereyânları da Türkçülük mefkûresinde bilhassa lisanla harsın âmil olduklarını gösterir. Filhakika, Türkçülüğün nihâyetlerine doğru "millî iktisat" mefkûresi de doğdu. Fakat, bu nazariyeyi ortaya atanlar, ne iktisatçılar ne de ticaretle uğraşanlardı. Milliyetin millî hukuk, millî ahlâk, millî terbiye, hattâ millî felsefe gibi muhtelif tecellilerini arayan harsçı Türkçülerdi. Millî iktisat da Türklerde ibtidâ bî-menfaat bir mefkûre sûretinde doğdu ve sırf nazarî olarak memleketimizin iktisâdî şe'niyeti, yani ziraatımızın, sanayimizin, ticaretimizin muhtelif sahalarında carî bulunan hukukî rejimlerle teknik şekilleri aramaya başladı. Millî iktisâdiyâtımız ancak iktisâdî şe'niyetimizi tetkik ettikten sonradır ki iktisâdî hâdiselerimizden normal

ve marazî olanlarını tefrik edebilecek ve ancak o zaman, iktisâdî hastalıklarımızın tedavisi için rapor yahut reçete verebilecekti. Fakat maatteessüf, Cihan Harbi nazarî tetkikleri durdurarak, muhtelif tarzlarda amelî tatbiklerin zuhûra gelmesine sebep oldu. Millî iktisâdiyât, ticarî bir spekülasyon vasıtası değil, ilmî bir mekteptir. Almanya'da bu mektebin müessisi Friedrich List'tir[114]. Durkheim, List'in millî iktisat hakkındaki eserine "Objektif usulde yazılmış, şe'niyete müstenit ilk iktisâdiyât kitabı budur" diyor. Fakat bu millî iktisâdiyât ilmi, her yerde millî mefkûreden evvel değil, sonra doğar.

8
Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek

İçtimâî zümreler başlıca üç kısma ayrılır: Ailevî zümreler, siyâsî zümreler, meslekî zümreler. Bunlar arasında en ehemmiyetli olan siyâsî zümrelerdir. Çünkü siyâsî bir zümre, kendi başına yaşayan müstakil yahut yarım müstakil bir heyettir. Ailevî zümrelerle meslekî zümrelerse, bu heyetlerin cüzleri, kısımları mâhiyetindedir. Yani siyâsî zümreler birer içtimâî uzviyettir; ailevî zümreler, bu uzviyetin hüceyreleri; meslekî zümreler de uzuvları mesabesindedir. Bundan dolayıdır ki ailevî ve meslekî zümrelere tâlî zümreler adı verilir.

Siyâsî zümreler de başlıca üçe ayrılır: Cemîa, câmia, cemiyet.

Cemîa, bir kavimden yalnız küçük bir kısmın siyâsî bir heyet hâli almasıyla teşekkül eder. Meselâ bir kavim, müstakil aşiretlere ayrılınca, bu aşiretlerden her biri bir cemîadır. İptidâî kavimler, hep bu cemîa hayatını yaşarlar. Bir zaman gelir ki cemîalardan biri diğerlerini fetih ve teshir ederek hâkimiyeti altına alır. Fakat içine aldığı cemîalar, umumîyetle kendi kavmine mensup aşiretler değildir. Başka kavimlere yahut başka dinlere mensup cemîaları da mağlûp ederek kendine tâbi kıldığından, teşekkül eden yeni heyet, mütecânisliğini kaybeder, muhtelif kavimlere ve dinlere mensup cemîalardan mürekkep bir halîta şeklini alır. Bu halîtaya "câmia" adı verilir. O hâlde, bütün feodal beyliklerle umum imparatorluklar "câmia" mâhiyetindedirler. Çünkü bu siyâsî heyetlerde başka başka kavimlere ve dinlere mensup cemîalar mevcuttur.

Yine bir zaman gelir ki bu câmialar da inhilâl etmeye başlar. İmparatorlukların içinde, lisanca ve harsça müşterek bulunan cemîalar içtimâî bir sûrette birleşerek müşterek vicdana, müşterek mefkûreye mâlik bir milliyet hâlini alır. Bu milliyet, millî vicdana mâlik olduktan sonra artık uzun müddet tâbilik hâlinde kalamaz. Er geç siyâsî istiklâlini elde ederek istiklâline mâlik siyâsî bir heyet hâline girer. İşte ancak, bu mütecânis, müttehit ve müstakil heyete "cemiyet" adı verilebilir. Bu cemiyetlere aynı zamanda "millet" adı da verilir. Demek ki hakikî cemiyetler ancak milletlerdir, lâkin kavimler birdenbire millet hâline giremezler. İptidâ, cemîalar hâlinde içtimâî hayatın âdetâ çocukluk devresini geçirirler, sonra bir

câmianın içine girerek orada da içtimâî hayatın uzun bir çıraklık devresini geçirirler. Nihâyet imparatorluğun zulmünden bîzâr olarak müstakil hayatlar yaşamak üzere câmiadan ayrılırlar.

Câmia hayatı, mahkûm kavimler için muzır olduğu derecede hâkim kavim için de zararlıdır. Buna kendi kavmimizden daha beliğ bir misal olamaz: Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun müessisi iken bu câmianın vücûda getirdiği feodalizm içinde "raiye" hâlini aldılar. Aynı zamanda, hayatlarını câmiaya asker ve jandarma vazifelerini ifa etmekle geçirdiklerinden, irfanca ve iktisatça yükselmeye vakit bulamadılar. Diğer kavimler, Osmanlı câmiasından irfanlı, medeniyetli ve zengin bir hâlde ayrılırken zavallı Türkler ellerinde kırık bir kılıçla eski bir sabandan başka bir mirasa nail olamadılar.

Maamâfih, bir insan için çocukluk ve çıraklık devrelerinden geçmek nasıl mecbûrî ise, bir kavim için de cemîa ve câmia stajlarını yapmak öylece zarûrîdir. Her kavim, ancak bu merhalelerden geçtikten sonradır ki cemiyet ve millet hâline gelebilmiştir.

Şu kadar var ki cemiyet hayatına çabuk ulaşan hâkim bir millet, câmia devrini daha az zararlı olarak geçirebilir. Meselâ İngiliz kavmi henüz İskoçya, Gal ve İrlanda ülkelerini fethetmeden evvel cemiyet hâlini almıştı. Halkın intihâb ettiği mebuslar, lordlarla birleşerek memleketi idare ediyorlardı. Saray bir gölgeden ibâret kalmıştı. Binâenaleyh, bütün meseleler sarayın menfaatine değil, halkın faydasına uygun bir sûrette hallolunuyordu. İngiliz kavmi bundan beş yüz sene evvel, işte bu sûretle kendi işlerini mümessilleri vasıtasıyla düşünüp karar veren uyanık bir millet hâline girmişti. Asırlarca İngiliz Parlamentosu münhasıran Anglo-Saksonlardan mürekkep olmak üzere müzakere etti. İçlerinde millî siyâsete mâni olacak hiçbir yabancı unsur, gayri millî cereyânlara sürükleyecek hiçbir yabancı fert mevcut değildi.

İngilizler, tam dört yüz sene bu samimî ve mahremane meşrûtiyet hayatını yaşadıktan, millî harslarını ve millî seciyelerini artık bozulmaz ve değişmez bir salâbet hâline getirdikten sonradır ki İskoçya, Gal ve İrlanda ülkelerini fethederek İngiltere'ye ilhâk eylediler. Fakat bu ilhâk, yalnız bir siyâsî bir ilhâktan ibâretti. Hiçbir vakit, İngilizler, bu üç yabancı kavmin İngiliz cemiyetine, Anglo-Sakson milletine iltihâk etmesine meydan vermediler. Memleket, sanki yine eskisi gibi yalnız İngilizlerden mürekkepmiş gibi, münhasıran İngiliz menfaati ve İngiliz mefkûresi nokta-i nazarından idâre olundu. Daha sonraları Amerika gibi, Hindistan gibi, Cenûbî Afrika gibi, Mısır gibi, Avustralya gibi müstemlekelere ve müstamerelere mâlik oldular. Fakat, yine daima parlamento, İngiliz Parlamentosu hâlinde; kabine Anglo-Sakson kabinesi hâlinde kaldı. İngiliz milleti gittikçe büyüyen bu siyâsî câmia içinde kendi benliğini bir an için olsun hiç unutmadı. İşte İngiliz milletinin asırlardan beri cihân siyâsetinde hükümran olmasının sebebi budur.

Görülüyor ki bir kavim ancak kendi kendini millî bir parlamento ile idâre eden hakikî bir millet hâline geldikten sonra, yüksek ve samimî bir cemiyet hayatı yaşayabilir. Avrupa'nın diğer kavimleri bu hakikati pek geç anlayabildiler. Çünkü iki asır evvele kadar, Avrupa'nın diğer sahalarında halklar ve ülkeler hükümdar ailelerinin esirleri ve mâlikâneleri hükmünde idiler. Bir hükümdar, kızını evlendirirken memleketinin bir kısmını ona cihaz verebilirdi. Bir hükümdar, vilayetlerden birini başka bir hükümdara hediye edebilir yahut satabilirdi. Miras tarîkiyle, memleketin bir kısmı yabancı bir hükümdarın eline geçebilirdi. Hulâsa, halkların, kavimlerin hiçbir mevcudiyeti, iraptan hiçbir hazzı yoktu. Devlet demek, hükümdar demekti: Bu düstur yalnız 14. Louis'ye mahsus değildi, İngiltere'nin gayrı bütün Avrupa devletlerinin siyâsî şiârı bundan ibâretti.

Fakat milliyet devresi nihâyet diğer Avrupa kavimleri için de hulûl etti. Hollandalılar, Fransızlar ilh. kendi kendini idare eden birer millet hâlini almaya başladılar. Tarih, umumî bir kaide olarak gösteriyor ki her nereye milliyet ruhu girdiyse orada büyük bir terakki ve tekâmül cereyânı doğdu. Siyâsî, dinî, ahlâkî, hukukî, bediî, ilmî, felsefî, iktisâdî, lisanî hayatların hepsine gençlik, samimilik ve taravet geldi, her şey yükselmeye başladı. Fakat bütün bu terakkilerin fevkinde olarak yeni bir seciyenin husûl bulduğunu da yine bize mukayeseli tarih haber veriyor. Millî vicdan nerede teşekkül etmişse, artık orası müstemleke olmak tehlikesinden ebediyen kurtulmuştur.

Filhakika bugün milletler cemiyeti, Almanya'yı bir müstemleke hâlinde Fransa'ya takdim etse, acaba Fransızlar bu hediyeyi kabule cesaret edebilirler mi? Macaristan'ı Romanya'nın, Bulgaristan'ı Yunanlıların mandası altına koymak istese, bu iki devlet şu mandaları kabule yanaşabilir mi? Şüphesiz hayır! Çünkü mandater olmak isteyen bir devlet, mandası altına girecek memlekette kolayca hâkim olmak ister. Hâlbuki millî vicdanı uyanmış bir ülkeye kocaman ordular gönderilse bile, orada en küçük bir nüfûz kazanmak mümkün değildir. İngilizlerin Trakya ile İzmir'i Yunanlıların, Adana ve havalisini Fransızların, Antalya'yı İtalyanların mandası altına vermesi, İstanbul'u kendi eline geçirmek içindi. Bütün bu devletler, Anadolu'da millî vicdanın uyandığını, Yunan ordularının millî kıyâm karşısında buz gibi eridiğini görünce bu ham sevdalardan vazgeçmeye başladılar. Amerika'nın ne Ermenistan'da ne de Türkiye'de manda kabulüne yanaşmaması da buralardaki millî vicdanın şiddetini görmesinden dolayıdır. Hâlbuki İngilizlerle Fransızlar Arabistan'ı aralarında taksim etmekte hiçbir mahzur görmediler. Çünkü, bütün aşiretleri cemîa hayatı yaşayan, şehirleri henüz cemiyet devresine gelmemiş olan Arabistan'da millî vicdanın henüz uyanmamış olduğunu biliyorlardı.

Görülüyor ki son asırlarda millî vicdanın uyandığı yerlerde, artık imparatorluk kalamıyor, müstemleke hayatı devam edemiyor. Rusya,

Avusturya ve Türkiye imparatorluklarının inhilâli, Cihân Harbi'nin bir neticesi değildi. Cihan Harbi, daha evvelden esaslı sebeplerin hazırlamış olduğu bir neticenin zuhuruna tesâdüfî bir vesile olmaktan başka bir rol oynamadı. Eğer bu imparatorlukların içinde yaşayan kavimler arasında millî vicdana mâlik ve artık mahkûm olarak yaşaması mümkün olmayan mefkûreli milletler bulunmasaydı, Cihan Harbi bu imparatorlukları deviremezdi. Nasıl ki Alman devleti, mütecânis bir milletten mürekkep olduğu için –Fransızların bu kadar tahripkârlığına rağmen– bir türlü yıkılmıyor. Hattâ ileride Avusturya câmiasından ayrılan Avusturya Almanlarıyla birleşebileceği için Cihan Harbi'nden daha kuvvetli çıkmıştır da denilebilir.

Bir taraftan Avrupa'da bu netice doğarken, diğer taraftan Asya'da başka neticeler doğuyordu. Suriye, Irak, Filistin, Hicaz ülkeleri, Türkiye câmiasından ayrılmakla beraber istiklâle nâil olamadılar. Çünkü buralarda oturan cemaatlerin millî vicdanı tamamıyla uyanmamıştı. Şüphesiz, buralarda da millî vicdan uyandığı gün, artık Fransız ve İngiliz mandaları bir saniye bile duramayacaklardır. Nasıl ki İngiltere devleti, Cihan Harbi'nden galip çıkmakla beraber, İrlanda'nın, Malta'nın, Mısır'ın muhtariyetlerini, yani istiklâle doğru ilk adımlarını kabule mecbûr oldu; Avustralya, Kap, Kanada, Yeni Zelanda gibi Anglo-Saksonlarla meskûn ülkelerde tam muhtariyetler kabulüne mecbûriyet hissetti. Tarihin ve hâlihazırın bu şehâdetleri bize gösteriyor ki bugün Avrupa'da millî vicdana mâlik olmayan hiçbir kavim kalmamıştır. Binâenaleyh Avrupa'nın hiçbir ülkesinde müstemleke tesîsine imkân yoktur.

İslâm âleminde de artık müstemleke hayatına nihâyet vermek için, Müslüman kavimlerde millî vicdanı kuvvetlendirmekten başka çâre yoktur.

Bir zamanlar, ittihâd-ı İslâm mefkûresi Müslüman kavimlerin istiklâle nail olmasını, ülkelerinin müstemleke hâlinden kurtulmasını temin eder zannolunuyordu. Hâlbuki amelî tecrübeler gösterdi ki İslâm ittihâdı bir taraftan teokrasi ve klerikalizm gibi irticaî cereyânları doğurduğundan, diğer cihetten de İslâm âleminde milliyet mefkûrelerinin ve millî vicdanların uyanmasına aleyhtar bulunduğundan Müslüman kavimlerin terakkisine mâni olduğu gibi, istiklâline de hâildir. Çünkü İslâm âleminde millî vicdanın inkişâfına hâil olmak, Müslüman milletlerin istiklâline mâni olmak demektir. Teokrasi ve klerikalizm cereyânları ise, cemiyetlerin geride kalmasına, hattâ gittikçe gerilemesine en büyük bir sebeptir.

O hâlde ne yapmalı? Her şeyden evvel gerek memleketimizde gerek sâir İslâm ülkelerinde daima millî vicdanı uyandırmaya ve kuvvetlendirmeye çalışmalı. Çünkü bütün terakkilerin membaı millî vicdan olduğu gibi, millî istiklâlin masdarı ve istinatgâhı da yalnız odur.

9
Millî Tesânüdü Kuvvetlendirmek

Mütareke'den sonra, İngilizleri, Fransızları yakından görmeye, tanımaya başladık. Bunlarda ilk gözümüze çarpan cihet, medenî ahlâkın bozukluğudur. Bilhassa, memleketimize gelen veya Malta'da hâkim bulunan İngilizlerin medenî ahlâklarını çok düşük bulduk. Müstemleke ahâlîsini soymak, mağlûplara kul köle muamelesi yapmak, harp esirlerinin ve hattâ sulh esirlerinin parasını, eşyasını çalmak onlarca tamamıyla helâldir.

İngiliz milletinin medenî ahlâkında gördüğümüz bu düşüklüğe karşı, itiraf edelim ki vatanî ahlâkını pek yüksek bulduk. Türkiye'de yüzlerce, hattâ binlerce vatan haininin zuhur etmesine mukabil, İngiltere'de tek bir vatan haini zuhur etmedi. O hâlde, bizde medenî ahlâkın daha yüksek olması neye yaradı? Keşke bizde de bunların yerine yalnız vatanî ahlâk yüksek olsaydı!

Vatanî ahlâkın yüksek olması millî tesânüdün temelidir. Çünkü vatan, üstünde oturduğumuz toprak demek değildir. Vatan, "millî hars" dediğimiz şeydir ki üstünde oturduğumuz toprak, onun ancak zarfından ibarettir ve ona zarf olduğu içindir ki mukaddestir. O hâlde vatanî ahlâk millî mefkûrelerden, millî vazifelerden mürekkep olan bir ahlâk demektir.

O hâlde, millî tesânüdü kuvvetlendirmek için her şeyden evvel, vatanî ahlâkı yükseltmek lâzım geliyor. Fakat vatanî ahlâkı yükseltmek için ne yapmalıyız?

"Vatan millî hars"tır demiştik. Demek ki vatan dinî, ahlâkî, bediî güzelliklerin bir müzesidir, bir sergisidir. Vatanımızı derûnî bir aşkla sevmemiz bu samimî güzelliklerin mecmûu olduğu içindir. O hâlde millî harsımızı bütün güzellikleriyle ne zaman meydana çıkarırsak vatanımızı en çok o zaman seveceğiz ve bu kadar şiddetle seveceğimiz o sevimli vatan uğruna şimdiye kadar yaptığımız gibi yalnız tehlike zamanlarında hayatımızı değil, sulh ve sükûn anlarında da bütün şahsî ve zümrevî ihtiraslarımızı feda edebileceğiz. Görülüyor ki millî tesânüdü kuvvetlendirmek için ilk ibtidâ, millî harsı yükseltmekle mükellef olan münevverlerin bu işi çabuk başarmaları lâzım.

Millî tesânüdün birinci temeli "vatanî ahlâk" olduğu gibi, ikinci temeli de "medenî ahlâk"tır. Vatanî ahlâk, kendi milliyetimizi mukaddes tanımaktan ibâret olduğu gibi; medenî ahlâk da milletimizin fertleriyle onlara benzeyen sâir fertleri muhterem tanımaktan ibârettir. Cemiyet mukaddes olunca, onun fertleri de mukaddes olmaz mı?

O hâlde vatanımızı, milletimizi nasıl seviyorsak milletdaşlarımızı da öylece sevmeliyiz. Bütün milletdaşlarını sevmeyen bir adam, milletini de sevmiyor demektir.

Şimdiye kadar münevverlerin halkı ve halkın münevverleri sevmesi mümkün değildi. Çünkü, terbiyelerini münevverler Osmanlı medeniyetinden, halksa Türk harsından almışlardı. Ayrı terbiyelerle yetişen iki sınıf birbirini nasıl sevebilir? Bundan başka, münevverler sarayın bendeleri idiler. Memur oldukları zaman halkı soyarak sarayın israf ve sefahatine hizmet etmekten başka bir şey düşünmezlerdi. Tabiî bu cihetten de mazlûm halk bunları sevemezdi.

Aralarında rekabet, haset, çekememezlik gibi ihtiraslar bulunduğu için bizzat münevverler de birbirlerini de sevmezlerdi. Memleketimizde birbirini seven yalnız halktan olan fertlerdi ve eski devirde millî tesânüd yalnız bu öz Türklerin samimî sevişmesine istinâd ediyordu.

Şurası da vardır ki medenî ahlâk yalnız milletimize mensup fertlerin muhterem tanınmasından ve samimî bir muhabbetle sevilmesinden ibâret değildir. Filhakika, ibtidâ muhterem tanınan ve sevilen fertler milletdaşlarımızdır. Çünkü bizi onlarla birleştiren müşterek bir hars, müşterek bir yurt, müşterek bir dil, müşterek bir din vardır. Fakat biz bir millî harsa mensup olduğumuz gibi, bir de beynelmilel medeniyete mensubuz. Harsımızı sevdiğimiz gibi, medeniyetimizi de severiz. O hâlde medeniyetdaşlarımızı sevmemiz ve muhterem saymamız iktizâ etmez mi?

Medeniyet zümresi ibtidâ dinî bir ümmet hâlinde başlar. Müslümanlık, Hıristiyanlık, Budistlik gibi cihânî dinler birçok milletleri içlerine alarak onları, bitişik kaplardaki mayiler hâline koymuşlardır. Hikmet tecrübelerinde muttasıl kaplardan birine konulan suyun derhâl diğerlerine taksim olunduğunu ve hepsinde su seviyesinin derhâl aynı irtifaa çıktığını görmüyor muyuz? Aynı ümmete mensup bir milletin husûle getirdiği terakkilerin yahut dûçâr olduğu inhitatların derhâl diğerlerine intikal etmesi tıpkı bunun gibidir. Çünkü dindeki birlik onları muttasıl kaplar hâline getirmiştir.

Beynelmileliyet, ibtidâ böyle dinî olarak başlarsa da uzun terakkilerden sonra, yalnız ilmî ve fennî bir medeniyette müşterek bulunan lâdinî bir beynelmileliyet de husûle gelebilir. Bugünkü Avrupa medeniyeti, Avrupa beynelmileliyeti bu iki enmûzecin intikal devresinde bulunuyor. Avrupa beynelmileliyeti Japonlarla Yahudileri müsâvî şerâitle kendi medeniyetine mensup saydığı için, dinî bir medeniyetten ve dinî bir bey-

nelmileliyetten çıkmak istediğini ima ediyor. Fakat diğer taraftan Müslüman ülkelerinin manda altında kalmasında hâlâ ısrar göstermesi, eski ehl-i salîb taassubundan henüz kurtulmadığını gösteriyor. Bu taassubun kalkması ve bizim de müsâvî şerâit dâhilinde Avrupa medeniyetine girmemiz bizim için bir gaye olmalıdır. Hülâsa, medenî ahlâk evvelâ milletdaşlarımızı, sonra dindaşlarımızı, en sonra da bütün insanları sevmekten ve muhterem görmekten ibarettir. Bütün bu fertlerin hayatına, mülkiyetine, hürriyetine, haysiyetine tecavüz etmemek medenî ahlâkın teklif ettiği vazifelerdendir.

Görülüyor ki vatanî ahlâk ile'l-merkez olduğu hâlde, medenî ahlâk ani'l-merkezdir. Vatanî ahlâk sevgilerimizin vatan dâiresinde tekâsüf ve temerküz etmesini istediği hâlde, medenî ahlâk bunların yavaş yavaş millet hudutlarını aşarak ümmet hudutlarına ve ümmet hudutlarını aşarak beynelmilel ma'mûre hudutlarına ve [beynelmilel][115] ma'mûre hudutlarını da aşarak bütün insanlık âlemine ittisâ ve inbisât eylememesini arzu eder. Bazen, bu iki ahlâk arasında ihtilâf ve tezat bile zuhur edebilir. Meselâ harp zamanlarında vatanî ahlâk son derece şiddetlenerek medenî ahlâkı sönük bir hâle getirir. Uzun sulh devreleri de yalnız medenî ahlâkı kuvvetlendirerek vatanî ahlâkı zayıflatır. Harbin birçok maddî ve ma'nevî hasarlarıyla beraber içtimâî bir faydasının da bulunduğunu iddia edenler, bilhassa bu noktaya istinâd ediyorlar.

Görülüyor ki millî tesânüdü kuvvetlendirmek için vatanî ahlâkı, medenî ahlâka takdim etmek ve insanî kıymetin medenî ahlâkın dâirelerinde merkezden muhite doğru gittikçe eksildiğini, muhitten merkeze doğru geldikçe arttığını düstur ittihâz eylemek lâzımdır. Yani yukarıda da söylediğimiz veçhile, kıymetin birinci derecesinde milletdaşlarımızı, ikinci derecesinde ümmetdaşlarımızı, üçüncü derecesinde medeniyetdaşlarımızı, dördüncü derecesinde bütün insanları görmemiz ve onları derecelerine göre sevmemiz lâzım gelir.

Millî tesânüdü kuvvetlendirmek için vatanî ve medenî ahlâklardan sonra bir de meslekî ahlâkı yükseltmek lâzımdır.

Her millet, içtimâî taksîm-i a'mâl neticesi olarak birtakım meslek ve ihtisas zümrelerine ayrılır: Mühendisler, tabipler, musikişinaslar, ressamlar, muallimler, muharrirler, askerler, avukatlar, tüccarlar, çiftçiler, fabrikatörler, demirciler, marangozlar, çulhalar, terziler, değirmenciler, fırıncılar, kasaplar, bakkallar ilh. Bu zümreler birbirinin lâzım ve mülzemidirler. Yekdiğerinin yaptıkları hizmetler bu mütekabil muhtaçlıklar da bir nev'i tesânüd değil midir?

Bu nev'i tesânüdün kuvvetlenmesi için, evvelâ taksîm-i a'mâlin, ancak müşterek vicdana mâlik bir cemiyet dâhilinde vukua gelmesi şarttır. Başka başka milletlere mensup olup da aralarında müşterek vicdan bulunmayan zümrelerin işbölümü, hakikî taksîm-i a'mâl mâhiyetinde değildir. Durkhe-

im bu nev'i hizmetlerin mübadelesine "mütekabil tufeylîlik" adını veriyor. Meselâ, eski Türkiye'de Türklerle gayr-i müslimler müşterek bir iktisâdî hayat yaşıyorlardı. Fakat aralarındaki işbölümü, hakikî bir taksîm-i a'mâl değildi; mütekabil bir tufeylîlikten ibaretti. Çünkü Türklerle gayri Türk unsurlar arasında müşterek bir vicdan yoktu. Türkler, gayr-i müslimlerin siyâsî tufeylîleri idiler; gayr-i müslimler de Türklerin iktisâdî tufeylîleri idiler. Beynelmilel iktisâdî münasebetler de hep bu tarzdadır.

Bu nev'i tesânüdün kuvvetlenmesi için ikinci şart da meslek zümrelerinin bütün memlekete şâmil millî teşkîlâtlar hâlinde taazzisinden sonra, her meslek zümresinde meslekî bir ahlâkın teessüs etmesidir.

Meslekî ahlâk, başka meslek zümrelerine mübah olduğu hâlde yalnız bir meslek erbabına –meslek icabı olarak– memnu olan fiilleri gösterir. Meselâ, bir memlekete kolera girdiği zaman oradan herkes kaçabilir, yalnız tabiplerle papazlar kaçamaz. Bunun gibi herkes ticaretle iştigal edebilir; resmî nüfûza mâlik olan devlet memurları edemez. Asker sınıfından olanların korkak, polislerin sefih, hâkimlerin tarafçı, muallimlerle muharrirlerin cahil ve mefkûresiz olmaları meslekî ahlâka münâfîdir. Kâtiplerin ketum, avukatlarla tabiplerin mahremiyete riâyetkâr olmaları da meslekî ahlâk icabatındandır.

Maamâfih bu meslekî ahlâkların müeyyideleri de vardır. Meslekî vazifelerin bu müeyyideleri, her meslek teşkîlâtına mahsus olarak bulunması lâzım gelen "haysiyet dîvânları"dır.

Fertlerin, meslek sahiplerine karşı hayatlarını, haysiyetlerini, hürriyet ve menfaatlerini himaye edecek yegâne müeyyide, işte bu meslekî ahlâka ait teşkîlâtlardan ve vazifenâmelerden ibarettir. Bunlar mevcut olmadıkça muhtelif meslekler arasında hakikî bir tesânüd mevcut olamaz. Şimdi yukarıdaki beyânatı hulâsa edelim:

Millî tesânüdün kuvvetlendirilmesi, içtimâî intizam ve terakkinin, millî hürriyet ve istiklalin temelidir. Millî tesânüdü kuvvetlendirmek için de vatanî, medenî, meslekî ahlâkların kuvvetlendirilmesi, yükseltilmesi lâzımdır.

Millî harsımızın şuurlu bir hâle gelip yükselmesi ne gibi teşkîlâtlara muhtaçtır? Evvelâ millî harsımızı saklanmış olduğu gizli köşelerden münevverlerin nazarlarına arz edecek olan arama teşkîlâtlarına ihtiyaç vardır. Bu vazifeyi ifa edecek teşkîlâtlar şunlardır: Millî Müze, Etnografi Müzesi, Millî Hazine-i Evrâk, Millî Tarih Kütüphânesi, İhsaiyât Müdüriyet-i Umûmîyesi.

1. Türk halkının bediî dehasına canlı şahitler bulunan ve fakra düşen eski Türk evlerinden parça parça çıkarılıp bedestenlerde satılan perdeler, halılar, şallar, ipekli kumaşlar, eski marangoz ve demirci işleri, çiniler, hüsnühat levhaları, müzehhep kitaplar, güzel ciltler, güzel yazılı *Kur'ân-ı*

*Kerîm*ler, millî tarihimizin vesikaları olan meskûkât vesâire vesâire, hep ecnebîler tarafından satın alınarak Avrupa'ya ve Amerika'ya taşınmaktadır. Bunların hârice çıkarılmasını men edecek bir kanûnumuz olmadığı gibi, bunları satın alarak millî bedîiyât âşıklarının nazarlarına arz edebilecek millî bir müzemiz de yoktur. Vâkıâ, Topkapı Sarayı'nda büyük bir müzemiz mevcuttur. Fakat buna "harsî müze" demekten ziyâde "medenî müze" nâmını vermek daha münasiptir. Çünkü bu müze, Türk harsına ait millî eserlerde ikinci derece bir ehemmiyet göstermiş; birinci derece ehemmiyeti beynelmilel kıymete mâlik eserlere atfetmiştir. Bu müddeâmızın delili şudur ki şimdiye kadar memleketimizden sandık sandık çıkarılan Türk bedîalarının çıkarılmasına mâni olamamış, bedestenlerde satılan bu bedîaları satın alıp muhafaza etmeye çalışmamıştır.

Bu sözlerimden müzemizin dehalı bir müessisi olan Hamdi Bey[116] merhumun kıymetçe çok büyük olan himmet ve hizmetlerini inkâr ettiğime hükmolunmasın. Abdülhamid devrinin her türlü tas'îblerine rağmen, sırf kendi teşebbüs ve azmiyle ilmen gayet kıymetli bir müzeyi yoktan var eden Hamdi Bey'i takdis etmemek büyük bir nankörlüktür. Büyük kardeşinin bu zatî eserini zenginleştirerek muhafaza eden Halil Beyefendi'yi[117] tebcil etmemek de yine aynı harekettir. Bundan başka, bu müzede Türk meskûkâtına ve ananâtına dâir birçok millî yadigârların mevcut olduğunu da kimse inkâr edemez. Şu kadar var ki millî bir müzenin vazifesi, millî eserlerin milyonda birini toplayıp da baki kalanlarını yabancılara kaptırmak değildir. Hamdi Bey müzesinin ilmî, medenî ve beynelmilel kıymetleri gayet yüksek olabilir, fakat harsî ve millî kıymetleri öteki kıymetlerine nispetle çok aşağıdadır. Hattâ bu itibarla Evkaf Müzesi'ndeki eşyanın hemen cümlesi Türk harsına mensup eserler olduğu için bu müze evvelkinden daha kıymetli görülebilir.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki bugün bizde hakikî bir Türk müzesine ihtiyaç vardır. Bu Türk müzesi, Türk bedîalarını satın alabilmek için kâfî bir tahsisata mâlik olmalı ve her şehirde arayıcıları bulunmalıdır. Aynı zamanda memleketimizden umum atîkaların ve bedîaların ihracını şiddetle men eden bir kanûn yapılmalıdır. Evkaf Müzesi de liva evkaf memurlarını çalıştıracak olursa, vakıf binaların enkazı ve yıpranmış eşyası arasında daha birçok kıymetli abideler bulunabilecektir. İhtimal ki ileride bu üç müze birleşerek tek bir müze hâlini de alacaktır. Herhalde şimdilik yalnız Türk harsına dâir eserleri toplayacak millî bir müzeye şiddetle ihtiyaç vardır.

2. Etnografi Müzesinin vazifesi, millî müzeninkinden başkadır. Millî müze, millî tarihimizin müzesidir. Etnografi Müzesi ise, milletimizin hâl-i hâzırdaki hayatının müzesidir. "Hâl"in "mâzî"den farkı ne ise, Etnografi Müzesinin de Millî Tarih Müzesinden farkı odur.

Etnografi Müzesi, evvelâ milletimizin bugün muhtelif livalarda, kazalarda, şehirlerde, köylerde, obalarda kullanmakta olduğu bütün eşyayı toplayacaktır. Bu toplanan eşyadan her nev'i, sırasıyla en ibtidâî şeklinden en mütekâmil şekline kadar bir tekâmül silsilesi hâlinde dizilecektir. Meselâ "ayakkabı" nev'ini alalım: Bunun en ibtidâî şekli olan "çarık"tan başlayarak en mütekâmil şekli olan zarif fotinlere kadar bütün tekâmül merhaleleri bir tedriç silsilesi hâlinde sıralanacaktır. Serpuşlar, erkek ve kadın elbiseleri, eyer takımları, çadırlar, yataklar ilh. hep böyle tekâmül sıraları sûretinde dizilecektir. Evlerin ve sâir aynen nakli kabil olmayan büyük binaların küçük modelleri yapılacaktır. Köy, şehir, köprü ve câmi gibi manzaraların fotoğrafları aldırılacaktır.

Fakat, Etnografi Müzesinin toplayacağı şeyler, yalnız bu gibi maddî eşyaya münhasır değildir. Halk içinde hâlâ yaşamakta bulunan peri masalları, koşma ve destanları, mâni ve tekerlemeleri, darbımesel ve bilmeceleri, fıkra ve menkıbeleri şehir şehir, köy köy araştırmalar yaptırarak toplamak vazifesi de Etnografi Müzesine aittir. Aynı zamanda, her nâhiyenin konuştuğu Türk lügaviyesine mensup husûsî kelimeleri, husûsî savtiyatı ve husûsî sarf ve nahiv kaidelerini de cem edecektir. Bunlardan başka, halk arasında "tandırnâme ahkâmı" yahut "keçe kitap" adları verilen ve hâlâ tahsilsiz kadınlarla bilgisiz halk arasında inanılmakta bulunan âmiyâne itikatları ve bunlara merbût bulunan sihriyyen-dinî âyinleri de cem edecektir. Meselâ bu itikatlardan birine göre her insanın kendisine mahsus bir perisi vardır ki sahibinin "kırklı" olduğu zamanlarda son derece azgınlaşarak tehlikeli bir vaziyet alır. İnsanlar aşağıdaki üç hâlde kırklı olurlar:

a) Bir çocuk dünyaya geldiği zaman, çocukla beraber annesi ve babası kırklı olurlar.

b) Bir evlenme vukua geldiği zaman hem gelin hem de güvey kırklı olurlar.

c) Bir adam öldüğü zaman onunla aynı evde yaşayan bütün yakın akrabaları kırklı olurlar.

Kırklıların ifasına itina etmesi lâzım gelen birtakım sihriyyen-dinî âyinler vardır: Meselâ, iki kırklı kadın –bunlar ister aynı sebepten ister ayrı sebeplerden kırklı olmuş olsunlar– bir odada rastgele birleşirlerse mutlaka öpüşmeleri lâzımdır. Öpüşmezlerse, perileri birbiriyle kavga ederler. Perilerden biri bu kavgada yaralanır yahut ölürse, aynı hâl, sahibine de intikal edeceğinden bu âyini icrâ etmemekte büyük bir tehlike mevcuttur. Yine iki kırklı insan, bir diğerinin fevkinde bulunan iki odada yatamazlar.

Tandırnâmeye göre her adamın bir perisi olduğu gibi, her evin de bir perisi var. Ev perisi, evin temiz tutulmamasından öfkelenir. Bu öfkelenme, aile hakkında muzır olacağından ev kadını, evin her tarafını temiz tutmaya itina eder. Demek ki bu bâtıl itikatlar içinde faydalı olanlar da vardır. Etnog-

rafya Müzesi, bunlardan başka her nâhiyedeki lisanî savtiyât (fonetik) ile halk melodilerini (nağmelerini) ya fonograf âletiyle yahut nota usulüyle zapt eder. Demek ki Etnografi Müzesinin behemehâl bir fotoğrafçısı, bir fonografçısı ve bir notacısı bulunmak lâzımdır. Masal toplayanlar herkesten dinledikleri alelumum masalları zapt etmemelidirler. Masalcı nâmı verilen birtakım ihtiyar kadınlar yahut erkekler vardır ki bunlar masalları an'anevî tabirleriyle ve bediî üslûplarıyla naklederler. Böyle hakikî bir masalcı ele geçirilirse, onun nakledeceği bütün masallar aynen zapt olunmalıdır. Çünkü millî masallar ancak böyle her tabiri bir müessese olan masallardır. Koşmalar, türküler ve nağmeler de hakikî sazşairlerinden alınmalıdır. Nasreddin Hoca'ya, Karagöz'e, İncili Çavuş'a, Bekrî Mustafa'ya, Bektaşîlere ait fıkralar da mütehassıslarından öğrenilmelidir. Milletlere ve mesleklere ait taklitler meddahlardan iktibâs edilmelidir. Tandırnâme itikatları, onlara henüz inanmakta bulunan tahsilsiz kadınlardan sorulmalıdır. Her yerin husûsî lügaviyesine ait tetkikler de mahallerinde yapılmalıdır.

3. Millî Hazine-i Evrâk, vekâletlerin gizli ve mahrum mâhiyette bulunan husûsî hazine-i evrâklarından başkadır. Millî Hazine-i Evrâk, artık hükümetle alâkası kalmamış olan eski evrâkın hazinesidir ki milletin müverrihleri ve ilim adamları için tasnîf ve muntazam bir idare altında teşhir olunur. Maatteessüf, gerek Babıali'ye, gerek Hâriciye'ye, gerek Defter-i Hakanî'ye, Evkaf'a, Fetvahâne'ye ait eski evrâk mahzenleri şimdiye kadar ne bir araya toplanmış, ne tasnîf edilmiş ne de muhafazalarına itina olunmuştur. Millî tarihimizin en doğru vesikaları olan bu evrâktan en mühimleri aşırılarak Avrupa kütüphânelerine naklolunmaktadır.

Diyarbekir gibi bazı eski vilâyet ve eyâlet merkezlerinde gayet kıymetli olan kadim evrâkın, bakkallara satılarak sargı kâğıdı sûretinde kullanıldığı da vakidir. Görülüyor ki millî bir Hazine-i Evrâkın da behemehâl süratle tesîsi lâzımdır.

4. Millî Tarih Kütüphânesi de umumî kütüphâneden başkadır. Umumî kütüphâne, ilmin, edebiyatın her şubesine ait kitapları câmi olmak lâzım gelir. Millî Tarih Kütüphânesi ise, yalnız millî harsımızı teşkîl eden müesseselere ait tarihleri ve tarihî membalarla vesikaları muhtevî olmalıdır. Bu kitaplar ve vesikalar, dinimizin, ahlâkımızın, hukukumuzun, felsefemizin, edebiyatımızın, musikimizin, mimarîmizin, iktisadımızın, askerliğimizin, siyâsetimizin, ilimlerimizin ve fenlerimizin tarihlerini ve vesikalarını tamamıyla ihtiva etmelidir. O hâlde ki bu tarih şubelerinden herhangi birinin tarihini yazmak isteyen bir müverrih, ihtiyaç gördüğü bütün membaları ve vesikaları bu kütüphânede hazır bulabilsin.

5. İhsâiyât Müdüriyet-i Umûmîyesi de her vekâletin tesîs ettiği husûsî ihsâiyât teşkîlâtlarından başkadır. Çünkü, her vekâletin tesîs etti-

ği ihsâiyât teşkîlâtı, yalnız kendi resmî muamelelerinin muhtaç bulunduğu ihsâî rakamlara ehemmiyet verir. İhsâiyât Müdüriyet-i Umûmîyesi ise, millî harsın tezahürü için muhtaç olduğumuz ve millî hayatın bütün şubelerine şâmil, umumî bir ihsâiyât teşkîlâtıdır. Avrupalı bir mütehassısın idaresinde bulunacak olan bu İhsâiyât Müdüriyet-i Umûmîyesi teşekkül ettikten sonra, vekâletlere ve sâir gayriresmî teşkîlâtlara mensup bütün ihsâî teşkîlâtlar onun kumandası altına verilerek hepsi, aynı usul ve sistem dâhilinde çalıştırılacaklardır. İşte ancak böyle merkezî bir ihtisas dâiresine mensup ihatavî bir ihsaiyat teşkîlâtı vücûda geldikten sonradır ki memleketimizde ihsâî rakamlardan içtimâî noksanlarımızın ve meziyetlerimizin anlaşılması mümkün olur. Tatbîk olunan ıslahların ve teceddütlerin cemiyet için muzır yahut faydalı olduklarını da ancak böyle esaslı ihsâiyât defterlerinin ihzârından sonra keşif ve tetkik olunabilir.

Millî harsın bu saydığımız teşkîlâtları, sırf millî harsı arayıp bulmaya yarayanlardır. Millî harsın başka birtakım teşkîlâtları da vardır. Bunların vazifesi de millî hars aranıp bulunduktan sonra, Avrupa medeniyetinin onun muhtelif şubelerine aşılanmasından ibarettir. Bu vazifeyi ifa edecek teşkîlâtlar da şunlardır: Türk Dârülbedâyii, Türk Dârülelhânı, Türk Dârülfünûnu, Türkiyat Encümeni'dir. Bunlardan misal olarak Dârülelhân'ı ele alalım: İstanbul'da mevcut bulunan Dârülelhân dümtek usulünün, yani Bizans musikisinin dârülelhânıdır.

Bu müessese, ibtidâî unsurları halkın samimî melodilerinde tecelli eden ve Avrupa musikisine tevfiken armonize edildikten sonra asrî ve garbî bir mâhiyet alacak olan hakikî Türk musikisine hiç ehemmiyet vermemektedir. Mevcut Dârülbedâyi de aynı hâldedir. Çünkü tiyatronun terakkisi en ziyâde güzel Türkçe ile halk vezninin kabulüne bağlı iken, mevcut Dârülbedâyi bu esaslara kâfî derecede kıymet vermemektedir. Binâenaleyh bu iki müessesenin Türk Dârülelhânı ve Türk Dârülbedâyii hâline getirilmeleri de lâzımdır.

Mevcut müesseseler içinde Türk harsına hadim olan yalnız Dârülfünûn'dur.

Dârülfünûn'un Edebiyat Medresesi, âdetâ hars medresesi demek olduğundan millî harsı yükseltmeye en çok çalışan bu müessesedir.

Türkiyat Encümeni'ne gelince, bugün böyle bir müesseseyi en mükemmel bir hâlde teşkîl etmek imkânı vardır. Çünkü Avrupa'nın muhtelif milletlerinde Türkiyat ilmi için canını vakfetmiş büyük Türkologları bu encümene aza sıfatıyla almak kabildir. Avrupalı Türkologlarla yerli Türkiyatçılarımızdan mürekkep bir encümen teşkîl olunursa, bu heyet millî harsın hazinelerini arayabilecek hem de beynelmilel akademiler âleminde ilmî bir velâyet ihrâz edebilecektir.

10
Hars ve Tehzîb

Fransızca "culture" kelimesinin iki ayrı manâsı vardır. Bu manâlardan birini "hars", diğerini "tehzîb" tabiriyle tercüme edebiliriz. Hars hakkındaki bütün sû-i tefehhümler, Fransızca "kültür" kelimesinin böyle iki manâlı olmasındandır. O hâlde biz lisanımızda bu iki manâyı "hars" ve "tehzîb" kelimeleriyle ayırırsak, kendi memleketimizde bu sû-i tefehhümlere nihâyet vermiş oluruz. Hars ile tehzîb arasındaki farklardan birincisi, harsın "demokratik", tehzîbin "aristokratik" olmasıdır. Hars, halkın an'anelerinden, teamüllerinden, irfanlarından, şifâhî veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, bediî ve iktisâdî mahsullerinden ibarettir. Bu bedîaların hazinesi ve müzesi halk olduğu için hars, demokratiktir. Tehzîb ise, yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakikî münevverlere mahsustur. Matthew Arnold'un[118] "tatlılık ve ziya mezhebi" tabiriyle ifade ettiği meal, tehzîbin tarifi demektir. Tehzîbin esası, iyi bir terbiye görmüş olmak; makulatı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiçbir taassup karıştırmaksızın dini gösterişsiz, samimî bir aşk ile sevmektir. Görülüyor ki tehzîb, husûsî bir terbiye ile husûle gelmiş husûsî bir duyuş, düşünüş ve yaşayış tarzıdır.

Hars ile tehzîbin ikinci farkı, birincinin "millî", ikincinin "beynelmilel" olmasıdır. Bir insan, harsın tesiriyle belki de yalnız kendi milletinin harsına kıymet verir; fakat, tehzîb görmüşse başka milletlerin harslarını da sever ve onların lezzetlerini de tatmaya çalışır. Binâenaleyh, tehzîb, temas ettiği insanları biraz insaniyetçi, biraz müsamahakâr, her ferde, her millete karşı hayırhah ve "iktitafçı = éclectique" yapar.

Harsla tehzîbin bu ikinci farkı, bizi "milliyetçilik ve beynelmileliyetçilik" meselesinin ta'mîkine sevk ediyor:

"Millet", aynı harsta müşterek olan fertlerin heyet-i mecmûasıdır. "Beynelmileliyet", aynı medeniyette müşterek olan milletlerin heyet-i mecmûasıdır. Beynelmileliyete, "medeniyet zümresi" de denilebilir.

Fakat, medeniyet zümresini, husûsî bir medeniyete mensup milletlerin heyet-i mecmûası gibi telâkki etmeyen adamlar da vardır. Bunlara

göre, ayrı ayrı medeniyetler yoktur; bütün insanların mecmûu, bir tek medeniyet zümresinden ibarettir ve bu bir tek medeniyet zümresi, milletlerden değil, fertlerden mürekkeptir. Bu fikirde bulunan insanlara "kozmopolit" adı verilir. Kozmopolitler, "Milletim nev'-i beşerdir, vatanım rûy-ı zemîn" diyen dünyacılardır.[119] Bunların medeniyet zümresi hakkındaki telâkkileri, milliyetperverlikle itilâf edemez. Çünkü milliyetçilere göre beşeriyet, hayvanat ilminde sâir hayvan nev'ileriyle beraber tetkik olunan "beşer nev'i"nden ibarettir. İçtimâî fertler demek olan "insanlar" ise, milletler hâlinde yaşarlar. Türkçülük, "millet" esasını kabul etmeyen hiçbir sistemle itilâf edemeyeceğinden kozmopolitleri içine alamaz.

Beynelmileliyetçiliğe gelince, bu tamamen kozmopolitliğin zıddıdır. Çünkü beynelmileliyetçilere göre, medeniyet zümresi bütün insanların heyet-i mecmûası demek değildir. Zaten medeniyet bir değil, müteaddittir. Her medeniyetin kendisine mahsus bir câmiası, yani bir medeniyet zümresi vardır. Aynı zamanda, bu medeniyet zümreleri fertlerden değil, milletlerden mürekkeptir. Medeniyet zümresi bir cemiyete benzetilirse, onun fertleri de milletler olur. Medeniyet zümresine "milletler cemiyeti" denilmesi bundandır.

[Fakat bu "Milletler Cemiyeti" tabiri doğru değildir. Çünkü, cemiyet müşterek bir vicdana mâlik olan tam bir zümre demektir. Müşterek vicdan harstan ibaret olduğu için "cemiyet" kadrosuna girebilecek zümreler, ancak milletlerle onların cürsûmeleri olabilirler. Diğer taraftan, birçok cemiyetleri içine alan daha büyük zümrelere "câmia" nâmı verilir. O hâlde, "milletler cemiyeti" yerine "milletler câmiası" demek daha münasiptir.]

Bu ifadelerden anlaşıldı ki her medeniyet zümresi, bir beynelmileliyet dâiresidir. Bir cemiyetin millî bir harsı olması, onun beynelmilel bir medeniyete de mensup olmasına mâni değildir. Medeniyet, aynı beynelmileliyete mensup milletlerin arasında müşterek bulunan müesseselerin heyet-i mecmûası demektir.

Demek ki bir beynelmileliyet dâhilinde hem onu terkîb eden bütün milletlere şâmil müşterek bir medeniyet hem de her millete has millî harslardan mürekkep bir harslar kolleksiyonu vardır. O hâlde biz Avrupa medeniyetine girdiğimiz zaman, yalnız beynelmilel bir medeniyete vâris olmakla kalmayacağız, aynı zamanda medeniyetdaşımız olan bütün milletlerin husûsî harslarından da telezzüz etmek imkânına sahip olabileceğiz. Millî bir cemiyet, nasıl, taksîm-i a'mâl ve ihtisas tarîkiyle meslekî zümrelere ayrılmışsa, beynelmilel bir câmia da âdetâ beynelmilel bir taksîm-i a'mâlin ve beynelmilel ihtisasın hükmüne tâbi olarak millî ve husûsiyyü'l-mâhiye harslara ayrılmıştır.

Binâenaleyh insanlar, sırf millî zevkleriyle tattıkları zaman, yalnız millî harslarına uygun eserlerden hoşlanırlar. Fakat insan, her gün aynı yemeği yemekten usandığı gibi, daima aynı harsa mensup edebiyattan,

aynı musikiden, aynı mimarîden ilh. gıda almaktan bıkar. Bu sebeple, şikemperverler her gün yemek listelerini değiştirdikleri gibi, tehzîbli adamlar da zaman zaman başka harsların çeşnileriyle ağız değiştirmeye ihtiyaç duyarlar.

Eski zamanlarda esnaf dernekleri, muayyen zamanlarda "ârifane"* ziyafetleri yaparlardı. Her hirfetdaş, kendi evinde en iyi yapılan yemeği yaptırır; hirfetdaşlar kırda yahut bir evde birleşerek bu yemekleri beraberce yerlerdi. Medeniyet zümresinin beynelmilel münasebetleri de bir ârifane ziyafeti gibidir. Her millet, bu ziyafete kendi harsını götürerek bütün milletlerin harslarından tezevvük etmek hakkını iktisap eder. Şu kadar var ki yalnız millî harstan hoşlanan "millî zevk" ile yabancı harslardan hoşlanan "hâricî zevk"i birbirine karıştırmamalıdır. Avrupa'nın bütün milletlerinde gördüğümüz normal numuneye göre, her milletin aslî ve daimî olan zevki, millî zevkidir; hâricî zevk ancak tâlî bir derecede kaldığı zaman makbul olabilir. Eski Osmanlı hayatında ise iş böyle değildi. Havas sınıfında hâricî zevk, aslî ve daimî zevk hâlini almıştı. Millî zevke gelince, tâlî bir kıymetten bile mahrum bırakılmıştı. Bu sebeple eski edebiyatımız Acem zevkinin, Tanzîmât edebiyatı da Fransız zevkinin mahsullerinden ibaret kaldı ve şimdiye kadar bizde millî bir edebiyat husûle gelmedi. O hâlde tehzîb, böyle marazî bir hâl aldığı zamanlar muzır olur. Bir tehzîb millî harsın hukukuna riâyet ettiği müddetçe normaldir; millî harsın haklarını çiğnemeye başladığı andan itibaren, hasta ve malul bir tehzîb mâhiyetini alır.

Bu izahlar gösteriyor ki Türkçülük kozmopolitlikle itilâf edemez. Hiçbir Türkçü kozmopolit olamadığı gibi, hiçbir kozmopolit de Türkçü olamaz. Fakat Türkçülükle beynelmileliyetçilik arasında, itilâfa mâni hiçbir zıddiyet yoktur. Her Türkçü aynı zamanda beynelmileliyetçidir. Çünkü her ferdimiz millî ve beynelmilel olarak iki içtimâî hayat yaşamaktayız. Millî hayatımız, yalnız millî harsımızı yaşamaktır. Beynelmilel hayatımız ise bir taraftan beynelmilel olan medeniyetten, diğer taraftan her biri husûsî ve orijinal lezzetlerin bir mecmûası olan yüzlerce harslardan hisselerimizi almaktan ibarettir. Tanzîmât'tan beri resmen mensup olduğumuz medeniyete gelince, bu da Garb medeniyetidir.

İşte asrî câmiamız olan bu Garb medeniyetiyle ona mensup bütün harslardan nasibimizi almak içindir ki "Telif ve Tercüme Encümeni", Garb medeniyetinin beynelmilel mâhiyetini hâiz bütün ana kitaplarını (otorite tanınan monografileri) ve millî harsların çiçekleri hükmünde bulunan umum muhallideleri "chef d'oeuvre"leri[119] tercüme ettirmeye karar verdi.

* Bu kelimenin aslı "harîfâne"dir. Harîf, "hirfetdaş" demek olduğundan "harîfâne" tabiri "hirfetdaşçasına bir ziyafet" manâsını ifade eder.

Görülüyor ki Türkçülerin "hars" dedikleri şey ne Fransızların "culture"ü ne de Almanların "kultur"udur. Fransızlara göre, Fransız kültürü öteden beri sırf edebî kuvvetiyle cihân-şümûl bir tehzîb mâhiyeti almıştır. Almanlara göre, gûyâ Alman kulturu da orduları mağlûp olmasaydı, askerî ve iktisâdî kuvvetleriyle bütün cihâna hâkim olacaktı. Türk harsının faaliyeti, bunlar gibi müteaddi değil, lâzımdır. Biz harsımızı, yalnız kendi zevkimiz, kendi telezzüzümüz için yapacağız. Başka milletler de ondan Loti'lerin, Farrère'lerin yaptığı gibi, ara sıra tadarak telezzüz edebilirler. Nasıl ki biz de Fransız, İngiliz, Alman, Rus, İtalyan milletlerinin harslarıyla ara sıra tezevvük ediyoruz ve edeceğiz. Fakat bundan sonra bu tezevvükümüz hiçbir zaman "egzotizm"in hududunu aşmayacaktır. Bizce Fransızlara, İngilizlere, Almanlara, Ruslara, İtalyanlara ait güzellikler ancak egzotik güzellikler olabilir. Bu güzellikleri sevmekle beraber, hiçbir zaman gönlümüzü onlara vermeyeceğiz. Biz gönlümüzü rûz-i elestten beri millî harsımıza vermişizdir. Bizim için "dünya güzeli", millî harsımızın güzelliğinden ibarettir. Biz medeniyetçe, irfanca, iktisatça ve tehzîbçe Avrupa milletlerinden çok geri kalmış olduğumuzu inkâr etmeyiz ve medeniyetçe onlara yetişmek için bütün kuvvetimizle çalışacağız. Fakat hars itibarıyla hiçbir milleti kendimizden üstün göremeyiz. Bize göre Türk harsı, dünyaya gelmiş ve gelecek olanların en güzelidir. Binâenaleyh ne Fransız kültürünün ne de Alman kulturunun mukallidi ve tâbii olmamıza imkân yoktur. Biz, onları da diğer harslar gibi yalnız milletlerine mahsus husûsî harslar addederiz ve onlardan da sâir harslar gibi yalnız egzotik bir zevkle mütelezziz oluruz.

Görülüyor ki Türkçülük bütün aşkıyla yalnız kendi orijinal harsına meftun olmakla beraber, şoven ve mutaassıp da değildir. Avrupa medeniyetini tam ve sistematik bir sûrette almaya azmettiği gibi, hiçbir milletin harsına karşı istignâ ve istihfâfı da yoktur. Bilakis, bütün harslara kıymet veririz ve hürmet ederiz. Hattâ birçok i'tisaflarına hedef olduğumuz milletlerin bile, siyâsî teşkîlâtlarını sevmemekte devam etmekle beraber, medenî ve harsî eserlerine meftun, mütefekkirleriyle sanatkârlarına hürmetkâr kalacağız.

İKİNCİ KISIM

Türkçülüğün Programı

BİRİNCİ MEBHAS
Lisanî Türkçülük

1
Yazı Dili ve Konuşma Dili

Türkiye'nin millî lisanı "İstanbul Türkçesi"dir, buna şüphe yok! Fakat İstanbul'da iki Türkçe var: Biri konuşulup da yazılmayan "İstanbul lehçesi", diğeri yazılıp da konuşulmayan "Osmanlı lisanı"dır. Acaba millî lisanımız bunlardan hangisi olacaktır?

Bu suale cevap vermeden, lisanımızı başka lisanlarla mukayese edelim: Başka lisanlar da milletlerinin payitahtlarına ait lisanlardır. Fakat başka payitahtların hepsinde konuşulan dille yazılan dil aynı şeydir. Demek ki konuşma diliyle yazı dilinin birbirinden başka olması, sırf İstanbul'a mahsus bir hâldir. Umum milletlerde bulunmayıp da yalnız bir millette tesâdüf edilen bir hâl normal olabilir mi? O hâlde, İstanbul'da gördüğümüz bu ikilik lisanî bir hastalıktır. Her hastalık tedavi edilir. O hâlde bu hastalığın tedavisi lâzımdır. Fakat bu tedaviyi yapabilmek, yani lisandaki ikiliği ortadan kaldırmak için şu iki şeyden birini yapmak lâzım: Ya yazı dilini aynı zamanda konuşma dili hâline getirmek yahut konuşma dilini aynı zamanda yazı dili hâline koymak.

Bu iki şıktan birincisi mümkün değildir; çünkü İstanbul'da yazılan lisan tabiî bir dil değil, Esperanto gibi sun'î bir dildir. Arapça, Acemce ve Türkçenin kāmuslarını, sarflarını, nahivlerini birleştirmekle husûle gelen bu Osmanlı Esperantosu, nasıl konuşma dili olabilsin? Her manâ için lâ-akal üç müterâdifi, her terkîb için lâ-akal üç şekli, her edat için lâ-akal üç lafzı muhtevî olan bu sun'î zevâid halîtası, nasıl canlı bir lisan hâline girebilsin?

Demek ki İstanbul'da yazı dilinin konuşma dili hâline geçmesi mümkün değil. Bunun mümkün olmadığı, asırlarca uğraşıldığı hâlde muvaffakiyet hâsıl olmamasıyla da sâbittir. Farz-ı muhal olarak birtakım müstebi-

dâne kanûnlarla İstanbul ahâlîsi bu acîb yazı diliyle konuşmaya başlamış olsaydı bile, yine bu yazı dili, gerçekten millî lisan olamazdı. Çünkü onu konuşma dili olarak yalnız İstanbul'un değil, bütün Türkiye'nin kabul etmesi lâzım gelirdi. Bu kadar büyük bir cemiyete ise zorla hiçbir şey kabul ettirilemezdi.

O hâlde yalnız bir şık kalıyor: Konuşma dilini yazarak yazı dili hâline getirmek! Zaten, halk muharrirleri, bu işi eskiden beri yapıyorlardı. Osmanlı edebiyatının yanında, halk diliyle yazılmış bir Türk edebiyatı, altı yedi asırdan beri mevcuttu. Demek ki lisanî ikiliği kaldırmak için yeniden hiçbir şey yapmaya lüzum yoktu. Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla millî lisan addetmek kâfî idi. İşte Türkçüler, lisanımızdaki ikiliği kaldırmak için şu umdeyi kabul etmekle iktifâ ettiler: İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak. Bu sûretle yayılacak olan İstanbul konuşma diline "Yeni lisan", sonra "Güzel Türkçe", daha sonra "Yeni Türkçe" adları verildi.

2
Halk Lisanına Girmiş Arapça ve Acemce Kelimeler

Bazı mu'terizler diyorlar ki "Siz Osmanlı lisanındaki Arabî ve Fârisî kelimelerden şikâyet ediyorsunuz. Hâlbuki halk dilinde bu lisanlara mensup birçok kelimeler vardır."

Filhakika, halkın konuşma dili de Arapçadan alınmış birçok kelimeleri muhtevîdir. Fakat halkın konuşma diline almış olduğu bu kelimeler, havas sınıfından olan âlimlerle ediplerin Osmanlı lisanına almış olduğu Arabî ve Fârisî kelimelerden iki sûretle farklıdır.

Evvelâ, halk lisanında müterâdif kelimeler yoktur. Halk, Arapçadan ve Acemceden bir kelime aldığı zaman onun müterâdifi olan Türkçe kelimeyi Türkçeden büsbütün atar. Bu sûretle lisanda müterâdif kelimeler kalmaz. Meselâ halk, "hasta" kelimesini alınca "sayru" lafzını, "ayna" kelimesini alınca "gözgü" lafzını, "merdiven" kelimesini" alınca "baskıç" lafzını tamamıyla unutmuştur.

Vâkıâ, bazen halkın Arapçadan ve Acemceden aldığı kelimeler yanında, eski Türkçelerini de muhafaza ettiği görülüyor.

Fakat, böyle bir hâl vukuunda da yine müterâdif kelimeler vücûda gelemez. Çünkü ya Arapçadan ve Acemceden alınan kelimenin yahut eski Türkçe kelimenin manâsında bir tagayyür husûle gelerek ikisi arasındaki müterâdiflik zâil olur. Meselâ, "siyah" ve "beyaz" kelimeleri alındıktan sonra, "kara" ve "ak" kelimeleri Türkçede baki kalmış, fakat ne "siyah" kelimesini "kara" kelimesinin ne de "beyaz" kelimesini "ak" kelimesinin müterâdifi addedemeyiz. Çünkü halk, "siyah"la "beyaz"ı maddiyâtta, "kara" ile "ak"ı maneviyâtta kullanıyor. Meselâ siyah yüzlü bir adamın alnı ak olabilir, beyaz çehreli bir adamın da yüzü kara çıkabilir.

Bazen de halkın Arapçadan ve Acemceden aldığı kelimelerin Türkçesi zaten mevcut olmadığı için müterâdifliğe hiçbir sebep bulunmaz: Abdest, namaz, *Kur'ân*, câmi, ezan kelimeleri gibi.

Âlimlere ve ediplere gelince, bunlar hem Türkçe kelimeleri hem de bunların Arabî ve Fârisî mukabillerini tamamıyla aynı manâda olarak

kullanırlar. Bu sûretle, onların Türkçesinde, her husûsî manâ için, biri Türkçe, biri Arapça ve biri Acemce olmak üzere lâ-akal üç tabir mevcuttur. Meselâ "su, âb, mâ"; "gece, şeb, leyl"; "ekmek, nân, hubz"; "et, gûşt, lahm" gibi. Osmanlı lisanında mutlaka her manâ için üçer müterâdiften mürekkep olan böyle bir "teslîs" mevcuttur. Bazı manâların Arapçada müteaddit tabirleri bulunduğu için bu gibi manâların müterâdifleri bittabi üçten daha fazla bulunur: Arslan, şîr, esed, gazanfer, haydar, zırgam ilh... gibi.

Sâniyen, halk Arapçadan, Acemceden ve sâir yabancı lisanlardan aldığı kelimeleri ya lafzen yahut manen tahrif eder, yani temsil eyler.

Lafzen tahrife misal: "haste: hasta", "hefte: hafta", "nerdübân: merdiven", "çârçûbe: çerçeve", "gavga: kavga", "bekere: makara", "zukak: sokak", "pâre: para"

Manen tahrife misal: "Hasta" kelimesi Fârisî'de "birisi tarafından yaralanmış" manâsına iken, Türkçede "marîz" mukabili olmuştur. "Şafak" kelimesi Arapçada "garb ufkunun akşam kızıllığı" manâsına iken, Türkçede "şark ufkunun sabah kızıllığı" manâsını almıştır, "şafak sökmek" tabirinde olduğu gibi. Fârisîde "hâce" kelimesi, "efendi" manâsınadır. Bu kelime, Türkçede hem lafzını değiştirerek "hoca" şeklini almış ve hem de manâsını değiştirerek "halk fakihi" ve "mektep muallimi" manâlarını almıştır. Fârisî "bâzâr" kelimesi, bir noktalı "b" ile telâffuz olunur ve "çarşı" manâsına delâlet eder bir kelime iken, Türkçede üç noktalı "p" telâffuz olunan ve hem cumartesinden sonra gelen günün ismi hem de muayyen günlerde, muayyen mevkilerde kurulan günlük panayır demek olan "pazar" şekline inkılâp etmiştir. "Pazarlık" kelimesi de bu son şekilden doğmuştur.

"Pâre" kelimesi de Fârisî lisanında "kısım, parça" manâsına iken, Türkçede "para" şeklini almakla beraber, "mübadele vasıtası olan sikke yahut kâğıt" manâsını almıştır.

Bazı kelimeler zâhirde eski manâsını muhafaza etmiştir. Fakat bu kelimenin dâhil olduğu terkîbler tetkik olunursa, bu gibi kelimelerde de manâca gayr-i mahsûs tebeddüller vukua geldiği anlaşılır. Meselâ "abdest" kelimesi lafızca ve manâca değişmemiş görünür. Hâlbuki bu kelimenin başındaki "â" harfi meddini kaybettiği gibi, nihâyetindeki "t" harfi de telaffuzdan sâkıt olmuştur. Bundan başka, "büyük abdest" ve "küçük abdest" gibi terkîbler gösteriyor ki manâca da bir tagayyüre uğramıştır.

Demek ki halk, aldığı kelimeleri temsil ediyor. Evvelâ, "her manânın yalnız bir kelimesi olmalıdır" umdesine riâyet ederek, müterâdifleri kabul etmiyor ve "lisan"ı her "kelime"si, vazifesi muayyen bir "uzuv" mâhiyetinde bulunan, "hakikî bir uzviyet" şeklinde muhafaza ediyor. Tabiî bu işi halk, bilerek ve düşünerek yapmıyor; içtimâî bir selîka ile şuursuz bir sûrette yapıyor. Halkın lisanında her kelimenin mutlaka diğer kelimeler-

den ayrı bir manâsı vardır ve halkın idrak sahasına girmiş olan fikrî ve hissî her manânın da mutlaka bir kelimesi vardır.

Âlimlere ve ediplere gelince, bunlar halkın temsil mâhiyetinde olarak yaptığı bu tağyirleri, tahrif mâhiyetinde telâkki etmişler ve halkın Arabî ve Fârisî kelimeleri gerek lafzen ve gerek manen tağyir etmekle meydana çıkardığı kelimelere "galatât" nâmını vermişlerdir. Âlimlerin galatât nâmıyla yazılmış kitapları tetkik olunursa görülür ki onlar nazarında fesahat, Arabî ve Fârisî kelimeleri Türkçede aldıkları şekillerde değil, esasen mensup oldukları lisandaki kadim şekillerinde kullanmaktır. Bu telâkkiye göre, Osmanlıcanın hiçbir istiklâli, hiçbir temsil salâhiyeti yoktur. Daima kelimeler gerek lafzen ve gerek manen kadim şekillerine ircâ edilmeli ve hattâ kelimelerin imlâları da mutlaka bu eski şekillere göre yazılmalıdır. Bu telâkkinin daha iyi anlaşılması için bir vak'ayı misal olarak zikredeceğim:

Bir zaman Dârülfünûn'da felsefî ıstılahları ta'yin ve tespit etmek üzere ilmî bir encümen teşekkül etmişti. Bu encümende fesahatçilerden biri "dikkat" kelimesinin "attention" mukabili olamayacağını ileri sürdü. Gûyâ, "dikkat" kelimesi "dakîk = ince" sıfatından iştikak ettiği için "incelik" manâsında imiş.

Bu iddiaya karşı, "incelik" kelimesi lisanımızda varken bu manâya delâlet eden "dikkat" kelimesine ihtiyacımız yoktur. Fakat, halkın kullandığı manâda olmak üzere bu kelime, lisanımızın atılması mümkün olmayan elzem bir unsuru olmuştur, denildi. Fakat, mu'teriz kabul etmedi: "'Dikkat' kelimesi daima 'incelik' manâsında kalacaktır. Halkın kullandığı tabirleri ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir. Kelimelerin hakiki manâları istimâlle değil, iştikakla bilinir. Binâenaleyh 'attention' kelimesine başka bir mukabil aramalıdır." cevabını verdi. Bu esasa istinâden fesahatçiler "attention" kelimesine mukabil aramaya başladılar. Birisi "tahdîk" kelimesini ileri sürdü; bir diğeri "iltifât" kelimesini teklif etti. Gûyâ "tahdîk" kelimesi "göz bebeği" manâsına olan "hadaka"dan gelirmiş; "dikkat"te de bilhassa âmil olan "göz bebeği" imiş. "İltifât"ın Arapçadaki manâsı da "göz ucuyla bakmak" imiş. "İltifât" kelimesi, lisanımızda başka manâyadır denildi. "Öyle şey olmaz, Arapça ve Acemce kelimeler bizim lisanımızda kadim asaletlerini ve fesahatlerini muhafaza edeceklerdir. Avâmın cehaletle yaptığı tahriflere galatât denilir. Bunların hepsini terk ederek kelimelerin kadim ve fasih şekillerine rücû etmek lâzımdır" diye cevap verildi.

Görülüyor ki halk aldığı kelimeleri lafzen ve manen temsil ettiği hâlde, fesahatçi âlimler bu temsilin aleyhindedirler. Halka göre, galat-ı meşhûr lugāt-ı fasîhadan evlâdır; âlimlere göre ise, lugāt-ı fasîha galat-ı meşhûrdan evlâdır. Bundan başka, halka göre memleketimizde istiklâl ve hükümranlık ancak Türk lisanındadır. Bu lisana giren Arapça ve Acemce

kelimeler Türk lisanının hâkimiyeti altına girerek onun "savtiyât = phonétique"ına ve "lügaviyât = lexicologie"ına tâbidir. Siyâsî kapitülasyonlar, siyâsî istiklâl ve hâkimiyete münâfî olduğu gibi; lisanî kapitülasyonlar da lisanî istiklâl ve hâkimiyete münâfîdir. [Lâkin, yine tasrîh edelim ki halk bunu şuurlu bir sûrette düşünmüyor; arının bal yapması gibi, şuursuz ve selîkî bir sûrette yapıyor.]

Âlimlere nazaran, bilakis istiklâl ve hâkimiyet ancak Arabî ve Fârisî kelimelerinde mevcuttur. Biz, onların istiklâl ve hâkimiyetine, asalet ve fesâhatine hürmet etmeye mecbûruz. Bizim lisanımıza gelince, o zaten yüzde doksan dokuz Arabî ve Fârisî kelimelerden mürekkep olduğu için istiklâl davâsında bulunamaz.

Görülüyor ki lisanî Türkçülüğün ilk işi, fesahatçi âlimlerin nokta-i nazarlarını red ile halkın şuursuz nokta-i nazarlarını Türkçenin temeli olarak kabul etmektir. Binâenaleyh Türkçülere göre, Osmanlıcıların fasihleri galat ve galatları fasihtir. Hattâ imlâda da bu galatları telaffuz olundukları gibi yazmak Türkçülüğün bir umdesidir. Bu esası ecnebî kelimelere de teşmîl ederek fesahatçilerin "sigara", "jaket", "Evropa" şeklinde yazdıkları bu kelimeleri, halkın telaffuzu veçhile "cigara", "caket", "Avrupa" yazmak lâzımdır.

3
Türkçüler ve Fesahatçılar

Türkçülerin lisanî umdeleri, fesahatçilere ait nokta-i nazarların zıddı olmakla beraber, "tasfiyeci" nâmını alan lisan inkılâpçılarının nokta-i nazarlarına da muvâfık değildir. Tasfiyecilere göre, bir kelimenin "Türk" olabilmesi için, onun aslen bir "Türk cezri"nden gelmesi lâzımdır. Buna binaen "kitap, kalem, abdest, namaz, mektep, câmi, minare, imam, ders" gibi Arap veya Acem cezirlerinden gelmiş olan kelimeler halkın lisanına girmiş olduklarına bakılmayarak Türkçeden atılmalı ve bunların yerine ya unutulmuş olan eski Türk kelimeleri ihya yahut Çağataycada, Özbekçede, Tatarcada, Kırgızcada ilh... bulabileceğimiz aslen Türk cezrinden kelimeleri terviç veyahut Türkçede yeni edatlar ve terkîb usulleri icat ederek bunlar vasıtasıyla yeni Türkçe kelimeler ibda eyleyip ikāme kılınmalıdır. Türkçülere göre bu nokta-i nazarlar da yanlıştır. Çünkü, evvelâ hiçbir Türk cezrinin en eski zamanlara çıkıldıkça Türk kalacağı iddia olunamaz. Bugün Türk cezrinden geldiğine kani bulunduğumuz birçok kelimelerin vaktiyle Çinceden, Moğolcadan, Tunguzcadan, hattâ Hintçeden ve Fârisîden eski Türkçeye girmiş olduğu ilmen sâbit olmuştur.

Sâniyen, kelimeler delâlet ettikleri manâların tarifleri değil, işaretleridir. Binâenaleyh kelimelerin hangi cezirlerden geldiğini, nasıl iştikak ettiğini bilmeye de lüzum yoktur. Bu gibi şeyleri bilmek, yalnız lisancılar (filolog) ve lisaniyatçılar (linguist) için lâzımdır. Lisanın sistemi ve şivesi nokta-i nazarından hattâ muzırdır bile! Çünkü, yukarıda Arap ve Acem cezirlerinden gelen kelimelerde gördüğümüz gibi, Türk cezrinden kelimelerde de bazen istimâlî manâ, iştikakî manâdan başkadır. Meselâ "yabancı", yabandan gelmiş adam demek değildir; "kahve altı", kahveden sonra yenilen yemek manâsına gelmez. Bu gibi kelimeleri iştikakî manâlarında kullanmak, lisanî bir hastalıktır ki buna "iştikak hastalığı" denilebilir. Meselâ bazı adamlar, "terlik" kelimesi söylenince, bunun istimâlî manâsına ehemmiyet vermeyerek derhâl iştikakî manâsını ararlar ve "ter için ayağa giyilen ayakkabı" diye kelimeyi cezrine ircâ etmeye

çalışırlar. Hâlbuki "terlik" kelimesinin manâsını ararken "ter" kelimesini hatırlamak, şive nokta-i nazarından muzırdır. İştikak hastalığına uğramış bir adamın yanında meselâ "Yabancılar geldiler" dediğiniz zaman, o "Yabancılar mı? Yabandan gelmişler, demek ki yabanî adamlardır" derse tuhafınıza gitmez mi? Yahut "Şu terliği giyiniz" dediğiniz zaman, "Ayağım terli değil, terlik giymeye ihtiyacım yok" cevabını verirse, gayr-i ihtiyarî gülmez misiniz? Maamâfih halka mahsus bir iştikakçılık da vardır ki bu bilakis hem normal hem de faydalıdır. Meselâ, halktan olan kimseler, "dil-bâz" kelimesini "çok dilli, çok dil döken" manâsına zannederler ve hattâ "dilbaz" sûretinde yazarlar[120].

Halkın böyle yanlış iştikaklarla yaptığı tahrifler de bir nev'i şuursuz temsil vetiresidir. Meselâ halk, "alâim-i semâ"yı "eleğimsağmal" şekline çevirir; "balimoz"u "balyemez" sûretine sokar.

Ankara'da bir pınarın adı olan "Zülfazl" kelimesini "Solfasol" yapar; "Şeref-resân" vapurunu "Şerif Hasan"; "Nüvîd-i fütûh"u "Delik kütük"; "Feth-i bülend"i "Yedi bölen" tarzında Türkçe kelimeler hâline koyar; "telgraf çekmek"ten "tel çekmek" kelimesini doğurur.

İşte bu gibi esaslara istinâden Türkçüler, tasfiyecilerin lisan hakkındaki nokta-i nazarlarını kabul etmediler. Türkçülere göre, Türk halkının bildiği ve tanıdığı her kelime millîdir. Bir kelimenin millî olması için Türk cezrinden gelmiş olması kâfî değildir. Çünkü Türk cezrinden gelmiş olan "gözgü, sayru, baskıç, ağu" gibi birçok kelimeler canlı lisandan çıkarak müstehâse olmuşlar, onların yerine canlı olarak "ayna, hasta, merdiven, zehir" kelimeleri girmiştir. Nasıl hayvanat ve nebatat âlemlerinde müstehâselerin yeniden dirilmesine imkân yoksa, lisanî müstehâselerin de tekrar hayata avdet eylemesine artık imkân yoktur. Hülâsa, Türkçülere göre, halk için munis olan ve sun'î olmayan bütün kelimeler millîdir. Bir milletin lisanı, kendi cansız cezirlerinden değil, kendi canlı tasarruflarından mürekkep canlı bir uzviyettir.

O hâlde, Türkçenin sadeleştirilmesi yalnız bu esaslara istinâd etmeli, tasfiyecilerin müfrit iddialarına doğru gitmemelidir.

Tasfiyecilerin sâir Türk lehçelerinden kelime alması da yanlıştır. Çünkü Türk lehçeleri, "anadili" mevkiinde bulunan kadim Türkçeden ayrıldıktan sonra, her biri ayrı bir tekâmül istikametini takib etmiştir; gerek savtiyât, gerek şekliyât, gerek lügaviyât itibarıyla birbirinden uzaklaşmışlardır. Binâenaleyh, bu lehçelerin kelimelerini lisanımıza sokarsak, İstanbul Türkçesinin güzelliğini bozmuş oluruz. Zaten, bu lehçelerde mevcut olan kelimeler, lisanımızda da bulunduğu için onlara hiçbir ihtiyacımız da yoktur. Yalnız, Türk medeniyeti tarihi, eski Türk müesseselerini tarihî bir ba'sü ba'de'l-mevte mazhar ederken, bunların isimleri de ilim tabirleri olarak lisanımıza girecektir. Bu ciheti, "müstehâselerin dirilmesi" mâhiyetinde görmemelidir. Çünkü bu kelimeler, şimdi lugāt olarak

değil, yalnız ıstılah olarak lisanımıza gireceklerdir. Bu sûretle girmelerinde hiçbir mahzur da yoktur.

Tasfiyecilerin semâî edatları kıyasî edatlar sırasına sokarak ve terkîb usulleri icat ederek bunlar vasıtasıyla yeni kelimeler ibda etmek istemeleri de yanlıştır. Çünkü nasıl bir hayvanın yahut nebatın uzviyetine, hâriçten yeni bir uzuv ithal etmemiz mümkün değilse, lisana yeniden yeniye kıyâsî edat yahut yeni bir terkîb tarzı ithal etmemiz de öylece gayr-i mümkündür. Bundan dolayıdır ki "günaydın", "tünaydın" gibi terkîbler yeni Türkçede yaşayamadığı gibi, semâî edatlarla yapılmış olan tabirler de yaşayamadılar.

Maamâfih tasfiyecilerin bu ifratlı inkılâpçılığını bir tarafa attıktan sonra da edebiyatta, gerek Osmanlı lisanından atılacak kelimelerin gayet çok olduğunu görürüz, gerek ilim ıstılahlarında hiçbir lüzumları olmadığı hâlde alınmış nice kelimelere rast geliriz. Meselâ coşkunluğa "cûşiş" demek lâzım mı? Baş ağrısına "sudâ'" demeye ihtiyaç var mı? Tıp kāmusunu ele alalım: Kemiğe "azm", başa "re's", dişe "sin", sinire "asab" diyen bu kāmusta, lisanımıza girmesine hiçbir ihtiyaç bulunmayan nice Arapça ve Acemce kelimeler vardır. "Adale" gibi, "hüceyre" gibi, "protoplazma" gibi Türkçede mukabili bulunmayan kelimelerin başımızın üstünde yeri vardır. Lisanımıza yeni ıstılahlar getiren bu gibi lafızlara millî kāmusumuz açıktır. Fakat Türkçesi bulunan ve hiçbir husûsî manâ ile ondan ayrılmayan müterâdif kelimeleri artık lisanımızdan atmalıyız.

4
Sigalar, Edatlar, Terkîbler

1) Türkçülere göre, bir lisan, başka lisanlardan kendisinde müterâdifi bulunmamak şartıyla kelimeler alabilmiştir ve alabilir. Fakat hiçbir lisan başka lisanlardan "siga" alamaz. Osmanlıcılara göre, Osmanlı lisanı Arap ve Acem lisanlarından kelimelerle beraber sigalar da alır. Meselâ "mektûb" kelimesi Osmanlıcılara göre, "ketb" maddesinden "ism-i mef'ûl"dür; manâsı "yazılmış, yazılan"dır. Buna binaen, Osmanlıcılara nazaran "hukuk-ı mektûbe" yahut "mektûb hukuk" tabirlerini lisanımızda kullanabiliriz. Türkçüler, "mektûb" kelimesinin bu sûretle istimâlini kabul etmezler. Çünkü ism-i mef'ûl sigası Türkçede de mevcuttur. "Mektûb" kelimesi ism-i mef'ûl olduğu zaman Türkçesi "yazılmış"tır. Demek ki Osmanlıcıların "mektûb hukuk" dedikleri şeye "yazılmış hukuk" diyebiliriz. O hâlde "mektûb" kelimesinin bir ism-i mef'ûl sigası olarak lisanımızda istimâline ihtiyaç yoktur.

Fakat "mektûb" lafzı, ism-i mef'ûl sigası olduğu gibi, câmit bir isim gibi de kullanılmaktadır. Fransızların "lettre" dedikleri şeye Türk halkı "mektup" adını vermektedir. "Bir mektup yazdım", "Bu hafta mektup aldım" cümlelerindeki "mektup" lafzı, işte bu ikinci manâyadır. "Mektup"un bu şeklinde siga mâhiyeti yoktur. Bu, alelâde bir kelimedir. O hâlde Osmanlıcada kullanılan bütün Arapça ve Acemce lafızları "siga" ve "kelime" olarak iki kısma ayırabiliriz. Bunlardan siga mâhiyetinde olanları derhâl lisanımızdan atmalıyız. Kelime kısmına dâhil olanları –eğer halk lisanında müterâdifleri yoksa– yeni Türkçeye tereddütsüz kabul etmeliyiz.

Bu umdeye göre, "kâtib" lafzı ism-i fâil ve binâenaleyh "yazan" manâsına olarak lisanımızda kullanılamaz. Meselâ "Bu mektubun kâtibi kimdir?" denilemez, fakat kâtip "secrétaire" mukabili olarak halk lisanında eskiden beri kullanılmaktadır: Meclis kâtibi, tüccar kâtibi gibi.

"Kitâbet" lafzı da ne "yazmak" manâsına bir masdar ne de "kâtiplik" manâsına bir ism-i masdar olarak lisanımızda kullanılamaz. Âdî bir isim olarak sabık "inşa" tabirinin ifade ettiği "composition" mukabili olarak kullanılmaktadır: Kitâbet dersi, kitâbet imtihanı.

"Mutasarrıf" lafzı da "tasarruf"tan ism-i fâil olduğu zaman bir sigadır. Bu siganın kullanılmaması iktizâ eder. Meselâ "şu tarlanın mutasarrı-

fı" diyecek yerde "Şu tarlada tasarruf sahibi olan adam" demeliyiz. Fakat bu lafız bir sancağın en büyük idare memuruna isim olduğu zaman, artık bir siga mâhiyetini hâiz değildir, alelâde bir isim hâlini almıştır.

Bu misaller gösteriyor ki Arapçadan ve Farsçadan siga mâhiyetini hâiz hiçbir kelime almayacağız. O hâlde ıstılah olarak Arapça yahut Acemce bir kelimeyi kabul ettiğimiz zaman, ondan iştikak etmiş olan bütün lafızları da beraberce almalıyız. Meselâ şu "iştikak" kelimesini biz ıstılah olarak kabul etmişiz diye bunun "müştak, müştakkun minh, müştakkat" gibi sigalarını da kullanmamız lâzım gelmez. Vâkıâ bazen, "kitap, kitâbet, kâtip, mektup" gibi aynı maddeden iştikak etmiş birçok kelimeleri lisanımızda kullanmaktayız. Fakat, yukarıda da kısmen gösterdiğimiz veçhile, bunların cümlesi eski siga manâlarını kaybetmiştir. "Kitap" lafzı, masdar sigası olduğu zaman "yazmak" manâsınadır. "Kitap" kelimesi bu manâda olarak lisanımızda asla kullanılmamıştır. "Kitap" lafzı bir kelime olduğu zaman Fransızca "livre" kelimesinin mukabilidir. İşte Türkçede ancak bu manâda kullanılmaktadır. "Muharrir" kelimesini "rédacteur" mukabili olarak kullanabiliriz, fakat ism-i mef'ûl bünyesiyle "yazılmış" manâsında bulunan "muharrer" kelimesini kullanamayız. Meselâ "bâlâda muharrer" diyemeyiz, "yukarıda yazılan" demeliyiz; "tahrir" masdarı da kullanılamaz, fakat "tahrirat" kelimesi resmî mektupların husûsî ismi olduğundan cem sigasında tanınmamak şartıyla kullanılabilir.

Bir kelimenin cem şekli de kelime değil, sigadır. Binâenaleyh Arapça, Acemce cemi sigaları da lisanımızda kullanılamaz. Binâenaleyh "zâbitan, zubbât" gibi sigalar yeni Türkçeye giremez. Türkçenin kendisine mahsus cem sigası "-ler" edatıyla yapılır. O hâlde lisanımızda "zâbit"in cemi yalnız "zabitler"dir.

Maamâfih, bazı Arapça ve Acemce cemler vardır ki lisanımızda cem manâsını, binâenaleyh siga mâhiyetini kaybetmişlerdir. Yukarıdaki "tahrirât" kelimesi bu kabilden olduğu gibi, ahlâk, talebe, amele, edebiyat, yâran, evlât gibi birçok tabirler bu kadroya dâhildir. Bu kelimelerin lisanımızda cem sigasında olmadıklarının bir delili de Türkçenin "-ler " edatıyla cemlenebilmeleridir: Ahlâklar, talebeler, ameleler, edebiyatlar, yarânlar, evlâtlar, tahriratlar gibi.

2) Bir[121] lisan başka lisanların yalnız sigalarını değil, edatlarını da alamaz. Çünkü bir kelimenin gerek başına dâhil gerek sonuna lahik olan edatlar da onu siga mâhiyetine sokarlar.

Lisaniyât ilminde gerek sigalara gerek husûsî bir manâyı hâiz bir edat ilâvesiyle manâsı değişmiş olan edatlı lafızlara "morfem" nâmı verilir. Demek ki hiçbir lisan başka lisanlardan morfemler alamaz diyecek olursak, bu sözle hem sigaların hem de edatların bir lisandan başka bir lisana giremeyeceğini anlatmış oluruz.

Zaten Arapçadan ve Acemceden alacağımız bütün edatların Türkçede mukabilleri vardır: hem-derd = derttaş, hem-fikir = fikirdaş, tâc-dâr = taçlı, dâniş-mend = danişli, sitem-kâr = sitemci gibi. Bunların mutlaka Türkçelerini kullanmak iktizâ eder.

Maamâfih "hükümdar, hemşire, pergâr" gibi kelimede iştikak usulüyle bulacağımız "-dâr, hem-, -kâr" edatları edatlıktan çıkmışlar, kelimenin içinde erimişlerdir. Binâenaleyh şu "hükümdâr, hemşire, pergâr" kelimelerinde artık morfem mâhiyeti kalmamıştır. Bunlar da lisanî vicdan nazarında sâir isimler gibi câmid kelimeler mâhiyetine girmişlerdir.

Acemceden müstesna olarak yalnız üç edat halk lisanına girmiştir. Bunlardan biri gerçekten edat olan nisbet "-î"sidir. Diğerleri esasen isim oldukları hâlde, halkımızın lisanında edat hâline düşen "hâne" ve "nâme" lafızlarıdır.

"-î" edatı evvelâ husûsî renkleri ifade eden sıfatların sonlarında görülür: patlıcanî, demirî, gümüşî, kurşunî, portakalî, samanî ilh.

"-î" edatı sâniyen Türk musikisinde her kabilenin husûsî nağmesine, husûsî marşına verilen isimlerde görülür: Türkmanî, Varsagî, Bayatî, Karcıharî (Karaçar), Türkî gibi. Bu iki nev'i misallerde gördüğümüz "-î" edatı Türkçe bir edat hükmüne geçmiştir. Bunun bâriz delili, Türkçe kelimelere lahik olabilmesidir. Fakat "-î" edatı bu iki dâirenin hâricinde kullanıldığı zaman Türkçe değildir. O hâlde o gibi tabirleri kullanmayarak Türkçe mukabillerini aramalıyız. Meselâ "edebî hafta" yerine "edebiyat haftası" diyebiliriz; "hayatî mesele" yerine "hayat meselesi" diyebiliriz; "ser-kitâbî" yerine "baş kitapçı" diyebiliriz; "cebrî"ye "cebirci", "heyetiyyûn"a "heyetçiler" diyebiliriz.

Bu gibi sûretlerle "-î" edatının istimâlini azaltmakla beraber maatteessüf en esaslı umdemize ve kaidemize muhâlif olarak, birçok ıstılahlarda bu edatı kabul etmek ıztırarındayız. Türkçülük, yeni Türkçeye güçlük çıkaran bütün mukavemetleri kırdığı hâlde, bu küçük edat karşısında *consession* yapmaya mecbûr oldu. Meselâ "tabiî hâdiseler"e "tabiat hâdiseleri" diyebiliriz, fakat şu hâdise tabiîdir yahut değildir demek icap edince "-î" edatının büsbütün atılamayacağını itirafa mecbûruz. Marazî, içtimâî, ruhî, hayatî, bünyevî ilh. gibi kelimeler de aynıyla bu "tabiî" kelimesi gibidir. Maamâfih mademki bu edat iki nev'i kelimelerde Türkçe bir edat hükmüne geçmiştir, onu sâir kelimelerde de –bilhassa ıstılah oldukları zaman– kullanmak câiz olabilir. "Hâne" lafzını "yazıhâne, yemekhâne, yatakhâne" gibi tabirlerde ve "nâme" lafzını "yıldıznâme, Oğuznâme" gibi tabirlerde görüyoruz. Lüzumuna mebni bu lafızlar da Türkçe edatlar arasına ithal edilir ise lisanımız zenginleşir.

3) Bir lisan, başka lisanlardan sigalar ve edatlar alamadığı gibi, terkîb kaideleri de alamaz. Hâlbuki eski Osmanlı lisanında Arapçanın, Acemcenin her türlü terkîbleri mevcuttu: İzafî terkîb, tavsîfî terkîb.

Terkîbler de sigalar ve edatlar gibi, "morfem" kadrosuna dâhildir. Her lisanda gerek muzâfun ileyh ve gerek muzâf birer morfemdirler; sıfat da mevsûf da birer morfemdirler. O hâlde, başka lisanlardan terkîb alınmaması hakkındaki aslî kaidenin bir fer'inden ibarettir.

Türkçede izafî ve tavsîfî terkîblerin her nev'i bulunduğu için Arapça ve Acemce terkîblere hiçbir ihtiyaç yoktur. Eski Osmanlı edipleri ve âlimleri bu terkîbleri bir ihtiyaç sevkiyle almamışlardır. Onların nazarında Arapça ile Acemce lisan olarak Türkçeden güzel oldukları gibi, Arapça ve Acemcenin kelimeleri, sigaları, edatları ve terkîbleri de Türkçeninkilerden daha güzeldir.

Hâlbuki hiçbir lisana objektif olarak diğer lisanlardan daha güzeldir denilemez. Her lisanın kendisine mahsus bir güzelliği vardır. Her millet, sübjektif olarak kendi lisanını daha güzel görür. Evet, Arapça güzel bir lisandır, Fârisî de güzel bir lisandır. Fakat bu lisanlar en ziyâde kendi milletlerine güzel görünür. Bizim için de en güzel görünen lisan Türkçedir. Kelimelerin, sigaların, edatların, terkîblerin güzelliği kendi lisanlarına nispetledir. Bunlar ancak kendi lisanları içinde güzeldirler. Arapça bir kelime, Arabî bir cümle içinde güzel olduğu gibi, Acemce bir terkîb de Fârisî bir cümle içinde güzel görünür. Bir kadının gayet güzel olan gözlerini yahut burnunu başka bir kadının simasına naklediniz. Bunları orada çirkin görürsünüz. Bunun gibi, her lisanın kelimeleri de kendi cümleleri içinde ne kadar güzelse, başka lisanların cümleleri içinde de o kadar çirkindir.

İstitrâd:

Türkçülüğün Tarihi mebhasında, tasfiyecilerin halk lisanına geçmiş olan Arapça ve Acemce kelimeleri de Türkçeden çıkarmak istediklerini yazmıştım. Dün Fuat Raif Bey'le[122] bu hususa dâir tekrar görüştük. Tasfiyecilerin lideri mevkiinde bulunan mûmâileyh, halk lisanına geçmiş olan Arapça ve Acemce kelimelerin Türkçe sayılması hususunda bizimle hiçbir ihtilâfı olmadığını ve aramızdaki ihtilâfın edatlara münhasır olduğunu söyledi. Yukarıda izah ettiğim veçhile yeni Türkçecilere nazaran, Türkçenin kıyasî edatlarıyla istenildiği kadar yeni kelimeler ibda edilebilir, fakat semâî edatlarıyla yeni kelimeler yapılamaz. Fuat Raif Bey, kendisinin bu fikre şiddetle muhâlif olduğunu, edatlarda "semâî, kıyasî" tasnîfini tanımadığını, Türkçenin her türlü edatlarıyla yeni kelimeler yapılabildiği gibi, Kırgızcadan, Özbekçeden, Tatarcadan alınacak yahut büsbütün yeniden yaratılacak edatlarla da yeni kelimeler ibda olunabileceğini söyledi. Hattâ Fârisîdeki nisbet –î'sine mukabil olarak "-ki, -gi" edatını icada taraftar olduğunu, meselâ "hayatî" sıfatı yerine "hayatkı"; "edebî" sıfatı yerine "edepki" kelimelerini kullanmak mümkün bulunduğunu beyân etti. O hâlde yukarılarda "tasfiyecilik" hakkında yazdığım şeyleri bu beyânâta nazaran tashih etmek lâzım gelir.

5
Yeni Türkçenin Harslaştırılması ve Tehzîbi

Bazıları, yeni Türkçeyi yalnız menfî umdelere mâlik zannederler: Lisanımızda Osmanlı edebiyatının soktuğu fazla ve muzır birçok lafızlar, sigalar, terkîbler, edatlar var. Yeni Türkçe, yalnız bu fazla unsurların lisanımızdan çıkarılmasıyla meydana gelemez. Bu hedef yeni Türkçenin yalnız menfî gayesidir. Yeni Türkçenin müspet gayeleri de vardır. Çünkü eski Osmanlıcanın hastalığı yalnız fazla lafızları, sigaları, kelimeleri, edatları hâvî olmasından ibaret değildi. Hastalık bundan ibaret olsaydı, bu fazla unsurları atmakla lisanımızı kolayca tedaviye muvaffak olabilirdik. Hâlbuki eski Osmanlıcanın ikinci bir hastalığı da birçok kelimelerinin eksik bulunmasıydı. Türkçülüğün zuhuruna kadar lisanımızda manâlı ve vuzuhlu olarak felsefî bir makale yazılamaması, edebiyatta da muhallidelerden hiçbirinin vâzıh ve doğru tercümesinin yapılamaması bu eksikliğin canlı delilleridir.

O hâlde, lisanımızın tam bir tedavisi bu eksik kelimelerin aranıp bulunmasıyla ve lisanî uzviyetimizde yerli yerine konulmasıyla kaimdir. İşte, yeni Türkçenin müspet gayesi bundan ibarettir.

Yazı lisanımızda eksik olan kelimeler iki kısımdır:

1. Millî tabirlerdir. İstanbul'da ve Anadolu'da kullanılan birçok tabirler, husûsî terkîbler, galisizmler[123] ve cümleler vardır ki yazı lisanımıza henüz girmemiştir. Hâlbuki lisanımızın millî zenginliğini, bediî hazinelerini bunlar teşkîl eder. Her şehrin muallimleriyle Türk Ocakları ve Etnografi Müzesi bu husûsî tabirleri toplamaya çalışırsa, bunlardan birçoğunu elde etmek mümkün olur. Halk kitaplarında, halk masallarıyla halk şiirlerinde ve darbımesellerde bu gibi tabirlere ve lisanî husûsîyetlere çok tesâdüf edilir. Bilhassa *Dede Korkud Kitabı*'ndan bu nokta-i nazardan çok istifade edebiliriz, çünkü bu kitap Oğuzların *İlyada*'sı mâhiyetindedir ve lisanı da eski Oğuzcadır. Demek ki bize mahsus Türkçenin anasıdır. Bu kitap, hiç tahrife uğratılmaksızın yeni imlâ ile muntazam ve okunaklı bir şekilde yeniden tab' olunsa, yeni Türkçemizin zengin bir hazinesi olacaktır. Başka Türk lehçeleriyle yapılacak mukayeseler de bize Türk şivesinin birtakım müşterek hususiyetlerini gösterebilir. Meselâ, Orhun Kitâbe-

si'nde "İşimi gücümü kime vereyim?", "İlim törem hani?", "Begli bodunlu" gibi tabirler görüyoruz.

Bu tabirlerin birincisi hâlâ lisanımızda "iş güç" sûretinde kullanılmaktadır. İkincisinin tarzında birçok tabirlere rast geliriz: "Oymağımız, töremiz", "yurdumuz, ocağımız", "evimiz barkımız", "soyumuz, sopumuz" gibi. Üçüncüsüne benzeyen tabirlerimiz de şunlardır: "İrili ufaklı", "büyüklü küçüklü"

Bunlardan başka, Kırgız Kazakların *Manas* destanı[124] ve sâir Türk şubelerinin masallarıyla şiirleri bize Türk lehçelerinin müşterek ve husûsî şivelerini gösterebilir.

2. Yazı lisanımızda eksik olan kelimelerin ikinci kısmı beynelmilel kelimelerdir. Bir millet hangi medeniyet zümresine, hangi beynelmileliyete mensupsa, onun bütün ilmî mefhumlarını, felsefî görüşlerini, edebî hayallerini ve şiirî duygularını ifade edecek husûsî kelimelere mâlik olması da lâzımdır. Türkler, şimdi Avrupa medeniyetine katî bir sûrette girmeye azmettiklerinden, bütün Avrupaî mefhumları ve manâları ifade edecek yeni kelimelere muhtaçtırlar.

Bu kelimelerin lisanımızda vücûda gelmesi için ne yapmalı? Bunun için en feyizli çâre, Avrupa lisanlarında yazılmış olan bütün edebî muhallidelerle, ilmî ve felsefî monografilerin yeni Türkçeye birinci derecedeki üslûpçular vasıtasıyla, büyük bir itina ile tercüme edilmesidir. Bu tercümelerle beraber, yeni Türkçeye birçok kelimeler ve ifade tarzları girdikten maada, birçok lisanî incelikler ve seyyaliyetler, sarfî âletler ve uzuvlar, nahvî mekanizmalar ve teşkîlâtlar, hissî ve sırrî manâları ifade edecek yeni kabiliyetler de girecektir. Bu sûretle, yeni Türkçe, hem en yüksek düşünüşleri hem de en samimî ve orijinal duyuşları anlatmaya muktedir bir tercüman olacaktır.

Tercüme esnasında memleketimizce büsbütün yeni olan birçok mefhumlara ve manâlara tesâdüf edileceğinden, bunlar için mukabiller bulmak lâzım gelecek. Bunun için ne yapmalı?

Evvelâ, bu manâların kelimeleri yazı lisanımızda yok olsa da konuşma dilimizde belki vardır. Hayvan, nebat, eşya, âlet isimleri lisanımızda çoktur. Coğrafî vaziyetleri ifade edecek kelimelerse gayet çoktur. Samimî duyguları sezdirecek hissî kelimelerimiz de epeyce vardır. Demek ki ıstılahlar ve yeni manâlar için ibtidâ halk diline müracaat etmemiz lâzım gelir.

Bu vasıtaya müracaattan sonra da bulamadığımız yeni manâlar kalırsa o zaman Türk edatları, sigaları ve terkîb kaideleriyle yeni kelimeler ibdâına çalışmalıyız. Bu vasıta da kifâyet etmezse o zaman bizzarure Arapça ve Acemceye müracaat ederek bunlardan yeni kelimeler alırız. Fakat şu şartla ki alacağımız kelimeler, terkîb hâlinde bulunmamalı, tek kelime hâlinde olmalıdır. Meselâ evvelce "ilm-i menâfiü'l-a'zâ" denilen

fiziyolociyaya şimdi tek kelime ile "garîziyât" deniliyor. Bunun gibi ilmü'l-arza "arziyât", ilm-i hayata "hayatiyât", ilmü'r-rûha "ruhiyât" deniliyor. Bugün Arapça "-yât" edatıyla bütün yeni ilimlere kolayca isimler takabiliriz: Asuriyât, Mısriyât, cümûdiyât ilh.

Bununla beraber bazı ecnebî kelimeleri aynen kabul etmemiz de lâzımdır. Bunlar da iki kısımdır: Birinci kısmı, bir millete yahut bir devre veya bir mesleğe mahsus husûsî hâletleri ifade eden kelimelerdir ki bunlar hiçbir lisana tercüme edilmemiş, bütün lisanlar tarafından aynen kabul edilmiştir: Feodalizm, şövalyelik, Rönesans, Reform, jakobenlik, sosyalizm, Bolşeviklik, aristokrat, demokrat, diplomat, tiyatro, roman, klasik, romantik, dekadan ilh.

İkinci kısmı, sınaî tekniklere ait her türlü âlet, makine, eşya isimleridir. Bunlar ekseriyetle doğrudan doğruya halk tarafından alınır ve bunlar da sâir milletler tarafından aynen kabul edilmiş, tercümelerine çalışılmamıştır: Vapur, şömendöfer, telgraf, telefon, tramvay, gramafon vesâire gibi.

Yeni Türkçenin asrî bir lisan olması için yapılması lâzım gelen bir iş daha vardır. "Fransızcadan-Türkçeye" kāmus kitaplarını tetkik edince görürüz ki Fransızca kelimelerin her manâsı için Türkçeden birkaç misal gösteriliyor. Hâlbuki her manâ için yalnız bir kelimemizin bulunması kâfidir. Mukabillerin böyle çok olması, ilk nazarda lisanımızın zengin olduğuna delâlet eder. Hâlbuki iş öyle değildir. Kāmusun başka sayfalarındaki başka kelimelere bakacak olursanız, yine aynı kelimeleri görürsünüz. Bu sûretle bir Türkçe kelimenin birçok Fransızca kelimeye karşılık sayıldığını görürsünüz. Bundan anlaşılıyor ki Fransızca kelimelerin lisanımızda tam, muayyen, vâzıh karşılıkları yoktur.

Aynı zamanda herhangi bir lisanın mükemmeliyeti de her kelimesinin yalnız bir manâya ve her manâsının da yalnız bir kelimeye mâlik olmasıyla vücûda gelir. O hâlde, yeni Türkçeyi her kelimesi yalnız bir manâya delâlet edecek ve her manâsı da yalnız bir tek kelimeye mâlik olacak hâle sokmalıyız. Avrupa lisanları birbirinden kolayca tercüme yapabilirler. Çünkü İngiliz, Alman, Rus, İtalyan ilh. lisanlarının her kelimesi Fransızcanın bir tek kelimesine tekabül edercesine, bu lisanlar arasında bir tenazzur husûle gelmiştir. İşte biz de yeni Türkçeye bu şekli vermeye çalışmalıyız. Bu esas üzerine bir Türk kāmusu ve bir de Türkçeden- Fransızcaya ve Fransızcadan-Türkçeye kāmuslar vücûda getirmeliyiz.

Yapılacak Türk kāmusunda kelimelerin "Türkçe, Arapça ve Fârisî" olduklarını göstermek doğru olamaz. Çünkü bir milletin kāmusuna giren kelimeler artık o milletin millî lisanına mal olmuştur. Bu kelimelerin ne sûretle teşekkül ettikleri yalnız iştikaklarını gösteren ve [ ] muterize dâhiline alınan muhtasar formüllerle anlatılır. Yeni Türkçenin yazılacak yeni sarfından da Arapçanın ve Acemcenin sarf ve nahiv kaideleri çıkarılarak kitabın sonundaki iştikak kısmına konulmalıdır.

Yeni Türkçe, evvelâ lisanımızı lüzumsuz Arapça ve Acemce tabirlerle terkîblerden temizlemekle, sâniyen ona henüz vücutlarından haberimiz olmayan millî tabirleri ve ifade tarzlarını ve sâlisen henüz mâlik olmadığımız için ibdâına mecbûr bulunduğumuz beynelmilel kelimeleri ilâve etmekle husûle gelecektir. Bu üç ameliyeden birincisine "temizleme", ikincisine "harslaştırma", üçüncüsüne "tehzîb" nâmlarını verebiliriz.

6
Lisanî Türkçülüğün Umdeleri

Şimdi burada lisanî Türkçülüğün umdelerini sıralayalım:

1. Millî lisanımızı vücûda getirmek için Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla kabul edip İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.

2. Halk lisanında Türkçe müterâdifi bulunan Arabî ve Fârisî kelimeleri atmak, tamamıyla müterâdif olmayıp küçük bir nüansa mâlik olanları lisanımızda muhafaza etmek.

3. Halk lisanına geçip lafzen yahut manen galatât nâmını alan Arapça ve Acemce kelimelerin tahrif olunmuş şekillerini Türkçe addetmek ve imlâlarını da yeni telaffuzlarına uydurmak.

4. Yerlerine yeni kelimeler kaim olduğu için müstehâse hâline gelen eski Türkçe kelimeleri diriltmeye çalışmamak.

5. Yeni ıstılahlar aranacağı zaman ibtidâ halk lisanındaki kelimeler arasında aramak; bulunmadığı takdîrde, Türkçenin kıyasî edatlarıyla ve kıyasî terkîb ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibdâ etmek, buna da imkân bulunmadığı sûrette Arapça ve Acemce terkîbsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin husûsî ahvâlini gösteren kelimelerle tekniklere ait âlet isimlerini ecnebî lisanlardan aynen almak.

6. Türkçede Arap ve Acem lisanlarının kapitülasyonları ilga olunarak, bu iki lisanın ne sigaları, ne edatları ne de terkîbleri lisanımıza ithal olunmamak.

7. Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir. Halk için munis olan ve sun'î olmayan her kelime millîdir. Bir milletin lisanı, kendisinin cansız cezirlerinden değil, canlı tasarruflarından terekküb eden canlı bir uzviyettir.

8. İstanbul Türkçesinin savtiyâtı, şekliyâtı ve lügaviyâtı yeni Türk-

çenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne siga, ne edat, ne de terkîb kaideleri alınamaz[124a]. Yalnız mukayese tarîkiyle Türkçenin cümle teşkîlâtına ve husûsî tabirlerdeki şivesine nüfûz için bu lehçelerin derin bir sûrette tetkikine ihtiyaç vardır.

9. Türk medeniyetinin tarihine dâir eserler yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin isimleri olmak hasebiyle çok eski Türkçe kelimeler yeni Türkçeye girecektir. Fakat bunlar ıstılah mevkiinde kalacaklarından, bunların hayata avdeti, müstehâselerin dirilmesi mâhiyetinde telâkki olunmamalıdır.

10. Kelimelerin delâlet ettikleri manâların tarifleri değil, işaretleridir. Kelimelerin manâları iştikaklarını bilmekle anlaşılmaz.

11. Yeni Türkçenin bu esaslar dâhilinde bir kāmusuyla bir de sarfı vücûda getirilmeli ve bu kitaplarda yeni Türkçeye girmiş olan Arapça ve Acemce kelimelerin ve tabirlerin bünyelerine ve terkîb tarzlarına ait malûmât lisanın fizyoloji kısmına değil, müstehâsât ve intisâliyât bahsi olan iştikak kısmına ithal edilmelidir.

İKİNCİ MEBHAS

Bediî Türkçülük

1

Türklerde Bediî Zevk

Eski Türklerde bediî zevk çok yüksekti. Turfan'da[125] keşfedilen mermer heykeller hiç de Yunan heykellerinden aşağı değildir. Tolunîlerle[126] İhşidîlerin[127], Selçuk Türklerinin, Harezm Türklerinin, İlhanîlerin, Timurîlerin, Osmanlıların, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerinin Mısır'da, Irak'ta, Suriye'de, Anadolu'da, İran'da, Türkistan'da, Hint'te, Afganistan'da yaptırdıkları câmiler, saraylar, türbeler, köprüler, çeşmeler dünyanın en güzel eserlerini teşkîl eder.

Gaston Richard[128], Türkmen kızlarının bir harika nev'inden olarak yaptıkları nefis halılardan bahsederken, Mihailof'un şu sözlerini naklediyor: "Hiçbir âlete, hiçbir modele, teknik mâhiyette hiçbir tahsil ve terbiyeye mâlik olmayan Türkmen kızının nâ-kabil-i taklîd nakışlarla müzeyyen çok nefis halılar vücûda getirebilmesi ancak bir sanat sevk-i tabiîsine mâlik olmasıyla izah olunabilir."

Türk masallarıyla halk şiirlerinin güzelliği de Türklerin bedîiyât sahasında büyük bir kabiliyete mâlik olduklarını gösterir. Fakat, yazık ki Osmanlı sanatkârlarının hatâsı yüzünden şimdiye kadar bu yüksek sanat kabiliyeti, Avrupaî bir tehzîbden mahrum kalmıştır. Bu tehzîbi de gördükten sonra, hiç şüphe yoktur ki istikbalde de en yüksek sanatlardan biri olacaktır.

2
Millî Vezin

Eski Türklerin vezni, hece vezni idi. Mahmud-ı Kâşgarî lugātındaki[129] şiirler hep hece veznindedir. Sonraları, Çağatay ve Osmanlı şairleri taklit vasıtasıyla Acemlerden aruz veznini aldılar. Türkistan'da Nevaî[130], Anadolu'da Ahmed Paşa[131] aruz veznini yükselttiler. Saraylar bu vezne kıymet veriyorlardı. Fakat halk aruz veznini bir türlü anlayamadı. Bu sebeple halk şairleri, eski hece vezniyle şiirler söylemekte devam ettiler. Ahmed Yesevî[132], Yunus Emre[133], Kaygusuz[134] gibi tekke şairleri ve Âşık Ömer[135], Dertli[136], Karacaoğlan[137] gibi sazşairleri hece veznine sâdık kaldılar.

Türkçülük zuhur ettiği zaman, aruz vezniyle hece vezni yan yana duruyordu. Gûyâ birincisi havâssın, ikincisi avamın terennüm âletleri idi. Türkçülük lisandaki ikiliğe nihâyet verirken, vezindeki bu ikiliğe de lâkayd kalamazdı. Hususiyle, terkîbli lisan aruz vezninden, aruz vezni de terkîbli lisandan ayrılmadığı için bu iki Osmanlı müessesesi hakkında aynı hükmü vermek lâzımdı. Binâenaleyh Türkçüler terkîbli lisanla beraber aruz veznini de millî edebiyatımızdan kovmaya karar verdiler.

Sade lisan, aruz veznine pek uymuyordu. Hâlbuki hece vezniyle sade lisan arasında samimi bir akrabalık vardı. Sarayın ihmaline rağmen halk, sade Türkçe ile hece veznini, iki kıymetli tılsım gibi sinesinde saklamıştı. Bu sebeple Türkçüler bunları bulmakta güçlük çekmediler.

Bununla beraber hece vezni, bazı şairlerimizi yanlış yollara sevk etti. Bunlardan bir kısmı, Fransızların hece vezinlerini taklide kalkıştılar. Meselâ Fransızların "Alexandrine" dedikleri 6+6 vezninde şiirler yazdılar. Bu şiirler halkın hoşuna gitmedi. Çünkü halkımız, hece vezninin ancak bazı şekillerinden zevk alıyorlardı. Millî vezinlerimiz, halk tarafından kullanılan bu mahdut ve muayyen vezinlere münhasırdır. Halk vezinleri arasında 6+6 şekli yoktur, bunun yerine 6+5 vezni vardır. Tecrübe ile anlaşıldı ki Türk halkı bu sonki vezinden çok hoşlanıyor. Bu tecrübe aynı zamanda başka milletlerden vezin alınamayacağı kaidesini de meydana attı. Bu sûretle bizdeki hece vezni taraftarlığı, başka lisanlara ait hece vezinlerini taklit demek olmadığı ve Türk halkına mahsus hece vezinlerini ihyadan ibaret bulunduğu tebeyyün etti.

Hece veznini yanlış yola götüren şairlerden bir kısmı da yeni vezinler icadına kalkıştılar. Bunların yoktan var ettiği vezinlerden birçoğunu da halk kabul etmedi. Bu sûretle anlaşıldı ki millî vezinler, halkın eskiden beri kullanmakta olduğu vezinlerle, sonradan kabul edebildiği vezinlere münhasırdır. Halkın hoşlanmadığı vezinler, hece tarzında olsa bile, millî vezinlerden sayılamaz.

3
Edebiyatımızın Tahrîs ve Tehzîbi

Türkçülüğe göre, edebiyatımız yükselebilmek için iki sanat müzesinde terbiye görmek mecbûriyetindedir:

Bu müzelerden birincisi halk edebiyatı, ikincisi Garb edebiyatıdır. Türkçü şairler ve edipler bir taraftan halkın bedîalarını, diğer cihetten garbın şehkârlarını model ittihâz etmelidirler. Türk edebiyatı bu iki çıraklık devresini geçirmeden, ne millî ne de mütekâmil bir mâhiyet alamaz. Demek ki edebiyatımız bir taraftan halka doğru, diğer cihetten garba doğru gitmek ıztırârındadır.

Halk edebiyatı ne gibi şeylerdir? Evvelâ masallar, fıkralar, efsaneler, menkıbeler, üstûreler; sâniyen darbımeseller, bilmeceler; sâlisen mâniler, koşmalar, destanlar, ilâhîler; râbian *Dede Korkud Kitabı, Âşık Kerem, Şah İsmail, Köroğlu* gibi hikâyelerle cenknâmeler; hâmisen Yunus Emre, Kaygusuz, Karacaoğlan, Dertli gibi tekke ve saz şairleri; sâdisen Karagöz ve Nasreddin Hoca gibi canlı edebiyatlar.

Edebiyatımız bu modellerden ne kadar çok feyiz alırsa o kadar çok "tahrîs" edilmiş olur.

Edebiyatımızın ikinci nev'i modellleri de Homeros'la[138] Vergilius'tan[139] başlayan bütün klasiklerdir. Yeni başlayan bir millî edebiyat için en güzel örnekler klasik edebiyatın bedîalarıdır. Türk edebiyatı, klasiklerin bütün bediî rahîklerini massedip bitirmeden romantiklere ve daha sonki mekteplere yanaşmamalıdır. Çünkü, genç milletler, mefkûreleri, kahramanlıkları ilâ eden bir edebiyata muhtaçtırlar. Klasik edebiyatlar, umumîyetle bu maksadı temin edecek mâhiyettedir. Son zamanda Fransa'da gençliğe yeni mefkûrelere doğru yeni bir hamle vermek için yeni klasikler mektebinin teessüs etmesi de klasik edebiyatın bu terbiyevî rolünü ispat eden canlı bir delildir.

Maamâfih, biz Garb'ın ibtidâ yalnız klasiklerine kıymet vermekle, "romantizm"in feyzinden de büsbütün mahrum kalmamalıyız. Çünkü romantizmin esası halk edebiyatlarıdır. Avrupa'daki bütün romantizm hareketleri, halka doğru gitmek, halk masallarını ve destanlarını model ittihâz etmekle başlamıştır. Demek ki biz, edebiyatımızın tahrîs ve tehzîbi-

ni yaparken "klasisizm" ve "romantizm" devirlerini beraber yaşamış olacağız. O hâlde Garb edebiyatını ruhumuzla massa çalışırken Garb romantiklerinin halk edebiyatlarından nasıl istifâza ettiklerini de anlamaya çalışmalıyız. Edebiyatımızın Garb muhallideleri müzesinde geçireceği çıraklığa da "millî edebiyatımızın tehzîbi" diyebiliriz.

Bu ifadelerden anlaşıldı ki millî edebiyatımız "tahrîs", "tehzîb" nâmları verilen iki terbiye devresinden geçtikten sonra, hem millî hem de Avrupaî bir edebiyat hâline girecektir.

Millî edebiyatımızın tesîsi hususunda Türk Ocakları'nın da büyük bir rolü vardır. Türk Ocakları, sahnelerinde halk tiyatrosu olan "Karagöz" ile "Ortaoyunu"nu ara sıra göstererek canlandırmalıdırlar. Masalcılara masal söyleterek, meddahlara taklitler yaptırarak, saz şairlerine destanlar, koşmalar, mâniler okutarak millî edebiyatı canlı bir sûrette ammeye gösterebilirler. Dede Korkud, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Dertli, Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî[140] gibi halk şairlerine ve Nasreddin Hoca, Karagöz, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi halk tiplerine husûsî geceler tahsis ederek bunların hatıralarını idâmeye çalışmalıdırlar. Halk edebiyatına ait kitaplarla şifâhî an'aneleri toplayıp halk kütüphâneleri vücûda getirmek de Türk Ocakları'nın vazifelerinden biridir.

4
Millî Musiki

Avrupa musikisi girmeden evvel memleketimizde iki musiki vardı: Bunlardan biri Fârâbî tarafından Bizans'tan alınan Şark musikisi, diğeri eski Türk musikisinin devamı olan "halk melodileri"nden ibaretti.

Şark musikisi de Garb musikisi gibi eski Yunan musikisinden doğmuştu. Eski Yunanlılar, halk melodilerinde bulunan tam ve yarım sesleri kâfî görmeyerek bunlara dörtte bir, sekizde bir, on altıda bir sesleri ilâve etmişler ve bu sonkilere "çeyrek sesler" nâmını vermişlerdi. Çeyrek sesler tabiî değildi, sun'îydi. Bundan dolayıdır ki hiçbir milletin halk melodilerinde çeyrek seslere tesâdüf edilmez. Binâenaleyh, Yunan musikisi gayri tabiî seslere istinâd eden bir sun'î musiki idi. Bundan başka, hayatta yeknesaklık olmadığı hâlde, Yunan musikisinde aynı melodinin tekerrüründen ibâret olan üzücü bir yeknesaklık vardı.

Kurûn-ı Vustâ Avrupasında teşekkül eden "opera" müessesi, Yunan musikisindeki bu iki nakîseyi izâle etti. Çeyrek sesler operaya uymuyordu. Bundan başka, Avrupa bestekârları ve oyuncuları halktan oldukları için çeyrek sesleri bir türlü anlayamıyorlardı. Bu sebeplerin tesiriyle Garbın operası, Garb musikisinden çeyrek sesleri tard etti. Aynı zamanda opera duyguların, heyecanların, ihtirasların tevâlisinden ibâret bulunduğundan "armoni"yi ilâve ederek, Garb musikisini yeknesaklıktan da kurtardı. İşte, bu iki yenilik mütekâmil Garb musikisinin doğmasına sebep oldu.

Şark musikisine gelince, bu tamamıyla eski hâlinde kaldı. Bir taraftan çeyrek sesleri muhafaza ediyordu, diğer cihetten armoniden hâlâ mahrum bulunuyordu. Fârâbî tarafından Arapçaya naklolunduktan sonra bu hasta musiki, sarayların rağbetiyle Acemceye ve Osmanlıcaya da naklolunmuşlardı. Diğer taraftan Ortodoks ve Ermeni, Keldanî, Süryanî kiliseleriyle Yahudi hahamhânesi de bu musikiyi Bizans'tan almışlardı. Osmanlı memleketinde, bütün Osmanlı unsurlarını birleştiren yegâne müessese olduğu için buna "Osmanlı ittihâd-ı anâsır musikisi" nâmını vermek de gerçekten çok münasipti.

Bugün, işte şu üç musikinin karşısındayız: Şark musikisi, Garb musikisi, halk musikisi.

Acaba bunlardan hangisi bizim için millîdir? Şark musikisinin hem hasta hem de gayri millî olduğunu gördük. Halk musikisi harsımızın, Garb mûsikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için her ikisi de bize yabancı değildir. O hâlde, millî musikimiz memleketimizdeki halk musikisiyle Garb mûsikisinin imtizâcından doğacaktır. Halk musikimiz, bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve Garb musikisi usulünce armonize edersek hem millî hem de Avrupaî bir musikiye mâlik oluruz. Bu vazifeyi ifa edecek olanlar arasında Türk Ocakları'nın musiki heyetleri de dâhildir. İşte Türkçülüğün musiki sahasındaki programı esas itibarıyla bundan ibaret olup bundan ötesi millî mûsikarlarımıza[141] aittir.

5
Sâir Sanatlarımız

Sâir sanatlarımız tamamıyla halk tarafından vücûda getirildikleri için tamamıyla millîdirler. Raks, mimarî, nakkaşlık, ressamlık, hüsnühat, marangozluk, demircilik, çiftçilik, boyacılık, çulhalık, halıcılık, kilimcilik ve sâire ve sâire gibi. Osmanlı havâssı bedene taalluk eden yahut el vasıtasıyla yapılan bu işleri âmiyâne telâkki ettiği için avama bırakmıştır. Binâenaleyh Türkçülük bu sanatların hepsini benimsemiştir. Fakat maatteessüf, bu sanatlar Tanzîmât devrinden itibaren millî iktisada ehemmiyet verilmeyerek Adam Smith'in[142] "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçirsinler" düsturuna ittibâ edilmesi yüzünden hep münderis oldular. Türkçülüğün vazifesi, şimdi bunları yeniden ihyaya çalışmaktır. Bir taraftan Avrupa medeniyetiyle beraber Avrupa tekniklerini de almalıyız; fakat diğer cihetten millî bediîyatımızın hazineleri olan bu güzel sanatlarımızı da elimizden büsbütün kaçırmamaya çalışmalıyız. Bunu yapabilmek için ibtidâ bu sanatların mahsullerini millî müzelerde toplayıp teşhir etmek, sonra da bunlara dâir reçeteleri, imal tarzlarını bulup öğrenerek kitaplarla, mecmûalarla neşretmek lâzımdır. En sonra da bu sanatları yeniden ihya edecek millî sanatkârları yetiştirmek iktizâ eder.

Meselâ umumîyetle kök boyalardan mürekkep olan millî boyacılığımız büsbütün sönmek üzeredir. Şimdi Anadolu'da yapılmakta bulunan halılarla kilimler ya âdi, gayri sâbit Avrupa boyalarıyla yahut Almanların sâbit, fakat madenî olan boyalarıyla boyanmaktadır. Gayri sâbit boyalar az zamanda bozuldukları ve Alman boyaları da parlaklığıyla millî zevkimize uygun gelmedikleri için her ikisi de millî sanatımız için muzırdırlar. Mensucâtta gayri millî ellerle tersim olunan yeni nakışlar da millî zevkimize uymuyor. O hâlde, memleketimizdeki sanatkârları bu gibi inhirâflara nihâyet vererek millî sanatımıza rücû etmeye davet etmeliyiz. Bu hususta da Türk Ocakları gayet ehemmiyetli bir rol oynayabilirler.

6
Millî Zevk ve Tehzîb Olunmuş Zevk

Her millette güzellik telâkkisi başkadır. Bir milletin güzel gördüğü şeyleri, diğer millet çirkin görür. Bu sûrette "zevk"in "millî" olması lâzım gelir. Filhakika, her milletin millî bir zevki vardır. Eğer bir millet, millî zevkinden uzak düşmüşse, sanat sahasında yaptığı şeyler, hep âdi taklitlerden ibâret kalır. Osmanlı şairiyle münşileri buna misaldir. Çünkü onlar millî zevki tamamıyla kaybetmişlerdi. Yazdıkları şeyler ya Acem taklitlerinden veyahut Fransız taklitlerinden ibâretti. O hâlde bedîiyâtta yükselmek isteyen bir millet, evvelemirde millî zevkini bulmaya çalışmalıdır.

Millî zevki bulmak için halka doğru gitmek, halk sanatlarından uzun uzadıya bediî bir terbiye almak lâzım olduğunu anladık. Fakat hakikî sanatkâr olabilmek için bu bediî terbiyeyi almış olmak kâfî değildir. Hakikî sanatkâr olabilmek için güzel sanatların beynelmilel ustaları olan sanat dâhilerinden zevk dersi, zevk terbiyesi almak da lâzımdır. Beynelmilel dehalardan alınan bu feyizli terbiyeye de "tehzîb" nâmı verilir.

Görülüyor ki hakikî bir sanata mâlik olabilmemiz için sanatımızın evvelâ taharrîsi, sâniyen tehzîbi lâzım geliyor. Bu düsturu canlı bir misal ile tavzih edelim: İtalya'nın Rönesans devrindeki sanatkârları, bilhassa ressamlarla heykeltıraşlar, eski Yunan-Latin sanatkârlarının dâhiyane eserlerine hayran olmuşlardı. Zira, bu eserler Venüslerin, Minervaların, Apollonların bu heykelleri teknikteki kemâlin son derecesine ulaşmıştı.

Rönesans sanatkârları bu tekniği büyük emeklerle öğrendiler, tehzîb usulleriyle kendilerine mal ettiler. Fakat, eski Yunan-Latin eserlerini aynıyla taklide yeltenmediler. Çünkü, halk artık o esâtirî şahsiyetlere hiçbir kıymet vermiyordu. Rönesans devrinin halkına göre, kadınlar arasında dünya güzeli ancak Hazret-i Meryem olabilirdi; erkekler arasında da dünya güzeli ancak Hazret-i İsa idi. Hakikî sanatın vazifesi ise, başka milletlerin yahut başka devirlerin bediî mefkûrelerini tersim etmek değildir. Hakikî sanat, arasında bulunduğu milletin ve içinde yaşadığı devrin bediî mefkûrelerini tasvire çalışmaktır. İşte Michelangelo, Rafael gibi Rönesans sanatkârları bu noktaları düşünerek doğru yolu buldular. Hazret-i Meryem'e Venüs'ün teknik güzelliğini verdiler; Hazret-i İsa'ya da Apollon'un

cismânî güzelliğini iâre ettiler, diğer azizlere de bu esâtirî güzelliklerden bahşettiler. Bu iki unsurun, beynelmilel tehzîble millî harsın birleşmesinden yüksek bir sanat vücûda geldi. İşte güzel sanatlar tarihinde "Rönesans sanatı" nâmı verilen budur.

Katolik kilisesi bu heykellerle resimleri kabul ederek ibâdethânelerine bir müze şekli verdi. Hâlbuki Bizans'ın ve umum Şark'ın Ortodoks kiliseleri, mukaddes tasvirlerini, Yunan-Latin modellerine benzetmeye çalışmadılar; Samîlerden aldıkları kaba örneklere müşâbih bir sûrette tersimde devam ettiler. Bu sebeple Ortodoks milletlerin sanatı tehzîbden mahrum kaldı.

Rönesans'tan sonra, Avrupa'da her millet bediî hayatın inkişâfı ânında hep böyle hareket etti. Shakespeare, Rousseau, Goethe gibi romantik dâhiler, hem halk terbiyesini almışlar hem de eski Yunan-Latin tekniklerini temsil etmişlerdi. Bu sâyede her biri kendi milleti için hem millî hem de mütekâmil bir edebiyat vücûda getirdi. İşte Türkçülüğün bediî programı da bu usullerin tatbikinden ibârettir.

ÜÇÜNCÜ MEBHAS
Ahlâkî Türkçülük

1
Türklerde Ahlâk

Büyük milletlerden her biri medeniyetinin husûsî bir sahasında birinciliği ihrâz etmiştir. Eski Yunanîler bedîiyâtta, Romalılar hukukta, Benî-İsrail ile Araplar dinde, Fransızlar edebiyatta, Anglo-Saksonlar iktisatta, Almanlar musiki ile mâ-ba'de't-tabîada, Türkler de ahlâkta birinciliği kazanmışlardır.

Türk tarihi baştan başa ahlâkî faziletlerin meşheridir. Türklerin mağlûp milletlere ve onların millî ve dinî mevcudiyetlerine dinî ve içtimâî muhtariyetler vermesi her türlü takdîrin fevkindedir. Fakat bu iyiliğe karşı, mağlûp milletler âlîcenâb Türklerden mazhar oldukları bu müsaadeleri, Türklerin aleyhine çevirerek kapitülasyon nâmı verilen zincirlerle Türkleri bağlamaya ve boğmaya çalıştılar. Bu iki türlü hareket, iki tarafın da ahlâkiyetini gösterdiği için son derece karakteristiktir.

Bu mebhasta, Türklerin muhtelif ahlâk dâirelerine taalluk eden ahlâkî mefkûrelerini göstereceğiz. Bu ahlâk dâireleri şunlardır:

1) Vatanî ahlâk
2) Meslekî ahlâk
3) Aile ahlâkı (cinsî ahlâk)
4) Medenî ahlâk (şahsî ahlâk)
5) Beynelmilel ahlâk.

2
Vatanî Ahlâk

Eski Türklerde vatanî ahlâk çok kuvvetliydi. Hiçbir Türk kendi "il"i, yani milleti için hayatını ve en sevgili şeylerini feda etmekten çekinmezdi. Çünkü "il", Gök Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesiydi. Gök Tanrı, Türklerce gayet mübârek olan aşk gecesinde bir "altın ışık" olarak yeryüzüne inmiş, bir bâkireyi yahut bir ağacı gebe kılarak bu "kutlu il"in üremesine sebep olmuştu. İlin oturduğu memlekete "yurt" yahut "ülke" denilirdi. Türk nereye gitse "yurd-ı aslî"yi unutmazdı, çünkü atalarının mezarı oradaydı; çocukluk çağı, baba ocağı, ana kucağı hep orada bulunuyordu.

Türkün vatanperverliğine misal olarak Hun Devleti'nin müessisi olan Mete'yi zikredebiliriz. Tatarlar hükümdarı harp ilânına bir vesile olmak üzere ibtidâ onun çok sevdiği bir atı istedi. Bu at, saatte bin fersah uzunluğunda yol alıyordu.

Mete, vatandaşlarını harbin musibetlerine marûz bırakmamak için bu atı Tatar hakanına gönderdi. Tatar hakanı harbe bahâne arıyordu. Bu sefer de Mete'nin en sevdiği zevcesini istedi. Bütün beyler, kurultayda harp ilânını istedikleri hâlde Mete; "Ben vatanımı kendi aşkım uğruna çiğnetememem" diyerek, sevgilisini düşmana vermek gibi büyük bir fedakârlığı kabul etti. Bunun üzerine Tatar hakanı Hun ülkesinden hiçbir mahsulü olmayan, ziraatsız, ormansız, madensiz, ahâlîsiz bir arazi parçasını istedi. Kurultay bu faydasız toprağın verilmesinde hiçbir beis olmadığını söylemişken Mete; "Vatan bizim mülkümüz değildir, mezarda yatan atalarımızın ve kıyâmete kadar doğacak torunlarımızın bu mübârek toprak üzerinde hakları vardır. Vatandan –velev ki bir karış kadar olsun– yer vermeye hiç kimsenin salâhiyeti yoktur. Binâenaleyh, harp edeceğiz. İşte, ben atımı düşmana doğru sürüyorum. Arkamdan gelmeyen idam olunacaktır." diyerek Tatarların üzerine yürüdü. Eski Türklerin nazarında vatanın ne kadar muazzez olduğunu bu tarihî vakadan istidlâl edebiliriz.

Eski Türklere göre vatan "töre"den, yani "millî hars"tan ibâretti. Mahmud-ı Kâşgarî lugātinde[143] zikrolunan "Ülkeden geçilir, töreden geçilmez" darbımeseli, millî harsa verilen kıymetin derecesini gösterir.

Eski Türklerde hükümranlık, "il"e aitti. Küçük illerde bütün "il", bir millet meclisi hükmündeydi. Halkın mukadderatını bu meclis idare ederdi. Büyük illerde, boy beylerinden mürekkep olan "şölen" adlı meclis, il'e ait işlere karar verirdi. Hakanlıklarda, ilhanlıklarda ise millet meclisi mâhiyetinde olmak üzere "kurultay" vardı. Bu meclislerin müşaveresine "kinkeş" denilirdi. "İl mi yaman bey mi yaman?" darbımeseli hükümranlığın hakandan olmayıp ilde olduğunu gösterir. Çünkü hakanı intihâb eden ve hal' edebilen kurultaydı. Harp ve sulh ilânı gibi ehemmiyetli işler kurultayın kararıyla olurdu. "Tozda, dumanda ferman okunmaz" darbımeseli buhran anlarında vaziyete halkın hâkim olduğunu gösterir. Eski Türklerde "müsâvât" da çok kuvvetli bir sûrette teessüs etmişti. Harezm'deki Teke Türkmenlerinde ne esir ne hizmetçi mevcut değildir[143a]. Herkes evine ait işleri kendisi görür. Her il, birbirine müsâvî fertlerden mürekkeptir. Eski Türklerde bir il, diğer illeri tabiiyeti altına aldığı zaman, onların siyâsî teşkîlâtını bozmazdı. "Tâbi il"in eski reisi, "yabgu", yani "melîk" nâmıyla, eski mevkiini muhafaza ederdi. Hakan bunun nezdinde "şad" yahut "şane = şahne" nâmıyla bir komiser bulundururdu. Bir hakan da sâir hakanlıkları fethettiği zaman eski hakanları yerlerinde ibkâ ederdi. Yalnız kendisi "ilhan" nâmıyla bunların reisi mevkiine geçerdi.

Zaten "il" kelimesinin asıl manâsı "sulh" demektir. "İlci", "sulhçu" manâsınadır.

"İl"in timsâli olan Gök Tanrı, sulh ilâhıdır. İlhan, sulh dininin bir naşiri mevkiindedir. Türk ilhanları, bütün Türk illerini sulha davet ediyordu, bütün hakanlara "oğlum" diye hitap ediyordu. Türklerin bütün harpleri daimî bir sulh dâiresi tesîsi maksadıyladır. Bütün ilhanlık devirlerinde, Mançurya'dan Macaristan'a kadar bütün Turan kıt'ası gayet mesut bir sulh ve asayiş hayatı yaşamıştır. Türk ilhanları, emperyalist de değildiler. Çünkü yalnız Türk illerini birleştirmekle iktifâ ediyorlar, başka milletlerin ülkelerini fethe çalışmıyorlardı.

Hunların ilk ilhanı Mete'nin iki defa Çin devleti eline geçtiği hâlde, imparatorluğu kabulden imtina etmesi bu iddiamıza bir delildir. Sulh ahlâkını Atilla'da bile görürüz. Atilla'ya en muzaffer bulunduğu muhârebeler esnasında her ne vakit sulh teklif edilmişse, derhâl teklifi kabul etmiştir.

Dünyanın en demokrat kavmi eski Türkler olduğu gibi, en feminist nesli de yine eski Türklerdir. Zaten feminizm, demokrasinin, yani müsâvâtın kadınlara ait bir tecellisinden ibarettir. Eski Türklerin bu faziletini aile ahlâkı faslında göreceğiz.

Orhun Kitâbesi'nde Türk hakanı şöyle diyor: "Türk Tanrısı, Türk milleti yok olmasın diye atalarımı gönderdi ve beni gönderdi. Ben hakan olunca gündüz oturmadım, gece uyumadım. Türk milleti açtı, doyurdum; çıplaktı, giydirdim; fakirdi, zengin ettim."

Türk milleti de hakanını kaybettiği zamanlar: "Devletli bir millettim, devletim ve şevketim hani? Hakanlı bir millettim, hakanım hani? Hangi hakana işimi gücümü vereyim?" diye sızlanırdı. Milletle hakan arasındaki münasebetin ne kadar samimi olduğu bu nakillerden anlaşılabilir. İşte eski Türklerde vatanî ahlâk bu derecede yüksekti.

Türklerin bundan sonra da en ziyâde kıymet verecekleri ahlâk, vatanî ahlâk olmalıdır. Çünkü, içtimâî zümreler arasında tam ve müstakil bir hayata mâlik olan ve bir içtimâî uzviyet mâhiyetini ibraz eden ancak "millet" yahut "vatan" nâmları verilen zümredir. Aileler bu içtimâî uzviyetin hücreleri, meslekî zümreler ise uzuvlarıdır. Milletten daha geniş olan "ümmet" ve "beynelmileliyet" gibi zümrelere gelince, bunlar cemiyet mâhiyetinde değil, cemiyetlerden mürekkep birer câmia mâhiyetindedirler. Bu zümrelerden her biri yalnız bir hususta müşterek iken, bir millet her hususta fertleri arasında iştirâk bulunan bir zümre demektir. O hâlde millet mefkûresi, sâir zümrelere ait mefkûrelerden, meselâ aile mefkûresinden, meslek mefkûresinden, ümmet mefkûresinden, medeniyet ve beynelmileliyet mefkûrelerinden daha yüksektir. Bu sebeple vatanî ahlâkın da sâir ahlâklara faik olması lâzım gelir.

Bilhassa bizim gibi, siyâsî düşmanları çok bulunan milletler için en büyük istinatgâh vatanî ahlâk olabilir. Vatanî ahlâkımız kuvvetli bulunmazsa ne istiklalimizi ne hürriyetimizi ne de vatanımızın tamamiyetini muhafaza edemeyiz[143b]. O hâlde Türkçülük her şeyden ziyâde "millet" ve "vatan" mefkûrelerine kıymet vermelidir.

3
Meslekî Ahlâk

Vatanî ahlâktan sonra meslekî ahlâk gelir. Eski Türkler mesleğe "yol" derlerdi ve yolda büyüğü soyda büyükten ileri sayarlardı. Bektaşilerin "Belden gelen seyyit değil, elden gelen seyyittir" demeleri de "yol"un "soy"dan akdem olduğunu gösterir. Eski bir darbımesel "Yoldaşların babanın obasına akın ederlerse, sen de beraber akın et" diyor ki bu da yoldaşların soydaşlardan daha ileride olduğunu gösterir. Eski Türklerde idâre eden sınıf "torunlar, kamlar, buyruklar, bitikçiler" nâmıyla dört yola ayrılmıştı. Sonraları, Osmanlı devrinde bunlardan "mülkiye, ilmiye, seyfiye, kalemiye" nâmları verilen dört tarîk vücûda geldi. İktisadî meslekler de bunlardan ayrı olarak mevcuttu. Anadolu Selçukîleri'nin son zamanlarında "Ahiler" tarikatı, meslekî teşkîlâtları "fütüvvet" şiârına istinâd eden zâviyeler hâlinde teşkîl etti. "Fütüvvet"in lügavî manâsı "babayiğitlik"tir; ıstılahî manâsı "dünyada ve âhirette halkı nefsine tercih ve takdim eylemek"tir. Osmanlı devrindeki "esnaf loncaları ve kethüdalıkları" bu eski Ahiler teşkîlâtının devamından ibarettir.

Eski devirde bu nev'i esnaf teşkîlâtı nâhiyevî bir mâhiyeti hâizdir. Yani her şehrin esnaf loncaları kendisine mahsustu. Nâhiyevî iktisat devrinde bu esnaf loncaları faydalı bir role mâliktiler. Fakat nâhiye iktisadı yerine millet iktisadı kaim olunca, bu loncalar muzır bir mâhiyet iktisap ettiler. Çünkü nâhiye iktisadı devrinde nâhiyevî loncalar normaldi. Millî iktisat devrinde ise ancak millî loncalar faydalı olabilirlerdi. İşte bu sebepten dolayıdır ki bugün eski esnaf loncalarını idâmeye çalışmak doğru değildir. Onları yıkarak, yerlerine merkezleri devlet merkezinde olmak üzere millî loncalar yapıp ikāme etmelidir.

Meselâ debbağ esnafını alalım: Her şehirde bir debbağ loncası teşkîl etmeli. Fakat başına bir şeyh ya da kethüda değil, bir kâtib-i umûmî geçirmeli. Her şehirde bütün loncaların murahhaslarından mürekkep bir heyet-i merkeziye yaparak buna "iş borsası" adını vermeli. Bunun vazifesi o şehirdeki bütün loncaların müşterek olan işlerini görmek ve şehrin iktisâdî hayatını tanzim etmektir.

Yine debbağ loncasına gelelim. Her şehirde bir debbağ loncası teşkîl

ettikten sonra bunlar arasında federasyon yaparak devlet merkezinde bir "debbağ federasyonu merkez-i umûmîsi" vücûda getirirler. Aynı zamanda, devlet merkezinde bunun gibi sâir loncaların federasyonlarının merkez-i umûmîleri de vücûda gelir. Devlet merkezinde bu merkez-i umûmîlerin intihâb ettikleri murahhaslar içtimâ ederek bir "loncalar federasyonu" vücûda getirirler ve bu konfederasyonun meclis-i umûmîsi azalarını intihâb ederler. Bu zihnî meslekler müntesipleri de birer meslekî federasyon hâline girerek bu konfederasyona iltihâk ederler. O zaman bütün meslekî zümreler, muntazam bir ordu hâlinde birleşmiş olurlar.

Bu teşkîlâtın vücûda gelmesi meslekî ahlâka bir müeyyide temin eder. Çünkü bizde henüz meslekî zümrelere mahsus bulunan meslekî ahlâkların hiçbir müeyyidesi yoktur. Her fert hayatını bir tabibe, hukukunu bir avukata, servetini bir kâtib-i adle, çocuğunu bir muallime, diyanetini istiftâ' ettiği bir müftüye tefvîz ediyor. Bu tefvize mukabil onları vazifeperverliğe icbâr için elinde hiçbir te'yîd kuvveti yoktur. Maamâfih, herhangi bir fert hayatını, hukukunu, servetini, evlâdını, esrârını tevdi ettiği bu adamları hiçbir sûretle kontrol edemezse de meslekî zümreler kendi meslektaşlarını kontrol edebilirler. İşte böyle bir kontrol içindir ki her meslek, kendi meslektaşları için bir "vazifenâme" tanzim eder ve bir "haysiyet dîvânı" tesîs eder. Vazifenâme, meslekî ahlâkın kaidelerini gösterir. Haysiyet dîvânı da meslekî ahlâkın bu kaidelerine riâyet etmeyen meslektaşlar hakkında tembih, tevbih, muvakkaten veya müebbeden sanatını icrâdan men cezalarından birini hükmeder. İşte meslekî heyetlerin bu nev'i kontrolü, umum vatandaşların mütehassıslar tarafından uğrayabilecekleri zararlara mâni olur.

Meslekî teşkîlâtın bir faydası da aynı hirfete mensup bulunan yoldaşlar arasında teâvün sandıkları vücûda getirmek, loncaya mensup ihtiyarları, sakatları, hastaları, yetimleri ve dulları bu sandıktaki paralarla iâşe etmektir. Çocukların terbiyesi ve gençlerin teknikçe yükseltilmesi de bu teâvün vazifelerinden maduttur. Bundan başka, meslekî federasyonlar, kendi hirfetlerinin terakkisi için de para sarf ederler ve çalışırlar. Meselâ, sanayi memleketlerinden mütehassıs celbi, sanayi memleketlerine talebe izâmı, müşterek makineler ve sâir levâzım getirmek ve istihsâl yahut istihlak kooperatifleri teşkîl etmek gibi işler, her hirfetin iktisaden yükseltilmesini temin edecek teşebbüslerdendir.

"Millî Tesânüdü Kuvvetlendirmek" faslında meslekî ahlâkın husûle getireceği tesânüd hakkında tafsîlât mevcut olduğundan burada bu kadarla iktifâ edildi.

4
Aile Ahlâkı

Eski Türklerde ailenin dört derecesi vardı: Boy, soy, törkün, bark.

1. Boy – Eski Oğuzlarda aile adı "boy" ismiydi. Fakat Avrupa'daki aile adlarının aksine olarak, küçük addan evvel gelirdi. "Salur Kazan, Bügdüz Emen, Kıyan Selcük"[144] isimlerinde birinci kelimeler boy adı olup ikinci kelimeler küçük addır.

Bu isimleri *Korkud Ata Kitabı*'nda görüyoruz. Mahmud-ı Kâşgarî de *Dîvânü Lugāt*'inde diyor ki: "Bir adamın kim olduğu anlaşılmak istenildiği zaman 'Hangi boydansın?' diye sorulur." Maamâfih boy adının küçük addan sonra geldiği de vakidir. Yunus İmre'deki İmre kelimesi, Oğuz ilinin "İmre" boyundan başka bir şey değildir.

Oğuzlarda her boyun kendisine mahsus bir "tamga"sı, bir "ongun"u, bir "sünük"ü vardır (*Türk Töresi*'ne müracaat)[145]. Oğuzlarda her boy, sürüleriyle hazinelerini kendi tamgalarıyla nişanlarlardı. Yakutlarda "boy"a "sip"adı verilir. Bu kelime Anadolu Türkçesinde "sop" şeklini almıştır. Yakutlarda "sip"in fertleri arasında iktisâdî bir müşâreket mevcuttur. Bir adam mensup bulunduğu sipin içinde istediği evde saatlerce oturup uyuyabilir. Demek ki bir ferdin kendi boyu dâhilinde her evde tasarruf salâhiyeti vardır. Arazinin mülkiyeti "sip"e aittir. Küçük aileler, bu müşterek araziyi zuğlara taksim ederek ayrı ayrı ekebilirler; fakat mülkiyeti daima müşterektir ve icabında yeni taksimlere tâbidir. Cengiz Yasası'na göre kırkar hânelik her zümrede senevî dört izdivâc vuku bulması lâzımdı. Delikanlılar fakir ise bu zümreler nakden yardım ederek onların evlenmesini kolaylaştırırdı. Her kırk hânede dört izdivâc vukua gelmezse rüesâ mesul olurlardı. Bu zümreler boylardı. Türklerde iki türlü akrabalık ıstılahları vardı: Biri boya, yani seciyeye mahsustu. Her fert, boy dâhilinde kendisinden büyük olan bütün erkeklere "ici"; kendisinden büyük olan bütün kadınlara "aba" unvânlarını verirdi. Kendisinden daha küçük olan erkeklere "ini", kendisinden daha küçük olan kızlara "singil" adlarını verirdi. Kendisiyle yaşıt olan erkeklere de "atı" ismini verirdi.

Bu kelimeler de sonraları birtakım tahavvüllere uğradı. Oğuzlar "ici"

yerine "ağa" kelimesini; "aba" kelimesi yerine de "abla" kelimesini ikāme ettiler. "Atı" kelimesi de "ata" şeklini alarak başka manâlara delâlet etti. Boyun hem "ana boyu" hem de "baba boyu" şekilleri vardı.

2. Soy – Soy, Latinlerin "cogna", Almanların "zippe", Fransızların "parantèle" adlarını verdikleri zümredir. İleride göreceğimiz "törkün" zümresinin hâricinde kalan amcazâde, dayızâde, teyzezâde, halazâde gibi canibî akrabanın mecmûudur. Soyda, hem ana cihetinden hem de baba cihetinden akraba olanlar dâhildir. Birincilere "ana soyu", ikincilere "baba soyu" denilir.

Eski Türklerde ana soyuyla baba soyu kıymetçe birbirine müsâvîydi. Ana soyuyla baba soyunun müsâvâtını bazı müesseselerde bâriz bir sûrette görüyoruz:

Eski Türklerde asalet yalnız baba cihetinden muteber değildi. Ana cihetinden de asalet aranırdı. Bir adamın tam asil olması için hem baba cihetinden hem de ana cihetinden asil olması lâzımdı. Bugün bile, Harezm'deki Türkmenlerde bir kız hem babası hem de anası Türkmen olmayan bir erkeğe varmaz. Çünkü bir adamın yalnız babasının Türkmen olması asil olması için kâfî değildir. Tamamıyla asil olması için mutlaka anası da Türkmen olmalı.

Sülâlelerin teşekkülünden sonra da bu iki türlü asalet devam etti. Bu devirde baba tarafından prens olanlara "tegin", ana tarafından prens olanlara "inal" unvânları verilirdi.

Bir şehzâdenin hakan olabilmesi için onun hem tegin hem de inal olması, yani hem baba hem de ana cihetinden asil sülâleye mensup bulunması lâzımdı. İran'ın Kaçar sülâlesinde bu kaide hâlâ carîdir.

Eski Türklerde sülâle içinde "soyda büyük" olan şehzâde hükümdar olurdu. Osmanlı hânedanında da kaide böyle idi. Hâlbuki gerek Avrupa'da gerek Mısır'da evde büyük olan şehzâde hükümdar olur. Boy devri geçtikten sonra, soy isimleri aile ismi olmaya başladı: Çapanoğulları, Kozanoğulları gibi.

3. Törkün – Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre, bir hânede oturan asıl aileye eski Türkler "törkün" derlermiş. Törküne ait karabet ıstılahları boy içindeki karabet ıstılahlarının aksine olarak ferdî karabeti gösterirler:

Akan	= baba
Öke	= ana
Er	= zevç
Konçuy	= zevce
Uru Oğul	= erkek evlât
Kız Oğul	= kız evlât

Durkheim'ın yaptığı aile tasnîfine göre, bu zümreye "pederî aile" diyebiliriz. Pederî aile, pederşâhî aileden çok farklıdır. Pederî ailede, babanın zevcesi ve çocukları üzerinde yalnız demokratik bir velâyeti vardır ki buna "pederane velâyet" ve "zevcî velâyet" adları verilir. Pederşâhî ailede ise, aile reisinin gerek evlâtları gerek zevcesi üzerinde "sulta"sı, yani "sultanlık hakkı" vardır. Evlâtlarıyla beraber zevcesi ve aileye dâhil bulunan sâir fertler, aile reisinin adî malları ve mülkleri mâhiyetinde idi. Bunları isterse satar, isterse öldürürdü, isterse başkasına hibe ederdi.

"Törkün", Türklerce baba ocağı dediğimiz şeydir. Aile ma'bûdu bu ocakta barındığı için, ocağın ateşi hiç sönmemek icap ederdi. Bundan dolayıdır ki büyük ve ortanca kardeşler evlenerek törkünü terk ettikten sonra, törkünde ocak bekçisi olarak küçük kardeş kalırdı. Muayyen zamanlarda baba ocağında toplanılarak ecdada hürmet âyinleri yapılırdı. Türkler yurt gibi, ocağı da unutmazlardı. Yurttan ve ocaktan uzaklaşmakla beraber, "yurt ocak" muhabbeti onlarda kuvvetli bir râbıta hükmünde idi.

4. Bark: – Eski Türklerde bir delikanlı evlenecek yaşa gelince bir kahramanlık imtihanı geçirerek il meclisinden yeni bir ad alırdı. Bu sûretli "ildaş" mâhiyetini, "erkek = ermiş" kıymetini iktisap ederek vatandaş hukukuna mâlik olurdu. Binâenaleyh babasının velâyet-i hassasından çıkarak hakanın velâyet-i âmmesi altına girerdi. Bu delikanlı, ailesinin emvâlinden hissesini almak için babasının, annesinin ölmesini beklemezdi. Evleneceği sırada aile emvâlinden mirasını peşinen alırdı. Alacağı kız da "yumuş" nâmıyla bir cihaz getirirdi. Bu cihaz, ebeveyninin ve akrabasının verdiği hediyelerden mürekkepti.

Gelinle güvey, mallarını birleştirerek müşterek bir ev sahibi olurlardı. Bunlar ne erkeğin baba ocağında ne de kızın törkünü nezdinde oturmazlar, yeni bir ev kurarlardı. Bundan dolayıdır ki Türklerde her izdivâctan yeni bir ev doğardı. İzdivaca "evlenmek" ve "ev bark sahibi olmak" denilmesi de bundan dolayıdır. Tekelerde, gelinle güveyin çadırı yeni yapıldığı için beyazdır. Bu sebeple ona "ak ev" denilir. Sâir çadırlarsa zamanla esmerleşmişlerdir. Eski Türklerde ev, Araplarda olduğu gibi yalnız zevcin değildi, zevç ile zevcenin müşterek malıydı. Bu sebeple evin erkeğine "od ağası" denildiği gibi, evin hanımına da "od[146] kadını" unvânı verilirdi.

Törkünün perisi ocakta barındığı gibi, ak evin perisi de barkta yaşardı. Evin perileri biri kocaya, diğeri karısına ait olmak üzere iki tane idi. Birinciye "od ata", ikinciye "od ana" derlerdi. Gelin her sabah bir parça tereyağı ocağa atar ve "Od ana, od ana!" diye dua ederdi.

Otağın sağında güvey, solunda gelin otururdu. Sağda kısrak memeli, solda inek memeli olmak üzere iki sanem vardı. Sağdakine "ev sahibinin kardeşi", soldakine "ev sahibesinin kardeşi" denilirdi. Bunlar koca ile karısının totemleri idi.

Eski Türklerde "eşik" de mukaddesti. Yabancı bir adam eşiğe basarsa çarpılırdı. Evlerin taarruzdan masuniyeti kaidesi, eşiklerin bu kudsiyetinde dinî bir müeyyide bulmuştu.

5. Türk Feminizmi – Eski Türkler, hem demokrat hem de feminist idiler. Zaten demokrat olan cemiyetler umumiyetle feminist olurlar. Türklerin feminist olmasına başka bir sebep de eski Türklerce Şamanizmin kadındaki kudsî kuvveti istinâd etmesi idi. Türk şamanları, sihir kuvvetiyle harikalar gösterebilmek için, kendilerini kadınlara benzetmeye mecbûr idiler. Kadın elbiseleri giyerler, saçlarını uzatırlar, seslerini inceltirler, bıyık ve sakallarını tıraş ederler, hattâ gebe kalırlar, çocuk doğururlardı. Buna mukabil, "Toyonizm" dini de erkeğin kudsî kuvvetinde (kutunda) tecelli ederdi. "Toyonizm" ile "Şamanizm"in kıymetçe müsâvî olması, hukukça erkek ve kadının müsâvî tanınmasına sebep olmuştu. Hattâ her işin gerek Toyonizme gerek Şamanizme istinâd etmesi lâzım geldiğinden her işe ait içtimâda kadınla erkeğin beraber bulunması şarttı. Meselâ velâyet-i âmme hakan ile hatunun her ikisinde müşterek tecelli ettiği için bir emirnâme yazıldığı zaman "Hakan emrediyor ki" ibaresiyle başlarsa mutâ olmazdı. Mutâ olması için behemehâl "Hakan ve hatun emrediyor ki" sözüyle başlaması lâzımdı. Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda ikisinin birden huzuruna çıkardı. Şölenlerde, kinkeşlerde, kurultaylarda, ibâdetlerde ve âyinlerde, harp ve sulh meclislerinde hatun da mutlaka hakanla beraber bulunurdu. Kadınlar tesettüre ait hiçbir kayıt ile mukayyet değildiler. Hakanın hükümette şerîki olan hatuna "Türkân" unvânı verilirdi. Hatun, hakan sülâlesine mensup umum prenseslerin müşterek unvânıydı. Türkânın da behemehâl hatunlardan olması lâzım geldiğinden ona da sadece "hatun" denilebilirdi.

Eski Türklerde "zevce" yalnız bir tane olabilirdi. Emperyalizm devirlerinde hakanların ve beylerin bu hakikî zevceden maada "kuma" nâmıyla başka illere mensup odalıkları da bulunabilirdi. Fakat bu kumalar, hakikî zevce mâhiyetinde değildiler. Türk töresi bunları resmen zevce tanımazdı. Bunlar âdetâ bir nev'i hîle-i şer'iye ile ailenin içine girmişlerdi. Kumaların çocukları, öz annelerine "anne" diye hitap edemezler, "teyze" diye çağırırlardı. "Anne" hitabı münhasıran babalarının hakikî zevcesine teveccüh edebilirdi. Aynı zamanda kumaların çocukları mirasa da nâil olamazlardı. Kumaların oğulları –babaları hakan bulunsa bile– asla hakan olamazlardı. Kumaların hatunlardan farkı şudur ki kumalar, hakanın kendi ilinden değildiler. Hatun ise hakanın kendi ilinden idi. Kuma, Çin prenseslerinden ise "konçuy" nâmını alırdı. Konçuy, sâir kumalara takaddüm ederdi, fakat konçuyların fevkinde de "hatun" vardı. Moğol devrinde hatunlar da taaddüt etmeye başladı. Fakat bunlardan yalnız bir tanesi "Türkân", yani "melîke" pâyesinde bulunurdu.

Eski Türklerde kadınlar, umumen "Amazon" idiler. Cündîlik, silâhşorluk, kahramanlık, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar, doğrudan doğruya hükümdar, kale muhafızı, vâlî ve sefir olabilirlerdi.

Alelâde ailelerde de ev, müştereken karı ile kocanın ikisine aitti. Çocuklar üzerindeki velâyet-i hassa baba kadar anaya da aitti. Erkek daima karısına hürmet eder, onu arabaya bindirerek kendisi arabanın arkasında yaya yürürdü. Şövalyelik, eski Türklerde umumî bir seciye idi. Feminizm de Türklerin en esaslı şiârı idi. Kadınlar, emvâle tasarruf ettikleri gibi, dirliklere, zeâmetlere, haslara, mâlikânelere de mâlik olabilirlerdi. Eski kavimler arasında, hiçbir kavim Türkler kadar kadın rehtına (reht = sexe) hukuk vermemişler ve hürmet göstermemişlerdir. Ana soyuyla baba soyunun müsâvâtı "soy" faslında zikredildiğinden burada tekrarına lüzum yoktur.

5
Rehtî Ahlâk

Eski Türklerde rehtî ahlâk da çok yüksekti. Yakutlarda, Yunanîlerin Venüs'üne mukabil bir "velûdiyet" ilâhesi vardır ki "Ayzıt" tesmiye olunur.

Bu ilâhe, kadınlar doğuracağı zaman imdatlarına yetişir; onların kolayca doğurmasına yardım eder; üç gün loğusanın baş ucunda bekledikten sonra, maiyetindeki dere, tarla, ağaç, çiçek perileriyle semânın üçüncü katındaki sarayına avdet eder.

Maamâfih, Ayzıt'ın hiç müsamaha kabul etmeyen bir şartı vardır: İsmetini muhafaza etmemiş olan kadınların yardımına, ne kadar tazarrularda bulunurlarsa bulunsunlar ve ne kadar kıymetli kurbanlar ve hediyeler takdim ederlerse etsinler, bir türlü gelmez.

Bundan başka Ayzıt'a mahsus bir yaz bayramı vardır. Bu bayramın sabahında evlerin her tarafı son derece temiz ve süslü bir hâle konulur. Her fert en güzel elbisesini giyer, en çok sevdiği yemekler hangileri ise onları yer. Herkesin yüzü mutlaka beşûş, şen ve tebessümlü olur. Bu sırada ak şaman, elinde sazı olduğu hâlde gelir (kış âyinlerini kara şaman, yaz âyinlerini ak şaman icrâ eder). Dokuz genç kızla dokuz delikanlı seçerek bunları ikişer ikişer el ele tutturarak asker gibi dizer ve kendisi sazını çalarak onları semâya çıkıyorlarmış gibi ileri doğru yürütür. Sazını çalarken Ayzıt hakkındaki ilâhîleri de terennüm eder. Bu bediî alay, gûyâ üçüncü kat göğe geldikleri zaman, Ayzıt'ın sarayını muhafaza eden yasakçılar, ellerinde gümüş kırbaçlar olduğu hâlde, meydana çıkarlar. Alay içinde ismetçe kusuru olanlar varsa, onları geri çevirerek diğerlerinin Ayzıt'ın sarayına girmesine müsaade ederler. İşte ismetin bu dinî müeyyideleri, eski Türklerde rehtî ahlâkın yüksek olduğu ve erkekle kadının bu ahlâkla aynı derecede mükellef olduğunu gösteriyor.

Eski Türk kadınları tamamıyla hür ve serbest oldukları hâlde, hevâî işlerle iştigal etmezlerdi. *Ahlâk-ı Alâî*[147] kitabında yazıldığına göre, Selçukî prenseslerinden birisi Kazvin şehrinin sahibesi idi. Her sene ilkbaharda, bu şehrin kenarına gelerek yeşil bir çemenzârda otağını kurardı. Bir sene Kazvinliler, şehre umumî bir lağım yaptırmak üzere aralarında iâne

toplamışlardı. Lâzım gelen miktara bâliğ olmak için daha bir miktar altına ihtiyaç vardı. Şehirliler bu parayı da hanım sultandan istemeye karar vererek ileri gelenlerden bir heyeti hanım sultanın huzuruna gönderdiler. Bu heyet otağa yaklaşınca, otağın önündeki bir sandalye üzerinde oturan hanım sultanın bir örgü örmekte olduğunu görünce, "Bu hasis kadının bize para vermesine imkân yoktur" diye geldiklerine pişman oldular. Fakat hanım sultan tarafından görüldükleri için geri dönmeleri de kabil değildi. İster istemez, sultanın huzuruna geldiler ve ahâlinin teklifini arz ettiler. Sultan, bütün masârif kendisi tarafından verileceğinden, toplanan iânelerin sahiplerine iadesini emretti ve hazinedârını çağırtarak lağımlar için lâzım gelen bütün paraları heyete teslim etti. Heyet içindeki bir ihtiyar, sultana elindeki örgü işinden dolayı zihinlerine hutûr eden haksız şüpheyi arz etti. Hanım sultan şu cevabı verdi: "Evet, benim el işiyle meşgul olduğumu gören bütün İranlılar taaccüp ediyorlar. Hâlbuki benim ailem içinde bütün kadınlar, benim gibi, daima el işiyle uğraşırlar. Biz sultanlar, böyle el işiyle uğraşmazsak ne ile meşgul olacağız? Hevâiyât ile mi? Böyle bir şey bizim soyumuza yakışmaz. Biz saltanat işlerinden fâriğ olduktan sonra, boş kalmamak için, fakir kadınlar gibi hep el işleriyle ve ev işleriyle uğraşırız. Bu hareket soyumuz için bir şeyn değil, belki büyük bir şereftir."

İşte eski Türk kadını böyle düşünür ve böyle hareket ederdi.

6
İstikbalde Aile Ahlâkı Nasıl Olmalı?

Türklerin gerek aile ahlâkında ve gerek rehtî ahlâkta ne kadar yüksek olduklarını yukarıki fasıllarda gördük. Hâlihâzırda Türkler tamamıyla bu eski ahlâkı kaybetmişlerdir. İran ve Yunan medeniyetlerinin tesiriyle kadınlar esârete düşmüşler, hukukça dûn bir derekeye inmişlerdir. Türklerde millî hars mefkûresi doğunca, eski törelerin bu güzel kaidelerini hatırlamak ve diriltmek lâzım gelmez miydi? İşte bu sebepledir ki memleketimizde Türkçülük cereyânı doğar doğmaz feminizm mefkûresi de beraber doğdu. Türkçülerin hem halkçı hem de kadıncı olmaları yalnız bu asrın bu iki mefkûreye kıymet vermesinden dolayı değildir; eski Türk hayatında demokrasi ile feminizmin iki başlıca esas olması da bu hususlarda büyük bir âmildir.

Başka milletler, asrî medeniyete girmek için mâzîlerinden uzaklaşmaya mecbûrdurlar. Hâlbuki Türklerin asrî medeniyete girmeleri için yalnız eski mâzîlerine dönüp bakmaları kâfidir. Eski Türklerde dinin zühdî âyinlerden ve menfî ibâdetlerden ârî olması, taassuptan ve din inhisârcılığından âzâde bulunması Türkleri gerek kadınlar hakkında gerek sâir kavimler hakkında çok müsaadekâr yapmıştı. Eski Yunanîlerin medeniyette muallimleri İskitler, eski Keldanîlerin Sümerler olduğu gibi, Eski Cermenlerin üstatları ve mürebbileri de Hunlardı. İstikbalde bîtaraf bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklerden doğduğunu itirafa mecbûr olacaktır. O hâlde istikbaldeki Türk ahlâkının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber demokrasi ve feminizm olmalıdır.

7
Medenî Ahlâk ve Şahsî Ahlâk

Durkheim'a göre, ahlâkî vazifelerin gayeleri fertler değil, zümrelerdir. Millet, meslek ve aile zümrelerinin ahlâkî vazifelere ve mefkûrelere ne sûretle gaye olduklarını gördük. Fakat bunlardan başka, hududu muayyen olmayan bir zümre daha vardır ki buna "medeniyet zümresi" denilir ve fertler işte bu zümreye mensup oldukları için zümrenin gaiyetine iştirâk ederler. Medeniyet zümresi ibtidâ bir semiye hâlinde başlar. İptidâî cemiyetlerde, bir fert için muhterem ve hukuk sahibi olan fertler, yalnız kendi semiyesine mensup olan insanlardı. Bundan dolayıdır ki bu cemiyetlerde semiyenin dâhilinde kan davâsı takib olunamazdı, çünkü semiye bir sulh dâiresiydi. İptidâî cemiyetler tekâmül ettikçe, bu sulh dâiresi semiyeden frateriye, frateriden aşirete, aşiretten müttehideye, müttehideden medineye, medineden kavmî devlete, kavmî devletten imparatorluğa intikal ederek gittikçe genişledi. Sulh dâiresi genişledikçe, hukuka sahip ve ahlâkî vazifelere gaye olan fertlerin miktarı da bu dâirelerle beraber arttı. İşte bu sûretle bazılarının şahsî ahlâk, bazılarının da medenî ahlâk tesmiye ettikleri ahlâk şubesi dâiresini genişletti.

Medenî ahlâkın menfî ve müspet olmak üzere iki türlü gayesi vardır. Menfî gayesinde esas "adalet" tir. Adalet, fertlere hiçbir sûretle tecavüz edilmemektir. Müspet gayesinin esası ise şefkattir. Şefkat, fertlere daima iyilik etmektir. Medenî ahlâkın ikinci bir müspet faydası daha vardır ki o da yapılan mukavelelere sâdık kalmaktır. Eski Türklerde Gök Tanrı sulh ilâhı olduğu gibi, aynı zamanda adalet ve şefkat ilâhı idi. Bundan başka, Türklerin bu faziletlerde ne derece yüksek olduğunu Türk tarihi göstermektedir.

Medenî ahlâk, bilhassa fertlerde şahsiyetin yüksek olmasına istinâd eder. Eski Türklerin dininde şahsiyeti gösteren timsâller de vardır. Yakutlara göre, her insanda "tin" nâmı verilen maddî ruhtan başka üç türlü ma'nevî ruh da vardır: Bunlara "eş", "sur", "kut" nâmları verilir. "Eş", canlı ve cansız bütün mevcutlarda müşterektir. "Sur", nefes alan mevcutlara, yani hayvanlara mahsustur. "Kut" ise yalnız insanla ata mahsustur. İnsanın kutlu olması, keramet ve şahsiyet sahibi olması demektir. *Kur'ân-ı*

Kerîm'de "Âdem oğullarını tekrîm ettik"[149] buyuruluyor ki "İnsanları kutlu kıldık" demektir. Eski Türklerin esâtirine göre, insanların ruhu üçüncü kat gökte bulunan "süt gölü"nden alınırdı. Türk şamanlarına göre, insan ruhunun daima mefkûreye ve yükseklere nâzır olması, aslının semâvîliğinden dolayı imiş. Bundan başka, her millet teessüs ederken Gök Tanrı bir altın ışık sûretinde yeryüzüne inerek o milleti kendi ruhunun nefhiyle ve nurunun ilkahıyla kutlu kılardı.

Türk dinini ta'mîk edersek, medenî ahlâka esas olacak daha çok timsâller bulabiliriz. Bunların tafsîlâtını görmek isterseniz *Türk Töresi* nâmındaki eserimize müracaat ediniz[150].

Görülüyor ki Türkçülüğün mühim bir gayesi de medenî ahlâkı yükseltmektir. Vatanî ahlâktan sonra meslekî ahlâk, meslekî ahlâktan sonra aile ahlâkı geldiği gibi, aile ahlâkından sonra da medenî ahlâk gelir.

8
Beynelmilel Ahlâk

Fertlerin birbirine karşı hayırhah ve hayırkâr olması "medenî ahlâk" nâmını aldığı gibi, milletlerin birbirine hayırhah ve hayırkâr olmasına da "beynelmilel ahlâk" nâmı verilir. Eski Türkler, sulh dinine tâbi oldukları için başka milletlerin dinî, siyâsî, harsî mevcudiyetlerine hürmet ederlerdi. Hattâ kendilerine "iç il" ve başka milletlere "dış il" nâmlarını vererek bütün milletleri bir sulh dâiresi içinde, bir beynelmilel câmia dâhilinde görürlerdi. Orhun Kitâbesi'nde de sâir milletlere "çölgi il" nâmı veriliyor ki "dış il" kelimesinin müterâdifidir. Eski Türkler, bu dış il tabiriyle beynelmileliyet mefhumunu anladıklarını gösteriyorlar, çünkü "il" kelimesi eski Türkçede "sulh dâiresi" manâsına idi. Her milletin bir iç il olması, dâhilî bir sulh dâiresi teşkîl etmesinden ibaretti. Maamâfih bu iç il, diğer milletlere de yabancı nazarıyla bakmaz, onları da birer "il", yani "sulh mabedi" hâlinde görürdü. Yalnız şu farkla ki kendisine "iç il" ve diğerlerine "dış il" nâmını ver[ir]di[151].

Eski Türklerin mağlûp milletlere, sonradan kapitülasyon nâmıyla başına belâ olan fevkalâde müsaadeler ihsân etmeleri Türk harsındaki beynelmileliyetçiliğin bir neticesidir. İstikbalde, milletler cemiyeti, şimdiki gibi yalandan değil, gerçekten teşekkül ederse, bunun en samimî azası, hiç şüphesiz Türkiye Devleti ve Türk milleti olacaktır. Çünkü, istikbale ait bütün tekemmüller, cürsûme hâlinde Türkün eski harsında mevcuttur.

Hülâsa, her milletin yeryüzünde icrâ edeceği tarihî ve medenî bir misyonu vardır. Türk milletinin misyonu ise, ahlâkın en yüksek faziletlerini fiiliyât sahasına çıkarmak, en gayrimümkün zannolunan fedakârlıkların ve kahramanlıkların mümkün olduğunu ispat etmektir.

DÖRDÜNCÜ MEBHAS
Hukukî Türkçülük

Hukukî Türkçülüğün gayesi, Türkiye'de asrî bir hukuk vücûda getirmektir. Bu asrın milletleri arasına geçebilmek için en esaslı şart, millî hukukun bütün şubelerini teokrasi ve klerikalizm bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır. Teokrasi, kanûnların, Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri addolunan halifeler ve sultanlar tarafından yapılması demektir. Klerikalizm ise esasen Allah tarafından vaz' edildiği iddia olunan an'anelerin la-yetegayyer kanûnlar addolunarak, Allah'ın tercümanları itibar olunan ruhânîler tarafından tefsir edilmesidir.

Kurûn-ı Vustâî devletlerin bu iki alâmet-i mümeyyizesinden tamamıyla kurtulmuş olan devletlere "asrî devlet" nâmı verilir. Asrî devletlerde, evvelâ gerek kanûn yapmak ve gerek memleketi idare etmek salâhiyetleri doğrudan doğruya millete aittir. Milletin bu salâhiyetini tahdit ve takyit edecek hiçbir makam, hiçbir an'ane ve hiçbir hak yoktur.

Sâniyen milletin bütün fertleri tamamıyla birbirine müsâvîdir. Husûsî imtiyazlara mâlik hiçbir fert, hiçbir aile, hiçbir sınıf mevcut olamaz. Bu şartları hâiz olan devletlere "demokrasi" nâmı verilir ki "halk hükümeti" demektir.

Hukukî Türkçülüğün birinci gayesi, asrî bir devlet vücûda getirmek olduğu gibi; ikinci gayesi de meslekî velâyetleri velâyet-i âmmenin müdahalesinden kurtararak mütehassısların salâhiyetine müstenit meslek muhtariyetleri tesîs etmektir. Bu esasa müstenit bir kanûn-ı medenî ile ticaret, sanayi, ziraat kanûnları; dârülfünûn, baro, tabipler cemiyeti, muallimler cemiyeti, mühendisler cemiyeti ilh. gibi meslekî teşkîlâtların meslekî muhtariyetlerine dâir kanûnlar yapmak da bu gayenin icabâtındandır.

Hukukî Türkçülüğün üçüncü gayesi de bir "asrî aile" vücûda getirmektir. Asrî devletteki müsâvât umdesi, erkekle kadının nikâhta, talâkta, mirasta, meslekî ve siyâsî haklarda müsâvî olmasını da istilzâm eder. O hâlde, yeni aile kanûnu ile intihâbât kanûnu bu esâsa istinâden yapılmalıdır.

Hülâsa, bütün kanûnlarımızda hürriyete, müsâvâta ve adalete münâfî ne kadar kaideler ve teokrasi ile klerikalizme ait ne kadar izler varsa hepsine nihâyet vermek lâzımdır.

BEŞİNCİ MEBHAS

Dinî Türkçülük

Dinî Türkçülük, din kitaplarının ve hutbelerle vaazların Türkçe olması demektir. Bir millet dinî kitaplarını okuyup anlayamazsa tabiîdir ki dininin hakikî mâhiyetini öğrenemez. Hatiplerin, vaizlerin ne söylediklerini anlamadığı sûrette de ibâdetlerden hiçbir zevk alamaz. İmâm-ı A'zam Hazretleri[152] hattâ namazdaki surelerin bile millî lisanda okunmasının câiz olduğunu beyân buyurmuşlardır. Çünkü, ibâdetten alınacak vecit, ancak okunan duaların tamamıyla anlaşılmasına bağlıdır. Halkımızın dinî hayatını tetkik edersek görürüz ki âyinler esnasında en fazla vecit duyulanlar, namazlardan sonra anadiliyle yapılan derûnî ve samimî münâcâtlardır. Müslümanların câmiden çıkarken büyük bir vecit ve itminan ile çıkmaları, işte her ferdin kendi vicdanı içinde yaptığı bu mahrem münâcâtların neticesidir.

Türklerin namazdan aldıkları ulvî zevkin bir kısmı da yine anadiliyle inşat ve terennüm olunan ilâhîlerdir. Bilhassa teravih namazlarını canlandıran âmil, şiir ile musikiyi câmi olan Türkçe ilâhîlerdir. Ramazanda ve sâir zamanlarda Türkçe îrâd olunan vaazlar da halkta dinî duygular ve heyecanlar uyandıran bir âmildir.

Türklerin en ziyâde vecit aldıkları ve zevk duydukları bir âyin daha vardır ki o da *Mevlîd-i Şerîf*[153] kıraatinden ibarettir. Şiir ile musikiyi ve canlı vakaları cem eden bu âyin, dinî bir bidat sûretinde sonradan hâdis olmakla beraber en canlı âyinler sırasına geçmiştir.

Tekkelerde Türkçe yapılan zikirler esnasında okunan Türkçe ilâhîlerle nefesler de büyük bir vecid membaıdır.

İşte bu misallerden anlaşılıyor ki bugün Türklerin ara sıra dinî bir hayat yaşamasını temin eden âmiller, dinî ibâdetlerin arasından eskiden beri Türk lisanıyla icrâsına müsaade olunan âyinlerin mevcudiyetidir. O hâlde, dinî hayatımıza daha büyük bir vecit ve inşirah vermek için gerek –tilâvetler müstesna olmak üzere– *Kur'ân-ı Kerîm*'in ve gerek ibâdetlerle âyinlerden sonra okunan bütün dualarla münâcâtların ve hutbelerin Türkçe okunması lâzım gelir.

ALTINCI MEBHAS
İktisadî Türkçülük

Türkler, en eski zamanlarda göçebe hayatı yaşıyorlardı. Bu zamanlarda, Türk iktisadı çobanlık esâsına müstenitti. O zamanlarda, Türklerin bütün servetleri koyun, keçi, at, deve, öküz gibi hayvanlardan ve yedikleri süt, yoğurt, peynir, tereyağı, kımız gibi hayvanî mahsullerden ibâretti. Giydikleri de bu hayvanların pöstekileri, derileri, yünleri ve yapağıları idi. Göçebe Türklerin sanayii de hep hayvanî mahsuller üzerinde işlerdi: Develerin ayağından "ayak" adı verilen kımız kadehleri, öküzlerin uyluk kemiğinden kımız sürahileri yapılırdı. Hayvanın ne kemiği ne boynuzu ne bağırsağı, hulâsa hiçbir şeyi atılmazdı. Her nescinden Türk'e mahsus sınâî mâmûle vücûda getirilirdi.

Eski Türkler, ticarete de yabancı değildiler. İlhanlık devirlerinde, devletin en büyük vâridât membaı, Çin'den Avrupa'ya ipek götüren ve Avrupa'dan Çin'e kadife getiren Türk ticaret kervanlarıydı. O zaman Çin, Hint, İran, Rusya ve Bizans arasındaki büyük ticaret yolları tamamıyla Türklerin elinde idi. Mukan Han[154], İran'ın şimâlinden, Azerbaycan'dan ve Anadolu'dan İstanbul'a doğru giden bir yeni ticaret yolu açmak istedi. Fakat İranîler bu teşebbüse mümanaat ettiler. Bunun üzerine Mukan Han, İpek Yolu'nu temin için Türk, Çin ve Bizans devletleri arasında bir ittifâk-ı müselles akdine çalıştı ve İran devletini ya ortadan kaldırmaya yahut beynelmilel ticaretin transit tarîkiyle memleketinden geçmesi için zorla irzâ etmeye teşebbüs etti.

Görülüyor ki eski Türk ilhanlarının gayesi, Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan Büyük Turan kıt'asında yalnız siyâsî bir emniyet husûle getirmekten ibaret değildi. Asya ve Avrupa milletleri arasında beynelmilel bir ticaret ve mübadele teşkîlâtı yapmayı da üzerlerine almışlardı.

Eski Türklerin iktisada verdikleri ehemmiyeti il adlarında bile görürüz: Şarkî Türkistan'da "Tarancılar" nâmı verilen ve Garbî Türkistan'da "Sartlar" ismini alan iki il vardır. Bu adlardan birincisi "çiftçiler", ikincisi "tüccarlar" manâsınadır. Kanklılar, Ağaçeriler, Tahtacılar, Mandallar, Menteşeler, Sürgücüler ilh. de birer sanat adını taşımaktadırlar. Göktürklerin dedeleri "demirci" idi. Türk menkıbelerine göre, ilk çadırı yapan

Türk Han'dır. İlk defa yemeklerde tuz kullanan Tavung Han'dır. İlk arabayı yapan Kanklı Bey'dir. Türkler, arabalarla seyahat etmeye ta İskitler devrinde başlamışlardı. Eski Türkler gayet güzel elbiseler giymeyi, leziz yemekler yemeyi, hayatlarını ziyafetler ve düğünler arasında geçirmeyi severlerdi. Bunun için de hiç boş durmazlar, iktisâdî faaliyetlerle uğraşırlardı. Çok kazanırlar, çok sarf ederlerdi.

Eski Türklerin misafirperverlikleri son dereceyi bulmuştu. *Dede Korkud Kitabı*'nda Borla Hatun, yaptığı umumî bir ziyafetten bahsederken şu sözleri söylüyor:

"Tepe gibi et yığdırdım, göl gibi kımız sağdırdım. Aç olanları doyurdum, çıplak olanları giydirdim, borçluların borcunu verdim."[155]

Bununla beraber, binlerce lirayı tutan bu umumî ziyafetler, Salur Kazan'ın senede bir kez yaptığı "yağma ziyafeti"ne nispetle hiç hükmünde kalırdı. Salur Kazan'ın ziyafetinde, bütün beylerle halk tamamıyla yiyip içtikten sonra Salur Kazan, zevcesinin elinden tutarak sarayından çıkardı, varı yoğu ne varsa yağma edilmesini davetlilerden rica ederdi. Bu sûretle yağmaya uğrayan Salur Kazan, bir müddet sonra yine Oğuz ilinin en zengin beyi olurdu.

Türkler, mâzîde nâil oldukları bu iktisâdî refaha istikbalde de mazhar olmalıdırlar. Hem de kazanılacak servetler, Salur Kazan'ın zenginliği gibi, umuma ait olmalıdır. Türkler, hürriyet ve istiklâli sevdikleri için iştirâkçi olamazlar. Fakat müsâvâtperver olduklarından dolayı fertçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem "solidarizm", yani tesânüdcülüktür. Ferdî mülkiyet, içtimâî tesânüde hadim bulunmak şartıyla meşrûdur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız, içtimâî tesânüde hadim olmayan ferdî mülkiyetler varsa, bunlar meşrû sayılamaz. Bundan başka, mülkiyet yalnız ferdî olmak lâzım gelmez. Ferdî mülkiyet gibi, içtimâî mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husûle gelen ve fertlerin hiçbir emeğinden hâsıl olmayan fazla temettular, cemiyete aittir.

Fertlerin, bu temettuları kendilerine hasretmesi meşrû değildir. Fazla temettuların, "plus valu"ların cemiyet nâmına toplanmasıyla husûle gelecek büyük meblağlar, cemiyet hesabına açılacak fabrikaların, tesîs olunacak büyük çiftliklerin sermayesi olur. Bu umumî teşebbüslerden husûle gelecek kazançlarla fakirler, öksüzler, dullar, hastalar, kötürümler, körler ve sağırlar için husûsî melce'ler ve mektepler açılır; umumî bahçeler, müzeler, tiyatrolar, kütüphâneler tesîs olunur. Amele ve köylüler için sıhhî evler inşa edilir. Memleket umumî bir elektrik şebekesi içine alınır. Hulâsa, her türlü sefalete nihâyet vererek umumun refahını temin için her ne lâzımsa yapılır. Hattâ, bu içtimâî servet kâfî mikdara bâliğ olunca, halktan vergi almaya da ihtiyaç kalmaz. Hiç olmazsa vergilerin nev'i ve miktarı azaltılabilir.

Demek ki Türklerin içtimâî mefkûresi, ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın, içtimâî servetleri fertlere gasp ettirmemek, umumun menfaatine sarf etmek üzere muhafaza ve tenmiyesine çalışmaktır.

Türklerin bundan başka bir de iktisâdî mefkûresi vardır ki memleketi büyük sanayie mazhar etmektir. Bazıları, "Memleketimiz bir ziraat yurdudur, biz daima çiftçi bir millet kalmalıyız. Büyük sanayile uğraşmaya kalkışmamalıyız" diyorlar ki asla doğru değildir. Filhakika, çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat asrî bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayie mâlik olmamız lâzımdır. Avrupa inkılâplarının en ehemmiyetlisi iktisâdî inkılâptır. İktisâdî inkılâp ise, nâhiye iktisâdı yerine millet iktisâdının ve küçük hirfetler yerine büyük sanayiin ikāme edilmesinden ibârettir. Millet iktisâdı ve büyük sanayi ise, ancak himaye usulünün tatbikiyle husûle gelebilir. Bu hususta bize rehber olacak, "millî iktisat" nazariyeleridir. Amerika'da John Ray[156] ve Almanya'da Friedrich List[157], İngiltere'de Manchesterienlerin[158] tesîs ettikleri iktisâdîyât ilminin umumî ve beynelmilel bir ilim olmayıp yalnız İngiltere'ye mahsus bir millî iktisat sisteminden ibaret olduğunu meydana koydular. İngiltere büyük sanayi memleketi olduğu için mamulâtını hârice göndermeye ve hâriçten ibtidâî maddeler getirmeye muhtaçtır. Bu sebeple İngiltere için fayda olan yegâne usul, gümrüklerin serbest olması kaidesi, yani "açık kapı" sistemidir. Bu kaidenin İngiltere gibi büyük sanayie mâlik olamamış olan milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebet İngiltere gibi sınâî memleketlere iktisâden esir kalmasını intaç edecektir. İşte bu iki müceddit kendi memleketleri için birer husûsî millî iktisat sistemi vücûda getirerek memleketlerinin büyük sanayie mâlik olması için çalıştılar ve muvaffak da oldular. Bugün Amerika ile Almanya büyük sanayi hususunda İngiltere ile boy ölçüşecek bir mertebeye yükselmişlerdir ve şimdi onlar da İngiltere'nin açık kapı siyâsetini takib ediyorlar. Fakat, bu devre gelebilmeleri senelerce millî iktisadın himaye usullerini tatbîk sâyesinde olduğunu da pek âlâ biliyorlar.

İşte Türk iktisatçılarının da ilk işi, evvelâ Türkiye'nin iktisâdî şe'niyetini tetkik ve sâniyen bu objektif tetkiklerden millî iktisadımız için ilmî ve esaslı bir program vücûda getirmektir. Program vücûda geldikten sonra memleketimizde büyük sanayi vücûda getirmek için her fert bu program dâiresinde çalışmalı ve iktisat vekâleti de bu ferdî faaliyetlerin başında umumî bir nâzım vazifesini ifa etmelidir.

YEDİNCİ MEBHAS
Siyâsî Türkçülük

Türkçülük siyâsî bir fırka değildir; ilmî, felsefî, bediî bir mekteptir; başka bir tabirle harsî bir mücahede ve teceddüt yoludur. Bu sebepledir ki Türkçülük şimdiye kadar bir fırka şeklinde siyâsî bir mücadele meydanına atılmadı. Bundan sonra da şüphesiz atılmayacaktır.

Maamâfih, Türkçülük büsbütün siyâsî mefkûrelere bigâne de kalamaz. Çünkü Türk harsı, sâir mefkûrelerle beraber, siyâsî mefkûrelere de mâliktir. Meselâ Türkçülük hiçbir zaman klerikalizmle, teokrasi ile, istibdatla itilâf edemez. Türkçülük asrî bir cereyândır ve ancak asrî mâhiyette bulunan cereyânlarla ve mefkûrelerle itilâf edebilir.

İşte bu sebepledir ki bugün Türkçülük, Halk Fırkası'na[159] müzâhirdir. Halk Fırkası, hükümranlığı millete, yani Türk halkına verdi; devletimize "Türkiye" ve halkımıza "Türk milleti" adlarını bahşetti. Hâlbuki Anadolu inkılâbına kadar devletimizin, milletimizin, hattâ lisanımızın adları "Osmanlı" kelimesi idi, "Türk" kelimesi ağza alınamazdı. Hiç kimse "Ben Türküm" demeye cesaret edemezdi. Son zamanda Türkçüler böyle bir iddiaya cüret ettikleri için sarayın ve eski kafalıların menfuru oldular. İşte Halk Fırkası'nın annesi olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, büyük müncîmiz olan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin irşâd ve rehberliğiyle bir taraftan Türkiye'yi düşman istilâlarından kurtarırken, diğer taraftan da devletimize, milletimize, lisanımıza hakikî adlarını verdi ve siyâsetimizi mutlakıyetin ve unsurlar siyâsetinin son izlerinden bile kurtardı. Hattâ diyebiliriz ki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, hiç haberi olmadan Türkçülüğün siyâsî programını tatbîk etti. Çünkü, hakikat birdir, iki olamaz. Hakikati arayanlar, başka başka yollardan hareket etseler bile, neticede aynı hedefe vâsıl olurlar. Türkçülükle halkçılığın nihâyet aynı programda birleşmeleri, ikisinin de nefsülemre ve şe'niyete mutabık olmasının bir neticesidir. İkisi de tam hakikati buldukları içindir ki tamamıyla birbirine mutabık kaldılar. Bu ayniyetin bir tecellisi de şudur ki bütün Türkçülerin –hiçbir müstesnaları olmamak üzere– Anadolu mücahedesine iştirâk etmeleri ve onun en ateşli müdâfileri olmalarıdır. Türkiye'de Allah'ın kılıcı, halkçıların pençesinde ve Allah'ın kalemi, Türkçüle-

rin elinde idi. Türk vatanı tehlikeye düşünce, bu kılıçla bu kalem izdivâc ettiler. Bu izdivâctan bir cemiyet doğdu ki adı Türk milletidir.

İstikbalde de daima halkçılıkla Türkçülük el ele vererek mefkûreler âlemine doğru beraber yürüyeceklerdir. Her Türkçü, siyâset sahnesinde halkçı kalacaktır; her halkçı da hars sahasında Türkçü olacaktır. Dinî ilmihâlimiz bize "Akaidde[160] mezhebimiz Maturidîlik[161] ve fıkıhta mezhebimiz Hanefîlik[162]" olduğunu öğretiyor. Biz de buna teşebbühle şu düstûru ortaya atabiliriz: "Siyâsette mesleğimiz halkçılık ve harsta mesleğimiz Türkçülüktür."

SEKİZİNCİ MEBHAS

Felsefî Türkçülük

İlim, objektif ve müspet olduğu için beynelmileldir, binâenaleyh ilimde Türkçülük olamaz. Fakat felsefe, ilme müstenit olmakla beraber, ilmî düşünüşten başka türlü bir düşünüş tarzıdır. Felsefenin objektif ve müspet unvânlarını alabilmesi, ancak bu sıfatları hâiz olan ilimlere uygun olması sâyesindedir. İlmin nefyettiği hükümleri felsefe ispat edemez; ilmin ispat ettiği hakikatleri felsefe nefyedemez. Felsefe, ilme karşı bu iki kayıt ile mukayyet olmakla beraber bunların hâricinde tamamıyla hürdür. Felsefe, ilimle tenakuza düşmemek şartıyla ruhumuz için daha ümitli, daha vecitli, daha teselli verici, daha çok saadet bahşedici, büsbütün yeni ve orijinal faraziyeleri meydana atabilir. Zaten, felsefenin vazifesi bu gibi faraziyeleri ve görüşleri arayıp bulmaktır. Bir felsefenin kıymeti bir taraftan müspet ilimlerle hem-ahenk olmasının derecesiyle, diğer cihetten ruhlara büyük ümitler, vecitler, teselliler ve saadetler vermesiyle ölçülür. Demek ki felsefenin bir safhası objektif, diğer safhası sübjektiftir. Binâenaleyh, felsefe ilim gibi beynelmilel olmaya mecbûr değildir, millî de olabilir. Bundan dolayıdır ki her milletin kendisine göre bir felsefesi vardır, yine bundan dolayıdır ki ahlâkta, bedîiyâtta, iktisatta olduğu gibi, felsefede de Türkçülük olabilir.

Felsefe, maddî ihtiyaçların iktizâ ve icbâr etmediği, menfaatsiz ve garazsız, hasbî bir düşünüştür. Bu nev'i düşünüşe "spekülasyon" nâmı verilir. Biz buna Türkçede "muâkale" ismini veriyoruz. Bir millet muhârebelerden kurtulmadıkça ve iktisâdî bir refaha nâil olmadıkça içinde muâkale yapacak fertler yetişemez. Çünkü muâkale yalnız düşünmek için düşünmektir. Hâlbuki bin türlü derdi olan bir millet, yaşamak için, kendini müdafaa etmek için, hattâ yemek ve içmek için düşünmeye mecbûrdur. "Düşünmek için düşünmek", ancak bu hayatî düşünüş ihtiyaçlarından kurtulmuş olan ve çalışmadan yaşayabilen insanlara nasip olabilir. Türkler, şimdiye kadar böyle bir huzur ve istirahata nâil olamadıkları için, içlerinde hayatını muâkaleye vakfedebilecek az adam yetişebildi. Bunlar da düşünüş yollarını bilmediklerinden mefkûrelerini iyi idâre edemediler, ekseriyetle dervişlik ve kalenderlik çıkmazlarına saptılar.

Türkler arasında şimdiye kadar az feylesof yetişmesini, Türklerin muâkaleye istidatsız olduklarına hamletmemelidir. Bu azlık, Türklerin henüz müspet ilimlerce, huzur ve istirahatça muâkaleyi mümkün kılacak bir seviyeye yükselmemeleriyle izah olunursa daha doğru olur.

Maamâfih Türklerin felsefece geri kalmaları, yalnız yüksek felsefe nokta-i nazarından doğru olabilir. Halk felsefesi nokta-i nazarından Türkler, bütün milletlerden daha yüksektirler.

Rostand adlı bir Fransız feylesofu diyor ki "Bir kumandan için, karşısındaki düşman ordusunun ne kadar askeri, ne kadar silâh ve mühimmatı olduğunu bilmek çok faydalıdır, fakat onun için bunlardan daha çok faydalı bir şey daha vardır ki o da karşısındaki düşman ordusunun felsefesini bilmektir."

Filhakika iki ordu ve iki millet birbiriyle savaşırken, birisinin galip diğerinin mağlûp olmasını intaç eden en başlıca âmiller, iki tarafın felsefeleridir. Ferdî hayatı vatanın istiklâlinden, şahsî menfaati nâmus ve vazifeden daha kıymetli gören bir ordu mutlaka mağlûp olur. Bunun aksi bir felsefeye mâlik olan bir ordu ise mutlaka galebe çalar. O hâlde halk felsefesi itibarıyla Yunanlılarla İngilizler mi daha yüksektir, yoksa Türkler mi daha yücedir? Bu sualin cevabını verecek Çanakkale muhârebeleriyle Anadolu muhârebeleridir. Türkleri bu iki muhârebede de galip kılan maddî kuvvetleri değildi, ruhlarında hükümran bulunan millî felsefeleriydi.

Türkler, maddî silâhların ma'nevî kuvvetleri hükümsüz bıraktığı son asra gelinceye kadar, Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da bütün milletleri yenmişler, tabiiyetleri altına almışlardı. Demek ki Türk felsefesi, bu milletlere ait felsefelerin hepsinden daha yüksekti. Bugün de öyledir. Yalnız şu var ki bugün maddî medeniyet nokta-i nazarından ve maddî silâhlar dolayısıyla Avrupalı milletlerden gerideyiz. Medeniyetçe onlara müsâvî olduğumuz gün hiç şüphesiz cihân hegemonyası yine bize geçecektir. Mondros'ta esir bulunduğumuz zaman, orada kamp kumandanı olan bir İngiliz şu sözleri söylemişti: "Türkler istikbalde yine cihângir olacaklardır."

Görülüyor ki Türklerde yüksek felsefe terakki etmemiş olmakla beraber, halk felsefesi gayet yüksektir. İşte felsefî Türkçülük, Türk halkındaki bu millî felsefeyi arayıp meydana çıkarmaktır.

Ey bugünün Türkçü genci! Bütün bu işlerin yapılması asırlardan beri seni bekliyor.

Notlar

BİRİNCİ KISIM: TÜRKÇÜLÜĞÜN MÂHİYETİ

Türkçülüğün Tarihi

1 Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda Türk hayatından ya da Türklerden esinlenerek yapılmış eserler ve Türk eserlerine düşkünlük modası.

2 Alphonse de Lamartin (1790-1869): Fransız şair, yazar ve politikacı. Romantizmin temsilcilerindendir. Doğu gezisiyle ilgili notları da yayımlandı.

3 Auguste Comte (1798-1857): "Sosyoloji" terimini ilk kez kullanan Fransız bilim adamı.

4 Pierre Laffitte (1823-1903): Fransız düşünür ve bilim adamı. Auguste Comte'un öğrencisi ve izleyicisi. *Türkçülüğün Esasları*'nın yeni harfli bazı basımlarında ad benzerliği ve dikkatsizlik sonucu La Fayette okunmuştur [ed. n.].

5 Mehmed Emin Âlî Paşa (1814-1871): Hâriciye nazırlığı (1846), sadrazamlık (1852), İzmir ve Bursa valiliklerinde bulundu. Islahat Fermanı'nı neşretti. Reşîd Paşa'dan sonra Tanzîmât'ın en önemli devlet adamı.

6 Charles Mismer, Âlî Paşa'nın tercümanlığını yaparken diğer yandan da *La Turquie*'de yazılar yayımlıyordu.

7 Pierre Loti (asıl adı Julien Viaud, 1850-1923): Fransız yazar. Türkiye'yle ilgili eserleri ve Türk dostu oluşu ile tanınmıştır.

8 Claude Farrere (1876-1957): Türk dostu Fransız edebiyatçı.

9 Joseph Deguignes (1721-1800): Kraliyet Kütüphânesi Sekreteri (1745), Academie des Inscriptions et Belles üyesi (1757) ve Louvre'da İlkçağ eserleri sorumlu müdürü oldu. Sinolojinin kurucularındandır.

10 Hüseyin Cahit [Yalçın], Joseph Deguignes'in ünlü eserini, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Tatarların Tarihi* adıyla 1923-1925 yılları arasında sekiz cilt hâlinde çevirerek yayımladı.

11 III. Selim (hd.: 1789-1807): Osmanlı padişahı.

12 Arthur Lumley Davids'in (1811-1832) ölümünden üç ay önce yayımladığı Osmanlı Türkçesi grameri, annesi Sarah Davids tarafından Fransızcaya çevrildi: *Kitâbü'l-İlmi'n-Nâfi' fî Tahsîli Sarf ve Nahv-i Türkî* (Londra, 1836). Eserin üçte birini oluşturan girişte, Türk dili ve kültürü etraflı ve ilmî bir şekilde ortaya konur (I-LXXIX).

13 II. Mahmud (hd.: 1808-1839): Osmanlı padişahı.

14 Sultan Abdülaziz (hd.: 1861-1876): Osmanlı padişahı.

15 II. Abdülhamid (hd.: 1876-1909): Osmanlı padişahı.

16 Fransız Akademisi model alınarak 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş, ders kitapları hazırlamak ve çeviri faaliyetlerinde bulunmakla vazifelendirilmiş, ancak bu teşebbüs sonuçsuz kalarak 11 yıl sonra kapatılmıştır.

17 Ahmed Vefik Paşa (1813?-1891): Tanzîmât dönemi devlet adamı, tiyatrocu, Türkolog ve lugâtçı.

18 Ebulgazi Bahadır Han'ın Doğu Türkçesiyle yazdığı eser: *Şecere-i Türkî*, [İstanbul, Tasvir-i Efkâr Matbaası], ty, 152 s.

19 İki bölüm hâlinde tertip edilen sözlüğün ilk kısmı kökeni Arapça ve Farsça olmayan kelimeleri, ikinci kısmı Arapça ve Farsça kelimeleri içerir. İlk baskısı 1876'da (genişletilmiş bs. 1890) yapılan sözlüğün yeni harflerle yayımı: Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî* (haz. Recep Toparlı), Ankara, 2000.

20 Süleyman Paşa (öl. 1892): Osmanlı komutanı. Dil ve tarih konularında eserleri ve şiirleri vardır.

21 "Çin menbaları" denilen eser, Poitire'nin Çin tarihidir (*Târîh-i Âlem*, İstanbul, 1327, s. 2).

22 Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın askerî okullarda okutulması için Süleyman Paşa'ya hazırlattığı bu eser üç bölüm olarak tasarlanmış, ancak İlk Çağ bölümü yayımlanabilmiştir (İstanbul, 1293). Diğer bölümlerin yazımı için ömrü vefa etmeyen Süleyman Paşa, Türk tarihi için özellikle Deguignes'in *Hunlar Tarihi*, Raymond'un *Tatar Tarihi* ve Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türkî*'sinden yararlanır.

23 *Târîh-i Âlem*, s. 4.

24 Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895): Osmanlı devlet adamı, tarihçi, hukukçu. *Târîh-i Cevdet* (12 cilt, 1885-1892) en tanınmış eseridir.

25 Ahmed Cevdet Paşa'nın Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa ile hazırladığı ve Encümen-i Dâniş'in ilk kitabı olarak yayımlanan Türkçenin gramer kitabı. Yarım yüzyıl okullarda ders kitabı oldu. (yb. Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, *Kavâid-i Osmâniyye*, haz.: Nevzat Özkan, Ankara, 2000).

26 Tam adı *İlm-i Sarf-ı Türkî* olan eser Cemiyet-i Tedrîsiye için hazırlanarak 1876'da yayımlandı (bu ikinci baskıdır). 64 sayfalık çalışma Türkçenin yapı bilgisini ele alır.

27 Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Türkiye* adlı birçok kez basılmış olan küçük bir kitabı da bulunmaktadır. (İst., 1875).

28 *Talim-i Edebiyat* (1879, 1882, 1914 tarihlerinde üç kez basılmıştır).

29 Bu mektubun aslı ve Recaizâde'nin cevapları için bkz: *Türk Yurdu*, 1330, C. 4, , sene: 7 (1330), s. 2238-2239 ve *Hürriyet-i Fikriye Mecmûası*, 10 Nisan 1330, no. 10, s. 319-321.

30 Bilinen en eski tarihli baskısı 1293/1876 olan söz konusu eser Süleyman Paşa'nın değil, Rıza Paşa'nındır. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. I, İstanbul, 1971, s. 363. Bu hata ilk defa Yusuf Akçuraoğlu tarafından tashih edildi: *Türk Yılı*, İstanbul, 1928.

31 Mirza Fethali Ahundzâde (1812-1878): 1850'den sonra yazdığı eserlerle Azerbaycan millî tiyatrosunun kurucusu oldu. Arap alfabesinin ıslahı ve Latin alfabesinin kabulü için çalışmalarda bulundu. Ruslara karşı millî uyanış hareketinin önemli ismidir.

32 İsmail Gaspıralı (1851-1914): 1872-1874'te bulunduğu Paris'te Jön Türkler'le ilişkiye geçerek Türkçülüğe destek veren Kırımlı gazeteci ve fikir adamı. 1883'te Türkçe-Rusça yayımlamaya başladığı *Tercüman*'la Türk birliğini savundu. Üzerinde yapılan ilk çalışma için bkz.: Cafer Seydahmet Kırımer, *Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik* (İstanbul, 1934). Son önemli çalışma: Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara, 1988.

33 Hüseyinzâde Ali [Turan] (1864-1941): Azerbaycan kökenli hekim ve siyâset adamı. İttihat ve Terakki içinde yer aldı. Azerbaycan'da millî devlet kuruluşunun öncülerindendir. Ali Merdan Topçubaşıyev ve Ahmed Agayev'le çıkardıkları *Hayat* dergisinde Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak konularını işleyen yazılarıyla Gökalp'a öncülük etti. "Turan" adlı manzûmeyi ilk o yazdı.

34 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı.

35 Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944): Hece vezniyle ve sade Türkçeyle yazdığı şiirlerle millî duygularını dile getirdi. Akçura ile Anadolu'da Millî Mücadele hareketine destek verdi. Millîleşme cereyânının edebiyatta kurucu kalemi sayılır. Hakkında son çalışma: Fethi Tevetoğlu, *Mehmed Emin Yurdakul: Hayatı, Eserleri* (Ankara, 1988). Şiirlerini Fevziye Abdullah Tansel yayımladı (Ankara, 1989).

36 Cemaleddîn Efganî (1838-1897): İstanbul'a geldiği 1870 yılından itibaren Türkçü, İslamcı ve Batıcı aydınları yazı ve sohbetleriyle etkiledi. Bkz. Hayreddin Karaman, "Efgânî, Cemaleddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, s. 456-466. Müstakil bir çalışma: Alâeddin Yalçınkaya, *Cemâleddin Efgani ve Türk Siyâset Hayatı Üzerindeki Etkileri* (İstanbul, 1991).

37 Muhammed Abduh (Mısır 1849-1905): İslâmın çağdaş yorumunu yaptı. İslâmın temel kaynaklardan yeniden ele alınması ve öze dönüşünü savundu. Düşünceleriyle Türkiye'de İslâmcılık akımını etkiledi. Abduh'un etkileri için bkz.: Elie Kedourie, *Afghani and Abduh: an essay on religious unbelief und political activism in modern Islam* (London, 1966).

38 Rızaeddin b. Fahreddin (1859-1936): Kazan Türklerindendir. İsmail Gaspıralı'nın "dilde, işte, fikirde birlik" ilkelerini yaymaya çalıştı. Orenburg'da *Şura* dergisini çıkardı (1908). 1922-1936 arası müftülük yaptı. Metinde Rızaeddin ismi, "Ziyaeddin" olarak geçiyordu, düzelttik. Geniş bilgi için bkz.: A. B. Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından Rizaeddin Fahreddinoğlu*, İstanbul, 1958.

39 David Léon Cahun (1841-1900): Fransız tarihçi ve yazar. Türk tarihiyle ilgili incelemeleri ve tarihsel romanları ile tanınmıştır.

40 Necip Asım Yazıksız (1861-1935): Türkoloji (Orhun Anıtları, *Atabetü'l-Hakâyık*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*) çalışmalarıyla Türkçülük akımına ve Türkçenin sadeleşmesine katkıda bulundu.

41 Necip Asım'dan sonra bu kitap, kurulan geniş bir komisyonun katkılarıyla genişletilerek basıldı: *Türk Tarihinin Ana Hatları: Methal Kısmı* (İstanbul, 1934).

42 Ahmet Cevdet Oran (1862-1935): Çıkardığı *İkdam* gazetesinden dolayı "İkdamcı Cevdet" olarak tanındı. *İkdam*'ın 1894'ten 1935'e kadar sahibi oldu. Türkçü yazarların toplandığı gazete, Millî Mücadele'ye destek verdi ve Türkçülük akımına uygun olarak sade dille yayımlandı. Ahmet Cevdet, İkdam Kütüphânesi adı altında bir dizi kitap da neşretti.

43 İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun, Ziya Gökalp'ın yarı yarıya kişiliğini borçlu olduğunu söylediği Emrullah Efendi (1858-1914), iki defa Maârif Nâzırı oldu. Maârifin ıslahı için ortaya attığı "Tuba Ağacı" nazariyesi, ölümünden sonra Gökalp tarafından müdafaa edildi.

44 Veled Çelebi İzbudak (1869-1953), Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Konya Mevlevihânesi şeyhliği vazifesini yürüttü. Millî Mücadele lehinde çalışmalarda bulundu. 1923-1943 arası milletvekili olan İzbudak, ölümüne kadar Türk Dili Kurumu'nda çalıştı. 12 ciltlik Türkçe sözlük dışında da çok sayıda Türk dili ve edebiyatı konulu yapıtlara imza attı. Nasreddin Hoca ile ilgili en etraflı ilk derleme onun imzasını taşır.

45 Fuad Köseraif (1872-1949): Askerî öğrenimini tamamladığı Almanya'dan dönüşünde Türkçü harekete katıldı. Dilde özleştirme konusundaki yazıları *Türk Derneği*, *Öz Dilimize Doğru* dergilerinde yayımlandı. Türkçedeki bütün yabancı kelimelerin atılması ve Türkçenin etimolojisi üzerinde yaptığı çalışmalarla etrafında reaksiyon meydana getirdi.

46 Ali Kemal (1869-1922): *Türk* gazetesini çıkardı. İttihat ve Terakki karşıtı yazıları ve Osmanlı Türkçesine karşı çıkan Türkçüleri tenkitleriyle tanındı. *Peyam* ve *Peyam-ı Sabah*'ın müdürlüğü ve başmuharrirliğini yürüttü.

47 Yusuf Akçura (1876-1935): Türkçülükle ilgili bütün aktivitelerde yer aldı. Atatürk'ün yakın çevresinde bulundu. Mısır'da *Türk* gazetesinde çıkan "Üç Tarz-ı Siyâset" makalesiyle Osmanlıcılık ve İslamcılığa karşı çıktı. bkz.: Feyzi Togay, *Yusuf Akçura* (İstanbul, 1944) ve François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er (İstanbul, 1966).

48 Türk Derneği kurucularından. Paris'te çıkan *Şûrâ-yı Ümmet*'in başmuharririydi.

49 Ahmet Ağaoğlu [Ahmed Agayef] (1869-1939): II. Meşrûtiyet'ten sonra İstanbul'a gelerek Türkçülük akımının önderliğini yaptı. İttihat ve Terakki'ye katıldı, Türk Ocağı'nın kuruluşunda yer aldı. 3 yıl Malta'da sürgün kaldı. Cumhuriyet'ten sonra milletvekili olarak çalışmalarını sürdürdü.

50 Ali Merdan Topçubaşıyev (1862-1934): Müslüman İttifakı Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı.

51 1908'de ilân edilen II. Meşrûtiyet.

52 6 Ocak 1909'da Fuat Raif Bey'in başkanlığında kurulan Türk Derneği beş yıl sürdü. 1911 yılından itibaren çıkmaya başlayan *Türk Derneği* mecmûasının toplam sayısı 7'dir (1911'de 6; 1912'de tek sayı). Geniş bilgi için bkz. Şevket Koçsoy, "Türk Millî Uyanışının Teşkîlâtlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmûası (1909-1913)", *Osmanlı*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

53 Pan-islâmizm ve Almanların bu fikre katkıları üzerine bkz. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton New Jersey, 1968; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul, 1992; M. Metin Hülagû, *Pan-İslamist Faaliyetler 1914-1918*, İstanbul, 1994.

54 *Hüsün ve Şiir* adıyla başlayan dergi, 9. sayıdan itibaren *Genç Kalemler* adını aldı. 1911-1912 arasında Nesimî Sarım'ın müdürlüğünde çıktı.

55 Ali Canip [Yöntem] (İstanbul 1887-1967), *Genç Kalemler* dergisinde başyazılar yazdı. Sade Türkçe konusunda polemiklerinde yabancı tamlamaların tasfiyesi ve İstanbul Türkçesinin esas alınması konusunu işledi. Türkçü derneklerde faaliyetlerini sürdürdü. Yazıları için bkz. haz. A. Sevgi, M. Özcan, *Ali Canip Yöntem'in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* (Konya 1995).

56 Selânik'te bulunan Beyaz Kule'nin yanındaki kahve, milliyetçilerin buluşma merkeziydi.

57 Gökalp, İstanbul'a geldiği sıralarda kaldığı akrabası Mirikâtibizâde Cemil Bey'in evinde cebinde bulunan istibdat aleyhtarı bir mektup dolayısıyla 10 ay Taşkışla'da yattı. Başlangıçta askerî hastane olarak inşa edilen, daha sonra kışla olarak kullanılan, günümüzde ise İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi olarak hizmet veren büyük bina.

58 Ziya Gökalp'ın "Beyazkule-4 Şubat 1326" notuyla yayımladığı bu manzûme için bkz.: *Ziya Gökalp Külliyatı-I. Şiirler ve Halk Masalları*, Haz.: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara, 1952, s. 4.

59 Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] (1870-1927): Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. Türk tarihi ve kültürünü işlediği hikâyeleri topladığı *Çağlayanlar* ve Orhun anıtlarını romanlaştırdığı *Gönül Hanım*'la Türkçülüğü hikâye ve romana taşıdı.

60 Söz konusu makale, *Türk Yurdu* C. 2, S. 24'e ek olarak verilen *Altun Armağan*'ın 21-31. sayfalarında yayımlandı.

61 Türk Yurdu Cemiyeti'nin 1911'de çıkarmaya başladığı, sonra Türk Ocağı tarafından devam ettirilen ve bugüne kadar devam eden dergi.

62 Halide Edip'in [Adıvar] kızların eğitimine milliyetçi bir bakış açısı getirdiği romanı (1912).

63 Hamdullah Suphi [Tannöver] (1885-1966): Yazar, devlet ve siyâset adamı. Türkçülük akımının öncülerindendir. Döneminin ateşli söylevcilerinden ve yazarlarından biriydi. Bu söylevleri *Dağ Yolu* (2 c., 1928) ve *Güne Bakan* (1929) adlı kitaplarda toplanmıştır. Ayrıca bkz.: Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara, 1986.
64 Nâzım Hikmet.
65 Müfide Ferit Tek (1892-1971): Yazar. Türkçülük hareketine katıldı. *Aydemir* (1918) ve *Affolunmayan Günah* (1933) romanlarıyla tanındı.
66 Kemaleddin Bey (1870-1927): Kemaleddin okulu diye adlandırılan millî mimarinin kurucusudur. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde verdiği teorik mimarî dersleriyle ulusal mimarînin takibçilerini yetiştirdi. Çalışmaları için bkz. Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi* (Ankara, 1981).

Türkçülük Nedir?
67 Leonce Manouvrier (1850-1927): Fransız tıp ve antropoloji bilgini.
67a Cümlenin sonunda sözün gelişine uygun olarak "zümredir" olmalıydı.
68 Camille Julian (1859-1933): Fransız tarihçisi.
69 Antoine Meillet (Fransa 1866-1936): Dil olgularının toplumsal niteliğini ortaya koyan çalışmalarıyla tanındı.

Türkçülük ve Turancılık
70 Gaziantep'in Yavuzeli ilçesi sınırları içinde yerleşim alanı.
71 Selçuklular döneminde Türkmenistan'ın güneyine başlıca 10 boy hâlinde yerleşmiş Oğuz topluluğu.
72 *Dede Korkud Kitâbı [Kitâb-ı Dedem Korkud]*.
73 Hun Devleti (Kun Devleti)
74 M.S. 209-174 arasında başında bulunduğu Hun Devleti'ni büyük Kuzey Asya İmparatorluğu hâline getirdi.

Hars ve Medeniyet
75 Ebu Nasr Muhammed Fârâbî (870-950): Türk asıllı filozof. *Mûsîka'l-kebîr, Kitâbu İhsâi'l-ikaat, Kitâbu fi'l-ikaat* ve *İhsâu'l-ulûm* isimli eserleriyle Yunan musiki nazariyesini geliştirerek zenginleştirdi. Söz konusu eserler, George Farmer tarafından İngilizceye çevrildi: *al-Fârâbi's Arabic-Latin Writings on Music*, Glasgow, 1934.
76 Kânî Ebubekir Efendi (1712-1791): Dîvân kâtipliği vazifesinde bulundu. *Dîvân*'ı, hezeliyâtı ve letâifiyle meşhur oldu.
77 Seyyid Osman Sürûrî (1752-1814): Kadılık görevinde bulundu. Tarih düşürücülüğü ve alaylı kıt'alarıyla ünlendi.
78 Câhiz (776?-870): *Menâkıbu Cundi'l-Hifâfe ve Fezâilu'l-Etrâk* isimli eseriyle İslâm dünyasında Türkler hakkında bilgi veren ilk kitabın müellifi. Söz konusu eseri Ramazan Şeşen çevirerek yayımladı: *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fazîletleri*, İstanbul, 1988 (2. bs.).
79 Nadir Şah (1688-1747), 1729 da II Tahmasb'ı Safevî tahtına çıkardı. Daha sonra onu uzaklaştırarak Afşar hânedanlığını kurdu.
80 Râgıb Paşa'nın (1699-1763) çoğu müşahedelerine dayanan I. Mahmud-Nadir Şah dönemi Osmanlı-İran münasebetlerini anlattığı eser: Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları. 1176/1763*; haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2003.
81 Şah İsmail (1487-1524): Safevî hükümdarı. Safeviyye tarikatına dayanarak İran'da güçlü bir devlet kurdu.
82 Cüneyd-i Safevî (ö. 1460): Safeviyye tarikatını devlete dönüştürmek için çaba gösterdi.
83 1917-1923 arasında Türk Ocağı'nın haftalık çıkardığı dergi. "En Eski Türk Devleti" başlığı altında çıkan yazılar 1918'de derginin 33-35, 39. sayılarında yayımlandı.
84 Theodule Ribot (1839-1916): Fransız filozof ve ruhbilimcisi. Mustafa Şekip Tunç, onun iki eserini *Hissiyât Ruhiyâtı* (İstanbul, 1927) ve *Yaratıcı Muhayyele* (İstanbul, 1932) adıyla çevirdi.
85 Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918).

Halka Doğru

86 Celal Sahir'in [Erozan] müdürlüğünde 11 Nisan 1329/1913-Nisan 1330/1914 arasında 52 sayı çıktı.
87 Halka Doğru Cemiyeti'nin yayın organı olarak Doktor Nâzım ve Vali Rahmi Bey'in müdürlüğünde 1 Şubat 1335/1919'da çıkmaya başlayan ve ancak 8 sayı süren 15 günlük dergi.
88 Halk inanışları ve sözlü edebiyat için kullanılan "tandırnâme", Gökalp'ın *Küçük Mecmûa*'nın 24. sayısında (20 Teşrîn-i sanî 1922) "Tandırnâme" başlıklı bir yazısında ayrıca incelenmiştir.
89 Esnafın kendi arasında tatil günlerinde rutin olarak tertip ettiği toplantılar. Sonradan halk arasında da bu tür kır eğlencelerine bu ve benzeri adlar verilmiştir. Ziya Gökalp ileride sayfa altında bir not ile kelimeyi açıklamaktadır: s. 232.
90 Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837): Rus şair, oyun yazarı, romancı ve hikâyeci.
91 Dante Alighieri (1265-1321): *İlâhî Komedi*si ile ünlü İtalyan şair.
92 Francesco Petrarca (1304-1374): İtalyan ozan ve düşünür. Hümanizm akımının öncülerindendir.
93 Jean Jacque Rousseau (1712-1778): Fransız düşünür ve siyâset kuramcı. Görüşleriyle 1789 Fransız Devrimi'ne esin kaynağı oldu.
94 Johann Wolfgang Goethe (1749-1832): Alman şair, tiyatro yazarı ve romancı.
95 Friedrich von Schiller (1759-1805): Alman şair, tiyatro yazarı ve estetikçi.
96 Gabriele d'Annunzio (1863-1938): Mussolini döneminde takib edilen düşünceyi eylemleri ve şiirleriyle destekledi.
97 Yorgi Anderya Boşo (1876-1929): Osmanlı idaresi aleyhinde Yunan Makedonya İhtilal Teşkîlâtı üyesi olarak çalışmaktan üç yıla mahkûm oldu. Daha sonra Meclis-i Mebusan'a Serfice mebusu olarak katıldı. "Ben ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım!" sözüyle meşhur oldu.

Garba Doğru

98 Kuzey Amerika Kızılderilileri (Amerika Yerlileri).
99 Hippokrates (MÖ. 460-377), İslâm dünyasında Bokrat adıyla tanınan Yunanlı hekim. Eski Çağ tıbbına tedavi yöntemleri ve hekimlik anlayışıyla yön verdi. Tıbbın babası kabul edilir.
100 Galenos (129-199), İslâm dünyasında Calinus adıyla tanınan Yunanlı hekim ve filozof. Anatomi biliminin gelişmesinde katkıda bulundu.
101 *Ahlâk-ı Nâsırî*, Nasîrüddîn Muhammed Tûsî'nin (ö. 1273) Miskeveyh'in Arapça *Kitâbu't-Tahâre*'sinden Farsçaya ilâvelerle yaptığı tercümedir. *Ahlâk-ı Celâlî*, Celâlüddîn Muhammed Devvânî'nin (ö. 1502) *Levâmiu'l-işrâk fî Mekârimi'l-ahlâk* isimli eserinin kısa adıdır. *Ahlâk-ı Alâî*, ise (bs. Mısır-Bulak, 1833), Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 1571) son iki ahlâk kitabından yararlanarak kaleme aldığı Türkçe eseridir. Bkz. Agâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1963, s. 89-115.
101a Cümlenin gelişine göre fiil olumlu olmalıydı.

Tarihî Maddecilik ve İçtimâî Mefkûrecilik

102 Henri Maudsley (1835-1918): İngiliz psikiyatr.
103 Bkz.: *Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri*, (*Kitaplar 1*, YKY), s. 316, not: 10.
104 Théodule Armand Ribot (1839-1916): Deneysel psikoloji üzerine incelemeleriyle tanınan Fransız bilim adamı ve düşünürü.
105 William James (1842-1910): ABD'li filozof ve tıp bilgini. Pragmatizmin kurucularındandır.
106 Haral Höffding (1843-1931): Danimarkalı filozof. Ahlâkın evrimci ve teolojik düşüncelerden kaynaklanan ilkelerini açıklamaya çalıştı.
107 Henri Bergson (1859-1941): Fransız filozof. Sezgiciliğin kurucusudur.
108 Pierre Janet (1859-1947): Fransız psikolog ve nörolog. Çağdaş nevroz kuramının öncülerindendir.
109 Alfred Binet (1857-1911): Fransız psikolog. Zekâ testlerinin yaratıcısıdır.
110 Frederic-Guillaume Paulhan (1856-1931): Fransız pisikolog ve filozof.
111 "Ma'şerî tere'i" Ziya Gökalp'ın "collective représantion" (kolektif tasarım) karşılığı olarak türettiği bir terimdir. *Türkçülüğün Esasları*'nı basıma hazırlayan ya da bu eserden yararlanan birçok araştırmacı "tere'i" kelimesini "ter'î" şeklinde okumuştur [ed. n.].
112 Meşrûtiyet'ten sonra Arnavut aydınları arasında başlayan Başkımi (Beraberlik) hareketi. Arnavutça eğitim veren okulların açılması ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmak başlıca hedefleriydi.

113 Arnavutluk'ta Şkumpi ırmağının güneyinde bulunanlara verilen ad. Kuzeyde kalanlara "Gega" denir.
114 Friedrich List (1786-1846): Alman ekonomist. Serbest ticarete karşı çıkarak himayeci iktisadı savundu.

Millî Tesânüdü Kuvvetlendirmek
115 Sonradan eklenmiştir. [ed. n.]
116 Osman Hamdi Bey (İstanbul 1842-1910): Türk müzeciliği ve arkeolojisinin kurucusu, Türk resim sanatının önde gelen temsilcisi.

Hars ve Tehzîb
117 Halil Ethem Bey (1861-1938): Tarihçi, arkeolog, müzeci.
118 Matthew Arnold (İngiltere 1822-1888): Şair, ahlâkçı, eleştirmen.
119 Şinasi'nin söyleyişiyle aktarılan bu mısra ve diğer açıklamalar için bkz.: *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak, (Kitaplar 1)*, s. 88, not: 29.

İKİNCİ KISIM: TÜRKÇÜLÜĞÜN PROGRAMI
Türkçüler ve Fesahatçılar
120 Burada "gönül" anlamındaki "dil" ile Türkçe "dil" arasındaki karışıklığa işaret edilmektedir.

Sigalar, Edatlar, Terkîbler
121 Burada ele alınan konuların sırasına bakılarak ve ikinci sıradaki konuya sıra sayısı verildiği göz önüne alınarak 1 ve 3 sıra sayısı da kullanılmıştır [ed. n.].
122 Fuat Raif Kösearif (1872-1949): Dilde tasviyeciliği savunan Türkçülerdendir. Ziya Gökalp ile bu konularda tartışmıştır.

Yeni Türkçenin Harslaştırılması ve Tehzîbi
123 gallicisme: Kurallara aykırı olduğu hâlde tutmuş bulunan söz.
124 Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek'in destanlarını içeren dört büyük ciltten meydana gelen külliyatının Türkiye'de düzyazı çeviri özeti ilk kez Abdülkadir İnan tarafından yayımlandı: *Manas Destanı*, İstanbul, 1972. Sonraki yıllarda Emine Gürsoy Naskali (1995), Naciye Yıldız (1995) ve Tuncer Gülensoy (2002) metni manzum olarak yayımladılar.
124a Bugünkü kullanıma göre cümlenin yüklemi olumlu olmalıydı.

Türklerde Bediî Zevk
125 Çin'in Uygur Özerk bölgesinin merkez şehri.
126 Bağdat'ta 868-905 arasında hüküm süren Türk hânedanı.
127 Mısır, Suriye ve Filistin'de 935-969 yılları arasında hüküm süren Türk hânedanı.
128 Fransız psikolog ve sosyolog. Sosyolojiye dâir yapıtını Hilmi Ziya Ülken, *İçtimâîyât Hakkında İbtidaî Malûmât* (1924) ve deneysel psikolojiyle ilgili eserini Kâzım Nami Duru, *Tecrübî Psikoloji* (1928) adıyla çevirdi.

Millî Vezin
129 *Dîvânü Lugāti't-Türk.*
130 Ali Şir Nevâî (Herat 1441-1501), Çağatay Türkçesinin kurucusu ve edebiyatının en büyük temsilcisi. *Mîzânu'l-evzân* adlı eseriyle Türkçede kullanılan vezinleri bir araya getirdi.
131 Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa (1426-1497), divan şairi, devlet adamı.
132 Ahmed Yesevî (ö. 1166), Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî hayatında geniş tesirler icrâ eden Yeseviyye tarikatının kurucusu.
133 13. yüzyıl.
134 Kaygusuz Abdal (14-15. yüzyıl).
134 17. yüzyıl âşıklarından.
136 19. yüzyıl âşıklarından.
137 17. yüzyıl âşıklarından.

Edebiyatımızın Tahrîs ve Tehzîbi

138 M.Ö. 9. yüzyılda yaşadığı sanılan, *İlyada* ve *Odysseia* destanlarını derlediği varsayılan Yunanlı şair.
139 Publius Maro Vergilius (M.Ö. 70-M.Ö. 19): Latin destanı *Aeneis*'i yazan şair.
140 17. yüzyıl âşıklarından.

Millî Musiki

141 "Musikar", "gagasındaki delikler rüzgâr estikçe türlü sesler çıktığına inanılan bir masal kuşu" ve "mıskal da denen bir müzik âleti" anlamlarına gelmektedir. Burada ise "müzisyen, müzikolog" anlamında kullanılmıştır.

Sâir Sanatlarımız

142 Adam Smith (1723-1790): İskoç iktisatçı. Ekonomide liberalizmi savundu.

Vatanî Ahlâk

143 *Dîvânü Lugâti't-Türk.*
143a Cümlenin kuruluşu gereği yüklemi olumlu olmalıydı.
143b Bu cümlenin yüklemi de olumlu olmalıydı.

Aile Ahlâkı

144 *Dede Korkud Kitabı*'ndan alınan bu adların son okunuş biçimleri için Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in *Dede Korkut Oğuznameleri* (İstanbul, 2001) adlı çalışması esas alındı.
145 *Türk Töresi*, bu cildin 89-164. sayfaları arasında yer almaktadır.
146 Orijinal metinde "ev" yazılı. "Od" olarak düzeltildi.

Rehtî Ahlâk

147 Bkz.: Bu ciltte *Türkçülüğün Esasları*, (*Kitaplar 1*), s. 296, not: 101.
148 Bu hikâye, Hamdullah Kazvinî'nin tarihinden iktibâs edilmiştir: *Ahlâk-ı Alâî*, Mısır-Bulak 1833, C. 2, s. 23-24,

Medenî Ahlâk ve Şahsî Ahlâk

149 İsra 17/70.
150 Bkz.: not: 145

Beynelmilel Ahlâk

151 Ekleme sonradan yapıldı [ed. n.].

Dinî Türkçülük

152 İmâmı Azam Ebu Hanife (699-769), dört sünnî imamdan biri.
153 Süleyman Çelebi'nin (Bursa 1352-1422) *Vesîletü'n-necât* adlı manzum eseri.

İktisadî Türkçülük

154 Mukan Han (ö. 572) Göktürk Devleti'ni kuran Bumın'ın ikinci oğlu. Avar devletini yıktı. Devlet en parlak dönemini onun döneminde yaşadı.
155 Gökalp'ın Kazan Han'ın eşi Borla Hatun'a dayandırdığı bu sözler, Dirse Han'ın hanımına aittir. Bkz.: Tezcan-Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, s. 42.
156 John Ray hakkında bilgi bulunamadı.
157 Friedrich List (1789-1846): Alman iktisatçı. Klâsik İngiliz Okulu'nun görüşlerine karşı çıkarak sanayileşmekte olan ülkelerin ulusal pazarlarını korumaları gerektiğini savundu.
158 19. yy'da İngiltere'ye serbest değişim sistemini benimseten Manchester'li fabrikatörler grubu.

Siyâsî Türkçülük

159 Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) / Cumhuriyet Halk Partisi (CHP).
160 İmanla ilgili konuların tümü.
161 Doktrinini kelaâmcı Maturidî'nin (ö.944) şekillendirdiği dinin inanç sistemi.
162 İmâm-ı A'zam Ebu Hanife'nin ibâdet ve hukuk yorumuna bağlananların mezhebi.

DOĞRU YOL

Hâkimiyet-i Milliye
ve
Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri

Hazırlayan:
M. SABRİ KOZ

ضیا کوك آلب

دوغرو یول

حاکمیت ملیه

و

عمده‌لرك تصنیف ، تحلیل وتفسیری

آنقره : مطبوعات واستخبارات مطبعه‌سی

١٣٣٩

Ziya Gökalp

Doğru Yol

Hâkimiyet-i Milliye
ve
Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri

Ankara: Matbûât ve İstihbârât Matbaası
1339

Sunuş

Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri [1339 (1923)], "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gâzî Mustafa Kemal" imzasıyla yayımlanmış olan *"Halk Fırkası'na İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Umdeleri"* başlığı altında yayımlanmış seçim bildirgesi üzerine kaleme alınmış bir "sınıflandırma, çözümleme ve yorumlama" denemesidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Nisan 1923'te aldığı seçim kararı üzerine Mustafa Kemal'in liderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin "reis"i sıfatıyla imzaladığı bu bildirge, kurulacak olan Halk Fırkası'nın da "Dokuz Umde" hâlinde özetlenmiş programı hükmündedir.

Gazetelerde yayımlanan ve tek yaprak hâlinde basılarak halka dağıtılan 8 Nisan 1923 tarihli bu bildirgede (İstanbul'da basılmış örneklerden birinin tıpkıbasımı 315. sayfada), maddelere geçilmeden önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurduğu hükümetten, 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verildiğinden, önümüzdeki dönemde siyâsî antlaşmalarla sulhun sağlanacağı ve bunun ardından da iktisâdî önlemler alınmasına geçileceğinden, ikinci dönemde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüşeceği ve umdelerin oluşturulmasında İzmir İktisad Kongresi'nde alınan kararların da göz önünde tutulduğu gibi düşüncelerden söz edilen kısa bir giriş de bulunmaktadır.

Önemine binaen bu girişin ilk paragrafını buraya aktarıyorum:

"Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığımız salâhiyet-i mutlaka ile ictimâ' eden 'Türkiye Büyük Millet Meclisi' hâkimiyet-i milliye esâsâtına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkîl etti"[1]

Doğru Yol, daha önce Enver Behnan Şapolyo tarafından bir giriş eşliğinde, Ziya Gökalp'ın *Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün, Küçük Mecmûa* gibi yayın organlarında yayımlanmış yazılarından derlenen *Fırka Nedir?* adlı küçük derlemede yer almıştır[2]. Kitapçık, Müjgân Cunbur'un hazırladığı *Yeni Hayat* adlı şiir kitabının sonunda[3] da yayımlanmış bulunmaktadır.

Bu kez *Dokuz Umde*'nin tek yaprak halinde basılmış asıl metniyle karşılaştırılıp Ziya Gökalp'ın alıntıladığı metindeki farklılıklara işaret edilerek ve Tarık Zafer

Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952* (İstanbul, 1952) kitabındaki metne göndermeler yapılarak yayımlanmaktadır. Ziya Gökalp'ın alıntıladığı yerleri farklı bir yazı ile göstermiş bulunuyoruz.

"Doğru Yol..." kitapçığı, partileşme aşamasına gelmiş bir siyasî grubun, bir genel seçim öncesinde yayımladığı "ilkeler"i daha geniş kitlelere biraz daha ayrıntılı olarak anlatmak gayesiyle kaleme alınmış önemli bir belgedir.

M. Sabri Koz

Halk Fırkası Umdelerinin Tahlîl ve Tasnîfiyle Siyâsî Umdelerinin Tefsîri

Müdafaa-i Hukuk Fırkası[4], son zamanda "Halk Fırkası"[5] nâmını alarak programını ilân etti. Bu program Dokuz Umde'de[6] icmâl edilmiştir; fakat maddeler tahlîl olunursa, görülür ki bu program dokuz umdeyi değil, otuz sekiz umdeyi muhtevîdir. Umdelerin şerh ve tefsîri maksadıyla yazılan şu risâlede, bu umdelerin evvelâ basit umdelere tahlîlli, sâniyen husûsî mâhiyetleri itibarıyla tasnîf ve tertîbini daha faideli gördük. Programın basit umdeleri aşağıda görüldüğü vechile on iki kısma ayrılabilir:

Siyâsî umdeler, idârî umdeler, dinî umdeler, hukukî umdeler, adlî umdeler, iktisâdî umdeler, mâlî umdeler, nâfıaya müteallik umdeler, maârife müteallik umdeler, muâvenet-i ictimâiyeye müteallik umdeler, ictimâî siyâsete müteallik umdeler, askerî umdeler[7].

Siyâsî Umdeler

Siyâsî umdeler dâhilî ve hâricî siyâsetlere müteallik olmak üzere iki kısımdır:

1) Dâhilî Siyâset.- Halk Fırkası'nın dâhilî siyâsetindeki esas, milletin ferdî saltanattan âzâde olarak kendi kendini idâre etmesidir. "Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdâre usûlü halkın mukadderâtını bizzat ve bilfiil tedvîr etmesi esâsına müsteniddir. Milletin hakikî ve yegâne mümessili 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hâricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderât-ı milliyeye hâkim olamaz. Binâenaleyh, bilcümle kavânînin tanzîminde, her nev'i teşkîlâtta, idârenin, alelumum teferruâtında, terbiye-i umumiye ve iktisât hususâtında hâkimiyet-i milliye esasâtı dâhilinde hareket olunacaktır."[8]

Eski teşkîlâtımızda ise bu millî esaslar mevcut değildi. Meselâ, milletimizin adı bile ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi' bulunan başka milletler, Osmanlı unvânı altında birleşmekle beraber, kendi millî unvânlarını da açıkça söyleyebilirlerdi. Meselâ, bir Arap, "Tâbiiyetim

Osmanlı ise de milliyetim Arap'tır." diyebilirdi. Bir Arnavut da "Tâbiiyetim Osmanlı ise de milliyetim Arnavut' tur." demekte serbestti. Fakat, Türkler aynı düstûru kendi haklarında tatbîk edemezlerdi. "Tâbiiyette Osmanlı isek de milliyette Türk'üz." diyemezlerdi. Türkler yalnız "Osmanlıyız." diyebilirlerdi. Millî adlarını ağızlarına alacak olurlarsa Saray kuşkulanır, dini siyâsete âlet edenler kızar, Müslim ve Gayr-i müslim bütün Osmanlı milletleri gazetelere protesto yağdırırlardı. Türkler büyük bir esâret içinde idiler. Türk diline "Osmanlı dili", Türk edebiyatına "Osmanlı edebiyatı", hattâ Türk milletine "Osmanlı milleti" adlarını vermeye mecbûr edilmişlerdi. Müdafaa-i Hukuk Fırkası'nın Mütareke'den sonra yaptığı Hudâ-pesendâne mücâhedeler sâyesinde bugün yalnız husûsî sûrette lisanımıza, edebiyatımıza, milletimize de "Türk" adını vermekle kalmıyoruz, resmî ve kanûnî bir sûrette, hattâ devletimize, vatanımıza, hükümetimize de "Türk" adını vermekteyiz. İşte, millî hâkimiyetimizin en bâriz alâmeti budur.

Millî hâkimiyetimizin büyük bir tecellîsi de teşrî' salâhiyetinin hâricî kuvvetlerle tahdîd olunmamasıdır. Tam ve hakikî bir hâkimiyet ancak kendi kendini tahdîd edebilir. Bu hâle "tahdîd-i nefs" (autolimitation) nâmı verilir.

Her millet, kanûnlarını yaparken, fertlerin esasî ve gayr-i kābil-i nez' haklarını selb edecek[9] kanûnlar vaz' etmekten ictinâb ile mükelleftir. Fakat, bu ahlâkî mükellefiyeti ona hâricî bir kuvvet teklîf ve tahmîl edemez. O, sırf kendi ahlâkı ve vicdânının ve millî harsın irşâd ve tenvîriyle bu gibi ifrâtlardan kendi kendini men' eder. Bir kuvvetin kendi kendini tahdîd etmesi hürriyet ve istiklâline münâfî değildir. Bilakis, akıl ve mantık dâiresinde hareket ettiği için, fazla olarak ruhî bir hürriyet ve istiklâle de mâlik demektir. Akıl ve mantık, siyâsî hâkimiyetlerin fevkınde cihânşümûl bir hâkimiyete mâliktir. Bundan dolayıdır ki Alfred Fouillée[10] ismindeki feylesof, "mantık"a "hâkimler hâkimi" unvânını veriyor. Her hâkimiyet mantık karşısında ser-fürû etmek mecbûriyetindedir. Şu kadar var ki bu mecbûriyeti kendisine tahmîl eden yine kendisi bulunmalıdır; başka bir kuvvet olmamalıdır.

Eski Meşrûtiyetimizde ve ondan evvelki devirlerde bir kanûn yaparken, teşrîî hâkimiyetimizi tahdîd eden kendi akıl ve mantığımız değildi. Karşımızda birtakım hâricî kuvvetler vardı ki bizi istediğimiz sûrette kanûn yapmaktan men' ederlerdi. Bu kuvvetleri birer birer tetkik edelim:

1. Hâricî kapitülasyonlar nâmıyle birtakım imtiyâzlara mâlik bulunan ecnebîler;
2. Dâhilî kapitülasyonlar nâmıyla birtakım imtiyâzlara sahip bulunan gayr-i müslim cemaatler;
3. Saltanâtı nefsine hasr etmek isteyen Saray;
4. Dini siyâsete âlet etmek isteyen mürteciler.

İşte, kendisini imtiyâzlı addeden bu dört kuvvet, memleketimizde müsâvât-perverâne ve âdilâne kanûnlar yapabilmesine mâni oluyorlardı.

Halk Fırkası'nın programı, hâkimiyetin bilâ kayd ü şart millete ait olduğunu ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hâricinde hiçbir ferdin, hiçbir kuvvetin ve hiçbir makamın mukadderat-ı milliyeye hâkim olamayacağını"[11] ve "bilcümle kavânînin tanzîminde her nev'i teşkîlâtta, idârenin alelumûm teferruatında, terbiye-i umumiye ve iktisat hususâtında hâkimiyet-i milliye esâsâtı dâhilinde hareket olunacağı[12][nı][13]" ilân etmesinden anlıyoruz ki bundan böyle millî hâkimiyetimizi kanûnlar yaparken ve memleketi idâre ederken, "tahdîd-i nefs" kaidesinden, ta'bîr-i aherle milletimizin akıl ve irâdesinden başka hiçbir kuvvet tahdîd ve takyîd edemeyecektir. Saray hükümetine ve ferdî saltanata nihâyet verildiği için artık bu cihetten bir takyîde dûçâr olmak ihtimâli yoktur. Halk Fırkası'na dâhil olan bütün fertler, ferdî saltanâtın tekrar avdetine kan ve canları bahâsına mâni olmaya çalışmak üzre ahd ü misâk etmişlerdir. Bu ahd ü misâka hiyânet edenler millet nazarında ilelebet tel'în edilecektir. Çünkü bir memlekette saray hâkimse millet hâkim olamaz. Millet tamamıyla hâkimiyetini isti'mâl etmek isterse, artık saray kalamaz. Bâhusûs, bir ülkede sarayın an'aneleri millî an'anelerin tamamıyla zıddı ise, bu iki türlü hâkimiyetin beraber kalmasına imkân yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nun an'anesi biliyoruz ki kozmopolitliktir. Bu imparatorlukta Türk köylüsüne "raiyye" nâmı verilirdi ki bir nev'i "serf"ten başka bir şey değildi. Türk köylüsü silâh taşıyamazdı ve asker olamazdı, onun vazîfesi rençberlik ederek "dirlik sahipleri"ni israf ve safahat içinde yaşatmaktı. O zaman mukadderâta hâkim olan sınıf yalnız "mevkib-i hümâyun"a dâhil bulunan resmî fertlerdi. Bunlar "Osmanlılıkla geçinir" derlerdi. Yani bunlar ya ulûfeli ya dirlikli yahut arpalıklı kimseler olup müstehliklerden ibâretti. Müstahsil olan umum Türkler raiyye hâlinde bulunurlar, kozmopolit bir halîta olan mevkib-i hümâyun efrâdı ise, yalnız müstehlik olarak yaşarlardı. Daha doğrusu yalnız onlar yaşarlardı, Türk halkı yalnız onları yaşatmaya çalışırdı. Türkler için bu kadar tahkirkâr olan bu devir geçtikten sonra Tanzîmât Devri'nde bütün askerî mükellefiyet Türklerin omuzlarına tahmîl edildi. Bütün Türk gençleri Asya'nın, Avrupa'nın, Afrika'nın en ücrâ köşelerinde can vermeye mahkûm oldular. Sarayın israflarına lâzım olan en ağır vergiler bilhassa Türklerin omuzuna yüklendi. Türkler, "Osmanlı geldi" denildiği zaman düşman geliyor zannıyla tir tir titrerlerdi. Bugün bile hükümetle halkın biribirine iyi ısınamaması, o zamanki idârenin uğursuz bir neticesidir. Çünkü, memurların bir kısmı hâlâ o devrin terbiyesinden büsbütün kurtulamadılar. Hürriyet-i Şahsiye Kanûnu'nun[14] neşri bu memurların halka muhabbet ve hürmet göstermesini te'mîn maksadıyla yapıldı. Sarayın eski hükümet usûlünü bir kısım memurların rûhundan çıkarmak için, daima halkçılığı onlara aşılamak lâzımdır. Halk Fırkası'nın en ziyâde ehemmiyetle çalışacağı husus bu

meseledir. Bu ifâdelerden anlaşılıyor ki Türkiye'de Türk halkının selâmeti ve istikbâlde nâil olacağı terakkilerin ve tekâmüllerin husûlü ancak bir şarta bağlıdır. Bu şart da ferdî saltanatın memleketimizde bir daha avdet edememesidir. Ferdî saltanatı iadeye çalışanların "Hıyânet-i Vataniye Kanûnu"na[15] çarptırılması için yapılan kanûn maddesi bu maksadı temin ettiği gibi, umdeler arasındaki şu cümleler de bu gayeyi taht-ı te'mîne alıyor: "Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hâkimiyet ve hükümrânînin gayr-i kabil-i [terk ve][16] tecezzî ve ferâğ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikîsi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemic bulunduğuna dâir 1 Teşrîn-i sânî 1338[17] târihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâ-yetegayyer düstûrdur."[18]

2) Kuvvetlerin Tevhîdi Umdesi.- Halk Fırkası'nın programına temel olan umdelerden biri de, Teşkîlât-ı Esâsiye Kanûnu'nun[19] esasını teşkîl eden "tevhîd-i kuvvâ" maddesidir. Bu umdeye bazı kimseler itirâz ettiklerinden, bu noktanın tavzîhine lüzum vardır.

Bugün Avrupa ve Amerika milletlerinde, millî hâkimiyetin yalnız iki şekli vardır. Bunlardan biri, Amerika'ya mahsus olan reprezantatif[20] sistemidir; diğeri Avrupa'ya mahsus bulunan parlamentarizm[21] sistemidir. Birinci sisteme göre, kanûnen teşrî' kuvvetiyle icrâ' kuvveti birbirinden tamamıyla ayrılmıştır. İcrâ' kuvveti, meclise hiçbir kanûn lâyihası teklif edemez. Çünkü, kanûn teklif etmek salâhiyeti yalnız teşrî' kuvvetine aittir. Buna mukabil, teşrî' kuvveti de icrâ' kuvvetini kontrol edemez. Binâenaleyh, Amerika Meclisi, ne nâzırları istîzâha çekebilir ne de nâzır hakkında itimâd yahut adem-i itimâd reyi verebilir. Nâzırları ta'yîn etmek yahut azl etmek hakları münhasıran cumhurreisine aittir. İşte, kuvvetlerin tefrîki kaidesinin en müfrit şekli budur. Fakat kuvvetlerin bu tefrîkini hakikat zannetmemelidir. Bu tefrîk Kanûn-ı Esâsî'nin tasnî' ettiği zâhirî bir şekilden ibârettir. Hakikatte ve fiiliyât sahasında ise, Amerika'da da tamamıyla "kuvvetlerin tevhîdi" usûlü cârîdir. Zîrâ, her bir mecliste olduğu gibi, Amerika Meclisi'nde de fırkalar hâkimdir. Bir fırka intihâb zamanında ekseriyeti ihrâz etti mi evvelâ kendi muktedâsını cumhuriyete reis yapar; sâniyen, meclisin umumî reisini ve encümen reislerini tâlî muktedâlarından olmak üzre intihâb ettirir. Sâlisen, kabineyi kendi adamlarından teşkîl eder. Görülüyor ki Kanûn-ı Esâsî'nin ayırmış olduğu teşrî' ve icrâ kuvvetleri, fırka nizamnâmesi vasıtasıyla tamamıyla birleşmiştir. Kanûnen, icrâ kuvveti meclise kanûn lâyıhaları teklîf edemez. Fakat, icrâ kuvveti fırka râbıtasıyla, meclisteki ekseriyet grubuna merbût bulunduğu için, arzu ettiği bütün kanûn lâyıhalarını bu grubun mebusları vasıtasıyla mecliste teklîf ettirebilir. Buna mukabil, teşrî' kuvvetine mensup olan ekseriyet grubu da, husûsî ictimâlarında nâzırları ferden yahut heyetçe istizâha çekerek, haklarında itimâd ve adem-i itimâd reyleri verir. Grubun bu husûsî ictimâlarda verdiği karar, derhâl, cumhuriyet reisi tarafından

icrâ edilir. Çünkü, cumhuriyet reisi kendisini o makama getirmiş olan fırkasının kararlarını icrâ etmeye mecbûrdur. Görülüyor ki zâhirde, teşrî' ve icrâ kuvvetlerini birbirinden tamamıyla ayırmış olan reprezantatif sisteminde de, fiilen yalnız kuvvetlerin tevhîdi usûlü cârîdir. Amerika'da Kanûn-ı Esâsi'nin sarâhatine rağmen tevhîd-i kuvâ usûlünün cârî olması, bu usûlün tabiata ve şe'niyete daha muvâfık olduğunu göstermez mi?

Avrupa milletlerine mahsûs olan parlamentarizm sisteminde ise, Kanûn-ı Esâsî mucibince, icrâ kuvveti mecliste kanûn teklif etmek hakkına mâlik olduğu gibi, teşrî' kuvveti de kabineyi istizâha çekmek ve aleyhinde adem-i itimâd reyi vermek haklarına mâliktir. Demek ki parlamentarizm usûlünde bu iki kuvvet tamamıyla tefrîk edilmemiştir.

Yalnız, bu iki kuvvet arasında bir nev'i muvazenet husûle getirilmiştir ki buna "tevzîn-ı kuvâ" nâmı verilir. Tevzîn-i kuvânın esası şudur: Teşrî' kuvveti icrâ heyetini adem-i itimâd reyiyle ıskat edebilir, icrâ heyeti de hükümet reisinin fesih hakkındaki mutlak salâhiyetine istinâden, istediği zaman meclisi fesh edebilir. Bu iki salâhiyetin iki tarafta da tam olması, teşrî ve icrâ kuvvetleri arasında muvâzene husûle getirir. Meclisle kabine arasında ihtilâf zuhûrunda mutlaka iki taraftan biri haksız, diğeri haklıdır. Eğer, icrâ kuvveti sağlam kalmış ve meclis bozulmuşsa, icrâ kuvveti meclisi fesh ederek yeni intihâbâta başlar. Bilakis, kabine yoldan çıkmış ise, o zaman da meclis adem-i itimâdla kabineyi ıskāt ederek yeni bir kabinenin teşekkülüne sebep olur. Parlamentarizm taraftarları memleketin selâmetini bu iki kuvvetin tezâvününde görürler.

Fakat, birinci sistemdeki "tefrîk-i kuva" gibi, bu sistemdeki "tevzîn-i kuvâ" da zâhirî bir şekilden ibârettir. Zîrâ reprezantatif meşrûtiyette olduğu gibi, parlamenter meşrûtiyette de zâhirde memleketi idâre eden siyâsî müesseseler olduğu hâlde, hakikatte ve fiilen idâre eyleyen, siyâsî kuvvetler yani fırkalardır. Meclis ve kabine bir ekseriyet fırkasının elinde iken, gerek kabineyi ıskat eden ve gerek meclisi fesh eyleyen aynı kuvvettir. Yalnız, meclisteki ekseriyet grubu başka bir fırkadan, kabine de başka bir fırkadan olduğu zamanlardadır ki, müvâzene-i kuvvânın bir ehemmiyeti olabilir. Meselâ, bazen meclisteki akalliyet grubu birdenbire ekseriyet hâline inkılâb ederek, sâbık ekseriyet fırkasının evvelce kendisinden teşkîl ettiği kabine karşısında hasmâne bir vaziyet alabilir. Böyle bir anda, ya sâbık ekseriyet fırkası atik davranarak kabinesinin fesih salâhiyetiyle meclisi fesh ettirir, yahut, lâhik ekseriyet fırkası müsâraat göstererek meclisteki grubu vasıtasıyla kabineyi düşürerek yeni kabineyi kendisinden teşkîl ettirir. Bu sûrette, birbiriyle tevâzün ettirilmek istenen kuvvetler, teşrî' ve icrâ kuvvetleri değil, birbiriyle uğraşan iki fırkadan ibârettir.

Şimdi de, akalliyet fırkasının nasıl olup da birdenbire ekseriyet hâline geçmesinin sebebini arayalım. Memleketimizdeki tecrübeler gösteriyor ki akalliyetin birdenbire ekseriyet hâline geçmesi, muhâlif fırkalar gayr-i

memnun zümrelerin muvakkat ve menfî olarak bir koalisyon teşkîl etmesiyle husûle gelir. Alfred Fouillée[22] ismindeki Fransız feylesofu diyor ki böyle bir hâl vukuunda, kabine adem-i itimâd reyi karşısında kalsa bile mevkiinden çekilmemek vazifesiyle mükelleftir. Çünkü, kabineyi yeniden yapmaya muktedir olamayan bir ekseriyet, kabineyi yıkmak hakkına da mâlik değildir. Aralarında, program birliği ve teşkîlât vahdeti bulunmayan, yalnız yıkmak için birleşen bir gayr-i memnunlar koalisyonu, hiçbir zaman, hakikî bir kabine vücûda getiremez. Getirmek istese bile, böyle bir hükümete idârenin teslimi vatanı büyük tehlikelere atabilir. Binâenaleyh, hakikî bir ekseriyet mâhiyetinde bulunan sâbık ekseriyetin vücûda getirmiş olduğu kabine böyle menfî ve muvakkat bir kuvvete memleketin idâresini tevdi ederse, kendisi mes'ûldür. Hâlbuki, bu kabine, meclisten adem-i itimâd re'yine karşı, mevkiinde kalmak istediği takdîrde de, bir darbe-i hükümet yapmış olur.

Görülüyor ki muvazene-i kuvâ nâmı verilen kaide, en tehlikeli zamanlarda, kabineyi ya darbe-i hükümet icrâ etmeye, yahud bile bile memleketi tahribkâr kuvvetlere ve anarşiye teslim eylemeye icbâr eden muzır bir kaidedir. Bundan başka tevzîn-i kuvânın vücûda gelmesi için, icrâ kuvvetinin behemehâl, meclisin hâricinde bir makama istinâd ettirilmemesi îcâb eder. Avrupa'da ve Amerika'daki cumhurreislerinin İngiliz, İtalya ve Belçika krallarından ne farkı vardır? Bir hükümet reisi, mahdûd bir zaman için, intihâb tarîkiyle krallık makamına gelse bile yine kraldır. Binâenaleyh, ferdî bir makamı idâme eden Avrupa'da ve Amerika'da yalnız krallıklar değil, cumhuriyetler bile ferdî saltanatla millî hâkimiyetin bir halîtasından ibârettir. Millî hâkimiyet tam olarak yalnız tevhîd-i kuvâ esâsına istinâd eden Türkiye'de mevcuttur. Çünkü, Türkiye'de velâyet-i âmmenin bir kısmı ferdî bir makamda değil, tamamı Büyük Millet Meclisi'ndedir.

3) Hâricî Siyâset.- Halk Fırkası'nın hâricî siyâsetteki umdeleri "Misâk-ı Millî"nin[23] maddelerinden maada, yeniden ilân edilen şu umdede tezâhür etmektedir: "Mâlî, iktisâdî istiklâlimizi behemehâl temin etmek şartıyla sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şerâiti temin etmeyen sulh muâhedesi kabul olunamaz"[24]

Bu umde, bize Misâk-ı Millî'nin va'd ettiği siyâsî istiklâlimizden başka, mâlî, iktisâdî, idârî istiklâllerimizi de te'mîn ediyor. Bir milletin istiklâle olan liyâkati, bilfiil istiklâlini tatbîk etmesiyle tezâhür eder. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her türlü protestolara rağmen, Çestır [Chester] Projesi'ni[25] kabul etmesi de gösteriyor ki Türkler istiklâllerine başka milletlerin tasdîkiyle mâlik olacaklarını hiç hatırlarına getirmiyorlar. Türk milleti, her hususta tam bir istiklâle mâlik olduğuna, yalnız kendi tasdîkini kâfî görüyor. Biz, istiklâlimize, tamamıyla hürmet edilmek şartıyla, bütün ecnebî sermâyedârlarıyla iktisâdî mukaveleler akdine hazırız.

Fakat, iktisâdî mukaveleleri bize siyâsî icbârlar şeklinde kabul ettirmek isteyen devletlerle hiçbir sûrette anlaşmamıza imkân yoktur.

4) "İcrâ Vekilleri'nin Vazîfe ve Mesûliyeti Kanûnu yapılacaktır"[26]. Bu kanûnun lüzum ve ehemmiyetini şerh ve îzâha hâcet yoktur.

Dinî Umde

5) "İstinâdgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilâfet beyne'l-İslâm bir makam-ı muallâdır."[27]

İslâm dininde bütün namazlar cemâatle edâ olunur. Cemâatin bir imamı vardır ki cemâati terkîb eden bütün fertler ona iktidâ ederler. Bu sûretle, imam, cemâatin timsâli olmuş olur. Cemâatin fertleri arasındaki tesânüd imamın şahsında tecellî eder.

Her imamın kendi cemâatini namaz esnâsında birleştirerek birçok ruhlardan tek bir ruh meydana getirmesinden küçük bir tesânüd husûle gelir. İslâmiyet'te bundan başka bir de büyük bir tesânüd vardır ki bütün ümmeti tek bir ruh hâline getirir. Bunun şekli de bütün imamların ma'nevî bir sûrette bir imam-ı ekbere iktidâ eylemesidir. İşte, bu imamların imamına "halife" nâmı verilir. O hâlde, namaz kılınırken, yalnız gözümüzün önündeki cemaatin imamda temerküz eden ruhî vahdetini görmekle iktifâ etmemeliyiz. Bilmeliyiz ki bu cemâatten başka milyonlarca cemâatler de, aynı zamanda bir ümmet hâlinde birleşmişlerdir. Bu birleşme, bütün ümmetin bir büyük imam etrafında yani halifenin çevresinde birleşmesiyle husûle gelir. Demek ki küçük imamlar küçük cemâatleri temerküz ettirerek küçük tesânütler vücûda getirdiği gibi, büyük imam da bütün ümmeti temerküz ettirerek, İslâm âlemindeki umumî tesânüdü husûle getirmiştir. Bundan dolayıdır ki bütün İslâm âlemi halife meselesinde alâkadardır. Yeryüzünde bir hilâfet makamı bulunmazsa İslâm âlemi kendisini imâmesiz kalmış bir tesbîh gibi dağılmış, perîşân görür.

Bu ifâdelerden anlaşılıyor ki mutlaka İslâm ümmetinin başında, halife nâmı verilen şahsî bir timsâlin bulunması lâzımdır. Fakat, bu yüksek makamı hangi Müslüman millet kendi içinden bir şahsiyet seçerek vücûda getirebilir. Dinen, halifenin gayr-i müslim hiçbir devlete tâbi olmaması şart olduğundan, halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir istiklâle mâlik olan mücâhid bir İslâm milleti olması lâzımdır. Birçok asırlardan beri bu şartları hâiz olan millet, Türkiye olduğu gibi, bugün de, bu şartları hâiz olan millet, yalnız yeni Türkiye'dir. Buna binâen, Türkiye Büyük Millet Meclisi, bizzât, Halife Hazretleri'ni intihâb ederek, kendisini bu muazzez ve muhterem makama istinâdgâh yapmıştır.

İdârî Umdeler

6) "Vilâyâtın mahallî umûrda ma'nevî şahsiyetlerini ve muhtâriyetlerini isti'mâl edebilmelerini kâfil olan Şûrâlar Kanûnu"[28] yapılacaktır.

7) "Vilâyetlerin iktisâdî ve içtimâî münâsebetleri itibârıyla birleştirilerek Müfettiş-i Umûmîlik Teşkîli"[29] hakkında kanûn yapılacaktır.

8) "Nevâhi Kanûnu sür'atle intâc ve tatbîk olunacaktır."[30]

9) "Memlekette emniyet ve asâyişin kat'iyyetle muhâfazası en mühim vazîfedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyâcına mutâbık olarak te'mîn edilecektir."[31]

10) "Halk umûrunun a'zamî sür'atle intâcı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i me'mûrînin kemâl-i intizâmla ve usûl ve kanûn dâiresinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memûrîn bu nokta-i nazardan ikmâl edilecek ve bütün şuabât-ı devlet daimî teftiş ve murâkabeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurînin nasb, azil, terfi, masûniyet, mes'ûliyet, tekaüd ve taltifleri tespit edilecektir."[32]

11) "Münevverân-ı memleketten ve mesâlik-i mühtelife erbâb-ı ihtisâsından şuabât-ı umûr-ı devlette en nâfi' bir sûrette istifâde edilmek mukarrerdir."[33]

12) "Bilcümle kavânînin tanzîminde, her nev'i teşkîlâtta, idârenin alelumûm teferruâtında", "hâkimiyet-i milliye esâsâtı dâhilinde hareket olunacaktır."[34]

Adlî Umdeler

13) "Mahkemelerimizin bilhassa serî' bir sûrette tevzî'-i adâlet edebilmeleri te'mîn edilecektir."[35]

Hukukî Umdeler

14) "Külliyât-ı kanûniyemiz ihtiyâcât-ı milliyeye ve ilm-i hukukun telkinâtına[36] göre yeni baştan ıslah ve ikmâl olunacaktır."[37]

15) "Bilcümle kavânînin tanzîminde, her nev'i teşkîlâtta", "hâkimiyet-i milliye esâsâtı dâhilinde hareket olunacaktır."[38]

Mâlî Umdeler

16) "A'şâr usûlünde halkın şikâyet ve mağdûriyetini mûcib olan nikāt esaslı bir sûrette ıslah edilecektir."[39]

17) "Tütün ziraât ve ticâretini milletin a'zamî nef'ine göre te'mîn edici tedbîrler alınacaktır."[40]

İktisâdî Umdeler

18) "Müessesât-ı mâliye çiftçilere, sanâyi' ve ticâret erbâbına ve sâir bilcümle erbâb-ı mesâîye kolaylıkla para ıkrâz edecek sûrette ıslah ve teksîr olunacaktır."[41]

19) "Ziraat Bankası'nın sermâyesi tezyîd olunacak, çiftçilere daha kolay[42] ve daha vâsi' yardım edebilmesi temin edilecektir."[43]

20) "Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vâsi' mikyâsda idhâl olunacak ve çiftçilerimizin âlât ve edâvât-ı zirâîyeden kolaylıkla istifâde etmeleri te'min kılınacaktır."[44]

21) "Mevâdd-ı ibtidâiyesi memleketimizde bulunan ma'mûlât ve masnûâtı memleket dâhilinde vücûda getirmek için hemen[45] teşvikāt icrâsı ve mükâfât i'tâsı sûretleriyle a'zamî tedâbir alınacaktır."[46]

22) "Ormanlarımızdan terakkiyât-ı fennîyeye muvâfık[47] istifâdeyi, meâdinimizin en nâfi' tarzda işletilmesini ve hayvânâtımızın ıslah ve teksîrini te'min edecek esâslar vaz' olunacaktır."[48]

23) "Harâb olan memleketimizin sür'atle ta'mîr ve ihyâsı zımnında devletçe ittihâz oluncak tedâbirden başka inşaât ve tamîrât için yer yer şirketler teşekkülü teşvîk ve te'mîn ve ferdî teşebbüsleri himâyeye medâr olacak ahkâm vaz' olunacaktır."[49]

24) "İktisâd husûsâtında hâkimiyet-i milliye esâsâtı dâhilinde hareket olunacaktır."[50]

Nâfıaya Dâir Umdeler

25) "Müsta'celen muhtac bulunduğumuz demiryolları için teşebbüsât ve ta'limâta[51] başlanacaktır."[52]

Maârife Dâir Umdeler

26) "Terbiye-i umûmîyede hâkimiyet-i milliye esasâtı dâhilinde hareket olunacaktır."[53]

27) "Tahsîl-i ibtidâîde tedrîsâtın tevhîdi" (...) "te'mîn"[54] olunacaktır.

28) "Bilumûm mekteplerimizin ihtiyâcâtımıza ve asrî esâsâta tevfîki (...) te'mîn edilecektir."[55]

29) "Muallim ve müderrislerimizin terfîh ve ikdârı te'mîn edilecektir."[56]

30) "Vesâit-i münâsebe ile halkın tenvîr ve ta'lîmine tevessül olunacaktır."[57]

Muâvenet-i İctimâiyeye Dâir Umdeler

31) "Sıhhat-ı umûmîyeye ve muâvenet-i ictimâîyeye ait müessesât ıslah ve teksîr edilecek"tir.[58]

32) "Alelumûm mütekâidîn ve eytâm ve erâmilin zarûret ve sefâletlerine meydan bırakmayacak tedâbir ittihâz olunacaktır."[59]

Siyâset-i İçtimâ'iyeye Dâir Umdeler

33) "Sa'y ü amel erbâbını himâye edici kanûnlar yapılacaktır."[60]

Askerî Umdeler

34) "Hizmet-i fi'liye-i askeriye müddeti tenkîs olunacaktır."[61]

35) "Okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır."[62]

36) "Ordu mensûbîninin te'mîn-i refâhı bilhassa mültezemdir."[63]

37) "İhtiyât zâbitânının hayât ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nâfi' bir sûrette te'mîn etmek esâslı bir hedefimizdir."[64]

38) "Müdâfaa-i memleket ve istiklâl-i millet uğrunda ma'lûl kalan mensûbîn-i askeriye ve efrâd-ı millet ile[65] alemûmum mütekâidîn ve eytâm ve erâmilin zarûret ve sefâletlerine meydan bırakmayacak tedâbir ittihâz olunacaktır."[66]

خلق فرقه‌سنه انتقال ایده‌جك اولان مدافعهٔ حقوق غروبنك عمده‌لری

مملکتی و ملتی اضمحلال واستحلال فلاکتندن قورتارمق ایچون ملتدن آلدیغی صلاحیت مطلقه ایله اجتماع ایدن (تورکیا بیوک ملت مجلسی) حاکمیت ملیه اساسنه مستنداً بر خلق دولتی و حکومتی تشکیل ایتدی.

درعهده ایتدیگی وظائف ملیه‌نك قسم مهمنی اوچ سنه‌لك متمادی مساعیسیله ایفا ایتمش اولان مجلس ۱ نیسان ۱۳۳۹ تاریخنده تجدید انتخابه متفقاً قرار ویردی.

اوکزده‌مك دورده انشاءالله تقرر مسالمت میسر اوله‌جقدن اقتصادی تکملاتی تأمین، مشروع تشکیلاتنی اتمام و اکمال و بو صورتله ملك و ملتی رفاهه نائل ایتمك غایه اوله‌جقدر.

یکی دوره مساعیه مجلسك اکثریتی بو غایه اطرافنده طوپلانمق و مملکتی حاکمیت ملیه دائره‌سنده سیاسی تشکیلاته مظهر ایتمك ایچون بر خلق فرقه‌سی تشکل ایده‌جکدر.

علیده‌الیوم متشکل (آناطولی و روم ایلی مدافعهٔ حقوق غروبی) خلق فرقه‌سنه انتقال ایده‌جکدر.

مذکور فرقه‌نك، خلق حاکمیتی، تجدد وانکشافات مادیه ومعنویه اساسلرینه مبنی مفصل ومنتظم پروغرامی بالجمله احتیاجات نظر ملاحظه و تصویبنه عرض ایده‌جکدر.

بوکا انتظاراً غروبمز آشاغیده‌کی عمده‌لرله یکی انتخابه اشتراك قرار ویرمشدر.

بو عمده‌لر مملکتك الك مستعجل احتیاجاتی بر چوق ارباب اختصاصك مطالعاتی و بالخاصه ازمیرده بوتون مملکت طرفندن متشکل اوله‌رق انعقاد ایدن اقتصاد قونغره‌سی مساعیسی دخی نظر دقته آلنه‌رق تثبیت ایدلمشدر.

عمده ۱

حاکمیت بلاقید و شرط ملتکدر. اداره اصولی مقدراتی بالذات و بالفعل تدویر ایتمه‌سی اساسنه مستنددر. ملتك حقیقی و یگانه ممثلی (تورکیا بیوک ملت مجلسی)در. تورکیا بیوک ملت مجلسنك خارجنده هیچ بر فرد، وهیچ بر مقام مقدرات ملیه‌یه حاکم اوله‌ماز.

بناءً علیه بالجمله قوانینك تنظیمنده، هر نوع تشکیلاتده، اداره‌نك علی العموم طرزلرنده، تربیهٔ عمومیه واقتصاد خصوصلرنده حاکمیت ملیه اساسی داخلنده حرکت اولوناجقدر. اجرا وکیللرینك وظیفه ومسئولیتی قانونی، ولایاتك محلی امورده معنوی شخصیتلرینی و مختاریتلرینی استعمال ایده‌بیلملرینی کافل شورالر قانونی، ولایتلرك اقتصادی و اجتماعی مناسبتلری اعتباریله برلشدیریله‌رك مفتش عمومیلك تشکیل قانونی، نواحی قانونی سرعتله انتاج و تطبیق اولونه‌جقدر.

عمده ۲

سلطنتك الغاسنه وحقوق حاکمیت و حکمرانینك غیر قابل ترك و تجزی و فراغ اولمق اوزره تورکیا خلقنك ممثل حقیقیسی اولان بیوک ملت مجلسنك شخصیت معنویه‌سنده مندمج بولوندیغنه دائر ۱ تشرین ثانی ۱۳۳۸ تاریخنده تورکیا بیوک ملت مجلسنك متفقاً ویردیگی قرار لایتغیر دستوردر.

استنادگاهی تورکیا بیوک ملت مجلسی اولان مقام خلافت، بین الاسلام بر مقام معلادر.

عمده ۳

مملکتده امنیت و آسایشك قطعیتله محافظه‌سی الك مهم وظیفه‌در.

بو غایه ملتك آرزو و احتیاجنه مطابق اوله‌رق تأمین ایدیله‌جکدر.

عمده ۴

محکمه‌لرمزك بالخاصه سریع بر صورتده توزیع عدالت ایده‌بیلملری تأمین ایدیله‌جکدر.

بوندن باشقه حیاتمزك بوتون احتیاجات ملیه‌یه عصری حقوقك تلقیاتنه کوره یکی باشدن اصلاح واکمال اولنه‌جقدر.

عمده ۵

۱ — اعشار اصولنده خلقك شکایت و مغدوریتنی موجب اولمیه‌جق اساسلی بر صورتده اصلاح ایدیله‌جکدر.

۲ — توتون زراعت و تجارتی ملتك اعظمی نفعنه کوره تأمین ایده‌جك تدبیر آلنه‌جقدر.

۳ — مؤسسات مالیه چفتچیلره، صانایع و تجارتلر بابنده‌ده صنعتکارلره و ارباب مساعیه‌یه قولایلقله پاره اقراض ایده‌جك صورتده اصلاح و تکثیر اولنه‌جقدر.

۴ — زراعت بانقه‌سنك سرمایه‌سی تزیید اولنه‌جق، چفتچیلره اعانه قولایلقله و دها واسع اوردیم ایده‌بیلمه‌سی تأمین ایدیله‌جکدر.

۵ — مملکتمز چفتچیلکنه زراعت ماکنه‌لری واسع مقیاسده ادخال اولنه‌جق و چفتچیلرمزك آلات وادوات زراعیه‌دن قولایلقله استفاده ایتملری تأمین قلنه‌جقدر.

۶ — مواد ابتدائیه‌سی مملکتمزده بولنان معمولات و مصنوعاتی مملکت داخلنده وجوده کتیرمك ایچون حمایه و تشویقات اجراسی و مکافات اعطاسی صورتلریله اعظمی تدابیر آلنه‌جقدر.

۷ — مستعجلاً محتاج بولوندیغمز دمیر یوللری ایچون حل تثبیتات و فعلیاته باشلانیله‌جقدر.

۸ — تحصیل ابتدائیه‌ده تعمیم و توحیدی و بالعموم مکتبلریمزك احتیاجاتمز و عصری اساسلره توفیق و معلم و مدرسلرمزك ترفیه و اقتدارلری تأمین ایدیله‌جکدر.

وسائط مناسبه ایله خلقك تنویر و تعلیمنه ده توسل اولنه‌جقدر.

۹ — صحت عمومیه‌یه ومعاونت اجتماعیه‌یه عائد مؤسسات اصلاح و تکثیر ایدیله‌جك وصحی و عمل ارباب حمایه ایدیجی قانونلر یاپیله‌جقدر.

۱۰ — اورمانلرمزدن رغبات فنیه‌یه موافق صورتده استفاده‌یی، معادنمزك الك نافع طرزده اشتغاله‌سنی و حیوانلرمزك اصلاح و تکثیرینی تأمین ایده‌جك اساسلر وضع اولنه‌جقدر.

عمده ۶

خدمت فعلیهٔ عسکریه مدتی تنقیص اولنه‌جقدر.

بوندن باشقه اوقویوب یازمق بیلنلرك و اورته مکتبی اوکره‌نلرك مدت خدمتی بر درجه دها آزالیله‌جقدر.

اوردو منسوبینك تأمین رفاهی بالخاصه ملتزمدر.

عمده ۷

احتیاط ضابطانك حیات و استقباللرینی کسب ایلرده و مملکته الك نافع بر صورتده تأمین ایتمك اساسلی بر مقصدمزدر.

مدافعهٔ مملکت و استقلال ملت اوغورنده معلول قالان منسوبین عسکریه و افراد ملت ایله علی العموم متقاعدین و ایتام و اراملك ضرورت معیشتلرینه میدان براقیلمیه‌جق تدابیر اتخاذ اولنه‌جقدر.

عمده ۸

خلق امورینك اعظمی سرعتله انتاجی مطلوب مقصددر، مستقیم و سلامتله امورینك کمال انتظامله و اصول و قانون دائره‌سنده اجرا کورمسنه متوقف اولدیغندن صنف مامورین بو نقطهٔ نظردن اکمال ایدیله‌جك و بوتون شعبات دولت دائمی تفتیش و مراقبه‌یه تابع طوتولاجقدر. دیکر طرفدن مامورینك نصب، عزل، ترفیع، معاشات، مسئولیت، تقاعد و تلطیفلری تثبیت ایدیله‌جکدر.

موران مملکتمزده و مسائل مختلفه ارباب اختصاصندن شعبات امور دولتده ملکه نافع بر صورتده استفاده ایدلمك مقرردر.

عمده ۹

خراب اولان مملکتمزك سرعتله تعمیر و احیاسی مقصدیله بو ناحیه اتخاذ اولنه‌جق تدابیر ده باشقه انشاآت و تعمیرات ایچون یرلی شرکتلر تشکلی تشویق و تأمین و فردی تشبثلری حمایه‌یه مدار اوله‌جق احکام وضع اولونه‌جقدر.

صلح حقنده‌کی نقطهٔ نظر

مالی، اقتصادی، اداری استقلاللریمزی بهمه‌حال تأمین ایتمك شرطیله صلحك اعاده‌سنه چالیشیلاجقدر. بو شرائطی تأمین ایتمین صلح معاهده‌سی قبول اولنه‌ماز.

۸ نیسان ۳۳۹

آناطولی و روم ایلی مدافعهٔ حقوق جمعیتی رئیسی

غازی مصطفی کمال

باب عالی — حسن طبیعتی مطبعه‌سی

Dokuz Umde'nin tek yapraklık baskısı.

Notlar

Sunuş

1 *Halk Fırkası'na İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Umdeleri* (48x31 cm., İstanbul'da Hüsn-i Tabî'at Matbaası, tek yapraklık beyânnâme metni).
2 Doğu Yayınları, Zonguldak, 1947, 51 s. (s. 45-50).
3 *Yeni Hayat. Doğru Yol*, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları: 3, 1. Seri: 3, Ankara, 1976, 72 s. (s. 53-72).

Doğru Yol

4 Burada "fırka" (parti) olarak anılmış olsa da "Müdafaa-i Hukuk" Mondros Mütârekesi'nin (1918) ardından yaşanan toparlanma döneminde, yerel ve ulusal kongrelerle işgallere karşı çıkılmasında, Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasında büyük katkıları bulunan cemiyetler ve bunların oluşturduğu birlik hareketinin genel adıdır. Birinci TBMM'de grup olarak varlığını ve ağırlığını sürdürmüş (Hattâ bu Meclis'te muhâlif grup da aynı adı taşımakta idi: İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu), 1 Nisan 1923'te alınan seçimlerin yenilenmesi kararının ardından 8 Nisan 1923 tarihli ve Dokuz Umde'yi de açıklayan beyânnâme ile Halk Fırkası'na dönüşeceği duyurulmuştur (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 472-539).
5 Duyurusu daha önce yapılmış olmakla beraber kuruluş dilekçesi 23 Ekim 1923'te verilen "Halk Fırkası", 10 Kasım 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası", 1935'te de "Cumhuriyet Halk Partisi" adını almıştır.
6 "Dokuz Umde"nin tam metni için bkz.: 1 nolu notta gösterilen tek yapraklık belge (*Halk Fırkası'na İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Umdeleri*) ve T. Z. Tunaya, *Age.*, s. 580-582.
7 *Doğru Yol*'un bu basımında, Ziya Gökalp'ın "Dokuz Umde"den olduğu gibi aktardığı yerler farklı bir karakterle verilmiş ve buradan notlar vasıtasıyla hem beyânnâmenin tek yapraklık nüshasına hem de T. Z. Tunaya'nın kitabındaki metne göndermeler yapılmış ve yer yer karşılaştırma yoluna da gidilmiştir.
8 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda birinci ve ikinci paragraflardan; Tunaya, *Age.*, s. 580).
9 Orijinal metinde "edecekler" biçimindedir.
10 Fikrin aynı zamanda kuvvet de olduğunu savunan Fransız düşünür (1838-1912). Ziya Gökalp bu düşünürden *"İlm-i Rûh-i Akvâm"* başlıklı, tefrika hâlinde kalmış bir çeviri de yapmıştır.
11 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda birinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).
12 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).
13 "-nı" eki tarafımızdan eklenmiştir.
14 Abdülkadir Kemâlî Bey'in [Öğütçü] (1889-1949) önerisiyle 8 Şubat 1923'te TBMM tarafından kabul edilen bu kanun kişi hak ve özgürlüklerinin kullanılmasını engelleyen devlet memurlarına verilecek cezaları tayin ediyordu.
15 TBMM tarafından kabul edilen ve Meclis'in meşrûluğuna karşı isyan niteliğinde sözlü, yazılı ya da fiilî muhalefet ya da bozgunculuk yapanların idam cezasıyla cezalandırılmasını buyuran 29 Nisan 1920 tarihli kanun (Bkz.: Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY, İstanbul 2005, 13. bs., s. 233-234).
16 Ziya Gökalp'ın almadığı iki kelime tek yapraklık metne ve T. Z. Tunaya'ya uygun olarak eklenmiş ve köşeli ayraç içinde gösterilmiştir.
17 1 Kasım 1922.
18 "Umde 2"den (tek yapraklık metin: birinci ve ikinci sütunda birinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).
19 TBMM tarafından kabul edilen 20 Kânûn-ı sânî 1337 (20 Ocak 1921) tarih ve 85 sayılı ilk Anayasa.
20 Système représentatif: Temsîlî sistem.
21 Parlementarisme: Parlamento rejimi.
22 Bkz.: not 10.
23 Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan ülke bütünlüğü ve bağımsızlık kararlarının Osmanlı Mebusân Meclisi'nce de kabul edildiğini ortaya koyan bildiri (28 Kânun-ı sânî [Ocak]1920).
24 "Umde 9"un sonunda yer alan "Sulh Hakkındaki Nokta-i Nazarımız" başlıklı paragraf (tek

yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 582. Bu paragrafın ilk kelimesi Tunaya'da "millî" biçimindedir.).

25 Colby Mitchell Chester adlı bir Amerikalı generalin öncülüğünde, Anadolu'da başta demiryolu olmak üzere birçok alanda imtiyaz almak amacıyla hazırlanan proje. 1908 ve 1922'de iki kez gündeme getirilmişse de hiçbir zaman uygulanamamıştır (Bkz.: Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000).

26 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

27 "Umde 2"den (tek yapraklık metin: ikinci sütunda ikinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 581).

28 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

29 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

30 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

31 "Umde 3" (tek yapraklık metin: ikinci sütunda birinci ve ikinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 581).

32 "Umde 8"den (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda birinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 582).

33 "Umde 8"den (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda ikinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 582).

34 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

35 "Umde 4"ten (tek yapraklık metin: ikinci sütunda birinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 581).

36 Gökalp'ta "telkinâtına" diye yazılmış olan bu kelime beyânnâme metninde"telâkkiyâtına" biçimindedir: (Umde 4'ten tek yapraklık metin: ikinci sütunda ikinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 581).

37 "Umde 4"ten (tek yapraklık metin: ikinci sütunda ikinci paragraf; Tunaya, *Age.*, s. 581).

38 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580). Üç kelime fazlasıyla "İdârî Umdeler"de 12. madde olarak yer almıştır.

39 "Umde 5"ten 1. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

40 "Umde 5"ten 2. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

41 "Umde 5"ten 3. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

42 Bu kelime tek yapraklık metinde "kolaylıkla" Tunaya'da "kolay" biçimindedir ("Umde 5"ten 4. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

43 "Umde 5"ten 4. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

44 "Umde 5"ten 5. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

45 Bu kelime tek yapraklık metinde ve Tunaya'da "himâye ve" biçimindedir: "Umde 5"ten 6. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

46 "Umde 5"ten 6. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

47 Z. Gökalp, burada bulunan "sûrette" kelimesini almamıştır: "Umde 5"ten 10. madde (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

48 "Umde 5"ten 10. madde (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

49 "Umde 9"dan (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 582).

50 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

51 Z. Gökalp, burada bulunan "fi'liyâta" kelimesini "ta'limâta" biçiminde aktarmıştır ("Umde 5"ten 7. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

52 "Umde 5"ten 7. madde (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

53 "Umde 1"den (tek yapraklık metin: birinci sütunda ikinci paragraftan; Tunaya, *Age.*, s. 580).

54 "Umde 5" 8. madde birinci paragraftan (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

55 "Umde 5" 8. maddeden birinci paragraf (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

56 "Umde 5" 8. madde birinci paragraftan (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

57 "Umde 5" 8. madde ikinci paragraftan (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

58 "Umde 5" 9. maddeden (tek yapraklık metin: ikinci sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

59 "Umde 7" ikinci paragraftan (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 582).

60 "Umde 5" 9. maddeden (tek yapraklık metin: ikinci ve üçüncü sütunlarda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

61 "Umde 6"dan birinci paragraf (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

62 "Umde 6" ikinci paragraftan (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

63 "Umde 6" üçüncü paragraftan (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

64 "Umde 7" birinci paragraftan (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581).

65 Paragrafın bundan sonraki kısmı 32. madddede de yer almıştır.

66 "Umde 7" ikinci paragraftan (tek yapraklık metin: üçüncü sütunda; Tunaya, *Age.*, s. 581-582).

TÜRK MEDENİYETİ TARİHİ

Hazırlayan:
YUSUF ÇOTUKSÖKEN

تورکیه جمهوریتی

معارف وکالتی نشریاتندن

تورك مدنیتی تاریخی

برنجی قسم

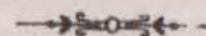
اسلامیتدن اول تورك مدنیتی

مؤلفی

ضیا کوک آلپ

لیسه‌لرك ایکنجی دوره‌سنه مخصوصدر

استانبول — مطبعهٔ عامره

١٣٤١

Türkiye Cumhuriyeti

Maârif Vekâleti Neşriyâtından

Türk Medeniyeti Tarihi

BİRİNCİ KISIM

İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti

Müellifi

Ziya Gökalp

Liselerin ikinci devresine mahsustur

İstanbul Matbaa-i Âmire

1341

Sunuş

Ziya Gökalp, Türk kültürü ve uygarlığı konusundaki çalışmalarını önce *Türk Töresi* (1339/1923) adlı kitabında toplamıştır. Daha sonra *Türk Medeniyeti Tarihi* (Maârif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul 1341/1925) adlı kitabını hazırlamıştır.

Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni yazma gerekçesini ve kitabın içeriğini şöyle açıklar: "*Harsı teşkîl eden duygular, derûnî ve samimî oldukları için görülmeleri ve tetkik edilmeleri pek güçtür. Medeniyetse hâriçte, tebellür etmiş mefhumlardan, kaidelerden, hülâsa, bir sürü müesseselerden mürekkep olduğu ve bu müesseseler hâricî bir gözle şey'î bir sûrette tetkik olunabildikleri için, harsa nispetle daha kolay tetkik olunabilirler.*

Bundan dolayıdır ki, bir milletin harsına dâir bir tarih yazılamaz. Fakat, bir medeniyet hakkında tarih yazılabilir. Bir milletin geçirmiş olduğu medeniyetler tetkik olunurken, bu beynelmilel hayatlar içinde her millette millî harsın nasıl inkişâf ettiği ve nasıl istikametler aldığı sezilebilir." (s. 8)

Ziya Gökalp'a, göre Türk kültürü üç evreden geçmiştir:

"*...İslâmiyet'ten evvelki Türk harsı:*

1) Aksâ-yı Şark Medeniyetinde yaşayan Türk harsı idi.

2) İslâmiyet'le beraber devam eden Türk harsına, İslâm Medeniyetindeki Türk harsı dendi.

3) *Tanzîmât'la başlayan Türk harsına da, Garb Medeniyetindeki Türk harsı deniliyor.*" (s. 8)

Ziya Gökalp'ın amacı, bu üç evreli Türk kültür tarihini yazmaktı: "*Bu kitap, iki kısma taksim edildi. Aksâ-yı Şark Medeniyeti, ehemmiyetine mebnî, birinci kısmı işgal etti. Şark ve Garb Medeniyetlerinin her ikisini, bir tek kısım addetmek kâfî geldi. Muhteviyâtı vâsi olduğundan, bu eser, mufassal bir kitap hâlini aldı. Talebemiz için büyük olduğundan, bu eserin bir de küçüğünü vücûda getirmek lüzumu hâsıl oldu.*" (s. 8-9)

Türk Medeniyeti Tarihi, 5 kitaptan oluşmaktadır: Z. Gökalp, bu kitaplarda sadece Uzakdoğu uygarlığındaki Türk kültürünü inceleyebilme olanağını bulmuştur. Bu bakımdan da yarım kalmış bir kitap görünümündedir. Ziya Gökalp, *Türk Töresi* ve *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı kitaplarında İslâmlıköncesi Türk budunlarında toplumsal kurumların dinle ilişkisini konu edinmiş, Türklerin devlet örgütünü, törelerini, ekonomisini, düşünce dizgesini, aile yapısını da Durkhe-

im'ın toplumbilim yöntemiyle incelemiştir. Kitaplardaki bilgiler bağlamlarına uygun olarak pek çok kez yinelenmiştir.

Ziya Gökalp'ın *Türk Medeniyeti Tarihi*'ndeki bilgilerin, yazıldığı dönemin son bilgilerine dayandırıldığı bir gerçektir; başvurduğu ve yararlandığı kaynaklardan bunu anlamaktayız; ancak daha sonraki yıllarda yapılan yeni araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda, bu bilgilerin bugün için kimi yönlerden birtakım eksik ve yanlışlar içermesi doğal karşılanmalıdır (Bkz. Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 166-173). Önemli olan Ziya Gökalp'ın o günün koşulları içinde böyle bir yapıt ortaya koyabilmesidir.

Bu arada yanıtı tam olarak bulunamayan bir soruyu da açalım: Ziya Gökalp, yukarıda da söylediğimiz gibi, bu konuda önce *Türk Töresi*'ni yazmaya başlamıştı (*Türk Töresi*'nin başında 1. kitap diye yazar); sonra bundan vazgeçip *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni yazmaya koyuldu; bu, onun sözlerine bakılırsa oldukça geniş bir kitap oldu; daha sonra öğrenciler için bunun bir özetini de hazırladı. (Özet niteliğindeki kitabı hasta yatağında düzeltmiştir.) Peki, o büyük kitaba ne oldu? Bu konuda Ziya Gökalp'ın yakınlarından sağlıklı bilgi alınamamıştır. Oysa o dönemde Gökalp'ın geniş bir Türk uygarlığı kitabı hazırladığı pek çok kimsece bilinmekteydi. Kimi anılarda Gökalp'ın, bu kitabını okuyup incelesin diye dönemin ünlü bilginlerine verdiği de söylenmekte, bunlar arasında Fuat Köprülü'nün de adı geçmektedir. Ziya Gökalp'ın ölümünden sonra, sözü edilen geniş kapsamlı *Türk Medeniyeti Tarihi* müsvettelerinin nerede, kimin elinde kaldığı konusundaki bilgiler söylentilerden öteye gidememiştir.

Türk Medeniyeti Tarihi, daha önce birkaç kez yayımlanmıştır:

- Fikret Şahoğlu'nun yayını (İstanbul 1974)
- Kâzım Yaşar Kopraman ve Afşar İsmail Aka (Kültür Bakanlığı, Ziya Gökalp Yayınları: 8, İstanbul 1976)
- Yalçın Toker'in yayını (Günümüz Türkçesiyle, Toker Yayınları, İstanbul 1989)
- Yusuf Çotuksöken'in yayını (Günümüz Türkçesiyle, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1991)
- Ali Duymaz'ın yayını (Ötüken Yayınları, İstanbul 2015)

Önceki yayınlar arasında, en güvenilir olanlar Kâzım Yaşar Kopraman ve Afşar İsmail Aka ile Ali Duymaz'ınkilerdir. *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni yeniden özgün diliyle yayına hazırlarken, eski harfli metni esas aldım, yer yer de K. Y. Kopraman ve A. İ. Aka'nın yayınından yararlandım. Bu arada gerek Ziya Gökalp'ın metnindeki gerekse Koparman-Aka yayınındaki kimi eksik ve yanlışları da düzelttim, asıl metne yapmak zorunda kaldığım ekleri ise köşeli ayraç [...] içinde belirttim.

Yusuf Çotuksöken

MUKADDİME

Umûmiyât

Medeniyet, medenîlik ve mütemeddinlik. türk medeniyet devrelerinin taksîmi. Hars ve medeniyet. Hars devrelerinin tatksimi. İçtimâî bünyeviyât: Göçebelik ve Türk töresi. İçtimâî hayattaki tebeddüller. Leon Kahun'un hataları. Steinmetz'in tasnifi. Cengiz Han'ın hükümeti, bir ilhanlık değil, bir sultanlıktır. Coğrafî muhîtin içtimâî enmûzeçlere tesîri: Irmakların, dağların, vahaların, çitlerin, kum denizinin tesirleri; tudunlar, yabgular, hakanlar, ilhanlar nasıl vücûda gelir. Medeniyet ve ırk. Türklerin aslı ve menşei.

Başlangıç

1.- Medeniyet Neler Değildir?

Medeniyet ve Medenîlik.- Bazılarına göre, medeniyet, medenîlik ve mütemeddinlik demektir. Etnografya taharrîleri, bedevîlerde, hattâ vahşîlerde, kendilerine mahsus bir medeniyet olduğunu meydana koydu. Mütemeddinlik ve medenîlik ise, tekâmül etmiş milletlere mahsustur. O hâlde, bu kelimelerin manâlarını birbirinden ayırmak lâzım gelir.

Istılahlar:
1) Medeniyet -La civilisation
2) Medenîlik -La civilité
3) Mütemeddin -Civilisé
4) Medenî -Civil

Medeniyet Bir Değildir.- Bütün insanlar, aynı medeniyete mensup değillerdir: Medeniyet, bir değil, müteaddittir.

Hangi zamanda ve mekânda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirine komşu oldukları için, aynı müesseselere mâlik olan cemiyetlerin mecmûuna "medeniyet zümresi" denilir (Medeniyet, bu cemiyetler arasındaki müşterek müesseselerin mecmûudur).

Medeniyet zümreleri de, siyâsî ve dinî cemiyetler gibi, tâyini ilmen kabil hudutlarla birbirinden ayrılmışlardır. Medeniyet zümrelerinin de, milletler gibi, husûsî tarihleri vardır. Bir medeniyet zümresi, muayyen bir mekân ve zaman içinde, doğar, yaşar ve ölür.

Meşhur Medeniyetler.- Avustralya adaları totemizm dinine müstenit bir medeniyet dâiresidir. Şimâlî Amerika'nın şark cihetindeki Hintliler[1] de, daha mütekâmil bir totemizme istinâd eden, başka bir medeniyet dâiresidir. Şimâlî Amerika'nın garb tarafında oturan Tlingitler, Haidalar ve Kwakiutllar da, tabileriyle beraber totemlerin "potlaç" müessesesi vasıtasıyla ferdîleşmesine[2] istinâd eden, ayrı bir medeniyet dâiresi teşkîl etmişlerdir.

Kurûn-ı Ûlâ'da bir Mısır medeniyeti dâiresi, bir Elcezire medeniyeti dâiresi ve bunlardan Fenikeliler vasıtasıyla birçok müesseseler iktibâs etmiş olan bir "Akdeniz" medeniyet dâiresi vardı.

Kurûn-ı Vustâ'da da Avrupa'da bir Hıristiyan medeniyet dâiresi, Asya'da ve Afrika-yı Şimâlî'de bir İslâm medeniyet dâiresi teşekkül etti. Rönesans ve Reform'dan sonra da, Avrupa'da "laik" bir medeniyet vücûda geldi. İşte bütün bu içtimâî dâireler, birer medeniyet zümresinin, birer medeniyet câmiasının dâireleridir. Bunların hepsine "medeniyet zümresi" nâmı verilir.

Bir cemiyet medeniyet dâiresini değiştirebilir.- Meselâ, Türk kavmi iki kere medeniyet dâiresini değiştirdi: İslâmiyet'i kabulden evvel "Aksâ-yı şark medeniyeti" dâiresine mensuptu. İslâm olduktan sonra "Şark medeniyeti" dâiresine girdi. Geçen asırdan beri de üçüncü bir dâireye, "Garb medeniyeti"ne yani laik bir medeniyet dâiresine girmeye çalışıyoruz.

Türk Medeniyeti Tarihinin Devirleri.- Türk milleti, bu üç medeniyetin her birinde ayrı bir hayat yaşamıştır. Bu sebeple, Türk medeniyeti tarihi üç devre ayrılır:

1) *Eski devir*; Türk kavminin zuhurundan itibaren Türklerin İslâm dinine girmesi zamanına kadar.

2) *Orta devir*; İslâm dinine girmesinden, Garb medeniyetinin kabulü zamanına kadar.

3) *Yeni devir*; Garb medeniyetini kabulden bugüne kadar.

2.- *Türk Harsı ve Türk Medeniyeti*

Medeniyet ve Hars.- Bir medeniyet, müteaddit milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti, sahipleri olan müteaddit milletler, müşterek bir hayat yaşayarak vücûda getirmişlerdir. Bu sebeple, her medeniyet, mutlaka, beynelmileldir. Fakat bir medeniyetin, her millette aldığı husûsî şekilleri vardır ki, bunlara "hars" adı verilir.

Medeniyetle Harsın Farkları.-

1) Medeniyet beynelmilel olduğu hâlde, hars millîdir.

2) Medeniyet bir milletten başka bir millete geçebilir, fakat, hars geçemez.

3) Bir millet, medeniyetini değiştirebilir; fakat, harsını değiştiremez.

4) Medeniyet, usul ve akıl vasıtalarıyla yapılır. Hars, ilham ve hads vasıtalarıyla yapılır.

5) Medeniyet, iktisâdî, dinî, hukukî, ahlâkî ilh. fikirlerin mecmûudur.

6) Hars, dinî, ahlâkî, bediî duyguların mecmûudur.

7) Türklerde, bir cemiyetin içtimâî bünyesi birdenbire yükselebilir. Bir kavmin içtimâî bünyesi, az zamanda, aşiret bünyesinden il bünyesine, küçük ilden, orta ile, orta ilden büyük ile, büyük ilden de en büyük ile kadar çıkabilir.

8) Bir kavmin siyâsî bünyesi de, tudunluktan yabguluğa, yabgulukTan hakanlığa, hakanlıktan ilhanlığa yükselebilirdi.

9) Medeniyetini değiştiren bir millette, hars da değişirdi. Fakat, bu değişme, sun'î bir sûrette olmazdı. Tabiî bir tekâmülle kendi kendini bir anda en yukarıya kadar aşarak çıkardı, kendi kendine husûle gelirdi.

10) İktisadî silsile-i merâtibi de birer birer geçerdi.

a) Avcılar,
b) Sürü sahipleri,
c) Tarançılar (ekinciler, çiftçiler),
ç) Sartlar (tüccarlar),
d) Sanatkârlar.

Göktürklerle Oğuzların ataları, demirci idiler. Demirciye Moğollar "darhan" derlerdi. Dokuz atası demirci olan adam, şaman olurdu. Şamanların büyüklerine, "tarhan" adı verilirdi. Bundan anlaşılır ki, demircilik eski Türklerce sanatların en muhteremiydi.

Medeniyeti Tetkikteki Nispî Kolaylık.- Harsı teşkîl eden duygular, derûnî ve samimî oldukları için görülmeleri ve tetkik edilmeleri pek güçtür. Medeniyetse, hâriçte, tebellür etmiş mefhumlardan, kaidelerden, hülâsa, bir sürü müesseselerden mürekkep olduğu ve bu müesseseler hâricî bir gözle şey'î bir sûrette tetkik olunabildikleri için, harsa nispetle daha kolay tetkik olunabilirler.

Bundan dolayıdır ki, bir milletin harsına dâir bir tarih kolayca yazılamaz. Fakat, bir medeniyet hakkında tarih yazılabilir. Bir milletin geçirmiş olduğu medeniyetler tetkik olunurken, bu beynelmilel hayatlar içinde her millette, millî harsın nasıl inkişâf ettiği ve nasıl istikametler aldığı sezilebilir; meselâ, İslâmiyet'ten evvelki Türk harsı;

1) "Aksâ-yı Şark medeniyetinde yaşayan bir Türk harsı" idi.

2) İslâmiyet'le beraber devam eden Türk harsına "İslâm medeniyetindeki Türk harsı" dendi.

3) Tanzîmâtla başlayan Türk harsına da, "Garb medeniyetindeki Türk harsı" deniliyor.

Binâenaleyh, Türk medeniyeti tarihinin Kurûn-ı Ûlâsında bunlardan birincisini, Kurûn-ı Vustâsında ikincisini, Kurûn-ı Cedîdesinde üçüncüsünü göreceğiz.

Bu kitap, iki kısma taksim edildi. "Aksâ-yı Şark medeniyeti", ehemmiyetine mebnî, birinci kısmı işgal etti. Şark ve Garb medeniyetlerinin her ikisini, bir tek kısım addetmek kâfî geldi. Muhteviyâtı vâsi olduğundan, bu eser, mufassal bir kitap hâlini aldı. Talebemiz için büyük olduğundan, bu eserin bir de küçüğünü vücûda getirmek lüzumu hâsıl oldu.

3.- Göçebelik ve Türk Töresi

İçtimâî Bünyeviyat.- İçtimâî bünyeviyat, öyle bir ilimdir ki, bize, coğrafî muhitin, cemiyetler üzerindeki tesirini öğretir.

Türklerin coğrafî sahası o kadar geniştir ki, Türkler için yalnız bir türlü coğrafî muhit gösterilemez. Türklerden henüz Sibirya'nın buzlu çöllerinde yaşayan Yakutlar bulunduğu gibi, henüz Altaylar'da yaşayan Barabalar[3] vardır. Bunların fevkinde Kara Kırgızlar, Kırgız Kazaklar, Başkurtlar, Kara Kalpaklar ve Türkmenler gelir. Bunlar henüz il hayatı yaşamaktadırlar. Bunların fevkinde Tarancılar, Sartlar, Kâşgar Türkleri, Şimal Türkleri, Özbekler ve Türkiye Türkleri gelir.

Bugün, Çin Türkistanı olan Kâşgar ülkesinde üç renkte çadırlar görülür:

1) Kara çadırlar (Mahkûm olan kara kemiklerindir).
2) Ak otağlar (Hâkim olan ak kemiklerindir).
3) Kızıl otağlar (Altın kemiklerin yani altın kemik olan Tiginlerindir. Vaktiyle bütün hâkimiyet, bu altın kemiklere aitti).

İçtimâî Hayattaki Tebeddüller.- Léon Cahun[4], "Kırgız" kelimesine yanlış manâ vermiştir. Ona göre, "Kırgız" kelimesinin manâsı "serseri" ve "derbeder"dir.

Hâlbuki, Kırgızlar, illerinin ve adlarının menşeini "kırk kız"da görüyorlar. Bir hakan kızının maiyeti olan bu kırk kız, bir gece, sabaha doğru, sultanlarıyla beraber kalkmışlar, tenezzüh için kıra çıkmışlar, parmaklarını altın ışığın lem'asıyla parlayan bir ırmağın suyuna daldırmışlar ve bundan dolayı kırkı da gebe kalmışlar. Sarayda bunların gebe kaldıkları duyulunca, kırkı da beraber bir dağa nefy edilmişler. Onların doğurdukları erkek ve kız çocuklardan, "Kırgız ili" vücûda gelmiş. Monage'ın[5] neşrettiği Fransızca yeni bir coğrafya kitabının beyânına nazaran, "Kazak" kelimesi "kaz" toteminden müştakmış: Kazak, "kazlı" demekmiş. Bu sûrette, "Kırgız" kelimesi, "kırk kaz" kelimesinin muharrefi olabilir. Kırgızlar bütün cemi-

yetlerde mevcut bir enmûzeç değildir. İstiklâlini çok seven ve bundan dolayı ilhanlıklardan uzak, dağlarda yaşayan bir il'in adıdır.

Kazaklık Ne Demektir?.- Hükümdarlarla yahut iktidar mevkiinde bulunan beylerle geçinemeyerek çöle çıkan kaçaklara "kazak" derlerdi. Mete, Attila, Selçuk, Çingiz, Timur, hürriyetleri için, ilk evvel kendi metbûlarına karşı, kazak olmuşlardı.

Kazaklar, Kırgızlar gibi husûsî bir il değildi. Her ilin kaçaklarına "kazak" denilebilirdi. Kırgız Kazaklar Ejderhan'daki Ak Ordu Devleti'nin[6] kazaklarıydı. Sonra bunlar, Kırgız-Kazak nâmıyla yeni bir il vücûda getirdiler.

Léon Cahun'ün bir hatası da, eski Türklerin ziyafet günlerinden maada günlerde, hiç koyun, öküz ve at kesmemeleri idi. Bunun sebebi de sürünün azalmaması imiş.

Hâlbuki, eski Türklerde her gün toylar (ziyafetler) ve şölenler (ziyafetli millî içtimâlar) olduğu gibi, bunun hâricinde de, her ev kendi kendine ziyafet çekerdi. Eski Türkler, bütün zamanlarını güzel yemek, güzel giymek, güzel yaşamakla geçirirlerdi. Eski Türkler dünyanın en tehlike arayan bir kavmi olduğu gibi, en çok zevkler ve eğlenceler içinde yaşayan bir kavmi idi. Sürüsünün azalacağını hiç düşünmezdi. Hattâ, sürüsünün yağma olunmasından da o kadar endişe etmezdi: Şu darb-ı mesel, şu atasözü, bize "Türkmen göçüdür vara vara düzelir" diyerek sürüsü yağma edilmiş bir "il"in ne sûretle eski hâlini bulduğunu anlatır.

Léon Cahun, bir noktada daha aldandı: Ona göre eski Türklerin İslâmiyet'i pek sathî kalmıştır. Eski Türkler, Musevîlik, Nasturîlik, Manilik, Ateşperestlik, Mecusîlik gibi birçok dinlerden geçtiler. En nihâyet İslâmiyette karar kıldılar. Fakat, onların fıtrî temâyülleri bunlardan hiçbirine müteveccih değildi. Türk, fıtraten "Budist"ti. Vecd ile kabul ettiği din, ancak "Budistlik"ti.

Léon Cahun, Şamanizmin ancak eski Türklerin sihrî sistemi olduğunu, eski Türklerin dinî sistemi[nin] ise, "toyonizm" adını verebileceğimiz husûsî bir dinden ibaret bulunduğunu bilmiyordu. Eski Türklerin Budizme karşı değil, işte bu toyonizme karşı fıtrî temâyülleri vardı.

Bu hakikatin bir delili de, Bilge Han'a kayınbabasının söylediği sözlerden anlaşılır: Bilge Han, kayınbabası olan bir tarhana, "Buda" dinine girmek istediğini söyledi. Kayınbabası dedi ki: "Bu tasavvurunuz, iki sebepten dolayı câiz değildir:

1) Buda dini hayvan eti yemeyi meneder. Biz ise, daima toylarımızda ve şölenlerimizde, av ziyafetlerimizde hayvan eti yeriz.

2) Buda dini, harbi kabul etmez, kan dökmenin şiddetle aleyhindedir. Bizim ise avcılıkla muhariplik, iki iktisâdî istihsâl menbaımızdır. Biz

yalnız millî mefkûreler için değil, biraz da güzel yaşamak ve karnımızı doyurmak için harp ederiz."

Léon Cahun'ün Bir Başka Hatası.- Léon Cahun'ün bir başka hatası, daha vardır. Diyor ki: "Göçebeler, coğrafî muhitin icbârıyla, zarûrî olarak göçebedirler. Bunlara, oturmak imkânı hâsıl olduğu dakikada, derhâl göçebeliği bırakıp, oturak hâline girerler."

Fakat, Léon Cahun bilmiyor ki, göçebeler nazarında, göçebelik hâli, onların hürriyet ve istiklâlini temin eden içtimâî bir vaziyettir. Bu hususta da Bilge Han'a, kayınbabasının verdiği cevap, göçebelerin ne düşündüğünü gösterir!

Bilge Han, kayınbabasına, bir şehir tesîs ederek, milletiyle beraber orada yaşayacağını bildirdi. Kayınbabası dedi ki: "Şehirde ve köyde yaşamak, bizim işimize gelmez. Şimdiye kadar, hür ve müstakil kalmamız, göçebelik sâyesindedir. Göçebe olduğumuz için, istediğimiz dakikada Çin'e akın ve çapul yaparız. Çinliler, işten haberdar olup seferberlik ilân edinceye kadar, biz aile çadırlarımızla beraber, Çinlilerin yetişemeyeceği uzak ülkelere çekilmiş bulunuruz. Bu sûretle Çinliler, isterlerse, beş yüz binlik, hattâ, bir milyonluk askerle üzerimize gelsin, bize hiçbir şey yapamaz."

Bu sözler, Bilge Han'ı şehir yapmaktan vazgeçirdi.

Selçuknâme müellifi de, bu kitabında, yazıyor ki: "Dayım daima bize nasihat ederdi, derdi ki: "Sakın olmaya ki şehirlerde oturasınız, yerleşesiniz. Zira, şehirde oturanların ili ve boyu malûm olmaz, asalet ve şerafeti kalmaz; beylik ve asalet, ancak göçebelikte ve Türkmenliktedir."

Görülüyor ki, göçebe, kendi hâlini oturakların hâline tercih ettiği içindir ki "mukîm" kalmamakta[7] idi. Göçebelik, bir aşiretin, yahut bir "il"in dâimî seferberlik ilân etmesi demekti. Bu seferberlik ya taarruzî, yahut tedâfüî olurdu. Bu seferberlik, tedâfüî olursa, meşrû idi; tecavüzî olursa, bugünkü kanaatimize göre, meşrû değildi. Fakat, mütemeddin olmayan kavimler için, bu da bir iktisâdî servet menbaı idi. Eskiden beri birçok kavimler, iller ve aşiretler, akın ve çapullarla zengin olmuşlardı. Eski Türklerin geçinme yollarından biri de, maatteessüf, bunlardı. Charles Gide[8], hırsızlığı bile, iktisâdî bir istihsâl müessesesi addediyor. O hâlde, akın ve çapul da, bir nev'i iktisâdî istihsâl menbaları sayılabilir. Bunlar, eski medeniyetlerde "normal" müesseselerdi; fakat, bugünkü medeniyette "normal" değil, "marazî"dir. Ma'mâfîh, bugünkü günde de, en mütemeddin milletler harp esnasında, akın ve çapulun eşna'ını yapmıyorlar mı?

Steinmetz'in[9] Tasnîfi: İnsanların iktisâdî faaliyetlerine göre: "avcı", "sürü besleyen", "çiftçi" adlarıyla üçe ayrılması kaba bir tasnîftir. Stein-

metz adlı âlim, insanları, bu nokta-i nazardan, yedi enmûzece ayırmıştır:

1) Adî toplayıcılar: Bunlar, hiçbir âlet, avadanlık, yahut silâh kullanmaksızın, yollarında rastgeldikleri nebatî mahsullerle küçük hayvanları toplayarak geçinirler.

2) Avcılar, mütenevvî bir zümre teşkîl ederler: Bunların bir kısmı av avlarken, aynı zamanda, tabiî mahsulleri iktitaf ederler. Diğerleri hâlis avcıdırlar. Bazıları da avcılık ve balıkçılık arasında dönüp dururlar. En sonkiler, avcılığa ibtidâî bir ziraat yahut ibtidâî bir sürü besleyicilik ilâve ederler.

3) Balıkçılar, tabiatıyla avcıların taksimatını muhtevîdir.

4) Göçebe çiftçiler yahut çiftçi avcılar.

5) Oturak çiftçiler; fakat henüz dûn bir mevkidedirler, tâlî olarak avla, nakliyecilikle, sürü beslemekle de meşgul olurlar.

6) Yüksek çiftçiler; bunlar, gübre vermek, araziyi iska etmek, mütekâmil âletler kullanmak usullerini de tatbîk etmektedirler.

7) Kendi sürüleri ile beraber dolaşan göçebe sürü sahipleri.

Türkler, bu yedi enmûzeçten hangisine tekabül eder? Şüphesiz, yedincisine!

Eski Türkler, göçebe idiler; fakat, aynı zamanda içtimâî hayat itibarıyla, yüksek bir enmûzece mensuptular. Türk illerini, Arap, Kürt, Berber aşiretlerine benzetmek doğru değildir: Onlar, henüz aşiret devrini geçememişlerdir. Eski Türklerse, kaç kere siyâsî hayatın tudunluk, yabguluk, hakanlık enmûzeçlerinden geçerek, ilhanlık enmûzecine kadar yükselmişlerdir. Türklerin en aşağı derecesi, "il"dir. İl ise, bir aşiret değil, küçük bir millettir.

Türk hayatının en tabiî şekli ve en hakikî enmûzeci "ilhanlık"tı. Eski Türklerin siyâsî hedefi daima bu enmûzece ulaşmaktı. Ma'mâfîh, ilhanlık Türklerin elinden çıktığı zamanlarda da, onların amcazâdeleri olan Tatarların eline geçerdi. Yalnız bir kere, Moğolların eline geçti. Fakat, bu zamanlarda da umum Turan'da resmî lisan, ancak Türkçe olurdu. Resmî kanûn da Türk töresinden ibaret bulunurdu.

Çingiz hükümetinin törecisi de, Dokuz Oğuzlardan "Ye-lu Ta-şi" adlı bir tigindi. Bir gün bu prens Çingiz Han'a dedi ki, "Bir saltanat, at üzerinde tesîs olunabilir; fakat, at üzerinde idare olunamaz."

Çingiz Han'ın hükümeti, bir ilhanlık değil, bir saltanattı. Zira, bu devlet, Moğolların Türklere musallat olmasından hâsıl olmuştu. Türk ilhanlıkları, demokrat ve hürriyetperver oldukları hâlde, bu hükümet, "asil iller"e "kara ulus" diyordu. Çingiz Hanîler, Şarkî Türkistan'da, Çağatay lisan ve edebiyatını; Şimal Türklerinde, "Altın Ordu"[10] lisan ve edebiyatını yani Özbekçe ile Kıpçakçayı husûle getirdiler. İlhanîlere tâbi olan İran'da da, *Câmiü't-Tevârîh*, *Cihângüşâ-yi Cüveynî*, *Ravzatu's-Safâ*[11], *Habibü's-Siyer*[12] gibi tarihler yazdırdılar. Bu tarihlerde, Çingiz Han'ın,

"Türk Han" ve "Oğuz Han"ın torunlarından olduğunu gösteren şecereler düzdüler ve Türk hanları arasına "Moğol Han" adlı bir Moğolu koyarak, Oğuzları yani Türkmenleri ondan ürettiler.

Çingiz Yasası'nın, Timur Tüzükleri'nin, hattâ İslâm devrindeki Hakaniye, Selçukî, Osmanlı, Ak Koyunlu, Ramazanoğulları, İran'daki Afşar ve Kaçar devletlerinin ilh. kanûnnâmeleri, umumîyetle, Göktürk töresinden ve Oğuz töresinden alınmışlardı.

Eski Türklerin göçebelikleri ile töreleri arasında bir münasebet vardı. Göçebelikleri törelerinden ve töreleri de göçebeliklerinden feyz alıyorlardı.

Coğrafî Muhitin İçtimâî Enmûzeçlere Tesiri.- Türklerdeki muhtelif içtimâî bünyeleri yapan, coğrafî muhittir. Eski Türklerin içtimâî muhitlerindeki başlıca âmilleri, şunlardı:

1) Irmaklar ve dağlar: Tudunlukları vücûda getirdi.
2) Vahalar: Yabgulukları vücûda getirdi.
3) Çitler ve serhatlar: Hakanlıkları vücûda getirdi.
4) Çöl denizi: İlhanlıkları vücûda getirdi.

Irmaklar ve Dağlar.- Irmak boyları, Oğuz boylarının vesâir Türk oguşlarının ve oymaklarının kışlakları idiler. Dağlar da bunların yaylakları idiler. Boyları, oguşları, oymakları vücûda getiren bu yaylaklarla kışlaklardı.

Görüyoruz ki, bir nev'i içtimâî enmûzeç, muayyen bir coğrafî muhitin, mahsulüdür. Kışın, kendileri ve sürüleri, kendi ırmaklarından su içerler, ırmakları kenarında, sürülerini otlatırlar, avcılık ve balıkçılık ederlerdi. Civarlarında yabancılar ve düşmanlar varsa, onlara akın ve çapul yaparlardı.

Yaz gelince, kendi yaylaları olan dağa giderek ormanlarda, kuş vesâir hayvanlar avlayarak beslenirlerdi.

Vahalar.- Her vahada, bu ırmaklardan ve dağlardan, külliyetlice vardı. Her il, kendi vahasında, kendi boyları, oguşları, oymakları adedince, ırmak ve dağ bulmak mecbûriyetindeydiler.

Vahalar, kum çölleri vasıtasıyla birbirinden ayrılmışlardı. Bir vahadan diğer bir vahaya geçebilmek için, gerek kendilerinin, gerek hayvanlarının üç dört günlük yiyip içeceklerini beraberlerine aldıkları mekârî hayvanlarına yükleyip, beraber götürmek mecbûriyetinde idiler. Zira, bir vahadan diğer vahaya gidebilmek için, en az üç dört günlük yol vardı. Bu yolda ise, ne bir damla su, ne bir yaprak ot, ne avlanacak en küçük bir hayvan bulunmazdı.

Demek ki, vahalar, birbirinden kum çölü ile ayrılmış yeşil otlaklardı. Buralarda sudan başka her türlü ağaçlar, bostanlar, sebzeler ve yemişler bulunurdu.

Bundan başka, hesapsız av hayvanları ve lezzetli balıklar bulunurdu.

Bir vahaya giren çiçekli, ağaçlı ve ırmaklı, bir çemenzara girdiğini anlardı. Burası, çöllerin içinde bir ma'mûre, cehennemlerin ortasında bir cennet gibiydi.

İşte, illerdeki maşerî vicdanın vahdetini, cemiyetin tesânüdünü vücûda getiren bu vahalardı. Vaha, hârice karşı, "kapalı" bir cemiyetti. Dâhile karşı da, daima içtimâ hâlinde bulunan büyük bir aile mesabesindeydi.

İzdivaç, "il"in dâhilinde olmak lâzım geldiği için ne yabancı bir erkek ne de yabancı bir kız, "il"in içine giremezdi.

Vaha içinde, binicilikte birinci bulunan Türklerin bir iki saat zarfında birleşmeleri gayet kolay olduğu için her gün, hanlar hanı yahut beyler beyi, bir toy, yahut bir şölen yaparak bütün il'i davet ederdi. Bunlar yiyip içtikten, yeni elbiseler giyinip borçları da verildikten sonra, davet sahibinin teklifiyle, evinde her ne var ise, umum davetliler tarafından yağma edilirdi.

Bu hâl de gösteriyor ki, her il, daimî bir komünist hayatı yaşayan, hârice karşı kapalı bir aile enmûzecinin teşkîlâtını muhafaza eden, kapalı bir cemiyetti.

Toy ve şölen ziyafetlerini yapan bazen de, sâir beylerdi. Bir oğlu olmak isteyen, bir toy yaparak koyundan "koç", attan "aygır", deveden "buğra" kırdırır; tepe kadar et yığar, göl gibi kımız sağdırır, bütün İç Oğuz'u, Taş Oğuz'u davet eder; aç olanı doyurur, çıplak olanı giydirir, borçluların borcunu verirdi.

Eski Türklerde "il teşkîlâtı", mukaddesti. İl beyleri, kerametliydiler. Bunlar, ne zaman hep birden yüz göğe tutsalar, el kaldırıp dua etseler, duaları müstecâb olurdu. Zira, o zamanda beylerin alkış'ı alkış, kargış'ı kargıştı. Yani, duaları dua idi, beddualar beddua idi (*Kitâb-ı Dede Korkud*[13], s. 38 / T.-B., s. 68).

Görülüyor ki, bütün illeri yapan vahalardır. Vaha büyük olursa, içindeki "il" de büyük olurdu. Vaha küçük olursa, içindeki "il" de küçük olurdu. İl, vahanın aynasıydı. Bir Türk ilini gördüğünüz zaman, onun nasıl bir vahadan çıktığını anlayabilirsiniz.

Çitlerden Hakanlıklar Nasıl Doğardı?.- Hakanlıklar da, çete'lerden yahut çit'lerden doğardı. Çin, Hint, İran, Rus, Finova, Macar, Ulah, Bulgar gibi, Türk serhaddinde bulunup da, Türk hâkimiyeti altına girmeye kabiliyetli olan milletlere "Çit Milletleri" yahut "Çete Milletleri" unvânları verilirdi. İşte, hakanlıklar, Türk serhatlerindeki bu gibi me'kel milletlerden doğardı. Türk hakanlığı, mutlaka, yakınında istismar edebileceği,

iktisâden kuvvetli, askerlikçe zayıf bir iki millete muhtaçtı. Türk hakanlığını doğuran ve besleyen, işte bu zayıf milletlerdi. Görülüyor ki, Türk hakanlıkları da coğrafî bir vaziyetten doğuyordu.

İlhanlıklar Nasıl Doğardı?.- "Turan" yahut "Büyük Türkistan" dediğimiz vâsi kıt'a, muazzam bir kum denizinden ibarettir. Vahalar, bu kum denizinin adalarıdır. Arabalar, develer, atlar, öküzler de, bu denizin gemileridir.

Bu muazzam denizin adaları arasında seyrüsefere, hiçbir mâni yoktur. Yolun zâd ve zahiresini beraber alan bir kervan, bu denizin bir ucundan öteki ucuna kadar gidebilir. Turan kıt'asının ülkeleri arasında gidip gelmek için, hiçbir hâil yoktur: Ne aşılmaz dağlar, ne geçilmez ırmaklar, ne mürûr edilmez göller, ne de ubûr edilmez denizler yoktur. Macaristan'dan Mançurya'ya kadar, gayet geniş bir kıt'a vardır ki, Türk, atına binerek bu kıt'anın bir ucundan öteki ucuna kadar, hiçbir haile rastgelmeksizin gidebilir.

Türk ilhanlığının hâlikı işte bu denizdir. Bu kum denizi olmasaydı, hiçbir vakit Türk ilhanlığı meydana gelmeyecek idi.

Ma'mâfîh, bu ilhanlığın teşekkülü ne kadar kolaysa, inhilâli de o kadar kolaydı; zirâ, ilhanlık, doğrudan doğruya fertlerden mürekkep olmayıp, hakanlıklardan mürekkepti. Hakanlık da, fertlerden mürekkep olmayıp, yabguluklardan mürekkepti. Yabguluk da, doğrudan doğruya fertlerden mürekkep olmayıp, tudunluklardan mürekkepti.

Türk hakanlığı ve ilhanlığı, bir "il"den çıkar. Bu il, en büyük il ise, iki misil büyük illerden mürekkeptir; büyük illerdense, iki misil orta illerden terekküb etmiştir; orta illerdense, iki misil küçük illerin birleşmesinden hâsıl olmuştur.

Görülüyor ki, Türk cemiyeti illerin tezâufuyla tekâmül etmiştir. Bu cemiyetin inhilâli de tenasuf tarîkiyle olur.

Türk cemiyetinde "tali zümreler" iyice erimemiş, cemiyet "kıtavî" şeklinden çıkamamıştır. Tâlî zümreler iyi erirse, "meslekî zümreler" vücûda gelmeye başlar. "İçtimâî taksim-i âmâl" mükemmelleşir. Cemiyetin tâlî zümreleri bu meslekî zümreler olmuş olur. O zaman cemiyete de "müteazzî cemiyet" adı verilir.

Müteazzî cemiyetler kolayca inhilâl etmezler. Çünkü bunların zümreleri, birbirleriyle zevebân ederek imtizâç etmişlerdir. Kimyadaki "imtizâç" da bunun gibidir.

Türk Devletinin Birdenbire Parlaması ve Sönmesi.- Tudunluk hâlinde bir Türk devleti teşekkül ederse, onun, az zamanda ilhanlığa kadar çıkması mümkündü. Türk devleti, bir merdiven gibiydi. Onun bir basamağına ayağını basan orada, daimî sûrette kalamazdı. Mutlaka ya inecek, yahut son basamağa, yani ilhanlığa kadar çıkacaktı.

Türk milleti, başka milletlere benzemezdi. Başına bir kahraman gelirse, siyâsette ve medeniyette birdenbire parlar, siyâsî ve medenî seviyesi birdenbire yükselirdi. Başında bir kahraman bulunmazsa, inkısâma ve inhilâle başlardı. İnhitâta başlayınca da, bir an içinde sönüp giderdi.

Bu hâlin sebebini arayalım:

Türk devletinin inkırazını çabuklatan âmil, hükümdarın vefatından sonra, eyâletlerin şehzâdeler arasında taksim edilmesiydi. İslâmiyet'ten sonra, gördüğümüz misaller, İslâmiyet'ten evvelki ahvali de bâriz bir sûrette gösterir:

Kâşgar'daki Hakaniye Devleti'nde, her eyâletin başında bir "tigin" in hükümran olduğunu görüyoruz. Selçukîlerde de her vilâyeti idare eden bir "şehzâde"ydi. Harizmşahîlerde, Çingiz hanîlerde, Timurîlerde de aynı hâl görülür.

Yalnız Osmanlılar, bir şehzâdeden fazlasını öldürmekle devletin merkeziyetini temin etmişlerdi. Fakat bu hareket de son derece vahşiyâne idi.

Devletlerin birdenbire parlaması da birleşmeleri de gayet kolay teşkîlâtların yan yana bulunmasındandı.

4. Medeniyet ve Irk

Medeniyet Zümresi ve Irk.- Bazı müellifler, Türkleri, bazı müesseselerinin yahut kelimelerinin müşterek olması dolayısıyla, "Altay" ırkından veyahut "Ural-Altay" ırkından sayıyorlar. Bazı müesseselerin müşterek olması, yahut adlarında iştirâk bulunması, böyle bir ırk mevcudiyetini temin edemez.

Irklar, birtakım teşrihî enmûzeçlerdir ki, kafatasının, uzun yahut yassı olmasıyla, saç ve sakal ve bıyıklarının da siyah veyahut kumral olmasıyla taayyün eder.

Medeniyet zümresine gelince, bu teşrihî vasıflarla teşahhus etmez. İçtimâî müesseselerin müşterek olmasıyla taayyün eder.

Türklerin akrabalığı aranırken medeniyet zümrelerinin bazı müşterek müesseselerine istinâd ederek, onlar vasıtasıyla akrabalık aranmamalıdır. Türkler, muhtelif zamanlarda, Çinlilerle, Tibetlilerle, Moğollarla, Tunguzlarla, Finovalarla[13a], Macarlarla aynı ilhanlığın müşterek siyâsî bayrağı altında, müşterek bir siyâsî hayat yaşadıklarından ve kâh müşterek bir medeniyet zümresi içinde müşterek bir medeniyet hayatı yaşadıklarından, birçok müesseseleri müşterek olmuştur.

Siyâsî ve medenî iştirâklerden doğan müşâreketleri, ırkî bir vahdetin tecellileri gibi görmemelidir.

Türklerin öteden beri kaç kere ve ne kadar müddet ilhanlık teşkîl ettikleri, malûmdur. Hattâ, Tatarların ve Moğolların yaptıkları ilhanlık-

lar da, asırlarca Türklerin –aynı bayrak altında– birleşmesini temin etti. Çünkü, bu ilhanlıkların umumî ve resmî, hattâ edebî lisanı, Türkçe idi. Umumî harsı, Türk harsı idi.

Türkler, Altay ırkına ve Ural-Altay ırkına mensup değillerdi. Türkler, bunlarla uzun müddet, siyâsetçe veyahut medeniyetçe beraber yaşamışlardı. Türklerin bunlarla görülen, az çok zâhirî müşâbehetleri, bu müşterek hayatın neticeleridir.

Türk ırkına dâir tetkikatta bulunan Eugène Pittard[14] *Irklar ve Tarih* adlı eserinde diyor ki: "Türkler, kendi başlarına bir ırktırlar. Başka ırkların birisinden ayrılmış değildirler. Türklerle Moğollar ve Tunguzlarla Tatarlar, aynı ilhanlıkların asırlarca devam eden müşterek terbiyesini almışlar ve mütekabilen, birbirini temsil etmişlerdir."

İlhanlıklar bulunmadığı zamanlarda da, müşterek bir medeniyetin müşterek bir medenî hayatı bulunurdu. İşte, "Türk" âleminde "ırk" adı verilen, müşterek evsafın menşei, bu iki câmiavî hayattır. Türklerin Moğol, Tunguz, Samoyed, Finova, Macar gibi kavimlerle olan bazı müşâreketleri de, şu siyâsî ve medenî iştirâklerin neticeleridir.

Türklerin Menşei.- Eski Türkler ayrı bir ırk oldukları için, asıl ve menşeleri olamaz. Türkler, kable't-tarih zamandan beri müstakil bir ırktırlar. Müstakil bir ırk teşkîl edecek kadar da çokturlar. Eugène Pittard diyor ki: "Türklerin kat'î menşeini bize kim söyleyecek?" Biz burada umum Türklerden bahsedeceğiz: Garbî Türkler, umumîyetle Oğuz ve Karluk hâkimiyeti altında yaşayan Türkmanlardır. Biz Türkman ile Türkmen'i ayırıyoruz. Türkmanlar, "Salur Kara Han" ve "Çanak Han", "Satuk Buğra"[15] ve "İlik Han" adlarını da taşıyan bir "Hakaniye devleti" hükümdarının zamanında İslâmiyet'i kabul eden ve henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Şark Türkleri ile mücahede eden, bir iller ve kavimler müçtemiası idi.

Türkman kelimesi, "Türke benzeyen" demekti. Aralarında din farkı olduğu için, doğrudan doğruya "Türküz!" diyemiyorlardı.

Türkmenlere gelince bunlar, Türkmanlar arasında henüz "il hayatı" yaşayan ve hâlâ göçebeliği terk etmemiş olan bir Oğuz ilidir. Bunları Yörüklerle karıştırmamalı.

1) *Çıtaklar*: Bunlar, Selçukîlerle beraber gelmişlerdi.

2) *Yörükler*: Celâleddîn Harezmşâh ile gelmiş olan Türkmenlerdir. Misal: Çavdarlar, Tekeler, Karamanlar, Sarılar, Kara Keçiler, Kanglılar, Kara-Papaklar, Yomutlar (Hamitoğulları), İlbeğliler, Köklenler, Salurlar ilh.

3) *Azerî Türkmenler*: Bunlar Ak Koyunlular ve Kara Koyunlularla beraber gelmişlerdi.

4) *Çığlar*: Bugünkü Türkmenlerdir. Bunlara husûsî olarak, "Türkmen" demeli! Türkman hepsinin müşterek adıdır. Bu Türkmenlerden Maraş'ta "Dulkadırlar", Adana'da "Ramazanoğulları" devletleri teşekkül etti.

Istılahlar.- Cemiyet kelimesi iki muhtelif manâda kullanılmaktadır. "La société" ve "l'association" manâlarına! Bunlardan birincisi, tabiî ve devamlı olan siyâsî zümrenin adıdır. İkincisi, sun'î ve devamsız olan sâir zümrelerin unvânıdır.

"Câmia" Kelimesi.- Bu kelimenin Fransızcası yoktur. Câmia, birçok cemiyetleri muhtevî olan bir cemiyetler cemiyetidir. Meselâ Aksâ-yı Şark medeniyeti câmiası, Türk câmiası deriz. "Milletler Cemiyeti" yerine de "Milletler Câmiası" demek daha doğrudur.

Hülâsa, "cemiyet", içinde yaşadığımız, siyâsî ve iktisâdî zümredir. "Câmia" ise, cemiyetler cemiyeti demektir. Cemiyetin medenî, dinî, kavmî ilh câmialarının cemiyet üzerinde tesirleri vardır; cemiyetin de kendi câmiaları üzerinde tesirleri olduğu gibi.

BİRİNCİ KİTAP

İslâmiyet'ten Evvel Türk Dini

1.- İslâmiyet'ten Evvel Türk Dini

Eski Türkçede Din Istılahları.- Eski Türkler dine, "nom"[16] adını verirlerdi (*Dîvânü Lugāt*). Din kitabına da "nom" derlerdi (*Cihângüşâ*). Türk dininin ruhânî reislerine "toyon" adını verirlerdi. Kâhin ve sihirbaza da "kam" derlerdi. "Şaman" kelimesi, bu "kam" kelimesinden doğmuştur. "Şamanizm" eski Türklerde, kehânetin ve ruhânî tababetin ismiydi. Ma'mâfîh Şamanizm daha evvel mâderî totemizm devrinde bir "din"di. Toyonizmden sonra sihir mâhiyetine girdi. Bu sebeple sonraları Şamanizm, eski Türklerin dinî değil, sihrî bir sistemi oldu. Avrupalılar, Türklerin bütün dinî sistemlerine Şamanizm demekle hataya düşmüşlerdir. Tarih sahnesine[17] çıktıktan sonra eski Türk dinine, *toyonizm* yahut *nom* demek lâzım gelir. *Cihângüşâ*'da, Türk dininde olanlara "nomî, nomiyân" deniliyor. Bu kitabın beyânına göre hakan huzûrunda, nomîlerle kamlar imtihan olmuşlar. Nomîler kamları mağlûp etmiş. Nomîlerin elinde *"Nom"* adlı bir kitapları da varmış. Eski Türkçede "yalavı" sihir manâsınaydı. "Yalavaç" kelimesi, bu asıldan iştikak eder. "Yat" kelimesi de "sihir" demekti (Mahmud-ı Kâşgarî[18]). "Yeşim" taşına, "yat taşı", " yada taşı" denilirdi.

Eski Türklerde milletler din nokta-i nazarından, dört zümreye ayrılırdı: "Türk, Tat, Tatar, Tavgaç"

Türk, hem Türkçe konuşan hem de "toyonizm" dininde olan milletlerdi.

Tat, Farsîlere ve Türk olsun yahut olmasın umum kâfirlere ıtlak olunurdu.

Tatar, Türk dinine ve medeniyetine henüz girmemiş olan bedevî aşiretlere denilirdi. İhtimal ki bunlar lisanca da Türk değildiler; Moğol, Tunguz yahut başka bir ırka mensuptular. Şimdiki Şimal Türklerine "Tatar" denilmesi yanlıştır. Tarihçe yalnız, Avarlarla Suvarların ve Cücenlerin Tatar olduğu malûmdur. Tatar kelimesi "Tat Eri" tabirinden doğmuştur. Türkler Tatarları millî düşman tanırlardı.

"Tavgaç" kelimesi "tef" kelimesinden gelir. "Tef" kelimesi Mahmud-ı Kâşgarî'ye[19] göre "hile ve mekr" manâsınadır. Binâenaleyh, "tavgaç", "hilekâr" demektir. Türkler Çinlilere "Tat" demezlerdi. Demek ki din itibarıyla Çinlileri kendilerinden ayırmazlardı.

Eski Türkler, Türkçe konuşmayan milletlere "Sumlım" derlerdi. Hem lisanca, hem de dince Türke benzemeyenlere "Sumlım Tat" derlerdi. Bundan anlaşılıyor ki, "Türk" kelimesi Türkleri, diğer kavimlerden yalnız lisanca ve siyâsetçe ayıran bir tabir değildi; onları din itibarıyla da yabancılardan ayırıyordu. Zâhirî iştikakına bakılırsa, "Türk" kelimesi, "töreli" demektir. Töre, "teamül ve âdet" (la coutume) manâsınadır.

İlâhların ve Ervâhın Mâhiyeti.- Eski Türklerin dini bir nev'i cemiyetsizlikti. Eski Türk dini, içtimâî bünyenin tahavvüllerine tebean değişirdi. Eski Türk dininde her içtimâî zümrenin maşerî vicdanı ya bir ilâh yahut bir ruh sûretinde idrak olunurdu. Binâenaleyh, içtimâî zümreler ve cemiyet değiştikçe, ilâhlar da değişirdi. Eski Türklerde "Lâhût" tamamıyla "Nâsût"'un bir ma'kesiydi. Türk tarihine ait herhangi bir devrin ilâhlarını bilirsek, o devirde cemiyetin kaç aşiretten mürekkep olduğunu, bundan kolayca istinbat edebiliriz. Eski Türk dini "totemizm" dini gibi bir "cemiyetperestlik"ti. Fertler mensup oldukları cemiyete ve onun muhtelif zümrelerine taparlardı. Bunların maşerî vicdanları ferdî vicdanların fevkinde, gerçekten birer ilâh gibiydi. Dinlerin mâhiyetini anlamak için "totemizm"e ait tetkikler kadar, Türk dininin tetkikatı da faydalı olabilir. Fakat, teessüf olunur ki Avrupalılar, Türk dinini layık olduğu ehemmiyetle tetkik etmiyorlar. Biz burada, ilâhların ve ervâhın siyâsî ve ailevî zümrelerle nasıl karşılaştığını ve her ilâhın bir zümreye ait maşerî vicdana nasıl timsâl olduğunu göstereceğiz. Bu tetkikler, siyâsî cemiyet ve aile değiştikçe, ilâhların ve ervâhın da aynı kanûnlara tebean değiştiğini irâe edecektir.

Türk Dininin Mâhiyeti.- Eski Türk dini, zâhirde bir "natürizm" yani "tabiatperestlik"ti. Hakikatte ise, bir "sembolizm" yani "timsâlcilik"ti. Türkler, tabiî mevcutlara ve hâdiselere taparken, bunların içtimâî zümrelerin timsâlleri olduklarını bilmezlerdi. Fakat, bu günkü Sosyoloji ilmi gösteriyor ki bütün eski milletler, cemiyete ve onun zümrelerine timsâl ittihâz ettikleri eşyaya tapmışlardır. "Totemizm" devrinde bu timsâller, hayvanlarla nebatlardır. "Natürizm" devrinde, tabiî mevcutlar ve hâdiselerdir. "Politeizm" devrinde, teşahhus ettirilmiş ilâhlardır. Fakat, bunların hepsi maşerî vicdanların zâhirî timsâllerinden başka şeyler değildir. Bütün eski milletler, haberleri olmadan "cemiyetperest" ve "milletperest" idiler. Vatanperverlik ve aileperverlik, o milletlerde milletin vicdanına ve onun dâhilinde bulunan ailevî zümrelerin vicdanlarına tapmak sûretinde tecelli etmişti. Onun için, biz burada, dinî tekâmülün muhtelif safhalarını

cemiyete ve aileye ait tekâmüllerle karşılaştırarak tetkik edeceğiz. Binâenaleyh, evvelâ Türk Devleti mebhasinde, gösterdiğimiz "il"in, muhtelif tekâmül safhalarıyla dinin tekâmül safhalarını karşılaştıracağız.

2.- *Türk Medeniyetindeki İçtimâî Tasnîfler*

Türk Medeniyetinin Esasları.- Geçen fasıldaki sözlerden anlaşıldı ki, İslâmiyet'ten evvel, "toyonist" Türkler, Farsîlere kâfir nazariyle baktıklarından, İran medeniyetine kıymet vermiyorlardı. Çinlilere karşı ise, bir nev'i ihtirazkâr hürmetleri vardı. Türklerin Çinlilere gösterdiği bu temâyül, Çin harsı ile Türk harsı arasında bazı müşterek müesseselerin bulunduğunu ima eder. Milletler arasında müşterek olan müesseselerin mecmûu[nun] beynelmilel bir medeniyet vücûda getirdiğini yukarıda gördük. Acaba gerçekten Çinlilerle Türkler arasında müşterek müesseseler ve başka tabirle müşterek bir medeniyet var mıydı? Böyle bir medeniyet varsa başka milletler de buna dâhil olmamışlar mıydı?

Durkheim ile Mauss'un *L'année sociologique*'in VI. cildinde neşrettikleri, "Tasnîfin İptidâî Şekilleri" unvânlı makale, bize Çinliler, Moğollar, Tibetliler, Kamboçlular, Siyamlılar, Tunguzlar arasında müşterek olan birtakım ibtidâî tasnîfler bulunduğunu göstermektedir. Vaktiyle, *Millî Tetebbular Mecmûası*'nın 3. sayısında neşrettiğim bir tetkiknâmede[20], Türklerde de bu tasnîfin bulunduğunu ve hattâ Sibirya'nın Kuriyaklar ve Şukşalar gibi ibtidâî kavimleriyle Finovalar, Hintliler ve İranlılar arasında da bunun bazı izlerine rastgelindiğini göstermiştim.

Bu ibtidâî tasnîfler ilk nazarda ehemmiyetsiz görünür. Bir medeniyetin temelini böyle esâtire merbût tasnîflerin teşkîl edemeyeceğini itirâz olarak ileri sürenler bulunabilir. Fakat Durkheim ile Mauss, bu tasnîflerin yalnız mevcudiyetini haber vermekle kalmadılar; bunların bir taraftan o zamanki içtimâî mantığa esas olduklarını, diğer cihetten de içinde teşekkül ettikleri zamandaki içtimâî teşkîlâtların doğru bir makesleri bulunduklarını meydana koydular. Sonradan Durkheim, *İlk Cemiyetlerde Dinî Hayatın İptidaî Şekilleri* adlı kitabında, Mauss da, Hubert'le[21] beraber *Din Tarihine Dâir Tetkikler* adlı müşterek eserlerinde bu meseleyi ta'mîk ettiler. Lévy-Bruhl da *İptidaî Cemiyetlerde Ruhî Üf'üleler* adlı kitabında bu tasnîflerin vücûda getirdiği ibtidâî mantığı tahlîle ve bundan ilmî ve mücerret mantığa nasıl geçildiğini göstermeye çalıştı.

Bu ibtidâî tasnîfler, Çin'de halk taoizminin esasını ve *Yi-King* adlı mukaddes bir kitabın da mevzuunu teşkîl eder. Çinliler eski zamandan beri "teknik"ler yani "fenniye"ler itibarıyla çok ilerlemiş bir millet olduğu hâlde, bilgi nokta-i nazarından bugün bile ibtidâî bir seviyededir. Çünkü, Çin bilgisi hâlâ bu ibtidâî tasnîflerin çerçevelerinden kurtulamamıştır. İleride görü-

leceği veçhile bir bina yapılacağı, bir mezar kazılacağı, bir yolculuğa çıkılacağı zaman, hangi hareketin uğurlu yahut uğursuz olduğunu ancak bu tasnîfler gösterir. Türklerin *Nom* adlı kitabıyla *Oğuznâme* ismindeki kitabı kayboldukları için, bunlarda da, bir falnâmenin mevcut bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fakat, Türklerde içtimâî teşkîlâtın tamamıyla bu tasnîfe uygun olduğunu "Türk Devleti" ve "Türk Ailesi" mebhaslerinde gördük.

3.- Türk Dininin Tekâmülü

Türklerde Dinî Tekâmülün Safhaları.- Türk aşiretleri gittikçe tevahhut ederek, "küçük il", "orta il", "büyük il" ve "en büyük il" safhalarından geçtiği gibi Türk dini de, tamamıyla bunlara mütenâzır olmak üzere, "küçük natürizm", "orta natürizm", "büyük natürizm" ve "en büyük natürizm" safhalarından geçmiştir. Türk dininin bu tekâmülü ufkîdir. Bir de amûdî tekâmülü vardır ki, mükâfât ilâhları olan yukarıki semânın tanrılarıyla, mücâzât ilâhları olan yer altı semâsının ilâhlarının tekabül etmesi sûretinde inkişâf etmiştir.

Tsinlerin Dinî Sistemi[22]; Küçük Natürizm ve Tsinlerdeki Tecellisi.- Küçük natürizm ibtidâ "Tsin" kavminde görülmüştür. "Tsin" kavmi Çin'e ismini veren ve Çin'de ilk defa olarak muhtelif hükümetleri birleştirerek, umumî bir imparatorluk kuran hânedanı vücûda getirmiştir. Edouard Chavannes'a göre, "Tsin"ler Türktür. Bu kelime Türkçede "tosun" manâsına yaklaşıyor, Türk kavimleri içinde "Tsin" ismine müşâbih bir ad taşıyan "Tuhsin"lerdir. İhtimal ki bu Tuhsinler eski Tsinlerin bakiyesidir.

Edouard Chavannes'ın Türkler Hakkında Nazariyesi.- Edouard Chavannes *Türk Takvimi* adlı eserinde şöyle yazıyor: " 'Beş unsur nazariyesi' Çin'de doğmamıştır. Kable'l-milât 370-335 tarihinde "Wei" ülkesinin hükümdarı olan "Houei" zamanında ve 311-279'da "Yen" ülkesinin hükümdarı "Tcav" zamanında yaşayan "Tseou-yen"dir ki Çin memleketinde ilk defa olarak bundan bahsetmiştir. Fakat, bunun telkinleri de aks-i sedasız kaldı, Çinli ruhuna derin bir sûrette nüfûz edemedi.

Unsurlar akidesi Çin tarihinde ancak "Che-houang-ti"den sonra, ehemmiyetli bir mevki alabildi. Filhakika "su"yun bereketiyle hüküm sürdüğünü ilân ve bütün ölçüleri ve kanûnları bu unsurların hassalarına göre tâyin ve takrir etti. Bununla beraber, bu hükümdar atalarının misalini takibden başka bir şey yapmadı. Çünkü, unsurlar nazariyesinin esası "Tsin" hükümdarlarını çok eski bir zamandan beri yukarıdaki "dört hakan"a kestikleri kurbanlarda mündemiçtir: "Yeşil Han", "Sarı Han", "Kızıl Han", "Ak Han"

O hâlde unsurlar nazariyesinin pek eski bir zamandan beri yukarıdaki "Tsin" memleketinde mevcut olduğu görünür gibi oluyor. Fakat, "Tsin" ülkesi, yabancı bir devlet olduğundan, "Tseou-yen" tarafından kendilerine öğretilinceye kadar Çinliler bunun cahili kaldılar ve ancak "Tsin" prenslerinin bütün Çin'e hâkim olarak, hâriçten getirdikleri fikirleri Çinlilere ibram ile arz ettikten sonradır ki Çinliler bunları kat'î bir sûrette kabul ettiler. Filvâkı, "Tseou-yen" daha bidâyette beş unsurdan bahsetti ve ondan sonra, unsurlar daima beş sayıldı. Fakat, pek eski zamanların itikatlarını değiştirmeden muhafaza eden din, "Tsin" ülkesinde yalnız dört hana ibâdet edildiğini haber veriyor. O hâlde, o zaman yalnız dört unsur bulunduğu anlaşılıyor.

Vakta ki "Han" sülâlesinin müessisi olan Çinli "Lieou-pang" Tsin ülkesini ele geçirdi; Tsin beylerinin yukardaki dört hana ibâdet ettiklerini gördü (Kable'l-milât 205) ve taaccübünü bu sûretle ifade etti: "Ben gökte beş sultanın olduğunu öğrenmiştim. Hâlbuki, burada dört taneye inanılıyor. Bunun hikmeti nedir?" Kimse bu meseleyi izah edemediği için, kendisi şu yolda cevap verdi: "Anladım, bunların beşe bâliğ olması için, ben bekleniyordum."

Edouard Chavannes, bu sözleri söyledikten sonra, "Yukardaki Hanlar"[ın] unsurlar manzûmesinin husûsî bir hâli olduğunu ve unsurlar Tsinlerde dört iken, Çinlilerin ona bir beşinci ilâve ettiklerini ve "Tsin"lerin ise Türk olduklarını, Türkler dört cihete merkezi karıştırmazken, Çinlilerin bu an'aneyi Türklerden alarak dört cihete merkezi de ilâve ettiklerini izah ediyor (*Le cycle turc*).

4.- Dörtlü Timsâllerin Türk Dinindeki Rolü

Dört Cihetin Totemizmle Münasebeti.- Dört cihetin, evvelâ totemleri olduğu anlaşılıyor. Edouard Chavannes'ın eserindeki bir kısa fıkra bize, dört cihetin ve merkezin totemlerini bildiriyor: "Li-Ki"nin "Yueling" sahifesindeki aylık emirleri diyor ki: "Semânın oğlu ilkbaharın üç ayında 'koyun', yazın üç ayında 'horoz', senenin ortasında 'öküz', sonbaharın üç ayında 'köpek', kışın üç ayında 'domuz' eti yer."

Dört Cihetin Dört Mevsimle Tekabülü.- Vâkıâ, yukarıdaki ifadede totemler, mevsimlere ait görünür. Fakat, dört mevsimin de dört cihetin timsâllerinden başka bir şey olmadığı nazara alınınca totemlerin esasen cihetlere ait olduğu anlaşılır; Tsin dinine göre, şarkın mevsimi "ilkbahar", cenûbunki "yaz", garbınki "sonbahar", şimâlinki "kış"tır. Bu sûretle, saydığımız totemler, mevsimlerden ziyâde cihetlerin totemleri olmak lâzım gelir.

Dört Rengin Dört Cihetle Tekabülü.- Dört cihetin timsâllerinden biri de dört renktir. Şarkın rengi "gök", cenûbunki "kızıl", garbınki "ak", şimâlinki "kara"dır.

Dört Hakanın İsimleri.- Semânın dört ma'nevî hakanı bu renklerle ifade olunmuştur:

Şarkta	Gök Han
Cenûbda	Kızıl Han
Garbda	Ak Han
Şimalde	Kara Han

Dört Unsurun Cihetlere Tekabülü.- Dört cihetin bir nev'i timsâlleri de unsurlardır. Şarkın unsuru "ağaç", cenûbunki "ateş", garbınki "demir", şimâlinki "su"dur.

Timsâller Aşiretlere Aittir.- Ma'mâfîh, bu timsâllerin doğrudan doğruya dört cihete ait olmaları doğru değildir. Türk ilinin ilk safhası olan "küçük il" dört özden yani "aşiret"ten mürekkepti. Türk ili bir yerde konakladığı zaman, bu dört aşiretten her biri, dört cihetten yalnız birinde oturabilirdi, veyahut hükmen o cihet kendisine aitti.

5.- Türkçede "Mana"nın Mukabili

"Mana" Nedir?.- İptidaî cemiyetlerde "mana" denilen münteşir bir kuvvet vardır ki hangi cisme temas etse ona kutsiyet verir. İnsanlar, kutsiyet iktisap eden bu şeyi –ister bir ağaç yahut nebat olsun, isterse sâir tabiî mevcutlardan yahut hâdiselerden bulunsun– ilâh addederek ona taparlar. Eski Türklerde "mana" manâsına delâlet etmek üzere "kut" kelimesi vardı. "Kutlu" demek, "mukaddes" yahut "manalı" demekti. Kutlu olan mevcutlara ibâdet edilirdi. Demek ki bunlar ilâh mâhiyetini hâiz idiler. Eski Türkler, "kut"un bir nur sütunu şeklinde semâdan indiğini görürlermiş. Tarafımdan "altın ışık" tesmiye olunan bir nur sütunu her neye temas etse onu kutlu kılardı. Türklerin bir aşk-ı tabiî geceleri de vardı. Bu gece esnasında, nur sütunu neye temas etse, onu gebe bırakırdı. "Ak kemik" ve "altın kemik" olan illerin hepsi bu sûretle üremişlerdi.

Dört Renk "Mana"nın Dört Nev'ini Gösterir.- Türk ili dört aşiretten mürekkep olduğu için "kut"un da dört nev'i olmak lâzım gelir. Her renk "kut"un bir nev'ini ifade eder.

"İl"in Timsâlleri.- Aşiretlerin birer totemi, unsuru, mevsimi, ciheti ve rengi olduğu gibi; dört aşiretten mürekkep olan "il"in de bu nev'i-den timsâlleri vardı: Meselâ "il"in totemi "öküz"dü. ("Tibet öküzü" denilen bir nev'i "yak"tır. Türkçe adı *kutas*'tır.) "İl"in rengi "sarı" yahut "altın"dır.

"İl"in Mevsimi.- "Senenin ortası"dır. Bu sebeptendir ki, kurban olan öküz senenin ortasında kesilir. Unsuru "toprak"tır. "Küçük il" devrindeki Türkler, "il"in umumî timsâli olan ma'bûda da "Ugan" adını verirlerdi. Altaylılara göre "Ugan"ın oğulları "Su Han" ile "Demir Han"dır. "Su Han"ın "Kara Han"a ve "Demir Han"ın "Ak Han"a tekabül ettiği aşikârdır. (Bunlar arasında "Od Han"la "Ağaç Han" da olmalıdır ki, sistem tamam olsun; fakat, her nedense iki tanesi unutulmuştur).

6.- "Yer-Sular" Nedir?

Küçük natürizm devrindeki ilâhlara "yer-su" adı verilir. Bunlar "yer"in ve "su"yun hâmîleri hükmündedirler. Küçük ilde, yer-suların beş tane olduğunu gördük. Bunlardan, "Ugan" adlı olan bütün "il"in timsâlidir ve diğer yer-suların babasıdır. Küçük yer-suların, dört han olduğunu gördük:

Gök Han Şarktaki aşiretin.
Kızıl Han: Cenûbdaki aşiretin.
Ak Han Garbdaki aşiretin
Kara Han: Şimaldeki aşiretin

yer-sularıdır

"Yer-su"ların Rolleri.- Her yer-su kendi aşiretini, kan davâsına, akıncılığa, harbe sevk eder. Mahmud-ı Kâşgarî bunlara "çıvı"[23] adını verir. Ona göre, iki zümre kavga edecekleri günden evvelki gecede, bunların çıvıları düello ederlermiş. Hangi çıvı galip gelirse, ertesi gün, onun ["zümre"si][24] galip gelirmiş. "Ugan"ın vazifesi kan davâsına, akınlara mâni olmaktır: Bir ilin dâhilindeki aşiretler arasında akın ile kan davâsı olamaz. Akın, il hâricinde olur. "Ugan" bu kaidelerin nigehbânıdır. Rolü, il'e ait tesânüdü muhafaza etmektir.

7.- "İl"in Mâhiyeti ve Rolü

"İl" Kelimesinin Manâları.- "İl"[25] kelimesinin en eski manâsı "sulh"tür (Mahmud-ı Kâşgarî) "İlçi" (elçi) kelimesi, bu manâdan gelir: "İlçi" bidâyette "sulhçu" manâsınaydı. Toyonizm, bir sulh dinidir. Bir cinsten olan aşiretler arasından, kan davâsını, akını ve muhârebeyi bu din nehy etmiştir (Bir cinsten olan aşiretlerin mecmûuna Şark Türkleri "budun" adını verirlerdi). İl dini, aşiret kavgalarına nihâyet verince her "budun" ayrı bir hükümet hâlini alırdı. Bu sûretle "il" kelimesinin ikinci manâsı da "devlet" oldu. Orhon Kitâbesi'nde "il" kelimesi bu ikinci manâda kullanılmıştır. Türklerin aşiret devri tarihten evvel geçmiştir. Tarih Türkleri "il" hâlinde yani göçebe devletler şeklinde görmüştür.

"**Küçük İl"de Sulh Ma'bûdu Hangisidir?**.- Küçük ilde sulh ma'bûdu "Ugan"dır; diğer "yer-sular" aşiretlerini harbe teşvik ettikleri hâlde "Ugan" bunları harpten ve kan davâsından meneder.

"İl" Kelimesinin Sonraki Manâları.- Sonradan "il" kelimesi, Türkün her siyâsî cemiyetine ıtlak olunmaya başladı. Bundan "halk" manâsı doğdu: "İl ile kara gün bayramdır." Sonra, bu halkın oturduğu ülke manâsına gelmeye başladı: "İç il, Taş il, Rum ili" gibi. Daha sonraları "yabancı" manâsına gelmeye başladı: "Kâtip benim, ben kâtibin il ne karışır."

8. Türk Totemizmi

"Yer-su"lara İbâdet Nasıl Yapılır?.- Yukarıda gördük ki ma'bûd ilkbaharda "koyun" yer. Demek ki bu mevsimde "Gök Han"a kendi totemi olan "koyun" kurban edilir. Diğerlerine kendi mevsimlerinde kendi totemleri kurban edilir. Totemler, totemizm ibâdetinin hâricinde kesilemeyeceğinden bu kurban günleri, Avustralyalıların "Inti Şiyuma"sına muâdildir.

Totemizmde Semiyelerin Adları Totemlerin Adları Olmak Gerek.- Hâlis totemizm devrinde bu kaide mutlak sûrette câridir. Fakat, totemizmin yalnız bazı izlerini muhafaza eden dinlerde, totem isimlerini semiyelerde aramak lâzım gelir. Bununla beraber, en eski Türk âleminde, bu totemlerin isimlerini taşıyan beş kavim görmekteyiz.

1) "Tuhsin" umumî il, "tosun" manâsınadır. Çinliler "Tsin" şekline sokmuşlardır. Bunlar müstakil Türk devleti yerine ilk defa olarak Çin'de büyük bir imparatorluk vücûda getirmişlerdir.

2) Hiung-nular, Hunlar, Kunlar gibi muhtelif adlarla anılan "Koyunlular" dır. Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre "kun" kelimesi "Argu=Orhon" lehçesinde "koyun" manâsınadır. Koyunlulardan "Mete" iki kere Çin İmparatorluğu eline geçmişken istemedi ve ilk defa olarak bir millî Türk ilhanlığı teşkîl etti.

3) Şimalde Tunguzlara kendi ismini vermiş olan Türk şubesidir.

4) Garbda "İt Baraklar" ki Oğuz Han bunlarla harp etmiştir. Ve Çıçakları[26] üzerine göndermiştir. Bu gün Birecik'te *Barak* isminde bir Türk ili vardır[27].

5) Cenûbdaki Yüeçiler ki sonradan "Kuşan" adını aldılar. Bunların da "Kuşlar" olması mümkündür. Bu sûrette dört cihete ait totemler, dört cihetteki Türk kavminin isimlerini taşıdıkları gibi, merkezî totem de "umum il"in ismini yani "Tuhsin, Tuzun, Tosun" adını taşımakta idi.

Şu faraziyeye göre, kable't-tarih bir zamanda, Türkler böyle bir teşkîlât hâlinde imişler:

	Tunguzlar	
Koyunlular	Tuhsinler	İt Baraklar
	Kuşlar	

Bu Tasnîfin Çinlilerdeki Şekli.- Bu tasnîfin tafsilâtını Çinlilerin "Taoizm" adlı dinî sistemlerinde görürüz. "Tao" Çince "tabiat" yahut "yol" demektir. Taoizm bir nev'i "tabiatçılık=natürizm"dir. Bu, birbirine tedahül etmiş birtakım manzûmelerden mürekkeptir. İstinat ettiği en esaslı umdelerden birisi fezânın dört aslî cihetine göre taksimidir. Bu cihetlerden her birine, onun idâresine müvekkil olan bir hayvanın ismi verilir.

Şarkta	Gök Ejderha
Cenûbda	Kızıl Kuş
Garbda	Ak Kaplan
Şimalde	Kara Kaplumbağa.

Bu Tasnîfin Çinlilerdeki Rolü.- Her cihet, kendi hayvanının adını alır ve muhtelif hâllere göre, uğurlu yahut uğursuz sayılır. Fezayı idareye memur olan timsâlî hayvanlar, semâ gibi yeri idare ederler. Bir tepe yahut coğrafî bir teşekkül "kaplan"a benzedi mi, Taoizme göre, bu "kaplan"dır. Binâenaleyh garbdadır. Bir "ejderha"ya benziyor mu? O hâlde "ejderha"dır. Ve şarktadır. Bir yerden göç edileceği zaman etraftaki eşyaya bakılır. Eğer bunlar kendi cihetlerine mütevâfık şekillere mâlik iseler, meselâ garbda bulunanlar "kaplan"a, şarkta bulunanlar "ejderha"ya benziyorlarsa bu seyahat uğurludur (*L'année sociologique*, C. VI, s. 56).

Türklerin "tandırnâme ahkâmı" ve "keçe kitap" adlarını verdikleri kaideler, Çinlilerin taoizm ahkâmına benzer. İkisi de aynı medeniyetin bakiyeleridir.

Bu Tasnîfler Türktür.- Chavannes diyor ki: "Bu dörtlü tasnîf Türklerde ve Çinlilerde başka başkadır. Çünkü, evvelâ Çinlilerde, unsurların sayısı beş olduğu hâlde, Türklerde dörttür. Sâniyen, Çinlilerde garbın unsuru "maden" olduğu hâlde, Türklerde "rüzgâr" dır. Türklerin dört unsuru Hintlilerin unsurlar tasnîfine de benzemez. Çünkü, Hintlilerde "ağaç" unsuru yerine "toprak" unsuru vardır. O hâlde, bu unsurlar hâlis Türk manzûmesidir.

Bu tasnîfte Türklerin dört hayvanı da Çinlilerinkilerden başkadır:

Türklerce	**Çinlilerce**	**Cihetler**
Koyun	Ejderha	Şark
Horoz	Kuş	Cenûb
Köpek	Kaplan	Garb
Domuz	Kaplumbağa	Şimal

Türk Tasnîfinin İcmali.- Türklerin dörtlü tasnîfi şu veçhile icmâl edilebilir:

Cihetler	**Mevsimler**	**Yer Sular**	**Unsurlar**	**Totemler**
Şark	İlkbahar	Gök Han	Ağaç	Koyun
Cenûb	Yaz	Kızıl Han	Ateş	Horoz (Tavuk)
Garb	Sonbahar	Ak Han	Demir	İt
Şimal	Kış	Kara Han	Su	Domuz

Bu Tasnîflerin Esasları ve Rolleri Yalnız Türk Teşkîlâtlarında Vardır.- Türklerde "Lâhûtî" tasnîf, içtimâî tasnîfin aynıdır. Demek ki birinci ikinciden doğmuştur. Bu tasnîfin en mühim rolü içtimâî tesânüdleri takviyeye hadim olmasıdır. Çünkü, içtimâî tesânüd, ma'bûdlara yapılan ibâdetlerle kuvvetlenir. İtikatlar da, bu tesânüdlerin kuvvetlerini artırır. Çinlilerde ise, bu tasnîflerin içtimâî teşkîlâtlarla hiçbir münasebeti yoktur. Demek ki bu tasnîfler, Türk cemiyetinden doğarak, sonradan Çinlilere geçmiş. Edouard Chavannes, bu tasnîflerin Tsinler tarafından Çin'e ithal olunduğunu iddia ediyor. Bizim tetkiklerimiz de, bu neticeye müncer oluyor.

9.-Türk Takvimi

On İki Hayvan.- Türk takvimi de, Tsin dininden doğmuş görünüyor. Tsin Türkleri her on iki seneye "çağ" (cycle) adını verirlerdi. Bu on iki seneyi on iki hayvanın adlarıyla ifade ederlerdi. Bu hayvanların adları "Tavuk, At, Tavşan, Öküz, İt, Domuz, Maymun, Yılan, Sıçan, Pars, Koyun, Timsah"tır.

Bir adam hangi hayvanın yılında doğmuşsa, kendisine o senenin kutsiyeti isnat edilir: Meselâ "Falan adam koyun yılında doğmuş" denildiği zaman âdetâ totemi koyun imiş gibi addolunur. Bu takvim Çin'e, Tibet'e, Hind-i Çinî'ye Mançurîlere ve Moğollara da girmiştir. Bunu da Çin'e sokanlar –Edouard Chavannes'e göre– Tsin Türkleridir. Hind-i Çinî'de bir hayvanın yılında doğan erkekle kadın, başka başka "çağ"lara mensup olsalar bile birbiriyle evlenemezler. Yani erkek birinci "on iki yıl"ın "Öküz" senesinde, kadınsa, ikinci "on iki yıl"ın yine "Öküz" senesinde doğmuş olsalar da yine birbirleriyle evlenemezler. Çünkü ikisi de, "Öküz tevellütlü"dürler. Mösyö Doolittle'in[28] beyânına göre, aynı hayvanın yılında doğanlar, birbirinin tedfin merasiminde bulunamazlar (*L'année sociologique*, C. VI, s. 62). Bu hâller gösteriyor ki, bu hayvanlar eski totemlerin bakiyeleridirler. Zaten tetkik edilirse, görülür ki dört cihetin totemleri de bu on iki hayvan arasındadır. Diğer isimler de, bu dört hayvanın –Çinlilere nazaran– müterâdifleridir. Meselâ, "Pars" "Köpek"in müterâdifidir. "Sıçan" "Domuz"un müterâdifidir. Bu minval üzere bu on iki hayvanı dört cihetin üç takım hayvanlarına ircâ etmek mümkündür. Türk takvimindeki hayvanların isimleri şu veçhiledir.

***Kitâbü İlmi'n-Nâfi''*de:**	***Dîvânü Lugāt*'ta:**
Küskü (Sıçan)	Sıçgan
Ut (Öküz)	Ud
Pars (Kaplan)	Bars
Tavışan (Tavşan)	Tavışgan
Luy (Ejderha)	Nek (Timsah)
Yılan	İlan
Yond (At)	Yund
Koy (Koyun)	Koy
Biçin (Maymun)	Biçin
Takuk, Davuk (Tavuk)	Takagu
İt	İt
Tonguz (Domuz)	Tonguz[29]

Ayların Adları.- Türkler seneyi, dört cihetin totemleri ile ifade ettikleri gibi, senenin aylarını da yine dört cihetin totem isimleri ile ifade eder-

lerdi: Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre, Türkler ilkbahar aylarını "oğlak"a nispet ederlerdi (malûmdur ki koyun, kuzu, keçi, oğlak kelimeleri mukaddes mantıkça birbirinin müterâdifleriydiler).

İlkbaharın birinci ayına "Oğlak Ay", ikinci ayına "Ulu Oğlak Ay", üçüncü ayına "Ulu Ay" denilirmiş. Diğer aylar da bu minval üzere, yani mevsimlerin totemleriyle adlanırmış. (*Dîvânü Lugāt*[30])

10.- Hiung-Nuların ve Oğuzların Dinî Sistemi

Bu Sistemin Müessisi Kimdir?.- Çin'in Ordos vilâyetinde Milâttan iki yüz dokuz sene evvel "Mete" adlı bir hükümdar vardı. Bu zat Hiungnuların, yani Koyunluların hükümdarı idi. Bu zat yirmi dört tümen (on bin neferden mürekkep kıt'aya eski Türkler "tümen" derlerdi) süvari askeri vücûda getirdi. Bunları iki kola ayırdı. Her kolu bir beylerbeyinin kumandasına verdi. Ve bunlardan başka, orduda altı büyük âmirlik tesîs etti (Deguignes[31]). Yani yirmi dört boyu, altı büyük kısma ayırdı. An'aneye göre Türklerin menkıbevî bir hükümdarı vardır ki, o da aynı teşkîlâtı vücûda getirmiştir.

Bu an'anevî hükümdar "Oğuz Han"dır. "Oğuz Han" da "yirmi dört boy" vücûda getirmiştir. Gûyâ Oğuz Han'ın altı oğlunun yani "Gün, Ay, Yıldız" ve "Gök, Dağ, Deniz" Hanların dörder oğlu olmuş ve "Oğuz Han"ın yirmi dört torunundan yirmi dört boy vücûda gelmiş.

"Gün, Ay, Yıldız" Hanlar büyük oğulları olup bunlardan sağ kol olan "Boz Oklar" üremiştir. Küçük oğulları olan "Gök, Dağ, Deniz" Hanlardan da sol kolu teşkîl eden "Üç Oklar" vücûda gelmiştir.

Görülüyor ki "Oğuz Han"la "Mete" birbirine benziyor. Hâlbuki, müşâbehet, bundan ibaret değildir. "Mete", ordusunu kuvvetlendirmek için, ıslık çalan gayet müthiş bir ok icat etmiş ve ordusunu bu okla teslih etmiş. "Oğuz Han"a gelince, bunun ismi olan "Oğuz" kelimesi "ok" ve "öz" tabirlerinden mürekkeptir. Binâenaleyh, bu tabirin manâsı "ok eri" yahut "ok aşiretleri" dir. "Mete'nin "ok eri" olması, meşhur ıslık çalan "ok"u icat etmesinden dolayıdır. Oğuzların da bu adı almaları, "Mete"nin tesîs ettiği yirmi dört tümenin torunları olmalarındandır. İhtimal ki, "Mete", daha o zamanda ordusuna "Ok Erleri, Okçular" adını koymuştur. Oğuzların yirmi dört boyu, bu ordunun yirmi dört tümeninin devamından ibaret olduğu için, bu adı muhafaza etmişlerdir. "Ok" cevheri bilhassa Oğuz ilinin iki koluna ait isimlerde tezahür ediyor: Boz Ok, Üç Ok.

"Oğuz Han"la "Mete"nin aynı şahsiyet olduğuna başka delil de vardır: "Oğuz Han" babasıyla harp etmiş ve babası bu harpte maktul düşmüş. "Mete" de, Çin tarihlerine göre, babasıyla harp etmiş ve babasını öldürmüştür.

İki vakada da evlâtla babanın arasını açan bir anne yahut üvey annedir. Bundan başka "Mete" ile "Oğuz Han"ın aynı milletlerle muhârebe etmeleri ve bütün Türk illerini bir hâkimiyet altında toplayarak bir "Turan ilhanlığı" vücûda getirmeleridir. En sonra, ikisinin de, yeni bir din ve yeni bir yasa tesîs ederek meydana çıkmalarıdır. Bundan başka, an'aneye göre, "Oğuz Han" teşkîlâtını tamamlamaya muvaffak olan, veziri ve oğulları üzerinde vasisi, meşhur "Irkıl Ata"dır. Oğuz ilini yirmi dört boya ayırarak her birine bir ad, bir ma'bûd, bir ongun, bir sünüg, bir damga veren "Irkıl Ata"dır.

"Orta İl" ve Bünyesi.- "Oğuz Han'ın tesîs ettiği yeni il, iki "küçük il"in birleşmesinden husûle gelmiştir. Meselâ, "Boz Oklar" bir küçük ildir. "Üç Oklar" da diğer bir küçük ildir. Bunların birleşmesinden yeni bir il vücûda geldi. Bu il'e "orta il" adını vereceğiz ki "küçük il" dört cihetten mürekkep olduğuna göre, "orta il"in sekiz cihetten mürekkep olması iktizâ eder. Bu sekiz cihetten ikisi hakanla hatuna, altısı altı oğula aittir.

HAKAN

Gün Han Aşireti	Gök Han Aşireti
Ay Han Aşireti	Dağ Han Aşireti
Yıldız Han Aşireti	Deniz Han Aşireti

HATUN

11.- Oğuz Teşkîlâtının Çin'deki Şekli

İkili, Dörtlü ve Sekizli Tasnîflerin Çin'deki Mâhiyeti.- Dörtlü ve sekizli tasnîfler, Çin'de iskolastik felsefenin, dinî falnâmenin ve an'anevî mantığın esasını teşkîl ederler. Bu felsefeye göre, "yang" adını alan "—" işareti, "erkek", "ziya", "hayır" alâmetidir. "Yen" adını alan "— —" işareti "dişi", "zulmet" ve "şer" alâmetidir.

Çinlilerde, bu ikili tasnîf, diğer tasnîflerin esasıdır. Hattâ, dörtlü tasnîf bile Çinlilerde bu iki işaretin ikişer ikişer birleşmesinden husûle gelir:

——	——	— —	— —
——	— —	——	— —
1	2	3	4

Bu kadroların muhtevaları şunlardır:

1) Güneş, hararet, zekâ, gözler, ilh.
2) Ay, burudet, ihtiraslar, kulaklar, ilh.
3) Yıldızlar, fecir, şekil, burun, ilh.
4) Seyyâreler, gece , insan, teselli, ağız, ilh.

Bu iki işaretin üçer üçer birleşmesinden de, sekizli tasnîf vücûda gelir:

——	— —	——	— —	——	— —	——	— —
——	——	— —	— —	——	——	— —	— —
——	——	——	——	— —	— —	— —	— —
1	2	3	4	5	6	7	8

Muhtevaları:
1) Gök, hâlis erkek
2) Buğu, tesaudat, küller
3) Ateş, hararet, ziya
4) Yıldırım
5) Rüzgâr
6) Su
7) Dağlar
8) Yer, hâlis dişi.

Bu iki işaret dörder dörder de birleşir. Bu sûretle de 64 şekil vücûda gelir. Çinlilerin beş kitabından biri olan *Yi-King* adlı kitap bu 64 şeklin tegayyüründen ibarettir.

Çinlilerde "Yang" ile "Yen" in Müsâvî Olmaması.- Çinlilerde ikili tasnîfin iki haddi olan "yang" ile "yen" kıymetçe birbirine müsâvî değildirler. Bu sebeple "yang" olan şeyler "öz, yahşi, uğurlu" oldukları için "âlî"dirler. "Yen" olan şeyler de "yavuz, yaman, uğursuz" oldukları için "sâfil"dirler. Kadının Çin'de hukukça "dûn" olmasına, bu tasnîfteki vaziyeti de tesir etmiştir.

Türklerde İkili Tasnîf.- Türk tasnîfi, Türk ilinin demokrat olduğunu gösterir. İkili tasnîften tutunuz on yedili tasnîfe kadar gördüğümüz tasnîflerdeki kadrolar birbirine müsâvî idiler. Meselâ, dörtlü tasnîfte "Gök, Kızıl, Ak, Kara" zümreleri birbirine müsâvî idiler. Sekizli tasnîf de böyledir. Zümrelerin bu müsâvîliğinden dolaydır ki Türk ili, esasen demokrattı. Türk ilinin feodal, aristokratik ve emperyalist olması, sonradan husûle gelen marazî bir yeniliktir.

İkili tasnîfin iki türlü olduğunu söylemiştik. Birisi Çinlilerin "yang" ve "yen" kelimelerine muâdil olan "ak" ve "kara" tasnîfidir.

"Ak", "kara"dan "âlî" ve kara, aka nispetle "sâfil" oldukları için, bu iki sınıf birbirine müsâvî değildiler.

Tasnîflerin ikincisini de "iç" ve "dış" tabirleriyle ifade edebiliriz: "İç il", "dış il" gibi. Her "il"in "kut"u kendisine mahsus olduğu için, yalnız kendi fertleri ona mahremdirler. Başkaları bunu mukaddes yapmakla beraber, ona nâmahremdirler. İşte bu "iç" ve "dış" kelimeleri "mahrem"

ve "nâmahrem" manâlarını ifade etmektedir. Kadınla erkek, bu tasnîfe girmişlerdir. Bu sebepledir ki Türk hukukunda kadınla erkek, birbirine müsâvî addolunmuşlardır.

12.- Oğuz Dinindeki İçtimâî Timsâller

Oğuz Dininin Bünyesi.- Oğuzların teşkîlâtı tahlîl edilince görülür ki "Boz Ok" ve "Üç Ok" adlı iki küçük ilin biribirinin müsâvî ve mütemmimi olmak üzere, ittihâd etmesinden, "Oğuz İli" vücûda gelmiştir. Bu ittihâtta "Boz Oklar" sağ kolu, "Üç Oklar" sol kolu vücûda getirdi. Bu ittihâd şu veçhile oluyor: Sol kolu teşkîl eden küçük ilin beş "yer-su"yu olduğunu biliyoruz. Bunlardan yalnız "Ugan" ile "Su Han" ve "Demir Han" kalıyorlar. Diğer ikisi, ortadan çekiliyorlar. Fakat, şurası da var ki Oğuzlarda "Ugan"a "Gök Han", "Su Han"a "Deniz Han", "Demir Han"a "Dağ Han" adları verilmiştir.

Sağ kolu teşkîl eden "Boz Ok" adlı küçük ilin timsâlleri semâda aranıyor ve "Gün, Ay, Yıldız" birer tanrı olarak üç "öz"ün (aşiret) timsâlleri oluyor.

Görüyoruz ki iki küçük il, birleşirken üçlü oluyorlar. İkisinin mecmûu altı ediyor. Ve altı sayısının arkasında bir "8" adedi vardır. Hakan'la Hatun "orta il"i temsil etmek üzere, bu altıya ilâve olunuyorlar. Hakanla hatunun semâvî timsâlleri "Gök Tanrı" ile "yer-su"dur.

Ongunlar.- Eski Oğuzcada "ongun"[32] "totem" demektir. Altı öz'ün ongunları şunlardır:

Zümre	**Ongun**
Gün Han Özü	Şahin
Ay Han Özü	Kartal
Yıldız Han Özü	Tavşancıl
Gök Han Özü	Sungur
Deniz Han Özü	Çakır (Çağrı)
Dağ Han Özü	Uç Kuş

Oğuzlarda her öz, kendi ongununu mukaddes tanır; ona ok atamaz, öldüremezdi. Totemler de böyledir. Yalnız, altı aşiret totemlerden ibaret olan adlarını terk etmişler, yahut unutmuşlardır. Çünkü "boy" teşkîlâtı kuvvetlenerek "öz" teşkîlâtını gölgede bırakmıştır. Bu sebepledir ki ongunlar boylara isnat olunuyor; fakat, her dört boyların aynı onguna ve aynı tanrılarla yer-sulara mâlik olması, boyların kuvvetlenmesiyle özlerin ikinci safhaya çekildiğini gösterir.

Sünügler.- Devlet bahsinde görüleceği veçhile, altı özden her birinin bir sünüğü (sögüş'ü) de vardı. Boy beyleri şölende (millî ziyafette) kesilen kurbanların her etini yiyemezdi. Her öze mensup boy beyleri etlerin yalnız muayyen bir parçasını yiyebilirlerdi. Sünügler şunlardır:

1) Hakan	Baş
2) Gün Han Özü	Sağ karı yağrın ve ucayla
3) Ay Han Özü	Sağ aşıklı
4) Yıldız Han Özü	Üyegü (üyece)
5) Gök Han Özü	Sol karı yağrın
6) Deniz Han Özü	Sağ aşıklı
7) Dağ Han Özü	Ucayla
8) Hatun	Karın

Sağ karı yağrın "sağ but" demektir. Aşıklı malûm. "Uca", *Dîvânü Lugât*'a göre "sırt eti"dir[33]. "Üyegü", kaburga tarafıdır.

Bu tasnîf, Çinlilerin 8'li taoizm tasnîfiyle karşılaştırılırsa, ikisi arasında münasebet ve belki de ayniyet olduğu görülür. Çinli tasnîfinin birinci zümresinde "semâ" ma'bûduyla beraber "baş" sünüğünü görüyoruz. Sekizinci bölümünde, "yer" ma'bûdesiyle "karın" sünüğünü görüyoruz. İkinci bölümde de, "güneş" ma'bûduyla "uyluk" sünüğünü görüyoruz. "Uyluk" burada "but" manâsınadır.

Çinlilerin taoizm tasnîfinden üç bölümüne misal:

1) "Semâ"= Kien, cenûbda, ziyâ umdesi, erkek, hareketsizlik, kuvvet "baş", gök kubbesi, baba, hükümdar, yuvarlaklık, cadą taşı, maden, ayna, kızıl, iyi at, ihtiyar at , büyük at, bir eğri kılıç, ağaçların yemişi ilh.

2) "Yer"= Kwun, şimâlde, zulmet umdesi, dişi, yer umdesi, itâat, mevaşî, kadın, ana yer, elbise, kazan, çokluk, kara, büyük yük arabası.

3) "Güneş"; nüfûz, rüzgâr, orman, uzunluk, yükseklik, kümes hayvanı, uyluklar, büyük kız, ileri ve geri hareketler, yüzde üç kazanç ilh.

13.- *Yakutların Dinî Sistemi*

Eski Türk dini, Yakut Türklerinde, hâlâ yaşamaktadır. Seroşevskiy'nin[34], Fransızca *Dinlerin Tarihi Mecmûası*'nda, Yakutlara dâir neşrettiği tetkiknâme, bu din hakkında oldukça malûmât vermektedir.

Yakutlara göre "il", iki koldan mürekkep olduğu gibi, ilâhlar da iki kola ayrılır: Dokuz Ağa Uza, Sekiz Ağa Uza.

Dokuz Ağa Uza.- Ma'bûdların dokuz baba aşiretleri semâdadır. Bu sebeple[35] onlara, "tenger"[36] yani "tanrılar" denilir. Her tanrı sağ kolun yani "Dokuz Ağa Uza"nın bir aşiretinin timsâlidir.

Yakutlarda tanrılar, millî ittihâdın timsâli, sulhun hâmîsi, saadetin menbaı, müsâvî sûrette âdil ve umum için hayırhah olan bir ittihâd meclisi mâhiyetindedir. Dikkate şayandır ki bu kola mensup olan ilâhların hepsi, semânın yüksek tabakalarında ikamet ederler, insanların işlerine asla karışmazlar. Hayatın cereyânı üzerinde, bunların tesiri, aşağıdaki kola mensup olanlarınkine nispetle daha azdır. Aşağıdaki kolun ilâhlarının ilâhları hadidü'l-mizâc, intikamcû, yere çok yakın, kan râbıtalarıyla insanlara akraba ve çok kuvvetli bir aşiret teşkîlâtına mâliktirler. Rusların Yakut ülkesini fethetmelerinden evvel, Yakut milletinin reisi ve ittihâd meclisi, Yakut hayatında, yukarıki kola mensup ilâhların tesirine benzer bir tesir yapıyorlardı.

O zaman ittihâd meclisinin başında "tigin" unvânıyla sırf ismen mevcut bir reis vardı. Bunun gibi, semâdaki ilâhların başında da "Aar Toyon Ağa" adlı büyük bir ilâh vardır ki, semânın dokuzuncu tabakasında oturur (Yakutların bir rivâyetine göre, semânın tabakaları on iki, diğer rivâyetlere göre on yedi yahut beştir). "Aar Toyon", kudretli olmakla beraber, gayr-i müessirdir. Timsâli olan güneş gibi nur saçar ve yıldırımın sesiyle tekellüm ederse de, insanların işine pek az karışır. Yevmî ihtiyaçlar için, ona müracaat beyhudedir: Ancak fevkalâde zamanlarda onun huzûru ihlâl edilebilir; ma'mâfîh bu anlarda bile insanların işine karışmak lütfunu pek az gösterir. Bu ilâhın nâmına, ilkbahar iziyahileri[37] yani şenlikleri yapılır ki bunlar, millî ittihâdın bayramlarıdır. Gençler bu ilâhın şerefine kımızla dolu olan dokuz kâseyi, dokuzar kere içmekle ve millî ittihâdın "Ayhal, Uruy, Ayhal!" naralarını atmakla ona ibâdet etmiş olurlar. Çünkü, bu ilâh kan dökülmesini sevmediği için, nâmına asla kurban kesilmez. Bu ma'bûd câmia içinde intikam ilâhı değil, ancak sulh ve barışıklık ilâhıdır. Binâenaleyh ona yapılacak ibâdet de kansız, vecitli, neşeli olabilir. Ma'mâfîh, kan dökülmesini istemeyen, yalnız bu ilâh değildir. Semâvî ilâhların hiçbirisine kurban takdim edilmez. Bunlara mütevazı hediyeler takdimi ile iktifâ olunur. Yalnız, avcılık ma'bûdu olan "Bayanay" müstesnadır. Bununla beraber, bu semâvî ilâhlar arasında Yakutların hayatında mühim rol oynayanlar da vardır. "Dokuz Ağa Uza"ya dâhil olan semâvî ilâhlar dokuz aşirete münkasımdır. Birinci olan "Aar Toyon"u anlattık. Diğerleri, şunlardır:

Yakutlarda Tanrılar.- Yakutların dokuz kat gökteki tanrıları şunlardır[38]:

1) Aar Toyon Ağa.

2) Yaradan Ak Han (Yakutçası: "Ürüng Ayıı Toyon").

3) Tatlı Yaradan Anne (Nelbey Ayıı Kübey Hotun İye veya Nelben Ayıısıt).

4) Tatlı Doğurma Hanımı (Nalıgır Ayıısıt Hotun).

5) Yer Hanımı (Tarlaların, derelerin hanımı).

6) Cesegey Ayıı. Yedi kardeşi vardır.

a) Korkunç Balta Han, yıldırım tanrısı (Sürdeeh Süge Toyon).

b) Işık ve Şimşek Tanrısı (Haan Caasın veya An Caasın).

c) Kader Tanrısı (Tanghasıt Cılga Haan).

ç) Savaş Tanrısı (İlbis Han).

d) Ruhların Öfkesinin Müjdecisi (Uordaah Casabıl veya Orduk Casabıl).

e) Lütuflar Müjdecisi (Han İeyehsit Ecen Ayıı veya Han İeyehsit Erden Ayıı).

f) Kuşlar Tanrısı (Süng Haan, Süngken Erilik veya Ereli, Hompo-ruun Hotoy Hotun).

7) Mevaşî Tanrısı (Mogol Toyon). Karısı Usun Kuobah Hotun (?). Beşinci gökte şarkta otururlar. Kudretli, zengin, hayırhâhtırlar. Alacalı ve siyah hayvanı severler. Bu renklerdeki davarları besleyenler, bu iki karı-koca tanrı nazarında teveccühe nâil olurlar.

8) Avcılık Tanrısı (Baay Bayanay). Bir Tunguz gibi uzun saçları var. Bu, evinden ziyâde, çokça ormanlarda ve tarlalarda bulunan serseri bir tanrıdır. Avcılar avda muvaffak olamadıkları yahut içlerinden birisi hastalandığı zaman, bir siyah manda kurban ederler. Şaman, bu mandanın etlerini, bağırsaklarını, ayaklarını yakar. Merasim esnasında, "Bayanay"ın bir tavşan pöstekisine sarılmış tahtadan bir tasviri, kesilen hayvanın kanı içinde yıkanır. Donların erimesi suları serbest bıraktığı zaman, suyun kenarına saçtan bir iple bağlanmış kazıklar çakılır. Bu ipe alacalı bezlerle saçlar asılır. Bundan başka suya tereyağı, çörekler, şekerler, paralar atılır. "Bayanay" bu armağanları arkadaşı olan Balıkçılar Tanrısı "Vondık (?)" ile paylaşır. Bu fakir olmakla beraber, daima şen, geveze, soytarıdır. Bundan başka, "Bayanay'ın daha yedi arkadaşı vardır ki, bunlardan üçü avcılara dost diğerleri düşmandır.

9) Göğün yolunu bekleyen tanrılar:

a) Kapıcı (Bosol Toyon) ve (Buomça Hotun).

b) Er Tanrısı (Bran Batır), domuzlar ahırının ve avlunun tanrısı (Alas Batır).

c) Muhtelif ateşlerin yedi kardeşi: Al Ot İççite. Bırca Bıtık, Kiris Tölözer (?), Kündül Çagaan, Küre Çagaan, Hun Çagaan, Hatan Sütoya (?), Ilgın Arpaya (?). Bunlardan başka, "Mogol Toyon" ailesinden fakirler tanrısı "Muçera" (?) vardır ki bütün serveti şu türküde gösterilmiştir:

Üç balık tuzağı, üç ağ,
Üç beyaz inek,
Üç küçük kumral öküz.

Böyle fakir ailelerin tanrısı, yarım balıkçıların, yarım çobanların esirgeyicisidir. Yoksulların, kumral ve beyaz tüylü mevaşîsinin hâmîsidir.

Sekiz Ağa Uza.- Yakutlarda aşağı kola mensup ilâhlar, yani "yer-su"lar sekizdir.

1) Nâmütenâhînin Ulu Hanı ("Ulu Tey", "Ulu Toyon").
2) Tunç Başlı Han (Altan Sabaray Toyan).
3) "Talıırdaah? Taan Taralıı Toyon" , "Tasıırdaah Taan Tarlıı Toyon"
4) Günah Han "(Arah Toyon" Arah, "günah" demektir.)
5) Balçık Yürekli Han (Bour Malaahay Toyon).
6) Yakutlar Hastalığı ("Terad" (?)).
7) Çinli Baksay Han (Kıtay Bahsı Toyon).
8) Nâmık Hanım (Nâmık Hotun)

Aşağı koldaki ilâhların reisi, "Ulu Toyon"dur.

"Aar Toyon Ağa" yukarıki kolun dokuz aşiret tanrılarına reislik eder. Kâinata kurbansız, ıstırapsız olarak yalnız tatlı bir saadet neşreder. Timsâli olduğu müttehide reisi "tigin" gibi, iktidarsızdır. Aşiretlerin kan davâsı gibi ihtiraslarına timsâl olan "Ulu Toyon" bilakis, yeryüzündeki ümitler, ihtiraslar, kederler, sevinçler, arzular, mücadelelerle dolu olan faal hayatı temsil eder. Ulu Toyon, "hayat ve nâmütenâhînin" füshatidir. "Ulu Toyon" esasen şerir değildir. Fakat, insanlara yakın olduğu için, insaniyetin işlerine son derece alâkadardır. Onu garbda üçüncü gökte aramak lâzımdır. Fakat, sebepsiz yere adını ağza almak câiz değildir. O ayağını yere basınca yer sarsılır. Yeryüzüne inen yalnız budur. O ayağını yere basarsa zelzeleler kopmaya başlar. Fâni insan onun yüzüne bakacak olsa ödü kopar.

14.- *Altay Türklerinin Dinî Sistemi*

Sağ Kol.- Evvelâ, Altay Türklerindeki sağ kolu tetkik edelim. Radloff'a göre Altay Türkleri dünyanın birçok tabakalardan mürekkep olduğuna inanırlar. Yukarıdaki on yedi semâvî tabaka, "cennet" yani "ziyâ memleketi"ni teşkîl eder; aşağıdaki yedi veya dokuz tabaka da, "cehennem" yani "zulmet memleketi"ni teşkîl eder. Cennet ve cehennem taba-

kaları arasında insanların ikametgâhı olan "yeryüzü" bulunur ki bütün sâkinleriyle beraber her iki memleketin yani "cennet"le "cehennem"in tesiri altındadır. Bütün iyi ruhlar, melekler, ilâhlar, "ziyâ hükümeti"nin en üst katlarında yaşarlar. Bunlar âciz insanları yaratır, himaye eder ve semâya alırlar. Çünkü, ziyâ bütün insanların dostu, tabiatın bütün hayatî tezahürlerinin bekçisidir. Zulmetin alt katlarında uğursuz ruhlarla insanlara zarar vermek isteyen, onları mahva çalışan ve nihâyet birçok mücadelelere rağmen onları, aşağıya, ebedî zulmete çeken ilâhlar bulunur.

Semâdaki İlâhlar.- Semâdaki on yedi tabakanın en yükseğinde, yani on yedinci tabakada bütün ilâhların babası olan "Tanrı Kara Han"[39] sâkindir. Oradan cihânın mukadderatını tâyin eder.

"Kara Han"dan "tecelli"(=émanation) sûretiyle üç büyük ilâh vücûda gelir:

1) "Bay Ülgen" ki göğün on altıncı katında "Altın Dağ"da ikamet eder ve "Altın Taht" üzerinde oturur.

2) "Kızagan Tanrı" ki, göğün dokuzuncu katında oturur.

3) Allwissende[40] denilen "Mergen Tanrı" ki göğün yedinci katında oturur. Yedinci katta göğü ve yeri aydınlatan "Gün Ana" adlı güneş mabûdesi oturur. Altıncı katta "Ay Tanrısı" oturur. Buna "Ay Ata" derler. Beşinci katta "en büyük yaradanlar yaradanı" olan "Kuday Yayuçı" oturur. "Yayuçı", "yaradan" manâsınadır. Üçüncü katta "Bay Ülgen"in iki oğlu oturur ki birincisinin Türkçe adı "Yayık"tır. Budistler buna "May Ene" derler. İkincisinin Türkçe adı malûm değildir. Budistlerce adı "May Tere"dir [41]. Yine bu katta "Süt Gölü" vardır ki, süt gibi beyaz olan bu göl bütün hayatların menşeidir. Onun yakınında "Yedi Kuday" yani "Yedi İlâh"ın yurdu olan "Sürve Dağı" vardır. "Yedi Kuday", tâbileri olan "Yayuçı"larla beraber bu dağda yaşarlar. İnsanların cenneti olan "Ak" (yani Beyaz) Ülke de buradadır.

"Yer-su"lar on yedi handır. Bunlardan her biri büyük dağlardan birinin karlı tepesinde yahut bir ülkeyi sularıyla yeşillendiren bir ırmağın kaynağında oturur. Bunların en kudretlisi, "Ugan"dır[42]. O, yerin göbeğinde, yeryüzündeki ağaçların en yüksekleri biten, tepesi "Bay Ülgen"in yurduna kadar erişen bir çam ağacının bulunduğu, merkezî bir noktada oturur. Bu ağaç, "Ugan"ı gökteki en büyük tanrılara denk kılmak için bir timsâldir.

2 ve 3 - "Ugan"ın iki oğlu vardır ki birinin adı "Su Han", ötekinin "Demir Han"dır. Bunlar insanların armağanlarını memnuniyetle kabul ederler.

4 - "Talay Han" ki, deniz prensi ve ölenlerin hâmisi olan bu ma'bûda "Yayık Han" yani "Coşarak Bayılmış Su Prensi" derler. "Talay Han"ın yurdu on yedi denizin dökülüp kavuştukları yerde olup yeryüzündeki bütün suların baş hükümdarıdır.

5 - "Adam Han" dır.

6 - "Mordo Han" yahut "Abakan Han" ki Abakan ırmağının kaynağında olup, orada "Yağmur Veren Prens" olarak kutlulanır.

7 - Altay kavminin esirgeyicisi olan "Altay Han"dır ki, yurdu "Katunya" ve göklere yaklaşan "Beluha" kaynaklarındadır.

8 - "Kemçik"in Yenisey kaynaklarının engin sahibi olan "Kırgız Han"dır.

9 - "Yabaş Han"dır.

10 - "Eder Han"dır.

Diğer yedi "yer-su" muhtelif illerde muhtelif tarzlarda adlanırlar. Şimâlî Altay'daki adları, şu tarzdadır: "Yabır Han, Kara Han, Puysan Han, Perbi Han, Mansar Han, Pırça Han, Oktu Han"dır[43].

Yeraltı Dünyası.- Göktürkler, yer altındaki ma'bûda "Yağız Yer", Oğuzlar "Kara Yer" derler.

15.- Yukarıki ve Aşağıki Tabakalar

İçtimâî Tabakalar.- Şimdiye kadar gördüğümüz totemler zümrelerin timsâlleri oldukları gibi, sağ ve sol kollara ait tanrılarla yer sular da cemiyetin sağ ve solundaki zümrelerin timsâllerinden ibaretti. Aynı zamanda bu sağ ve sol totemlerle sağ ve sol ma'bûdlar birbirine müsâvî idiler. Demek ki ilâhlar âleminde demokratlık yani müsâvât nehci câridir.

Fakat, vakta ki, cemiyet içinde, birbirine müsâvî olmayan zümreler ve fertler vücûda gelmeye başladı, o zaman, totemler ve ma'bûdlar da zümrelerin timsâlleri olmaktan çıktılar; fertlerin ve sülâlelerin timsâlleri oldular. Bu sûretle, totemlerle ma'bûdlar da maşerî mâhiyetlerini kaybederek, ferdîleştiler ve sülâlevî oldular. O hâlde, ibtidâ, cemiyette husûle gelen müsâvâtsızlığın, aristokratlığın, emperyalizmin ve feodalizmin menşeini arayalım.

Potlaç.- Potlaç[44], ibtidâî kavimlere mahsus gayet ehemmiyetli bir âdettir. Bu kaide, bilhassa, Şimâlî Amerika'nın garb tarafında yaşayan "Tlingit, Haida, Kwakliutl" kavimlerinde kemâliyle câridir. Bu kaidenin esası, gayet müsrifane, muhteşem bir ziyafettir. Bu ziyafette, misafirlerin yiyebileceklerinden çok fazla gıdalar, giyebileceklerinden çok fazla elbiseler ve bilhassa, tepeler teşkîl edecek kadar bakır kaplarla, yorganlık pöstekiler vesâire yığılır. Davet sahibi, bütün bu şeylerin davetliler tarafından kaldırılıp götürülmesini teklif eder. Götürürler. Davetliler götüremedikleri takdîrde bu yığılan eşya, sahibi tarafından tahrip olunur

ve denize atılır. Ma'mâfîh, bu ziyafet, ilk nazarda görüldüğü gibi hasbî değildir. Bu ziyafet, davetlilere yapılan bir nev'i meydan okumadır. Çünkü, âdet mucibince, davetliler bu ziyafete çok fâik bir ziyafetle mukabele etmeye mecbûrdurlar. Eğer davetliler, daha müsrifane ve muhteşem bir ziyafetle mukabele edip evvelki ziyafete tefevvuk edemezlerse, bütün haysiyet ve şereflerini kaybederler. O zaman ilk ziyafet sahibi, onlara ait maşerî totemi, kendi nâmına yahut sülâlesi nâmı hesabına gasp eder. Bu sûretle davet sahibi, davetine mukabele edemeyen zümreyi kendi hâkimiyeti altına alır.

Totem, maşerî vicdanın timsâli olduğu gibi, onun hâiz olduğu velâyet-i âmmenin de timsâlidir. Bir zümreye ait totemin bir fert tarafından gasp edilmesi, o zümreye ait velâyet-i âmmenin kendi nâmına gasp edilmesi demektir. İptidaî cemiyetlerde "hâkimiyet", toteme sahip olanındı. Bu sahip, eğer bizzat cemiyetse, hükümet, cumhurî ve demokrattı; eğer bir zümre ise, hükümet feodal ve aristokrattı; eğer bir fert ise, hükümet otokrat ve emperyalistti.

Umumîyetle, totemizmin ilk devrinde, semiyeler, demokrat ve cumhurî idiler; hâkimiyet ferdî değil, maşerî idi. Demek ki, bütün cemiyetlerde, âmmenin velâyeti, ferdin velâyetinden daha evvel teşekkül etmiştir. Çünkü, bütün kavimler, "ilk totemizm" devrinden geçmişlerdir. Bunlar, cumhurî ve demokrat hâllerini totemizmin ikinci devrinde kaybettiler. Çünkü, bu devrede "potlaç" adlı yeni bir müessese zuhur ederek, totemlerin fertler tarafından, zümrelerden, kendi nâmlarına veyahut sülâleleri nâmına gasp edilmelerini intaç etti. Bu sûretle, cemiyetler, cumhurî ve demokrat hâlinden, feodal ve aristokrat şekline geçtiler. İleride göreceğiz ki, bu içtimâî inkılâp, ilâhlar ve ervâh âlemlerinde de, yukarıki ve aşağıki tabakaları vücûda getirdi.

Potlaç ve Mukavele.- Potlaç, "mukavele"nin de menşeidir. Totemizmin ilk devirlerinde, "mukavele" müessesesi de yoktu. Zümreler, kendilerine lâzım olan eşyaya ya başkasından çalmakla yahut hibe tarîkiyle mâlik olabilirlerdi. Potlaçta, bir tarafın kendi emvâlinden hibe ettiği eşyaya mukabil, diğer taraf da kendisinin imal ve istihsâl ettiği maddelerle mukabele etmek mecbûriyetinde idi. Bu mukabeleyi yapamayan, derhâl maşerî prestijini, içtimâî velâyetini, umum arasındaki haysiyetini ve şerefini kaybederdi. Binâenaleyh, behemehâl, mukabeleye mecbûrdu. "Sözünde durmak", "ahde vefa" gibi şeyler bu sûretle, maşerî bir müeyyideye mâlik olmuşlardı.

Bugünkü Kürtlerde Potlaç.- Poltaçın bir izine bugünkü Kürt aşiretlerinde tesâdüf edilir: Bu iz "kirvelik" müessesesidir. Bir baba oğullarını sünnet edeceği zaman, evvelâ her çocuğuna bir "kirve" bulur.

"Kirve"nin iki vazifesi vardır:

Birincisi, çocuk sünnet olurken onu bir yastık üzerinde oturttuktan sonra, çocuğu onun dizleri arasına verirler. "Kirve", çocuk çırpınmasın diye kollarını elleriyle ve bacaklarını bacaklarıyla muhkemce zapteder. Bu sâyede sünnetçi, işini büyük bir emniyet ile yapmaya imkân bulur.

"Kirve"nin ikinci vazifesi, sünnet düğününün bütün masraflarını kesesinden harcaması ve sünnet yapan ailenin fertleriyle bütün davetlilere, hattâ bütün köylülere oba halkına ayrı ayrı hediyeler ve hilatlar vermesidir.

Fakat, "kirve" bu masrafları büsbütün hasbî olarak yapmaz. Çocuğun babası, "kirve"ye bu masraflarından daha kıymetli olmak üzere, büyük hediyeler takdimine mecbûrdur.

Eğer çocuğun babası, "kirve"ye onun masraflarına faik hediyelerle mukabele etmezse, halk arasında bütün şeref ve haysiyetini kaybeder. Binâenaleyh "kirve"nin büyük masrafları bir nev'i ikraz mukavelesidir ki efkâr-ı âmmenin takbîhi gibi, münteşir fakat çok kuvvetli bir müeyyideye mâliktir. Bu müeyyide sâyesindedir ki manen ikraz etmiş olduğu meblağları mürekkep faiziyle beraber almış olur.

Bundan başka "kirvelik" iki aile arasında akrabalıktan daha kuvvetli bir tesânüd ve teâvün husûle getirir, hattâ, kadınlarla erkekler arasındaki kaç-göçü bile kaldırır.

Bu kaide, Cenûbî Türkmenlerde de mevcuttur. Bunun Kürtlere, Cenûbî Türkmenlerden geçmiş olması ve "sağdıç"lığın da bunun bir şekli olduğu, bazı emarelerden anlaşılmaktadır.

Eski Türklerde Potlaç.- Eski Türklerde potlaça benzer gayet müsrifane, muhteşem bir ziyafet vardı ki adı "toy"du.

"Dirse Han dişi ehlinin sözüyle 'Ulu Toy' eyledi, hâcet diledi. At'tan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı, İç Oğuz, Dış Oğuz Beylerini üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu. Çıplak görse donattı. Borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı." (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 9 / T.-B. s. 37).

Eski Oğuzların hanlar hanı ve beylerbeyi ile beraber yirmi dört Oğuz beyini câmi olan resmî toylarına "şölen"[45] adı verilirdi. Şölen ziyafetlerinde de, aynı masraflar ve israflar yapılırdı.

Eski Oğuzlarda mutlaka her gün, obaların birinde şölen vardı. Bütün beyler bu şölende toplanarak müzakereye ve ziyafete iştirâk ederlerdi. Bu yerlerin halkları da resmî dîvânlara iştirâk etmemekle beraber, ziyafete iştirâk ederlerdi. Yerler, içerler, giyinir kuşanırlar, borçları verilirdi.

Ma'mâfîh bu ziyafetlerden hiçbiri "potlaç" mâhiyetinde değildi. Eski Oğuzlarda potlaç müessesesini, tam olarak yalnız "Salur Kazan"ın evini yağmalatmasında görürüz.

Salur Kazan, "Korkud Ata" zamanında Oğuzların beylerbeyisi idi. Hâkimiyet ismen Bayındır Han'da olmakla beraber, fiilen Salur Kazan'da idi. Bunun sebebi, Salur Kazan'ın evini yağmalatması yani "potlaç" yapması idi:

"Üç Ok, Boz Ok yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan bir gün yine evini yağmalattı. Ama Dış Oğuz beraber bulunmadı. Yalnızca İç Oğuz yağmaladı.

Ne zaman, Kazan evini yağmalatsa, helâlinin elini alır, dışarı çıkardı. Ondan sonra, hazır bulunanlar yağma ederlerdi" (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 165 / T.-B. s. 188).

Kazan, bu sûretle evini yağmalatmak sâyesindedir ki, hem İç Oğuz, hem de Dış Oğuz üzerinde bir prestij ve velâyet sahibi olmuştu. Bu sebepledir ki, bu kere, Dış Oğuzu yağma toyunda bulundurmamakla, onun üzerindeki velâyetini derhâl kaybetti; Dış Oğuz beyleri bu haberi işitir işitmez, derhâl, Kazan'a gelmeyi terk ettiler:

"Dış Oğuz beylerinden Aruz, Emen ve kalan beyler bunu işittiler. Dediler ki: Bak bak! Şimdiye değin Kazan'ın evini beraber yağma ederdik. Şimdi neden beraber olmadık? İttifakla, cemî Dış Oğuz beyleri Kazan'a gelmediler, adavet eylediler" (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 165 / T.-B. s. 188).

Dış Oğuz beyleri, bununla da kalmayarak, isyan hazırlıkları görmeye başladılar:

"Aruz, gayet saht oldu. Dış Oğuz beylerine adam saldı: Emen gelsin, Alp Rüstem gelsin, Dönebilmez Dölek Evren gelsin, geri kalan beyler hep gelsin dedi. Dış Oğuz beyleri hep yığınak oldu."(*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 166 / T.-B., s. 189).

Aruz da, Dış Oğuz üzerindeki velâyetini kuvvetlendirmek için, "potlaç"a benzer bazı şeyler yaptı:

"Aruz ala bargâh otağlarını düze dikti. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. Dış Oğuz beylerine ağrılık edip, onları topladı" (T.-B., s. 166 / 189).

"Aruz, cümle beyleri hil'atledi" (T.-B., s. 167 / 189).

Fakat, Aruz evini yağmalatmadığı için, tam bir potlaç yapmış olmadı.

İşte, görülüyor ki, eski Oğuzlarda hakikî bir potlaç vardı. "Kazan" ibtidâ kendi boyuna evini yağmalatarak onları, yani Salur boyunu hâkimiyeti altına aldı. Ondan sonra, kendi "kol"u olan "Üç Oklar"a yani "İç Oğuz"a evini yağmalatarak onların hepsini hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra, "Boz Oklar"ı yani Dış Oğuz'u da yağma toyuna ithal ederek, onları da hâkimiyeti altına aldı. Eski Oğuzların, ibtidâ cumhurî ve demokratik iken sonradan aristokratik ve feodal olması, bu potlaçların bir neticesidir.

Oğuzların umumî totemi "ok"tu: Oğuz = ok + öz tahlîli de gösteriyor

ki Oğuz, "ok aşireti" demekti. "Boz Ok" ve "Üç Ok" kollarının totemleri de isimlerinin müsemmalarıydı. Boyların totemleri de ongunları, sünügleri ve damga'larıydı. "Kazan" zümrelerin hâkimiyetini gasp için, sırasıyla bu totemleri de gasp etmişti.

İkili Tasnîf.- Çinlilerde yalnız bir türlü ikili tasnîf vardır. Bütün eşya, "yang" ve "yen" sınıflarına ithal edilmiştir. Çinlilere göre "yang" uğurlu, "yen" uğursuzdur: Erkek ile kadın bu tasnîfe ithal edilmiş erkek "yang", kadın "yen" itibar olunmuştur. Bunun neticesi olarak Çinlilerde erkek "uğurlu", kadın "uğursuz" addedilmiştir. "Sağ" ve "sol" mefhumları da bu tasnîfe ithal edilmiş, sağ "yang" sınıfına, sol "yen" sınıfına nispet olunmuştur. Bu sûretle, "sağ" uğurlu, "sol" uğursuz olmuştur.

Sonradan bu telâkkilerin birçok içtimâî neticeleri doğmuştur. Kadının hukukça dûn olması, erkekten kaçması gibi hâller "yen" sınıfına mensup olmasındandır. Sol kolun sağ kola müsâvî olmamasından da feodalizm ve emperyalizm doğmuştur.

Eski Türklerde ise, iki türlü ikili tasnîf vardı: Birisi, tamamıyla Çin tasnîfinin aynıydı. Eski Türklerde "ak" kelimesi "yang"ın mukabilidir. "Kara" kelimesi de "yen"in karşılığıdır. Çinlilerde olduğu gibi "ak" uğurlu, "kara" uğursuzdur.

İkinci ikili tasnîf de, "sağ" ve "sol" tasnîfidir. Bu tasnîfin iki tarafı da, uğurludur, yani "ak"dır.

Birinci tasnîfte, iki taraf birbirine karşı "tabu"dur; yani birbirine karşı "tekin" değildir, çarpar.

İkinci tasnîfte ise iki taraf birbirinin lâzım ve mütemmimidir ve iki taraf birbirine müsâvîdir. Eski Türkler, erkeği "sağ" sınıfına, kadını "sol" sınıfına ithal etmekle, kadın ile erkek birbirine karşı "tabu" olmak şöyle dursun, birbirinin lâzım ve mütemmimi olmuştur. Binâenaleyh, gerek siyâsî, gerek iktisâdî ve bediî işlerde daima beraber çalışmaları icap ederdi.

Potlaçtan Sonra İçtimâî Sınıflar.- Eski Türkler, bidâyette, cumhurî ve demokrat idiler. O zaman, tabiî "ak" ve "kara" tasnîfine lüzum yoktu. Fakat, "potlaç" müessesesi tatbîk edildikten sonra, "Türk ili" içinde de "hâkim" ve "mahkûm" sınıflar husûle geldi. Bilhassa, alınan esirler "mahkûm" sınıfını vücûda getiriyorlardı.

Bu iki sınıf husûle gelince, "hâkim"lere "ak süyek" (= ak kemik), "mahkûm"lara da "kara süyek" (= kara kemik) adları verildi.

Bu iki sınıf, içtimâî tabakaların birinci derecesiydi: "Kara kemik" (demokratlar), "ak kemik" (aristokratlar).

İlhanlık sülâleleri teşekkül edince, bu iki tabakanın fevkinde, üçüncü bir tabaka daha vücûda geldi: Bu da sülâleye mensup olan "altın süyekler"di (= altın kemikler).

Türkistan ve Tibet'te sosyolojik bir seyahat yapan Grenard[46] diyor ki: "Kâşgar dağlarında üç muhtelif renge mâlik çadırlar görülür: Kara Kırgızlar kara çadırlarda,... ak çadırlarda, Çingiz sülâlesinden olan Moğollar kızıl çadırlarda otururlar." Kızıl çadır, "altın otağ"ların yerine kaim olmuştur.

Çadırların bu üç rengine, başka yerde de tesâdüf olunur:

"Hanlar hanı Han Bayındır, yılda bir kere, toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Yine toy edip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu: Kimin ki oğlu, kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin. Yerse yesin, yemezse, kalksın, gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa; kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu, kızı olmayanı, Allahu Teala kargamıştır (tel'in etmiştir) biz de kargarız. Belli bilsin" demişti (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 6-7 / T.-B., s. 35).

Bu tabirler, coğrafya ıstılahı olarak da kullanılır: *Ak Kum, Kara Kum, Kızıl Kum.*

İçtimâî Tabakaların İlâhlara Tesiri.- Potlaçtan evvel, eski Türklerde, ilâhlar arasında tabakalar yoktu. Tanrılarla yer-sular birbirine müsâvî idiler. Fakat, potlaç neticesi olarak, cemiyet içinde gayri müsâvî tabakalar husûle gelince, ilâhlar arasında da gayr-i müsâvî tabakalar vücûda geldi: Yer altındaki "Siyah Semâ"da yaşayan ilâhlar "Kara" tabakasını teşkîl ettiler. "Yer-su"lar, kısmen "ak" ve kısmen "kara" sınıflarına mensup oldular. "Yukarıki Semâ"ya mensup ilâhlar da "altın" sınıfına nispet edildiler.

Eski Türklerde "Lâhût".- Eski Türklerde *Lâhût* üç âlemden mürekkepti: "Yukarıki Semâ", "Orta Dünya", "Aşağıki Semâ" "Yukarıki Semâ"da tanrılar, "Orta Dünya"da yer sular, "Aşağıki Semâ"da cehennem ve zulmet ilâhları yaşarlar. Şimdiye kadar, yalnız "Yukarıki Semâ" ile, "Orta Dünya"dan bahsettik. Şimdi de "Aşağıki Semâ"ya mensup ilâhlar ve cinlerden bahsedeceğiz.

16.- Aşağıki Semâ

Oğuzlarda ve Göktürklerde "Aşağıki Semâ".- Oğuzlarda Aşağıki Semâ'ya ve orada hâkim olan ilâha "Kara Yer", Göktürklerde ise, "Yağız Yer" derlerdi.

Yakut Türklerinde "Aşağıki Semâ".- Radloff'a[47] göre, Altay Türklerinde yukarıdaki on yedi tabaka "cennet" ve "ziyâ" memleketini teşkîl eder. Altaylılara göre aşağıdaki yedi veya dokuz tabaka da "cehennem"

yani "zulmet" memleketini teşkîl eder. "Cennet" ve "cehennem" tabakaları arasında "Orta Dünya" bulunur ki, yeryüzünden ibarettir. Yakutların yeraltı hakkında fikirleri müphemdir. Onlara göre yeraltı bizim dünyamızın aynıdır. Burada karanlık bizden ziyâdedir. Hava boz renktedir. Burada yaşayan muzır ruhların sayısı ve adları malûm değil. Çünkü gerek Şamanlar, gerek cismânîler, bunların adlarını söylemekten korkarlar. Bununla beraber Seroşevskiy bazılarının adlarını öğrenebilmiştir[48].

1) "Kazir Kağatan" (Kadir Kağan) Buray Toyon.- Kudretli bir ruhtur. Yalnız, "Ulu Toyon"a gücü yetmez. Göğün cenûbî kısmında bulunur: Bu cihette ona beyaz alınlı boz bir at kurban edilir.

2) "Çaday Buluh" ki insanların gözüne zarar verir. Buna kan kırmızısı bir kula inek takdim edilir. Bu inek kesilmez. Serbest olarak kıra bırakılır.

3) Garbdaki ulusların kadını "Meleşin Ayıt" ile "Simiggen Udagan" ki bir çıngırakla tahtadan bir kap taşır. "Udagan", "kadın şaman" demektir. Bunların her ikisine, arkadan dizlerinin iç tarafı beyaz bir kula kısrak takdim edilir.

4) En kudretli kadın ruh "Düşün Dubah" Buna da beyaz başlı bir altın kula kısrak nezredilir.

5) "Kıvata Kız Hatın" Buna da, maî ve beyaz benekli bir boz kısrak takdim edilir.

6) "Keleti Uyuhu Giyün Kır" "Keleti", Şamanlar tarafından çok hırpalanan ruhlardan biri. Genç kızlara ıstırap çektirir. Kanlarını bozar, onlara delilik getirir. Bunu teskin için, Şaman, yere bir tabl koyarak, kaymak üzerine erimiş tereyağı döker. Hattâ para sikkeleri bile saçar.

Bu ruhların hepsi "Yenemi Yaya" adlı dev kadının hemşireleridir. Bunlardan çok uzak olmayan bir yerde, gökte, kış güneşinin doğduğu yerde, "Daliyer Cunuk" adlı kadın ruh oturur. Göğün cenûbunda oturan bütün ruhlar, çok kudretlidirler. Ekseriya insanlara zarar verirler. Onları en çok mahzûz eden kurban, ağzının yarısı beyaz, burnu kül renginde, gözleri beyaz olan açık kula atlardır. Göğün garb tarafında, "Şamanlar Prensi" oturur. Bu, "Ulu Toyon" ailesinden bir şamandır. Buna kurban olarak, çelik renginde beyaz lekeli gözleriyle burnu arasında başı beyaz bir av köpeği takdim edilir. Bu, evvelce "Nam" ulusundan bir "şaman"dı. İnsanlara büyük felâketler gönderebilen korkunç bir ruhtur.

Şimale doğru ve yer altında, "Yer Altındaki İhtiyar" (Allara Uguynur) oturur. Şimdi, buna, "Satana" adı veriliyor. Yakutlar, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, "Aar Toyon - Tangora"yı Hıristiyan telâkkisine göre "Allah" telâkki ettikleri gibi, "Yer Altındaki İhtiyar"ı da, "Şeytan" saydılar. Buna, beyaz alınlı ve beyaz gözlü ve kırmızı çizgili, altı yaşında bir dana[49] takdim edilir. "İhtiyar"la beraber, "Siyah Karga Çang" oturur. Bu

"Karga", zenginlerin evlerini ziyaret ederek, "tabl" çalar ve bu sûretle hizmetçileri hasta eder.

Şarka doğru, "Beyaz Tatlı Hanım" (Dopolo Bağlaç Hotun) oturur. "Baygantay" ulusundan olan bu kadın, baş ağrıları, mide hastalıkları, kemik içinde sancılar husûle getirir. Buna da, beyaz bir tay takdim edilir.

Altay Türklerinde "Yeraltı Semâsı".- Altaylılarda, yer altındaki "zulmet" memleketi dokuz tabakadır. Bu tabakaların kâffesinde cehenneme mahsus güneşin korkunç nurları münteşirdir. Bütün fena ruhlar, yani insanların peşine takılıp, daima onlara fenalık etmeye çalışan ruhlar bulunur. Altaylılar, bu düşman kuvvetlerini, "Tün Seritüs" yani "Cehennem" adıyla anarlar ki bu kelime, Türkçede, "cehennem" manâsına olan "tamu" kelimesiyle alâkalıdır. Bu ruhların muhtelif nev'ileri vardır: Cinler, Ayna'lar, Körmösler, Ötkerler, Yaman Üzütler[50]; Cehennemin bütün bu sâkinleri üzerinde hükümdar, göğün de hâkimi bulunan "Kara Han"dır. "Kara Han"dan sonra, cehennemin hâkimi "Erlik Han"dır ki yer altının beşinci yahut dokuzuncu tabakasında siyah bir taht üzerinde oturur. "Erlik", "Yerlik" kelimesini[n] hafifi olabilir. "Yerlik", "yerli" demektir. O hâlde, "Erlik Han"la "Yağız Yer = Kara Yer", aynı şahsiyettir. "Erlik Han" gök altında kendi tabileri ve yukarıda adları geçen zararlı ruhlarla doludur. "Erlik Han"dan daha derinde "Kazırgan" vardır ki orada dünyada günah işleyenler cürümlerin âdilane cezalarını görürler. "Erlik Han" hepimizin ona ait olmaklığımız ve en sonra onun tarafından mahvedileceğimiz için, "Erlik Baba" unvânını almasına rağmen, insanların en korkunç düşmanıdır. İnsanlar, korkmakla beraber, ona hürmet ederler ve ibâdette bulunurlar.

17.- Ervâh Âlemi

Animizm: Kut ve Altın Işık.- Etnografların ve sosyologların "mana" dedikleri şeye, eski Türkler "kut" derlerdi. "Kut", münteşir bu kutsiyettir ki hangi şeyin üzerine konarsa onu mukaddes kılar: "Kutlu Dağ", "Kutlu Maral", "Kut Kent" (Hokand) gibi.

Eski Türkler, "kut"u gökten inen bir nur sütunu, bir "altın ışık" sûretinde tasavvur ederlerdi. Bu "altın ışık" hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye temas ederse, onu gebe bırakırdı[51].

Bidâyette yalnız maşerî ruh vardı ki "kut"dan ibaretti. "Ferdî ruh", "ferdî totem"e yani "ferdî velâyet"e mâlik olduktan sonra vücûda geldi. "Ferdî ruh"a, eski Türkler "eş" adını verirlerdi. "Eş" insanın vesâir mevcutların hâricî olan ruhlarıdır. Dâhilî olan ruha, esasen "nefs" manâsına olan "tin" adı verilir. Eski Türklerde "eş"in "kut"dan ayrılarak vücûda

gelmesi, ferdî ruhun maşerî ruhtan ayrılarak vücûda gelmesinin bir timsâlinden ibarettir.

"Çor"lar.- "Çar"lar da bu manâyadır. "Mana", hâricinde birtakım ervâha da intikal ederek onları "izuk", yani "mübârek" kılar. Eski Türkler ervâh-ı tayyibeye "ak çor" ve "ak çar", ervâh-ı habîseye de "kara çor" ve "kara çar" derlerdi.

Zaten, yer-sular ve tanrılar da ervâh hâlinde başlamışlardı.

Fetişler.- "Kutlu cisimler" demektir. "Mana" birtakım câmid cisimlere konmakla onlara kutsiyet verirdi. Kutsîleşen bu cisimlere "fetiş" adı verilir. Eski Türklerde çok fetişler vardır. Bunlar arasında bilhassa, "yeşim taşı = yad taşı" zikre şayandır. Gûyâ "yeşim taşı" yağmur yağdırmak, yangını söndürmek, havayı güzelleştirmek gibi hassaları hâiz imiş. "Yeşim taşı" bu kutsiyeti "altın ışık"tan almış. Gûyâ, bir gece gökten inen bir nur sütunu bir "kayın" ağacı ile bir "fıstık çamı" üzerine inerek, orada "yeşim"den bir kaya vücûda getirmiş. Eski Türkler "Kutlu Dağ" diyerek tavaf ederlermiş. Türklerin şevket ve satvetine sebep de bu tavafmış. Bir Çin sefiri, bir Türk hakanını aldatarak bu kaya üzerine sirke döküp etrafındaki odunlara ateş vermiş. Kaya bu sûretle yanınca parça parça dağılmış. Sefir bu parçaları araba ile Çin'e nakletmiş. Sihir kuvvetine mâlik olan bütün yeşimler, "Kutlu Dağ'ın dünyanın her tarafına dağılmış olan parçalarından ibarettir. Ve ondan dolayı sihir kuvvetini ve kutluluk hassasını hâizdirler.

Koruk.- "Koruk", "tabu" demektir. Manâ ile totemin doğurdukları bir hassa da, bazı eşyanın "koruk" olmasıdır. Bir şey "koruk" olduğu zaman ona "Tekin değil, çarpar" deriz. Eski Türklerde, "ak" unvânını alan şeyler "tekin" idi, hiç kimseyi çarpmazdı. Yalnız "kara" unvânını taşıyan "tekin" değildi, temas ettiği insanları ve hayvanları çarpardı. Böyle olan şeylere, "tabu" manâsına olarak "koruk" derlerdi. Muselâ, hakan vefat edince, adı "koruk" olurdu. Binâenaleyh, senelerce, hiç kimse onun adını ağzına alamazdı. Aynı adı taşıyanlar, adlarını değiştirmeye mecbûrdurlar. Hakanı anlatmak için de, ona bir ölüm adı verilirdi. Eski Türklerde "su" da, "koruk"tu. Bu sebepledir ki kaplar ve elbiseler su ile temizlenemezdi. Bazı hayvanları, hizmetlerine mükâfâten serbest bırakırlardı. Bunlara da, "izuk" derlerdi. Anlaşılıyor ki "izuk" kelimesi de hem "mübârek" manâsına, hem de "tabu" manâsınadır. Eski Oğuzlarda, "totem" karşılığı olan "ongun" kelimesi de, "mübârek" manâsına olan "onuk", "oynuk" kelimesinden gelmiştir (*Câmi'ü't-Tevârih*). Yakutlarda şamanların totemine *Kila*[52] denildiğini, yukarıda gördük.

Altay Türklerinde.- Türk kozmogonisini Altay Türklerinde görüyoruz. Bunlara göre, hiçbir şey yokken yalnız iki mevcut vardı: "Kara Han" ile "Su" "Kara Han"dan başka gören, "Su"dan başka görünen yoktu. "Su", ezelden beri dalgalanan bir "kao"[53] mesabesinde idi, bir "amâ" bir "sevad" idi. "Kara Han", bir "ilm-i ezelî", bir "kenz-i mahfî" hükmünde idi. "Kara Han" nihâyet yalnızlıktan usandı. Kendisi gibi gören, bilen, yapabilen bir mevcudun da var olmasını istedi. "Kişi"yi yarattı. İkisi, iki kara kaz gibi "Su"yun üzerinde uçmaya başladılar. "Kişi" ruhen kanaatsizdi: Kara Han'dan daha çok yükseğe fırlamak, daha yüce yerlerde uçmak istiyordu. "Kara Han", "Kişi"nin kalbinden geçen bu mağrurane fikirleri görüyordu. Buna ceza vermek lâzım geldiğine hükmetti. "Kişi"nin bilmek kudretini de, uçmak iktidarını da nez'etti. Zavallı "Kişi", bir taş parçası gibi tabsız, tüvansız suyun derinliklerine batmaya başladı. "Kişi" işinin fenalaştığını anladı. Tövbe etmeye, günahının affını niyâz etmeye başladı. "Kara Han" ona acıdı. Bilmek, toprak üstünde yaşamak kudretlerini kendisine tekrar verdi. Fakat, "uçmak" iktidarını ona tekrar vermedi. "Kişi"nin yaşaması için şimdi bir toprak parçası lâzımdı. "Kara Han" denizin altından bir yıldız yükseltti. "Kişi"ye, bu yıldızdan bir avuç toprak alarak "Su"yun yüzüne çıkmasını emretti. "Kişi" bu bir avuç toprağı alırken, kendisi için gizli bir dünya yaratmayı düşünerek, bir parça toprağı ağzında gizledi. Yukarı gelince, "Kara Han", "Elindeki toprağı Su'yun yüzüne at!" dedi. "Kişi" elindeki toprağı attı. "Kara Han" toprağa "Büyü!"diye emretti. Toprak büyümeye, büyük bir ada hâlini almaya başladı. Fakat, aynı zamanda "Kişi"nin ağzındaki toprak da büyüyordu. Eğer, "Kara Han" işin farkında olarak "Tükür!" diye emretmeseydi, "Kişi" tüküremeyecek, ağzı parça parça olacaktı. "Kişi"nin tükürdüğü toprak yerin üzerine saçılınca bundan dağlar dereler vücûda geldi.

"Kara Han", bu büyük adayı boş bırakmamak için, adanın ortasında bir çam ağacı yükseltti. Bunun dokuz dalı vardı. Her dalın altında bir yeni adam yarattı. Bu dokuz adamdan insanların dokuz ırkı üredi. "Kara Han" insanlara kılavuzluk etmek üzere "Yayık" adlı bir melek gönderdi. "Yayık", insanları doğru yola götürmeye çalışırken, "Kişi" onları baştan çıkarmaya, türlü türlü eğlencelere alıştırmaya uğraşıyordu. "Kara Han" bu ahmak insanlara kızdı. "Yayık"a "yeryüzünü tarumar et" diye emretti. "Yayık" yeryüzünü mızrağı ile alt üst etti. Yeryüzündeki birçok delik deşikler de, bu sûretle vücûda geldi. "Kara Han", "Kişi"yi de yer altındaki semâya kovdu ve adını "Erlik Han"a tebdil etti.

"Kara Han", yeryüzünü kendi hâline terk edince, yukarıda on yedi kat göğü yarattı. Kendisi on yedinci katı mesken edindi. Oğlu "Bay Ülgen"i, on altıncı kat gökte, altın bir taht üzerine oturttu. Bu büyük ilâh hem sulhun, hem de adaletin en büyük ilâhıdır. "Yayık", "Bay Ülgen"in oğludur. Semânın her katında, bir ilâh yerleştirdi. Yedinci katta "Gün

Ana", altıncı katta "Ay Ata" oturur. Türklerce, "Güneş" kadındır, "Ay" erkektir. Çocukların hâlâ, "Ay Dede" demesi "Ay Ata" tabirinden kalmadır. Üçüncü katta da cenneti, "Sürve Dağı"nı, "Süt Gölü"nü yarattı. "Yayucı"ları, bunların reisi olan "Yayık"ı, "Ayzıt"ı, hep burada yerleştirdi.

"Kara Han", "Yukarıki Semâ"da bu tekvinatı yaparken, "Erlik Han" da, "Aşağıki Semâ"da, kara bir "Güneş" yarattı. Orasını bu "Kara Güneş"in siyah nurlarıyla tenvîr etti. Kendisi kara bir taht üzerinde oturdu. "Körmös"leri "Kara Üzüt"leri "Ötker"leri yarattı. Bunlar da kendisinin, melekleri, cinleri, şeytanlarıdır. Bu sûretle "Bay Ülgen"in mükâfât ilâhı olmasına mukabil, "Erlik Han" da mücâzât ilâhı oldu. Dünyanın evvelinde, "Yukarıki Semâ" ile "Aşağıki Semâ" arasında bu mücadeleler olduğu gibi, dünyanın sonunda da "Erlik Han" ile "Yayık" arasında korkunç muhârebeler olacak. Yeryüzü bu muhârebelerle alt üst olarak yıkılacak. İşte, eski Türklerce, kıyâmet böyle kopacak. (Bu kozmogoni, "ak" ve "kara" unsurunun, "Bay Ülgen" ile "Erlik Han"ın nasıl zuhur ettiğini gösterir.)

İlhanlık dini, bir "il"in diğer illeri ve budunları cebren kendisine tâbi etmesi ile başlar. Çünkü bu siyâsî tahavvülden cemiyetler içinde "hâkim" ve "mahkûm", "hür" ve "esir" olmak üzere iki unsur husûle gelir. Hâkim olan il "ak"tır, efrâdı[nı] "ak kemikler" zümresi teşkîl eder. Mahkûm olan budunlar "kara"dır. Bunlara "kara ulus", "gün", "oymak" da denilir: "İlini, ulusunu aldı gitti; İle güne karşı; İl, oymak gibi."

Bir ilin başka illere hâkimiyeti, ilhanlıktır. İlhanlıkta yalnız hâkim olan "il"in fertleri "hür"dür[54]. Vatandaş hukukuna mâlikti. İşte "ak" ve "kara" mefhumları bu teşkîlâttan sonradır ki Türk teşkîlâtında bir cay-i tatbîk bulabildi.

18. Menkıbeler

Dokuz Oğuz Menkıbesi.- Bu menkıbe bize hem Çin menbaları hem de İran menbaları tarafından naklediliyor. Bu hâl gösterir ki, bu menkıbe eski Türklerce gayet ehemmiyetli idi. Çünkü, Türklerce büyük bir ehemmiyeti hâiz olmayan bir şey[55], Çin ve İran gibi büyük milletlerin nazar-ı dikkatini celp edemezdi. Bundan başka bu menkıbeyi, gerek Çinlilerin, gerek İranlıların doğrudan doğruya Türklerden aldıkları da aşikârdır. Birbirinden bu kadar uzak bulunan bu iki millet bu menkıbeyi birbirlerinden alamazlardı (Bu iki menbaın rivayetleri, Köprülüzâde Fuad Bey'in *Türk Edebiyatı Tarihi*[56] ismindeki eserinin Birinci Kitabının 71 ve 72'nci sahifelerinde muharrerdir).

Bu menkıbeye göre Dokuz Oğuzlar evvelce "Kamlançu" adı verilen bir ülkede otururlarmış. Burada "Tuğla" ve "Selenge" adlı iki ırmak akarmış. Bir gece oradaki iki ağacın üstüne gökten bir nur sütunu indi. Bu

ağaçlardan biri "sumu" yani "huş" yahut "kayın" ağacı (Bouleau), diğeri "fusuk" yani *Cihângüşâ*'ya göre "çam fıstığı", Mahmud-ı Kâşgarî'ye[57] nazaran "fındık" ağacı idiler. (Bu ağaçların ileride görülecek olan dinî ve sihrî kudretleri bu nurdan gelmiştir.) Bu ağaçlardan birinin karnı şişti. Dokuz ay on gün sonra ağacın karnında bir kapı açıldı. İçeride ağızlarında gümüş emzikler bulunan beş erkek çocuk göründü.

Daha çocuklar doğmadan, bu ağaçların etrafında otuz kadem nısf kutrundan gümüşten bir dâire vücûda gelmişti. Ağaçlardan musiki sesleri işitilirdi (Musikinin dinî ve sihrî bir kudrete mâlik olması da bundan ileri geliyor). Gökten inen nur sütunu orada "yeşim"den bir kaya vücûda getirmişti (Yeşimin dinî ve sihrî kudreti de, buradan gelir). O civardaki Türkler, bu çocukları büyüttüler. İsimlerini "Sungur Tigin", "Kutur Tigin", "Tükel Tigin", "Or Tigin", "Bogu Tigin"[58] koydular. Bunlar on beş yaşına gelince baba ve analarını sordular. Türkler onları iki ağacın yanına götürdüler: İşte bunlardan biri babanız, diğeri ananızdır dediler (Huş ağacının baba, çam fıstığının ana olması lâzım geldiğini ileride göreceğiz). Çocuklar, ağaçlara büyük bir hürmet gösterdiler. "Sevgili anamız, babamız!" diye samimî muhabbetlerini arz ettiler. O zaman ağaçlar da dile gelerek, evlâtları hakkında hayır duada bulundular.

Nihâyet, bir gün halk toplanarak, "Bogu Tigin"i han intihâb ettiler. Çünkü "Bogu" her boyun dilini ve obalarının sayısını biliyordu. "Bogu"nün üç "karga"sı vardı ki her yerde olup biten şeyleri kendisine haber verirlerdi (Çocukların hâlâ kargalardan haber sorması, bundan ileri gelir).

"Bogu Tigin" bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş ve elinde beyaz bir asâ tutan ak sakallı bir adam gördü. Bu ihtiyar "fıstık" şeklinde bir yeşim taşı göstererek (Semâvî nurdan husûle gelen kaya olmalı!) "Türkler bu Kut Dağı'nı ellerinde tuttukça dört bucağa hâkim olacaklardır" dedi.

"Bogu Han" bir gece otağında uyumak için yatağına girmişti. Birdenbire pencerenin açıldığını, içeriye semâvî bir kızın girdiğini gördü. Bu kız, meleklerden daha güzel, perilerden daha câzibeli idi. "Bogu Han" neye uğradığını anlayamadığından gözlerini kapayarak, kendisini uyur gibi gösterdi. Kız sağa döndü, sola döndü. Genç hakanı uyandırmak için çok çalıştı. Fakat bir türlü uyandıramadı. Nihâyet ümidini keserek pencereden çıktı gitti. Ertesi gece kız yine geldi. Genç hakan yine kendisini derin bir uykuya dalmış gibi gösterdi. Kız yine bu uykucu hükümdarı uyandıramayarak çekildi gitti. Sabah olunca, "Bogu Han" kızın yine geleceğini düşünerek buna bir çâre bulmak üzere, işi vezirine açtı. Vezir dedi ki: "Hakanım, bunda korkacak bir şey yok. Belki hepimizin sevineceğimiz bir fal-i hayr var. Bu kız bir ilâhe olmalı. Gelişi size kutlu bilgileri öğretmek içindir. Yarın gece yine gelirse, artık kendinizi uykuda göstermeyiniz. O zaman ne için geldiğini anlarsınız."

Üçüncü gece kız yine geldi. Fakat, bu kere "Bogu Han" onu ihtiramla karşıladı ve ona bir ilâheye arz edilmesi lâzım gelen ihtiramı gösterdi. Bu kız vezirin keşfettiği gibi, gerçekten bir ilâhe idi. "Bogu Han"a yeni bir din öğretmek için gelmişti.

"Gök Kızı", "Bogu Han"a, "Arkamdan gel!" dedi. Genç Hükümdar ilâheyi takib etti. Az [gittiler], uz gittiler, dere tep düz gittiler. Nihâyet "Ak Dağ"a ulaştılar. Orada "Bogu Han"a yeni dininin gizli hakikatlerini anlatmaya başladı. Bundan sonra, her gece "Gök Kızı" otağa gelir, "Bogu Han"ı "Ak Dağ"a götürürdü. Bu hâl, yüzlerce geceler devam etti. "Bogu Han" yeni dinin bütün sırlarını öğrendi ve bütün dinî ve sihrî kudretlere mazhar oldu. Bir gece, artık bu esrarengiz mülâkatların son gecesi idi. "Gök Kızı", veda ederken dedi ki: "Yerde, gökte ne varsa hepsini öğrendiniz. Ben artık gelmeyeceğim. Yarından itibaren, dünyanın dört bucağını fethe başlayınız. Ve gösterdiğim yolda adalet yapınız. Size öğrettiğim hakikatleri, her tarafa yayınız!"

Sabah olunca Bogu Han, kardeşlerini çağırdı. Her birini bir orduya nasbederek, boyları dört bucağın fethine gönderdi. Kendisi de büyük bir ordu ile Çin'in üzerine yürüdü. (Dört bucağın din kutsiyetini de ileride göreceğiz). Hepsi seferlerinde muvaffak oldular. "Bogu Han" kardeşlerine demişti ki: "Tabiî insanlar ve güzel hayvanlar ve nebatlar gördükçe daima ileri gidiniz! Fakat, başı insan, vücûdu hayvan, yahut başı hayvan vücûdu insan olan çirkin mahlûklar görmeye başladığınız anda artık ilerlemeyiniz! Çirkin mahlûklu ülkeler bize yaramaz!" (Bogu Han çirkin olan mahlûkları hâkimiyeti altına almak istemiyordu. Türklerde, bediî zevkin eskiliği bununla da anlaşılır). Nihâyet mukarrer olan zamanda "Balasagun" sahrasında bütün ordular toplandı. "Bogu Han" esir edilmiş olan bütün hükümdarları birer birer huzûruna kabul etti. Bunlar hep güzel çehreli, fikirli, dirayetli insanlardı. Hepsini yerli yerlerine kendisine tâbi bir "hıdiv" olmak üzre iade etti. Yalnız Hint hükümdarı, çirkin bir adam olduğu için, huzûruna kabul etmedi. Onu, "hıdiv" olarak memleketine de göndermedi (Bogu Han Dini, bediî bir din olduğu için "Bogu Han" çirkinleri hükümdarlık mevkiine layık görmüyordu).

"Bogu Han"dan otuz göbek sonra, torunlarından "Yulun Tigin" tahta çıktı. O zaman Çin'de, Tang sülâlesi hâkimdi. Çinliler Türklerden korktukları için "fağfur" "Kie-Lien" adlı kızını hakanın oğlu "Galı Tigin"e göndermeye karar verdi. Bir elçi refakatiyle, prensesi gönderdi. Elçi yolda Türklerin satvet ve şevketinin *Kut Dağı* adlı bir "yeşim kaya"dan ileri geldiğini öğrendi. Yulun Tigin'e dedi ki: "Hükümdarım size en kıymetli mücevherini gönderdi. Siz de karşılık olarak ona bir hediye göndermek isterseniz, bizce makbule geçecek "Kut Dağı" kaya parçasıdır. Bu kayanın sizce hiçbir kıymeti yoktur. Bunu hükümdarıma hediye ederseniz çok makbule geçer." "Yulun Tigin", Çin medeniyetine kendi millî harsın-

dan ziyâde kıymet veren, milliyetsiz bir hükümdardı. Kut Dağı'nın otuz batından beri Türklerin mukaddes bir matafı olduğunu bile bilmiyordu. Türklerin millî mefkûresi, âdetâ bu yalçın kayada temessül etmişti. "Yulun Tigin" bu millî timsâli, bir kızın bedeli olarak, Çin hükümdarına vermekte hiçbir beis görmedi. Yalnız bunu nasıl götürebileceklerini sordu. Çin elçisi kayanın etrafına odunlar yığdı. Üzerine fıçılarla sirke döktü. Odunlara ateş verince kaya pare pare dağıldı. Elçi bu parçaları dikkatle toplatarak, arabalarla Çin'e sevk etti. Orada sihirbazlar bunu yağma ettiler. Her parçası dünyanın bir köşesine gitti. Bunun bir parçası nereye gittiyse orada, feyiz, bereket, saadet husûle geldi. Türk yurdu ise, bilakis bütün feyzini yümnünü birden kaybetti. "Kut Dağı" gidince "Kamlançu"da bütün yeşillikler sarardı. Irmakların, derelerin suyu çekildi. Semânın rengi değişti. Bir kasvet bağladı. Bütün kuşlar, yabanî hayvanlar, ehlî hayvanlar, hattâ memedeki çocuklar "Göç, göç, göç!" diye bağrışmaya başladılar. Bir taraftan salgın hastalıklar insanları kırıyordu. Yedi gün sonra "Yulun Tigin" öldü. "Göç!" sesleri devam ediyordu. Türkler anladılar ki, bu ülkenin yer-suları artık kendilerinin orada kalmasını istemiyor. Çadırlarını yıktılar. Eşyalarını, çoluk çocuklarını hayvanlara yüklediler. "Göç" etmeye başladılar. Akşam olunca "Göç!" sesleri duruyordu. Sabahla beraber tekrar başlıyordu. "Turfan" ülkesine gelinceye kadar "Göç!" nidaları devam etti. Orada artık bu sesler kesildi. Demek ki buranın "yer-su"ları kendilerini kabul ediyordu. "Turfan"da yerleştiler. "Beş Ordu"nun torunları, galiba beşli teşkîlâtı muhafaza ediyorlardı. Bundan dolayı olacak ki oturdukları yere "Beş Balık" yani "Beş Şehir" nâmını verdiler. (Kâşgar'da evvelce altılı teşkîlâta mâlik bir budun oturmuş olacak ki o ülkeye de, "Altı Şehir" *nâmı* verilirdi.)

Bu menkıbe, "kut"un zuhurunu bildirdiği gibi, Türklerin ilk göçünün de "kut"a kıymet vermemelerinden dolayı vukua geldiğini izah ediyor. Bizans müverrihlerinin rivayetine göre, Avrupa'ya gelen Hunların önünde de köpeğe benzer bir hayvan kılavuzluk edermiş ve "Göç, Göç, Göç!" diye bağırırmış. Türler ne zaman millî harsa kıymet vermeyerek ecnebî irfana kıymet vermişlerse ve kendi milletlerini beğenmeyip başka milletlerin mukallit ve perestişkârı olmuşlarsa böyle bir "Göç" felâketine uğramışlardır. "Kut Dağ", millî vicdanın bir timsâlinden başka bir şey değildi. Onu Çinlilere feda etmek, gayet büyük bir günahtı. "Göç" bu günahın kefareti idi.

Oğuz Han[59] Menkıbesi.- Oğuz dini, "Oğuz Han" adlı bir kahramanla başlar. Türk an'anesi, "Oğuz Han"ın şeceresini bu sûretle zaptetmiştir: Türklerin ilk ceddi "Türk Han", yahut "Ebülce Han"dır. Çadır yapmasını ibtidâ düşünüp icat eden bu zattır. Bunun: "Tutuk", "Amlak", "Barsacar", "Çigil"[60] nâmında dört oğlu oldu.

"Türk Han"dan sonra yerine "Tutuk" geçti. Bu bir gün geyik avlamıştı. Geyiği kebap ederken bir parçası yer düştü. Meğer orası tuzla imiş. Kebap tuzun verdiği çeşni ile gayet lezzetli oldu. "Tutuk" bu lezzetin topraktan geldiğini anladı. Bu sûretle "tuz"u keşfetti.

"Tutuk"tan sonra "Köyük Han" ve "İlçi Han" reis oldular. Bunlardan sonra "Dib Yabgu Han"[61] tahta çıktı. Bunun "Bogu Han" olduğunu ve ilk Türk dini[nin] bunun tarafından tesîs edildiğini gördük.

"Dib Yabgu"dan sonra, birtakım hükümdarlar gelip geçiyor. Nihâyet "Alınca Han" tahta çıkıyor. Bunun zamanında itikatlar bozuluyor, ibâdetler terk ediliyor, mukaddesata riâyet kalmıyor. "Alınca Han"ın iki oğlu vardır: "Moğol Han", "Tatar Han" Moğol, "Bogu ili"; Tatar, "Tat Eri" sûretinde tahlîl olunabilir. "Tat", "cahilî" demektir. Demek ki bu devirde Türkler, "mümin" ve "cahil" nâmlarıyla iki kısma ayrılmışlar. Bu iki şehzâdenin isimleri, bu iki kısmın unvânları olsa gerek.

"Moğol Han"ı, şimdiki Moğolların ceddi addetmek hatadır. Çünkü göreceğimiz veçhile, Oğuz Han ve umum Türkler bunun torunları addolunuyor. "Tatarlar"ın ise, o zaman Mançurya'da sâkin bulunan "Avar", "Suvar", "Cucuan" kavimlerinin ecdadı olduğunu göreceğiz.

Moğol Han'ın ahfadı ile Tatar Han'ın torunları arasında uzun zamanlarca muhârebeler olduğunu da göreceğiz. Moğol Han'ın dört oğlu vardır: "Kür Han", "Küz Han", "Or Han", "Kara Han"[62].

"Oğuz Han" işte bu "Kara Han"ın oğludur. "Oğuz" dünyaya gelince üç gün üç gece anasının rüyasına geldi. "Hak dini kabul etmezsen açlıktan ölürüm de sütünü emmem!" dedi. Anası dini kabul etti. "Oğuz" ondan sonra sütünü emdi.

Oğuz, bir yaşına gelince, babası âdet veçhile bir ziyafet yaptı. Kavmin bütün büyüklerini davet etti. Bunlara "Oğlumuz bir yaşına geldi. Buna bir ad koyunuz!" dedi. Bunlar söz söylemeye meydan bulmadan Oğuz derhâl lakırdıya başladı: "Benim adım Oğuz'dur dedi" Bunun üzerine ona bu adı verdiler.

Oğuz evlenecek yaşa gelince, babası ona kardeşi "Kür Han"ın kızını aldı. Oğuz kızı kendi dinine davet etti. Kız babasının anasının dininden ayrılmayacağını söyledi. Oğuz bu kızdan ayrıldı. Babası ona ikinci amcasının yani "Küz Han"ın kızını aldı. Onunla da aynı netice vukua geldi.

Oğuz bir gün avdan dönerken, bir çeşme başında kızların çamaşır yıkamakta olduklarını gördü. Bunların arasında üçüncü amcası "Or Han"ın kızını yanına çağırarak, konuştu. Diğer amcaları kızlarından kendi dinine girmedikleri için ayrıldığını, eğer bu dini kabul ederse, kendisi ile izdivâc etmek istediğini söyledi. Kız dedi ki: "Ben hangi dinin hak olduğunu bilmem. Fakat sana itimadım vardır. Sen hangi dinde olursan ben de o dini tercih ederim." Bunun üzerine babasına müracaat ederek bu üçüncü kızla evlendi.

Bir gün Oğuz uzak yerlere ava gitmişti. "Kara Han" ailesine bir ziyafet çekti. Söz arasında Oğuz'un niçin evvelki zevcelerini istemediğini sordu. Gelinler Oğuz'un teklifini anlattılar. Mesele tehlikeliydi. Kara Han, kavmin ulularını çağırarak müşavere etti. Oğuz'u avda yakalayıp öldürmeye karar verdiler. Kara Han haber göndererek kavmini ava davet etti. Bu meseleden haber alan küçük gelin Oğuz'a hemen işi bildirdi. Oğuz da kendi taraftarlarına haber gönderdi. Fakat bunlar azlıktılar. Kara Han'ın kardeşlerinin birçok oğulları vardı. Bu aralık onlar da hep Oğuz'un tarafına geçtiler. Oğuz onlara "Uygur" nâmını verdi. Nihâyet muhârebede Kara Han kimin attığı bilinmeyen bir okla vuruldu. "Oğuz" babasının tahtına çıktı.

Oğuz hükümdar olduktan sonra dinî muhârebelerine başladı. Birer birer büyük Türk budunlarını kendi dinine ithal etti. Bu muhârebelerin tafsilâtı, *Câmi'ü't-Tevârih*'te yazılıdır:

> "Oğuz Han"ın "Gün Han", "Ay Han", "Yıldız Han", "Gök Han", "Dağ Han", "Deniz Han" nâmlarında altı oğlu oldu. Bunlardan Oğuz ilinin altı "oguş"u vücûda geldi. İlk üç şehzâdeden doğan oguşlara "Boz Ok", son üç şehzâdeden doğan oguşlara "Üç Ok", denildi. Birinciler "Oğuz ili"nin sağ kolunu teşkîl etti. Menkıbe bu taksimatın sebebini şu sûretle anlatıyor. Bir gün "Oğuz Han" büyük oğulları Gün, Ay, Yıldız Hanları gün doğusu tarafına, küçük oğulları Gök, Dağ, Deniz Hanları gün batısı tarafına ava gönderdi. Bunlar birçok avlarla beraber buldukları şeyleri de getirdiler. Büyük kardeşler bir altın "yay", küçük kardeşler ise üç altın "ok" bulmuşlardır. "Oğuz Han" altın yayı üçe taksim ederek, her birini büyük şehzâdelerden birine verdi. "Size Boz Ok denilecek. Oğuz ilinin sağ kolunu teşkîl edeceksiniz. Ok, yaya tâbi olduğu için, hükümdarlık sizin soyunuzda kalacak; küçük kardeşlerinizin soyları vezir ve emir olarak onlara tâbi olacaklardır." dedi. Üç altın oku da, küçük şehzâdelere vererek ve "Siz de Oğuz ilinin sol kolunu teşkîl edeceksiniz! Ve büyük kardeşlerinize tâbi olacaksınız!" dedi. Sonra her şehzâdenin dörder oğlu dünyaya gelmekle, her oguş dörder boya ayrılmış ve Oğuz ili, yirmi dört boyu muhtevî olmuştur.

Bu teşkîlâtın mâhiyetini ileride göreceğiz.

Oğuz Han, Oğuz İli'ni tanzim ettikten sonra bunlara altı müttefik budun da iltihak etti. Bunlar "Uygur", "Karluk", "Kanglı", "Kıpçak", "Kalaç", "Ağaç Eri" budunları idi. Demek ki Oğuz ilinin, altı oguşu ile altı da ulusu vardı.

"Oğuz Menkıbesi" Uygurca bir metinde başka bir şekilde anlatılıyor. "Radloff"tan naklen Köprülüzâde Fuad Bey'in *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (Kitap I, sahife 59) şu sûretle icmâl edilmiştir:

"Oğuz doğduğu zaman yüzü mavi, ağzı ateş gibi kırmızı, gözü, saçı ve kaşları siyah bir dünya güzeliydi. Annesinin memesinden ilk sütü emdikten sonra bir daha emmedi. Yiyecek istedi, lakırdı etmeye başladı. Kırk günde büyüdü; dolaşıp oynuyordu. Oğuz'un ayakları öküze, vücûdu kurda, göğsü ayıya benzerdi. Böğürleri kıllı idi. At sürüsü güder, beygire binerek izinsiz avlanırdı. Günler geceler geçti. Delikanlı oldu. O sırada bu memlekette büyük bir orman vardı. İçinde dereler, ırmaklar akardı; hayvanlar, kuşlar çoktu. Bu ormanda büyük bir canavar da vardı; beygirleri parçalayıp yer, insanları yutardı. Kahraman Oğuz, bunu öldürmeye karar verdi. Bir gün mızrak, ok, yay, kılıç, kalkan ile beygire atlayarak ava gitti. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği bir av kırbacıyla ağaca bağlayarak çekildi, gitti. Sabah oldu. Gün doğarken oraya geldi. Lâkin canavar onu almıştı. Bunun üzerine bir ayı yakaladı, altın işlemeli kemeriyle bir ağaca bağlayarak çekildi, gitti. Sabah oldu: Gün doğarken oraya geldi, lâkin canavar, onu da almıştı. Artık Oğuz ağacın altına yerleşti. Canavar tekrar gelince başıyla Oğuz'un kalkanına çarptı. Oğuz, mızrağı ile onun kafasına vurarak öldürdü. Kılıcıyla da kafasını kesti, çekildi, gitti. Tekrar geldiği zaman bir akbabanın onun barsaklarını yemek için geldiğini gördü: Onu da öldürdü.

Oğuz bir gün tanrıya ibâdet ediyordu. Birdenbire ortalık karardı: Gökten mavi bir ışık düştü, güneşten ve aydan parlaktı. Oğuz ona karşı gitti: Bu ışığın ortasında tek başına bir kız oturuyordu. Çok güzeldi, başında Kutup Yıldızı gibi yanan parlak bir işaret vardı. O kadar güzeldi ki gülünce mavi gök de gülüyor, ağlayınca mavi gök de ağlıyordu. Oğuz onu görünce aklı başından gitti. Sevdi aldı. Günler geceler geçti. Oğuz'un bu kızdan üç oğlu oldu, "Gün", "Ay", "Yıldız" isimlerini verdiler.

Oğuz bir gün ava gitmişti. Uzaktan bir gölün ortasında bir ağaç kapısında yalnız bir kız gördü. O kadar güzel ki görenler bayılır, süt veya kımız olup akardı. Oğuz onu görünce aklı başından gitti; sevdi, aldı. Günler, geceler geçti. Oğuz'un bu kızdan üç oğlu oldu. "Gök", "Dağ", "Deniz" adını verdiler. Oğuz Han bir şölen (yani umumî bir ziyafet) yaptı. Şölenden sonra tiginlere ve halka emretti. Ve dedi ki: "Ben artık sizin hakanınızım, siz bana hizmet edeceksiniz." Sonra, dört tarafa emirler vererek, hakanlardan itâat diledi. "Bana tâbi olanlara hediyeler verip, dost bileceğim. Olmayanları düşman bileceğim" dedi.

O vakitler sağ tarafta 'Altın Kaan" vardı. Oğuz'a hediyeler, altınlar, gümüşler, akik ve zümrütler gönderdi. Solda "Urum Kaan" vardı. Birçok ordulara, şehirlere mâlikti. Bu kaan, Oğuz'un fermanını dinlemedi. O vakit Oğuz ordusunu hazırladı. Sancağını çekti, atına bindi. Kırk gün sonra "Buz Dağ"eteklerine geldi. Bir sabah Oğuz'un yurduna[63] gün ışığına benzer bir ışık girdi. İçinde boz tüylü, boz yeleli erkek "kurt" göründü ve Oğuz'a yol göstermek istediğini söyledi. Ondan sonra kurdun arkası sıra gittiler. Nihâyet kurt "İdil Müren" kenarında durdu. Oğuz'un askeri de

durdu. Orada siyah bir adada cenge giriştiler. Nehrin suyu, kan damarı gibi kıpkırmızı oldu. Nihâyet "Urum Kaan" kaçtı. Memleketi, hazinesi, halkı Oğuz'a kaldı. Onun "Urus Bey" adlı bir kardeşi vardı. Urus Bey, oğluna dağ tepesinde "Tering Müren" arasında müstahkem bir şehir ısmarlamıştı. Oğuz o şehre doğru yürüdü. Urus Bey oğlu haber gönderdi. "Bizim saadetimiz senin de saadetindir. Tanrı bu toprağı sana bağışlamış, ben sana başımı verir, saadetimi feda ederim" dedi. Bundan onun adı da "Saklab" oldu. Tekrar ordusu ile "İdil"i geçti. Orada bir büyük hakan yaşıyordu. Oğuz onun da ardına düştü; "İdil Suyu'ndan akacağım" dedi. Orduda "Uluğ Ordu Eşputeng" isminde bir tigin vardı. Burası çok ağaçlık bir memleket olduğundan onlardan kesti. Ağaçların üzerine binerek nehri geçti. Oğuz, gülerek dedi ki: "Sen de benim gibi bir hakan ol, sana "Kıpçak" densin" Tekrar yoluna devam etti. Bu aralık boz tüylü, boz yeleli kurt tekrar göründü: "Ordu ile yürüyerek tiginleri, halkı buraya getir, ben önden size yol göstereceğim" dedi. Yürüdüler. Oğuz Han, vadide bir [alaca][64] aygıra bindi, onu pek seviyordu. Fakat at çölde gözden kayboluverdi. Burada yüksek bir dağ vardı. Tepesi daima karlı olduğundan "Buz Dağ" derlerdi. Oğuz atının kaçmasına çok kederlendi. Orduda büyük kahraman bir tigin vardı. Yüksek dağa tırmandı. Dokuz gün sonra Oğuz'a atını getirip verdi. Her tarafı kar ile bembeyaz olduğundan Oğuz ona bir çok hediyelerle beraber "Karluk" adını verdi. Ve birçok tiginlerin üzerine han yaptı. Tekrar yola düzüldüler. Yolda bir büyük ev gördü. Damı altından pencereleri hâlis gümüşten ve demirdendi. Kapısının anahtarı yoktu. Orduda "Tomurdu Kağul" adlı akıllı bir adam vardı. Oğuz ona: "Burada kal, aç, sonra orduya gel." dedi. Ve "Kalaç" adını verdi. Tekrar yola düzüldüler. Yine bir gün boz saçlı, boz yeleli kurt birdenbire durdu. Ordu da ona uydu. Burası ekilir bir ova idi. "Çürçit"[65] derler idi. Burada büyük bir kavim yaşardı. Birçok beygirleri, sığırları, inekleri var idi. Birçok altın ve gümüşlere, elmaslara mâliktiler. Bunlar, Oğuz'a karşı çıktılar. Ok ve kılıçla şiddetli bir cenk oldu. Oğuz galip geldi, Çürçit hanının başını kesti, ahâlîsini itâate aldı. Burada birçok mallar ele geçti. Lâkin yük hayvanları, katır, öküz pek azdı. Oğuz'un ordusunda, "Barmakluk Çözdüm Bilig"adlı akıllı bir adam vardı. Hemen bir kağnı yaptı, malları oraya doldurdu. Hayvanları da koştu. Herkes onun gibi arabalar yapıp eşyasını yükletmeye başladı. Oğuz Han bunu görüp güldü ve ona "Kanglı" = "Kağnılı" adın[ı] verdi. Tekrar yürüdüler. Boz saçlı, boz yeleli kurt önde idi. "Tankut" ve "Şakım" memleketine gittiler. Birçok cenklerden sonra Oğuz oraları da ele aldı. Gayet gizli bir köşede çok zengin, çok sıcak bir memleket vardı. Adına "Baçak"[66] derlerdi. Burada birçok vahşi hayvanlar, av kuşları yaşardı. Ahâlînin yüzü siyahtı. Hakanı "Mazar" adlı birisi idi. Oğuz onu da yendi, kaçırdı, memleketini zaptetti. Oradan atına binerek memleketine, yurduna döndü.

Oğuz Han tarafında beyaz sakalı, koyu saçlı, pek akıllı bir ihtiyar var idi. Pek anlayışlı, pek iyi düşünür bir adam idi. Bir bakıcı olan bu adamın ismi "Uluğ Türk" idi. Bir gün rüyasında bir "altın yay" ve "üç gümüş ok" gördü. Bu altın yay doğudan batıya kadar uzanıyor ve bu üç ok gece tarafına uçuyordu. Uyanınca bunları Oğuz'a bildirdi ve bir nasihat etti. Oğuz onun nasihatini tutarak, ertesi sabah büyük kardeşleri, küçükleri çağırdı. Dedi ki: "Artık ihtiyarladım. Benim için artık hükümdarlık kalmadı. Gün, Ay, Yıldız, siz güneşin doğduğu tarafa; Gök, Dağ, Deniz, siz de gece tarafına gidiniz!" Çocuklar bu emri yaptılar. Gün, Ay, Yıldız birçok hayvanlar ve kuşlar öldürdükten sonra altın bir yay buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz, yay'ı üçe ayırdı: "Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun, yay gibi oku göğe fırlatınız!" dedi. Öbür üçü birçok hayvanlar ve kuşlar öldürdükten sonra, çölde bir bir "gümüş ok" buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz oku üçe ayırdı: "Ey küçük kardeşler, ok sizin olsun. Yay oku atar. Siz de ok gibisiniz" dedi. Bunun üzerine büyük bir kurultay topladı. Herkesi çağırdı. Obasının sağına kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir altın tavuk ve tavuğun ayağına beyaz bir koyun bağladı. Sol tarafına, kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti. Tepesine bir gümüş tavuk ve tavuğun ayağına bir siyah koyun bağladı. Sağ tarafta "Boz Oklar" oturuyordu. Sol tarafta "Üç Oklar" oturuyordu. Böylece kırk gün kırk gece eğlendiler. Bundan sonra Oğuz yurdunu oğulları arasında taksim etti: "Ey oğullarım, çok yaşadım, mızrakla çok cenk ettim, çok ok attım, çok aygırlara bindim. Düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Gök Tanrı'ya her şeyi feda ettim; size de yurdumu veriyorum" dedi.

Dede Korkud Kitabı'nın birinci Oğuznâmesinin mevzuunu teşkîl eden "Boğaç Han" da "Oğuz Han" olmak melhûzdur. "Boğaç", "boğa" kelimesinden müştaktır. Boğaç onbeş yaşına gelinceye kadar adsızdı, bu yaşta, döğüş için hazırlanmış bir boğayı mağlûp ederek öldürdükten sonra, "Boğaç" ismini aldı. Babasının kırk yiğidi Boğaç'ı kıskandıkları için, "izinsiz ava çıkıyor" diye aleyhinde iftirada bulundular. Babası onu öldürmek için bir sürgün avı tertip etti. Avda oğlunu okla yaraladı. Halk kitapları arasında *Şah İsmail* isminde bir kitap vardır ki bunun kahramanı "Oğuz Han"dan başka bir şey değildir. Şah İsmail de on beş yaşına kadar adsız kalıyor. Ona da babası düşman oluyor, o da "Oğuz Han" gibi üç kızla evleniyor. Bu dört misalin mukayesesinden, *Oğuz Han Menkıbesi*'nin müşterek bir şekli çıkarılabilir.

Şane Menkıbesi.- "Şane", Türkleri "Cucuvan[66a] Tatarları"nın hâkimiyetinden kurtaran kahramandır. "Şane", Moğolcada "kudret" manâsınadır. "Börteçine" = "Şane" (bozkurt) demektir. Türkleri Ergenekon'dan yani millî felâketten kurtaran bu "Şane" adlı kahramandır. Hakaniye Dev-

leti'nin müessisi olan Karluk hakanları İslâmiyet devrinde bile "Şane"nin evlâdı olmakla iftihar ediyordu (*Mürûcü'z-Zeheb*, s.) [67].

Kendilerini "Şane"ye nisbet eden yalnız Göktürkler değildi. Oğuzlar ve Çingiz zamanında Moğollar da kendilerini Şane evlâdı addediyorlardı. Zaten Moğollar hâlis Oğuz olduklarını iddia ediyorlardı. "Ergenekon" menkıbesi yanlış olarak Göktürklere nisbet edilmiştir. *Câmiü't-Tevârih* ve diğer menbalar "Ergenekon"u Oğuzlara isnat ediyor. Ma'mâfîh "Ergenekon" Oğuzlarda, Göktürklerde, Karluklarda müşterektir. Çünkü hepsinin an'ane ve menkıbesinde "Kurt halâskârlığı" vardır. Bundan başka, Cucuvanlara karşı ilk isyan edenler "Huei-hu"lar yahut Talaslar yani Oğuzlarla Dokuz Oğuzlardır [Deguignes]. Türk istiklâli bunların isyanı ile başlar. Göktürkler sonradan Cucuvan boyunduruğundan kurtulmuşlardır.

Huei-hularda[67a] "Kurt" Menkıbesi.- "Hiung-nu" hükümdarlarından birinin gayet güzel iki kızı vardı. Bir gün kendi kendine bu kadar güzel kızları Adam oğullarına vermek münasip olup olmayacağını düşündü ve nihâyet onları doğrudan doğruya "Tanrı"ya" takdime karar verdi. Bu maksatla kendi imparatorluğunun hududu üzerinde, hâli bir mahal intihâb ederek, çok yüksek bir kule yaptırdı. Ve "Tanrı"dan kızlarını kendisine zevce olarak almasını niyaz ve istirham ederek onları götürüp kuleye bıraktı. Nihâyet kulenin önünde ihtiyar bir kurt gözüktü. Kulenin dibine yapışarak, gece ve gündüz ulumaya başladı, hattâ orada kendisine bir in yaparak, üç ay hiç kımıldamadan orada kaldı. Kızlardan biri, hemşiresine dedi ki: "Babamız bizi Tanrı'ya takdim için burada bıraktı. Sakın bu kurt Tanrı tarafından gelmiş olmasın?" ve hemen kuleden inerek yanına gitti; onun zevcesi oldu. Çocuklar doğurdu ve "Huei-hu"lar, onun neslinden türedi*

Huei-huların bu menkıbesi, bu kavmin kendisini "kurt" neslinden addettiğini gösterir. Sancaklarının başında kurt-başı bulunması da bunu müeyyittir** Gerek bunlar ve gerek Talaslar, Kanglılar, Oğuzlar ve Göktürkler seslerinin kurt sesini andırdığını iddia ederler, kurt sesi çıkarmaya çalışırlardı.

Ergenekon Menkıbesi.- Moğollara yani Oğuz soyuna "İlhan", padişah olmuştu. Tatarların hanı da "Sevinç Han"dı. Moğollar, o taraftaki bütün kavimlerden daha kalabalık oldukları için, hepsini ayrı ayrı ezerlerdi. Moğollardan çok darbe yiyen "Sevinç Han", Kırgız Han'ı ve sâir illeri kandırdı, hep birden Moğollar aleyhine ayaklandılar. Nihâyet hile ile onlara galebe ettiler. Moğollar hep bir arada yaşadıkları için, düşmanları onları ortadan kaldırdılar. Yalnız İlhan'ın "Kıyan" isminde bir oğlu vardı ki o

* Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İstanbul, 1920, s. 69.

** eyzan.

sene evlenmiş idi. Bir de *Nukuz*[68] adlı bir yeğeni vardı. Bunlar zevceleri ile beraber düşmanların ellerinden kaçıp bir memlekete geldiler. Orada at, davar, deve mebzuldü. Bunlar bu malları, sürerek, bir sarp dağ içinde kar yığılı bir yola uğradılar. Bu yol çok tehlikeliydi. Fakat oradan geçtiler. Yalnız bir tek yolu olan bu dağın içerisi geniş ve güzeldi. Akarsular ve çeşmeler, türlü sebzeler, yemişler, av hayvanları vardı. Hayvanların kışın etini, yazın sütünü yiyip içtiler. Derisini giydiler. Dağların karı eridi. Oraya "Ergenekon" dediler. Bu iki adamdan çok nesil üredi. Dört yüz yıl burada kalıp çoğaldılar. Nihâyet buraya sığamayacaklarını anlayarak çıkmaya karar verdiler. Fakat, yol bulunmuyordu. Bir demirci dedi ki: "Burada demirden bir dağ var, onu eritelim." Hemen dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür koydular. Yetmiş deriden körük yapıp, yetmiş yere koydular. Birikip körüklediler. Derhâl, yüklü deve çıkabilecek kadar yol oldu. Çıktılar ve Tatarlardan intikam aldılar. Bu esnada hükümdarları "Börteçine (= Bozkurt)" idi*.

Tukyuların Menkıbesi.- Tukyuların, yani Göktürklerin menkıbesi iki şekilde Çin tarihlerine geçmiştir:

1) Hiung-nularla aynı cinsten olan Tukyular, Hiung-nu memleketinin şimâlindeki "So" (Su) krallığından çıkmışlardır. Reisleri "Kapan Pu"nun on altı kardeşi vardır ki bunlardan birisinin anası bir kurttu. Kurttan doğmuş olan "Y-ush-Nii Chouoctions", rüzgârlara ve yağmurlara hükmediyordu. Düşmanları diğer kardeşlerini mahvettikleri zaman bu, tabiatıyla o felâketten kurtuldu. Bunun iki zevcesi vardı, biri Yaz Tanrısı'nın diğeri Kış Tanrısı'nın kızıydı. Bunlardan da ikişer oğlu olmuştu. Kendi kavmi bu çocukların en büyüğü olan "Natuliu"yu hükümdar yaptılar; o zaman "Tukyu" adını aldı. Bunun on zevcesi olduğu için çocuklardan her biri analarının adını almışlardı. "Kurt = Asena" bu isimlerden biriydi ve bu ismi ilk taşıyan hükümdar "A-hien-che" idi.

2) Tukyular ibtidâ Garb Denizi'nin ("Si-hai") veya Hazar Denizi'nin garb kenarlarında oturuyorlardı. Komşu bir kavim bunları kâmilen mahvetti. Yalnız bir delikanlı kaldı ki, onu öldürmeye cesaret edemeyerek ellerini ayaklarını kesip büyük bir bataklığa bıraktılar. Burada bir dişi kurt ona baktı, yiyecek getirdi, hayatını kurtardı. Bu esnada kurt, bundan gebe kaldı. Komşu kavmin hükümdarı gidip bunu öldürmek için bir asker tâyin etti. Asker gittiği zaman, kurt'u delikanlının yanında gördü. Kurt bu aralık bir mâbûdun yardımına mazhar olmuş gibi, delikanlıyı oradan alarak denizin şark tarafına geçirdi ve bir dağın üstüne indi. Bu dağ "Kao Çang" memleketinin şimâl-i garbîsinde idi. Dağın eteğinde bir mağara

* eyzan, s. 67.

vardı. Kurt oraya girdi. Orada yeşilliklerle mâlâmâl ve iki yüz "li"[69] vüsatinde bir saha buldu. Orada on oğlan doğurdu ki, bunlardan biri aile ismi olarak "Asena = Şane" nâmını aldı. Diğer kardeşlerin en zekisi olduğu cihetle, biraz sonra hükümdar oldu ve neslini unutmadığını göstermek için, çadırının kapısı önüne, üzerinde bir kurt kafası bulunan bir bayrak dikti. Nihâyet birçok nesillerden sonra "A-hien-che" bunlara hükümdar oldu ve kavmini oradan çıkararak "Cücen"lerin tâbîyetine girdi.

Sâir Menkıbeler.- Üstûreler, ilâhlara taallûk eden maceralardır. Menkıbeler de kahramanlara yani nim-ilâhlara isnat olunan sergüzeştlerdir. Gerek üstûrelerin gerek menkıbelerin iki içtimâî rolü vardır:

Birincisi, âyinî roldür. Yani bu üstûreler ve menkıbeler bir içtimâ esnasında manzum yahut mensur olarak musiki ve raksla müterafık ve gayr-i müterafık okunursa, hattâ bazen dinî bir trajedi hâlinde oynanırsa sihriyen dinî bir tesir icrâ eder yahut büyük bir sevap kazanılmış olur. İkinci rolü itikadîdir. Bu rolde kıymet menkıbenin mevzuunda ve manâsındadır. Menkıbenin naklettiği vaka herhangi bir teşkîlâtın yahut müessesenin ne sûretle tekevvün ettiğini izah etmek ister. Menkıbelerin birinci rolünü, *Dede Korkud Kitabı*'nın *Oğuznâme*'sinde görüyoruz. Ozan, bunları yirmi dört boy beyi şölende hazır iken, hanlar hanına hitaben inşat eder, aynı zamanda, kopuzunu da çalar. Müslümanlarda *Mevlid-i Şerif* tilâveti nasıl âyinî mâhiyeti hâiz ise bu Oğuznâmeler de eski Oğuz Türkleri için öyle idi.

Menkıbelerin izahkâr rolüne gelince, bunu bilhassa İlhanlık dininde hâkim olan "il"in hâkimiyetinin izahında görüyoruz. İlhanlıkta bir il, "ak kemik" tanınıyor, diğerleri "kara kemik" itibar olunarak bu ilin tâbiiyeti altına giriyorlar. Hâkim olan "il"in "ak kemik"liğini izah eden işte bu menkıbelerdir. Yukarıda Dokuz Oğuzları[n], Oğuzların ve Göktürklerin ne sûretle ilâhî ve kutsî bir mâhiyeti hâiz bir kudretten ürediklerine itikat olunduğunu gördük. Hâkim olan "il", velâyet-i âmmeyi hâiz olmak için mukaddes olmak lâzım gelir. Mukaddes olmak için de ya bir totemin ya bir ilâhın sülâlesinden gelmesi şarttır. İlâh, kadınlara ya bir nur sütunu yahut bir hayvan ve bazen de bir insan sûretinde tecelli eder. Bunların birisinden gebe kalan bir kadın, ilâhzâdeler doğurur. Bunlardan türeyen bir "il" hâkimiyeti, velâyet-i âmmeyi hâiz addolunurlar.

"Bogu Han" ve "Oğuz Han" menkıbelerinde nur sütununun, totemlerin, semâvî kızların mevcudiyeti gösteriyor ki, bütün Türk menkıbeleri, İlhanlık dininin cürsûmelerini hâizdir. Her budunun, her "il" in kendini mukaddes tanıması ve diğer zümrelere müreccah görmesi tabiîdir. Zaten, budun ve il devrelerinde de, izdivâc, cemiyetin dâhilindedir. Bir fert kendisine yalnız kendi budununun yahut kendi ilinin kızlarını küfüv görebilir. Bütün bu vakıalar, cemiyetin ilâhî bir menşeden gelmesi itikadı ile izah olunabilir.

Alan Koa.- Alan [Koa][70] adlı bir melîkenin çadırına gökten, yeşil gözlü bir ilâh iner. Alan Koa bundan gebe kalır. Kayı sülâlesi, bunun iki oğlundan ürer (*Şecere-i Türkiye*[71]).

Kırk Kız.- "Sağın Han" adlı bir Kazak hükümdarının kızı bir sabah erken kırk câriyesiyle beraber gezmeye çıkarlar. Henüz güneş doğmamıştı. Bir ırmağın kenarına gelirler. Irmağın üzerine semânın nur sütunu indiği için, suları gümüş gibi parlaktı. Kızlar suyun güzelliğine meftun olarak parmaklarını ırmaya daldırırlar. Bu temas neticesinde hepsi gebe kalır. Hükümdar, bunların hepsini bir dağa nefyeder. Orada bunların zürriyeti çoğalarak "Kırgız" kavmini vücûda getirirler.

Hia Prensesi.- Bu itikat Çinlilerde de vardır. Hia sülâlesinin ilk vâlidesi olan prenses, bir gece dolaşırken bir yıldızın şuaından hâmile kalmıştır (Deguignes, C. I, 1. Kısım, s. 8).

An'aneye göre Japon sülâlesi Güneş Kızı'yla bir kuştan, Tibetliler bir prensesle bir maymundan, Kırgızlardan bir kabile bir prensesle bir kızıl köpekten vücûda gelmişlerdir.

Eski Türkler, bu menkıbeleri izah için, senede bir kere, tabiî şehvetin galeyanıyla vücûda gelen bir "aşk gecesi"ne inanırlardı. Bu "aşk gecesi"nde, kadın her neye dokunsa gebe kalırdı. Çünkü, bu gece nur sütunu —ki buna "altın ışık" da diyebiliriz— her şeyde mütecelli bulunurdu. "Altın ışık" bazen güzel bir erkek sûretinde bir kadının harimine gelirdi (Alan Koa), bazen bir yıldızın şuaı yahut bir ırmağın suyu vasıtasıyla temas ettiği bir ağacı yahut bir kızı gebe bırakırdı.

Bu "aşk gecesi", her "il"in kendisine ilâhî bir kutsiyet, semâvî bir isabet vermesine hâdim oluyordu. "Altın Işık"tan doğan insanlar "ak kemik" olurlardı, diğer budunlar ise "kara kemik" kalırlardı.

Aşk gecesinde ilâhlar, ilâheler ve insanlar arasında muaşakalar cereyân etmesinden, birtakım üstûreler doğmuştur ki, birkaçını aşağıda zikredeceğiz:

19.- Aşk Üstûreleri

Güneş Hanım.- Yakutlara göre "Ulu Toyon", "Ay Toyon"un kızı "Güneş Hanım"a âşık olmuş, "Ulu Toyon", Altaylılarda "Ugan", Oğuzlarda "Gök Han"dır. "Ay Toyon" Altaylılarda "Bay Ülgen", Göktürklerde "Gök Tanrı", Hakaniye Türklerinde "Bayat"tır. "Ulu Toyon", babası "Seçen"e der ki: "Ay Toyon'un semâsına çık. Bana onun kızı Güneş Hanım'ı iste! Ne kadar çok ağırlık isterse hiç esirgeme, kabul et."

"Seçen", hemen semâya çıktı, "Ay Toyon"un otağına gitti. "Oğlum kızınızı sevmiş. Onu oğluma verir misiniz?" dedi. "Ay Toyon", "Peki veririm fakat, iki nişan isterim. Biri 'dalga': göl incisi; biri 'serap': çöl incisi.

"Seçen" bu haberi [oğluna] getirdi. "Ulu Toyon" istenilen iki nişanın tedarikini kolay gördü. Yer üstünde ve yer altında ne kadar cinler, periler ve ruhlar varsa hepsini davet etti. Cümlesi geldiler. "Ulu Toyon" dedi: "Ey kahramanlar, içinizde benim istediğim iki armağanı bana getirmeyi kim üzerine alacak? Bu iki armağanı bulmak, getirmek gayet kolaydır. Biri 'dalga: göl incisi'; biri 'serap: çöl incisi'."

Cemaatten bu teklifi kabul edecek hiçbir kahraman çıkmadı. "Ulu Toyon" teklifini tekrar etti. Yine cevap veren olmadı. Üçüncü teklifinde bir "kurt" ile bir "karga" meydana geldiler. Bu iki armağanı getirmeyi üzerlerine alıyorlardı. Fakat, kurt "dalga"yı tutabilmek için uzun bacaklar istiyordu. Karga ise "serab"ı görebilmek için keskin gözler talep ediyordu. "Ulu Toyon" istedikleri şeyleri onlara verdi. "Haydi kahramanlar! Gidin, bana dalga ile serabı getirin" dedi.

Bu iki kahraman yola düştüler. Aradılar taradılar, çalıştılar, uğraştılar. Ne kurt dalgayı tutabildi, ne de karga serabı ele geçirebildi. Asırlar geçti bir türlü iki armağan gelmedi. "Ulu Toyon", istenilen nişanları veremedi ve "Güneş Hanım"ı alamadı.

Çolbu Hanım.- Yakutlarca Zühre'nin adı "Çolbu [Çulbu] Hanım"dır. Bu genç kız, Ülker yıldızını seviyor. Ülker de Çolbu Hanım için yanıp tutuşuyor. Ne zaman ki "Çolbu" ile Ülker bir hizada birleşirler, kalpleri atmaya, göğüsleri kabarmaya, nefesleri gürleşmeye başlar. Bu nefesler birer dalga olur. Derhâl kasırga çıkar, ortalığı birbirine katar. Bundan dolayıdır ki Yakut Türkleri Zühre ile Ülker bir hizaya geldiği zaman ürkerler.

Öksüz Kız.- Bir kış günü, öksüz bir kız su almaya gidiyordu. Vücûdu yarı çıplaktı. Üryan ayakları kardan şişmişti. Karnı açtı. Kulakları soğuktan donmuştu. Gözleri yaşlı idi. Elinde demir bir bakraç vardı. Çeşmeye gidiyordu. Birdenbire bir kasırga koptu. Ay, yukardaki köşkünden bu zavallı kıza bakıyordu. Dedi ki "Mutlaka üvey anası bu kıza zulmediyor" Kıza acıdı. Kız o sırada bir çalının içinde yürüyordu. Ay çalıya emretti. "Kızı al, gel!" dedi. Derhâl çalı, bir at oldu, bir yandan gök alçaldı, bir yandan çalı yükseldi. Kız bakracı ile beraber göğe geldi.

Şimdi, ayın hâlden hâle geçmesi hep Öksüz Kız'ın geçirdiği serencamlara tâbidir. İlk gece Ay gümüş bir yay gibidir. Kız büyüdükçe Ay da büyür. Fakat bazen kız otağa girer, halı dokumaya başlar. O zaman Ay sevgilisini göremediğinden hasretle yüzü hilâle döner. Bazen kızın keyfi coşarak bakracıyla beraber göle koşar. O zaman Ay'ın yüzü bedirlenir.

Bundan başka gökte bir "Beyaz Ayı" vardır ki Öksüz Kız'ı sevdiği için Ay'ı tutup boğmak ister. Fakat ona gücü yetmez. Yirmi beş gün Ay galiptir. Yalnız üç gün Ayı galebe çalar. İşte bu zamandır ki Ay görünmez.

20.- Tsinlerde Dinî İbadetler ve Sihrî Âyinler

Tsinler.- Tsin Türklerinde sene[de] beş ibâdet icrâ edilirdi: İlkbaharda Gök Han'a "koyun" kesilirdi, yazın Kızıl Han'a "kuş", sonbaharda Ak Han'a "köpek", kışın Kara Han'a "domuz" kurban edilirdi. Senenin ortasında da Ugan'a "öküz" kurban edilirdi.

Hiung-nularda senede üç büyük ibâdet icrâ olunurdu:

1) Senenin ilk ayında hakan ve hatunun riyâseti altında bütün tiginler (prensler), şadlar, yabgular, tudunlar, tarhanlar, iç ve dış buyruklar, hülâsa umum beyler, ak budun ve kara budun, hakanın ordugâhına toplanarak bayram yaparlardı. Bu bayramda kurban kesilerek zengin, fakir umuma ziyafet çekilirdi.

2) Senenin beşinci ayında, "Lung-Cheng"de ikinci bayram yapılırdı. Burada büyük bir kurultay şeklinde, bütün beyler ve halk toplanırdı. Kurbanlar kesilip yenildikten sonra, koşular ve oyunlar yapılırdı.

3) Üçüncü bayram sonbaharda yapılırdı. Atların besili olduğu bu zamanda "Tai-ling"de büyük bir içtimâ yapılırdı. Tanjunun otağı şamanlarca mukaddes tanınan solda kurulurdu. Otağın kapısı da garba bakardı. Bu içtimâda, her ilin boyları, her boyun efrâdı, atları sürüleri sayılırdı. O sene zarfında husûle gelen artma veya eksilme tanjuya ve kurultaya arz olunurdu. Kurultay devam ettiği müddetçe tanju her sabah Güneş'e ve her akşam Ay'a ibâdet etmek üzere otağından çıkar ve herkes kendisine ittibâ ederdi.

Cenaze Merasimi.- Eski Türklerin dininde ecdada tapmak yani "manizm" yoktu. Cenaze merasimini çok ihtişamlı yapmak, yalnız manizme mahsus değildir. Vefattan sonra ölülerin ruhları akrabaları için çok tehlikeli olur. Bu tehlikeye mâni olmak içindir ki gayet tantanalı cenaze merasimi yapılırdı. Cenaze için toplanıp ağlamaya *yuğ* adı verilirdi. Yuğa bütün bildiklerden "yuğcular" ve "sıgıtçılar" (nevvâheler) gelirdi. Bunlar, kendi kendilerini yaralayarak, yüzlerini yırtarak, her taraflarını kan içinde bırakırlardı. Bilge Han'ın yuğuna Çin, Kırgız, Otuz Tatar, Dokuz Tatar, Türkeş vesâir milletlerden yuğcular gelmişti. Bunlar dost hakanlardan birini "balbal" (= matem bayramının reisi)[72] intihâb ederek yuğ merasiminin icrâsını onun idâresine verirlerdi. Cenazelerin defninde de birtakım merasim icrâ ederlerdi: Tabut, cenazenin içtimâî mevkiine ve servetine

göre altın, gümüş, mücevherat, vesâir kıymetli şeylerle tezyin edilirdi. Cenaze kabre götürülürken, hizmetçileri, câriyeleri beraber gider, efendilerinin hizmetine eskisi gibi hazır bulunurlardı. Cenaze nakledilirken birçok kahraman gençler de beraber bulunurlardı. Ay görünür görünmez, cılasınlar muhârebe manevrasına başlarlar, Ay batıncaya kadar bu manevralara devam ederlerdi. Kunlarda mezar yükseltmek âdeti yoktu.

"Kül Tigin"in vefatı üzerine, şarkta Göktürklerin metbûu sayılan "Çin imparatoru" yekpare bir sütun üzerine ölünün vekayiinin yazılmasını ve Türklerde âdet olduğu veçhile heykelinin dikilmesini ve nâmına "bark" yapılmasını emrederek, sarayına mensup altı sanatkârı bu işe memur etmişti. Bilge Han'ın vefatından sonra, taziye için memur gönderdiği gibi, "bark" yapılmasını ve dikilecek "mengütaş"ın yazılmasını da emretmişti.

Demir Bayramı.- Ergenekon'dan çıkan Oğuz Türklerinde, her sene muayyen gününde, "Demir Bayramı" yapılırdı: Bir demir parçası ateşte ısıtıldıktan sonra, hakana mahsus altın örs üzerine konulurdu. Hakan elindeki altın çekiçle demire vurarak demirci taklidi yapardı. Bundan sonra meserretli oyunlar ve koşular yapılırdı.

Kımızla Kurban.- Yakutların en büyük mabûdu olan "Aar Toyon Ağa", kendisine ibâdet makamında kurban kesilmesini istemezdi. Gençlerin kendi şerefine dokuz bardak kımızı dokuzar kere içmesini isterdi. Gençler "Ayhal, Uruy, Ayhal" nidasıyla bu kımızları içtikten sonra, sevinçli oyunlar ve yarışlar başlardı. Kımız içilmesi de bir nev'i kurban âyînidir.

Ayzıt'ın Yaz Âyini.- Mebhasinde anlatılmıştır.

Altay Türklerinde "Bay Ülgen"e Kurban Kesilmesi.- Bu âyin, bir huş ağacı ormancığında icrâ olunur. Türkler huş ağacına, "sumu" derler. Bir huş ağacının etrafında bir yurt yapılır. Ağaca dokuz kertik açılır. Bu kertikler göğün dokuz tabakasına alâmettir. "Şaman?"[73] elindeki çalgı âletini çala çala raks eder ve her herhalede bir kertiğe vâsıl olarak oranın ahvalini, şarkı vasıtasıyla anlatır. Nihâyet, dokuzuncu basamakta "Bay Ülgen"in sarayına çıkarak, ondan mağfiret diler ve kurbanı takdim eder. Altay Türklerinde bu âyine kadınlar iştirâk etmez. Çünkü bu, erkeklere mahsus bir sihrî âyindir.

Sihrî Âyin.- Altay Türklerinde kadınlara mahsus sihrî âyinler evde yapılır. Evde bir vefat vuku bulmuşsa ölünün ruhunu evden çıkarıp uzaklaştırmak için, bu sihrî âyin icrâ olunur. Bunda da âyinin esası bir kurbandır. Huş ağacı ormancığında "Bay Ülgen"e kurban takdim edildiği

zaman açık renkli bir hayvan intihâb olunur. Ölünün ruhunu uzaklaştırmak için evde yapılan âyinde ise, kesilecek hayvan koyu renkli olmak lâzım gelir. Çünkü, "Erlik Han"a takdim olunacaktır. Bu âyinde kadınlar bulunabilir.

21.- Toyonizm ve Şamanizm

Avrupa âlimleri, eski Türk dinini, Şamanizmden ibaret zannederler. Hâlbuki Şamanizm, eski Türklerin dinî sistemleri değil, sihrî sistemleridir. "Şaman", "kâhin" ve "sihirbaz" demektir.

Eski Türklerin dinî reislerine, "toyon" derlerdi. Sihirbazlara da "kam" derlerdi. Tibetliler, bu kelimeyi "kaman" şekline soktular; Avrupalılar da buna "şaman" kılığını verdiler.

Şamanizmin, "din" olmayıp bir "sihir" olduğunu aşağıdaki deliller ispat eder:

1) Sihir, dinin zıddına kıymet verir: Eski Türk dini, "sağ"ı kutlu tanırdı. Şamanizm ise "sol"u kutlu tanırdı.

2) Din "sağ"da oturan erkeğe kıymet verirdi. Şamanizm ise, "sol"a mensup bulunan kadına kıymet verirdi.

3) İptidaî cemiyetlerde, din "millet"tir; sihirse, "kozmopolit"tir. Bir adam dini ayrı, milleti ayrı, ırkı ayrı şamanlara müracaat edebilir, fakat, kendi dininden ve cemiyetinden olmayan din reislerine müracaat edemez. Sihir, tababet gibi kozmopolittir. Fakat, din öyle değildir.

4) Şamanizmin bir din olmadığı, bir şamanın muvaffak olmak için, kadın gibi saçını kestirmesinden, bıyığını, sakalını tıraş ettirmesinden, kadın elbisesi giyip, kadın evzaı takınmasından, cins münasebetlerinde kadın rolü oynamasından, hattâ gebe kalıp birtakım (balık, fare, kertenkele, vesâire gibi) hayvanları doğurmasından anlaşılır. Bu gibi hareketler "sihir"i, "din"den ayırır.

5) Bir de bir şamanın, bir tabip gibi, yalnız müşterileri vardır. Din reisinin ise, müşterileri değil, müminleri vardır.

5) Eski Türklerin dinine "toyonizm" , din reislerine de, "toyon" denilirdi.

Eski Türkler din kitaplarını ve umumîyetle dinleri, "nom" tesmiye ederlerdi. Toyon dininde olanlara da "nomîler" derlerdi.

7) İslâmiyet'ten sonra, Oğuz ilinin "kam"ını "ozan" unvânı altında görüyoruz. Yakutlar şamana "oyun" derler ki, "ozan"dan iştikak ettiği bellidir. Yakutlar, dişi şamana "odıgan" derler.

8) Toyonlar, dinî reisler oldukları gibi, aynı zamanda siyâsî reislerdi. Meselâ, Oğuz'un yirmi dört beyiyle, il beyi, toyonlardandır.

Eski Yunan sitelerinde de, dinî reisler, siyâsî reislerden ibarettiler. Din âyinlerini bunlar icrâ ederlerdi.

9) Şamanlar, hem sihirbaz ve kâhin, hem de sinir hastalıklarını tedavi eden bir nev'i ruhânî tabiplerdi. Uzvî hastalıkları tedavi için, eski Türklerin "otacılar"ı ve "atasagunlar"ı vardı. Gayr-i uzvî ruh ve sinir hastalıklarını tedavi eden de, "şaman"lardı. Bugün "psikolojik tedaviler" denilen müdavat da, o zamanlarda şamanların ihtisası dâiresindeydi.

10) Toyonizm, bir taraftan muntazam siyâsî teşkîlâta merbût olduğu gibi, diğer cihetten de "Lâhût"taki ilâhlar teşkîlâtına merbûttu.

11) Şamanların ferdî totemleri ve hamiyeleri hep kadındır. Toyonların ilâhlaşmış atalarıyla potlaç vasıtasıyla ferdîleşmiş olan totemleri ve ervâh-ı hâmiyesi, hep erkektir.

12) Şaman raks, musiki ve şiir sanatlarının sihrî kuvvetleriyle nüfûz-ı ma'nevîyelerini tesir ettirirlerdi. Şaman'ın şamanlığa mahsus, kadın entarisini andıran bir şamanlık entarisi vardı. Buna birtakım çıngıraklar vesâire talik olunurdu.

Ellerinde, şamana mahsus bir "tef" yahut "davul" vardı. Âyin yaparken, küçük bir "kamçı" ile ona vururdu. Bu kelimeyi tahlîl edelim: "kamçı = kam + çı"

Görülüyor ki, bu tâbirin içinde, "şaman" manâsına olan "kam" lafzı vardır. Bu terkibe göre, "kamçı" kelimesinin manâsı "şamana mahsus"tur.

13) Şamanlara mahsus sihrî âyinler, iki türlüdür: Biri, yaz âyinleridir ki "ak şaman" vasıtasıyla yapılırdı. Diğeri kış âyinleridir ki "kara şaman" vasıtasıyla icrâ edilirdi. Birincisi beyaz elbise, ikincisi siyah elbise giyerdi.

14) Şaman âyinlerinden birincisi "huş" ağacı ormancığında, yeniden kurulan bir yurt dâhilinde yapılırdı. Kadınlar bu âyine iştirâk edemezdi. İkinci kısmı evde yapılırdı: Buna kadınlar iştirâk edebilirlerdi.

Birincisi, "Bay Ülgen"e karşı yapıldığı için beyaz yani açık renkli bir hayvan kurban edilirdi. İkincisi bir vefat vukuunda, ölünün şerirleşmiş ruhunu evden uzaklaştırmak için; "Erlik Han" nâmına yapılırdı. "Erlik Han"a da, siyah renkli yahut koyu renkli bir hayvan kurban edilirdi.

Birincisi "ak şaman" tarafından, ikincisi "kara şaman" tarafından yapılırdı.

Bu misallerden anlaşılıyor ki sihir de "ak" ve "kara" olmak üzere iki kısımdı.

15) Toyonlar, yalnız cetleri olan "yer-su"ya, yahut "tanrı"ya, sahip oldukları "totem"e yahut "ruh"a müracaat edebilirlerdi. Şamanlarsa, ferdî totemleri ve ervâh-ı hâmiyeleri vasıtasıyla, bütün ruhlara, totemlere ve ilâhlara müracaat edebilirlerdi.

16) Şamanların ilâhlarla ve sâir dinî timsâllerle münasebeti oğul ile baba arasındaki sevgi, hürmet ve şefkat duygularına istinâd ediyordu.

Şamanların totemler, ruhlar ve ilâhlar üzerindeki tesiri ise "sihrî cebir ve tazyik" neticesi idi. "Lâhûtî"ler toyonlara isteyerek, şamanlara ise ister istemez, sihir kuvvetinin cebir ve tazyiki altında mutâvaat ederlerdi.

17) Toyonizm "sağ"a ve Şamanizm "sol"a mensuptur. Bunların timsâlleri olan erkekle kadın da, bu sebeple müsâvîdirler. Erkek ile kadının müsâvâtından kadının erkeğe karşı hukukça müsâvîliği, kadının erkeğe karşı bir "tabu" değil, bir mütemmim olduğu, kadının[74] her işte erkeğe iştirâki mecbûrî olması, tesettür ve haram, kaç-göç gibi kadını erkekten ayıran an'anelerin olmaması ve bilakis kadını erkeğe her işte şerîk ve mütemmim yapan an'anelerin mevcudiyeti gibi kaideler doğmuştur.

18) Toyonluk irsî idi. Çünkü, ilâhlar vesâir timsâller toyonların atalarıydı. Toyonluğun irsî olmasından başka çâre yoktu.

Şamanlık, bazen irsî, bazen kesbî, bazen de vehbî idi. Nevrozlular, yani gayr-i uzvî sinir hastaları[75], vehbî şamanlığa çok kabiliyetli idiler. Vehbî şamanlar, bizim "Üveysî şeyhler"e[76] benzerlerdi.

19) Eski Türklerde din, sihri tahrim etmemişti. Sihir de, din gibi "helâl" idi. Zaten eski Türk dini "sihriyen dinî" idi; sihri de "diniyen sihrî" idi. Din, sihri nehy etmezdi; sihir de dine düşman değildi. Hattâ kıymetçe dinle sihir birbirine müsâvî idiler. İkisi aynı dinin iki sistemine benzerlerdi.

Birincisi olan din, içtimâî ve siyâsî teşkîlâtların muntazam mantığına tâbi idi. Müteazzi cemiyeti temsil ederdi.

İkincisi olan sihir, şiirin, musikinin, raksın kanatlarıyla uçan cevval, tayyar bir hayattı.

Şamanizm içtimâî hayatın müteazzi şekillerini değil, münteşir şekillerini temsil ederdi. Maşerî vicdanın henüz tebellür etmemiş hadsî ilhamlarını yaşardı.

20) Eski dinlerde "sihir" muhterem olduğu için, o zamanın toyonizm'i, "akliye felsefesini", Şamanizm'i de "şerriye felsefesini" vücûda getirmişti. Eski Türklerde, iki felsefî sistem vardı ve bunların biri "din"den, diğeri "sihir"den doğmuştu.

İslâmiyet'ten sonra "akliyun"dan, yani dinin müteazzi teşkîlâtına istinâd eden enmûzecinden "mütekellim ve fakih Türkler" enmûzeci doğdu. Sihrin münteşir teşkîlâtına ve kuvvetlerine istinâd eden enmûzecinden de, "dervişler, Horasan Erleri, Hayderîler, Hasan Abdallılar" zuhur ettiler.

Şamanların Hususiyetleri.- Bir şamanın evvelâ "ferdî totemler"i vardı. Şaman totemini en gizli, kapalı yerlerde, meselâ, karlar altında saklardı. Çünkü, totemi ölürse, şaman kendinin de öleceğine hükmederdi. Şaman, toteminin ahlâkına tâbi idi: Totemi "tavşan" olan şaman gayet cevval olurdu. Totemi "tilki" olan çok hilekâr olurdu. Totemi "arslan" olan, çok yiğit olurdu.

Bundan başka, totemin hastalığı, zayıflığı, kederi, talihsizliği gibi şeyler de sahibine sirayet ederdi. Hülâsa, şaman, kendi toteminin bir ma'kesi, bir timsâli idi. Nasıl ki, totem de, "mâderî semiye" inhilâl ettikten sonra onun bir mümessili olarak kalmıştı.

"Mâderî totemizm" devrinde "mâderî semiye"ler vardı. Bu semiyelerin totemleri vardı. "Houbert"in beyânına göre, "Mâderî totemizm" ile beraber "Mâderî semiyeler" inhilâl ettiler, şamanların her birisi mensup bulunduğu semiyenin totemini ferdîleştirerek benimsedi ve bu sûretle, eski semiyeler, yalnız şamanların ferdiyetlerinde mütecelli kaldılar.

Görülüyor ki, Şamanizm, tarihî devirde, "sihrî bir sistem" olmakla beraber, kablet tarih bir devirde, o da, "mâderî totemizm"den doğmuş "dinî bir sistem"di. Sonraları daima, Şamanizmin bir taraftan "mâderî totemizm"den kuvvet alması, diğer taraftan "mâderî semiyeler"in yerine kaim olarak, kadınların gerek dince, gerek devletçe, ailece, iktisatça, sanatça yüksek olmaları hep, bu eski "mâderî" teşkîlâtların ve totemlerin neticeleriydi.

Amagatlar.- Şamanların sâniyen, "amagatlar"ı vardı. "Orhon Kitâbesi"ndeki "Umay" kelimesini Thomsen "ilâhe" manâsına olarak kabul etmiş, "amagat" kelimesi de lafzen "Umay" kelimesinden iştikak ettiği gibi, manâca da "ilâhe" mefhumuna delâlet ettiği anlaşılıyor.

"Amagat", bir nev'i "müz"dür[77] Şaman, sanatının kemâlini ona borçludur. "Umay" ve "Amagat" kelimelerinin ikisi de müennestir. Yakutlarda, şamana "oyun" dedikleri hâlde, dişi şamana "odıgan" demeleri gösteriyor ki "-gan" "-gat" gibi edatlar, tenis edatıdır. Bazı kelimelerde bu gibi edatların bulunması, Türkçede tenis ve tezkir olmaması kaidesini ihlâl etmez. Husûsîyle bu edatlar Moğolcadan, Tunguzcadan, eski Tatarcadan lisanımıza girmiş gibi görünüyor.

Şamanlar, sihrî kuvvetlerini "mâderî totem"leriyle, her biri bir ilâhe olan "amagat"larından yani "müz"lerinden alırlardı.

Bir de, kadın elbisesi giyip, her hususta kadına benzemeye çalışmalarından alırdı. Bir şaman ne kadar kadınlaşabilir, kadın devrinin totemlerine, "müz"lerine, ilâhlarına, elbiselerine, âdetlerine, yaşayış tarzlarına ne kadar mâlik bulunursa, o kadar ziyâde sihir kudretine mâlik olurdu.

"Ak" ve "Kara" Sihirler.- Bunlar, Avrupalıların "beyaz" ve "siyah" sihrine benzemez. Avrupalılar, "büyü"ye "siyah sihir" derler. "Büyü", bir adamı hasta etmek, felâkete uğratmak, öldürmek için, yapılan bedhahâne düşmanane, tahripkârane ameliyelerdir. Aleyhinde "büyü" yapılan adam, bu işten haberdar olursa, büyücünün istediği hastalığa yahut felâkete hedef olur, haberdar olmazsa büyüden hiç müteessir olmaz.

Bundan anlaşılıyor ki, "büyü" demek "telkin" demektir.

"Siyah sihir" telkinin bir tecellisi olduğu gibi, "beyaz sihir" de telkinin bir tecellisidir. "Beyaz sihir", hasta, haberdar ise, hastayı tedavi eder. Büyülenmiş bir adamı büyünün tesirinden kurtarır. Fakat büyülenmiş adam evvelâ "siyah sihir"le büyülendiğinden, sonra da bu büyünün fena tesirlerinden kurtarılmak için, kendi üzerinde "beyaz sihir"in ameliyeleri yapıldığından haberdar olmalıdır. Büyülü adam bu iki ameliyeden haberdar olursa, evvelâ bunun tesiri altında kalır; sâniyen bu tesirden kurtulur.

Görülüyor ki, "siyah sihir" ile "beyaz sihir"in her ikisi de "telkin"den ibarettir.

"Telkin", bir itikadın, bir duygunun, bir iradenin bir adam tarafından, başka bir ferdin ruhuna aşılanmasıdır.

Habersiz mahlûklara sihir yapılamadığı gibi, "siyah" yahut "beyaz" sihre inanmayanlara da sihir yapılamaz. Nasıl ki kendi üzerinde telkin yapılacak bir fert de, bu telkinden haberdar değilse, ondan müteessir olmaz.

Şamanlık Teşkîlâtı.- Şamanlar kozmopolit ve beynelmilel oldukları için millî teşkîlâtlar arasında yeri yoktur.

Fakat şamanlar, siyâsî cemiyetlere merbût olarak değil, büyük büyük ırklar arasında müşterek olmak üzere mevcut olan büyük kıt'alara merbût kozmopolit teşkîlâtlar hâlinde mevcuttu:

Meselâ, Türklerin, Moğolların, Tunguzların, Tatarların, Tangut Tibetlerinin[78] vesâirenin şamanları müşterektiler. Hepsi, bu müşterek şamanlara müracaat ederdiler.

Yakutlar da, ayrı ayrı siyâsî cemiyetlerden mürekkeptirler. Fakat hepsi –ne kadar geniş olursa olsun– aynı kıt'ada otururlar.

Bu sahada, büyük şamanlar yalnız dört tane olabilirmiş. Ve her birisi bir cihetin timsâli, mümessili ve muhafazakârı imiş.

"Kül Tigin Kitâbesi"nde de biri "Kül İrkin"[78a] olmak üzere, dört "tarhan" vardı. Çingizîlerde garbta "toyonizm", İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinden her birinin başına, bir "tarhan" nasp etmişlerdi. Bu sûretle tarhanların yani büyük şamanların, dörtten ibaret kalması şeklindeki an'aneyi muhafaza etmişlerdi.

Yakutlarda bu teşkîlâttan başka, "yirmi dört şaman" teşkîlâtı vardır. Gûyâ, "Büyük Petro", "Mukaddes Kaz"ı göstermek üzere, [Yakutlardan (Petersburg'a)][79] yirmi dört şaman götürmüş.

Bu yirmi dört mümessil, hem siyâsî, hem de dinî riyâseti nefislerinde cemetmiş olan "toyonlar" olabilir. Yahut, şamanlar da esası kozmopolit olmak ve bütün büyük bir kıt'aya şâmil bulunmak üzere, siyâsî teşkîlâtlara takliden sihrî teşkîlâtlar yapmak câiz olabilir.

Toyon'ların Dinî Vazifeleri.- Toyonlar, "tudun", "yabgu", "hakan", "ilhan" nâmlarıyla, dört derecedir:

1) Müstakil Tudunlar: Tudunlar, aşiretlerin totemlerini senede bir kere kurban edip, bir parçasını herkesten evvel yemek, aşiret ilâhına âyin icrâ etmek, bir dileği olana dua etmek gibi dinî vazifeleri ifa ederler.

2) Tâbi Tudunlar: Oğuz ilinde, yirmi dört boy beyi ile "yabgu" yani "il beyi", şöleni tertip[80] eden, hem siyâsî hem de dinî reislerdir. Oğuz ilinin asıl ruhânî reisleri bunlardır. Beylerden kimin bir dileği varsa, yapılmış şölenlerden biri esnasında dileğini arz eder, yahut, kendisi bir şölen yaparak bütün boy beyleriyle il beyini davet eder, dileğini söyler: Beyler hep beraber yüzlerini göğe dikerler, o adamın dileği hâsıl olur. Zira, ilâhlar, umumîyetle, bu beylerin atalarıdır. Atalar torunlarının niyâzlarını isâf ederler. Dede Korkud diyor ki: "O zamanda, beylerin alkışı alkıştı, kargışı kargışdı." (Yani duaları dua idi, bedduaları beddua idi).

Oğuzlarca bu beylerin cemaatçe yaptıkları dualar müsmir olurdu, zira, şölendeki içtimâlarından, "maşerî vicdan" husûle gelirdi; "maşerî vicdan", ma'nevî dilekleri, doğrudan doğruya hâsıl ederdi. Maddî dileklere gelince, bunlar husûle gelmese de, hâsıl olan ma'nevî dilekler arasında kaybolurdu. Ma'nevî niyazların husûlü karşısında, maddî dileklerin husûl bulup bulmadığının farkında bile olmazlardı. Maddî dilekler zaten behemehal kendiliğinden husûle gelecek tabiî kanûnlardı:

Meselâ, totem olan hayvanlar ve nebatlar zaten, yavru doğuracaklardı. Bunu niyâz edenler, totemlerinin tenâsülle çoğaldıklarını görünce, bu hâdiseyi kendi cemaatçe yaptıkları ibâdetin ruhânî tesirine atfederlerdi. Genç bir baba ile ana, evlât isterlerse, elbette duaları müstecâb olurdu. Çünkü onların çocuğu zaten yolda idi "Maşerî vicdan"ı kuvvetlendiren bir dinî âyin, bu işte bir "münebbih" vazifesi görerek erkek ve kadına ait cinsî faaliyetleri tahrik ederdi. Binâenaleyh, cemaatçe yapılan dualar, niyazlar, âyinler, ibâdetler, ma'nevî dileklerin hepsinde, uzvî dileklerin bazısında müessir olurdu.

Maddî dileklere gelince, bunlarda da zaten kendiliklerinden husûle gelen hâdiselerdi: Meselâ, tekrar güneşin doğmasına, sabah olmasına, kıştan sonra ilkbaharın gelmesine, sonbahardan sonra kışın avdet etmesine, mevsimlerin ve sabah, gündüz, akşam ve geceki gün kısımlarının muntazaman cereyân etmesine, yağmurların, karların mevsimlerinde yağmasına, ekinlerin mevsimlerinde sararıp başaklanmasına dâir olan dilekler, zaten, tabiî kanûnların neticesi olarak kendiliklerinden husûle gelmektedirler.

Binâenaleyh, şölenin cemaatçe yaptığı duaların, ekserisinin husûle gelmesi zarûrîdir. Bazılarının husûle gelmemesi, diğerleri arasında kaybolur. Bu sebeple, "O zaman, beylerin duası dua idi, bedduası da beddua idi" denilmesi doğru olabilir.

Hakanların Ruhânîliği: "Hakanlık Dîvânı" şölen'in büyüğüdür. Şölene yalnız bir il'e mahsus beyler gelirlerdi. Dîvânın azaları da, bir hakanlığın bütün dinî (askerî ve mülkî) ve bahrî reisleriydi. Huzarlarda [Hazar] hakan, dünya işlerini "ilig"e[81] bırakmıştı. Bu ikincisi cismânî bir reisti. Hakansa, ruhânî bir reisti. Memlekette salgın hastalık, kıtlık, mağlûbiyet gibi bir felâket vukuunda, bu hâl hakanın uğursuzluğuna atfolunurdu. Halk, memleketin felâketten kurtulması için "ilig"e müracaat ederek "hakan"ın idamını isterdi. "İlig" de hâle göre, ya bazı tedbirlerle hakanı kurtarırdı, yahut, halka karşı mukavemet edemeyerek "hakan"ı öldürtürdü.

Bu vâkıa, "hakan"ın ruhânî, "ilig"in cismânî reisler olduğunu gösterir.

Hakan, eski Meksika, Peru, Japonya hükümdarları gibi, kendi milletleri için, "tabu" idi. "Tabu" olan bir adam, güneşe çıkamaz, toprağa basamaz, insanlara görünemezdi. Sarayında bir karanlık odada barınırdı. Huzar [Hazar] Hakanı yalnız, siyâsî hükümdar olan "ilig"e görünebilirdi. Bütün işler "ilig"in elinde idi.

Bununla beraber, memleketin uğradığı afetlerden, belâlardan, felâketlerden yalnız kendi mesuldü. "İlik", her işin faili olduğu hâlde, hiçbir millî felâketten mesul değildi.

İlhanların Ruhânî Vazifesi.- Göktürklerde her sene "demir âyini" yapılırdı. Bu âyinin imamı ilhandı. Bir demir parçası ateşte, nâr-ı hamrâ [hâline] getirildikten sonra, ilhana mahsus bir altın örs üzerine konulur, ilhan bir altın çekiçle, bu demir parçasına vururdu. Sonra koşular, oyunlar, ziyafetler başlardı. İşte bu merasim dinî bir âyin idi. Âyinin imamı da ilhan idi.[82]

Birinci Kitabın Sonu

İKİNCİ KİTAP

Türk Muâkalesi

I.- Eski Türklerde Mantık

Bugünkü Mantığımız Pek Yenidir.- Bugünkü mantığımız, Aristo'yla başlamıştır. İptidaî medeniyetlerin mantığı Aristo'nun mantığından çok farklıydı. İptidaî medeniyetlerin dinden doğmuş, an'anevî mantıkları vardı. Bu an'anevî mantık, o medeniyete mahsus an'anevî ilimlerin de esasıydı.

Her medeniyetin mantığı, diğer müesseseleri, yani din, ahlâk, hukuk, sanat, muamele, lisan, iktisat ve fen müesseselerini birbirine mantıkî bir sûrette bağlayan umumî bir nâzımdır. Bir medeniyetin mantığını bulmaksızın, onun müesseselerini, gerek toplamak ve gerek izah etmek mümkün değildir. Ben bundan dokuz sene evvel Türk mantığını keşfetmiş ve *Millî Tetebbûlar*'ın üçüncü nüshasında neşrettiğim "Eski Türklerde İçtimâî Teşkîlât ile Mantıkî Tasnîfler Arasında Tenazur" unvânlı makalede bu mantığın şifre anahtarını muhtasar bir sûrette ortaya koymuştum[83]. O zamandan beri, bu anahtarla, Türk medeniyetinin bütün müesseselerini tespit ve izah etmeye çalıştım. Ve sosyoloji usulünün ve keşfiyatının yardımıyla oldukça muvaffak oldum. Bu bahsi diğer mebhaslerle karşılaştırarak okuyanlar göreceklerdir ki, Türk medeniyeti birbirine sıkı râbıtalarla bağlı müesseselerin mecmûudur. Ve bunlar arasındaki bu sıkı tesânüd ve tenâzurları vücûda getiren de an'anevî Türk mantığıdır.

1.- Dörtlü ve Beşli Tasnîf

Dört Cihetin Renkleri.- Dörtlü tasnîfe göre, bizce renksiz olan fezânın her cihetinin bir rengi vardır:

Şimal
(Kara)

Şark (Gök) — Garb (Ak)

Cenûb
(Kızıl)

Dört cihetin renkli olması, yalnız şairane ve Eflatunî bir hayalden ibaret değildi, hattâ coğrafya ve tâbiye ilimlerinde de esas olan umumî bir görüştü. Meselâ, denizleri bu tasnîfe tatbîk edecek olursak, aşağıdaki deniz adları çıkar:

Şimal
(Kara Deniz)

Şark (Gökdeniz = Bahr-i Ezrak) — Garb (Ak Deniz)

Cenûb
(Kızıl Deniz = Bahr-i Ahmer)

Bu tatbikten anlaşılır ki bu denizlerin adları esasen Türkçedir. "Bahr-i Siyah, Bahr-i Sefîd, Bahr-i Ezrak, Bahr-i Ahmer" gibi tabirler, Türkçeden tercüme tarîkiyle başka lisanlara geçmiştir. Bundan anlaşılıyor ki bütün Türkler, dört cihetin renklerini biliyorlardı. Binâenaleyh hangi cihete gitmişlerse orada rastgeldikleri denize, o cihetin rengini vermişlerdi.

Birbirine hayli uzak olan bu denizlere ait adların, eski Türk esâtirinden doğması, Türk mantığının ne kadar esaslı ve umumî olduğunu gösterir. Bu tasnîfin bir izini de, "kara yel" tabirinde görürüz. Şimal tarafından gelen rüzgâra da "kara" sıfatını ithal etmek Türk mantığına uygundur.

Ma'mâfîh bu an'anevî tasnîf bir mâhiyette yalnız coğrafî kalmış değildi; tâbiye gibi askerlikçe gayet mühim olan bir fenne de esas olmuştu. Milâttan iki asır evvel, Hiung-nu (Hunlar, Kunlar, Koyunlular) Türkleri, Çin imparatorunu, karargâh-ı umumîsinde muhâsara etmişti. O zaman Türk hakanı olan "Mete" maiyetindeki dört yüz bin süvariyi Türk tasnîfine göre tâbiye etmişti. Bu süvariler, atlarının rengine nazaran dört livaya tefrik olunmuştu. Bunlardan atları "gök" renkte olan liva şarkta, atları "kızıl" renkte olan liva cenûbda, atları "ak" renkte olan liva garbda, atları "kara" renkte olan liva da şimâlde olmak üzere yerleştirilmişti (Deguignes). Demek ki askerî tâbiyelerde bile esas olan bu tasnîf, keyfî değil, dinî veyahut sihrî bir lüzumun tesiri altında idi.

Çinliler, dört cihete merkezi de ilâve ettiklerinden, bu tasnîfi beşe iblağ etmişlerdi. Merkezin rengini de "sarı" addediyorlardı. Bu beş renk

Tibet'te hâlâ resmî sahirlerin âyinlerini icrâ ederken taşıdıkları beş bayrakta, "Sa-Kia-Pa" Lamaları'nın kendi zâviyelerini telvîn ettikleri beş renkte [ve bilhassa Buda'nın tecellîleri olan Beş Efendinin müteâkib zümrelerinin][84] izlerini muhafaza ediyor*

Hattâ bugünkü Çin'in millî ve ticarî bayrağında da aşağıdaki sırada ve ufkî olmak üzere beş renkli şerit vardır: Kırmızı, sarı, mavi, beyaz, siyah.

Dört Mevsimin Renkleri.- Mevsimler, zamanın cüzleridir. Mevsimlerin rengi var demek, zamanın rengi var demektir. Bugünkü mantığa göre, fezâ gibi zaman da renksizdir. Fakat, eski Türk mantığına göre, dört cihet gibi, dört mevsimin de husûsî renkleri vardı. Bu renkler şu veçhile sıralanmıştı:

Kış
(Kara)

İlkbahar (Gök) — Sonbahar (Ak)

Yaz
(Kızıl)

Bu tasnîften "kara kış" tâbirinin menşei anlaşılmaktadır. Kış mevsiminin rengi Türk mantığına göre, "kara" olduğundan, bu tabir esassız değildir.

Dört Unsurun Renkleri.- Türklerde dört unsurun renkleri, şunlardır:

Su
(Kara)

Ağaç (Gök) — Demir (Ak)

Ateş
(Kızıl)

Tibetliler, bu dört unsura toprağı da ilâve ile beşe iblağ ederler. Toprağın rengi "sarı"dır. Diğerleri de şu veçhiledir:

Su (Kara)

Ağaç (Gök) — Toprak (Sarı) — Ateş (Ak)

Maden (Kızıl)

* Grenard, *Le Turkestan et le Tibet*, p. 902.

Seyyârelerden herbiri de bu beş unsurdan birer tanesine raptedilir: "Zühre" madenin, "Merih" ateşin, ilh. yıldızlarıdırlar*. Bu beş unsur da, beş cihet ve mevsim gibi "yahşı" ve "yaman", "kuvvetli" ve "zayıf", "vâlid" yahut "mevlut"tur** Bu itikatların menşeini arayan Edouard Chavannes onu Türklerde buluyor: "Beş unsur nazariyesi Çin'de doğmamıştır. Bunu oraya sokan Tsin Türkleri'dir" diyor (Din mebhasine müracaat).

Dört Ma'bûdun Renkleri.- "Tsin" Türkleri'ne göre, ma'bûdların da renkleri vardı: Şarkın ma'bûdu "Gök Han", cenûbunki "Kızıl Han", garbınki "Ak Han", şimâlinki "Kara Han"dı. Çinliler, bunlara merkezin ma'bûdu olmak üzere "Sarı Han"ı ilâve ettiler. Türklerse, buna "Ugan" adını verdiler. Altay Türklerine göre, "Ugan"ın iki oğlu vardır: "Su Han", "Demir Han"

Görülüyor ki "Ugan"ın oğlu olmak lâzım gelen "Od Han" ile "Ağaç Han" unutulmuştur.

Beş Totem'in Renkleri.- Beş totem şu veçhile sıralanır:

	Şimal (Domuz)	
Şark (Koyun)	Merkez (Öküz)	Garb (İt)
	Cenûb (Kuş)	

Cihetlerin ve merkezin renkleriyle şu şekli alırlar:

	Kara Domuz	
Gök Koyun	Sarı Öküz	Ak İt
	Kızıl Kuş	

Umumî Tasnîf.- Bütün bu tasnîflerin birleşmesinden, aşağıdaki tasnîf vücûda gelir:

(1)	(2)	(3)	(4)
Cenûb	Şark	Garb	Şimal
Yaz	İlkbahar	Sonbahar	Kış
Ateş	Ağaç	Demir	Su
Kuş	Koyun	İt	Domuz
Kızıl Han	Gök Han	Ak Han	Kara Han

* *L'Année Sociologique*, tome 6, pag. 58.
** *L'Année Sociologique*, tome 6, pag. 58.

Bu çerçeveler, yalnız saydığımız muhtevalardan ibaret değildir. Çinlilerin *Y-King* adlı kitabında bu tasnîfe dâir birçok muhtevalar görülür.

Çinlilerin Tasnîfi.- Çinlilere göre, bütün eşya "yang" ve "yen" nâmlarıyla iki büyük kısma ayrılmıştır. "Yang", uğurlu, "yen" uğursuzdur. Çinliler "yang"ı (—) işareti ile "yen"i de (— —) işareti ile gösterirler ve bunları ikişer ikişer birleştirmekle aşağıdaki şekilleri vücûda getirirler.

——	——	— —	— —
——	— —	——	— —
1	2	3	4

Bunların muhtevaları, şunlardır:

1— Güneş, hararet, zekâ, gözler, ilh.
2—Ay, burudet, ihtiraslar, kulaklar, ilh.
3—Yıldızlar (sâbiteler), fecir, şekil, burun, ilh.
4—Seyyâreler, gece, insan, tesellî, ağız, ilh[*]

Yukarıki tasnîfi tetkik edersek görürüz ki, bugünkü mantığa göre aynı neve ithal olunan mevcutlar an'anevî mantıkta, ayrı ayrı nev'ilere ve muntazam bir silsile-i meratiple taksim edilmiştir. Meselâ "güneş, ay, sâbiteler ve seyyâreler" bugünkü mantığa göre aynı nev'idendir. Çin mantığı, bunlardan Güneş'i birinci, Ay'ı ikinci, sâbiteleri üçüncü, seyyâreleri dördüncü numaralara ithal etmekle, onları, her biri ayrı bir dereceyi gösteren an'anevî nev'iler arasında taksim etmiştir. Ecramın ayrı ayrı derecelere ithal edilmesi büsbütün manâsız değildir. Çünkü bu ayrılış parlaklıkları itibarıyla olmuştur. Yine aynı neve mensup bulunan "gözler, kulaklar, burun, ağız" uzuvları da, dört an'anevî nev'i arasında ehemmiyetleri itibarıyla taksim edilmiştir. Bu tasnîfin bütün muhtevaları Çin kitaplarında aranınca, görülür ki Çinliler bu taksimlerde büyük bir maharet sarf etmişlerdir.

Görülüyor ki Çinliler gibi eski Türklerde de bütün eşya ve mahlûklar bu dörtlü tasnîfe ithal edilmişti. Bu dört çerçeve eski Aksâ-yı Şark Medeniyeti'ne ait bir mukaddes mantığın mukaddes tasnîfidir.

Esâtirî Ataların Bu Makulelere Göre Tasnîfi.- Uygurların ahar tabirle Dokuz Oğuzların menkıbesine göre kendi illeri bir ağaçtan doğan beş çocuktan türemiş. Bu çocukların adları şunlardır: "Sungur Tigin", "Kutur Tigin", "Tükel Tigin", "Or Tigin", "Bogu Tigin". Dokuz Oğuzların an'anesine göre "Türk"ün dört oğlu vardır ki isimleri dört kabilenin adlarından

[*] *Revue Philosophique*, 1220, 3-2, page 185.

ibarettir. "Barsacar", "Çigil", "Amlak", "Tutuk". Oğuz Han'ın babası "Kara Han" ile amcaları "Or Han", "Küz Han", "Kür Han" da dörtlü bir tasnîf vücûda getirirler.

Beşli tasnîfi Çinlilerin bugünkü bayrağında gördüğümüz gibi, aşağıdaki taksimatlarında da görürüz: Beş çeşit büyü, beş çeşit gam notası olduğu gibi, bunlarla semiyeler arasında da münasebetler varmış ki bu, Müslümanların tasavvufuna da girmiştir: Dört cihetin kutuplarıyla merkezdeki gavs, münkasım olduğu beş kısmın timsâllerinden ibaretti. Sonraları Turfan'da yerleşen bu "il"in oturduğu ülkeye "Beş Balık" adını vermesi de, Uygur teşkîlâtının beşli olduğunu gösterir.

Dörtlü ve beşli manzûmeleri Türklerin ve Çinlilerin bazı tasnîflerinde görüyoruz:

"*Mehmed-i Sânî Kanunnâmesi*'nin[85] dört rükn-i devleti[86] Çingiz Han'ın dört vezirine tekabül eder (Hammer). Yakutlarda dört ulusun yalnız dört büyük şamanı vardır (Seroşevskiy) Dede Korkud'un beyânına göre, Oğuzlar arasında dört kahraman vardı ki yüzü nikaplı gezerlerdi. Bunlar dört büyük şamanın muâdilleri olabilir. *Orhon Kitâbesi*'nden anlaşıldığına göre, sihrî bir âyine istinâd eden içtimâlar, her biri bir ciheti temsil eden dört reisin riyâseti altında vuku buluyordu. Bu reislerden üçü "tarhan" rütbesinde olup, dördüncüsüne ve ihtimal ki en büyüklerine "kül irkin" adı verilirdi. Bunlar resmî bir mâhiyeti hâiz olan dört büyük şaman'dan ibaret olabilir. *Kutadgu Bilig*[87] adlı Türk kitabı, dört fasla münkasımdır ki mevzuları şunlardır: Adalet, kudret, akıl, itidal. Bu dört meleke, aşağıdaki dört şahıs vasıtasıyla temsil edilmiştir:

1- Adalet: Kün Togdı, İlig Han.
2- Kudret: Ay Toldı, Okturmuş, vezir.
3- Akıl: Ögdülmiş, vezirin oğlu.
4- İtidal: Odgurmış, vezirin kardeşi.[88]

Kitap, bu dört şahsın mübahase ve münakaşasını muhtevîdir.

Fezanın taksimatından çıkarılan beşli tasnîf Türklerin ordu tâbiyelerinde de görülür:

	Karavul (Pişdâr)	
Sağ Kol	Ordu (Rikâb-i Hümayun)	Sol Kol
	Çağdavul (Dümdâr)	

Bu tasnîfi Türkler'in İslâm devrindeki tasavvufunda da görürüz: Dört cihetin "kutub"larıyla merkezdeki "gavs" eski Türk mantığıyla izah edilebilir.

Bu Tasnîfin Nev'ileri Arasında Müsâvât.- Dörtlü tasnîf Türklere göre, umum mevcutların dört müsâvî neve taksim olunmasıydı. Buradaki "gök", "kızıl", "ak", "kara" renkleri, kıymetçe birbirine müsâvî olduğu gibi, bunların cihetleri, mevsimleri, unsurları, totemleri ve yer-suları da müsâvî idiler. Çinlilerde ise yukarıda gördüğümüz veçhile bu nev'iler, derece derece birbirinden üstündüler. Bu dereceler 1, 2, 3, 4, rakamlarıyla gösterilmiştir. "4" numaralı nev'i, "3" numaralı nev'iden; üç numaralı, iki numaralıdan; o da, bir numaralıdan kıymetçe aşağıdır. Bu noktada, Çinlilerle Türkler arasında esaslı bir ayrılık vardır:

Türklerdeki müsâvât, "il" dâhilindeki aşiretlerin müsâvî, binâenaleyh, cemiyetin demokrat olduğunu gösterir.

Dört Renk İsminin Maddî Terâdüfleri.- "Gök", "kızıl", "ak," "kara" isimleri, eski Türk medeniyetinin ma'nevî renklerinin adlarıdır. Bu ma'nevîlik İslâmiyet'ten sonra da devam etmiştir. Bugün bile, bu renklerin ikişer ismi olması ve bu isimlerin eskileri ma'nevî kıymetleri, yenileri ise, maddî renkleri ifade etmesi, bu iddiamızı te'yîd eder. Meselâ bir zenci'ye "yüzü siyah", kâğıdın rengine "beyaz" denilir. Bir kabahatli için "yüzü kara çıktı" der, masum için de "yüzü ak çıktı" denilir.

Yine bunun gibi, "Gök Tanrı" ve "Göktürk" denildiği hâlde, "Mavi Tanrı" ve "Mavi Türk" denilemez. "Kızıl Elma" kelimesiyle "Kırmızı Elma" kelimesi arasında da derin bir fark vardır. Bu karşılaştırmadan doğan neticeye göre, müterâdif zannettiğimiz bu dört rengin eski isimleri mecazî, yeni adları maddî manâlara delâlet eder:

Mecazî manâlar:	Gök,	Kızıl,	Ak,	Kara
Maddî manâlar:	"Mavi",	"Kırmızı",	"Beyaz",	"Siyah"

Merkeze ait renge gelince, bu Çinlilere göre "sarı", Türklere göre "altın" [dır]. Altın Ordu, altın süyek (kemik) gibi.

Bu Tasnîfin Menşei.- Bu tasnîfin menşei Çinlilerde anlaşılmaz. Çünkü onlarda içtimâî tasnîfle bu taksimat arasında, bâriz hiçbir münasebet yoktur. Türklerde ise, bu dört an'anevî nev'i, eski Türk "il"inin, münkasım bulunduğu dört semiyeden ibaretti. Bu semiyelerin eski isimleri, totemlerinin adlarında muhafaza edilmiş olduğunu yukarıda göstermiştik.

Türk Takvimi.- Din bahsinde gördüğümüz veçhile, Türk takviminin "on iki hayvan" isimleriyle "dört mevsim" isimleri de bu dörtlü tasnîfin totemlerinden çıkmıştır. O hâlde bu tasnîfin tatbikatının gayet geniş bir sahaya ve derin bir umka mâlik olduğu sâbit olur.

2.- *İkili Tasnîf*

Çinlilerde ikili tasnîf yalnız bir türlüdür. Bu biricik tasnîf, eşyanın "yang" ve "yen" diye iki büyük sınıfa ayrılmasından ibarettir. Dörtlü tasnîfin ne sûretle bundan iştikak ettiğini yukarıda gördük.

Türklere gelince, bunlarda ikili tasnîf, iki türlüdür. Birisinde Çinlilerin hilafına olarak iki taraf birbirine müsâvîdir. İkincisinde, Çinlilerde olduğu gibi, iki taraf yekdiğerine gayr-i müsâvîdir.

Müsâvî İkilik.- Tarafeyni birbirine müsâvî olan ikili tasnîf, mevcudatın "sağ" ve "sol" diye iki müsâvî sınıfa ayrılmasından ibarettir. Meselâ, Türk mantığına göre:

1) Erkek "sağ", kadın "sol" kadrolarına konulmuştur.
2) "Toyonizm" "sağ", "Şamanizm" "sol" cihetine nispet edilmiştir.

Yine bunlar gibi,

3) Oğuz ilini terkîb eden "Boz Ok" ve "Üç Ok" zümrelerinden birincisi "sağ kol", diğeri "sol kol"dur.
4) Lâhût âleminde de, tanrılar "sağ kol"u; yer-sular, "sol kol"u teşkîl etmişlerdir.

Bu nispetlerin amelî neticeleri şunlardır: Toyonizmle Şamanizmin yani din ile sihrin müsâvâtı, kadının hukukça ve siyâsî, iktisâdî faaliyetlerce erkeğe müsâvîliğini intaç etmiştir. Bundan başka, totemizm devrinde başlayıp kadınla erkek arasında "tesettür" ve "harem" gibi ayırıcı ahvale bais olan esrarengiz ikilik de Türklerde yoktu.

Bu içtimâî ikilik kadınların ibtidâî cemiyetlerde "tabu" ve Çinlilerde "yen" addedilmesinin neticesidir. Türklerde ise, kadın ne "'tabu" ne de "yen" olmadığından güzel cins, kavî cinsin zıt ve nakîzi değil, bilakis eşi ve mütemmimi olmuştur. Bu sebepledir ki eski Türklerde, ne "asabevî" ne de "pederşâhî" aile teşekkül etmemiştir[88a]. Çinlilerde ise, hem "asabevî", hem de "pederşâhî" bir aile enmûzeci hâkimdir ve kadınlarda "tesettür", "harem" kaideleri câridir. Türklerde, cinsî taksim-i âmâl de yoktu. Çünkü, cinsî taksim-i âmâl de, kadının "tabu" olmasından ileri gelmişti. Eski Türklerde kadın "tabu" olmadığından, erkeğin her faaliyetine iştirâk ederdi: Avda, harpte, ziyafetlerde, meşveretlerde ve alelumûm dinî, siyâsî, bediî, ahlâkî, lisanî, iktisâdî sahalarda kadın, erkekle beraberdi (Lisan bahsine müracaat). Hülâsa, ibtidâî cemiyetlerde cinsî taksim-i âmâl, kadınla erkeğin aynı âletlere el dokunduramamalarının neticesidir. Türklerde ise, gerek erkek ve gerek kadın bütün âletlere dokunabilirdi.

Kadın ile Erkeğin Ayrılığı.- Kadın ile erkek yalnız "cinsî totem" itibarıyla birbirinden ayrılmıştı. Çünkü "inek" kadının, "kısrak" erkeğin totemleriydi. "*Büyük Ansiklopedi*"nin beyânına göre, kadına ait sanemin "inek memeli", erkeğe ait sanemin "kısrak memeli" olması, inekleri kadınların, kısrakları erkeklerin sağmasındandır. Bizce bu sağmak keyfiyeti bir sebep değil, belki bir neticedir. Yani inek memeli sanem, inekleri sağanın kadın olmasından dolayı, kadının totemi olmamış, bilakis kadının totemi "inek" olduğu içindir ki inekleri sağmak onun dinî bir vazifesi sırasına geçmiştir. Erkek için de böyledir.

Bu Ayrılık Müsâvâtı Bozan Bir Ayrılık Değildir.- Kadınla erkeğin totemleri birbirinin zıddı olan hayvanlardan değildi. Esasen, Türk milliyetinin totemi "yak" yani "Tibet öküzü"dür. Tibet öküzü, başı itibarıyla öküze, kuyruğu itibarıyla ata benzer. Bu müşâbehetler dolayısıyladır ki gerek at ve gerek öküz "yak"ın yerine kaim olabilir. Atın ve öküzün ibâdet ve sihir kurbanları olarak kesilmesi, Tibet öküzüne benzemeleri dolayısıyladır. İptidaları Türklerde velâyet-i âmmeye timsâl olan "tuğ", Tibet öküzünden yapılırdı. Sonraları Türkler Altay'dan uzaklaşmak sebebiyle bu hayvanı bulamayınca at ve öküz kurban etmeye başladılar.

İki Kolun Müsâvîliği.- Dörtlü iller müstesna olmak üzere, diğer illerden her biri ikişer kolu muhtevîdir. Bu kolların sağ ve sol kadrolarına konulmaması müsâvî olduklarını gösterir. Şimdiye kadar yalnız bir kolun dâhilindeki "öz"lerin (aşiret) müsâvî olduğunu görüyorduk. Özlerin müsâvâtı Türk kavminin demokrat olduğuna delâlet ettiği gibi, kolların müsâvâtı da yine bu kavmin demokrat olduğunu gösterir.

Yalnız şurası vardır ki ibtidâî kavimlerdeki demokrasi ve feminizm, bugünkü demokrasiye ve feminizme benzemez. O zamanki demokrasi ve feminizm şimdiki demokrasi ve feminizm gibi devlet kanûnlarına müstenit değildi. Dinden, sihirden, töreden doğmuştu. Müsâvât, henüz aristokratik devlet ve anti-feminist aile teşekkül etmediği için mevcuttu. Görülüyor ki mâhiyetleri tamamıyla mümasil olmamakla beraber, cemiyetin intihâsı gibi ibtidâsında da bu iki türlü müsâvât mevcuttur.

Nikâhta Müsâvât.- Sağ ve sol tasnîfinde iki tarafın birbirine müsâvî olmasından doğan neticelerden biri de, "dâhiliyen izdivâc = endogamie" kaidesiyle "vahdet-i zevce" müessesesidir.

Henüz totemizm dininden çıkmamış olan cemiyetlerde "hâriciyen izdivâc = exogamie" kaidesi câridir. Bu izdivâc tarzı, kadının kendi semiyedaşları için "tabu" yani "haram" olmasının neticesiydi. Eski Türklerde ise hâlis totemizm devri geçmiş, natürizm merhalesine ulaşılmıştı.

Türk natürizminde, totemizm yalnız "arta kalanlar" hâlinde mevcuttu. Binâenaleyh, eski Türk cemiyeti Avustralyalılara ve Şimâlî Amerika Hintlilerine[89] ait "totemizm"den çok ileride bulunuyordu. Zikrettiğimiz cemiyetlerde "hâriciyen-izdivâc" kaidesi hâkimdi.

Eski Türklerde zevcenin "il"den olması şarttı. Zevcenin "il"den yani zevcin akrabasından bulunması, onu hukukça yükseltecek bir âmildi. Çünkü, eski kavimlerde, her cemiyet kendisini diğerlerinden daha yüksek ve asil addederdi. İzdivaç, asalette birbirine müsâvî iki ferdin birleşmesi demek olduğundan, ancak iki tarafı aynı ilden olan bir izdivâc, Türk töresine tevâfuk edebilirdi. Binâenaleyh, o zaman "dâhiliyen-izdivâc" kaidesinin câri olması lâzım geliyordu.

Bazı reisler, fütûhâtla zengin olduktan sonra, zevceleriyle iktifâ etmemeye başladılar. Bunlar, aldıkları esirlerden yahut teb'aları sırasına geçen oymaklardan güzel müstefreşeler edinmeye de yeltendiler. Töre, bunları, meşrû tanımadığından, bunlara "hatun" nâmı verilemezdi. Binâenaleyh, eski Türkler bunlara "kuma" adını verdiler ve bir nev'i "odalık" mâhiyetinde tuttular.

Kuma, hakikî zevceden çok farklı idi: Kuma bir refika gibi değil, hatunun hemşiresi sûretinde aileye dâhil olurdu. Kendi çocukları kumaya "teyze!" diye hitap ederlerdi. "Anne!" diye hitap edemezlerdi. Bu unvânı yalnız, evin sahibesine yani hakikî zevceye tevcih edebilirlerdi. Demek ki annelik sıfatı yalnız ilden olan hakikî zevceye mahsustu. Bundan başka, kumaların çocukları babalarının servetinden de hisse alamazlardı. Bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa hükümdar olamazdı. Bu kaide İran'daki Kaçar sülâlesinde henüz câridir.

Hakanlar tarafından Çin'den alınan prenseslere "konçuy" adı verilirdi. Bunlar, hukukça kumalardan yüksek olmakla beraber hatunlardan aşağı idiler.

Görülüyor ki Türklerde kadın hukukunun yüksek olması, bir taraftan da "dâhiliyen- izdivâc" kaidesine istinâd ediyordu.

Kadının İçtimâî Faaliyetlere İştiraki.- Kadının hukukça yüksek olması, bir taraftan da iştirâk ettiği içtimâî ve iktisâdî hayatın çok olmasının neticesidir. Kadınların ev işlerinden başka, iktitaf, avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, harp, askerlik, millî ziyafetlere ve meşveretlere, her şölen ve kurultaylara girmek gibi birçok faaliyetlere iştirâkleri vardı. Bu faaliyetler de kadının hukukça yüksek, hür ve serbest olmasını temin ediyordu. Tarafeyni müsâvî olan ikinci tasnîfin bu saydığımız neticelerden başka çok neticeleri vardır. Fakat, bunların hepsini saymaya kitabın hacmi müsait değildir.

3.-*Sekizli ve Altılı Tasnîf*

Dört cihete, aralarındaki tâlî cihetler yani "şimâl-i şarkî", "şimâl-i garbî", "cenûb-i şarkî", "cenûb-i garbî" cihetleri ilâve edilince rüzgâr gülündeki sekiz rüzgâra tekabül eden sekiz cihet husûle gelir. Bu sayıya merkezin ilâvesiyle "9" mukaddes adedi husûle gelir. "9" adedinin mukaddesliği, sekizli tasnîfin merkezle beraber tam bir şeklini hâiz olduğundandır.

Çinlilerde Sekizli Tasnîf.- Dörtlü tasnîfte yaptığımız gibi, sekizli tasnîfi de iyi anlamak için, Çinlilerin iskolastik felsefesine müracaat mecbûriyetindeyiz. Bu felsefeye göre, sekizli tasnîf "yang" nâmını alan (—) işaretiyle "yen" adını taşıyan (— —) işaretinin üçer üçer birleşmesinden husûle gelmiştir. Bu tasnîfi şekilleriyle gösterelim.

——	— —	——	— —	——	— —	——	— —
——	——	— —	— —	——	——	— —	— —
——	——	——	——	— —	— —	— —	— —
1	2	3	4	5	6	7	8

Bu kadroların muhtevalarından bazısını misal olarak zikredeceğiz:

1- Gök, hâlis erkek.
2- Buğu, tesaudat, küller.
3- Ateş, hararet, ziya.
4- Yıldırım.
5- Rüzgâr.
6- Su.
7- Dağlar.
8- Yer, hâlis dişi.

Sekizli tasnîfte "1" rakamlı kadro "gök", "8" rakamlı kadro da "yer"dir. Bunlar Türklerin "Gök Tanrı" ve "yer-su" ma'bûdlarına tekabül ediyor. Semâ ile yer'in arasında bulunan diğer altı kudret de şu veçhiledir:

1- Buğular, bulutlar, tesaudlar.
2- Ateş, hararet, güneş, ışık, şimşek.
3- Yıldırım.
4- Rüzgâr ve orman.
5- Su, ırmak, göl ve deniz.
6- Dağlar.

Şu manzûmeyi Oğuz'un teşkîlâtı ile karşılaştıralım: Gûyâ Oğuz Han'ın "Gün Han", "Ay Han", "Yıldız Han", "Gök Han", "Dağ Han", "Deniz Han" adlarında altı oğlu olmuş. Oğuz ili, bunların torunlarından mürekkep altı aşirete ayrılmış. Bu rivayetin hakikati şudur: Bu altı isim, "Gök Tanrı" ile "yer-su"nun oğullarına ait isimlerdir. Demek ki bunlar da ma'bûd isimleridir. Bunların sekizli Çin tasnîfinde bâriz mukabilleri vardır. Meselâ, altıncı rakam, iki tarafta da "dağ"dır. Beşinci rakam iki tarafta da "deniz"dir. "Güneş" de her iki tasnîfte mevcuttur. Çin tasnîfinin tamamı elimizde olsaydı Oğuz'un altı aşiretine ait ma'bûdları orada tamamıyla görürdük. Ma'mâfîh, bunlardan üç dâirenin muhtevalarından bazılarını daha gösterebiliriz:

1- Semâ, cenûbda, ziya umdesi, erkek, hareketsizlik, kuvvet, yaş, gök kubbesi, baba, hükümdar, yuvarlaklık, yada taşı, maden, ayna, kızıl, iyi at, ihtiyar at, büyük at, bir eğri kılıç, ağaçların yemişi ilh...

2- Yer, şimâlde, zulmet umdesi, dişi, yer umdesi, itâat, mevaşi, kadın, ana yer, elbise, kazan, çokluk, kara, büyük yük arabaları ilh...

3- Güneş, nüfûz, rüzgâr, orman (ağaç), uzunluk, yükseklik, kümes hayvanları, uyluklar, büyük kız, ileri ve geri hareketleri, % 3 faiz ilh...

Bu tasnîfi Oğuzların tasnîfi ile karşılaştıralım; Oğuzların tasnîfi şu veçhiledir:

	Hakan	
(Sağ kol)		(Sol kol)
Gün		Gök
Ay		Deniz
Yıldız		Dağ
	Hatun	

Hakan "semâ"nın, hatun "yer"in mukabilidir. Diğer altı ecdat isimlerinden de "Gün"ün iki tasnîfte müşterek olduğunu görüyoruz.

Ma'mâfîh, Oğuz tasnîfindeki sünügler "millî ziyafette yalnız mensubu olduğu beyler tarafından yenilen et parçası, söğüş" ile Çin tasnîfi karşılaştırılınca, ikisinde de birinci kadroda "baş", ikinci kadroda "karın", üçüncü kadroda "uyluklar" yani "but" sünüklerinin mevcut bulunduğunu görürüz. Oğuzlarda bunlardan birincisi hakanın, ikincisi hatunun, üçüncüsü Gün Han aşiretlerinin sünüğüdür. Eğer bu Çinli tasnîfin tamamı elimizde olsaydı, diğer rakamların tetâbuk ettiğini görecektik. Yetişecek genç Çinşinaslarımızdan, bu ehemmiyetli hizmeti bekleriz.

Sekizli[90] Tasnîfin Aslı.- Türklerin sekizli tasnîfi, iki dörtlü tasnîfin birleşmesinden husûle gelmiştir. Bunun aslını ararsak, yine içtimâî teşkîlâtta buluruz. Oğuzlarda "Boz Ok" koluyla, "Üç Ok" kolu birleşerek, Oğuz ilini vücûda getirmişlerdir. "Üç Oklar"ın "yer-su"ları olan "Gök", "Dağ", "Deniz" hanlar[ın] "Ugan"la iki oğlu olan "Demir Han"la "Su Han"ın mukabili olduğunu görürüz. Bu tekabül, "Üç Oklar" evvelce dörtlü bir tasnîfe tâbi iken hakanla hatuna yer bulabilmek için, üçlü bir tasnîfe tâbi oldukları gibi, "Boz Oklar" da buna mütenâzır bir şekil almıştır. Binâenaleyh, zâhiren altılı bir tasnîf şeklinde görünen Oğuz teşkîlâtı, hakikatte, sekizlidir.

Altılı Tasnîf.- Altılı tasnîf, sekizli tasnîften doğmuştur. Oğuzlarda iki dörtlü aşiret birleşince, sekizli bir "il" husûle gelmiştir. Fakat bu tasnîfin iki hânesi "hakan"la "hatun" yahut "Gök"le "Yer"e ayrıldığı için tasnîfte altı hâne kalmıştır. Üç tanrı yani "Gün", "Ay", "Yıldız" hanlar, Boz Okların, üç "yer-su", yani "Gök", "Dağ", "Deniz" hanlar da Üç Okların hem ma'bûd hem de cedleridir. Görülüyor ki bu tasnîf de, Türklerin içtimâî teşkîlâtından doğmuştur.

Çinlilerde Altılı Tasnîf.- Çinlilerde altılı tasnîf mukaddes bir tasnîftir. "*Hou Han-Shu*" ismindeki Çin kitabında yazıldığına göre, senenin on ikinci ayında payitaht yahut kumandanlık merkezi olan her şehrin hâricinde topraktan altı adet öküz rekzedilir (*Cycle Turc*). Din bahsinde gördüğümüz veçhile Oğuz aşiretlerinin timsâlleri, yalnız bu altı ilâhtan ibaret değildir. Oğuz aşiretlerinin ongunlarıyla sünügleri de altışar adettir.

Oğuz iline tâbi olan "Uygur", "Karluk", "Kalaç", "Kıpçak", "Kanglı", "Ağaç Eri" illeri de altıdır. Turfan'a "Beş Balık" denmesinin sebebini beşli tasnîf faslında göstermiştik. Kâşgar havalisine *Altı Şehir* denmesi de orada hâkim olan Oğuz ilinin altılı tasnîfe tâbi olmasından husûle gelmiştir.

Türk teşkîlâtlarında "altı bölüğe taksim" kaidesine birçok yerlerde rastgelinir:

1) Kül Tigin Kitâbesi'nde "İşte yirmi altı yaşında amcam kağanın saltanat ve hükümetinde olup bitenler: Altı Çup ve Soğdaklar üzerine sefer ettik ve onları bozduk."

2) Eski zamanda Moğollar "tümen" tesmiye olunan altı kısma münkasımdı. Bunlar da Cagun-gar "sağ kol", Baragun-gar "sol kol" nâmlarıyla iki kola ayrılırdı. Sağ kola, han kumanda ederdi. Sol kola, hanın biraderi, yahut oğlu (yani veliaht) tarafından kumanda edilirdi (*Grande Encyclopédie*, C. 24, s. 68). Moğolların bu tasnîfinde Oğuzların gerek "Boz Ok" ve "Üç Ok" diye altı "öz"e, gerek altı "il"e ayrılmalarının bir eşi görülüyor.

3) Eski Hiung-nularda da, Türk ili, altı kısma tefrikle büyük âmirin kumandası altına verilmişti. Bu il de "sağ kol" ve "sol kol" diye ikiye ayrılmıştı. Kollara kumanda eden iki büyük beylerbeyi idi.

Osmanlı Devleti'nin kapıkulu askeri arasında "altı bölük" nâmıyla süvari ocakları vardı ki sipah, silâhtar, ulûfeciyân-ı yemin ve yesar, gurebâ-yı yemin ve yesar bölüklerinden mürekkepti. Bunlardan sipah ile silâhtar'a "baş bölükler", ulûfeciyân-ı yemin ve yesar'a "orta bölükler", gurebâ-yı yemin ve yesara "aşağı bölükler" denilirdi.

Sipahın bayrağı "kırmızı", silâhtarın "sarı", orta ve aşağı bölüklerin "alaca" idi (*Târih-i Devlet-i Osmaniye*, Abdurrahman Şeref, C. I, s. 319).

Eski Osmanlı teşkîlâtında "kalemiye" tarîkinin son rütbeleri nişancılık, defterdarlık, reislik, defter eminliği, şıkk-ı sâni ve sâlis defterdarlıkları idi ki, menâsıb-ı mezkûreye "menâsıb-ı sitte" tâbir olunurdu (Eyzan, C. I, s. 306).

Eski Osmanlı teşkîlâtında, velâyet-i âmmenin timsâli olan "tuğ" şu veçhile taksim olunmuştu: Sancak beyinin bir tuğu, beylerbeyinin iki tuğu, vezirin üç tuğu vardır. Sadrazam beş tuğa kadar kullanabilirdi. Altı tuğ, padişaha mahsustu.

Büyük memurların tâyininde de sadrazam istizansız beş memuru tâyin edebilirdi. Altı mansıbın birden tevcihi padişaha mahsustu.

7 Adedinin Mukaddesliği.- Garb Türklerinde "7" adedi mukaddesti. Bunun sebebi de aşikârdır: Yedi adedi, altı bölüğe, ili temsil eden merkezin ilâvesiyle husûle gelmiştir. Garb Türklerinde, her ferdin yedinci atasına kadar dedeleri malûm olmak lâzım gelirdi. "Yedi Ata" tabiri yedinci göbeğe kadar ulaşan dedeler demektir. "Ben kızımı yedi yabancıya veririm", "Yedi yabancıdan kız alırım" gibi tabirler, eskiden Türklerde de bir nev'i "hâriciyen-izdivâc" kaidesinin câri olduğunu gösteriyor.

Çok eski zamanlarda izdivâc, "soy"un hâricinde, "il" in dâhilinde imiş. Nasıl ki ibtidâî cemiyetlerin birçoğunda izdivâc, aşiretin dâhilinde ve semiyenin hâricinde olmak üzere vukua gelmeye mecbûrdur. Şu kadar var ki Türk ilinde, dâhilî izdivâc gittikçe kuvvetlenmiş, hâricî izdivâc ise, ef'ûlesini ve lüzumunu kaybetmiştir.

"Yedi Kuday" da merkez ile beraber altılı teşkîlâta tekabül eden bir adettir.

24 Boy.- Altılı tasnîften, yirmi dörtlü tasnîf doğar. Çünkü, altılı tasnîfi vücûda getiren, Oğuz Han'ın, yahut daha doğru ifadesiyle "Gök Tanrı"nın altı oğludur. Bunlardan her birinin de dörder oğlu vücûda gelmekle, yirmi dörtlü teşkîlât vücûda gelmiştir. Şurası var ki altılı ve yirmi dörtlü teşkîlâtı tesîs eden Hiung-nuların hükümdarı "Mete"dir. Mete, kuvvetli

bir ordu vücûda getirmek için, süvari okçulardan mürekkep olmak üzere yirmi dört "tümen" vücûda getirmişti. Her tümen şimdi liva derecesinde olup, on bin askeri muhtevîdir. Altılı teşkîlât da bu livaların dörder dörder birleşmesinden husûle gelmiş altı süvari fırkasından ibarettir.

Bu tasnîf "oğullardan ve torunlardan" doğmuştur diyenler, binnisbe müteahhir olan Oğuzlardır. Hâlbuki bu teşkîlâtın ilk müessisi olan "Mete" bunlardan çok eskidir. O hâlde, Oğuzların altılı ve yirmi dörtlü teşkîlâtı oğullar ve torunlardan vücûda gelmemiştir. Oğuzların teşkîlâtı eski bir teşkîlâtın (Mete teşkîlâtının) devamından başka bir şey değildir. Demek ki bu teşkîlâtı iyi anlayabilmek için de eski "Türk-Çin" mantığına müracaat etmek lâzımdır.

Yirmi Dörtlü Tasnîf Nerelerde Var?.- Yirmi dörtlü tasnîfe Selçukîler ve Akkoyunlular son zamanlarına kadar riâyet ediyorlardı. Bu tasnîf, Selçukîlerden Eyyubîlere, onlardan da Mısır Kölemenlerine geçti. Hattâ, Kürtlerden "Rojki" müttehidesi de yirmi dört aşiretten mürekkeptir. Deli Petro, Yakutlardan yirmi dört şaman'ı Petersburg'a getirmiş. İhtimal ki bu gelenler, şamanlar değil de, toyonlardı. Ma'mâfîh, Şamanizm, yirmi dörtlü tasnîfi de kendi hesabına kullanmak iktidarına mâlikti. Nasıl ki dört büyük şaman da dört cihete mensup dört kabilenin timsâlleriydi.

Yirmi dörtlü teşkîlât, Moğollardan, "Uyratlar"da da görülmüştür. Eski Osmanlı vezirlerinin "iç oğlanları" da yirmi dört adetti.

4.-Dokuzlu ve Sekizli Tasnîf

Bu Tasnîfin Menşei.- Dörtlü tasnîfin tezaufundan sekizli tasnîf vücûda geldiği gibi, bir sekizli ile bir dokuzlunun birleşmesinden "dokuzlu-sekizli tasnîf" vücûda gelmiştir. Yakutların teşkîlâtı bu tasnîfe tâbi olduğu gibi, ihtimal ki, Dokuz Oğuzlarla Dokuz Tatarlar da bu teşkîlâta tâbi bulunuyorlardı. Bu takdîrde, bu illerin isimleri sağ kollarına nazaran vazedilmişti.

Dokuzlu Tasnîfin Başka Şekli.- Karluklarda da, dokuzlu tasnîf üç adet üçlü tasnîften doğmuştur. Karluk müttehidesinin teşkîlâtı şu veçhile idi:

3 Çigil kabilesi
3 Hesek (Kazak)
3 Asıl Karluk { Kevalin, Köklen / Bada / Tuhsın

Üçlü tasnîfin beşli tasnîften nasıl doğduğunu bize "Ugan"la iki oğlu olan "Su Han" ve "Demir Han" gösterir. Bu sonki tasnîf,[91] "Od Han" ile "Ağaç Han"ın tasnîften çıkarılmasıyla husûle gelmiştir.

9 Adedinin Kutsiyeti.- Şark Türklerince 9 adedi mukaddes olduğundan, mükâfâtlar ve mücâzâtlar bu adetten veyahut bunun izâfından teşekkül ederdi. Meselâ tarhanlık, dokuzuncu göbeğe kadar intikal ederdi. Bir hırsıza çaldığı mal iade ettirildikten sonra, dokuz misli de ceza-yı nakdî olarak alınırdı (*Tarih-i İlm-i Hukuk*, Mahmud Esad). Millî ziyafetlerde ve dinî âyinlerdeki kurbanlar ve takdimeler de ya dokuz veyahut onun izâfından teşekkül ederdi. Meselâ, Ebulgazi'ye göre, *Oğuz Han Menkıbesi*'ne nazaran, onun zamanında yapılan bir ziyafette müzehhep bir oba inşa olunarak dokuz yüz at ile dokuz bin koyun boğazlandı. Meşinden yapılan dokuz havuza arak, doksan havuza kımız dolduruldu[92]. *Selçuknâme*'de ise, şöyle zikrolunuyor: O toyda dokuz yüz baş kısrak ve dokuz yüz baş sığır ve doksan bin baş erkek koyun boğazlamışlardı.

Dokuz dallı bir çam ağacından akvâmın dokuz ecdâdı olan "Dokuz Atalar"ın vücûda gelmesi; Altay Türklerinin "huş ağacı" ormancığında yaptıkları âyinde, göğe çıkmak için merdiven ittihâz olunan bir "huş" ağacında basamak makamında dokuz kertiğin açılması gibi mevkilerde de "9" rakamının esas olduğunu görüyoruz. Gûyâ Çinlilerin ilk hükümdarı da dokuz vazo yaptırmış.

5.- *On Yedili Tasnîf*

Dokuzlu ve sekizli tasnîflerin birleşmesinden "17" adedi vücûda gelmiştir. Altaylılarda, göğün katları ve tanrıları, yeryüzündeki yer-sular, ülkeler[93] ve uruklar, hep on yedidir. "4"lünün tezaufundan "8" li vücûda geldiği gibi, "8" linin tezaufundan "16" lı tasnîfin vücûda gelmesi iktizâ ederdi. Bunun "17" olması, "sağ kol"a merkezin ilâve edilmesinden ileri geldiğini yukarıda görmüştük. Demek ki bu tasnîfte de esas olan "16" adedidir. Bu adedi Japon bayrağında da görürüz: Bu bayrağın zemini beyaz olup, ortasında kırmızı bir kurs vardır. Bu kurstan kenara kadar uzanan ve şua şeklinde bulunan "16" tane şerit doğmuştur (*Almanach Hachette*, 1924). Görülüyor ki Türk mantığının adetleri, Çin ve Japon bayraklarına kadar intikal etmiştir. Bu hâl Türk mantığının ne kadar şümullü ve ehemmiyetli olduğunu göstermeye kâfidir.

6.- Gayr-i Müsâvî İkili Tasnîf

"Ak" ve "Kara" Tasnîfi.- Çinliler, gayr-i müsâvî olan ikili tasnîfleri-ni "yang" ve "yen" mefhumlarıyla vücûda getirmişlerdir. Eski Türklerde "yang"ın mukabili "ak", "yen"in mukabili "kara"dır. Şark Türkleri "ak"a "gök", "kara"ya "yağız" derlerdi. "Gök Tanrı", "Yağız Yer" gibi.

"Ak-Kara" Tasnîfinin Türklerde İstimali.- Türkler en eski devirlerinde bu tasnîfe muhtaç değillerdi. Çünkü, o zamanın Türk teşkîlâtında, "il"in bütün tâli zümreleri ve fertleri birbirine müsâvî idiler. O zaman "kara budun", "kara ulus", "kara gün" gibi tâbirler ve tâbirlerin delâlet ettiği mahkûm zümreler yoktu; "Erlik Han" ve onun saltanat sürdüğü yer altı dünyası da yoktu. Fakat er geç bu zümreler ve ilâhlar da vücûda geldiler. Binâenaleyh, tasnîfler içinde bunları da bir kadroya koymak iktizâ etti. İşte, o vakit, "ak ve kara" tasnîfi "sağ-sol" tasnîfinin yanında yer tutmaya başladı. Türkler, tarafları müsâvî olan ikilikleri "sağ-sol" tasnîfine, tarafları gayr-i müsâvî olan ikilikleri de "ak-kara" tasnîfine ithal ettiler ve bu ikili tasnîfin iki tane olmasından, bilhassa kadın cinsi istifade etti. Çünkü Çinliler gibi, Türklerde de yalnız bir türlü tasnîf mevcut olsaydı, Çinlilerde olduğu gibi, bizzarure kadın aşağı olan sınıfa ithal edilecekti. Hâlbuki, Türkler, Çinlilerin "yang-yen" tasnîfine karşı "ak-kara" tasnîfini kullanmakla beraber, ayrıca müsâvî hadlerden mürekkep olan "sağ-sol" tasnîfini kabul ettiler.

"Sağ-sol" tasnîfini yukarıda gördük. "Ak-kara" yahut "gök-yağız" tasnîfini de, bu mebhaste tetkik edeceğiz.

Göktürk, Kara Budun.- Aristokratlık sistemi müsâvâtsız ikili tasnîfe ihtiyaç gösterir. Şark Türklerinde, cemiyet, hâkimlerle mahkûmlardan mürekkep olunca, hâkim zümrenin ismine "gök", mahkûm zümrenin ismine "kara" sıfatları ithal edilirdi: "Göktürk", "Kara Budun" gibi.

Bunların timsâlleri olan ilâhlara da "Gök Tanrı", "Yağız Yer" denilirdi. Altay Türklerinde birinciye "Bay Ülgen" ikinciye "Erlik Han" adları verilirdi. Oğuzlarda da birinciye "ak", ikinciye "kara" adları verilirdi. Ak süyek (ak kemik), kara süyek (kara kemik) gibi. Bu tabirlerden birincisi zâdegânı, ikincisi tabileri ifade ederdi.

Eski Türklerde bir hükümdar mağlûp olduğu zaman "Kara Han" yahut Moğolca aynı manâya delâlet etmek üzere "Kür Han" adını alırdı. İntikamını alıncaya kadar, düşmanlarına galip oluncaya kadar, bu unvânı muhafaza ederdi.

Esârete ve mahkûmiyete düşen bir millet de "kara" sıfatını alırdı. Türklerden "Bolak" kavmi, Kıpçaklara mağlûp ve esir olunca "Kara Bolak" unvânını aldı. Sonra, esâretten kurtulmakla "kara" sıfatını üzerinden attı.

Eski Türklerde ervâh da (çorlar) "ak" ve "kara" nev'ilerine ayrılmıştır: "Ak çor" ve "kara çor", "ervâh-ı tayyîbe" ve "ervâh-ı habîse"demektir.

Şamanların da "ak"ı ve "kara"sı vardı. "Ak şaman" yaz âyinlerini, "kara şaman" kış âyinlerini icrâ ederdi. "Ak gün", "kara gün" tabirleri de zamanın iki rengini gösterir.

İlâhlar Teşkîlâtı.- İki türlü ikili tasnîf, ilâhların, iki türlü taksimini iktizâ etmiştir. Bu tasnîfler şöyledir:

1

Sağ kol	Sol kol
Tanrılar	Yer-sular

2

Ak: Gök Tanrı

Kara: Yağız Yer

Görüyoruz ki bu şekillerden birincisi ufkî, ikincisi amudîdir. Ufkîlik müsâvîliğe, amudîlik müsâvâtsızlığa delâlet eder.

7.-Üçlü Tasnîf

Bu İki Tasnîfin Birleşmesi.- İki tasnîfte yukarıki semâya ait olan kısım değişmiyor, yere yahut yer altına taalluk eden kısım değişiyor. Bu sûretle, ikincideki "Gök Tanrı"yı aynı şey addedersek, tehâlüf eden "yer-sular" ile "Yağız Yer"in ilâvesiyle ilâhların üç derecesi husûle gelir. O zaman bu üçlü tasnîfi şöyle irâe edebiliriz:

1- Gök Tanrı (ak)
2- Yer-sular (ak ve kara)
3- Yağız Yer (kara)

Dünyalar.- Bunlardan üç dünya vücûda gelir:

1- Yukarıki Dünya (ak)
2- Orta Dünya (ak ve kara)
3- Aşağıki Dünya (kara)

İşte eski Türklerin âlem hakkındaki görüşleri şu şekilde idi. Bütün mevcudat bu üçlü tasnîfe ithal olunabilirdi. Fakat, bu üçlü tasnîfi yukarıda izah olunan üç tasnîf ile karıştırmamalıdır.

Türklerde evlerin ocağındaki "ateş" de üç türlüdür. Bunlardan her biri bu üç dünyadan birine mensuptur (Din bahsine müracaat).

Toyonlar bu üç dünyaya nispetlerine göre ayrı mâhiyetler iktisap ederler:

1) *Altın kemikler*: Prenslerdir. Tanrılar gibi, bunlardan hiç zarar gelmez. "Tekin değil" tabiri bundan doğmuştur. Zararlı olanlar hakkında söylenir.
2) *Ak kemikler.*
3) *Kara kemikler.*

Şamanlar da bu üç âleme nispetlerinde ayrı unvân alırlar:
1) Tarhan
2) Ak şaman
3) Kara şaman
Çadırlar da üç türlü idi: Kara çadır, ak çadır, kızıl çadır. Bunlardan birincisi "kara kemikler"e mahsustu. Hakanların çadırları altınlı idi.

II.- Eski Türklerde İlim

Eski milletlerde, ihtiyarî bir tecrübeden doğduklarına binâen, yalnız teknikler müspetti. Onların ilimlerine gelince, an'anevî mantığa istinâd ettikleri için şey'î değil, nefsî idiler. Bu gibi kavimlerde gayet doğru tekniklerle hayalî ilimler yan yana yaşarlar. Meselâ bugünkü Çinlilerin tekniklerine baksak büyük bir terakkiyi gösterir; fakat, ilimlerine baksak o zaman an'anevî bir mantıktan doğan bâtıl akideler karşısında kalırız. Eski Mısrîler, Keldanîler, İranîler de böyle idi. Bunlardaki medeniyet, ilmî bir medeniyet değil, fennî (teknik) bir medeniyetti. Aklî ilimler ibtidâ eski Yunanîlerde başladı. Binâenaleyh eski Yunanîlerde medeniyet yalnız tekniklere değil, aklî ilimlere de istinâd ediyordu. Bugün Avrupa'da da öyledir. Bugünkü Avrupa medeniyeti de şey'î, müspet ve aklî ilimlere müstenittir. Teknikler bile tamamıyla ilimlere uymuş, tasdiknâmelerini ilimlerden almıştır. Demek ki eski kavimlerin de tekniklerinden maada kendilerine mahsus ilimleri vardı; fakat, maddiyat sahasında iş gören yalnız teknikleriydi, ilimleri yalnız maşerî kıymet hükümlerini sembolik bir sûrette ifade etmek itibarıyla doğru olabilirdi. Meselâ, Çinlilerde her cihet kendi hayvanının ismini alır ve muhtelif hâllere göre uğurlu yahut uğursuz sayılır. Fezayı idâreye memur olan timsâlî hayvanlar semâ gibi yeri de idâre eder. Bir tepe yahut coğrafî bir teşekkül kaplana benzedi mi, totemizme göre bu kaplandır ve binâenaleyh garbdadır. Bir ejderhaya benziyor mu, o hâlde ejderhadır ve şarktadır. Bir yerden göç edileceği zaman, etraftaki eşyaya bakılır: Eğer bunlar kendi cihetlerine muvâfık şekillere mâlik iseler, meselâ garbda bulunanlar kaplana, şarkta olanlar ejderhaya müşâbih iseler, bu göç uğurlu telâkki olunur (*L'année sociologique*, C. 6, s. 55). Bu

yukarıda gösterdiğimiz ibtidâî tasnîfler Çin'de halk taoizminin esasını ve *Yi-King* adlı mukaddes bir kitabın da mevzuunu teşkîl eder.

Eski zamanlarda Türk kavminin de "Hangi şeyler uğurludur ve hangi şeyler uğursuzdur?" sualine cevap veren an'anevî bir ilimleri vardı; Amelî hayatlarına bu ilim rehberlik ederdi. Bu gün "tandırnâme ahkâmı" yahut "keçe kitap" adını verdiğimiz halk itikatları ve ameliyeleri ve o eski Oğuz ilminden geri kalmış pesmandelerdir. Yapacağı bir işin uğurlu olup olmadığını bilmek bu gün bile, birçoklarının ruhunu işgal eden ehemmiyetli bir meseledir. Bugün bile felsefenin rolü insanlara ümit vermek ve uğurlu ile uğursuzu ahlâk sahasına naklederek "iyi" ve "fena" nâmları altında yeniden diriltmektir. İnsanlar, hâlâ en doğru felsefeyi değil, en ziyâde ümit veren felsefeyi arıyorlar. Bu itibarla eski Türklerin an'anevî ilimleri, şeniyet itibarıyla hakikatten uzak olmakla beraber, kıymet ve mefkûre itibarıyla çok velût idiler. Eski kahramanların, fatihlerin, cihângirlerin muvaffakiyetlerindeki sırrı arayacak olursak, bunların yanında daima kendilerine ümit ve iman telkin eden "bilge"lerin, "ozan"ların, "şaman"ların ma'nevî irşâdlarını buluruz.

Aristo'nun Mantığı Nasıl Oluyor da Bu Eski Mantıklardan Çıkabiliyor?.- İptidâî cemiyetlerde eşyayı içinde sıralamak için yalnız içtimâî kadrolar vardır. Semiyeler yalnız fertlerden mürekkep değildir, birçok eşya da bu semiyelere ithal edilmiş ve bu sûretle mukaddes mantığın nev'ileri vücûda gelmiştir. Semiyeler birleşerek kabileleri, kabileler de birleşerek aşireti vücûda getirmiştir. O hâlde, semiyeler bir mukaddes "nev'i" olduğuna göre, kabileler de birer mukaddes "cins" ve aşiret de bunları muhit bulunan "cins-i âlâ"yı vücûda getirirler.

Bu tasnîflerde bir neve dâhil olan fertler, maddî müşâbehet dolayısıyla, birbirinin aynı bulunan fertler olmayıp, belki, aynı semiyeye mensup olmak alâkasıyla, aynı kutsiyete mâlik olan şeylerdir.

İşte, ilk tasnîflerde "cins-i âlâ"nın, cinslerin, nev'ilerin mutazammın oldukları fertlerin müşâbeheti maddî bir müşâbehet olmayıp, mensup addolundukları aşiret, kabile ve semiyelerin hâiz oldukları kutsiyetlere müştereken mâlik bulunmaktan mütehassıl bir müşâbehettir. İptidâî kavimler bir taraftan maşerî hayatta bu içtimâî müşâbehetlere ehemmiyet verirken, diğer taraftan da iktisâdî ve fennî hayatta maddî husûsîyeleri ve bu husûsîyelerdeki müşâbehetleri de nazar-ı dikkate almaya mecbûr oluyorlardı. Bu sûretle dinî tasnîfin muratebeli manzûmesi yanında bir de intizamsız ve kabataslak bir fennî tasnîf teşekkül etmekte idi. Fakat, beşerî zekâ tevhîde meyyal olduğu için, bu fennî tasnîfleri, teşekkül ettikçe, dinî tasnîfin manzûmesine sokmaya çalışıyordu. Bahusus, beri cihette din de, daimî bir istihâle ve tekâmül hâlinde olduğu ve içtimâî teşkîlât daima değiştiği için, dinî tasnîfte de gittikçe artan bir elastikiyet husûle geliyordu. Bunun neti-

cesi olarak, dinî tasnîfin çerçeveleri baki kalmakla beraber, bu çerçeve içindeki eşya, maddî müşâbehet alâkasına tâbi olarak zarflarını değiştirmeye başladılar. Meselâ dörtlü tasnîfte "Güneş", "Ay", "sâbiteler", "seyyâreler" kıymetleri ve kutsiyetleri itibarıyla ayrı nev'ilere ithal olunmuşken, yavaş yavaş bunlar maddiyetleri itibarıyla aynı neve ithal edilmeye başlandı. Tekniklerin amelî tecrübelerinden doğan bu yeni tasnîflere yardım ettiğinden, bidâyette şeniyete uymayan an'anevî tasnîflerin kadrolarına yavaş yavaş şeniyetçe bir nev'iden olan eşya ve maddeler konmaya çalışıldı. İşte bu fehvânî (spontané) ameliyelerin neticesi olarak, maddî ve şenî nev'iler vücûda geldi. Bu nev'ilerin birleşmesinden "cinsler" ve cinslerin birleşmesinden de "cins-i âlâ" teşekkül etti. İşte, mücerret ve aklî mantığın an'anevî mantıklardan tedrîcî bir sûrette doğması şu sûretle vukua gelmiştir:

O hâlde, mücerret mantığın mefhumları, zarf itibarıyla şenî olan birtakım bilgilerdir. Bu bilgiler, gittikçe daha ziyâde teknik tecrübelerin tesiriyle şeniyete doğru değişmek mâhiyetini iktisap etmekle beraber, tasnîflerinin kadroları itibarıyla daima maşerî kalırlar. Aklın, maşerî tasnîflere uygun bir zihnî teşkîlâtı olması bu sebebin bir neticesidir.

III. - Eski Türklerde Felsefe

Timsâl Lisanı.- Medenî milletler kelimelerle düşünürler, binâenaleyh felsefeleri mefhumî bir felsefedir. Eski Türkler ise, kelimelerle ve mefhumlarla değil, timsâllerle düşünürlerdi. Eski Türk felsefesine "timsâliye" adını verebiliriz.

Timsâl, ruhumuzun lâşuûrî tabakasında yaşayan şuursuz bir kıymet hükmünün, şuursuz bir mefkûrenin yerine kaim olan, şuurlu bir hayaldir. Eski Türklerin yazılmamış, belki de söylenmemiş gizli düşünüşünü anlamak isterseniz, dindeki ve bilhassa esâtirindeki timsâlleri tetkik etmelisiniz.

Timsâllerin Asılları.- Türk timsâlleri hangi şeniyetleri temsil ediyor? Bunları birer birer tetkik edelim:

Tabiî Aşk Hengâmı.- Eski Türkler, cemiyetin büyük buhranlar, galeyanlar, vecitlerle dolu olan zafer günlerinin yaratıcı anlar olduğunu ve bütün mefkûrelerin bu anlarda yaşanılan vecitli hayatlardan ibaret bulunduğunu şuursuz bir sûrette anlamışlar ve bu günlere "aşk-ı tabiî günü", "aşk-ı tabiî gecesi" gibi adlar vermişlerdi. Gûyâ bu günlerde ve gecelerde tabiattaki küllî aşk galeyana gelirdi. Onun feyzi bir nur sütunu şeklinde zuhur ederdi. Bu nurun en ufak bir teması, dokunduğu canlı, cansız şeyleri gebe bırakırdı ve bu temastan doğan çocuktan yeni bir "il" doğardı. Bu il, zaferlerle şan ve şeref kazanan bir budundan ibaretti.

Mefkûrenin, girdiği ruhları gebe bıraktığı malûm. Eski Türklerin, nur sütunundan yahut altın ışıktan şuursuz bir sûrette idrak ettikleri şeniyet, mefkûreden ibaretti. "Kut" maşerî vicdan olup, bu vicdanın kıymet verdiği şey "kutlu" oluyordu. Mefkûre yaratıcı bir hamle olduğundan, temas ettiği ruhları gerçekten gebe bırakırdı.

Kara Han ve Su.- Türk kozmogonisindeki "Kara Han" mefkûrenin tulûundan evvelki zulmet hâlidir, "Kara Han"a arkadaşlık eden uçsuz bucaksız "Su" cemiyetin "kao" hâlidir.

Bay Ülgen ve Erlik Han.- Bu ikisinin izdivâcından şuurlu bir sûrette maşerî vicdan doğuyor. Maşerî vicdan meserretli, vecitli bir hâlde ise, fertlerden meserretli nümayişler istiyor. Maşerî vicdan millî bir felâket yahut vatanî bir matem zamanında doğmuşsa, insanlara büyük bir infiâl içinde görünüyor ve fertleri yas tutmaya, kendi elleriyle yüzlerini paralamaya, saçlarını yolmaya sevk ediyor. Birinci hâl maşerî vicdanın "cemâl", ikincisi "celâl" sıfatıyla tecellisidir. Bu tecellilerden birincisine "Bay Ülgen" denildiği gibi, ikincisine de "Erlik Han" adı veriliyor. İçtimâî mükâfâtı yapan maşerî vicdan olduğu gibi, içtimâî mücâzâtı yapan da yine maşerî vicdandır. "Bay Ülgen" birinci hâletin timsâli olduğu için mükâfât ilâhı oluyor, "Erlik Han" da ikinci hâletin timsâli olduğu için mücâzât ilâhı oluyor.

Ayzıt'ın Mâhiyeti.- Ayzıt, cinsî ahlâk işlerinde maşerî vicdanın tecellisidir. Maşerî vicdan, ismetlilere mükâfât, ismetsizlere mücâzât yaptığı gibi, Ayzıt da aynı işleri yapıyor.

Yaz Âyini.- Maşerî vicdan hangi ferdin ismetli, hangisinin ismetsiz olduğunu biliyor. Ayzıt da fertlerin cinsî ahlâka müteallik günahlarını ve sevaplarını biliyor. Efkâr-ı âmme ismetsizleri kıymetten düşürdüğü gibi, Ayzıt da ismetlileri sarayına kabul ettiği hâlde, ismetsizleri kabul etmiyor. Ayzıt'ın sarayı, umumun cinsî vicdanından ibarettir.

Ongunlar.- Ongunlar mensup oldukları zümrelerin velâyet-i âmmelerini temsil eden timsâllerdir. Ongun ferdîleşirse, velâyet-i âmme yani hâkimiyet de ferdîleşmiş olur. Bir zümrenin ongununu başka bir zümre gasp ederse birinci, ikincisinin hâkimiyeti altına girmiş olur. Bu ongun bir ferdin değil de başka bir "il"in eline geçmişse, onun sahibi olan zümre de, o "il" in hâkimiyeti altına geçmiş olur.

Renkler.- Renkler; dört cihete ve merkeze mensup beş zümreden hepsinin mukaddes olduğunu fakat, hepsinin kutsiyeti bir nev'i olmayıp her birinin ayrı ayrı nev'ileri olduğunu gösterir.

Sünügler.- Sünügler, bir hayvanî uzviyetin uzuvlarıdır. Oğuz ili kendisini bir içtimâî uzviyet hâlinde ve özlerini de, bu uzviyetin uzvu hâlinde idrak ettiği için bütün özlere birer husûsî sünüg tahsis etmiştir. Bu teşbîh cemiyetteki tesânüdün canlı ve kuvvetli olduğunu gösterir.

Çorlar.- Mahallî efkâr-ı âmmeler, mahallî mâhiyete kalan küçük maşerî vicdanlardır. Bu küçük mahallî maşerî vicdanlar meserretli oldukları zaman "ak çor", öfkeli oldukları zaman "kara çor" timsâlleriyle ifade olunurlar.

Kısrak Memeli Sanem.- Erkek cinsine ait maşerî vicdanın timsâlidir.

İnek Memeli Sanem.- Kadın cinsine ait maşerî vicdanın timsâlidir.

Od Ata, Od Ana.- Aileye mahsus maşerî vicdanın timsâlleridir.

Eş.- Fertlerde temerküz ve tecelli eden maşerî şahsiyetin timsâlidir.

Yer-sular.- Aşiretlere mahsus maşerî vicdanlardır. Bunlar yalnız kendi aşiretlerinin muzaffer olmasını isterler.

Ugan.- Anilmerkez olan "yer-sular"ın husûsî tesirlerine mâni olup, "il"in vahdetini temsil eden, umum ile mahsus maşerî vicdandır.

Tanrılar.- Sulh ve müsalemet taraftarı olup, "yer-sular" mensup aşiretleri akından ve kan davâsından meneden "il" müessisi aşiretlerin maşerî vicdanlarının timsâlidir.

Gök Tanrı.- Umum "il"e ait maşerî vicdanın meserret zamanlarındaki timsâlidir.

Erlik Han.- Umum "il"e ait maşerî vicdanın umumî felâket zamanındaki timsâlidir.

Dokuz Dallı Çam.- Dokuz uruğa ait maşerî vicdanların timsâlleridir.

Yerin Merkezindeki Çam'ın Bay Ülgen'e Kadar Yükselmiş Olması.- İkisi de umumî "il"in timsâlleri olan "Bay Ülgen" ile "Ugan"ın birbirine müsâvî olduğunu gösterir.

"İl" in "Kara" Sıfatını Alması.- Mağlûp yahut esir olan "il"in kurtulmak ve intikam almak için hazırlandığını gösterir.

Kür Han ve Kara Han.- Mağlûp ve ülkesinden matrut olan hükümdarın eski saltanatın iadeye ve intikam almaya çalıştığını gösterir.

Gerek il, gerek hakan hürriyetlerini kazandıktan sonra, bu sıfatı isimlerinden çıkarırlar. Meselâ Bolaklar, Kıpçaklara esir olunca "Kara Bolak" adını aldılar, esâretten kurtulunca "Ak Bolak" adını tekrar iade ettiler.

Kurt, Arslan Totemleri.- Totemleri zayıf hayvanlardan olan kavimlerin içinde "kurt" ve "arslan" gibi totemler zuhur edince, cemiyetin içinde emperyalizm başlamış olduğu anlaşılır. Bu kavî totemler bir "il"e ait ise, emperyalizmi yapan ildir. Yok, bir sülâleye ait ise, o zaman emperyalizmi yapan o sülâledir.

Gökle Yer.- Gökle yer il'in sağ koluyla sol koluna ait maşerî vicdanlardır.

Ay ile Güneş.- "Ay" milletteki erkek zümresinin, "Güneş" kadın zümresinin timsâlleridir. Bu sûretle "Hiung-nu" tanjuları[94] Çin fağfuruna nâme yazarken, başına "Gökle Yer'in doğurduğu, Gün ve Ay'ın tahta çıkardığı Kunların büyük tanjusu Çin fağfurundan rica eder ki..." yazardı. Gökle Yer, sağ ve sol kolların maşerî vicdanları olduğuna göre, hükümdarın hâkimiyetini bu iki vicdanın doğurmuş olduğu ve erkek âlemiyle kadın âleminin maşerî vicdanları da beraber olarak onu te'yîd etmiş oldukları anlaşılıyor.

Tanrı Kut'u, İdi Kut.- Bu tabirlerden birincisi Hiung-nulara, ikincisi Uygur-Dokuz Oğuzlara aittir. "İdi" kelimesi de "Gök Tanrı"nın müterâdifidir. Bu tabirler gösteriyor ki Kun hükümdarıyla Dokuz Oğuz Hakanı kendilerini "ilâhî hak"a (droit divin) mâlik addediyorlardı. "İlâhî hak", "umumî vicdanın te'yîd ettiği hak" demek olduğundan, Kunlarla Dokuz Oğuzların, hükümdarlarını umumî vicdanın te'yîdiyle hükümdar olmuş addettikleri anlaşılıyor.

Yukarıdaki misaller gösteriyor ki, Türk dini ve Türk esâtiri, zengin bir sosyolojidir. Timsâllerin arkasında şeniyetleri görenler, bu sosyolojiyi kolayca okuyabilirler. Türk dinindeki bütün timsâller, içtimâî şeniyetin ve bilhassa maşerî vicdanın hayalî ve istiârevî ifadelerinden ibarettir. Yukarıdaki usulü bütün Türk üstûrelerine ve felsefelerine tatbîk edecek olanlar daima bu şeniyetçi sembolizmi göreceklerdir.

[İkinci Kitabın Sonu]

ÜÇÜNCÜ KİTAP

İslâmiyet'ten Evvel Türk Devleti

Birinci Mebhas
İl

1.-İl Nedir?

Eski Türklerde, devletin en basit şekli "il" adını alırdı. Şark Türklerinde, –büyük olsun, küçük olsun– siyâsî olan her cemiyete "budun" derlerdi. Mahmud-ı Kâşgarî'nin beyânına göre "budun", "halk" manâsınadır. "Budun" müstakil olduğu zaman "millet" manâsına idi. *Orhon Kitâbesi*'nde müstakil olsun olmasın bütün milletlere "budun" adı verilmiştir. Meselâ Çinliler, Hıtaylar, Tibetliler birer "budun" idiler. Müstakil olan Kırgızlar da bir "budun" idi. Müstakil olmayıp Göktürklere tâbi olan "Türkeşler" bir "budun" idiler. Göktürkler[in] sağ ve sol kollarını teşkîl eden Töleş ve Tarduş cemiyetlerine de "budun" adı verilmektedir.

"İl" kelimesi *"Dîvânü Lügât"*a göre "sulh" manâsınadır. "İlçi" sulhçu demektir. Eski Türklerde devlet, sulh dininden doğduğu için, devlete de "il" adı verildi. "İlli budun idim, ilim amanım hani?" (*Orhon Yazıtları*[95]).

Garbî Oğuzlarda, "il", "göçebe bir budun" manâsınadır. Fakat, ancak, ak bir buduna yani müstakil veyahut hâkim bir buduna "il" adı verilebilir. "İl" mutlaka bir "ak budun"dur. Bunun mahkûmu olan halklara "kara budun" adı verilir. Kara budun, "ulus, oymak, gün" tabirleri ile ifade olunur: "İlini, ulusunu aldı gitti." "İlini, oymayını aldı gitti." "İle, güne karşı" "İlden günden hâriç" Bu tâbirlerdeki "il" "ak kemikler"i; "ulus, oymak, gün" tabirleri de "kara kemikler"i ifade eder*

Bu kitapta, "il" kelimesini, Oğuzların kullandığı manâda isti'mâl edeceğiz. Eski Oğuzlarda siyâsî, müstakil ve muhtar cemiyetlere "il" adı verilir.

Bu tabirlerden "ulus" kelimesi "ülemek" masdarından gelir ki, "hisseleri ayırmak, taksim etmek" manâsınadır. Bir hakanın budunu şehzâdeler arasında uluslara taksim edilir. *Oymak*, Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre "tâbi, hâdim" manâsına olmak üzere *uymak* masdarındandır.

Eski Oğuzlarda ve sâir Türk şubelerinde, "budun" zümresi gibi, "il" zümresi de, siyâsî bir zümreden ibâretti; kavmî bir heyet manâsına değildi. Bu manâda "uruk" kelimesini kullanabiliriz. "Uruk" Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre "tohum"[96] demektir. Bir tohumdan gelen zümreler kavmî (= ethnique) zümrelerdir.

2.- *"İl" Dâhilindeki Taksimat*

Eski Türklerde iller bir siyâsî cemiyettir. Bu siyâsî cemiyet, "öz"lerden yani "aşiret"lerden mürekkepti. "Öz"ler* de "boy"lardan mürekkepti. "Boy"lar da "sop"lardan mürekkepti.

Oğuzlarda, özlerin yalnız kadrosu kalmıştır. Özlere ait olan ongun, sünüg, ma'bûdlar, beyler yeni İslâm oldukları devirde, boylara ilhak olunmuştur. Bundan anlaşılıyor ki aşiretler birer arta kalandan ibarettir. Onların yerine "kabileler" kaim olmuştur. "Boy" kelimesi, "kabile" kelimesinin mukabilidir. Oğuzlarda en kuvvetli olan teşkîlât bu idi. Bunun mukabiline Göktürkler "oguş" derlerdi (Thomsen). *Oguş* kelimesi Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre "aşiret" manâsına ise de, isti'mâlde "boy" kelimesinin mukabili olmuştur[97].

"Sop" kelimesi ise "semiye" mukabilidir. Bugün, hâlâ Yakutlarda, "sip" şeklinde müstameldir. Kırgız-Kazaklarda, sağ ve sol kollarının münkasım olduğu zümrelere "sip" denilmiştir. Bizde de "soy ve sop" tabiri içinde geçmektedir.

Bu zümrelerin cümlesi, hem siyâsî, hem ailevî bir mâhiyeti hâizdir. Çünkü, "il" bir siyâsî müttehide idi. Özler, boylar, soplar da bir siyâsî cemiyetin idârî taksimâtı idiler.

Bu zümreler, aynı zamanda ailevî bir mâhiyeti hâizdiler. Çünkü "sop" zümresi bir babanın evlâtlarından mürekkep olduğu gibi, "boy, öz" zümreleri de, bir babanın evlâtlarından yani amcazâdelerden, akrabalardan mürekkeptiler. Bu kapalı zümrelerin kadrolarına yabancı fertler karışamazlardı. Çünkü "il", "dıştan evlenme" kaidesine tâbiydi. İzdivaçlar, ancak "il" dâhilinde vuku bulurdu. Hizmetçiler ve esirler ise, "il"in hâricinde idiler.

Siyâsî zümrelerle ailevî zümreler, bu sûretle birbirlerine karışmakla beraber bunları yekdiğerinden ayırmak da lâzımdır. Bir zümrede siyâsî vasıflar ailevî vasıflardan daha kuvvetli ise, onu siyâsî zümreler sırasına koymalı. Yok ailevî vasıflar, siyâsî vasıflardan daha kuvvetli ise, onu ailevî zümreler arasına karıştırmalı!

Bu yolda bir tefrik yapılınca, "il", "öz" zümreleri siyâsî zümreler

Öz kelimesi "akraba" demektir. (Mahmud-ı Kâşgarî) Yakutlarda "uza" şeklinde olarak "aşiret" manâsınadır: "ağa uza"= baba aşireti, "iye uza"= ana aşireti gibi.

sırasına konulmak lâzım gelir. "Boy" ise ailevî zümreler arasına konulur. Çünkü, "boy"da ailevî vasıflar daha kuvvetlidir.

Boydan sonraki ailevî zümrelere gelince, bunları, "boy"un ihtiva ettiği "sop", "soy", "pederî aile", "izdivâcî aile" gibi daha küçük zümrelerde bulacağız. Binâenaleyh biz aile mebhasinde ailevî zümrelerin en büyüğü olan boydan başlayarak, gittikçe daha küçük zümrelere indiğimiz gibi, devlet mebhasinde de siyâsî zümrelerin en küçüğü olan "öz"den başlayarak, gittikçe daha büyük siyâsî zümrelere doğru çıkacağız.

Türk ilinin içtimâî bünyesini anlamak için, Türk teşkîlâtını eski Yunanlılarla Romalıların "medine" teşkîlâtı ile karşılaştıralım:

İl (medine)	la cité
Öz (aşiret)	la tribu
Boy (kabile)	la phratrie
Sop	les gens
Soy	la parentèle
Pederî aile	la famille paternelle
İzdivacî aile	la famille conjugale

Bu karşılaştırma gösteriyor ki "Türk ili" göçebe bir "medine"="cité" den ibaretti.

Eski Yunan ve Latin cemiyetleri, birer "medine" hâlini almadan evvel, müstakil aşiretler sûretinde yaşıyorlardı. İllerin teşekkülünden evvel, Türklerin de, müstakil "öz"ler hâlinde yaşadıklarına şüphe yoktur. O hâlde Türklerin siyâsî teşkîlâtının tetkikine, *öz*'den başlamamız lâzımdır.

3.- *Aşiret (Öz)*

Oğuzlarda, aşirete, "öz" denilirdi. Türklerden müstakil aşiretler yoktu. Her aşiret mutlaka bir "il"in içine girip onun bir uzvu olmuştu.

Aşiret hayatını müstakil olarak, yalnız Tatarlarda görürüz. *Câmiü't-Tevârîh,* Tatarların hayatını bize şu yolda anlatıyor: "Tatar kavmi birçok şubelerden mürekkep olup takriben yetmiş bin hâneyi muhtevî idi. Ülkesi Çin hududuyla 'Boyur' gölüne mücavirdi. Her aşiret husûsî bir sahaya mâlikti. Tatarlar ekser zamanda 'Hıtay' İmparatorluğu'nun teb'ası ve haraçgüzârı idiler. Fakat, ekseriya filân yahut falan aşiretleri isyan eder ve ancak silâh kuvvetiyle itâat altına alınırdı. Çok kere, aşiretler birbirleriyle muhârebe ederlerdi. Tatarlar, Kürt, Şol (=Berberî) ve Frenk kavimleri gibi ufak bir münâzaa sebebiyle yekdiğerine bıçak yahut kılıç sallamakla marûf idiler. Bugün Moğollar arasında mevcut olan zapturapt onlarda yoktu. Kindar, gazup, intikamcı idiler" (D'Ohsonn[98], s. 327).

Tatarların ayrı bir kavim olması, şüphelidir. "Tatar" kelimesi kavmî bir isim olmaktan ziyâde, bir sınıfı gösteriyor, bir mesleği anlatıyor. Tunguz olsun, Moğol yahut Türk olsun, Tatarlar henüz bedevîliği terk etmemiş, sınıf idiler.

Tatarlar *Orhon Kitâbesi*'nde Hıtanlarla (Hıtaylılar), Tatabilerle, Apar-Purumlarla[99] beraber zikrolunurlar. Türkler Tatarların yaşadıkları aşiret hayatını çoktan geçmişlerdi. Türkleri en eski devirlerde bile, il hâlinde buluyoruz.

4.- İllerin İnhilâlinden Doğan Aşiretler:

Bazen bir il inhilâle uğradığı için, içindeki [aşiretlerin] yalnız, müstakil bir hayat yaşadığı vâkidir. Meselâ, Kırgız-Kazaklar da inhilâl neticesi olarak her biri müstakil bir hayat yaşamaktadır. Bu boylar arasında kan davâsı ve akın kaideleri carîdir. Kırgız-Kazaklar, kan davâsına "kün" ve akına "baranta" derler.

Türkmenlerden de "il" hayatını kaybedenler, içtimâî bir ric'ate dûçâr olarak, müstakil aşiretlere inhilâl ederler. Meselâ Harizm'deki Türkmen aşiretleri bugün bu hâldedir. Bu aşiretlerin içtimâî hayatını yakından görmek için, bunlardan birisini, meselâ Teke aşiretini tetkik edelim:

Teke aşireti, Harizm ve İran'daki diğer Türkmen aşiretleri gibi, "tâife"lerden (=boy), tâifeler de "tire"lerden (=sop) mürekkeptir. Tekelilerde hâkimiyet aşiret meclisindedir; her fert bu meclisin âzâsındandır. Bu meclis, bir "han" intihâb eder. Fakat, han halkı memnun edemezse, istifaya mecbûrdur. Hanın maiyetine gençlerden kırk yiğit verilir.

Bu kırk yiğit Tekelilerin içtimâî derece itibarıyla bir "il" değil, bir "boy" olduklarını ve intihâb ettikleri "han"ın da bir "ilbeyi" değil, bir "boy beyi" olduğunu gösterir. Çünkü boy beyinin kırk yiğidi vardır, il beyinin yahut hanın ise üç yüz yiğidi olmak lâzımdır. (*Kitâb-ı Dede Korkud*[100])

Bu kırk yiğit, hanın emirlerini infaz ederler. Fakat, hanın mâlî kuvveti, binâenaleyh, hazinesi yoktur. Husûsî maksatlar için "ihtiyar" nâmıyla bir halk mümessili intihâb olunur. İttifak, musalaha gibi siyâsî mukavelelerde elçilik vazifesini ifa eder.

Tekeliler üç kısma ayrılmıştır:

1) Toktamışlar, yani "Kalanlar" ki Merv Vahası'nın şark kısmındadırlar.
2) Otamışlar, yani "Göçmüş olanlar" ki garb kısmında sâkindirler.
3) Beyler ki vahanın münteha-yi şarkında otururlar.

Yukarıda beyân ettiğimiz teşkîlât, bu üç zümrenin üçünde de, ayrı ayrı mevcuttur. Bundan bir müddet evvel aşiret hükümeti, saray hükümetine doğru istihâleye başladı. Demokrasiden kılıçla kazanılmış irsî bir hükümdarlığa doğru yürüdü. Bu iki idare tarzı, Nur Verdi Han adlı meşhur bir

reisle başladı. Bu han, Tekelileri, "Hive" ve "İran" devletleriyle "Sarık = Sarı" aşiretine karşı muzafferiyetlere nâil etti. Han cesur ve kerîmdi. Kendilerini hükümdar yapan insanlar enmûzecinden beri nüfûzu o kadar büyüktü ki, "Ak-Kal" Tekeleri'nin riyâsetini oğlu Mahdum Kulu Han'a verdi. Kendisi Merv Vahası'ndaki Tekelerin riyâsetini kazanmaya muvaffak oldu.

Tekelilerde, kan davâsı müessesesinin hâlâ mevcut olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat, bu aşiretin içinde "akın" âdetinin henüz mevcut olduğunu biliyoruz.

Tekelilerde, "serdâr" nâmıyla "akın" idâre etmesini bilen birtakım tabiî reisler vardır. Bu tabiî kumandanlardan biri, bir akına karar verdi mi, üzerinde ufak bir bayrak bulunan mızrağını otağının önüne diker ve bütün iyi Müslümanları Hazret-i Nebî nâmına sancağı altına davet eder. Silâh altına davet pek nadir olarak iyi bir kabul görmez. (Çünkü akınlar ekseriyetle Şiîler ve Ruslar aleyhindedir). Serdâr derhâl çadırı altında yüzlerce, hattâ binlerce cenkçiyi kör bir itâatle emrine hazır bulur. Bunlara yalnız "yığınak" yerini ve toplanma zamanını söyler, fakat, hedefin neresi olduğunu söylemez. (*Asya'nın Göbeği*, İngilizce).[101]

Tekelilerin beyân olunan hâlleri, Hive Türkmenlerinin son derece müsâvâtçı ve demokrat olduklarını gösteriyor.

Avrupalı birçok seyyahlara göre, Hive Türkmenleri dünyanın en demokrat bir kavmidirler. Gaston Richard[102] diyor ki: "Bu kavimde müsâvât kemâlin son derecesini bulmuştur. Çünkü, Türkmenlerde ücretle müstahdem hizmetçiler yoktur. Esirlerse pek azdır."

Ma'mâfîh, Hive Türkmenlerinin demokratlığı yalnız içlerinde hizmetçilerin ve esirlerin bulunmamasından ibâret değildir.

Tekelilerde gördüğümüz veçhile, Türkmenler âdetâ "referandum" usulüyle idare olunur bir cumhuriyettir. "Han"ın bir cumhuriyet reisi kadar bile hükmü ve nüfûzu yoktur. Çünkü, maaş ve tahsisatı yoktur. Hanı intihâb ve azleden, halk meclisidir. Gaston Richard, Mihailof'tan[103] naklen diyor ki:

"Kendi isteği ile ne siyâsî reis, ne derece farkı kabul etmeyen bu müsâvâtçı halkta, efkâr-ı âmme, taaddüd-i zevcâta müsait değildir. Türkmenlerde büyük bir ekseriyetin yalnız birer karısı vardır ve taaddüd-i zevcâtı asla tasvip etmezler.

Hive'deki Türkmenler, müstakil aşiretler hâlinde yaşamakla beraber, aralarındaki eski "il" râbıtasını gösteren bazı an'anelerini muhafaza etmişlerdir: "Gûyâ Türkmenlerin hepsi 'Bin Kışlak'tan çıkmışlar. İlk ataları Sun Han ile Eş İli imiş. Sun Han'dan Yomut ile, Teke doğmuş. Eş İli'den de Çavdar ile Salur üremiştir. Er Sarı ve Köklen (=Kevâlin) aşiretleri ise esasen Bin Kışlak'ta otururlarmış."

Bu rivâyete bakılırsa, Hive'deki Türkmenlerin vaktiyle, iki kola münkasım bir "il" olduğu anlaşılıyor. O hâlde bu günkü müstakil aşiret hayatı, içtimâî bir inhilâl neticesidir.

Eski bir "il"in müstakil aşiretlere inhilâlini Oğuzlarda da görürüz. İbn Haldun bu il'e "Cık" (=Çığ) nâmını veriyordu. *Orhon Kitâbesi*'nde de, böyle bir ilden bahsolunuyor. Bunun "Boz Ok" kolu Yozgat'a kadar çıkarak orasını merkez edinmiş, ismini de o livaya resmî unvân olarak vermişti. Çığlar ilinin "Boz Ok"u, bugün "Türkmen" adını verdiğimiz aşiretlere inhilâl etmiştir.

"Kaşgaî" (=Kaş+Kayı) boyu Şiraz'dadır. "Bayat" (=Bay+At) İran'da Makû Hanlığını teşkîl ediyor. Sincar'a doğru çölde Telafer Türkmenleri, Türkmen çöllerinde, aynı adı taşıyan Türkmenler vardır. "Bayat" boyu Musul'da, "Beğendili" boyu[104] Diyarbekir'den Carablus'a kadar uzanan sahada, "Döğer" Rakka'da ve Urfa'da, "Üregir" Adana'da, "Afşar" Aziziye'de, "Çepni" İzmir'de ve Trabzon'da, "Salur" Harizm'de yaşarlar. Bu boylardan bazılarının adları da, "hükümet, sancak, nâhiye, kaza, şehir ve köy" unvânları hâline geçmiştir. Adana'da "Üregir", Yozgat'ta "Sancak", Diyarbekir'de "Kanglı", Kars cihetinde "İgdir", İzmir'de "Bayındır" ve "Kınık" gibi. Bu Oğuz Türkmenlerinde boy gittikçe büyüyerek, bir "il" mâhiyetini almış ve birtakım zümrelere ayrılmıştır. Şimdi, bu tâlî zümrelere "Oymak" adı veriliyor. "Boy"un reisi hakkında "Bey", "Oymak"ların reisleri hakkında "ağa" lakabı kullanılıyor. Oymaklardan her biri müteaddit "oba"lara ayrılmıştır. Hive'de ve İran'da *oymak* yerinde "tâife" ve "oba" yerinde "tire" kelimeleri kullanılmaktadır.

5.- *Aşiret Hukuku ve Ahlâkı*

Türk aşireti, içinde yaşadığı ırmak boyuna müştereken tasarruf ederdi. Yaylak ve kışlak aşiretindir. Sonraları Osmanlılarda gördüğümüz "arazi-i emîriye" sistemi, en eski zamanlarda "arazi-i aşîriye" hâlinde mevcuttu. Eski Türklerin arazi tasarrufundaki bu komünizmin sebebi nedir? Bu sebebi Türklerin o zamanki dininde görürüz. Aşiret devrinde her aşiretin, husûsî bir ma'bûdu vardı. Bu ma'bûda "yer-su" adı verilirdi. Aşiretin tasarruf ettiği "yer"in ve "su"yun asıl sahibi bu ma'bûddu.

Eski Türklerde "su" mukaddesti. Çingiz Yasası'nda suya işemek, idam cezasını mucip bir büyük cinayetti. Çingiz'in uluslarında çamaşır su ile yıkanmazdı. Kirlenen gömlekler atılır, yenisi giyilirdi. Kazan, tencere, sahan gibi kapkacaklar da su ile yıkanmazdı. Otla, toprakla temizlenirdi. Suyun bu kutsiyeti onun içinde yaşayan "yer-su" ilâhından geliyordu.

Türk aşiretlerinden her biri kendine mahsus bir ırmağın kenarında yaşardı ve ekseriya o ırmağın adını taşırdı. Bu hâl, iki sûretle olurdu. Bazen aşiret kendi adını ırmağa verir, bazen de ırmağın adını kendine unvân yapardı. Meselâ "Orkun Türkleri" kendi adlarını "Orhon" ırmağına, "Yemek Türkleri" kendi adlarını "Yamar" (=Amur) ırmağına, "Aras

ili" de kendi adını "Aras" çayına, "Kuman Türkleri" de kendi adlarını "Kama" suyuna vermişlerdi. Bulgar Türkleri de adlarını "Volga" ırmağından alarak "Volga Eri" yapmışlardı. Bu terkîb sonradan kaynaşarak "Bulgar" sûretine girdi (Aslı üç noktalı "f"[105] harfi iledir. Bu harf bizim Türkçemizde, hem "b" hem de "v" harfleriyle ifade olunur. "Volga" ve "Bulgar" kelimelerindeki farklar, bu harfin iki mukabilli olmasından ileri gelmiştir. Volga kenarında oturan "il"e "Bolga Eri" demekle başlamış, sonraları bu iki kelime kaynaşarak "Bulgar" olmuştur).

Görülüyor ki, ırmak adı, bazen boy adı olduğu gibi, bazen de il unvânı olmuştur. Meselâ "Bulgar" kelimesi gayet büyük bir ilin adıdır. Bir il büyük bir ırmak kenarında oturursa, ırmağın şubelerine de, il'in aşiretleri adlarını verirlerdi.

İlleri vücûda getiren vahalardı. Aşiretleri yaratan da, o vahanın içindeki ırmaklardı. Bundan dolayıdır ki, her ırmağın kenarı bir aşirete mesken olduğu gibi, her vaha da bir il'e me'vâ olmuştur. Aşiretin meskenine "yer" denilir. İlin me'vâsı olan vahaya da "yurt" adı verilir (Grenard). "Yer yurt" tabiri her ikisine de şâmildir.

Her Türk aşiretinin bir ırmağı olduğu gibi, bir de "dağ"ı vardı. Çünkü, ırmak kenarı onun kışlağı ise, dağ da onun yaylağı idi. Göçebe Türkler, bazen her sene dört mevsimi, dört ayrı mevkide geçirirlerdi: O zaman "yaz" "ilkbahar" manâsına idi. Bizim "yaz" dediğimiz mevsime, onlar "yay" derlerdi. Binâenaleyh dört mevsime mahsus meskenlerin adları şöyle idi:

yazlak	İlkbahardaki mesken
yaylak	Yazın barınılan mesken
güzlek	Güze mahsus mesken
kışlak	Kışa mahsus mesken

Bazı aşiretler de senede iki kere mevki değiştirirlerdi:

yaylak,
kışlak.

6.- Yer-Sular ve Çıvılar

Türk aşireti, kendini besleyen ve barındıran ırmakla dağı mukaddes tanır ve ma'bûd telâkki ederdi: Sanki aşiret, ırmak, dağ birleşerek üçü mukaddes bir şahsiyet olmuştu.

İşte bu mukaddes şahsiyete "yer-su" adı veriliyordu. Yer-su bazen hâkimi olduğu dağın ismiyle anılırdı: "Altay Han" gibi. Bazen sahibi olduğu ırmağın adı ile tesmiye olunurdu: "Yayık Han" gibi. Bazen de ma'bûdu bulunduğu aşiretin unvânıyla adlanırdı: "Kırgız Han" gibi.

(Eski Türkler, "han" gibi, "toyon" gibi hükümdarlara ve beylere mahsus olan elkabı ma'bûdlar için de kullanırlardı).

Türk aşiretleri dağlarına ve ırmaklarına o kadar merbûd idiler ki, başka ülkelere göç ettikleri zaman, her aşiret, kendi dağının ve ırmağının adını yeni yurduna götürerek oradaki yeni ırmağa ve dağa verirdi. Meselâ Oğuzlar, bir zaman Farab'da otururlardı. Farab şehrinin adı "Karaçuk"tu. Oğuzlar kışın bu şehirde otururlardı. Yazın da "Karaçuk" adlı dağa çıkarlardı. Sonradan, bu Oğuzlar Türkiye'ye hicret ettiler. Bir kısmı Musul'da yerleşti: Oraya yayla itihaz ettikleri dağa, "Karaçuk" adını verdiler. Diğer kısımları da Diyarbekir'de, Birecik'te, Ankara'da yerleştiler. Bunlar da oralarda yaylak edindikleri dağa "Karaca Dağ" adını verdiler. *Dede Korkud Kitabı*'nda, o zaman Diyarbekir cıvarında yaşayan Oğuzlar'ın Diyarbekir'den geçen Dicle ırmağına "Amat Suyu" dedikleri anlaşılıyor. (Amat Suyu'nun kaplanı[106]). Amat = Amu Derya.

"Seyhun" ve "Ceyhun" kıyılarından gelen Türkmenler de Adana vilâyetinde yerleştikleri zaman, buradaki iki ırmağa "Seyhan" ve "Ceyhan" adlarını verdiler. "Bin Kışlak"tan gelen Türkmenler de, yeni yaylalarına "Bingöl" adlarını verdiler.

Bu vâkıalardan şu neticeyi çıkarırız: Eski Türk aşiretlerinden herbiri, kışlak ve yaylak ittihâz ettiği ırmak ve dağına kendi husûsî ma'bûdunun, yer-suyunun adını veriyordu. Aşiret, ma'bûdlarıyla beraber göçüyordu. Zaten aşirete "Göç!" emrini veren de kendi "yer-su"su[106a] idi.

Din mebhasinde münderiç "Göç!" an'anesi, Dokuz Oğuzlar'ın "Tuğla" ve "Selenga" ırmakları kıyılarındaki "Kamlançu" ülkesinden nasıl göç ettiklerini bize gösteriyor. Yer-su, kuşların, kurtların, av hayvanlarının, henüz süt emen memedeki çocukların diliyle "Göç! Göç! Göç!" diye bağırıyordu. "Yer-su"hun bu emrine ittibâ ederek Dokuz Oğuzlar hicret ettiler. Akşamları bu ses kesiliyordu. Bu sükût, konaklamaya işaretti. Sabahları yine "Göç!" nidası başlıyordu. Bu da yürümeyi âmirdi. Dokuz Oğuzlar bu sûretle "Beş Balık" ülkesine kadar geldiler. Burada "Göç!" nidası kat'î bir sûrette kesildiği için yer-suyun burasını "yer ve yurt" itihaz ettiğini anladılar. Bu sebeple bu yeni ülkede yerleştiler.

Avrupa tarihlerinin beyânına göre "Arpad" Macaristan"ı "Yer ve Su" nâmına fethetmişti. Yerle suyun "yer-su Perisi" olduğu şimdi anlaşılıyor (*Orhon Kitâbesi*'nde çok geçen bu tabir, hâlâ Altay Türklerinde kullanılmaktadır. - Radloff).

Çin İmparatorluğu'nu tesîs eden ve Türk olduğu, Edouard Chavannes tarafından iddia olunan Çin'deki "Tsin sülâlesi" reisi She Huang-ti de "su" nâmına hükümran olduğunu ilân etmişti.

Görülüyor ki Türk aşiretlerinin bir yurttan göç etmesi, başka bir yurdu fethetmesi, hep "yer-su"sunun emri ile oluyordu. "Yurt"un mukaddes tanınması da bundan ileri geliyordu.

Bir Türk aşireti, atalar yurdundan ancak "yer-su"sunun muhâceret etmesiyle göç edebilirdi. Göç etmeye mecbûr olduktan sonra da, hiçbir vakit "yurd-ı aslî"sini unutmazdı. Dokuz Oğuzlar Turfan'da, Beş-Balık'ı tesîs edip Uygurlarla beraber yaşamaya başladıktan sonra da, eski yurtları olan "Kamlançu"yu ve telâkkileri ile bu yurdu husûle getiren "Tuğla" ve "Selenga" ırmaklarını bir türlü unutamayarak, millî menkıbelerine esas ittihâz ettiklerini menkıbeler mebhasinde göreceğiz.

Mahmud-ı Kâşgarî lugātında "yer-su" tabiri yoktur; bunun yerine "çıvı"[107] kelimesi vardır. *Çıvı* kelimesi, Türkçede, "su" ve "ırmak" manâsına olan "çu" ve "çup" tabirine ircâ edilebilir. İhtimal ki "çay" kelimesi de bu asıldandır.

Mahmud-ı Kâşgarî'nin beyânına göre, her Türk kavminin bir "çıvı"sı vardır. İki kavim kavga edeceği zaman, bir gece evvel, onların "çıvı"ları mübâreze ederler; bunlardan hangisi galip gelirse, sabahleyin yapılan savaşta onun kavmi galebe çalar.

Mahmud-ı Kâşgarî'nin bu rivâyeti bize, yer-suların mâhiyetini daha iyi anlatıyor. Demek ki Türk aşiretlerinde, "yer-su" kendi kavminin maşerî vicdanından ibarettir. Aşiret ne yaparsa, onu daha evvel isteyen ve yapan kendi "yer-su"su idi. Galip yahut mağlûp olması da, daha evvel gece savaşında yer-susunun muzaffer yahut münhezim olmasına tâbiydi. Bu sûretle, Türklerin en eski dini[nin] "cemiyetperestlik"ten ibaret olduğu anlaşılıyor. Ma'bûd olan "yer-su", cemiyetin, tabir-i âherle maşerî vicdanın teşahhus ettirilmiş bir timsâlidir. Bundan dolayıdır ki o zaman, yurdun ve yaylakla kışlağın mülkiyeti umum aşirete aitti. Tekelilerde vesâir Türkmen aşiretlerinde gördüğümüz müsâvâtçılık ve halkçılık da bu dinî telâkkinin bir neticesidir. Bundan dolayıdır ki aşireti idare etmek salâhiyeti yalnız bütün aşirettaşlardan mürekkep halk meclisine aitti.

7.- Sulha Davet

"İl" kelimesinin, hem "sulh", hem de "devlet" manâsına gelmesi, bu iki kelime arasında bir râbıtanın vücûduna delâlet eder. Devletin teşekkülü, müstakil aşiretler arasındaki kan davâsıyla, akının memnuiyetiyle başlamıştır.

Eski Türklerde, il, "sulh dini" adını verebileceğimiz bir din sistemidir. Bu din ile yeni bir ilâh, "il ilâhı", yani "sulh ilâhı", aşiret ilâhlarına galebe çalarak, boylar arasında akını, soplar arasında da kan davâsını nehye başladı. Artık aşiret kavgaları yasaktı. "Çıvılar", "yer-sular" artık kendi aşiretlerini aşiret kavgalarına teşvik etmeyeceklerdi. Bu sulh dinini kabul edenler, sulh dâiresine (il dâiresi) girmiş olurlardı.

Bu sûretle vücûda gelen "il" dâiresinden en eski Türk devleti teşekkül etti. Türklerde devlet, bu il dini kadar eskidir. Çinliler merkezî bir devlet kuramıyorlardı. "Tsin" Türkleri Milâttan 245 sene evvel, il dinini oraya sokarak, ilk defa Çin'de siyâsî bir vahdet vücûda getirdiler. Türkler, bu sulh dini sâyesinde Asya'nın her tarafına ve Avrupa'nın şark taraflarına yayılarak oralardaki aşiretleri birleştiriyor, "dâhilî sulh" esasına müstenit devletler vücûda getiriyorlardı: Çin'de, Afganistan'da, Belucistan'da, Hindistan'da, Rusya'da, Macaristan'da, Ulahlık'ta, Bulgaristan'da devlet esasını kuran Türklerdi.

Bidâyette bütün Asya ve Şarkî Avrupa kavgacı aşiretler hâlinde idiler. Aşiretler durmaksızın, birbirleriyle gazve yaparlar ve kan davâsı takib ederlerdi. Bu iki sebepten dolayı arada seller gibi kanlar akardı. "İl dini" bu dökülen kanlara nihâyet verdi. Asya'da, Şarkî Avrupa'da, umumî bir sulh husûle getirmeye muvaffak oldu. Türk İlhanları zamanında, Mançurya'dan Macaristan'a, hattâ bazen Avrupa'nın merkezine kadar, umumî bir sulh teessüs etti. Bu büyük saha içinde herkes, başına altın koyup serbest, hür gezebilirdi. "İlhan" "sulh hakanı" demektir. Bu mürekkep kelimenin başındaki "il" lafzı "sulh" manâsınadır.

Bazı bedhahlarımız, Türklerin büyük ilhanlıklar kurmak için, muhârebeler açtıklarını, çok kanlar döktüklerini yazarlar. Hâlbuki, bu büyük muhârebeler, daimî olan küçük harpleri kaldırmak için yapılıyordu. Her sene, aşiret kavgalarının öldürdüğü insanlar milyonlara çıkardı.

Devlet muhârebeleri, bunlara nispetle gayet az kurban verirdi. Bundan başka, bir kere büyük bir sulh devleti teşekkül etti mi, artık uzun seneler muhârebe olmazdı. Ve ilhanlığın dâhilinde de, kan davâsı, akın, dâhilî harp gibi hâdiseler vukua gelmezdi.

Bilhassa Türklerin muhârebeleri, bütün milletleri "sulha davet" mefkûresine istinâd ettiği için, her ne zaman mağlûp taraf sulh istese, –galip Türk bulunuyorsa– mutlaka, sulh teklifini kabul ederdi.

Milâttan 209[108] sene evvel, karargâhı muhâsara edilen Çin fağfuru, Türk ilhanı "Mete"den sulh ister istemez, teklifi kabul edildi (Deguignes). Türk tarihinde bunun misallerine çok tesâdüf edilir.

Fransızca *Grande Encyclopédie*['nin] "Hunlar" maddesinde, en büyük muzafferiyetler anında bile, Attila'ya ne zaman sulh teklif edilmişse, derhâl kabul ettiğini yazıyor. İşte Attila'nın hakikî siması: Düşman bile, istemeyerek onun faziletini itirafa mecbûr oluyor. Attila'nın muhârebeleri, dâhilî kavgalarla mezbaha hâlini almış olan Avrupa'da, umumî bir sulh vücûda getirdi. Türk'ün bu büyük sulhu, Roma sulhundan farksız idi.

Cermenlerin devlet teşkîline alışmaları, aralarında sulhun, adaletin takarrürü Hunların terbiyevî idareleri altında yaşamaları sâyesinde vukua geldi. Avrupalılara göre, Attila, kendi kendine "Allah'ın Belâsı" unvânını veriyormuş. Bu da Avrupalıların bir tahrifidir. Otuz asırdan

beri bunların resmî bir unvânı demek olan "Tanrı Kutu" kelimesi en eski atalardan beri aldıkları bir unvândır. Manâsı "ruhullah"tır. Çünkü "kut" kelimesi, "ruh-ı mukaddes" manâsına delâlet eder.

Attila'nın Mete'ye kadar ve ondan yukarı çıkan dedeleri kendilerine "Tanrı Kutu" unvânını verirlerdi. "Tanrı'nın Gölgesi" yahut "Tanrı'nın Mukaddes Ruhu" demek olan bu tabir, millî bir unvândır. Mutlaka Attila "Ben Tanrı Kut'uyum" demiş; Avrupalılar onu –bilerek yahut bilmeyerek– " Allah'ın Belâsı" diye tercüme etmişler; bu tercüme, "Tatar" kelimesinin, "Cehennem" manâsındaki "Tartar" şeklinde okunması gibidir.

Eski Türklerde, bir millet kendi zümresine "iç il", kendinden hâriç müstakil milletlere "çölki il = dış il"[109] derdi. Anadolu'daki ve *Dede Korkud Kitabı*'ndaki "Taş Oğuz" tabiri "Dış Oğuz" demektir. Buradaki "dış" kelimesi "çölki" kelimesi gibi müstakil olan illeri bildirir. "Çığ Oğuzları"nda "İç Oğuz" ve "Üç Ok" hükümdarın mensup olduğu sol koldur. Diğer kola "Dış Oğuz" ve "Boz Ok" adı verilmek zarûrîydi (*Kitâb-ı Dede Korkud*) "İç il" tabiri de, aralarında samimî bir vicdan iştirâki bulunan bir zümreye delâlet eder. İlhanlıklarda iç ilin dâiresi, bütün Türkleri ihtiva edecek derecede genişlerdi. *Orhon Kitâbesi* Çin, Tibet, Hıtay gibi milletlere "çölki il" (=dış il) adını veriyor. Bu tabir gösteriyor ki il dini, Türklerde "milliyet" mefkûresi gibi, bir de "beynelmileliyet" mefkûresi doğurmuştu. İlhanların yuğlarında (matem bayramlarında) yalnız iç ilden olan milletler değil, dış ilden olan ecnebî devletlerin de murahhasları bulunurdu.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki "il" kelimesinin iki manâsından "sulh" manâsına olanı daha eskidir. "İlçi" tabiri "sulhçu" mefhumunu ifade eder. Türklerin aşiret hayatı yaşadıkları devirlerin bazı izleri darb-ı mesellerde kalmıştır: "Kanı kan ile yıkarlar, kalanı su ile yıkarlar." Sonraları dâhilî sulh teessüs edince, bu atalar sözü aşağıdaki şekle girdi: "Kanı kan ile yıkamazlar, kalanı su ile yıkarlar." İşte bu iki halk sanihasından birincisi bize müstakil aşiretler hayatını, ikincisi il hayatını gösterir.

Türkler en eski zamanlarda "il" şeklinde muntazam devletler teşkîl etmişlerdi. Devletin aşiretten farkı, kan davâsını ilga etmesidir. Bir zümrede kan davâsı tesânüdü varsa, o, henüz devlet olmamış, aşiret merhalesinde kalmış; bir siyâsî zümre kan davâsını menetti mi, artık o devlet mâhiyetini almış demektir. Türklerin en eski kanûnnâmeleri elimizde yoktur. Fakat, onlardan alınmış olan *Çingiz Yasası*'nda, kan meselelerinde velâyet-i âmmenin velâyet-i hâssayı menetmiş ve ceza hakkını kendi üzerine almış olduğu görülür. Mahmud Es'ad Efendi'nin Darst'ın *Hukuk Tarihi*'nden tercüme ettiği *Târîh-i İlm-i Hukuk*[110] adlı eserinin 122. sahifesinde şöyle deniliyor: "İfâdât-ı sâbıkadan müstebân olacağı üzere, Çingiz Han'ın Yasası, 'eski intikam-ı dem' hakkını ref'ederek onun yerine, reis-i hükümet nâmına ve onun emriyle icrâ edilen 'cezâ-yı hakikî'yi ikāme etmiştir. Cezâ-yi mâlî, cezâ-yı bedeniyenin fidyesinden ibarettir. Zama-

nımıza kadar vâsıl olan kalilü'l-mikdâr fıkarâttan istinbât olunabildiğine göre tarafeyn beyninde akd-i sulh mevzû-ı bahs değildir."

Bundan anlaşılıyor ki Türklerde en eski zamandan beri "ceza" hukuk-ı âmmedendi. Fertlerin hayatını, ırzını, malını muhafaza etmek velâyet-i âmmenin borcuydu. Bunlara karşı vuku bulacak taarruzların faillerine ceza tâyin ve tatbîk etmek de velâyet-i âmmeye ait bir salâhiyetti. Katil, cerh gibi meselelerde diyet verip uyuşmak, velâyet-i âmmenin hakkına tecavüz olduğu cihetle memnu idi.

Türklerde, müstakil aşiret hayatını ancak bir inhilâl neticesi olarak bulmuştuk. Eski Türklerde cemiyetin umumî şekli "il"dir. Türk medeniyetini anlamak, ancak "il" teşkîlâtını iyi bilmekle kabil olabilir. Binâenaleyh, biz burada "il"in muhtelif enmûzeçlerini tetkik edeceğiz.

Türk ili, mürekkepliğinin derecesine göre, aşağıdaki dört enmûzece ircâ edilebilir:

1) "Küçük il" ki dört aşiretin birleşmesinden husûle gelmiştir.
2) "Orta il" ki iki küçük ilin birleşmesinden doğmuştur.
3) "Büyük il" ki iki orta ilin birleşmesinden meydana gelmiştir.
4) "En büyük il" ki iki büyük ilin ittihâdından hâsıl olmuştur.

8.- Küçük İl

Küçük il dört "öz"ün (aşiretin) siyâsî bir vahdet hâline girmesi demektir. Özlerin mutlaka dört olması sebepsiz değildir. Bu sebep cihetlerin dört olmasıdır. Her aşiret, cihât-ı erbaadan birini temsîl ettiğinden, küçük bir il teşkîl eden aşiretlerin sayısı da mutlaka dörttür.

Küçük il, "küçük toyonizm" adını verebileceğimiz bir dinî sisteme istinâd eder. Toyonizm, totemizmin ve animizmin de bazı bakiyelerini muhtevî olan bir natürizmdir. Totemizmin dört enmûzecini "Din" ve "Mantık" mebhaslerinde göreceğimizden, şimdilik yalnız siyâsî teşkîlâtlardan ve törelerden bahsedeceğiz.

Türklerin küçük natürizmine göre, il her birinin ayrı bir rengi, ayrı bir ciheti, ayrı bir mevsimi, ayrı bir totemi, ayrı bir unsuru ve ayrı bir "yer-su"yu olan dört "öz"den (aşiretten) mürekkepti. Bu dört renk ihtimal ki aşiretlere mahsus bayrakların da renkleriydi. Böyle olsun yahut olmasın, bu dört renk, kutsiyetin dört nev'ini ifade ederdi. Bunlar, ayrı ayrı timsâllerle ifade edilir:

Cihetler :	Şark	Cenûb	Garb	Şimal
Renkler :	Gök	Kızıl	Ak	Kara
Mevsimler :	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış

Totemler:	Koyun	Kuş	Köpek	Domuz
Unsurlar :	Ağaç	Ateş	Maden	Su
Yer-Sular:	Gök Han	Kızıl Han	Ak Han	Kara Han

Çinliler bu dört renge umum ilin timsâli olan "sarı"yı ilâve ettiler ve dört cihet sisteminde onu merkezin rengi olarak kabul ettiler. Bu beş renk bugünkü Çin bayrağında aşağıdaki sırada olarak mevcuttur:

kırmızı
sarı
mavi
beyaz
siyah

Bu renklerin Türk dinine ve mantığına taalluk eden cihetleri bu cildin din ve mantık kitaplarında tafsil edilmiştir.

Bu renklerin Türklerde de siyâsî isti'mâlleri vardır:

1) Küçük toyonizmi ibtidâ "Tsin = Tuhsın" Türklerinde görüyoruz. ("Tozun" şark Türklerinde "tosun" manâsınadır). Edouard Chavannes, *Türk Çağı* (= *Cycle Turc*) adlı eserinde Tsinleri Türk sayıyor ve dörtlü tasnîfle on iki hayvandan mürekkep Türk çağını, Tsin Türklerinin Çin'e ithal ettiklerini iddia ediyor.

Tsinlerin reisi "Tsin -She Huang-ti" milâttan 247 sene evvel, bütün Çin derebeylerini ortadan kaldırarak Çin'de merkezî bir imparatorluk tesîs etti. Çin'de caddeler açtı, dağlar deldi, kendi amcazâdelerinin akınlarına mâni olmak için 2.500 kilometre uzunluğundaki Çin Seddi'ni yaptı. Çinlileri mâzîperestlikten kurtarmak için Çin kütüphânelerini yakmakla ittiham olunuyor. Bu garip imparator, Türklerin on iki totemden (hayvan adından) ibaret olan Türk takvimiyle dörtlü tasnîfi Çin'e ithal etti (Edouard Chavannes). Çinliler bu dörtlü tasnîfe merkezi de ilâve ederek beşe iblağ ettiler. Merkezin muhtevaları şunlardır:

Ciheti	Rengi	Ongunu	Yer-susu	Unsuru
Merkez	Sarı	Tosun	Ugan	Toprak

Vakta ki, Han sülâlesinin müessisi olan Çinli Liu Pang, Tsin ülkesini ele geçirdi, Tsin beylerinin yukardaki dört hana ibâdet ettiklerini gördü (Milâttan 205 sene evvel) ve taaccübünü bu sûretle ifade etti: "Ben gökte beş sultanın mevcut olduğunu öğrenmiştim. Hâlbuki burada, dört taneye inanılıyor. Bunun hikmeti nedir?" Hiç kimse bu meseleyi izah edemediği için, kendisi, şu yolda, cevap verdi: "Anladım, bunların beşe bâliğ olması için, ben bekleniyordum."

Edouard Chavannes, bu sözleri söyledikten sonra, "Yukardaki Hanlar, unsurlar manzûmesinin husûsî bir hâli olduğunu ve unsurlar Tsinlerde dört iken, Çinlilerin ona bir beşinci ilâve ettiklerini ve Tsinlerin ise Türk olduklarını, Türkler dört cihete merkezi karıştırmazken, Çinlilerin bu an'aneyi Türklerden alarak, dört cihete merkezi de ilâve ettiklerini" izah ediyor (*Türk Çağı*).

Tasnîfte "il"in heyet-i mecmûası, merkez addolunarak, birtakım timsâllerden merkezin ehemmiyeti artması, "il"in heyet- i mecmûasına ait tesânüdün arttığına delâlet eder. Tsinler zamanındaki Türk tasnîfinde, merkez mevcut değildi. Bundan anlaşılır ki, o zaman, Tsin ilinde merkeziyet de yoktu. Tsin Türkleri, Çin hükümetlerini birleştirerek Çin'de ilk defa merkeziyetçi bir imparatorluk tesîs ettiler. Fakat, bu merkeziyet Tsin ülkesinden aksetmedi. Çünkü, Tsinler, Hiung-nular gibi bir Türk ilhanlığı vücûda getirmediler, Çin'de bir imparatorluk sülâlesi teşkîl ederek, istiklâllerini onun içinde kaybettiler.

Ma'mâfîh, bu sûretle eriyen, sarayla kendi askerleri idi. Tuhsın ili, bir müstakil il olarak Mahmud-ı Kâşgarî zamanına kadar yaşamakta devam ettiler.

2) Tuhsınların Çinci olmasına rağmen, Kunlar, Türkçü idiler. Milâttan iki yüz dokuz sene evvel, Kun hükümdarlığına geçmiş olan "Mete" Çin İmparatorluğu iki defa eline geçmişken kabul etmedi. Bütün Türk illerini birleştirerek bir Türk ilhanlığı vücûda getirmeyi, Çin İmparatorluğu'na tercih etti.

"Mete, töreye de çok riâyetkârdı." Çin imparatorunu, karargâhında muhâsara ettiği zaman, maiyetinde dört süvari livası vardı. Mete bu livaları atlarının renklerine nazaran vücûda getirmişti. "Mete", bunları, atlarının renklerine nazaran tâbiye etti. Atlardan gök renginde olanlar, mahsur karargâhın şarkına, kızıl renginde olanlar cenûbuna, ak renginde olanlar garbına, kara renginde olanlar şimâline tâbiye edildiler. "Mete" bu tâbiyeyi yapmakla, keyfî bir iş yapmış olmadı. Töreye uygun bir iş yapmış oldu.

3) *Dede Korkud*'a göre, Oğuz'un içinde yüzü nikaplı yalnız dört kahraman vardı.

4) Yakutlarda büyük şamanlar yalnız dört olabilirdi.

5) *Orhon Kitâbesi*'nde, dinî içtimâlarda, biri "kül irkin" olmak üzere, dört tarhan bulunurdu.

6) Dört cihetin renkleri o cihetteki denizlere verildi:

Şarkta	**Şimalde**	**Garbda**	**Cenûbda**
Gökdeniz	Kara Deniz	Ak Deniz	Kızıldeniz

Türk aşireti gibi Türk ili de demokrattı. Aşiretin fertleri birbirine müsâvî oldukları gibi, bir küçük ilin muhtevî olduğu aşiretler de birbirine müsâvîdirler. Dörtlü tasnîf arasındaki "ak" ve "kara" renkleri, kıymetçe derece ifade etmez. Yalnız, bu dört renk kutsiyetin dört nev'ini gösterir.

Küçük il tasnîfini tam olarak bazı cemiyetlerde görüyoruz:

1- Oğuz an'anesine göre "Türk Han"ın dört oğlu vardı: "Çigil", "Barsacar" (Varsak), "Amlak" (İmil), "Tutuk" (Ötüken). Bu isimler ilin şubelerini ifade eder.

2- Moğol Hanın dört oğlu vardı: "Kara Han", "Or Han", "Kür Han", "Köz Han"

3- Dokuz Oğuzların ataları olan Bogu Han'la kardeşleri de beş şubeli bir ili gösterir. Bunlar göçten sonra, Turfan'a gider.

9.- Orta İl

Orta il, iki küçük ilin birleşmesinden husûle gelen daha büyük bir heyettir. Küçük ilin dört aşiretten mürekkep olduğunu gördük. O hâlde, orta ilin de sekiz aşiretten mürekkep olması lâzım gelir. Sekizli tasnîfi evvelâ "Nayman"ların adında görüyoruz. "Nayman" Moğalcada "sekiz" manâsınadır. Garb Türklerinin ecdadı olan Oğuzlarda bu sekiz aşiretin, zâhirde altıya indiğini görüyoruz. Hâlbuki Oğuz ilinde de, "şölen"deki sünüglerin (endâm-ı gûştlar'ın) adedi sekizdir. Çünkü han ile hatunun da sünügleri vardır.

"Sünüg" kelimesi, "sögüş" kelimesinin aslıdır ki, dinî ve siyâsî mâhiyetleri câmi olan millî ziyafette ("şölen"de), mukaddes kurbandan, her mümessilin yiyebileceği uzvu ifade eder. Mukaddes kurban, bidâyette Tibet öküzü denilen "yak"tı. Bu öküz "il"in timsâliydi. Yani içtimâî uzviyeti temsil ediyordu. İli teşkîl eden muhtelif zümrelerden her biri de içtimâî uzviyetin bir uzvu olduğundan, muayen bir sünüğe (bir sögüşe) mâlikti. Öküzün başı hanı, karnı hatunu irâe eder (Hakan ile hatun da "il"in umumîyetini temsil ederler). Öküzün sağ tarafı, il'in sağ kolunu, sol tarafı il'in sol kolunu temsil eder. Bunlardan sağ kolu teşkîl eden Boz Oklar kolundaki üç aşiretin sögüşleri sağ but ile sağ aşıklı ve kaburgadır. Sol but ile sol aşıklı ve sırt eti de, sol kolu teşkîl eden Üç Oklar'ın sögüşleridir. İşte Oğuzlarda aşiret beyleri yerine kaim olmuş olan boy beyleriyle han ve hatun bu mantık dâiresinde, ancak kendi sögüşlerini yiyebilirlerdi (Yalnız hanın sırt etinden de hissesi vardı). Bundan anlaşılıyor ki Oğuzlarda da il teşkîlâtı, sekizli bir tasnîfe istinâd ediyordu. Zaten, yukarda Üç Oklar'ın ne sûretle dörtlü tasnîfte han ile hatuna mevki verdiklerini beyân etmiştik. Bu sonkiler çıkınca, il'in sögüşleri altıya indi. Fakat, han ve hatun ile beraber teşkîlâtları yine sekiz öz (aşiret) hükmündedir.

Orta il de "orta toyonizm" adını verebileceğimiz bir dine istinâd eder. Orta toyonizmde, ilâhlar, küçük toyonizmde olduğu gibi, yalnız "yer-su"lardan ibaret değildir. Orta toyonizmde yer-sulardan başka, tanrılar da vardır. Oğuzlarda, sağ kolu teşkîl eden "Gün Han", "Ay Han", "Yıldız Han" tanrılardır; sol kolu teşkîl eden "Gök Han", "Dağ Han", "Deniz Han" "yer-sular"dır (Bu sonkiler, Altaylılarda şu adları alırlar: "Ugan", "Demir Han", "Su Han" gibi). Bunlardan her biri, altı aşiretten birinin ilâhıdır. Han ve hatunun ilâhları olan "Gök Tanrı" ve "yer-su" ile sekize bâliğ olurlar. Sonraları aşiretler dörder boya ayrıldılar ve mevkilerini, hâsıl olan yirmi dört boy'a terk ettiler. Bunları sırasıyla gösterelim:

Boz Oklar, adları kaybolan üç aşiretten mürekkepti. Bu aşiretlerin adları totemlerine nazaran şöyle olmak lâzım gelir: "Doğanlı" (Şahinli), "Kartallı", "Tavşancıllı"

Üç Okların da aşiretleri totemlerine nazaran şöyle olmalıdır: "Sungurlu", "Uç-Kuşlu", "Çağrılı"

BOZ OKLAR	1 Doğanlı boyları Totemi: Şahin	Kayı Bayat Alka Evli Kara Evli
	2 Kartallı Boyları Totemi: Kartal	Yazır [Yaz Eri] Döger Dodurga Yaparlı [Yay Eri]
	3 Tavşanlı Boyları Totemi: Tavşancıl	Afşar Kızık Begdili Karkın
ÜÇ OKLAR	4 Sungurlu [Boyları] [Totemi: Sungur]	Bayındır Peçene Çavuldur Çepni
	5 Uç Kuşlu [Boyları] [Totemi: Uç Kuş]	Salur Eymür [Eymir Eli] Ala Yunadlı [Yundlu] Üregir
	6 Çağrılı [Boyları] [Totemi: Çağrı]	İgdir Bügdüz Yıva Kınık

Bu yirmi dört boydan her birinin kendine mahsus bir *"tamga"*sı (damga) vardı:

Câmiü't-Tevârih'e göre				
BOZ OKLAR	Gün-Han Oğulları	1	Kayı	
		2	Bayat	
		3	Alkaravlı (Alka Evli)	Damgası yoktur
		4	Kara İvli (Kara Evli)	
	Ay-Han Oğulları	5	Yazır	
		6	Döğer	
		7	Dodurga	
		8	Yaparlı	
	Yıldız-Han Oğulları	9	Avşar	
		10	Kızık	
		11	Begdili	
		12	Karkın	
ÜÇ OKLAR	Gök-Han Oğulları	13	Bayındır	
		14	Beçene	
		15	Çavuldur	
		16	Çepni	
	Dağ-Han Oğulları	17	Salur	
		18	Eymür	
		19	Ala Yundlu	
	Deniz-Han Oğulları	20	Üregir	
		21	Yiğdir (lgdir)	
		22	Bügdüz	
		23	Yıva	
		24	Kınık	

Mahmud Kâşgarî'ye göre		
1	Kınık	
2	Kayığ	
3	Bayundur	
4	Yıva	
5	Salğur	
6	Afşar	
7	Beğ-Tili	
8	Bügdüz	
9	Bayat	
10	Yazgır	
11	Eymür	
12	Kara Bölük	
13	Alka Bölük	
14	İğdir	
15	Üregir	
16	Totırka	
17	Ula Yundluğ (Alayuntluğ)	
18	Töker	
19	Beçenek	
20	Çuvaldar (Çavuldur)	
21	Çepni	
22	Çarukluğ	Bunların sayısı az ve damgaları belli değildir

[Bu liste Prof. Dr. Faruk Sümer'in *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları* (3. bs., İstanbul, 1980, s. 210'a yapışık 1-2 nolu çizelge) adlı eserinden alınmıştır. Z. Gökalp, Oğuz boylarının adlarını *Câmiü't-Tevârih*'ten ve damgalarını da *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ten almıştır. Her iki eserde de boy adları ve damgalar, birbirinden farklı olduğu için burada karşılaştırma olanağı vermek amacıyla her ikisini de yan yana koyalım istedik. Bu çizelge K. Y. Kopraman-A. İ. Aka'nın hazırladığı baskıda da var. (İstanbul, 1976, s. 191)] [haz. n.].

Bu damgalar, Oğuzlar'ın hayatında gayet mühimdi. Oğuz boyları sürülerini, hazinelerini, bu damgalarla damgalarlar, birbirinden tefrik ederlerdi. Her biri[111] husûsî bir maşerî vicdana mâlik olan boyların bu maşerî vicdanlarının timsâlleri işte bu damgalardı. Boyun şahsiyeti, damgasıyla taayyün ediyordu. Bir boyun bütün sürülerine, hazinelerine aynı damganın vurulması Oğuz boylarında bir nev'i iktisâdî komünizmin mevcudiyetini gösterirdi.

Hakaniye Türklerinde, hakanın damgasına "tuğrak" adı verilirdi. Bu kelime Garb Türklerinde "tuğra" şeklini almıştı. Orhon Kitâbesi'ndeki "damgacılık" memuriyeti, Selçukîlerde "tuğracılık", Osmanlılarda, "nişancılık" adlarını aldılar. "Tuğrak", Çingizîlerde tarak şeklini aldı: "tarak damga"

Damgalar, eski bir totemizmin asılları kaybolan totemlerinin bakiyeleri olabilir.

Ongunlar.- "Ongunlar", "totemler" demektir. Bir boyun ongunu, onun mübârek tanıdığı bir hayvandır. Oğuzlarda bu hayvanlar, avcı kuşlardan intihâb edilmiştir. Her dört boyun müşterek bir ongunu vardır. Çünkü, bu dört boy aynı aşiretin yerine kaim olan kardeş boylardır.

Sünügler.- Sünügler, şölenlerde, her aşirete mensup beylerle han ve hatunun mukaddes kurbanından yediği parçadır. Oğuz aşiretlerini ongunlarıyla, sünügleriyle, ilâhlarıyla beraber sıralayalım:

Hanın sünüğü baş ve bir kısım sırt eti, hatununki karın.

Aşiretler de şu veçhiledir:

	Aşiretler	İlâhlar	Ongunlar	Sünügler
Boz Oklar	1 numaralı	Gün Han	Şahin	Sağ but
	2 numaralı	Ay Han	Kartal	Sağ aşıklı
	3 numaralı	Yıldız Han	Tavşancıl	Kaburga
Üç Oklar	4 numaralı	Gök Han	Sungur	Sol but
	5 numaralı	Deniz Han	Çağrı	Sol aşıklı
	6 numaralı	Dağ Han	Uç kuş	Sırt eti

Oğuz teşkîlâtının aynını, başka kavimlerde de görüyoruz. Kun ilhanlığının müessisi olan "Mete" Türk milletini sağ kol ve sol kol olmak üzere iki kola ayırmıştı. Her kola bir beylerbeyi kumanda ediyordu. Veliaht sol kolun kumandanıydı. Devletin en büyük memuriyetleri altı adetti. Ordu yirmi dört tümene (on bin kişilik kıt'a) münkasımdı. Sağ kola on iki

bey kumanda ederdi (Deguignes). Moğollarda da aynı teşkîlâtı buluruz. Moğollar sağ kola *baragun-gar,* sol kola *cagun-gar* derlerdi. Eski zamanda Moğollar *tuman* adı verilen altı kısma münkasım idi. Bunlar da iki kol teşkîl ederlerdi. Sağ kola han kumanda ederdi. Sol kola hanın biraderi yahut oğlu tarafından kumanda olunurdu (*Grande Encyclopedie*). Moğollarda yirmi dört boy teşkîlâtını da görüyoruz. 1640 tarihinde kabilenin yirmi dört reisi tarafından temsil edilen "Uyratlar Müctemiası = Uğraklar Müctemiası" 115 maddelik bir düstur kabul etmiş (*Tarih-i İlm-i Hukuk*).

Yakutlarda da, yirmi dört boy teşkîlâtı var. Fakat, bu teşkîlât, dinî ve siyâsî bir teşkîlât değil, sihrî bir teşkîlât olacak. Büyük Petro, Mukaddes Kaz'ı göstermek için Petersburg'a Yakutlardan sihrî teşkîlâtın mümessilleri olan yirmi dört şaman getirtmiş. Yirmi dört adedi, Selçuk teşkîlâtında, Eyyubîlerde ve Kölemenlerde, Ak Koyunlularda, Harizm Oğuzlarında ve Çığ Oğuzlarında (Şimdiki Anadolu ve Arabistan Türkmenlerinde), teşkîlâtın esası olarak görülür. Atabeklere, Eyyubîlere, Kölemenlere Selçukîlerden geçmiştir. Hattâ, Bitlis aşiretlerinden "Rojki" aşireti de iki kola ve yirmi dört boya ayrılmıştır. Bunun da Eyyubîlerden geçmesi mümkündür.

Yirmi dört boyun esası, altı aşirettir. Altı adedini Oğuzların uygurları (tâbileri) olan altı ilde de görürüz: *Kanglı, Kalaç, Kıpçak, Ağaç Eri, Karluk, Uygur.*

Oğuzların teşkîlâtını Osmanlılarda da görürüz: Osmanlı Devleti, Rum İli ile Anadolu'dan ibaret olmak üzere iki kola ayrılmıştı. Maiyyet süvarileri altı bölüktü: Sipâh-ı yemîn, Silâhdâr, Ulûfeciyân-ı yemîn ve yesâr, Gurebâ-yı yemîn ve yesâr. Sipâhın bayrağı kırmızı, silâhdârın sarı, diğerlerinin alaca idi. Sipâh ile silâhdâra "baş", ulûfecilere "orta", gurebâya "aşağı" bölükler denilirdi. Vezirlerin "iç oğlan"ları da yirmi dört adetti.

10.- Büyük İl

"Büyük il" iki "orta il"in birleşmesinden vücûda gelir. "Orta il"in ilk şekli sekiz "öz"den (aşiretten) mürekkeptir. Bu sekiz aşiret, sekiz cihete tekabül eder: Şark, Cenûb-ı şarkî, Cenûb, Cenûb-ı garbî, Garb, Şimal-i garbî, Şimal, Şimal-i şarkî.

Bu sekiz cihete tekabül eden orta il, "büyük il"in sol kolunu teşkîl eder. Sağ kol ise, bu sekiz cihete merkezin ilâvesiyle vücûda gelen dokuz semte mütenâzırdır. Binâenaleyh, "büyük il"in sağ kolu dokuz "öz"den (Yakutlarda *uza*), sol kolu sekiz "öz"den mürekkeptir. Bundan dolayıdır ki, "küçük il" devrinde beş adedi, "orta il" devrinde yedi adedi mukaddes olduğu hâlde, "büyük il" devrinde, dokuz adedi mukaddes oldu.

"Orta il" enmûzecinde soy, yedinci göbeğe çıkardı. Oğuzlarda her fert, yedinci göbeğe kadar atalarını sayabilirdi. "Yedi yabancıdan kız

alırım", "Yedi yat'a kız veririm" gibi eski ifadeler, "il"in dâhilinde ve "soy"un hâricinde olan eski Türk izdivâcını anlatır. Soyun dâhilinde evlenmenin memnuiyeti devri çoktan geçmiş olmakla, ihtimal ki yalnız, soyun dâhilinde evlenmenin müreccahlığı kalmış.

Büyük il enmûzecinde ise, "soy" dokuzuncu göbeğe kadar çıkar. Tarhanlık imtiyazları, dokuzuncu göbeğe intikal eder. Yakutlarda, dokuz atası demirci olan şaman olur. Altay Türklerine göre hilkatin başlangıcında, yeryüzünün ortasında, dokuz dallı bir çam ağacı yaratılmış, her dalın altında, bir adam halk olunmuştur. Bu dokuz atalar, dokuz büyük uruğun dedeleridir. Bunlara hâlâ "dokuz atalar" adı verilir.

Yakutlarda göğün sayısı dokuzdur. Altay Türklerinde, göğe çıkmak için, şamana merdiven hizmetini ifa eden "huş" ağacı üzerinde dokuz basamak yapılır. Bu basamaklardan her biri, semânın dokuz tabakasından birini gösterir.

Cezaî hukukta da dokuz sayısının büyük ehemmiyeti vardır. Hırsız çaldığı malı geri verdikten sonra, bunun bedelinin dokuz mislini de tediye etmezse, cezadan kurtulamazdı.

Cezâ-yı nakdîde esas dokuz hayvandır. Bu adet, on beşe kadar çıkabilen adetlerden biriyle darp edilerek cezâ-yı nakdî'nin muhtelif derecelerini vücûda getirirdi.

Yakutlar "büyük il" enmûzecinde teazzi etmişlerdi. Bu kavimde "il"in sağ koluna "Sekiz ağa uza" denilir. "Ağa uza", "baba aşireti" demektir. "İye uza" da "ana aşireti", "ana soyu" demektir.

"Dokuz ağa uza"nın timsâlleri, semânın dokuz tabakasında sâkin olan "Dokuz Atalar"dır. "Sekiz ağa uza"nın timsâlleri de, yeryüzünde muhtelif sahalarda hâkim olan "sekiz yer-su"dur. Yukarıda beyân eylediğimiz veçhile, tanrıların en büyüğü olan "Aar Toyon Ağa" dünya işlerine karışmaz. Çünkü, ona mütenâzır olan, Yakut müttehidesinin (ilinin) umumî reisi de her türlü siyâsî nüfûzdan mahrumdur. Bu reise, "tigin" adı verilir.

Tigin öyle bir reistir ki siyâsî hiçbir nüfûzu yoktur. Bütün siyâsî nüfûz, aşiret beylerinde yahut onların yerine kaim olan boyların beylerindedir. Bu aşiretlerin (yahut boyların) yer-suları, tâbilerini kan davâsına, akına ve dâhilî harbe sevk eder. İl dininin ruhânî reisleri olan tiginlerin ma'bûdları da "tengere"dir (tanrılar).

Yakutlarda, tanrıların en büyüğü olan "Aar Toyon" da, yeryüzündeki mütenâzırı olan "tigin" gibi, dünya işlerine karışmaz. "Tigin", siyâsî hâkimiyeti aşiret reislerine kaptırdığı gibi, onun "Lâhût"taki mütenâzırı olan "Aar Toyon" da dünya işlerine karışmaz. Hattâ kendisine kurban kesilmesini istemez. Kan dökülmesinden nefret eder. Bu şefkat ve muhabbet ilâhına yapılan ibâdet, ilkbaharda yalnız gençler tarafından kendi şerefine dokuz bardak kımızı, dokuz kere içmekten ibarettir. Bu râsime esnasında

"Ayhal, Uruy Ayhal" diye nida ederler. Râsime bittikten sonra, umum tarafından meserretli oyunlar, şetaretli koşular icrâ edilir.

Yakutlarda herkesin hem çok korktuğu, hem de büyük ümitlerde bulunduğu faal ilâh, yer-suların reisi olan "Ulu Toyon"dur. Bu ilâh, Altay Türklerindeki "Ugan"ın mütenâzırıdır. Oğuzlarda bunun mütenâzırı "Gök Han"dır.

"Ulu Toyon", yeryüzüne indiği zaman dağlar titrer, dereler yerinden oynar. Herkes ümit ve korku ile ona yüz çevirmiştir.

Altaylılarda, Ugan'a ait yeryüzünün tam göbeğinde, on altıncı kat göğe kadar yükselen bir çam ağacı vardır. Bu timsâl, Ugan'ın kudretçe "Bay Ülgen"e müsâvî olduğunu gösterir. Bunun manâsı, sol kol aşiretleriyle sağ kol aşiretlerinin birbirine müsâvî olduğudur. Bu müsâvât, "il"in demokrat olduğunu gösterir.

Yakutlarda, yer-suların, tanrılara nüfûzca galebe çalması, "il"in inhilâl etmesindendir. Yakutlar, inhilâl dolayısıyla, müstakil "öz"lere ayrılmışlardır. "İl"in konfederasyon meclisi, bir "ismî meclis"ten ibarettir. Bu meclise riyâset eden "tigin" adlı reisin kat'îyen nüfûzu yoktur. Nüfûz, aşiret reislerine yahut onların yerine kaim olan boy beylerine geçmiştir. Yer-sular, aşiretlerin timsâlleri olduklarından, boyların kuvvetlenmesi, yer-suları iktidar mevkiine çıkarmıştır. İli teşkîl eden ve kuvvetlendiren, sağ kolun tiginleridir. Tanrılar bunların mümessilleridir. Tanrılarla tiginler, "il"in timsâlleri olduklarından, zayıflamasıyla onların da nüfûzu azalmıştır.

İleride göreceğimiz yabguluklar, hakanlıklar, ilhanlıklar, sultanlıklar da başka illeri içine almış birer ilden doğduklarından o ilin husûsîyetlerini arz ederler. Meselâ, Osmanlı enmûzeci, orta il enmûzecine mensup olan Oğuz kavmindendir ve o da eski Kun kavmindendir. Bunlara mahsus teşkîlâtların altılı olmak için, sekizli teşkîlâttan nasıl iştikak ettiğini gördük; diğer âdetlerin de bu umumî "töre"den nasıl doğduklarını aşağıdaki misallerle göstereceğiz.

Osmanlılarda padişahın altı tuğu vardı. Altı mansıbı tevcih etmek salâhiyeti, yalnız onda vardı. Sadrazam, beş tuğdan fazla kullanamaz, resen beş mansıptan fazlasını tevcih edemezdi. Büyük il enmûzecine mensup olan Kâşgar Hakanlığı'nda ise hakanın sancakları dokuz adetti. Bu gibi sayılar Türk devletlerinin ve illerinin, hangi il enmûzecine mensup olduklarını gösterir. Hangi "il"in hangi "il"e akraba olduğunu ve hangi "il"in hangi "il" dâhilinde hakanlık ve ilhanlık hayatına iştirâk etmiş olduğunu anlarız.

Japonların millî bayrağında, kırmızı bir kursun merkezinde beyaz bulunur ve kurstan şuâ şeklinde "16" kırmızı şerit çıkar (Haşet [*Almanach Hachette*], s. 365). Japonların en büyük il enmûzecinden doğdukları, millî bayraklarının bu on altı sayısından anlaşılır.

11.- En Büyük İl

"Büyük il"in sağ koluna ait dokuz adediyle, sol koluna ait sekiz sayısı cem olununca, "17" rakamı husûle gelir. İşte Altay Türklerinde gördüğümüz "en büyük il"in "sağ" ve "sol" kolları, bu "17" sayısına çıkmıştır. Altay Türklerinde, din kitabında[112] göreceğimiz veçhile, göğün on yedi tabakası vardır. Her tabakanın husûsî bir tanrısı olduğundan, göğün on yedi husûsî tanrısı vardır. Bunlar ilâhların sağ kolunu teşkîl ederler. Yeryüzünde on yedi "yer-su"su vardır. Bunlar da ilâhların sol kolunu teşkîl ederler. Bu "yer-su"lar, sol kolu teşkîl eden on yedi uruğun atalarıdır. Tanrılar da, sağ kolu teşkîl eden on yedi uruğun atalarıdır. Bu iki kolun birleşmesinden, "en büyük il" enmûzeci husûle gelir.

12.- İllerin Husûsîyetleri

Türk ilini irâe eden enmûzeçlerin dördünde de, Türk illerini terkîb eden aşiretlerin birbirine müsâvî olması, bu illerin demokrat olmasını intaç etti. Küçük ilde, dört aşiret birbirine müsâvîdirler. Orta, büyük ve en büyük illerde de, sağ ve sol kollar birbirine müsâvîdirler. Bu kolları terkîb eden aşiretler de yekdiğerine müsâvîdirler. Bu müsâvâtlardan, ibtidâî bir demokratlık çıkar. İleride göreceğimiz yabguluklar, hakanlıklar, ilhanlıklar, sultanlıklar da birer ilden doğduklarından; o "il"in husûsîyetlerini muhafaza etmişlerdir. Oğuz teşkîlâtı[nın], Kun teşkîlâtının tam müşâbihi olması, Oğuzların eski Kunların devamı olduğuna delâlet etmez mi? Yakutlarla Uyratların da yirmi dörtlü teşkîlâtı hâiz olmaları, Kunların yahut Oğuzların hâkimiyeti altında yaşamış olmalarının bir neticesidir. Yakutlarda yirmi dört boy, şaman teşkîlâtı hâlini almıştı. Nasıl ki dörtlü teşkîlâtı da, şaman teşkîlâtı arasında görüyoruz: Yakutlarda büyük şaman, ancak dört tane olabilirdi.

Deli Petro, "Mukaddes Kaz"ı göstermek üzere, Moskova'ya[113], yirmi dört "şaman" getirtmişti. Bundan anlaşılıyor ki, toyonizmde herhangi bir dereceyi hâiz olan bir il, kendisinden dûn olan illerin teşkîlâtlarını, Şamanizmde esas olarak kullanabilir.

13.- Demokrasiden Aristokrasiye:

Türk cemiyeti, totemizm devrinde demokratikti. "Potlaç" vasıtasıyla aristokratik ve emperyalist bir cemiyet oldu.

Totemizm Devri.- Totem, semiyenin yahut onun yerine kaim olan aşiretin veyahut "il"in maşerî vicdanının timsâliydi. Totemizmde velâyet-i

âmme, maşerî vicdana aitti. Bir "il"in totemi, başka bir il tarafından gasp olununca, cemiyette, aristokrat ve demokrat olmak üzere, iki tabaka vücûda gelirdi. Meselâ, Oğuzlar, Koyunluları hâkimiyetleri [altına] alınca, bunların totemleri olan "koyun" adını da kendilerine bir unvân olarak aldılar. Fakat, asıl Koyunlulara "Kara Koyunlular" adını vererek, kendileri "Ak Koyunlular" unvânıyla adlandılar.

Bir "il"in totemine ait olan velâyet, o "il"in maşerî velâyetinin timsâlinden ibarettir. Bu velâyet-i âmme, mensup olduğu "il"in maşerî vicdanına aittir. Bu velâyet-i âmme, maşerî vicdanda bulundukça, cemiyet, cumhurî bir demokrasidir. "İl mi yaman, bey mi yaman" darb-ı meseli bu demokrasi devrini gösterir.

Fakat, bu velâyet-i âmme, başka bir il tarafından gasp olununca, "sulta (= impérium)" mâhiyetine girer. (Velâyet, icbârsız itâat ettiren ve delilsiz ikna eyleyen, maşerî bir kuvvettir. Sulta ise, kendine kerhen itâat ettiren ve cebren tâbiiyeti altına alan bir kavmin, bir ailenin yahut bir ferdin maddî tahakkümüdür). Bu değişmeyi totemin gasp edilmesiyle anlıyoruz. Meselâ Bolaklar (Ulahlar) Türk illerinden biridir. Bu il bir zaman Kıpçaklara esir oldu. Kendisi, totemi Kıpçaklar tarafından gasp edildiğinden, gasıplar "Ak Bolak" adını aldılar. Bolaklar ise, totemleri gasp olunduğundan "Kara Bolak" tesmiye olundular. Sonradan, Bolaklar, hürriyet ve istiklâllerini istirdat ettiler. Derhâl, isimlerini değiştirerek yeniden "Ak Bolak" adını aldılar.

Bir kavmin tâbiiyet altına girmesi iki sûretle olur:

1) Birincisi "harp" tarîkiyledir. Mağlûplar tâbiiyeti kabule mecbûr olurlar. Harpte galip gelen kavim, mağlûp olan kavmi esir hâline koyar. Bu esir kavim, harben hâkimi olan kavmi mağlûp edince, istiklâlini istirdat etmiş olur.

2) İkincisi "potlaç" tarîkiyledir. Bu müessese mühim olduğundan bunu ayrı bir mebhas olarak tetkik edeceğiz.

14.- Şölen ve Potlaç

"Potlaç", karşıdaki tarafı, karşılık yapmaktan âciz bırakacak israflı, debdebeli ve meydan okuyucu bir ziyafettir. Bunun eski Türklerde karşılığı, "şölen" adını verdikleri son derece israflı bir ziyafetti.

Dede Korkud, şöleni şöyle tavsîf eder: "Dirse Han dişi ehlinin sözüyle ulu toy eyledi. Hâcet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürdü. İç Oğuz, Dış Oğuz Beylerini, üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu, çıplak görse donattı, borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı (sahife 9 / T.-B., s. 37).

Bayındır Han, iki türlü şölen yapardı. Birincisine yalnız "İç Oğuz" davet olunurdu. Bayındır Han bu ziyafete yalnız kendinin de mensup bulunduğu "İç Oğuz"u çağırdı. Maksadı kendi kolunun hâkimiyetini kuvvetlendirmekti. Bu da şölen yapıp davetlilere meydan okumakla olurdu. Davetliler mukabele edemezlerse, totemleri davet sahibi tarafından gasp olunurdu.

Bayındır Han evvelâ yalnız "İç Oğuz" için yaptığı ziyafetle onları hâkimiyeti altına alırdı: "Bin yerde ipek halıçası döşenmişti. İç Oğuz Beyleri sahnına dizilmişti. Yeme içme idi. (sahife 113 / T.-B., s.156) Bu ziyafetlere "iç il"e mensup aşiretler davet edilirdi.

Davetli aşiretler, mukabele edemeyince sol kol reisinin ferdî hâkimiyeti altına girerlerdi. İl reisinin kendi kolu üzerindeki ferdî hâkimiyeti teessüs ettikten sonra karşıki kola ziyafet yapması iktizâ ederdi. Bu ziyafete karşıki taraf mukabele edemezse, kendi kolu gibi bu kol da ferdî hâkimiyeti altına girmiş olurdu. Çünkü, meydan okuduğu karşıki kolun aşiretleri meydan okumaya mukabele edemeyince, totemlerinin gasp olunmasına bilmecburiye razı olurlardı. Totemlerin bu sûretle gasbı, maşerî hâkimiyetlerin gasbı demekti. Maşerî hâkimiyetler gasp olunduktan sonradır ki "ferdî hâkimiyetler" teessüs ederdi.

Ziyafet bazen yedi gün yedi gece olurdu: "Kazan kırk otağ diktirdi. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu (*Kitâb-ı Dede Korkud*, sahife 37 / T.-B., s. 66). Bazen de kırk gün kırk gece devam ederdi.

15.- *Yağma Şöleni ve Potlaç*

Yağma şöleni potlacın azamî derecesidir. Şöleni yapan bey, davetlileri yedirip içirdikten, giydirip donattıktan ve borçlarını verdikten sonra, hatununun koltuğuna girerek otağdan çıkardı. Bütün davetliler, davet sahibinin otağını, sürülerini vesâir mallarını yağma ederlerdi. *Kitâb-ı Dede Korkud*'un on ikinci hikâyesinde, Salur Kazan'ın malını nasıl yağmalattığını görüyoruz:

"Üç Ok, Boz Ok yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan yine evini yağmalattı. Ammâ, Dış Oğuz beraber bulunmadı. Yalnız, İç Oğuz yağmaladı. Ne zaman kazan evini yağmalatırsa, helâlinin elini alır, dışarı çıkardı. Ondan sonra bütün mallarını yağma ederlerdi." (sahife 165 / T.-B., s.188).

Salur Kazan'ın Boz Ok ve Üç Ok üzerindeki hâkimiyeti, bu yağma şöleni vasıtasıyla teessüs etmişti. Salur Kazan, hâkimiyeti bu iki kol üzerinde idâme için, bazen yalnız İç Oğuz (Üç Ok) için ziyafetler yapıp, İç Oğuz üzerindeki hâkimiyetini te'yîd etmeye çalışırdı. Bazen de ziyafete hem İç Oğuz hem de Dış Oğuz'u davet ederek her ikisi üstündeki hâkimiyetini te'yîd ederdi. Bu iki ziyafet şeklinin ikisine de ihtiyaç vardı.

Fakat, Dış Oğuz, kendisi mevcut olmadan yapılan yağma ziyafetine razı olamazdı. Çünkü, bunun sebebini bilemezdi. O, yalnız, yağma ziyafetine iştirâk etmemesini, büyük bir zulüm ve hakaret addederdi. O kadar büyük ki, mazlûmlarını isyana davet eder, üzerindeki ferdî hâkimiyete nihâyet verirdi. İşte bundan dolayıdır ki, İç Oğuz'a inhisâr eden yağma şöleninden Dış Oğuz Beyleri münfail oldular. "Taş Oğuz beylerinden Uruz, Emen ve Kalan Beyler bunu işittiler. Ayıttılar (dediler ki): Bak, Bak! Şimdiye değin Kazan'ın evin "bile" yağma ederdik. Şimdi niçin bile olmayavuz dediler. İttifakî (ittifakla) cemi Taş Oğuz Beyleri Kazan'a gelmediler, adavet eylediler." (sahife 165 /T.-B., s.188).

Bu sözler gösteriyor ki Dış Oğuz, yağma şölenine iştirâk etmemekle, üzerindeki ferdî hâkimiyet sâkıt oldu ve artık Salur Kazan'a gelip arz-ı itâat etmeye lüzum kalmadı.

Ferdî hâkimiyetin bu sûretle sukutu, menşeinin ne olduğunu da gösterir. Mademki yağma şölenine iştirâk etmemekle Dış Oğuz kendini Salur Kazan'ın ferdî hâkimiyetinden hür ve müstakil addetti, o hâlde, daha evvel de, Dış Oğuz'un üzerindeki ferdî hâkimiyet, yağma şöleni vasıtasıyla teessüs etmişti. Harpteki galibiyet, yağma şöleninden doğan ferdî hâkimiyetin teessüsü için ikinci sebeptir. Bu iki sebebin iştirâki ferdî hâkimiyetin teessüs ve devamını temin eder.

Dış Oğuz, yağma şölenine iştirâk etmeyince, Salur Kazan'a karşı isyan ettiler. Salur Kazan onları kılıcıyla mağlûp etti. Fakat, ferdî hâkimiyetin üzerlerinde yeniden teessüsü yalnız harpteki mağlûbiyetlerinin neticesi değildi. Yeniden yağma şölenlerine iştirâktir ki ferdî hâkimiyetin yeniden teessüsüne bâdi oldu.

16.- Yağmasız Şölenler ve Yaşayış

Eski Türkler, her gün vakitlerini toylarda ve şölenlerde geçirirlerdi. Bu toylar ve şölenler sâyesindedir ki en fakirler bile, güzel giyer, güzel yer, güzel içerlerdi. Aralarında borçlu bulunmazdı. Her gün bir beyde şölen olduğundan, bütün ömürlerini zevk u sefa ile geçirirlerdi. Bu hâl, eski Türkler arasında bir nev'i "komünizm"in mevcut olduğunu haber verir. Yağma şöleni de bu komünizmi ikmal eder. Komünizmin bir tecellisi de av etlerinin beraber yenilmesidir.

Bundan başka, av hayvanı bir otağa iltica ederse otağ sahibi o avdan pay alırdı: "Kısırca yenge derler bir hatun vardı. İleri vardı pay diledi: Hey bey yiğit bize dahi bu geyikten pay ver dedi." (s. 42 / T.-B., s. 72).

En büyük şan ve şeref cömertlikle kaimdi: "Er malına kıymayınca adı çıkmaz." (s. 3 / T.-B., s. 30).

Erkekler kadar kadınlar da misafirperver idiler: "Evin dayağı oldur

ki yazıdan, yabandan eve bir konuk gelse, er adam (kocası) evde olmasa, ol onu yedirir, içirir, ağırlar, azizler, gönderir. O, Âişe, Fâtıma soyudur." (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 5 / T.-B., s. 33).

Eski Türklerde millet devleti beslemezdi, devlet milleti beslerdi. *Orhon Kitâbesi*'nde Göktürk Hakanı diyor ki: "Zengin bir millete gönderilmedim. Türk milleti az idi, çoğalttım; açtı doyurdum. Çıplaktı giydirdim, kuşattım." (*Orhon Kitâbesi*)[114].

Göktürkler, hakana, "İlterez" yani "milleti yaşatan, ili besleyen" unvânını verirlerdi (*Orhon Kitâbesi*). Ebulgazi bu tabiri, "İlterer" şeklinde telaffuz eder[115].

Hükümdar, hangi derecede olursa olsun, misafirlerine büyük ikramlarda bulunurdu: "Ulaş oğlu Salur Kazan içmişti. Çırgap çırgap çadır, otağ bağışlardı. Katar katar develer bağışlardı." (s. 68 / T.-B., s. 96).

17.- Tudunluk

Türk hükümdarlığı beş devreden geçmiştir: Tudunluk, yabguluk, hakanlık, ilhanlık, imparatorluk.

Tudun, aşiret reisidir. İnhilâl hâlleri müstesna olmak üzere, müstakil aşiret olmadığı gibi, müstakil tudun da yoktur. Tudunlar, ekseriyetle, yabgulara tâbidirler.

Vaktiyle, Karluklar üç aşiretten mürekkepti. Bu aşiretler küçük bir İl hâlinde birleşmedikleri için, her aşiret ayrı bir tuduna tâbi idi. Vakta ki Çin'e karşı müstakil oldular, o zaman, derhâl, bir "yabgu" vücûda getirdiler. Üç tudun bu yabguya tâbi oldular (*Orhon Kitâbesi*, Thomsen).

Oğuzlarda boylar, aşiretlerin yerine kaim oldukları için, boy beyleri Oğuz ilinin tudunlarıydılar.

Boy beyleri, siyâsî reis olmakla beraber, dinî vazifeleri de vardı:

"Kazan eydür. Maksudun bu mudur? Bay Böre Bey der ki, evet budur. Benim dahi oğlum olsa, Han Bayındır'ın karşısını alsa, dursa kulluk eylese, ben dahi baksam, sevinsem, kıvansam, güvensem, dedi. Böyle deyince, Oğuz Beyleri yüz göğe tuttular. El kaldırıp dua eylediler. Allahu Teâlâ sana bir oğul versin dediler.

Ol zamanda, beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi. Duaları müstecâb olurdu." (s. 38 / T.-B., s. 68).

Türk cemiyeti birbiri içine konulmuş kutular gibiydi. Kâh bu kutular serbest kalırdı. O zaman beyleri de il beyine karşı müstakil olurlardı.

Kutuların en küçüğü, "öz"ler yani aşiretlerdir. Bu kutuları daha büyük bir kutunun içine koyabilirsiniz. Bu kutu "küçük il"dir. Küçük il kutularını da daha büyük bir kutuya koyabilirsiniz: Bu kutu da "orta il"dir. Orta il kutularını da daha büyük bir kutuya koyabilirsiniz: Bu kutu

da "büyük il"dir. Bu büyük il kutularını da daha büyük bir kutuya koyabilirsiniz: Bu sonki kutu da "en büyük il"dir.

Türk âlemi bu enmûzeçlerle doludur. Şurada bir küçük il görürseniz, şu karşıda da en büyük bir il görürsünüz.

Türk ilinin bu dört enmûzecinin birbirinin iki misli olması, Türk ilinin tekâmülünü tezâuf esasına istinâd ettirmiştir.

Türk cemiyeti, tekâmülüne ilk merhale olmak üzere aşiretten, ondan sonra ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci merhaleleri olmak üzere küçük, orta, büyük ve en büyük illerden geçmiştir.

Bir Türk cemiyeti bu beş enmûzeçten birinde kalabilir. Veyahut tezauf ederek kendisinden daha yukarı olan mâ-fevk merhaleye geçebilir.

Bütün Türk illerinden hakanlık, ilhanlık veyahut imparatorluk çıkmamıştır. İllerin çoğu hâlis il hayatı yaşamıştır. İl hayatının en canı şeklini *Kitâb-ı Dede Korkud*'da görürüz:

"Salkım salkım tan yelleri estiğinde,

Aklı karalı seçilen çağda,
Göğsü güzel kaba dağlara gün değende,
Bey yiğitler, cılasınlar birbirine koyulan çağda." (s. 7 / T.-B., s. 35)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki her gün, sabah erkenden bey yiğitler, cılasınlar birbirini aramaya başlarlardı. Oğuz obaları birbirinden uzak konarlardı. Fakat, bey yiğitlerle cılasınlar daha güneş doğmadan birbirini ararlardı. Beylerin orduları (saray otağları) birbirinden ve hanın ordusundan uzakta bulunurdu. Fakat, sabah erkenden nerede yığınak, şölen ve toy varsa oraya doğru gitmeye başlarlardı.

"Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Yine toy edip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ağ[116] otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu.

'Kimin ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun. Kara keçeyi altına döşeyin.. Kara koyun yahnisinden önüne götürün, yerse yesin, yemezse durmasın gitsin.' demişti. 'Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allahu Teâlâ kargamıştır, biz dahi kargarız. Belli bilsin.' demişti" (s. 6 / T.-B., s. 35).

18.- Yabguluk

Eski Türklerde tudunların fevkinde olan ve bütün ilin üzerinde ferdî hâkimiyet icrâ eden siyâsî reise *yabgu* derlerdi. *Tudun* "boy beyi" demekti. *Yabgu* da "il beyi" manâsınaydı.

Gerek il beyi, gerek boy beyleri, ilden hiç ayrılmazlardı. Bundan başka bu beylerin otağlarında, ılkılarında[117], ağıllarında, ahırlarında kaytaban (deve sürüsü)larında ne kadar servetleri varsa umumîyetle il'e aitti. Türk ilinde kendine mahsus bir nev'i komünizm vardı. Bunu gösteren âdetlerin, bazısını zikredelim:

Korkud Ata Kitâbı'na göre boy beyleriyle hatunlar, ekseriya "şölen" adı verilen umumî ziyafetler verirlerdi. Yirmi dört boy beyinin bu ziyafette hazır bulunması şarttı. Fakat, bu ziyafetlere iştirâk eden yalnız beyler değildi. "İl"e mensup bütün fertler, umumî sofralarda yer içer, eğlenirdi. Bunların arasında çıplak olanlara elbise giydirilir, borcu olanlar varsa borçlar verilir, düşkün olanlara yardım edilirdi. Şölenler bazen Acem şairlerinin "hân-ı yağma" dedikleri "yağma ziyafeti" şeklinde olurdu. *Korkud Ata Kitâbı* meydana çıkıncaya kadar, "hân-ı yağma"nın ne demek olduğu bilinmiyordu. Bu kitap bize Oğuz ilinde beylerbeyi mevkiinde bulunan Salur Kazan'ın her sene bir yağma ziyafeti verdiğini, "İç Oğuz" ile "Dış Oğuz"un bütün boylarını bu ziyafete davet ettiğini söylüyor. Ziyafet şöyle nihâyet bulurdu: Yemekler yenip sofradan kalkılınca, Salur Kazan "Helâlinin elini alır, dışarı çıkardı." Ondan sonra, yağma ederlerdi. (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 164 / T.-B., s. 188).

Yabgu, göçebe bir hükümdardan ziyâde, bir aşiretler müttehidesi reisine benzerdi. Yirmi dört Oğuz beyi her gün, ya kendi otağında yahut beylerden birinin otağında şölen ve toy diye birleşince, yeme içme olurdu. Sonra da oturup danışık ederlerdi. Beyler neye karar verirse, han onu yapardı. Başka bir şey yapamazdı.

Bazı iller istiklâllerini kaybederek bir hakana tâbi olurlardı. O zaman hakan bu illerin yabgularını ve tudunlarını, yani dâhilî teşkîlâtını muhafaza etmekle beraber, bunların başlarına, kendi sülâlesine mensup bir murâkabeci komiser tâyin ederdi.

Göktürklerde bu murâkabeci komisere "şad" adı verilirdi. *Orhon Kitâbesi*'nde "Töleş, Tarduş budunlarının başına birer 'yabgu' ve 'şad' tâyin ettim." [deniyor]. "Şad" hem prens hem de bir nev'i komiser hükmünde idi. Bugünkü İngiltere'nin müstemlekelerindeki komiserlerine benzerdi. "Yabgu"nun nesepçe, hâkimi olduğu il'e mensup olduğunu yukarıda gördük.

Bir Türk beyi hakanlık tesîsine muvaffak oldu mu, oğullarını, kardeşlerini, amcazâdelerini, yeğenlerini, tâbi olan illerin başlarına "şane" (şahne) olarak geçirirdi. Bu sûretle bir an içinde, bir devlet teşkîlâtı vücûda gelirdi.

Şehirlerde oturan müverrihler, yalnız şehirlere hâkim olan hakanların ahvalini zapt etmişler, tudunlar gibi yabguların da ahvalini zaptetmemişlerdir.

19.- Hakanlık

Şimdiye kadar saydığımız Türk cemiyetleri, Türk ülkelerinin coğrafî bünyesine göre teşekkül etmişti. Eski Türkler, bozkırlarla çevrilmiş vahalarda otururlardı. Her vahada müteaddit ırmaklar bulunurdu. Her ırmağın boyunda bir boy ikamet ederdi. Bir vahadaki boyların mecmûu bir ili vücûda getirirdi. Vahalar arasındaki bozkırlara "çöl" derlerdi. Alelâde ahvalde, bir vahadan diğer vahaya gidilemezdi. Çünkü, gidebilmek için atların ve binicilerinin içecekleri suyu ve yiyecekleri gıdaları beraber alması iktizâ ediyordu.

Vahaların birbiriyle ihtilât edememesinden, her vahaya mahsus il vücûda geldiği gibi, her vahanın içindeki ırmaklardan da boylar tevellüt ediyordu.

Hakanlıklar, ekseriyetle bir ecnebî devletini me'kel ve istinatgâh ittihâz ederek teşekkül ederdi. Mahmud-ı Kâşgarî'nin zikrettiği bir darb-ı mesele göre "Tat Türksüz olmaz, baş börksüz olmaz" "Tat", mahkûm olan İran, Hint, Afgan, Rus, Cermen gibi kavimlerdir. Çinlilere "Tat" denilmemesi, Türk diniyle Çin dini arasında münasebet bulunmasından naşidir. Bununla beraber, Çin ülkesi de Türk hakanlıklarının bir me'keli idi.

Türk devleti ekseriya ecnebî devletlere ve milletlere istinâd etmekle beraber, bazen de Moğol ve Tunguz gibi göçebe aşiretlere istinâd ederdi. O zaman, bu aşiretlerin kendilerine "Tatar", illerine "ulus" ve boylarına da "oymak" adları verilirdi. Bazen de Türk hakanlığı, Türk yabguluğu gibi yalnız kendi iline istinâd ederdi. O zaman, demokratik olurdu. Çünkü o zaman kendi ilinin kurultayı vasıtasıyla murâkabe edilirdi. Kırgız Hakanlığı yalnız kendi iline istinâd eden bir devletti. Bu sebeple demokrattı.

Görülüyor ki bir Türk hakanlığı ya Tatlara yahut Tatarlara istinâd etmekle teşekkül ve devam edebilirdi. Tudunluklar ve yabguluklar ise, Tatsız ve Tatarsız yaşayabilirlerdi. Nasıl ki tudunlukların ve yabgulukların ekserisi bu hâlde idiler. Kendi başlarına yaşayabilir[ler]di.

Hakanlara, çöllerdeki Tatar ulusları tâbi olukları gibi, serhatlarda oturan medenî kavimler de hakanlığın himayesi ve idaresi altındaydı. "Çit" adı verilen serhat ülkelerde, şehirler, köyler teessüs etmişti. Umran, refah husûle gelmişti. Hakanlar, bu çitlerde, yaşayan çiftçi, sanatkâr, tüccar kavimleri muhtaç oldukları sulh hayatına nâil ederlerdi. Çiftçiye "tarançı" ve "ekinci", tüccara "sart" derlerdi. Mahkûm kavimlerden, devleti besleyecek kadar bir vergi alırlardı. Ma'mâfîh, hakanlık yine sülâlenin menşei olan "ak kemikler"den bir "il"e istinâd ederdi. "Kara kemikler" tabakası ak kemikler tabakasına tâbi olmakla, feodal bir cemiyet teşekkül ederdi.

Tudun ve yabgu aileleri ak kemik idiler. Hakan sülâlesi de ak kemik olan bir ilden doğmuştu. Ona istinâd ederdi.

Hakanlar "ak kemikler"i teşkîl eden kendi iline karşı meşrutî bir mevkide idiler. Mühim işler, şölenlerde müzakere olunup bir karara ıktıran etmeden hakan tarafından icrâ olunamazdı. Hakan da şölen azasından olduğundan, orada reyini söyleyip, mukni delillerle şölen heyetine kabul ettirebilirdi.

Eski Türklerde kadın tabu olmadığından ve bilakis erkeğin mütemmimi bulunduğundan, kadınsız hiçbir iş görülemezdi. Hükümdar emirnâmeleri yalnız "Hakan emrediyor ki" diye başlamışsa, mutâ olmazdı. Devletlerin elçileri de, yalnız hakanın huzûruna çıkamazlardı. Hakan sağda ve hatun solda oturmak üzere, ikisinin müşterek huzûruna çıkabilirlerdi.

Hakanla hatun gök ile yerin evlâtlarıdır. Güneş Ana ile Ay Ata ise, onların semâdaki mümessilleridir. Hakanın mümessili olan "Ay Ata" altıncı kat gökte olduğu hâlde, hatunun mümessili olan "Gün Ana" göğün yedinci katındadır. Bu hâl de kadının erkekten daha muhterem olduğunu gösterir.

Hakan, kendi ilinden bir kadınla evlenmek mecbûriyetindeydi. Emperyalizm devrinde, hakanlar, ilhanlar vesâir prensler ve beyler il hâricinden de evlenmeyi ihtiyar ettiler. Fakat, bu evlenmeyi Türk töresi kabul etmedi. Çünkü, töre mucibince yalnız bir zevceye müsaade vardı. O da ilden olan hatundu. Türk töresine nazaran kadın erkeğin mütemmimi olduğundan ve bir erkeğin yalnız bir mütemmimi olabileceğinden, bütün izdivâclar vahdet-i zevce esasına müstenitti..

Emperyalizm devrinde hükümdarlar ve beyler arasında törenin hâricinde olarak başka illerden, bilhassa mağlûp ve mahkûm budunlardan da kız alanlar oldu. İl hâricinden gelen bu kadınlara "hatun" denmez, "kuma" ve eğer Çin prenseslerinden ise, "konçuy" denilirdi. Fakat, bunların hiçbiri zevce tanınmazdı. Zevcelik yalnız hatuna aitti. Bu sebepledir ki kumaların çocukları öz annelerine "Anne!" diye hitap edemezlerdi. Annelerini "Teyze!" diye çağırırlardı. Kendilerine yabancı olan hatuna "Anne!" diye hitap ederlerdi.

Mahmud-ı Kâşgarî diyor ki zevcenin üç derecesi vardı: "Hatun", "konçuy", "kuma"

"Konçuy", "hatun"un bir derece dûnunda idi. "Kuma" da konçuydan aşağı bir derece idi. Bir hakan oğlu, hakan olabilmek için, anasının hatunlardan (yani kendi iline mensup prenseslerden) olması şarttır. Hem baba, hem ana cihetinden prens olmayanlar asil sayılmazdı. Anası hatun olmayan bir hakan oğlu hakan olamazdı. (Hâlâ İran Kaçarlarında bu töre câridir). Bugün Hive Türkmenlerinde, bir kız hem babası, hem anası Türkmen olmayan bir erkeğe varamaz.

Kumaların oğulları, mirasa da iştirâk edemezlerdi. Onlara yaşayabilmeleri için, doyacak kadar bir mal verilirdi.

Hakanların hakikî zevceleri, "melîke" sıfatını da hâizdi. "Melîke"nin Türkçedeki mukabili "türkân" kelimesidir. O hâlde, Hakaniye, Selçukî ve Harizmşah devletlerindeki "türkân hatunlar", ancak melîke olmak hasebiyle bu unvânları alıyorlardı. Bu kelime, onların şahsî isimleri değildi.

20.- Hakanlık Teşkîlâtı

Hakanlığın tabiî kumandanlarıyla emirleri "akkemik"lerdendi. Soyda büyük olan "tigin", hakanın veliahdı idi. Hakanın veliahdı, ekseriya hakanın küçük biraderiydi yahut oğlu bazen de biraderzâdesi, hattâ amcazâdesiydi.

Hükümdarlığa vâris olmak için, sülâleler arasında, iki ayrı kaide vardır: Osmanlı hânedanında "soyda büyük" hükümdar olurdu. Şimdi Avrupa devletleriyle Mısır'da ise "evde büyük" hükümete vâris olur. Eski Türklerde de "soyda büyük" hükümdar olurdu.

Veliaht, hakandan sonra, en büyük âmirdi: Orduya kumanda eder, işleri idare ederdi. Hakan "sağ kol"a kumanda ettiği zaman, veliaht "sol kol"a kumanda ederdi. Veliahda sadece "tigin" yahut "kül tigin" denilirdi.

Hakandan sonra, şerîke-i devlet olan "türkân hatun" yine "melîkelik"te devam ederdi. Binâenaleyh, yeni hakan eski hakanın oğlu değilse, yani "melîke" yeni hakanın öz annesi değilse, bununla izdivâc etmek mecbûriyetindeydi. Bazen bu evlenme ismî bir izdivâctan ibaret kalırdı. *Orhon Kitâbesi*'nde "melîke"nin "er ad"ı, "ismen zevci" manâsınadır.

Hakana tâbi olan muhtar Türk illerinin başında, yine eski yabguları kalırdı. Hakan, aynı sülâleden tâyin etmek şartıyla yabguları değiştirebilirdi. Yabgulara nezaret etmek üzere, her il'e hakanlık sülâlesinden bir "şad" yahut "şane" tâyin edilirdi. "Şane" kelimesi Araplaştırılarak "şahne" hâline konulmuştur. "Bozkurt"un Moğolca unvânı olan "Börte Şane" [=Börte Çine] tabirindeki "şane" lafzı Moğolcoda "kurt" manâsınadır.

Selçukîler, tâbiyetleri altına aldıkları hükümdarların murâkabesi için, başlarına birer "şahne" dikerlerdi. Göktürkler ise birer "Şad" dikerlerdi. Bu hâl, bize "şane" evlâdının Göktürkler değil, Oğuzlar olduğunu, Bozkurt'un da Oğuzların üçüncü müceddidi bulunduğunu haber verir. Göktürklere "Şad" sülâlesi demek iktizâ eder. Belki "Şato Türkleri" de bunlardandır.

Çinliler, Göktürklerin dedesine "asena" (="kurt") derlerdi. Kurt sülâlesinden gelmek an'anesi, Oğuzlarla Göktürkler arasında müşterektir. Oğuzların "Şane" sülâlesi olduğuna başka bir delil de, İmam Mes'ûdî'nin bir ibaresidir. Mes'ûdî diyor ki: "Karluk hakanının ve hattâ 'Şane' sülâlesinin fevkinde olmak üzere Hakanü'l-Havâkîn sülâlesi vardır" (*Mürûcü'z-Zeheb*). İşte bu hakanlar hakanı sülâlesidir ki, Göktürk İlhanlığını tesîs ettiler.

Göktürklerde de yabguları kontrol eden vâli-i umûmîlere "şad" deniliyor. Vâli-i umûmîlerin "şad" yahut "şane" olması bize hükümdarların hangi sülâleden geldiğini bildirir. Meselâ Selçukîler, vâli-i umûmîlerine "şahne=şane" unvânını verirlerdi. Bu unvân, Selçukîlerin Şan evlâdından olduğunu gösterir. Göktürkler ise murakıplarına "şad" derlerdi. Bu sûretle Göktürk hânedanının da ayrı bir sülâleden geldikleri anlaşılır.

Göktürklerde "şad"lardan sonra "padlar" yahut "pıd boy" beyleri gelirdi. Sağ kolu teşkîl ettikleri için, bunların da "altın kemikler"den olduğu anlaşılıyor.

Büyük Dîvânda, şadlarla padlar sağ kolu teşkîl ederlerdi. Bunlardan başka, ak kemiklerden "kül irkin", "tarkat" (tarhanlar), "yabgu", "tudun", "iç buyruk", "dış buyruk", "tamgacı", "yuğruş", "subaşı", "atasagun" [gelirdi]. *Orhon Kitâbesi*'nde Dîvân şu sûretle tavsîf ediliyor: Sağda "şad" ve "pıd" beyleri, solda "tarkatlar" (tarhanlar) ve "buyruk" beyleri.

"Kül irkin", ak kemiklerden olan ve onları temsil eden bir vezirdi. Ebulgazi, Uygurlarda (Dokuz Oğuz; Oğuzlarda) ilbeylerinden[118] sonra "kül irkin" geldiğini söylüyor.

Buyruklar iki kısımdı: Birincisi "iç buyruklar" ki, eski Osmanlı teşkîlâtındaki "iç ağalar"a muâdildir. İkincisi "dış buyruklar"dır ki eski teşkîlâtımızdaki "dış ağalar"a mütenâzır. "Tamgacı", "nişancı" mevkiinde idi. "Kamlar" ve "ozanlar", "şamanlar"a benzerdi. "Su başı" ve "çeri başı", "asker başı" demekti. "Atasagun", "hekimbaşı" mevkiinde idi.

Bunlardan başka "kara kemikler"den, hattâ Tatlardan da beylik mevkiine çıkanlar bulunabilirdi. Meselâ Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre "yuğruş", Farsîlerden olan kara vezirdi. Buna yaz günlerinde gölgelenmek için "siyah bark" (kubbe şeklinde çadır) verilirdi. Kubbe vezirlerinin Türk teşkîlâtında gayet eski olduğunu bu sûretle görüyoruz.

Bundan başka vezirlerin de üç çeşit olduğunu görüyoruz:

1) İlhanların veliahdı olan altın kemikleri temsil eden bir vezirdi. Osmanlıların ilk devrinde şehzâdelerin vezirliği gibi.

2) Kül irkin, ak kemikleri temsil ederdi.

3) Yuğruş, kara kemikleri temsil ederdi.

21.- *Hazar (Huzar) Hakanlığı'nın Devletçe Husûsîyetleri*

Hazar hakanı, teb'asının ekserisiyle beraber Museviliği kabul etmişti. Mes'ûdî'nin yazdığına göre "Ars (=Aras)" ili, iki kabile hâlinde Buhara'dan gelerek, Hazarlarla bir mukavele yapmış. Bu mukavele mucibince, Hazar Devleti:

1) Müslümanlarla harp edecek olursa, Araslılar bu harbe iştirâk etmeyeceklerdi.

2) Araslıların iki kadısı olacak, hükümlerini fıkha istinâd ettirecekti. (Yedi tane kadıdan, ikisi Müslümanların, ikisi Hıristiyanların, ikisi Musevîlerin, biri de Putperestlerin olacaktı.)

3) Aras[lı]ların mescitleri, melce hakkına mâlik olacak, oraya iltica eden Müslümanlar taarruzdan masun kalacaklardı.

4) Vezir "kül irkin" Aras[lı]lardan olacaktı.

Bu mukavele, dâhilî kapitülasyonların, din ihtilâfının neticesi olduğunu gösterir.

Hazar Hakanlığı'nın başka husûsîyetleri de vardı. Hakandan başka, ikinci bir hükümdar da vardı ki elkabı "bey", unvânı "yilik" (="ilik") dir. Hazar hakanı, sarayından hiç dışarı çıkamazdı. "Tabu" olduğu için, kimse kendine dokunamazdı. Güneşe karşı yüzünü açamaz ve toprağa basamazdı. Bu sebeple, ilbeyinden başka hiçbir fertle temas edemezdi. Bu gizlilikten dolayı millî saadetlerin de, millî felâketlerin de sebebi sayılıyordu. Bu memnuiyetler, onun "mukaddes" (= "kutlu") yani "manâlı" olduğunu gösterir.

"Tabu" olabilmek için "manâlı" olmak lâzımdı. Hazar hakanı, milletin "kut"unu kendi hesabına gasp ettiğinden, kendisi de kutlu oldu. Kutlu olunca, eski Peru, Meksika, Japonya hükümdarları gibi, artık insanlara görünmemesi, güneşe ve toprağa temas etmemesi, insanlarla temas etmemesi iktizâ etti. Kutlu olan hükümdarlar, ne gibi evsaf arz ederse, kendi de aynı vasıfları arz etti. Büyük memurlarla temas ederken yüzüne nikap takardı. Eski Peru, Meksika, Japonya hükümdarlarıyla mukayese edilince, Hazar Devleti'nde gördüğümüz husûsîyetlerin maşerî bir ruhiyetin ve tekâmülî bir merhalenin neticeleri olduğunu anlarız.

Hazarların kabul ettiği dinî imtiyazlar, eski Türklerin mutaassıp olmadığına, dinlerin vicdanî bir iş addedilerek serbest bırakıldığına delâlet eder. Dinî müsâ'afekârlığı Çingizhanîler devrinde de görürüz. Bu sonkiler zamanında, resmî dinlerin [reislerine] tarhanlık rütbesi verilmişti. Her biri, resmen kabul edilen büyük dinlerden birinin en büyük ruhânî reisine, "tarhanlık" verilmişti.

Hazarlarda yangın, zelzele, kuraklık, don, seylap, salgın hastalık, kıtlık, harpte mağlûbiyet gibi büyük felâketlerden biri hâdis olduğu zaman, bu felâket hakanın uğursuzluğuna atfolunurdu. Nasıl ki, iyi şeyler de hep onun uğurluluğunun neticeleri sayılırdı. Derhâl halk meydanlara toplanmaya başlardı. O zamana kadar, memleketin idaresine asla karışmamış olan hakan aleyhinde, "ilbeyi"ne yahut tabir-i aharla "bey"e müracaat edilirdi. Millî felâkete derhâl nihâyet verilmesini, eğer bu yapılamazsa, felâketin sebebi olan hakanın öldürülmesini ilbeyinden şiddetle isterlerdi.

"İlbeyi" hakanın bu felâketten dolayı masum olduğunu bilirdi. Binâenaleyh, bazen, âkılane tedbirlerle onu kurtarmaya ilbeyi çalışır ve muvaffak olurdu. Bazen de kurtarmak imkânını görmeyen[119] hakanı, sükûnun teessüsü için feda ederdi. Ahâlî, coşkun bir deniz gibi dalgalanırken, kutlu hakanın idam edildiğini görünce, sükûn hâline gelir ve dağılırdı. Belki de idamından sonra, ondan af ve mağfiret niyaz ederdi.

22.- *İlhanlık*

"İlhan", "hakanlar hakanı" demektir. Yukarıda beyân olunduğu veçhile, hakanın hâiz olduğu salâhiyetleri, ilhan daha fazlasıyla hâizdir. Binâenaleyh onları burada tekrar etmeyeceğiz. İlhanlığın teşekkülündeki sebebi de Turan kıt'asının, [yani] Büyük Türkistan ülkesinin mevcudiyetinde bulabiliriz. Türklerin Mançurya'dan Macaristan'a kadar, yaşadıkları geniş Turan kıt'ası, umumî bir zapturapta muhtaçtı. Zira buradan Çin-Bizans ticaret yolu geçtiği gibi, bu kıt'ada yaşayan kavimlerin ekserisi, Türk ırkına mensuptu. Bu ülkeleri birbirinden ayıran dağlar, ırmaklar, denizler de yoktu. Bu şerâit dâhilinde dininin esası, sulhçuluk olan bir ırk, elbette sulh ve devlet dâiresini muhtelif il enmûzeçleriyle yabguluk ve hakanlık sahalarından ibaret bırakamazdı. Bu sulhçuluğu, bütün Türkleri ihtiva eden büyük bir Türk devleti vücûda getirmeye kadar ilerletmek mecbûriyetinde idi. Tarihin karanlık devirlerinde İskitlerin, Massageteslerin, Sakaların, Yüeçilerin, Uysunların, Kumukların, Kumanların, Kimmerlerin (Kirakların), Avarların, Suvarların, Cücenlerin kimler olduklarını bilmiyoruz. Fakat, tarihin aydınlık devrinde, bir taraftan Tsin Türkleri Çin kıt'asının bütün aşiretlerini, kavimlerini, krallıklarını da toplayarak, hepsinden, büyük bir Çin imparatorluğu vücûda getirirken diğer taraftan da Hiungnular, bütün hakanlıkları, bütün urukları, bütün illeri, bütün boyları birleştirerek, hepsinden, bir Türk ilhanlığı vücûda getirdiler.

Tsin Türkleri yalnız kendi menfaatlerini düşünerek, Çin ülkesi ile o zamanki Türk ülkesi arasında, bir set vücûda getirdiler. Bundan başka, Türklerin en millî devleti olan Hiung-nu hükümetini eski vatanı olan "Ordos" (= "Ordu") ülkesinden çıkarıp koğdular. Kablelmîlâd 209 senesinde Hiung-nulara hükümdar olan Mete, milletini yeniden eski vatanları olan Ordos ülkesine götürdü.

Mete, iki kere Çin imparatorluğu kendisine teveccüh etmişken kabul etmedi. Fakat Mete, bu feragatine mukabil, Türk ırkından olan ne kadar boylar, iller, hakanlıklar varsa, birleştirerek bir ilhanlık vücûda getirdi.

Mete'nin mefkûresi bütün Türkleri birleştirmekti.

Mete'nin bu mefkûresi anlaşıldıktan sonra, kumandanları, vâli-i umumîleri, işi icrâya koyuldular. Fakat, elli sene sonra, ilhanlık, bunla-

rın elinden çıkarak, Tatar uruğuna mensup Avarlara geçti. Avarlardan Göktürklere, onlardan Oğuzlara, onlardan da Çinlilerin "Hakas" (= "Ak Kaz") dedikleri Kırgızlara geçti. Daha sonra Çingizîlere, ondan sonra da Timurleng'e geçti.

İlhanlık vücûda getiren "kutlu il"e "Gök" unvânı verilirdi: "Göktürkler", "Gök Moğollar" gibi. Bunlar en büyük ma'bûdlarına da "Gök Tanrı" derlerdi. "Gök" tabiri "altın" tabirine müsâvî idi.

Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre Kâşgar Hakanlığı'nın sancağı "erguvanî" idi. Göktürk ve Moğol ilhanlıklarının sancağı ise, kızıl değil, gök renginde idi. "Gök Bayrak" ilhanlığın en meşhur alâmetlerindendir. Léon Cahun bu unvân altında, Çingiz zamanındaki Türklere dâir bir roman yazmıştır[120].

İlhanın maiyetindeki hakanlar, harbin gayri ahvalde, potlaç vasıtasıyla, İlhan tâbiiyeti altına girerlerdi. İlhan, potlaç vasıtasıyla hakanları, hakanlar da potlaç vasıtasıyla yabguları, yabgular da "potlaç" vasıtasıyla tudunları hükümlerine ram etmişlerdi.

Hakanlarla ilhanlar, her mühim hâdise esnasında, ad değişirlerdi.

1) Gençler on beş yaşına girip de kahramanlıklar gösterince millî bir ad alırlardı.

2) Bir tudun, yabgu, hakan yahut ilhan mağlûp olunca, yeni bir ad alırdı, yahut eski unvânından evvel bir "kara" yahut "kür" lafzı getirirdi. Bir tudun, yabgu, hakan yahut ilhan muzaffer olunca yeni bir ad alırdı. Bir yabgu, hakanlık mertebesine çıkınca, bir hakan ilhanlık mertebesine geçince yine bir yeni unvân alırdılar. Bir hakan öldüğü zaman yine bir ad alırdı.

Hiung-nuların ilhanı Çin imparatoruna, şu sûretle nâme yazardı: "Gök ile Yer'in doğurduğu, Güneş ile Ay'ın tahta çıkardığı Hiung-nuların büyük tanjusu, Çin imparatoruna rica eder ki..." (Deguignes)

İlhanın vefatında yapılan büyük "yuğ"a bütün hakanlar ya bizzat yahut murahhaslar göndererek iştirâk ederlerdi. Müteveffa nâmına bir "bark" (= mabet) yapılırdı. Bir de "mengütaş" dikilir, üzerine ölünün kahramanlıkları yazılırdı. Dost hakandan birisi "yuğ"a riyâset etmek üzere "balbal" intihâb edilirdi. Her hakanlıktan gelen "sıgıtçılar (=ağlayıcılar)" ile "yuğcular" (= "taziyeciler") "nevhal" ederlerdi. *"Orhon Kitâbesi"*nde Çin devletinden, Kırgızlardan, Türkeşlerden ilh. murahhaslar geldiğini görüyoruz. Türkeş murahhaslarının unvânları "Oğuz tamgacı" ile "Makaraç tamgacı"dır[121]. Kırgız hakanı da bir "yuğ"da "balbal" olmuştur.

Hakanın, hatunun saray çadırlarına "ordu" nâmı verilirdi. Ordudaki "asker" manâsı saray çadırlarını muhafaza eden muhafızlardan çıkmıştır. Her saray çadırını muhafaza eden bir hâssa ordusu vardı. Saray otağıyla beraber buna "ordu" derlerdi.

Tarhan sülâlesindeki ilhanlık otağı altındandı. İlhanın otağı bazen, altın hanlarda veya tarhan sülâlesinde olduğu gibi, "ak ordu" "altın ordu" adını alırdı. İlhanın ve hakanın payitahtına "ordu kent" adı verilirdi.

Câmiü't-Tevârîh'e göre, ilhanlık hangi urukta ise, bütün iller kendilerini o uruktan addederlerdi. Meselâ, bir zaman Turan hâkimiyeti Tatarlarda idi. O zaman, bütün Türk illeri kendilerini Tatarlığa nispet ederlerdi. Tatarlar arasında hâkimiyet bilhassa Avarlarda olduğundan, Avrupa'ya geçen "Ak Hunlar" kendilerinin Avar olduklarını iddia ettiler ve hükümdarlarına "Varhuni" adını verdiler. Bu tabirin tahlîli gösterir ki "Avar Hanı" manâsınadır.

Göktürklerin ilhanlığı zamanında, bütün Turan sekenesi, Türklük iddiasına kalkıştılar. Çingizhanîler devrinde ise, bütün Turanlılar "Moğoluz" dediler.

İlhanlığın bütün Türklere geçmesi, Türklüğün bütün Turan illerinin umumî unvânı olmasına sebep oldu. O zaman garbdaki iller "Türke benzeyen" manâsına "Türkeş" ve "Türkman" adlarını aldılar. İlhanlık Oğuzlara geçtikten sonra Çingiz Han, kendisini Oğuzlara ve Kayılara raptetti. Daha sonra, ilhanlık Moğollara intikal edince, Türklere de "Moğol" denmeye başlandı.

Meselâ Hindistan'daki "Büyük Moğollar" hâlis Türkmendiler. Moğollukla hiçbir alâkaları yoktu. Bununla beraber, tarihte "Büyük Moğollar" unvânını aldılar. O hâlde, illerin mensup oldukları kavimleri ve urukları tâyinde son derece ihtiyat etmelidir. Zâhirî isimlere, siyâsî unvânlara bakmamalıdır.

İlhanlık da menşei olan "il"e ve hakanlığa istinâd eder. O da hakanlık ve yabguluk gibi, demokratik ve cumhurî illerden doğmuştur. Bu cemiyetlerin reisleri, ferdî hâkimiyete mâlik olmakla beraber, kurultayın murâkabesine tâbiydiler. İmparatorluk gibi, müstebidane değildiler. Türk hükümeti demokratik mâhiyetini henüz kaybetmemişti.

23.- *İlhanlık Teşkîlâtı*

İlhan sülâlesine "altın kemik" denilirdi. Mühim işler, kurultayda müzakere olunup bir karara iktirân etmeden, ilhan tarafından icrâ olunamazdı. İlhan da kurultayın âzâsı olduğundan, orada reyini söyleyip, muknî delillerle kurultay heyetine kabul ettirebilirdi. Kurultayın ilk müessisi, ilk Türk ilhanlığının ve ilhanlık ordu ve devlet teşkîlâtının müessisi olan "Mete"dir[121a]. Mete'nin kurduğu ordu ve devlet teşkîlâtına tâbi olan da, "Kun" ilidir. "Hiung-nu" ve "Hun" isimleri "Kun" kelimesinin Çinliler ve Avrupalılar tarafından tahrif edilmesinden doğmuştur.

Kurultayın ilk müessisi "Mete" olmak ihtimali var. Çünkü, Türk

ilhanlığının ilk müessisi "Mete"dir. Kurultay, ilhanlığın bir lâzım-ı gayr-i müfârıkı olduğundan, kurultayın da müessisi "Mete" olabilir. "Kun" ilhanları kendilerine "Tanrı Kutu Kin Yüz" derlerdi. Deguignes'ye göre "kin yüz", "geniş yüzlü" demekmiş. "Tanrı Kutu"nun manâsı ise malûm: "Tanrının kuvve-i kudsiyesi" demektir. Dokuz Oğuzlar da "idikut" derlerdi. "İdi", "Tanrı" manâsınadır. O hâlde, bunun manâsı da, "Tanrının kuvve-i kudsiyesi" olmak lâzım gelir.

Kunlar, "Tanrı Kutu Kin Yüz" terkibini tahrif ederek, bundan "tanju" kelimesini çıkarmışlardı. "Tanju" o zaman "ilhan" manâsına idi. Kunların büyük tanjusu Çin fağfuruna mektup yazarken "Gökle Yer'in doğurduğu, Güneşle Ay'ın tahta çıkardığı büyük Türk tanjusu, Çin imparatoruna rica eder ki..." cümlesiyle mektuba başlanırdı. Eski Türklerde kadın "tabu" olmadığından, kadınsız hiçbir iş tamam olmazdı. İlhanlık emirnâmeleri yalnız "İlhan yazıyor ki..." diye başlarsa, mutâ olmazdı. Mutâ olmak için "İlhan ve hatun yazıyor ki..." diye başlamak iktizâ ederdi. Komşu devletlerin elçileri de, yalnız ilhanın huzûruna çıkamazdı. İlhan sağda, hatun solda olmak üzere, elçiler ikisinin müşterek huzûruna çıkardı. İlhan, kendi ilinden bir prensesle evlenmek mecbûriyetindeydi.

İlhan, hakan ve yabgu, komşu devletlerle siyâsî ve ticarî muâhedeler ve ittifaklar akdederlerdi. Komşu milletlere tüccar kafileleri, kervanlar (arkışlar) gönderirlerdi. İlhan, Çinle Bizans arasındaki ipek ticaretinin muhafızıydı. Çinlilere göre, ipek ticareti iki yoldan yapılırdı:

1) Pe-lu = Şimal yolu
2) Nan-lu = Cenûb yolu.

"Pe-lu" yolu Beş Balık'taki Tarım ırmağı vadisine, "Nan-lu" yolu da Altı Şehir'deki İli ırmağı vadisine uğrardı.

Türk illeri derece derece yükselebileceği gibi, eski Türklerde her "tudun", "yabgu" olabilirdi. Her yabgu, hakanlığa geçebilirdi, her hakan da ilhanlığa nâmzetti. Talihleri varsa dereceleri aşarak bu makamlara ulaşabilirlerdi.

24.- En Eski Türk Devleti

Türk tarihi nereden başlamalı? Bu sual bize, bugün, halli lâzım gelen bir meseleyi gösteriyor. Bazı muharrirlerimiz Türk tarihini Sümerlerden, Elamlardan, Vaniklerden, İskitlerden, Medyalılardan, Sakalardan, Hiksoslardan ve onların Anadolu'da bıraktıkları Kumanlardan Amida'da (Diyarbekir'de) sur içinde yaşayan Kumuklardan, Kimek[l]erden] (Kimmerler'den) başlatmak istiyor. Fakat, henüz lisan ve kavmiyetleri meçhul

olan bu eski kavimleri, Türk tarihine mebde' tanımak doğru değildir. Bundan başka, bilfarz, bunların Türklerle akrabalıkları sâbit olsa bile, bunlar vasıtasıyla Türk tarihini aydınlatamayız. Çünkü, henüz bu kavimlerin ne devlet teşkîlâtlarına ne de medeniyetlerine, harslarına dâir müspet bir malûmât yoktur. Bundan dolayı, biz Türk tarihini mevsûk olduklarına hiç şüphe bulunmayan en doğru menbalardan aramak taraftarıyız.

Türk kavimlerinin asıllarını ararken, meçhulden başlayarak malûma doğru gelmeyi değil, malûmdan başlayarak meçhule doğru gitmeyi daha muvâfık görüyoruz.

Bu usulü takib edince, ibtidâ önümüzde Çinlilerin "Tukyu" adını verdikleri Orhon Türkleri çıkar. Bu devletin Türk olduğu, taş üzerinde kazılmış olarak bugüne kadar kalmış olan *Orhon Kitâbeleri* ile sâbittir. Buna hiç kimse şüphe edemez. Bu kitâbelerde yazılı olan vakalar, Çin harfleriyle, abidenin diğer yüzünde yazılı olduğu gibi, tafsilâtıyla bütün Çin tarihlerinde de mevcuttur.

Tukyuların asıllarının nereye çıktığını, devletlerinin ne sûretle zuhur ettiğini de bize Çin tarihleri haber veriyorlar. Bu tarihlere göre, Tukyular, kendilerinden dört asır mukaddem, aynı ülkelerde hüküm sürmüş olan "Hiung-nu" adlı bir kavmin devamından ibarettir. "Hiung-nu" devleti, Çinlilerle şarkta oturan "Avar" ve "Suvar" Tatarlarının müşterek hücumlarıyla ortadan kalktıktan sonra, bu kavmin bir kısmı garba doğru gitmiş, bir kısmı Çin imparatorluğunun, diğer bir kısmı da Avar Tatarlarının tesîs ettiği "Cücen" [Juan-Juan] devletinin hükmü altında kalmışlardır. Garba gidenlere Avrupalılar "Hun" adını vermişlerdir ki "Hiung-nu" isminin Avrupalılaşmış şekli olduğu anlaşılıyor.

O hâlde, meydana çıkacak yeni menbalar, bize daha eski bir Türk ilhanlığı yahut hiç olmazsa hakanlığı gösterinceye kadar, Türk tarihini, Çinlilerin "Hiung-nu" adını verdikleri devletin teşekkülünden itibaren başlatmaya mecbûruz.

Milâttan 220 sene evvelinden itibaren bu devletin bütün tarihi Çin tarihleri vasıtasıyla biliniyor. Bu devletin inkırâzından sonra, ahâlîsinin ne gibi hâllere dûçâr olduğu, sonraları bunlardan ne gibi yeni devletler çıktığı da, Çin tarihlerinde yazılıdır.

Ma'mâfîh, İslâm devrindeki Türkler, bu eski Türk kavminin gerek ismini, gerek bazı mühim vakalarıyla kahramanlıklarını unutmadılar. İslâm Türkleri ve Arap, Acem tarihleri bu ismi "Kun" tabiriyle muhafaza ettiler. *El-Kanûnü'l-Mes'ûdî* adlı Arapça kitap, Türk şubelerinin meskenlerinden bahsederken, şöyle diyor:

"Fekad yebtedi min mesâkini Türki'l-maşrıki min Kay ve Kun, ve Hırhîz ve Kimak ve't-Toğuzguz ve arzi't-Türkmâniyye ve Farab ve biladi'l-Hazar ve şimâli bahrihim ve Allan ve's-Serir beyne haz'l-bahri ve bahri Trabzende... ilh."

İşte bu ibare bize en şarkta "Kaylar"ın, onun garbında "Kunlar"ın, daha garbda da Kırgız, Kimek, Dokuz Oğuz, Türkman ve Farab arazileri ve Hazar beldeleri mevcut olduğunu gösteriyor.

"Kunlar" hakkında bize malûmât veren diğer bir kitap da *Câmiü'l-Hikâyât ve Lâmiü'r-Rivâyât*'tır. Bunda da şöyle yazılıdır:

"Ve ez işân mer'a end ki işânrâ Kun mî hanend adarmin Kıt'a bîrûn âmedend merâkiz-i hodrâ beguzâştend besebeb-i anki tengi-i çerâhor..." Burada da, Kunların mer'a darlığından dolayı Çin cihetlerinde olan eski yurtlarından çıkarak garba doğru geldikleri bildiriliyor.

"Kun" kelimesi, Türk ve Türkçe olduklarında şüphe bulunmayan "Ergenekon" ve "Orkun-Orhon" gibi tabirlerin içine lisanî bir unsur olarak girmiştir. O hâlde Hiung-nu ve Hun tabirlerinin aslı Türkçe "Kun" kelimesi olduğuna, binâenaleyh, bu eski Türk kavminin Türklerin kendilerince "Kun" adıyla adlandığına hükmedebiliriz.

"Kun" kelimesinin manâsına gelince, Mahmud-ı Kâşgarî lugātına göre bu kelime, Argu Türkçesinde "koyun" manâsınadır. Mahmud-ı Kâşgarî'nin "İspicab"[122] ile "Balasagun" arasında oturduklarını haber verdiği bu Argu Türkleri ihtimal ki, "Orgun (= Orhun)" Türkleridir. Bunlar, tabiî, kendi adlarını en doğru bir şekilde muhafaza etmişlerdir. Sonradan, Oğuzlar bu kelimeyi "koyun", şark Türkleri de "koy" şeklinde muhafaza etmişlerdir. "Kun" kelimesinin manâsı bu sûretle taayyün edince, Eftalitler'e verilen "Ak Hunlar" tabirinin de "Ak Koyunlular" olduğu meydana çıktı.

Çinlilerin "Hiung-nu", Avrupalıların "Hun" adını verdikleri kavmin Türklerce "Koyunlular" diye adlandığı anlaşıldı. Bu ad, yakın zamanlara kadar, "Ak Koyunlular" ve "Kara Koyunlular" nâmıyla iki "il"in ve "devlet"in unvânlarında kaldı. Bugün bile, vaktiyle bu unvânları almış olan birçok kaza, nâhiye, aşiret ve köy isimleri vardır.

Hiung-nular bir ilhanlık teşkîl ettikleri için, Türklerden hiç olmazsa büyük bir kısmını câmi olan bir devletti. Bilhassa Göktürklerden (Tukyular) maada, Dokuz Oğuzların, Kırgızların, Karluk, Çigil, Yağma, Kimek, Tuhsın, Sarığ, Peçenek, Hazar, Kuman ve Oğuzların bu devlet dâhilinde bulunduklarına hükmedilebilir. Oğuzlar, millî menkıbelerinde "Oğuz Han" adlı bir kahramanın icraatını terennüm ederler ki *Kitâb-ı Dede Korkud*'daki "Boğaç" adlı kahramanın da aynı şahsiyet olduğu, babasıyla olan mücadelesinden anlaşılıyor.

Deguignes, bu menkıbevî kahramanın, Kun ilhanlığının müessisi sayılan, kahraman "Mete" olduğunu iddia ediyor ki aşağıdaki mukayeseler, ikisinin aynı şahsiyet olduğunu gösterir.

1) Mete, babası Teoman'la muhârebe ederek onu öldürdü. Menkıbeye göre, Oğuz Han da aynı işi yaptı.

2) Mete, yirmi dört tümenden mürekkep bir ordu teşkîl etti. Bu orduyu altı büyük amirin kumandası altına verdi. Bunların da fevkinde sağ ve sol beylerbeyliği olmak üzere iki kumandanlık ihdas etti. Menkıbeye göre Oğuz Han da aynı teşkîlâtı vücûda getirdi.

3) Mete, ıslık çalan bir ok icat etmişti. Bu ok karşıdaki hedefe kolayca isabet eder ve onu parçalardı. Mete, yirmi dört tümenlik süvari ordusunu bu okla teslih etmişti. Sanki, bu ordu, Mete İlhanlığı'nın okçu teşkîlâtı idi.

Oğuz Han da gerek kendi adını, gerek Oğuz ilinin unvânını Oğuz Han'dan almıştı. "Oğuz" kelimesinin aslı "Oğuz=ok+öz"dür. "Oğuz", "ok eri", "ok aşireti" manâlarındadır. Bu "ok" kelimesi, "il"in sağ ve sol kollarının adlarında, bâriz bir sûrette mevcuttur. Kollarının adları "Boz Ok" ve "Üç Ok" olan bir "il"in adı da mutlaka "Ok" olmak lâzım gelir. Fakat, Oğuzlarda, bu kelime "öz" lafzıyla birleşerek tanınmaz bir hâle gelmiştir.

Oğuz Han'ın yaptığı gibi, Mete'nin yaptığı ordu da, okçulardan mürekkep olduğuna göre, bu iki teşkîlâtın gerek totemi ve gerek adı "ok" olmuştur.

4) Mete ile Oğuz Han'ın aleyhinde bulunan veba ba ile oğlu muhârebeye sevk eden üvey anneleridir.

Bu en eski Türk devletinin tetkiki bize Türk menkıbelerinin de menşeini gösterecektir. Bu devlet, Çin, Türk, Avrupa rivayetlerini de aydınlatmaya sâlihtir. Binâenaleyh Türk tarihine başlangıç olmak üzere bu devletin teşekkülüyle ilk teşkîlâtının en sûretle vücûda geldiğini Deguignes'yi, esas ittihâz ederek, aşağıda göstereceğiz.

25.- *Kunlar*

"Şensi", "Şansi" ve "Peçeli" eyâletlerinin şimâl hudutlarının üstünde, sonraları "Hun" ve "Türk" nâmlarıyla tarih meydanına çıkan büyük bir kavim sâkindi: Bu kavim, Çin devletiyle beraber başlamış gibiydi. Çin müverrihleri, milâttan iki bin yıl evvele doğru hüküm sürmüş olan imparator "Yao" zamanından beri bu kavmin mevcut olduğunu ve "Shan Jung" yani "Dağ Barbarları" tesmiye edildiğini haber vermektedir. Çin'in birinci imparatorluk sülâlesi olan "Hsia"lar zamanında bunlara "Hsünyü" adı veriliyordu. "Şang" sülâlesinin imparatorları, bu ülkeyi "Kuei-Fang" yani "Cinler Memleketi" nâmıyla tanıyorlardı. "Chau" sülâlesi devrinde "Hiung-nu" yani "Bedbaht esirler" adını aldılar.

Kendilerinden başka kavimlere hakaretli bir nazarla bakan Çinliler, Çin'in şimâlindeki ülkenin umumuna, "Barbarlar Ülkesi" derlerdi, burada sâkin olan kavimleri, "Şark Barbarları", "Garb Barbarları" nâmıyla iki

kısma ayırırlardı. Birinciler evvelce "Peçeli" eyâletinin şimâlinde otururlar, şark cihetinden de Şark Denizi'ne kadar uzanırlardı.

İkincileri Şensi, Şansi ve hattâ Peçeli eyâletlerinin şimâlinde bulunan ovalarla derelerde otururlardı. Bunlar, muhtelif reislerin idaresi altında, hesapsız sürülerini otlatmakla meşguldüler. Arabalar üzerine konulmuş olan çadırlar altında yaşarlardı. Bu yürür evlerle ırmak kıyılarında, ovalarda kolayca konup göçerler, sürülerine nerede bol çayırlar bulunursa, oralarda gezerlerdi.

Eski Kunlar, mevâşilerinin etiyle yaşarlardı. Bunların derilerinden elbiseler, tuğlar ve bayraklar yaparlardı. Arazi taksiminde, hisselerine düşen tarlaları ekerlerdi. Henüz yazıları yoktu. Fakat gayet emniyetli adamlar oldukları için, senede, kâtibe muhtaç değildiler. Çünkü verdikleri sözü behemehâl tutarlardı. Adam öldüren yahut büyük bir hırsızlıkta bulunan idam edilirdi. Çocuklarının terbiyesinde, husûsî bir usulleri vardı. Onları milletin umumî menfaati nokta-i nazarından yetiştirirlerdi. Çocuklara avcılık ve muhârebe talimleri yaptırırlar, bunlardan istikbal için silâhşor süvariler yetiştirmeye çalışırlardı. Çocuklar, çok küçükken at yerine koyunlara binerler, kuşlar ve fareler üzerine küçücük oklarıyla nişan atarlardı. Daha büyük olunca, tavşan ve tilki avına giderler, bu sûretle, obalarına yiyecekler, giyecekler ve üzerine oturacak pöstekiler getirmeye muvaffak olurlardı.

Daha kuvvetli ve ağır silâhları kullanacak yaşa geldikleri zamanda da, harbe iştirâk ederlerdi. Binâenaleyh çocuklar bir kahramanlık yapmadan, yahut bunu yapacak derecede kuvvet ve maharet sahibi olmadan "erkek" tanılmazdı. O zaman Türkleri meşgul edecek iş muhârebeden ibaretti.

Milletin takdîrini kazanabilmek için, yalnız bu yol vardı. Harpte iş gören gençler olduğu için, en büyük hürmetlere onlar layık görülürdü; artık askerlikte işe yaramayan ihtiyarlara o kadar ehemmiyet verilmezdi.

Kunlar, sulh zamanlarında komşularının topraklarına, bilhassa Çin ülkesine akın ederlerdi. Çin bereket ve servetiyle, Türkler için bitmez tükenmez bir ganimetler hazinesi idi. Talih kendilerine yâr bulundukça, Çin toprağında ilerlerler talihsizlik yüz gösterince geri dönerlerdi. Fakat, en ziyâde bu dönüş vakitlerinde korkunç olurlardı. Düşmanları bilhassa bu dönüşler esnasında ihtiyat göstermek mecbûriyetinde idiler. Çünkü Kunlar kaçar görünürken, birdenbire geriye dönerek üzerlerine saldırabilirlerdi. Atlarının çevikliği bu tarzdaki savaşlarına yardım ediyordu. Çin askerleri gibi muntazam ordular bunlarla başa çıkamazlardı. Büyük ordular tarafından pek yakından takib olunan Kunlar, çöllerin içinde toz gibi dağılırdı. Arkalarına düşürüp de bu korkunç tenhalıklara kastî olarak çektirdikleri düşmanlarını yoksulluk içinde mahvederlerdi.

Ölen arkadaşının gövdesini kurtarabilen, onun miraslarına konardı. Bundan başka, Kunlar, mümkün olduğu kadar çok esir alırlardı. Bu esirler

onların başlıca servetleriydi. Çünkü, onları sürülerinin, ılkılarının yanında çalıştırırlardı. Silâhları bir "yay"la "ok"lardan, bir de "kılıç"tan ibareti. Düşmanlarına karşı hepsi akıncı, çapulcu idiler. Fakat, kendi aralarında, son derece, hukuka riâyet ederler, âdil olurlardı. Kunların karıları bir tane olmakla beraber, emperyalizm devirlerinde odalıklarının sayısı mahdut değildi. Besleyebilecekleri kadar alabilirlerdi. Kunlarda da "levira"[123] kaidesi câri idi. Babalarının, kardeşlerinin karılarını almak mecbûrî idi.

Kunlar da, Çinliler kadar eski idi. Çinliler, milâttan 220 sene evvel tahta geçen "Hsia" sülâlesi zamanından beri, bunları tanıyorlardı. Fakat, Çin tarihi, bu Kunların yahut alelumum şimâldeki göçebelerin, bazı akınlarını söylemekle kalıyor.

Bu akınlar da Çin'in bu birinci sülâlesi devrine ait değildi. Yalnız birkaç "Şang" sülâlesi devrine aitti.

Kunlar yazın sıcaklarda, Çin üzerine akın yapıyorlardı. Çin müverrihleri bu akınlara Allah'ın bir cezası nazarıyla bakarlardı. Çünkü imparatorla teb'ası, atalarının kendilerine göstermiş oldukları fazileti elden bırakmışlardı.

Bu eski Çinliler kani idiler ki, hükümdarlarının sireti, ülkenin saadet yahut felâketine sebepti. Bunlar, kendilerinin yahut teb'alarının saadetini, ancak faziletli olmakla elde edebilirlerdi.

Çin Seddi, iki sûretle Türklerin medeniyetteki kemâlini gösterir:

1) Bu seddin birçok kısımlarını yapanlar, Tsinler (Tuhsinler) Türk idiler.

2) Bu set, Çinlilere askerî teşkîlâtça faik olan Türkler tarafından yapılmıştı.

Bu set[124], askerlikçe Çinlilere faik olan Türkler aleyhine yapılmıştı. Kablelmîlâd 220 senesinde, Kunların yabgusu "Teoman" adlı bir hükümdardı. Kun ili çoktan beri müstakil bir hükümet gibi yaşıyordu. Fakat, reis değil ilhan, hattâ hakan bile olamamıştı. Kun ili kendi başına yaşayan bir ildi. Bu "il"in başında bulunan reisi de, "yabgu" derecesinde idi. Bu yabgunun oğlu olan Mete, az zaman içinde devletini yabguluktan hakanlığa, hakanlıktan da ilhanlığa yükseltti.

Çin orduları, Kunları ata yurtları olan "Ordos" (= "Ordu") eyâleti dâhilinden çıkardılar (Kablelmîlâd 220[125]). Kunların yabgusu, o zaman, "Teoman" adlı bir zattı. Bu hükümdar, Çin ordularının gelmesi üzerine, daha şimâle çekilerek on sene oralarda barındı. Fakat, Çin fağfuruyla generalinin vefatlarını müteâkip (Kablelmîlâd 210) Çin'in yeniden iğtişaşlara düştüğünü görerek hazırlanmaya başladı. Çin['in] bütün beyleri yeni fağfur aleyhine kıyâm etmişlerdi. Dâhilî siyâsete karışmak için, hudutta bulunan bütün garnizonlar, yerlerini bırakarak içeriye doğru gittiler.

Kunlar, "Kara Müren" ırmağını derhâl geçerek, Ordos ülkesine girdiler ve Tsinlerin istîlâsından evvel mâlik oldukları yerleri yeniden ele geçirdiler.

26.- *Türklerin İlk Kahramanı*

Türklerin adı bilinen en eski hükümdarı "Teoman"dır. Fakat, milletinin hafızasında "Oğuz Han" nâmı altında ebedî bir şanla yaşayan ilk büyük Türk kahramanı, bunun oğlu olan "Mete"dir. Türk devletinin ne gibi esaslara dayandığını, Türk töresinin nasıl kurulduğunu, bize "Mete"nin yaptığı işler gösterir. Milâttan 220 sene evveli Türkler için, bir fırsat senesi idi. Türk milletinin birçok ülkelerini gasp etmiş olan Çin devleti, bu tarihte içindeki ihtilâller yüzünden çözülmeye başladı. Hudutlardaki Çin askerleri, inkılâp zamanındaki Rus orduları gibi, ellerindeki garnizonları, siperleri boş bırakarak, ihtilâl ganimetlerinden pay almaya gidiyorlardı.

O zaman, şimâle doğru itilmiş olan Kun ili, Kara Irmak'ı geçerek "Ordu" ülkesine giriyorlardı. Bu hâl gösteriyor ki, Türkler, milletlerinin istiklâlini, vatanlarının hürriyetini kurtarmak için her an hazırdılar. Bu hususta, hiçbir fırsatı kaçırmamayı mukaddes bir vazife tanırlar.

Kunların o zamanki yabgusu olan "Teoman" da bu millî vazifeyi yapmakta tereddüt göstermedi. Eski ülkelerini yeniden bayrağı altına aldı. Fakat, çok sevdiği "yenşi"sine ("Türk hatununa = yani imparatoriçesine") karşı zayıf olan bu hükümdar, haile yazanlarımız için, iyi bir trajedi mevzuunu teşkîl edecek acıklı bir hâle sebebiyet verdi.

Teoman'ın büyük oğlu olan kahraman "Mete" mukaddes vatanı kurtarmakta büyük yararlıklar göstermişti. Türk milleti, bu genç kahramanı gözünün bebeği gibi seviyordu. Harp işleri bitince, "Mete" babasının sarayına çekilerek orada kendi hakkındaki düşünüşlerden habersiz, istirahat içinde yaşıyordu. "Mete"nin anası çoktan ölmüş, babası başka bir kadınla evlenmişti. "Teoman" yeni karısını çok sevdiğinden, onun sözünden dışarı çıkamıyordu. Bu kadın, kendi oğlunu veliaht yaptırmak istiyor, fakat, milletin "Mete"ye olan sevgisini bildiğinden, bu işe açıktan açığa girişemiyordu. Maksadına erişmek için, nihâyet hayalî bir yol buldu.

Kun ülkesinin cenûbunda "Yüeçi" isminde bir kavim vardı. "Teoman", karısının öğüdüne bakarak, oğlu Mete'yi rehin sûretiyle "Yüeçi"lerin içine gönderdi. Gûyâ, bu şehzâde, ellerinde bulundukça, onun hayatını korumak için Kun devleti "Yüeçi"lere karşı harp açamayacaktı. Yüeçiler şimâl hudutlarının böyle emniyetli bir hâl almasından seviniyorlardı. Hâlbuki Kun melîkesinin maksadı "Mete"yi öldürtmekti.

Mete'yi öldürebilmek için, kocasını, Yüeçilere karşı harp açmaya teşvik etti. Karısının sözünden çıkamayan ihtiyar hükümdar, derhâl yürü-

mek için ordusuna emir verdi. Tabiî, Yüeçilerin ilk işi, öldürmek için, "Mete"yi aramak oldu. Fakat, milletin sevgilisi olan "Mete", kendisi için kurulan bu nâmertçe tuzaktan haber alarak, vaktiyle ortadan sıvışmıştı. Bu sıvışmaya, melîke gibi Yüeçiler de hayrette kaldılar. Mete, doğruca Kunlardan kendisine sâdık olan bir Kun aşiretinin içine gitti. Kunlar, şanlı kahramanlarını ölümden kurtulmuş görünce sevinçlerinden ağlamaya başladılar. Mete, ikbale düşkün, padişahlığa haris bir adam değildi. Kendisinin ölmesini isteyenlere karşı da hiçbir kini, hiddeti yoktu. Veliahtlığı küçük kardeşine bırakmak onun için gayet kolay bir işti. Fakat, Tanrı, bu fedakâr kahramanın ruhunda birdenbire bir mefkûre güneşi parlattı. Mete, Türk milletinin dâhilen müstakil illere ayrılmış, hâricen de büyük düşmanlarla kuşatılmış olduğunu, Türklerin bu inhilâl ve zafiyet hâlinden ancak fevkalbeşer bir hamle ile kurtulabileceğini anladı. Bu peygamberce görüşten sonra, Mete, kendisini Tanrı'nın bir memuru, yeryüzünde vekili gibi gördü. Evet, Çinliler, bugün dâhilî karışıklıklarından dolayı Türklere zarar vermeyecek bir hâlde bulunuyorlar. Fakat bu ayık millet, mutlaka bir zaman sonra yine eskisi gibi, demir bir pençenin idaresi altında birleşerek, yeniden bir kuvvetli imparatorluk hâline girebileceklerdi. Böyle bir imparatorluğa karşı, bir aşiretler müttehidesinden ibaret olan bugünkü Kun yabguluğu, kendisini nasıl koruyabilecekti? Husûsîyle bugün bir taraftan "Yüeçi" iliyle harp hâlinde idiler. Diğer taraftan şarklarındaki korkunç Tatarlar[ın] (yani Avarlarla Suvarlar ve Cücenlerin [Juan-Juanlar]) eski dedeleri, Kunların üzerine hücum için fırsat bekliyorlardı. Böyle üç kuvvetli düşmanın ortasında, Türk milletinin hâli ne olacaktı? Kalbindeki aile şefkatine karşı vicdanının hamiyet duyguları isyan ediyordu. Hayır, hayır! Büyük tehlikeler içinde bulunan milletinin idaresini karısının eline bırakmış olan ihtiyar bir ilbeyine, haris bir kadına, tecrübesiz, mefkûresiz bir çocuk veliahda bırakamazdı. Böyle bir zafiyeti göstermesi, Türklüğüne karşı büyük bir ihanet olacaktı.

Bundan başka, Mete'nin rolü, gayesi, bütün Türk tudunluklarını, yabguluklarını, hakanlıklarını birleştirerek, bunlardan mütecânis, mütesânid, kuvvetli bir Türk ilhanlığı vücûda getirmekti. İşte bu sebeplerden dolayı memleketin idaresini artık tesâdüfe bırakamazdı.

Mete bir [an] içinde, b[ütün] bu düşünceleri yaşadıktan sonra, derhâl kararını verdi: "Türk milletine her şeyden evvel hiçbir millette eşi görülmemiş olan demirden bir ordu lâzım" dedi. Kunlardan, bulunduğu yere yakın olan boyları toplayarak, onları yeni mefkûrenin mücahedesine davet etti. Mete, Türklerden yalnız iki şey istiyordu: Millet için en sevgili şeylerini feda etmek, kendilerinden imkân fevkinde, hiç yapılmamış fedakârlıklar istendiği zaman, fedakârlıkları yapıp, inzibata riâyet etmekti. Bu fedakârlıkta ibtidâ kendisi örnek olacaktı. Kendisinden sonrakiler, daha sonra da askerler hep kendisi gibi hareket edecekler, en çok sevdikleri

şeyleri mefkûre için, feda edeceklerdi. Fedakârlıktan ve inzibata riâyetten çekinen her kim olursa idam edilecekti.

Kunlar, hep beraber bu teklife karşı; "Başımız üstüne! Gözümüz üstüne!" dediler.

Mete, ibtidâ, on bin süvariden mürekkep bir "tümen" teşkîl etti. "Islık çalan oklar" nâmını verdiği bir nev'i gayet kuvvetli ve süratli ok icat etti. Süvarilerini bu okları evvelâ kuşlara, sonra en çok sevdikleri atların tepelerindeki hedeflere nişan aldırarak, talim etmeye başladı. Atmaya cüret etmeyenin yahut nişan[a] isabet ettirmeyenin cezası idamdı. Nihâyet askerlerin fedarkârlık ve inzibatperverliklerini daha iyi bir sûrette denemek için, nişan hedeflerini en çok sevdikleri zevcelerinin başları üzerine koydurmaya başladı. Bütün gençler Guillaume Tell gibi pervasız, sevgililerinin tepesine hedef koydular ve nişana isabet ettiler. Hiçbirinin idam edilmelerine hâcet kalmadı. Mete, işte, bu terbiye ile yirmi dört tümenden mürekkep bir ordu vücûda getirdi. Ordusunda hem inzibat hem de ferdî fedakârlıklar son derece kuvvetli idi. Mete bu korkunç, fakat, çok kıymetli olan ordusunu ikmal ettikten sonradır ki işe başladı.

Mete, böyle bir ordu ile, ibtidâ kendi üzerine gelmekte bulunan "Teoman"a hücum etti. Ona kat'î galebe çalarak babasını, üvey annesini, küçük kardeşini esir etti. Memleketin selâmetini bunlardan üçünün de imhasında gördüğünden, bu büyük fedakârlığı icrâdan da çekinmedi (Kablelmilâd 209).

Kunlardan melîkeye ve eski yabguya sâdık kalanlar, "kazak" olup çöle çıktılar.

"Liao Tung"un şimâlinde sâkin bulunan Tatarlar, o zaman gayet kuvvetli idiler. Kunlar arasındaki bu inkılâptan haberdar olunca, bu hâlden istifade etmek fikrine düştüler. Bunların zengin memleketine girerek servetlerini, memleketlerini ele geçirmek istediler. Başka milletlerce ehemmiyetsiz olan bir şey, Kunlarca çok değerli olmasına binaen harbe vesile teşkîl ediyordu. Haralarında, gayet kıymetli bir at vardı ki, gûyâ, günde bin "li"[126] katederdi. Tatarlar elçi göndererek bu atı istediler.

Mete, müstebit olmadığı için, kurultayda müşavere edilmeden atı verip vermemeye karar itâ edemezdi. Mete kendi icraatını kurultayın kararlarına tâbi biliyordu. Bu sebeple derhâl Türklerin millî parlamentosu olan "kurultay"ın yığınak olmasını emretti. Kurultay mensup olduğu il'in ve devlet'in derecesine göre umumîleşti ve demokratlaştı. Esasen kurultayda bütün hâkim iller aza idiler. Mete, ne kadar altın kemiklerden, ak kemiklerden ve hattâ buyruk vazifesi gören kara kemiklerden, prenslerden, kumandanlardan, zabitlerden, memurlardan, boy beylerinden ve tümen beylerinden ordu ve hakanlık teşkîlâtına girmiş bulunan reisler varsa, hepsini kurultaya çağırdı. Kurultayın galeyanlı azaları, atın Tatarlara verilmemesine taraftarlık ettiler. Fakat Mete, istenilen atın sırf kendi nefsi-

ne ait olduğunu, ne kadar kıymetli olursa olsun, öz nefsinin malı olan bir at için, milletini harp gibi bir felâketler kaynağına atma[nın][127], en büyük bir ihanet olduğunu anlattı. Kurultay heyeti, bu izahattan sonra, harp fikrinden vazgeçtiler. Mete, o kadar sevdiği nadir atı göndermek fedakârlığını icrâ eyledi. Derhâl, onu Tatarlara gönderdi.

Fakat, bu hareket Tatarların gurur ve cüretini artırdı. Artık Kunlara, istedikleri kadar tahakküm edebileceklerini zannettiler. Bu kere daha tecavüzkâr bir tavır takınarak, Mete'nin gayet çok sevdiği, gönlünün yegâne hâkimesi olan, sevgili karısını istediler. Mete, tekrar milletini kurultayda topladı. Kurultay azaları yine ret cevabı vermek istediler. Fakat, Mete bu kere de, istenilen şey, kendince ne kadar çok kıymetli olursa olsun, sırf kendi nefsine ait olduğunu söyleyerek, ayağa kalktı. Bedel, kendi sevgilisi olsa bile, milletini harbin felâketleri içine atamayacağını, sevgilisini vatanı için feda edeceğini ve bu sûretle vatanı harp beliyesinden kurtaracağını söyledi. Şimdiye kadar hiçbir insan tarafından yapılamamış ve hiç kimsenin hatırına bile gelmemiş olan bu kadar büyük fedakârlığı ağlaya ağlaya yaptı. Sevgilisini Tatarlara teslimen, Tatar hükümdarına gönderdi. Bu sûretle, milletine vaat ettiği fedakârlığın son haddine kadar çıktı. Fakat, Tatarlar da artık istedikleri verildikçe şımardılar. Mete, her türlü fedakârlıkları ihtiyar ederek sulhün idâmesine çalıştıkça, Tatarlar da harbe tutuşmak için, muttasıl bahâneler arıyorlardı. Tatarlar üçüncü kere, elçi göndererek, iki ülkenin arasında, hiçbir mahsulü olmayan, yalnız askerî sevkülceyşçe ve bir de sınır olmak hususunda ehemmiyeti olan bir arazi parçasını istediler. Mete, yine kurultayı davet etti. Fakat, kurultay heyeti, bu kere cömertlik gösterdi. Hiçbir işe yaramayan bu arazi parçasının Tatarlara verilmesinde hiçbir beis olmadığına dâir reyler verilmeye başladı (sene 209). İşte bu anda, Mete, büyük bir azm ü cezmle ayağa kalktı. Dedi ki:

"Şimdiye kadar, düşman tarafından istenilen şeyler, hep nefsime ait olan şeylerdi. Bu kere istedikleri toprak, nefsime ait değildir. Bu, atalardan kalan mukaddes vatanın bir parçasıdır. Bu toprak, milletin malıdır. Bunda, hattâ, bütün millet de birleşse tasarruf edemez. Tarihin başlangıcından nihâyetine kadar gelmiş veyahut gelecek olan Türkler de bugünkü Türklere inzimam ettikten sonra bile, vatanın –velev ki en kısır, mahsulsüz arazisinden olsun– bir küçük parça araziyi vatandan koparıp düşmanlara veremez.

İstenilen bu kısır arazi, benim öz malım değildir. Bu atalardan kalan mukaddes vatanın bir parçasıdır. Bu toprak milletin malıdır. Kendi atımı, kendi karımı istediler, verdim. Bu hususlarda fedakârlığın son haddine varmaktan hiç çekinmedim. Çünkü kendi atım, kendi karım üzerinde tasarruf edebilirim. Bunları vermekle bugüne kadar harbi tehir edebildim.

Bugün bizden istenilen kısır, mahsulsüz, semeresiz araziye gelince, bu benim öz malım değildir. Doğrudan doğruya [millete] ait olan bu toprağın bir zerresini bile kimseye veremem. Vatanın parçası, vatan demektir. Vatandan ayrılmış en küçük parçayı bile, başka bir millete vermeye ne milletin, ne de benim hakkımız yoktur[127a]. Hattâ bizden evvelki Türklerle bizden sonraki Türkler de bugünkü Türk milletine inzimam ederse hâsıl olacak azametli cemiyetin bile vatandan bir zerreyi ayırıp başka bir millete vermeye hakkı yoktur. Vatan mukaddestir. Mukaddes olan şeyden bir parça koparıp başkasına vermek hiçbir sûretle câiz olamaz.

Şimdi, ey vatanperver kahramanlarım ve itâatli askerlerim, Tatarlara verecek cevabımız artık kalmadı. Onlara kelimelerle cevap vermeyeceğiz, oklarımızla ve kılıçlarımızla cevap vereceğiz.

Haydi il beyleri, boy beyleri, tümen beyleri, alayları, tümenleri toplayınız. İşte ben atıma bindim. Düşmanların üzerine gidiyorum, arkamdan gelmeyen idam olunacaktır."

Mete, derhâl hazırlanmış olan yirmi dört tümen süvarilerle, Tatarların üzerine bir baskın yaptı. Kendilerini emniyette gören Tatarlar, harbe hazır değildiler. Binâenaleyh mağlûp oldular. Hükümdarları öldürüldü. Ahâlîsinin birçoğu esir, bütün malları iğtinâm edildi. Mete kendi ordusundan olup da arkasından gelmeyenlerin umumunu da öldürdü. Bu sûretle Kun yabguluğu, şimdilik, hakanlık derecesine yükseldi; yavaş yavaş ilhanlık mertebesine çıkmaya başladı.

Tatarların bakiyesi, "Peking" vilâyetinin şimâlindeki Tataristan dağlarına kaçtılar. Orada, ileride ayrı iki millet husûle getiren iki ayrı kavme ayrıldılar: Avar ve Suvar milletleri işte, bu iki ayrı kavimdir.

Mete, Şark Tatarlarının işini bitirdikten sonra, yüzünü garb ve cenûb cihetlerine çevirdi. Yüeçileri mağlûp etti. Ordos ülkesinde sarkıntılık eden Tatarları itâat altına aldı. Bu muzafferiyetler, vaktiyle, Çin nâmına, Tsin Türkleri tarafından zaptolunan yerlerin tekrar Kunların eline geçmesini temin etti.

Mete'nin askeri üç yüz bin miktarında idi. Çin ise, dâhilî harplerle zayıflamıştı.

Bu hâl Kunlar için, büyük bir faikiyet temin ediyordu. Bu zamanda Uzak Şarkın en kuvvetli hükümdarı "Mete" idi. Mete, Şark Tatarlarını Kore'ye ve Niyuçiler memleketine kadar teshir [ettikten] ve Çin'in garbındaki kavimleri tâbiiyeti altına aldıktan sonra, Kunlar, memleketin şimâline doğru ve Sibirya'da, Selenga, Obi, Angara ırmakları sahillerinde sâkin olan "Ting-Ling", "Li-Kun", "Hsin-li" ve daha sâir kavimleri itâate soktu. Türk devletini ve ordusunu emsali görülmemiş bir intizamla teşkîl eden Mete'dir. Umum vatandan düşmanları kovan ve bütün Türk milletini bir bayrak altında toplayan o'dur. Bundan başka, Mete askerlik ve siyâsetçe bir dâhi idi[128].

Bu zamanda, vaktiyle babasının fırkasına dâhil olmuş bulunan mütebaki beyler Mete'nin hakanlığını kabul ettiğinden, Mete'nin kuvveti arttı. Buna istinâden, Çin aleyhinde yeni teşebbüslere kıyâm etti. Mete ibtidâ bir "tümen" (yani on bin kişi) ile işe girişmişti. Bu sırada, ordusu "yirmi dört tümen"e bâliğ oldu. Her tümene, bir "tümen beyi" kumanda ediyor, bunların maiyetinde de, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı nâmlarıyla bir zabit silsilesi bulunuyordu. Görülüyor ki, Türk devletinin ve ordusunun esaslı teşkîlâtı, Mete zamanında başlamış yahut bu zamanda büyük bir tekâmül adımı atmıştır.

Çin ülkeleri, birçok iğtişaşlardan sonra, nihâyet "Han" adlı imparatorluk sülâlesinin idaresinde birleşmişti. Bu sülâlenin müessisi olan "Kao-ti" dâhilî harplerden doğan karışıklıkları düzeltmekle meşgul oluyordu. "Şansi" eyâletindeki "Tai" yahut "Ta-Tun-fu" eyâletini "Han kıralı" unvânını taşıyan "Hsin"e tevdi etmişti. Bu "Ma-yi" şehrinde oturuyordu. Kunlar üç yüz bin kişilik bir ordu ile, bu cihetten Çin'e girmeye teşebbüs ettiler. İptida "Ma-yi"yi muhâsara ettiler. Bu kadar külliyetli ordulara mukavemet hâlinde bulunmayan "Hsin", kendisine imparatordan yardım istedi. Fakat, marûzatına hiçbir ehemmiyet verilmedi. Hattâ, Kunlarla anlaştığından bile şüphe edilerek muâhezelere dûçâr oldu.

Sarayın hareketinden münfail olan "Hsin" kendisine imparatorun emrini getiren şahısları öldürerek kendisini ve "Ma-yi" şehrini Kunlara teslim etti. Bu mevkiin sâyesinde, Kunlar daha çok cenûba girdiler ve "Tai-yüan"a hücum ederek "Chin-yang"a kadar geldiler. Kunların muzafferiyetinden haberdar olan "Kao-ti" bizzat ordularının başına geçti. Çinliler "Hsin"in kumandasında olarak Çin dâhilinde "Chin-Yang"a kadar ilerlemiş olan Kun ordusunu birçok tesâdüflerde mağlûp ettiler. Eğer soğuğun ve karların çokluğu askerleri rahatsız etmeseydi, daha büyük zaferlere nâil olacaklardı.

Bununla beraber, Çin imparatoru, "Şansi"de "Ta-Tun-fu" civarındaki bir vadide konmuş olan Mete'ye hücum etmek üzere ilerliyordu. Kunların hâl ve vaziyetini anlamak için, ordugâhlarına casuslar gönderdi. Fakat Mete'nin ihtiyatkârlığı onları aldattı.

Mete, en iyi askerlerini, sapa ve ıssız yerlere çekerek, ordugâhta yalnız fena atlar ve biraz mevâşi ile hastaları bırakmıştı. Çin casusları imparatora, Kunların uzun müddet kafa tutamayacaklarını ve hiç şüphesiz, bir hücuma marûz olunca derhâl firar edeceklerini bildirdiler.

Bununla beraber, imparator, yeni malûmâtlar almadan meçhul bir harbe girmek istemedi. "Lio-Ching"i bir istihbar işine memur etti.

Çok tecrübeli olan bu adam, sevkülceyş hilesini keşfetti ve imparatora birbirine düşman ve yakın olan iki kavimden ikisi de bütün kuvvetlerini göstermek ve en cesur askerlerini işe sürmek istediklerini bildirdi.

Kunların aksi bir vaziyette görünmeleri, Çinlileri kendi üzerlerine çekmek için yapılmış bir hileden ibaretti.

Mete'nin iki yüz yirmi bin askeri pusuda bekliyor, ilk işarette meydana çıkmak için âmâde idi. O hâlde ileriye gitmek ihtiyata muvâfık değildi.

Bu sözleri dinleyebilmekten uzak olan imparator, "Lio Ching"i nutuklarıyla askerlerinin cesaretini azalttığı için tekdir etti. Onu zincire vurarak ordusuyla "Ping-Cheng"e doğru yürüdü. Bütün Çin ordusu üç yüz yirmi bin kişi idi. Fakat imparatorun nezdinde bunun ancak bir kısmı vardı. Bakiyesi, onu takib ederek, arkasından geliyordu. Bu hâlde iken, birdenbire Mete dört yüz bin askerle karşısına çıktı. Çin ordusuna baskın vererek, onu parçaladı. Ne yardım ne de mühimmat alamayacağı bir yer olan "Ta-Tun-fu" civarında bir istihkâmın dâhiline çekilmiş olan imparatoru, yedi gün sonra muhâsara altına aldı.

Çin imparatoru, atlarının renkleri dört cihetin renkleriyle tevâfuk eden dört süvari livasıyla muhâsara edilmişti. Mete, Türk töresine son derece riâyetkârdı. Her süvari livası, dört cihetten birine mensuptu. Her süvari livasının atları, mensup oldukları cihetin rengini taşıyorlardı.

Mete, Çin imparatorunu muhâsara ederken, atlarının renkleri sebebiyle dört cihete taksim olunan dört yüz bin kişilik bir orduya istinâd ediyordu. Bu ordunun şark cenahındaki bütün atların rengi gök rengi, cenûbdakiler kızıl, garbdakiler ak, şimâldekiler kara olacaklardı. (Garbdaki süvarîler kır, şimâldekiler yağız, şarktakiler baklakırı, cenûbdakiler kula yahut açık sarı) atlara binmişlerdi (Deguignes, cilt 2, sahife 29).

Kao-ti bu ıstıraplı vaziyetten kurtulmak için, kendisini müdafaa etmek üzere, Mete'nin melîke mevkiinde bulunan zevcesine müracaat etmekten başka çâre bulamadı. Çünkü, melîkenin kocası üzerinde büyük bir nüfûzu vardı. Bundan başka eski Türklerde, melîke rütbesinde bulunan "türkân hatun" velâyet-i âmmede, hükümdarın şerîkesi idi. Hükümdar, melîkenin reyini almadan hiçbir işi yapamazdı.

Mete'nin melîke olan zevcesi gayet akıllı ve siyâsî bir prensesti. Bu kadın, kocasına dedi ki: "Çin imparatoru büyük kuvvet menbalarına mâliktir. Kunların onlarla harp etmesi büsbütün faidesizdir ve beyhudedir. İmparator bir kere memleketine gittikten sonra tarafımızdan zaptolunan yerleri elde tutamayacağımızı anlattı. Mete bu sözleri makul gördü. Bahusus "Hsin" kralının generalleri olan "Wang-huang" ile "Chao-li" mev'id-i mülâkata gelmedikleri için, endişede idi. Bunların Çinlilerle birleşmeye karar vermiş olmalarından şüphe ediyordu.

Bu, her ne kadar bir esasa müstenit olmayan bir şüphe ise de artık Çin fağfurunu sıkı bir tarassut altında muhâsaraya tâbi tutmayarak ona kaçabilmek için serbest bir kapı bıraktı. Çin imparatoru, bundan istifade etti. Çinliler, sislerin mevcudiyeti sâyesinde Kunlara görünmeden Çin karargâh-ı umumîsinden Çin ordusuna, Çin ordusundan da Çin karargâh-ı

umumîsine gidip geliyorlardı. General "Cheng-Ping" en iyi ordularla imparatoru götürdü. Bu prens sürat gösterilmesini istiyordu. Fakat bir zabit ona muhalefet etti ve askerleri muntazam bir sûrette sevk etti. O zaman imparator, mütebaki ordusuna ulaşarak Çin casuslarını öldürdü. "Lio-Ching"i zincirden çıkardı ve ona mükâfât etti. İki imparatorluktan birinin mahvı ile hitam bulacak olan bu büyük sefer bir kadının tedbiriyle şu sûretle nihâyete erdi. Bununla beraber müsalaha yapmadan ayrılmışlardı.

27.- *İlk İlhanlık*

Geçen mebhaste, Mete'nin muhâsara ettiği Çin imparatorunu esir almaya ramak kalmışken, onun kaçıp kurtulması için bilerek göz yumduğu söylenmiş ve Çin müverrihlerinin bu hareketi tevil için buldukları zayıf sebepler de zikrolunmuştu. Fakat, gerek o vak'a, gerek ileride nakledilecek hâdiseler gösteriyor ki, Mete, Çin'den, yalnız Turan'a yani "Büyük Türkistan'a dâhil olan ülkeleri geri almakla iktifâ [ederek], Çin memleketlerini zaptetmekten kendiliğinden vazgeçmişti. Çünkü, tarihî vak'alardan anlaşıldığına göre, Mete'nin büyük bir mefkûresi vardı: Bütün Türk tudunluklarını, yabguluklarını ve hakanlıklarını birleştirerek, bunların heyet-i mecmûasından, büyük ve câmialı bir Türk ilhanlığı vücûda getirmekti. Yüzlerce ve belki binlerce Türk illeri vardı. Fakat bir il, bazen kendi başına yaşamakla beraber, bir millet mâhiyetini hâiz olamazdı. Hattâ, müstakil bir hanlığın bayrağı altında yaşayan Türk illerinin mecmûu da bir millet olamazdı. Bunlara "kavim" adını verebiliriz; lâkin "millet" adını hiçbir vakit veremeyiz.

"Türk milleti" denilince, onun içine, bütün bu "boylar, iller, kavimler" girer. Bu da, ancak "Türk ilhanlığı"nın gerçekten vücûda gelmesiyle mümkün olur. Türk kavimlerinin ve illerinin ve boylarının mecmûu bugün bile bir millettir. Çünkü, bu günkü Türk illerinin hepsi birbirinin dillerini anlamaktadırlar. Bu kavmî diller, millî lisanın lehçeleri hükmündedir. Çünkü bir millet dâhilindeki kavimler ve iller birbirinin dillerini öğrenmeden anlayabilirlerse bu dillere "lehçe" adı verilir. Bu dilleri anlayan kavimlerin, illerin, boyların mecmûuna "millet" ve bunların müşterek olması lâzım gelen edebî diline "lisan" adı verilir. Bugünkü Türk illeri yalnız Yakutlarla Çuvaşların dillerini anlayamıyorlar. (Jean Deny, *Türk Sarfı*, Fransızca)[128a] Bunun sebebi, bu illerin Hıristiyanlığı kabul etmekle beraber eski putperest itikatları muhafaza etmeleri ve İslâm âleminden çok uzak düşmeleridir.

O hâlde, bugün bu iki il istisna edilirse, bütün Türklerin mecmûu bir millet teşkîl eder. İslâmiyet'ten evvelki zamana çıkarsak, Yakutlarla Çuvaşlar da millî Türk birliğine dâhildiler. Çünkü, o zamanda diğer Türk illeri

bu iki Türk kavminin dillerini anladıkları gibi, bu iki kavim de diğerlerinin dillerini anlarlardı.

Mete, bütün Türkleri umumî bir merkezin etrafında toplanmış millî bir ilhanlık hâline gelmiş görmek istediği için, Çin memleketini zaptetmekten vazgeçmişti. Çünkü biliyordu ki, Türkler, bu çok nüfûslu, vâsi vatanlı, hünerli, uyanık, zengin milletin içine girince, az bir zaman sonra, Çin harsı tarafından yutulacaklardır. Nasıl ki Tsin Türkleri ve birçok başka Türk illeri öyle oldular.

Edouard Chavannes'ın Fransızca *Türk Çağı* adlı eserinde beyân ettiği veçhile, esasen Türk olan Tsinler, ibtidâ, Çin müttehidesi dâhilinde bir kral sülâlesi, sonra da ilk defa, kendilerinin tesîs ettikleri Çin'in imparatorluk sülâlesini vücûda getirdiler. Fakat bu sülâleler Çin'den ziyâde Çin taraftarı kesilerek kılıçlarını ibtidâ Türkler aleyhinde kullandılar. Kan kardeşleri olan Kunların ve diğer Türk kavimlerinin bütün millî vatanlarını ellerinden alarak, onları Çin memleketinden hârice sürdüler.

Kunlar, ancak "Tsin" sülâlesinin inkırazından sonradır ki eski yurtlarını geri alarak, yeniden bir kavmî devleti kurabildiler.

İşte, bu hâl, Mete için, ibret verici bir misal olabilirdi. "Tsinler", Türk olmayıp da başka bir cinsten bir kavim olsalardı bile, yine yabancı bir kavmin az zamanda, Çinlileşmesini gösterdikleri için, Mete'nin gözlerini açmaya kâfî bir misaldir. Bahusus *Orhon Kitâbesi*'nde "Bilge Han"ın, Çin ülkesine gitmek isteyenler için "Çin'e gidecek olursan orada öleceksin. Ey Türk milleti, sen Ötüken'de kal ve oraya yalnız kafileler ve kervanlar gönder"[129] demesi de eski zamanlardan beri, Türklerin ruhunda "temsil olunmak" korkusunun bulunduğunu gösterir. İşte Mete'de bu fikrin hâkim olduğunu görüyoruz.

Bundan dolayıdır ki, müsalahadan sonra Mete, Çinlilere karşı daima samimî bir dostluk gösterdi. Bu sıralarda, Çin'de yeniden bir isyan çıkmıştı. Birçok âsiler, kendilerine yardım için Mete'yi Çin'e çağırıyorlardı. Fakat Mete, Çin'in bu müşkül mevkiinden istifade etmeye, âsilerle münasebette bulunmaya asla meyil göstermedi. Bir müddet sonra, başlıca âsilerden "Yen" kıralı "Liu Wan" on bin askeriyle Türk ülkesine geçtiği hâlde bile, Mete bu hâlden istifade fikrine düşmedi.

İmparator "Kao-ti" ölmüş, yerine oğlu "Hsiao Huei-ti" geçmişti. Bütün iktidar imparatoriçe "T'ai hou"nun elinde idi. Çin müverrihlerinin iddiasına göre Mete'nin bu imparatoriçeye nefreti vardı. Ona yazdığı mektuplarda mevkiine uygun bir lisan kullanmıyordu. Bu hâlden, öteden beri hiddetli bulunan imparatoriçe, Mete'den tekrar böyle bir mektup alınca, derhâl meclisi toplandı. Mektubu getiren elçilerin başlarını kesip, kesemeyeceğini, Türklere hemen bir harp ilân edip edemeyeceğini sordu. "Fan Huei" adlı bir nazır, yüz bin askerle bütün Kun ülkesini zaptedebileceğini söyleyerek fahrlandı. Fakat, bu sözden kızan "Li-Po" adlı başka bir

nazır, "Fan Huei"nin idama layık olduğunu beyân ettikten sonra, yüksek sesle aşağıdaki sözleri söyledi:

"Evet! Fan Huei adlı bu[130] nâzır idam edilmelidir: Çünkü, vaktiyle maiyetinde üç yüz bin asker varken gidip müteveffa imparator "Kao-ti"yi muhâsaradan kurtaramadı. O zaman, imparatoru muhâsara altında gördüğünüz hâlde, yardımına yetişemediniz. Bugün, halk, hâlâ o felâketi gözü önünde görüyor.

O zamanki askerlerin 'Yedi gün yiyeceksiz kaldık.' diye hâlâ sızlandıklarını işitenler var. O zaman aç kalanların şikâyetleri henüz dinmedi. Gövdeleri delik deşik olanların yaraları henüz onmadı. Ey Fan Huei! Yalancı sözlerle yine Çinlileri harbe başlatmak, yüz bin askerle Kunların üzerine saldırtmak mı istiyorsun? Hayır! Bu kadar gurur fazladır! Zannetmeyiniz ki bu göçebe iller iyiyi kötüyü fark edemeyen hayvanlar gibidir. Temyîz ve idrak melekelerine mâlik olan insanlar hakkında böyle düşünmek hatadır. Evet, ben cesaretle söylerim ki içinde bulunduğumuz bu zaaf hâlinde, sulhu muhafaza etmek daha müreccahtır."

Bu nutuk meclisin ruhu üzerinde iyi bir tesir yaptı. İmparatoriçe, Mete'nin daha hürmetli bir lisanla kendisine mektup yazması şartıyla sulhun devamına razı oldu. Mete bu teklifi kabul etti. Çin'in teşrifâtına ait bu gibi âdetleri hakkında kâfî malûmâtı olmadığını beyân ederek itizarda bulundu. Binâenaleyh, Çinlilerle Kunlar arasında sulh yine teessüs ederek uzun müddet devam etti. Vâkıâ bir zaman sonra, bazı Kun çeteleri, Çin'in "Şen-si" eyâletine iki akın daha yaptılar. Fakat, Mete, bunların eşkiya çeteleri olduklarını, kendi devletinin teşkîlâtıyla hiçbir alâkaları bulunmadığını beyân ederek onların hareketini nefretle reddetti. Çin müverrihleri bu ifadeyi, sümmettedârik bir söz gibi görüyorlarsa da, Mete'nin bütün hareketleri, bu sözün doğruluğuna delâlet ediyor.

Çin imparatoriçesinin vefatından sonra, yerine "Hsiao Wen-ti" geçti [M.Ö.] (177). Bu sırada idi ki, Kun devletinin sağ kol beylerbeyisi Ordos ülkesini, kendi ordusuna karargâh ittihâz etti. Görünüşe göre, bu beylerbeyi, tek durmaz bir adamdı. Mete'nin rızası hilafına, Çin'e akın etmeye cüret etti. Hattâ, akıncıları Çin'in o zamanki payitahtı olan "Siganfu" şehrinin kapılarına kadar ulaştı. Çinliler derhâl seksen beş bin neferli bir ordu göndererek akıncıları geri sürdüler. Bu hareket muâhedeye muhâlif bir hâl olduğu için, Mete, derhâl ordusunun sağ kol beylerbeyisine Çin sınırlarından uzaklaşmasını emretti. Bu sûretle, Çinlilerin gönüllerini almaya çalıştı. Mete, şimdiye kadar büyük mefkûresini fiile geçirmek için, lâzım gelen teşkîlâtı hazırlamakla meşguldü. Binâenaleyh "şark hıdivi" olan sağ kol beylerbeyisini, Çin hududundan kaldırması, yalnız Çinlileri memnun etmek için değildi; aynı zamanda eskiden beri

hazırlamakta olduğu "Türk ilhanlığı" teşkîlâtının programını tatbike başlamak içindi.

Kunlar, sol kol beylerbeyisine "garb hıdivi", sağ kol beylerbeyisine "şark hıdivi" derlerdi[131]. Büyük Türkistan'ın yani "Turan"ın şark tarafı tamamıyla eline geçmişti. Bir yabgulukla başlayan Kun devleti, şimdi yalnız bir hakanlık derecesine ulaşabilmişti. Çünkü, yalnız Çin Çini'ndeki ülkeleri, Kunların câmiası altına alabilmişti. Şimdi de garb cihetindeki Türk tudunluklarını, yabguluklarını, hakanlıklarını birleştirerek Türk ilhanlığı mefkûresini tahakkuk ettirmeye çalışıyordu.

Turan'ın şark ciheti tamamıyla ele geçmişti. Şimdi sıra Garbî Turan'ın fethine gelmişti. Binâenaleyh garb hıdivi, ibtidâ büyük bir ordu ile "Yüeçiler" memleketine gönderildi. O zaman "Yüeçiler" "Kancov", "Koacov" ve "Şacov" eyâletlerinde oturuyorlardı. Bu eyâletler, o zaman, henüz, Çin memleketi dâhilinde değildi. Kunlar, evvelce mağlûp ettikleri Yüeçileri bu sefer tamamıyla, itâat altına aldılar.

Yüeçiler, Grenaroz Abrodovskiy'e[132] göre, bir Türk kavmidir. Kunların garb ordusu, Yüeçileri millî câmia dâhiline aldıktan sonra, yürüyüşünü cenûb-ı garbîye çevirdi. Tibet'in şimâlinde "Sha-mo" çölünde ve "Lob" gölünün civarlarında Kunlar ve Tatarlar gibi, çadır altında göçebe hayatı yaşayan "Shen-Shen" kavimleri üzerine giderek onları da itâat altına aldı. Bu sırada Kun memleketinin garbında, Uygur yurdunun şimâlinde, Irtış ve İli ırmaklarının boyunca ikamet eden "Vusun-Uysun" kavmi de Kunların tabiiyeti altına geçti. Birer birer bütün Türk kavimleri Mete'nin sancağı altında birleşiyorlardı. Fakat bu ülkeler, genişliklerine ve Mete'nin karargâhından son derece uzak olmalarına rağmen, Kun devletinin son serhatleri olarak kalmadılar.

Garb hıdivi ordusuyla beraber, daha garbda bulunan "Hute"lerin memleketine kadar ilerledi. Kunlar, bu sûretle, Kore'den Volga boyuna kadar bütün Cenûbî Sibirya'yı fethederek, bu saha dâhilindeki bütün Türkleri birleştiren büyük bir ilhanlık teşkîl eyledi.

Mete'nin babası "Teoman", bir yabgudan başka bir şey değildi. Mete de uzun müddet bir yabgudan ibaret kaldı. Sonra Çin çitesinde ne kadar boylar, iller ve kavimler varsa hepsini bayrağı altına alarak, devletini "hakanlık" derecesine yükseltti. İşte bugün de bütün Türk âlemindeki tudunluk, yabguluk ve hakanlıkları bir millî câmia hâlinde birleştirerek, devleti "ilhanlık" mertebesine yükseltiyor.

Mete, bir taraftan garbdaki zaferlerle, Türk ilhanlığını tesîs ve Turan illerinin ittihâdını temin ederken, diğer cihetten de Çin sarayıyla eski dostluğunu yeniden diriltmeye çalışıyordu. Çinliler, muâhedenin bozulmasından mesul olarak yalnız Türkleri görüyorlardı. Hâlbuki Mete'ye göre bu işte Türkler kadar, Çinlilerin de mes'ûliyeti vardı. Çünkü, iki hükümdarın haberi olmadan yapılan karşılıklı akınlarda, Türk beylerinden ziyâde, Çin

zabitleri kabahatlı idiler. Çin memurları yalnız şikâyet ediyor, Kun hükümetinin beyân ettiği izahatı asla dinlemiyorlardı. Hattâ bu memurlar, Mete'nin elçilerini tevkif etmeye, kendi başlarına sulhu bozmaya kadar cüret etmişlerdi. Mete, garb hıdivinin hareketini tasvip etmediği için, işte onu Çin'den uzak ülkelere göndermişti. İmparatorun hatırı için, onu garbın müntehasında harplerle meşgul ediyordu. Mete, burada, vesile bularak Büyük Buhara'da, Türkistan'da, Sibirya'da yeniden fethettiği geniş ülkeleri sayıyordu. Kun Türklerine yeniden tâbi olan yirmi altı devletin adlarını sıralıyordu. Mete mektubunun nihâyetini şöyle getiriyordu: Garbdaki ülkeleri sulha nâil oldukları için, şarktaki ülkelerinin de sulhtan müstefit olmalarını istiyor, artık iki tarafın da ihtiyarlarına istirahat, kadınlarına ve çocuklarına emniyet bahş edilmesini talep ediyordu.

Çin imparatoru müsalaha yapmak niyetinde değildi. Devletin menfaatleri kendisini bu yola götürüyordu.

Kunlar, Çin'e çok yakın gelmişlerdi, imparatorun maksadı, onları Çin'den daha uzak ülkelere sürmekti. Fakat, Kunlar, müsalaha yapmak için yeniden elçiler gönderdiler. Çin nazırları da garbdaki fetihlerle son derece kuvvetlenmiş olan Türk devletinin artık eskisi gibi kolayca itâat altına alınır göçebe bir beylik olmadığını anlattılar. Bundan başka, bilfarz, Kunların memleketi fethedilmiş olsa bile, çorak çöllerde ve Çinliler için barınmak mümkün olmayan bu ıssız memlekette ne yapabileceklerdi? İnat yahut keyif için, dökülecek bunca kanlar, Çin memleketine hiçbir faide vermeyecek, büyük muvaffakiyetler elde edilse bile, can ve malca yapılacak fedakârlıkları hiçbir sûretle ödeyemeyecekti.

Bu ifadelerle ikna olunan imparator nihâyet, sulha razı oldu. Mete'ye müsalaha için haber gönderdi. Hattâ, Mete'nin iki milleti de rahat ve huzûra nâil etmek için gösterdiği babacasına tehâlükü tebrik etti. Bu sûretle, insanlara acımak hususunda, eski hükümdarları andırmasından dolayı onu takdîrle yad eyledi.

Mete, Çin ile akdolunan müsalahayı, bütün ülkelerinde ilân ederek herkes tarafından ona riâyet edilmesini emretti. Bu sulh, sükûna muhtaç olan Çinlilere son derece tatlı geldi. Uzun zamandan beri hudutlar, Kunların daimî taşkınlıklarına hedef olmuştu. Nice Çinli gençler harplerde ölmüşlerdi. İmparator bu vesile ile bir beyânnâme neşrederek bu zararları sayıyor, bunlara sebep olmak üzere kendi nefsini ittiham ediyordu, diyordu ki: "Ben daha çok akıllı ve faziletli bir adam olsaydım, bu felâketler hiç vukua gelmeyecekti. Ma'mâfîh, bu daimî acılar içinde, gerek dâhilde, gerek hâriçte, saadetli bir sulhun husûle gelmesi için, bütün vasıtalara müracaattan hâli kalmadım. Kun ülkesine elçiler gönderdim. Niyetimin iki millet hakkında da, hayır ve selâmet olduğunu Türk hükümdarına anlatabildim. O da, aynı fikri beslediğini fiilen göstererek umumun selâmeti için, benim gibi çalıştı. Artık iki taraf da, geçmişi unutacağız, teb'alarımızın iyiliği için beraber çalı-

şacağız. Kendi ailesini birlik hâlinde bulundurmak, bir hükümdarın en birinci vazifelerinden biridir. İşte ben, bu vazifemi, ancak bu sene ifa edebildim."

Bu beyânnâme, imparatorun ilk beslediği fikre kat'iyyen uymuyordu. Binâenaleyh, vicdanının samimî bir sadası değildi.

Hâlbuki, Deguignes'ye göre, Türk kahramanı Mete, bu mealde bir beyânnâme neşretmiş olsaydı, gayet samimî olacaktı. Çünkü, büyük Türk kahramanı, gerçekten Çin devleti hakkında daima sulhperver fikirler beslemişti. Mançurya'dan Macaristan'a kadar Türk illerini tâbiiyeti altına almaya büyük bir hırs gösterirken, iki kere eline geçtiği hâlde Çin saltanatı tahtında oturmaktan bu kadar sakınması, Mete'nin emperyalist olmayıp, milliyetperver olduğunu gösterir.

Kunlardan sonra, ilhanlık, Avar Tatarlarına, sonra Göktürklere, daha sonra, Oğuzlara, Çinlilerin "Hakaz" dedikleri "Ak Kaz"lara yani "Ak Kazaklar"a, daha sonra, Hakaniye'ye bilâhare Çingizlere, en nihâyet Timurlara intikal etti.

28.- Maşerî Totemler ve Cinsî Totemler

Eski Türkler, demokrattılar. Çünkü totemli bir dine sâliktiler. Totem, maşerî vicdanın timsâliydi. Velâyet-i âmmenin yani hâkimiyetin totemde olması maşerî vicdanda bulunması demekti.

Eski Türklerde totemizm enkazının mevcudiyeti müteaddit vâkıalarda görülür. Şu vâkıalar, bunlardır:

1) Küçük ilde dört cihetin, dört mevsimin, dört unsurun, dört yer-sunun, dört rengin müşterek ongunları vardı.

2) Bu dörtlü tasnîften doğmuş olan "Türk çağı" ki her biri bir senenin totemi olan on iki hayvan isminden mürekkeptir.

3) Orta ilde "il"in mürekkep olduğu altı aşiretin ongunları, (totemleri).

4) Sünügler, orta ildeki aşiretlerin şölendeki mukaddes kurban etinden yiyebileceği et parçaları (husûsî sögüşler).

5) İl ve boy adlarının hayvan, nebat, cemat, âlet, sanat ilh. isimleri olmasıdır: Hayvanlar: Kunlar (koyunlular), Tuhsın (tosun), Kazak (kaz), Hakaz (ak kaz), Alayunad (yunat = at), Sungurlu, Boz Doğan, Kara Keçi, Teke, Çigil (Keçili), Dakuk (tavuk), Aras (arslan), Tavşanlı, Kuşan (kuş), Tunguz (domuz), Başkırt (baş kurt = arı beyi), Develi, Kıpçak.

6) Uruk, il ve boy isimlerinin nebat olmasıdır: Ağaç eri, Çavdar, Uryankit.

7) Zümre isimlerinin sanat ismi olmasıdır: Demirciler, tahtacılar, mandalcılar, sürgücüler, menteşeciler.

8) Yakutlarda şamanların ferdî totemleri vardır: Kurt, geyik, tavşan, tay, tilki, çakal, ilh. Şamanların siretleri, ferdî totemlerinin tabiatlarına tâbidir.

Cinsî Totem.- Totemler bidâyette maşerî iken, sonraları cinsî totemler vücûda gelmeye başladı. "Kısrak" erkek, "inek" kadının totemleri oldular. Bunların mâhiyeti iki sanemde tecelli ederdi. Evde iki sanem vardı ki biri kısrak memeli, diğeri inek memeli idiler. Bu sanemlerden birincisi odanın sağ tarafına, ikincisi sol tarafına asılırdı.

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki bu iki totem, erkek cinsiyle kadın cinsinin müsâvîliğini gösterirdi. Eski Türklerde sağ kolla sol kol birbirine müsâvîydiler. Cinsî totemlerin müsâvîliği iki zümreye ait maşerî vicdanların müsâvîliğini irâe eder. Bu hâl, bize iki zümredeki velâyetin müsâvî olduğunu bildirir.

Bu ifadeden anlaşılıyor ki cinsî müsâvât demokrasinin esaslarından biridir. Erkekle kadının müsâvî olmadığı cemiyetlerde, cinsî müsâvât da yok demektir, cinsî müsâvât olmadıkça, yani erkekle kadın müsâvî bulunmadıkça, hakikî müsâvât da olamaz.

Tabu ve Tekin.- Eski Türklerde kadının vaziyeti garip bir vaziyetti. Çünkü, başka cemiyetlerde kadın "tabu" idi. Eski Türklerde ise kadın "tekin"di.

"Tekin", "tabu"nun zıddıdır. "Tekin" kendisine yaklaşan nâmahremleri çarpmaz. Hiçbir yabancı "tekin"den zarar görmez. Hâlbuki "tabu", kendisine nâmahrem olanlara çok zararlıdır. "Tabu", bunlar hakkında çok tehlikelidir. "Tabu"nun "tekin"e karşı olan zıt vaziyetidir ki "tabu"ya Türkçede, "tekinsiz" denilmesini iktizâ ettirdi.

Kadının "tekinsiz" olmayıp, bilakis "tekin" olmasının birçok mühim neticeleri var. Bunlardan birkaçını zikredelim:

1) Bir emirnâme "Hakan emrediyor ki" diye başlarsa mutâ olmazdı. "Hakan ve hatun emrediyor ki" diye başlarsa mutâ olurdu.

2) Hakan yalnız başına ecnebî devletlerin elçilerini kabul edemezdi. Elçiler hakan sağda, hatun solda olmak üzere, ikisinin huzûruna çıkabilirlerdi. Bundan anlaşılıyor ki velâyet-i âmme hakan ile hatunun ikisine aitti.

3) Aile dâhilindeki velâyet-i hâssa da yalnız babaya ait değildi. Müştereken ikisine aitti. Meselâ, baba, annesinin rızasını almaksızın kızını kocaya veremezdi.

4) Eski Türklerde harem yoktu. Kadın her meclise iştirâk ederdi.

5) Eski Türklerde peçe ve yaşmak yoktu. Siyâsî, dinî ve iktisâdî meclislere yüzleri açık olarak iştirâk ederdi.

6) Meslekî taksim-i âmâl olmadığından, [kadın,] erkeklerin yaptıkları bütün hizmetleri ifa ederdi: Hükümdarlık, kumandanlık gibi.

7) Kurultaya erkekler gibi iştirâk ederdi. Orada hür ve serbest yapılan "kengeş"lere iştirâk ederdi.

8) Şölenler ve yağma şölenlerine erkekler gibi iştirâk ederdi.

9) Millî toylara erkekler gibi iştirâk ederdi.

10) Devletin siyâsî işlerine iştirâk ettiği gibi, evin iktisâdî işlerine de iştirâk ederdi.

Kadının erkek için bir mütemmim olması ve onun faaliyetlerini ikmal[133] etmesi kadının "tekin" olması sâyesindedir. "Tekin" kelimesinin tazammun ettiği bu hayırlı manâya gelince: "Tigin" Eski Türkçede "prens" demekti. Eski Türklerin kara kemikler yani raiye tabakası arasında şerirlik ve muzırlık gayet çoktu. Ak kemiklerden müteşekkil olan zâdegân tabakası arasında bilakis, yoktu. Altın kemiklerden müteşekkil prensler tabakası arasında ise, şerirlikten ve uğursuzluktan zerre kadar eser yoktu. Ve fazilette "altın kemikler" melek gibi idiler. Kırgız-Kazaklar, insanların şerir, uğursuz ve tehlikeli olup olmamalarının sebebini kemiklerinin cevherine atfederler. Bu sebepledir ki, içtimâî sınıflarını birbiri üzerine konulmuş üç tabakaya ayırırlar. O tabaka[lar] şunlardır:

1) Kara süyek = Kara kemik
2) Ak süyek = Ak kemik
3) Altın süyek = Altın kemik.

Eski Türklere göre, tiginler, altın kemik tabakasından bulunan "prens"lerdi.

Bir insanın şerirliği kemiğinin "kara", "ak" yahut "altın" olmasına göre değişir. Ak kemikler, kara kemiklere nispetle daha uğurludurlar. Altın kemikler de, ak kemiklere nazaran daha uğurludurlar.

29.- *Kut ve Altın Işık*

Sosyologların "mana" dedikleri şeye eski Türkler "kut" derlerdi. "Kut" münteşir ve kutsiyettir ki, hangi şeyin üstüne konsa, onu mukaddes kılar; bundan dolayıdır ki ona kutlu sıfatını veririz. Bu kelime ile yapılmış tarihî tabirler vardır: "Kutlu Dağ", "Kutlu Maral", "Kutlu Kent" ("Hokand") gibi.

Eski Türkler, "kut"u gökten inen bir nur sütunu, bir altın ışık sûretinde tasavvur ederlerdi. Bu altın ışık hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye temas ederse, onu gebe bırakırdı.

Altın ışık, bilhassa, senenin muayyen bir gününde yahut gecesinde vücûda gelirdi. Eski Türklere göre bu güne "aşk günü" ve bu geceye "aşk gecesi" derlerdi. "Tabiî aşk" bu gün veyahut gecede galeyan hâlinde bulunurdu.

Bu aşk, her kime ve neye temas etse, onu gebe bırakırdı. "Aşk gecesi" yahut "aşk günü" demek muvâfık olan, bu esrarlı hengâmın ne vakit geleceğini kimse bilemezdi. Bu gece ancak geldikten sonra, eserleriyle aşk gecesi olduğu bilinirdi.

"Dokuz Oğuzlar"ın "Bogu Tigin Menkıbesi"nde, altın ışık bir "kayın" ağacıyla bir "fıstık çamı" üzerine inerek ikisinin âşıkane bir izdivâcına sebep olmuş ve fıstık çamı gebe kalarak "beş kahraman" doğurmuştur.

Altın Işık, bazen, bir kız sûretinde temessül ederdi (*"Bogu Tigin Menkıbesi"*), bazen bir erkek şekline girer (*"Alan Koa Menkıbesi"*), bazen de bir totem yani hayvan şeklini alır: Göktürklerin ve Huei-huların ve Oğuzların "Kurt" menkıbesindeki kurt gibi. Göktürk İlhanlığı bir mızrağın başına altından bir kurt [başı] takarak mevkibin önünde yürütürdü.

Kara kemiklerin ak kemik olabilmeleri için, tabiî aşk gecesinde "il"in üzerine semâvî nurun inmesi lâzımdı yahut yeni bir hayvan yani "totem" şeklinde tecelli ederek, eski ili kutlamasıyla onu kara kemik tabakasından ak kemik tabakasına yükseltmesi iktizâ ediyordu veyahut harp tarîkiyle hâkimi olan kavme galebe çalarak istiklâlini geri alması lâzım geliyordu.

Mahmud-ı Kâşgarî bize bir "il"in ibtidâ adı[nın] "Ak Bolaklar" olduğunu, Kıpçaklara mağlûp ve mahkûm olduktan sonra *Kara Bolak* adını aldığını, daha sonra hâkimi olan Kıpçak kavmini mağlûp ederek, yeniden "Ak Bolak" ismini iade ettiğini bildiriyor.

Bu tabiî aşk gecesindeki semâvî nur sütunu yahut onun temas ettiği hayvan (totem) kara kemiklerden olan bir ulusu yahut oymağı kara kemiklik tabakasından ak kemiklik tabakasına yükselttiği gibi, bazen de ak kemiklerden olan bir ili altın kemiklerden mürekkep bir il hâline yükseltebilir[di]. Her hakanlığın ve ilhanlığın menşeine dâir birtakım menkıbeler vardır ki, bunlar, bize, timsâlî bir lisanla, altın ışıktan altın kemik tabakasının ne sûretle vücûda geldiğini anlatır. Bu menkıbeler, dinî ve mantıkî mebhaslerde tafsilâtıyla gösterilmiştir.

30.- Totem ve Potlaç

Hâkimiyet totemindir.

Yukarıdaki beyânatımızdan [anlaşılacağı gibi] totemizm dininin esası, velâyet-i âmmenin toteme ait olmasıdır. Totem, velâyet-i âmmenin yani hâkimiyetin timsâlidir. İlk totemli semiyelerde, [de]mokratik ve cumhurî bir mâhiyet vardı. Sonradan demokrasiden aristokrasiye geçmek iktizâ etti.

Potlaç onu [totemi] ferdîleştirir. Demokrasiden aristokrasiye geçebilmek için, sosyologların "potlaç" dedikleri bir âdete müracaat lâzımdır. Bu âdete en kuvvetli olarak Şimâlî Amerika'nın garbında yaşayan "Tlingit", "Haida" ve "Kwakiutl" kavimlerinde tesâdüf ediliyor.

"Potlaç" âdetinin esası, karşıdaki tarafa meydan okumaktır. Fakat, bu meydan okuma bir ziyafet şeklinde tecelli eder. Ziyafeti çeken adam birçok emvâl cemetmek lâzım gelir. "Potlaç" üç safhadan geçer. İptida, kendi semiyesine "potlaç" yapar. Onların önüne yiyecek, içecek topladığı gibi, meydana fazla miktarda kazanlar da yığar.

"Potlaç" ziyafetini yapan adam, semiyenin bütün fertlerini ihtiva eden davetlileri yedirip, içirip, giydirdikten sonra davetlilere, meydandaki yiyecekleri, giyecekleri, kazanları, yorganları toplayıp götürmelerini talep eder.

Karşıki taraf kendi semiyesinden ibarettir; ya bu ziyafete mukabele eder yahut toteminin ziyafet sahibi tarafından gasp edilerek ferdîleştirilmesine razı olur.

Totemin ferdîleşmesi, hâkimiyetin, velâyet-i âmmenin ferdîleşmesi demektir. Semiyeye ait totemin ziyafet sahibine geçmesi, cemiyetin demokrasiden aristokrasiye geçmesi, cemiyetin demokrasiden aristokrasiye geçmesini mucip olur.

Totem, şimdiye kadar maşerî vicdanın timsâli iken, cemiyetin demokrat ve cumhurî olması icap ediyordu.

Şimdiden sonra hâkimiyet, maşerîlikten çıkarak ferdîleşecektir. Totem de semiyenin malı olmaktan çıkarak, semiye reisinin malı olacaktır.

Derebeylik ve aristokratlık bu sûretle teşekkül eder. Bu başlangıç tudunluktan yabguluğa, ondan hakanlığa, hakanlıktan ilhanlığa geçtikten sonra en nihâyet saltanatta hitam bulacaktır.

Ziyafet sahibi potlaçı bu kere kendi kabilesine (phratrie) çeker. İçtimâiyât ilminde "kabile"nin muayyen mevkii vardır. Eski Yunanlılarda ve Romalılarda, aşiret kabilelerden ve kabileler de fahzlardan mürekkepti.

aşiret	la tribu
kabile	la phratrie
fahz	gens
semiye (sop)	clan

Bir adamın kendi kabilesi birkaç semiyenin mecmûudur. Kendi semiyesinin totemini gasp ettikten sonra, kabilesine mensup semiyelerin totemlerini ele geçirmek lâzımdı. Bu da ancak potlaç tarîkiyle yapılabilirdi.

Ziyafet sahibi, evvelâ, kendi semiyesinin totemiyle beraber hâkimiyetini de kendi hesabına ferdîleştirir. Sâniyen, kendi semiyesini de muhtevî olan kendi kabilesinin totemleriyle beraber, maşerî hâkimiyetlerini ferdî-

leştirir. Salisen, kendi aşiretine mensup bütün kabile ve semiyelerin totemlerini ferdîleştirerek ele geçirir. Rabian, başka aşiretlere de aynı muameleyi tatbîk ederek onları da, totemlerini ele geçirmek tarîkiyle hâkimiyeti altına alır. Bu hâkimiyet ferdî hâkimiyettir, zümrelerin hâkimiyetleri gibi totemleri de ferdîleşmiştir.

İşte, içtimâî zümrelere ait maşerî hâkimiyetin böyle derece derece ele geçirilmesi, ancak onların totemlerinin ele geçirilmesiyle olur. Umum totemler ele geçirilmekle, maşerî olan bütün hâkimiyetler ferdîleşir ve bir ferdin eline geçer. Bu ferdîleşme ameliyesi Şimâlî Amerika Hintlilerinde potlaç tarîkiyle olur. Eski Türklerde de bunun izini "şölen" müessesinde ve bilhassa "yağma şöleni" müessesesinde görürüz.

Hülâsa şahsî velâyetin vücûda gelmesi, ya "potlaç" tarîkiyle yahut "harp" vasıtasıyla mağlûpların totemini almanın bir neticesidir[134].

31.- Toy ve Yağma Toyu

Bize eski Oğuzların içtimâî hayatını canlı bir sûrette gösteren bir eser vardır ki adı *Kitâb-ı Dede Korkud*'dur.

Bu kitabın Dede Korkud'a isnat edilmesi, *İliada* ile *Odisseus*'un Homeros'a atfı gibidir. Bu eserler hakikatte halk eserleridir. Homeros ve Korkud Ata, şifâhî an'ane ile gelen eserleri, yazı ile tespit etmekten başka bir şey yapmamışlardır.

Kitâb-ı Dede Korkud bize henüz o zaman il hayatını yaşayan Oğuzların nasıl yaşadıklarını, nasıl harbe ve ava gittikleri ve bilhassa nasıl Oğuz beylerinin günde bir yerde ziyafet için toplandıklarını gösterir.

Ziyafetin adî şekline "toy" derlerdi. Toyda yeme, içme, çalgı, oyun, her türlü eğlenceler olurdu. Oğuzlar zevk u sefayı çok sevdiklerinden her gün toy yaparlardı.

Toyların en büyükleri düğün toyu olarak yapılırdı. Düğün iki gencin evlendiği esnada yapılan büyük bir toydur. Bu toylarda, kopuzunu çalan ozandan başka, zurnacılar ve nakkareciler çalarlardı.

Ozanların bu toylarda mühim rolleri vardı. Bize bir düğün toyunu canlı bir sûrette tasvir eden "Deli Ozan Hikâyesi" gayet karakteristiktir.

Toy meclisinde nasıl oturulduğunu, Deli Ozan'ın şu sözlerinden anlarız: "Sağda oturan Sağ Beyler! Sol kolda oturan Sol Beyler! Eşikteki İnaklar! Meclisin dibinde oturan Has Beyler! Kutlu olsun devletiniz!" (s. 61 / T.-B., s. 89)

Beylerbeyi Salur Kazan, Deli Ozan'a bir günlük "tarhanlık" veriyor: Deli Ozan böyle deyince, Kazan şöyle dedi: "Bre Deli Ozan! Dile benden ne dilersen. Çetirli otağ mı dilersin, köle ve câriye mi istersin? Altun akça mı istersin? Ne istersen vereceğim."

Deli Ozan dedi: "A Sultânım, beni koysan da Şölen yemeyinin yanına varsam, karnım açtır, doyursam" dedi.

Kazan, Ozan'a dedi: "Deli Ozan devletin tepti." Beylere dönüp dedi: "Beyler! Bu günkü beyliğim bunun olsun! Bırakın nereye giderse gitsin; ne yaparsa yapsın! "(s. 61 / T.-B., s. 89).

Eski Oğuzlarda potlaça benzeyen müsrifane ziyafetlerin adı "toy" idi. Toyda davetliler yiyip içip, yeni elbise giyindikten sonra, borçları da verilirdi: "Dirse Han, dişi ehlinin sözü ile ulu toy eyledi. Hâcet diledi. At'dan aygır, deve'den buğra, koyun'dan koç kırdırdı. İç Oğuz, Taş (Dış) Oğuz Beylerini üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu. Çıplak görse donattı. Borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı" (s. 6 / T.-B., s. 57).

Ma'mâfîh, bu toylar, kâfî derecede potlaçın yerini tutmaz. Toyun yağma ile nihâyet bulan nev'i, tamamıyla potlaçı andırır. Buna "yağma toyu" adını verebiliriz. Acemlerin "hân-ı yağma" tabiri de bundan alınmıştır.

Oğuzlarda yağma toyunun ne şekilde olduğunu bize *Dede Korkud Kitâbı* gösteriyor:

"Üç Ok, Boz Ok, yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan yine evini yağmalattı. Ama Taş (Dış) Oğuz beraber bulunmadı. Yalnız İç Oğuz yağmaladı.

Kazan, ne zaman evini yağmalatsa helâlinin elini alır, dışarı çıkardı. Bunun üzerine, evini yağma ederlerdi." (s. 165 / S-B, s. 188).

Görülüyor ki toy ve bilhassa yağma toyu bir nev'i potlaçtan ibaretti. Hâkimiyet, totemizm devrinde maşeriydi. Bu maşerî hâkimiyeti ferdîleştirmek için, yeni bir müessese lâzımdı: İşte bu yeni müessese potlaç idi.

Toy ve bilhassa yağma toyu hâkimiyeti ferdîleştiriyordu. Bu ferdîleşmeden derecatıyla tudunluk, yabguluk, hakanlık, ilhanlık gibi, hükümdarlığın dereceleri husûle geliyordu. Hâkimiyetin ferdîleşmesinden dolayı insanlar kara kemik, ak kemik ve altın kemik tabakalarına ayrılıyordu.

Evvelce, bir ili teşkîl eden aşiretler, yalnız "sağ" ve "sol" tasnîfine dâhil edilirlerdi. Bu tasnîfte sol kol, sağ kola müsâvî idi. Sonradan Çinlilerin "yang" ve "yen" tasnîfine de ithal edildiler. Bu tasnîfte "yang", "ak" mukabili; "yen" de "kara"mukabilidir.

Sonraları Türk tasnîfinin Çin tasnîfine uydurulmasından "melez" bir tasnîf husûle geldi.

Eski Oğuzlarda hâkimiyeti ferdîleştiren "yağma toyu" idi. Bir tâife yağma toyuna dâhil bulundukça, ferdî bir hâkimiyeti kabul etmiş demekti.

Bunun delili şudur ki, Salur Kazan tarafından yağma toyuna yalnız İç Oğuzlar davet edilince, Dış Oğuzlar kendilerini, Kazan'a ait ferdî hâkimiyetten kurtulmuş addettiler.

Dede Korkud Kitâbı, Onikinci Oğuznâme'sinde, Dış Oğuz'un İç Oğuz'a karşı isyanı[nın] neden ileri geldiğini, açıkça bildiriyor.

"Taş (Dış) Oğuz beylerinden Uruz, Emen ve kalan beyler bunu işittiler. Dediler ki: Bak! Bak! Şimdiye kadar Kazan'ın evini beraber yağma ederdik. Şimdi niçin beraber olmayalım?" (s. 165)

"İttifakla cemî' Taş Oğuz Beyleri, Kazan'a gelmediler. Adâvet eylediler." (s. 165 / T.-B., s. 188).

"Kalbaş derler bir kişi vardı. Kazan ona sordu: 'Bre Kalbaş! Bu Taş Oğuz beyleri her vakit Dayımla beraber bize gelirlerdi. Şimdi niçin gelmiyorlar!' (s. 165/T.-B., s. 188) Kalbaş dedi ki: 'Ne zaman ki Kazan evini yağmalatırdı, Taş Oğuz beyleri beraber yağmalardı. Beyler gelir, Kazan'ı selâmlar, giderlerdi.'

Uruz dedi: 'Bre Kalbaş! Ol vakit ki, Üç Ok, Boz Ok yığınak olurlardı, ol vakit Kazan evini yağma ederdi. Bu kere, suçumuz neydi ki yağmada beraber olmadık?'" (s. 166 / T.-B., s. 188-189)

"Uruz gayet saht oldu. Taş Oğuz beylerine adam saldı. Emen gelsin, Alp Rüstem gelsin, Dönebilmez Dölek Evren gelsin. Geri kalan beyler hep gelsinler dedi." (s. 166 / T.-B., s. 189).

"Taş Oğuz beyleri hep yığınak oldular." (s. 166)

"Nâmerd Uruz Dayından adam geldi. Beyrek'i istemiş. Ol dahi varmış. Hep Taş Oğuz beyleri yığınak olmuş. Bilmedik. Yeme içme arasında Mushaf getirdiler: 'Kazan'a biz âsi olduk, and içtik, gel sen dahi and iç' dediler. And içmedi. 'Ben Kazan'dan dönmem' dedi." (s. 169 / T.-B., s. 191).

32.- Totemlerin Sîretlere Tesiri

Bir toteme sahip olanlar, onun totemine göre bir sanata yahut sîrete mâlik olurlardı. Meselâ, "Oğuz ili", "oklar ili" manâsına idi. Bu il'in sağ kolunun "Boz Oklar", sol kolunun "Üç Oklar" olması da Oğuzların "ok+özler" olduğunu te'yîd ediyor. Bu tabirin iki manâsı vardı:

1) Ok aşiretleri, okçu aşiretler
2) Ok erleri, okçular.

Bu iki manâ birbirine yakındır. Oğuzlar ilk Türk ilhanlığını tesîs eden kahraman Mete'nin okçularıdır denilebilir. Zaten, o zaman en iyi ok, kendi askerlerinin elinde bulunan "ıslık çalan oklar"dı.

Kunların (Koyunluların) totemi de "koyun" idi. Bunlara hâkim olan Göktürkler ve sonraları Göktürklere de galip olan Oğuzlar, "kurt" totemini kabul ettiler. Göktürklerde hükümdarın önünde bir mızrağın ucuna takılmış, altından bir kurt başı vardı; hükümdarın otağının önünde rekz edilirdi; göç esnasında, bu kurt başını muhtevî mızrak ordunun önüne

düşerdi. İlhanın iki tarafında "börü" tesmiye olunan genç prensler yürürlerdi. "Börü", "kurt " demektir. Kurt hakkında birçok hikâyeler vardır ki Türk mantığı bahsinde izaha çalışılmıştır.

Totemi "koyun" olan bir kavmin sîreti koyunca olduğu gibi, totemi kurt olan bir kavmin sîreti de kurda layık bir sîret olmak lâzım gelirdi. Oğuzların şarkta iken totemleri kurt idi. Garba gelince, arslanın kurttan daha cesur olduğunu görünce, "arslan" totemini de kabul ettiler. Tabiî sîretlerini de ibtidâ kurtlara, daha sonra arslanlara uydurdular.

33.- Eski Türklerde Ad Nasıl Alınırdı

Boğaç Nasıl Ad Aldı?.- "Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın babası, Bayındır Han'ın ordusuna karıştı. Meyer, hanım, Bayındır Han'ın bir boğası vardı. Bir de buğrası vardı. Ol boğa katı taşa boynuz ursa, un gibi öğüdürdü. Bir yazın, bir güzün boğa ile buğrayı savaştırırlardı. Bayındır Han kalın Oğuz beyleriyle temaşaya bakardı. Teferrüç ederdi.

Meyer sultânım! Yine yazın boğayı [saraydan] çıkardılar. Üç kişi sağ yanından, üç kişi sol yanından demir zincirlerle bağlı tutmuşlardı. Gelip meydan ortasında koyuverdiler.

Meyer sultânım! Dirse Han'ın oğlancığı üç de ordu uşağıyla [meydanda] aşık oynarlardı. Boğayı koyuverdiler. Oğlancıklara kaç dediler.

O üç oğlan kaçtılar. Dirse Han'ın oğlancığı kaçmadı. Ak Meydanın ortasında baktı, durdu.

Boğa dahi oğlana sürdü geldi. Diledi ki oğlanı helâk ide. Oğlan, yumruğuyla, boğanın alnına katı çaldı. Boğa götün götün gitti. Boğa [dahi] oğlana sürdü geri geldi.

Oğlan yine boğanın alnına yumruğuyla şiddetle tutup çaldı. Oğlan bu sûrette boğanın alnına yumruğunu dayadı. Sürdü meydanın başına çıkardı.

Boğa ile oğlan bir hamle çekiştiler. İki dalusunun üstüne boğanın durdu; ne oğlan yener, ne boğa yener.

Oğlan, düşündü, dedi: Bir dama direk ururlar. Ol dama dayak olur. Ben boğanın alnına niye dayak olur dururum. Oğlan boğanın alnından yumruğunu giderdi. Yolundan savuldu. Boğa ayak üstünde duramadı, düştü, tepesinin üstüne yıkıldı.

Oğlan bıçağına el urdu, boğanın başını kesti.

Oğuz beyleri gelip oğlanın üstüne yığınak oldular. Tahsin dediler. Dede Korkud gelsin, bu oğlana ad koysun. Beraber alıp babasına götürsün. Babasından oğlana beylik istesin. Taht alıversin dediler.

Çağırdılar. Dedem Korkud gelir oldu. Oğlanı alıp babasına vardı. Şöyle dedi: Hey Dirse Han! Oğlana beylik ver! Taht ver! Erdemlidir. Boynu uzun bedevî at ver!..... Bayındır Han'ın Ak Meydanında bu oğlan cenk

etmiştir. Bir boğa öldürmüş. Senin oğlunun adı Boğaç olsun. Adını ben verdim, yaşını Allah versin, dedi." (T.-B., s. 38-39)

Bamsı Beyrek Nasıl Ad Aldı?.- (*Dede Korkud*, 38) "İç Oğuz, Taş [Dış] Oğuz beyleri, Bayındır Han'ın sohbetine derilmişti. Bay Böre Bey dahi Bayındır Han'ın sohbetine gelmişti. Bayındır Han'ın karşısında, [Kara Göne] oğlu Kara Budak Bey [yayına] dayanıp durmuştu. Sağ yanında Kazan oğlu Uruz durmuştu. Sol yanında Kazılık Koca oğlu Bey Yiğenek durmuştu.

Bay Böre Bey bunları gördüğünde ah eyledi. Başından aklı gitti. Mendilini eline alıp hüngür hüngür ağladı.

Bay Böre Bey böyle deyince, Kalın Oğuz arkası, Bayındır Han'ın güveyisi Salur Kazan dizi üstüne kalktı. Bay Böre Bey'in yüzüne baktı. Dedi: Bay Böre Bey ne ağlayıp, sızlarsın?

Bay Böre Bey dedi: Han Kazan nasıl ağlamayım? Nasıl sızlamayayım? Oğulda talihim yok. Kardeşte kaderim yok. Allahu Teâlâ beni kargamıştır. Beyler! Tâcım tahtım için ağlarım. Bir gün [ola] düşeyim, öleyim, yerim de, yurdum da kimseye kalmaya!

Kazan dedi: Maksûdun bu mudur? Bay Böre Bey dedi: Evet budur. Benim de oğlum olsa, Han Bayındır'ın karşısını alsa, dursa, kulluk eylese! Ben de baksam sevinsem!

Bay Böre böyle deyince, Oğuz beyleri yüzlerini göğe tuttular. El kaldırıp dua ettiler: Allahu Teâlâ sana bir oğul versin, dediler.

O zamanda beylerin alkışı alkış, kargış'ı kargıştı. Duaları müstecâb olurdu.

Bay Biçen Bey de ayağa kalktı dedi: Beyler benim hakkıma da bir dua ediniz. Allahu Teâlâ bana da bir kız versin, dedi. Oğuz Beyleri el kaldırdılar, dua ettiler. 'Allah sana da bir kız versin'. Bay Biçen Bey dedi: Beyler! Allahu Teâlâ bana da bir kız verecek olursa, siz şahid olun, benim kızım Bay Böre Bey'in oğluna beşik kertme nişanlı olsun!

Bunun üzerine birkaç zaman geçti, Allahu Teâlâ Bay Böre Bey'e bir oğul, Bay Biçen Bey'e de bir kız verdi. Oğuz beyleri bunu işittiler. Şâd olup sevindiler.

Bay Böre Bey bezirgânlarını çağırdı, emretti: Bre bezirgânlar! Allahu Teâlâ bana bir oğul verdi. Gidin, Rum İli'ne benim oğlum için güzel armağanlar getirin. Benim oğlum büyüyünceye kadar ulaştırın!

Bezirgânlar, gece gündüz yola devam ettiler. İstanbul'a geldiler. Müzakere ile güzel armağanlar aldılar. Bay Böre'nin oğlu için, bir deniz kulunu boz aygır aldılar. Bir ak tozlu katı yay aldılar. Bir de altı perli gürz aldılar. Yol hazırlığını gördüler.

Bay Böre'nin oğlu, beş yaşına girdi. Beş yaşından on yaşına girdi. On yaşından on beş yaşına girdi. Çalımlı bir güzel yiğit oldu.

O zamanda, bir oğlan baş kesmese, kan dökmese, ad koymazlardı. Bay Böre Bey'in oğlu atlandı ava çıktı. Av avlarken babasının tavlası üzerine geldi. İmrahor başı karşıladı, indirdi. Konukladı. Yiyip-içip otururlardı.

Bu taraftan da bezirgânlar gelerek [Erzurum doğusundaki Pasin'in] Kara Derbend ağzına konmuşlardı. Gürcü [Avnik] kalesinin kâfirleri bunları casusladı. Bezirgânlar uyurken beş yüz kâfir onların üzerine koyuldular, çarptılar, yağmaladılar. Bezirgânların büyükleri tutuldular, küçükleri kaçarak Oğuz'a geldiler. Baktılar gördüler ki Oğuz'un Ucu'nda bir ala sayvan dikilmiş, bir güzel Mirza, kırk yiğidi sağında ve solunda otururlardı. Oğuz'un bu güzel yiğidi yürüyelim, imdâd edelim dedi. Bezirgân dedi: Yiğit, Yiğit! Bey yiğit! Ünüm anla, sözüm dinle! On altı yıldır ki Oğuz içinden gitmiştik. Araya taraya kâfirin malını Oğuz beylerine getirmekte idik. Pasin'in Kara Derbend'inde Kâfir iline düşmüştük. O kalenin beşyüz kâfiri üzerimize koyuldu. Kardeşim tutsak oldu. Malımızı rızkımızı yağmaladılar. Geri döndüler. Sana geldim. Kara başın sadakası olsun, yiğit! İmdâd bana!

Oğlan şarap içerken, artık içmez oldu. Elindeki altun kadehi yere çaldı. Dedi: Ne dediniz, ne dediniz? Kırk yiğitten üzerinize düşman mı geldi? Kendi adamlarına dedi: Benim harp elbiselerimle şahbaz atımı bana yetiştirin. Beni seven yiğitler arkamdan gelip bana yetişsinler.

Bezirgân [dahi] önlerine düştü. Kılavuz oldu. Kâfirler de bir yerde toplanarak para bölmekte idiler.

Bu mahalde erenlerin arslanı, pehlivanların kaplanı Boz Oğlan yetişerek bir iki demedi, kâfirlere kılıç vurdu. Baş kaldıran kâfirleri öldürdü. Gazâ etti. Bezirgânların malını kurtardı.

Bezirgânlar dediler: Bey yiğit! Bize sen erlik işledin. İmdi beğendiğin maldan al!

Yiğidin gözü bir deniz kulunu boz aygırı tuttu. Bir de altı perli gürzü, bir de ak tozlu yayı tuttu. Bu üçünü beğendi. Dedi: Bre bezirgânlar bu aygırı, bu yayı, bu gürzü bana verin.

Böyle deyince bezirgânlar kederlendiler. Yiğit dedi: Bre bezirgânlar çok mu istedim?

Bezirgânlar dediler: Neden çok olsun? Ama bizim beyimizin bir oğlu vardır. Bu üç şeyi ona armağan götürmekteyiz.

Oğlan dedi: Bre, beğinizin oğlu kimdir?

Dediler: Bay Böre'nin oğlu vardır. Adına Bamsı derler. Karşıdaki Bay Böre'nin oğlu olduğunu bilemediler.

Yiğit parmayını ısırdı: Burada minnetle almaktansa, orada babam yanında minnetsiz almak daha iyidir, dedi. Atını kamçıladı. Yola düştü. Bezirgânlar ardından bakakaldılar. Vallah iyi yiğit, mert yiğit, dediler.

Boz Oğlan babasının evine geldi. Bezirgânlar geldiler, diye babası sevindi. Çetir otağ, ala sayvan diktirdi. İpek halılar yaydırdı. Geçti oturdu.

Oğlunu sağ yanına aldı. Oğlan bezirgânlar hakkında asla söz söylemedi. Kâfirleri kırdığını anmadı. Nâgehanî bezirgânlar geldiler. Baş indirip selâm verdiler. Gördüler ki o yiğit baş keserek, kan dökerek kendilerini düşmandan kurtardı; Bay Böre Bey'in sağında oturmaktadır. Bezirgânlar yürüdüler, yiğidin elini öptüler.

Bunlar böyle yapınca, Bay Böre Bey öfkelendi. Bezirgânlara dedi ki: Baba dururken oğulun eli öpülür mü?

Bezirgânlar sordular: Hanım, bu yiğit senin oğlun mudur?

Bay Böre Bey dedi: Evet, oğlumdur.

Bezirgânlar dediler: İncinme hanım! Evvel oğlunun elini öptüğümüze hiddetlenme! Eğer senin oğlun olmasaydı, bizim malımız Gürcistan'da elimizden çıkmış olacaktı. Hepimiz tutsak olmuştuk. Bay Böre Bey sordu:

— Bre, benim oğlum baş mı kesti? Kan mı döktü?

— Evet, baş kesti, kan döktü. Adam esir aldı, dediler.

Kazan dedi: Bre, bu oğlana ad koymak zamanı geldi mi?

— Evet Sultânım, zaman çoktan geldi. Hattâ geçti bile.

Kazan, Oğuz beylerini çağırdı. Konukladı. Dedem Korkud geldi. Oğlana ad kondu...

Adını ben koydum, yaşını Allah versin, dedi. Oğuz beyleri el kaldırdılar, dua ettiler. Bu ad bu yiğide kutlu olsun dediler. (*Dedem Korkud*, s. 38-41 / T.-B., s. 69-71).

34.- Bazı Istılahlar

Karım.- Her kahramanın düşman tarafında kendisine denk bir mübârizi vardı. Kahramanlar, ancak kendi karımlarıyla boy ölçüşürlerdi.

Adam aktarmak.- Harpte bir muharibin düşmandan bir muharibi esir alması.

Sü.- Sü "asker"manâsına idi. Binâenaleyh asker başı'na "subaşı" demek galattır; "sübaşı" demek lâzımdır.

Süngüşmek.- Muhârebe etmek manâsına idi.

Öke.- Muhârebede genç tiginler (prensler) kumandanlık vazifesini yapardı. Fakat, bunların maiyetine "Erkân-ı harbiye reisi" makamında ihtiyar ve tecrübeli bir general verilirdi. Buna "öke" adı verilirdi. Manâsı "bilici, akıllı, tecrübeli"dir.

Ordu.- Saray çadırı, otağ-ı hümâyun manâsına idi. Çingiz'in her zevcesinin bir ordusu vardı. Gecede birisinde yatardı. Ordu'nun bugünkü manâsında "sü" kelimesi kullanılırdı.

Altın Ordu.- "Altın otağ" manâsına idi. Çingiz Han, Altay Hanlar'dan iğtinâm ettiği altın otağı torunu Batu Han'a hediye etti. Bu sebeple Batu Han'ın teşkîl ettiği devlete "Altın Ordu" devleti denildi.

Ordu Kent.- "Saray şehri", yani "payitaht" demekti.

Han Balık.- Bu kelime de "payitaht" manâsınadır. "Pekin" şehrine de alem olmuştu.

İnak.- "Mutemet", "müsteşar" demektir.

Cılasınlar.- "Genç kahramanlar" demektir.

Alplar.- Onlar, şanlı emirlerden olan kahramanlardır.

Alpagutlar.- Alplar içinde temeyyüz eden bir nev'i kahramanlardır.

Şölen.- Oğuzlarda, hanlar hanı ile beyler beyinden ve yirmi dört [Oğuz] beyinden ve inaklardan mürekkep olan resmî dîvâna denilirdi. Her şölen mutlaka bir toyu da muhtevî idi. Çünkü obalar birbirine uzak olduğu için, bir şölene gidenler orada yemek içmek mecbûriyetinde idiler.

Oba.- Daima beraber konup göçen bir göçe "oba" denilirdi.

Kengeş.- "Şûrâ, meşveret" manâsına idi.

Kurultay.- İlhanlığı teşkîl eden sülâleye mensup prenslerle, hakanlar yabgular, tudunlar vesâir askerî ve mülkî memurlardan mürekkep, millet meclisi demekti. İlhanları intihâb ve hal' eden bu meclisti.

Töre.- "Coutume" (= "teamül") manâsına idi.

Yasa.- "Kanun" demekti. "Yasak" ondan alınmıştır.

Altın Yasa.- Çingiz ya[sa]sı.

Altın Defter.- Bu yasayı muhtevî olan kitap.

Yam.- "Menzil" demekti. "Yamçı", menzilcilerin giydikleri yağmurluk.

Tigin.- Baba cihetinden prens.

İnal.- Ana cihetinden prens.

Katun.- Prenses.

Türkân.- Hür mâlike, hakanın saltanatta şerîkesi.

Yarlığ.- Emirnâme, ferman.

Tarhan.- Büyük işler gören adamlara "tarhanlık" rütbesi verilirdi. Tarhana, yurtluk, ocaklık olmak üzere bir mâlikâne verildikten başka, aşağıdaki imtiyazlar da bahşedilirdi. Tarhanın mâlikânesi içinde oturanlar vergi, askerlik gibi resimlerden muaf idiler. Bu resimlerin ahzi, tarhana ait idi. Tarhan, dokuz cürüme kadar cezadan muaftı. Hükümdarın sarayına, izinsiz girip çıkabilirdi. Bu imtiyazları, dokuzuncu göbeğe kadar oğullarına intikal ederdi.

Tarhanlık, asil olmayanlara bir nev'i asalet veren bir tevcihtir. Eski Türklerde asalet irsî olduğu için, avamdan birisinin bir nev'i asalet kazanabilmesi ya potlaç tarîkiyle, yahut tarhanlık tarîkiyle olurdu. Şu kadar var ki potlaç tarîkiyle asalet kazananlar, kendi teşebbüsleri ile buna muvaffak olurlardı. Tarhanlık rütbesini ise, hükümdar tevcih ederdi. Fakat, hükümdarın bu rütbeyi verebilmesi için, alacak adamın millete ve devlete büyük bir hizmet ifa etmiş olması lâzımdı: Bir büyük yangını söndürmek, denize düşenleri kurtarmak, harpte generallerden birini tehlikeden korumak, hakanı muhataralı bir yerden çıkarmak, kadınları, çocukları tehlikeden tahlis etmek gibi.

Orhun Kitâbesi'nde Göktürklerin "kurultay" teşkîlâtları şöyle idi: Sağda "şadlar" ve "pıt(lar)" (oy beyleri); solda "targat" (tarhanlar) ve "buyruk beyleri".[135]

Görülüyor ki "tarhanlar" sırf siyâsî meclislerde de âzâ idiler.[136]

Başka milletlerin kanûnlarında, yalnız cürümlere karşı verilecek mücâzâtlar yazılıdır. Türk töresi ve yasası ise, hizmetlere karış verilecek mükâfâtları da gösterirdi.

[Üçüncü Kitabın Sonu]

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Türk Ailesi

I.- İslâmiyet'ten Evvel Türk Ailesi

İslâmiyet'ten evvel Türk ailesi.- İslâmiyet'ten evvel Türk ailesi "boy", "sop", "soy", "pederî aile", "izdivâcî aile" adlı beş enmûzeçten geçmiştir.

1.-Boy

"Boy", "phratrie" kelimesinin karşılığıdır. Garbî Oğuzlarda her "öz" (aşiret) dört boydan mürekkepti. Oğuz "il"i, yedi "öz"ü ve yirmi dört "boy"u muhtevî idi. Her boyun bir "tamga"sı (= damga) vardı ki bir totemin bakiyesinden ibaretti.

Oğuz Türklerinde bir adamın künyesi boyunun ismi ile şahsî adından mürekkepti. Boy ismi Avrupa'daki aile adı makamında idi. Fakat, onun gibi küçük addan sonra gelmezdi; bilakis, evvel gelirdi. Meselâ "Salur Kazan" denilirdi. "Salur" boy ismi idi. "Kazan", şahsî addan ibaretti. "Büğdüz Emen", "Kayan Selçuk" gibi unvânlarda da birinci kelimeler, boy ismi ikinciler şahıs ismidir. *Dede Korkud Kitâbı*'nda bu adları görüyoruz. Mahmud-ı Kâşgarî de *Dîvânü Lügât*'ında diyor ki "Bir adamın kim olduğu bilinmek istenildiği zaman hangi boydan olduğu sorulur, o da meselâ 'Salur boyundanım' derse, nispeti anlaşılmış olur" Bu vâkıalar bize boyun aile mâhiyetini pekâlâ ispat ediyor. Aile ismi, Macarlarda da şahsî isimden evvel gelir. Bizde de "zâde" yahut "oğlu" lafzının ilâvesiyle aile ismi şahıs adından evvel gelir: "Şirvânîzâde Ali Bey", "Çapanoğlu Ahmed Bey" gibi.

Boy isminin şahıs isminden sonra geldiğine dâir misaller de zikredilebilir: Meselâ "Yunus Emre", "Tapduk Emre" isimlerinde olduğu gibi. Burada "Emre" kelimesi Oğuz boylarından olan "Eymir, Eymir İli" boyunun ismi ise, o zaman boy isminin şahıs isminden sonra gelebildiği sâbit olur. Fakat, bazılarına göre "Emre" kelimesi "âşık" manâsına bir sıfattır.

Doğru olan bu şık ise, o zaman boy isminin şahıs adından sonra gelmesi meselesi kalmaz.

Oğuzlara göre, boy isimleri Oğuz Han'ın yirmi dört torununun adlarından ibaretti. Bir boyun fertleri, boyun adını, eski dedesinin adı sayardı.

Tarihin yetişemediği en eski zamanlarda, boy "mâderî" idi. Yani çocuk anasının boyuna mensup olurdu. Sonradan, boy, "pederî" mâhiyete girdi. Bunun sebebi şudur: Bu eski devirde de, koca "kalın" vererek, karısını kendi obasına götürürdü. ["Oba", "campement" karşılığıdır ki beraber konup göçen çadırın mecmûu demektir. Arapçası "hayy" kelimesidir. Oba ekseriya soydan ibarettir.] Çocuk, bu obadaki maşerî hayata iştirâk edince, yavaş yavaş bu zümrenin maşerî vicdaniyle meşbu olmaya başlar. Bu sûretle boy, mâderîlikten pederîliğe geçer. Aşiretlerde reisliklerin teşekkülü de, bu erkekleşmeye yarar. Çünkü, reisler erkek olduğu için, onların temsîl ettiği boylar da erkekleşir.

Boyun eskiden mâderî olduğuna en büyük delil, Şamanizmin mâderî olmasıdır. Yakutlarda şamanların totemleri ve hâmî ruhları mâderî olduğu gibi, bu ilde laiklerin hâmiyeleri de mâderîdir.

Boyun fertleri arasında muhtelif tesânüdler vardır:

1) Siyâsî Tesânüd.- Kan davâsı tesânüdüdür. İl teşekkül ettikten sonra, kan davâsı menedilmiştir.

2) Ahlâkî Tesânüd.- Boydaşlar malen birbirine yardım ederler ve her sûretle birbirine muâvenette bulunurlar. Bu teâvünlerde bulunmak için, aynı boy ismini taşıyan fertlerin mutlaka aynı ilden olması lâzım gelmez.

Bazen bir il, müteaddit illere bölünmüş bulunur. Başka başka isimler taşıyan bu iller içinde aynı boy isimleri mevcut olabilir. Meselâ, "Afşar" "Bayat", "Çepni" gibi boy isimlerine Selçuk Oğuzlarında, Harizm Oğuzlarında, Arabistan Türkmenlerinde, Azerî Türkmenlerinde tesâdüf edilebilir. Bu dört Oğuz ilinin her biri ayrıca yirmi dört boydan mürekkeptir. Bu boylar aynı isimleri taşırlar. Bir Çepni yalnız kendi ili dâhilindeki Çepnilerle değil, başka illerdeki Çepnilerle de nerede rastgelse kendi mâlikesini bulmuş gibi sevinir ve yardımlaşır.

3) Dinî Tesânüd.- Boydaşların mübârek olmak üzere birer tamgaları vardır ki totemizm devrinden kalmadır. Yani her tamga, eski zamanda bir totemdi. Sonradan bu mâhiyeti[ni] kaybederek "tamga" şekline girdi. Zaten başka milletlerdeki tamgalar, armalar, sancaklar da eski totemizmin bakiyeleridir. Boydaşlar arasında birbirinin cenazesinde bulunmak, "doğuş" ve "evlenme" ve "erdirme" (initiation) zamanlarındaki âyinlere ve ziyafetlere iştirâk etmek lâzımdır.

4) İktisadî Tesânüd.- Boyun fertleri arasında iktisâdî tesânüd de vardır. Çayırlar, ormanlar, yaylaklar, kışlaklar "boy"un müşterek malıdır. Fakat, fertler arasında zûg zûg taksim olmuştur. Bununla beraber, lâzım geldiği zamanlarda bu taksimi adalete uydurmak için, yeniden taksim yapılır.

Demek ki boyun bütün hayvanları, eşyası, hazineleri boyun tamgası ile damgalanır. Bu müşterek damga, ma'nevî mülkiyette de zımnî bir iştirâkin mevcut olduğunu gösterir.

Oğuzlarda, "Oğuz - aşiret" zümresi inhilâl ederek, bunun timsâlleri boylara geçmişti: Meselâ, natürist ilâhlarla "ongun"lar ve "sünüg"ler gibi.

Boyun içtimâî bünyesine gelince, bir boyun demokrat yahut aristokrat olduğuna göre değişir. Demokrat bir boyda yalnız boyun kanca müşterek bulunan fertleri bulunur. Bunlar hukukça biribirine müsâvîdirler. Başlarında bütün aşirettaşlardan mürekkep bir meclis bulunur.

Aristokrat boylarda, boyun asil olan fertlerinden başka "oymak" adlı raiyelerden, "kul"[137] adlı köle ve câriyelerden mürekkep tâbi zümreler de bulunur. Boyun reisine Oğuzlarda "boy beyi" adı verilir. Bir adı da "tudun"dur. Zaten "tudun", "boy beyi" demektir. İlk devirde tudunlar, boylarının fertleriyle müsâvîdirler. Sonradan "ulus", "oymak", "kün" gibi taifeleri hâkimiyeti altına alınca, "tudun" da sulta sahibi olur. Hâlbuki demokrasi devrinde, yalnız velâyete mâlikti, sultaya sahip değildi. "Falan beğ 'ulus'unu, 'oymağ'ını, 'kün'ünü aldı gitti." denildiği zaman, "Hem ilden olan boydaşlarını, hem de tâbilerini, esirlerini aldı gitti." manâsı anlaşılır. Boy beyinin maiyetinde, "kırk yiğit" bulunur. Demokrat boylarda "kırk yiğit" boyun gençlerinden olur. Aristokrat cemiyetlerde ise, oymaktan intihâb edilir. Bunlara beylerden tefrik için, "buyruk" adı verilir.

Sonraları oymak, haddinden ziyâde büyümüş olan boyun bölünmesinden husûle gelen taksimata unvân olmaya başladı. Bugün Türkmenlerde boy, oymaklardan, oymaklar da tîre'lerden mürekkeptir. Bunlar küçük boylar manâlarınadırlar.

Araplarda boya "batn" adı verilir. Meselâ Kureyş ammaresi iki batna ayrılmıştı: "Benî Mahzûm", "Benî Abd-i Menâf"

Araplarda, cahiliyet zamanında bile, totemizmin izleri kalmamıştı. Bununla beraber Arap aşiretlerinde "kut" telâkkisi mevcuttu. Araplar, "kut"a yani "manâ"ya "kerat" derlerdi (Bugün Malalar "manâ"ya "kirit" diyorlar).

2.- *Sop*

"Sop", eski Türkçede "semiye" manâsınadır. Bu kelimenin "semiye" manâsına olduğunu, bugünkü Yakutlarda canlı bir sûrette görüyoruz:

Anneé sociologique'in beşinci cildinin 364'üncü sahifesinden aşağıdaki sözleri alıyoruz:

"Yakutlar, Sibirya'nın şimâl-i şarkında, dünyanın en soğuk ülkelerinden birinde yaşamakta olup, 220.000'e yakın nüfûsları vardır. İşgal ettikleri arazi gayet geniştir. Bütün şartlar ve hâller bu kavmin birçok küçük zümreler hâlinde, birbirinden uzak olarak yayılmasını ve bu sûretle en eski teamüllerinin payidar kalmasını mucip olmuştur.

Bu kavmin en esaslı içtimâî zümresi *sip* adını alan "semiye"dir. *Sip*'in ne tabiatta olduğuna, terkibinin mâhiyetine dâir malûmâtımız pek eksiktir. Fakat biliyoruz ki bu zümre, nesepçe birbirinin akrabası olanlardan başka birtakım yabancıları da muhtevîdir. İktisadî zaruretlere göre, genişliği değişir. Semiyeyi temyîz eden vasıflar arasında bu saydığımız sıfatlar da bulunduğu malûmdur. Sip'in fertleri arasındaki tesânüd, gayet şiddetlidir. Bununla beraber bu şiddet azalmaya başlamıştır. Toprağa mâlik olan, "sip"tir.

Arazi fertler arasında bölünmüşse de, zûğlar (arazi taksimatı) daima yeni taksimlere ve tavizlere tâbidir. Orman ve mer'a sip'in maşerî emvâli sırasında kalır. Bütün bu teşkîlâtta iştirâkçi bir ruh hâkimdir. Hattâ husûsî evler bile, yalnızca sahiplerinin faydalanmasına mahsus değildir. Her rastgelen, istediği eve girerek gündüz ve gecenin her saatinde orada kalabilir.

Bir sip'in muhtevî olduğu husûsî ailelere (yani evlere) gelince, bunlar gayet zayıf bir râbıtaya mâlik olup, hukukî teşkîlâttan tamamıyla mahrumdur. Yani bunlar ancak "tabiî aile" mâhiyetindedir. Dinî, ahlâkî, hukukî müeyyidelere mâlik olmadığı için, "içtimâî aile" sırasına geçmemiş, bir müessese kıymetini alamamıştır. Hattâ karı-koca ve çocuklarından mürekkep heyete mahsus, bir ad bile yoktur. Bunlar hukukî zümrelerden olmayıp, fiilî zümreler mâhiyetindedir. Bu sebeple, fertleri arasındaki münâsebetler de gayet zayıf bir ahlâkî mâhiyeti hâizdir. Bu zümrenin içindeki tertip ve intizam büsbütün mihanikîdir. Kuvvetli olan, zayıfları hâkimiyeti altına almakla, muvakkat bir intizam husûle getirir. Baba, ana ile çocuklar arasında muayyen ve tanınmış vazife yoktur, bilakis daimî bir muârızlık mevcuttur.

Çocuklar ufakken, evin reisi, karısına ve çocuklarına mutlak derecesinde bir velâyetle tahakküm eder. Fakat çocuklar kendi kendilerine kifâyet edecek bir yaşa gelir gelmez istiklâllerini isterler ve ayrıca "ev-bark" sahibi olabilmek için, babalarının emvâlinden bir kısmını zorla alırlar. Sonra vakta ki ana ve baba kocalmaya başlarlar, bu kere tahakküm etmek sırası evlâtlarına gelir ve bu tahakküm ise gayet ağır ve acı bir sûrette devam eder.

Husûsî ailede hukukî teşkîlâtın mevcut olmadığı, akrabalığa ait tâbirlerin olmamasıyla da sâbittir. Yakutçada, bir evlâdın babasına, erkek

ve kız kardeşlerin birbirine olan münasebetini ifade edecek vâzıh kelimeler yoktur. Bu yoldaki manâlar "sip"in muhtelif "göbeklerinden" (nesillerinden) ibarettir. Yakut, kendi yaşında olan semiyedaşlarına müctemian delâlet eden bir kelimeye mâlik olduğu gibi, kendisinden evvelki ve sonraki "göbeklere", nesillere ait de birer kelimesi vardır. Demek ki Yakutlarda, gerçekten teessüs ve teazzi etmiş biricik akrabalık, semiye akrabalığıdır. Bu sûretle semiye teşkîlâtının husûsî aile teşkîlâtından evvel olduğu bir kere daha sâbit olmuş olur. Husûsî aile vâkıa hâlinde mevcuttur. Fakat içtimâî bir müessese olmaya yeni başlamıştır. Evlenme münasebetlerinde "dışardan evlenme" bir kaidedir. Yakut, mensup olduğu "sip"in içinden evlenemez. Fakat, an'aneler eski zamanlarda mevcut ibtidâî bir "içerden evlenme" kaidesini muhafaza etmekte ve bazı tabirlerde bunun izlerini saklamaktadır."*

Bu ibarelerden anlaşılıyor ki Yakut Türklerinde, semiyenin adı "sip"tir[138]. Bu kelime Kara Kırgızlarda "sibit" şeklini, Garbî Oğuzlarda "sop" şeklini almıştır. Yakutlarda semiyenin biricik içtimâî aile olduğunu gördük. Bu semiyenin pederî ve mâderî semiyelerden mürekkep olduğunu da başka menbalardan öğreniyoruz:

Seroşevskiy *Revue de l'histoire des religions* adlı mecmûânın 47. cildinde neşrettiği "Yakutların İtikadına Göre Şamanizm" adlı bir tetebbunâmesinde (s. 204-233) ve (s. 238-299), Yakutlarda "ağa uza" (= baba aşireti) ve "iye uza" (= ana aşireti) adlı bir teşkîlât vardır.

"Ağa", "baba" manâsına; "iye", "ana" manâsınadır. "Öz" [uza] kelimesi ise, akraba ve aşiret manâlarınadır. Özler pederî ve mâderî olmak üzere iki şekli havi olduğu gibi, boylar ve soplar da, pederî ve mâderî şekillerine mâliktirler. Her şaman, vaktiyle bir ana sopunun mümessili idi. Bu sebeple totemler, sonraları sopların mümessilleri olan şamanlara geçmiştir. Yakutlar mâderî toteme *iye kila* derler. Yakutçada "iye", "ana" demektir ve "kila" da "hayvan" demektir. Bu iki kelimenin birleşmesinden "ana totemi" yani "mâderî totem" vücûda gelir.

Şamanların "iye kila"ları boğa, tay, kartal, geyik, ayı, kurt, köpek, karga gibi hayvanlardır. Bunlara "ruhları yiyen hâmî hayvanların hayalleri" denilir. Yakut ilinin eski mâderî teşkîlâtı bozulduktan sonra, izleri yalnız Şaman teşkîlâtında kalmıştır. Binâenaleyh, Şamanların birer mâderî toteme mâlik olmaları, eski teşkîlâttaki semiyelerin mümessilleri oldukları içindir.

Nasıl ki Yakutlarda, dört adetten fazla olmaması lâzım gelen dört büyük Şaman da "il"in eski taksimatı olan "dört ulus"un mümessilleridir.

Eski Türkler "il"in içinden ve "sop"un dışından evlenirlerdi. Bu hâl, umumî kaideye muvâfıktır.

Şamanların "amagat" adlı birer hâmiyeleri de vardır ki "ilâhe" manâsınadır. "Umay" kelimesi gibi "ilâhe" manâsınadır. Bundan başka, şaman olmayan fertlerin yani laiklerin de "iyeci" (= "iye hezit")[139] adlı birer hâmî ruhları vardır. Seroşevskiy'e göre "hezit" edatının Garb Türkçesindeki muâdili "ci" edatıdır. Binâenaleyh bu kelime "anacı" manâsınadır. Bu vâkıâlar eski zamanlarda, Yakutlarda yaşamış mâderî bir semiyenin izlerini göstermeye kâfidir.

Mâderî semiyeyi yalnız avcılıkla geçinen, sürü sahibi olmayan avcı illerde daha iyi görebiliriz. *Şecere-i Türkiyye*, Uygurların göçten sonra çiftçi, çoban, avcı olmak üzere üç bölüğe ayrıldıklarını söyledikten sonra (s.187) avcı Uygurlar hakkında şu sözleri yazıyor: "Ve yine bir bölüğü Irtış'ın şarkında hiç hayvan tutmayıp balık ve kunduz ve sammur ve sansar avlayıp, etini yiyip, derisini giyerlerdi. Canlı malı ve yapağıdan olmayıp pamuktan olan kumaşı ömürlerinde görmezlerdi. Analar eğer kızlarını azarlasalar 'Kısrak ve sürü sahibi erkeğe düşüp et yiyip, kımız içip, başına yaman günler doğsun' diye söylerlerdi."

D'Ohsonn 'un *Moğollar'ın Tarihi*'nde *Câmiü't-Tevârîh*'ten nakl ile yazılmış bir not (s. 421) vardır: "Ormanlı Uryankitler'e ormanda yaşadıkları için bu ad verilmiştir. Bunlar, Moğol kavminden olan Uryankitlerle karıştırılmamalıdır. Bunlar çadır altında yaşamazlar, hayvan derisi giyerler ve yabanî öküzlerle koyunların etini yerler. Buna binaen bir baba yahut ananın kızını korkutmak için yapacağı en büyük tehdit, ona 'Seni koyun besleyen birine vereceğim ki sürülere bakasın' demesidir. Bazı kızların bu tehdide inanarak, kendini astığı görülmüştür."

Bu rivâyetler[den] Türklerin avcılık hayatı[nın] kadınlar için daha iyi olduğu anlaşılıyor. Son derece fakir olan avcı Türklerin kızları, bir kalın mukabilinde göçebe bir Türk ile evlenmeyi istemiyordu. Çünkü 'kalın' mukabili olarak kocasının obasına giden bir Türk kızı, hukukunun bir kısmını terk etmeye mecbûrdu. Hâlbuki avcılık devrinde bu kızlar, erkekten fazla hukuka mâliktiler. Bu devirde kız obasında kalarak, kocası oraya gelir ve bir iç güveyi hayatı yaşardı. Mâderî semiyede aile reisi "dayı"dır. Güvey onun emri altında birkaç sene hizmet etmeye mecbûrdur. Bu tarzdaki evlenmeye "abıl anak" adı verilir. Bugünkü günde Altay'da yaşayan "Baraba"[140] ilinde "kalın" vermeyen fertler arasında bu nev'i izdivâc mevcuttur. İzdivacın bu tarzı, mâderî semiye ile sıkı bir irtibatı hâiz olduğu için "Barabaların böyle bir devreden henüz yeni çıkmış oldukları anlaşılır*

İçtimâî ailenin yalnız semiyeden ibaret olması aşiret devrine mahsustur. Aşiret devrinde fertlerin hayatını, malını, haysiyetini muhafaza edecek bir zabıta ve hükümet bulunmadığı için, bu vazifeyi "kan davâsı" teşkîlâtı ifa ederdi.

Gaston Richard, *La femme dans d'histoire*, p. 56.

Eski Türkler beraber konup-göçen çadırlar mecmûuna "oba" (= campement) derlerdi. Araplar buna "hayy" derlerdi; bir "sop" Yakutlarda olduğu gibi, ekseriyetle ya bir "oba" hâlinde dolaşır yahut oturaklığı göçebeliğe tercih ederse bir "köy" tesîs ederdi.

Çingiz Yasası'na göre, kırkar evlik her zümrede senevî dört izdivâc vuku bulması lâzımdı. Delikanlıların evlenmemesi fakirliklerinden dolayı ise, bu zümrenin reisleri onlara malca muâvenette bulunmaya mecbûrdurlar. Bu muâveneti yapmadıkları için senede dört izdivâc vukua gelmezse, bu zümrelerin reisleri ceza görürlerdi.

Sopun içinde ferdî akrabalık yerine maşerî akrabalık vardı. Yani her fert kendinden evvelki nesle mensup erkeklerle kadınlara ayrı unvânlar verir, kendinden sonra gelen nesle mensup erkeklere ve kızlara da ayrı adlar verirdi. Meselâ ben kendimden evvelki nesle mensup bütün erkeklere "ici" , bütün kadınlara "aba" (= abla) derim. Dedemi, babamı, amcamı, büyük amcazâdemi, büyük kardeşimi hep bu tabirle ifade ederim. "İci", Şark Türklerine mahsustur. Garb Oğuzları bu mevkilere "ağa" kelimesini kullanırlardı.

Benden küçük olan erkek ve kızların da ayrı tabirleri vardı. Benden küçük olan erkeğe "ini", benden küçük olan kıza "sifgil" adlarını veririm. Görülüyor ki sopun içinde birbirimizin akrabaları değil, hepimiz sopun akrabaları idik. Bundan dolayıdır ki ferdî akrabalık ıstılahları yerine, bu maşerî ve müşterek akrabalık ıstılahları kullanılırdı. Bu nev'i akrabalık ıstılahlarına "semiyevî akrabalık tabirleri" de denilir. Çünkü henüz semiye devrinde bulunan birçok kavimlerde akrabalık ıstılahları bu tarzdadır.

3.- Büyük Aileler

Cemiyet büyüyünce "semiye" daha küçük kısımlara bölünür. Bunlara "büyük aile" adı verilir ki üç nev'idir:

1) Mâderî büyük aile
2) Asabe
3) Soy

1) Mâderî Büyük Aile yahut "**Münferid Zevilerhâm**".- Nesep mâderîdir. Bu ailenin içinde yalnız zevilerhâm yani ana cihetinden olan akrabalar vardır. Çocuk, anasının totemine vâris olur. Çocuğun babasıyla hiçbir içtimâî akrabalığı yoktur. Çocuğun velisi "dayı"sıdır. Anasının velisi de odur. Yani büyük kardeşidir. Dayının mirası kendi oğluna kalmaz, yeğenine kalır. Bu tarzdaki aile doğrudan doğruya mâderî semiyeden doğar.

2) Asabe.- Pederî semiyeden doğar. Yalnız baba cihetinden gelen akrabalar bu zümreye girebilir. Asabe reisi, kendine mensup bir ferdi içinden kovabilir. Bu sûretle onun yaptığı cinayetlerden asabe mesul olmaz. Asabeden, aşağıdaki orta aileler doğar:

a) Bölünmez Asabe.- Buna "kardeşler arasında kocalık iştirâki" (polyandrie fraternelle) adı verilir. Ailenin bu enmûzeci başlıca Tibet'te vardır. Strabon'un[141] beyânına nazaran vaktiyle Yemen'de de mevcuttu. Bu nev'i ailede, ailenin emvâli taksim olunmamak için, bu emvâl yalnız büyük biradere intikal ettiği gibi, evlenmek salâhiyeti de yalnız ona aittir. Emvâlin taksimine meydan açılmamak için, diğer kardeşler evlenemez. Bununla beraber büyük kardeşe ait olan emvâlden istifade hakkını hâiz oldukları gibi, büyük kardeşin nikâhı altında bulunan müteaddit zevcelerden de, bu kardeşler intifa salâhiyetini hâizdirler. Bu aileye göre ismetsizlik yabancı bir erkeğe ait zürriyetin[142] doğuş yoluyla aile arasına karşımasıdır. Bu ailelerde kardeşlerin büyük kardeşe ait zevcelerle münasebetle bulunması, aile içine yabancı bir unsur sokmayacağı için, ismet kaidesine mugayir görülmez. Çünkü bunlara göre zürriyetin meşrûluğu, asabeden hâriç hiçbir kimsenin aileye mensup zevcelerle münasebette bulunmamasını icap ettirir.

b) **Zadruga.-** Hayatta bulunan veyahut ölmüş bir dedenin oğulları ve torunları arasında miras taksimini kabul etmeyen bir nev'i ailedir. Bu ailede reisin mevkii bir cumhurreisinin mevkii gibidir. Çünkü emvâl bütün aile cemaatine aittir. İslav ve Arap aileleri, bu enmûzece mensuptur. Eski Ruslarda kayınbaba, geliniyle münasebette bulunabilirdi. Çünkü, bu sûretle asabanenin hâricinde yabancı bir zürriyet asabe arasına ithal edilmiş olmazdı.

c) Pederşâhî Aile.- Bazı cemiyetlerde asabeye ait bütün emvâl asabe reisinin olur. Bu sûretle, aile üzerinde bir sulta sahibi olan aile reisi, ailenin emvâline, kendi hesap ve menfaatine olarak istediği gibi tasarruf edebildiği gibi kendi zevceleri ve çocukları da dâhil olduğu hâlde bütün aile fertlerini satmak ve öldürmek haklarını da hâizdir.

3) Soy.- Eski Türklerde asabevî ailenin bu üç şekli de mevcut değildi. Türk ailesi, ne mâderî bir aile idi; ne de asabeden doğan aile enmûzeçlerinden birine mensuptu. Eski Türk ailesi "soy" adını alırdı. Soyda hem erkek cihetinden hem de kadın cihetinden gelen akrabalar mevcuttu ve bu iki türlü akrabalar hukukça birbirine müsâvî idi. Eski Türklerde erkekle kadın birbirine müsâvîydi. O zaman "erkek" toyonizm dinini; kadın, Şamanizmi temsil ediyordu. O zaman toyonizmle Şamanizm sistemleri yani din ile sihir birbirine müsâvî oldukları için, bunların temsil ettikleri

erkekle kadın da birbirine müsâvî olmuştu. Bu sebepledir ki ana soyu da baba soyuna müsâvî idi.

Soy, Garb Türklerinde yedinci göbeğe kadar çıkar. Soyun dışarısında kalanlar yabancı sayılırlar: Bunlara "yad yabancı" veyahut "yedi yad" denilir.

"Kızımı, yedinci[143] yabancıya veririm", "Yedi yabancıdan kız alırım" cümleleri, eski zamanlarda izdivâcın yedi göbeğin dışında vukua geldiğini ima ediyor.

Şark Türklerinde "soy", dokuz göbeğe kadar çıkar: Tarhanların imtiyazları dokuz göbek devam eder; dokuz atası demirci olan bir adam şamanlık edebilir (Moğollar demirciye "darhan" derler). Bu vâkıâlar gösteriyor ki, asalet dokuz göbek devam ettiği gibi, yeniden asalet ve kutsiyet kazandırmak için dokuz göbeğin kutlu bir sanat olan demirciliği yapması lâzımdı.

Ana soyu ile baba soyunun müsâvî olması, asaletin de iki cihetli olmasını icap ediyordu. Bugünkü Harizm Türkmenlerinde, bir kız hem babası, hem de anası Türkmen olmayan bir delikanlı ile evlenmek istemez. Çünkü, bir delikanlının tam asil olması, onlarca, hem babasının, hem de anasının Türkmen olmasıyla kabildir. Eski Türklerde hattâ prensliğin de iki şekli vardı: Baba cihetinden prens olana "tigin", ana cihetinden prens olana "inal" derlerdi. Bugün Kaçar sülâlesinde, bir şehzâde hem baba cihetinden hem de ana cihetinden Kaçar prenslerinden olmadıkça, şah olamaz.

Eski Türklerde, sülâle içinde "soyda büyük" olan şehzâde hükümdar olurdu. Sâbık Osmanlı hânedanı da böyle idi. Hâlbuki Avrupa milletlerinde ve Mısır'da "evde büyük" hükümdar olur. Boy ve sop devirleri geçtikten sonra, soy isimleri aile ismi olmaya başladı: "Çapan-oğulları", "Kozanoğulları" gibi.

4.- *Pederî Aile*

Eski Türklerle Cermenlerde bulunan müsâvâtçı ve iki taraflı aileye "soy", Almanca "sippe" adı verilir. Fakat soy büyük bir dâiredir ki müteaddit orta ailelere ayrılır. Bunlara "pederî aile" adı verilir.

Pederî aileyi, "pederşâhî aile" ile karıştırmamalı. Çünkü pederşâhî ailede akrabalar, yalnız asabelerden ibaretti. Aile içinde kadın ve çocuğun hiçbir kıymeti yoktu. Aile reisi bunları satabilir ve öldürebilirdi. Ailenin emvâli de yalnız aile reisine aitti. Eski Romalılarda ve bugünkü Çinlilerde pederşâhî aile usulü câridir.

Pederî aile ise tamamıyla hür ve müsâvâtçı bir ailedir. Akrabalık onda bir taraflı değil, iki taraflıdır. Amca ile dayı, hala ile teyze, amcazâde ile dayızâde, halazâde ile teyzezâde birbirine müsâvîdirler. Zevceler de büyük haklara mâlik olduklarından kocalarına müsâvî gibidirler. Çocuklar da pederşâhî ailede olduğu gibi, aile reisinin keyfine tâbi değildir. Hülâsa

pederî aile hürriyetçi ve müsâvâtçı bir ailedir ve Cermen ailesi vasıtasıyla bugünkü Avrupa ailesinin menşeidir.

Türk ailesine gelince, o da "pederî aile" sistemindedir. Eski Türklerde dinle sihrin müsâvîliği[nin], erkekle kadının müsâvîliğine sebep olduğunu Birinci Kısım'da göstermiştik.

Pederşâhî ailede ailenin ceddi bir ma'bûddu. Bu ma'bûdun yeri, evin ocağıdır. Bu ma'bûda "man" ve bu dinî sisteme "manizm" adı verilir.

Eski Türklerde pederşâhî aile bulunmadığı için, manizm de yoktu. Çünkü, eski Türklerde, ocakta barınan ma'bûd yalnız babanın ma'bûdu değildi; ananın da ocakta barınan bir ma'bûdesi vardı. Bunlardan birincisine "od ata" diğerine "od ana" denilirdi. Grenard diyor ki: "Şark Türklerinde, hâlâ, aile ateşinin asla sönmemesine –sebebini bilmeksizin– çok itina ederler. Evin sahibesi her akşam ateşi kül ile örter; sabahleyin Türklerce mukaddes tanınan bir ardıç dalıyla bu ateşi yeniden canlandırır. Bu ardıç dalını alevlendirdikten sonra, eline alır, oda oda dolaşarak, evi bununla temizler. Eğer kaza olarak, mutfağın ateşi sönerse –çünkü mukaddes olan ateş ancak mutfağın ateşidir– bunu kibrit ile yakmaya kalkışmaz, "soydan olması lâzım gelen" komşunun ocağından eğreti olarak aldığı korlarla yakmayı daha iyi sayar. Bu ateş eski Hindo-Avrupaîlerde olduğu gibi, eski Türklerde de ataların daima canlı olan ruhu, ailenin aynı zamanda hem görünen timsâli, hem de ma'bûdu mâhiyetindedir. Bugün Kırgızlarla Kazaklar, çadırlarının ocağına bir kurban takdim ettikleri zaman, aile ma'bûdunu "od ata, od ana" diye çağırırlar; bu vâkıâlardan anlaşılıyor ki eski Türklerde bir nev'i manizm mevcuttu. Fakat bu manizm, yalnız dedelerin ruhlarını değil, ceddelerin ruhlarını da ma'bûd telâkki ediyordu. Bundan dolayıdır ki aile ocağının ateşine yalnız "od ata" denmiyor, "od ana" da deniyordu. Demek ki bu ateşte hem dedelerin ruhu, hem de ceddelerin ruhu yaşıyordu. Bunun neticesi olarak eski Türklerde münhasıran "pederşâhî" olan bir aile teşekkül etmemiş, baba soyu ile ana soyuna aynı kıymeti veren, muzaaf velâyetli, müsâvâtçı bir aile enmûzeci vücûda gelmiştir. Bazı seyyahlar ev içinde "od ata" ile "od ana"yı temsil eden birtakım sanemlerin vücûdiyetini de haber vermişlerdir. Pederî aileye Şark Türkleri, "türkün" derlerdi. Garb Türkleri, "boz ocak" ve "baba ocağı" derlerdi.

Şark Türklerinde, pederî ailedeki akrabalık ıstılahları şunlardır:

Akan	Baba
Üge	Ana
Er	Zevc
Konçuy	Zevce
Urı oğul	Erkek evlât
Kız oğul	Kız evlât

5.- İzdivâcî Aile

Eski Türklerde bir delikanlı evlenecek yaşa gelince, bir kahramanlık göstererek il meclisinden, millî bir ad alırdı. Bu sûretle "ildaş" mâhiyetini, "erkek" (= "ermiş") kıymetini iktisap ederek vatandaş hukukuna mâlik olurdu. Ailesinin velâyet-i hâssasından çıkarak, milletinin velâyet-i âmmesi altına girerdi. Eski Türklerde "miras"ın intikali için, baba ve ananın ölmeleri lâzım gelmezdi. Ailenin emvâli umum aile fertlerine aitti. Hangi[144] oğul bülûğ yaşına geldikten sonra bir kahramanlık göstermeye çalışırdı ve bir kahramanlık gösterdiği gün cemiyet tarafından millî bir ad alırdı. *Dede Korkud Kitâbı*'nda bu hususta "ozan"ın rehberlik ettiğini görüyoruz. Ozan bu küçük kahramanın babasına der ki: Senin oğlun bir kahramanlık yaptı. Ona, bir millî ad verdik. Sen de ona sürülerinden, otağlarından, oymaklarından ayırıp bir "ordu" ver. O zaman "ordu" şimdiki manâsında değildi. Bir beyin saray çadırı ile has kullarından ve tâbilerinden ibaretti. Her ilhanın, her hakanın, her yabgunun, her tudunun mutlaka bir ordusu vardı. Müteaddit katunlar[145] olursa her birinin bir ordusu olurdu. Meselâ, Çingiz Han'ın dört hatununun birer ordusu vardı ki Çingiz Han gecede birine giderdi.

İzdivâcî aile , evlenmenin neticesidir. Bundan dolayı ona "izdivâcî aile" denilir. Türkler izdivâca "evlenmek", "ev–bark sahibi olmak" derler. "Bark", *Orhon Kitâbesi*'nde "mabet" manâsınadır[146]. Hakan türbelerinin yanında bir mabet yapılır, orda kurbanlar kesilirdi. Ev de, mukaddes bir mabet olduğundan "bark" adını alırdı.

Eski Türklerde bir genç evlenirken ne karısını, kendi babasının ocağına getirirdi ne de kendisi karısının ocağına giderdi. İç güveylik olmadığı gibi, iç gelinlik de yoktu. Erkek, baba ocağının emvâlinden hissesini alır, kız da "yumuş" adlı bir cihâz getirirdi. Bu cihaz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan terekküb ederdi. Gelinle güvey mallarını birleştirerek, müşterek bir ev sahibi olurlardı. "Tekeler"de bunların kurduğu yeni aile ocağına "ak ev" derler. Eski çadırlar zamanla kirlenmiş, esmerleşmiştir. Yeni izdivâc için yeni bir çadır yapılırken, temiz ve beyaz olduğu için "ak ev" unvânıyla adlanır.

Eski Türklerde, evin bir sahibi olduğu gibi, bir de sahibesi vardı. Evin sağ tarafında "kısrak memeli", evin sol tarafında "inek memeli" iki sanem vardı ki birincisi zevcin, ikincisi zevcenin timsâlleri idi. Birincisine "ev sahibinin kardeşi", ikincisine "ev sahibesinin kardeşi" denilirdi.

Anlaşılıyor ki erkeğin cinsî totemi "kısrak"tı. Kadının cinsî totemi de "inek"ti.

Eski Türklerde "eşik" de mukaddesti. Yabancı bir adam eşiğe basarsa çarpılırdı. Evlerin taarruzdan masuniyeti eşiklerin bu kutsiyetinde dinî bir müeyyide bulmuştu.

Bir ailenin "izdivâcî aile" mâhiyetine girmesi için, pederî aileden doğması kâfî değildir. Devlet tarafından aile hakkında kanûnlar vazedilmesi de lâzımdır. Çingiz'in kanûnu olan "Uluğ Yasa"da, devlet tarafından aile hukukuna dâir vazedilmiş kaideler vardı. Meselâ, bir kadın küfvü olmayan bir erkekle evlenemezdi. Fakat bir kızı küfvü olan bir erkek istediği zaman da, babası ve anası vermemekte bulunamazdı.

Fakat, bu gibi kanûnlar hem pek azdı hem de kanûnlar töreden çok da ayrılamazdı. Henüz "teşri'ci devlet" devresine tamamıyla girilmemişti. Bu sebepledir ki eski Türk ailesi, izdivâcî ailenin yalnız bir başlangıcından ibaretti. Gerçekten "izdivâcî aile", ancak, Avrupa'da son asırlarda vücûda gelebildi. Asrî aile "izdivâcî aile"den ibarettir. Bu ailenin teşekkülü "devlet"in müsâvât ve adalet üzerine müesses aile kanûnları yapmasıyla husûle geldi. Eski Türklerdeki izdivâcî aile yalnız "töre"ye müstenitti.

"İzdivâcî aile" tamamıyla teessüs edebilmek için teşriî kanûn devrine girmek iktizâ ediyordu.

Türk Ailesinin İslâm Devrinde Devamı.- İslâm ailesi eski Arap ailesinden doğduktan ve buna Yunan'la İran'ın pederşâhî ailesinden birtakım unsurlar iltihak ettikten sonra, Müslüman kadını gayet elemli bir mevkie düşmüştü. Bu elemli mevkiin Mısır'da, Yemen'de, Magrip'te böyle elemli bir hayat yaşadığı esnada, İslâm âleminin diğer köşelerinde, yani Anadolu'da, Kıpçak'ta, Irakeyn ve Maveraünnehr ülkelerinde, İslâm kadınının diğer bir kısmı[nın] erkeklere müsâvî, muhterem, hür ve mesut bir hayat yaşamasına sebep, buralarda hâkim olan Türk illerinde henüz eski Türk ailesinin devam etmekte bulunmasıdır. Bu sahalardaki kadın hayatını görmek için Magrip'ten gelmiş bîtaraf bir seyyahın İbn Battûta'nın "*Seyahatnâme*"sine göz gezdirmemiz kâfidir[147]

İbn Battûta Anadolu'ya girişini şöyle anlatıyor:

"Onuncu günü evvelen Bilâd-ı Rûm olan Alâya (= Alâiyye) beldesine vardık. Bilâd-ı Rûm nâmıyla mâruf olan işbu iklim, aktâr-ı cihânın en güzelidir. Cenâb-ı Feyyâz-ı Zü'l-Celâl, bilâd-ı sâireye müteferrik sûrette ihsân buyurduğu mahâsini, iklim-i Rûm'da cem' etmiştir. Ahâlisi sûreten pek güzel ve libâsları temiz ve ta'amları nefistir. Bunlar eşfak halku'l-lah, anın için 'el-bereketü fi'ş-Şâm ve'ş-Şefkatü fi'r-Rûm' yani 'Bereket Şam'da ve şefkat Rûm'dadır' denilir ve bununla bilâd-i mezbûre ahâlîsi (yani Anadolu Türkleri) kastolunur."

Bu beldelerde bir zâviye yahut hâneye insek, komşularımız olan erkek ve kadınlar ahvâlimizi soruştururlardı. Orada kadınlar, ihticâb etmezler. Esnâ-yi müfârakatta, gûyâ kavim ve tebârımız gibi bize vedâ ederler. Ve nisvân eşk-rizân ve iftirâkımıza teessüfhân olurlar idi. Bu memleketin âdetince haftada bir defa ekmek pişirilerek, bir hafta müddet kifâyet edecek kadar i'dâd edilir. Erkekleri ekmek pişirildiği gün bize

sıcak ekmekle be-gayet nefis yiyecek hediye ederler ve "Bunu size kadınlar gönderiyorlar, sizden dua istiyorlar." derlerdi (*Seyahatnâme-i İbn Battûta*, mütercimi Mehmed Şerif Paşa, s. 210) [Aykut I, s. 400-402].

İbn Battûta, Anadolu'da gezerken bazı emaretlerde, hükümdar yahut emir zevcelerinin huzûruna kabul olunuyor, onlarla beraber yemek yiyor:

"Kayseriyye, Irak pâdişahının (yani İlhanlıların) taht-ı itâatındadır. Rûm ikliminin büyük bilâdından biridir. Orada "Irak" ahâlisinden asker bulunduğu gibi, sâlifü'z-zikr Emir Alâeddin Eretna'nın hatunlarından biri de ikamet eder. En kerîm ve fâzıl hatunlardandır. Irak melîkine karabeti vardır. Kendisine feth-i hemze ve 'ayn-i mu'ceme ile 'Ağa' denilir ki 'büyük' manâsını tazammun eder. Sultana karâbeti bulunan kesânın cümlesine bu unvân verilir. Mûmâileyhânın ismi Togı Hatun'dur. Yanına duhûl ettiğimizde kıyâm ve hüsn-i sûretle selâm ve kelâm etti. Taam ihzârını emreyledi. Ba'del-ekl avdetimizde bize kölelerinden biri vâsıtasiyle, eğer ve gemi mükemmel bir at, hil'at ve para irsâl ile itizâr etti."(s. 325)

İbn Battûta, "İznik" şehrinde, o zaman Osmanlı tahtının câlisi bulunan Sultan Orhan Gazi'nin muhterem zevcesi "Bayalun Hatun"un[148] ikamet ederek oradaki askere hükümran olduğunu bildirdikten sonra, müşârünileyhânın huzûruna ne sûretle kabul edildiğini ve beraber yemek yediğini hikâye ediyor:

"Bu beldede fakih imam hâcc-i mücâvir "Alâeddîn Sultanöyüğî"[149] bizi mihmân eyledi. Mûmaileyh fuzalâ-i kirâmdan olup ne zaman ziyâretine gitsem, mutlaka taam ihzâr eder idi. Sûreti güzel ve sîreti daha güzel idi. Benimle beraber sâlifü'l-beyân Bayalun Hatun'un ikametgâhına gitti. Müşârünileyhâ ikrâm ve ziyafet ihsân eyledi. Bizim duhûlümüzden birkaç gün sonra ânifen zikrolunan Sultan Orhan Bey bu beldeye muvâsalat etti." (Aykut I, s. 431)

İbn Battûta, "Kıpçak" hıttasına girdikten sonra şöyle yazıyor:

"Burada acîb bir hâl meşhûdum oldu ki o da Türkler indinde kadınların mazhar-ı ta'zîm olmasıdır. Bunların mevki ve mertebesi erkeklerin fevkindedir.

Ümerâ kadınlarına gelince: Birincisini Kırım'dan esnâ-yi hurûcumda gördüm. Şöyle ki: Emîr Saltiye'nin zevcesi hatuna müsâdif oldum. Râkip olduğu araba mavi renkli kıymettâr kumaş ile mestûr ve pencere ve kapıları küşâde olarak, önünde hüsn-i cemâl-i bâ-kemâl ile ârâste ve elbise-i zarife ve bediâ ile prâste dört câriye mevcut idi. Arkasından maiyyetinde bulunan cevâriyi hâmil arabalar giderdi.

Mûmâileyhâ, emirin menziline takarrup edince, arabadan yere indi. Kendisiyle beraber takriben otuz câriye dahi inerek eteklerini kaldırdılar. Libâsının ilikleri olup, her câriye bir iliğinden tutarak, eteğini her taraftan zeminden ref'ederler idi. Kendisi tebuhterle[150] yürüyüp emîre vâsıl oldu-

ğu zaman mûmâileyh kıyâm ile kadına itâ-i selâm ile yanına oturttu. Ve cevârî hatunun etrafını ihâta eyledi. Ba'dehû 'kımız' tulumları gelmesiyle hatun bundan bir kadeh doldurdu. Emîrin önünde diz çökerek kadehi ona sundu. Emîr içtikten sonra, hatun emîrin birâderine içirdi. Emîr de hatuna verdi. Taam ihzâr olunarak hatun emîr ile taam etti. Emîr buna bir kat libâs vererek mezbûre avdet eyledi. Ümerânın nisvânı bu tertip üzere olup melîkin hatunlarından zîrde bahsedeceğiz. Satıcılar ile çarşı esnafının kadınlarına gelince: Bunları da gördüm. Bir tanesi bir arabaya râkip olup, bir at çeker ve önünde üç dört câriye eteklerini kaldırır idi. Başında "bağtak" nâmıyla marûf ve mücevherât ile müzeyyen olan ve baş tarafta tâvus tüyü bulunan bir hotoz var idi. Arabanın pencereleri açık idi. Türk kadınları ihticâb etmediğinden, hatunun yüzü görünürdü. Diğer bir kadın dahi bu tertibe riâyet ettiği ve refakatinde hizmetkârları bulunduğu hâlde, pazara koyun ve süt getirip ıtrıyât mukabilinde halka satardı. Alelekser nisvân zevceleri ile beraber bulunup erkeği gören, kadının huddâmından biri zanneder. Zevci arkasına yalnız koyun postundan bir kürk ve başında buna münasip olarak küleh (= külâh) denilen bir serpûş giyer." (s. 368) [Aykut I, s. 472].

"Sultan Özbek[151] seyr ve seyâhat ettiği zaman, mevkibde kendi yanında yalnız memâliki [köleleri] ile ricâl-i devleti bulunarak hatunlarından her biri ayrı mahaldedir. Bunlardan birinin yanına gitmek istedikte, biri vâsıtasiyle ilâm-ı keyfiyet ve hatun da kabulü esbâbını tehiyyeye mübâşeret eder. Kuûd ve sefer umûrunda bir tertib-i acîb ve bedî'a riâyet eyler. Cümle-i âdâtından olmak üzere, cuma günü ba'de edâi's-salât 'kubbe-i zeheb' (Türkçesi Altın Orda)* tesmiye kılınan bir dâire-i müzeyyene ve bedîada oturur. Bu dâire, altun safîhalar ile mestûr, ağaç çubuklardan yapılmış olup, ortasında zerendûd safâih-i sîmîn kaplı ağaçtan mamûl ve hâlis gümüşten olan ayaklarının baş tarafı cevâhir ile müzeyyen bir serîri mevzûdur. Sultan bu tahta cülûs ederek sağında 'Tıtağlı' Hatun[152] ve bunun alt tarafında Keyik Hatun[153] ve solunda 'Bayalun' Hatun[154] ve onun dûnunda 'Erüci' Hatun[155] bulunur. Tahtın alt tarafında sağ cihetinde oğlu 'Tinibek'[156] ve sol cânibinde ikinci oğlu 'Canıbek'[157] durur. Kızı 'Âyet Keçik'[158] dahi önünde durur. Bu hatunlardan biri geldikte, Sultân kıyâm ile eline yapışarak serîre oturtur. Lâkin melîke bulunan ve yanında cümlesinden ziyâde mazhar-ı tevkîr ve ihtirâm olan 'Tıtağlı' vârid olduğu zaman, dâirenin kapısında istikbâl ile selâm vererek, elini tutar. Mezbûre tahta çıkıp oturunca, Sultân dahi câlis olur. İhticâb edilmediği için, şu ahvâlin cümlesi Türklerin gözü önünde cereyân eder." (s. 370) [Aykut I, s. 474).

* Çingiz, büyük oğlu Cuci'ye bir altın otağ vermişti. O zaman hükümdarların ve hatunların otağına, "ordu" [orda] denilirdi. Sonradan Kıpçak Devleti'nin aldığı "Altın Ordu" [Altın Orda] unvânı "altın otağ"dan kinayedir.

İbn Battûta "Hatunlar ile Tertipleri" unvânlı fasılda, her hatunun ordusunu tavsîf ediyor. Bu meyânda "Her arabaya sâlifü'z-zikr cevârîden biri ile mütezevveç bir köle müvekkeldir. Zirâ Türkler'in âdetince cevârîden zevcesi olmayan kölelerin hiçbiri cevârî meyânına giremez." diyor. Bu âdetin Türkler nezdinde rahîtî ahlâka gösterilen ihtimâmın derecesini gösterir [Aykut I, s. 476-477].

İbn Battûta, Özbek Han'ın hatunlarına ait umumî evsafı zikrettikten sonra, her biriyle nasıl görüştüğünü ve her birinin ne gibi hususlarda velâyeti hâiz olduğunu da anlatıyor! İbn Battûta'nın ifadelerinden şurası da anlaşılıyor ki Sultanla beraber hükümette müşterek olan yalnız büyük hatun yani "Tıtağlı Hatun"dur.

Eski Türklerde kız evlât sahibi olmak Araplarda olduğu gibi, bir felâket, bir şerefsizlik değildi. Kız babası olmak için Oğuz beylerinin duasına müracaat eden kimseler de vardı: "Bay Biçen Bey dahi yerinde durdu, dedi: Beyler, benim dahi hakkıma bir dua eyleyin. Allahu Teâlâ bana da bir kız vere dedi. Kalın Oğuz beyleri el kaldırdılar, dua eylediler. Allah sana da bir kız vere dediler" [159]

6.- Türk Ailesinin Bünyesi

Çin Türkistanı'nda ilmî bir seyahat yapan ve *Türkistan ve Tibet* adlı bir kitap yazan Grenard, Türk ailesinin bünyesinin pederşâhî olduğunu iddia ediyor. Bu tetkiklere istinâd eden Gaston Richard da Türk ailesini, Yakutlarda mâderî, Türkistan'da ve Garbî Sibirya'da "pederşâhî", Altay Türklerinde ise bu ikisinin arasında mutavassıt bir şekilde buluyor.

Hâlbuki [evvelki] sahifelerde, şimdiye kadar zikrettiğimiz vakıalar, Türklerin bütün şubelerinde ana soyuyla baba soyunun beraber bulunduklarını ve birbirine müsâvî olduklarını ve hiçbir Türk şubesinde Türk ailesinin pederşâhî bir şekil almadığını göstermiştik. Bu iki müellifin aksi iddiada bulunmaları Türkler arasında evvelâ aile ateşinin mukaddes tanınmasında, sâniyen şiddetli matem âyinleri icrâ edilmesinde, salisen bazı düğün âdetlerinde, rabian bazı hukukî müesseselerde pederşâhî ailenin izlerini sezmelerindendir. *Année sociologique*'in üçüncü cildinde (s. 373) Grenard'ın kitabını tahlîl ve tenkit eden Durkheim da Türklerde "pederşâhî" ailenin bulunmadığını –hattâ bizzat Grenard'ın saydığı vâkıalara istinâdla– gösterdiği için, bizim bu husustaki kanaatimiz, gayet kıymetli olan ilmî bir velâyete de istinâd etmiş demektir. O hâlde şu ihtilâflı meseleyi tamamıyla tenvir ederek Grenard ile Gaston Richard'a ait olan nazariyelerin yanlışlığını ispata çalışacağız.

Türk kavminin muhtelif şubeleri arasında birbirine benzemeyen aile enmûzeçlerinin bulunduğuna dâir Gaston Richard tarafından ortaya

atılan bu misalin doğru olmadığı anlaşılınca, artık muhtelif şubeleri birbirinden ne kadar uzak bulunursa bulunsun, bir kavmin yalnız bir aile enmûzecine mâlik olabileceği hakikati de meydana çıkacaktır. Çünkü aile teşkîlâtı, içtimâî müesseselerin en eskisi olmak dolayısıyla, bir kavmin birbirinden uzaklaşan şubeleri arasında en ziyâde müşâbih kalması lâzım gelen müessese bilhassa aile olmak iktizâ eder.

1- Aile Ateşi.- Bir cemiyette aile ateşinin mukaddes tanınması, orada "pederşâhî" ailenin bulunduğuna delâlet etmez. Bunu ispat için, başka kavimlerden misal getirmeye de lüzum yok. Gaston Richard'ca "mâderî semiye" devrinde bulunduğu iddia edilen Yakut Türklerinde "pederşâhî" ailenin bulunmaması lâzım geldiği hâlde, aile ateşine tapılmaktadır. Seroşevskiy'nin şu satırlarını okuyalım:

"Ateşe tapmak, Yakutların en eski ibâdetlerindendir ve zaten şimdi de bütün Yakutlar tarafından bu ibâdet yapılmaktadır. Kendisini muhterem tanıyan bir ev kadını, günde hiç olmazsa bir defa olmak üzere, ateşe bir şey atmak hususunda tembellik gösteremez: Pişirmekte olduğu yemekten bir parçacık, bir iplik, bir saç kılı, bir deri parçası ilh, ilh. Kır sakallı bir ihtiyar olan ateş perisini çok gözetir. Daima bir şeyler mırıldanır. Fakat mırıltılarını yalnız çocukla şaman anlayabilir.

Ayakkaplarının çamurunu ateşte temizlemek, ateşe bir demir silâh sokmak ve bilhassa ateşin içine tükürmek yasaktır. Ateşin muhtelif nev'ileri var:

1- Ulu Toyon'un yarattığı ateştir ki gündelik hayatta kullanılan faydalı ateştir. (Buna beyaz bir aygır kurban edilir.)

2- Mukaddes ateş ki, baygınlık hâlinde şamanın üzerinde parlatılır.

3- Korkunç ateş ki "Yeraltındaki ihtiyar" yani Şeytan tarafından gönderilen bir yıkım vâsıtasıdır. Buna da burnu beyaz, sırtında siyah bir çizgi bulunan kan kırmızısı bir aygır takdim olunarak öfkesi dağıtılır.

Ocağınızda bu ateşlerden hangisi[nin] yanmakta olduğu asla bilinemez. "Bu sebeple ona birtakım hediyeler ibzal etmek ihtiyata muvâfıktır. Asla ateş hakkında fena söylememeli ve meçhul olan bir adama kendi ocağından ateş vermemelidir."

Görülüyor ki Yakutların mukaddes tanıdıkları üç türlü ateş, aile ma'bûdlarının değil, birincisi "Yer ilâhı"nın, ikincisi "Gök ilâhı"nın, üçüncüsü ise yeraltının en derin katında bulunan "Cehennemî şeytan"ın ateşleridir. Demek ki Yakutlarda görülen ateş ibâdeti bir aile dininin varlığını göstermez.

"Radloff"un Altay Şamanizmine dâir yazdığı tetkiknâmeye göre, ateş bir takdis vasıtası olarak kullanılır. Fakat bu hususta kullanılan ateş, ucu alevlendirilmiş bir ardıç dalıdır.

Grenard, Sibirya Türklerinde ev kadınının her sabah mutfak ateşini bir ardıç dalıyla tutuşturduktan sonra bütün odaları bu dal vasıtasıyla takdis ettiğini bildiriyor. Kazaklarla Kırgızlann, çadırın ocağına kurban ederken, "od ata" ile "od ana" diye hitap ettiklerini beyân ediyor.

Bu vakıalardan anlaşılıyor ki Türk ailesinde, pederşâhî ailede olduğu gibi, yalnız erkek bir ilâha tapılmadığı, aynı zamanda bir ma'bûd ile bir de ma'bûdeye tapıldığı anlaşılıyor. Bu iki ma'bûddan birisi zevcin, diğeri zevcenin esirgeyici perileridir. O hâlde Türklerde ailenin temeli, ölmüş dedelere değil, karı ile kocanın perilerine tapmaktır.

Grenard, pederşâhî aileye delil olmak üzere, Türklerde evin erkeğine "od ağası" denilmesini gösteriyor. Hâlbuki evin hanımına da "od kadını" derlerdi.

2- Matem Âyinleri.- Eski Türkler, "matem âyini"ne "yuğ" derlerdi. Cenazeye "yuğcular" ve "sıgıtçılar" yani "yasçılar ve ağlayıcılar" gelerek, ağlarlar, yüzlerini yararak kanlar akıtırlar, birçok yerlerini yaralarlardı. Fakat bütün bu hareketler, ölüye tapmaktan ziyâde, ölünün öfkesini gidermek içindi. Çünkü, bu öfke cemiyet için tehlikeli idi.

Yine bu öfkeyi gidermek için, ölünün evinde "kara şaman" tarafından koyu renkli bir hayvan kesilerek kurban edilirdi. Bu âyin eski yurdundan ayrılmak istemeyen ölünün ruhunu bu yurttan çıkarmak ve bu sûretle yurdu tehlikeli bir ruhtan kurtarmak içindi.

Görülüyor ki bu âyinlerin hiçbirisi, pederşâhî ailede olduğu gibi, dedelere tapmak mâhiyetinde değildir.

3- Düğün âdetleri.- Düğün âdetleri, izdivâcın birtakım lüzumsuz, manâsız râsimelerinden ibaret değildir. Düğün âdetleri izdivâcla o kadar sıkı bir râbıtaya mâliktir ki izdivâcın muhtelif şekillerini, merbût bulunduğu düğün âdetleriyle temyîz edebiliriz.

Düğün âdetleri itibarıyla cemiyetler beş sınıfa ayrılır; bu tasnîf düğün âdetlerinin muhtelif şekillerini de vâzıh bir şekilde gösterebilir. Bu sınıfları aşağıda gösteriyoruz:

1) Mâderî semiyenin hâkim olduğu cemiyetlerde, hiçbir düğün râsimesi yoktur. Avustralya'nın aşiretleri buna misaldir. Bu cemiyetlerde bir erkeğin bir kadınla birleşmesi üç tarzda olur:

a) Erkek kadını ya arzusuyla yahut zorla kaçırır.

b) Kadının akrabasından birine kendi kız kardeşini veyahut sâir akrabasından birini vererek mübadele yapar.

c) Kadının akrabasına, bir miktar para verir.

Bu şıklardan ikincisi ve üçüncüsü öç davâsını menetmek içindir. Kız kaçırmadan doğacak tazminatı peşin olarak vermektedir. Bununla beraber bu şekiller izdivâcın muayyen râsimeleri değildir. Çünkü, bu zamanda içtimâî izdivâc mevcut olmadığı gibi, bu şekiller de içtimâî müesseseler mâhiyetinde değildirler. Bu sûretle vücûda gelen birleşmeler, hayvan ailelerinde olduğu gibi, tabiî birleşmeler mâhiyetindedir.

Birleşmenin saydığımız şekilleri ise, tabiî birtakım ameliyelerden ibarettir. Ne bu ameliyelere "âdet" adı verilebilir, ne de bu birleşmelere "izdivâc" denilebilir. Çünkü, bu birleşmelerde kadın ancak başka birisi tarafından kaçırılıncaya kadar eski sahibinin yanında kalabilir. Güzel bir kadın, her fırsat bulan erkek tarafından kaçırıldığı için daima elden ele dolaşır. Şimâlî Amerika Hintlilerinde de, mâderî semiye hâkim bulunduğu için, muayyen düğün râsimelerine tesâdüf edilmez.

2) Aileler babalık esasına istinâd ettikten sonra, ilk defa olarak düğün âdetleri meydana çıkar. Çünkü çocuğun anasına olan akrabalığı, tabiî bir doğurma ameliyesiyle, aşikâr olduğu için birtakım içtimâî râsimelerle te'yîde muhtaç değildir, hâlbuki babasına olan akrabalığı böyle bir tabiî ve sarih ameliye ile sâbit bulunmadığı için, birtakım içtimâî râsimelerle te'yîd edilmeye muhtaçtır. Çocukla baba arasındaki içtimâî akrabalığı tesîse hâdim olan bu râsimeler, aynı zamanda, erkekle kadın arasındaki izdivâc râbıtasını da husûle getirir. İptidâî cemiyetlerde bu ilk râsimeler "kız kaçırma" taklidi ile "satın alma" taklidinden ibarettir. Bununla beraber bu taklitleri Avustralya'daki gerçekten kız kaçırmalardan, gerçekten satın almalardan ayırt etmeli; çünkü Avustralya'da bir kadının çalınmasının yahut intikam davâsının tazminatla hâlsûretinde cereyân eden bu ameliyeler, pederî akrabalığın mevcut olduğu cemiyetlerde, sırf muvazaa tarîkiyle yapılmış taklitlerden yani, timsâlî mâhiyeti hâiz rasimelerden ibarettir. Bundan dolayıdır ki bu ameliyeler, ikinci nev'i cemiyetlerde muntazam izdivâcları gayr-i muntazam birleşmelerden ayıran resmî alâmetler oldukları hâlde, Avustralya cemiyetlerinde hiçbir resmîliği ve timsâlliği hâiz değildir. Bu iki ameliye aynı ihtiyaçtan doğduğu içindir ki satın alma "nişanlanma" ile muvazaalı ve timsâlî kız kaçırma âdetlerinin birbirine sıkı bir sûrette merbût olduğunu görüyoruz. Bu iki ameliye karı ile kocayı muvazaalı bir iktisâdî râbıta ile, yani kadını iğtinâm veyahut iştira sûretiyle, erkeğin gûyâ mülkiyeti altına geçmesi sûretiyle, kocasına bağladığı gibi, kadından doğacak çocukları da, babalarına bağlamış olur. Demek ki kocalığın ilk şekli, erkeğin kadına mâlik olması sûretinde anlaşıldığı gibi, babalığın ilk şekli de babanın evlâdına mâlik olması sûretinde anlaşılmıştır. Birtakım cemiyetlerde karı ile koca arasındaki izdivâc râbıtası, yalnız bu iktisâdî timsâllerin az yahut çok mürekkep olan şekilleriyle gösterilir. Fakat diğer cemiyetlerde, iktisâdî timsâllere birtakım dinî, yahut

sihrî timsâller de ilâve olunur. Yıkanma yahut gelinin üzerine mukaddes bir su serpme sûretiyle yapılan takdisler, bir hayvanın kurban edilmesi veya güveyin üzerine kurban kanının serpilmesi, erkeğin evinin eşiğine kurban kanının akıtılması gibi âyinler misal olarak zikredilebilir.

Bundan başka umumî ziyafetler, takdimeler, gelinle güveyin birbirine hediyeler vermesi, iki taraftaki akrabaların gelinle güveye ve bunların onlara hediyeler vermesi; fena cinlerin tesirlerini gidermek veyahut yeni ailenin saadetini temin etmek üzere yapılan sihrî âyinler de vardır.

Yıkanmalar veyahut su serpmeler, şüphesiz, gelinde mevcut olan ve onu erkeklerle birleşmeden meneden "tabu"ları gidermek içindir. Kurbanlar, umumî ziyafetler ve takdimeler, bütün ehemmiyetli mukavelelere yoldaşlık eden dinî şartlardır. İptidaî cemiyetlerde her ittifak ve mukavele, mutlaka bir hayvanın kanı dökülerek veyahut müşterek bir ziyafet verilerek yapılır. Karşılıklı hediyeler vermek de kurban takdiminin bir bakiyesi gibi görülebilir. Çünkü kurban takdimi, bir semiyenin kendi ma'bûdu olan totemin tenavülüyle yapılan bir komünyondan iştikak ettiği gibi, hediye takdimi de kurban takdiminden iştikak etmiştir.

İzdivaçların bazı zamanlarda yapılıp bazı zamanlarda yapılmaması da dinî veyahut sihrî alâkalar dolayısıyladır. Mukaddes veyahut uğurlu zamanlar izdivâc için en elverişli anlardır.

3) Yukarıda tavsîf edilen cemiyetlerde, kız kaçırma veya satın alma muvazaaları ikinci dereceye geçerek, dinî râsimeler birinci dereceye geçmiştir. Dinî âyin birinci dereceye geçince artık iktisâdî timsâllerle teşekkül eden bir râbıtayı takdis etmek veyahut fena ruhların tesirleriyle dinî ve sihrî tabuları gidermek vazifelerini yapmakla kalmaz; bilakis izdivâc râbıtası bizzat bu dinî âyinlerden vücûda gelir.

Bu devirde dinî âyinler de ailevî bir mâhiyet olarak husûsîleşir; eski Roma'da olduğu gibi, gelini kocasını ailevî dinine sokmak sûretinde bir vazife yapar.

4) Umumî dinlerin kabulünden sonra, aile dinlerine ait râsimeler yerine, umumî dinlere mahsus râsimeler kaim olur. Hıristiyanlığın ve İslâmiyet'in doğurduğu dinî râsimeler bu devreye aittir. Bununla beraber eski Araplar, aile dinine mâlik olmadıkları için İslâmiyet'te izdivâc akdi, pederşâhî cemiyetlerde olduğu gibi, "sihriyen-dinî" bir mâhiyet almadı; iktisâdî bir mukavele tarzında kaldı. Yalnız sırf tebrik maksadıyla bu mukavelenin akdolunmasından sonra, imam efendi tarafından bir dua okunması kaide olarak teessüs etti.

Buna mukabil, İslâmî nikâhta "muaccel" ve "müeccel mihr"in ehemmiyetli bir mevkii vardır. Bu hâlin sebebi izdivâcın ikinci devrinde bulunan eski Arapların teamüllerde iktisâdî timsâllere büyük bir kıymet ver-

mesidir. İslâmî aile, ikinci devirden, birdenbire dördüncü devre atladığı için, pederşâhî ailenin izlerinden azâde kalmıştı.

5) Düğün râsimelerinin beşinci devresi, kanûnî râsimeler sûretinde tecelli eder. Eski cemiyetlerde devlet, izdivâcların ne sûretle cereyân ettiğine ehemmiyet vermediği hâlde, asrî cemiyetlerde izdivâc hassavî bir mukavele sûretinde değil, âmmevî bir müessese mâhiyetinde telâkki edilmeye başladığı için, devlet de izdivâc hakkında kaideler koydu.

Binâenaleyh, Avrupa'da iktisâdî ve dinî nikâhlardan sonra, bir de kanûnî nikâhın vücûda geldiğini görüyoruz.

4- Türklerde Düğün Âdetleri.- Grenard, Çin Türkistanı'nda izdivâc râsimelerini üç ameliyede icmâl ediyor:

1) Güvey dostlarıyla beraber, istikbaldeki kayın babasının evine gider. "Hay, hay üleng, hay üleng" sûretinde olup, bugün manâsı bilinmeyen millî bir nakaratı terennüm ederler. Genç kızın baba şunları kapıda karşılar, mihmandarlık ekmeğini takdim ettikten sonra, onları rasimelerle eve alır. Burada baba, delikanlının boynuna bir yazma sardıktan sonra, kızını teşrifatla onun elleri arasına verir. Grenard, bu yazmayı babalık velâyetinin güveye geçtiğine bir timsâl gibi görüyor. Pederşâhî ailede aile reisinin sultası varsa, pederî ailede de velâyeti vardır.

Bu ameliyeden sonra, büyük bir fincan dolusu tuzlu su getirilir; genç kız ile delikanlının ana ve babaları bu suyun içinde bir parça ekmeyi ıslatarak nişanlılara takdim ederler. Bundan sonra, artık kız eski yurdunu terk edebilir.

2) Genç kız, kocasının evine götürülür. Alay mümkün olduğu kadar ihtişamlıdır. Musiki terennüm ettiği hâlde, atlı olarak giderler.

Gelinle ailesinden olan kadınlar, bu ayrılmayı gönül hoşluğuyla kabul etmiş görünmezler. Ağlarlar, sızlarlar. Delikanlının arkadaşları geline teselli vermek için "Ağlama, kız ağlama! Mesut olacaksın" diye terennüm ederler. Kızın annesi de "Kara gözlü, tatlı sözlü yavrusundan ayrılarak evde yapayalnız kaldığını" terennüm ederek ağlar, ağlar! Kazaklarda bu mukavemet, gayet şiddetli olur Güveyin akrabaları bir kız kaçırma muvazaası yaparlar, kızın refikaları buna karşı müdafaa vaziyeti alırlar. Bu mukavemete galebe çaldıktan sonra, iki evin arasında komşu gençler ikinci bir mukavemet gösterirler. Birinci mukavemet ailenin, ikincisi semiyenin genç kızın ayrılmasına razı olmadığını gösterir. Komşu gençler, güveyin boynundaki yazmayı almak isterler; güvey, yazmayı vermemek için bedel olarak onlara ayrı ayrı paralar verir. Her hâlde yazma nikâhın timsâli olduğu için, onu elinden aldırmamak güveyin vazifesidir. Alay güveyin kapı-

sına gelince durur. Evin eşiği "tabu" olduğundan, genç kız bu eşiğe basıp geçemez. Güveyin akrabası onu bir halı üzerinde olduğu hâlde, ayağı eşiğe dokunmadan, içeri alırlar ve içeride yanmakta olan bir ateşin yanına götürürler. Bize göre bu sûretle, genç kızın perisi, delikanlının perisine takdim edilmiş olur.

3) Şimdiye kadar birbirini görmemiş olan bu iki peri birdenbire sevişmezler. Bu perilerin eski akrabalarından ayrılarak birbirine ısınması için, üç gün zarfında, gelin ile güveyin kayınana ve kayınbabalarıyla karşı karşıya gelmeleri yasaktır. Eğer rastgele, güvey kayınbabasını sokakta görürse, her ikisi de büyük bir küfürden yahut cinayetten korkmuş gibi, gerisin geri kaçarlar. Sartlarla Kırgızlarda, genç kız, bu üç gün zarfında, çadırın bir köşesinde bir perde arkasında durur. Üç gün üç gece akrabasına, kocasına, herkese karşı saklı kalır, yalnız talihini aramakla meşgul olan samimî muhibbeleriyle görüşebilir. Bu müddet geçtikten sonra, ihtişamla perdenin arkasından çıkarılır. Artık kocası gerek onu, gerek kayınana ve kayınbabasını görebilir. Yüz açılması düğününe Kırgızlar "Bet açar toy", Çin Türkistanı'nda oturan Türkler "Yüz açıktır" derler. Türkiyeli Türklerde ise "yüz görümlüğü" adıyla verilen hediye bu âdetin bakiyesidir.

Bu üç günlük görüşmemek âdeti, ferdî ruhlardaki tabiî bir utanmanın neticesi değildir. İzdivacın saadetli olması, iki perinin sevişmesiyle kaim olduğundan dolayı, birbirine ısınabilmeleri için bunlara meydan vermek ve bunun için de gelin ve güveyle beraber baba ve anaları ortadan çekilmek lâzım gelir. İki peri birbirine alışıncaya kadar bu gizlenme devam eder.

Bugünkü nikâhlarda bile, güvey ve gelin yerine iki tarafın vekilleri, baba yerine "sağdıç" ve ana yerine "yenge" kaim olur. Nikâhın gelin ile güveyin ve ana ve babalarının beraber bulunmadığı bir mecliste kıyılması bundandır. Türklerde sıkılganlık ve utangaçlığın umumî olması, bu maşerî utanmalardandır.

7.- İptidaî Cemiyetlerde Tesettür

İptidaî Cemiyetlerde İkilik: Kadınla Erkeğin Ayrılması.- Dinin "sihriyen-dinî" olan devresinde diyanetin esası olan "mana", sihrî bir tesire mâlikti. "Mana"nın tecelli ettiği şeyler "tabu" olurdu. Bu gibi şeylere Türkçede "tekin değil, çarpar" deriz. Tabu olan bir mevcut, kendisine temas eden insanları mihanikî bir sûrette çarpar. Binâenaleyh bir şeyin "tekinsiz" olması, ateşin yakıcı olması gibi tabiî bir hâssadan ibaretti. Dinin bu şekline inananlar, ateş nasıl kendisine dokunanı mihanikî bir sûrette yakıyorsa, "tabu"nun da temas edenleri aynı tabiîlik ve mihanikîlikle çarptığına inanırlar.

Dinin bu devresinde, cinsî ahlâkın esası, kadının erkeğe karşı "tabu olması" itikadıdır. Totemli semiyelerde "mana", "totem"de tecellî eder. Bu nev'i semiyelerde nesep, ana cihetinden olduğu için, çocuk yalnız anasının totemine vâris olur, babasının totemine yabancı kalır. Bunun neticesi olarak, "mana"yı hâiz totemin kanı erkeklerde değil, kadınlarda mevcut bulunur. Kadınların tabu olması, manâlı olan bu totem kanının millî olmalarındandır. Kadınlardan âdet zamanlarında, lohusalık anlarında, bu manâlı kan aktığı için, kadınların "tabu"luğu bilhassa bu zamanlarda had bir devreye girer. İptidaî cemiyetlerde, bir genç kız, büluğun ilk alâmetlerini gösterince, derhâl semiyenin diğer azasından ve bunlara yarayacak her türlü eşyadan tecrit olunur. Hattâ diğer adamların bastığı toprağa temas etmemesi, güneşin şualarına marûz olmaması temin edilir. Çünkü manâ veyahut tabuluk hâssası, toprak ve güneş vasıtalarıyla, insanlara sirayet ederek onları çarpabilir. Bunun için genç kız altı ot yığınıyla döşenmiş, güneş girmez bir kulübeye hapsedilir, yanına yalnız âdetten kesilmiş bir ihtiyar kadın girebilir, yemek kapları ve tenceresi tamamıyla ayrı olup, yemeği bu ihtiyar kadın tarafından verilir. Kadının bu itikâfı büluğ zamanına münhasır değildir, her ay âdet zamanında kadın ayrı yaşamaya, erkeklerin dokunacağı eşyaya dokunmamaya, erkeklerin yiyeceği kaplardan yememeye mecbûrdur. Bir Avustralyalı, karısının hayız zamanında kendi yatağına yattığını görürse, hem onu öldürür, hem kendisi korkusundan ölür. Erkekler kadınların bıraktıkları izler üzerinde yürüyemezler, kadınlar da erkeklerin bulunduğu yerlerde oturamazlar. Bu gibi ihtilâtlara meydan vermemek için kadınlar, âdet zamanı, birkaç gün kapanırlar. Lohusalık zamanında da buna benzer birçok kaideler câridir (*İçtimâiyât Mecmûası*, Sayı 3, s. 119-124).

Kadının kanlı tezahürlere dûçâr olmasından dolayı, büluğ, hayız, lohusalık zamanlarında "tabu" olmasından, diğer zamanlara da şâmil olmak üzere, birtakım neticeler husûle gelir. Birinci netice, bir semiyenin içindeki erkeklerle kadınların birbirine mahrem olması, yani izdivâclarının yasak bulunmasıdır. Bir erkek, kendi semiyesinden bir kadınla evlenir veya münasebette bulunursa, bir "fücûr (= inceste) irtikâb etmiş sayılarak öldürülür, kadın da ya öldürülür veyahut büyük cezalara çarpılır. Kadın totemin kanını taşıdığı için, o toteme tapan bir erkeğin ferdî lezzetlenmelerine yarayamaz.

Bir semiyenin erkekleri başka semiyenin kadınlarıyla evlenebilirler; çünkü, onlarda bulunan totem kanı kendilerince mukaddes değildir. Fakat, kendi semiyelerindeki kadınlar, taşıdıkları totemler gibi mukaddes olduklarından, onlarla ancak mukaddes, yani dinî ve ahlâkî münasebetlerde bulunabilirler. Lâmukaddes olan rehtî ve bediî münasebetlerde bulunamazlar.

Bir semiyenin erkekleriyle kadınlarının birbirine "mahrem" olarak

izdivâclarının "haram" tanınmasına "dışarıdan evlenme (= exogamie)" adı verilir. Evvelce bütün bir semiyeye şâmil olan bütün bu "hürmet-i nesep" kaidesi, bugün yalnız yakın akrabaların birbirine mahrem olması şekline inhisâr etmiştir. Kadınların "tabu" tanınmasının ikinci neticesi de cemiyette erkeklerle kadınların birçok hususlarda birbirinden ayrılması, aralarında içtimâî bir ikilik husûle gelmesidir. İptidâî cemiyetlerde erkeklerle kadınlar, ne bir sofrada ne de birbirinin karşısında yemek yiyemezler. Erkekle kadın yemeklerini ayrı ayrı yerlerde yerler. Bir kadının evde erkeklerin yemek yemesine mahsus bir yere girmesi bazen ölüm cezası ile cezalandırılır. Hattâ kadınların gıdası ile erkeklerin gıdası bile ayrı ayrı şeylerdir. Meselâ Kürnelerde erkekler erkek hayvanları, kadınlarsa dişi hayvanları yiyebilirler. Bunların meşgaleleri de ayrıdır. Erkeklere mahsus olan vazifeler kadınlara ve kadınlarınki erkeklere yasaktır. Meselâ "Nikaragua"nın bazı aşiretlerinde çarşıya ait işler kadına mahsustur. Bir erkek çarşıya girerse dayak yer. Diğer taraftan kadınlar da ineklere, kayıklara ilh. dokunamazlar. Aynı sûretle erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı olmak üzere âdetâ iki dinî hayat vardır. "Alleghanysler"de[160] kadınlara mahsus bir gece raksı vardır ki erkekler iştirâk edemezler. Erkeklere mahsus raksta da kadınlar bulunamazlar. Herve adalarında[161] erkeklerle kadınlar hiçbir zaman raksta beraber bulunamazlar. Dinî hayatın ikiliğini gösteren bir delil de, erkeklere mahsus ayrı bir totem'in, kadınlara mahsus ayrı bir totem'in bulunmasıdır.

Erkeklerle kadınların birbirinden sakınması, yalnız resmî ve âyinî zamanlara da münhasır değildir. Günlük hayatta da erkekle kadın arasında en ufak bir temasın yasak olduğu olağandır. Samoyedlerde, Ostiyaklarda erkekler kadınların kullanmış olduğu bir şeye dokunamazlar. Bilmeyerek bu yasaklara riâyet etmeyenler, tütsü ile temizlenirler. Başka yerlerde bir kadın kulübesine erkek [girerse], kendi rehtine ait haysiyetini kaybeder. Bazı aşiretlerde erkek çocuklarla kız çocuklar birlikte oynayamazlar. Kaliforniya, Malenezya, Yeni Kaledonya ve Kore'de erkek ve kız kardeşler buluğdan itibaren birbiriyle konuşamazlar. Tonga'da[162] bir aşiret reisi büyük hemşiresine hürmet ibraz eder ve çadırına hiçbir zaman giremez. Seylan'da Tuvalarda bir baba kızını büluğdan sonra artık göremez Burma'da[163] Letalarda, erkek ve kız çocuklar birbirlerine tesâdüf ettikleri zaman, görmemek için başlarını çevirirler. Taimyr[164] adalarında bir genç, bir kızın eline veya başına dokunamaz; kızlar da erkeklerin saçına el süremez.

Kadınlarla erkeklerin hayatı o kadar ayrıdır ki bazı ahvalde her birinin ayrı bir lisanı vardır. "Buda Koroslar"da kadınların kendilerine mahsus kelime ve şiveleri vardır ki erkekler bunları kullanamazlar. Surinam'da[165] da aynı hâl câridir. Mikronezya adalarında, erkekler kadınlarla konuşurken, birçok kelimelerin kullanılması "tabu"dur. Japonya'da,

erkeklere ve kadınlara mahsus iki nev'i alfabe vardır. Karaipler'de, iki nev'i lugātçe vardır. Madagaskar'da da aynı şeylere rastgelinir.

Bütün bu âdetlerin zarûrî neticesi olarak birçok aşiretlerde, erkeklerle kadınlar ayrı meskenlerde otururlar. "Murtluk" adalarında her semiyede büyük bir ev vardır ki geceleri semiyenin reisi erkeklerle beraber orada yatar. Bu evin etrafında küçük kulübeler vardır ki kadınlarla genç kızlar oralarda bulunurlar. Evli kadınlar, kocalarıyla beraber otururlar, fakat "dışarıdan evlenme" kaidesi mucibince, bu erkekler yabancı bir semiyeye mensup bulunurlar, binâenaleyh bir evde oturmaları kaideyi bozmaz.

Aynı semiyeye mensup erkeklerle kadınlar birbirinden sıkı bir sûrette ayrıdırlar. Aynı teşkîlâtta "Viti", "Palaus", "Amiraute" adalarında, Kaliforniya yerlilerinin bazılarında "Salomon", "Markiz" ilh. adalarında rastgelinir. Bu adalarda erkeklere mahsus yerlere giren kadınlar öldürülür (*İçtimâiyât Mecmûası*, Sayı 3, s. 122-124).

Bu vakıalar zühdî bir dine mensup ibtidâî cemiyetlerde bile bir nev'i harem hayatının varlığını gösteriyor. Kadının "tabu" olmasının üçüncü neticesi de setr-i avret ve tesettürdür. Kadında ibtidâ tabu olan, kan akıntılarının kaynağı olan uzuvdur. Bu kan tabu olduğu için güneşe ve gözlerin bakışına dokunmamalı, toprağa ve kullanılacak eşyaya değmemelidir. Bundan dolayıdır ki, ilk defa olarak, bu uzuv, âdet ve lohusalık zamanlarında örtülüyor ki buna "setr-i avret" deniliyor. Görülüyor ki "avret yeri" denilen vücut kısmı, bu avretliği kanın tabu olmasından almış ve ilk setr-i avret ihtiyacı bu kanın görünmesinin ve kendisine dokunulmasının yasak edilmesi ihtiyacından doğmuştur. Tabu , mukarenet yahut müşâbehet yollarıyla sirayet ettiğinden, kadının tenâsül uzvundan erkeğin tenâsül uzvuna sirayet etmiş, bundan dolayı erkekler için [de], "setr-i avret" lüzumu hâsıl olmuştur. Cemiyet hacmen büyüyüp de içtimâî vicdanın şiddeti arttıkça tabunun da kuvveti çoğaldığı için gittikçe kadında ve erkekte avret yeri genişleye genişleye, nihâyet kadınlarda tesettür hâline, erkeklerde ise bugünkü giyinme hâline kadar gelmiştir.

Bu sebeple kadınlardan gelen kanın "tabu" olması, bir taraftan harem hayatını husûle getirdiği gibi, diğer taraftan da setr-i avreti ve tesettürü ve erkeklerle kadınların başka sistemlerde elbiseler giymesini doğurmuştur.

Kadının tabu olmasının dördüncü neticesi de bundan doğan içtimâî ayrılığın, kadının medenî ve siyâsî haklarına tesir etmesidir. Kadınların siyâsî haklardan mahrum olması, medenî haklarda da erkeklerden aşağı bir mevkide bulunmaları, bu hakları uzvî teşekkülleri dolayısıyla kullanamamalarından doğmuştur; çünkü, aynı işlerin bazı aşiretlerde yalnız erkeklere, diğerlerinde ise yalnız kadınlara tahsis kılındığını görüyoruz. Meselâ çarşı hizmetleri, ekser cemiyetlerde erkeklere mahsusken, yukarıda gördüğümüz veçhile bazı aşiretlerde yalnız kadınlara açıktır. Şimâlî Amerika'da "İroquois" ve "Huron" aşiretlerinde çiftçilik kadınlara mah-

sustur. Bazı "Mala"larda ve "Polinezya"lılarda da siyâsî velâyetin timsâli kadınlardır[166].

Türklerden yalnız Altaylılarda erkeklere mahsus bir ibâdete kadınların giremediğini biliyoruz. Radloff'a göre, Altay Türklerinde şamanın yaptığı âyinler iki türlüdür: Birincisi evde yapılır ki bundan maksat ölünün ruhunu evden kovup çıkarmaktır. Bu âyine kadınlar iştirâk eder. (Bu âyin Erlik Han'a yapılır.) İkincisi huş ağacı ormancığında yapılır. Bu âyin Bay Ülgen'in şerefinedir. İşte bu âyine kadınlar iştirâk edemez. Bu kaideye, "Budist" olan Altaylılarda rastgelinmesi, şüpheyi davet etmektedir.

8.- Pederşâhî Ailelerde Tesettür

İptidâî cemiyetlerde, kadınlar, yalnız kendi akrabaları yani totemdaşları için "tabu" idi. Bu sebeple yalnız onlara karşı "kaç-göç" vardı. Kadınların kendi akrabalarından kaçmayarak başkalarından kaçması, pederşâhî aile ile başlar.

Pederşâhî ailede, kız kendi ailesini ve aile dinini terk ederek kocasının ailesine girer, kocasının dedesini aile ma'bûdu sayıp ona tapar. Bu ma'bûd da gelin olarak kendi mabedine gelen (pederşâhî aile devrinde ev bir mabetti) gelin[i] kendi evlâtlığına kabul eder ve onu mabedi içine alırdı. Fakat şu şartla ki, gelin, evin içine hiçbir yabancı çocuğu sokmayacak, yani yabancı bir erkekten döl olmayacak, eğer olacak olursa gizli şeyler gören aile ma'bûdu bunu şüphesiz haber alacağından umum aile, dehşetli cezalar yapmaya çalışacak. Kadın kocasını aldatabilirdi, fakat, aile ma'bûdunu aldatamazdı. İşte bu sebepten dolayı pederşâhî aile, ismete en çok ehemmiyet veren bir aile enmûzecidir.

Gelinin yalnız kocası değil, bütün akrabaları aileye bir yabancı dölün girmemesi için, gelinin ismetini gözetlerlerdi. İşte, bu sûretledir ki ismet ve zevcî sadakat duyguları, pederşâhî aile devrinde çok kuvvetlendi. Bu sebepledir ki pederşâhî aileden geçen milletlerde bu duyguların kuvvetli olduğunu görüyoruz.

Eski Türklerde tesettürün ve haremin olmaması [bunun] bir bakiyesi olsa gerek.

İptidaî cemiyetlerde dinî hayat iki ayrı sistem sûretinde yani "dinî manzûme" ile "sihrî manzûme" şekillerinde görünür. Bu devirde sihir, dinî manzûmeden kısmen ayrı bir manzûme teşkîl etmekle beraber, henüz dinî hayatın hâricine atılmamıştır. Bu sebeple bu devirde bulunan cemiyetlerde, dinî manzûme ile sihrî manzûme kıymetçe birbirine müsâvîdirler.

René Monnier[167] Malenezya'da bir sıra sihrî ameliyelerden ibaret olan orak işinin, sihir kudretine mâlik olmaları cihetiyle kadınlar tarafından yapıldığını söyledikten sonra, bu sözleri söylüyor: "Bu kudretler hak-

kındaki fikir Polinezya cemiyetleri gibi ilerlemiş cemiyetlerde, evvelce dinî hizmetler yapan kadının ne sûretle, din dışında bırakıldığını izah edebilir. Şöyle ki kadına verilen kudretler esas itibarıyla sihrî kudretlerdir; bu telâkki, ileride göreceğimiz veçhile din ile sihirin karışık bulunduğu zamanlara aittir. Din ile sihir birbirinden ayrıldıktan ve birbiriyle tezat teşkîl ettikten sonra, kadın sihir tarafına atıldığı için, fena kuvvetlerin hâmili sayıldığı ve bu sebeple mukaddes şeylerden uzak tutulduğu anlaşılıyor*.

Eski Türklerde, sihrî sistem dinî sisteme müsâvî idi. Bu sebeple kadın da, erkeğe müsâvî oldu.

Eski Türklerin bu saydığımız kaidelerden müstesnâ olduğunu görüyoruz. Fakat hakikatte Türkler müstesna olmaktan ziyâde, bu saydığımız cemiyetlerin dinine benzemeyen ayrı bir dine mensupturlar. Dinleri, zahitlikle münasebetleri itibarıyla, iki cinse ayırabiliriz:

1- Zühdî dinler.
2- Bediî dinler.

Zühdî dinlerde, kadın, erkekler için tabudur. Hâlbuki bediî dinlerde, kadın erkek için tabu değildir. Bilakis, kadın erkeğin her işte mütemmimidir. Bu sebeple her işte kadın ile erkeğin beraber olması şarttır. İktisadî hayatta, ailevî hayatta, siyâsî meclislerde, harpte, avda, şölenlerde yani millî ziyafetlerde, sihrî âyinlerde ve dinî ibâdetlerde behemehâl kadının erkekle beraber bulunması lâzımdır. Gök ile yer nasıl birbirinin mütemmimi, Ay ile Güneş nasıl birbirinin arkadaşı ise, erkek ile kadın da bütün işlerde birbirinin "lâzım-ı gayr-i müfarık"ıdır.

Eski Türklerde kadın, tabu olmadığı için, tesettür ve harem gibi âdetler de onlarda yoktu. Grenard diyor ki**:

"On dört asırdan beri Çin Türkistanı'nda kadınların erkeklerle beraber cemiyete kabul edildiğini biliyoruz." "Huen-Chang", "Kao-Chang"in melîkesiyle beraber, hanımların kendisini karşılamak için, şehirden dışarı çıktıklarını, prensin anasının kendi konferanslarına ve dinî kıraatlarına devam ettiklerini bildiriyor."

İslâmiyet'ten evvel, Türk kadınlarında tesettür ve haremin bulunmaması, Türklerin o zamana kadar, pederşâhî aileden yani zühdî bir dinden uzak bulunmalarının bir neticesiydi. Eski Türklerde bugünkü ahlâkça büyük bir kıymeti hâiz olan ismet ve zevcî sadakat son derece kuvvetli

* *Vie religieuse et vie économique, la division du travail,* page 36, Note: Kadının sihrî kudretlere tecelligâh olduğu, sol cihete mensup olmasıyla da anlaşılır. Türklerde siyâsî teşrifâtta hakan sağda, hatun solda bulunurdu. Ailede de otağ'ın sağ tarafı kocaya, sol tarafı karısına aitti. Bunun gibi dinî âyinler sağ ilâha, sihrî âyinler sol ilâha, yapılırdı (*Les formes élémentaires de la forme religieuse*).

** *Le Turkestan et le Tibet,* page 120.

olduğu hâlde, bugünkü ahlâkça hiçbir kıymeti hâiz olmayan "kaç-göç" ve "harem" usulleri yoktu.

Eski Türklerde, kadın ile erkeğin bütün içtimâî işlerde beraber bulunması şarttı. Zevç ile zevce, aile ocağında barınan "od ana" ile "od ata"nın vekilleri ve timsâlleri idiler. Hakan ile hatun da "Ay Ata" ile "Gün Ana"nın vekilleri ve timsâlleriydiler. "Ay Ata" hakanın timsâli olup, altıncı kat gökte barınırdı. "Gün Ana" hatunun timsâli olup yedinci kat gökte otururdu. Hatuna ait timsâlin hakana mahsus timsâlden daha yüksekte olması da dikkate şayandır.

Türk hakanı, Çin imparatoruna mektup yazdığı zaman "Gökle Yer'in tahta geçirdiği, Güneşle Ay'ın himaye ettiği Türk hakanı Çin imparatoruna beyân eder ki..." [diyordu].

Devletin umumî velâyeti hakanla hatunda beraber bulunurdu. Bu sebeple "Hakan emrediyor ki..." tarzında başlayan emirnâmeler mutâ olmazdı. Mutâ olmak için mutlaka, "Hakan ve hatun emrediyor ki..." tarzında yazmak icap ediyordu. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Hakan ve hatun beraber kabul ederlerdi. *Orhon Kitâbesi*'nde, daima "Devleti yaşatan hakan" ile "Devleti bilen hatun" beraber zikredilir. Kadın harpte siyâsî meclislerde, şölenlerde, avda mutlaka zevciyle beraber bulunurdu. Şüphesiz bu beraberlik tesettürle itilâf edemezdi.

Eski Türklerdeki ismetin sebebi [ni anlattık.] Şimdi de Eski Türklerde gerek zevcenin ve gerek zevcin birbirine karşı sadakatli olmasının sebebini arayacağız. Yakutlarda doğurma ilâhesine "Ayzıt" adı verilir. Bu ilâhe aynı zamanda "ismet"in de hâmiyesidir.

Bu ilâheye yapılan ibâdet, yaz günü icrâ olunur ve bu âyini icrâ eden şamana da "sayınki" (= yazınki) derler. Bunun bir adı da "ak şaman"dır. Yakutlar Ayzıt'a ibâdet yapacakları ilkbaharda, bir yüz gününde, umumî bir sevinç içinde ve güneşin şûâları altında yaptıkları gülümseyen bir âyinleri vardır ki "Ayzıt" hakkında yapılır.

Bu ilâhe şarkta, yazın güneşin doğduğu gök kısmında oturur. Lâkin bu, insanların "Ayzıt"ıdır. Atların "Ayzıt"ı kışın güneşin doğduğu noktada oturur. Boynuzlu hayvanların "Ayzıt"ı ise perakendedir.

"Ayzıt" yere indiği zaman, ev sahibi ve sahibesinin yatağı üzerinde mevki tutar. Genç kızlar, evlendikleri zaman doğurgan olmak için, Ayzıt'ın küçük bir resmini yataklarının önündeki bir tahta levha üzerine koyarlar. Yakutlar evlâda, bilhassa erkek evlâda mâlik olmak için, Ayzıt'a tazarru ederler. Ak şamanın Ayzıt'a ibâdet merasimini yapacağı gün, "yurt" güzelce temizlenir. Herkes en sevdiği yemeği yer, bayramlık elbiselerini giyer; bütün bu itinâlar ilâhe geldiği zaman, bütün çehreleri tebessümlü görmesi için yapılır.

Yaz âyini yapılacağı gün ak şaman hazırdakiler arasından dokuz masum genç kızla, dokuz bâkir delikanlı seçer. Delikanlılar sağda, genç

kızlar solda olmak üzere şunları yan yana dizer. Sonra kendisi başlarında olduğu hâlde, küçücük trampetini elinde tutarak ve ilâhiler terennüm ederek ilerler. Genç kızlarla delikanlılar birbirinin elini tutmuş oldukları hâlde onu takib ederler ve koro hâlinde "Ayhal, Uruy, Ayhal" diye terennüm ederler. Ak şaman, dualarının içinde Ayzıt'ın menfaatleri olan bütün ilâhları ve bütün ruhları sayar. Şaman, gûyâ bu sûretle göğe doğru çıkar ve genç çiftlere oraya gitmek için kılavuzluk eder. Fakat Ayzıt'ın hizmetçileri, gümüş kırbaçlarla silâhlı bulundukları hâlde, kapılarda duruyorlar: Ahlâkı bozulmuş, fena ve tehlikeli olanları girmekten men ederler. Bilhassa ismetlerini kaybetmiş olanları içeriye kabul etmezler. Ayzıt, türkülerde şu sûretle tavsîf olunur: "Bir hanım ki yarı uykuda denilecek bir hâlde yatmış ve geniş satıhlı bir samur pöstekiyi göğsü üzerine çekmiş..." "Kalpağı kulaklarını örtmüş, kurt derisinden çizmeleri kalçalarına kadar çıkmış ve orada sekiz şeritle bağlanmış."

Bir çocuk dünyaya geldiği zaman, Ayzıt, lohusanın yanına gelerek, orada üç gün kalır. Bu müddet zarfında lohusa, samana örtülmüş toprak üzerinde uzanmış olarak kalmak lâzımdır. Üçüncü günden sonra yıkanarak kendi yatağına uzanır. Bu esnada yurt içinde erkeklerin bulunmaması lâzımdır. Komşu kadınlarla evin kadınları ateşin yanında kürkten kalpaklar giymiş oldukları hâlde, bir taraftan ateşe tereyağı dökerler diğer taraftan tereyağından yerler, yüzlerine sürerler ve üç kere "İn He" diye gürültülü gülüş sesleri çıkarırlar. Bu râsime için, üç çanak tereyağı hazırlanmıştır. Biri Ayzıt için, bir diğeri ihtiyar hasta bakıcısı için, üçüncüsü de komşu kadınlar için.

Nihâyet bu râsime de biter. Etin bütün bakiyeleri yakılmış yahut yenilmiştir; misafirler çekilirler. İhtiyar kadın, samanı toplar, doğurmanın bütün izlerini kaldırır, şunları umumîyetle uzakta bir ormana götürerek bir ağacın yüksek dalına asar. Ayzıt da çekilir gider. Çünkü, artık vazifesini bitirmiştir. Babası, ilâhlar soyunun korkunç efendisi "Jezejes"in kendisine emanet bıraktığı ruhu "Orta Dünya"ya koymuştur. Gökteki kâtipler bu yeni ruhun mukadderatını daha evvelce "Ay Toyon"un yani gökteki ikinci ilâhın defterlerine ezelde nasıl yazılmışsa o sûretle kaydettikleri için bu işin göğe ait râsimeleri de bitmiş demektir. Fakat bu ruh bırakıp geldiği yıldızlı dünyayı unutmayacak, ona tahassürden vazgeçmeyecek ve ilk vatanın daussılasından kurtulamayacaktır. Seroşevskiy, hikâyesinin sonunda böyle diyor: "Yakutlar, bir mefkûreye olan temâyülümüzü ve ona ulaşamamamızdan[168] ileri gelen kederimizi, işte bu sûretle izah ediyorlar."

Ayzıt yaz âyininde ismetsizleri sarayına kabul etmediği gibi, ismetsiz kadınlar ne kadar yalvarsalar, ne kadar çok kurbanlar kesseler onların yanına asla gelmez. Bu iki hareketiyle herkesten tam bir ismet ister. İşte [bu,] eski Türklerde tesettür olmadığı hâlde, ismetin çok yüksek olmasının sebebini gösterir.

9.- Türk Ailesinin Tekâmülü

Türk ailesi, ibtidâ "boy", sonra "sop", sonra "soy" daha sonra "pederî aile", en sonra "izdivâcî aile" şekillerini aldı. Avcılık devrinde "mâderî boy" vardı. Mâderî boy bölünerek "mâderî soy"lara ayrıldı, daha sonra "pederî boy" ve "sop" teşekkül ederek ötekilerle birleşti. Bu ailenin bu şekilleri cemiyetin aşiret hâlinde bulunduğu devirle mütenâzırdır. Gerek mâderî ve gerek pederî soplar da bölünerek soylara ayrıldılar. Bu aile enmûzeci de tudunlukla mütenâzırdır.

Daha sonra soylar da bölünerek pederî aileleri husûle getirdi. En sonra, pederî ailelerin bölünmesinden izdivâcî aile vücûda geldi. İzdivâcî aile tam ve hakikî şeklini, yeni aile kanûnu ile alacaktır.

Görülüyor ki ailenin tekâmülü, gittikçe tefeyyüz etmesi sûretinde tecelli eder. İlk aile olan "boy", çok büyüktür. Binlerce insanı muhtevîdir. Daima bir "aile dâiresi" "merkezî aile" olunca, ondan evvelki enmûzeç tâli mıntaka hâline düşer. Meselâ "sop" "merkezî aile" olunca "boy" tâli mıntaka hâlini alır. Daha sonra "soy" merkezî aile olur. O zaman "sop" da "tâli mıntaka" mâhiyetine girer. Daha sonra "pederî aile" merkezî mıntaka olur. O zaman "soy" da "tâli mıntaka" mâhiyetini alır. Daha sonra "izdivâcî aile" merkezî mıntaka olur; o zaman "pederî aile" de "tâli mıntaka" hâlini alır.

Cemiyetin tekâmülüne gelince, o da gittikçe büyümek sûretiyle tekâmül eder: Avustralya aşiretlerinde merkez-i sıklet "semiye"dedir. Şimâlî Amerika Hintlilerinde merkez-i sıklet "kabile"dedir. Afrika aşiretlerinde merkez-i sıklet "aşiret"tedir.

10.- Eski Türklerde Nikâh

Eski Türklerde, dinî nikâhla zevce olan yalnız bir kadın olabilirdi. Hakanlar "sultan" mâhiyetini alınca, yani sulta sahibi olunca, birden fazla zevcelere de mâlik olmaya başladılar. Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre, zevcenin üç derecesi vardı:

1) "Hatun": Hükümdar sülâlesinden olan zevceye hatun denilirdi. Çünkü hatun kelimesi prenses manâsına idi. Hatunlar birkaç tane olursa, bunların bir tanesi melîke mevkiinde bulunurdu. Buna "türkân" yahut "türkân hatun" denilirdi. Tabiî bu bütün zevcelerin fevkindeydi.

2) "Konçuy": Çin prenseslerinden olan zevceye "konçuy" derlerdi. "Konçuy" Çince "prenses" manâsınadır. Her Türk hakanı bir konçuya mâlik olmaya çalıştığından, zamanla konçuyun bu manâya delâlet ettiğini görüyoruz.

3) "Kuma": Türk ve Çin sülâlelerinin hâricinden zevc edilen zevcelerdir. Bunların evlâtları kendi analarına "Anne!" diye hitap edemezler, "Teyze" diye hitap ederlerdi. Yalnız, hatuna "Anne!" diye hitap ederlerdi. Hatunlar birkaç tane olup da "türkân hatun" varsa, ona "Anne!" diye çağırırlardı. Kumaların oğulları babalarının emvâline vâris olamadıkları gibi, hükümdar da olamazlardı.

Eski Türklerde olduğu gibi, şimdiki Çin aşiretinde de bâkire bâkirle, dul dulla evlenir. Aynı zamanda genç gençle, ihtiyar da ihtiyarla evlenebilir.

[Dördüncü Kitabın Sonu]

BEŞİNCİ KİTAP

İslâmiyet'ten Evvel Türk İktisâdı

I. Birinci Bâb
İslâmiyet'ten Evvel Türk İktisâdı

İktisâdî hayat dört türlü faaliyetin mecmûudur. Bunlar, şunlardır:

1- Servetin istihsâli,
2- Servetin tedavülü,
3- Servetin inkısamı,
4- Servetin istihlâki'dir.

I.- Eski Türklerde İstihsâl Yolları

Eski Türklerde, iktisâdî istihsâl saikleri, istihsâlce dar bir dâireye sıkışmamışlardı. Bunlar, istihsâl nokta-i nazarından, dört iktisâdî enmûzece ayrılmışlardı:

1) Avcı Türkler,
2) Sürü Sahibi Türkler,
3) Çiftçi Türkler,
4) Sanatkâr Türkler.

İşte, sathî görenler için, eski Türkler, yalnız bu işlerle meşgul olurlardı. Hâlbuki, Türk'ün iktisâdî hayatını geçirmek üzere olduğu hayat, "boy" enmûzecinden, "küçük il" enmûzecine, "küçük il" enmûzecinden "orta il" enmûzecine, "orta il" enmûzecinden "büyük il" enmûzecine kadar çıkabilirdi. Türk devleti de, iktisâdî âmillerden olan "potlaç" müessesesi vasıtasıyla, tudunluktan yabguluğa, yabguluktan hakanlığa, hakanlıktan ilhanlığa kadar yükselebilirdi.

"Göç!" Nidası ve Muhâceretler.- Eski Türklerin eski vatanlarını, eski meskenlerini, eski ülkelerini, eski yurtlarını terk edip; yeni bir ülkeyi, yeni vatan tutmaları için esâtirî ve hurafevî bir sûretin, yer-sularının ağzından "Göç! Göç! Göç!" tarzındaki nidayı işitmeleri kâfî idi. Yer- sular aşiretlerini ve illerini harbe sevk ettikleri gibi, büyük muhâceretlere de sevk ederlerdi. Dokuz Oğuzları vaktiyle, "Kamlançu" ülkesinden "Turfan" ülkesine sevk eden de yer-suların bu "Göç!" nidasından başka bir şey değildi. Avrupa müverrihlerinin beyânına göre Asyalı eski bir kavmin de, önünde köpeğe benzeyen bir hayvanın "Göç! Göç! Göç!" diye bağırarak garba doğru yürümesiyle büyük bir muhâceret husûle gelmişti. Burada "yer-su" istihale eden bir totemden başka bir şey değildir. Bu totem "yer-su"nun yerini tutmuş ve muazzam bir göçü küçük bir kelime ile husûle getirmiştir. Çingiz Han ile Timur ve selefleri bazen, harpte en muzaffer bulundukları anlarda harbi bırakarak, ricat ederlerdi.

Sebebi başkalarınca asla malûm olmayan bu esrarengiz ricatlar, ya rüyada görülmüş ahvalden yahut uyanıklıkta görülmüş birsâmlardan vesâir hâdiselerden istidlâl edilmiştir. Eski Türkler manevîyata çok inanır adamlardı.

1.-Eski Türklerde Avcılık

Avcı Türkler.- Ebulgazi, Dokuz Oğuzların yalnız avcılıkla yaşayan kısmından bahsederken diyor ki: "Bu il içinde, bir baba, kızını tekdir etmek istediği zaman 'Seni sürü sahibi bir kocaya vereceğim: Orada sürüleri sağacaksın ve koyun, keçi gibi hayvanların etini yiyeceksin!' diye tehdit edermiş."

Câmiü't-Tevârîh'te de, "Uryankit"[169] adlı bir ilden bahsolunuyor. Uryankit, "orman adamı" demekmiş. Bunlar da ormanlarda avcılıkla yaşarlarmış. Ebulgazi'nin Dokuz Oğuzlar hakkında söylediği sözleri, *Câmiü't-Tevârîh* de Uryankitler hakkında söylüyor.

Bu iki ilde de, bazı kızların yapılan tehdide inanarak, korkularından intihar ettikleri çokmuş.

Bu iki hikâye, bize avcıların, kendi hayatlarından memnun olduklarını, sürü sahiplerinde "potlaç" vasıtasıyla vücûda gelen "sulta"dan (= "impériuam") hoşnut olmadıklarını gösterir.

Avcılık, sahibine bir servet getirmezdi. Binâenaleyh, avcı illerde potlaç da yapılamazdı. O hâlde avcı iller, daima müsâvâtçı, demokrat ve cumhuriyetçi kalırdı. Kadınların hukuku da, böyle cemiyetlerde yüksek bulunurdu.

Bundan başka, bu iki hikâye, bize avcı kavimlerin de yaşayışlarından memnun olduklarını gösteriyor. Zira bunlar her gün leziz av etleri

yerlerdi, av pöstekilerinden, derilerinden, kuş tüylerinden güzel kürkler, elbiseler, kalpaklar, çizmeler ve altlarına sermek, üstlerine örtmek için kullandıkları pöstekilerle, başlarına güzel serpuşlar yaparlardı. Bunlar, zengin olmadıkları için, hükümdarlar, bunları hâkimiyetleri altına almak için, üzerlerine askerler göndermezlerdi. Bu sebeple, ormanlarında, hür ve müstakil kalırlardı. Avcı kızların, bu yaşayışı, çoban ve sürü sahibi olanların hayatına tercih etmeleri, hürriyet ve istiklâlin en büyük mefkûreler olmasındandır. Hiçbir mefkûre, bu iki mefkûre kadar kıymetli değildir.

Bundan başka, bu avcı Türkler, avcılıkla ele geçirdikleri kıymetli pöstekileri, derileri, kuş tüylerini, sürü sahibi, çiftçi ve sanatkâr kavimlerin mamulâtıyla mübadele ederlerdi.

Avcılar, her şeyden evvel iyi silâhlara ve bilhassa iyi oklara muhtaçtılar. Mete'nin icat ettiği "ıslık çalan oklar" son derece tekemmül etmişti. Zaten "Oğuz" kelimesi tahlîl olununca "ok + öz" düsturu meydana çıkar ki bunun manâsı "oklar aşireti", yahut "ok erleri" demektir. Bir başka manâsı da "okçular", yahut "okçu aşiretler"dir. Mete'nin icat ettiği oklar, çok tekemmül etmiş silâhlardı. Bunlar sâyesinde büyük bir "Türk ilhanlığı" vücûda getirdi.

Oğuzların adından anlaşılıyor ki, "ongun"larından (= totem) biri, "ok"tur; ikinci ongunları, Tibet öküzü yani "yak"tır. Bu ok, Mete'nin icat ettiği oktur. Bundan anlaşılıyor ki teşkîlâtça ve totemlerce Kunları taklit eden Oğuzların Mete zamanındaki "Kunlar"ın devamları ve onların torunları, halefleri ve bakiyeleri olduğuna hükmedilebilir.

Dinî Avlar.- Eski Türklerde, en ziyâde, itina ettikleri avlar dinî avlardı.

Küçük ilde, dört cihetin totemlerine ve merkezin totemine, aynı nev'iden totem kurban etmek lâzımdı:

1) Şarkın totemi : Koyun
2) Cenûbun totemi : Kuş
3) Garbın totemi: Köpek
4) Şimalin totemi : Domuz
5) Merkezin totemi: Tibet öküzü.

Bu totemler, Tsin dininin totemleridir. Tsin Türkleri senede beş kere, mevsimlerinde, dinî teşarük için, bu totemlere sürgün avlarını yaparlardı: Bunlar için, büyük teşarük maideleri yaparak boyca yahut ilce tenavül ederlerdi. Orta il de Kun ilinin devamıydı, Kunların devamı olan Oğuzlarda da altılı teşkîlâtı ve altı adet avcı kuştan ibaret olan altı totem ile, merkeze ait Tibet öküzünden ibaret olan umumî totemi görüyoruz. Tibet

öküzüne, "sığır" adı verildiği için, eski Türkler sürgün avına da "sığır" derlerdi.

Sürgün avına kıymet vermek, "Aksâ-yı Şark Medeniyeti" devrine mahsus değildi.

Selçukîlerin, Osmanlıların, Çingizîlerin, Timurîlerin, Ak Koyunluların devletlerinde, sarayın mükemmel avcı teşkîlâtıyla okçu teşkîlâtı vardı.

Mahmud-i Kâşgarî diyor ki: "Okçuluk", eski Türklerde ve bilhassa genç tiginlerde çok terakki etmişti. Genç tiginler, at üzerinde oku hem ileri, hem geri atabilirlerdi.

Avcı Kuşlar.- Avcılıkta, avcı kuşlara da büyük ihtiyaç vardı: Tabiî, avcı kuşlar, av kuşlarından yetişirdi. Oğuzların ongunlarından beşi en maruf avcı kuşlardı: Şahin, kartal, tavşancıl, sungur, çağrı[170].

Bunlar bize, Oğuzların kullandıkları en meşhur av kuşlarını bildirir. Altıncısı "uç kuş"tur. Salur boyuna ait olan bunlar da Oğuzların avcı kuşlarından üç tanedir; fakat adları zikredilmiyor.

Câmiü't-Tevârîh diyor ki: Bunlar, altı bölüğün yahut bunların dörder dörder münkasım bulundukları yirmi dört boyun "ongunları" idi. Ongun, "totem" demekti. Totemler gibi ongunlara da ok atılamazdı. Bunlar hürmeten öldürülemez ve etleri yenilemezdi. Fakat, umum tarafından değil, Altı Bölük arasında yalnız mensup bulunduğu "bölük" tarafından, yahut bu bölüğün münkasım bulunduğu "dört boy" tarafından, hürmeten ok atılamaz, öldürülemez ve eti yenilemezdi. Bunlar, "orta il"e mensup bulunan Oğuzların hakikî totemleriydi.

Millî Lejandlardaki An'anevî İcatlar ve Keşifler.-

1) Oğuz şeceresinin başında, an'anevî bir "ata" görüyoruz: Bu "ata"nın adı, unvânını umum Türklere vermiş olan "Türk Han"dır. An'aneye göre bu ata, ilk defa "çadır"ı icat etmiş. Bu an'anevî haber, bize tarihî ve mevsûk bir malûmât vermez. Bundan çıkarabileceğimiz menkıbevî manâlardan birincisi çadırın icadının çok eski olmasıdır. İkincisi çadırın bir menkıbeye merbût olmasından dolayı bir nev'i muhteremlik iktisap etmesidir.

2) Türk Han'ın büyük oğlu olup, yerine kaim olan "Tutuk", bir gün bir geyik avladı. Geyiği kesip pişirirken, yere düşen parçanın daha lezzetli olduğunu görünce, etler o toprağa sürüldükten sonra pişirilirse, lezzetinin artacağını ilân etti: Bu sûretle, "tuz" keşfedilmiş oldu.

"Geyik" kelimesi, eski Türklerde, bütün "dört ayaklı av hayvanları"nı ifade ederdi. Eski Türkler bizim "geyik" dediğimiz hayvanın dişisine "bagış" , erkeğine "bugu" derlerdi. Binâenaleyh eski kitaplarda "geyik" kelimesini görürsek "av hayvanı" manâsına almalıyız.

Türk ülkelerinde sürülerle "ahu"lara "yabanî at"lara, "pars"lara, vadilerde ve göl kenarlarında "geyik"lere, "kuğu kuşları"na, Pamir'in en alçak yaylalarında "yak"lara, Tibet'ten gelme boynuzları burmalı "argalı" denen koyunlara çokça rastgelinir.

2.- *Sürü Sahibi Türkler*

Sürü Sahipliği.- Türklerin en büyük kısmı, sürüleriyle geçinirlerdi. Sürüleri koyun, keçi, at, deve, öküz sürüleriydi. *Dede Korkud Kitâbı*'na göre, koyun sürülerine "ağayıl" (= "ağıl"), at sürülerine "ılgı", deve sürülerine "kaytaban" derlerdi. Bugünkü günde, cenûb vilâyetlerimizde, öküz ve inek sürülerine de "nahır"[171] derler. Bu sürüler, onlara her gün, taze süt, kaymak, tereyağı, yoğurt, peynir, kımız, kımran, tarasun gibi güzel gıdalar ve içkileri [verirdi]. Sürülerin derisinden debbağlık, saraçlık, çizmecilik, ayakkabıcılık sanatları doğmuştu.

Bundan başka, eğerler vesâire yapılırdı. Sürü hayvanlarının póstekilerinden kalpaklar, kürkler, kaftanlar yapılırdı. Yün ve yapağılarından keçeler, kilimler, cicimler, halılar, çadırlar yapılırdı. Her türlü derilerinden ve pöstekilerinden gayet güzel elbiseler yapılırdı.

Sürü hayvanlarının kemiklerinden de birçok şeyler yapılırdı: Meselâ devenin ayağını yere bastığı ayak kemiğinden kımız içmek için ["ayağ" denilen] "bardak" yapılırdı. İranîler bu "ayağ" kelimesini alarak "ayağ bade" terkibinde "bardak" manâsına kullandılar. Öküzün sak kemiğinden de yine içine kımız koymak için sürahiler yaptılar.

Bu sürüler, göç zamanında da yük, binek, araba hayvanları sûretinde kullanılırdı. Eski Türklerde kadın ve çocuk da, erkekleri ve babaları kadar biniciydiler. Mahmud-ı Kâşgarî bize bir atalar sözü naklediyor: "Türk'ün atı, kanadıdır."[172]

Bu darb-ı mesel, Türkleri, uçan kuşlara benzetiyor. Bu kuşlara kanatlar lâzımdı. Bu kanatlar ne olabilirdi? Türklere kanat veren, onu şarktan garba, şimâlden cenûba uçuran cevval atları değil miydi? O hâlde yukarıdaki atalar sözü hakikaten çok uygundur.

Eski Türklerde kadınlar ve çocuklar da, zevcleri ve babaları kadar biniciydiler. Bundan başka, üstü kapalı büyük arabalar da, seyyar evlerinden ibaretti.

Türk obası, akşamüstü bir yere kondu mu, seyyar evler, aralarında sokaklar vücûda getirecek sûrette dizilirlerdi. "Oba" bir semiye değil de bir "boy"dan ibaretse, o zaman arabaların arasında, satıcı arabalardan bir çarşı vücûda getirilirdi. Oba bir "boy" değil de, bir "il" ise, o zaman, konulan yer, gerçekten, bir seyyar "şehir" olurdu. Ve bu şehrin çarşısındaki bir sokak da imalathânelere tahsis edilirdi.

Türkün seyyar şehri, ilkbaharın arkasına düşerdi. İlkbahar yeşil çimenleriyle, taze otlarıyla, mavi, pembe, mor, sarı, beyaz, eflatunî çiçekleri[yle] nereye giderse, Türkün seyyar şehri de oraya doğru giderdi: Türklük, taraveti, tazeliği, güzelliği önüne katmıştı. Yazın yaylakta, kışın kışlakta aynı usulü takib ederdi.

Mukîmler, bir gün komşuluklarında yeni bir şehrin vücûda geldiğini görürlerdi. Fakat beş on gün sonra bir sabah uyanınca, komşuluklarındaki yeni şehrin yerinde yeller estiğine muttali olurlardı.

3.- *Çiftçilik*

Çin tarihlerinin beyânına göre, Eski Türkler, göçebe olmakla beraber, her birinin ayrıca bir parça arazisi de vardı.

"Yurt" kelimesi, Araplardaki "dâr" kelimesi gibi, kışın kışlakta her ailenin çadır kurduğu muayyen mahallin adıdır. Her ailenin, kışlakta, husûsî ve lâ-yetegayyer bir "yurt"u vardı. Türkler, garba geldikten sonra da "eski yurt"u unutmamışlardır.

Türkistan'dan gelen, Türk illeri, orada etrafında dolaştıkları "Ankara", "Yeşil Irmak", "Seyhan = Seyhun", "Ceyhan = Ceyhun" ırmaklarını Anadolu'ya getirdiler. Dağlardan da "Bin Kışlak"a mukabil "Bingöl"ü, "Karaçuk" dağına mukabil "Karacadağ"ı getirdiler.

Yalnız, Musul'daki "Karaçuk" dağının adı aynen, muhafaza edildi.

Çinlilerin rivayetine göre, Türkler eskiden beri buğday, arpa, pirinç, darı, mısır ekerlerdi. Asma, elma, dut fidanları yetiştirirlerdi. Araziyi sulamak için, pek çok arklar açmışlardı. (Mahmud-ı Kâşgarîye göre "ark"[173] kelimesi hâlis Türkçe olup "mecra" manâsınadır. Bu kelimeyi Arapça "hark" kelimesinden iştikak ettirmek eski Arapçılığın bir neticesidir.

Eski Türkler çiftçilik yapmaya muhtaçtılar: Çünkü ekmek yapmak için buğdaya, hayvanlara yem olmak üzere arpa ile mısıra, kımıza katarak "tarasun" adlı bir nev'i içki yapmak üzere de darıya muhtaçtılar. Yemişleri çok sevdiklerinden, asma, erik, elma, dut fidanları yetiştirirlerdi.

4.- *Sanayi*

Türk Sınaatları.- Eski Türklerde demircilik, silâhçılık, bilhassa okçuluk ve kuyumculuk çok ileri gitmişti. Bunlardan başka, gürz, mızrak, harbe, kama, kalkan, zırh gibi silâhları vardı. Bunların hepsini yapmak icap ediyordu.

Bu silâhlardan "ok" Mete'nin yani Oğuz Han'ın mukaddes bir yadigârıydı. Zaten Oğuzlarda, il'in adında esas olduğundan, milletin umumî totemiydi.

Eski Türklerde, demircilik "kutlu" bir sınaattı. "Kut" kelimesi "manâ" tabirinin aynıdır. Manâ sahibi olan bir adam yahut bir şey, "keramet" ve "kutsiyet" sahibi olurdu. Bu "kut" sâyesinde, dokuz atası demirci olan bir adam, "kam" yani "şaman" olurdu.

Moğollar demirciye "darhan" derlerdi ki "tarhan" demekti. Bu unvân da, bize demircilerin tarhanlar ve "kamlar-şamanlar" gibi, kutlu olduklarını gösterir.

Oğuzlarla Göktürkleri ve tâbilerini dört yüz senelik esâretgâhları olan "Ergenekon"dan kurtaran da, bir demircidir. Bu hâlde, demircinin kutlu olduğunu ve şamanlık kuvvetine mâlik bulunduğunu gösterir. Bu şamanın şahsî bir totemi de vardır ki, Moğolca adı "Börte Şane", Türkçesi "boz kurt"tur.

Dedelerimizi Ergenekon'dan çıkaran bu millî kahraman, kutlarını bir taraftan demircilikten, diğer taraftan şamanlıktan ve şamanlığın şahsî totemi olan "bozkurt"tan almıştı. O sâyededir ki, bizi an'aneye göre, dört tarafı geçilmez, her tarafı sihrî tılsımlarla bağlanmış olan Ergenekon gibi bir esâretgâhtan kurtarabildi.

Ergenekon'a, yalnız bir çift "tigin"le bir çift "katun" kaçıp girmeye muvaffak olabilmişlerdi.

("Tigin", "prens" manâsınadır; "katun" da "prenses" demektir. "Hatun" kelimesi "katun"dan, "kadın" kelimesi de, "hatun"dan doğmuştur. Görülüyor ki, kelimeler gibi, manâları da değişmiştir). Bunlar yanlarına her hayvandan birer çift alabilmişlerdi. Ekip yetiştirilecek nebatları, sebzeleri ve ağaçları da Ergenekon'da bulmuşlardı.

Ergenekon'daki bu kalabalığın iktisâdî yaşayış üzerine tesirlerinden orijinal bir hayat doğmuştu. Burası, cemaat hâlinde girilmiş büyük bir "Robinson" adasıydı.

Bu adaya, umumî katliamdan kurtulmak için, ilhan sülâlesinden "Kayan" ve "Nukuz"[174] adlı şehzâdelerle onların nişanlıları olan iki kız can atabilmişlerdi. Bunlar, Ergenekon'da nişanlılarıyla evlendiler. Her nev'iden bir çift gelen hayvanlar da çift çift birleşerek Ergenekon içinde gittikçe çoğalan bir insan ve hayvan kalabalığı husûle gelmeye başladı. Ergenekon'da eskiden beri mevcut bulunan nebatlar da, kendi usullerince çoğaldılar.

Ergenekon'dan Nasıl Çıkıldı?.- Kutlarını aşağıda mezkûr yedi ma'nevî menbadan alan "Tümene" adlı bir hükümdar, yeni bir "ilhanlık" teşkîl ederek, "Avar" ilhanlığının yerine kaim oldu. Tümene, aşağıki yedi kuta mâlik oldu.

1- Demircilikten,
2- Kamlıktan yani şamanlıktan,

3- Kunların "koyun" totemine galebe çalmakla, onu tâbiiyeti altına alan "bozkurt" adlı toteminden,

4- İçtimâiyâtçılarca "potlaç" adı verilen şölenler vasıtasıyla elde ettiği ferdî totemlerden,

5- Bu ferdî totemlerle beraber gelen ferdî hâkimiyetlerden,

6- On beş Töleş illerinin mecmûu olan büyük müçtemiayı harben mağlûp etmesinden,

7- İlhanlığa sahip bulunan ve bütün Türk boylarına, illerine, hakanlarına hâkim olan Avar ordusunu, bir hamlede kahr ve tedmir etmesinden, yedi türlü *kut*'a sahip oldu.

Bu kutların her biri, sahibine "keramet" ve "kutsiyet" veren feyizli bir menba idi. İşte, Kunlardan sonra, dört yüz sene ilhanlık tahtında kalıp, umum Türkleri hâkimiyeti altında esir gibi kullanan "Cücen [Juan-Juan] Avarlarının ilhanlığı" bu sûretle nihâyet buldu.

Demir Âyini ve Kurt Timsâli.- İlhan, her sene, muayyen bir günde demir âyini yapardı. Bir demir parçası, nâr-ı beyza hâline gelince[ye kadar] ocakta ısıtılırdı. Demir bu hâle geldikten sonra İlhana mahsus "altın örs"ün üzerine konulurdu. İlhan altın çekici alarak bunun üstüne vururdu. Bundan sonra koşular, toylar, şölenler yapılırdı.

Hudutta Demir Âyini.- Demir âyini bir de, memleketin hududunda yapılırdı. Memlekete hâriçten girmek isteyen bir ecnebî sefir, bu âyini yapmadan giremezdi. Âyin şundan ibaretti:

Bir demir parçasını ateşte, eriyecek dereceye kadar getirirlerdi. Sonra memlekete girmek isteyen ecnebî bir sefir, bir seyyah, bir tüccar veyahut sâir bir sanatı hâiz ecnebî bir zat, bir demir parçası ile beraber herhangi bir mahalde, hududun iltisak noktasına konulurdu. Ecnebî zat bu demir parçasının üzerinden atlayarak, öteki memleketten memleketimize geçerdi.

Bu âyinden maksat, memleketimize gelmek isteyen bir adamın büyülenmiş sihirlenmiş, tılsımlı bir kimse olmak ihtimaline [karşı][175] nâr-ı beyza hâlindeki demir parçası üzerinden atlamasıyla, büyülerin, sihirlerin ve tılsımların bozulması ve tesirsiz bırakılmasıdır. O zaman ecnebîlerin dinine sihir nazarıyla bakılıyordu. Her şeyden evvel ecnebîlerin sihirbazlığından ve büyücülüğünden korkuluyordu. Bir mızrağın tepesine altın bir kurt başı talik edilir ve bu dinî timsâlle düşmanların bütün büyülerine galebe çalınırdı.

II.- İstihsâlin Dört Derecesi

İstihsâlin Dört Merhalesi.- İstihsâl de, Türk tekâmülünün merhalelerine tâbi idi.

Eski Türkler, siyâsî hayatça, dört dereceden geçerlerdi. İktisadî istihsâlin de bu dört derece ile mütenâzır dört merhalesi vardı:

1) Kendi başına yaşayan müstakil boylar devri.
2) Kendi başına yaşayan müstakil iller devri.
3) Kendi başına yaşayan müstakil hakanlıklar devri.
4) Bu merhalelerin hepsini câmi olan ilhanlıklar devri.

1) Boy Merhalesi.- Müstakil özler yahut onların yerine kaim olmuş olan, müstakil boylar merhalesinde, iktisâdî uzviyet de "öz" yahut, "boy" idi. Bu merhalede bilhassa avcılıkla akıncılığa çok ehemmiyet verilirdi.

Bu merhalede aile de "sop" (= "clan") ile "soy"dan (= "parentèle") ibaretti. "Soy"a "cognat" adı da verilir. Almanlar "Sippe"derler. Bu tarz aile "asabe"den (= "agnat") çok farklıdır. Fransızca "la parentèle" de derler. "Asabe"de yalnız eli silâh tutan biraderler, amcaoğulları, birader oğullarıyla, baba, dede ve amcalar vardır. Yani asabe yalnız erkek cihetinden olan akrabalardan mürekkeptir. Asabenin mukabili "zevilerhâm"dır ki, yalnız kadın cihetinden olan akrabalardır. Soyda ise birbirine tamamıyla müsâvî olmak üzere bütün asabelerle bütün zevil-erhâm bulunur. Görülüyor ki, "soy" da "sop" gibi cumhurî ve demokratik ailelerin anasıdır. Bugünkü Avrupa ailesini teşkîl eden "boy, sop, soy" merhalelerini geçtikten sonra, "pederî aile" (= "La famille conjugale") merhalesini de geçtikten sonra vâsıl olacağımız "izdivâcî aile"dir. "İzdivâcî aile" zevc ve zevce ile evde kalan çocuklardan ibarettir. Ailenin hem en küçüğü hem de en son derecesi budur. Aile bundan daha ziyâde küçülemez, iki kişiden daha küçük cemiyet olmaz. Görülüyor ki cemiyetin içtimâî dâiresi büyüdükçe, ailenin maşerî dâiresi de küçülüyor. Cemiyet "aşiret ve kabile"den ibaretken aile de "boydan ve sop"tan ibaretti. Cemiyet "küçük il" ve "orta il" derecelerine inince, aile de "soy" merhalesine düştü. İleride göreceğiz ki cemiyet "büyük il" ve "en büyük il" derecelerine çıkınca, aile de "pederî aile" merhalesine yükselecektir.

Cemiyet, "hakanlık ve ilhanlık" derecelerine yükselince, aile de "izdivâcî aile"ye yaklaşacaktır. Çünkü "izdivâcî aile" ancak bugün vücûda gelebilmiştir. Eski Türklerdeki aile, "izdivâcî aile"ye benzerse de onun tam ve hakikî şekli değildir.

Müstakil Boy Devrinde Avcılık.- Müstakil boy devrinde, semiyeler iki maksatla ava giderlerdi:

Birincisi, senede bir kere, mukaddes totemlerini avlamak lâzımdı. Bu av, âyinî bir mâhiyeti hâiz, mukaddes bir avdı. Bu avdan sonra, toy ve bayram yapılırdı.

İkincisi, sırf iktisâdî bir maksatla yapılırdı. Avcılar, av etleriyle gıdalanırlar, derilerinden, pöstekilerinden elbise, kalpak, çizme, eğer takımı, çadır ve sergi yaparlardı.

Müstakil Boyda Hâkimiyet.- "Müstakil boy" devrinde, boyun mütehakkim bir reisi yoktu. Totem, henüz potlaç vasıtasıyla reis tarafından kendi nâm ve hesabına gasp edilmemişti. Totem, boyun öz malı idi. Boy cumhuriyetçi ve demokrattı. Tudun, muayyen zamanlarda âyin icrâ eden bir ruhânî reisten ibaretti. Tudunların siyâsî ve iktisâdî mâhiyetleri yoktu. Boyun maşerî hâkimiyeti bu tudun tarafından gasp edilmemişti.

Velâyet-i âmme reise değil, boya aitti. İşte bu devrin avcılığı da kendine mahsustu.

Bu devirdeki avcılık, daha büyük bir ehemmiyeti hâizdi. Zira, avcılık, totemizme de merbûttu. Bu zamanda, yapılabilecek işler, avcılık, sürü beslemek ve akın yapmaktan ibaretti. Boyun "yer-su"su ve "totem"i de, boyun fertlerine bu gibi işleri emrederdi.

"Teke" boyunda, "han"ın hiçbir nüfûzu yoktur. Hattâ maaş ve tahsisatı da yoktur. Fakat "serdâr" adlı tabiî kumandanlar vardır ki, mızrağının tepesine bir bayrak asarak, çadırın önüne asar. Bu nişan, akına gidileceğine işarettir: Bu davete birçokları icabet ederler.

2) İl Merhalesi.- İl merhalesini *Dede Korkud Kitâbı*'nda görürüz: il merhalesi birtakım müsrifane ziyafetlerde tecellî eder. Bunların meşhurları dörttür: "yağma", "şölen", "toy" ve "düğün"dür. Eski zamandan beri Oğuzlar ilinde, "potlaç" denilen müessese teessüs etmiş ve maşerî hâkimiyeti, ferdî hâkimiyet hâline geçirmişti. Potlaç taammum etmişti. Türkçede buna "evini yağmalatmak" derlerdi. Bu potlaç vasıtasıyla Salur Kazan ibtidâ kendi boyunun ongunu olan uç kuşu teshir ettirmişti. Sâniyen kendi kolu olan sol kolun "üç ok" ongununu; daha sonra "sağ kol'a ait "boz ok" ongununu kendine mal etmiştir[176]. En nihâyet, üç ok ile boz ok totemlerini câmi olan umumî "ok" totemini temellük etmiştir. Oğuz ilinin ve kollarının adları böyle tahlîl edilebilir:

"Boz Ok+Üç Ok=Ok"

Zaten "Oğuz" kelimesi de tahlîl olununca:

"ok+öz=Oğuz"

düsturu husûle gelir.

İstihsalin tetkikatından çıkardığı[mız] neticelere göre, siyâsî ve iktisâdî tekâmüllerin "il" merhalesinde, yalnız iktisâdî ihtiyaçları tatmin için servet biriktirmeye çalışılmazdı. Bu devirde her ferdin izzet ve şerefi,

yaptığı müsrifane ziyafetlerle, potlaç için, karısından başka her nesi varsa, senede bir kere yağmalatmakla hâsıl olurdu.

Ferdî hâkimiyet de, bu sûretle husûle gelmişti. Hâlis onguncuLuk (= totemcilik) merhalesinde, ongun gibi hâkimiyet de maşerî vicdana aitti. Ongun henüz ferdîleşmediği için, hâkimiyet de ferdîleşmemişti.

Evini yağmalatmak, bir nev'i meydan okumaktı, ziyafete gelip de yağmaya iştirâk edenlerden biri, daha büyük bir yağma ziyafeti yaparak ilk ziyafet sahibi[ni] mağlûp edebilseydi, o zaman ongun ve ferdî hâkimiyet buna geçmiş olurdu. Fakat, bu mukabeleyi daha parlak ve daha müsrifane bir sûrette yapamayan davetliler, ongunlarının ve ferdî hâkimiyetlerinin ziyafet sahibi tarafından gasp edilmesine rıza göstermekten başka bir iş yapamazlardı.

Bu yağma ziyafetleri, bir nev'i mukavele mâhiyetinde idi. Fransız içtimâiyâtçılarından [Georges] Davy'ye[177] göre, "mukavelenin, ferdî hâkimiyetin ve ferdî hukukun menbaları, potlaçlardan ibarettir."

Eski Oğuz illerinde, izzet ve şerefin yüksek derecesi, bir beyin her nesi varsa, bütün "İç Oğuz" ve "Dış [Taş] Oğuz"la beraber yemekle kaimdi. Dede Korkud'un dediği gibi "Er malına kıymadıkça, adı çıkmazdı"(s. 3, / T.-B., s. 30). Eski Oğuzlarda, Salur Kazan, diğer yirmi dört beyden farksızdı. Şu kadar var ki, bu, her sene evini yağmalatırdı. Bu sûretledir ki Salur Kazan, ibtidâ kendi kabilesi olan "Salur" boyunun "uç kuş" totemi ile sünügünü, damgasını hep kendi nâm ve hesabına olarak gasbetti. Ondan sonra, kendi kolunun ongunu olan "üç ok"u, daha sonra karşıki kola, yani sağ kola ait "boz ok"u ve en sonra umum Oğuz ilinin timsâli olan "ok" ongununu, Tibet öküzünü ve sâir emsalleri birer birer elde etti.

Bu sûretle, Oğuz ili içinde, üç yüz altmış yiğit sahibi, bir beylerbeyi oldu. Nüfûzu, hanlar hanı olan Bayındır Han'a geçti. *Dede Korkud Kitâbı*'nda, hâkimiyetin, ferdî velâyet-i âmmenin bilhassa, Salur Kazan'da olduğunu görüyoruz.

Potlaçtan Dolayı Dış Oğuz'un İç Oğuz'a Karşı İsyanı: "Üç Ok, Boz Ok yığınak olsa Kazan evini yağmalatırdı. Kazan yine evini yağmalattı. Ama Dış Oğuz beraberinde bulunmadı. Yalnız İç Oğuz yağmaladı. Ne zaman Kazan evini yağmalatsa, helâlinin elini alır, dışarı çıkardı. Ondan sonra, ne var, ne yok hepsini yağmalarlardı.

Dış Oğuz beylerinden Uruz, Emen ve kalan beyler bunu işittiler: Dediler ki:

– Bak, bak! Şimdiye kadar Kazan'ın evini beraber yağmalardık. Şimdi neden beraber olmadık? İttifakla cemi Dış Oğuz beyleri Kazan'a gelmediler. Adavet ettiler.

Kalbaş derler bir kişi vardı. Kazan ona sordu:

'Bre Kalbaş! Bu Dış Oğuz Beyleri dayımla beraber dâima bana gelirlerdi. Şimdi niçin gelmediler? Adavet gösterdiler?'

Kalbaş dedi ki: 'Bilmez misin niçin gelmediler? Bu sefer evini yağmalattığın zaman, Dış Oğuzlar beraber bulunmadılar, sebep odur.'" (s. 165 / T.-B., s. 188)

"Kazan – 'Bize adavet ediyorlar öyle mi?'

Kalbaş – 'Hanım! ben gideyim. Onların dostluğunu, düşmanlığını anlayayım?'

Kazan – 'Sen bilirsin!'

Kalbaş birkaç adamla binip Kazan'ın dayısı Uruz'un evine geldi.

Uruz da altın günlüğünü dikmişti. Oğullarıyla oturmuştu.

Kalbaş gelip, Uruz'a selâm verdi. Dedi ki:

Kalbaş – 'Kazan bunlu oldu. Elbette dayım Uruz bana gelsin dedi. Kara başım bunlandı. Üzerime yağı geldi. Develeri, kara koçta atlarımı alıp gittiler. Kaza benzer kızımız, gelinimiz felâkete uğradılar. Benim kara başıma gör neler geldi; dayım gelsin.'

Uruz – 'Bre Kalbaş! O zaman ki Üç Ok ile Boz Ok yığınak olurlardı, Kazan o vakit evini yağma ettirirdi. Bu sefer suçumuz ne idi ki biz, Boz Oklar, yağmada beraber bulunmadık? Daima Kazan'ın başına belâlar gelsin. Biz Kazan'a düşmanız, iyi bilsin.'

Kalbaş – 'Kazan'ın başına hiçbir felâket gelmedi. Kazan Han ayağa kalktı. Aladağ'da çadırını ve otağını dikti. Üç yüz altmış alp erenler yanına yığınak oldu. Yemek içmek arasında beyler seni andı. Üstümüze yağı (düşman) gelmedi. Ben senin dostluğunu, düşmanlığını sınamaya geldim. Kazan'a düşman imişsin, anladım.'

Kalbaş kalktı, 'Hoş kal' deyip gitti. Uruz gayet mükedder oldu. Dış Oğuz Beyleri'ne adam saldı:

– Emen gelsin. Alp Rüstem gelsin. Dönebilmez Dülek Evren gelsin. Geri kalan Boz Ok beyleri hep gelsinler dedi.

Dış Oğuz beyleri hep yığınak oldu. Uruz ala bargâh otağlarını hep düze dikti. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. Dış Oğuz beylerine ağırlık edip topladı. 'Ben sizi niçin çağırdım bilir misiniz', dedi.

Onlar 'Bilmeyiz!' dediler.

Uruz dedi ki: 'Kazan bize Kalbaş'ı göndermiş, ilim günüm çapula uğradı. Kara başıma felâket geldi. Dayım Uruz bana gelsin, demiş. Kalbaş'a dedim ki: O zaman ki, kazan evini yağmalatırdı, Dış Oğuz beyleri beraber yağmalarlardı. Beyler gelir Kazan'ı selâmlar giderlerdi.'

Emen dedi: 'Ya sen ne cevap verdin?'

Uruz dedi ki: 'Biz Kazan'a düşmanız, dedim.'

Emen dedi: 'İyi demişsin.'

Uruz dedi: 'Beyler! Ya siz ne dersiniz?'

Beyler dediler: 'Ne diyelim! Madamki sen Kazan'a düşman oldun, biz de düşmanız dediler.'

Uruz, araya mushaf getirdi. Hep beyler el vurup and içtiler: 'Senin dostuna dost düşmânına düşmânız.' dediler.

Uruz cümlesini hil'atladı." (s. 165-167 / T.-B., s. 189)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, eski Türklerin zengin olmak istemeleri, yalnız ferdî ihtiyaçlarının tatmini için değildi. Onlar, yağma ziyafetleri yapmasalar, evlerini bütün Oğuzlara yağmalatmasalar, ne ferdî hâkimiyeti ihrâz edebilirlerdi, ne de onu muhafaza etmeye muvaffak olabilirlerdi.

Salur Kazan, senede bir kere, hem "Üç Ok", hem de "Boz Ok" kolları hazırken, evini yağmalatırdı. Bu sâyededir ki, bütün Oğuzlar onun ferdî hâkimiyetine tav'an itâat ediyorlardı.

Vakta ki bir gün, Boz Oklar yokken, Salur Kazan evini yağmalattı. Yağma ziyafetinde yalnız Üç Oklar bulunuyorlardı. O zaman, Boz Oklar yağma ziyafetinde bulunmadıklarından dolayı umumîyetle isyan ettiler. Demek ki Salur Kazan'ın ferdî hâkimiyeti, yağma ziyafetinden, yani potlaçtan doğmuş idi. Salur Kazan yağma ziyafetine, "Boz Oklar" kolunu davet etmemekle, onlar üzerindeki ferdî hâkimiyetini ıskat etmişti. Yağma ziyafeti bir nev'i "içtimâî mukavele" vücûda getiriyordu. Yağma ziyafeti yapan adama, madem ki daha müsrifane ve daha parlak bir ziyafetle mukabele edilemiyordu, ona tav'an itâat zarûrîydi. İçtimâî mukavele onu icap ettiriyordu.

Fakat, yağma ziyafeti yapılır da bir zümreye hasredilir ve diğer zümre, bu ziyafetten mahrum bırakılıyorsa, ikinci zümrenin artık tav'an itâata borcu kalmazdı. Fakat, Boz Okların reisi olan Uruz'un, yeğeni olan Kazan tarafından öldürülmesi, reissiz kalan Boz Okları büyük bir korkuya düşürdü. Diğer taraftan bundan sonraki yağma ziyafetlerinde Boz Okların da müşterek olacağı ümidini verdi.

Şölen.- İl devrine ait ziyafetlerin ikincisi, şölen yani "ziyafetli devlet dîvânı"dır. Bu dîvânın merkezinde hanlar hanı, yahut ona vekâletle beylerbeyi otururdu. Bundan sonraki sıraları Beyrek'in aşağıdaki sözlerinden çıkarabiliriz: "Sağda oturan Sağ Beyler, Sol Kol'da oturan Sol Beyler! Eşikteki İnaklar! Dibinde oturan has beyler! Kutlu olsun devletiniz! dedi·"

(*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 61 / T.-B., s. 89). Bunların dışarıda maiyetleri vardı. Hanın ve beylerbeyinin yani yabgu'nun 360 şerîkiyle her boy beyinin kırkar yiğidi vardı: Şölen'in en mühim uzvu "Korkud Ata"dır. Oğuz Han'ın "Irkıl Ata"sı zamanından beri bu kutlu ozanların kıymetine vâkıfız.

Dede Korkud Kitâbı'nda Korkud Ata'nın yaptığı işleri görüyoruz:

1) Tepegöz hikâyesinde Korkud Ata.- Tepegöz hikâyesinde "Arslan Basat" gelinceye kadar, Oğuz'u selâmete erdiren Korkud Ata'nın Tepegöz ile yapmış olduğu mukavele idi.

2) Deli Karcar macerasında Korkud Ata.- Deli Karcar'ı da kerametiyle yahut sihrî kuvvetiyle mağlûp ederek yola getiren Korkud Ata'dır.

3) Boğaç'ın, [Bamsı] Beyrek'in, Arslan Basat'ın adlarını koydu. Ad koymak eski Türklerce kutlu bir işti. Kerameti olmayanlar kimseye ad koyamazlardı.

Bundan başka, on beş yaşına girip büyük bir kahramanlık göstermeden de hiçbir gence ad koymazlardı. Ad alan bir genç "aile adamı" olmaktan çıkar, "millet adamı" olurdu.

Tarhanlık: Eski Türklerde büyük bir iş yapan adama "tarhanlık" rütbesi verilirdi. Tarhan dokuz cinayete kadar işleyeceği cürümlerden muaftı. Hükümdarın huzûruna izinsiz girip çıkabilirdi. Ve bu imtiyazları dokuzuncu göbeğe kadar evlâdına kalırdı.

Ma'mâfîh, başka tarhanlıklar da vardı. Meselâ [Bamsı] Beyrek'in esâretgâhta öldüğü haberini tasni' edip, vaktiyle kendine hediye etmiş olduğu bir gömleğe tavşan kanı sürdükten sonra, [Beyrek'in beşik kertme nişanlısı Banı Çiçek adlı] kızın biraderi 'Deli Karcar'a gösteren ve [Bamsı] Beyrek'in [bu] nişanlısı ile nikâh olup, bu gün gerdek düğünü yapılmakta bulunan "Yalancı oğlu Yaltacuk"[178] kendi yayının "Deli Ozan" elinde iki parçaya bölündüğünü görünce, [Bamsı] Beyrek'in ok ve yayının getirilmesini hizmetçilere emretti.

Yalancı oğlu Yaltacuk, karşısındaki Deli Ozan'ın bizzat, [Bamsı] Beyrek olduğunu bilmiyordu. Bilseydi, orada bir an bile duramaz, hemen kaçardı. Deli Ozan, [Bamsı] Beyrek'e ait yayı kolayca çekti ve Yaltacuk'un düğün yüzüğünden ibaret olan nişangâhın deliğinden geçirdi. Beyler hiç kimsenin çekemediği bu yay vasıtasıyla okunu yüzüğün deliğinden geçiren bu Deli Ozan'ı alkışladılar.

Bütün bu ahvâli uzaktan seyretmekte bulunan Salur Kazan dedi: "Bre Deli Ozan! Dile benden ne dilersen? Çetirli otak mı dilersin? Kul karavaş mı dilersin? Altın akça mı dilersin?"

[Bamsı] Beyrek dedi: "Sultanım! Beni koysan da, şölen yemeğinin yanına varsam, karnım açtır: Doyursam!"

Kazan, Deli Ozan'a dönerek dedi: "Deli Ozan! Devletin tepti." Sonra, beylere doğru dönerek ve eliyle Deli Ozan'ı göstererek: "Beyler! Bu günkü beyliğim bunun olsun! Bırakın, nereye, giderse gitsin! Ne eylerse eylesin!"

[Bamsı] Beyrek şölen yemeğinin üzerine geldi. Karnını doyurduktan sonra, kazanları tepti, döktü... Kazan Bey'e haber oldu: "Sultanım! Deli Ozan, hep yemekleri döktü. Şimdi de kızların yanına varmak ister."

Kazan dedi: "Bre, bırakın kızların yanına gitsin!"

[Bamsı] Beyrek kalktı. Kızların yanına gitti. Zurnacıları kovdu. Nakkarecileri kovdu. Kimini dövdü. Kiminin başını yardı. Kızların oturduğu otağa geldi. Eşiğini aldı oturdu.

Bunu gören Kazan Bey'in hatunu Boyu Uzun Burla çıktı: "Bre, hiç ayıp yok mu? Sana düşer mi? Tekellüfsüz benim üzerime gelesin?"

Beyrek dedi: "Hanım, Kazan Bey'den bana buyruk oldu. Bana kimse ilişemez."

Burla Hatun dedi: "Madam ki Kazan Bey'den buyruk olmuşdur. Bırakın, otursun." Yine döndü, Beyrek'e dedi: "Bre Deli Ozan maksadın nedir?"

Deli Ozan dedi: "Hanım maksadım odur ki, kocaya varan kız kalka oynaya, ben de kopuz çalayım."[179].

Ziyafetli Senato.- Eski Oğuzlar gayet geniş bir sahaya yayılırlardı. Bunların aynı zamanda her gün birleşmesi lâzımdı. Bu sebeple nerede dîvân kurulacaksa yemeğin de orada yenilmesi iktizâ ediyordu. Bundan dolayıdır ki ekseriya, han ile beylerbeyinin, diğer günlerde de sâir beylerin otağında, ziyafetli dîvânlar kurulurdu.

Şölen, aristokratik bir dîvân olduğu için, senatoya benzerdi. Bütün azaları beylerdendi. Her beyin bir "ongun"u, "sünüg"ü, bir "ma'bûd"u (yer-su, yahut birer tanrı) ve bir "damga"sı vardı.

Şölen, kurultayın küçüğü, kurultay şölen'in büyüğüdür. İlhanlığa nispetle "kurultay" ne ise, il'e nispetle "şölen" de odur.

Türklerin müstakil aşiret devrinde, müstakil aşiret meclisi, gerçekten bir halk meclisi idi. Devletin dâiresi büyüdükçe demokratlığı da gittikçe azalıyordu.

Şölenin Kutsî Tesiri.- Şöleni terkîb eden beyler, aynı zamanda "toyon"durlar. Oğuz ilinin asıl ruhânî reisleri bunlardır. Beylerden kimin bir dileği varsa, ya yapılmış bir şölen esnasında dileğini söyler ki: Beyler hep beraber yüz[lerini] göğe dikerler. Dilek hâsıl olur. Yahut sahibi husûsî bir şölen yapar, maksadını beyân eder Beyler beraberce yüzlerini göğe dikerler; murat hâsıl olur.

Birincisine misal: Bay Böre Bey'in hiç oğlu yokmuş. Bayındır Han'ın yaptığı bir şölen'de, Bay Böre Bey başkalarının oğullarını görünce gıpta ediyor. Kendisinin de bir erkek evlâdı olması için, [beylere] hep birden yüzlerini göğe çevirmelerini rica eder; Bay Biçen Bey de, bu doğacak oğlana beşik kertmeli, bir nişanlı olmak üzere, bir kız ister. Her ikisi için de dua ederler, ikisinin de muratları hâsıl olur:

"Bay Böre Bey böyle deyince, Kalın Oğuz beyleri yüz[lerini] göğe tuttular. El kaldırıp dua etiler: 'Allah sana bir oğul versin!' dediler.

O zamanda, [beylerin] alkışı alkış, kargışı kargış'tı. (Yani duaları dua, beddualarıbeddua idi); duaları müstecâb olurdu.

Bay Biçen Bey de ayağa kalktı, dedi: 'Beyler! Benim hakkıma da bir dua ediniz: Allahu Teâlâ bana da bir kız versin.'

Kalın Oğuz beyleri el kaldırdılar; dua ettiler: 'Allah sana da bir kız versin dediler.'

Bay Biçen Bey dedi: 'Beyler! Allahu Teâlâ bana bir kız verecek olursa siz tanık (şahit) olun, benim kızım Bay Böre Bey'in oğuluna beşik kertme yavuklu (nişanlı) olsun!'

Bunun üzerine birkaç zaman geçti. Allahu Teâlâ Bay Böre Bey'e bir oğul, Bay Biçen Bey'e de bir kız verdi. Kalın Oğuz beyleri bunu işittiler, şâd olup sevindiler."[180]

İkinciye misal: (*Dede Korkud Kitâbı*, s. 9 / T.-B., s. 37) "Dirse Han dişi ehlinin sözüyle ulu toy eyledi. Hâcet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu, çıplak görse giydirip donattı. Borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı. El götürdüler, hâcet dilediler. Bir ağzı dualının alkışıyla, Allahu Teâlâ bir iyâl verdi, hatunu, hâmile oldu.

Bir nice müddet sonra, bir oğlan doğurdu."

Ava Başlamak Salâhiyeti Siyâsî Reislere Aitti.- Ava başlamak, velâyet-i âmme sahibi olan beylere aitti. Hattâ bunların oğulları bile, babalarından izin almaksızın, kendi başlarına ava çıkarlarsa, töhmetli, cürümlü, canî olurlardı: "Dirse Han'ın bu kırk yiğidinden yirmisi bir yana, yirmisi de bir yana oldular.

Yirmisi, ibtidâ geldiler, Dirse Han'a bu haberi getirdiler..." (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 11 / T.-B., s. 39)

"Bunlar böyle deyince, o nâmerdlerin yirmisi de çıkageldiler ve böyle dediler: Ey Dirse Han! Senin oğlun yerinde doğruldu. Göğsü güzel kaba dağa, ava çıktı. Siz variken av avladı, [kuş] kuşladı... Böyle oğul nene gerek! Öldürsene, dediler." (*Kitâb-ı Dede Korkud*, s. 12 / T.-B., s. 39)

İl Devrinde Akıncılık.- İl devrinde ekseriya avcılığın yerine akıncılık kaim olurdu. Kun ili, Çin kıt'asını geçinmek için bir iğtinâmgâh addetti. Kendisine lâzım olan bütün servetleri oradan elde etmeye başladı.

Türklerden büyük bir kısmının adı, milâttan evvel "Kun" idi. Avrupalılar "k" harfini "h" ya tebdil ederek, bu kelimeyi "Hun" şekline soktular.

Çinliler de bu kelimeyi "Hiung-nu" şekline sokmuşlardı.

Türkler, Araplar ve Acemlere gelince, bunlar bu kavme "Kun" adını vermişlerdir. "Kun", Oğuz Türkleri'nce "koyun" demekmiş. Demek ki, bu kavmin ongunu da, "koyun"dan ibaretti.

Kunlara dâir Kablelmîlâd 260 tarihinden evvel, birkaç hükümdarın adından başka, hiçbir şey bilmeyiz. Bunlar, yeni vücut bulan kavme kanûnlar, yasalar vermişler, onu intizam altına almışlardı. En lüzumlu sanayii icat etmişler ve ormanların içinden, barbar adamları çıkararak ekilmesi lâzım olan ovalara sevk etmişlerdir. İşte bir milletin menşei ve başlangıcı adını biz buna verebiliriz.

Kun kavmi tarih âlemine Çinlilerle beraber girmiştir. Kunlar, Çin devletinin daha ilk zamanlarından itibaren, bunlardan bahsedilmektedir (Deguignes, C. I, sahife 161).

"Eski Hunlar, mevaşilerinin etleriyle yaşarlar, derilerini alarak esvap ve bayrak yaparlardı. Hisselerine düşen araziyi ekerlerdi. Yazı fennine, hiç vâkıf değillerdi. Fakat sözlerinde doğrulukları o kadar çoktu ki, yaptıkları muâhedelerde, bu kavimler, bize ne kadar barbar görünürse görünsünler, verdikleri söz kâfî gelirdi.

Birisini öldüren ve mühim bir sirkat irtikâb eden adam, idam olunurdu.

Çocuklarının terbiyesine çok itina ederlerdi. Onları milletin umumî menfaatine uygun sûrette büyütürlerdi: Yani avcılığa ve muharipliğe alıştırırlardı. Beygir yerine koyunlara binen bu çocuklar, küçük oklarla kuş ve sıçan vururlardı. Daha büyüyünce tavşan ve tilki avına giderlerdi. Bunlar, kendilerine gıda hizmetini görürdü.

Daha kuvvetli ve ağır silâhları kullanacak bir yaşa geldikleri zaman, harbe iştirâk ederlerdi.

Ancak, bir adam öldürdükleri, yahut öldürebilecek bir kudret ve maharet kesp ettikleri zaman adam sayılırlardı. Artık bütün meşgaleleri harpten ibaret bulunurdu. Milletin takdîr ve hürmetini kazanabilmek için, yegâne çâre bu idi. Gençler birçok müsaadeden müstefit olurlardı. Eski hizmetleri unutulan ihtiyarlar, bu muharip gençler tarafından istihfâf edilirlerdi.

Hâlbuki onlar aynı akıbetin kendilerini de beklediğini akıllarına getirmezlerdi." (Deguignes, C. I, s. 182-183)

Adsızların Ad Alması.- Eski Türklerde, gençler bir kahramanlık yapmadıkça ad alamazlardı. Adsız kalırlardı. Léon Cahun, adsızların ne demek olduğunu anlamamış.

Dirse Han'ın oğlunun adı yoktu. Bayındır Han'ın ordugâhında her sene "boga" ile "buğra" kavga ettirilirdi. Bir sene, Dirse Han, bu ordugâha katılmıştı. Onunla beraber, konup göçüyordu. Dirse Han'ın oğlu olan on beş yaşındaki bir adsız, azgın boğa ile karşı karşıya kaldılar. Çocuk boğayı yenerek başını kesti.

"Oğuz beyleri oğlanın üstüne yığınak oldular, tahsin dediler; Dede Korkud gelsin bu oğlana ad koysun! Beraberine alarak babasına gitsin. Babasından oğlana beylik istesin. Taht alıversin! dediler." (*Dede Korkud Kitâbı*, s. 10 / T.-B., s. 38)

"Bay Böre'nin oğlu beş yaşına girdi; beş yaşından on yaşına girdi; on yaşından on beş yaşına girdi; çalımlı, güzel bir yiğit oldu...

O zamanda, bir oğlan baş kesmese, kan dökmese, ona ad koymazlardı. Bay Böre Bey'in oğlu atlandı, ava çıktı. Av avlarken babasının tavlası üzerine geldi. İmrahorbaşı karşıladı. İndirdi. Konukladı. Yiyip içip otururlardı.

Bu ânda bezirgânlar da gelerek, Kara Derbend Ağzı'na konmuşlardı. Yarmasın, yarçamasın! (Şeytanın kulağına kurşun!). Avnik kalesinin kâfirleri bunları casusladı. Bezirgânlar gafletle yatarken, beş yüz kâfir, bezirgânların üzerine koyuldular. Neleri varsa çapul ve yağma ettiler. Bezirgânların büyüğü tutuldu. Küçüğü kaçarak Oğuz'a geldi. Baktı gördü: Oğuz'un ucunda, bir ala otağ dikilmiş; güzel bir beyzâde sağındaki ve solundaki kırk yiğidiyle beraber otururlar. Bezirgân kendi kendine dedi: Bu Oğuz'un iyi bir yiğididir. Ancak bu bana imdâd edebilir. Bundan yardım isteyeyim.

Bezirgân bu beyzâdenin otağına geldi, dedi: Yiğit, yiğit, Bey Yiğit! Ünümü banla, sözümü dinle! On altı yıldır ki Oğuz'un içinden gitmiştik. Danışıkla aradık, seçtik, Oğuz beylerine güzel mallar aldık. Bunları Oğuz beylerine getirmekte idik. Pasın'ın Kara Derbend'ine arka vermiştik. Avnik kalesinin beş yüz kâfiri üzerimize koyuldular. Kardeşim tutsak oldu. Malımızı, rızkımızı yağmaladılar. Geri döndüler. Sana geldim, yiğit başının sadakası olsun, imdâd bana!.

Genç beyzâde şarap içerken artık içmez oldu. Altın bardağı elinden yere çaldı ve dedi:

– Ne dedin, ne dedin? Haydi bana harp elbiselerimle şehbaz atımı getirin! Hemen harp elbisesini giyerek, şehbaz atına bindi. Silâhlarını taktı. 'Beni seven yiğitler, arkamdan gelip yetişsinler!' dedi.

Bezirgân da önlerine düştü. Kılavuz oldu. Kâfirler de, bir yerde konmuşlar paraları taksim etmekteydiler.

Burada, erenler meydanı arslanı, pehlivanların kaplanı, boz oğlan, gasp olunan malların taksimine yetişti: Bir iki demedi. Kâfirlere kılıç vurdu. Baş kaldıran kâfirleri öldürdü. Gaza etti. Bezirgânların mallarını kurtardı.

Bezirgânlar dediler: 'Bey Yiğit! Bize sen erlik işlediğin! Gel, imdi, beğendiğin maldan al!'

Yiğidin gözü bir deniz kulunu boz aygırı tuttu. Bir de altı perli gürzü, bir de ak tozlu yayı tuttu. Bu üçünü beğendi. Dedi: Bre bezirgânlar! Bu aygırı, bu yayı ve bu gürzü bana veriniz!

Genç yiğit böyle deyince, bezirgânlar mustarip oldular.

Yiğit sordu: 'Bre bezirgânlar! Çok mu istedim?'

Bezirgânlar dediler: 'Neden çok olsun! Fakat, bizim beyimizin bir oğlu vardır. Bu üç şey ona armağan diye alınmıştır.'

Oğlan sordu: 'Bre beyinizin oğlu kimdir?'

Bezirgânlar dediler: 'Bay Böre'nin bir oğlu vardır. Adına "Bamsı" derler.' Zavallı bezirgânlar, karşılarındaki genç kahramanın, beylerinin oğlu olduğunu bilemediler.

Yiğit, parmağını ısırdı. Kendi kendine dedi: Burada minnetle almaktansa, orada babamın yanında minnetsiz almak daha iyidir. Atını kamçıladı. Yola girdi. Bezirgânlar arkasından bakakaldılar, 'Vallahi! İyi yiğit, mürüvvetli yiğit! dediler.'

Boz Oğlan babasının evine geldi. 'Bezirgânlar geldi' diye babası sevindi. Çetir, otağ, ala sayvan diktirdi. İpek halıçaları saldı. Geçti, oturdu, oğlunu sağ yanına aldı. Oğlan bezirgânlara dâir asla söz söylemedi. Kâfirleri kırdığını anmadı. Nâgehânî bezirgânlar geldiler. Baş indirip selâm verdiler. Gördüler ki o yiğit ki baş kesti ve kan döktü; Bay Böre Bey'in sağında oturur: Bezirgânlar yürüdüler, yiğidin elini öptüler.

Bunlar, böyle yapınca, Bay Böre Bey öfkelendi; bezirgânlara dedi: 'Bre edepsizler, ata dururken, oğulun elini mi öperler?'

Bezirgânlar dediler: 'Hanım! Bu yiğit senin oğlun mudur?'

Bay Böre Bey dedi: ' Evet! Benim oğlumdur.'

Bezirgânlar dediler: 'Şimdi incinme, Hanım! Önce onun elini öptüğümüze sebep şudur ki, eğer senin oğlun olmasaydı, bizim bütün mallarımız, Gürcistan'da kalmış olacaktı. Hepimiz tutsak olacaktık.'

Bay Böre dedi: 'Bre benim oğlum baş mı kesti? Kan mı döktü? Adam mı aktardı?'

Bezirgânlar dediler: 'Evet! Baş kesti, kan döktü, adam aktardı.'

Bay Böre dedi: 'Bre, oğlumun yaptığı işler bir ad koyacak derecede kıymetli midir?'

Bezirgânlar, cevap verdiler: 'Evet, Sultanım, oğlunun yaptığı işler, kendisine bir ad koyacak kadar kıymetlidir.'

Bay Böre Bey, bunun üzerine bütün Kalın Oğuz beylerini çağırdı. Konukladı. Dede Korkud geldi yiğide ad koydu. 'Sen oğlunu 'Bamsam' diye okşarsın. Bunun adı: 'Boz Aygırlı Bamsı Beyrek olsun.' dedi.

Beyler, hep ava bindiler ilh..." (*Dede Korkud Kitâbı*, s. 39-41 / T.-B., s. 69 -71)

Beylerin avı çok eğlenceliydi. Avdan sonra "toy" yaparlar, bu av etlerini hep beraber yerlerdi. Şarabın, tarasunun, kımızın, kımranın âlâlarını bu av etleriyle beraber yerler içerler, sarhoş olurlardı. Ozan gelir, kopuz çalar, *Oğuznâme*'ler okurdu. Daha doğrusu eski Türklerin şölenleri, avla-

rı, toyları, düğünleri, kengeş'leri, birbirine benzerdi. Çünkü hepsinde esas rol boy beylerine aitti.

İl Devrinde ve Sulh Zamanında Akıncılık.- Sulh zamanında Hunlar, komşularının ailelerine ve bilhassa Çin'e akınlar yaparlardı. Münbitliği ve zenginliği hasebiyle, Çin onlar için, bitip tükenmek bilmeyen bir hazine idi. Muttasıl oralarını yağma ederlerdi. Talih kendilerine müsait giderse, ilerilere doğru sokulurlardı. Fakat, ufacık bir muvaffakiyetsizlik üzerine kaçmaktan da hicap etmezlerdi. Ma'mâfih, kaçarken daha müthiş olurlardı. Onların bu ca'lî bozgunluklarında, düşmanları pek çok ihtiyatkârane hareket etmeye mecbûr idiler. Çünkü çok kere, bu kaçan Kunların birdenbire tekrar hücum ettikleri vakiydi. Beygirlerinin çevikliği, bu tarz muhârebe için işlerine yarardı. Çinlilerinki gibi muntazam asker onlara pek zorlukla karşı koyabilirdi. Bu lâ-yuad Tatar (Kun) ordusu, pek yakından takib edilirse, toz gibi çöl içinde dağılırdı. Arkaları sıra bu müthiş beyâbanlara düşen düşmanları, oralarda sefalet içinde telef olurlardı.

Bir harpte vefat eden arkadaşının na'şını taşıyabilen kimse onun vârisi olur, emvâline vaz-i yed ederdi (Bundan anlaşılıyor ki, eski Türkler, cenazelerinin düşman içinde kalmasına razı olamazlardı. Bu cenazeler kutlu idiler. Düşmanların bunlara hakâret etmesine yahut sihrî âyinlerine hedef ittihâz etmelerine eski Türkler razı değildiler).

Bu kavim, elân olduğu gibi, ellerinden geldiği kadar esir almaya çalışırlardı. Başlıca servetleri, bir üserâdan ibaretti. Onları sürülerinde ve mevaşilerinde istihdam ederlerdi. Silâhları bir yaydan, oklardan, kılıçtan terekküb ederdi. Hepsi komşuları olan kavimlere nazaran, hırsız ve hayduttular. Fakat, aralarında (birbirine karşı), son derece sadakat gösterirlerdi.

Hırsız ve Uğru Kelimeleri.- Türkiye'nin şarkında ve cenûbunda yaşayan Azerî ve Türkmen uruklarında "hırsız" kelimesi yerine "hırhıs" kelimesi kullanılmaktadır.

"Hırhız" kelimesinin aslı da, aransa "Kırgız" kelimesi olduğu meydana çıkar.

"Uğru" kelimesinin aslı da "uğrak" kelimesi olmak muhtemeldir.

Bu misallerden, şu kavimlerin çok "akıncı" ve "çapulcu" oldukları anlaşılıyor. Zira, göçebe illerde ve milletlerde hırsızlık, yalnız akıncılıkla çapulculuktan ibarettir. Onlarda adî hırsızlıklar yoktur.

Eski Türklerde, akıncılık ve çapulculuk gibi, yağma âdetleri ayıp değildi. O zamanki Türk iktisâdında, istihsâl cihazlarından birisi de, çapulculuktu. Bugün bile beynelmilel hukukun ve ahlâkın mevcudi-

yetine, hattâ, "Milletler Cemiyeti" diye bir taslağın varlığına rağmen, harpte, hâlâ eski çapulculuğun küçük bir bakiyesi olan "iğtinâm âdeti" mevcuttur.

Eski Türkler istihsâl nokta-i nazarından, dört iktisâdî enmûzece ayrılmışlardı:

1) Avcı Türkler.
2) Sürü sahibi Türkler.
3) Çiftçi Türkler.
4) Sanatkâr Türkler.

1- *Avcılık*

Ebulgazi, Uygurların (yani Dokuz Oğuzların) üç bölüğe ayrıldıklarını, birinci bölüğün Turfan'a gelerek Beş Balık'ı tesîs ettiklerini ve orada çiftçilikle yaşadıklarını anlatıyor. Kalan iki bölükten birisinin hayvan sürüleri beslemekle, diğerinin de ormanlarda av avlamakla ve göllerde balık tutmakla yaşadıklarını yazıyor.

Avcı Türkler.- Ebulgazi Dokuz Oğuzların yalnız avcılıkla yaşayan kısmından bahsederken diyor ki: "Bu il içinde bir baba kızını tekdir etmek istediği zaman 'Seni, sürü sahibi kocaya veririm. Orada sürüleri sağarsın ve koyun, keçi gibi hayvanların etini yersin.' diye tehdit edermiş. Avcı Türklere nazaran, sürü sahibi Türklerin hayatı o kadar tatsız, avcı Türklerinki ise o kadar tatlıdır ki bu sûretle tehdit olunan kızlardan, sürü sahibi kocaya düşmek korkusuyla intihar edenler çoktur."

Câmiü't-Tevârih'te de "Uryankit" adlı bir ilden bahsolunuyor. Uryankit "orman adamı" demekmiş. Bunlar da ormanlarda avcılıkla yaşarlarmış. Ebulgazi'nin Doğuz Oğuzlardan naklettiği hikâyeyi, Reşidüddin bunlar hakkında naklediyor.

Bu iki hikâye, bize avcıların da hayatlarından memnun olduklarını gösteriyor. Çünkü her gün leziz av etleri yerlerdi, av postlarından güzel kürkler, çizmeler, kalpaklar yapıp giyerlerdi ve bundan başka avcılıktan ele geçirdikleri şeyleri başka kavimlerin mahsûlât ve mamûlâtıyla mübadele ederlerdi. Avcılar iyi silâhlara ve bilhassa iyi oklara muhtaçtılar. Mete'nin icat ettiği "ıslık çalan ok" son derece mükemmel imiş.

İsmi "ok + öz" sûretinde tahlîl olunabilen "Oğuz ili", "ok aşireti" demektir. İsmini "ok"tan alan Oğuzların ongunları avcı kuşlardan olduğuna göre, avcı bir il oldukları anlaşılıyor. Filhakika *Dede Korkud Kitâbı*'nda avcılığa dâir güzel sahneler vardır.

Sürgün Avı.- Türklerin en ziyâde sevdiği "sürgün" avıdır. Sürgün avı, *Ravzatu's-Safâ*'da "cerge" unvânı altında mufassalan tavsîf olunmuştur. Mahmud-ı Kâşgarî buna "sığır" diyor. Bu kelime bildiğimiz *sığır* kelimesinden başka bir şey değildir. Türklerin millî totemi, "Tibet sığırı" denilen "yak"tı. Totemin senede bir kere, büyük teşarük maidesi olarak semiyece tenavülü lâzım geldiğinden ve bunun avlanması için de sürgün avı iktizâ ettiğinden "sığır", dinî âyinlerin en büyüklerinden sayılırdı. Hakanların, gayet büyük avcı teşkîlâtları vardı. Bunların devamını Selçukîlerde, Osmanlılarda, Ak Koyunlularda görüyoruz.

Av Kuşları.- Avcılıkta av kuşlarına da büyük ihtiyaç vardı. Oğuzların ongunlarından beşi, maruf av kuşlarıydı: Şahin, kartal, tavşancıl, sungur, çağrı. Bunlar bize, Oğuzların kullandıkları av kuşlarını bildirir. Türk ülkelerinde sürülerle ahular, yabanî atlar, parslar vadilerde ve göl kenarlarında geyikler, kuğu kuşları, Pamir'in en alçak yaylalarında "yak"lar, Tibet yaylalarından gelme, boynuzları burmalı, "argalı" denen koyunlar vardır.

2- *Sürü Sahipliği*

Sürü Sahibi Türkler.- Türklerin en büyük kısmı sürüleriyle geçinirlerdi. Sürüleri koyun, keçi, at, öküz, deve sürüleriydi. Bu sürüler, onlara her gün taze süt, kaymak, tereyağı, yoğurt, kımız, kımran gibi gıdaları takdim ederdi. Sürülerin derisinden saraçlıkta istifade edilirdi. Bu derilerden çizmeler, eğerler vesâire yapılırdı. Pöstekilerinden kalpaklar, kürkler, kaftanlar yapılırdı. Yün ve yapağılarından elbiseler, çadırlar, keçeler yapılırdı. Bu sürüler "göç" zamanı, nakliyatta kullanılırdı.

3- *Çiftçilik*

Çin tarihlerinin beyânına göre eski Türkler göçebe olmakla beraber, her birinin ayrıca bir parça arazisi de vardı.

"Yurt" kelimesi Araplardaki "dâr" kelimesi gibi kışlakta çadır kurulan muayyen mahallin ismidir. Her ailenin kışlakta husûsî ve lâ-yetegayyer bir "yurt"u vardı. Türkler garba geldikten sonra da "yurd-ı aslî" yi unutmamışlardı: "Seyhun", "Ceyhun" isimleri ırmak adı olarak, "Ankara" kelimesi şehir adı olarak, "Karaçuk" kelimesi de eski şeklinde Musul'a, yeni şekli olan "Karacadağ" şeklinde Diyarbekir'e, Bilecik'e, Ankara'ya gelmiştir. İli, Tarım, Seyhun, Ceyhun vadilerindeki Türkler eskiden beri buğday, arpa, pirinç, darı, mısır ekerler;

asma, elma, dut fidanları yetiştirirlerdi. Araziyi sulamak için pek çok arklar açmışlardı.

Türkler, darıdan bir nev'i şarap yaparlardı. Bunu kımız ile karıştırdıktan sonra, hâsıl olan içkiye "tarasun" adını verirlerdi. En nefis içkileri bu idi (Léon Cahun).

4- *Sanayi*

Türklerde Sanayi: Türkler göçebe olmakla beraber sanayiden de büsbütün mahrum değildiler. Bundan başka eski Türkler daima, sulh dinini neşretmeye, bütün Türkleri bir ilhanlık idaresi altında birleştirmeye müştak idiler. Bu işleri yapmak için harbe girmek icap ediyordu: Şu kadar var ki, eksi Türkler için harp, bir gaye değil bir vasıta idi.

Eski Türklerin dinleri de o zamanki tabiatlarına uygundu: Bu dinde de "yer-sular" aşiretlerini savaşa sevk ederlerdi. Tanrılar da illeri içinde sağ kol aşiretlerini sulhçülüğe sevk ederlerdi.

Bu kitapta yalnız eski Türklerin toyonizm dinine ve Şamanizm sihrine merbût olan öz medeniyeti tetkik edilmiştir. Bu tetkiklerin neticesi gösterdi ki, Türkler, bu medeniyeti başkalarından istiâre etmemişler, belki kendileri icat ederek başka milletlere öğretmişlerdir. Çinliler bu Türk tasnîflerini işlemişler, bundan an'anevî ilimler ve sihrî fenler vücûda getirmişlerdir.

Eski Türkler yaratıcı bir kavimdiler. Çinliler ise Türklerin kâtipleriydi. Türk'e ait birçok ibda ve ihtiraları Çin kitaplarında bulursak, bundan dolayı şaşmamalıyız. Türk yapar, Çinli yazardı.

Zaferden zafere koşan Türk'ün vakti yazı yazmaya müsait değildi. Bundan başka, Eski Türkler, şehir medeniyetinden ziyâde göçebe medeniyetini severlerdi. Bilge Han, kayınbabasına şehir yapmak istediğini de söylemişti. Kayınbabası şimdiye kadar Türklerin, göçebelik sâyesinde Çin'e akınlar yaparak zengin olduklarını, Çinliler, seferberlik yaparak ordu toplayıncaya kadar, Türkler[in] uzak ülkelere ricat ederek Çin ordusunu bozduklarını söyledi. Türkler şehirlerde otururlarsa, Çinliler tarafından kolayca muhâsara edilip istiklâllerini kaybedeceklerini beyân etti. *Selçuknâme* müellifi İbn Bîbî de, dayısının daima kendilerine "Sakın, asla, şehirde oturmayınız, göçebeliği muhafaza ediniz. Çünkü beylik ve şan ve şeref, göçebelikte ve Türkmenliktedir." dediğini yazıyor.

Eski Türklerde en ziyâde inkişâf eden sanat, demircilik ve silâhçılıktı. Bunlar arasında da, Mete'nin ıslık çalan oklarını devam ettiren "okçuluk"tu. Bundan başka debbağlık, saraçlık, çadırcılık, keçe ve halı sanatları da ileri gitmişti. Kadınlar ve erkekler tezeyyünü severlerdi. Bu sebeple kuyumculuk sanatı da çok ilerlemişti[181].

Mevâdd-ı İptidâiye.- Göçebe Türkler, bu sanatlarda, tabiî olarak, hayvan uzviyeti kullanmak mecbûriyetinde idiler. Bu ibtidâî maddeler hayvanlardan çıkan deri, pösteki, kürk, boynuz, ayak kemiği, sak kemiği, bağırsak, kuş tüyü gibi şeylerdi. Eski Türkler, bu maddelerden harikulâde güzel el işleri vücûda getirmeye muvaffak oldular. Öküzün sak kemiğinden kımızı saklamak için güzel sürahiler yaparlardı. Kımızı içmek için de devenin ayak kemiğinden kadeh imal ederlerdi. Şairlerin "ayağ-bade" tabiri bundan doğdu.

Aksâ-yi Şark Medeniyeti esasen Türk medeniyetiydi. Türklerden bazı iller, Musevî, Budist, Maniheist, Nasturî dinlerine girmiş ve bunlardan yeni medeniyetlerin esaslarını iktibâs etmişlerse de, bu kitapta onlardan bahsedilmeyecektir. Zira, o medeniyetler, müstear olmakla beraber, Türk ruhuna da uygun değildi. Türklerin sonradan o dinleri tamamıyla terk etmesi de gösterir ki Türklerin millî harsları ve içtimâî bünyeleri bu dinlerle itilâfa müstait değildi.

Türklerin sonradan İslâm dinini kabul etmeleri de bu dinin tabiatlarına uygun olmasından ileri geldi. Gazayı, cihadı, kendi farizaları arasına sokan bir din, Türkler için en muvâfık bir dindi. Çünkü, bu din, Türkleri manevîyatça olduğu kadar, siyâsetçe ve iktisatça da yükseltti. İslâmiyet Türkün mizâcına muvâfık olduğu gibi, eski Türklerin esas akideleri olan cihân sulhünün neticesidir. Eski Türkler, sulh için harp ederlerdi. Memleketleri de Gökdeniz'den Ak Deniz'e kadar imtidat ediyordu. Bu büyük sahanın muhafaza edilebilmesi için, gençlerin askerî bir terbiye almaları[nı], mükemmel silâhlarla silâhlanmasını iktizâ ediyordu. Bu işleri yapabilmek için de kuvvetli sanayi teşkîlâtına ihtiyaçları vardı.

5.- *Ailevî, Siyâsî, İhvanî ve Meslekî Teşkîlâtların İktisadî Rolü*

İktisadî hâdiselerin sâir içtimâî hâdiselere ve teşkîlâtlara tesiri olduğu gibi, sâir içtimâî hâdiselerin yani dinî, ahlâkî, hukukî, bediî, lisanî, muâkalevî, fennî hâdiselerin ve teşkîlâtların da iktisâdî hayat ve faaliyet üzerinde tesirleri vardır.

Bu zümrelerden bilhassa, dört içtimâî dâirenin iktisatça büyük bir ehemmiyeti vardır. Onlar da şunlardır:

1) Aile,
2) Devlet,
3) Arkadaşlık zümresi,
4) Meslekî zümre.

Ailenin İktisâdî Hayat Üzerindeki Tesiri.- Ailenin iktisâdî hayat üzerindeki tesirleri bilhassa şunlardır:

1) ***Eski Türklerde kadın tabu değildi, zevcinin mütemmimiydi:*** İptidâî kavimlerde kadınların âdet görmesi yüzünden kadın "tabu"dur, yani "tekin değil, çarpar"

2) ***Cinsî taksim-i âmâl:*** Kadının tabu olduğu yerlerde, kadın erkeğin yaptığı san'atları yapamaz. Erkek de mütekabilen, kadının yaptığı sanatları yapamaz. Çünkü kadın erkeğe karşı tabu olunca, erkeğin temas ettiği âletlere ve maddelere de temas edemez. O takdîrde erkek de kadın için "tabu" olarak kadın onun temas ettiği âletlere ve eşyaya temas edemez. İşte kadının erkeğe nazaran "tabu" olması yüzünden, ona karşı erkek de tabu olur.

René Monnier'nin beyânına göre, kadının erkeğe ve erkeğin kadına karşı tabu olmasından kâinattaki maddî ve ma'nevî bütün hâdiseler ve mevcudiyetler iki büyük sınıfa ayrılır. Erkek tabu olunca, mevcudatın yalnız nısfiyle temas edebilir. Kadın da erkeğe karşı "tabu" olması hasebiyle, mevcudatın yalnız yarısıyla temas edebilir.

İptidaî kavimler arasındaki ilk taksim-i âmâl, hem dinîdir, hem de iki cins arasındadır. Bu cins taksim-i âmâlin bazı içtimâî neticeleri vardır ki aşağıda saymaya çalışacağız:

1) Kadının tabu olduğu halklarda erkek ve kadın birbirini göremezler.

2) Kadının tabu olduğu kavimlerde, peçe, yaşmak, çarşaf, yeldirme, harem gibi müesseseler bulunur.

3) Kadınların hukukça dûn olması.

4) Cinsî taksim-i âmâl.

5) Lisanda tezkir ve te'nisin mevcudiyeti.

1) Kadının tabu olduğu halklarda birbirini göremeyenler, semiyedaşlardır. Başka semiyelerin erkekleri görebilirler. Meselâ dayı, birader, dayızâde, biraderzâde gibi kadınla aynı totemi taşıyan erkekler onun totemdaşları olmak hasebiyle, kendi semiyesinin kadınlarına yine görünmezler. Bu erkekler, köyün dışarısında erkekler için yapılmış olan umumî evlerde yaşarlar.

Semiyeler karşılıklı evlendiklerinden, bir semiyenin erkekleri, karşıki semiyedeki kadınların kocaları oldukları gibi, onları görebilirler de!

2) Pederşâhî ailelerde de kadın görünmemeye mahkûmdur. Fakat bu kere de yabancılara görünmeyerek, kendi akrabalarına görünür.

Bu iki türlü cemiyette kadın, erkeğe karşı tabudur. Yani "tekin değil,

çarpar" kaidesine uygundur. Bu "tabu" olmanın neticesi şudur ki, kadın erkekten kaçar. Türkçede *kaç-göç* tabiri bu manâyı ifade eder.

Eski çağda Türk kadınına gelince, bu asla "tabu" değildi. Türk kadını her işte zevcinin mütemmimidir, Eski Türklere göre "zevç ile zevce" ve "hakan ile hatun" birbirinin mütemmimleridir.

3) Kadınların "tabu" olmalarının ikinci neticesi, kadınların hukukça erkeklerden dûn olmalarıdır. Pederşâhî aile enmûzecine mensup olan bugünkü Çinlilerle eski Romalılarda aile reisi, zevcesini ve çocuklarını satmak ve öldürmek haklarına mâliktiler. Türkler, böyle bir canavarlığı hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Türklerin mensup oldukları aile sistemi "pederî aile"dir. Bunda da aile reisi erkekse de kadınları ve çocukları öldürmek salâhiyetini hâiz değildir. Bu sistemde ana cihetinden olan akrabalar, baba cihetinden olan akrabalara müsâvîdirler. Pederşâhî aile ile pederî aileyi tefrik etmemiş olanlar, Türk ailesini iyi anlayamazlar.

Kadınlar hukukça erkeklerden aşağı idiler. Eski Türklere gelince, bunlarda kadın "tabu" olmadığı için, erkeklerle aralarında ma'nevî bir uçurum yoktu. Erkeğin yaptığı bir sanatı kadın da yapabilirdi. Türk kadını erkeklerden kaçmaz ve ziyafet meclislerinde ve siyâset, harp, av içtimâlarında onlarla beraber bulunurdu. Bundan başka gerek aile hukukunda ve gerek devlet hukukunda kadın tamamıyla erkekle müsâvîydi. Fakat bu beraber bulunuş ve bu müsâvât ihtiyara bırakılmış bir iş zannolunmasın. Başka milletlerde meselâ, Aksâ-yi Şark Medeniyetine mensup Çinlilerde kadınlarla erkeklerin ayrılması ve hukukça müsâvâtsızlığı mecbûrî olduğu gibi, eski Türklerde, kadınlarla erkeklerin her işte beraber bulunması ve hukukça müsâvîliği mecbûrî idi. Şüphesiz bu kaidenin Türk iktisâdîyatına büyük tesiri olmuştur[182].

Türk Ailesi, pederî aile enmûzecine mensup olduğundan ve pederî aile, pederşâhî aileden büsbütün farklı bulunduğundan bunların, tefriki lâzımdır.

4) Cinsî taksim-i âmâl. Kadın "tabu" olunca temas ettiği âletlere erkek temas edemez. Erkeğin temas ettiği âletler ve kerestelere de kadın temas edemez. Bu sûretle cinsî taksim-i âmâl dinden doğmuş an'anevî bir taksim-i âmâlden ibarettir.

5) Lisanlarda tezkir ve te'nis. Lisaniyatçılar, bazı lisanlarda tezkir ve te'nisin mevcut olmadığını gördükleri hâlde sebebini beyân etmemişlerdir. René Monnier, bize bu lisanî hâdisenin sebebini izah etmektedir. Kadın, "tabu" olunca, onun temas ettiği bütün hâdiseler ve eşyalara ait isimlerin de "tabu" yani müennes olması lâzım gelir.

Erkek de kadın için "tabu" olunca, onun içtimâî dâiresi dâhiline giren bütün mevcudat "tabu" olur. Erkek için "tabu" olmayan eşyanın isimleri de, müzekkerdirler. Türkçede tezkir ve te'nis kelimelerinin bulunmaması, kadın ve erkeğin "tabu" olup olmamasından doğmuştur. Cinsî tabudan

tezkir ve te'nis doğduğu gibi, cinsî taksim-i âmâlden de umumî taksim-i âmâl doğdu. Ondan sonra semiyelerin taksim-i âmâli doğdu. Kadın,bir nev'i iş için, gerçekten fıtrî olan bir istidada mâlikti. Mürekkep resimli, ince ve doğru çizgili olan bu nefis halıları dokumak için en sade imal usullerini kullanan bu kadınların gösterdikleri mahareti başka sûretle izah etmek mümkün değildir... Eski bir âdete göre her genç kızın dokuma sanatı öğrenmesi ve kendisine çeyiz sûretinde verilecek olan halıları dokuması lâzımdı. Her genç kadın, nikâh olunduğu günden kocasının çadırına kat'î bir sûrette yerleşeceği güne kadar, birkaç sene bu iş ile uğraşırdı. Zaten Türkmenlerde ev sanatları, bilhassa keçe ve yün kumaş dokuması sanatları mevcuttu. Bu Türkmenlerde hizmetçi bulunmadığı ve esirler az bulunduğu için, bu işler ekseriya Türkmen kadınları tarafından yapılırdı. (s. 353)

Eski Türk kadınları, ihtiyaçları olmasa da, yine el işleriyle uğraşırlardı[183]. Boş kalıp havaî eğlencelerle uğraşmazlardı. *Ahlâk-ı Alâî* kitabında yazıldığına göre, Selçukî prenseslerinden birisi, Kazvin şehrinin sahibesi idi. Her sene ilkbaharda bu şehrin kenarına gelerek, yeşil bir çemenlikte otağını kurardı. Bir sene Kazvinliler şehre umumî bir lağım yaptırmak üzere aralarında iâne toplamışlardı. Lâzım gelen miktara ulaşmak için daha bir miktar paraya ihtiyaç vardı. Şehirliler bu parayı da yine Sultan Hanım'dan istemeye karar vererek, ileri gelenlerden bir heyeti Sultan Hanım'ın çadırına gönderdiler. Bu heyet, otağa yaklaşınca, otağın önündeki bir sandalye üzerinde oturan Sultan Hanım'ın el örgüsü[184] örmekte olduğunu görünce ve bu parayı seven kadının para vermesi imkânsız olduğuna kani olarak, geldiklerine pişmân oldular. Fakat Sultan Hanım tarafından görüldükleri için, geri dönmeleri de kabil değildi. İster istemez Sultan'ın çadırına geldiler ve ahâlînin teklifini arz ettiler. Sultan, bütün masraflar kendi tarafından verileceğinden, toplanan iânelerin sahiplerine geri verilmesini emretti ve hazine memurunu çağırtarak, lâğımlar için lâzım gelen paraları heyete teslim etti. Heyet içindeki bir ihtiyar, Sultan Hanım'a elindeki örgü işinden dolayı, akıllarına gelen haksız şüpheyi arz etti. Sultan Hanım şu cevabı verdi:

"Evet benim el işi ile uğraştığımı gören bütün İranlılar şaşıyorlar. Hâlbuki benim ailem içinde bütün kadınlar, benim gibi, daima el işiyle uğraşırlar. Biz Sultanlar böyle el işiyle uğraşmazsak, ne ile uğraşacağız? Havaî şeylerle mi? Böyle bir şey bizim soyumuza yakışmaz. Biz saltanat işlerinden kurtulduktan sonra, boş kalmamak için, fakirler gibi, hep el işleriyle ve ev işleriyle uğraşırız. Bu hareket, soyumuz için âr değil, belki büyük bir şereftir. Ahlâk-ı alâîdir."

Türk Ailesinde İktisâdî Hayat.- Eski Türkler yiyeceklerini ve giyeceklerini mâlik oldukları hesapsız hayvan sürülerinden elde ederlerdi. Yedikleri peynir, kaymak, yoğurt, tereyağı, süt, ayran, kımızdı.

Giydikleri: Hayvan derisinden elbiseler, kürkler, kalpaklardı[185].

6- Arkadaşlık Teşkîlâtı

Serdârlık.- Tekelerde resmî teşkîlâtın hâricinde, serbest ve müstakil serdârlık teşkîlâtı vardı. "serdâr" unvânını, fiiliyat ile kazanmış olan bu tabiî kumandanlar, ıstıfa ile, kendi kendine yetişir ve iş görürlerdi. Serdârlardan biri, çadırının önüne bayrak dikince, bunu görenler yeni bir akına davet olunduklarını anlarlardı. Akına iştirâk etmek isteyenler, serdâr'a müracaat ederek, içtimâın vaktini öğrenirlerdi. İçtima gününde birleşilerek ne sûretle hareket edileceğine karar verilirdi. Yalnız, hedefin neresi olduğu söylenmezdi. Bunu yalnız serdâr bilirdi. Oğuzlarda han varsa serdâr handan izin alırdı: "Kazılık Koca derler bir kişi vardı. Bayındır Han'ın Veziri idi. Bayındır Han'dan akın diledi. Nereye dilersen var dedi" (*Dede Korkud Kitâbı*, s. 116) [T.-B., s. 139]

Kırgız Kazaklarda akına "baranta" adı verilirdi. İşte bu akınlar sâyesindedir ki Türk ve Türkmen illeri zarurette kalmazdı: "Türkmen göçüdür vara vara düzelir" darb-ı meseli bu hâli gösterir. Fıtrî kahramanlar olan bu serdârlara "alp", "alpagut" ve "koca" adları verilirdi. "Devlet" devrinde bunlar hazır kumandanlar idiler.

Kazaklık.- "Kazak", "kazlı" demektir. Kaz gibi hür ve serbest demektir. "Kazak" kelimesi, bir kavmin adı olduğu gibi, siyâsî muhalefetten doğan bir halkın da ismidir. Mevcut hükümetten hoşnut olmayanlar veyahut bir sebeple hükümdardan darılanlar bozkıra (çöle) çekilerek "Kazak" olurlardı.

Mete, babasının hükümetine karşı "kazak" oldu. Bu kazaklıktan çok faydalı bir netice çıktı: Türk ilhanlığı.

Mete demokrattı. Her meseleyi "kurultay"da müzakere ettirir, orada verilen kararları icrâ ederdi. Kurultayın kararları töreye mutabıktı. Çünkü kurultay adaleti arıyordu. Töre ise adaleti aramaktan doğmuştu. Bilhassa kurultayın riyâsetinde Mete gibi bir dâhi reis bulunuyordu. Bu dahinin kazak olması Kun ilindeki hâkimiyeti tudunluktan ilhanlığa kadar çıkardı. Levendlikler bilhassa kurultayın riyâsetinde toplanıp cihat eden Özbek hanının mücahitleriydi. Özbek Han zamanında cihat sahasında toplanan Müslüman Türklerdiler. Özbek Han'ın vefatından sonra bunlar *Altın Ordu* İlhanlığına karşı kazak olup isyan ettiler ve yurd-ı aslî olan Şarkî Türkistan'a çekildiler. Kırgız Kazaklar da merkezi Ejderhan olan Ak Ordu Hakanlığı'na karşı kazak olanlardan doğdu. Kırım'da da Osmanlı devrinde bile hükümete muhâlif olanlara *kazak oldu* denilirdi. Timurleng de, gençliğinde kazak olmuştu.

7- Devletin İktisattaki Rolü

Devletin İktisattaki Rolü.- Bu rol devletin dört derecesine göre değişir. Bu dereceler şunlardır:

1) Tudunluk (aşiret beyliği)
2) Yabguluk (il beyliği)
3) Hakanlık
4) İlhanlık.

1) Tudunluk.- Aşiret beyliği demektir. Türk aşiretleri henüz müstakilken müstahsildiler. Yeşil, ekinli ve ağaçlı vahalarda otururlardı. Her aşiretin kendine mahsus bir ırmağı ile bir dağı vardı. Yazın dağdaki yaylakta, kışın ırmak kenarındaki kışlakta otururlardı. Kendi sürüleriyle geçindikleri için müstahsil idiler; yalnız akınla geçinen Türk aşiretleri gibi müstehlik değildiler.

2) Yabguluk.- Yabgu tudunların fevkinde bir reistir. İl, aşiretin ve onun yerine kaim bulunan boyun fevkinde bir cemiyet olduğu gibi illeri de vücûda getiren vahalardır. Bir vahadan diğer vahalara gitmek için, birkaç günlük susuz ve otsuz çöllerden geçilirdi. Bu sebeple vahadan vahaya seyahat etmek için birkaç günlük yiyecek içeklerini beraber alır[lar]dı. İşte vahaların bu münzevîlik hâli illeri vücûda getirmiştir. Bir vaha içinde yaşayanlar, daimî münasebet hâlinde idiler. Bu münasebetten vahaya mahsus müşterek vicdan doğardı. Vahalardan doğan bu illerde müstahsil idiler. Çünkü sürüleriyle ve avcılıklarıyla yaşardı ve her ırmağın kenarında bir aşiret yaşardı. Demek ki aşiretlerin teşekkülüne sebep de ırmaklardır.
Türk illeri avcılık, göçebelik ve çiftçilikle yaşarlardı.

3) Hakanlık.- Her hakanlık bir ülkedeki vahaların yani içlerindeki ilin, aşiretlerin aynı bayrak altında toplanmalarından vücûda gelir. Bu hakanlıklar ekser zaman, medenî bir milletle, mütekâmil bir devletle birleşerek, izdivâc ederler. Bu izdivâctan bir hakanlık husûle gelir. Dokuz Oğuzların Uygurlarla birleşmelerinden Turfan Hakanlığı doğdu. Türk illeri sırasıyla, Türk, Tatar, Çin, Hint, İran, Rus, Macar, Ulah ve Bulgar milletleriyle izdivâc ettiler. Yani Türk milletleri, başka milletlerle mütekabil tufeylî oldular. Onlar Türklerin iktisâdî tufeylîleri oldukları gibi, Türkler de onların siyâsî ve iktisâdî tufeylîleri idiler. "Kansız Türk olmaz, başsız Türk olmaz"[186] meseli bu hayatı gösterir. Hakanlar da aynı zamanda harpteki iğtinâmlarla büyük servetler elde ederlerdi. Hakanlık devrinde avcılık an'anevî bir müessese şeklini alırdı. Hayvancılık, çiftçilik, sanayi ve

ticaret terakki ederdi. Mahkûm olan milletler, iktisâdî hayatın esas âmilleri idiler. Türkler bunlara ekseriya kervanlar (arkışlar) bazen de akınlar gönderirlerdi.

4- *İlhanlık*.- İlhanlık devrinde Çin'le Avrupa arasındaki ipek ticareti yolu Türklerin elinde bulunurdu. Zaten ilhanlığın kendisi de bu yoldan doğuyordu. Deniz yolu Venedik ve Cenova gibi devletleri yarattığı gibi, kara yolu da büyük Türk ilhanlıklarını vücûda getirdi.

Léon Cahun, Çin'den garba doğru iki yol olduğunu söylüyor: "Pe-Lu" (Şimal Yolu), "Nan-Lu" (Cenûb Yolu). Göktürklerden "Mukan Han", Çin ve Bizans devletleriyle bir ittifak-ı müselles yaparak ipek ticaret yolunun İran'dan geçmesine mümanaat etmeye bu ittifak tarîkiyle icrâya teşebbüs etmişti. Bu sûretle Türk ilhanlığı teşekkül ettiği zamanlarda, Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan büyük ülkede, emniyet ve asayiş kemalin son derecesini bulurdu. Sayısız hayvan sürüleri uçsuz bucaksız çayırlarda emniyetle otlar, ticaret kervanları Çin'den Avrupa'ya ve Avrupa'dan Çin'e emniyetle gidip gelirlerdi. Bu büyük yoldan başka İran ve Hint yolları da Türklerin elinde bulunurdu. İşte eski Türklerin zenginliği bu menbalardan akardı.

Eski Türkler tüccarlara "sart" derlerdi. Bugünkü Sart kavmi tüccarlığından dolayı bu ismi almış olmalıdır.

Türk Denizi.- Büyük devletler, deniz kıyılarında yahut ırmak kenarlarında teşekkül etmiştir. En mühim ticaret vasıtası gemilerdir. Türklerin de büyük bir denizi vardır ki buna "çöl" derler. Şarkta Gobi Çölü ve Garbda Kıpçak Çölü, birer susuz deniz mâhiyetindedirler. Türk gemileri de atlar, develer, öküzlerdir. Bir Türk darb-ı meseli diyor ki "Türk'ün atı, kanadıdır" Türk kervanları bu kanatları açarak Gökdeniz'den Kara Deniz'e ve Ak Deniz'e kadar yollanırdı. Bu büyük çölde birçok vahalar vardır ki denizin limanları hükmündedir. Çöl denizinde seyrüsefere mâni dağlar yoktur. İşte Türk ticareti, Türklerin bu berrî denizleri sâyesinde dünyayı dolaşıyordu.

8- Devletin İktisâdî Velâyeti

Devletin İktisâdî Velâyeti: Eski Türklerde olan gaye iktisâdî bir esasa müstenitti. Hükümetin başına geçen adam, milleti beslemekle, yedirip giydirmekle mükellefti. Türk hakanına "İlterez" denilirdi. Manâsı "milleti dirilten, yedirip içiren, yaşatan" demekti. *Orhon Kitâbesi*'nde Türk hakanı şöyle söylüyor: "Türk milleti açtı: Doyurdum. Çıplaktı: Giydirdim." Türk Hakanının velâyet-i âmmesi bu yedirip giydirmekle kaimdi. *Dede*

Korkud Kitâbı'nın on ikinci hikâyesi bize şunu öğretiyor: Oğuzlarda beylerbeyi olan Salur Kazan, her sene büyük bir şölen (millî ziyafet) yaparak umum İç Oğuz'u ve Dış Oğuz'u davet edermiş. İç Oğuz Üç Oklar, Dış Oğuz Boz Oklar'dır. Bu ziyafette herkes yiyip içtikten sonra, Salur Kazan hatununun elinden tutarak otağdan çıkarken "Yalnız bu elimdeki bana kalsın ve bundan başka her nem varsa yağma ediniz" dermiş ve derhâl bütün varı yoğu yağma edilirmiş. Bir sene Salur Kazan yalnız Üç Oklar'ı yağma ziyafetine davet etmiş. Bu sene Boz Oklar yağmadan istifade edememişler. Bunun üzerine Boz Oklar aralarında ahd ü misak ederek Salur Kazan aleyhine isyan etmişler.

Gerek *Orhon Kitâbesi*'ndeki sözlerden ve gerek bu hikâyenin mealinden anlaşılıyor ki eski Türklerde velâyet-i âmme ancak hükümdarın halkı iâşe etmesiyle veyahut senevî yağma şölenleriyle bütün servetini onlara tevzi eylemesiyle kaimdi. Bu iktisâdî vazifeyi ifa etmeyen bir siyâsî reis, halk üzerindeki siyâsî velâyet-i âmmesini kaybederdi.

Sürgün Avı Velâyet-i Âmmeye Aittir.- Eski Türklerde sürgün avına "sığır" adı verilirdi. "Sığır" kelimesinden ibaret olan bu lafız, Tibet sığırının adı olmak lâzım gelir. Tibet öküzü Türk milletinin totemi yani timsâli idi. Bu hayvana "kutas" adı da verilirdi ki "kut" , "öz" tabirlerinin imtizâcından husûle gelen bu lafız "mukaddes öküz" manâsını ifade ederdi. Şimdiki "hotoz" kelimesi bu "kutas" kelimesinden doğmuştur. İlk zamanlarda dinî ve sihrî âyinlerde bu Tibet öküzü kurban edilir ve kuyruğu "tuğ" olarak kullanılırdı. Türklerce tuğların mukaddes olması kutas'ın kuyruğu[ndan yapılmasından olsa gerektir]. *Dede Korkud Kitâbı*'na bakılırsa eski Türklerde sürgün avı yapmak velâyet-i âmmeye aitti. Devletin bu av için doğancılar, zağarcılar, çağrıcılar ilh. gibi muntazam teşkîlâtları vardı. Sürgün avında ülkenin bütün av hayvanları bir sahada toplandıktan sonra, ibtidâ av hayvanına hakan ok atardı. Hakan istediği kadar avlandıktan sonra, veliaht, ondan sonra da diğer şehzâdeler avlanırlardı. Bunlardan sonra sıra vezirlere, emirlere, beylere ve ağalara gelirdi. Türkler Altay'dan uzaklaşınca, artık Tibet öküzünü bulamadılar. Onun yerine, başı ata benzediği için atı ikāme ettiler. Bu devirden sonra tuğ da at kuyruğundan yapılmaya başladı.

9- Millî İktisat

Türklerde Ziraat, Ticaret, Sanat.- Eski Türkler göçebe olmakla beraber, ziraattan de büsbütün mahrum değildiler. "Tarasun" adlı içkilerini darıdan yaparlardı. Bundan başka "tarhana" gibi hububattan yapılmış yemekleri vardı. Mahmud-ı Kâşgarî'ye göre "börek" kelimesi "boğran"

kelimesinden iştikak etmiştir. "Boğra" bir hakanın ismidir[187]. "Kaygana" da "kağan"dan gelir[188]. "Boranî" ismindeki yemek de "boran" kelimesinden gelir. "Boran" Harunü'r-reşid'in sarayında bir Türk câriyesi idi.

Eski Türkler çiftçiye "tarancı" derlerdi. Bugün Şarkî Türkistan'ın ahâlîsine Tarancı denilmesi bu yüzdendir. Tüccara da "sart" derlerdi. İran'da ve Kafkasya'da bu isimde bir Türk kolu vardır. Çingiz zamanında umum şehirli Türklere "sart" adı veriliyordu. Bazılarına göre "soğdak" kelimesi de Fârisîde tüccar manâsına olan "sudager"den iştikak etmiştir.

Eski Türklerde sanatın kıymetli olduğunu gösteren birçok menkıbeler ve üstûreler vardır. Türk şubelerinden birçoğu kendisinin bir demirciden türediğine kanidir.

Bir Çinli Vezirin Nasihatı.- Milâttan 174 sene evvel Çin'den Türk hükümdarına bir prenses getirmek üzere Türk sarayına gelen "Chunghang Yüeh" ismindeki Çinli sefir, Türklerin Çin medeniyetine karşı gösterdikleri [düşkünlüğü] millî hars ve millî iktisat için, zararlı gördü. Bu zât Türkleri çok sevdiği için Türk sarayında kaldı, bir daha Çin'e dönmedi. Bu zamanda Türkler muzafferiyet ve millî ittihâd neticesi olarak zenginleşmişlerdi. Ülkelerinde Çin harsı gibi alayişe, debdebeye dalmış yeni bir dünya görüyorlardı. Bu harsın yiyecekleri, giyecekleri, modaları yavaş yavaş Türklerin arasına girmeye başlamıştı. Oğuz Han an'anesinde mühim bir şahsiyet olan "Irkıl Ata"yı[189] andıran Çinli vezir, bu hâlin tehlikesini gösteriyor, onları şu sözlerle uyanmaya davet ediyordu:

"Türk'ün bütün işi gücü ya sık ağaçlı ormanlarda ava gitmek yahut ovalarda sayısız sürülerini otlatmaktı. Böyle hayat yaşayanlar için Çin'de dokunulan ipekli kumaşlar değil, kendilerinin yaptıkları deriden ve kürkten elbiseler elverişliydi. Yoğurt, kımız, peynir, tereyağı, kaymak gibi sütten yapılan yiyecekler, leziz av etleriyle sürülerinin besili hayvanları Çin yemeklerinden daha faydalı ve daha güzeldi. Eğer Türkler, Çinlilerin âdetlerine uyarlarsa, onların hububat ve zahirelerine, ipekli elbiselerine alışacaklarından, bir gün Çin devletinin hâkimiyeti altına girmeyi o kadar fena görmeyeceklerdi."

Çinli sefir daima hükümdara Türk ilinin atalardan kalma törelerden ayrılmamasını öğüt veriyordu. Çünkü bu törelerdir ki, o şanlı ataları yenilmez kahramanlar derecesine çıkarmıştı. Bu öğütlere başka nasihatlar da ilâve ediyordu:

"Hükümdar tebaasının ne kadar nüfûstan ibaret olduğunu, muhtelif boyların obaların, ne kadar sürüleri bulunduğunu bilmeli idi. Çünkü nüfûs ve emvâlin miktarı malûm bulunursa, bir gün Çin aleyhine sefer açıldığı zaman, büyük ve mühimmatlı ordular toplanması mümkün olabilecekti."

Siyâsî reislerin bu, milleti doyurmak vazifeleri onların ticaret kervanları ve sürüleriyle, gerek harp iğtinâmı ve cizye almak sûretiyle büyük servet sahibi olmalarını icap ettiriyordu. Milleti yedirip, giydirip, doyurmak, her sene servetini onlara yağma ettirmek için çok servetler kazanabilmek icap ediyordu. İşte Türk iktisâdının en mühim esaslarından biri de bu idi.

Léon Cahun, eski Türkleri hiç tanımamıştı. Göçebe Türkleri tavsîf derken, şöyle söylüyor:

"Bunlar, ancak ziyafet günlerinde bir semiz tay, bir koyun keserler ve etten doyum olurlardı. Başka zamanlarda, sakat yahut hasta hayvanlardan başka et yemezlerdi. Göçebe Türk kendi sürüsüyle değil, sürülerinin mahsulleriyle geçinirdi."

Hâlbuki bir çoban bile istediği zaman bir kuzu keser pişirirdi. Karaçuk Çoban, kendi beyine diyor ki: "Geceden bir kuzu pişirip dürüm. Gel bu ağaç dibinde inelim, yiyelim."

Görülüyor ki, bir çoban istediği zaman sağlam bir kuzu kesebilir.

İmalathâneler, Şehirler ve Çarşılar.- Türklerin bir kısmı evlerini arabaları üzerinde kurmuşlardı. Bu arabalardan bazısı imalathâne mâhiyetinde idi. Bu arabalar bir yere kondukları zaman, aralarında sokaklar ve caddeler teşkîl ederler, çarşılar, pazarlar vücûda getirirlerdi. Bu göç, bir yere konduğu zaman, daimî bir şehri andırırdı. Fakat ertesi gün oradan göçünce, seyyar bir şehir olduğu anlaşılıyordu. Bu seyyar şehir daima, ilkbaharı takib ederdi. Olduğu yerde otlar azalınca, orayı bırakır, daha yeşil bir çayırlığa gider, orada konardı. Eski Türklerin sanayii, bilhassa debbağlık, saraçlık, çadırcılık, halıcılık, demircilik, kuyumculuk, kilimcilik, keçecilik gibi şeylerdi.

Erkekler bile en güzel elbiseleri giyerlerdi. Eski Türkler yeşim taşından yüzükler takarlardı. Atlarına da yeşim taşından ziynetler takılırdı. Fakat yeşim taşının gerek kadınların ve gerek erkeklerin nazarındaki bu yüksek kıymeti, maddî hassalarından değil, sihrî kuvvetlerinden ileri gelirdi. Çünkü, onların itikadına göre, yeşim taşı suya konulursa yağmur yağdırır, atın yelesine bağlanırsa, orada sallandıkça, hafif bir rüzgâr estirirdi. Fırtınaları durdurur, kasırgalara sükûnet verirdi. Bir beze sarılarak yangına atılırsa, yangını söndürürdü. Bundan başka, cinler ve periler üzerinde de müessir olduğu için gerek kadınlar ve gerek erkekler bu kullanılan taşlara çok kıymet verirlerdi.

Ailenin Tesiri.- Eski cemiyetlerin birçoğunda ve meselâ Aksâ-yi Şark medeniyetine mensup Çinlilerde kadın, erkek için "tabu" idi.

Türkçede meselâ bir türbe için "tekin değil, çarpar" deriz. İşte bu cümle "tabu" kelimesinin karşılığıdır. İptidâî cemiyetlerde kadın "tekin

değildir, ona yaklaşan, yahut temas eden erkeği çarpar. Eski cemiyetlerde kadının "tabu" olması birçok iktisâdî ve hukukî neticeler doğurmuştur.

1) Erkeğin kullandığı âletlere kadınlar temas edemezdi. Binâenaleyh erkeklerin hırfetleri başka, kadınların hırfetleri başka idi.

2) Kadınlar erkekten kaçar, erkek meclisinde bulunamazlardı. Bunun fena tesirleri olmuştur. Çünkü gerek tesettür ve harem kaideleri, gerek erkeklerle aralarında dinî bir taksim-i âmâlin mevcudiyeti ve erkekle kadının müsâvâtsızlığı iktisâdî hayatı birtakım lüzumsuz kayıtlarla bağladığı için, çok muzırdı. Eski Türklerde kadın, erkeğin "zıddı" değil, bilakis mütemmimi idi. Meselâ Çinlilerde erkeği (+) işareti ile, kadını (-) işaretiyle gösterebiliriz. Bu sûretle, kadın ile erkeğin münasebeti şu şekilde ifade olunur:

Erkek ≠ Kadın

Eski Türklerde ise bu çiftin iki ferdi de (+) dır. O hâlde kadın ile erkek, şu sûretle ifade olunabilir:

Erkek = Kadın.

Türklerle Çinliler arasındaki bu ayrılık, aynı medeniyete mensup iki milletin hars itibarıyla nasıl ayrıldığını gösterir.

Türk Ailesiyle Çin Ailesinin Farkı.- İlk çağdaki Türk ailesini anlamak için, Aksâ-yi Şark Medeniyetinde Türklerle müşterek bulunan Çin milletinin ailesiyle mukayese etmek kâfidir. Çinlilerde, iki üç bin seneden beri hiçbir değişiklik olmadığı için, Çin ailesi henüz eski şeklini muhafaza etmektedir. Türk ailesi ise, İslâmiyet'ten sonra, gerek İslâmiyet'in, gerek Şark Medeniyetinin tesirleriyle büyük tahavvüllere uğramıştır.

Çin ailesi pederşâhî aile enmûzecine mensup olduğu hâlde, eski Türk ailesinin pederî aile enmûzeci birbirinden çok farklıdır. Başlıca farkları şunlardır:

1) Pederşâhî ailede akrabalar yalnız "asabe"den ibarettir. Ana cihetinden kandaş olanlar akraba değildirler. Eski Romalılarda olduğu gibi şimdiki Çinlilerde de akrabalık şu tarzdadır. Pederî ailede ise baba cihetinden olan kandaşlar ne derecede akraba iseler, ana cihetinden olan kandaşlar da o derecede akrabadırlar. Eski Türklere ana babaya, hemşire biradere, dayı amcaya, teyze halaya, hemşirezâde biraderzâdeye müsâvî idi[190].

2) Pederşâhî ailede aile reisi bütün asabenin hâkim-i mutlakıdır. Gerek bunlardan, gerek kendi karısıyla çocuklarından istediğini satabilir, öldürebilir, kovabilir. Bundan başka ailenin bütün emvâli yalnız aile reisine aittir. Aile reisi bunu hibe tarîkiyle istediği kimseye verebilir.

3) Pederşâhî ailede çocuk, idare ve istiklâline mâlik olmadığından şahsî teşebbüslere girişmesine imkân yoktur. Türk ailesinin mensup olduğu "pederî aile"de ise, kadın gibi, çocuk da hür ve müstakildir. Binâenaleyh bir Türk çocuğu on beş yaşına gelince ve bir kahramanlık yaparak rüştünü ispat edince, ailenin velâyet-i hassasından çıkar. Bunlar büyük sergüzeştlere atılırlar ve büyük kahramanlıklar yaptıktan sonra, hükümdarlardan ad ve unvân alarak mevki ve mansıp sahibi olurlardı. Türk tarihi tetkik olununca, birçok adamların gurbet illerine gidip sergüzeştlere atılarak büyük makamlara geçtiği görülür. Çin fağfurlarından ve Abbasiye halifelerinden ad istemek için aylarca at sırtında dağ taş demeyerek yürüyüp gelen Türk adsızları, bu memlekette kumandanlıklara, vâlîliklere geçtikten sonra, birçoğu hükümdarlığa kadar ulaşmıştır. Görülüyor ki Türk ailesi iktisâdî hayatın esası "il"in velâyet-i âmmesi altına girer. Ailesinden kendi hissesine isabet eden miras hissesini alarak ve bir kız ile evlenerek yeni bir "ev bark" tesîs eder. İşte bu sûretle daha on beş yaşında iken istiklâlini ele geçiren bir Türk çocuğu, küçük yaştan itibaren şahsî teşebbüse mâlik bir genç olur. Bu gençler birer birer baba yurdunu terk eder, yalnız küçük oğlu onu terk etmez. Ocak bekçisi "od çiğin" [tigin] sıfatıyla orada kalır.

Türk çocuğunun rüştünü bir kahramanlık imtihanıyla ispat ettikten sonra millî bir ad alarak, cemiyet hayatına karışması eski Türkler için çok faydalı olmuştur. Çünkü birçok gençler, millî ad almak için uzak memleketlere giderek, oralarda şahsî teşebbüs melekesini doğurmakla, Türk iktisadına çok faydalı olmuştur[191].

Notlar

Başlangıç

1 Hintliler (İng. Indian): Amerika'nın yerli halkı; Kızılderililer.

2 Metinde "ferdile şubesi" biçiminde geçiyor; "ferdîleşmesi" olarak düzeltildi.

3 Metinde *Barabinizler* olarak geçiyor. *Barabalar* olacaktı. (R. R. Arat, *Türkiyat Mecmûası*, C. X, İstanbul, 195., s. 59-138).

4 David Léon Cahun (1841-1900): Fransız yazarı ve tarihçisi. Türk-Moğol dil ve edebiyatları üzerine çalıştı. Eserleri Türkler arasında milliyetçiliğin başladığı yıllarda etkili olmuştur. En önemli yapıtı *İntroduction a l'Histoire de l' Asie. Les Turcs et les Mongoles* (Asya Tarihine Giriş. Türkler ve Moğollar, 1896). Bazı tarih çalışmaları yanında *Gök Sancak* (Çev.: Necip Âsım, 1912) ve *Yeniçeri Hasan* (Çev.: Mehmed Subhi, 1912) adlı romanları da Türkçe'ye çevrilmiştir.

5 Monage: Bu Fransız araştırmacı hakkında bilgi bulunamadı.

6 Ak Ordu: Doğrusu "Ak Orda" olacak. Adını Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin oğlu Orda'dan alır.

7 Metinde "kalmakta idi" biçiminde geçiyor. Anlamına göre düzeltildi.

8 *Charles Gide* (1847-1932): Fransız iktisatçı. Kooperatifçilikte Nimes okulunun kurucusudur. *Principes d'Economie Politique* (Ekonomi Politiğin İlkeleri, 1884), *Histoire des Doctrines Economiques* (Ekonomik Doktrinler Tarihi, Rist ile, 1900).

9 Sebalt Rudolf Steinmetz (1862-1940): Hollandalı toplumbilimci ve etnolog. Amsterdam Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Hollanda'da sosyal ve kültürel çalışmaların kurucusu olarak biliniyor.

10 Altın Ordu: Doğrusu Altın Orda olacak. Adını Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin oğlu Orda'dan alır.
11 *Ravzatu's-Safâ:* İranlı tarihçi Mirhond'un (1433-1498) kitabı.
12 *Habîbü's-Siyer*: Moğol tarihçisi Hondmir'in (1475-1535) kitabı.
13 *Dede Korkud Kitâbı* (tam adı: *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*): Ziya Gökalp, bu kitabında Kilisli Muallim Rifat Bilge'nin yayınını kullanmıştır. Biz burada önce Ziya Gökalp'ın verdiği sayfa numaralarını, daha sonra da karşılaştırılması için S.Tezcan-H. Boeschoten'ın yayınının (T.-B.) ilgili sayfa numaralarını koyduk.
13a Bugün "Fin-Ugur" ya da "Fin-Ugor" diye yazılan, Ural-Altay dil ailesinden Ural dilleri öbeğine mensup halklar [ed. n.].
14 Eugène Pittard (1867-1942): İsviçreli antropolog. Cenevre Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. *Les races belligerantes* (Savaşçı Irklar, 1916), *Les races et l'histoire* (Irklar ve Tarih, 1924).
15 Metinde "Satık Buğra" olarak geçiyor, "Satuk Buğra" olacaktı.

Birinci Kitap: İslâmiyet'ten Evvel Türk Dini

16 Bu kelime ve bu bölümdeki bilgiler için bkz.: A. İnan, *Eski Türk Dini,* İstanbul 1976, s. 172 (İnan, toyonizmin Budizmden başka bir şey olmadığı kanısındadır).
17 "sahneye" biçiminde yazılıyken "sahnesi" olarak düzeltildi.
18 *Dîvân* (Atalay: III, s. 3, 159).
19 *Dîvân* (Atalay: I, s. 332).
20 "Eski Türklerde İçtimâî Teşkilât", İstanbul 1331, C. I, S. 3, s. 385-456.
21 Henri Hubert (öl.1927): Fransız toplumbilimcisi. *Dinler Tarihi Üzerine Çeşitli Yazılar* (M. Mauss ile, 1904).
22 İlk üç kelime bir arabaşlık olarak dizilmişti, kitabın kurgusu gereği yan başlıkla birleştirildi.
23 *Dîvân* (Atalay: III, s. 225).
24 Metinde *çıvısı* sözü yer alıyor. Bağlamına ve *Türk Töresi*'ne göre düzeltildi.
25 *Dîvân* (Atalay: I, 49, s. 200).
26 Çıçaklar: B. Ögel'e göre *Çıçaklar,* Kıpçaklardır. (*Türk Mitolojisi I,* 1971, s.186).
27 Birecik, Şanlıurfa'ya bağlı ilçedir. Bu yörede Karkamış, Oğuzeli ve Nizip'le çevrili, Suriye sınırına kadar uzanan Barak Ovası vardır. Buralara adını veren Barak Türkmenleri ise bu üçgen içinde kurulmuş olan köylerde yaşarlar.
28 Doolittle: Hakkında bilgi bulunamadı.
29 Ayrıca bkz.: Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İst., 1941 (s. 25, 104-106).
30 *Dîvân* (Atalay: I, s. 347-348).
31 Joseph Deguignes (1721-1800): Fransız tarihçisi. *Hunların, Türklerin, Moğolların vesâir Tatarların Tarih-i- Umûmîsi* (8 cilt, 1756-1758; Çev.: Hüseyin Cahit (Yalçın), 1923-1925; yb.: 1976-77).
32 "Ongun" sözcüğünü A. İnan "ongon" biçiminde okuyor ve Moğolca olduğunu söylüyor (*Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, s. 268-273).
33 *Dîvân* (Atalay: I, s. 87).
34 Vastlav Leopoldoviç Seroşevskiy (1858-1945): Polonyalı yazar; Rus ve Leh dillerinde eserler (inceleme, derleme, öykü, roman) verdi. Sibirya'ya sürülünce Yakutları (Sahaları) yakından tanıma fırsatı buldu; bir Yakut kızıyla evlendi. Moğolistan, Çin, Japonya, Kore gibi ülkeleri gezdi (1902-1903). En ünlü yapıtı: *Yakutı* (1896, 2. baskı 1993).
35 "sebeplere" yazılıyken yukarıdaki gibi düzeltildi.
36 A. İnan'ın çeşitli kitap ve yazılarında bu kelime *tanara, tangara, tengere* biçimlerinde geçmektedir.
37 Doğrusu *ısıah* (söylenişi /ıhıax/ Burada x gırtlaksı h'yi gösterir.) (A. İnan, *Eski Türk Dini*, 1976, s. 170; Pekarskiy, *Yakut Sözlüğü*, 1917-1930, C. III, s. 3834-3835).
38 Buradaki adların özgün biçimlerini ve okunuşlarını tam olarak saptamak mümkün olamadı. İ. Aka - K. Y. Kopraman'ın yayınından, birkaç küçük katkıda bulunarak, yararlandık.
39 Tanrı Kara Han = *Kayra* (W. Radloff, *Sibirya'dan,* Çev.: A. Temir, C. II, Ank., 1954-1957, s. 6-8).
40 (Almanca) *Allwissende* "Her şeyi bilen"
41 *May Ene* ve *May Tere* adlı tanrılar A. İnan'ın Altaylılar panteonunda sözünü ettiği iki tanrıya benzemektedir: *Ana Maygıl* ve *Akene (Ak ana)- Eski Türk Dini Tarihi,* 1976: s. 27; B.Ögel ise

May Tere'yi (*Mai Tere*) Altay yaradılış destanlarında adı geçen bir tanrı olarak göstermektedir (*Türk Mitolojisi I*, 1971: s. 425, vd).

42 Ugan = *Yö Kan* (W. Radloff, *Sibirya'dan*, C. II, Çev. A. Temir, Ank. 1954-1957, s. 9).

43 Bilgi için bkz. W. Radloff, *Sibirya'dan*, Çev. A. Temir, Ank. 1954-1957.

44 A. İnan'a göre potlaç'ın Türkçesi X-XI. yy'da "kençliyü", Farsçası da "hân-ı yağma" idi (*Makaleler ve İncelemeler*, s. 645-648).

45 A. İnan'a göre *şölen* sözcüğü Türkçe değil, büyük bir olasılıkla Farsça *şilan*'dan Türkçeye geçmiştir (*Makaleler ve İncelemeler*, s. 265-268).

46 Fernand Grenard (1866-?): Fransız gezgini ve diplomatı. Doğu Türkistan'ı ve Tibet'i gezmiş (1891-1895), gezi notlarını bir kitapta toplamıştır: *La Haute Asie* (Yüksek Asya, 3 cilt, 1897-1899). *La Turkestan et le Tibet* (Türkistan ve Tibet), *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü* (1939, Türkçeye çevirisi 1941).

47 Friedrich Wilhelm Radloff (1837-1918), Alman asıllı Rus türkolog. Orta Asya Türk dilleri üzerinde araştırma yaptı. *Proben der Volksliteratur der turkischen Stämme* (Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatlarından Örnekler, 10 cilt 1866-1907) Türk lehçelerinin sözlüğünü hazırladı: *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialecte* (4 cilt, 1893-1911). *Sibirya'dan* (Aus Sibirien, 2 cilt 1884) adlı eseri Türkçeye de çevrildi (1954, 1986, Çev. Ahmet Temir).

48 İ. Aka-K. Y. Kopraman, buradaki adların Seroşevskiy'nin *Yakutı* adlı eserinde yer almadığını bildirmektedirler.

49 Burada yaş söz konusu olduğu için "dana" sözcüğünün kullanımında bir yanlışlık olmalı.

50 Metinde "Üzünler" biçiminde yazılmıştır.

51 Bunu izleyen iki satırlık küçük paragraf ("Hülâsa şahsî velâyetin vücûda gelmesi ya potlaç tarîkiyle yahut harp vasıtasıyla mağlûpların totemini almanın bir neticesidir.") bağlamı uygun düşmediği için alınmadı, uygun yere ("Totem ve Potlaç" bölümüne) eklendi.

52 Kila: A. İnan'a göre "İje Kıl" (*Makaleler ve İncelemeler*, s. 458-461).

53 kao: koas.

54 Metinde *"sudur"* biçiminde geçiyor. Bir dizgi/baskı yanlışı olsa gerek. Oysa cümlenin anlamına göre *"hürdür"* olacaktı.

55 Bu sözcüğün sonundaki "-in" eki atılmıştır.

56 İstanbul, 1920

57 *Dîvân* (Atalay: I, s. 382; II, s. 347)

58 Bogu'nun başka okunuşları için bkz.: B. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 1971, s. 75.

59 Ayrıca bkz.: W. Bang-R. R. Arat, *Oguz Kagan Destanı*, İstanbul 1936; Muharrem Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1970.

60 Z.V. Togan bu dört adı *Tüng, Ilak, Barsgan* ve *Çigil* olarak saptamıştır (*Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1970, C. I, s. 27, 421, not: 161). B. Ögel ise *Tutuk, Hakal (?), Barsacar* ve *Amlak* olarak yazmaktadır (*Türk Mitolojisi*, C. I, s. 377). M. Ergin ise *Tütek, Çigil (Çekel), Barsçak, Amlak (Emlak)* olarak okumuştur (*Türklerin Soy Kütüğü*, t.y., s. 24).

61 *Dib Yabgu Han*'ın adı *Türk Töresi*'nde (Bu kitapta s. 147 ve not 56a) Dipbakuy Han; *Türklerin Soy Kütüğü*'nde (haz. Muharrem Ergin, s. 24) *Bakuy Dip Han* olarak geçiyor.

62 Moğol Han'ın dört oğlunun adını M. Ergin, *Kara Han, Kür Han, Kır Han* ve *Or Han* olarak okumaktadır (*Türklerin Soy Kütüğü*, s. 25).

63 yurt: otağ, büyük çadır.

64 Uygurca metinde bu anlamda *çokur* sözcüğü geçiyor (M.Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, 1970, s. 27).

65 *Çürçet* de okunur.

66 Baçak: *Barkan* biçiminde de okuyanlar var (B. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 125).

66a Bu kelime çeşitli yerlerde Cucuan ve Cücen biçiminde de geçmektedir.

67 Metinde hangi sayfa olduğuna ilişkin bilgi ya unutulmuş ya da dizgi / baskı sırasında düşmüştür.

67a Dokuz Oğuzlar.

68 Metinde 'Tokuz/Tukuz' biçiminde yazılmış, doğrusu kaynaklara göre 'Nukuz' olacaktır.

69 li: Çinlilere özgü bir uzunluk ölçüsüdür; çağlara ve sülâlelere göre değişse bile 1 km'den uzundur.

70 A. İnan'ın kitabında *Alan-hoa, Alangova, Alankuva, Alan Hoca, Alan-Kua, Alan-gua* biçimlerinde de geçer (*Makaleler ve İncelemeler*, s. 70-n2, 72, 72-n, vd).

71 Ebulgazi Bahadır Han'ın (1603-1663/4) Özbek hânedanlarıyla Türkistan tarihini anlattığı kitap (*Şecere-i Türk*). Ahmed Vefik Paşa (İstanbul, ty.) ve Rıza Nur tarafından çevrilerek yayımlandı (*Türk Şeceresi*, İst. 1925).

72 Ziya Gökalp burada "balbal" sözcüğünü yanlış anlamda kullanmıştır; bu yanlış da Radloff'tan gelmektedir. Balbal: Öldürülen düşman heykeli (T.Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ank., 1988, s. 122) anlamına gelmektedir.

73 Buradaki soru işareti Ziya Gökalp'ın metninde de var.

74 Metinde "karının" biçiminde geçiyor, yukarıdaki gibi düzeltildi.

75 Metinde "hastalıkları" biçiminde geçiyor, yukarıdaki gibi düzeltildi.

76 Üveysî şeyhler: Tasavvufta herhangi bir şeyhe bağlanmadan ma'nevî eğitimini tamamlayanlara Üveysî denir. Adı Veys el-Karanî'den (Üveys el-Karanî) gelir. Veys el- Karani, Hz. Muhammed'i görmeden ona bağlanmış, ondan feyzalmıştır. Mutasavvıflar dört tür Üveysî kabul ederler: Hz. Muhammed'in ruhaniyetinden feyz alanlar,Veys el-Karanî'nin terbiyesi ile yetişenler, herhangi büyük bir şeyhin ruhaniyetinden yetişenler, Hızır aracılığıyla irşâd edilenler. Üveysîlik çok az kişinin ulaşabildiği tanrısal bir bağıştır. (AnaBritannica 1990: XXI, s. 484).

77 Müz (Fransızca muse): Sanat tanrıçası, ilham (esin) perisi.

78 Bu sözün doğrusu "Tibet Tangutlarının" olmalıydı.

78a "Kül İrkin" ve öbür tarhanlar *Bilge Kağan Yazıtı*'nda (Güney yüzü) anılmaktadır (M. Ergin, *Orhun Abideleri*, İst., 1970, s. 30; T.Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988, s. 54).

79 Yeri metinde boş bırakılan köşeli ayraç içindeki bilgi, kitabın kimi yerlerinde yinelenen bilgilere göre eklendi.

80 Metinde "terkîb" biçiminde geçiyor. Bir dizgi yanlışı olduğu düşünülerek ve bağlama uygunluğu dikkate alınarak "tertip" biçimi benimsendi.

81 'İlig' sözcüğü metinde 'yilig' olarak geçiyor.

82 Buradaki üç satır, bağlamına uygun olan bölüme (Üçüncü Kitap: Bazı Istılahlar) taşınmıştır.

İkinci Kitap: Türk Muâkalesi

83 İstanbul, 1331 (1915), S. 3, s. 385-456.

84 Burada sıra noktalar vardı, *Türk Töresi*'nde (İstanbul, 1339, s. 15) tamamlamaya çalıştık. Aynı satırlar için "bu kitap"ta bkz.: s. 107.

85 II. Mehmed (Fâtih Sultan Mehmed).

86 Metinde "gin-i devlet" biçiminde yer almış olan sözün herhangi bir anlamı bulunmamaktadır, sözün doğrusu "rükn-i devlet" ya da "erkân-ı erbaa-yı devlet" olacaktı. Avusturyalı doğubilimci ve tarihçi J. F. Hammer'in (1774-1856) tarihine (*Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev. Mehmed Atâ) bakılarak düzeltildi.

87 *Kutadgu Bilig:* Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in devlet yönetimini anlattığı mesnevisi (1069 veya 1070); ilk Türk mesnevisi olarak kabul edilir (bs. R. R. Arat, *Kutadgu Bilig*, I Metin, II Tercüme, Ankara 1959, III İndeks, İstanbul 1979).

88 **Kün Togdı**: Gün Doğdu; **Ay Toldı**: Dolunay; **Ögdülmiş**: Öğülmüş; **Odgurmış**: Uyanmış.

88a Bugünkü cümle kuruluşuna göre yüklemin olumlu olması gerekirdi.

89 Kızılderililere, Amerika yerlilerine.

90 "Sekizinci" yazılıyken yukarıdaki gibi düzeltildi.

91 Bu sözü izleyen "bu tasnîf" tamlaması fazladan yazıldığı için buradan çıkarılmıştır.

92 Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı yapıtı Türkçede iki kez yayımlanmıştır: 1) *Türklerin Soy Kütüğü- Şecere-i Terâkime* (Yay. Haz. M. Ergin, İstanbul, ty. 2); *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, (Yay. Haz. Zuhal Kargı Ölmez, Ankara, 1996).

93 Metinde "üleskeler" biçiminde geçiyor; bağlamına bakılarak "ülkeler" yazılmıştır.

94 Buradaki "-nin" eki fazla olduğu için çıkarılmıştır.

Üçüncü Kitap: İslâmiyet'ten Evvel Türk Devleti

95 T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988, s. 11 ("Devlet sahibi (bir) halk idim; devletim şimdi nerde?").
96 *Dîvân* (Atalay, C. I, s. 63-64).
97 *Dîvân* (Atalay, C. I, s. 61).
98 Constantin d'Ohsonn (1779-1851): Fransız tarihçi. *Moğol Tarihi* (1834; Türkçeye çeviri Mustafa Rahmi, 1340/1921).
99 Apar: Avar, Purum: Bizans. (T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988; sözlük).
100 *Dede Korkud*, T.-B. s. 50.
101 A. Stein, *İnnermost Asia*, 4 cilt, Oxford, 1921.
102 Gaston Richard (-): Fransız psikolog ve sosyolog.
103 Mihailof (-): Bilgi bulunamadı.
104 Beğdili olmalı.
105 Metinde "üç noktalı se" harfi geçiyor; üç noktalı fe harfi olması gerekirdi, buna göre düzeltildi.
106 "Amıt" sözcüğü "Amid" (E. Rossi), "Amat" (M. F. Kırzıoğlu), "Emet" (F. Sümer) biçimlerinde okunmaktadır. "Su" sözcüğünü de Jirmunski "soy" biçiminde okumaktadır: "Amıt suyu" (O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İst. 1973, CV).
106a Bugünkü yazımda "yer su"yu ve "yer-su"yun biçiminde eklendirilmektedir.
107 *Dîvân* (Atalay: III, s. 225).
108 Metinde 236 olarak geçiyor, Gökalp'ın başka çalışmalarına dayanarak yukarıdaki gibi düzeltildi.
109 Ziya Gökalp, "çölki il"i "dış il" anlamında kullanıyor. Oysa bu söz *Orhon Yazıtları*'nda özel ad olarak geçiyor: "bükli çöl(l)üg il = Büklü Çöl halkı" (T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988, s. 8-9).
110 İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1331 (1915), 279 s.
111 Burada fazladan yazılmış olan "her" sözcüğü atıldı.
112 *Türk Medeniyeti Tarihi*'nin "Din" bölümünden söz ediyor.
113 *Türk Töresi*'nde ve önceki bölümde Petersburg olarak geçiyor.
114 T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 31.
115 Bu sözcüğü M. Ergin "İltiriş" (*Orhun Abideleri*, s. 37, 43, 44), T. Tekin "İlteriş" (*Orhon Yazıtları*, s. 139) biçiminde okumuşlardır.
116 ak.
117 ılkı: yılkı, hayvan sürüsü.
118 Metinde "... Oğuz perde illerinden..." biçimindeydi. Bağlamına göre düzeltildi.
119 Burada "görmeyen" sözcüğü "göremeyerek" olmalıydı.
120 *Gök Sancak* (Türkçe çevirileri: Necip Asım, 1912; Galip Bahtiyar, 1933).
121 "Türgiş hakanından mühürdar Makaraç (ve) Oğuz Bilge geldi." (T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988, s. 23.).
121a "Mete" adının "Mote" ve "Motu" biçiminde yazıldığı yerler de vardır. Burada yaygın bir yazım olan "Mete" kabul edildi.
122 "İsficab" diye düzeltilmesi gerektiği düşünülen bu yer adı Koparman-Aka yayımında "İsti-fi cab" biçimindedir.
123 levira (Fransızca *lévirat*): Bekâr erkeği, kardeşinin dul karısıyla (çocuğu olmamak koşuluyla) evlenmeye zorlayan İbrani yasası.
124 Bu cümlenin başına metinde 3 sayısı konulmuştu; ancak "1)" ve "2)" maddelerin sunuş cümlesiyle anlam yönünden bağlantılı olmadığı için çıkardık.
125 Metinde yanlış olarak 320 yazılmış, düzeltildi.
126 li: 1 km'den aşağı olmayan, fakat uzunluğu çağlara ve sülâlelere göre değişen bir Çin uzunluk ölçüsü birimi.
127 Metinde *atmak* biçiminde geçiyor. Oysa *atmanın* olacaktı.
127a Cümlenin gelişine göre yüklemin olumlu olması gerekirdi.
128 Burada cümleler hayli karışıktı, anlamına göre sıraya koymaya çalıştık.
128a Jean Deny: Fransız Türkolog (1879-1963). *Grammaire de la langue turque-dialecte osmanli* (1921) adlı eseri Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrildi: *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, İst., 1941.
129 T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988, s. 4-5.

130 Metinde *bir* olarak geçiyor, bağlamına bakılırsa *bu* olmalı.
131 Gökalp'ın metninde "...sol kol beylerbeyisine 'şark hıdivi', sağ kol beylerbeyisine 'garb hıdivi' derlerdi." biçiminde geçen cümle yukarıdaki bilgilere göre düzeltildi.
132 Grenaroz Abrodovskiy (-): Bilgi bulunamadı.
133 Metinde "elhân" (elif-lam-ha-elif-nun) okunacak biçimde geçiyor. Bir anlam çıkmadığından "ikmal" diye okunması uygun görüldü.
134 Bu tümce, Ervâh Âlemi bölümünden buraya aktarıldı.
135 T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 3.
136 Bu satır, önceki 3 satır ile birlikte, Birinci Kitap'ın sonunda yer almasına karşın, bağlamı göz önüne alınarak, buraya aktarılmıştır.

Dördüncü Kitap: Türk Ailesi

137 Metinde *kün* olarak geçen bu sözcüğün "köle" anlamına gelen *kul* (*Dîvânü Lugâti't-Türk*, Dizin s. 375) biçiminde olması gerektiğini düşünüyoruz.
138 A. İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İst., 1976, s. 168.
139 A. İnan'a göre *ije kul* (*Age*., s. 170).
140 Z. Gökalp'ın metninde "barabiniz" olarak geçiyor. Yukarıdaki gibi düzelttik.
141 Strabon (MÖ 58-MS 21 veya 25). Yunanlı coğrafyacı. *Coğrafya*'sı, Antikçağ dünyasının Roma İmparatorluğu'nun başlangıç dönemindeki durumunu yansıtır.
142 Bu kelimeden sonra yazılmış olan "aile" gereksiz görüldüğü için atılmıştır.
143 Bu kelime "yedi" olmalıydı [çn].
144 Cümlenin ilk kelimeleri "Herhangi bir" olmalıydı.
145 katun: hatun
146 bark: ev, barınak, konut; türbe, anıt-kabir (T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ank.1988: 123).
147 Z. Gökalp haklı olarak alıntıları Mehmed Şerif Paşa çevirisinden yapıyor. Günümüz okuruna çeviri, inceleme ve notları A. Sait Aykut'a ait olan ve ayrıntılı bir dizinle zenginleştirilmiş bulunan iki ciltlik *İbn Battûta Seyahatnâmesi*'ni öneriyoruz (YKY, İstanbul, 2004). [ed. n.]
148 "Bîlûn" okumaya da elverişli olan bu kelime YKY yayınında (Aykut I, s. 457) Beyelûn Hatun biçimindedir.
149 Bu şahsın adı Aykut I'de "Alâeddin Sultan Öyûkî" biçimindedir.
150 salınma ile.
151 Aykut I'de Sultan Uzbek (s. 474).
152 Aykut I'de Taytuğlu Hatun (s. 474, 493).
153 Aykut I'de Kebek Hatun (s. 474).
154 Aykut I'de Beyelûn [=Bîlûn] Hatun (s. 474-493).
155 Aykut I'de Urducâ [=Orducî] Hatun (s. 474)
156 Aykut I'de Tîn [=Teni] Bek (s. 474, 494).
157 Aykut I'de Cânî [=Cani] Bek (s. 475, 494).
158 Aykut I'de Kebek Hatun (s. 474)
159 *Dede Korkud*, T.-B., s. 68-69. [çn].
160 Kuzey Amerika'da Apalaş sıradağları kesiminde yaşayan bir halk.
161 Avustralya'nın doğusunda.
162 Güney Sudan'da Nil boyunda.
163 Metinde yanlış olarak Yurma biçiminde yazılmıştır.
164 Sibirya'nın kuzeyinde.
165 Hollanda Guyanası.
166 Bu cümlenin başında yer alan "konferanslarına ve dinî kıraatlarına" ibaresi anlama katkıda bulunmadığı için çıkarılmıştır.
167 René Monnier: Bilgi bulunamadı.
168 Metinde "ulaşmasından" biçiminde geçiyor, oysa "ulaşamamaktan" ya da "ulaşamamamızdan" olacaktı. İkincisi tercih edildi.

Beşinci Kitap: İslâmiyet'ten Evvel Türk İktisâdı

169 Barthold'un kitabında *Uryankgat bişe* (Orman Uryahaytı) biçiminde geçiyor (*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975: s. 207).

170 Bu paragrafta "Oğuzların ongunlarından beşi, en maruf avcı kuşlardı" cümlesi, yanlışlıkla iki kez yazıldığı için birincisi çıkarılmıştır.

171 Metinde yanlış olarak "tahiz" biçiminde yazılmış. Doğrusu "nahır" (*Derleme Sözlüğü*, C. IX, Ankara, 1977, s. 3233).

172 *Dîvân* (Atalay, I, s. 48-49).

173 *Dîvân* (Atalay: I, s. 65).

174 "Kıyan" ve "Negüz" biçimlerinde de okunmaktadır (B. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 1971, s. 62).

175 Buradaki "yani" yerine bağlama uygun olarak "karşı" konuldu.

176 Metnin bu bölümündeki (cümlelerdeki) karışıklığı ve dizgi yanlışlarını giderdik.

177 Georges Davy (1883-1976): Fransız sosyologu. Enstitü üyesi. Durkheim'ın mirasçısı.

178 Metinde "Yalancı oğlu Yalıncak" biçiminde geçiyor, düzeltildi. Bkz. *Dede Korkud*, T.-B., s. 79.

179 *Dede Korkud*, T.-B., s. 89.

180 *Dede Korkud*, T.-B., s. 68-69.

181 Buradaki yarım cümle fazlalıkları atılarak bir sonraki cümleye yedirildi.

182 Bu paragrafın bütünü, kitabın son forması karıştığı için, bağlamı göz önünde bulundurularak, ilk baskının 347 ve 348. sayfalarından buraya aktarıldı.

183 Bir tekrar söz konusu oldu için ilk cümle atıldı.

184 "Örtüsü" diye yazılmış olan kelime yukarıdaki gibi düzeltildi.

185 Bu dört satırlık bölüm, 350. sayfadan aktarıldı.

186 Doğrusu: "Tatsız Türk, başsız börk olmaz." (*Dîvân*, Atalay: I, s. 349-350).

187 *Dîvân* (Atalay: I, s. 187).

188 *Dîvân* (Atalay: I, s. 157).

189 Metinde "İsmail Ata" biçiminde yanlış dizilmişti, düzeltildi.

190 Burada, kitabın son üç sayfası oldukça karışmış durumdaydı. Bağlamına uygun olarak düzenlemeye çalıştık.

191 Ziya Gökalp'ın bu kitabında dizgi yanlışlarının yanı sıra çokça paragraf karışıklığı da bulunmaktadır. Kâzım Yaşar Kopraman ve İsmail Aka 1976 yılındaki yayınlarında bunların büyükçe bir bölümünü düzeltmişlerdir. Birkaç bölüm de bu yayında yeniden düzenlenmiştir.

KÜRT AŞİRETLERİ HAKKINDA SOSYOLOJİK TETKİKLER

Hazırlayan:

ŞEVKET BEYSANOĞLU

«کرد عشیرتلری حقنده سوسیولوژیک تدقیقلر»

برنجی بحث — احوال

سوسیولوژینک منبعلری — سوسیولوژی کندیسنه لازم اولان موادّ ابتدائیه‌یی بالذات حاضرلایامز. بونلری سوسیولوژینک معاونلری اولان تاریخ، قومیات و احصائیات علملری حاضرلارلر. سوسیولوژینک تدقیقنه عرضه ایدر.

تاریخی ادبیاتلری بولنان ملتلرک تاریخلری بارز اولدقده، سوسیولوژی بونلره عائد واقعه‌لری تاریخلرندن احصائیات تشکیلاتی بیلمز، فقط مثلا ... تخصیص ایدر. سوسیولوژی بو جمعیت حقنده قطعی اولهرق احصائیات خاصلرنده معلومات بولیامز اولور.

ابتدائی جمعیتلرده ایسه، بونلرک احصائی تشکیلاتی اولمادیغی کبی یازیلی تاریخلری ده یوقدر. بازعدید(?) بو جمعیتلره عائد سوسیولوژییه واقعه‌لری احضار ایدن یالکز اتنوغرافیا یعنی قومیاتدر.

اتنوغرافیانک آنتروپولوژیدن فرقی — بعض علملری اتنوغرافیا علمنی آنتروپولوژی علمنه قاریشدیریر. اونلره کوره، آنتروپولوژی فزیکی اکو جهتلرده عبارت اولان «عرقلر»ی اورته‌یه کشف ایدر. مثلا بوکون اوروپاده «اوزون قفالی قورش(?)، اورته قفالی اکر(?)، یاصی قفالی» آدلری ... عرقلر وار.

آنتروپولوژی هر ملتده بوراده فزیکی شو ویا بو عرقدن اولدیغنی آرار. اوله فزیکی تشکلک اجتماعی حادثه‌لره بر تأثیری وارمی اولیورری(?) فقط صکره‌دن «مالوکدر»(?) کبی آنتروپولوژیسنه بویله بر تأثیر اولمادیغنی اثبات ایتدیلر. بو صورتله سوسیولوژینک آنتروپولوژییه مراجعته احتیاجی اولمادیغی میدانه چیقدی. اوله تأسیس اولونمق اولان «آنتروپو سوسیولوژی» یعنی آنتروپولوژییه مستند سوسیولوژی بو صورتله علم خزینه‌سندن چیقدی.

Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler'in ilk sayfası. [Şevket Beysanoğlu Nüshası]

Sunuş

Ziya Gökalp'ın tamamlanmamış, yarım kalmış eserlerinden biri de bu eseridir[1].

Ziya Gökalp Malta dönüşü[2] bir gece İstanbul'daki evinde kalarak ertesi gün Ankara'ya gitmek üzere Samsun'a hareket etti. Burada bir hafta ailesini bekledi. Sonra hep birlikte yollarına devam ettiler[3]. Yolcular arasında Dr. Rıza Nur da vardı[4]. Gökalp, Rıza Nur'a, "Millî hükümetin harp gailelerini bertaraf ettikten sonra içtimâî kalkınma hareketine geçmesinin lüzumu"ndan bahsetmiş, bu konuşmaları sırasında, "yapılacak ıslahâtın başında aşiretlerin tarihî ve sosyolojik bir tetkike tâbi tutulmasını ve böylece, iktisadî ve coğrafî sebeplerle Türkçe konuşmayan ekseriyetin içinde kendi dillerini ve millî karakterlerini değiştirme yolunu tutan Türk aşiretlerinin meydana çıkarılması lüzumu"na değinmişti. Bunun için de "sosyolojik metod ve bilgilerle mücehhez aydın gençlerin yetiştirilmesi üzerinde durmuş" ve "ilerde daha rasyonel hareketle bu konuda 'İlmî Araştırma Enstitüsü' kurulması gereğinin Ankara'da hükümet adamlarına anlatılması" dileğinde bulunmuştu[5].

Gökalp, Ankara'ya gelince (13 Haziran 1921) Maârif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni'ne alındı (30 Haziran 1921). Sonbaharda bu görevinden ayrılarak memleketi olan Diyarbekir'e gitti. Bu arada Dr. Rıza Nur, yeniden Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekili oldu (24 Aralık 1921). Ziya Gökalp'a bir mektup yazarak aşiretler hakkında araştırmalar yapmasını rica etti. Rıza Nur bu konuda diyor ki:

"...Sıhhiye Vekili iken, iskânın da o vakit bu vekâlete ait olmasından istifade ederek Ziya Gökalp'a Kürtleri tetkik ettirdim. Maksadım, bu gibi malûmâtı toplayıp vaziyeti ilmî, iktisâdî bir sûrette öğrendikten sonra, Kürtlere Türk olduklarını anlatmak için teşkilât yapıp faaliyete geçecektim. Bugün Kürt denilen bu adamların çoğunun Türk olduğunu çoktan bilirim. Yalnız onlara bunu bildirmek, öğretmek lâzımdı. Türk, zavallıdır. Hadi Mısır'da, Cezayir'de yüzbinlerce Türk'ü kaybetmişiz, Araplaşmışlar. Fakat, Kürdistan henüz elimizden de çıkmamıştır ve anayurtta Türkleri Kürtleşmeye bırakmışız"[6].

Ziya Gökalp bu mektup üzerine, çalışmaya koyuldu. Bir taraftan da *Küçük Mecmûa'yı* çıkarmanın hazırlığı içindeydi. Kürt aşiretleri üzerinde yaptığı çalış-

malar üç ayda tamamlandı. Bu inceleme iki rapordan ibarettir. 99 sahifedir. Dört nüsha olarak hazırlanmıştır. Bunlardan biri Atatürk'e gönderilmiştir. Atatürk nüshası Hasan Reşit Tankut'ta idi. Rahmetli Tankut, defteri kendisine Atatürk'ün, çalışmalarında istifade edersin, diye 1937'de armağan ettiğini söylerdi. Dr. Rıza Nur'a gönderilen nüsha, şimdi Sinop'ta Rıza Nur Kütüphânesi'ndedir (No. 3343). Üçüncü nüsha, Bektaşîler ve Alevî aşiretleri üzerinde çalışmalar yapan Baha Said'e[7] verilmiştir. Bu nüsha bendedir. Bana da rahmetli dostum Kemal Badıllı armağan etmişti. 1965'te bu nüsha ile Tankut'taki Atatürk nüshasını karşılaştırma olanağını buldum. Her iki nüsha aynıdır. Dördüncü nüsha, Gökalp'ın vârisleri tarafından Türk Tarih Kurumu'na satılan felsefe ders notları arasındadır. Bu nüsha 38 sayfa olup çok eksiktir. Rıza Nur nüshasında da ikinci rapor yoktur.

Ziya Gökalp, Arap ve Türkmen aşiretleri üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra, bunları *Diyarbekir Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adıyla bir kitap hâlinde bastırmayı düşünüyordu. 25 Ekim 1924'te ölümü, bu arzusunu gerçekleştirmeye engel oldu[8].

Eserin ilk iki bölümü önce *Sinop* gazetesinde (1920'li yıllarda), daha sonra da Zonguldak'ta çıkan *Doğu* dergisinde (Sayı: 9-12, 1943) yayımlanmıştır. Birinci raporun –Midyat kazası bölümü hâriç– tamamı, ilk sayısı Kasım 1974'te yayımlanan *Ziya Gökalp* dergisinde (Sayı: 1-18, 1974-1980) tefrika edilmiştir. Aynı rapor, Komal Basım-Yayın-Dağıtım müessesesi tarafından Haziran 1975 tarihinde kitap hâlinde bastırılmıştır. Bu kitapta "Carablus Civarındaki Türkmen Aşiretleri" başlıklı son bölüm yoktur. Her iki rapor bir arada olarak ilk kez bu kitapta toplanmış ve yayımlanmış oluyor. (...) Metinlerin diline dokunmadık. Gerekli gördüğümüz bazı açıklamaları dip notlarında verdik. (...) Aşiret ve yer adlarının doğru okunması için büyük çaba harcadık. Buna rağmen bazı yanlışlarımızın olabileceği kuşkusuzdur. Bunlar için okuyucunun hoşgörüsüne sığınıyoruz. Büyük düşünür ve sosyolog Ziya Gökalp'ın bu araştırmasını yayımlamakla, bu alanda çalışacaklara yardımcı olabilirsek, görevini yapmış olmanın mutluluğunu duyacağız.

Şevket Beysanoğlu
[1992]

BİRİNCİ MEBHAS

Usûl

Sosyolojinin Menbaları

Sosyoloji kendisine lâzım olan mevâdd-ı ibtidâiyeyi bizzat hazırlayamaz. Bunları, sosyolojinin muavinleri olan tarih, kavmiyat ve ihsâiyât ilimleri hazırlayarak sosyolojinin tetkikine arzeder.

Yazılı edebiyatları bulunan milletlerin tarihleri yazılmış olduğundan sosyoloji bunlara ait vak'aları tarihten alır. İhsâiyât teşkilâtı yalnız mütekâmil milletlere mahsustur. Sosyoloji bu cemiyetler hakkında fazla olarak ihsâiyât tarikiyle de malûmât toplamış olur.

İptidâî cemiyetlere gelince, bunların ihsâî teşkilâtları olmadığı gibi, yazılı tarihleri de yoktur. Binâenaleyh bu cemiyetlere dâir sosyolojiye vak'alar ihzâr eden yalnız etnografya yani kavmiyâttır.

Etnografyanın Antropolojiden Farkı

Fransız âlimleri etnografya ilmini antropoloji ilminden ayırdılar. Onlara göre, antropoloji teşrihî enmûzeçlerden ibaret olan "ırk"lardan bahseder. Meselâ, bugün Avrupa'da "uzun kafalı kumral, uzun kafalı esmer, yassı kafalı" adlarını taşıyan üç ırk vardır. Antropoloji her milletten yüzde kaçı şu veya bu ırktan olduğunu arar. Evvelce, teşrihî teşekküllerin içtimâî hâdiselere bir tesiri var zannediliyordu. Fakat, sonradan Manouvrier[9] gibi antropolojistler böyle bir tesir olmadığını ispat ettiler. Bu sûretle sosyolojinin antropolojiye müracaat ihtiyacında bulunmadığı meydana çıktı. Evvelce tesîs olunmuş olan "Antropo-Sosyoloji" yani antropolojiye müstenit sosyoloji büsbütün ilmî sahasından çekildi. [1]

Biz Türkçede antropolojiye "beşeriyât" nâmını veriyoruz. Etnografyaya da "kavmiyât" diyoruz.

Etnografyaya gelince, bu, yazılı vesikaları olmayan cemiyetlerin içtimâî müesseselerini ve bunların mecmûu olan medeniyetlerini tetkik eder.

Fransızların ayrı ayrı isimler verip birbirinden tefrik ettiği bu ilmi, İngilizler "antropoloji" nâmı altında birleştirmektedirler. Binâenaleyh İngilizlerce etnografyanın ismi de "Antropoloji"dir. Fransızlar'ın bu husustaki içtihadı, ilme daha muvâfıktır.

Etnografyada Usûl

Tarih bu üç türlü şahâdetlere istinâd eder: Yazılı vesikalar, âbideler, şifâhî an'aneler.

Etnografya yazılı vesikalardan pek az istifade eder. Meselâ, bir aşiretten bir devlet doğmuşsa ismi tarihe geçmiş olur. Bir aşiret tarihî bir isyan yahut ihtilâle iştirak ederse yine ismi tarihe geçer. Ma'mâfîh tarih kitapları aşiretlere pek az ehemmiyet vermiştir. Gördüklerine dâir yazılmış bir tarih olan *Şerefnâme*[10] bile Kürt aşiretlerinden pek az bahsediyor[11]. Bununla beraber, gerek tarih kitaplarından, gerek evrâk hazinelerinden ve her türlü resmî sicillerden malûmât toplanabilir. Aşiretlerin "âbide" nâmı verilecek maddî esereleri de yoktur. Fakat gayet zengin olmak üzere şifâhî an'aneleriyle isti'mâl ettikleri eşyaları vardır.

Mütekâmil cemiyetlerin hâfızası tarihleridir. Aşiretlerin tarihleri ise şifâhî an'anelerinden ibarettir. Çok kimseler bu şifâhî an'anelerin şe'niyyetle hiçbir alâkası yok sanırlar ve bundan dolayı onlara kıymet vermezler. Hâlbuki bu rivayetler birtakım teşkilâtlara, müesseselere, râsimelere merbûttur. Binâenaleyh, fertler bunları değiştiremezler, tahrîf edemezler. Meselâ, eski Oğuz illerinin her birinde tekmîl olarak yirmi dört boyun bulunması keyfî bir şey değildir. Çünkü, bu boylar tekmîl olmadıkça "şölen" kurulamazdı. Şölen ise eski Oğuzlar'ın [2] hem dinî, hem siyâsî, hem de bediî bir içtimâları idi. Yirmi dört boydan her birinin birer "damga"sı olması da abes bir şey değildi. Her boy, sürülerini bu damga ile nişanladığı gibi bunu "arma" makamında da kullanırdı. Her dört boyun bir "ongun"u olması da Eflâtunî bir râbıtadan ibaret değildi. Her boy ongunu olan hayvana ok atamaz, aç kalsa da onu öldürüp etini yiyemez, onu mübârek tanır ve ona hürmet gösterirdi. Her dört boyun bir "söğük"ü olması da manâsız değildi. Çünkü boy beyleri şölende kendi söğüklerinden başka et yemezlerdi.

Zaten etnografın toplayacağı rivayetler, bunlar gibi teşkilâtlara, müesseselere, âyinlere, râsimelere taalluk eden haberlerdir. Etnograf, ibtidâ aşiretlerdeki dinî, siyâsî, kavmî teşkilâtları tefrike çalışmalıdır. Bilhassa siyâsî zümrelerle kavmî zümrelerin tefriki lâzımdır. Ekseriyâ siyâsî bir heyetin içinde muhtelif urukların mensup amâreler[12] bulunabilir. Hattâ bazen bunlar başka başka kavimlere, başka başka dinlere mensup da olabilirler. Meselâ, "Millî" kabilesi içinde *Advân, Beggâre, Hadîdî* gibi Arap

aşiretleri, *Türkân* gibi esasen *Beğdili* boyuna mensup Türk olduğunu bilen fakat Kürtçe konuşan bir Türk aşireti, *Dınnân, Şarkîyân* gibi Yezidî mezhebinde Kürt aşiretleriyle birçok Şafiî Kürt aşiretleri vardır.

Bazen bir isim hem şa'b ismi, hem kabile ismi, hem de amâre ismi olabilir. Meselâ, "Millî" ismi evvelâ büyük bir şa'bın adıdır. Bu şa'bdan doğmuş müteaddit kabileler vardır. Van vilâyetinin Saray kazasında "Milân" adlı bir kabile bu ismi taşıdığı gibi "Mardin Millî"si ile "Viranşehir Millî"si de bu ismi taşımaktadırlar. Aynı zamanda Kastamonu vilâyetindeki "Ziyurî" kabilesinin bir amâresi de "Milân" adını taşımaktadır.

Türklerde uruk ismi ile boy ismi kavmî unvânlardır. Kürtlerde ise "şa'b" ismi ile "amâre" ismi [3] kavmî unvânlardan. İl, kabile ve bend unvânları siyâsî unvânlardır. Fakat, bir kabile, boy veya amâre mâhiyetinde olarak bir "il"e yahut kabileye dâhil olunca, siyâsî zümrelikten kavmî bir zümre hâline geçer. Meselâ, *Seyhan* kabilesi *Karakeçi* iline girmekle onun içinde bir boy yahut amâre olmuştur.

Etnograf, teşkilâtlar arasındaki farkları anlayabilmek için, aşiretler sosyolojisine dâir kâfî derecede malûmâta mâlik bulunmalıdır. Bundan başka dinî, ahlâkî, hukukî, bediî, iktisâdî müesseseleri, lisanlardaki hususiyetleri anlayabilmek için de sosyolojinin bilhassa aşiretlere ait olan bu gibi müesseselerine dâir malûmât edinmiş olmalıdır. Bu zamanda, sosyoloji bilmeyenler müverrih ve ihsâiyâtçı olamadıkları gibi, etnograf da olamazlar.

Sosyolojiye mevâdd-ı ibtidâiye hazırlayanlar, yardım edecekleri ilmin ne gibi malûmâtlara muhtaç olduğunu ve şimdiye kadar ne gibi bilgilere vâsıl olduğunu bilmelidirler.

Memleketimizin esaslı bir etnografyasını vücûda getirmek için, evvelâ etnograflar yetiştirmek lâzımdır. Müstaid gençlerden bir senelik sosyoloji tedrîsiyle işe yarar etnograflar yetiştirilebilir. Etnograf olmak için tam bir sosyolog olmak lâzım değildir. Etnograflar amele mesâbesindedirler. Sosyolog ise mimardır. İyi bir sosyologun idaresi altında, mücmel bir sosyoloji dersleri görmüş etnograflar çok iyi tetkikler yapabilirler.

Etnografi Müzesi

Avrupa'nın ekser memleketlerinde etnografi müzeleri vardır. Bu memleketler, aşiretleri olmadığı hâlde, bu müzeleri niçin teşkil etmişler? Zira, yazılı edebiyattan mahrum olan, şifâhî an'anelerden başka ma'şerî hâfızaları bulunmayan zümreler yalnız aşiretler değildir. Mütekâmil milletlerin "halk" nâmını verdiğimiz kısımları da bu ma'kuleye dâhildir. Milletlerin gerek yazılı edebiyatları, gerek tarihleri [4] bilhassa güzîdelere ait duyguları yazar, güzîdelere mahsus medeniyetle meşgul olur. Halkın

ise kendine mahsus şifâhî bir edebiyatı, şifâhî bir medeniyeti var. Peri masalları, türküler, bilmeceler, darbımeseller halk edebiyatının şubeleridir. Bunlardan başka halkın kendine mahsus an'anevî itikatları vardır. Bunlar kitaba geçmedikleri hâlde, halkın sîretinde müessirdirler. Halkın bunlara "Keçe kitap" ve "Tandırnâme"[13] gibi adlar vermesi, bunları vicdanında yazılmış bir kitap gibi görmesindendir.

İşte Avrupa'daki etnografya müzeleri, kendi memleketlerindeki bu halk an'anelerini toplayan müzelerdir. Halk an'anelerinden bahseden etnografya mebhasına "Halkiyât=Folklor" adı verilir. Avrupa'da folklorun ayrıca mütehassısları vardır.

Etnografya müzesi, halkıyâttan başka, memlekette isti'mâl olunan ne kadar masnû' eşya varsa onların da birer aynını muhtevîdir. Bina gibi aynen celbi mümkün olmayan eşyanın da küçük örneklerine mâliktir. Memlekette eşya olarak her ne mevcutsa mutlaka ya kendisi, ya taklidi, yahut fotografisi etnografi müzesinde mevcuttur. Halk türkülerini ve lehçelere ait savtiyât farklarını tespit için de fonograf makinası kullanılır. Demek ki etnografi müzesi, tarih müzesinin bir mütemmimidir. Tarih müzesi milletin mâzîsini gösterir. Etnografi müzesi ise milletin hâl-i hâzırını irâe eder. Maârif Vekâleti birkaç sene evvel bu ihtiyacı görerek bir "Hars Şubesi" tesîs etmişti. Maârif müdiriyetlerinden halkıyâta dâir birçok defterler ve halka mahsus birçok eşyalar gönderildi. Fakat, merkezde bir etnografi müzesi bulunmadığı için bunlar tasnîf ve tensîk edilemedi. Bundan başka, bu canlı vesikaları cem'e memur edilenlerin bazısı bu işi yapmaya hazırlanmış değildi. Binâenaleyh, umum Türkiye hakkında, hattâ Türkler hakkında mükemmel bir etnografi tetkikâtı yapabilmek için mutlaka merkezde bir etnografi müzesi tesîs etmek ve bu müzenin topladığı şifâhî an'aneleri neşretmek üzere bir [5] "Etnografi Mecmûası" vücûda getirmek lâzımdır. Bu müze vücûda geldikten sonra, masnû' eşyanın toplanması, ilmî bir salâhiyete muhtaç olmadığından, derhâl bunların gönderilmesi için vilâyetlerle livâlara[14] emir verilir. Halkıyât tetkiki için de evvelâ bir livâdan başlanarak, müzenin bütün etnografları oraya gönderilir. Kaza kaza, nâhiye nâhiye, köy köy gezilerek o livânın bütün şifâhî an'aneleri toplanır. Bundan sonra diğer livâlara geçilerek hepsinde aynı taharrîler icrâ edilir. Müzenin halkiyâta müteallik mesâisi çok sürerse de gayet esaslı olur. O zaman Anadolu'da kaç türlü Türk lehçesi bulunduğunu öğrenmiş olacağız. Anadolu'ya muhtelif zamanlarda kaç göç gelmiş olduğunu bileceğiz ve filan nâhiyedeki Türklerin filan göçle geldiğini kolayca tayin edebileceğiz. Her nâhiyenin, her köyün hangi uruğun hangi iline ve bu ilin de hangi boyuna mensup olduğunu söyleyebileceğiz. Şimdi hatırımıza bile gelmeyen nice ehemmiyetli keşifler kendiliğinden meydana çıkacaktır. Hulâsa, Harp'ten sonra, devletimizi ilmî temeller üzerine bina etmek istiyorsak behemehâl âtîdeki beş müesseseyi Avru-

pa'daki emsali kadar muntazam olarak tesîse çalışmalıyız: Millî İhsaîyât Teşkilâtı, Millî Hazine-i Evrâk, Millî Vesaik Kütüphânesi, Tarih Müzesi, Etnografya Müzesi.

Bu beş millî hazinenin servetleri her gün zâyi' olup gitmektedir. Hazine-i Evrâk'a ait mühim vesikalar, kütüphânelerde millî tarihimizi tenvir edecek mühim kitaplar, millî âsârı-ı atîka Avrupalılar tarafından para kuvvetiyle aşırılmaktadır. Geçen sene Diyarbekir'de gayet mühim hükümet evrâkının bakkallar tarafından sargı kâğıdı mevkiinde kullanıldığını her gün görüyorduk. Harplerin vücûda getirdiği tahribât, şifâhî an'aneleri iyi bilenlerin vefat etmesi, birçok menbaları elimizden almaktadır. O hâlde bu beş teşkilâtı vücûda getirmekte isti'câl göstermeliyiz. Ve illâ hakikî bir millet olmaktan uzak kalırız. [6]

Şifahî An'aneler Kimlerden Sorulmalı?

Meselâ bir aşiretin teşkilâtına dâir malûmât aradığımız zaman, bunu başka aşirete mensup bir ferde sormamalıyız. Her aşiretin an'anelerini, taksimâtını bizzat o aşiretin fertleri bilir. Aşiretin içinde de daha ziyâde ihtiyarlardan ve riyâset mevkiinde bulunanlardan sormalı. İhtiyarlar çok yaşadıkları için, reisler meseleleri hallettikleri için aşiret hayatına çok temas etmişlerdir. Bundan başka, aşiretin muhtelif an'anelerini muhtelif mütehassıslardan sormak iktizâ eder. Meselâ Arap aşiretlerinde ensâba[15] ait an'aneleri "nessâb"lardan, teamülî hukuku "ârfe"lerden[16] sormalı. Kürt aşiretlerinde de bu gibi işlerde az çok mütehassıs olanlar vardır. Masalları masalcılardan, türküleri mugannilerden almalı. Tandırnâme ahkâmını yaşlı kadınlardan sormalı. Hulâsa, her çeşit an'anenin husûsî bilicisini bulup ona müracaat etmeli. Etnografların bu noktaları iyi bilmesi lâzımdır. Bundan başka, etnograf içine girdiği aşiretin itimadını kazanmaya, kendini onlara sevdirmeye gayret etmelidir. İptidaî halklar sevmedikleri, itimad etmedikleri kimselere sırlarını fâş etmezler. Anadolu köyleri yabancılara "ağzı kara" derler ve köyün esrârını onlardan saklarlar. Aşiretin husûsî bir tarikatı varsa etnograf ona intisâb etmelidir ki esrâra vâkıf olabilsin. [7]

İKİNCİ MEBHAS

Umûmiyât

İçtimâî Zümrelerin Tasnîfi

İçtimâî zümreler birbiri içine konulmuş muhtelif büyüklükte kutular gibidir. Bu zümrelerden bir tanesi içtimâî vicdan, tesânüd ve teşkilât itibarıyla kendisinden büyük ve küçük olan zümrelerden daha kuvvetli bulunur. Bu en kuvvetli zümreye "cemiyet" adı verilir. Cemiyetten daha büyük olup cemiyeti içine alan zümreye "câmia", cemiyetten daha küçük olup cemiyetin içinde bulunan zümrelere "tâlî zümreler" adı verilir. Bu tasnîften anlaşılıyor ki "içtimâî uzviyet" teşbîhine mâsadak olan yalnız cemiyettir. Tâlî zümreler, bu uzviyetin muhtelif uzuvları mesabesindedir. Câmialar ise, bu içtimâî uzviyetlerin teşkil ettiği "ligue"lerdir. Daima câmianın ma'şerî vicdanı, cemiyetinkine nisbetle çok zayıftır.

Cemiyetlerin Umûmî Tasnîfi

Cemiyetlerin de hayvanlar ve nebatlar gibi cinsleri ve nev'ileri vardır. Cemiyetler, ibtidâ "aşiret" ve "millet" nâmlarıyla iki büyük cinse ayrılır. Millet, iki türlü tâlî zümrelerden mürekkeptir. Birincisi "hıttavî: *territorial*" zümrelerdir. Vilâyet, livâ, kaza, nâhiye, köy gibi. Bunlar birbiri içinde bulunan arazi dâireleridir. İkincisi meslekî mâhiyeti hâiz olan ihtisas zümreleridir. Bunlar da taksîm-i a'mâlden doğan zümrelerdir.

Millet büyük bir zümre olmakla beraber, onu içine alan daha büyük câmialar da vardır. Meselâ, Türkiye Türkleri bir millettir, fakat umûm Türklerden müteşekkil "Türk Kavmi" bir "câmia"dır. Bunun gibi mensup olduğumuz "İslâm Ümmeti" ve "Avrupa Beynelmileliyeti" de birer câmiadan ibarettir. Bu câmialar, birer devlet mâhiyetini hâiz olmadıkları cihetle, cemiyetten daha zayıftırlar. [8] Çünkü her cemiyet, ya bir devlet, yahut bir aşiret sûretinde siyâsî bir teşkilâta mâliktir. Câmialar ise, ancak birer "medeniyet zümresi" mâhiyetindedirler.

Aşiretlere Ait Câmialar ve Tâlî Zümreler

Aşiretler de birbiri içinde bulunan zümreler gibidir, fakat bu zümreler ne hıttavî, ne de meslekîdir. Bu zümrelere "kavmî zümreler" denilir. Bunlar bir taraftan aileye, diğer taraftan siyâsî bir heyete benzedikleri için "siyâsîyen ailevî zümreler" adını da alırlar. Bu zümreler umumiyetle hakikî yahut hayalî bir akrabalığa istinâd ederler. Aralarında "kan davâsı tesânüdü" ve "gazve tesânüdü" mevcuttur. [*Kur'ân-ı Kerîm* bu iki tesânüde "Hamiyet-i câhiliye" nâmı vermiş ve şiddetle aleyhinde yürümüştür.] Bu zümrelere ait ıstılahları muntazam olarak eski Araplarda görebiliriz. Câhiliyet Arapları "ensâb"a çok ehemmiyet verirlerdi. Hazret-i Ömer, ilk defa dîvân teşkil ederek İslâm nüfûsunu tescil ettirirken eşhâs isimlerini bu ensâb kadrolarına kaydettirdiğinden bu kadrolar resmî bir mâhiyet kazandı.

Hazret-i Ömer'in kabul ettiği tasnîf, İmam Mâverdî'nin *Ahkâmu Sultanîye*[17] kitabında münderiçtir. Abbâsî halifesinin kadi'l-kudâtı tarafından yazılan bu kitap, Abbâsî hilâfetinin kanûn-ı esasîsi mâhiyetindedir. Binâenaleyh biz de "kavmî zümreler"in ıstılahlarını bu kitaptan almayı tercih ettik.

Eski Araplarda Ensâb Silsilesi

İmam Mâverdî'ye nazaran Arap kavmi iki "şa'b"e münkasımdır: Bu şubelerden birisi *Kahtân*, diğeri *Adnân*'dır. Bu şa'blerden her birisi de ikişer kabileye ayrılmıştır. Kahtân'ın kabileleri *Kahlân* ile *Himyar*'dır. *Adnân* kabileleri ise *Muzar* ile *Rabia*'dır. Her kabile de ikişer amâreye münkasımdır. Meselâ *Mudar* kabilesi, *Kenâne* ve *Kureyş* amârelerine ayrılmıştır. Her amâre de iki batna tecezzi etmiştir. Meselâ *Kureyş* amâresi *Benî Abd-i Menaf* ve *Benî Mahzûm* batınlarına bölünmüştür. Her batın da iki "fahz"a inkısâm etmiştir. **[9]** Meselâ *Abd-i Menaf* batnı. *Benî Hâşim* ve *Benî Ümeyye* fahzlarına ayrılmıştır. Sonraları *Benî Hâşim* fahzı da *Benî Abbas* ve *Benî Ebû Tâlib* fırkalarına ayrılınca bu sonki teşkilâta da "fasîle" nâmı verildi. Sosyolojide "fahz"a "semiye" ve "fasîle"ye de "tâlî semiye" nâmları verilmektedir. "Amâre"ye de bazen "aşiret" unvânı verilmektedir. Fakat "aşiret" unvânını ibtidâî cemiyetlere umûm isim olarak tahsîs etmek daha muvâfıktır.

Binâenaleyh biz biraz tadilâtla âtîdeki ıstılahları kabul edebiliriz.:

(1) Kavim	: Şa'blerden mürekkep	*ethnie*
(2) Şa'b	: Kabilelerden "	*peuplade*
(3) Kabile	: Amârelerden	*confédération*
(4) Amâre	: Batınlardan	*tribu*
(5) Batın	: Semiyelerden	*phratrie*
(6) Semiye	: Tâlî semiyelerden "	*clan*

Cemiyetlerin Hüceyresi

Nebatî ve hayvanî uzviyetler umûmîyetle bir uzvî "hüceyre"nin muhtelif terekküblerinden bireşim doğduğu gibi, ictimâî zümrelerin kâffesi de ictimâî bir hüceyrenin terekküblerinden, yahut inkısâmlarından tekevvün etmiştir. Cemiyetlerin hüceyresi "semiye"dir. Semiyeden büyük olan zümreler semiyenin terekküblerinden doğmuştur. Semiyeden küçük olan zümreler ise, semiyenin mütevâlî inkısâmlarından hâsıl olan ailevî zümrelerdir.

Ailevî Zümreler

Bunlar semiye ile başlar. Semiyeler, yahut tâlî semiyeler ibtidâ "asabe"lere, asabeler "ehl"lere, ehller de "ayâl"lere ayrılmıştır. Bunları yukarıki silsileye ilâve edelim:

(7) Tâlî semiye	Asabe'lerden mürekkep	*sous clan* [10]
(8) Asabe	Ehl'lerden	*agnat*
(9) Ehl	Ayâl'lerden	*famille agnatique*
(10) Ayâl	Baba, ana ve çocuklardan	*ménage*

Türk Istılahları

Türk lisanında şunlara mütenâzır aşağıdaki ıstılahlar vardır:

(1)	Türk kavmi	Uruk'lardan mürekkep
(2)	Uruk (Cil)	: İl'lerden
(3)	İl (Şa'b)	: Kol'lardan
(4)	Kol (Kabile)	: Boy'lardan
(5)	Boy (Amâre)	Bölük'lerden
(6)	Bölük (Batın)	: Tire'lerden
(7)	Tire (Fahz, Semiye)	: Yarım Tire'lerden
(8)	Yarım Tire (Fasîle)	: Soy'lardan
(9)	Soy (Asabe)	: Ocak'lardan
(10)	Ocak (Ehl)	: Akev'lerden
(11)	Akev (Ayâl)	: Baba, ana ile çocuklardan mürekkep

Arap ve Türk ıstılahları zâhirde birbirine mütenâzır olmakla beraber delâlet ettikleri zümreler arasında farklar vardır. İki taraftaki ailevî zümreler aynı enmûzeçten olmadığı gibi, Türklerde kavmî zümreler çok mürekkeptir.

Yukarıki tenâzur tamamıyla doğru değildir. Bu sebeplere binaen biz Arap ve Kürt aşiretlerinde Arap ıstılahlarını, [11][17a] Türkmen aşiretlerinde de Türk ıstılahlarını isti'mâl edeceğiz.

Aşiretlerin Tasnîfi

Aşiretler, merkez-i sıkleti hâiz olan zümre esas olmak üzere tasnîf edilmiştir. Bir aşirette merkez-i sıklet "semiye"de ise ona "semiyevî aşiret" nâmı verilir. Avustralya aşiretleri bu sınıfa mensuptur. Bunlara "basit totemli aşiretler" adı da verilir. Merkez-i sıklet "batın"da ise ona "batnî aşiret" nâmı verilir. Şimâlî Amerika Hindlileri[18] bu sınıfa mensuptur. Bunlara "mütekâmil totemli aşiretler" de denilir. Merkez-i sıklet "amâre"de ise buna "amârevî aşiret" adı verilir. Afrika aşiretleri bu enmûzece mensuptur. Bunlarda artık totemizmden eser kalmamıştır.

İki evvelki sınıflarda "mâderî neseb" esas iken, bu enmûzeçte "pederî neseb" hâkimdir. Merkez-i sıklet "kabile"de ise buna "kabilevî aşiretler" denilir. Arap ve Kürt aşiretleri bu enmûzece mensuptur. Merkez-i sıklet "şa'b"de ise buna da "il" nâmı verilir. İşte Türk illeri bu enmûzece denilir. İl, aşiret mâhiyetinde değil, küçük bir millet tabiatındadır. Binâenaleyh Türkmen illerine, göçebe olduklarına bakılarak aşiret deniliyorsa da, hakikatte aşiret enmûzecinden uzaklaşmışlardır. Çünkü kan davâsını kaldırarak, küçük bir hükümet şekline girmişlerdir.

Kan Davâsı ve Gazve Tesânütleri

Bu tesânüdleri ibtidâ "Muab" kıt'asının aşiretlerinde tetkik edelim. Bu aşiretler sahasında birbirinden daha vâsi üç zümre görürüz: *Hamse, binamme, suhbe.*

Hamse, beşinci göbeğe kadar amcazâdeler demektir. Ensâb silsilesinde mevcud bulunan "asabe" tâbiri, şimdiki aşiretlerin lisanında bu kelimeyi istihlâf etmiştir. Çünkü bu kelime asabenin hududunu da gösteriyor. Hâlbuki asabe kelimesinde kaçıncı göbeğe kadar çıktığını gösteren bir işaret yoktur. [13][18a]

"Binamme" kelimesi *"Benî âmm"* muharrefi olmalı. Binamme, husûsî merasimle teşkil olunur siyâsî bir ittifaktır. Müteaddit *fahz* yahut *batın* şeyhleri içlerinden birini "şeyhü'l-şüyûh" intihâb ederek onun riyâseti

altında siyâsî bir heyet vücûda getirmeye karar verince, mezkûr şahsın çadırında toplanırlar. Reis olacak kimse kılıcını uzatır, hepsi kılıca parmaklarıyla temas ederler. Bu komünyondan [*communion*] "binamme" zümresi tevellüd eder.

Suhbe'ye gelince, bu da bir sahada oturan birçok binammelerin heyet-i mecmûasıdır ki aşiretlerin beynelmileliyeti demektir. Bir katl vukuunda eğer kātil de maktûl de aynı binammeye mensupsa kan davâsı mes'ûliyet-i müşterekesi kātilin hamsesine teveccüh eder. Ma'mâfîh hamseden beşinci göbek, son zamanda hamseden hâriç addolunmuştur. Dördüncü göbek de bedel vererek intikama hedef olmaktan kendini kurtarabilir. Fakat kā-tilin üçüncü göbeğe kadar olan asabesine hiçbir sûretle aman yoktur. Bunlar derhâl memleketi terk edip çıkmalıdırlar. Çünkü maktulün hamsesi tarafından bunların evleri, eşyaları ve kendileri umumiyetle mahv ü tedmîr edilecektir.

Eğer maktul başka binammeye, kātil başka binammeye mensup ise, mes'ûliyet-i müştereke, binammeye ait olur. Hamse, kan davâsı takib eden öyle bir zümredir ki dâhilinde kan davâsı takib olunamaz. Fakat binammenin dâhilinde muhtelif hamseler birbirine karşı kan davâsı takib edebilirler. Binamme ise dâhilinde gazve vukua gelemeyen bir zümredir. Bir binammeye mensup olan zümreler birbiri aleyhinde gazve yapamazlar. Suhbeye gelince, bu öyle bir zümredir ki içinde kan davâsı gibi gazve de vukua gelebilir. Nasıl ki beynelmilel bir medeniyet zümresi dâhilinde harbe cevaz vardır.

Mir'âtu'l-harameyn'in zeyli olan *Mir'ât-ı Cezîretü'l-arab*'ın[19] beyânına göre, Medine'de civar aşiretler için müşterek mes'ûliyete esas olmak üzere şu kaide kabul edilmiştir: "ed-dem fi'l hamse ve'l-mâl f'is-semiye. [15] Manâsı, kan davâsından mesul olan hamsedir, mal gasp ve sirkatten yani gazveden mesul olan semyedir. Cahiliyet Arapları kan davâsından mesul olan zümreye "âkile" derlerdi. Âkilelerin teşkil ettiği siyâsî ittihâdlara "hılf" nâmını verirlerdi. Binâenaleyh, gazveden mesul olan da hılflardı. Demek ki âkile "hamse"nin, hılf da "binamme"nin eski isimlerinden ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MEBHAS
Kürt Aşiretleri

Kürtlerin Tasnîfi

Kürtleri vaktiyle edebî eserlerinin tetkikiyle beş kavme ayırmıştım. Bu beş kavim şunlardır: *Kurmanc*[20], *Zaza, Sorân, Gûrân (Gorân), Lur*. Bilâhara *Gûrân* lisanı ile *Zaza* lisanının birbirine yakın olduğunu gördüm. Ma'mâfîh *Gûrân*lılarla *Zaza*lar birbirinin dillerini anlarlar mı? Birbiriyle konuşabilirler mi? Henüz burasını tahkik edemedim. Bunlardan başka bazıları tarafından, *Bahtiyârî* ve *Kelhur*[21] lisanları da birer ayrı lisan itibar olunmaktadır. Bahtiyârî lisanının Sorâncaya, Kelhur lisanının Gûrâncaya ilhakı mümkündür[22]. Fakat bu bâbda hüküm verebilmek için, bu aşiretlerin içine girerek lisanî tetkikât yapmak iktizâ eder. Gûrân, Bahtiyârî, Kelhur lisanlarını ayırırsak elimizde istiklâlleri malûm olmak üzere dört lisan kalır: *Kurmanc, Zaza, Sorân, Lur*. Bu dört lisanın sahipleri birbirinin dillerini anlamazlar. Sarf, nahiv, lugāt itibarıyla aralarında büyük farklar vardır. Binâenaleyh aradaki farklar lehçe farkları değil, lisan farklarıdır. Bu dört dilin her biri, lisaniyât itibarıyla müstakil bir lisandır. Her biri müteaddit lehçelerden de mürekkeptir.

Bununla beraber bu dört lisan birbirine tamamıyla yabancı da değildir. Hepsi "Kürdî-i Kadîm" nâmı verilebilen [16] eski bir Kürtçenin müştaklarıdır. Neo-Latin lisanlarıyla Latince arasında ne gibi râbıtalar varsa, Kürdî-i Kadîm ile bu yeni Kürtçeler arasında da o râbıtalar vardır. Bu lisanlarda bazı edebî eserler yazılmıştır. Gûrân lisanında Mevlânâ Hâlid'in[23] şiirleri vardır. Bu şiirler müşârünileyhin Fârisî Dîvânı'nın nihâyetinde tabedilmiştir. Gûrânlılara *Avraman* nâmı da verilir. Bunlar Kelanber kazasında otururlar. Mevlânâ Hâlid bu taifeye mensuptur. İsminin delâletiyle Molla Gûrânî'yi[24] de bu taifeye mensup addedebiliriz.

Gûrân taifesi *Gevran* ve *Kûrân* aşiretlerinden tefrik edilmelidir. [Birinci kelime "Behrâm-ı gûr" tabirindeki "gûr" gibi telaffuz olunur. İkinci kelimede kâf-ı Fârisî meftûh olunur, üçüncüsü kâf-ı Arabînin zamme-i makbûzesiyle telâffuz olunur.]

Lur lisanında Baba Tâhir Uryân'ın[25] kıtaâtı vardır ki Bombay'da basılan *Ömer Hayyâm Rubâîyatı*'nın nihâyetine ilâve edilmiştir. Sorân lisanında Şeyh Rıza-yi Talabânî'nin şiirleri meşhurdur[26]. Zaza lisanında Hassî Efendi'nin *Tevellüdnâme*'si[27] basılmıştır. Kurmanc lisanında da Mollâ-yı Cezîrî'nin[28] *Dîvân*'ı ile Ahmed-i Hânî'nin[29] *Mem û Zîn* adlı manzum hikâyesi ve Ahmed-i Batî'nin[30] *Mevlîd-i Şerîf*'i meşhurdur.

Bu Kürt kavimleri gerek kendilerine gerek birbirlerine başka isimler verirler. Meselâ, Kurmanclar kendilerine "Kürt" nâmını vermezler, "biz Kurmancız" derler. Bunlar Zazalar'a "Dünbülî"[31] derler.

Türklerin "Baban Kürtleri" tesmiye ettikleri Cenûbî Kürtlere de "Sorân" nâmını verirler. Kendilerinin konuştukları lisana da "Kurmancî" derler.

Zazalar'a gelince, bunlar kendilerine –Arabî kâfin kesriyle– "Kird" derler, Kurmanclar'a da "Kirdas"[32] adını verirler. Türkler ise "Kürt" nâmını Kurmanclar'a tahsis etmişlerdir. [17]

"Filan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?" denildiği zaman Kürtten maksat "Kurmanc"dır. Dünbülîler'e "Zaza" ismini veren yine Türklerdir. "Zaza" kelimesini ne bizzat Zazalar, ne de Kurmanclar kullanmazlar.

Kürtlerin en büyük kısmını Kurmanclar teşkil eder. Sorân ve Gûrân Kürtleri Musul vilâyetine mahsustur. Lur Kürtleri İran dâhilindedir. Diğer vilâyetlerdeki Kürtler, Kurmanclar'la Zazalar'dan ibarettir. Yalnız Soranîler'den "Şeyhbızinî" taifesi her tarafa dağılmıştır. Diyarbekir'de, Trabzon'da, Ankara'da bile bu aşiretin batınlarına tesâdüf edilir.

Soranlarla Kurmancların bir kısmı mukîm, bir kısmı göçebedir. Zazalar'dan yalnız "Zikdê göçerleri" göçebedir. Kürtlerin bu muhtelif kısımları lisanen birbirinden ayrı oldukları gibi elbise ve âdetçe de farklıdırlar. Meselâ, Zazalar başka lisanları çabuk öğrenirler. Kurmanclar ise başka lisanları geç ve güç öğrenirler. Zazaların halk edebiyatı fakirdir, Kurmancların halk edebiyatı ise çok zengindir. İhtimal ki Zazaların yabancı lisanları kolay öğrenmesi millî harsının zayıf olmasındandır. Kurmancların kolay öğrenmemesi de millî harsının çok kuvvetli bulunmasındandır.

Zazalar şehirlerde yerleşince, şehirlere mahsus teknikleri öğrenmekte de büyük bir istidad gösterirler. Meselâ, Diyarbekir'e gelen Zazalar fırıncılık, kadayıfçılık gibi hirfetleri öğrenebiliyorlar. Bahçıvanlıkta da büyük bir mahâret gösteriyorlar. Mühendisler taş kırdırmak için, bahçe sahipleri bahçe kazdırmak için Zaza amelelerin gelmesini beklerler. Çünkü, bu gibi işlerde çok maharetleri vardır. Fakat, ma'nevî işlerde Kurmanclar daha çok kabiliyet gösterirler. [18]

Kurmancların Taksimâtı

Burada bilhassa Kurmanclar'dan bahsedeceğiz. Çünkü, iskânı lâzım gelen aşiretler Kurmanclardır. Kurmanc lisanının kaç lehçeye ayrıldığı henüz ilmî bir tetkikle meydana çıkarılmamıştır. Yalnız Ahmed-i Hânî *Mem û Zîn* adlı kitabında kullandığı lehçelerden bahsederken aşağıdaki beyitte üç lehçenin isimlerini sayıyor:

Bohtî û Mehmedî û Silîvî
Hın lâ'l û hınık jı zer û zîvî

Manâsı: (Kullandığım kelimeler) Bohtî, Mehmedî, Silîvî lehçelerine mensuptur. Bazısı la'l, bazısı altın, bazısı da gümüştür.

1) *Bohtîler:* Bunlardan Bohtî lehçesi *Bohtân kıt'a*sında konuşulan ve eskiden beri Kurmanc şairleri ve âlimleri tarafından edebî lisan ittihâz olunan maruf ve muayyen bir lehçedir. Bohtân kıt'ası Cizre ve Siirt sahaları dâhilindedir. Bohtân kıt'asındaki taifeler mukîm ve göçebe olmak üzere iki kısma ayrılır. Mukîm bulunanlar da *Hacı Bayram* ve *Asıl Bohtân* nâmlarıyla iki zümreye tefrik olunurlar. [Fakat Hacı Bayramlar da Bohtân lehçesiyle konuşurlar. Ayrılık yalnız uruk itibarıyladır.]

Hacı Bayram, Şırnak ve havalisiyle Silopi ve Geli Gûrân nâhiyelerinden ibarettir. *Asıl Bohtân* ise Zilân, Hacı Aliyân, Bekât, Dirşân, Hardınân ile Cizre kasabasını muhtevîdir. Bu iki zümre âdetâ iki siyâsî fırka gibidirler. Her zümre diğerine karşı mütesânid bir kuvvet hâlindedir. Aralarında daimî mücadeleler vardır.

Göçebelere gelince: Bunlar da iki siyâsî fırkaya ayrılmışlardır. Kurmanclar siyâsî fırkalara "bend" nâmını verirler. [19] Bohtân göçebelerinin bulunduğu iki bendin isimleri *Çihsor* ile *Şilit*'tir.

Çihsor bendine mensup bulunan göçebe aşiretler şunlardır *Mîrân, Dudeyrân, Mûsîreşân.*

Şilit bendine mensup bulunan aşiretler de şunlardır: *Batvân, Kêçân, Hırkân, Tayyân.* Bendler siyâsî mâhiyette olduğu için bir bendin bazı zümreleri diğer bende geçebilir. Meselâ, Dudeyrân aşiretinin bir kısmı, aşirettaşlarından ayrılarak Şilit olmuş, Tayyân'ın da bir kısmı bu sûretle Çihsor tarafına geçmiştir.

2) *Mehmedîler:* Mehmedîler *Mehmedân kıt'a*sında otururlar. Bu kıt'a Van vilâyetinin Saray ve Başkale kazalarıyla Hakkâri sahasındadır. Bu kıt'aya eski zamanlarda "Mahmudiye" nâmını verirlerdi. Ahâlîsine de "Mahmudî Kürtleri" denilirdi. Kurmanclar bu kelimeleri Mehmedân ve Mehmedî şekillerine koymuşlardır.

Mehmedî lehçesi, Bohtân lehçesi gibi maruf ve muayyen değildir. Mehmedîlerin ahlâk ve âdât itibarıyla da Bohtîler gibi bir hususiyet sahibi oldukları malûm değildir.

3) *Silîvîler:* Bohtîlerle Mehmedîler'in hâricinde kalan büyük Kurmanc kitlesinin –halkça bilinen– bir ismi yoktur. Ahmed-i Hânî "Silîvî" kelimesini ortaya atmakla, isimsiz kitleye bir ad takmış oluyor. O hâlde bunların oturdukları büyük saha ya da "Silivân" nâmı verebiliriz. Silîvân Kurmancları'nın göçebe kısmı da Bohtân'da olduğu gibi, iki büyük bende ayrılır. Bunlardan birinin adı "Mil", diğerininki "Zil"dir. "Zil" kelimesinin yerine bazen "Siliv" yahut "Sil" denildiği de vardır. Fakat, Ahmed-i Hânî'ye nazaran, Siliv, Mil ile Zil'in mecmûu addolunduğundan bu makamda yalnız "Zil" kelimesini kullanmak daha muvâfıktır. [20] Diyarbekir, Mamuretülazîz[33], Van, Bitlis, Erzurum vilâyetlerindeki göçebe Kurmanc aşiretleri hep bu "Mil" ve "Zil" tasnîfine dâhildirler. Meselâ, Millî ismini taşıyan bütün aşiretler "Mil" olduğu gibi İran'da Simiko'nun riyâset ettiği Şekkâkân aşireti, Hasenân, Dekturî, Zırkân aşiretleri gibi yüzlerce aşiret "Mil" bendine mensuptur. Zilân, Celâlî, Kikân, Karakeçi, Sipikân gibi yüzlerce aşiret de "Zil" bendine mensuptur[34].

Vaktiyle bu göçebeler kışın Diyarbekir çölüne inerler, yazın Bingöl yaylasına çıkarlardı. Bu sûretle saha ne kadar geniş olursa olsun, Silîvân göçebeleri arasında daimî bir temas vardı. Bir iki asırdan beri, yaylak cihetinde bulunanlar Diyarbekir kışlağına gelmekten sarf-ı nazar ettikleri gibi, Diyarbekir göçebeleri de Bingöl yaylağına gitmekten vazgeçtiler. Bu sûretle birbirinden uzak düştüler. Viranşehir Millîleri bu hatırayı isimlerinde bile muhafaza etmektedirler. Bu kabilenin esası olan yedi amâresine *Gamirî* derler. Bu tabir "öküzü ölmüş" manâsındadır. Gûyâ Diyarbekir'deki Millîler, yüklerini nakleden öküzleri öldüğü için artık yaylaya gidememişlerdir. *Gavestîyân*[35] yani öküzleri yorulup kalanlar ise, yaylada yorularak orada kalmışlardır.

Silîv Kurmanclarının birbirinden uzak düşmüş olan kısımları arasındaki râbıta yalnız "bend" râbıtasından ibaret değildir. Birçok aşiretlerin bir kısmı yaylakta, bir kısmı kışlakta kalmıştır. Meselâ Van, Bitlis, Erzurum, Harput vilâyetlerinde Milân, Dekûrî, Halaç, Kikân, Zırkan, İzolî aşiretleri mevcut olduğu gibi bu isimleri hâiz aşiretler Diyarbekir'de de vardır. Aynı ismi taşıyan aşiretler arasındaki tesânüd, Cihan Harbi esnasında serhad vilâyetlerdeki aşiretlerin Diyarbekir vilâyetine hicret etmesiyle tamamen meydana çıktı. Çünkü, Diyarbekir'e gelen her aşiret, [21] doğruca adaşı olan aşiretin içine giderek ona misafir oldu. Diyarbekir aşiretleri de isimdaşları olan ve asırlardan beri kendilerinden ayrı düşmüş bulunan bu eski akrabalarını muhabbet ve hürmetle içlerine kabul ettiler ve lâzım gelen muâvenet ve yardımlarında kusur göstermediler.

Husûsî Bendler

Kurmancların münkasım olduğu bu umûmî bendlerden başka her kaza ve nâhiyede mahallî olarak husûsî bendler vardır. Kürtlerin hassa-i mümeyyizesi "iki bende münkasım olmak"tır. Bu hâlete Kurmanç lisanında "dübendî" denilir. Her köyün içinde bile mutlaka muhâsım iki bend vardır. Bu bendlerin bazısı bir kazaya ve nâhiyeye mahsustur. Meselâ, bütün Midyat kazası *Huverkî* ve *Dekşûrî* nâmlarıyla iki bende münkasımdır. Midyat kazasında daimî savaşlar hep bu iki bendin çarpışmasından ibarettir. Midyat'ın *Muhallemî* nâhiyesinde[36] bu bendler başka isimler alırlar. *Huverkî*'ye "Halilbegî", *Dekşûrî*'ye "İsabegî" adını verirler. Savur kazasının Omeryân nâhiyesinde[37] de iki bend vardır. İsimleri, *Mahmutkî, Atmankî*'dir. Siverek'te de *Millî, Karakeçi* bendleri vardır.

Kabile

Kürt aşiretleri ekseriyetle "kabile" hâlindedir. Kabile müteaddit amârelerden mürekkep heyete denilir. Kabile, bir reis tarafından idare olunur. Kabileye mensup amârelerin ağaları bu reise tâbidir. Misal olarak Viranşehir'deki Millî kabilesini tetkik edelim:

Millî kabilesi iki nev'i amârelerden mürekkeptir. Birinci nev'i amâreler, "Yedi Mühür Sahipleri" lâkabını ve " Gamirîler (Gamıriyân) = Öküzleri Ölmüş[ler]" unvânını hâiz olan yedi aslî amâredir. İsimleri şunlardır: *Hıdrekân, Hacikân, Sinkân, Kârân, Çimikân, Cebikân, Kümnakşân.*

Bunlar *Millî*'nin aslî amâreleridir. Diğer amâreler sonradan tâbi olmuşlardır. Tâbi amâreler de şunlardır: [22] *Mendân, Seyyidân, Bergühân, Alreşân, Kejân, Nâsırân, Dodkân, Cemâldinân, Izolân, Çûvân, Şeyhân* (Şeyhân'a üç yerde tesâdüf edilir: Millî'de, Karakeçi'de, Mardin'de), *Metînân.* Bu saydıklarımız Kurmanc ve Şafiîdirler. Bunlardan başka olan amâreler şunlardır:

1) *Türkân*[38] [Esasen Türk ve Beğdili nâmını hâiz olup sonradan Kürtleşmiştir. Ma'mâfîh Türk olduklarını umûmîyetle bilirler].
2) *Şerkiyân, Dınnân,* [Bu[nlar] da Kurmanc ve Yezidîdirler].
3) *Advân, Hadîdî* [Bunlar da Araptırlar].
4) *Mehel* [Bunlar da Zazadır].

Bu kabile dâhilinde her amârenin husûsî bir reisi vardır. Bu reisler kendi amârelerinin soyundandır. Amârenin halkını kendine asabe tanır, amâreler bunları daha çok severler. Kürt amârelerinin reislerine "ağa", Arap amârelerinin reislerine "şeyh" nâmı verilir.

Millî kabilesinin umûmî reisleri "Mala Abdi Ağa"[39], "Mala Ömer

Ağa"[40] denilen iki aileden intihâb olunur. Abdi Ağa ailesi de şimdi "İbrahim Paşa Ailesi" ve "Hamdi Ağa Ailesi" nâmlarıyla ikiye ayrılmıştır. Bugün resmen kabilenin riyâseti Hamdi Ağa ailesinden Mahmut Bey'dir. Fakat İbrahim Paşazâdeler bu riyâseti kabul etmemektedirler.

Bu Abdi Ağa[41] ve Ömer Ağa aileleri esasen Millî'nin asabesinden değildirler. Vaktiyle *Hıdrekân* ağası, Abdi ve Ömer nâmlarında iki yetimi evlâtlık edinmiş, bunları büyüterek terbiye etmiş. Bilâhara bunlar cesaretlerine mebni akın (gazve) reisleri olmuşlar. Millî'nin yedi esas amâre reisi, yani Gamirîler bunlardan Abdi Ağa'yı riyâsete intihâb ederek mazbataya mühürlerini vurmuşlar. Bundan dolayı bu yedi amâreye "Yedi Mühür Sahipleri" denilir. [23]

Eski zamanda riyâset Hıdrekân amâresinin ağasındaydı. *Mardin Millîsi*'nde de "Hıdır Ağa Ailesi" hâkimdir. Mardin Millîsi'ne "Millî-i Kebîr" denilir. Bundan anlaşılıyor ki *Viranşehir Millîsi* ondan ayrılmıştır. O hâlde Hıdrekân amâresinin de "Hıdır Ağa" ailesinden doğduğuna hükmedilebilir.

DÖRDÜNCÜ MEBHAS
Kürt Aşiretleri (Maba'd)

Karakeçi Kabilesi

*Viranşehir Millîsi*nin komşusu ve rakibi *Karakeçi* kabilesidir. Bu kabile, isminin de delâlet ettiği veçhile Bursa'daki *Karakeçi*'nin bir şubesidir. Fakat, Türkçeyi unutarak Kürtleşmiştir. Karakeçi köyleri arasında Salur adlı bir köy vardır. *Salur* malûmdur ki Oğuz ilinin yirmi dört boyundan biridir. Bundan başka Karacadağ'ın cenûbunda Kanklı madrabı[42] vardır. Bu isim Kanklılar'ın da vaktiyle Karakeçi'ye komşu olarak yaşadıklarını gösterir. *Türkân* aşireti de Karakeçi'ye komşudur. Zaten evvelce Türkân aşireti, Karakeçi kabilesine tâbi iken, İbrahim Paşa zamanında zorla Millî'ye tâbi ettirildi. "Türkân" Oğuz'un "Beğdili" boyundan olduğu gibi Karakeçi içinde de *Beğdili* köyleri vardır.

Karakeçi kabilesi asıl *Karakeçi* ile *Seyhân* amâresinden mürekkeptir. Asıl karakeçi *Cerabân, Amnân, Balekân* batınlarını muhtevîdir. Seyhân amâresi de *Devarân, Şeyhikân, Balûlan* batınlarını muhtevîdir. *Karakeçi*'nin eski zamanlarda reisleri Cerabân batnından Habeş Ağa ailesi denilen bir aileden çıkardı. Bu aileye hâlâ "Torunlar" nâmı verilir. Şimdiki reisler ise *Amnân* batnına mensuptur. Bu riyâset ailesi gûyâ Çabakçur'dan gelmiştir. Şimdiki reis Dıreî Bey'in oğlu Abdülkadir Bey'dir. [24]

Rojkî İli

Kürt aşiretlerinden bir kabile Oğuz ilini takliden teşekkül etmiştir. Bir günde vücûda geldiği için "Rojkî" nâmını almıştır. Rojkî, Kurmanc lisanında "bir gün" demektir. Bu il on ikişer boydan iki kola ayrıldı: Birincisi *Bilbâsî*, ikincisi *Kovalis Bilbis* adlarını aldılar. Bunlardan başka *Kisanî, Bayikî, Modikî, Zukısî* ve *Zeydânî* denilir aşiretler vardır ki bunlar Bitlis'in yerli aşiretlerini teşkil ederler[43]. Diğer on beşinin isimleri *Bilbâsî* ve *Kovalisî*'dir.

Bilbâsî'ye bağlı amâreler şunlardır[44]: *Kellacerî, Hırbılî, Balıkî, Hıpartî, Gûrî, Bırîşî, Şekkirî, Gârısî, Bidurî, Belakürdî.*

Kovalisî kolunun amâreleri şunlardır: *Zerdûzî, Endâkî, Kovalısî, Beritânî, Kürdkî, Sehrverdî, Kaşakhî, Haldî, Usturkî, Azizân.* [Bu aşiretlerin Oğuz ili tarzında iki koldan ve yirmi dört boydan mürekkep olarak teşkilât yapmaları şâyân-ı hayrettir.]

Obe: Bohtân'da, amârenin münkasım bulunduğu batın zümresine "obe" derler. Bu kelime Türkçeden alınmıştır. "Oba" kelimesi Türkçede beraber konup göçen çadırların mecmûuna denilir. Kürtçede ise batın manâsına yerleşmiştir. O hâlde Kürt aşiretlerinde, batınlara "obe" isimini de verebiliriz.

Ber: Kurmanc lisanında "ber" kelimesi "fahz" yahut "semiye" manâsınadır. O hâlde, kabile amârelerden, amâreler obelerden mürekkep olduğu gibi, obeler de berlerden mürekkeptir.

Ezbet: Kurmanclar asabeye "ezbet" nâmını verirler. Her berin içinde müteaddit ezbetler vardır. Kürtlerde bir adamın izzet ve kuvveti, ezbetinin çokluğuna tâbidir. Şu kurmanc darbımeseli hakikati ifade ediyor: ***"Mırovê ki pırre, mêr ewe"***. Manâsı: "Kimin akrabası [25] çoksa yiğit odur."

Malbatî: Birbirine ezbet'ten daha yakın bulunan akrabaların mecmûuna "malbatî" denilir.

Mal: Aile manâsınadır. Bir malbatî birkaç mal'dan mürekkep olabilir. Evde büyüğe "mezzınê malê", soyda büyüğe "mezzınê malbatî" derler.

Khânî: "Ev" demektir. Bir mal müteaddit khânîlerden olabilir. Ekseriyetle khânî "mal"ın zarfından ibarettir.

Aşiretlerde Teâmülî Hukuk

Arap aşiretlerinde teâmülî hukuku şifâhî olarak öğrenip davâların faslında tatbîk edenlere "ârfe" nâmı verilir. Şeyhler ârfelerin verdikleri hükümleri icrâ ederler. Kürtlerde ârfelere müşâbih bir sınıf yoktur. Yalnız Bohtân'da bazı reisler, aşiret mollalarına "kadı" nâmını vererek davâları onlara faslettirirler. Sâir cihetlerde davâ faslı doğrudan doğruya reise aittir. Kürt aşiretleri muayyen bir an'aneye mâlik değildirler. Her mevkide ve her reisin zamanında başka kaideler cârî olmuştur.

Riyâset Aidâtı: Umûmî olan bir hak varsa o da bütün mahsulâtın satışlarından reisin aidât almasıdır. Meselâ koyunların yünleri satılacak, develer nakliyecilik edecek, reisler bütün bu kazançlardan aidât alır. Bundan başka, getirilen cerd emvâlini (akın ganâimini) taksim etmek vazifesi de reise aittir. Reis bu ganimetlerden de hissesini alır.

Müşterek Mesûliyet Kaidesi: Bir katilden yahut bir gasp ve sirkatten yalnız fâil mesûl değildir. Aşiret hâricinde ise bütün aşireti hattâ bendi mesûldür. Aşiret dâhilinde ise yalnız ezbeti mesûldür. [26]

İzcilik Kātiller ve sârikler meçhul ise izlerini takib etmek sûretiyle

keşiflerine çalışılır. Kurmanc lisanında iz manâsına delâlet eden iki kelime vardır: Rîc, şop. İzciye de rîcger, şopger nâmları verilir. [Dağlılar "rîcger", ovalılar "şopger" derler.]

Gırew Kaidesi: İzciler kātillerin yahut sâriklerin hangi obaya, hangi köye mensup olduklarını keşfettikten sonra, katilin intikamı alınır. Gasp ve sirkat meselesinde ise, çalınan yahut gaspolunan hayvanın aynı bir hayvan "rehine" olarak aşırılır. Bu hayvana "gırew" nâmı verilir. Kurmanc lisanında ***"Gırew ji garanêye"*** düsturu bu rehine kaidesini gösterir. Manâsı: "Rehine sürüdendir" demektir. Bu düstur, tamimen kan davâsı meselelerine de tatbîk olunur. O zaman "mes'ûliyet cemaate aittir" manâsını ifade eder.

Aşîrler: Kurmanclar aşiret kaidelerine tâbi olan zümreleri hür, asil ve kahraman addederler. Bu gibilere "aşîr" nâmını verirler. Aşîr kelimesi Kurûn-ı Vustâ'da şövalye kelimesinin delâlet ettiği manâyı ifade eder. Aşîrlerde bazı seciyeler mevcuddur. Bunlardan en mühimi "bekht/ baht"tır.

Bekht [Baht]: Arnavutlarda "besa", Araplarda "vech", Türklerde "aman" ne ise Kurmanclarda da "bekht" odur. Bir adama "bekht" veren bir aşîr, babasının kātili bile olsa, o adamı düşmanlarından ve hükümetten sıyânet edecektir. Etmezse, bütün şerefini, haysiyetini kaybeder. Kurmanc lisanında bazı darbımeseller "bekht"in ehemmiyetini gösterir: ***Bext, na dım bı text*** = Bahtı tahta değişmem. ***Bext kelâ mêrâye*** = Baht yiğitlerin kalesidir. ***Mêrê be bext bı pır be, dı serra derbas mebe*** = Bahtsız insan köprü bile olsa üzerinden geçme. [27]

Aşîrliğe mahsus seciyelerden biri de sahâvet ve misafirperverliktir. Kurmanc lisanında "nâmus" kelimesi bu manâya tahsis edilmiştir. Khest/ hast nâmussuzluk demektir, sahâvet ve misafirperverlik nâmuskârlıktır. Kürtçe bir darbımesel bunu gösterir: ***Konê reş, bê nâmûsî na xwaze*** = Kara çadır nâmussuzluğu, yani hastı kabul etmez. ***Nâmus, nadim bı helûs*** = Sahâvet ve nâmusu servete değişmem.

Aşîrliğe mahsus bir seciye de mutlaka intikamını almaktır. İntikamını almayan bir adam bütün şeref ve izzetini kaybeder.

Tatlar: Bu aşîrâne seciyeleri kaybeden hükümete muti köylere "tat" nâmını verirler. Tat Türkçeden alınma bir kelimedir. Türkler, Türk töresinin hâricinde yaşayan kavimlere "tat" derlerdi. Kurmanclar da, kendi törelerine uymayanlara bu nâmı verirler. Aşîr olmayanlara "Tate, nezâne" derler ki "Tattır, nadândır" manâsını ifade eder[45].

Asıl Aşîrler: Ma'mâfîh, Tat olmayanların hepsi aşîr değildir. Beylere tâbi olan, beyleriyle iftihar edenler de asıl aşîr itibar edilmez. Üç Kurmanc darbımeseli bize bunu sarîh bir sûrette anlatmaktadır.

1) ***Bohtân bı mîre xwe, Şêrwân bı şûre xwe*** = Bohtîler beyleriyle, Şirvanlılar kılıçlarıyla yiğittirler.

2) ***Mêrê çê, bı lepê xwe*** = İyi yiğit kendi eliyle yiğittir.
3) ***Pırrânî, bettâl kır mêranî*** = Çokluk yiğitliği iptal eder.

Kurmancê Reş, Kurmancê Gewr: Bazı dağlılar, Kürtleri, Kara Kürt ve Ak Kürt nâmlarıyla ikiye ayırırlar. "Kurmancê Reş", Kara Kürt demektir. "Kurmancê Gewr" Ak Kürt demektir. Dağlılar, aşîr olanlara yani hükümete muti olmayan dağlılara Kara Kürt derler. Muti olanlara da Ak Kürt derler. Eski Türklerde "ak kemik" memduh, "kara kemik" mezmûm sınıfları [28] ifade ederdi. Kürtlerde ise "kara" sıfatı medhi müş'irdir. "Ak" sıfatı zemmi müş'irdir.

Axa Nêr, Axa Mê: Bu kelimelerin birincisi "erkek toprak", ikincisi "dişi toprak" manâsınadır. Yine dağlılara nazaran dağların toprağı erkektir. Bundan dolayıdır ki kahramanlar yetiştirir. Ovanın toprağı ise dişidir. Bundan dolayıdır ki ovanın toprağı korkak adamlar yetiştirir.

Kadınların Mevkii: Kürtlerde, bazen kadınlar da erkekler kadar yiğitlik gösterirler. Aşağıdaki darbımesel de bunu gösterir.

Şer şêre, çı jıne çı mêre. Manâsı: Arslan arslandır, ister dişi ister erkek olsun.

Kadınlar hakkındaki en büyük haksızlık, babaların kızlarını büyük bir meblağ mukabilinde –kızların reyini sormaksızın– kocaya vermesidir. Damadın ihtiyarlığına, çirkinliğine bakılmaz. Müteehhil midir, değil midir? Buna da bakılmaz. Kim çok para verirse, kız ona verilir. Bir babanın müteaddit kızı olursa, aldığı ağırlıklardan zengin olur. Çünkü, kızlara cihâz vermek de âdet değildir. Aşağıdaki darbımeseller bu hâli gösterir.

Bawê qîza sıltane = Kızlar babası sultandır.

Qelına mıtrıba di diy, qîza aşîra di xwaziy = Çingeneler'in ağırlığını veriyorsun, aşîrlerin kızını istiyorsun.

Şikestî, Derketî: Bir reis ailesinin iki şubesi arasında, ekseriya riyâset mücadelesi uzun müddet devam eder. Bir taraf mağlûp olunca ona "Şikestî" yani kırılmış nâmı verilir. Kırılan taraf aşireti terk ederek başka bir aşirete iltica eder. O zaman "Derketî" yani "aşiretten çıkmış" denilir. Bazen bir katil yapan aile de intikamdan kurtulmak için, [29] aşireti terke mecbûr olur. Buna da "Derketî" nâmı verilir.

Eski Türklerde "Derketî"lere "Kazak" nâmı verirlerdi.

Riyâset davâsı yüzünden amca ile biraderzâde arasında husûmet vukua geldiği çoktur. Bu gibi hâllerde, genç reislere dayıları müzaheret eder. Bu noktayı biraz daha tavzîh edelim.

Bir reis vefat edince, riyâset büyük oğluna kalır. Fakat bunun amcası, riyâsete göz diker. Yeni reis genç olduğundan, acemiliğinden istifade etmek ister. İşte bu sırada genç reisin dayısı imdadına yetişir. Bu hâli gösteren iki darbımesel vardır:

1) ***Ap bırazya da dike, xal xwarziya ra dike.*** Manâsı: Amca, biraderzâdesini alçaltır, dayı hemşirezâdesini yükseltir.

2) ***Lı şerra xal û xwarzê, lı şorba ap û brazyê.*** Manâsı: Kavgalarda dayı ile yeğeni beraberdir, çorba içmekte amca ile biraderzâdesi kavga ederler.

Aşiret Mefkûresi

Kürtlerin askerlikten kaçtığına bakanlar, bu kavmi mefkûresiz zannederler. Yahut korkak zu'm ederler. Hâlbuki Kürtlerde mefkûre gayet kuvvetlidir. Fakat bu mefkûre, vatan mefkûresi olmadığından askerliğe meyilleri yoktur. Buna mukabil, aşiret mefkûreleri çok şiddetlidir. Hayatlarını, servetlerini, evlâtlarını bu mefkûreye feda etmekten kadın, erkek, çok zevk duyarlar. Aşiret kavgalarında gösterdikleri kahramanlıklar, ibraz ettikleri fedakârlıklar şâyân-ı takdîrdir. Kavgaya giderken şu darbımeseli söylerler: ***Mırın heyye, veger tünne.*** Manâsı: Ölmek var, dönmek yok. Bir müşkül iş karşısında kaldıkları zaman şu darbımeseli hatırlarlar: ***Hat qewımî, jı mêra jêhatın.*** Manâsı: Bir müşkil hâdis oldu mu, erkekler becerik[lilik]lerini[46] göstermelidirler. Allah'a teslimiyet icap ettiği zaman şu meseli irâd ederler: ***Xwedê heyye, ğem tünne.*** Manâsı: Allah var, [30] o hâlde gam yok.

Kavgada bir akrabaları öldü mü şunları söylerler: ***Berkhê nêr, tım jı bo kêrêye*** = Erkek koyun kurbanlıktır. ***Mırına hespâ jı cêh be*** = Atın ölümü arpadan olsun.

Aşiret mefkûresi o kadar kuvvetlidir ki ferdin en şedîd ihtirası olan aşkına bile tahakküm eder. Aşağıdaki şarkıda bir delikanlı sevgilisini beraber kaçmaya davet ediyor: "***Dıl ketîye ray lê nabe*** = Gönlüm sana düşmüş ona söz anlatmak kabil değildir" diyor. "***Navê revê ne xerabe*** = Kaçmanın adı fena değildir" diyerek kızın ruhundaki vesveseyi izaleye çalışıyor. Kız ise şu cevapları veriyor: ***Navê revê pır xerabe*** = Kaçmanın adı çok fenadır. Pozê bavêm berjer nabe = Babamın burnunu alçaltmak istemem. ***Nav mezzıne pıçûk nabe*** = Büyük bir ada mâliktir, adı küçültülemez. ***Pısmam pırın bê şer nabe*** = Amcazâdelerim çoktur, kavgasız olmaz. En sonunda en kuvvetli delilini irâd ediyor: ***Eşîra mın qayıl nabe*** = Aşiretim razı olmaz.

Aşka müptelâ bir kıza sevgilisini feda ettiren mefkûre görülüyor ki aile mefkûresiyle aşiret mefkûresidir. Zaten bu iki mefkûre bir tek şeydir. Yine bir şarkıda şu beyti görüyoruz:

Mın dıl hebû, te dil hebû
Gündî, mâlî qayıl nebû

Manâsı:
Benim sende gönlüm vardı, senin bende gönlün vardı
Fakat köy halkıyla ev halkı birleşmemize razı olmadılar

Görülüyor ki aşiret vicdanıyla, köy vicdanı ve aile vicdanı, ferdin ihtirâsından, iradesinden, [31] aşkından daha kuvvetlidir.

Aşiret Cürümleri

Burada gayet mühim bir hukuk meselesi meydana çıkıyor. Aşirî cürümler ferdî cürümlerle bir tutulabilir mi? Ferdî cürümler, ferdin cemiyete karşı isyanı demektir. Hâlbuki bir aşiret ferdi, aşirî bir cürümü icrâ ederken, ferdî bir ihtirasa tâbi olmuyor, aşirî bir mefkûreye, içtimâî bir vazife hissine tâbi oluyor. Aşiret ferdi, kan davâsını takib etmezse, akrabasının intikamını almazsa, cerde cerd ile mukabele etmezse bütün halk nazarında nâmussuz addolunur. Burnu aşağı olur, adı küçük olur, hiçbir kıymeti, şerefi kalmaz. Riyâset mevkiinde ise, riyâsetten düşer. Demek oluyor ki bu nev'i cürümler, âdî cinayetlere benzemiyor. Bunlara cürüm nâmını veren de biziz. Onlar nazarında cürüm değil, fazilettir.

İçtimâiyâtçıların tetkikine göre, bütün ibtidâî cemiyetlerde, ne ferdî hukuk telâkkisi, ne de hukuk-ı âmme telâkkisi yoktur. Hukuk yalnız semiyeye aittir. Bir ferde tecavüz semiyeye tecavüz mâhiyetinde olduğu içindir ki semiye tarafından intikamı alınır. Bundan dolayıdır ki alınan diyet maktulün ebeveynine verilmez, semiyenin eli silâh tutan azâsı arasında taksim olunur. Cahiliyet Araplarında miras da böyle taksim olunurdu. Aşiret ruhuna mâlik zümrelerin, bizim kanûnlarımızla i'tilaf edememeleri, bu ibtidâî hukuk telâkkisinin neticesidir. Hukukşinaslarımızın bu meseleyi ehemmiyetle tetkik etmesi lâzımdır. Çünkü hukuk, halk vicdanında hak tanılan kaidelerdir. Her halkın kendine göre hukuku vardır. Bir halka anlamaktan âciz bulunduğu bir hukuk telâkkisi zorla telkih olunamaz. [32]

BEŞİNCİ MEBHAS
Aşiretler Nasıl Temdîn Olunabilir?

Teşhîs ve Tedavi

Bir hastalık tedavi edilebilmek için, evvelâ teşhîs edilmelidir, sonra hastalığın sebepleri aranmalıdır. Bir aşiret kendi iradesiyle mi aşiret olmuştur? Yalnız idarî tedbirlerle aşiret hâlinden çıkarılabilir mi?

Aşiret hayatının içtimâî sebepleri bilinmedikçe bu hususlarda bir şey söylenemez.

Tekâmülün Muhtelif Derecesinde Bulunan Aşiretler

Aşiretler, tekâmülün muhtelif derecesinde bulunurlar. İbtidâ bunların zâhirî derecelerini tayin edelim:

İptidâî Teşkilâtlar:
1) Tam göçebe aşiretler.
2) Yarım göçebe aşiretler.
3) Mukîm aşiretler.
4) Ağa köyleri.

Asrî Teşkilât:
5) Ahâlî köyleri.

Tam göçebeler, aşiretlerin en ibtidâî enmûzecidir. Bunların ziraatla hiçbir alâkası yoktur. Yalnız zayıf buldukları köylerden "khugî"[47] almaya çalışırlar. Buna muvaffak olamadıkları takdîrde, muhtaç oldukları zâhireleri para ile satın alırlar. Tam göçebe aşiretler kısmen ziraatla iştigale başlayınca yarım göçebe mertebesine yükselirler.

Yarım göçebeler, hem çiftçilikle, hem de çobanlıkla meşguldürler. "Ekinci" yahut "fellâh" adını alan bir kısmı köylerde oturur. Diğer kısmı

"köçer" nâmıyla çadırlarda ikamet eder. [33] Fakat, şerefli olan "köçer"lerdir. Ekinciler, nazarlarında dûn bir mevkidedirler. Çünkü, silâh ötekilerin elindedir. [Kurmanclar, Hıristiyanlar'a "Fille" derler ki "Fellah" kelimesinin muharrefinden ibarettir.]

Yarım göçebeler de içtimâî şerâiti müsait bulunca, mukîm aşiretler sırasına geçmeye çalışırlar. Tam göçebeler, bir hamlede mukîm aşiretler derecesine yükselemez. Yarım göçebe enmûzecinden geçmek mecbûriyetindedirler. Çünkü mukîm aşiret hâlinde, külliyetli koyun sürüleri besleyemezler. Hâlbuki tam göçebenin mâlik olduğu mal bunlardan ibarettir. Ziraatın tekniklerini de birdenbire öğrenemezler. Suda yüzmeyi ilk öğrenmeye çalışanlar, nasıl beraberlerinde bir cankurtaran bulundururlarsa, yarım göçebelerin de çadırları ve sürüleri kendileri için bir cankurtaran makamındadır. Ziraatta muvaffak olamayınca yahut hazarîlikte bir tehlike görünce, derhâl tam göçebeliğe avdet ederler. Mukîm aşiretler de birdenbire ahâlî köylerine inkılâb edemezler. Aşiret teşkilâtı bozulunca, her fert kendi başına kalır. İçtimâî bir teşkilât mevcut olmaz. Bu hâle "içtimâî atomizm" hâli denilir. Bu hâlde fertler arasında yalnız bir kanûn carî olur: Gücü yeten yetene; altta kalanın canı çıksın.

Bu hâl, içtimâî bir inhilâldir. Böyle bir hâle sukut eden bir zümre mutlaka bir beyin, bir ağanın tahakkümü altına girer. Kurûn-ı Vustâ'daki serfler, reayalar hâline geçer. Ma'mâfih, bu hâl onlar için anarşiden, başsızlıktan daha iyidir. Fena teşkilât, teşkilâtsızlıktan daha iyidir. Binâenaleyh bu serfliği, bu feodalizmi, aşiretliği yeni terk etmiş olan köylüler, kemâl-ı şevk ile kabul ederler. Bu kabullerini aşağıdaki darbımeselle tevil ve izah ederler:

Ta jı mırınê çêtıre = Sıtma ölümden daha hayırlıdır.

Demek ki bu köylüler teşkilâtsız kalmakla büsbütün mahvolacaklarını bildikleri için "sıtma" nâmını verdikleri bu belâyı ihtiyârlarıyla ve hüsn-i rızalarıyla kabul ediyorlar. Çünkü, arazilerini [34] hiçbir para almaksızın, nüfûzlu bir ağaya ferağ ederek onun esâreti altına giren köyler çoktur. Ağa köyleri zamanla, köy teşkilâtına ve hukuk-ı âmme, hukuk-ı ferdîye telâkkilerine mâlik olduktan sonradır ki ahâlî köyleri sırasına geçebilirler. Ma'mâfih, ahâlî köylerinden bazısı, ıztırarda kalınca, ağa köyleri hâline rücû etmekten de çekinmezler.

Bu İptidâî Teşkilâtların Sebepleri

İlk cemiyetlerin, umûmîyetle küçük zümrelerden mürekkep olması zarûrîdir. Nasıl ilk hayvanlar ve ilk nebatlar bir sıra hücrelerden mürekkep idiyse, ilk cemiyetler de bir sıra semiyelerden mürekkep olmak zaruretinde idi. Semiyeler, cemiyetlerin hücreleridir.

Cemiyetlerin seviyeleri yükseldikçe, umumî tesânüd semiyeden batna, ondan amâreye, kabileye, şa'ba intikal etmiş ve cemiyet büyümüştür. Yahut daha doğrusu cemiyetler hacmen büyüdükçe, seviyece de yükselmişlerdir. İptidâî cemiyetlerin ekseriyetle çobanlıkla geçinmesi de gayet tabiîdir. Çünkü tekniklerin en kolayı hayvan sürülerinin kendi kendilerine çoğalmasına nezarettir.

Aşiret hâli ve göçebelik, cemiyetlerin kadîm bir vaziyeti olunca, asıl aranacak nokta, bu teşkilâtların, bu vaziyetlerin ne için zâil olmayıp bâki kaldığıdır. Çünkü, birçok yerlerde, cemiyetlerin bu ibtidâî hâlleri terk ettiklerini görüyoruz. Onlar tekâmül ederek bu ibtidâî teşkilâtlardan kurtuldukları hâlde, önümüzdeki aşiretler niçin bir vakfe-i tekâmüle uğramayarak eski hâlde kalmışlar? Tabiî bunun da umûmî bir sebebi vardır. Bu muhtelif nev'iden aşiretlerin her enmûzeci ayrı bir merhalede kaldığı için, her birinin vakfe-i tekâmülüne husûsî bir sebep de mevcut demektir. Bu sebepleri evvelâ coğrafî muhitte, sâniyen kanûnlarımızın bu içtimâî enmûzeçlere uygun olmamasında arayacağız.

Coğrafî sebeplerin birincisi "çöl", ikincisi "dağ"dır. [35]

1) *Çöl:* Tam göçebelerle yarım göçebelerin sebepleri "çöl" ile hâl-i temasta bulunmalarıdır. Çölde *Şammâr*[48], *Aneze*[49], *Cubûr*[50], *Baggâra*[51] gibi gayet kuvvetli Arap aşiretleri vardır. Bunların her biri, seferber hâle gelmiş kuvvetli bir ordu mâhiyetindedir. Bu ordular komşuları olan halklar için birer düşman ordusudur. Çöl ağzında bulunan *Berazan, Karakeçi, Millî, Kikî, Khelecân, Dekûrî, Mirân* gibi halklar, daima bu seferber orduların tehdidi altındadır. Daima bunların akınlarına dûçâr olurlar. Ne hayatları, ne kadınları, ne sürüleri emniyet altında değildir. Bu hâli kendimize kıyas edelim. Yunan ordusu Garbî Anadolu'ya girip katliamlara, akınlara başlayınca biz ne yaptık? Seferber bir hâle gelmedik mi? Demek ki seferber ve müsellâh bir kuvvetin bulunduğu yerdeki ahâlî, hazarî bir hayat yaşayamaz, kendisini tehdit eden kuvvet gibi seferber ve müsellâh olmaya mecbûrdur.

Göçebelik hâli ibtidâî halkların seferberlik vaziyetinden başka bir şey değildir. Demek ki çöl ağzında bulunan halklar için, göçebe yahut yarım göçebe bir hayat yaşamak ve müsellâh olmak zarûrî bir hâldir. Bu halkları göçebelikten çıkarmak için evvelemirde onları bu tehditten ve tehlikeden kurtarmak lâzımdır. Yani, çöl ile kendilerinin arasına geçilmez bir set yapmak iktizâ eder. Eski Çinliler "H'yung-nu" Türkleri'nin tecâvüzüne karşı Çin Seddi gibi büyük bir duvarın inşasına lüzum görmemişler miydi? O hâlde biz de çöl ile yani çölde Urban ile aşiretlerimiz arasında böyle bir set vücûda getirmeliyiz. Fakat bu set, maddî olmaktan ziyâde ma'nevî olmalı. Çünkü, Çin Seddi, Türklerin akınına mâni olamadı. Hâlbuki Eski Romalılar Suriye cihetinde, Eski İranlılar Irak cihetinde Urban'ın tecâvüzüne askerî setler vücûda getirebilmişlerdi. Acaba biz de askerî blokhavz-

larla, hudut alaylarıyla [36] böyle bir set vücûda getiremez miyiz? Şimdi Urban hududumuzun hâricinde kaldığı için böyle bir set yapmamız mümkündür. Bu seddi yaparak, çöl tehlikesini ortadan kaldırırsak, tam göçebe ve yarım göçebelerin hazarî bir hâle gelmesine en büyük teşviki yapmış oluruz. O zaman, yalnız sürüler meselesi kalır. Göçebeler, gerek kendi sürülerini, gerek emanetçi sıfatıyla sâir ahâlîlerin sürülerini kışın çöle götürerek ra'y ettirirler[52]. Sürüsünü çöle göndermeyenler, kış için gom'lar (ağıllar) yapmak, çok mikdarda ot ve yem hazırlamak mecbûriyetindedirler. Bundan dolayıdır ki ekser sürü sahipleri, bu masârifden ve müşkilâttan kurtulmak için her türlü tehlikeyi göze aldırarak sürülerini göçebe aşiretlerden bir ferde emanet olarak verirler. Koyun başına madenî dörder kuruş vermekle beraber sürünün bütün sütlerini sağıp yoğurt, peynir, yağ yapmak hakkı emanetçiye aittir. Hastalanan koyunları kesip yemek de onun hakkıdır. Buna mukabil, sürü sahibinin çobanlarıyla köpeklerini meccânen iâşe ederler. İlkbahar gelince, emanetçi sürüyü sahibine teslim eder. *Tayy* aşiretinde, şeyh de sürü başına madenî bir lira alır. Fakat, sürüler bu aşiretle giderlerse daha emniyette kalırlar. Demek ki göçebeliğin bir faidesi de hesapsız koyun sürüleriyle develerin ve atların yetiştirilmesidir. Her göçebe aşiret, seyyar bir hârâ mesâbesindedir.

Ziraatın mahsûlleri yükte hafif, bahada ağır değildir. Sürülerin mahsulleri olan "yün, yağ, deri" gibi maddelerin nakli daha kolaydır. Binâenaleyh, memleketin iktisâdî hayatında da göçebeliğin mühim bir rolü vardır. Binâenaleyh, göçebeliği bir hamlede ortadan kaldırmaya çalışmak doğru değildir. Bir kere göçebeliğin, coğrafî sebebi ref'olunduktan sonra göçebelerin kendi kendilerine hazarî hâle geçmelerine seyirci kalmalı. Yalnız oturacakları arazileri tayin ederek kendilerine vermeli. [37] Hazarî olmak isterlerse, iskân kanûnunun kendilerine temin ettiği menfaatlar kendilerine bildirilmelidir[53].

2) *Dağ:* Sarp dağlar, evvelâ, içindeki ahâlîyi ziraatla geçindiremez. Sâniyen, hükümetin te'dibâtından masûndur. Bu iki sebep dağlıları, müsellâh yaşamaya ve ovaların zengin köylerine tecavüz etmeye sevkeder. Demek ki bu ovaların ahâlîsi de daimî bir tehdit, daimî bir tehlike altındadır. Bunlar da çöl ağzındaki halklar gibi silâhlanmak, müsellâh bir aşiret olmak mecbûriyetindedir. Meselâ Habezbenî ve Raman dağları mevcut iken, Beşirî Ovası'nın müdafaa-i nefs için silâhlanması; aşiret teşkilâtı yapması zarûrîdir. O hâlde mukîm aşiretleri vücûda getiren sebebin de "sarp ve meskûn dağlar" olduğu anlaşılıyor. Mukîm aşiretlere nihâyet vermek için yalnız bir çâre vardır. Bu çâre, sarp dağlarda oturan halkların ovalara indirilmesi, orada arazi verilerek yerleştirilmesidir. Bu kadar boş ve mahsuldar ovalarımız varken, ziraate kabiliyeti olmayan sarp dağlarda oturmanın ne manâsı vardır? "Dersim"de böyle bir dağ olduğu içindir ki her sene orada vukuât eksik olmuyor. Sarp dağlarda ikametin mem-

nûiyetine dâir bir kanûn yapılabilir. Yalnız birkaç mütecaviz dağlıların dağdan indirilmesiyle, binlerce mukîm aşiret, aşiretlik hayatını terk etmiş olur.

Te'sir Bi't-temas: Çölün temasıyla göçebe aşiretler, dağın tesiriyle mukîm aşiretler vücûda geldikten sonra bu tedâfüî ordular da bilâhara sâir komşuları için birer tecavüzkâr kuvvet olurlar. Binâenaleyh bunlar da başka halkların aşiret hayatına girmesine sebep olurlar. Bu ikinci derecedeki aşiretler de üçüncü derecede aşiretlerin, bunlar da dördüncü derecedeki aşiretlerin "helûmme cerrâ" teşekkülüne sebep olurlar. Bu sûretle vilâyet merkezine civar olan köylere kadar bile bu aşiretlik [38] hâli sirayet eder.

Aşiretlerin en son dereceleri "ağa köyleri"dir. Bu köyler, çölden ve dağdan uzak olmakla beraber, dolayısıyla yine onların tesiri altındadır.

Kanûnî Sebepler. Kanûnî sebepleri evvelâ iltizam usûlünde, sâniyen adliye usûlünde, sâlisen askerlik usûlünde bulabiliriz.

1) *İltizâm Usûlü:* İltizam usûlü hükümet hakkının para mukabilinde, ahâlîden bir ferde satılması demektir. İran'da, vâlîliklerin para ile verildiğini söyleyerek tenkit ederiz. Hâlbuki bizdeki iltizam usûlü de defterdarlığın aynı sûretle efrâda ihalesi demektir. İyi kötü her adam mültezim olabilir. Fena bir adam mültezim olunca, köylülere de her türlü fenalığı yapabilir. İşte, köylülerin bir ağa bularak arazisini ona ferağ ettikten sonra, onun esâreti altına girmesi, kısmen de bu iltizam usûlü yüzündendir. Eğer iltizam, aşâr usûlünden ileri geliyorsa, aşâr usûlü de "tahmîs" yahut "tahmin" tarikiyle başka şekle konulabilir. Emlâk ve patent vergileri için tahmin usûlü tatbîk olunmuyor mu? İltizam usûlü kaldırılırsa Anadolu köyleri için de büyük bir nimet olur.

2) *Adlî Kanûnlar:* Aşiretlerin zihninde, hukuk-ı âmme ve hukuk-ı ferdiye mefhumları olmadığını söylemiştik. Bunlarda "âkile" usûlü yani "müşterek mes'ûliyet" kaidesi cârîdir. Zaten onlar, bu kaideyi ferdî kanûnlarımıza da sokmaya çalışıyorlar. Meselâ, katil vukuunda, ka¯til bir tek adam iken, onun akrabası olan yüzlerce insanı[54] şerîk ve muîn olarak mücrimler sırasına koyuyorlar. Bu ahvale nihâyet vermek için aşirî cürümler hakkında "âkile" [39] ve "diyet" esaslarını kabul etmek lâzımdır. Bahusus, müşterek mes'ûliyet usûlünün kabulü reislerin riyâseti terk etmesine sebep olacaktır. Çünkü bugün bir reis kendi emriyle hareket eden bir mücrimi tutup da hükümete teslim etmezse hiçbir mes'ûliyete uğramaz. Yapılacak aşiret kanûnu mucibince, reis mücrimi tutup teslim etmezse onun yerine kendinin hapsedileceğini, yahut mesrûk emvâli bulup vermezse kendinin ve aşiretin emvâlinden tazmin edileceğini bileceğinden, mücrimi derdest edip teslim etmeye ve magsûb yahut mesrûk emvâli bularak sahibine vermeye mecbûr olur. Yani şimdi, cerâim menbaı olan reisler, o zaman inzibat memurları sekline girerler. Yahut reisler bu müşkilattan kurtulmak için riyâset hakkından vazgeçerler. Hulâsa, aşi-

ret davâlarını kendi örflerine göre halletmek lâzımdır. O zaman aşiretler hükümete ısınırlar ve yavaş yavaş aşiretlikten uzaklaşırlar. Hattâ az zaman sonra umûmî kanûnlara uymayı kendileri isteyecektir.

Nevâhi kanûnunda, mukîm aşiretlerden yahut ağa köylerinden olan köylerin, nâhiye hukukundan istisna edilmesi de, onları ahâlî köylerine benzemeye kuvvetli bir sâik olacaktır. Filhakika bu köyler reislerin ve ağaların esâreti altında oldukları için küçük bir cumhuriyet demek olan "komün"ün nasıl idare edileceğini anlayamazlar. Komün Avrupa'da da feodalizmin ve serfliğin hıttâvî bir teşkilâtı olarak vücûda geldi. Ancak hür köyler komün olabilirler.

3) *Askerî Sebep:* Aşiret fertlerinde yalnız aşirî mefkûreler bulunduğunu, vatanî mefkûre henüz teşekkül edemediğini söylemiştik. Binâenaleyh bunlar uzak yerlere gidip askerlik edemezler. Bunlardan mahallî taburlar teşkil ederek arzu edenlerin inşaât ve imarâtta istihdam edilmeleri mümkündür. Eski teşkilâtımızda yaya, müsellem, yörük, voynuk nâmındaki askerî teşkilâtlar [40] umûmîyetle yolları ve köprüleri yaparlar, ordunun teknik işleriyle uğraşırlardı.

Bir kısım Kürtleri, göçebe kalmaya, mukîm aşiret yahut ağa köyü hâlinde yaşamaya sevkeden en büyük bir âmil de askerliktir. Çünkü, bu vaziyetlerde kaldıkça, asker firarisi olarak kendi obalarında yahut köylerinde yaşayabiliyorlar. Hâlbuki ahâlî köyleri hâline gelince, firarî olarak köylerinde yaşayamazlar. Hükümetin gayesi ise bütün bu halkları ahâlî köyleri hâline getirmektir. Bu havaliye ait kanûnları o şekilde yapmalı ki bütün bu ibtidâî teşkilâtların ahâlî köyleri hâline gelmesi mümkün olabilsin. [41]

AŞİRETNÂME

Suruç Kazası

Kaza dâhilinde Alâaddinli, Ketikânlı, Picânlı, Dinaî, Didânlı, Şeddâdî, Şeyhânlı aşiretleri vardır ki umûmuna birden *Berazî* nâmı verilir.

Bunlardan *Ketikânı Aşireti;* Melkeşler, Almamedler, Ferişânlılar, Alitoylar, Kalemdarlar;

Alâaddinli; Zervallı, Maaflı, Mardekler, Kuribegler, İlbegliler, Karaaliler;

Picânlı; Atuşaklar, Bılındler, Meşkânlar, Cimikânlılar, Hacıisalar, Beşaltılar;

Dinaî; Reşkânlılar, Mezkûrlar, Bedırkânlılar;

Şeddâdî; Asiyânlı, Osiyânlı, Alizerli, Şeddâdî Fer, Şeddâdî Ker;

Şeyhânlî; Serhoşlar, Dunbekânlılar, Vâsıllar, Şeyhhaydarlar, Şeyhaliler;

Didânlı; Karakeçili, Kurtükânlı, Türkmenler, Hacıkadirler nâm kabilelere munkasımdırlar. Bunlardan Alâaddinli, Ketikânlı, Şeyhânlı aşiretleri Türkiye-Fransa itilâfnâmesi mucibince hatt-ı fâsılın cenûbunda kalmışlardır.

Berazî Aşireti nâmı altında bulunan bu aşiretlerin bir kısmı arazi sahibi [ve zürra' olduklarından karyelerinde daima mukîm ve mutevattındırlar ve burayı yurt edinmişlerdir. Diğer bir kısmı arazi sahibi][55] olmakla beraber nimseyyardırlar ki mâlik oldukları sürülerini ve develerini ra'y için kış mevsiminin ilk aylarında kısmen maaile, bir kısmı da münferit olarak hatt-ı fâsılın cenûbunda kâin karyelerinin müntehi hududundan itibaren Rakka kazasına kadar berriye denilen mahallere giderler[56]. Hasat mevsiminde köylerine avdet ederler.

Tûl ve arzı tahminen on beşer saatten ibaret iskân sahasında kâfî mikdarda su kuyuları [42] mevcut olup bataklıklar olmadığı tahkikat-ı vâkıadan anlaşılmıştır.

Harran Kazası

[Nüfûsu: tahminen 25 800]

Harran'da mevcut olan *Benî Kays Aşireti*, Benî Muhammed, Siyâle, Cümeyle, Benî Yûsuf, Meşhûr kabilelerinden mürekkeptir.

1) *Benî Muhammed Kabilesi* de Kaçar, Davud, Sermûd, Münif, Fıtit, Müğeylât, Secû, Rafıî, Ubâde, Tammah batınlarından mürekkeptir [Nüfûsu: 10 000].

2) *Siyâle Kabilesi:* Nevakhce, Muâcele, Cıhem, Ciridât, Cılât[57], Heyt, Avâmır batınlarından mürekkeptir [Nüfûsu: 3 000]

3) *Cümeyle Kabilesi:* Ebücendi (el-Bucendî), Nevâfile, Beznîn, Bınaıl batınlarından mürekkeptir [Nüfûsu: 10 000]

4) *Meşhûr Kabilesi:* Atmân, Siyâl, Keysûm, Muhammed el-Meşhûr, Ebû Süleyman, Betakhe batınlarından mürekkeptir [Nüfûsu: 2 500].

5) *Benî Yûsuf Kabilesi:* Naîm[58], Benî Zeyd, Benî Amîr, Düveycât, Benî Ömer, Buğisi batınlarından mürekkeptir [Nüfûsu: 300].

Bunların kısm-ı küllîsi livâ dâhilindedir. Cevelân ettikleri saha Resülayn, Habur, Hammâm, Sülük, Dıeyt İsa, Viranşehir civarı ve Tektek dağları ve livânın Döğerli nâhiyesidir. Bu aşiretler ziraat ve felâhatla (çiftçilikle) müştagil olup kaza ve livâ dâhilinde sâkindirler. Esasen göçebe kısmı pek az olup bunlardan zürrâ' bulunan büyük bir kısım askerlikten kurtulmak için sonradan göçebelere iltihak etmişlerdir. Hâl-i hazırda ekseriyetle seyyâr bir vaziyette bulunan bu aşiretler yine Harran'da sahipli boş köylerle diğer ma'mûr köylerde bulunan boş hânelerde iskân olunabilirler. İskân sahalarında kendilerini idare edecek kadar su kuyuları mevcut olup kış ve ilkbahar mevsimlerinde Döğerli'den coşan Cülap nehri suyundan da istifâde ederler. [43] Kazâ dâhilinde bataklık yoktur.

Siverek Livâsı

Siverek'teki aşiretler dört büyük aşiret ismi altında toplanmıştır: *Millî, Karakeçi, Bucak, Karavar.* İki evvelkisi livânın şark ve cenûb cihetinde sâkin olup yekdiğeriyle çarpışmaktadırlar. İki sonrakiler de livânın garb ve şimâlinde olup biribiriyle uğraşmaktadırlar. Livânın asayişini ihlâl eden ya Millî-Karakeçi çarpışması yahut Bucak ve Karavar müsademesidir. Bu aşiretlerin en büyüğü ve en mühimi Millî'dir.

Millî aşireti yedi esas kabile ile birçok tâbi kabilelerden mürekkeptir. "Gamirî" ve "Yedi Mühür Sahibi" unvânlarını hâiz olan yedi esas kabile şunlardır: Kuran, Hacıkân, Hıdırkân, Cebikân, Cimikân, [Kümnakşân, Sinkân][59].

Aşirete bir reis intihâbı lâzım gelse bu yedi kabilenin reyi alınır. Tâbi

kabileler de şunlardır: Tırkân (Türkân), Kejân, İzoli, Mehel, Abyân, Balikân, Nâsırân, Şerkiyân, Alreşan, Advân, Şerâbî, Dodkân, İbni Hatip, Bırneşî.

Bunlardan başka daha birtakım kabileler vardır ki her biri dört yüz hâneden noksan değildir. Bunların sâkin oldukları karye adedi üç bini mütecaviz olup sâkinlerinin kısm-ı azamı göçebelerdir.

Karakeçi Aşireti: Bu aşiret asıl Karakeçi kabilesiyle Şeyhân kabilesinden mürekkeptir.

Karakeçi Kabilesi: Karakeçi, Cerabân, Amman, Balekân batınlarından mürekkeptir.

Şeyhân Kabilesi: Kotân, Muskân, Şeyh Şeddadân, Koşân batınlarından mürekkeptir. [44] Bu batınlardan da, Hacân, Ebûl Koşman, Beşaltı, Şeyhikân, Devârân fahızları meydana gelmiştir. Şeyhânlılar, Sîn-Seydoş Hazretleri'nin neslindendirler. Millî Temür Paşa zamanında Millî'ye mensup imişler. Gazve zamanında her aşiret birer isimle kendini bildirir. Şeyhânlılar böyle zamanlarda Şeyhân-i Temür yani Temür Paşa'ya mensûp Şeyhânlılar olduklarını bildirirler.

Mardin Kazası

Mardin kazasının çöl kısmında Kikî, Khelecân, Dekurî, Millî-i Kebîr, Kalenderân, Omerkân, Lîf, Tat, Harb, Ğarâcîne, Meâmire, Çepış, Mırînyân aşiretleri ve dağ kısmında Ğûrs, Daşiyân, Meşkîn, Boylân, Mendkân aşiretleri mevcuttur.

Bu aşiretlerden başlıcası Kikî, Khelecân, Dekurî, Millî-i Kebîr'dir. Dekurî, Millî-i Kebîr ile Kikî ve Khelecân Van vilâyetinin Saray kazasındaki Takurî aşiretiyle Milân aşiretini ve Gümgüm nâhiyesindeki Halaç aşiretini pekaz olarak tanır ve karabetleri olduğunu da söylerler. Afganistan'da ve Cenûbî İran'daki Halaclar'la bir alâkaları olduğuna dâir malûmâtları yoktur. Mardin'deki Khelecânlar bu illerle akrabalıklarını bilmedikleri gibi asıllarında Türk olduklarını da bilmezler. Kikî aşireti Diyarbekir'in Şark nâhiyesindeki Kikîler'i akraba olarak tanıdıkları gibi, Musul'un şimâlinde Tel-Ades, Minare, Tel-Fılfıl nâmlarıyla köyleri olan Kikîlerle de aynı aşiretten olduklarını bilirler. Millî-i Kebîr'deki Hıdır Ağa ailesiyle Viranşehir Millîsindeki eski zamanda riyâset makamını hâiz bulunan Hıdrekân kabilesi arasında bir husûsî karabet bulunup bulunmadığı malûm değildir.

Kikî Aşireti: Mardin'deki Kikî aşireti iki koldan mürekkeptir. Bir kolun adı *Kikî Çerıkân*, diğer [45] kolu ve adı *Kikî Khelecân*'dır.

Bu iki kol vaktiyle yalnız Kikî nâmıyla müsemma ve tarihi gayri mazbût bir zamanda Van havalisinden göçebe olarak Mardin çölüne gelmişler.

O vakit deştte bu Kemalân aşiretiyle Derbas Ağa nâmıyla maruf şahısla Zerkân suyu üzerinde bir müsademe vuku bularak arada alârivayetin yüz bir kişi katlolunmuş ve bu arbedeyi müteâkip Kikî aşireti tekrar yaylaya çıkmayarak Mardin çölünde kalmıştır. Diğer rivayete nazaran buradaki Kikîler Diyarbekir'de bulunan Kikîlerle beraber çöle gelmiş ve bunların o vakit hamûlelerini taşıyan hayvanât-ı bakariyye yorularak bugün mevcut çölde sâkin bulunan Kikân aşiretinin burada kalmasını icap ettirmiştir. Hattâ bu Kikîlere elyevm "öküzü yorulmuş" manâsına olarak Gawestî nâmı dahi verilir. Kikîlerin, yukarda arz edilen müsademe esnasında müsâlahaları için Mardin hükümeti tarafından giden Hacı Süleyman Paşa zamanında ikiye ayrıldıkları rivayet edilmektedir. Hacı Süleyman Paşa'nın Kikî'nin Khelecân kısmıyla kadın tarafından akrabalığı varmış. Mezkûr arbedeyi hall ü fasl ederken, Kikî Khelecân'ı berây-ı hâtır Zerkân suyunun garbına geçirmiş ve o vakit bu geçen kola karâbetlerine nazaran Kikî Khelecân nâmını vermiş, Zerkân suyunun şarkında kalan kısmını da Kikî Çerıkân tesmiye etmiştir. Gûyâ, Çerıkân'ın manâsı "çürükler" demek olup, bu kolun çürüğe çıkarıldığını ifade ediyormuş. Hâlbuki çürük denilmesine rağmen mezkûr kol mevcudiyetini bugüne kadar muhafaza etmiştir. Kikî Çerıkân asıl Kikî olup, Kikî Khelecân bundan ayrılmıştır.

Kikîler'in çöle geçtiği boğaza –ki Mardin'e yarım saat mesafededir–[60] bugüne kadar Türkmen Yaylası denildiğine bakılırsa, bunların aslen Türk olduklarına hükmedilebilir. Kikîlerin müsademesinde Kemalân aşiretinden bir kişi vurulmuş ve Kemalânlılar tarafından onun kanı istendiği mervîdir. [46] Bugün gerek Kikî Khelecân gerek Kikî Çerıkân arasındaki münasebet iyidir. Yekdiğerlerine gelip giderler ve hârice karşı husûmetlerini müştereken müdafaa ederler.

Kikî aşiretinin nüfûsu tahminen beş bin, Kikî Khelecân'ın iki bin beş yüz, Millî-i Kebîr'in dört bin, Dekurî'nin iki bin beşyüz; Mîrsinân bin beş yüz, Boylân bin, Tatlar bin dört yüz, Harb üç yüz, Ğarâcîne beş yüz, Meamire beş yüz, Çaçan bin, Ğûrs bin, Daşyân bin, Meşkîn bin-bin beş yüz nüfûsa mâliktir. Dinleri İslâm, mezhepleri Şafiîdir. Yalnız Millî-i Kebîr içinde Sincar'dan gelmiş bir kısım Yezidîler mevcuttur ki bu da üç köyden ibarettir. Mezkûr köyler şunlardır: Kızıl Açık, Kendur, Kerengû.

Bu aşiretlerden Kikî Çerıkân'ın reisi Mehmet Ali Bey, Dekurî'nin reisi Şükrü Ağa, diğer partinin reisi Sait Ağa, Khelecân'ın Osman Ağa, Millî-i Kebîr'in İbrahim Ağa, diğer partinin İsa Abdülkerîm, Tatlar'ın İbrahim İsmail, Harblar'ın Hasan Abdülaziz, diğer partinin Halil Abûd, Ğarâcîne'nin İbrahim Hasan Ahmedkân, Meamire'nin Salim el-İdris, Çaçanlar'ın Süleyman el-Şeyh, Mîrsinânîler'in Abdî Khello, Boylânlılar'ın Yusuf Kaso nâm ağalardır.

Bunlar umumiyetle Kürt olduklarını iddia ediyorlarsa da, hakikatte bir kısmı Kürt, bir kısmı Türk, bir kısmı da Araptır. Bunlar bervech-i

âtî tasnîf olunur: Kikî, Dekurî, Millî-i Kebîr Türk veya Türkmen; Tat, Harb, Ğarâcîne, Meamire Arap; Mîrasinân, Ğûrs, Daşyân, Meşkîn, Boylân Kürttürler. Ancak Kürtlerin ne sûretle buralara geldikleri ve bunların da asılları Türk olmak ihtimali varken ne sûretle Kürtleştikleri hakkında buralarda malûmât yoktur. Ğûrs, Daşyân, Meşkînân aşiretleri Mardin'in kısmen yerli ahâlîsi şekline girmiştir. Bunların Mardin'de mahalleleri olduğu gibi aşiret reisleri de Mardin'de ikamet ederler. Yalnız Ğûrs aşireti reisi olan Emin Şeyhmus vardır ki bu adam Gürsün Evset [47] karyesinde oturur. Daşyân, Meşkîn reisleri arza şâyân değildir. Çünkü bu iki aşiret, aşiret hâlinden çıkmış gibidir.

Kabileleri: Mezkûr aşiretlerin kabileleri ber-vech-i âtîdir:

Kikî Çerıkân kabileleri: Kösekân, Azizan, Hesnikân, Omerân, Necarân, İbrahim Zerkân, İsmaîlân, Şekirân, Remakân, Mûrikân.

Kikî Khelecân'ın kabileleri: Omerkân, Temirkân, Hesenkân, Derbasyân, Hacıyân, Sarmehanân.

Dekûrî'nin kabileleri: Kabâre, Kabakân, Kesikân, Seyidân.

Millî-i Kebîr['in kabileleri]: Behdîne, Cemâleddîne, Şerkiyân.

Tatlar: Kürt ve Arapların ihtilâtından hâsıl olmuştur. Kabileleri yoktur.

Harb Aşireti: Ens, Ebûsalim (Mardin'deki kabileleri bunlardır. Başka kabileleri başka yerlerdedir).

Ğarâcîne ve Meamire aşiretleri ise, aşiret değil, birincisi Beggâre'nın, ikincisi Cubûr'un birer kabilesidir.

Mîrsinân, Daşyân, Meşkîn, Boylân aşiretlerinin şâyân-ı zikr kabileleri yoktur. Yalnız Ğûrs aşiretinin Necâra, [48] Behramkî, Mendelkân nâmında üç kabilesi vardır.

بهدینان مملکتنده نامنده اوچ قبیله واردر

عادتلر

هر عشیرتده رئیس عشیرتنک عشیرت آراسنده‌کی مناسبتی علی العاده‌در. اگر افراد عشیرتدن بری رئیس

عشیرتنه حرمت مخصوصه‌ده بولونمازسه و عشیرت افرادندن هیچ بری رئیس عشیرت و افراد عشیرتندن

برینه قصد عداوت ایده‌مز. بر کیمسه قتلی اختیار ایدر و یاخود عشیرت رئیسی و یا افراد عشیرتندن

برینی قتل ایده‌جک اولورسه، او شخص آرتق منفور بولونور. عشیرت آراسندن چیقاریلیر.

هر حالده باشقه بر عشیرته دخالت ایدوب اوراده اقامت ایدر. فقط بو شخص هیچ بر عشیرتده

حرمت گورمزلر. عشیرت رؤساسنک عمومیتله عادتلری واردر. بو عادتلر عشیرت رئیسلری بیننده

مشترکدر. حتی بونلر بر کره منسوب اولدقلری عشیرت ایچنده قتل ایدیلجک اولورلرسه، و یاخود

دیگر بر عشیرتده‌کی ... داخل ... عشیرته قاچیکی و حقیقتلری آغالری ... صلاحیت

تشنه ... و یا ... رئیسی ... بیراده منسوبی ... العشائر

او حالده اوراده قبول ایدیلمزلر. حرمت مخصوصه‌ده بولونورلر. رؤیاده بو ... منسوب بر شخصی

گورورلرسه حیله تلقی ایدرلر

بو عشیرتلر عمومیتله مسافرپروردرلر. ... سوال ... قارشیسنده ... او حاجی ... ایله بیر

فقط الله ... بونده مقصد هم ... تامه هم ده حرمت مخصوصه‌ده بولونور. اگر

عشیرت آغالری ... ایله ... عشائری ... قیلار. بو ... نیلانه

هوالارنده هواسنه گوره ... بر ... قرار. اجل قیشلاقلرده ... سنه‌ده

... آیلر ... نیلانه ... بر ... بو ... سنه‌ده

بر ... آیلر. قیز ... ده ... ایچون ... برده آیلر

Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler'in 49. sayfası.

Âdetler

Her aşirette reis ailesiyle aşiret arasındaki münasebet alelâdedir. Ancak efrâd-ı aşiretin, reis ailesine hürmet-i mahsûsada bulunacağı ve aşiret efrâdından hiçbirisi reis-i aşiret ve efrâd-ı ailesinden birisine fazla hakaret edemeyeceği gibi aksini ihtiyar eder veyahut aşiret reisini veya efrâd-ı ailesinden birini katledecek olursa, o şahıs artık mensup bulunduğu aşiret arasında ikamet edemez. Herhâlde başka bir aşirete dehâlet edip orada ikamet eder. Fakat bu şahıs hangi aşirete gitse nefretle görülür. Aşiret rüesâsının umumiyetle gulâmları vardır. Bu gulâmlar aşiret reisinin beyne'l-aşâir mümessilidir. Hattâ bunlar yine kendi mensup oldukları aşiret içinde katledilecek olurlarsa, kanları, yani diyetleri alelâde eşhâstan daha fazladır. Aşirete karşı vaziyetleri ağasının vereceği salâhiyet nisbetinde artar veya eksilir. Yalnız Kikî Çerıkân reisi Mehmet Ali Bey, seyyitlere mensubiyeti dolayısıyla beyne'l-aşâir "ocak" olarak kabul edilmiştir. Hürmet-i mahsûsada bulunurlar. Rüyada bu aileye mensup bir şahsı görürlerse hayırlı telâkki ederler.

Bu aşiretler umumiyetle misafirperverdirler. Yemekte misafirin karşısında her yemekten ev sahibi bir lokma alır, yer, fakat en sonra oturur. Bundan maksat hem misafiri temin ve hem de hürmet-i mahsûsada bulunmak içindir. Aşiret ağaları her sene "beş" tâbir edilen bir vergi ile aşâiri mükellef kılar. Bu vergi satılan hayvanâttan hayvanına göre, beş kuruştan bir mecidiyeye kadar, asîl kısrakların satılmasından da gayr-i muayyen bir meblağ alır. Satılan yağın her batmanından beş kuruş, yünün beher hıbresinden[61] bir kuruş alır. Kız kaçırıp da itilâf husûlü için gelen şahıstan bir deve alır. [49] Fukarâdan bir şey almaz. Fakat, bir şey almamak ağanın iradesine tâbi olup, ister affeder, isterse hakkından vazgeçmez. Kız kaçıran şahsın su-i hâl kesbettiği zaman yine mezkûr hakkı alabilir. Bir ağa, ya başka aşiret tarafından talan edilir veyahut hapsolunmuşken mahpesten çıkarsa, aşireti halkı ve hattâ diğer dost aşiretlerin ağası ve ileri gelenleri bu düşmüş olan ağaya yardım etmeye ve para toplamaya mecbûriyetleri vardır. Hattâ, düşkün olan bir aşiret reisi bu

yardımı talep eder. Bu hareket katiyen ayıp değildir. Buna beyne'l-aşâir *mecibi* ve Kürtler arasında *recû* nâmı verilir[62]. Asîl kısraklar yarım ve hattâ rubû' olarak satılır. Bilâhara, kısrağı getirince ortaklık halledilir. Kahve fincanını yere koymak ayıptır. Yere koyan şahıs kahveciye bir bahşiş vermeye mecbûrdur. Gazve diye bir nev'i muhârebe yapılarak diğer düşman olan aşiretlerden mal yağma edilir. *Gırew* isminde bir de teminât keyfiyeti vardır ki bu da bir aşiret halkı diğer bir aşiret halkından bir şey gasbeder ve sonra gâsıb taraf ahâlîsinden birisi magsubâtı olan aşirete gelirse, beraberindeki hayvan, mal ve sâire teminât olarak alınır ki buna "gırew" derler.

Düğün Âdetleri

Aşiretlerde düğün ve cenazede merasim, aşiret rüesâsıyla ileri gelenleri arasında cârîdir. Fukarası merasimden müstağnidir. Binâenaleyh bir aşiret reisi veya ileri gelenlerden biri evleneceği vakit, mensup olduğu aşiretin en müsinlerinden dört veya beş kişiyi kızın pederi nezdine gönderir. Muvafakat hâsıl olunca, derhâl kız evinde şerbet içilir ve başlık sebt-i defter olunur. Kurban kesilir ve kıza, aynı zamanda kızın dayılarına münasib hil'at[63] verilir. Cihâz dahi sebt-i defter olunur. Cihâz tarafeynce ihzâr edilir. Fakat intihâb kızın babasına aittir. Oğlan tarafı bu intihâbı kabul eder ve başlığı[64] verir. [50] Kızın babası bu başlıktan cihâz bedelini tesviye eder. Cihâz kaç kese ise oğlan tarafı o nisbette kız tarafına ve kese başına bir hil'at vermeye mecbûrdur. Bilhassa kızın dayıları en büyük hil'atı alırlar. Dayısının hüsnü rızası istihsâl edilmezse düğün olmaz. Alınan cihâz kâmilen kız evine gönderilir. Kız evi ihzârâtını yapar, üç gün zarfında ihzârat ikmâl edilir. Ondan sonra azamî on beş gün davul zurna çalar. Oğlan tarafı tanıdıklarına birer hil'at göndererek düğüne davet eder. Gelen davetliler beraberlerinde koyun, keçi gibi hayvanât getirir. Bunlar kesilerek umûm davetlilere ziyafet verilir. Perşembe günü alessabah med'uvvîn ve oğlan tarafından birkaç kadın kızın evine veya köyüne gider. Gelini ata veyahut deveye bindirerek oğlanın evine getirirler. Gelinin yolda olduğunu ilk haber veren süvariye güveyi hil'at verir. Silâh atılır ve at koşturularak şâdmânî yapılır. Gelin güveyin kapısına gelince, içeri girmez. Tâ ki kendisine bir hil'at verilir, ondan sonra hâneye dâhil olur. Akşam yemeği yenildikten sonra davetliler birer ikişer dağılır. Güveyi dâhil olur. Başlık hâl ve vakta göre azamî yüz koyun, yüz lira, üç deve, dört tüfek olup elli lira da hil'atlara gider. Bir deve kıza verilir. Kızın dayıları asgarî bir kısrak, bir tüfek, on beş, yirmi de koyun alır. Bazen de mübadele edilir. Yani yekdiğerinin hemşire veya diğer bir akrabasını alırsa o vakit tara-

feyn yekdiğerine bir şey vermez[65]. Yalnız cihâz yapılır ve bu cihâz azamî elli lirayı tecâvüz etmez.

Kadınlar hiçbir hukuka mâlik değildirler. Tatlîk edilirlerse yine kocalarının evlerinde kalırlar. Bu tabiî umumî olmayıp rüesâya mahsustur. [51]

Cenaze Merâsimi

Aşiret rüesâsından veya ileri gelenlerden birisi vefat ederse, cenazeye mensup kadınlar saçlarını keserek bir mızrağın başına takarlar. Mütevef-fânın ağaçtan yaptıkları bir heykeli üzerine elbise ve sâiresini giydirirler. Kısrak ve tüfeğini yanına getirirler. Etrafını birçok kadınlar alarak mezâyâsından bahisle beyitler okur, feryât ve figan ederler. Bu hâl azamî yedi gün devam eder. Cenaze bittabi vefat ettiği gün usulen defnedilir. On beş gün kadar taziye için gelenlere yemek çıkarılır. Fukaraya yemek verilir, şâyân-ı arz başka bir hâl vukua gelmez.

Doğumla Alâkalı Merasim[66]

Yeni doğan çocuk için oğlan ise herkes tebrik eder. Kız ise buna da lüzum görülmez. Loğusa azamî üç gün yatakta kalır. Bu tabiî zenginler içindir. Fukaralar doğurduğu gün yavrusunu sırtına sararak yine işine ve gücüne bakar. Üç gün sonra, zengin çocukları için, kabile reisleri toplanır. Doğan çocuğun en yaşlı akrabası çocuğun adını kor. Mevlit okunur. Bir hafta sonra, vâlide ile çocuk beraberce kızın babası evine giderler, birkaç gün kalarak yine avdet ederler. Yeni doğan erkek çocuğuna hediye vermek ihyânen vuku bulur.

Davaların Faslı

Davaların hâl ve faslında aşiret reisi, kabile reislerini celp ve davâları hiçbir usûl ve kaideye tâbi olmaksızın hâlleder. Yalnız diyetlerde, hırsızlıkta ölenlerin diyeti üç yüz mecidiye, alelâde kātillerin diyeti beş yüz mecidiye, kız kaçıranların davâsı hallolunca aşiret reisi bir deve almak usûl iktizâsındandır.

Alınan diyetler maktulün en büyük akrabasına verilir. Şeyhler davâyı fasledemezlerse, müddei, müddeâ-aleyh "ârfe"ye giderler. Diğer davâların faslında şeyhler münasip bir ücret alırlar. [52]

Kışın Cevelân Sahaları

Millî, Khelecân, Dekurî, Kikî, Tat, Harb, Meâmîre, Çaçan (Çeçen), Ğarâcine ve Ğûrs'un bir kısmı bulundukları köylerin cenûbunda Cırcıb, Habur, Zergân, Cağcağ nehirleri civarında çadır kurarlar. Diğer Mîrsinân, Boylân, Daşyân, Meşkîn aşiretleri göç etmezler. Göç edenler Teşrîn-i-sânîden başlayarak giderler ve Mart ibtidâsında avdet ederler. Bunlar sırf mer'a ve mutedil iklim ve hava için birkaç saat cenûba inip oba kurarlar.

Yaz Meskenleri

Bu aşiretlerin kâffesi yazın kendi köylerine avdet ederler. Bulundukları mahallerde meşhur olarak yalnız Zergân ırmağı vardır. Dağ olarak şimâlde Mazı Dağları mevcuttur.

Hirfetleri

Bu aşiretlerden, Mîrsinân, Boylân, Daşyân, Meşkîn aşiretlerinden maadası hem seyyar, hem çiftçidirler. Bunların köyleri Resülayn civarındaki Cırcıb nehrinden itibaren Nusaybin'in üç saat mesafesine kadar çölde bulunan köylerin kâffesidir ki bu köylerin esâmisi aşağıda yazılacaktır. Umumiyetle çiftçidirler.

Hıfzıssıhha

Bu aşiretler umumiyetle yazın mukîmdirler. İkamet sahaları hıfzıssıhhaya muvâfıktır. Yalnız tagaddinin noksânından ve hıfzıssıhha kaidelerine riâyetsizlikten pek az sıtma mevcuttur. Kâfî mikdarda akar su ve bazı mahallerde kuyu mevcuttur. Bataklık yoktur.

Kimlere Huva / Khuve (Vergi) Verirler?

Bu aşiretlerden Kikî Khelecân, Şammârlar'ın el-Amır kabilesinden Zeyd Zer-Hemk adlı şeyhe; Kikî Çerıkân [53] Zeyd ibn Sehermik ve Melhem el-Dâdî adlı şeyhlere; Dekurî aşireti el-Amşe'den Ali el-Abdurrezzâke'ye; Millî-i Kebîr keza Şammâr'ın el-Amşe kabilesinden Abdülkerim ve Abdülmuhsîn adlı şeyhlere; Harb, Şammâr'dan Türkî el-Muhâcim'e; Tat aşireti Şammâr'dan Çaçan el-Muîd-îl'e huva verirler. Diğer aşiretler huva vermi-

yorlar gibidirler. Şammâr aşireti çölde sâkin ve zürra olan aşiretlerin âdetâ çekirgesi gibidir. Bu aşiret sanki yeryüzüne fenalık için vücûda gelmiştir. Bunlar her türlü ma'mûriyetin düşmanıdırlar. Ve hamiyetsizce birçok ekinleri develerine, koyunlarına yedirmekten çekinmezler. Esasen hiçbir iş ve san'atla meşgul değildirler. Bunun için zavallı mukîm ve ziraat sahibi aşiretler bu çekirge gibi kavmin zararından kendilerini korumak için senevî mesaisinin bir kısmını "huva" olarak Şammâr'lara vermeye mecbûrdurlar.

Bendler

Millî-i Kebîr, Omerkân aşiretinden Atmankî bendi; Dekurî, Daşî, Ğûrs, Mîrsinân "Mil" bendine; Kikî, Khelecân, Meşkîn, Ğarâcîne, Çaçan ve Omerkân'ın Mahmudî takımı "Zil" bendine mensuptur.

İltihak Eden Aşiretler

Bu aşiretlerden yalnız Millî-i Kebîr ile Dekurî aşiretleri arasına Sincar'dan ve Siverek taraflarından bazı Yezidîler gelerek iltihak etmişlerdir. Millî-i Kebîr'e iltihak eden Gâbâre kabilesidir. Dekurî'ye iltihak eden Şerkiyân kabilesidir. Bu iki kabilenin de aşiret arasındaki vaziyeti aşiretin efrâd-ı asliyesinden farklı değildir. Yalnız yekdiğerine kız verip alamazlar. Bazen almak vakidir. Bunlar Sincar Yezidîleri gibi mutaassıp değildirler. Müslümanlarla yaşamaya alışmışlardır[67].

Eski Aileler

Dekurî aşiretinin reisi Şükrü Ağa evvelce nüfûzdan sâkıt iken sonradan Ferhan'ın katli ile [54] ağalık iddiasında bulunmuş ise de emeline nâil olamamıştır. Şimdi ağa mevkiinde Ferhan'ın kardeşi Sait bulunmaktadır.

Mevkileri

Millî ile Dekurî şimendifer hattının cenûbunda kalmıştır.

Geldikleri Yerler

Kikî Çenkân'ın Azîzân kabilesi Bohtân'dan gelmiştir. Viranşehir Millî'sinin reisleri olan Abdî Ağa ve Ömer Ağa aileleri Fu'ân aşiretinin Şa'lân

kabilesinden gelmiştir. Rivayete göre Temir Paşa, Keleş Abdî'nin vefatından sonra, Mardin aşağılarına kadar istilâ etmiş, askerinin büyük kısmı Urfa'daki Türkân aşireti imiş. Bu Türkmenler hep cengâver imişler. Bugün Mardin'in üç saat mesafesinde bulunan Türkmen adlı derede Kikânlılar'ı perişan ederek Diyarbekir'in Şark nâhiyesindeki Lüküs[67a] mevkiine kadar takib etmişlerdir. Bu sırada Zil bendine mensup Silvan aşiretleri imdadlarına gelerek, Kikânlılar'ı tekrar eski yerlerinde iskân etmişlerdir. Musul'un şimâlinde bulunan Khılbığıl, Tel-Ades, Hınare köylerinde de Kikîler vardır.

Kikî Çerıkân toprağında bulunan Koçhisar karyesi yetmiş sene evveline kadar Türk imiş ve Türkçe konuşur imiş. Bu karyeye beş dakika mesafede bulunan Tel-Ermen köyünün ahâlîsi, bugün bile, Türkçeden başka bir dil bilmezler. Kikî aşiretinin Meştok, Derbesiye cihetlerinde bulunan derenin ismi Öksüz'dür. Kikî aşiretinin reisi Bağdat'tan gelmiş Seyyit Rüstem isminde bir dervişin sülâlesidir. Gûyâ bu derviş keramet ehli imiş. Kikânlılar onu ağa nasbetmişler. Kikî Çerıkân ağası ile aşiret arasında üç beş seneden beri ihtilâf vardır. Aşiret reisiyle kabilelerin reisleri aşiretten [55] fazla para aldıkları için aşiretin bir kısmı ayrılarak ağa ailesinden başka bir ferdi ağa nasbetmişlerdir. Bu sûretle aşiret ikiye ayrılmıştır. Gerek Çerıkân ağalarının, gerek Khelecân ağalarının gulâmları Harb ve Şerâbî aşiretlerine mensuptur.

Ğûrs Aşireti:

Ğûrs'a Jorî[68]: Ğûrs'a Evset[69], Ali Paşa, Hamrîyan karyeleridir. Ğûrsa Jêrî[70]: Hamrîyan, Resülbeyder, Sergûrî karyeleridir.

Lîf Aşireti:

Teltîn, Omerdû, Hazerî, Hanikî, Bellûka, Şeyb-i Ulyâ[71], Şeyb-i Süflâ[72] Badînân, Derikîn, Zerkân kabilesine mensuptur. Hazerî karyesi Badılyân'dır, yani Badillî'lerdir[72a]. Hanik Khelecânlar'dandır.

Bîriş Aşireti:

Da'cî, Bedrasî, Golewârî.

Gerbanlı:

Remokî, Khırbaherî[73], Khırbareş[74], Mala-Reşo[75], Areban[76] karyeleri. Hulâsa, Lîf aşireti: Bîriş, Belloyî, Ma'felî, Zeydkî, Berkûsî, Kılîma, Ibrahimkî, Khelitân, Şeybân, Kürdükân kabilelerinden mürekkeptir.

Tat Aşireti:

Tatselakh, Tılğis, Sûmık, Mezra, Dekûk, Bozkatrî, Kûs, Kelmırîn, Şeflan, Kazakhî[77], Bîrkâve[78] karyelerinden ibarettir. Bunlar aşiret değildir. Kimi Diyarbekir çölünden, kimi öteden beriden burada toplanarak köylere yerleşmişlerdir. Bunların nâmı-ı diğeri Havâss-ı Hümâyûn'dur[79]. [56]

Birkaç seneden beri iki fırkaya ayrılmışlardır. Bunların şerîr köyleri Dekûk, Til-fik, Silâh'tır. Yekdiğerleriyle pek kindarâne müsademe ederler. Aşâir bunları aşiret saymaz. Âdetâ Midyat'ın Muhallemî aşiretine benzerler. Zaten bunlar "Kurmanc" sınıfından sayılırlar, çiftçilikle iştigal ederler. Rençper ahâlîdir. Hattâ Bozkatrî karyesinin karpuzu meşhurdur. Bunlar da Kikî Çerıkân'ın imdadına gelmeye mecbûrdurlar. Yekdiğeriyle olan komşuluk münasebetleriyle muâvenet eder ve arasıra kan davâlarını Kikî ağasının evinde hâllederler. Tat köylerinin bir kısım halkı kendilerini Cubûr saydıklarından bazı davâların Cubûr Şeyhi Salt Paşa vasıtasıyla hâlledildiği de söylenmektedir. Bunlar başka aşiretler gibi dûrendîş değildirler. Gayet asabî, hadîdü'l-mizaç adamları vardır. Hattâ yekdiğeriyle ufak bir lisan münâzaasıyla adavet besleyerek sırası geldi mi mukateleye başlarlar. Hep mukîmdirler. Koyunlarını kışın Kîkân ağasıyla beraber Habur'a, bir kısmı da Cubûr Şeyhi Salt Paşa'nın nezdine gönderirler. Bunların birçok âdetleri Kîkânlılar'ın aynıdır. Kîkânlılar'ı taklit etmektedirler. Kelmerîn karyesi Omeryânlı Halil Gezalî'nin nüfûzu altındadır. Arasıra "mıcibî" nâmıyla toplanan para onlardan da alınır. Köyleri Mardin kasabasının cenûbunda bulunur. Nüfûsları cetvelinde gösterilmiştir. Kendilerine mahsus bir âdetleri olmadığı gibi mevki-i içtimâîleri de yoktur.

Davaların Faslında Ağaların Vaziyeti

Ağaların daima aşirete karşı bîtaraf olmaları lâzım gelir. Her davâda yüzde beş, on nisbetinde bir ücret alınır. Davâlar "arfe"ler gibi usûl ve teamül üzerine hâllolunur. Bazen hükmî birçok kararlara tesâdüf edilmektedir. Ağa her sene satılan kuzulardan iki kuruş, beş kuruş alır. Senede bir kere veyahut lüzum görülürse iki defa kendisi için "bêş" toplanır. Şu toplanan "bêş" köylerin cesâmet ve servetlerine göre tevzi edilir. Toplanan bêş'ten fahz reislerine [57] bir mikdar tefrik edilebilir. Şayet gulâmı varsa "çarkhur" nâmıyla ayrı olarak köylüden para alınır. Harman zamanında muhtelif mikdarlarda "ağalık hakları" vardır. Aşiret ağalarından hiçbir vakit memnun olmaz. Her vakit hükümetin icraat ve şiddetini intizâr eder. Sebebi, ağalar taht-ı itâata alınırsa fahzlar da birbiriyle ittifak ederek ağalık sıfatını vermezler.

Aşâirin ağalara mecbûriyeti sırf kendilerini düşman aşiretlerin şerrinden muhafaza içindir. Başka gayeleri yoktur. Hattâ aşiret illeri bu ve buna mümasil meselelerden dolayı ittifak ederek haklarını istihsâl ederler. Bunun numûnesi Midyat'ın Hüverkî bendidir. Hüverkî muhtelif sekiz on aşiretten teşekkül etmekle beraber birtakım Süryanî, Yezidî cemaatlerini de içine almıştır. Ağalar, daima Kürtlerin akıllı kısmını teşkil ediyorlar.

Ağalar aşiretlerinin şehirlilerle görüşmesini, okuyup yazmasını, zengin olmasını istemedikleri gibi her köyde muhakkak iki bend'in bulundurulması da siyâsetleri icabındandır. Çünkü, bu iki taraf mücadele ederlerse ağa her davâdan ceza-yi nakdî alır. İcabında talan eder. Zaten hangi taraf zenginleşirse bahâne ile bir iş açtırarak onları da fakir düşürür. Köylü ne kadar fakir olursa ağaya itâatları o kadar kuvvetli olur. Köylünün ağaya itâat etmesinin sebebi, ağa bir adamını terbiye etmek üzere, gizli olsun başka aşiretlerin huzûrunda olsun behemehal büyük bir hakarete dûçâr eder. Maalesef bazı memurlar da bu işlerde âlet olarak ağaların hatırı için köylüler hakkındaki her türlü zulüm ve iftirayı kabul ederek zavallıları hapishânelerde çürütürler[80].

Cünhalarda Ağaların Hareketi

Aşiretinden birisi bir adamın ineğini çaldığı şâhitle, yahut yeminle ispat olundukta hem inek geri alınır, hem de iki misli olarak "kıymet" alınır. Bir hırsızlık davâsında çalınan malın [58] izi bir köye giderse evini aramak ve yemin verdirmek usûldendir. İzi görülmeyen bir hırsızlık davâsında sahibi şüphe ettiği kimselere yemin ettirebilir. Lâkin inek başka yerde zuhur ederse yemin verdirmiş olduğu adamlara "kıymet" vermek mecbûrî olur. Bu işlerin icrâsı hep ağaya aittir. Birisi sahibinin rızası olmaksızın köpeğine bile taş atıp ayağını kırarsa bir at davâsı gibi köpeğin değerine göre "kıymet" alınır. Bir uzvun tatiline sebep olanlar, diyetin yarısı veya dörtte biri derecesinde tazminât vermekle mükellef tutulmakla beraber, ayrıca hekim parası da verir. Aşiret efrâdından birisi hayvanlarını başıboş bırakır da birisinin tarlasına girer, ona ziyan verirse behemehal eshâb-ı vukuftan birkaç adam gönderilerek hasarat neden ibaretse tazmin edilir. Tekrar ederse "kıymet" de alınır. Hâriç aşiretler için bu usûller değişir. Daha ağır olur. Başıboş bırakılan hâriç aşiretlerin hayvanlarından alınacak ücret maktudur. Aynı aşiretten olan hırsızlar kendi aşiret efrâdının malını çalarsa, hemen onlar talan edilerek muvakkatan aşiret hâricine teb'îd edilir. Buralarda hırsız cürm-i meşhûd hâlinde yakalanırsa katledilir; mütecâsiri tahakkuk etmeyen hırsızlıklar meydana rüşvetle çıkarılır. Her kimin malı çalınmışsa, ne mikdar para vereceğini ilân eder. Faili kim olduğunu gizlemelidir. Haber alır, ba'de ağanın eviddasına müracaat eder ve mevki-i muameleye konulur. Tezâhür etti mi tereddütsüz kıymetle beraber emre[81] âmâde etmek zarûrîdir. Esnâ-yı sirkatte katledilen Arapların kanı üç yüz mecidiye olup bu parayı aşiret efrâdı ve grupları tediye eder. Kātil de herkes gibi hissesini verir. [59]

İzâle-i Bikr ve Kız Kaçırmak

Ağa mümkün olursa kızla oğlanı bir yere getirir. Şayet kızın hüsn-i rızasıyle bile olmuş ise der-akab başlık alınarak babasına vermekle beraber alınacak "kıymet" dahi ağa ile babasına müşterektir. Kızın babasının reyi alınmaksızın ağa hâlledemez. Kızın rızası olmaksızın cebren götürülmüşse ve hilâf-ı şer' bir şey vâki olmuşsa oğlanın köyü talan edilmek ve oğlan katledilmek müsteb'ad değildir. Hâriç aşiretten olursa aynı saatten itibaren münasebet kat'olunarak düşmanlık başlar. Şayet oğlan kendi aşiretinden çıkarsa ancak oğlanın mensup olduğu "ezbet"le husûmet devam ederek, diğerleriyle münasebet-i dostaneye başlanır. Mesele hâlledilinceye kadar düşmanlık bakîdir. Zevci mevcut olan kadın birisiyle temasta bulunduğu haber alınır ve şikâyet edilirse evvelâ kadının terbiyesi zevcine tevdi olunur. Yapamadığı takdîrde kır hâricine çıkarmak ağanın salâhiyeti dâiresindedir. Kız kaçırmak davâlarında kızı kaçıran şahıs hangi kabileden ise kızın kaçırıldığı günden itibaren düşmanlık başlayacağını yukarda söylemiştim. Bir de oğlan tarafı olan kabileden alınacak eşya ve hayvanât da icabında "foraldım" olur gidermiş. Velhâsıl oğlan tarafını icbâr etmek için her şey yapılır. Kız tarafını irzâ etmek şarttır. Kız davâsı hâlledildikten sonra aşiret efrâdından zarar-dîde olanlar varsa oğlan tarafından tazmîn edilir.

Kabahat

Bir adam birisine bir tokat vursa ağa da onu mükemmel döver. Şayet tekrar ederse hem dövülür, hem de ceza-yi nakdîye mahkûm olur. Şetm ve tahkir davâlarında fahz reisleri de tecziye etmeye salahiyetdardırlar. Ancak istinâf mahalli, ağanın odasıdır. İcab ederse orada muhakeme olur. [60] Doğru[81a] çıkarsa ağa da döver. Bir ceza-yi nakdî de ağa alır. Bu sebepten aşiretlerde birbirini sövmek ve tahkir etmek aşiret an'aneleri hilafınadır. Hattâ buralarda müsademe ve mukatele esnasında bile birbirini sövüp tahkir edemezler. Lisan münâzaasından teşhir-i silâha geçmek hemen hemen bir kaide gibidir. Cezası birtakım derecâtla mukayyettir. Meselâ, "fahz" reisi, yahut ağa ailesinden olursa "kıymet" almak ve dahâlete icbâr etmek ağanın reyine muhavveldir. Avam tabakasının hukuku zâdegâna tercih edilemez. Hattâ Midyat'ta ağalar Kurmancları katlederse hiçbir şey lâzım gelmez.

Cinayet

Aşiret fahzlarından birisinin bir adamı aynı aşiret fahzından birisini kendi fahzının malûmâtı olmaksızın öldürürse mes'ûliyet sırf ona ait olup kan davâsını hâlletmekle mükelleftir. Şayet köyün talanını diğer bir fahz vurursa ve köyde sâkin olan fahz onu takib eylediği sırada bir adam katledilirse cürüme umumî iştirâk ederler. Ve kan verildiği zaman fahzın hânelerine göre ağanın evinde içtimâ eden fahz reisleri beher hânenin kaç kuruş vermesi lâzım geldiğini tayin eder. Tehir edilmeden tahsil ederek verilir. Verildiği zaman bir bayrak yapılarak maktulün veresesi ile kātilin eline verilir. O günden itibaren her iki aşiret "baht/bext" vermek sûretiyle birbirini temin ederler. "Bext" katiyen bozulamaz. Kandan alınacak paranın en azından elli mecidiyesini ağaya ve nısfı derecesinde fahz reisine vermek usuldendir. İki aşiretten birisi iki, diğeri bir kātilin kan davâsında bulunursa her iki aşiret reisleri toplanarak mükâlemeye başlarlar. Fahz reisiyle ağanın birlikte bulunması şarttır. Kan davâsının sübûtu şarttır. Buralarda katili tebeyyün etmeyen cinayetleri yüz elli, iki yüz mecideye rüşvetle meydana çıkarıyorlar. Para cinayet davâlarında çok iş görür. [61] Kātili tahakkuk etmeyen şahsın kātilleri para ile meydana çıkmadığı takdîrde şüphe ettiği adamlara yemin verdirir. Bu havalide tarz-ı tahlîf şöyledir: Karacadağ'daki şeyhin nezdine "belı'" için giderler.

Belı' nedir? Şeyh tarafından ateş içinde kızdırılmış demirden kahve kaşığıdır. Mezkûr kızgın demir ateş içinde hazırlanır. Belı' edilecek adam kimse şeyhin huzûrunda ayakta durur. Şeyh hazretleri de merkumun ağzını açar, kızgın demiri bir kere dilinin üzerine bırakır. Şayet dili yanarsa o fiili işlediği tahakkuk eder. Yanmazsa masumiyeti tebeyyün eder. O zaman davâcının bir hakkı kalmaz. Bazı kızıl demiri görünce cürmünü itiraf edenler olurmuş. Belı' edildikten sonra aşiretin kuvve-i icarîyesini teşkil eden ağa, teşebbüsât-ı lâzimeye başlar. Müsademede telef olan hayvanât dahi tazmin edilir. Bir müsademede bir aşiretten iki adam katlolur da kātillerin mensup bulundukları aşiretin de bir tüfek, bir at veyahut birkaç devesini maktul tarafı götürürse, kan davâsının halli zamanında "foraldım" olurmuş. Daha doğrusu o aşiretin kuvvet ve kudretine bağlıdır. Buralardaki aşiretler an'anât-ı milliyelerini unutmuş ve Arap âdetlerini edinmişlerdir. Kan davâları Abtân, Hakkâri, Garzan cihetlerinde başka başka şekillerde hallolunur.

Bendler

Millî-i Kebîr'le Dekurî "Mil" bendine, Kikî Çerıkân'la Khelecân ve Karakeçi "Zil" bendine mensuptur.

İrtibatları

Tat, Harb, Ğarâcîne, Şerâbî aşiretleri Kikî'ye tâbidir, Ğarâcîne birkaç seneden beri karyeleri olan Guz Garâcîne'yi terk ederek Viranşehir'e gitmişlerdir. Harb, Bınyasî, Tel-Abıd, Meşo, Khurkhurî'de, Cûzlıklarda seyyar bulunuyorlar. Yalnız Zerkân'da darı zer'iyâtı yaparlar. Şerâbî aşireti koyun besler. [62] Hırsızlık yapar. Şerâbî'nin san'atı her yerde hırsızlıktır ve seyyar bir hâldedir. Kikî aşiretinin hâriç bir aşiretten kan parası ve sâire verilmek icap ederse, salifü'z-zikr Tat, Harb, Ğarâcîne de iştirâk eder. "Kıymet" ve "beş" ağaya vermezler. Kikî Khelecân da birçok aşiret davâlarında Kikî Çerıkân'a tâbiiyyet eder. Lâkin Tat, Harb, Ğarâcîne aşiretlerinin Kikî aşiretinde o kadar mevkileri yoktur. Ğûrs'un Hamzeyân ağası aşiretinin nüfûzundan hemen sâkıt olmuş gibidir. Kikî Khelecân ağası Osman Ağa da eski mevkiini kaybetmiştir. Bunların örf ve âdetleri Araplar gibidir. Kikî Çerıkân ile Khelecân içinde iskân sahası yoktur. Arazileri kendilerine kâfidir. Yalnız Zerkân nehri üzerinde Bınyas'tan aşağı Meşed, Khurkhurî, Curnik, Inız karyeleri hep harabedir. Bu köylerin âb u havasında biraz vehamet vardır. Esbâbı, darı tarlalarına yapılan taksimlerdeki su mecralarının taaffün etmesidir. Mecraların bozuk olmasından dolayı sular etrafa dağılarak geçilmeyecek bir çamur hâlini alıyor. İçilen sular da mecralardan alındığı için hastalıklar vücûda getiriyor. Sıtması da vardır. "Şükür" tâbir edilen setler iyi tamir edilirse, çok faydalı bahçeler yetişebilir. Kikî Çerıkânla Khelecân topraklarında su kuyularından birçok müşkilâtla su çekilmektedir. Islâh edilir, tulumbalar konulursa iyi istifade olunur. Bu iki aşiretteki iskân sahası pek geniştir. İstikbalde kendilerine kâfî gelir. Zerkân nehri üzerindeki Kefertut karyesinde birçok âsâr-ı atîka alâimi vardır. Ziraat usûlü cârîdir. [63]

Kikî Çerikân Aşireti

AZÎZÂN FAHZI

	Nüfûs	Hâne	Küçük Çaplı	Büyük Çaplı
Harabü'l- Ma' karyesi[81b]	300	60	30	2
Khanike	15	3	**2**	
Gündük	20	5		2
Kîj (harabedir) (+)[82]				
Şalî (+)	8	2		1
Melîk (harabedir) (+)				
Harmeş (harabedir) (+)				
Karamanî (+)	400	70	35	10
Kerikî (+)	80	15	8	

	ŞEKİRÂN FAHZI			
Tıbyat karyesi	250	40	25	5
Tell-Taam (Maâ Bîrek)[83]	250	50	20	
Resül'harem	15	5		
	SEM'ÎLÂN FAHZI			
Meşkoka Khello Uso	200	35	25	2
Reyhanî [64]	80	15	5	
	REMAKÂN FAHZI			
Harem Şeddâd karyesi	250	40	20	2
Khanisor	20	4	2	
Akrebî	70	10		
Hevâşî (+)	80	15	8	1
Hevâşî (+)	70	10	5	
	OMERÂN FAHZI			
Tell-Şerir (+)	200	30	20	
Çekîl [Çiğil][84] (+)	50	10	5	
	NECÂRÂN FAHZI			
Kelibin	200	30	20	1
Zorava	50	10	5	1
	MORİKÂN FAHZI			
Kurî (harabedir)				
Kermûrân	25	5	4	
	İBRÂHÎM ZERGÂN FAHZI[85]			
Harmehdâd [65]	200[86]	40	15	
	HASENKÂN FAHZI			
Hêşırî karyesi	350	60	30	
Şefellu (harabe)				
Mılla Alik (harabe)				
Tell-Naşar karyesi	80	15	5	
Bıêyici (harabe)				
Keldûman (harabe)				
Kerkûr	30	4	3	

Kikî Çerikân'ın Nüfûs-ı Umûmîsi ve Eslihâsı

Nüfûs	Hâne	Silâhı
3963	693	390 tüfek

Kikî Khelecân

Nüfûs	Hâne	Silâhı
2104	337	189 tüfek [66]

TAT nâm-ı diğer HAVÂSS-I HÜMÂYÛN NÂHİYESİ

	Nüfûs	Hâne	Küçük Çaplı	Büyük Çaplı
Selâkh	400	60	35	5
Tell-Fis (Mardin kazasına tâbi)	300	40	30	
Dikûk (Mardin kazana tâbi)	250	30	25	
Kûs (Mardin kazasına tâbi)	300	40	20	3
Mezra'	70	15	5	
Gülharîn	400	60	25	
Şeflan	70	15	10	
Bozkatrî	100	20	10	
Tüllik-i Ulyâ ve Süflâ	90	15	8	

Tat Köylerinin Nüfusu

Nüfûs	Hâne	Silâhı
1980	295	176 tüfek [67]

ĞÛRS NÂHİYESİ

	Nüfûs	Hâne	Küçük Çaplı	Büyük Çaplı
Günde Aziz	250	30	20	2
Çelbîyân	110	20	15	
Heftkhuvahân	80	15	10	
Ğûrs-i Evset	500	80	50	
Ali Paşa	400	60	35	
Cınazî (harabe)				
Khırbân	400	50	30	
Resülbeyder	250	30	20	
Sergorî	90	15	8	

Ğûrs'un Umûmî Nüfûsu

Nüfûs	Hâne	Silâhı
2080	300	190 tüfek [68]

BIRÊŞ AŞİRETİ VE LÎF KÖYLERİ

	Nüfûs	Hâne	Küçük Çaplı	Büyük Çaplı
Amrûd	400	60	30	
Bellûkâ[n]	300	30	15	
Emdûd Khanîkesi	30	5	4	
Dıemî	110	20	10	
Bedrasî	80	15	10	

Bırêş Aşiretinden Koçhisar'a Mülhak Olan Köyler

Nüfûs	Hâne	Silâhı
920	130	69 tüfek

Bu aşiretin büyük kısmı Derik kazasına tâbi bulunduğundan yalnız Mardin'e mülhak olanlar yazılmıştır[87]. [69]

Nusaybin Kazası

Nusaybin kazasında *Tayy, Şammâr, Şerâbî, Baggâra, Cubûr, Kûçekân, Melhikân, Bodkân, Abbasân, Âşîtân, Âlîyân, Daskân* aşiretleri vardır. Bu aşiretler şimdiye kadar lâyıkı veçhiyle tahrir görmediklerinden bunların nüfûs mikdarının tamamıyla bilinmesi kābil değildir. Kendileri ise nüfûs mikdarlarını daima az gösterirler. Binâenaleyh tahminî olarak:

Tayy aşireti	10. 000
Şammâr aşireti	15.000
Şerâbî aşireti	10.000
Baggâra aşireti	20.000
Cubûr aşireti	14.000
Kûçekân aşireti	1.100
Mehlikân aşireti	2.000
Bodkân aşireti	600
Abbasân aşireti	100
Âşîtân aşireti	2.500
Âlîyân aşireti	1.700
Dâskân aşireti	300

Bunlardan yalnız *Daskân* aşireti Yezidî olup mütebâkî *Tayy, Şammâr, Şerâbî, Baggâra, Cubûr* aşiretleri Arap ve Şâfiîyülmezheptirler. Bu aşiretlerden *Kûçekân, Melhikân, Bodkân, Aşîtân, Abbasân, Âlîyân* aşiretleri de [70] Kürt ve Şafiîdirler. Ancak bu aşiretlerden bazıları İran'dan gelen dinî istilâya tâbi olarak gizlice Şiîleşmektedirler. Bu dinî istilâyı vücûda getirenler çakmakçı ve kalaycı ve emsâli sanatkârlardır. Bunlar İran'dan gelerek tedricî telkinâtla bu kazadaki aşiretler arasına Şiîlik tohumları saçmaktadırlar. Esasen bu sanatkârlar birer Acem ahundundan başka bir şey değillerdir.

Arap aşiretlerinden Tayy, Şammâr, Şerâbî, Baggâra, Cubûr aşiretlerinin kâffesi *Kâhtân* şa'bının *Hamîr* kabilesine mensupturlar. Yalnız *Tayy* aşiretine *Harb* aşiretinden iltihak eden kısım *Advân*[88] şa'bının *Benî Rabia* kabilesine mensuptur.

Arap aşiretlerinin hemen kâffesi, şimdi hattın cenûbunda ve Sincar'a yakın mevkilerde bulunduklarına binaen bunların batınlarının tamamıyla tahkik ve tetkiki kabil değildir. Mümkün olduğu derecede elde edilen malûmât berveçh-i âtîdir:

Tayy aşireti, Cidâle, *Benî Seb'a*, *Râşid*, *Harb*, *Ebû Âsî*, *El-Hadîs*, *Ğenâme*, *Zübeyd*, *Beggâret el-Mulûh*, Muammeret es-Semmûrî nâmlarıyla on fahzdan mürekkeptir. Aşiret reisi, meşhur Hâtem-i Taî neslinden Muhammed Abdurrahman bin Hüseyin bin Hasan bin Kaid bin Âsaf'tır. Bundan yukarı silsilesi malûm değildir. Şammâr aşireti ise ikiye münkasım olup biri *Necid Şammârı*, diğeri *Elcezîre Şammârı*'dır. Nusaybin'de bulunan, Elcezîre Şammârı olup *El-Muhammed*, *El-Khırse*, *Sâbit*, *Khedağe*, *Abde*, *Amûd*, *Esâbih* nâmlarıyla yedi fahza münkasımdır. Bu aşiretin içtimâî hayatında bir ıttırâd olmadığı gibi, reisleri hususunda da doğru dürüst bir usûl yoktur. Hükümet bu aşiretin ileri gelenlerinden herhangi birisine teveccüh gösterirse umûm aşiret o şeyhi reis tanımaya bir mecbûriyet hisseder. Umûm Şammârların reisi ve aynı zamanda en müsinni Âsî ise de şimdiki hâlde Abdülkerim, Edhem, Acil el-Bâdır dahi Şammâr meşâyihinden ma'dud bulunuyorlar. Bunlara Ebû Sâlih ve Resülayn civarında ikamet edenlere de "Ebû Muhammed" adları verilir. [71] Bunlardan *El-Taha*'nın reisi Sallu el-Alel Âf ile Halef bin Edhem el-Hüseyin'dir. *El-Abd*'ın reisi Said el-Abîd el-Hızâm'dır. *Ebû Sâlih*'in reisi Muhammed bin Abdullah el-Gamr ve *Ebû Muhammed*'in reisleri Ahmed el-Hasan el-Derviş ve İbrahim el-Ahsin el-Nâsır ve El-Hamid el-Bekr'dir ki bunlar müştereken *Ebû Muhammed*'in birer aksâmına riyâset ederler. *El-Taha* fırkasının *Ebû Galib*, *Hamdûn* nâmlarıyla iki fahzı [vardır][89]. *Ebû Muhammed*, *es-Sehm*, *Ebû Makre*, *Ebû Ömer* nâmlarıyla üç fahza mâliktir. Baggâra aşireti Şammâr'dan sonra en büyük aşirettir. *Ebû Muîs*, *Ebû Hamdân*, *Ebû Şeyh*, *Ubeydât*, *Ebû Mesnaa*, *Ebû Sâlih* fahzalarına münkasımdır. Umûmunun reisi Es'ad el-Beşir Ezyâb'dır.

Cubûr Aşireti, *el-Mülâhhem*, *el-Mehaş*, *el-Hezîm*, *Ebû Hattâb*, *el-Muammere*, *el-Sabîh*, *el-Alî*, *Ebû Mâni*, *el-Meşâhide*, *Ebû Men*, *el-Şeyh Îsâ*, *el-Hasûn*, *el-Hebakil* nâmlarıyla on üç fahzdan müteşekkildir. Umûmunun reisi Salt Paşa'dır.

Kûçkân Aşireti Kürt olup[90] fahzları yoktur. Aşiret reisi Samet Ağa bin Ahmedê Memê'dir. *Hamikân* aşiretinin reisi Ömerê Hassê Berekât'tır[91]. *Bodkân* aşiretinin reisi Davudê E'to'dur. *Abbasân* aşiretinin Yusuf Mecûl'dur. *Âşitân* aşiretinin reisleri İbrahim el-Halil ile Ahmed el-Yusuf'tur. *Âlîyân* aşiretinin reisi Muhammed el-Mer'î'dir. *Dâskân* aşireti *Be'cûlân* adlı Yezidî kabilesinin bir taifesi olup kendisi de Yezidî'dir. Reisi Şemdinê Çolê'dir.

Âdetler[92]

Bu aşiretlerin kâffesi "şeyh" ile "ağa"ya ve bunların akrabalarına karşı büyük bir hürmet gösterirler. Şeyhler, "abd"ler taifesinin gayrından kız alabilir. Şayet bir şeyh abdlerden kız alırsa bundan doğacak çocuk, baba-

sına vâris olamayacağı gibi aşiret arasında da hukukça aşağı bir derecede bulunur. [72] Bu hâl de sırf Tayy aşiretine mahsustur. Diğer şeyhler, ne abdlerden kız alır, ne de kız verebilir. Bunun Tayy aşiretine inhisârı ise Tayy'de bulunan abdler taifesinin dilberliği dolayısıyladır. Aynı zamanda abdlerden dünyaya gelen çocuklar tab'an zeki ve cesur olmakta ve icabında abdler karâbet dolayısıyla Tayy şeyhini daha iyi muhafaza etmektedirler. Bilumum abdlerle gulâmların aşiret reislerine karşı vaziyeti bir jandarma neferinin hükümet reisine karşı olan merbûtiyeti gibidir. Bunlar reisin icrâ vasıtalarıdır. Bunun aşirete karşı vaziyetleri de reisin mümessili şeklindedir. Kendi başlarına hiçbir şey yapmak hakkına mâlik değillerdir. Bunun için aşirete karşı hareketleri reisten alacakları emir ve talimât hâricine çıkmaz.

Örf ve âdetlerine gelince umumiyetle misafirperverdirler. Misafirle beraber sofraya oturmazlar. Yalnız yemekte ve kahvede sem vesâire olmadığına kanaat getirmek için misafirden evvel hâne sahibi veya kahveci bir mikdar-ı cüz'î yer ve bir yudum kahve içer. Misafirlerine "vecıh" nâmında bir adam vererek onu sâlimen diğer bir aşirete îsâl eder. Yanında vecıh olan şahıs kimse tarafından taarruza marûz kalmaz. Şayet böyle bir taarruz vuku bulursa "vecıh"ın mensûp olduğu aşiretin reisi taarruzu yapan aşirete iktidarı nisbetinde süvariler göndererek eline geçirdiği malları yağma ettirir. Yağmaya uğrayan aşiret, yağma eden aşirete müracaatla vak'anın esbâbını sorar. O da cevaben "Siz benim 'vecıh'ımı bozdunuz" der. Bunun üzerine "vecıh"ı bozan şahıs bulunur ve usûl-i aşâir mucibince soyanla soyulanlar "ârfe" huzûruna giderek muhakeme olurlar. Ârfeler davâyı faslederek soyulan şahsın hakkını soyana hükmederler. Hak sahibi hakkını almakla iş bitmiş olmaz. Vecıhını veren reis vecıhını saymayan aşiret üzerine üç kere akın ederek eline ne geçirirse alıp getirir. Hattâ o aşiretten kime tesâdüf ederse öldürebilir. Bundan dolayı kan bedeli vermeye mecbûr değildir. [73] Böyle üç kere talan yaptıktan sonra, aldıkları yanına kâr kalmakla beraber, musalâha için de yine deve, koyun, çadırlar, kısrak ve sâire alınır. Hattâ yanında vecıh olarak götürecek bir şahıs bulamayan herhangi bir yolcu birkaç şâhidin huzûrunda "Ben filan şeyhin vecıhıyla gidiyorum, şâhit olunuz" der, yola çıkarsa o şeyhin vecıhına dâhil olmuş olur. Ve soyulursa hemen geri dönerek ismini aldığı şahsın huzûruna gider ve vecıhına girmek için söylediği sözleri şâhitlerle ispat ederek hakkını alır. Ve şeyh bi'l-mecbûriye onun zayiâtını verir ve aynen yukarda zikrolunan usûl tatbîk olunur. Şu vecıh keyfiyeti gazvelerde de cârîdir. İki aşiret yekdiğeriyle gazve edip de bir diğerini kaçırdıktan sonra at üzerinde takib ederken, karşısındakine yetişmesine az bir mesafe kalınca, takib eden baht ve vecıh sahibi bir adam ise kendisine izafeten, değilse mâruf olan bir şahsa izafeten kaçmakta olan şeyhe vecıh verir ve atından inerek teslim olmasını teklif eder. Teklif kabul edilirse, teslim

olan şahsın silâh ve kısrağını alarak eğer mesafe yakın ise mensup olduğu aşirete iade eder. Değilse hânesine kadar getirir. Eğer o şahıs muteber bir adam ise kendisine hil'at giydirerek bir deveye râkiben aşiretine iade olunur. Değilse yine aşiretine kadar gönderilir. Şayet vecıh verildiği hâlde kaçan şahıs, atından inip de teslim olmaz ve zorla yakalanırsa öldürüp öldürmemek yakalayan şahsın mürüvvetine kalır. Öldürürse ayıp sayılmadığı gibi kan davâsı da olmaz.

Gazvelerde meşâyih dahi vurulur. Fakat bu hâl ihyânen vuku bulur. Aşiret efrâdı meyânından hiçbir şahıs mensup olduğu aşiretin şeyhini veyahut şeyhin ailesine mensup bir ferdi öldüremez. Öldürürse ya öldürülerek bütün malı talan edilir veyahut kātil meçhul bir muhite firarla kendisini kurtarırsa da beş batna kadar akrabasından her kim olursa olsun katledilir. Şeyhlerin kan bedeli yoktur.

Alelâde eşhâsın yekdiğerini katleylemeleri hâlinde, maktul tarafı "fevzeddem"[93] denilen ve üç günden ibaret olan müddet zarfında kātilin akraba ve taallukâtından kime tesâdüf ederse öldürebileceği gibi bu üç gün zarfında keza kātilin hayvanât ve eşyâ-yı sâiresinden her neyi ele geçirebilirse, zaptederek getirir, keser, yer ve üç gün hitâmından sonra elde ne kalmışsa artık onlara dokunulmaz. Şayet üç günün hitâmından sonra, kātile ait emvâl ve mevâşiden bir şey zâyi edilirse bilâhara maktulün kanı yani "diyet"i kātil tarafından verilirken zâyi ettiği meblağ tenzil edilir. Maktul tarafı kātile güçleri yetmezse, kavî bir adama dehâletle talan edecekleri emvâl ve mevâşiyi o şahsın nezdine getirir. Şahs-ı merkum tarafeyn arasında davâları hâl ve fasl oluncaya kadar maktul tarafını himaye ve takviyeye mecbûrdur. Bilumum deaviyi evvelâ şeyhler, badehû ikinci derecede ârfeler hâlleder. Gerek şeyhler ve gerek ârfeler davâyı hâlledince davâsına göre bir ücret alırlar[94]. Kātiller maktulün diyetini vermedikçe mensûp olduğu aşirete gelemez.

Zina pek nadirâttandır. İhyânen vukuu hissedilirse zânî ve zânîye derhâl katledilir. Yalan söylemek pek ayıptır. Yalan söyleyen bir şahsın yedi batna kadar şahâdetleri kabul olunmaz.

Bu aşiretler kısrakları yarı ve rubû' olarak satarlar. Bilâhara yavruladıktan sonra taksim ederler. Bir hayvana "asîl" olmadığı hâlde "asîl" demek yanlarında pek günah sayılır.

Şeyhlerin ailesi çadırına dehâlet eden bir şahıs çadırda bulunduğu müddetçe taarruzdan masun kalır. Kadınların hiçbir hakkı ve hukuku yoktur. Tatlîk edildikleri vakit ekseriyetle şeyh ailelerinde mutallâkalar yine şeyhin evinde kalırlar. Bir şeyh tatlîk ettiği karısını babasının evine göndermez. Gönderirse ayıp etmiş olur. Kısrağını yarıya verdiği şahıs hakkında nîm bir karâbet muamelesi yaparlar.

Arap aşiretleri rüesâsı, kendi aşiretlerine zulüm ve taaddîde bulunamazlar. Bu da Arapların hâne-berdûş olmasından ve şayet fazla bir taaddî

görürse çadırlarını yükledikleri gibi bir başka aşirete gidip iltihâk etmelerinden mütevellittir. Herhangi bir Arap, şeyhin çadırına gelip oturur ve idare-i kelâm eder. Bazı vakitler pek ibtidâî bir kemânçe şeklindeki çalgı ile eğlenir ve Arapça şiirler okur. *Hikâye-i Anter*, Arap eş'ârı arasında pek yüksek bir mevki işgal eylemiştir.

Çadırın önüne çıkarak abasını yukarıya doğru sallayan şeyhin herhâlde bir müzâyakası olduğu aşireti tarafından anlaşılarak derhâl atlara binerler. Gazve zamanları işaret-i mahsusa olmak üzere yüksek tepelerde ateş yakılır. Gazvelerden getirilen talan, meşâyih tarafından taksim ve en iyi hisse kendine tefrik edilir. Yalnız Şammârlar'da âdet başkadır. Şammârlar kısrakları cinsine göre taksim ederler. Her cins bir şahsa yani bir kabile şeyhine münhasırdır. Hattâ her nereden ve her kim tarafından olursa olsun çalınıp Şammâr'a getirilen kısrağın cinsi tahkik edilir ve ne cinsten ise o cinsin münhasır olduğu şeyhe verilir. Veyahut şeyh gelir alır. Şammârlar aynı zamada pek uzaktan sirkat yaparlar. Etraflarına dokunmazlar. Hattâ yolda bir kısrak sârikine tesâdüfle lede't-taharrî üzerinde müteaddit bakarî anahtarları görülürse o şahıs derhâl katledilir. Hülâsa bu ahval ve âdât bugün yalnız Şammârlar'da muhafaza edilmekte ve diğer aşiretler zamanın tahavvülleriyle an'ânât ve âdâtlarını unutmuşlardır. Şammârlar'ın As el-Muhammed denilen kabilesinden katledilen herhangi bir şahsın kan bedeli mevcut olmayıp mutlaka kātil ve ona mensup olanlar katlolunur ve emvâli talan edilir. Bu imtiyaz yalnız Şammâr'a mahsustur. Kürt aşiretlerinde ise hâl ber-akistir. Kürt aşiretlerinin ağaları aşiretlerine karşı pek hırçın ve bedbindirler. [76] Tahakkümleri fazla, zulüm ve itisâfları çoktur. Aynı zamanda Kürtlerde sabûrane bir inkıyâd vardır. Bunların da âdetleri aynı Arap âdetleri olup ancak ârfeleri yoktur. Davâlarını ağalar hâllederler. Ağanın hâlledemediği bir davâyı hükümete müracaatla resmen hâllettirirler. Esasen Kürt aşiretleri aşiret şeklinden çıkmış, yerli ahâlî vaziyetine girmiştir. Bunlar, bir de ağa, bey, efendi tahakkümünden de kurtarılacak olurlarsa tamamıyla yerli ahâlî-i mutia şekline girmiş olurlar. Kâffesi bu tahakkümden bîzardır. Ancak tarîk-i selâmeti bulmaktan hem âciz ve hem de câhildir.

Kürtlerde bir de "kirve" tâbir edilir bir şahıs vardır ki bu şahıs sünnet edilen bir çocuğu kucağında tutmakla bu nâmı kazanır ve ondan sonra o şahıs mezkûr aşiret içinde hürmet görür. Bittabi bu hürmet de zengin ve fakire göre artar yahut eksilir.

Gerek Arap şeyhleri, gerek Kürt ağaları idarelerini aşiretlerinden temin ederler. Araplar, hayvanât meraya giderken, yavrularken, yağ ve yün satılırken aldıkları paralarla ve gazvelerden getirilen veya sirkat edilen hayvanât ve eşyadan ve bir de "huva" nâmıyla aldıkları paralardan; Kürtler de köy muhtarlarından aldıkları paraları idare-i beytiyeleri için sarf ederler. Şeyh veya ağalar düşkün olduğu vakit, diğer aşiretler tara-

fından yardıma mazhar olurlar. Veyahut yardım edilmesi için müracaat edilebilir ki ayıp değildir. Buna "mecibî" tâbir olunur. Ve "terke" nâmıyla da bir âdet mevcuttur ki o da bir aşiretin diğer bir aşiretteki matlûbuna mukābil tutmuş olduğu rehinedir. Mezkûr rehine ihkak-ı hak edilinceye kadar iade olunmaz.

Davaların Hâlli

Dava vukuunda her iki tarafı şeyh celb ederek mezkûr davâyı hâlletmeye teşebbüs eder. Hâllolunursa febihâ, olunmadığı takdîrde tarafeyni gösterecekleri ârfeye gönderir. Her iki taraf, şâhitleriyle ârfeye giderler. [78] Ârfe, şâhitleri ve müddeileri dinler aklı nasıl keserse öylece hükmeder. Bu hükmü kabul etmeyen taraf, birinci ârfenin hakkını vererek diğer ârfeyi ister ve tarafeyn ikinci ârfeye giderler. Bunu da kabul etmezse, yine haksız taraf ârfenin ücretini tediye ederek üçüncü ârfeye giderler ki bunun hükmü kat'î ve lâyetegayyerdir. Orada hüküm kesb-i kat'iyyet ederek haksız taraf haklının hakkını vermeye mecbûr kalır. Şayet temerrüd ederse, mensup olduğu aşiretin reisi merkumu icbâr ve hükm ahkâmını infaz etmeye mecbûrdur. Arapların elyevm birinci derecedeki ârfeleri İbn Sa'dî, ikinci derecedeki İbn Âcil, üçüncü derecedeki [Meke][95] taraflarında sâkin el-Yevîd nâmındaki şahıslardır. Şu hâlde derecât-ı mehâkim üç olup kat'î hükmün vasıta-yı infâzı da aşiret şeyhleridir.

Kış Mevsimindeki Cevelân Sahaları

Nusaybin aşiretlerinden Tayy aşireti kış mevsiminde Sincar dağının şimâl ve bazen cenûb taraflarında, Şammâr aşireti Demirkapı, Unyat ve Sincar'ın şimâl ve cenûbu ile Cebel-i Abdülazîz'in etrafına kadar, Şerâbî aşireti Cebel-i Abdülazîz, Habur ve Cağcağ taraflarında, Baggâra keza Habur, Cağcağ etraflarında, Cubûr aşireti Hasîce, Şeddâde, Kevkeb'den ta Deyrizor'a kadar imtidâd eden sahada cevelân ederler. Kürt aşiretlerinden kış vakti giden pek azdır ki bunlar da Tayy, Şammâr ve sâirenin yakınında bulunurlar.

Yaz Mevsimindeki İkametgâhları

Tayy aşireti Nusaybin cenûbundaki kendi köyleri civarında, Şammâr aşireti Sincar dağı ile Cebel-i Abdülazîz arasındaki şimâlî sahada; Şerâbî, Resülayn, Habur ve Cırcıb mevkilerinde; Baggâra Fırat sahillerinden ta Rakka'ya kadar olan mahallerde ve aynı zamanda Habur ve Cebel-i

Abdülaziz taraflarında; Cubûr ise [78] Habur, Cağcağ ve ta Deyrizor'a kadar mümted olan sahadaki köyleri civarında otururlar. Ma'mâfih bu aşiretlerin ne yaz ne de kış mevkileri muayyen olmayıp kendi keyif ve arzularına ve bazen de vaziyetin şekil ve mâhiyetine göre tebeddül ve tahavvül ederler. Bu tebeddüller en ziyâde Şammâr ile Anaze aşiretlerinin yekdiğeriyle gazve yapacakları zamanlarda hissedilir.

Çiftçi ve Seyyar Olanlar

Bu aşiretlerden Tayy ve Cubûr aşiretleri hem seyyar, hem de çiftçidirler. Tayy aşiretinin köyleri Nusaybin kazasının cenûbunda bir saat mesafeden başlayarak dört saat uzunluğunda ve altı saat enliliğinde uzanan sahadadır. Cubûr aşiretinin köyleri ise kezâ Nusaybin'in dört saat cenûbundan başlayarak Cağcağ nehrini takiben Habur'a kadar ve Resülayn'in altı saat şarkından itibaren ve Habur nehrini takiben Tell-Raman mevkiinden Zoremor nâhiyesi hududunda olan Şeyh Samed denilen mahalle kadar uzanan sahadır. Tayy ve Cubûr'un heyet-i umumiyesi ziraat yaparlar. Ziraat yapanlarla yapmaya muktedir olamayanlar arasında hissedilebilecek bir tahassür görülür. Ekin ekmeye muktedir olmayanlar ekinlere gıpta ederler ve çiftçiler de, çift sahibi olamayanlara karşı şüphesiz tefâhürle onların gıpta ve tahassürlerini bir kat daha artırırlar. Yalnız gerek Tayy'ın ve gerekse Cubûr'un zârileri en çok Nusaybin ve Zûr eşrâfıyla şeyhlerinin hesabına çalışır ve kendilerine emekleri mukabilinde pek cüz'î bir şey verilir.

Nerde İskân Edilebilirler?

Bu arz olunan aşiretlerden Tayy ile Cubûr kendi köylerinde, Şerâbî, Resülayn'in Cırcıb nehirleriyle kısmen Zergân ırmağının sağ ve sol sahillerindeki metrûk köylerde, Baggâra ise Cizre kazası civarındaki Dicle sahilinde, Şammâr Demirkapı ve Girgir sularının sağ ve sol taraflarındaki sahillerde iskân edilebilirler. [79]

Buralarda Kâfî Mikdarda Su Var mıdır?

Bu iskân sahalarında kâfî mikdarda su olduğu gibi yaz mevsiminde suyu çekilen Cırcıb çayı sahasında da vâsi sahrınclar yapmak ve arteziyen kuyuları açmak kabildir. Ancak kış mevsiminde bu sahadaki Büyük Cırcıb ve Küçük Cırcıb denilen çaylar pek ziyâde tuğyân etmekte ve yazın ise kuruduğu için sular mecrâda birikerek bir parça taaffün yapmaktadır. Bu mahzur ref edilmek için bunların mecralarının temizlenmesi ve suya

meyil vererek serbest cereyânının teminidir ki bu da muvakkat bir zaman için kabildir. Mürûr-ı zamanla mecranın yine hâl-i sabıkını bulacağı tabiîdir. Şerâbî, azlık olduğundan Zergân'ın sağ ve solundaki metrûk köyler de bunların iskânına kâfî gelebilir.

Buralarda Bataklıklar Var mıdır?

Bu aşiretlerden Tayy aşiretinin şimdi ikamet ettiği sahada sıtma vardır. Bu da bataklıktan değil, birkaç mahdut eşirrânın keselerini doldurmak için, Nusaybin nehrinin sağ ve solunda ektikleri külliyetli mikdardaki pirincin yetişinceye kadar ifraz eylediği suların tekrar nehre akmasından ve bu pirinç tarlalarından akıp gelen pis suların bu sûretle ahâlî tarafından içilmesinden ileri geliyor. Cağcağ ve Cerahî denilen suların mecraları da kısmen kapanmış olduğu için, bu nehirler de bataklık yapıyorsa da, bunların ufak bir himmetle kurutulması kâbildir. Bu ameliyeye gidecek meblağları ahâlî verebilir. Bu bataklığa nihâyet verilir ve bilhassa Nusaybin nehri sahillerine de pirinç zer'i sıhhat-ı umumîye nâmına menedilirse sıtma hastalığı yüzde yetmiş beş ve belki de seksen tahaffüf etmiş olur. İskân olunacak aşiretlerden bataklığa marûz kalan yalnız Tayy aşiretidir. Bunların ise köyleri o muhitte olduğu için, onlara me'vayı kadîmlerini terk ettirmek imkânı bir parça güçtür. Yalnız Tayyler'den henüz mal mülk sahibi olmayanların [80] Şammârlarla aynı sahada iskânları kabul edilirse bu mahzur da kalmaz. Yalnız bugünkü vaziyet nokta-i nazarından beyân olunan iskân sahaları bütün aşiretlerin iskânına kâfî gelmez. İstikbal başka bir şekilde tecelli ederse baligan mâ-belag kâfidir.

Dağlı Aşiretlerde Khuve, Khıfırtî ve Bendler

Dağda oturan aşiretlerin[96] ova halkından khugî (xugî), khuve (xuwe), khıfırtî (xıfırti) gibi vergiler aldıkları pek enderdir. Ancak tecavüzleri vâkidir. Bu da umûmî bir şekilde değil, husûsî hizmetlerden doğan vukuatlar şeklindedir. Kürt aşiretlerinden *Kûçkân, Dekşûrî*'dir. *Cimkân* ile *Bodkân Huverkî*' dir. Diğer *Dâskân*'ın nısfı *Huverkî*, nısfı *Dekşûrî* olduğu gibi *Âşîtan, Âlîyân, Abbasân* aşiretleri şimdilik bîtaraf görünmektedirler.

Seyyar Aşiretlerde Khuve (Xuwe)

Seyyar aşiretlerden yalnız Şammâr aşireti Şerâbî aşiretiyle ova köylerinden "khuve" nâmıyla bir vergi alır. Şerâbî aşiretinden Şammârlı

Abdülmuhsin khuve aldığı gibi ova köylerinden de Şammârlı Meş'al el-Faris khuve alır. Khuve miktarı gayri muayyen olup azamî her köyden 20 - 250 mecidiye para ile iki yükten on beş yüke kadar buğday alırlar. Verenler köylülerle şeyhlerdir. Aynı zamanda Şammârlar, Musul'a gidip gelenlerden khuve alırlar ki bu da yük başına dört ilâ on mecidiye ve adam başına beş mecidiyeden ibarettir. Bu "khuve"yi Hasin'in oğlu Naif alır. Edhem'in dahi bazen ikinci bir khuve aldığı eksik değildir. Hattâ Edhem bazı yolcuları nezâketen soymaya bile cesaret gösteriyor. [81]

Bunlara İltihak Eden Aşiretler

Tayy aşiretine *Cevâle, Harb, Zebîd, Baggâra, Luh, Meamire, Semûrî* diğer aşiretlerden ayrılarak iltihâk etmiştir. Bunların aşiret içerisindeki mevkileri aynı o aşiretin efrâd-ı aslîyesi gibi olup aralarında ayrılık ve gayrılık yoktur.

Tell-Afar Türkmenleri

Sincar'la Musul arasındaki Türkmenler'in Sultan Murad-ı Râbi'in Bağdat ve İran seferlerinden avdetinde beraberinde getirdiği Türkmen aşiretlerinden oldukları söylenmekte ise de buna dâir vesikalar görülemiyor. Ancak bunların ekserisi Kızılbaş olması ve asıllarının Konya'dan ve Karahisar'dan ve ilh. geldiklerini söylemeleri bu zannı bir parça kuvvetlendirmektedir.

Midyat Kazası

Midyat Kazasındaki Aşiretlerin İsimleri

Aşiretin ismi	*Reisinin ismi*
Mahlemî (Arap ve Kürt)	Halil Bey.
Cizbînî	Temo Kûrê ailesi (İzzeddin ve Osman)
Hisâr	İsmail Ağa.
Remân (Şafiî ve Hanefî]	Muhammed Ağa ve oğulları Halil ve Cemil Ağalar.
Gercûs	İbrahim ve Bedrettin Ağalar
Arnas (Kürt ve Süryanî)	Salih Ağa.
Dêrhaw	Osman bin Halil Ağa. [82]
Alikân (Kürt ve Süryanî)	Sacid oğlu Abdullâtif ve muhâlifleri Hato ve Yemo oğulları ve Ali Sekvan. Bunlar kısmen

	Huverkî rüesâsından Çelebi'ye, kısmen Haco'ya mensupturlar.
Seydân	Reisleri yoktur. Muhtarlara tâbidirler. Huverkî reislerinden Çelebi'ye mensupturlar.
Arbiyân	Çelikli Abdülkerim Ağa.
Basıklı	Şahin ise de zamana göre Çelebi'ye, Haco'ya yahut Abdülkerim'e tâbi olur.
Mezırkh yahut Aşağı Alikân (Kürt, Süryanî, Yezidî)	Çelebi Ağa.
Dûrikân	Muhtarlar vasıtasıyla Çelebi Ağa'ya mensupturlar.
Dalmakîyân (Kürt ve Süryanî)	Hasan, Mehmed, Salih ağalar. Kısmen Haco'ya, kısmen Çelebi'ye mensup
Salıhân	Ramazan İsmail, Âbûdê Yusuf (Haco'ya, bir kısmı Çelebi'ye).
Dûmanân (Kürt ve Süryanî)	Mehmet İylo ve muhâlifi olan muhtarlar idaresinde (Çelebi'ye ve Haco'ya).
Şemikâ (Kürt, Süryanî, Yezidî)	Muhtarlar idaresinde Midyad kasabasındaki Mehud ailesiyle münasebetleri vardır.
Alîkî	Muhtarları idaresinde ise de kısm-ı â'zamı Nusaybin'in Kûçik aşireti reisi Hamo'ya ve bir kısm-ı cüzîsi de Savur'un Omeryân reislerinden Süleyman'a mensupturlar.

Tafsilât

Bu aşiretlerden *Cizbînî, Hisâr, Remân, Gercûs, Arnas, Şemikâ* aşiretleri *Dekşûrî ve Dêrhaw, Alikân, Seydân, Arbiyân, Basıklı, Mezırkh, Dûrikân, Dalmakîyân, Salırân, Dumanân, Alîkî* aşiretleri ise *Huverkî*'dir. *Mahlemî* aşireti bunların hâricinde ise de Midyat kazasındaki aşiretlerin hemen kâffesi ikiye ayrılmış olduğundan Mahlemî aşireti de kısmen [83] Huverkî, kısmen Dekşûrî'dir. Üçyüz onaltı[97] senesine kadar Dekşûrî ve Huverkî aşiretleri mütecânis ve yekdiğerinden ayrı iken o tarihten sonra aynı aşiretten olan reisler arasında ihtilâflar zuhûr ederek her aşirette Dekşûrî ve Huverkî bendleri husûle gelmiştir. Zümrelerin bu iki fırkadan birisini terk ile diğerine geçmesi ekseriyetle olağandır. Meselâ bir iki ay evveline gelinceye kadar Dekşûrî nâmını alan grup *Hisâr, Gercûs, Arnas* aşiretlerinin hemen tamamı ve *Cizbînî, Şemikâ, Mahlemî* aşiretlerinin nısfı ve umumiyetle Çelebi'ye taraftar olanlardı. *Huverkî* bendi ise *Remân, Cizbînî,*

Mahlemî, Şemikâ aşiretlerinin nısfı ile alelumum Haco'ya taraftar olanlardı. Hâlbuki son günlerde, Dekşûrîler *Remân* aşiretiyle ve *Cizbînî*'nin diğer nısfıyle tecdid-i münasebet ettiklerinden eski vaziyet bozulmuştur. Bu yeni vaziyetin de ne derece esaslı ve ne kadar devamlı olacağı kestirilemez. Aşiret reislerinin barışıp bozuşmaları ile bu gruplar değiştiği gibi, aşâir efrâdının tâbi oldukları reislerinden teneffür etmeleri veya muhâlif reisin kesb-i kuvvet eylemesi üzerine muhâlif cihete iltihak etmeleriyle grupların muvazenesi haleldâr olmaktadır.

Midyat arazisi umûmîyetle arızalıdır. Midyat-Mardin tarîki etrafındaki Mahlemî köylerinin arazisi nisbeten daha az arızalıdır. Burada yüksek dağlar olmayıp, arazi, tûlanî sırtlar ile aralarındaki vadilerden müteşekkildir. Bu mıntakadan şark, şarkı şimâl ve şimâle gidildikçe sarp kayalardan mürekkep tepeler yükselerek bazı yerlerde dağ silsilesi hâlini alır. Dekşûrîler'in oturdukları arazi alelekser dağ silsileleri arasında genişçe ve yer yer akan suları havi vadilerden ibarettir. Huverkîler'inki ise daha taşlık ve daha arızalı ve alelekser susuz bir arazidir.

Midyat'ın *Huverkî* fırkası Savur'daki *Omeryân* aşiretinin *Mahmudkî* fırkasıyla müttehiddir. *Dekşûrî* fırkası da *Omeryân*'ın *Atmankî* fırkasıyla müttehiddir. *Mahlemî* nâhiyesinde ise, Dekşûrî fırkasına [84] İsabegî ve Huverkî fırkasına *Halilbegî* nâmları verilir.

Bunlar Eğil nâhiyesindeki *İsmailbegî, Halilbegî* bendleriyle ve umûm *Silîvan* aşiretlerini iki fırkaya ayıran *Mil, Zil* bendleriyle de mütenâzırdır. Aynı zamanda Bohtân'ın *Çıkhsor* ve *Şıkît* bendleriyle mütenâzırdır.

Büyük Bendler: Mil, Zil

Dicle havzasından Aras ve Arpaçay havzasına ve Kûr nehirlerinin menbaına kadar yayılmış olan aşiretler iki bende ayrılır:

Mil Bendi: *Kaskânlı, Cîrânlı, Hasbatlı, Milân, Zerkân, Şadîyân, Suveydân, Cemâldînan* ilh.

Zil Bendi: *Celâlî, Hayderân, Remân, Zilân, Sipkân* ilh[98].

Carablus Civarındaki Türkmen Aşiretleri

1) Carablus etrafında iki Türkmen aşireti vardır. Biri *İlbeğli*, diğeri *Beğdili*. Bunların her ikisi de Türkmendirler. Bunlardan başka Türkmen yoktur. Bunlardan Beğdililer ihtiyarların eski hikâyelerine ve ifadelerine göre Yozgat taraflarından gelmişlerdir. Bunlar vaktiyle aşiret ve göçebe hâlinde orada yaşarlar[dı]. Hükümet tarafından görülen lüzum üzerine Kadıoğlu Yusuf Paşa bunların Rakka eyâletinde iskânlarına memur edilmiştir. Bu sûretle seksen bin hâne halkıyla buralara yerleşmişlerdir. Uzun müddet çadır hayatı yaşamışlardır. O vakit aşiretin başında Şahin Bey, Firuz Bey, Muhayyem Bey nâmında üç biraderlerle amcazâdeleri Atmaca Bey bulunuyormuş. Bu zât ikinci derece reislerden imiş[99]. [85]

Vaktiyle bu aşiret halkından bir kısmı Firuz Bey'le beraber Acem şahının muvafakatıyla İran'da gösterilen yere gitmişler, mütebakisi burada kalmışlardır. Bunların Rakka ve Urfa etrafındaki Döğerli veya Beğdili aşiretleriyle münasebetleri vardır. Aynı uruktan olduklarını iddia ediyorlar. Bunların Adana ve Konya'daki Afşarlar'la da münasebetleri vardır. Carablus'un cenûbunda Afşar Bucağı denilen yurt hâlâ bu ismi muhafaza etmektedir.

2) Beğdili ve civarındaki Türkmenlerin dili Türkmen lehçesidir. "K"ları "kh" gibi telaffuz ederler. "Nerede?" yerine "harda?" derler. "Halk" yerine "oba", "nasıl?" yerine "hayla?", yıkandıkları hamam gibi yerlere "sulakh: sulak" derler. Kollarındaki gömlekten uzun sarkan parçaya erkeklerde "çapıkh" (Kürtlerde huçık), kadınlarda "salma" derler. "Beni heyecana getirdi, müteessir etti, izzet-i nefsime dokundu" mevkiinde "Bana koydu" derler. [Diyarbekir'de de bu tâbir müstameldir. Fakat orada zamme-i mebsute-i sakîle ile telâffuz olunduğu hâlde Carablus Türkmenlerinde zamme-i makbûze-i hafîfe ile telâffuz olunur.] Bu Türkmenler mâzî-i naklîleri "mış" lahikasiyle kullanırlar.

3) Beğdili evvelce *Barak* ve *Türkmen* nâmlarıyla ikiye ayrılmıştır.

Baraklar Torun, İsalı, Abdurrezzaklı, Kördölü, Adıklı, Karakurak oymaklarına; *Türkmenler* ise Karaşıhlı, Arablı, Bekmeşli, Günec, Kadırlı, Şarkevi ocaklarına ayrılmıştır. İçlerinde Karkın nâmıyla bir oymak yoktur[100]. Bunların oymak reislerine "ağa" denilir.

4) Şimdi bunların umumî bir beyi yoktur. Vaktiyle varmış. Bundan başka, vaktiyle Akça ile Rakka arasında ve bugün "Türkmen Culabı" denilen mahalde oturan Türkmenler'den bir "ev" bulunuyor ki reisine ötedenberi "Budakh Beyi: Budak Beyi" ve "Turhan Beyi" derler. Ve bu evi ruhânî [86] nüfûza mâlik bir "ocak" tanımaktadırlar. Bugün oymaklar arasında merkez vazifesini gören bir ocaktan ibarettir.

5) Beğdili ile İlbeğli arasında bir münasebet görülmüyor. Hattâ, aşiret davâlarında Baraklar'la Türkmenler, Beğdililer birleştiği hâlde İlbeğliler karışmıyorlar, "İlbeği" hangi ilin beyi olduğu bilinmiyor.

İlbeğliler, Beğdililer'den daha evvel burada imişler. Süleyman Şah'la beraber gelen Türkmenler'den olduklarını iddia ediyorlar. "İlbeğliler"in beyine Ağ Melekoğlu diyorlar. Bazı ihtiyarların rivayetlerine göre evvelce beyleri yokmuş, bey geldikten sonra İlbeğli demişler. Gûyâ bey, hükümet tarafından Kemah'taki "Ağ Melek" Uşakları oymağından tâyin edilmiştir.

[Bu tevil "il/el" kelimesinin şimdiki manâsına göre uydurulmuştur. "İl/El" şimdi yabancı manâsına ise de, evvelce oymaklardan mürekkep büyük bir heyet-i müttehide manâsına idi.] Şimdiki beyin ismi Haydar Bey'dir.

6) Beğdili oymakları birtakım zümrelere ayrılıyor. Bunlara "oba" dedikleri gibi, her zümrenin eski dedeleri nâmına nisbetle husûsî adları da vardır. Ezcümle, yukarıda ismi geçen Abdurrezzaklı oymağının inkısam ettiği obalara büyük dedelerinin ismine nisbetle *Çaprazlı, Tıryakili, Batmanlı, Mahmutlu* denilmektedir.

7) Türkmenler'in çadır hayatı artık nihâyet bulmak üzeredir. Bunların içinden pek azı yalnız davarcılıkla iştigal ettikleri için "göçer = göçebe" hayatı yaşarlar. Hemen umûmîyetle denecek derecede ziraatçı[dırlar] ve binâenaleyh köylerde ikamet etmektedirler. Bunların göçebe olanları kış geldiği zaman cenûba doğru sıcak yerlere, Meskene cihetine giderler ve hasat zamanı geri dönerler. Bu aşiretler, Carablus'un beş altı saat garb-ı cenûbîsinde cereyân eden Sacur çayının etrafında on iki saatlik bir muhit içinde bulunan köylerde yaşarlar. Bu köylerden [87] bazıları: Taşlıhöyük, Havahöyüğü, Bozhöyük, Nabğa, Hâlis, Bıliz, Kerpiçli, Ağtaş, Kantara, Yağıcı, Kefersarı, Çortan, Molla Yakub, Kurucahöyük, Telili, Bıluh, Yelveren, Çuhra, Kabaağaç, Çiftlik (Yazır), Davutoğlu, Elifoğlu, Hurremoğlu, Bozalioğlu, Kabisoğlu, Danaoğlu (Yazır), Koyunbata, Kurar, Kersandaş, Kalçan, Îzân, Dikmetaş, Kemrik, Küfrük, Akçaköy, Dazhöyük, Yarımca, Çakıroğlu (Bayındır), Yarımtepe, Tayyar, Mezar, Söğütlü, İkizce, Eminlik, Kayân (Kayılar).

8) Carablus etrafındaki Türkmenlerle *Belikh* Türkmenleri aynı aşirettendir. Belikh etrafındakilere *Şark-Evi* derler. Reislerine Budakh Beyi derler. Lazkiye'deki ve Antalya'daki Türkmenler'i tanıyorlar ve münasebet iddia ediyorlar. Hattâ, aşiret husûmetlerinde yekdiğerine malen muâvenette bulundukları işitiliyor. Şam ve Hama etrafında da Türkmenler bulunuyor.

9) Carablus etrafındaki umûm Türkmenler'in nüfûsu yirmibin kadar tahmin edilebilir. Bunların hepsi Müslümandırlar. Sünnî ve Hanefîdirler. Fakat, kısmen nüfûsta mukayyet değildirler.

10) *Düğün Âdetleri:* Bunlarda tesettür âdeti olmadığından, oğlan kız yekdiğerini görmek için müşkilât çekmezler. Herhangi bir erkek istediği bir genç kızı ve kadını istediği zaman görebilir. Bunun için bunlarda görmek, beğenmek ve sevmek pek kolaydır. Beğendikten, sevdikten sonra işin ehemmiyeti yalnız "kalın" tâbir ettikleri ağırlığın (nukûd, eşya ve mevâşinin) kızın güzelliğine, mensup olduğu ailenin servetine ve aşiret içindeki mevkiine göre temin edilebilip edilemeyeceğini kestirmekten ibaret kalır. Oğlan evi bunu göze aldıktan sonra, artık kızın sahipleriyle [88] anlaşmak zamanı gelmiş olur. Tabiî bu sıralarda, hülyalar içinde oğlanın sık sık o köye, hattâ o eve gelip gitmesi, fazla sokulması kızın vâlidesinin arzu ve muvafakatına bir delil gibi itibar olunur.

Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler

İkinci Rapor
Mütâlaalar

Bir Tashih

Birinci Rapor'da Kürt lisanlarının tasnîfi bahsinde şöyle bir cümle vardır: "Bahtiyarî lisanının Sorancaya, Kalhur lisanının Gûrâncaya ilhakı mümkündür." Bu cümle şu sûretle tashîh olunmalıdır: "Bahtiyarî lisanının Lûrcaya, Kalhur lisanının Sorancaya mensup olduğu *Şerefnâme*'nin şahâdetiyle anlaşılıyor."

Bu tashihten sonra, Kürt lisanlarının tasnîfi bitmiş oluyor. Gûrânca, Zazaca, Dünbülî lisanları aynı lisanın isimleri olduğu gibi, Kalhur, Babân, Soran isimleri de aynı lisanın muhtelif adlarından ibarettir. Bahtiyarî ve Lûr isimleri de yine aynı lisanı gösterir. İsimlerdeki bu taaddüdün sebebi Kürt kavimlerinin muayyen isimleri olmamasıdır. Kavim ismi yerine, ona mensup aşiretlerden birinin unvânı, taklîb tarikiyle kavim ismi gibi kullanılıyor. Meselâ Soran, Baban, Kalhur kelimeleri aynı kavme mensup aşiretlerin husûsî isimleridir. Bu isimlerden, bazen biri, bazen diğeri kavim ismi olarak kullanılmaktadır. O hâlde Kürtlerin bir kavim olmayıp dört kavim oldukları ve binâenaleyh Kürtçenin de birbirinin mensupları tarafından katiyen anlaşılmayan dört muhtelif lisana alem olduğu anlaşılıyor. Bu dört lisan şunlardır: 1) Kurmanc lisanı, 2) Zaza lisanı (Gûrânca, Dünbülî), 3) Soran lisanı (Baban ve Kalhur), 4) Lûr [lisanı] (Bahtiyarî, Fîlî, Lek).

Göçebe ve Aşiret Hayatının Devamında Töre'nin Tesiri

Birinci Rapor'da göçebeliğin ve aşiret hayatının devamına sebep olan âmilleri sayarken, içtimâî itiyâdlardan ibaret olan "töre"nin, "teamül"ün zikrine lüzum görmemiştim. Fizikte "atâlet" kanûnu ne mâhiyette ise, [89]

içtimâiyatta da "an'ane" o mâhiyettedir. Binâenaleyh, yeniliğe buğz ve nefretten ibaret bulunan bu içtimâî âmil ile de mücadele etmek lâzımdır. Cemiyetler, eski âdetlerini yalnız büyük buhran zamanlarında kolayca değiştirebilirler. Bugünkü siyâsî ve içtimâî buhranlarımız, âdetlerimizin değişmesine en müsait bir zamandır.

Türkmenler, "Osmanlıcılık" siyâsetine karşı "Kazak" olmuş, naklen protesto etmiş "Türkçü" zümrelerden ibarettir. Bunlara, yeni hükümetin kendi mefkûrelerine göre bir devlet esası kurduğu ilân edilmeli, Türkmenler içinde açılacak mekteplerde eski hükümetin Türkmenler'i ihmal etmesine mukabil yeni hükümetin, demokrasi ve hürriyetperverlik törelerini Türkmenler'den alarak tamamıyla Türkçü bir devlet teşkil ettiği çocukların ve gençlerin ruhlarına aşılanmalıdır.

Türkmenler'in Kürtleşmesi

Türkmenler'e dâir yaptığım tetkikâttan çıkan neticeye göre, birçok yerlerde Türkmen aşiretleri Kürtleşmiştir. Meselâ Diyarbekir'de Karacadağ'da yaşayan aşiretlerden *"Türkân/Terkân"* [Kürtçe "Türkmenler" manâsınadır] aşiretinin bütün fertleri Oğuz ilinin Beğdili boyuna mensup hâlis Türk olduklarını bilirler. Bununla beraber, Türkçeyi unutarak onun yerine Kürtçeyi ikâme etmişlerdir. Bu aşiretlerden *Karakeçi* aşireti ise, Osmanlılar'ın ecdâdı olan *Kayı* boyu ile akrabalık iddiasında bulunmakla beraber, kendilerini Kürt zannetmektedir. Yine Karacadağ'da yaşayan *Çûvân* aşireti içinde *Satan, Kaçak, Şekirân/Şekerân* gibi batınlar mevcuttur. Kaçak; *Kaçarlar* demek olduğu gibi Şekerân da Şekerli ismindeki Türkmen köyünü [Diyarbekir civarında] hatırlatıyor. Bundan başka Karacadağ'ın ve ona mücavir bulunan Garb nâhiyesinin ekser köyleri Türkçedir. Bu isimler arasında *Salur* gibi Oğuzlar'dan bir boya ve "Herzemî" (Harezm) gibi, [90] "Kanklı Madrabı" gibi il isimlerine de tesâdüf olunur. Harezm kelimesi Mardin'de ve Urfa'da da bir köyün ismidir. Mardin'de *Khelecân/Halecan* ismindeki aşiretin de *Kalaçlar* olduğu anlaşılıyor. Bunların içinde *Çekîl* isiminde bir köy vardır ki Türklerden meşhur Çekîl [Çigil] kavminin ismini taşımaktadır [Halaç isminde bir aşiret de Van vilâyetinde vardır]. Bu isimler gösteriyor ki Celâleddîn Harezmşâh'la gelen Harezm Türkmenleri'nden *Kanklılar*'a, *Khalaçlar*'a, *Salurlar*'a, *Çekiller*'e, *Karakeçiler*'e mensup birtakım oymaklar Diyarbekir'e yerleşmişlerdir. Diyarbekir'in şark tarafında hâlen on kadar Türkmen köyünü muhtevî ve yine *Beğdili* boyuna mensup "Türkman" nâmıyla bir nâhiye bulunduğu gibi, Mardin'de de Khelecân/Halecân'ın çöle indiği boğazın ismi Türkmen Deresi'dir. Ve bu Halecân aşiretinin içinde de *Beğ-İli* isminde bir batın vardır.

Diyarbekir'in şark tarafındaki köylerin isimleri de Türkçe olduğu gibi bu cihette *Terkân/Tırkân* isminde yine aslı Türk olması lâzım gelen bir aşiret mevcuttur. Urfa'da da *Döğer* ve *Badilli* aşiretleri vardır ki Kürtçe konuşurlar. Hâlbuki Carablus'taki Beğdililerle Döğerler ve Rakka'daki Döğerler Türkçe konuşurlar ve bu iki isim Oğuz ilinin yirmi dört boyu arasında meşhur iki boyun adlarıdır.

Yine Siverek'te Bucak isminde bir nâhiye vardır ki Zazaca konuşur. Hâlbuki Lâzkiye'de Bucak ve Bayır isimindeki nâhiyeler Türkçe konuşurlar.

Bundan başka, vaktiyle Selçuk devletinin feodal teşkilâtına mensup birtakım imaretleri Kürt beyliklerine tebeddül etmiştir. Selçuk feodalizmi şu şekilde idi: "Sultan" en yüksek "süzeren" [suzerain] (hâkim-i mutlak) olup melîkler onun vasalları idi. Melîklerin vasalları da emîrler idi. Alaybeyleri ve bunların vasalları da zâîmlerdi.

Sultan, Selçuk ailesinin riyâset mevkiinde bulunan [91] zâttı. Diğer şehzâdeler melîk rütbesini hâiz olarak eyâletleri idare ederlerdi. Şehzâdeler küçük bulunursa lalaları mevkiinde bulunan "atabeyler" onların nâmına eyâletleri idare ederlerdi. Yavaş yavaş bazı atabeylerle sâir emirler doğrudan doğruya "melîk" mertebesine çıktılar. Musul'da Aksungur sülâlesiyle Tebriz'de İldeniz sülâlesi atabeylik nâmıyla birer melîk hânedanı tesîs ettikleri gibi, Diyarbekir'de de Artuk ailesi bir melîk tahtı vücûda getirdi.

Diyarbekir'de surun ve Câmi-i Kebir'in taşlarında yazılı olduğuna göre bu melîklere aynı zamanda melîkin Türkçesi olmak üzere "yabgu" unvânı da verilirdi. Yabgu "il beyi" demektir ki Türk illerinden birinin tabiî reisi manâsınadır. Demek ki Artuk, Diyarbekir'e yalnız kölemenleriyle gelmemiş, tabiî reisi olduğu il ile beraber gelmişti. İşte bu il, Diyarbekir'in ilk Türk sekenesini teşkil ediyor. Selçuk Oğuzları'na mensup bulunan bu ilin husûsî ismini tayin edemedim.

Selçuk sultanına tâbi bulunan bu atabeylerle Artuk Oğulları, İnal Oğulları gibi melîk sülâlelerinin vasalları arasında Mirdas Bey gibi Alparslan'ın Halep'te vâlîsi bulunan emirler var. Bunların sülâleleri Selçukîlerden sonra da emârette devam etmişler ve nihâyet Osmanlı teşkilâtında "sancak beyi" unvânını almışlardır. Eski Osmanlı teşkilâtı zamanında bu sancak beylikleri tetkik olunursa Selçuk ve Osmanlı feodalizmleri hakkında vâzıh bir fikir edinilmiş olur.

Ayn-ı Ali Efendi *Kanûnnâme*'si[100a] (s. 29) diyor ki: "Eyâlet-i Diyarbekir on bir Osmanlı sancağı ve sekiz Ekrâd beyi sancağı ve beş hükümettir. Bu sekiz Ekrâd sancağı hin-i fetihte gerçi sancak tarîkiyle verilmiştir ve sancak itibar olunur. Lâkin yurtluk ve ocaklık üzere olup azl ve nasb kabul etmezler. Fevt oldukta vâlî arzıyla oğullarına verilir. Hârice verilmez. Lâkin sancaklar gibi, ebvâb-ı mahsulâtı tahrir-i defter olunur. [92] İçinde zeâmet vardır. Sefer oldukta zuâma ve erbâb-ı timarı ve alaybeyisi ile san-

cak beyi sâir sancaklar gibi beylerbeyisiyle konup, göçüp bayrağı altında sefer-i hizmet eda ederler. Ferman olan hizmete gelmezlerse sancağı oğlu veya akrabasına verilir. Amma hükümetler tahrir olunmamıştır, içinde zeâmet ve timar yoktur. Hâkimleri mülkiyet üzre zabt ve tasarruf ederler. Mefrûzu'l-alem ve maktuu'l-kadem[101] olup ebvâb-ı mahsulâtı her ne ise kendüler mutasarrıftır."

Görülüyor ki o zaman Diyarbekir'deki yirmi dört sancak beyliğinden sekiz yurtluk, ocaklık ve hâkimlik olmak üzere, on üçü feodal emâretler hâlinde idi[102]. Babadan evlâda kalan bu emâretlerin sahipleri, *Şerefnâme*'nin gayr-i ihtiyarî beyânına nazaran, ekseriyetle Türk olduğu hâlde, sonradan yavaş yavaş Kürtleştiler. Bunlar Kürtleştiği gibi, bunların cedlerine ait aile isimlerini taşıyan aşiretler de kendilerini Kürt sandılar. Meselâ Mirdas Bey'den doğan Eğil, Palo, Çermik sancak beyleri Kürtleştikleri gibi, bunlara tâbi bulunan Mirdas[102a] aşireti de Kürtleşti.

Bundan başka, Osmanlı teşkilâtında bütün Türkmen ve Kürt aşiretleri de feodal bir mâhiyet almışlardı. Ayn-ı Ali Efendi *Kanûnnâme*'si şu sözleri de yazıyor : "Van ve Diyarbekir ve Şehrizor eyâletlerinde bazı mîr aşiretler vardır. Lâkin sancak beyi hükmünde olmayıp zuâma makamında dört yüzü mütecavizdir. Tabl ve alem sahibi değildir. Sancağı beyleriyle sefere eşerler. Fevt oldukta mutasarrıf olduğu timar ile bir aşiretinki oğluna ve oğlu yok ise akrabasına verilir. Münkariz oldukta sâir zeâmet gibi hârice dahi verilir" (s. 35).

Ayn-ı Ali Efendi *Kanûnnâme*'sinden aldığımız bu ifadeler gösteriyor ki, Sultan Selim Diyarbekir'i aslen Selçukî emirlerinden olup sonradan Kürtleşmiş bulunan Kürt beylerine –yurtluk ocaklık sahipleriyle hükümet sahiplerine– teslim etmiştir[103]. Bazı Türkmen aşiretlerinin reislerine ise yalnız "zâim" rütbesini vermiş ve bunları [93] Kürt beylerinin hâkimiyeti altına koymuştur. Bu hâl Türkmen aşiretlerinin Kürtleşmesine büyük bir sebeptir[104].

Bundan başka, gerek Kürt ve gerek Türk aşiretleri hakikî aşiret mâhiyetinden çıkarılarak, zeâmet hâline konulduğu için bu aşiretler ekseriya bir aşiret beyi ailesinin riyâseti altında toplanmış dili[105] ve milliyeti ayrı oymaklardan mürekkeb müttehideler hâlinde idi. Kürt aşiretleriyle aynı müttehide dâhilinde yaşayan Türkmen oymakları –Kürtlerin kesretine binaen– bi'z-zarûre Kürtleşeceklerdi. [İhtimal ki bu Kürtleşmekte, Kürt lisanının Türkçeden daha ziyâde feodalizm lisanı olmaya kabiliyetli bulunmasının da bir tesiri vardır. Filhakîka bugün bile, Kürtçeyi ve Türkçeyi aynı derecede bilen Türkmenler bir araya gelince, Kürtçe konuşmaktan daha çok zevk alıyorlar.]

Bundan başka, Kürt aşiretlerinin teşkil ettikleri müttehideler de düşmanlarına karşı, tek başına yaşayamayarak "Mil" ve "Zil" gibi büyük fırkalar hâlinde birleşmeyi âdet edinmişlerdi. Türkmen aşiretleri biz-zarure

bu Kürt bendlerine girmeye de mecbûrdu. Görülüyor ki cenûb vilâyetlerinde yaşayan Türkmenler "sancak beyi, bend, müttehide" müesseselerinden mürekkeb olan kuvvetli bir Kürt teşkilâtı içinde yaşadıklarından Kürtleşmek ıztırârında idiler[106].

Türkmenler, yalnız şehirlerde Kürtleşmek tehlikesinden kurtulabilirlerdi. Çünkü, eyâlet merkezi yahut Osmanlı sancağı tarzındaki sancakların merkezleri olan şehirlerde, Kürt nüfûzu cârî değildi. İşte bu sâyededir ki oralardaki şehirlerin Türk ahâlisi Türklüklerini muhafaza edebildiler[107].

Türkmenler Arasındaki Türk Urukları

Yukarıda saydığım aşiretlerden başka, birtakım köylerde de Türk isimleri görürüz. Meselâ, Diyarbekir'e yarım saat kadar yakın "Çaruğî - Çarıklı" köyü meşhur Türk kavimlerinden "Caruklar"ın adını taşımaktadır. Hâlâ Türkçe konuşan Bismil [94] köyü de[108] eski Basmil Türkleri'nin adını muhafaza ediyor. Harput'ta ve Erzurum'da dolaşan Canikli aşireti, Altın Ordu [Orda] hakanı Canik Han'ın getirdiği Kıpçak aşiretlerinden olsa gerektir. Kayseri'de Talas nâhiyesiyle beraber, Karlık adlı bir köy vardır. Bu isimler bize gösteriyor ki Türkmenler yalnız Oğuzlar'dan ibaret olmayıp, başka Türk uruklarından da birçok illeri ve oymakları muhtevîdir.

Türkmenlerin Aslı

Eski Türklerde saf bir uruk yoktur. Uruk ve il adlarını verdiğimiz zümreler, siyâsî ve coğrafî râbıtaların birleştiği müttehîdelerden ibarettir. Meselâ, şimdi "Tatar milleti" nâmını alan Şimal Türkleri, Altın Ordu [Orda] devletinin bir sancak altına aldığı eski *Hun, Avar, Suvar, Bulgar, Huzar, Peçenek, Kuman, Uz, Mişer, Tıbiter, Kıpçak, Ağaç-Eri* gibi muhtelif illerin ihtilât ve imtizâcından husûle gelmiştir. Bugünkü Kırgız-Kazak milleti de, vaktiyle Altın Ordu [Orda] devletinin zâlimane idaresinden kaçan *Kırgız, Kazak, Kirayit, Naymak, Kıpçak, Kanıklı, Kalaç, Ağaç-Eri, Oğuz* ilh. gibi illerden mürekkeptir. *Karakırğızlar* bu illeri hâlâ ayrı ayrı uruklar sûretinde muhafaza etmektedir.

Özbek milleti de yine Altın Ordu [Orda] devletinden kaçan zümrelerden mürekkeptir. Fakat bunlar, Sibirya'nın bozkırlarına değil, Moğolistan'daki yurd-ı aslîye hicret ettiler. Özbekler'in içinde de Türklerin muhtelif uruklarına mensup oymak isimlerine tesâdüf edilir.

Eski Hun, Avar, Göktürk, Dokuz Oğuz milletleri de bu sûretle teşekkül etmişlerdi. Binâenaleyh, Türkmen milletinin menşei de aynı sûretle

izah olunabilir. Türkmen milletini vücûda [95] getiren siyâsî ve coğrafî sebep de Hakaniye devletidir.

Bu devlet, İran içinde toplanan *Oğuz, Kalaç, Çiğil, Karlık, Kanıklı, Ağaç-Eri, Halas, Sarı* gibi illeri birleştirerek bir siyâsî heyet hâline koymuştu.

Oğuzlarca Salur Han, Çitak Han unvânını ve Karluklarca İlik Han ve Satun Buğra Han lakablarını ve her iki tarafça Karakan ismini ve Afrâsyâb sülâlesine nisbetini taşıyan bir Hakaniye hükümdarı 349 tarihinde bu illeri beraberce İslâm dinine soktu ve İslâm dinine soktuğu bu Türklere "Türkmen" adını verdi.

Türkmen, Fars lisanında "Türke benzeyen"[109] demektir. Daha evvelleri bu kıt'anın ahâlisi Türkeş ismini almışlardı ki bu kelimenin manâsı da "Türk eşi: Türke benzeyen" demektir[110]. Bu ismin alınmasına sebep, o zamanlarda Türk isminin yalnız Göktürk iline mahsus bir unvân olmasından dolayıydı. Göktürkler, şarkta bütün illeri hâkimiyetleri altında birleş[tir]dikleri sırada Şarkî Türkistan bütün illeri Türk ismini, kavmin umumî unvânı olarak kabul ettiler. Şarkî Türkistan'ın illeri Çin çitinde (serhat, sınır) yaşadıkları için, fizyonomi, lisan ve töre itibarıyla azçok Çinlileşmiş idiler. İran çitinde yaşayan illerse bu hususlarda İranîleşmiş bulunuyorlardı. Binâenaleyh aralarında bazı farklar vardı. Bu sebeple, Garbî Türkistan'ın illeri tamamıyla "Türküz" diyemediler, biz de "Türklerin eşleriyiz, onlara benzeyen bir kavmiz" dediler ve işte bunun içindir ki ibtidâ Türkeş ismini aldılar ve İslâmiyet'ten sonra Fârisî'nin tesiri altında bu kelimeyi Türkmen şekline soktular. Sonraları bizzat Hakaniye hükümdarları da İlk Türkmen unvânıyla anıldılar. [96]

Hakaniye sülâlesi, Salur boyundan olmasına nazaran, Oğuzlardandır. Zaten bütün Oğuz tarihleri müttefikan bu iddiadadırlar. Mes'ûdî'nin bu sülâleyi Karluklar'a nisbet etmesi, kıt'a itibarıyladır. Çünkü, o zamanlar Seyhun'un öte yüzü Karluk ülkesi hâlinde idi. Oğuzlar Seyhun'un beri tarafında otururlardı. Mahmud Kâşgarî'nin beyânına nazaran o zaman Hakaniye devletine tâbi göçebeler iki müttehide hâlinde toplanmışlardı: Bunlardan biri Oğuzlar, diğeri Karluklar'dı. Mahmud Kâşgarî "Karluk" kelimesini "Oğuzlar'ın gayrı olan göçebeler" diye tefsîr ediyor ve "Onlar da Türkmendirler" sözünü ilâve ediyor. Bundan anlaşılıyor ki o zaman Türkmenler Oğuz ve Karluk nâmlarıyla iki kısma ayrılmıştı. Fakat, yine Mahmud Kâşgarî'nin beyânına göre, o zaman Oğuzlar'ın Karluklar'dan en yakın komşuları Çiğiller olduğu için, Oğuzlar Seyhun'un öte yüzünde bulunan bütün Türklere Çiğil nâmını veriyorlardı.

Oğuzlar'la Çiğiller'in (yani Karluk müctemiasının) elbiseleri ve âdetleri ayrı idi. Fakat, sonraları Seyhun'un beri tarafına geçen Karluklar (yahut Çiğiller) tamamıyla Oğuzlar'a temessül ettiler.

Türkmen Göçleri

Hakaniye devletinde Oğuz ve Karluk müttehideleri birer "yabgu"nun idaresinde nîm müstakil göçebe hayatı yaşıyorlardı. Oğuzlar'ın yabgusu ile subaşısı mevkiinde bulunan Kınık boyundan Selçuk nâmındaki beyin arası açıldı. Selçuk kendi tarafına iltizam eden askerî takımıyla beraber, Hakaniye devletinin hududunu geçerek Samanî devletinin tabiiyeti altına girdi. Bir zaman sonra, Hakaniye hükümetinin teşvikiyle Mahmud Gaznevî bu kaçak Oğuzlar'ı Ceyhun'un beri yüzüne yani Horasan ülkesine teb'îd etti. **[97]**

Selçuk'un torunları olan Tuğrul ve Çağrı beyler, Mahmud Gaznevî'nin oğlu Mesud'u mağlûp ederek Horasan'ı, İran'ı, Irak'ı, Suriye'yi, Anadolu'yu fethettiler ve Selçukî saltanatını temin ettiler. Beraber getirdikleri Oğuzlar'ı da Anadolu'ya gönderdiler. Anadolu'ya gelen ilk Türkmen göçü budur. Buna "Selçuk göçü" adını verebiliriz. Bu göçle beraber gelen Türkmenler, sonraları göçebeliği terk ederek mukîm oldular ve Anadolu'da "Türk", Rumeli'de "Çıtak" adını aldılar.

İkinci göç, Karahıtaylar'ın Hakaniye devletine nihâyet vermesiyle başlar. Bu istilâ üzerine Seyhun'un öte yüzünde bulunan Oğuzlar, Belh tarafına hicret ettiler. Sonradan Salurlarla beraber Harezm [Harezm] kıt'asına geldiler. Sencer'i esir eden bu Oğuzlar'dır. Cengiz'in zuhurundan sonra, bu Oğuzlar, *Kanklılar* ve *Kalaçlar*'la beraber Ahlat'a geldiler. Celâl'in vefatından sonra, Irak'a, Suriye'ye, Anadolu'ya yayıldılar. Rumeli'de ve Anadolu'da "Yörük" ismini alan oymaklar bu göçe mensupturlar. Bu göçe de "Harezm [Harezm] göçü" diyebiliriz.

Oğuzlar'ın bir kısmı da Fârâb şehrini kışlak ve Karacuk dağını yaylak ittihâz etmişlerdi. Bunların yabgusu da Bayındır boyuna mensuptu. İlhanîler devrinde bunlar da garba doğru göç ettiler. Bunlardan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleriyle Zulkadirye Oğulları, Ramazan Oğulları gibi devletler zuhur etti. *Korkud Ata Kitâbı* (Dede Korkud Kitâbı) bu zümreler içinde yazıldı. *Şah İsmail, Âşık Kerem* gibi hikâye kitapları bunların içinde vücûda geldi. Bunlara "Azerî Türkü" ve lisanlarına "Azerî Türkçesi" adları verildi. **[98]**

Korkud Ata Kitâbı'nın on ikinci Oğuznâme'sinden[111] de anlaşıldığı veçhiyle Bayındır Oğuzları'nın sağ ve sol kolu arasında ihtilâf zuhur etti. Bu ihtilâf yüzünden sağ kol olan Bozoklar'ın Akkoyunlu devletine göçebeliği tercih ederek aşiret hayatında kaldıkları anlaşılıyor. Yozgat'a Bozok isminin verilmesine sebep olan bu zümre, bugün bilhassa Türkmen nâmını verdiğimiz göçebe boylardır. Musul'daki Bayat, Diyarbekir'deki Beğdili, Halep'teki Döğer, Adana'daki Üregir, Aziziye'deki Afşar boyları bunlardandır[112].

Netice

Bu tetkiklerden anlaşılıyor ki *Kürtler* ismindeki kitabın[113] Kürtçelerin tasnîfi hakkında *Şerefnâme*'den naklettiği beyânât doğrudur.

Benim edebî eserlerin mukayesesine müstenit bulunan tahkiklerim de Kürtçe'nin Kurmanc, Gûrân, Kalhur, Lûr lisanlarına münkasım olduğu neticesini verdi. *Türkmenler* ismindeki kitabın[114], Türkmenler'in tasnîfine dâir yazdığı şeylerse esassızdır. Türkmenler, Oğuzlarla tâbilerinden mürekkeptir. O hâlde, Türkmenleri Oğuz göçlerine göre tasnîf etmek icap eder. Meselâ, Osmanlı Kayıları Hvarzemîlerle [Harezmîlerle] beraber geldikleri için Yörüklere idhal edilmelidirler. Kanklılar, Kalaçlar, Karakeçiler, Tekeler, Çavdarlar, Sarılar, Karapapaklar, İlbeğliler, Karamanlar da bu zümreye mensuptur. Üçüncü göçü teşkil eden asıl Türkmenlere gelince, bunlar da Bozoklar'dan başka, Varsaklar, Kaçarlar, Belih Türkmenleri, Tel-Ağır Türkmenleri, İran Türkmenleri ve Azerbaycan Türkmenleri'dir[115]. [99]

Notlar

Sunuş

1 Tamamlanmamış diğer eserleri için bakınız: Ziya Gökalp, *Tamamlanmamış Eserler,* Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu. C. 1. Ziya Gökalp Derneği Yayını, Ankara, 1985 (Gözden geçirilmiş yeni basımı bu dizinin ikinci kitabında yer almaktadır).

2 Gökalp'ın Malta'daki sürgün hayatı 22 Eylül 1919 tarihinden 30 Nisan 1921 tarihine kadar sürmüştür. 30 Nisan'da Malta'dan ayrılıp 19 Mayıs 1921 Perşembe günü İstanbul'a gelmiştir.

3 Seniha Göksel, "Babamın Son Yıllarına Ait Hatıralar", *Doğu* mecmûası, S. 12, Ekim 1943, s. 70 vd.

4 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım* adlı kitabında (C. 3, İstanbul 1968, s. 816-817) Gökalp için şunları yazıyor: "...Ziya İttihatçılar'ın içinde yegâne bir düşünür kafa ve âlim bir adamdı. Memleket ondan istifade etmeli. Vâkıâ on yıl muhasım saflarda bulunduk. Ama Vatan işi başka. Kıymetli adamları iş başına koymalı. Yalnız pek az konuşuyor. Siz sormazsanız, hep somurtuyor. Laf ağzından damla damla çıkıyor. Yaylılarla beraber Ankara'ya gidiyoruz"

5 Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'ın Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları,* Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayını, İstanbul 1956, s. 8-9.

6 *Doğu* mecmûası, S. 12, s. 14-15. Konuyla ilgili olarak *Hayat ve Hatıratım*'da (C. 3, s. 906) şöyle der: "Kürtler meselesi beni üzüyor. Bir şey yok ama, bir gün millî davâya kalkacaklar. Bunları temsil etmek lâzım. Tetkikâta başladım. Temsil usûllerine dâir kitaplar getirttim. Kürtler hakkında kitaplar buldurdum. Diyarbakır'da olan Ziya Gökalp'a da para yollayıp Kürtlerin coğrafî, lisanî, kavmî, içtimâî ahvalini tetkik ettirdim. Bir rapor gönderdi. Maksadım oranın bir Makedonya olmadan, kökünden meselenin halli idi."

7 Baha Said, Dağıstanlıdır. 1882'de Biga'da doğdu. Harp Okulu mezunudur. Yüzbaşı rütbesinde iken ordudan ayrılarak İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin militan kadrosu içinde yer aldı. "Karakol Cemiyeti" adlı gizli direniş örgütünün kurucularından idi. 1939 yılında öldü. Rusça dâhil beş dili biliyordu. (Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri,* s. 79.) Ed. n.: Baha Said Bey'in Alevî-Bektaşî zümreleriyle ilgili olarak çeşitli dergilerde yayımlanmış olan araştırmaları bir kitap bütünlüğünde yayımlanmıştır. *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri,* (Haz.: İsmail Görkem), Kitabevi Yay., İstanbul, 2006 (2. bs.).

8 Ali Nüzhet Göksel, *Age.*, s. 9. Göksel, bir başka yazısında konuyla ilgili şu bilgileri verir: "... Şark vilâyetlerindeki aşiretlerin iskânı meselesini, Rıza Nur benimsedi. Ve ilmî bir şekilde resmen işe başlamak üzere Ziya Gökalp'tan bir tetkik eseri istedi. Gökalp da Diyarbakır ve havalisinden başlayarak, aşiretler arasında bulunan ve Türklüklerini muhafaza edenlerle iktisâdî sebepler yüzünden Kürtleşen Türklerin, dillerini, tarihlerini, ırk ve âdetlerini göz önüne alarak bunları Türkleştirmek hususunda bazı etnografik tetkiklerle işe başlaması metodlarını yüz sayfalık bir deftere yazıp Rıza Nur'a gönderdi.
Bu tetkik, Vekiller Heyeti'nce çok beğenildi. Atatürk takdîr etti. Gökalp'a üç yüz lira gönderdiler ve ayrıca bütün vilâyetlerden bir tetkik seyahatına çıkması için arzularını sordular. Gökalp, o zaman hastaydı. Elinde çalışacak seçkin gençler yoktu. Bu seyahati sulh zamanına bıraktılar. Gökalp öldü (*Doğu* mecmuası, S. 12, s.14).

Birinci Mebhas-Usûl

9 Manouvrier (Leonce), ünlü Fransız hekimi ve antropoloji bilgini Gueret (1850 - 1927). Ecole d' Anthropologie'de profesör ve College de France'da fizyoloji istasyonu yöneticisi idi. Özellikle beyin ve görevleri üstüne araştırmalar yaptı, bilim felsefesiyle ilgilendi. Bir iskeletin kol ya da bacak kemiklerinden birini inceleyerek, iskelet sahibinin ölmeden önceki boyunu hesaplamaya yarayan cetveller hazırladı.

10 *Şerefnâme*: XVI. yüzyılın son yarısında Bitlis'te hüküm sürmüş olan Emîr Şeref Han'ın (1543 - 1604) eseridir. Kitap Farsça yazılmıştır (1557). Kürt tarihi ve Kürt aşiretleri hakkında araştırmalar yapmak isteyenler için bir kaynak niteliğinde olan kitap, 1860'ta Rusçaya, 1868'de Fransızcaya, 1948'de Arapçaya ve 1971'de de M.Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Şeref Han ve *Şerefnâme* için bkz.: *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 427 vd.

11 Sinop nüshasında: "Gördüklerine dâir yazılmış bir tarih olan *Şerefnâme* daha ziyâde feodal beyliklerden bahsediyor."

12 Amâre, soylardan oluşan kabileden küçük bir topluluk. Araplarda, kabile teşkilâtında çeşitli aşiretlerden bir fasîle, fasîlelerden bir fahz, fahzlardan bir batın, batınlardan bir amâre ve amârelerden de bir kabile oluşmaklaydı.

13 Bkz.: Ziya Gökalp, "Tandırnâme", *Küçük Mecmûa*, S. 23, 20 Teşrînisânî (Kasım) 1338 (1922), s. 8-12.

14 Osmanlı devleti idarî teşkilâtında ilden küçük ilçeden (kazadan) büyük bir yönetim merkezi. Buna "sancak" da denilir, yönetenlere ise "mutasarrıf" adı verilirdi.

15 Ensâb: Nesebler, soylar.

16 Ârfe: Arap aşiret fertleri arasındaki anlaşmazlıkları geleneksel hukuk kurallarına göre çözümleyen kişi. Bir tür aşiret hâkimi.

İkinci Mebhas-Umûmîyât

17 İmam Mâverdî: XI. yüzyılda tanınmış Şafiî fakihi. Öğrenimini Basra ve Bağdat'ta tamamladıktan sonra müderris olmuş, bir süre de baş kadılık görevinde bulunmuştur. 27 Mayıs 1058'de 86 yaşında olduğu hâlde ölen Mâverdî'nin fıkıh, hadîs, tefsir, siyâset ve idare etmek sanatıyla ilgili 9 eseri vardır. Metinde adı geçen kitabı 1298, 1324 ve 1327 yıllarında Kahire'de basılmış; R. Enger tarafından *Constitutiones politicae* adıyla 1853'te Bonn'da yayımlanmıştır. Kitap başka dillere de çevrilmiştir (geniş bilgi edinmek için bkz.: *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7; s. 409).

17a Yazmada sayfa numarası 11'den 13'e geçiyor.

18 Kuzey Amerika yerlileri, Kızılderililer.

18a Yazmada sayfa numarası 13'ten 15'e geçiyor.

19 Eyüb Sabri Paşa'nın eseri: 3 cilt [1. *Mir'ât-ı Mekke* (İstanbul, 1897), 2. *Mir'ât-ı Medîne* (İstanbul, 1887), 3. *Mir'at-ı Cezîretü'l-Arab* (İstanbul, 1889)] [ed.n.].

Üçüncü Mebhas-Kürt Aşiretleri

20 "Kırmanc", "Kürmanc" şekillerinde de telâffuz edilmektedir.

21 "Kalhur", "Gelhur" olarak da telâffuz edilmektedir.

22 Ziya Gökalp, ikinci raporunda bu bilgiyi düzelterek der ki: "Bahtiyârî lisanının Lurcaya, Kalhur lisanının Sorâncaya mensup olduğu *Şerefnâme*'nin şehâdetiyle anlaşılıyor", ikinci raporu teşkil eden "Mütalaalar" bölümüne bakınız.

23 Mewlânâ Xalıd Naqşıbendîi Şehrizorî'nin (1777-1826) şiirlerini ihtiva eden *Dîvân*'ı 1844'te basılmıştır. *Dîvân*, Mewlânâ Xalıd'ın Kürtçeden başka, Arapça ve Farsça şiirlerini de hâvîdir. *Dîvân*, Sultan Abdülmecid'in iradesiyle İstanbul'da basılmıştır.

24 Molla Gürânî'nin (1416-1488) hayat ve eserleri için bkz.: *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, s. 406 vd.

25 Baba Tâhir Uryân'ın (938?-1010) hayat ve eserleri için bkz.: *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 166.

26 Şeyh Rıza-i Talabânî (1828?-1908). Zengene aşireti reisi Şeyh Mahmud Talabânî'nin torunudur. Babası Abdurrahman Hâlis Efendi (1798-1859) de cedleri gibi şeyh ve mutasavvıf bir şair idi. Şeyh Rıza Talabânî'nin Kürtçeden başka Türkçe, Arapça, Farsça şiirleri de vardır.

27 Hassî Efendi: Asıl adı Mela Ehmede Xasrdir. 1863 yılında Lice'nin Hezan köyünde doğmuştur. İyi bir medrese öğrenimi yapmış, bir süre Lice müftülüğü görevinde bulunmuştur. Hass (Xas) oymağından olduğu için "Hassî" olarak tanınmış olan şair, 1950'de ölmüştür, Türkçe şiirleri de vardır. (Bkz. Şevket Beysanoğlu, *"Diyarbakırlı Fikir Ve Sanat Adamlarına Yeni İlâveler"*, *Ziya Gökalp* dergisi, S. 60, Aralık 1990, s. 69-70.) Zaza lehçesiyle yazılmış bu mevlidi, *Mewlidi Nebiyyi'l-Qureyşî* adını taşır. 1315/1899-1900 tarihinde Diyarbekir Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. *Mevlid*'in başında şu Türkçe açıklama vardır: "Diyarbekir vilâyet-i celîlesine tâbi Lice kazasına mülhak Hezan karyeli mekremetlü (eli açık, yüce) (müderris, bilgin kimselere verilen bir unvân) Ahmed el-Hassî Efendi'nin Zaza lisanıyla telif eylediği işbu Mevlîd-i Şerîf, nezâret-i celîlesinin 25 Mart 1315 tarihli tahrirât-ı âliyyesiyle verilen ruhsat üzerine def'a-i ûlâda dört yüz nüshadan ibaret mezkûre Litoğrafya Matbaası'nda tâb ve neşredildi. Bundan başka tâb ettirilirse mes'ûl tutulacaktır." Daha sonra birkaç baskısı yapılan bu mevlid, Latin harfleriye 1985'te Paris'te basılmıştır (Bkz. Mehmet Malmisanlı, "Osmanlı Döneminde Yazdan Kürtçe Eserler Üzerine", *Tarih ve Toplum*, S. 54, Haziran 1988, s. 61).

28 Şeyh Ahmed el-Cezîrî (1570-1640), Kürtler arasında daha çok Melaye Cızîrî olarak bilinir. Bu ünlü şairin dîvânı, klasik Kürt edebiyatının en güçlü eserlerinden biri sayılır. Pek çok yazma nüshaları bulunan bu eser, *Diwana Cızîrî* adıyla Muhammed Şefik el-Arvasî el-Hüseynî tarafından 1338-1340/1920-1922 tarihinde İstanbul Evkaf-ı İslâmîye Matbaası'nda bastırılmıştır. Daha sonraları çeşitli ülkelerde çeşitli baskıları yapılmıştır. Örneğin, Kamışlı (1958-1959), Hewler/ Erbil (1964), Bağdat (1977), Tahran (1982).

29 Ehmedê Xanî 1650'de Hakkâri'nin Han (Xan) köyünde doğmuş, 1707'de Doğubayezit'te ölmüştür. Kendi adını taşıyan câmiin yanına gömülmüştür. Bu ünlü Kürt şairinin doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir. Örneğin *İslâm Ansiklopedisi*'nde 1591-1652 tarihleri arasında yaşadığı kayıtlıdır (C. 6, s. 1113). *Mem û Zîn* şairin en ünlü eseridir. Manzum bir aşk destanı olan eserin yazımına 1690 yılında başlanıldığı ve beş yılda bitirildiği kabul edilmektedir. Birçok el yazması nüshaları bulunan bu ünlü eser, bugüne kadar çeşitli ülkelerde değişik dillerde yayımlanmıştır. Örneğin Süleymaniye (1935), Halep (1947), Hewler/Erbil (1954 ve 1968), Bağdat (1960), Moskova (1962), Şam (1957 ve 1977), Bakû (1976). Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilen eserin ilk baskısı 1968'de Gün Yayınları, 2. baskısı 1973'te Koral Yayınları, 3. baskısı 1990'da Hasat Yayınları tarafından yapılmıştır. Kitap, bir sayfası Kürtçe, bir sayfası Türkçe olarak yayımlanmıştır. Ehmedê Xanî'nin ayrıca *Nubara Bıçûkân* (Küçüklerin Turfandası) adlı Arapça-Kürtçe bir sözlüğü ve *Eqîda Imane* (İnanç Yolu) isimli bir manzum eseri daha vardır.

30 Asıl adı Hesenê Ertuşî olan Mele Ehmedê Batê'nin sözü edilen Mevlid'i, ilkin, 1903'te Berlin'de yayımlanmış; sonra, Ahmet Ramız tarafından 1324/1906'da Kahire'de bastırılmıştır. Tam adı: *Mewlûdu'n-Nebî bîl-Luxe'l -Kurd'iyye*'dir. Daha sonra, 1909'da İstanbul'da, 1966'da Hewler/Erbil'de, 1987'de Stockholm'da bastırılmıştır. Birçok elyazması nüshaları da vardır.

31 "Dümülî", "Dumılı", "Dımılî" şekillerinde de söylenilmektedir.

32 Konuştukları lehçeye de "Kirdasî" derler.

33 Bugünkü Elazığ.

34 Basıma kaynaklık eden yazmada bu cümle yoktur. Şevket Beysanoğlu'nun başka bir nüshadan alarak eklediği anlaşılmaktadır [ed.n.].

35 Yazmada bu kelime yoktur ve parantez açılarak yeri boş bırakılmıştır. Beysanoğlu'nun bunu da başka bir nüshadan alarak ya da kendi bilgisine dayanarak eklediği düşünülebilir [ed. n.].

36 Halen 12 köylük bir bölgedir.

37 Ömerli, 1953'te ilçe olmuştur.

38 Terkân, Tırkân şeklinde de söylenir.
39 Abdi Ağagil.
40 Ömer Ağagil.
41 Tam adı "Keleş Abdi Ağa"dır.

Dördüncü Mebhas-Kürt Aşiretleri (Maba'd)

42 Çeltik ekilen arazi.
43 Bu cümlenin sonu, yazmada "... denilir ki bunlar Bitlis'in yerli aşiretlerini teşkil ederler." biçimindedir. Düzeltme Şevket Beysanoğlu tarafından yapılmıştır [ed. n.].
44 Bu cümle, yazmada "Birincilere şu isimler verilmiştir:" biçiminde olup düzeltme Ş. B.'ye aittir.
45 40 Tat'lar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: *İslâm Ansiklopedisi* C. 12, s. 46 vd.
46 Bu kelime yazmada "beceriklerini" biçimindedir. Ekleme Beysanoğlu'na aittir [ed. n.].

Beşinci Mebhas-Aşiretler Nasıl Temdîn Olunabilir?

47 Rüşvete de "xugi" derler.
48 Bu büyük Arap aşireti için bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 407.
49 Aneze aşireti için bkz.: *Aynı eser*, C. 1, s. 433.
50 Cubûr aşireti bu tarihlerde Nusaybin bölgesinde oturan 600 çadırlı bir Arap aşireti idi. Bu aşiretin oturduğu yerler şimdi Suriye sınırları içinde kalmıştır.
51 Baggâra aşireti için bkz.: *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 213.
52 Sürü otlatan emanetçilere verirler.
53 Bu konuda ayrıca bu diziden çıkacak şu kitaba bkz.: Ziya Gökalp, "Kürtlerin Menfaati", *Bütün Eserleri-Yazılar*.
54 Yazmada "insanları" biçiminde olan bu kelime Beysanoğlu tarafından düzeltilmiştir [ed. n.].

Aşiretnâme

55 Köşeli parantez içindeki ibareler Beysanoğlu tarafından eklenmiş, ancak hangi nüshadan alındığı belirtilmemiştir [ed. n.].
56 Yazmada olmayan "-ler" eki Beysanoğlu tarafından eklenmiştir [ed. n.].
57 Sinop nüshasında "Celâlet" şeklinde yazılmıştır.
58 Sinop nüshasında "Akîm" olarak yazılmıştır.
59 Son iki kabilenin adı yazmada yoktur ve Beysanoğlu tarafından eklenmiştir [ed. n.].
60 Yazmada bulunan "bu boğaza" ibaresi fazla olduğu için hazırlayan tarafından çıkarılmıştır [ed. n.].
61 Hıbre (Xıbre), kırpılan beher koyundan bir bütün olarak alınan yün.
62 Sinop nüshasında bu son cümle yoktur.
63 Kürtler buna "xelat" derler.
64 Başlığa "qelın" denilir.
65 Bu mübadele usûlüne "berdel" denilir.
66 Yazmada böyle bir başlık yoktur. Beysanoğlu, başka nüshalara bakarak eklemiş olmalıdır [ed. n.].
67 Yazmada bulunduğu halde (s. 54) ilk baskıda atlanan bu cümle tarafımızdan eklenmiştir [ed. n.].
67a Yazmada "Küküs" biçimindedir [ed. n.].
68 Yukarı Ğurs.
69 Orta Ğurs.
70 Aşağı Ğurs.
71 Yüksek Şeyb.
72 Çukur Şeyb.
72a "Beydili" adlı Türkmen aşiretinin adıyla benzerliği dikkat çekicidir [ed. n.]
73 Harabe toprak.
74 Siyah harabe.
75 Reşo evi.
76 Araplar
77 Kazaklı.

78 Sizin kuyu.
79 Havâss-ı Hümâyûn; Osmanlı devletinde zaptedilen yeni topraklardan hazineye alıkonanları. Havâss-ı Hümâyûn'a ait bazı topraklar kiralanabilir veya kaydıhayat şartıyla başkalarına verilebilirdi. Fazla gelir sağlamayan topraklar satılığa çıkarılırdı. Havâss-ı Hümâyûn başkanı başdeftardardı. XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlılar toprak kaybına başlayınca Havâss-ı Hümâyûn'un sahip olduğu topraklar elden çıktı. Bu durum üzerine haslar azaltıldı. Havâss-ı Hümâyûn'un görevleri daha sonraki yüzyıllarda Maliye Bakanlığı'na devredildi.
80 Ayrıca Ziya Gökalp'ın *Peymân* gazetesinde yayımlanmış "Ziraat ve Zeâmet" ve "Firarî Maznunlar; Gıyabî Mahkûmlar" başlıklı iki yazısı için bu diziden çıkacak şu kitaba bkz.: *(Bütün Eserleri-Yazılar).*
81 Yazmada olmayan bu kelime Beysanoğlu tarafından eklenmiştir [ed. n.].
81a Yazmada olmayan bu kelime Ş. Beysanoğlu tarafından eklenmiştir [ed. n.].
81b Köy adları yazmada sayılardan sonra verilmiştir. Bu baskıda başa alındı [ed. n.].
82 "+" işareti hattın cenûbunda olduğunu gösterir.
83 "Bir kuyu ile birlikte" anlamına gelmektedir.
84 "Çiğil" adlı eski bir Türk boyunu hatırlatıyor. Köşeli ayraç içindeki okuma önerisi tarafımızdan eklenmiştir [ed. n.].
85 İlk baskıda atlanan başlık tarafımızdan eklenmiştir [ed. n.].
86 Hane sayısı yazmada 20 görülmektedir. Beysanoğlu tarafından düzeltilmiştir [ed. n.].
87 İlk baskıda atlanan bu cümle bu baskıda eklenmiştir [ed. n.].
88 Yazmada "Adnân" okunacak biçimde yazıla olan bu adı Ş. Beysanoğlu yukardaki gibi okumuştur [ed. n.].
89 Yazmada olmayan bu kelime cümleyi anlamlı bir biçimde tamamlamak üzere Beysanoğlu tarafından eklenmiştir [ed. n.].
90 "Kürt olup" ibaresi ilk baskıda atlanmıştır. Yazmaya göre gerekli düzeltme yapılarak bu baskıda eklenmiştir [ed. n.].
91 Bu kelime ilk baskıda atlanmış olup tarafımızdan eklenmiştir [ed. n.].
92 Bu bölümün ilk beş paragrafı yazmada belirtilmemiştir. İlk dördü tarafımızdan ayrılmış olup, beşincisi Beysanoğlu'na aittir [ed. n.].
93 Fevz-ed-dem: Kurtulma zamanı.
94 Ârfelerin aldıkları ücrete "nzge" denilir.
95 Yazmada bulunmayan ve yeri boş bırakılan bu kelime Beysanoğlu tarafından eklenmiştir [ed. n.].
96 "-in" eki tarafımızdan eklenmiştir [ed. n.].
97 1900-1901 [ed. n.].
98 Bu konuda ayrıca bkz: Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği yayını, İstanbul 1956, s.164 vd.

Carablus Civarındaki Türkmen Aşiretleri

99 Yazmada bu cümle "bulunuyormuş" sözcüğü ile bitmektedir. Değişiklik aynı sözcüğün birbirini izleyen iki cümlede yüklem olarak kullanılmasını doğru bulmadığını sandığımız Beysanoğlu tarafından yapılmıştır [ed. n.].
100 "Yoktur" yerine "vardır" olacak kanısındayım. Çünkü, Karkın oymak değil bir aşirettir. Diyarbakır'da "Karkındere" isimli bir köy olduğu gibi Ankara, Amasya, Bolu, Çorum, Erzurum, Konya, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Malatya illerinde de "Karkın" isimli köy, yaylak ve ekinlik yerleri mevcuttur (Geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 2. baskı, Ankara 1972, s. 439-440). Böylesine yayılmış büyük bir aşiretin Diyarbakır'da da bir oymağının bulunması muhtemeldir.

Mütâlaalar

100a *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, İstanbul, 1280 (1863).
101 Kendine mahsus kaynağı olduğuna, bağımsız bir idareye sahip olduklarına işaret ediyor.
102 Doğrudan doğruya idare olunan 11 sancak şunlardır: Âmid (beylerbeyliği merkezi), Harput, Akçakale, Ergani, Çemişgezek, Hasankeyf (Hısnıkeyfâ), Sürt, Sincar, Siverek, Mayyâfarıkîn (Silvan), Nusaybin. Sekiz Ekrâd (Kürtler) beyi sancağı da şunlardı: Atak, Portuk,

Tercil, Çabakçur. Çermik, Sağman, Kelâp, Mihrani. Beş hükümet de şunlardı: Eğil, Palo, Cizre, Hazo, Genç.

102a Bu kelime yazmada مرديو (Merdiv) biçiminde olup Beysanoğlu'nun "Mirdas" diye okuması kuşkuludur [ed. n.].

103 Diyarbekir bölgesi Eylül 1515 tarihinde Osmanlı birliğine katılmıştır.

104 İlk baskıda atlanan bu cümle yazma nüshaya uygun olarak tarafımızdan eklenmiştir [ed. n.].

105 Bu kelime yazmada "dini" biçimindedir. Biz de Beysanoğlu'nun bu kelimeyi "dili" olarak düzeltmesine müdahale etmedik, ancak bu notu düşmekten de kendimizi alamadık [ed. n.].

106 Doğan Avcıoğlu'na göre, "... Yavuz Selim ve Kanûnî Süleyman gibi kudretli Osmanlı padişahlarının Kızılbaşlık gerekçesiyle Türkmen'e karşı terör politikası izlemeleri ve feodal Kürt beylerini Sünni diye desteklemeleri, etnik yapıdaki Türkmen aleyhindeki gelişmeyi pekiştirir. Bu feodal beyliklerdeki birçok Türkmen öğe, Türkçeyi unutarak özümlenir" (*Türklerin Tarihi*, Beşinci Kitap, İstanbul 1982, s. 2249.) Ayrıca bakınız: Şevket Beysanoğlu, *Anıtları Ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi*, C. 2, Ankara 1990, s. 492 vd.

107 Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için Ziya Gökalp'ın bu diziden çıkacak *Bütün Eserleri-Yazılar* cildindeki *Küçük Mecmûa* bölümüne bkz: "İstimlâl" ve "Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti"

108 1936'da ilçe oldu.

109 Baha Said'in notu: "Böyle zannetmiyorum. Çünkü, Türkmenlik Selçuklar'dan sonra başlamıştır. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'e göre o zaman en kuvvetli hükümet Gaznevîler'di. Ve hükümdarları köle idi. Bunlar hem Türk idi ve hem de Türk töresine muhâlif olarak Türklük iddia ediyorlardı. Asil Oğuz aileleri birleşerek kendilerinin Türk olduğunu meydana koydu. Türk câmiasının başına geçti ve 'Türk men' yani 'Türk benim' diyerek ortaya atıldı. Çünkü Oğuz boyundan olan Türkler ancak Kayı Han'ın riyâsetinde toplanması lâzımdı. Hâlbuki Selçukoğulları Kayı Hanlı değildi. İşte Türkmen millî asaleti kabul eden zümreye alem olmuştur. Fârisî nisbeti değildir, fikrindeyim. Nasıl ki Selçuk enkazı üzerinde kurulan ilk Osmanlı teşkilâtı 'Kayı Hanı' iddiasında bulundu, çünkü millî töre bunu istiyordu. Hâlbuki Osmanlılar Kayı değil Kayı Hanlı idi. Ve böyle olduğuna göredir ki töreye göre Kayı Hanlı olmazsa Oğuzlar'ın riyâseti Bayındırlı'ya geçecekti. Hâlbuki Osmanoğullarının kendilerinin Kayı Hanlı iddialarına karşı Bayındırlı Uzun Hasan Anadolu Oğuz vahdeti nâmına Osmanlılıkla çarpışmaya başlamıştı. Velhâsıl Türkmen 'Asıl ben Türküm!' demektir. 'Men:ben' ikisi de Türkçedir."
Türkmenler hakkında özlü bir araştırması *Türk Kültürü* dergisinde yayımlanan Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu diyor ki: 'Türkmen etnonimisinin türeyişi hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre kelime Türk + ma-nend (Bîrûnî, Reşîdeddîn), bazılarına göre Türk + imân (İbn Kesîr, Mehmed Neşrî) bazılarına göre ise Türk + man'dan türemiştir. Sonuncusu en doğru olanıdır." (*Türk Kültürü*, S. 20, Haziran 1964, s. 24).

110 Baha Said'e göre, "Türkeş" kelimesi de Türk eşi demek değildir. "Türk kişi" demektir.

111 İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Başkaldırıp Beyrek'in Öldüğü Boyu İç Oğuz'a Taş Oğuz Âsî Olub Beyrek Öldügi Boyum Beyân İder: T.-B., s. 189.

112 Ayrıca bkz. Ziya Gökalp, "Türkiye Türkleri'nin Etnografik Tasnîfi", *Ziya Gökalp*, S. 1, Kasım 1974, s. 219 vd.

113 Dr. Fritz'in Berlin Şark Akademisi tarafından bastırılıp Türkçeye çevrilerek Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umûmîyesi'nce 1334'te (1918) yayımlanan *Kürtler (Tarihî ve İçtimaî Tetkikât)* adlı eserinden söz ediliyor.

114 Dr. Freillitz ve Mühendis Ravlig tarafından yazılan ve Almanca aslından Türkçeye çevrilerek Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umûmîyesi'nce 1334 (1918) tarihinde yayımlanan *Türkmen Aşiretleri* kitabından söz ediliyor. [ed. n.: Bu ve bir önceki notta sözü edilen iki eserle ilgili olarak telif mi çeviri mi oldukları konusunda kuşku vardır.]

115 Beysanoğlu, bu kitabın ilk baskısına (Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992), "Ziya Gökalp'ın Konuyla İlgili Diğer Yazıları" adlı bir bölüm eklemiş ve buraya *Peymân* ("Ziraat ve Zeâmet" ve "Firârî Maznunlar, Gıyâbî Mahkûmlar"), *Küçük Mecmûa* ("Türklerle Kürtler", "Millet Nedir?", "İstimlâl" ve "Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti") ve *Cumhuriyet*'te ("Kürtlerin Menfaati") çıkan yedi yazısını koymuştur. Bu yazılar, bu dizide çıkacak olan *Bütün Eserleri-İki: Yazılar* adlı kitapta yer alacağı için buraya konulmamıştır [ed. n.].

قورقود آتا کتابی اوننجی اوغوز نامه‌سنده ده آکلاشیلدیغی وجهله بایندر اوغوزلرینك
صاغ قولیله صول قولی آراسنده اختلاف ظهور ایتدی . بو اختلاف یوزندن صاغ
قول اولان بوزاوقلر آق قویونلو دولتی کوچه‌بیلیکی ترجیح ایده‌رك عشیرت حیاتنه دوغری
آکلاشیلیور . بوکونده بوزاوقه اسمنك ویریلمسنه سبب اولان بوزوره ، بوکونه بالخاصه
تورکمنه ماضی ویریلمك کوچه بولوردر . موجوده‌کی بایات ، دایرزه‌کی بکدیلی ، حلب‌ده‌کی
دوکر ، آواره‌ده‌کی اوکر ، عزیزیه‌ده‌کی افشار بونلری بولوردر .

نتیجه

بو تدقیقده ده آکلاشیلیورکه (کوردلر) اسمنده‌کی کتابك کورد جرانلرك تصنیفی حقنده
شرقلرده نقل ایتدیکی بیانات دوغرودر .

۳ - اوچ اثرك مقدمه‌سنده بولونان تحقیقاتمده کوردجه‌نك (کرمانج ، کوران ، لکلر ،
لور) قسملرینه منقسم اولدیغی نتیجه‌سی ویردی . (تورکمنلر) اسمنده‌کی کتابك ، تورکمنلرك
تصنیفه دائر یازدیغی شجره اساسیدر . تورکمنلر اوغوزلرله تابعلرندن مرکبدر .
بو حالده تورکمنلری اوغوز کوچلرینه کوره تصنیف ایتمك ایجاب ایدر . مثلا ، قرهلی قبیله‌لری
خوارزم ... یازار طائفه‌لری ایچه بر دوکره اوغری ایمشلردر . قنقلیلر ، قلاچلر ،
قارلقلر ، تکلر ، چاودارلر ، چپنلر ، قره بایاتلر ، ابچغیلر ، قارقینلر بوزوقلر
مفقوددر . اوچنجی کوچی تشکیل ایدن اصل تورکمنلرده کنجه ، بوزوقلر وراق‌ده‌کی شرق ،
داغستانلر ، قاجارلر ، بیغ تورکمنلری ، قزاغ تورکمنلری ، ایرانده و آذربیجانده تورکمنلردر .

Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler'in son sayfası. [Şevket Beysanoğlu Nüshası]

MALTA KONFERANSLARI

Hazırlayan:
M. FAHRETTİN KIRZIOĞLU

Sunuş[1]

Elimizdeki Dört Konferans'ın Yazıldığı Defter'in Tarifi ve Notlar

Malta'da verildiği tarihten beri, 57 yıldır basılmadan kalmış olan bu "Dört Konferans"a, "Başlangıçtan Meşrûtiyet'in Sonuna Değin Türklerde Devlet Düzeni" adını verebiliriz. Bu Konferans Notları'nın yazıldığı "Defter"in aslı bir "Ortak Ticârethâne Hesabı"na aitken, İstanbul'dan Malta'ya götürülmüş olduğundan, öteki yüzü de, " Konferans Notları" için kullanılmış ve sonradan üzerine, dört ayrı kimsenin yazıları yazılmıştır. Bize, Ziya Gökalp'ın çok değerli teşhis, tespit ve sağlam fikirlerini tanıtan "Dört Konferans"ın bu biricik yazması bulunan defteri, bu yüzden gereği gibi tanıtmalıyız.

a) "Defter"in Tarifi ve Ticârethâne Hesabı Bölümü: Aslı, 32 yapraklı ve 19 satırı ince mavi çizgili, 163X199 mm. boyunda ikinci hamur kâğıttan bir mekteb defteri olup, ince kırmızı kartondan her iki yüzü basılı kapağı, iki yerden tel dikişle yaprakları tutmaktadır. Fakat, her iki yüzden, kapağın üçte ikisi kesilerek, dibe yakın yerinden üçtebiri bırakılmıştır. (.....)

Defter, aslında bir Ticârethâne Hesabı için alınıp kullanılmıştır. Bu yüzden, sağdan 1b- 22a yaprağına değin, kurşun kalemle ve cetvelle düzgün olarak, çift sahife yüzüne yukarıdan aşağıya beşerden 10 çizgi ve üstten de enine ve boydan boya ikişer çizgi çizilmiştir. Bu Ticârethâne Hesabı bölümünün 1a yaprağı (ilk sahifesi) aslında boş bırakılmıştır. Bu bölümün yapraklarının b yüzleri, sağdan sola: 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11. 12, 13, 14. 15. 16, 17, 18, 19, 20, 21 diye kara mürekkepli kalemle numaralanmıştır.

(.....)

b) Dört Konferans Notları Bölümü: Yukarıda anılan "Ticârethâne Defteri"ni yazan ve Malta'da bu Konferansları dinleyen zât, Defteri, kapak yazılarına göre, ters çevirerek, baştan bir yaprağı boş bırakıp, sağdan sola doğru 46 sahife'ye, bunları, işittiğine göre yazmıştır. Böyle iken, çağın tahsilini mükemmel yaptığı, hattâ Fransızca bildiği anlaşılan zât, hemen hiç imlâ yanlışı yapmadan[2],

çok çabuk yazan eliyle, bu Dört Konferansı da yazmıştır. Bu zâtın, ticârethâne bölümünde adları yazılı beş "sermâye" sahibinden birisi olması ihtimâli vardır. Kara mürekkeple ve ince ma'denî uçlu (dolma) kalemle devam edilmişken, 29. sahifenin 18. satırı bitmeden mürekkebi tükenmiş olduğundan, aynı satırın son iki kelimesiyle son 19. satırı ve müteâkip 30-33. sahifeleri, yani III. Konferans'ın sonlarını, kurşun kalemle ve biraz daha irice yazmıştır. IV. Konferans'ı yine mürekkeple yazmıştır.

I. ve II. Konferans notları başında (1., 12. s.) âdete göre, birer "Besmele" remzi konmuş olup, son ikisinde, bunun yazılması unutulmuştur. Her Konferans'ın verildiği günün tarihi baştaki sol üst köşelere yazılmıştır : I. Konferans (s. 1), "23 Teşrînievvel 919" (sâbit kalemle); II. Konferans, (s. 12 mürekkeple), "Malta, 27/28 Teşrînievvel 1919"; III. Konferans, (s. 22, mürekkeple ve II: Konferans Notunun son dört satırı altı çizildikten sonra, devam edilerek), "30/31 Teşrînievvel 1919", IV. Konferans, (s. 34, yıl yazılmadan) "2/3 Teşrînisânî" Konferans Notlarında, Fransızca ibareler de, Arap harfleriyle yazılmıştır.

(.....)

Notları Yeni Yazımıza Çevirirken Yaptıklarımız ve Eserin Mâhiyeti.

Dört Malta Konferansı'nın yazıldığı 46 sahifenin bütününün klişelerini, bu ilk baskıda veriyoruz. Yazmanın aslını, Muhterem Fatma Gökalp Hanımefendi[3] müsaade ederlerse, ilgililerin görmesi için, ya Diyarbakır - Ziya Gökalp Müzesi'ne veya Ankara - Millî Kütüphâne'ye vereceğiz.

Klişelerinden de anlaşılacağı gibi, çok çabuk ve yetiştirme kaygısı ile yazılan bu Notlar'ı söküp okumak, pek kolay değildir. Biz de, belki yirmi defa okumak sûretiyle, yukarıda işaret edilen okunamazlığına çapraz işaret konan ikiyüzden çok kelimeyi okuyabildik. Fakat, bunlardan üç ibareyi, hiçbir söze benzetemediğimizden, çözemeden bırakıp, yerlerini, 1-2 santimce boş bıraktık. Yeni yazımıza çevirirken, asıl sahîfelerin rakamları da yerlerinde işaret edildiğinden, klişelerinden veya yazmanın aslından, kalan bu üç ibareyi okuyabilenler, (..............) lütfen yazılı olarak bildirirlerse, yeni baskılarda, bunların da okunuşu, yerlerine konur[4].

Notlarda, Fransızca kelimeler de, eski yazımızla yazıldığından, bunların aslını, kendi imlâlarıyla yazdık. İlk sahifemizin altında da işaret edildiği gibi, Konferans Notları'nda, yetiştirilememek yüzünden kaçırılan sözleri ve ibareleri, hattâ cümleleri, Ziya Gökalp'ın *Türk Töresi* ve *Türk Medeniyeti* kitaplarına göre veya anlatılan mevzunun icabına uyarak tamamlayıp, iki ( ) içinde gösterdik. Tarafımızdan yapılan gerekli ekleme ve izahları da, iki [ ] arasında yazdık. Ayrıca, Dört Konferans'ın başlarında ve aralardaki bütün başlıkları da, mevzûlarına göre, biz ekleyip, yerlerine koyduk. (..............).

Ziya Gökalp'ın, Malta'da verdiği (belki de ilk olan) bu Dört Konferans, eklediğimiz başlıklardan da ilk bakışta anlaşılacağı gibi basılı eserlerinde hiç işle-

mediği çok dikkate değer mevzular ve meseleler üzerindeki eşsiz görüş tahlîl ve düşüncelerini belirttiğinden, son derecede ehemmiyetlidir. O'nun, *Türk Töresi* ve *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserlerinde ve onlardan önce basılan araştırma makalelerinde, hep, İslâmiyet'ten Önceki Türklerin medeniyeti ve hayatı işlenmişken, bu Dört Konferans'ta, pek hulâsa da olsa, bundan sonraki çağlarımız da, çok değerli olarak ve Sosyoloji'nin güzel usûlüne göre işlenmiştir. Biz, Büyük Türk Filozofu'nun, "Abbâsîler Ordusu'ndaki Türkler, Gazneliler, Hakaniye Karahanlılar, Selçuklular, Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları" ve, üç kıt'aya yayılarak eşsiz bir "Cihan İmparatorluğu" kurmuş bulunan "Osmanlılar'ın Kuruluş, Yükseliş, Duraklama, Gerileme, Bölünme Çağları"nın, "Nizâm-ı Cedîd, II. Mahmud, Tanzîmât, Islahât Fermanı, I. Meşrûtiyet, II. Meşrûtiyet, İmparatorluğun Sonu" ve "Millî Devlet" anlayışı üzerindeki toplu ve mukayeseli fikir ve görüşlerini bir arada, bu Dört Konferans'ta bulmaktayız. Ayrıca, İslâm'ın "Ümmet" fikrinin, 'Abbaslılar'a değin "Arapçılık/Kavmiyet Taassubu" yüzünden tatbîk edilemeyişi ve Selçuklular'ın "Arazî ile Beytülmâl" üzerindeki değişikliğini, "Kölemen Ordu" sistemini anlatışı da, henüz hiçbir tarihçinin ulaşamadığı bir açıklık ve tespitle, bu eserde ortaya konmuştur.

Bugünkü yayınlar ve belgeler karşısında, sosyolog olan üstâdın birkaç hususta yanlış ve yanılması varsa da, bunlar üzerinde durmaya değmez. 78 yıl önceki bilgilerimiz karşısında, bunları, olağan görmeliyiz.

Dört konferans'ın, tarafımızdan yayıma hazırlanmasına imkân veren Muhterem Fatma Gökalp Hanımefendi'ye, (..............) sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

15 Mayıs 1976, Erzurum.
Doç. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu

"Malta Konferansları" yazmasının ilk sayfası.

I. KONFERANS

23 Teşrîni evvel [Ekim] *1919*

Eski Türk Dinî Teşkîlâtı - Türklerin İslâm Oluşu - Abbâsî Ordusunda Türkler[5]

1.- Eski Türk Dininde Dörtlü Tasnîf

Türklerin kavim devrinde, iki türlü teşkîlât görüyoruz. Birisi, cemiyetin dörde taksimi, diğeri sekize taksimi. Dörde taksim, daha eski. Türklerin daha demokratik bulunduğu zamanda teşkîl olunduğu anlaşılıyor. (Bu) Ak-Kemik, Kara-Kemik ayrılmadan, hepsi bir sınıftan addedildiği zamandır.

Bu tasnîf, cihât-ı erbaa esasına müsteniddir. Her cihetin ayrı bir rengi olduğu gibi, bir hayvanı var, bir unsuru, bir mevsimi var. Şimâl'in rengi Kara, Garb'ın Ak, Cenûb'un Kızıl, Şark'ın Gök. Sonra, mevsimler de, (dört cihete göredir:) Şimâl'in Kış, Garb'ın Güz, Cenûb'un Yaz, Şark'ın Bahar. (Her cihetin, bir hayvanı vardır:) Şimâl'in Domuz yahut Fare, Garb'ın Kaplan yahut Köpek, Cenûb'un Kuş, Şark'ın Koyun. (Her cihetin) unsurları da: Şimâl'in Su, Garb'ın Demir, Cenûb'un Ateş, Şark'ın Ağaç(tır).

Böyle(ce) adetâ mevcudât, dört sınıfa taksim edilmiştir. Esası, cihât-ı erbaa'dır. Bu da, cemiyetin, dört ulus'a ayrılmasından ileri geliyor. Uluslar'dan renklere, renkler(den) cihetlere, cihetlerden mevsimlere, mevsimlerden eşyaya geçiliyor. Yani, bu eşya arasında bir münasebet-i kudsiyye mevcud farz ediliyor.

Meselâ, "Kara - Kış" tabiri, oradan geliyor. Hattâ, denizlerin rengi (de) böyle: Şimâl'de [Trabzon kıyılarından bakışa göre] Kara (deniz), Garb'da [Antakya kıyılarından bakışa göre] Akdeniz, Cenûb'dakine [Sina Yarımadası'ndan Mısır'a geçildiğinde görülerek] Kızıldeniz diyoruz.

[Hazar Denizi'ne, eskiden Azerbaycan/Şirvan Türkleri "Gökce-Dengiz", doğusundaki Türkmenler ise, "Ağ-Dengiz" derlerdi]. Bu isimler, tamamen Türk manâtıkına verilmiş isimlerdir. Nasıl ki, Seyhan, Ceyhan ve Kızılırmak ve Yeşilırmağ'ı(n adlarını) Türkistan'dan getirdiğimiz gibi.

(Türklerin bu dörtlü tasnîfini) ibtidâ Çin'e, (Milâd'dan Önce 247 yılında, Türk soyundan) Tsin [Çin]ler idhâl ediyor. (Edouard Chavannes [hattâ, Prof. Dr. W. Eberhard ve başka Sinologlar da], Tsinler'in Türk olduğunu iddia ediyor[6]. Çin ismi, Tsin unvânından husûle gelmiştir. O hâlde, Türk dinine, Tsinler'in diniyle başlamakta haklıyız).

(Tsinler'in dinine göre), Semâ'nın: Gök-Han, Kızıl-Han, Ak-Han, Kara-Han nâmlarında dört oğlu varmış. Ve Semâ'nın Dört Oğulları'na, ilkbaharda "kuzu", yazın "kuş", sonbaharda "köpek", kışın "domuz" eti kurban ediliyor. Her mevsimde, o mevsimin ilâhına, (o mevsimin hayvanı) kurban kesiliyor.

Bu da gösteriyor ki, bir zaman(lar) Türk budunları yani her zümre-i siyâsîye, Dört Ulus'dan mürekkep imiş; ve herbirinin bir İlâh'ı (Totemi) var(mış ki, herbiri, bir hayvan ismiyle anılır.) (Türkler, harbe giderken) konaklarında, cihât-ı erbaa'ya [1] göre, ordugâh kuruyorlar. (Milâd'dan 199 sene evvel, Hiyung-nu Türk devletinin hükümdarı Mete, Çin İmparatoru'nun (Kao-ti'nin) karargâhını, dörtyüzbin süvari askerle muhâsara etti. Mete, bu askeri dört livaya taksim etmişti. Herbiri, Dört cihet'ten birine ikāme edilmiş olan bu dört süvari livası, Türk mantığına tevfikan teşkîl edilmişti:

(Şark cihetindeki süvarilerin atları, Gök "Baklakırı",) (Cenûb cihetindeki süvarilerin atları, Kula (Doru) "açıksarı",) (Garb cihetindeki süvarilerin atları, Kır "Beyaz",) (Şimal cihetindeki süvarilerin atları, Yağız "Siyah" renklerinde olmak üzere, intihâb edilmişlerdi.)

Ve bir de, bunların dördünün de, müşterek bir İlâh'ı var. (Bu da, "Yak" denilen Tibet-Öküzüdür. Bundan dolayıdır ki, senenin ortasında, Dört Ma'budun Babası'na [Semâ'ya] Öküz kurban edilirdi.) Herbirinin de, ayrı bir mukaddes unsuru var ki, bu teşkîlât, akvâm-ı ibtidâiyye (dekine) benziyor. Amerika(da) Zoniler var. Onlarda, altı cihet esastır. Renkleri var. Cemiyet, altı klana münkasımdır.

İşte bu devirde, demek ki, dört türlü kudsiyet var. Her birinin nev'i başka. Yekdiğerine faikiyeti yoktur.

Gariptir ki, bugün, (dilimizdeki) renk isimlerinde, dört rengin ayrıca mukabilleri var: Gök renginin mavi, kızıl'ın kırmızı, kara'nın siyah, ak'ın beyaz'dır. Diğer renklerde, bu ikilik yoktur. Bu renkler, maddî olmaktan ziyâde, ma'nevî (mânâları) ifade ediyor. Sonra, kırmızı denince maddîdir. Kızıl'da ise, bir kuvvet ve manevîyat vardır; Kızıl Gâvur gibi: (Kızıl-Elma tabiri ile, kırmızı elma tabiri de, aynı manâya değildir. Gök-Tanrı yeri-

ne, Mavi-Tanrı denilemez). Gök-Türk Moğol dediğimiz zaman bu, Mavi (Türk) demek değildir.

Görülüyor ki, bu kelimeler, dört türlü kudsiyetin izini taşıyor. Ve bunu biz, mübhem olarak hissediyoruz. Esrarengiz olunca, bu kelimeleri kullanıyoruz. Bu(nu) bilâhare tasavvufta görüyoruz: Aktâb-ı Erbaa. Her bir cihetin bir Han'ı olması, onu andırıyor.

Yakutlar'da, (küçük şamanlar çoktur. Fakat, herbiri dört cihetten birine hâkim olmak üzere, yalnız) Dört Büyük Şaman olabilir. (Her biri), Cihât-ı Erbaada bulunabilir. Diğerleri, bunlara tâbidir.

Sonra, eski lejandlar, dörtlüdür: Türk-Han'ın, dört oğlu var (: Çiğil, Barsgan, Tüng, Hak). Bogu-Tigin'in dört kardeşi var (: Or-Tigin, Kotur-Tigin, Yukak-Tigin, Songur-Tigin). Mogol-Han'ın (da) dört oğlu var (: Kara-Han, Or-Han, Kür-Han, Küz-Han). Ve orada Kara-Han, Şimalin hanıdır. Biraz tedkik edince işte meydana çıkıyor.

Bu cihetlerin hayvanları da tarihî devletleri gösteriyor. Meselâ, Şark'ta Koyun, Türklerin eski Hiyung-nuları ki, aslı Koyunlar'dır. Şimâlde Tunguzlar ki, Domuz(lar) demektir, [2] Garb'da Sakalar, Farsça (Sağ, Seg=) Köpek, sonra İt-Barak nâmını alır ki, bir nev'i Köpek(tir). Cenûb'da Kuşân'lar var ki, bunlar(ın) kuşân (= Kuş'lar) olması muhtemel(dir). "İhtimal ki, (bütün) bunlar, tesâdüften ibaret olabilir.

Muhakkak olan, en eski tasnîf-i içtimâî, bu Dört Ulus esâsına müstenittir. Türklerin "Anâsır-ı Erbaa"sı; (ki Ağaç, Su, Demir ve Ateş'tir). Yunanîlerinkine benzemiyor. Meselâ Ağaç, (Su), sonra Toprak yerine, Demir'i alıyor. Demir'in, Su'yun, Ateş'in ve Ağaç'ın mukaddes olması, buradan geliyor. Bunların kudsiyetleri, başka başka mâhiyettedir.

(Fezâ'nın: Şark, Cenûb, Garb ve Şimal gibi dört cihetinden başka) bazen beş adedi geçiyor ki Merkez'dir. Şecerelerde Merkez, Baba oluyor; ötekiler Oğullar'ı oluyor. O zaman da anlaşılıyor ki, Türklerde "Cemiyet-perestlik" vardır. (Her biri, Dört Ulus'tan birinin İlâh'ı olan) Semâ'nın Dört-Oğlu var (: Gök-Han, Kızıl-Han, Ak-Han, Kara-Han). Bir adam, hem kendi Ulus'unun Ma'bûdu'na, hem de (Baba olan Semâ/Gök-Tanrı'dan ibaret) Umûmî-Ma'bud'una tapıyor.

2. *Eski Türklerde Sekizli ve Yirmidörtlü Teşkîlât*

İkinci Devir'de Sekiz(li) esası çıkıyor. (Fezâdaki) Dört Cihet'in arasından çekilen hatlarla, Sekiz Cihet oluyor. Buna, Merkez (de) ilâve edilince, Dokuz oluyor.

Bu (tasnîf) de eskidir. Ya Dokuz olur veya ikisi Ana-Baba, altısı Evlât (ile Sekiz) oluyor. Oğuz-Han'ın (Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz hanlar adlı) Altı Evlâdı olması gibi. Bir de, Dokuz-Oğuzlar var.

Bütün Şark-Türkleri'nde, Dokuz adedi mukaddes(tir). Kâşgar (Karahanlılar) Hanları'nda, Hakan'ın dokuz tuğ'u dokuz sancağı var. O zaman da Sancak, Al renkte imiş. Hâlbuki (Osmanlı)lar'da Hakan'ın altı tuğ'u vardır. Sadrazam, beş rütbeye kadar verir; altıncı(sı), Padişâh'a mahsustur.

Garbî-Oğuzlar'a, Altı-Oğuz [Boz-Ok], Üç-Ok nâmı veriliyor. Ve [bu] taksime de bakılsa, altıdır. Oğuz-Eli, [Oğuz-Han'ın Altı-Oğlu'nun adlarıyla anılan] Altı büyük [Budun]a ayrılıyor. Badehu [bu Budunlar'dan] her biri dörde ayrılmakla, Yirmidört (Oğuz Boyları) çıkıyor.

Yakutlar, [Rus Çarı I.] Deli Petro zamanında, "Mukaddes-Kaz"ı göstermek için, Petersburg'a celbe(dil)miş; Yirmidört-Şaman gitmiş. Bundan, orada da, Yirmi dört Teşkîlâtı (mevcut) olduğunu anlıyoruz, [3] Selçukîler'de, [Eyyûbîler'de ve onlardan geçmiş olarak] Mısır-Kölemenleri'nde (de), bu Yirmidört (teşkîlâtı) var idi. Vezirler'in yirmidört-içağası vardı.

Fakat, bu Sekizli Tasnîf, aristokratik devirdedir. (Bu çağda) Ak-Kemikler, Kara-Kemikler ayrılmıştır. Bundan dolayı, Dokuz-Oğuzlar (Uygurlar)'ın yanında, bir de Sekiz-Oğuzlar var. (Bunların adı, sonradan Moğolca'ya tercüme edilerek, Nayman=Sekiz denilmiştir).

3. Yakut Türkleri Dininde Şaman ve Hâmî Ruhlar

Yakutlar'da, (Yukarıdaki)-Semâ'nın dokuz, Yeraltındaki-Semâ'nın sekiz tabaka olduğunu görüyoruz. İşte, [millî töreye göre], Ak-Kemik'ten olan Dokuz-Soy'un ecdadı, Semâ-Tabakası'nda, Kara-Kemik'ten olanlar(ınki) Yeraltı'ndaki Sekiz - Tabaka'da bulunuyor.

Oğuzlar'da buna, Boz-Ok (ve Üç-Ok) deniyor. (Bu Oklar'ı teşkîl edenlerin adlarına bakılırsa) üçü Semâ'da (Gün, Ay, Yıldız Hanlar), üçü Yeraltı'nda (Gök, Dağ, Deniz Hanlar) bulunuyor. Boz-Oklar hâkim, Üç-Oklar tâbi'dir. (Eskiden Sekiz-Oğuz diye tanılan) Nayman Türkleri var ki, Cengiz (Han) çıktığı vakit, hâkim idiler. Nayman, Moğolca sekiz demektir.

İşte bu devirde de "Cemiyet-perestlik" var. Yine, Büyük-Soylar'ın Timsâlleri'ne tapılıyor. Aristokratlar, Semâ'yı, kendilerine inhisâr ettiriyorlar. Kara-Kemikler'i de, Yeraltındaki-Semâ temsil ediyor. Umûmunun, bir ceddi var: Hep, (dünyayı yaratan) Kara-Han'dan vücûda geliyor. Gök-Tanrı, hepsine hâkim oluyor. Ve tabiî, o ilk Dörtlü Tasnîf, bu ikinci devirde, halk arasında kalıyor.

(Yakutlar'da ve Altaylı-Türkler'deki) asıl Şamanlar da, Kara-Kemikler'e mensuptur. Ve sihir tasnîfi, bu dört esasa istinâd ediyor. Dinî tasnîf, Şark-Türkleri'ne göre Sekiz, Dokuz; Garb-Türkleri'nde, Altı esasına istinâd ediyor.

Yunan mitolojisinde, bunun mukabili var: Natürist İlâhlar, Natürist bütün din[ler]de mevcuttur. Jüpiter, (Türklerdeki) Gök-Han'a kıyas olunur.

Kadınlar da, bu eski Dört(lü) Teşkîlât'a merbût. O zaman cemiyet, daha ziyâde "Mâderî" bir şekilde imiş. Yakutlar'da, Şamanlar'ın birer pîr'i var: "İye-Kila" Bir de, ruh-hâmiyeleri [4] var: "İye-Yezid" Pîrleri, perileri kadın cinsinden. "Şaman" (Kam) dedikleri kuvvet, kadında bulunduğundan, (âyinler sırasında) Şaman, kadın kıyafetine giriyor. Eski din, sihir mâhiyetini alıyor. Halk, bu dine tâbi. Asıl resmî din, (aristokrat sınıf) Ak-Kemikler'in oluyor. Böylece, iki din, biri "resmî", diğeri "sihir" derecesinde.

Bundan dolayı kadınlıkla erkek(lik), bir türlü ruhaniyet temsil ediyorlar. Her evde, (duvara asılı tasvirden) iki resim bulunuyor: Birisi, kısrak-memeli, erkeklerin hâmiyesi; diğeri, inek-memeli, ev sahibesinin hâmiyesi addolunuyor. (Bu tasvirlerden) Erkek sağda, kadın solda bulunurmuş.

4. Eski Türkler ile Arapların Başka Kavimlere Verdiği Sıfatlar

Sonra, Türkler, başka kavimleri de (iki nokta-i nazardan) kendilerinden ayırıyorlar: Türk Harsı'na mâlik olmayana "Tat", Türkçe konuşmayana "Sümlim" diyorlar. Arabların, "Muhill" (ve) "Acem" tabir(ler)i gibi.

(İslâmiyet'ten önce) bütün (Araplarda), mahallî dinler var(dı). Her birisi, bir mahallin ma'bûdudur. Bir de, "Rabbü-Kâ'be" (ve) "Allah" (dedikleri) Ma'bûd-i Müşterek(ler)i vardı. Sonra o (Ulu-) Ma'bûd, birtakım şeyleri "Tahrim" etmiş. Meselâ, (şu) dört ayda, mukateleyi, intikamı, kan-davâsını haram etmişti: Receb, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ayları. Bu aylarda herkes, müntakimden (korkusuz ve) serbest, her yere gidebilir(di). Mekke civarında, Ukâz Panayırı kurulurdu. Herkes eşyasını getiriyor. Şair hatîpler orada (şiirlerini, kasidelerini) okuyordu. Yunanlıların Olimpiyatlar'ı gibi, bu "Eşhürü hurum" sâyesinde oluyordu.

Sonra, Hac-Zamanı geliyordu. Beytü'l-Harâm'da (ve) Mekke-Vadisi'nde, mukatele haram olmuştu. Zamandan Dört-Ay'da, mekândan (da) Mekke-Vadisi'nde kan dökmek, (bütün Araplar) için, "haram" idi.

Fakat, birtakım Arap-olmayan (ve) Arap harsına girmemiş aşiretler (ki, bunlara "Müsta'rab" veya "Müsta'ribe" denirdi), "İhram-Dini"ni kabul etmemişler(di). Bunlara "Muhill" (ve) kabul edenlere "Mahrem" deniyordu. Muhiller, Eşhürü-Hurum'dan (ve) Beytü'l-Harâm'dan istifade edemezler, yani öldürülebilirdi.

Mahremler'in ruhânî zümresi vardı ki, [5] Ahmes denir, Mekke civarında bulunur(du). Kureyş (kabilesi) de, buna dâhildir. Arabların bu

yolda, kavmî bir dinleri vardı; kanûnları vardı. Meselâ, "İhram Kanûnu" gibi. (Buna göre) 'Arafat'a çıkarken, tıraş olmamak, mevta libâsı giymek gibi ki, (Hac sırasında kullanılan) "İhram", oradan kalmıştır. Türklerde olduğu gibi, orada "El" yani "Sulh-i Dâimi teessüs etmiştir. Oniki ay(ın hepsi) "Tahrîm" edilememiş. Bunun için (de), Araplar(ca), "Devlet" teşkîl edilememiş(tir). İslâmiyet çıkınca, devlet teşekkül etti (ve) kan-davası kalktı. (Eskiden) dört ay iken, oniki ay, "Eşhürü Hurum" oldu. Evvelce, (yalnız) Beytü'l-Harâm'da iken, İslâmiyet'ten sonra, bütün "Dârü'l-İslâm'da, kan dökmek, "Haram" oldu.

İşte bu yeniliğin vazifesi, Beytü'l-Harâm'ın "Hürmet"ine riâyet etmeyeni, tecziye etmek. Bir cürüm olursa ...[7] davet ediyor; ve mütecavizleri, (yeni yeni) fetihleriyle (meşgul edip, ganimetlerle doyurarak men'ediyor. Peygamber'in Amucaları da ...[8] dâhil imiş. Böyle bir taaruz sırasında, Hazret-i Peygamber, Amucası'na taş taşımış.

Sonra, Emevîler zamanında, Hazret-i Hüseyin için, Mekke Vâlîsi'ne haber gönderip ...[9] ile, Emevîler'i tehdit etti; ve Emevîler korktular.

5. *Türklerin Tat, Tatar, Tawgaç Adları*

Türklerin töresine tâbi olmayanlara Tat, lisanları başka olanlara Sümlim diyorlardı. Tatar kelimesi (de), "Tat-Eri"nden geliyor. Meselâ, Ağaç-Eri (gibi). Uygurlar, Müslüman-Türklere, "Çomak-Eri" diyorlardı (*Dîvânü Lugāti't-Türk*, 1. s. 381). (Oğuzlar,) Müslüman-Türkler onlara (Budist-Uygurlar'a) "Tat" diyorlardı. Müezzin'e "Sakalı uzun Tat-Eri" diyor(du) (*Kitâb-ı Dede Korkud*). Türklerden bir kavim var ki, onlarda Tat nâmı kalmış. Tatar (adı), buradan geliyor.

(Türkler, kendilerinden) Çinlileri ayırmıyor ki, bu da, medeniyette Çinlileri [6], pîşvâ görmesindendir. O vakit, Çin'den mütehassıslar getirirlerdi. (Türkler,) Çin'e "Tawgaç" diyorlar (ki,) "parlak" manâsınadır. Onun için, Türk'ün gayrısına Tat yahut Tawgaç demekte (idiler). "Tat", "câhilîler" demektir[10]. (Kâşgarlı Mahmud diyor ki) şimdiki (Orta-Çin) kıt'asına, Hitay diyorlar[11].

6. *Eski Türklerin Atlı Göçebe Hayatı-Buda Dinini Neden Benimsemedikleri*

İşte Türkler, o zaman ayrı ayrı budunlar hâlinde yaşıyor. Bazen, büyük bir Hakan çıkınca, bunları topluyor (birleştiriyordu). (Mete'nin Hun Devleti'ni kurarken) yaptığı gibi. Daha sonra, umûmî hâkimiyet) bir zaman

Tatarlar'a geçti. Sonra Göktürklere, en sonra da Cengiz Han'a geçti. O, bütün Türkleri, Mongolları topladı. (Bunlar, atlı) göçebe hayatı geçiriyorlardı; fakat, bildiğimiz aşiretler gibi değil. Evleri, araba üzerinde, fabrikaları da müteharrik. Bir yere kondukları zaman, (obaları ve esnaf çadırları ile) şehir teessüs ediyordu. İlkbaharı takib ederek, çimenzâr yerlere konuyorlar(dı). Her türlü debbâğlık, saraçlık, (bakırcılık, demircilik, ağaç işleri) ve sâir sanayi mevcut. Halılar, kürkler, kalpaklar, (silâhlar, kap-kaçak) yapılıyor.

Bütün masnûatları, hayvan mevâddından. Yiyip-içtikleri de, mahsûlât-ı hayvâniyeden yapılıyor.

Orhon Kitâbeleri'ni yazdıran Bilge Han istedi ki, şehir te'sîs etsin, Buda dinine girsin. Kayınpederi (Veziri Tonyukuk, buna) mâni oldu. (Kayınpederi, Kurultay'da bu husustaki fikirlerini, şöyle söylüyordu:) Çünkü, o hâlde, Çinlilere mağlûp oluruz. Hâlbuki bu vaziyette kalmak, bize daha iyidir. Çünkü, (çok kalabalık olan) Çinliler, bizi esir ederler. Buda (dini), muhârebenin aleyhindedir. Biz ise, Türk Sulhu (El) yapmak, harben sulhü temin etmek (mecbûriyetindeyiz). Bu sebeple de, zengin oluyoruz. Buda (dini), bize gelmez. Buda dinine giren Moğollar, herşeylerini kaybettiler. Tibetliler, keza, (kavimler içinde en miskin oldular. Budizm, herkesi zâhid yapmak esâsına müstenittir. Tek-tük Budistler, belki âriflik, velîlik mertebesine eriyor. Bütün halk, zâhidlik perdesi altında, her şeyi yapıyor. Her sene de, Hac için (Hindistan'a) gittikleri hâlde, her fenalığı yapıyorlar," [7] (Türklerden) yalnız Dokuz-Oğuzlar (Uygurlar), Buda (dini)ne girmiştir. (Bunların) yazıları da ayrıdır. Göktürklerin yazıları, yukarıdan aşağıya doğru yazılır(dı); hatt-ı çûdî. Uygurlar'ın yazısı, (Hıristiyan Nasturî mezhebini Orta Asya'ya yayan) Süryânîler'den alınmıştır. Muttasıldır; onsekiz harftir. (Türklerin), kable'l-İslâm, iki türlü yazıları vardı.

7. Türklerin İslâm Dinini Gönüllü Benimsemelerinin Sebebi

Türkler, İslâmiyet'i (gönüllü olarak ve topluca) kabul etmekle, kendi mizaçlarına muvâfık bir din kabul etmiş oluyorlar(dı). (Türklerin) "Sulh" (El) tesîsini dinî bir vazife bilmeleri ve İslâm (adı gibi dini de) "müsâlemet"ten geldiğinden, bu (kabul işi) pek (kolay) olmuştur. "Müslim oldur ki, ilâh (iri) ....."[12]

(Türkler, İslâm olmadan önceleri) zaten Bir-Tanrı'ya inanıyorlardı. O da, sulhu istiyordu. Bunun için de, "Cihâd"a sevkediyordu.

İslâmiyet'te, "Ümmeti İcâbet" ve bir de, "Ümmeti Davet" var. Gelmiyenlere Cihâd var ki, sulh dâiresini genişletmektir. Bu hususta mektûb bir şeyler yoktur.

8. Arapların Eski Dini ve Benî-İsrâil'in Yahovası

Diğer akvâmda, eski zamanlardan beri geçen dinî sistemler, birbiri üzerine ilâve ediliyor. (Sonra, bir tasfiye yapılmıyor. Meselâ, Türkler'de Dört Esâsı'na Sekiz Esâsı'nın ilâvesi gibi.

Hâlbuki, Benî-İsrâil ile Araplarda, evvelâ Abid ile Ma'bûd arasındaki münasebet, evlâtla baba arasındaki münasebet gibi değildir. Eskiden Cedler, İlâh (değil), Peygamber'dir. Benî-İsrâil ve Araplarla, İnsan'ın Allah'a karşı (vaziyeti), Köle'nin Efendi'sine karşı vaziyeti gibidir. Murâkabelikle babalık, evlâtlık gibi teklifsizlik yoktur. Çünkü sonra, "Mehâfet" olmaz.

Benî-İsrâil, [Millî Ulu-Tanrıları] Yahova'dan, son derece korkuyor. (O), kendisinden başkasına tapılmasını istemiyor. Kendinden evvelki dinî sistemleri, atıyor; içinde, yabancı unsur bırakmıyor. *Tevrat*'ta Yahova, "Benden başka, Allah yoktur", diyor. "Ancak, benden başkasına tapmayacaksınız", diyor. [8] Akvâm-ı Sâmiye'nin dininde, "Transcendantal" bir mâhiyet var. Onun emirlerine, nehiylerine itâat etmeyen, ceza görecek; diğer dinleri (ve) akvâmı, ayırıyor.

Meselâ, (eskiden Yahudîler) bir yeri fethettiği zaman, eşya ve insanlarını yakıyordu. En masum eşya (bile), yakılıyordu. Benî-İsrâil'den birisi, böyle bir halı alsa, alan ailesiyle beraber yakılırdı.

Bundan dolayıdır ki, edyân-ı sâirede, imtizâc olabilir. Meselâ bir Japon (ailesindeki fertler arasında hem) Şin-toizm, hem de Budizm olabilirdi. Hâlbuki, Akvâm-ı Sâmiye'de, bu olamaz. Bundan dolayıdır ki, Akvâm-ı Sâmiye'nin dini, sihr'i de "tahrîm" ediyor. Sihir vardır, fakat, memnudur, diyor.

9. Beynelmilel Büyük Dinler, Ümmet Dini

Bunlara "Edyân-i Mücâvebe" [Mücâzebe?] demek de, doğrudur. Cemiyetten, insandan çıkmış değil. Tamamıyla "catégorique"tir. Te'sîr-i hadsîsi, şiddetli oluyor; ve insanları, alıp sürüklüyor. O derecede ki, kavmî olamıyor. Ne Hıristiyanlık, ne Müslümanlık, kavmî olamadı. Fakat Musevîlik ["Rabbü'l-Âlemîn" fikrinden uzak ve kavmî bir din iken], Hazar Türkleri'ni içine alıp beynelmilel bir din oluyor[13].

(Büyük Dinler'de,) kavim yerine, "Ümmet" çıkıyor, (ilk medeniyetlerin) Eski Dinleri, kavmî dinlerdir. Beynelmilel dinler de, "câmi-i kavm", oluyor; birçok akvâm, bir câmiin içine giriyor. Ve bunların mecmûuna, "Ümmet" deniyor. Bunun için bir Hıristiyan, bir Müslüman ve bir de, Buda ümmeti var. (Bunlardan) Budizm, diğerleriyle karışabilir. Bunun için her yerde Budizm, başka başkadır.

10. İslâmiyet'in Ümmet Dini Oluşuna Uyulmaması (634 - 750)

İslâmiyet, ibtidâ Araplarda "ümmet" mâhiyetini almakla beraber, (Hazret-i) Peygamber'in vefatiyle beraber İslâmiyet, Ümmet Devleti değil, Kavim Devleti hâlinde kaldı. (Hazret-i) Peygamber vefat eder-etmez (Ensâr ve Muhâcirîn, hemen) toplandılar: Ensâr Rüesâsı, Ebûbekir, Ömer, Ebû Ubeyde-i Cerrah. Hazret-i Ebûbekir dedi ki, "Halife, Kureyş'ten olacak!" Bu, aristokratik bir şeydir.

(Sonra,) Hazret-i Ömer, birtakım kanûnlar yaptı. Arap-Olmayan Müslümanlar'ın emîr, kādı olmaması, bu kanûnlar icâbâtından idi. İslâm Olmayan Araplar(dan) [9], 'Urbân'dan, "haraç" almadı; "Zekât" aldı. (Keza, bu kanûnlara göre) Araptan "Câriye", olmazdı. Yani, "kavmiyyet" kendisini gösterdi. Ve kanûn vaz'etti ki, "Arap kadını, küfvü ile evlenecek" Bunun, "Nusûs"a muhâlif olduğunu, söylediler. Hazret-i Ömer de, "Ben, kanûn yapıyorum; din yapmıyorum!" dedi.

(Böylece, Hazret-i Ömer'in Kanûnları), Arapın vicdân-ı içtimâîsi gibi, (başka kavimlerden) Müslüman olanlara, kendi imtiyazını veremiyordu; yalnız "Arap, asil", diğerleri değildi. Yani, Eski-Türklerin Ak (-Kemik) ve Kara-Kemikleri gibi. (Yine bu kanûnlara göre, Müslümanlar) Zerârî, Mevâlî, Ehlü-Zimmet ve Arapın da Kureyş'i ki, (hepsi) dört (sınıf) teşkîl ediyordu.

Bu devirde "ümmet" (fikri, tatbikatta) kendini gösteremiyor. Ümmet, dinleri bir olanların, (her hususta) müsâvâtı demektir.

11. Emevîlerin Yıkılış Sebebi, Halife Mu'tasım'ın Türk Ordusu

(Ümmet esasını tanımayan ve Arap kavmiyetçiliği güden Emevîler'e karşı, Müslümanlardan) Arap-Olmayanlar (yani, "Mevâlî" sayılanlar), "Şuûbiyye" nâmıyla bir teşkîlât yaptılar. (Bu teşkîlât'tan, Merv'de "Nakîb"ler ile işbirliği ederek, 747'de ayaklanan) Ebû-Müslim-i Horasanî çıktı; (750 senesinde) Emevîler'i (yıktı, Abbâsîler'in Devletini) tesîs etti. Bu, İslâmlar arasında, (Mevâlî tefrikasını kaldırdığı için bir nev'i "ümmet demokratlığı"dır. Gayr-i müslimler, (bu haklardan) hâriçtir.

(Fakat, Abbâsîler devrinde de Araplar,) bu müsâvâtı hazmedemedi. Harun Reşîd'in (786-809), El-Emîn, El-Me'mûn ve Mu'tasım nâmında(ki) üç oğlundan, (El-) Emîn'in anası Zübeyde, Araptı. El-Emîn, hâlis-muhlis Arap demekti. (El-) Memûn'un anası, Horasanlı idi. Mu'tasım'ın anası (ise), Türktü.

İptida, (El-) Emîn (809-813), Halife oldu; (El-) Emîn'in Vâlîleri, (hep Araptı). Sonra, (sıraya göre) (El-) Me'mûn (813-833) geldi. (El-)-Mem'mûn'dan sonra (da) Mu'tasım (Halife oldu). (El-) Me'mûn, (hilâfete geçince) Acemlere [İranlılara] ehemmiyet verildi.

[Gençliğini, Türkistan'daki dayıları yanında geçirerek Türklerin üstün meziyetlerini yakından tanıyan] Mu'tasım, Halife (833-842) olunca, Arap askerini külliyen yanından (Bağdad'dan) teb'îd etti. Acemlere de, itimad etmedi. (Dayıları soyundan olan Türkleri) tuttu. Irak ve İran'da ne kadar Türk üserâsı varsa, bunları topladı; Fargana Vadisi'nden, birçok Türk esir ve esireleri celbetti. (Bunları iskân için, Bağdad'ın şimâlinde) Samarrâ şehrini, (Türkistan'daki biçimde) tesîs etti. (Mahallelerden) herbirinin asıl cihât-i (erba'asına) Samarrâ'daki Türklerin (ülkelerinin ve boylarının) isimlerini vererek, Türkistan'ın modeli olarak, yaptı. (Bunları) birbirleriyle evlendirdi. Kocaları gibi kadınlara da, maaş tahsis etti. Evlât ve ahfâdı da, yalnız Türk [10] (kadını) alacak, başka kavimden evlenmeyecek.

Bu (Samarrâ'daki Türk) ailelerde, talak imkânı da kalmadı. Çünkü, (Devletin tuttuğu) sicille, beraber geçti. Çünkü tatlîk, şer'î bir sûrette değil, her hanedanın re'yi ile olabilecekti.

Burada, böylece, bir Türk ordusu teşekkül ediyor. Ve (Halife) Mu'tasım, (gençliğini Türkistan'da dayıları yanında geçirirken) Türklerin (eşsiz binicilik, silâhşorluk ve harp) oyunlarını, iyi öğrenmiş. Bu tahsilden (sonra, Halifeliğinde de, zamanının) daha çok kısmını, Türklüğe hasretmiş. Bu esas üzerine, (sırf Türklerden) bir ordu yapıyor ve "İslâm Ümmeti"nin, bir ordusu vücûda geliyor.

(Böylece), Halifesi Araptan (olan İslâm Devleti'nde), siyâsî kuvvetler bugünden itibaren, Türklerin eline geçiyor. Onun için Araplar, (Arap kavmiyetçiliğine değer vermediğinden) Mu'tasım'a çok kızarlar. (Selçuklularda ve Mısır'daki) Kölemen Ocağı'nın (ve Osmanlılardaki) Yeniçeriliğin menşei, (Abbâsî Halifesi Mu'tasım'ın 834-835'te Samarrâ şehrinde Türklerden kurduğu) bu ordudur.

12. Müslüman-Türk Hakaniye Karahanlı ve Selçuklu Devletlerinin Farkları

(Türkler arasında İslâmiyet, bilhassa, 920-960 senelerinde çok geniş olarak yayıldıktan) sonra, Selçukîler, (Horasan'dan başlayıp, İslâm ülkelerini) fethe geldiler. İran'a (ve) Anadolu'ya yerleştiler. Daha evvel, (Göktürklerin ve Uygurların gelişmiş medeniyeti ve yazılı millî edebiyatının vârisi olan, Kâşgar-Balasagun ve Fergana-Semerkant hâkimi Karahanlılar

da denilen) Hakaniye Devleti (920-1212), (920'de Kâşgar'da) İslâmiyet'i kabul etmişti.

Demek ki, Türkler, böyle büyük bir tarzda, İslâmiyet âlemine girdiler. Selçukîlerle gelen Oğuzlar, örfen (Türklerin yerleşik medeniyetine) mâlik olan kısmı değildi; göçebe hayatı yaşıyorlardı. (Bu yüzden ve "Yabgu"luk devletinden geldiklerinden) Hakanlık teşkîl etmemişler. İşte (bu sebeple) bunlar, geldikleri zaman, (millî) yazıları yoktu; harsları, şifâhî idi. [Hâlbuki, "Hakanlık" devleti kurmuş bulunan Müslüman Karahanlıların, Uygur ve Arap alfabeleriyle yazılı millî edebiyatları vardı ve bunlardan Balasagunlu Yusuf'un 1069'da biten *Kutadgu-Bilik* ile, Türkçe-Arapça büyük sözlük olarak Kâşgarlı Mahmud'un 1073'te Bağdat'ta bitirdiği *Dîvânü Lugāti't-Türk* gibi şaheserler, bize kadar ulaşmıştır]. (Selçukîlerde, Türkçe yazma an'anesi kökleşmemiş olduğundan) bunlar İran lisanı[nı], devlet teşkîlâtında kabul ettiler. Dîvân lisânı, Farsça oldu (çünkü, vezirler ve kâtipler, İranlıydı). [11]

II. KONFERANS

Malta, 27/28 Teşrînievvel 1919

Kavim ve Ümmet Devirleri - İslâmlığın Türklere Tesiri - Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığa Tesiri - Osmanlı İmparatorluğu Düzeni - İslâmiyet'in Milletler Cemiyeti'ne Müsaitliği

1. Kavim Devri ve Ümmet Devri

Kavim devrinde din, kavme tâbidir, yani cemiyete tâbidir. Cemiyetin örf (ve) âdeti arasında bir şeydir. Cemiyetin dâiresi, kavmin dâiresiyle mahdûddur. Her kavim kendini, kâinatın mecmûu addediyor. Kendi kavminin tekevvünü içine, bütün kâinatı alıyor.

Meselâ bir Aşiret, fezayı, kendi karargâhından ibaret görüyor. Ve bütün mevcudatı, bu Aşiret içine sokuyor. Amerika Yerlileri'nde (ve) Afrikalılar'da (da), aynı hâli görüyoruz. Eski-Türkler(de), Yunanlı ve Romalılar'da (bile), aynı hâli görüyoruz. Yani, (bu cemiyetler) kendinden başka kavim, kabul etmiyor. İlâhî ve kudsî mevcudiyete mâlik olan, kendisidir. Yalnız, (kendisinden ibaret) bir kavim var; hâriçte başka bir şey yok(tur).

Bugünkü "Cemiyet-i Akvâm"ı, o zamanki kavim, kabul edemez. Her kavim, diğer akvâmı, kendi kadrosu dâhiline almaya çalışıyor. Kendi(ni) asîl (hâkim), diğerlerini (mahkûm ve) tâbii kabul (ediyor). Kavim devrinde, "Beynelmileliyet" yoktur (ve) olamaz. (Çünkü,) dinlerin mâhiyeti, buna mâni'dir.

Ümmet devrinde kavimlerin, cemiyetten müstakil bir dini var. (Bu büyük) dinin, emir ve nehiyleri vardır. Ümmet dinleri, birçok akvâmı içine aldığı gibi, diğerlerini de kabul ediyor. Fakat, kavim devrinde böyle

değildir. Kavim devrinde, din ve hukuk-ı hâkime, diğer kavme mesdûddur. Yabancıyı, (daima kendinden) hâriç tutuyor.

(Eski-) Yunanlılar, ("Barbaroi" dedikleri) yabancıları, (kendi "Helenlik"leri içine) kat'iyyen almazlardı. Türkler(de) "Tat"lar (ve "Soğdak"lar), Türke karışamazdı.

Ümmet, bilâkis, bütün akvâmı (kendi dinine ve içine) davet ve hepsinde müsâvâtı kabul ediyor. (İslâmiyet'te) bilhassa "Şuûbiyye"de, kavimler ümmet devrinde "şa'b" nâmını alır. Ümmetin içinde bu şa'blar, müsâvâten mevcuttur. Dine giren kavimler, bir şa'b olur.

Ümmet, kavmin yerine (geçmiş) değil, kavmin fevkinde bir cemiyet-i akvâm teşekkül etmiş olur. Ümmet, inhisârcı değildir. Bu, binnisbedir. Çünkü, yalnız kendi dinini kabul edenlere, hakk-ı hayat veriyor; diğerleri, ümmet hâricinde kalıyor |12|. Onun için, Dârü'l-İslâm'da "sulh", hâriçte "cihâd" var.

Ümmet devrinde cemiyet, iki dereceli bir şa'b (hâlindedir; biri kavim), diğeri ümmet derecesidir. Din, artık şa'blarla alâkadar değil. Onun için, semâvî bir mâhiyet alır. Bütün akvâm, dâhiline girmeye davet olunur.

2. *Türklerin İslâmiyet'i Kabulüyle Temsil ve Temessülleri*

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, zihniyetleri değişiyor. Meselâ, asâlet hakkında değişiyor. Tatlar'la (evlenip) karışabiliyor. Meselâ, Kâşgar'da ve Mâverâü'n-nehir'de bulunanlarla ihtilât ettiler. Nihâyet, Tacikler ve Soğdaklar da, Türkleştiler. İslâmiyet, (eskiden) Türkleşemeyen böyle birtakım akvâmın, Türkleşmesine sebep oldu.

Eski (Millî) din, temsile mâni idi. (Türkler için) İslâmiyet'in bir faydası (da), bu oldu.

Evvelce çok Türkler, Hunlar, Peçenekler, Uzlar (Kumanlar) falan, Avrupa'da kaybolmuşlardı. Türkler, İslâmiyet'i kabulden sonra, (artık) Hıristiyan akvâm arasında kaybolmadılar. Fakat, İslâm akvâmı arasında temessül edebildiler: Arabistan'da, Hindistan [Pakistan]'da olduğu gibi.

3. *Halifelik Nüfûsunun Azlığına Bulunan Çâreler*

İşte (böylece) ümmet, bir şa'blar halîtası olduğu için, ümmet devrinde müteşekkil devletin de değişmesi icap ediyor(du). İslâmiyet'te din asıl olduğu için, Rü'asâ-yi Cemiyet, Fukahâ olduğu için, yani kuvvet ve kud-

ret, *Kur'ân* ve Hadîs'te olduğundan, Halifeler'in nüfûzları yoktu. (Onlar, ancak) kısâsda mesûl idiler.

Halife, kanûn yapmakta, mâniler karşısında idi. Hazret-i Ömer, müstesnadır, (o, anlattığımız kanûnlarını) şahsî tesiriyle yaptı. (Bu kanûnları İslâmlar, kabule) mecbûr oldular. (Sonraki Halifeler,) kadı(lık)ları, fakîhlerden aldılar. Bir taraftan da, "Ahkâm-i Sultâniyye" nâmıyla birtakım emirler ısdâr ettiler. "Dîvân-i Mezâlim" nâmıyla mahkemeler yapıyorlar. (Bunlara, Halife'nin) ya kendisi ya Vezir'i riyâset ediyordu.

4. Eski İran Devlet Teşkîlâtının Abbâsîlere Tesiri

İşte (yeni yapılan) bu şeylerde, "Siyâsetnâme"lerin ahkâmı cereyân ediyordu. Bunda da, İran Sünnîleri önayak oluyordu. "Abbâsîler, büsbütün İranlı Vezirler tayin ettiler; büsbütün İran Medeniyeti'ni aldılar. Avrupa'da Roma (İmparatorluğu) ne ise, Asya'da İran Şehenşâhlığı (da) odur. [13]

(Makedonyalı İskender'den önce İranlılar, Cenûb-i garbî) Asya'nın yarısını zîr-i idarelerine almışlardı. Burada, birçok kavimlere hâkim imparatorluk teşkîl ettiler. Mithra dini de, bundan neş'et etti. "Mihr" (.......)[14] man askerler arasında tesânüde vesile olup, vefa (ya sebep) olabilir. Bu, Romalılara, Fransızlara (ve) İngilizlere kadar sirâyet etmiştir. Beynelmilel olmuştur.

İranlılar, gittikleri yerde bir zâviye teşkîl ediyorlardı. (Bu,) onlara vecd veriyordu. Romalılarda (da) aynı sûrette idi. İranlıların (İskender'den önce) İmparatorluk tarz-ı hükümetinde (Satrap) mâhiyetinde Vâlîler, (şimdiki) Hıdiv mâhiyetinde idi. Sâsânîler [226-642] zamanında (bunlara) "Merzbân" nâmını verirlerdi. İrsen evlâda intikal ettirilirdi. Merzbân'dan sonra Âzâd(lar), sonra Dihkanlar gelir(di). Bunlar, bizdeki "Ashâb-i Zeâmet" mesâbesindedir. (Bütün Merzbânlar) feodalizm şeklinde, Kisrâ'ya tâbi' idiler. (Eski ve Sâsânlılar çağındaki İran,) emperyalist bir devletti.

Abbâsîler de hâkimiyete geçince, tamamıyla imparatorluk mâhiyetini aldılar. (Hâlbuki,) Emevîlerde, kavmî bir mâhiyet vardı; yalnız Araplar, "citoyenne" (hakkına sahip olup, "Mevâlî sayılan) diğerleri, değil idi. (Abbâsîler Devri'nde) Arapların, (artık eski) hâkimiyeti kalmadı. (Arap-Olmayan Müslümanlardan) ayrıca, (bir) hâkim sınıf yetişti ki, Ulemâ ve Ümerâ idi. Askerî ve medresevî sınıflar, "Havâss" nâmıyla, tefevvuka çıktılar. Herhangi kavimden olursa olsun, çiftçi (ve) tüccar da, "Avam" addolundu.

Zâten cemiyetin her devresinde sınıflar, başka şekilde (ayrılıp, bir nâm almış) oluyor. Kavim devrinde esas, neseb(dir). Asıl hâkimiyet, han-

gi kavimden çıkmışsa, mukaddes o oluyor. Diğerleri, ona yakınlık şerefini kazanıyorlar.

Emevîler'de Kureyş, en büyük asalete mâlik. Sonra Bedevîler geliyor. Sonra Adnânîler, Kahtânîler [Yemenliler] ve bundan sonra da, Arap-Olmayan diğer Müslümanlar geliyor. Kureyş, (en) asîl oluyor. (Böylece) önce Araplar, sonra Mevâlî, sonra Zimmîler [14] (geliyordu).

Abbâsîler devrinde ise, şeref Halife'de olduğundan, Halife'ye en yakın olan Kadı(i'l-)kudât, Vezirler ve Ümerâsı, hâiz-i şeref oluyorlar. Diğerleri, "Avâm" nâmını alıyor. "Avâm"ın içinde, bütün Müslüman akvâm, aynı menzileye düşüyor. "Havâss" arasında da, kavmiyet değil Halifeye olan kurbiyyeti, maa-fazla mehâret-i fikriyyesi, nazar-ı dikkate almıyordu.

5. Türkler Sünnî Oluyor. Arazi Geliri Orduya Ayrılıyor

Türkler "Ümmet" teşkîlâtına girince, en evvel kıyafetli [resmî] ordular, (Halife) Mu'tasım zamanında, bu Türklerin eline geçiyor. Ordunun (Baş-) Kumandanı, Halife oluyor. [Fakat, "Emîrü'l-Ümerâlık" Afşin, Büyük-Boğa, Küçük-Boğa, Inak, Zirek, Aşnas gibi Türklerin eline geçiyor ve bunlar, Bizans Kayseri Teofil ile, İranlı Bâbek'in büyük tehlikelerini ortadan kaldırıyorlar]. Mahâzâ, Selçukîlerden evvel, bir müddet [945-1055 yılları arasında Bağdad'a da sahip olup Halifelere tahakküm eden koyu Şiî Âl-i Büveyh'den ibaret] Acemlerde idi. Sonra Selçukîler zamanında, (1055'ten itibaren, tekrar) Türklere geçti. Yalnız, hâriçte "Halifelik" kaldı (ki,) "İmparator(luk)" demektir.

(Abbâsîler devrinde, Çin hududundan Atlas Okyanusu'na kadar yayılmış bulunan İslâm ülkelerindeki) her şa'bın içinde (birer) "Hükümdâr"lık teşekkül etmiş(ti). Türklerden [920-1212 yılları arasında yaşayan "İlek-Hanlar" ve [Karahanlılar da denilen] Hakaniye ve Acem(ler'den 874-999 arasında Sâmânî) devleti teşekkül etmiş iken, Halife, âdetâ, "İmparator" makamında kalıyor, (ki) ruhânî bir sıfatı yoktur; Siyâsî bir sıfatı hâizdir. Diğer (İslâm) hükümdarlar, ona tâbi addolunuyorlar.

Şiîler'de, "Halife"ye "İmâm" derler. (Bunlara göre) imâm, Rusya'daki Çarlar gibi, hem siyâsî (kudreti, hem sıfat-ı) ruhânîyi câmi'dir. Havâric ise, yalnız "Müftî"yi tanıyor. Demek (ki) Sünnîler Halife, Şiîler İmâm, Hâricîler (de) Müftî tarafdandır. *Kur'ân*'da, bu bâbda hiçbir kayıt yoktur. Onun için, bu üç sûret husûle gelmiştir.

Şiîler, "Evlâd-i Resûl"den olanlarda, ilâhî bir sıfat kabul ediyorlar. Ehl-i Sünnet(te) ise, Ümerâdan çıktığı için Halife, Ordunun Başkumanda-

nı ve Hükümetin siyâsî reisi addolunuyor. Türkler, (mezhep olarak) Ehl-i Sünnet'i kabul ettiklerinden, Hilâfet'i(n meşrûluğunu) kabul ediyorlar. Ve bunun için, (Yavuz Selîm'in 1517 Mısır Fethi'ni müteâkip) Halifeliği ele geçiriyorlar.

Fakat, İslâmiyet'te mademki din, cemiyetin (ve) siyâsetin fevkinde olduğundan, Halife'de, büyük bir kuvvet olmuyor. Abbâsîler zamanında İran (devlet) usûlleri taklitle beraber, "Ahkâm-i Sultâniye" kitapları (da), Halife(ye) fazla yer veremiyor.

Selçukî Devleti teşekkül edince (Başvezir İranlı) Nizâmülmülk, "Sultan'ın (yeryüzündeki kulları idare etmek üzere), Allah tarafından intihâb edildiğini", söylüyor; "Zıllullah fi'l-âlem" olduğunu; hakk-ı rakabe'ye mâlik [15] olduğunu, söylüyor. (İlk Selçuklu Sultanı Toğrul-Bek zamanında Başvezir Nizâmülmülk) Halife'nin elinden kuvveti almak için, "Haraç" Beytülmâl'e girdiğinden (ve) Hâkim de Halife olduğundan, "Arazi"yi, hizmet-i askeriyye mukabilinde, "tımar" (ve) "zeâmet" nâmıyla zâbitân'a tefvîz ediyor. Sonra da, "maaş" mukabilinde veriyor.

Bu sûretle "Haraç", "Beytülmâl"e giriyor, orduya sarfolunuyor. Başkumandan da, "Sultan" olduğundan, kuvve-i siyâsiye de Hâlîfe'den çıkıp, Sultân'a geçiyor. Esasen kumandanlık da, Emîrülümerâlığa verildiğinden, (Halife'ye) "Kadı" nasbinden başka bir şey kalmıyor, daha doğrusu, (artık Abbâsî Halifeliği) nüfûz, Krallıklara geçmiş bir İmparatorluktan ibaret idi.

6. İslâm Devrinde Türkçeye Birçok Yabancı Kelimeler Girmesi - İran ve Anadolu Selçukluları Arasındaki Farklar.

İşte bu devirde, tabiî Türklerin bir kere (eskiden) lisanları(nda) yabancı kelime (hemen hemen) yok iken, Arapçadan, Acemceden dinî birçok kelimeler giriyor.

"Namaz, Abdest" kelimelerini, İran tarîkiyle alıyor. Selçukîler'in lisan-ı resmîsi, Fârisî idi. Halkın lisanına da Fârisîce birçok kelimeler girdi. Bu sûretle lisanda, birçok tabîr husûle geldi. Çünkü (Türkler) bir taraftan Çin'den (Kâşgar, Fargana ve Balasagun ülkelerinden) Fârsistân'a, diğer taraftan bir dinden diğerine (geçiyor ve) İmparatorluktan Sultanlığa giriyor(du).

Selçukîlerin teşkîl ettikleri ordu, (her "Melîk"in ülkesi de, kendisine mahsustu). (Başvezir) Nizâmülmülk, (Herat, Harizm [Harezm], Horasan, Kirman, Azerbaycan, Irak ve Suriye ülkelerinde birer Selçuklu Melîki idaresindeki) her hükümette, ayrı ayrı ordular vücûda getirdi. Bu sûrette, kav-

min biri isyan ederse, diğerlerine isyan edeni te'dîb ettiriyordu. Bu sûretle (Selçuklular) asıl kendi milletine değil, başkalarına istinâd ediyordu.

Anadolu'daki (Türkiye-) Selçuk Hükümeti, buna benzemiyor. "El" şeklindeki Devlet hâlini muhâfaza ediyor. Çünkü bu Selçuk Devleti, tamamıyla kavmî bir devlet, (bütün Müslüman ahâlisi) yalnız Türk. Selçukîler orada, cihângirlik vadisine düşmeyip, oldukları yerde içtimâî hayatı (yükseltmeyi gaye olarak) alıyorlar. Gitgide toprağı ele alıp, oradaki (eski yerli) Hıristiyanlara, kendi lisanlarını unutturuyorlar. Çünkü maksad, orasını kendilerine bir "Vatan" yapmak.

İran, Irak, Suriye [16] Selçukîlerin müstemlekesi, Azerbaycan (ile) Anadolu (ise), müsta'meresi idi. Buraya göç ile gelmiş, diğerlerine akın ile gitmişti. Türkler, bu Âlem-i İslâmiyet içinde (Irak ve Suriye'de) eridikleri hâlde, Anadolu ve Azerbaycan'dakiler, mevcûdiyet-i milliyelerini muhafaza ediyorlar.

Selçukîlerden sonra, Hârizmşâhîler (Devleti, 1077-1231) teessüs ediyor. Teşekkülleri büyümede gayet süratli (idi), inkırazları da aynı süratle oluyordu.

7. *Eski Türk Saltanat Hanedanı-Veraset Töresi ve Osmanlılar*

Türklerde saltanat (ve) hâkimiyet (hanedanı idaresindeki ülke, eski millî töreye göre) mülkiyet-i şahsiyye makamındadır. (Nasıl bir baba) ölünce emvâli, evlâdı arasında taksim olunursa, (Türk hükümdarı öldüğünde, oğulları arasında) arazi de, bu yolda taksime uğruyor; ve binnetîce, (hanedan da) süratle munkarız oluyor. Demek, asıl zayıf nokta, burasıdır.

İslâm Devleti'nin zayıf noktası da, Halife veya Sultân'ın, kanûn yapamamasıdır. (Yani) "Fıkh"ın esîri olmasıdır. Onda esas, aile(nin) kavimden mukaddes olmasıdır. Devletin yapacağı birçok işleri, Evkafa yaptırır. (Buna göre,) bir adam öldüğü hâlde, emvâli üzerinde(ki) tasarrufu bâkî oluyor; mütevelli tarafından idare olunuyor. Yani kuvvet, velâyet-i hâssa'da kalıyor. Hâlbuki devlette, kuvvet, velâyet-i âmme'de olmak lâzımdır.

Osmanlı Devleti teşekkül edince, bu iki nakîseyi izâle ediyor; kanûn yapmak salâhiyetini (Pâdişâhlar) üzerine alıyor. Fâtih (Sultan Mehmed) büsbütün muharrer bir "Kanûnnâme" ortaya (koyuyor). Sonra, Kanûnî (Sultan Süleyman) ve sâire, bu kanûnları yapıyor. Bu sûretle demek Osmanlı Devleti büyük bir hatve atıyor.

İkincisi ise, (Eski Türk Töresi'ne göre) "saltanatın evlât arasında taksîmi" (hususudur). Burada, Türk ve İslâm hukuku arasında müfârekat

vardır. İslâm hukukuna göre, "Velâyet-i Amme", memûriyettir ve bu, taksîm olunamaz; bir adamın mülkü değildir, evlâdına da intikal edemez. Hattâ, bir ailede bile istikrarı, câiz değil(dir). (Hâlbuki Eski) Türk hukuku, bunu bir mülkiyet addedip, tevârüsünü kabul ediyor. (Hunlar'da, Göktürklerde, Uygurlarda, Hakaniye/Karahanlı ve Selçukîlerde olduğu gibi) bir şehzâde, "Türk Hukuku"na istinâden, ordunun (ve) memleketin bir kısmını eline geçirebilir, (I. Murâd'ın kardeşleri Halil ve İbrahim ile, oğlu Savcı-Bey, Yıldırım Bayezid'in Ankara Bozgunu'ndan sonra ülkeyi bölüşmeye kalkışan dört oğlu ve Fâtih Mehmed'in oğlu) Sultan Cem ve sâirede olduğu gibi. Buna mâni olmak üzere, ("mülk ü milletin bölünmezliği" ve "nizâm-i âlem" için boş yere İslâm kanı dökülmesin diye, Baş-Müftî/Şeyhülislâm'dan "Fetva" almak gibi) bir çâre bulmak mecbûriyetinde kaldılar.

Aynı hâl, Avrupa'da da olmuştur, [17] "Cermen hukuku"na göre, (Devletin bütünü) bir mülkiyettir. Roma'ya [Roma Hukuku'na] göre, (mülkiyet) olamaz. Fakat orada, "Usûl-i Tevârüs", nusûsla tayîn edilmediğinden, tebdili mümkündür. (Avrupa'da) "Usûl-i Tevârüs", ıslah edilip, saltanatın büyük evlâda geçmesi te'min ediliyor.

Bizde, böyle yapılamıyor. "Nass'ın, örfe tâbi olduğunu", takdîr edemiyorlar. Bir çâre bulunuyor: Bir tek şehzâde bırakmak. Bunun için (Osmanlılarda) Hükümdar ölünce, ("Velîahd" Hükümdarlığa başlarken) yalnız bir şehzâde kalıp, diğerleri izâle ediliyor. Hattâ Fâtih Sultan Mehmed, bunu, "Kanûn"a idhâl ediyor. Bunun, Osmanlı Hanedanının erkekleri için, bir felâket olduğunu) bildiği hâlde, "Devletin selâmeti için", bunu kabul ediyor: "Şehzâdelerin itlâfı"nı Kanûn'a idhâl ediyor. Bu (usûl) de, (1603'te tahta çıkan) Sultân Ahmed-i Evvel zamanına kadar devam ediyor. (Bundan sonra, velîahd olmayan Osmanlı şehzâdelerinin hayatına dokunulmuyor) yalnız, kuyûda rabtedi(li)yor. Saray, (onların) vasîsi oluyor, mahbesde, harem-nişîn kalıyor (ve) bilâhare, icrâ-i hükümet edemiyor(lar).

Böylece, (I. Murâd'ın 1361'de tahta geçişinden beri) "Şehzâdelerin Öldürülmesi", "vahşet"ten değil, (devleti parçalanmaktan kurtarabilmek için) "zarûret"ten ileri geliyor. Osmanlı Devleti bu sâyede, inkısamdan kurtuluyor.

8. Osmanlıların İmparatorluk Kurmasının Anavatana Faydaları

Sonra, Anadolu Selçukî Devleti('nin gayesi), fikr-i istilâ beslemeyip, Anadolu'yu vatan yapmaktı. Bu sâyede, Osmanlı Devleti'nin temelini kurmuşlar(dır). Osmanlılar (ise), başka bir siyâset takib ile, Avrupa'ya

yürüyorlar. (Afrika'da) Mısır, (Trablusgarb) [Libya], Tunus, Cezayir, Fas (ve) Habeşistan'a, (Arabistan'da Hicaz, Lahsâ, Çöl), Yemen, (Aden ve Ummân'a) kadar yayılıyorlar.

Bu da, vakıa, bugünkü hâle (1919'daki Türkiye'nin yenik ve anavatan dışındaki ülkeleri elden çıkmış vaziyetine) nazaran, beyhûde emek zannediliyor. Hâlbuki, o zamana göre muhakeme edersek, İmparatorluk zamanındaki vâki bu istîlâ, pek tabiî idi. Çünkü, Avusturya ve Rusya, Türk'e karşı teşekkül etmiş imparatorluklardı. Bunlara karşı Türkler emperyalizm yapmasa idiler, bu iki İmparatorluk, bizi bel' edecekti.

Devir değişince ("Gerileme Çağı" başlayınca), (vaktiyle) ele geçirilen memleketlerin vüs'ati sâyesinde(dir ki Osmanlılar), hayatlarını kurtarmışlar. (Asya, Avrupa ve Afrika'da) anavatandan uzak olan bu yerlerdeki zayiâtımız, ancak anavatanı muhafaza ettirmiştir. [18] Demek (ki, bir) Türk Millî Devleti, bir de Türk İmparatorluğu var. Millî Devlet, Anadolu'da (yaşıyor); İmparatorluk (ise), zarara uğrayandır.

Eğer, İmparatorluk olmasaydı, ilk sadmede (düşmanlara) Konya'yı verecektik. (Son) üç asırdaki zayiâtımızla beraber, anavatan kurtulmuş(tur). Bugün (ise), anavatana karşı uzanan elleri kırmak için çalışıyor(uz).

9. Ümmet'e İmparatorluk Yaraşır - Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlık Teşkîlâtına Tesiri

İmparatorluk devrinde "emperyalizm", Millî (Hükümet) devrinde "Millî" bir siyâset takibi, pek tabiîdir, her zaman için aynı siyâset (takibi) kavâidi yoktur. Her devrin, ayrı (bir) siyâseti vardır. İşte ümmet devrine ki, (buna) İmparatorluk şeklindeki hükümet, tevâfuk ediyor. Ve sonra, "Ümmet Dini" de emperyalizm mâhiyeti(ni) alıyor. Keza, irfan da. Bunu, en ziyâde Avrupa'da görüyoruz. Roma (İmparatorluğu) (bu hususta) en kuvvetli bir, numûnedir.

(Roma İmparatorluğu) yüzlerce akvâmı, zîr-i idaresine almış; kanûnlar vazetmiş. Fakat, (bu kanûnların hiçbiri, mahkûm) halkın harsından çıkmamış. Asıl İmparatorluk, emir ile yapılmış; sonra, müsâvâten (bu kanûnları, İmparatorluk'taki) aksama tevzi etmiş.

Hıristiyanlık, esasen "harekî" bir din iken; Hazret-i İsa, "harekî" bir Peygamber iken, Papalığın bulunduğu Roma'da, bütün teşkîlât, "zihnî" oluyor. Kimse, bunun hâricine çıkamıyor. Konsüllerin emirleri, kanûn oluyor. Mâdunları, buna riâyete mecbûr(dur). Papa'nın (mevkii ve emirleri), hepsinin üzerinde[dir].

Katoliklik, emperyalist bir din[dir]. Yani, yukarıdan aşağı empoze edilir; "zihnî" bir şey[dir]. "Klasik" nâmını alan edebiyat, emperyalizm mâhiyetindedir. Esasen bunlar, (Eski-) Yunan harsından çıkmış, sonra Romalılar almışlardır. Din, ahlâk ve bedîiyât, hissiyâta istinâd eder.

Roma İmparatorluğu (ise), hissiyâtı bir tarafa bırakıp (Teşkîlâtını) zihnî olarak tertip ediyor. Demek ki Roma İmparatorluğu'(nun) Katolik ümmeti, katolik bir sanat, katolik bir din, emperyal bir siyâset güdüyor. Bu din tefevvuku (ile) bediî saltanat ve tahakkümün hâricinde kalan İskandinavyalılar ve sâire, hâriçte kalıyor. Onlar, bu otoriteye girmediklerinden "liberte" kalıyorlar. [19]

10. *Avrupa'da Reform ile Başlayan Yenilikler İmparatorlukları Sona Erdiriyor*

Roma İmparatorluğu hâricinde kalan Avrupa ülkelerinin (gelişmelerini tetkik ettikçe), görüyoruz ki, daha başka bir karakterleri var. (Bunlar, halkın hissiyâtına uygun vaziyetleri, yukarıya kabul ettiriyorlar). Hâlbuki Romalılar'da (halkın) dinini, ahlâkını, bedîiyâtını idare eden(ler), yukarıdan (gelecek) emre muntazırdır.

Bir taraftan, bir "Réforme" çıkıyor; (Papalığa ait) otoriteyi, atıyorlar, dine serbestî veriyorlar. "Revolution" oluyor, siyâsetteki otoriteleri atıyor. Sonra "Romantisme" çıkıyor; o da, sanayideki otoriteyi atıyor.

Revolüsiyon neticesinde en evvel, İngiltere'de "hâkimiyet-i milliye" teşekkül ediyor. Roma (İmparatorluğu) hâricinde kalan (ülkelerde) bu inkişâf oluyor. İşte (böylece); Avrupa'da yeni hayat, isyanlarla başlıyor. Ve bu sûretle, millî harslar çıkıyor. Ümmet devrine, imparatorluk devrine, nihâyet geliyor. Bu üç türlü isyanla, buna nihâyet veriliyor.

Bizde, ilk asırda fıkıh yoktu. Asıl İslâmiyet'in "katolik" bir şekil alması, (eski) kaidelerin tasfiye [edilmesiyle]dir. (Bunu) edebiyatta, sanâyi-i nefîsede görüyoruz. Gazel, kaside ve nesirde, İran'ı taklid etmişiz. Böylece görüyoruz ki, "ümmet" (fikri) anlayışı vardır.

İşte (böylece, Tanzîmâtla) "millî hars fikri" uyanınca, en evvel Türklerde çıkıyor. Mısır (ise), tam ümmet hâlindedir; âlem-i İslâm'ın Fransası gibidir.

Fransa, mâzîde üç yol ağzında (idi): Kendileri "Gaule", lisanları Latin, asılları ve âdetleri Frank'tır. Onun için Fransa'da, milliyet hissi bir türlü tavazzuh edemiyor. Etnik bir milliyeti yoktur.

Türkler ve Almanlar(ın kavmî varlığı), Kurûn-ı Ûlâ'ya kadar gider. Mısır (ise), eski ahâlîsi (Kıptî, Gopt) lisanları bilâhare Arapça olup, din itibarıyla da İslâmdırlar; muayyen milliyetleri yoktur. İrânîler de ümmet-

leşmiştir; millî cereyâna, pek geç atıldılar. Bu da (İran'da) en evvel [orada yaşayan] Türklerde tutmuştur. Halkta, eski Türklük yaşıyor. Yalnız, müdîr sınıfta, Şark İran medeniyeti yerleşmiştir. Demokrasi devrine girince, millî hars, meydana çıkıyor. [20]

11. Ümmetin İnhilâli ile Milliyet ve Beynelmilel Devresine Geçiş

Ümmet devrinin bir kere, bir faydası var ki, "Tekvîn (-i Mahlûkāt" fikrine inanmakla) bütün akvâmı içine alıyor. Âdem (Nebî), yalnız Benî-İsrail'in Babası değil, bütün Akvâm'ın Babası(dır). Ümmet, şa'bların fevkinde bir cemiyet(tir).

Avrupa'da "Cemiyet-i Beynelmilel" husûle geliyor. Fakat bu, hukuk-ı beyne'ş-şu'ûbdur. İslâmların arasında, böyle bir "hukuk-ı şu'ûb" mevcuttur. Hakikî hukuk-ı beynelmilel, ümmetlerin inhilâlinden sonra başlayacak. Cemiyet-i Milel, ümmetlerin makamına geçiyor; milletlerin içine giriyor.

Hakîkî "Cemiyet-i Beynelmilel" teşekkül ederse, ancak bu inhisârı kabul etmez: Milletleri, ırkları müsâvî görecek. Asıl hakîkî insaniyet de bunda oluyor. Ümmet devrinde(ki) şa'b, bu üçüncü devirde millet demektir. Ümmet devrinde şa'blar, yalnız lisanlarıyla kalıyorlar.

Macarlar, yakın zamanda (1848'de) Latinceyi bıraktılar; yeniden Macarcayı ihya ettiler. Ümmet devrinde hars, halk arasında kalıyor. Asıl güzîdeler, ona ehemmiyet vermiyor.

Bu üç devirde, zihniyetler başka başka oluyor. Kavim devrinde, bir kavmin; ümmet devrinde, birkaç kavmin; (beynelmileliyet devrinde bütün kavimlerin, hukuk telâkkisi aynı oluyor), asıl beynelmileliyet devrinde, inhisârcılık kalkıyor. (Bu devirde her millet,) kendi hukuku gibi, diğer milletlerin de hukukuna riâyet ve hürmet edecektir.

12. Demokrat Olan İslâmiyet, Milletler Cemiyeti'ne Müsaittir.

Asıl büyük cemiyet, Cemiyet-i Beynelmilel'dir. Millet, onun bir cüz'üdür. İslâmiyet (de), o numûneyi gösteriyor. (Bu dinde) Konsil (ve) Papalık, yok(tur). Bir kere İslâmiyet, inhisârcı bir din değildir. Yalnız Müslümanları, Cennetlik addetmiyor. Allah'a Âhiret'e inanmak, iyilik yapmak, (bu dinin şiârıdır).

Bu (da) gösteriyor ki, İslâmiyet, demokrat bir dindir. Katoliklik ise, kendi hâricinde din olmadığını söylüyor. Hattâ, Protestanlara kız vermi-

yor. Hâlbuki, bizde öyle midir?: Hıristiyanlardan bir zevce alınabilir. Kız vermeye mâni olan da, bizde değil, Hıristiyanlardadır. (İslâmiyet'te) taassub ve inhisârcılık yoktur. Muvahhid olanları tanıyor. Sâbiîn[15], İbrahîmîlerden bir din olsa gerektir. Sâbiîn Natürist olursa, Budistler de, (İslâm dinine) girebilir. İslâmiyet, tevhîd-i edyân taraftarıdır. [21]

Mutasavvıfada bu, büsbütün aşikârdır. Kilise ile câmii, Kâbe ile manastırı, mutasavvıflar, (aynı) şey görüyor. İslâmiyet, Cemiyet-i Milel'e tamamıyla müsaittir.

Dinler evvelâ, yekdiğerine hürmetle bakmazsa, Cemiyet-i Beynelmilel olamaz. İslâmiyet'te(ki) "Gâvur" (ta'bîri), İrânîlerden geliyor: "Gabr"dandır. Eski-İrânîlerde öküz (soydaşları, Hindûlardaki gibi) mukaddes olduğundan, "Öküz-Kesen"(ler)e "Gabr" deniyordu. Binâenaleyh, Türk bunu, din olmaktan ziyâde, siyâsî bir kısâs (manâsında) kullanıyor.

III. KONFERANS

30/31 Teşrînievvel 1919

İslâm Âleminde Kölemen Türk Hâkimiyeti - Gaznevî ve Hakaniye Devletleri - Osmanlılar'da Devlet İdaresi ve Düzeni - Mevkib-i Hümâyûn -Köylüler - Ocak, Enderûn, Medreseler - Eski Düzenin Bozulması - Celâlîler, A'yânlık

1. Türk Kölemenlerin İslâm Âlemine Hâkim Oluşu, Sebük-Tigin

Türklerin İslâm âleminde hâkimiyetleri, (Abbâsî Halifesi) Mu'tasım'ın (833'te Türk) Kölemen ordusunu teşkîl etmesiyle, başlar. Bu aynı sistemi, diğer Melîkler ve (para kestirtmek salâhiyeti bulunan Büyük-) Vâlîler de tatbîk ettiler. Bilhassa, (874-999 arasında Afganistan, Horasan, Mâverâünnehir ve İran'a hâkim olan) Sâmânîler. Sâmânîler (den dört kardeş Halife El-Me'mûn tarafından 819 senesinde: Fargana, Şaş/Taşkend, Semerkand gibi) Mâverâünnehir Vadisi'ne (ve Herat'ın merkez olduğu Şarkî-İran'da Vâlî) tayin edildikleri hâlde, (bunların oğulları) bittahakküm, 874'ten itibaren) Vâlîliği, babadan evlâda intikal ettirdiler, tamamıyla bir Hükümdar gibi (oldular ve i'tibârî olarak Halifeliğe bağlı kaldılar).

(Bunlar, Halife Mu'tasım gibi) Türk kölelerinden, ordu teşkîl ettiler. Türk (kölemenler) oraya girince, her sene yeni salâhiyetler iktisâb ediyor; maaşı, rütbesi artıyor; kumandanlığa kadar çıkabiliyor. (Çünkü) ümmet devrine girince, İslâm olunca, "müsâvât" vardır. Asker olunca da, diğer halktan imtiyazlı oluyor. Yeni Müslüman olan bir adam, (kabiliyeti sâyesinde) askerlikte, (yüksele yüksele) milletin başına geçiyor.

Sâmânîler'in ordusunda Sebük-Tigin bir köle iken, Horasan Vâlisi olmuş. (Sonra) Türk ordularından birine, kumandan oluyor. Hükümdar ölünce, (yeni Sâmânî Hükümdarı tarafından) Sebük-Tigin, (paytaht Buhara'ya) bilcelb, itlâfına karâr veriliyor. (Bu gizli maksadla oraya) davet olunuyor.

Fakat, (Sebük-Tigin) gitmek istemiyor. Kendisi âlî-cenâb olduğundan, isyan etmek de istemiyor. Orduyu topluyor: "-(Yeni) Hükümdarım, (benim) aleyhimdedir. (Beni ifnâ etmek için, Buhara'ya) davet ediyor. Fakat, ben gitmeyeceğim; siz, gidiniz" diyor. (Ve, şöyle devam ediyor.-) "-Benim kendi köle maaşım, bana kâfîdir. Ve başka da, ölümünü gözüne almışlar varsa, ben kendimi ölüme [22] atacağım; isteyen, (benimle) gelsin!" diyor.

Bir küçük zümre ile bilvedâ, (eski ordusundan ayrılıp) Afganistan'a, Gazne'ye gidiyor. (İlk Gazneli hükümdarı Alp-Tigin'e 962-963'te dâmâd oluyor). Hind(liler)le muhârebeye başlıyor. Oraya da (Türk) kölemenler getiriyor. (Alp -Tigin'in oğlu Ebû-İshak'tan sonra Gazne hükümdarı olan Bilge-Tigin ve Bayrı zamanlarında, devletin bütün işlerini eline alıyor.) kuvvetini nizamlaştırıyor. (İlk Gazne Hükümdarı Alp-Tigin'in kölelerinden) Bayrı (da) (altı yıllık saltanattan sonra, 977'de) ölüyor. Onun yerine, (Devlette büyük hizmetleri ve emeği ile) en kıdemli olan, Sebük-Tigin (977-997)[16] geçiyor.

(Fakat, Sebük-Tigin Gazne tahtına geçmeden önce, Devlet erkânını toplayıp) diyor ki: "-(Ben, Hükümdarlığı) bir şartlar kabul ederim. (Biliyorsunuz) ben de köleyim. Fakat, kumandan (Hükümdar)[17] olunca, ben sizin metbûnuzum. Her emrime itâat edeceksiniz. Etmeyeni, idam edeceğim!"

Maiyeti, (onun bu) şartını tamamıyla kabul ediyor. (Sebük-Tigin'den) sonra, (Gaznevî Devleti'nin başına küçük oğlu İsmail geçmişken, onun ağabeyisi) Mahmûd-i Gaznevî (997-1030) (aynı yılda onu tahttan indirerek, "Yemînü'd-Devle" unvânıyla yerine) geçiyor. Bu sûretle devlet, kölemenlikten çıkıyor (ve 1183'te Gorlular tarafından yıkılıncaya kadar, hep Sebük-Tigin sülâlesinin idaresinde kalıyor).

2. *Müslüman Türk Devleti Hakaniye/Karahanlı ile Gaznevîlerin Farkları-Selçukîler*

Türk kölemen sülâlesi tarafından kurulan (Gaznevî Devleti'nde) lisan-ı resmî(yi), Fârisî kabul ediyorlar. İptida "Sultan" ismini, (Mahmûd-i) Gaznevî alıyor (ve az zamanda Lahor'dan İsfahan'a, Gucarat'tan Semerkand'a kadarki yerlere hâkim oluyor). Daha evvel, Vezirlere, Bermekoğulları ile Müstakil Vâlîlere "Sultan" deniliyordu.

Hâlbuki, bu devletin teşekkülünden evvel, Hakaniye Devleti (920'de resmen Müslüman olarak) Kâşgar'da mevcuttu (ki, onun Hükümdarı) "Hakan" nâmını taşıyordu. (Karahanlı da denilen Türk Devleti) "Dârü'l-İslâm'ın hâricinde. (840'ta Gayr-i müslim ve Uygurların vârisi olarak teşekkül edip, 80 yıl sonra Müslüman olmuştu). Onun teşkîlâtında, (Eski millî Türk Devletleri gibi) "El" usûlü cârî (idi). Hakan'ın bütün eline mensup olanlar, "Tigin" nâmını alıyor. Tiginleri, birer Vâlîdirler. Başka soydan adam, Vâlî olamıyor. (Hakaniye Devleti'nde) kadınların hukuku da, eskisi gibi mevcut. (Hakan'a) "Elig-Han" da diyorlar (ki) "Sulh-Hakanı" demektir.

Demek ki, (bu iki Müslüman Türk Devleti'nde) iki (ayrı) şekl-i hükümet var: Biri "Sultanlık", diğeri "Hakanlık" (ki) birbirine benzemiyor. Birinde, soy'a kıymet vardır: Türk-Olmayan, Emir ve Vâlî olamıyor; asıl sülâleden olanlar, vâlîliklere tayin olunuyor. El hâlinde (kurulmuş olup,) Türklere istinâd ediyor. Binâenaleyh, hepsi bir "Millet" hâlinde.

Gazne'de (ise), bir Kölemen Türk Ordusu var; ahâli, (Hâkim Türklere) yabancı (Keşmirli, Sindli, Belûç, Fars ve) Afganlı'dır. Kâşgar'da (Balasagun'da, Fargana'da) lisan Türkçe, diğer tarafta (Gaznevîler'de resmî) lisan, Fârisîce'dir. (Meşhur İran destanı) *Şehnâme*, (Mahmûd-i) Gaznevî tarafından (Tuslu şair Firdevsî'ye) yazdırılmıştır. Türklük aleyhinedir. Çünkü, "Şuûbî" bir cemiyetten doğmuştur.

Selçukîler de (Aşağı- Sırderyâ boyundan, göçebe olarak Horasan'a gelişlerinden 1037'de müstakil devletlerinin) teşekkülünden sonra, onlar da aynen, "Sultanlık" sûretinde (teşkîlât kurdular). (Bunlarda da) Hükümdarların kölemenleri, Vezirlerin kölemenleri (hattâ, Melîkşâh'ın haremi Karahanlı Terken-Hatun'un kendi çeyizi olarak getirdiği bin kişilik kölemenleri) var. (Türkistan'dan Horasan'a göçüp dolarak, yerleşecek bir "yurt" isteyen yüz binlerce obalı Oğuz) aşiretleri var ki, onları, Anadolu cihetine kovuyorlar. Çünkü bunlar, (Selçukî Devleti'ne) sıkıntı verirdiler (ve kendi soylarının kurduğu Seçukî Devleti'ni, mahkûm) İrânîler gibi saymıyorlar, (gereken itâati gösteremiyorlardı). [23]

Ve işte (böylece), İran-Selçukîler'i de, "Sultanlık" hâlinde (kurulmuş) oluyor. Anadolu (-Selçuklu Türkleri ise,) ayrı bir şekil alıyor. (Anadolu dışındaki Selçuklular'a vâris olan) Atabekler de, kölemenliğe istinâd ediyor. Ve nihâyet, Salâhaddîn-i Eyyûbî de, kölemenlikten çıkıyor. (Atabekler'in Suriye ve Mısır'daki) bütün kölemenleri, Türk. (Bunlardan meşhur Salâhaddin, 1174'te) orada Eyyûbiye Hükümeti'ni teşkîl ediyor.

(Eyyûbî) Melîk Salih (Necmeddin oğlu Turanşâh, 1250'de) öldürüldükten sonra, (payitaht Kahire'de, Turanşâh'ın dul anası Şecerüddürr'ü) Melîke intihâb ediyorlar. (Mısır Kölemen ordusu Kumandanı Türkmen) Aybek, (bu) kadınla evleniyor. (Aybek'le başlayan) Mısır Kölemenleri de aynı sistemde (kuruluyor).

3. Osmanlılarda Yeniçeri ve Kapukulu

Osmanlı Devleti de, aynı sûrette (Yeniçeri ordusunu teşkîl ediyor. Demek ki,) Yeniçeri usulü, mâzisiz bir şey değildir: Kölemen usûlünün, şekl-i aharda vücûda getirilmesidir.

Osmanlı Devleti, (1299'da Bilecik mıntıkasında) teşekkül ettiği zaman Türk köleleri olmadığından, satın alamadılar. (Hâlbuki, Altınordu'ya tâbi Karadeniz'in şimâl ve şark kıyılarındaki Kıpçak ve Çerkes-Elleri, kölelerini gemilerle Mısır ve Suriye'ye sevkettiklerinden) Mısır Kölemenleri (için) iyi bir menba idi. (Böylece, deniz yoluyla Mısır Devletine gelen) Köleler, sonra (Kumandanlığa yükselip) Hükümdar oluyor.

Osmanlılar ise, "Devşirme Usûlü"nü icâd ettiler. (Harblerde Hıristiyanlardan ele geçen ve beşte biri devlete ait olan) esirlerin gençlerini ayırdıkları gibi, Hıristiyanlar'ın gençlerini (I. Murâd'ın ilk yılında 1361'de "Pençîk-Oğlanı" adıyla) toplayıp, "Acemi-Oğlanı Kışlası"nda (terbiye ve tâlîm ile yetiştiriyorlardı. Ayrıca, "Devşirme" yoluyla gelen Hıristiyan oğlanlarını da, Türk köylüleri evlerinde Türkçe öğretip, İslâm-Türk terbiyesi aldıktan sonra, aynı kışlada yetiştirip, sonra "Yeniçeri-Ocağı"na alıyorlardı). Yeniçeriler(in kabiliyetlileri) Enderûn (denilen, Sarayın Mülkiye ve Harbiye dersleri verilen mektebinde okutuluyordu). Enderûn'da, Enderûn Ağaları (ve) Vüzerâ yetişiyordu.

Osmanlı Devleti, (1453 İstanbul Fethi'nden sonra artık) "El"e istinâd etmiyor. Tamamıyla Kapukulu ve aynıyla bir nev'i Kölemen Ordusu'na istinâd ediyor. Padişah-Kapusu'nda (hepsi maaşlı askerlere ait) Sekiz Ocak var: (Topçu, Cebeci, Humbaracı, Lâğımcı kolları ile) Yeniçeri, (Saray'ın türlü hizmetlerini görenlerin) Bostancı (ve) Silâhdar, Sipâhî, Gurebâ-yi Yemîn, Gurebâ-yi Yesâr, Ulûfeciyân-i Yemîn, Ulûfeciyân-i Yesâr (bölüklerine ayrılan) Altı-Bölük. Bu sûretle Sekiz Ocak, Maiyyet-i Padişahî'de (bulunuyordu).

4. Osmanlılarda Eyâlet Askeri, Üç Hazine ve Dirlik Arazisi

Sonra, (Osmanlılar'da, ordunun belkemiğini teşkîl eden en kalabalık kısmı, Anadolu ve Rumeli'deki Eyâlet-) Sipâhîsi var ki, Vilâyetlere tevzî edilmiş(ti). (Bunlara) maaş olarak da, "Dirlik" nâmıyla (hepsi köylülerin elinde ve mülkiyeti Devlet'e ait) Arazinin Rüsûmu verilmiş(ti). İstanbul'daki Ocaklar, üç ayda bir "Ulûfe" nâmıyla para alıyorlar(dı). (Eyâletler'deki) Sipahîler(e), nakden değil, (Hâs, Zeâmet ve Tımar adı ile) köylerin rüsûmu verilmiştir. (Dirlik alan) Beyler, kendi ve maiyetle-

rindeki "Cebelü" denilen ve bütün talim ve silâhşorluklarından mesûl olarak beslemeye mecbûr oldukları) atlı askerlerin, masraflarını temîn ediyorlar(dı).

O zaman (Osmanlı Devleti'nde) üç "Hazine" vardı. [24] (Yavuz) Sultan Selim (1512'de tahta geçince), "-Hazinemizde ne var?" diyor. Defterdar da: "-Biri, (Saray'daki) İç-hazine, ikincisi Yedikule'de Dış-hazine, üçüncüsü de, bütün memleketteki Dirlikler(dir)", diyor.

Selçukîler, maliye(yi) Halife'nin elinden almak için, araziyi askere tevzi etmişlerdi. Osmanlılar, (buna) daha başka bir şekil veriyorlar. Hükümeti, Kadılarla beraber teşkîl ediyorlar. Kadılar, arazi mesâilini hâlledebilmek için, bir şey bulamıyor.

Bunun için Osmanlılar, "arazi-i meftûha, arâz-i haraciyye olmayıp arazi-i emîriyye'dir; arazî tasarrufu, hükümdara aittir", (diyor ve) ahâlîye, müste'cir gibi îcâr ediyor. O cârın bir "ecr-i muaccel"i var, bir "ecr-i müeccel"i[18] var. Onu da, "a'şâr"ı nâmına alıyor. Bu sûrette (araziyi), fıkhın dâiresinden çıkarıyor. Usûl-i tevarüsü, (şeriate değil,) "*Kanûnnâme*"ye tâbi diğer emlâk gibi değil.

(Böylece arazî muamelâtı, tamamen Kadıların elinden alınıyor. Kadının vazifesini, dirlik sahibi yapıyor. Çünkü, dirlik sahibi, hükümdarın vekilidir. Ferağ ve intikal muamelelerini, hep dirlik sahibi icrâ ediyor, kadı, karışamıyor. Arazî, (devlete ait olduğundan) satılamıyor, ferağ ediliyor.

Demek ki, memleketteki bütün arazi, devletin. (Bunun) vâridâtıyla, üçyüzbin kadar süvari (Türk sipâhîsi) idare ediliyor. Beş para hazineden çıkmadan, devlet onları beslemiş oluyor. Tapu, köylüde. Dirlik sahibi, tapu sahibi olamıyor. Bir sipâhî (de), kendi dirliğinde tapu sahibi olamıyor, hattâ "Cebelü"sü bile. Babasından intikal etmiş olsa bile, kendine değil, kardeşlerine kalıyor. Askerlikle, iktisâdî mesele birleşemiyor.

Zaten (dilimizde) "Tapukçu", "Memuriyetçi" demektir. İki türlü memuriyet var: Biri askerlik, diğeri tapu(k)çu. Üç sene ekilmeyen tarla, elinden alınıyor. Yani, memuriyetten ihraç olunuyor. Mülkiyetin, iki derece(si) var: Biri tapu, diğeri askerlik.

Fetih (sırasında) tımara mâlik olan küçük arazî (sahibi) var: Tek atlı (buna, "kılıç-tımarı" da deniyor). Diğer tımar sahipleri, (verilen dirliğin mikdarına göre) üç, beş, on cebeli besliyor. (Meselâ, yıllık geliri 35.000 bin akçalık bir zeâmet sahibi, ilk beş bin akçası kendisinin olmak üzere, geri kalan gelirine karşılık) on cebeli'yi beslemeğe mecbûrdur. Buna mukabil, o köyün rüsûmu, dirlik sahibine ait olur. [25]

(Dirlik sahibinin köylülerden aldığı rüsûm) meselâ, "Nikâh Bedeli" (Arûsiye), A'şâr, Ağnâm Bedeli (olup), kâffesini (Tımarlı) Sipâhî, Zaîm veya Has Sahibi alır(dı). (Dirliğin, umumiyetle, akça olarak yıllık geliri 3.000-19.999 olan) azı Sipâhî Tımarı, (20.000'den 100.000 akçaya kadarki) daha yükseğini (alan) Zaîm nâmını alır. Sancak beyleri, Beylerbeyiler ve

sâireye verilen (100.000 akçadan yukarı yıllık geliri olan) dirlik sahiplerine de, Hâs nâmı veriliyor.

Padişah bile, "Havâss-ı Hümâyûn" vasıtası ile geçinir[di]; İç-Hazine ile değil. O hâlde, "Havâss-ı Hümâyûn", şahsa ait[ti]. Dış-Hazine'nin vâridâtı, gümrükler, daha birtakım hâsılat, Kapukulu Askeri'nin maaşlarına, Vezirlerin havâssından başka "Yevmiye"lerine, Enderûn'dakilerin (ve) Maiyet-i Padişahî'nin maaşlarına aittir. Onlar, kendi geçimleri için[19].

Vezir, aynı zamanda (kendi) Kapu halkını beslemek için, Hâsları ile çalışıyor. Demek ki, (Osmanlılar'da) bir Vezir demek, yalnız bir rütbe sahibi değil, husûsî askere de mâlik bir General'dir.[20] Muhârebeye gidecektir. Kumanda almasa bile, gidecektir. Bütün Tımar, Zeâmet (ve) Hâs Sahipleri (de) muhârebeye gidecektir. Sonra, harbde de, (dirliklerine göre çıkarmaya mecbûr bulundukları, cebelü denilen) bu askerin iâşesi, kendilerine aittir. Devlete, (böylece) yalnız Kapukulu'nun iâşesi kalır. Diğerleri, içlerinden birini Dirlik (Arazîsi) dâhilinde bırakırlar. O, iâşeyi, parayı te'mîn eder. Devlete yük, yalnız Asâkir-i Hassa (Kapukulu) için kalır.

5. Osmanlı Padişâhının Salâhiyeti, Sadrazamın Hükümet İşlerinde İstiklâli

Sonra, Padişâh, Kumandan-i Umumî'dir (Başkumandan). Fakat bu Kumandanlık, (her zaman fiilî olmayabilir).

Pâdişâh (sefere) gitmezse, Sadrazam gider[di]. Sadrazam'la beraber Dîvân-ı Hümâyûn (ve) Sancağ-ı Şerîf de gidiyor[du]; yani, Payitaht da gidiyor[du].

Eski Romalılar'da merkez-i saltanat, Roma (şehri ve) Cermenler'de, Hükümdar'ın nefsi, paytaht idi. Osmanlılarda ise, merkez-i saltanat, ne Şahs-ı Hümâyûn ne İstanbul olmayıp Mevkib-i Hümâyûn'dur. Zaman oluyor ki, Rikâb-ı Hümâyûn Edirne'de, Mevkib-i Hümâyûn Tuna-Boyları'nda (bulunuyor ve) Pâyitaht (İstanbul)'da ise bir şey kalmıyor(du)!

Padişah'ın salâhiyeti, yalnız Sadrazam'ı [26] değiştirmektir. BağdadVâlîsi'ni değiştirmek (ise), (Meselâ Seferde) Viyana (önün)de bulunan Sadrazama aittir. Yani, azl ü nasb ve idare-i memleket, Mevkib-i Hümâyûn'a aittir. Padişah, (Mevkib-i Hümâyûn'da) bulunmuyorsa, fiilen hükümran demek değildir. Bu sâyededir ki, Başkumandan-Vekili olan zât (Sadrazam) harpte muvaffak olabiliyor[du].

(Sadrazam, "Serdâr-ı Sultanî" adıyla sefere çıkacak olursa), Padişah'ın yanında yalnız, (Onun) bir "Kāim-i-Makām"(ı) kalır[dı]. O, İstanbul idare ve âsâyişiyle meşguldür. Sadrazamın emrine tâbidir. Memâlikin Müdiri, yine Sadrazamdır.

"Malta Konferansları" yazmasının 27. sayfası.

6. Osmanlılarda Mevkib-i Hümâyûn Devlet Demektir.

Türk devleti demek, Mevkib-i Hümâyûn demektir. Mevkib-i Hümâyûn'un efrâdı; padişahın Kapıkulu, Vüzerâ, Beylerbeyileri, Sancak (beyleri), (ve onların) Kapıkulları, (Eyâletlerdeki) bütün Sipâhîler, Akıncı(lar), Yaya Askeri, Altı-Bölük Süvari, Silâhdârlar(dır). (Kısacası: Ulûfeli; birlikli ve Arpalıklı gibi, resmî fertlerdi ki, bunlara "Osmanlılık ile geçinenler" de denirdi)[21].

Bütün memlekette köprülerin, şoselerin geçtiği yerlerde, (oraya en yakın yerdeki köylüler, "Reaya" sayılarak, onlara bakmakla mükellef tutulur). O köylüye (denir ki), "Sizin vazifeniz (yakınınızdaki) köprü(yü) tamir (ve yolun, şuradan şuraya kadarki kısmının bakımıdır)." Ve ona mukabil, (bu işlerle mükellef köylüler) tekâlîften affedilmiştir.

O vakit "Citoyenne" demek, yalnız Mevkib-i Hümâyûn'a mensup efrâddır. El devrinde, "Vatandaş" Ak-Kemikler'dir. Ümmet devrinde (ise), Mevkib-i Hümâyûn'a mensup olanlardır. Meselâ, ayrıca imamlar, müezzinler, hatibler var. Bunlar, Mevkib-i Hümâyûn'a dâhil değildir. Resmî Medreselerden çıkanların (da), asker gibi rütbeleri var; hattâ talebe(lik)te iken. Ondan sonra, Kadılıklar(ın), Mevleviyetlerin derecelerinde (yükselirler). Bütün bunlar da, bir ordu teşkîlâtı gibi, Mevkib-i Hümâyûn dâhilinde (Bunlardan, ordunun adalet işlerine bakanlar) Kadı-i-Asker (Kazasker) nâmını alıyorlar.

O hâlde, ordu da hep, Mevkib-i Hümâyûn'un teşkîlâtıdır. Filân adam, "Osmanlılıkla geçiniyor" denildi mi, Mevkib-i Hümâyûn'dan geçiniyor, demektir. (Yani) Cebeli, Kadı, Sipâhî (gibi Dirlik ile geçinen) demektir. (Vergi vermeyen ve "Berâyâ" da denilen) "Osmanlı", bunlar(dır).

7. Osmanlı İmparatorluğu'nda Köylülerin Hukuku

Köylülere gelince, Müslüman, Hıristiyan (olsun, hepsi) "Raiyye" nâmını alıyor. Türk köylüsü (de) "Raiyye" nâmını alıyor. Dirlik (arazisi) dâhilinde olup da, Dirlik Sahibinin (kısmen) "serfler"i makamında olan, ("Zımmî" de denilen Gayr-i müslimler) "Raiyye"dir. (Bunlar) ata binemez, silâh taşıyamaz(dı). Asker olabilmek için muhârebeye gidecek, tecrübe olunacak; ondan sonra ancak, "Ocağ"a girebilir(di). [27]

Yani, her şey memnu[22]. (Raiyye'den bir erkek) evlendiği zaman, (Tanzîmât'ın ilânına kadar,) Dirlik Sahibinin ondan aldığı "Arûsiyye" resminin mikdarı, şöyle idi: (Evlenen) Müslüman ise, kızdan 60, duldan 30; Hıristiyan kızdan 30 (ve) duldan 15 akça alınır(dı).

Bizde köylü, tapu nâmıyla (arazi ve emlâktan) bir şeye mâlik(ti ve) esir diye satılmıyor(du). Avrupa'da arazinin rakabesi ve tasarrufu, Senyör'e aittir. (Arazi ile birlikte, "Serf" denilen hürriyetten mahrum köylüler de, satılabilirdi). Hâlbuki bizde, Dirlik ile Tapu, kabil-i içtimâ bir hâldedir. Arazinin (onda dokuz) hasılâtı; köylüye ait(tir).

Köylüye "Raiye" nâmı (veriliyor); şehirliye "Şehir-Oğlanı" deniyor. Raiyye'nin fevkinde "Contre Citoyen", Osmanlı değil, Mevâcib ve Dirlik sahibi değil, müstehlik değil(di).

8. Osmanlılarda Yeniçeri Ocağı, Enderûn ve Medreselerin Gaye Birliği

(Osmanlılar'da da, öteki İslâm Devletleri'ndeki gibi, "Kitâb-Ehli" olan Yahûdî ve) Hıristiyanlar'a, (tâbiiyet altında ve himayesi gereken manâsına) "Zimmî" nâmı veriliyor(du). O vakit görülüyor ki, Sadrazam, Beyler ve ilâh ("Hâs-Kul" edinmek için) hep, Hıristiyan Evlâdı'nı alıyorlar. Onlardan, (Devlet memurları, Hattâ ulemâ ve vüzerâ) yetişiyor. (Devlete ait Pençik-Oğlanları" ise, "Acemi-Oğlanlar Ocağı"nda talim ve terbiye edildikten sonra, kabiliyetli ve dirayetliler seçilerek, memûr ve zabit yetiştirilmek üzere, ayrılıyorlardı). Fakat bunlar, (Saray'daki Mekteb-i) Enderûn'da, Galatasaray'da aynı terbiyeyi alıyorlar[dı].

O zamanın ricalinde; vahdet-i efkâr mevcûd bulunuyor[du]. Devlette, (eşsiz) bir satvet ve şevket var[dı]. Bugünün (münevverlerinde ise), menâbi-i muhtelifeden terbiye alındığı için, efkârda vahdet, bulunamıyor. O zaman ise, (rical ve memûrîn ile ulemâ), ya Ocak'tan, ya medreseden yetişiyor[du]. Ocak'ta tedrîs (de), Medrese esasına müsteniddir. Demek ki, ayni fikirle terbiye görülüyor: (Bu yüzden) fikir ihtilâfı yok. Hepsi, ayni hâlde.

Sonra, Yeniçeriler, tekaaüd olduktan sonra, evlenebilirler[di]. Onun (asıl) ailesi, Ocak'tır. Anası, Kazgan; babası Padişah'tır. (Tam, Eski-Yunanlı) Eflâtun'un istediği bir ordu! Osmanlılar, bunu vücûda getirmişlerdir.

9. Osmanlı Padişahının Eşsiz Üstünlüğü

Ma'nevî cihete bakarsak, "Asil" olarak, (yalnız) bir Padişah Hanedanı (mukaddesleşen, "Âl-i Osman") vardır. Bakisi, Padişah'ın kölesidir. En büyük köle (de) Sadrazam (olup), "Huzûr"a girince dokuz defa yeri öpüyor[du]. (Dîvân'daki Vüzerânın) hepsi, köle. Binâenaleyh, Padişah, (suçu sâbit görülenlerden) istediğini idam edebilir. Bunu, o zamanki insanlar da, (Padişah'a mahsus bir) hak olarak kabul ediyor ve o sâyede, (Osmanlı Devleti'nde), dünyada görülmedik bir disiplin vâki oluyor[du]. [28]

Meselâ, birinin başını uçurmaya, ferman sâdır oluyor[du]. (Fakat, o, hiçbir zaman "infâz"dan) kaçmıyor ve icrâya kendisi gidiyor[du]. Bazen fermanı eline veriyorlar; o da, icrâ memûruna kendi idam fermanını götürüp, veriyor[du]. İşte böyle, esâret içinde bir satvet! Dünyaya hâkim, fakat kendileri esir! Bugünkü ahlâkla düşünürsek, (bunları) tabiî, beğenemeyeceğiz. Fakat o zaman, bu zihniyetle, o (emsalsiz) cihângirlik yapılabilirdi.

Metbû (Padişah), ekseriya İstanbul'da oturuyor[du]. O hâlde, emr ü nehy, Mevkib-i Hümâyûn'a intikal ediyor[du]. Sadrazam, bir emirle memleketi hareket ettiriyor[du]. En büyük kuvvet, Sadrazam oluyor. Hiçbir devlette, bu intizam olamaz. (Bu hâl) siyâseten, askerlikçe ne kadar faydalı ise şahsiyet itibarıyla, tabiî muvâfık değil. Bugünkü vicdana uymaz.

10. Devşirmelerin "Türk" olmaları-"Müteferrika"lar

O vakit Türkler (devlet idaresinde) büyük mevkilere çıkamıyor[du]. Dîvân erkânı başta olmak üzere, büyük makamlara, (ekseriya) devşirmeler geliyor[du]. Fakat, (bu yüksek mevkilere) gelenler de, "Türk" oluyor[du]. Hâlbuki (bunlar) aslen Sırp, Macar, Bulgar, (Arnavut, İtalyan) dır. Fakat, (Devlet hizmetinde) Türkten fazla Türk oluyor(lar). Enderûn'da (bu ruhu ve) terbiyeyi alıyor(lar). Vezâife son derece itâat ve inkıyâdi öğreniyor(lar). "Eski-Osmanlılık" denilen "Zeâmet Devri"nde (Devletin yükselmesi) buna istinâd ediyor.

(Bu devirde) yalnız Padişah ailesi hürdür. Diğerleri, "asil" değildir. Fakat, "Eski-Osmanlılık"ta, iki devir vardır: Biri Zeâmet Devri, diğeri Derebeylik (Âyânlık Devri).

Zeâmet Devri (bozulmadan 1596 yılına kadar düzgün) devam ettikçe, Devlet teâlî etmiştir. Memâlik-i meftûhada Dirlik sahipleri derhâl teşkîlâtı yapıyorlar. Dirlik usûlü, İmâr-ı arazîye de yardım ediyor. Çünkü Dirlik sahibi (Çoğu, "aşar" denilen toprak mahsûlünün onda birinden ibaret) hâsılatının fazlalaşması için, (araziyi sulama, iyi cins tohumlar bulup ektirme, uzak yerlerden bile iyi fidan ve aşılar getirtmek, tarlaların toslarını ayıklatmak, sapan yerine kotan; pulluk kullandırtmak gibi davranışlarıyla) ibrâz-ı faaliyet eder. Çok rüsûm alabilmek için, işte (böylece işini benimseyen) Dirlik Sahipleri, tabiî (toprak mahsûlünün onda dokuzu kendilerine kalan) köylüleri (de) zenginleştiriyor.

(Dirlik Sahiplerinin beslemeğe mecbûr oldukları "Cebelü" adlı atlı) askerler, şahsa tâbi değil; devletin askeridir. Sancak beyleri (bile), bu askere tegallüb edemez. Zaimleri, Sipâhîler tanımaz.

(Bu güzel ve emsalsiz düzen, sonraları) birtakım sebeplerden dolayı, bozuluyor. Ve, (Devlet'te inhitat da başlıyor. Evvelâ İstanbul'daki erkân oğullarına, "Müteferrika" adıyla "Ulûfe" veriliyor. Bunlar, Padişaha hiz-

met görüp, fazlaca mevâcib[23] (alıyorlar). Bunlar, (merasim ve alaylarda, seferde maiyetinde hizmet gördükleri) Padişahın, yaverleri gibi (idiler). Ellerinde, iktidarları yok. Müteferrikalar, ender olarak büyük [29] iktidara mazhar olabilir. (Hâlbuki) Enderûn'un (yetiştirdiklerinin) istikbâli parlak(tı). (Bunlar) Silâhdarlık'tan, (zamanla yükselerek), Sadrazam olabiliyor.

Erkân(-ı Devlet: Vezirler, Nişancı, Beylerbeyiler), "Evlâtlarımız ne içün Enderûn'a alınmıyor?" diye, (Kanûnî) Sultan Süleyman'a şikâyet ediyorlar. (O da,) bunların evlâdı da alınmak için, emir veriyor. Bunların Enderûn'a girmesiyle, "Zâdegânlık" başlıyor[24]. Ondan önce; "Güzîdegân" ile devlet idare olunurken, ondan sonra, "Zâdegânda idare usûlü" başlıyor. (Zâdegân) Enderûn'a girince, diğer Ağaların yanında Enderûn'un eski hâli bozuluyor. Sonra, "Evlâdiyet" fikri doğuyor.

11. Dirlik Düzeninin Bozulması, Vergi Mültezimleri

Bilahâre, Murâd-i Sâlis zamanında, (Haziran 1582'de Velîahd Şehzâde III. Mehmed'in pek ihtişamlı sünnet düğününde büyük hünerler göstermiş olanlardan, mükâfât için), çalgıcılar da, (Yeniçeri-Ağası Ferhad'ın itirâz ve istifasına rağmen) Yeniçeri-Ocağı'na alınıyor.

Sonraki Defterdarlar, "Dış-Hazineye az para geldiğinden ve Yeniçeri adedi fazlalaştığından, dirliklerin içinden vâridâtı fazla olanları, âhare tefvîz etmemeli, hazineye mâl etmeli" (dediler ve bunu tatbîk ettiler). Bunun üzerine, bir zaîm ölünce, zeâmetini hazineye alıyorlar. Tabiî, zaîmin ("Cebelü" adlı ve dirlik geliriyle geçinen) süvarileri de ortadan kalkıyor.

Böyle(ce), (eski Dirliklerin rüsûmu hazineye ait bulunan) birçok köyler vücûda geliyor. (Vergilerini toplamak üzere) bunları, "iltizâm"a veriyorlar. Bunu kim (taahhüd ederek) alabilir? Eşrâf. O da Sancak (beyi) ve Vâlî'nin (Beylerbeyi'nin) iştirâkiyle. Nihâyet iş, Sancak (beyi) ve Vâlîlerin iltizâmına dayanıyor.

Bundan, hazine de büyük istifade edemiyor. Yalnız, Devlet, asker kaybediyor. Mültezim, köylüden çok rüsûm almaya çalışıyor (ve bu yüzden) köylüyü eziyor. Hâlbuki, (Dirlik usulünde) Sipâhî için, köylünün zengin olması, menfaati iktizâsındandır. Mültezim ise, (köylüye, fazla vergi alma uğruna) zulmediyor, [30] (Bu yüzden) gitgide, ziraat düşüyor (istihsâl azalıyor, Türk köylüsü yoksullaşıyor).

Sonra, (Devlet) iltizâmı, "Mukataa" şeklinde (ve) kayd-i hayât şartiyle yapmaya karar veriyor; ve öyle yapılıyor. Bu da, bir nev'i (araziyi-köyleri) satmak gibi bir şey oluyor. "Malikâne - Mukataası" nâmını alıyor. Malikânenin bütün rüsûmunu, bir Bey alıyor. Fakat, (beslemek mecbûriyeti olmadığından, hiçbir kimseyi) asker almıyor. Hâlbuki, dirlikte, (köy-

lülerden alınarak mükemmel süvari) asker yetiştiriliyordu. (Mültezimler) ölünce, evlâdı gelip alıyor, bu sûretle, askersiz malikâne oluyor.

Böylece, birtakım "Mütegallibe" de (ortaya) çıkıyor. Gitgide Vilâyetlerde Sipâhî azalıyor. Vâlîler, mecbûr oluyorlar (yeni bir asker sınıfı kuruyorlar). Orada, "Levend" (Süvarisi), "Segbân", (aşırı derecede yiğitliklerinden "Deli" de denilen) "Delil" nâmıyla birtakım askerler teşkîl ediyorlar. (Bunları iâşe, techiz ve teslîh için lâzım olan) paraya mukabil, "Avârız" nâmıyla (eski) bir vergü(yi) (yeniden) icat ediyorlar. Bunu toplamak için, eşrâftan birini intihâb ediyorlar. Bunlara, "Âyân" nâmını veriyorlar (ki), Hükümetle Ahâlî arasında vasıtadır.

12. *Âyânlar, Mütesellimler, Celâlî İsyanları, Üç Türlü Sancak İdaresi*

Bu Âyân, (Sancağın Âmiri) Bey'i memnun etmek için, Ahâli'den fazla para alıyor. (Sancakbeyi'nin) teveccühünü kazanınca, "Voyvoda" yani Kāim-makam oluyor. Bakıyor, bir Bey, bir hizmetle bir tarafa gid(iyo)r; yerine bir "Mütesellim" gönderiyor. Mütesellim maaşla geliyor; Sancak vâridâtını, Bey'e gönderiyor. Bu Mütesellimlikte Beyler, Sancağa gitmiyor, Mütesellim gönderiyor. Mütesellim, Âyânı elde ediyor, O ölünce (Âyânlık) oğluna geçiyor.

Öyle bir hâle geliyor ki, Sancakbeyi oraya gidince. Âyânın emriyle hareketten başka çâre bulamıyor. Levend (ve) Segbân askerleri, Bölük(başılarının idaresinde). Birkaç bölük olursa, Bölükbaşıları'nın fevkinde "Ser-çeşme"[25] bulunuyor. [31]

Şimdi (de), bir Sancakbeyi ölünce, bölükler açıkta kalıyorlar. O zaman bunlar, çete hâlinde köylere misafir oluyorlar. Yeni bir Bey gelince, ona Segbân oluyorlar. (Bunlar) hazır ve sahipsiz askerlerdir.

Sonra, (1599 yazında, "Kılıçlu" adlı Türkmen oymağından ve eski Segbân Bölüğü Yazıcılarından) "Kara Yazıcı" (lakaplı) (Abdülhalim Bey) çıkıyor; bunların hepsini topluyor, ("Celâlî" olup, Urfa-Eli'nde) isyan ediyor. (Devletin başına) büyük bir gaile çıkarıyor. Yani, (Dirlik denilen çok sağlam ve eşsiz) teşkîlâtın bozulmasıyla, iş bu hâle geliyor. (Artık, tımarlı) sipâhî askeri kalmıyor. Beyler(in) nüfûz ve iktidarı, bitiyor. Sipâhî yerine, (memleketin) zabt u rabtına, Levendler kaim oluyor.

Böylece, (zamanla) Derebeylik hâsıl oluyor. Bazı Serçeşme, isyan ediyor. İşte, Mısır'da bir Kölemen idaresi, ötede bir Tepedelenli (Ali Paşa) çıkıyor. (Devlete isyan ediyor).

("Yurtluk" ve "Ocaklık" biçimindeki husûsî idareli Sancaklar) en evvel, (Yavuz) Sultan Selim'den başlıyor. (Bu cihângir Padişah, 1514 Çal-

dıran Zaferi'nden sonra, Safevîler'den) Kürdistan'ı[26] fethedince, (eski Akkoyunlu Vezirlerinden Bitlisli Mevlânâ İdris'e) isim yeri açık (ve tuğralı) "Açık Berâtlar" veriyor. (O da, Safevî Şiî İran'dan yüz çevirip, Sünnî Osmanlı idaresine gönüllü olarak giren Diyarbekir doğusunda küçük kalelerdeki) Kürt Beyleri'ne, (ataları yerlerini, Padişah adına) "Yurtluk" ve "Ocaklık" veriyor.

(Bunlar) eski Sancak Beyliği'nden farklıdır. Çünkü, "Evlâdiye"dir, (babadan sonra) büyük evlâda intikal eder. Bundan başka, (Bu Beylerin elinde) "Hükümet" şeklinde Sancaklar (da) var. Bu türlü, mukayyeddir. Teşkîlât, mazbûttur. Hâlbuki, "Hükümet" şeklinde (olan Sancaklar), mazbût değildir.

Demek, (ortaya) üç türlü Sancak çıkıyor: Yurtluk, Hükümet, Osmanlı Sancakları. Sonra, Mısır'da, Kölemen teşkîlâtı ilga ediliyor. Bunlar da, iki fırka oluyor: Biri hâkim(lik), kaim-i makamlık, müdîrlikler (hizmetinde bulunuyor). Bu nev'i, Vâlî tasdik ediyor. Öteki fırka, çekiliyor. Fırsatı bulunca (da), hücum edip, onlar mevki-i iktidara geliyor. Böylece, dâima iki fırka [32] arasında, iş dönüp gidiyor. (1805'te, Kavalalı Mehmed) Ali Paşa, bu sûretle (Mısır'da) bir nev'i imtiyaz istihsâl ediyor

Sonra, (Kanûnî Sultan) Süleyman'ın Enderûn'a, erkân evlâdını (Müteferrika olarak) alması, (çok hatalı oluyor). En büyük fenalık (ise), Dirliklerin Hazine'ye alınmasıdır. Çünkü, Sipâhîlerin mahvına (sebep olup), âyânların zuhûrunu icap ettiriyor.

Nihâyet bunlar, padişahı (da) tanımıyorlar. Siyâsî (ve) askerî mazarratları, birçok mağlûbiyetleri tevlîd ediyor. Diğer cihetten, ahâlî esir iken, gitgide esâretten kurtulup, kendini asil ve necib addediyor. Yani, eski zihniyet, değişiyor. Yani, devlet inhitâta uğruyor; fertleri yükseliyor.

Eğer bu devir olmaya idi. Meşrûtiyet'e (doğru) gidilemezdi. Demek ki, aile hissi ile devlet hissi beraber gitmiyor. Devlet kuvvetli olunca, aile zayıf, aile kuvvetli olunca, devlet zayıf düşüyor.[27] [33]

IV. KONFERANS

2/3 Teşrîn-i sânî [Kasım] *1919*

Nizâm-ı Cedîd - Dirlik Yerine Maaş - Verâset Usûlünde Değişme - Tanzîmât'ın Gayesi - Islahât Fermanı - Meşrûtiyete Doğru - Adem-i Merkeziyet - Sanat ve Yaşamada İkilik - Meşrûtiyet ve Milliyetçilik - Din Telâkkisinde Değişme - Milletler Cemiyeti - Türkçülük ve Millî Harsımızı Koruma

1. Nizâm-ı Cedîd ve Eski Dirlik Sahiplerine Maaş Bağlanması

Osmanlı Devleti'nin Zeâmet devri ile Derebeylik (Âyân) devrini gördük. Üçüncüsü (de), Tanzîmât'tır.

Derebeylik devrinde Osmanlı Devleti'nin ne satveti, ne inzibâtı kalmış(tı). Her tarafta, "Âyân" nâmıyla türediler yetişmiş (olup,) Merkezi tanımıyorlardı. Tabiî, bir "Teceddüd Hareketi" olmazsa, bu Devletin yaşayamayacağı(nı), herkes anlamıştı.

Bu "ıslahât", nereden gelecekti? Her yerde, (bu gibi istekler) halk tarafından geliyor; onlar, inkılâplar yaparak, (kendi lehlerine yenilikler) vücûda getiriyorlar(dı). Hâlbuki bizde, Tanzîmât'ın yaptığı ıslahât, Ahâlî'nin talebiyle olmadı. Bir tarafdan, bu ihtiyacı hisseden, Saray idi. (Çünkü,) hâriçte Derebeyleri, İstanbul'da Yeniçeriler (ve) Altı-Bölük Süvarileri hâkimdi. Padişah (ise), sahib-i kudret değildi.

Beriki tarafta Saray, (kendi) hâkimiyetini takviye için, "ıslahât" istiyordu. Yeniçeriliğin, eski askerliğin ilgası, "Nizâm-ı Cedîd"in ikamesi,

"Malta Konferansları" yazmasının 35. sayfası.

daha ziyâde "Merkeziyet" fikrinin tatbikinden ibaretti. Yani Saray, kendi hâkimiyetini iade (etmek) istiyordu. Bunun için (de,) yalnız Yeniçeriliğin kalkması, kâfî değildi.

(Çünkü,) eski Dirlikler'(in) arazî(si), "Mâlikâne"lere munkalib olmuş; (bu da) Sancakbeyleri salâhiyetinin, tevessü etmesinden ileri gelmişti. Demek ki, eski teşkîlât-ı askeriyeyi, büsbütün değiştirince, Saray, (eski) hâkimiyetini (tekrar) alabilecekti.

(Eski) "Zeâmet" usulü, bozulmuştu. Fakat, nâmı bâkî idi. (Yine) Sipâhîler, Zaîmler mevcuttu. Yalnız, (geliri yüksek) birtakım arazi, Hazinece zaptedilmiş; "Mukataa" sûretiyle, "Mâlikâne" hâlini almıştı. [34]

Onun için, sipâhî usulü kalkarsa, o vakit arazinin (üzerinde) köylünün tasarrufu mevcuttur; rakaba, Devlete âit(tir). Rüsûmu, doğrudan doğruya Devlet alacak. (Artık) Âyân ve Derebeyleri, (bulundukları Sancaklar'da) Devlet yerine kaim olamayacak. Tımarlar ve Zeâmetler ilga edilince de, sahiplerine "Maaş" tahsis edilir.

2. *Osmanlı Arazi Kanûnu ve Veraset Usulünde Değişme*

(Sultan II. Mahmûd devrinde, eski Dirlik Sahipleri) bir müddet senevî bir meblâğ aldılar. (Bunlar) ölünce, arazi(si) Devlete kaldı. (Bu gibi) arazinin tapuları, köylüye verildi. Bugün carî olan "Arazi Kanûnu" [H. 1264 - M. 1847'de Tanzîmât ahkâmına göre] yapıldı ve bu yapılırken, (yalnız) Derebeyleri (Âyân) ve Sipâhîler(in vaziyeti) değil, "Usûl-i Tevârüs" de değişti. Tevârüste, kadın ve erkek müsâvî addedildi ve sonra, bir çocuk, babası (ve) dedesinden evvel ölürse, emlâk (hakkından) mahrum oluyordu. (Fakat) arazide, babasının hakkına da mâlik oluyor. Böyle yenilikler, "Usûl-i Tevârüs"e girdi.

Bu Sipâhîliğin ilgası. Dirliğin ilgası idi. Çünkü, "Raiye" demek, arazi sahibinin hizmetçisi makāmında idi. Onlardan, birçok raiyelik vergisi alınıyordu. Meselâ, "arûsiye vergisi" gibi. (Bunların) hepsi, ilga edildi. Ve köylü, hür oldu.

Tabiî, Müslüman ve Hıristiyan köylüler, (yine) "Raiye" idi. Tabiî, arazinin (vergilerini Dirlik olarak alan) Sipâhîlik ilga edilince, arazi (de) Hazine'ye avdet etti. Memûrîn, "Dirlik" yerine "Maaş" alacak, (böylece) bütün vâridât, Hazine'ye girecek ve bütün mesârifât (da), Hazine'den çıkacak. Evvelce, (vergiler) Hazine'ye girmiyor, doğrudan doğruya (Dirlik sahiplerince, kendilerine ve ("Cebelü"lere) sarfolunuyordu.

Evvelce, nâfıa işlerini, köylü yapardı. Mukabilinde, (birtakım) rüsûm alın(m)ıyordu. Şimdi, o da ilga edildi, demek ki, tarz-ı idare-i devlet değişti. Bütün memûrîn, maaşla taayyüş eder bir hâle getirildi. [35]

3. Osmanlılardaki Eski Adlî, Mülkî ve Askerî Salâhiyetler Tanzîmât'la Ayrılıyor

Evvelce Kumandanlar, Vâlî idiler. Çünkü, ("Eyâlet Askeri" de denilen) Sipâhîler, onun maiyetine memur idi. Onlarla harbe giderlerdi. Sonra, Vâlîler ayrı, kumandanlar ayrı oldu. Evvelce, mülkî ve askerî (idare) bir olduğu gibi, (Şeriat işleri: nikâh, veraset gibi Kadı Mahkemesi davâları dışındaki) adliye (işleri) de, Vâlide bulunuyordu. Nasıl ki, Dîvân-ı Hümâyûn (ile) Sadrazam ve Yeniçeri Ağaları'nın dîvânları, bir mahkeme idi. Bunlar, birer örfî mahkeme idi. (Bizdeki) "Tribunal", Mahkeme'dir, "Cour de (Cassation)" (ise), Dîvân'dır.

(Davaların) mühimleri, (Sadrazam) Paşa Dîvânı'nda, askere ait (olanları) Yeniçeri-Ağa(sı) Dîvânı'nda, Vilayet'te (Beylerbeyi/Vâli Dîvânı'nda, Sancaklar'da) Sancakbeyleri'nin Dîvânları muhakeme (eder) ve hasılatı (alınarak, hükmü) icrâ edilir(di). Buna "Kapualtı-Hasılâtı" derlerdi.

(Tanzîmât'ta) Adliye de, (Mülkî Amirler ile Dîvândan) ayrıldı; "Dîvân-i Temyîz'ler teşkîl edildi. Tabiî bunların hepsi birden olmuyor; müteselsilen oluyor(du). Fakat, aynı fiilin inkişâfıdır.

İşte bütün bunlar, "Merkeziyet"i vücûda getiriyor. Maaş Hazineden alındığı için, kuvvet Maliye'ye, yani Merkez'e geçiyor. Saltanat, Vâlî ve Mutasarrıfları azlediyor.

Zeâmetleri ele geçiren Âyân, düştü, (bu sefer de) köylünün elinden (arazisini alıp, kendi) tasarrufu(na) geçirmeye ve "Aşar Mültezimliği" ile, Ahâli'ye tegallübe başladılar. "Eşrâf" ve "Mütehayyizân", buradan türedi. Böylece, bütün kuvvet, (yine) Saray'da toplandı.

4. Tanzîmât'tan Sonraki Islahât'ta Avrupa Devletlerinin Hoşuna Gitme Gözetildi

Bu ıslahât yapılırken, Avrupa Devletleri: "-Islahâtın gayesi, Gayr-i müslimlerin muhafaza-i ırz ve canları olmalıdır", dediler. Hükümet zayıf olduğundan, Avrupa'ya hoş görünüp, (kendisini) sevdirmek için, Avrupa'yı memnun edecek tarzda ıslahâta başlandı.

Bu ıslahâtta, iki fikir (sahibi) var: Biri, Reşîd Paşa, biri (Mehmed Emin) Âlî Paşa. İlk "Gülhâne Hattı"nı 1839'da Reşîd Paşa yazdırıyor. Onda, bütün Osmanlı [36] efrâdının "Müsâvât"ı, "Adalet"in temerküzü, kanûnsuz vergi tarh olunamayacağı ve sâire esasâtı müştemildi. Yalnız, daha fazla, Müslümanları himaye ediyor. Gayr-i müslimlere imtiyazâttan bahis, yoktur. Onları, diğer efrâd gibi müsâvîleştirmek (vardır). Bu Ferman, İslâm(lar) tarafından da, kabule mazhar oldu.

(Fakat,) Kırım Muhârebesi'nden sonra, [18 Şubat 1856'da] sâdır olan (ve "Islahât Hatt-ı Hümâyûnu" da denilen) "İmtiyâz Fermânı"nda, Hıristiyanlar'ın imtiyâzâtı mahfuz olmakla beraber, daha (birtakım) mevâidde bulunuldu. Şu hâlde, Hıristiyanlar, (Müslümanlar'a göre) tefevvuk ettirildi. Evvelâ, imtiyaz Patrik'e mahsus iken, şimdi Patrik Makamında bir kuvvetin tekâüfüne, (Hıristiyan) halk razı olmuyor. Onun için, bir "Meclis-i Cismânî" icat ettiler.

5. *Islahât Fermanı ile Gayr-i Müslimlere Tanınan Üstün İmtiyazlar*

Hâlbuki, evvelce yalnız bir "Ruhânî Meclis" vardı. Şimdi (ise), "Meclis-i Cismânî", intihâbla teşekkül ediyor ve Patrik'i kontrol ediyor. Meclisler, nasıl idare edilecek? Mahkemelerin hakk-ı kazasını, (neresi) murâkabe edecek? Tabiî, bunlar da, "Devlet Müessesesi" hâlini aldı.

Şu hâlde Patrikhâne'nin: Adliye, Mâliye, Maârif Nezâretleri ile, Meclis-i Mebûsân'ı var demektir. Hâlbuki, mezhebî olan bu imtiyazla, Meclis-i Ruhânî'nin, hiç alâkası olmuyor. Şu hâlde, Cemaat-i Hıristiyâniye, "Meşrutî" bir idareye mazhar oluyor.

Hattâ, (Sultan Aziz zamanında, eski Sadrazam Mehmed Emin) Âlî Paşa, fazla olarak, Ermeniler'e (İstanbul'da bir) "Millet Meclisi" (kurdurup), birkaç senede bir toplayıp da, ittihâz edilecek kararları, Meclis-i Cismânî'ye tevdi ettiriyor[28]. Asıl bu tarz, Fransız ve İngilizler'in arzusuna muhâlifti. Onlar, "Osmanlılar(da) Müslim ve Gayr-i müslim (hukukça) müsâvî olmalı, (aralarında) fark kalmamalı", diyorlardı. Fransız Vükelâsı, buna kaildi; İngilizler de, keza.

Hâlbuki, Patrikhâneler, bunu kabul etmediler. Onlar, Patriğe ait imtiyazâtı, "Cemaat"e devrederek, Cemaati bir devlet hâline getirmek (istediler ve buna kısmen muvaffak oldular). Bundan başka da, İmtiyazât Fermanı'nın bir ciheti var. [1856 başlarındaki] Paris Kongresi'nde, Avrupa delegeleri: "Biz, bunu sened ittihâz ederiz", diyerek, bunu muâhede şerâitine koymak istiyorlar, [37] bizim murahhaslar, itirâz ediyorlar: "İstiklâle, münâfîdir", diyorlar. (Fakat) şeklini değiştirip, mûcib-i memnuniyet bir şey olduğu sûretinde, yine [30 Mart 1856'da Paris'te imzalanan] muâhedeye koyuyorlar."

Binâenaleyh, onlar onu, el-ân bir "taahhüd" sûretinde ve bizimki(ler de, kendi eserimiz) olarak kabul ediyorlar. (Eski Sadrazam) Reşîd Paşa, buna itirâz ediyor.

6. *Âlî Paşa'nın Gayr-i müslim Cemaatler İçin Adem-i Merkeziyetçiliği*

Tanzîmât'ta, Sultan Mecid'in yaptığı şey, Saray'ın hâkimiyetini iadedir.[29] (Tanzîmât ilânını genç pâdişâha benimseten, Hâriciye Nâzırı Koca-Reşîd Paşa'dır. Onun fikri, "Merkeziyyetçilik"tir). (İkinci Sadâreti sırasında 1856'da "Islahât Fermanı"nı Sultan Mecid'e ilân ettirten Mehmed Emin) Âlî Paşa'nınki (ise), "adem-i merkeziyet"tir. Fakat, vilâyetlerin değil (Gayr-i müslim) Cemaatlerin adem-i merkeziyeti.

(1856 İslahât Fermanı) Vilâyetlere, "Meclis-i Umûmî" (kurma salâhiyetini) vererek, birtakım vergiler tarh ile, umûr-i nâfıa ve maârifi tanzim etmek (ile) değil, Cemaatlere adem-i merkeziyet veriyor. Ve âdetâ onların zihniyetiyle gidilse, Halife, İslâmlar'la beraber bir "Cemâat", (Rum ve Ermeniler'e ait) Patrikhâneler bir "Cemâat" (oluyor!) O hâlde, Osmanlılık, "Konfederasyon Cemâat" hâlinde bir teşekkül, demektir! (Gayr-i müslim) Cemâat, serbestî-i harekâtını muhafaza ediyor[30].

Hâlbuki, Reşîd Paşa'ya göre, (Islahât'tan gaye "Müsâvât-i Umûmîye ve İslâmlar'ı yükseltmektir. Diyebiliriz ki, İttihad ve Terakkî siyâseti, Reşîd Paşa'ya (ve) İtilâf (ve) Hürriyet (Fırkası'nınki, Mehmed Emin Âlî Paşa'nın Adem-i Merkeziyetçi Gayr-i müslim) Cemaat siyâsetine mutabıktır. Cemaatin, madem ki, siyâsî hukuku, hakk-ı kazâsı, maârif umûru (teşekkül etmiştir, o hâlde) bir "devlet'tir. Zâten "hakk-ı kazâ"sı olan hareket, bir devlet demektir.

Biz, bir tarafdan (Kapitülasyonları genişleterek), Sefârethânelere hakk-ı kazâ, Patrikhânelere hakk-ı kazâ, Meşihat'e keza hakk-ı kazâ vermişiz. Binâenaleyh, memlekette bu kadar "devlet" teşkîl etmişiz! Meşihatin hakk-ı kazâsı, Tanzîmât'tan sonradır. Halife'nin Vekili, Sadrazamdır. Şeyhülislâm(ın vazifesi), ahkâm-i diniyeyi tebliğdir. Müftînin (işi) başkadır; doktorların hazâkati gibidir. **[38]**

7. *Tanzîmât'tan Sonra Birçok Hususlarda Görülen İkilikler*

Reşîd Paşa'nın "Tanzîmât"ı, sağlığında, (kendisinin yetiştirdiği ve sonra rakibi olan, Mehmed Emîn) Âlî ve Fuad Paşalar tarafından, (elinden) alındı: Sadârete ve Hâriciye'ye onlar geçti.

Bu Tanzîmâtın (gayesi), bir harekette, "Avrupa Medeniyetine" girmek(ti): İlimde, sanayi-i nefisede. Bunu da, tam yapmadılar. Her şeyde bir ikilik husûle getirdiler.

Bir kere Halife ve Padişah'ı, iki (ayrı) şahsiyet yaptılar. Halife, bir "Cemaat Reisi", Padişah (da) bir "Hegemonie Reisi" makamında oldu.

Sonra, maârifte (ikilik yaptılar;) mektebler ve medreseler açtılar. O hâlde ilim: "Şarkî", "Garbî". Bir taraftan eski ve diğer taraftan yeni musiki. Edebiyat(ta) Şinâsî ve Nâmık Kemâl'ler geldiler. Fransız edebiyatı (modelindeki)ne "Cedîd", İran'ınkine "Atîk" dediler.

Mimarî'yi, (hiç) anlamadılar. Çiniler üzerine, sıva çektiler. Topkapı Sarayı'nda ve sâir yerlerde, hep çinileri sıvalamışlar. Sonra, tarz-i mimarîyi, külliyen terketmişler. Bir kışla gibi binalar yapmışlar. Sultanahmet'le Ayasofya arasına, Dârülfünûn olmak üzere, Adliye'yi yapıyorlar.

Hâsılı, (böylece bu) ikili (müesseselerle) Şark'(tan ayrılıp), Garb medeniyetine girmeye çalışıyorlar, iki medeniyetli bir millet, iki ilim(li), (iki) musiki, (iki) edebiyatlı, iki hükümdarlı bir millet. İki mahkemeli; Mahâkim-i Nizâmiye ve Şer'iyye(li). Sonrakini (Mahkeme-i Şer'iyye'yi), Meşîhat'e rabt ve Şeyhülislâm'ı, Dîvân'a yani, Kabine'ye idhâl etmişler.

Yeniçeriler'in ilgasına "Fetvâ" verdiğinden, (Süleymaniye'deki) (Yeniçeri-) Ağa Konağı, Şeyhülislâm (Kadızâde Mehmed Tâhir) Efendi'ye veriliyor. Velhâsıl, mahkeme de, iki (türlü oluyor).

İşte, Tanzîmât'ın bir harekette, "Ehl-i Zimmet"e ait ahkâmı ilga etmekle (hâkim millet olan Müslümanlar aleyhine çok büyük bir değişiklik yaptığı, görülüyor). (Ehl-i Zimmet'e ait ahkâmın) vâzı, Hazret-i Ömer'dir. Bir (de), "Mevâlî"ye ait ahkâm vardı. Yani, Arap-Olmayan (Müslüman)lar, Arap hukukuna mâlik değildi. (Sultan) Abdülmecîd de, Hıristiyanlar'a ait birtakım ahkâmı, ilga etti. (Tanzîmât'ın ilânından önceleri) bir Hıristiyan ata binemez, (silâh taşıyamaz), serpuş giyemez(di), ilh. (Böylece) bir Halife'nin vaz'ettiğini, diğeri kaldırıyor. (Bunlara, *Kur'ân-ı Kerîm* ve Hadîs-i Şerîfler'de bulunmadığı için,) "Ahkâm-ı Sultâniye" deniyor.

(Tanzîmât ile) bunu kaldırırken de, İslâmiyet'te olmadığı, Ahkâm-ı Sultâniye'den olduğu, [39] kanûndan ibaret olup, dinle alâkası olmadığı, izah edilmiyor. Fiilen bunlar kaldırılmadıkça bundan (gücenenler tarafından, aleyhte pek çok) şeyler yazılıyor. (Müslümanlar; "Demek ki, ahkâm-ı şer'iyye kaldırılıyor", (diyorlar). Onun için İslâmlar, (Tanzîmât ve bilhassa Islahât Fermanı'ndan dolayı, Devlet'e) muğber oluyorlar ve İslâmlar Islahât aleyhdârı oluyor. Çünkü, (yapılan değişiklik) izah edilmiyor.

İslâmiyet, Hıristiyanlar'a "Kâfir" demeyip "Ehl-i Kitâb" diyor. Bunlar hakkında, "Hürmet" var. "Âyet-i Kerîme"de[31], (Allah'a inanan), Müslüman, Hıristiyan, Musevî (ve) Sâbiî'ler'in (de), "Cennete gideceği" tebşîr olunuyor. Böyle olduğu hâlde, izah edilmemesinden, Tanzîmât'a, bütün Müslümanlar, aleyhdâr kesiliyor. (Yalnız) münevverler, tarafdar(dır).

Tabiî, sonra (Gayr-i müslim) Cemaatlere verilen "İmtiyazlar", büsbütün hoşa gitmiyor. Onun için, Tanzîmât'a, yalnız mektebde tahsil görmüş kafalar, taraftar oluyor.

8. Türkiye'de Meşrûtiyet'in İlânı ve Gayr-i Müslimler

Sonra, Meşrûtiyet, Tanzîmât'ın bir mütemmimidir; teceddüde ait ıslahâttan biridir (Bu teceddüler, 1826'da Yeniçeriliği kaldırmış olan İkinci) Sultan Mahmud'dan beri, bugüne kadar geliyor. (23.XII.1876'da ilân olunan Birinci-Meşrûtiyet'le kabul edilen) "Kanûn-ı Esâsî"de de, yine "Sultan" (ve) "Halife" şahsiyetleri gösteriliyor. (Gayr-i müslimlere verilmiş olan) imtiyâzât, oraya (da) konuluyor.

Meşrûtiyet'te, ibtidâ yine halk memnun, sonra [Rumlar'dan ve Ermeniler'den nâzırlar, sefirler, mebuslar, Vilâyet Meclis-i Umûmî ve Encümen azaları, belediye ve mahkeme azaları, vâlî, müsteşar, mutasarrıf, müfettiş, polis-komiseri, polis memuru ve sâire çoğaldıkça] pek adem-i hoşnudî gösterdi. Çünkü, onda da İslâm ahâlî zararlı, diğerleri istifadededir. Bunda(n) başka daima hangi hukuk verilirse, Gayr-i müslimler müstefîd oluyor. Ondan başka, Cemâat hukukundan müstefîd oluyor(lar).

Meselâ, Fransa, "Cezayir'de, hangi Cezayirli, Fransa medeniyetini kabul ederse, Fransa Hukuk-ı siyâsî ve medeniyesine mazhar olacak, (buna uymuş) olmayanlar, olmayacak", diyor. Yahudiler, kabul ediyor; Fransızlar gibi (bütün kanûnî haklardan) istifade ediyor. (Fakat) İslâmlar, (bundan istifade etmeden) kalıyor. Biz (ise), onlara, Osmanlı hukuk-ı medeniyesini kabul ettirmeden, hukuk-ı siyâsîye veriyoruz. [40]

Demek ki, (bizdeki Gayr-i müslimler) hem (hukuk-ı) umumîden istifade ediyorlar; sonra, husûsî olarak da, "İmtiyazlar"ından istifade ediyorlar.

9. Meşrûtiyet İdaresiyle Türklerde de Milliyet Fikri Uyanıyor.

Bütün bu hataların olması, Müslümanlar'da (da) "Milliyet Fikri"nin uyanması(na sebep oluyor). Çünkü Müslüman, Türk olduğunu biliyor. Arap bile, "Ümmet" zihniyeti taşıyor. Ümmetin, dinî bir zümre olduğu, anlaşılmıyor. "İslâm Ümmeti'nin bir lisanı (vardır), o da Arapça olmalı, (Müslümanlar'ın) hepsi bir millet, yani Arap olmalı", diyorlar. Ümmetçiliğin gayesi bu. Sultan (Yavuz) Selîm'e de bunu isnad ediyorlar.

Tanzîmâtçılar, hem "Ümmet", hem "Ahâlî" gayesini takib ettiler. "Osmanlı Ahâlîsi" dendiği zaman, bir "millet" değildir; muhtelif milletlere mensup efrâd, demektir. Tanzîmâtçılar (ise), buna "millet" (diyor) yani "Osmanlı Milleti"ni meydana getiriyorlar. Bunu, filozoflar kabul etmiyor.

(Tanzîmâtçılar'a göre, Osmanlı Devleti'nin) lisanı, "Osmanlı (lisanı)" olacak; Türkçe değil, (bu da Arapça, Farsça ve Türkçe gibi) üç lisandan mürekkeb olacak.

Rum Patriki, gazetelerle ilân etti ki, "Osmanlı Milleti, bir tabîr-i lisanîden ibarettir ve (gerçek manâda bir millet) olamaz", dedi; (Devletin resmî tâbirini) kabul etmedi. Çünkü onlar, ayrı bir millet olduklarını, biliyorlar. Fakat bizler, bir şey bilmiyoruz.

Tabiî, milliyetini idrak etmeyen bir zümre, hukukunu da bilemez. Asıl "Hâkimiyet-i Milliye" olabilmek için, millet, kendi mevcudiyetinden haberdâr olmalı. Sonra, milletin esâsı, halktır. Fransızca "peuple" kelimesi, hem ahâlî ve hem halk manâsınadır. Sonra, "elite" mukabili de, "civile"dir.

"Halk" ile "Ahâlî"nin farkı şudur ki, "Ahâlî", faraza "Osmanlı ahâlîsi" gayrimütecânistir, Halk (ise), mütecânistir. Lisanımızda bu kelimeler(in manâları), iyice tefrik edilmemiştir.

(Şu hâlde,) Osmanlı Devleti'nin tebaası mecmûna, ne nâm verebiliriz?: "Ahâlî" diyebiliriz. "Türk milletinin lisanı, halktan alınmalıdır", diyoruz. Buradaki "halk"tan maksad, Türklerdir. [41]

Demek (ki) Halk'ta mücâneset, Ahâlî'de 'adem-i mücâneset' vardır. (Millî) mevcudiyet için, Millet lâzım. Bunsuz (Devlet), ne meşrutî, ne de demokrat bir mâhiyet alabilir.

10. İslâmlıktaki Üç Hükümet Şekli: İlâhî, Saltanat ve Hâkimiyet-i Milliye

Hükümetin, esasen üç şekli var. (Bunları) İslâmiyet'in Üç Devri'nde görüyoruz. Bir kere İslâmiyet'in (Hazret-i) Peygamber zamanında(ki vaziyetini) görüyoruz ki, Müslümanlar, bir "cemaat", daha doğrusu "Tekye" mâhiyetindedir. O zaman, arazi, Allah'ın addolunuyor. Asker (de) Allah'ın.

Arazi Sahipleri, "Allah'ın Hakkı" olması (gereken) bir "zekât" veriyor. Yani, Allah'ın hakkını. Bu "hak", nereye sarfolunuyor? Fukaraya, mesâkîne, dullara, yetimlere, cihâda. Yani, "Cemaat'in dinî ve hayırlı umûruna sarfediliyor. O asker maaş almıyor; fethedilen araziden "ganâim" alıyor. O zaman, "Hâkimiyet-i İlâhiye" var, deniliyor.

Ve sonra, "Saltanat" devri geliyor. Bu devirde hâkim, Padişah'tır. Allah'ın (sahabeti) yerine, Padişah(ın saltanatı) kaim oluyor. Hâlbuki Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn, hulefâ-i (Emeviye ve) Abbâsiye, kendilerine (hiçbir zaman) "Zıllullâhi fi'l-Âlem" dememiştir. Hâlbuki Sultan'ın "droits divin"i vardır: (Memleket) onun, arazi onundur: "Arazi-i Mîriye", Askere "Ordu-yı Hümâyûn" deniyor. Hazine'ye (eskiden) "Beytü'l-mâl" denirken, "Hazine-i mâliye" deniyor.

Saltanat Devri'nde ceza, "ta'zîr" nâmı ile (zikrediliyor ve) Sultan, (suçu sâbit olanlardan) istediğini hapsedip, öldürebiliyor. "Hakk-ı ta'zîr"le, istediği (derecede) cezayı veriyor.

"Hâkimiyet-i milliye" devrinde (ise), Sultan hâkim değil, Millet hâkimdir. Ordu'ya "Ordu-yı Osmânî" (ve Hazine'ye) "Hazine-i Osmânî" deniyor. Ve "ta'zîr" yerine (de), "ceza" deniyor. Çünkü, hukuk-ı âmme nâmına yapılıyor.

(Ordu, hazine ve ceza gibi) bu üç şeyde, sistemler ayrı. Üçü de, *Kur'ân*'dan, Hadîs'den esaslarını alıyor. Din, lâyetegayyerdir; tekemmülden münezzehdir. [42]

11. Dinin Tarz-ı Telâkkisinde Değişmeler ve Neticeleri

(Din'de) telâkki de, değişebilir; terakki de eder, tedenni de. Telâkki yükseldikçe, millet yükseliyor. Din telâkkisi alçaldıkça, millet (de) küçülür. Dinin tarz-ı telâkkisi, değişebilir.

Zühdî devirde, zaten halk ve hak, (bir tutulur); mutasavvife'den işitildiği gibi, "Halkın sözü, Hakkın sözüdür" Yani, o vakit hâkimiyet, halkta. Halk, kendini idare etmekle beraber, içtimâî vicdandan gelen kanaatleri, Allah'tan gelmiş addediyor; "Kitâb-ı İlâhî" adına tefsir ediyor. Zühdî bir sûrette tefsir ediyor.

O zaman cezayı, Allah veriyor. Her şeyi, Allah'ın telâkkî ediyor. Tabiî, "İlâhî bir Hükümet" oluyor. (Bu devirde) Halife'nin, hiçbir kuvvet ve iktidarı yoktur, (iktidar ve kuvvet) kadıdadır. Halife, vergi alamaz. Onun için, Emevîler ve Abbâsîler zamanında, İslâmiyet'i kabul etmek isteyen Hıristiyanlar'ı, hükümet bırakmıyor. Çünkü, (onların ödediği "cizye" gibi fazla vergilerden ibaret) menâfi'den mahrum kalıyor.

(Gayr-i müslimlerin ihtidası bir ara Emevî Halifesi) Ömer ibn Abdülazîz [717-720] zamanında, kabul olunuyor. Ondan sonra, yine men'ediliyor. Sebep, (Müslüman olanlara) vergi tarhedememek. Yani, Hıristiyanların "cizye"sini alabilmektir.

İkinci devirde hâkimiyet, Sultan'a devrediyor. Her şey, onun. Üçüncü devirde (hâkimiyet) Millet'e, "Hâkimiyet-i Milliye" esâsına rücû ediyor: Ordu da onun, hazine de onun, kanûn da onun oluyor. Demek ki, din değişmeden, (yalnız) telâkki değişmekle, bu işler, oluyor.

12. Türklerin Kavmî Yapısı ve Devletin Devşirmelere, Yabancıya Fazla Riâyeti

Türklerin (kendilerine mahsus) kavmî bir "constitution"u var: Onda da hâkimiyet, Ak-Kemikler'dedir. Yani, halktan fazla, aristokrat kısmında. Cemiyet, yine kavim gibidir. (Bu yüzden) fazla kavim temsil etmiyor. Yalnız gelene, halkın kapıları açıktır; (perakendeleri) temsil edebiliyor.

Kavim'de, bütün kâinat, onun içindedir. Hâlbuki milletler, "Cemiyet-i milel"in bir ferdidir. Bir küll var. Küll, cemiyet-i milel. Millet, onun cüz'üdür. Cemiyet-i milel, ümmetleri de ihtiva ediyor. En büyük cemiyet, (böylece) "Cemiyet-i Milel" oluyor. [43] Başka milletlerin harsından tezevvuk eder. Diğer milletler de, onun için lâzımdır, Hazine-i ezvâk, diğer milletlerin harsı da olur.

İmparatorluklar, birtakım sınf-ı müdîrlerin tahakkümü demektir. Kendi milletinin bile aleyhindedir. Ve daima o millet, eziliyordu. İstibdâd, Ra'iyye ve Aristokrat devirleri de böyledir.

Devşirme zamanındaki o parlak makamât-ı âliye, Türk-olmayanlar'ın elinde idi. (Osmanlılar'da) İran ulemâsına, ehemmiyet (verme) vardı. Anadolulu bir hoca, İrânî (sanılmış) olduğundan, İstanbul'da bir pâye verilmiş iken, Anadolulu olduğu (sonradan) tahakkuk edince, kovulmuş(tu)[32].

13. Şimdiki (1919'da) Cemiyet-i Milel, Hakikîsi Değildir.

Şimdiki Cemiyet-i Milel, hakikî değildir; İtilâf Devletleri'nin bir heyet-i müttefikasıdır. Bunların kabul ettikleri "manda"lar, Cemiyet-i Milel'e muhâlifdir. Bugün daha bu kadar, fakat istikbâlde (hakîkî mâhiyetini almış) olacaktır. Hıristiyan ve Müslüman tefrik edilmeyecek, herkes, kendi milliyeti dâhilinde, serbest bırakılacak(tır). Hakikî Cemiyet-i Milel, budur.

Milliyet, bu esasa (göre), yani hakikî Cemiyet-i Milel husûle gelmesiyle olabilir. İngilizler, kendi halklarına nasyonalist, fakat hârice karşı emperyalisttir. Bütün Avrupa Devletleri, böyledir. Binâenaleyh, hakikî nasyonalizm, bütün milletleri kendi milleti gibi müsâvî görmektir. O zaman, beynelmilel hukuk, kanûn ve mahkeme yapılabilir. Fakat bugün, (henüz) zamanı gelmemiştir. Yapılan, onun yalancı (şekli)dir.

45

[illegible]

"Malta Konferansları" yazmasının 45. sayfası.

14. Türkçülük Anlayışı Nedir? Millî Harsımızı Nasıl Geliştirmeliyiz?

Türkçülük, ne kavim, ne ümmet ve ne de ahâlî Türkçülüğüdür. Türkçülük demek, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı vücûda getirmektir. En mukaddes şahıs, (Hazret-i) Peygamber; en mukaddes kitap, *Kur'ân-ı (Kerîm)*; en mukaddes mabed, Kâbe-i Muazzama) kalacak. En güzel lisan, Türkçe(dir). Mûsikî ve edebiyatta, Türk güzelliği tecelli edecektir. [44]

Bir millet, en evvel kendi güzelliklerini sever; sonra, diğerlerini. Tabiî, biz, (şöyle tarif edebiliriz:) "Hars", sevdiğimiz şeylerin mecmûu(dur); "Medeniyet" (de) beğendiklerimizin mecmûu(dur).

Hislerimizle hoşlanmak, sevmek; fikirlerimizle beğenmek (gerek).

Biz, harsımızı sevmeli(yiz), medeniyet-i hâzıramızı beğenmemeliyiz. Ecsâm-ı câmideyi, ecsâm-ı uzviyeden tefrik (etmeliyiz). Câmid cisimler, hâricen büyüyorlar. Hâlbuki, zî-hayatlar, dâhilen büyür. Hars, dâhilen (ve) medeniyet, hâricî iktibâslarla terakkî eder.

(Biz medeniyetçe,) Avrupa'dan çok dûnuz. (Fakat, kendimizi) harsça, diğer milletlere müsâvî ve hattâ faik görebiliriz. Medeniyetçe çok çalışmalıyız ki, (ilerleyelim), hattâ Japonlar'a yetişebilelim. İşte o vakit, hem millet sevmiş ve (hem de) beğenmiş olur. Bugün, yalnız, (harsımızı) sevebiliriz; fakat, (medeniyetimizi) beğenemeyiz. Çünkü, nakiselere taraftar olamayız.

15. Hakikî Âlimler ve Softalar - Meşrûtiyetimizi Yıkmak İsteyenler.

Medeniyetimizi beğenmemeli, harsımızı sevmeliyiz. Ve ikilikler, artık kalkmalıdır. Meselâ, halkın diniyle Meşîhat'ın din-i resmîsi, yekdiğerine uymuyor. Hocalar: "Yaptığımıza bakmayın, söylediklerimize bakın", diyorlar. (Hâlbuki), İmâm-ı A'zam (Ebû-Hanîfe) Hazretleri, "Köle azadı fazileti"nden bahsetmezden evvel, bir köle azad etmiş ve sonra vaaz (ü) nasihat etmiştir.

(Bizde) daha eskiden Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Hacı-Feyzullah Efendi'nin ikinci meşihatı sırasında, yani 1695-1703 arasında, Şehzâde iken hocası olduğu II. Sultan Mustafa'nın kendisine verdiği hudutsuz salâhiyetleri kötüye kullanarak, ihdas ettiği "bid'atler" ile birçok (dost çocukları, "Allah-vergisidir" diye daha) beşikte iken, "rüûs" alıyor. (Bu ulemâ zâdegânı) mektepte iken, "mevleviyet" (kadılık) ve "sudur" (kazaskerlik makamına ulaşmış) oluyor. Menâsıb-ı ilmiyye (1695'ten sonraları) ehliyetle değil, tevcihledir.

(O zamandan beri) bu (sahte) "ulemâ", bizi idare etmişler. Hakikî ulemâ, taşralarda kalmışlar ve asıl hakikî İslâmiyet'i, (Anadolu ve Rumeli'deki) muhitlerinde neşretmişler.

İstanbul'dakiler (.....) çıkarmışlar. Katoliklik ve Ortodoksluğu, karıştırmışlar. Meşîhat'te adetâ "Saint-Synode" yapmak, Papalık teşkîlâtı yapmaktır. (Hâlbuki) İslâmiyet'te, her Müftî, hürdür. Halife de (onlara) karışamaz. Bir "Fetva", ne tasdik ve ne de tağyîr edilebilir. Böyle iken, müftîleri bir yere toplayıp, (onlardan) rey toplamak, (İslâmiyet'te yoktur) Katolik(li)k tedir[33]. [45]

(Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in davetiyle Haziran 325'te yapılan Hıristiyanların "ilk Konsili") İznik İctimâı'nda, "Muvahhidullâh"ı kabul edenler var iken, (toplanan Piskoposlar) ekseriyetle, "Allah'ın Üçlüğü"ne el kaldırarak karar verilmesi, bundandır.

İşte (bizde de) böyle bir cemiyet vücûda getirmek tarafdarı olanlar, Mustafa Bekir, Vasfi ve Naim Hocalar'dır. Bunlar, Meşrûtiyet'i kaldırmak ve bir "Meclis-i Dinî" ile Hükümeti idare etmek, tarafdarı(dırlar). Yani (bunlar), "Softa Diktatörlüğü" tesîs etmek (istiyorlar). Tabiî, (bunların istekleri yersiz ve) boştur.

Bir taraftan imparatorluklar yıkılmakta iken, öteden, bir Papa gibi bir Halife vücûda getirmek, (boşunadır). Ve böyle(likle) memleketi, Mısır ve Hindistan hâline sokacak netâyice gidiyor(lar). Tabiî, muvaffak olamayacaklardır. (Meşrûtiyet devam edecek ve) millet, hâkim olacaktır.

Görüyoruz ki, Türkler, evvelâ "El" şeklinde, (İslâm olduktan) sonra "Saltanat", ve şimdi de asrî "Milli Devlet" hâline geçiyor. Türkçülük, (işte) bu (son) devrin mefkûresidir. [46]

Notlar

Sunuş

1 Eserin, yazmanın tıpkıbasımını da ihtiva eden ilk basımında (*Malta Konferansları*, Haz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, 116, [46], [3] s.) bulunan ve "Giriş", "Edebiyat Fakültesi İçtimâiyât Müdderrisi Gökalp'ın Tevkifi ve Muhâkemesi", "Ziya Gökalp'ın Sürgün Bulunduğu Malta'da Verdiği Ders-Konferansları ve Yurda Dönüşü", "Elimizde Dört Konferans'ın Yazıldığı Defterin Tarifi ve Notlar" ve "Notlar, Yeni Yazımıza Çevirirken Yaptıklarımız" başlıklı beş bölümden oluşan "Sunuş"un (*Age,* s. 10-32) son iki bölümü alınmış, bu bölümlerde ayrıntı olduğu için alınmayan yerler ise "(.......)" ile gösterilmiştir (*Age,* s. 25-32) [ed. n.].

2 Konferans Notları'ndaki imlâ yanlışları, iki türlüdür. Birisi, Z. Gökalp'ın konuştuğu sırada, birkaç addaki seslerin, iyi seçkin işitilemeyişi yüzündendir: "Dokuz-Oğulları, Dokuz-Oğuzlar. Garbî-Oğullar / Garbî-Oğuzlar, Ala/Ana" gibi. Öteki de, pek kullanılmayan Arapça Urug, nesil anlamındaki "Zürriyet"in çokluk biçimi "Zerârî ذراری"nin "زهراری" olarak yazılmasından ibaret gibidir. Z. Gökalp'ta hiç görülmeyen ve çok çabuk yazıp, cümleleri kaçırmamak kaygısıyla, not tutanın yaptığı, kaçınılmaz "devrik cümle"ler, vardır. Böyle cümleler de, tarafımızdan düzeltildi, yani, kendi sözleri, cümledeki doğru yerlerine konuldu.

3 Ziya Gökalp'ın ağabeyi M. Nihat Gökalp'ın kızı.
4 Orijinal metnin 27, 35, 45. sayfaları, bu yayında tıpkıbasım olarak ait oldukları yere, karşılaştırma yapılabilecek yakınlıkta konulmuştur (s. 671, 679, 689). Okuyabilenler YKY'ye bildirirlerse eklenecektir [ed.n.]

I. Konferans

5 Metindeki bütün başlıklar, noktalama işaretleri ve [ ] arasındaki ilâveler, tarafımızdan konmuştur. ( ) içindekiler ise, Ziya Gökalp'ın *Türk Töresi* ve *Türk Medeniyeti Tarihi*'nden alınma veya bizim cümleyi tamamlamalarımızdır.
6 Kâşgarlı Mahmud (*Dîvânü Lugâti't-Türk*, B. Atalay tercümesi; I., s. 343, 436, 453), "Aşağı-Çin"in Kâşgar ülkesi, "Orta-Çin"in Ilıtay ve "Yukarı-Çin"in de Tawgaç ve Maçın da denilen şimdiki Çin olduğunu belirtir. İran destanını nakleden Firdevsî (Şehnâme, meselâ, 4508, 4637. beyitlerde), ilk ulu Türk cihângir hükümdarı Afrasyab'ın ülkesinin, "Türk ve Çin" elleri ve ordusunun, "Türk ve Çin" askerlerinden ibaret bulunduğunu nakleder. Akkoyunlu-Oğuznâmesi "Bahrü'l-Ensâb" da ise, "Çin"in, Türklerin uluatasının oğlu olduğu anlatılıyor (ATSIZ neşri, *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân*, İstanbul, 1961 s. 12).
7 Her üç yer, yazmada boş bırakılarak, üçer nokta konmuştur.
8 Her üç yer, yazmada boş bırakılarak, üçer nokta konmuştur.
9 Her üç yer, yazmada boş bırakılarak, üçer nokta konmuştur.
10 Kâşgarlı Mahmud, bu uğurda şu bilgiyi veriyor: "Tawgaç, Maçîn'in, adıdır. Burası, Çin'den dört ay uzaktadır. Yukarı Çin'e, Tawgaç derler. Tawgaç, Türklerden bir bölüktür; bu diyarda otururlar. Bu sözden alınarak bunlara, Tat-Tawgaç denir" Ve, "Tat-Tawgaç, bu sözdeki Tat kelimesinden Farslılar, Tawgaç kelimesinden de Türkler murad edilir" (I. s. 453-454).
"Tat, bütün Türklere göre Farsça konuşan kimse. –Tohsi ve Yagma dillerinde– Uygur gâvurlarının (Budistlerin) adi. Bunu, kendi ülkelerinde işittim. Tat-Tawgaç derler ki, Çinli ve Uygur demektir." (II, s. 180).
11 *Dîvânü Lugâti't-Türk*, I. s. 453.
12 Aslında bu cümle, böyle boş bırakılmıştır.
13 Merhum Ziya Gökalp zamanında, Hazarlar'ın benimsediği Musa Dini'nin mâhiyeti, ülkemizde iyice bilinmediğinden, "beynelmilel" olmuş sanılıyordu. Hâlbuki, Dağıstan, Kırım, Ukrayna, Polonya ve hattâ bugün İstanbul'daki "Karay/Karayım/Karaim" denilen, anadili ve Tevratı Kıpçak Türkçesinde olan Hazarların kalıntısı "Musevî-Türkler", inanç bakımından Yahudîler'den ayrıdırlar ve "Rabbü'l-âlemîn" fikrine sahiptirler.

II. Konferans

14 Yazmada, "... man"dan önce bir satır kadar boşluk vardır.
15 Bakara Sûresi, 6. âyette adları geçen "Sâbi'în"e, tefsirlerde: "Her dinden bir şey alıp, meleklere taparlar" denilmektedir. Yıldızlar ile gezegenlere tapan Sâbi'ler bizim Haran'da (Harrân), İslâmlıktan sonraları da, uzun zaman yaşamışlardır.

III. Konferans

16 Bu adın, rahmetli hocamız Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan, eski yazmalarda, Türkçedeki "Ordu-Beyi Tigin" anlamına, "Sü-Bek Tigin/Tegin" biçiminde hareketlenmiş olduğunu görmüş ve bu zâtın Isık-Köl yanındaki Barsgan Türklerinden Bahadırlardan, Kara-Arslan oğlu "Kara-Beçkem" lakaplı Çok'un oğlu olduğunu tespit etmiştir (*Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İkinci Baskı, 1970, İstanbul, I. s. 152, 452). 12 yaşındayken Tohsı Türklerince tutsak alınıp, 16 yaşındayken Taşkent'te Sâmânlılar'a satılmış olan Sübektiğin, sonradan kendi soykütüğünü özetlediğimiz biçimde ve kendi oğlu Mahmûd'a bir öğüt olarak Ebû'l-Feth El-Bustî'ye yazdırmıştır (aynı eser, s. 152) Gazne Padişahı Sebük-Tigin'in oğluna öğütlerinin, İstanbul ve Paris yazmalarına göre Farsça metin ve tercümesi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1975, C. VI. Cüz 1-2, s. 203-232.
17 Yazmada, yanlış olarak, "Kumandan" yazılmıştır.
18 "Ecr-i muaccel", bedeli önceden peşin alınan icar (kira) demektir. "Ecr-i müecel" ise, arazinin mahsûlü alındıktan sonra veya yıl sonunda alınan îcâra deniyor. Her ikisine birden, "Icâreteyn" adı verilirdi.

19 Bu cümle, yazmada böyle yarım kalmıştır.
20 Meselâ, Habeşistan ile Yemen'in gerçek fâtihi olup, Diyarbekir Beylerbeyisi iken, Başvezir Sokullu Mehmed Paşa tarafından azledilip, bir kış Karacadağ'da kendisinin altıyüz kişilik "Hâs kulu" ile kalan Özdemiroğlu Osman Paşa, bu askerleriyle, 1 Temmuz 1578 günü, Erzurum ovasında Serdâr Lala-Mustafa Paşa'ya kavuşmuştu. (Dr. Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi*, Ankara, 1976, s. 283).
21 Ziya Gökalp'ın 1339'da (1923) Ankara'da basılan *Doğru Yol* adlı risalesinin "Siyâsî Umdeler" bahsinde, böyle deniyor (*Doğru Yol*, bu cildin 299-317. sayfaları arasındadır).
22 Yazmada, aynen böyle. Önceki cümle ile bir bağı olmadığı anlaşılan bu ibarelerden, Konferansın burasında, birkaç cümlenin, yaprak çevrilirken, yazılamadan atlandığı, anlaşılıyor. Çünkü "Arûs" resmine ait cümlenin başı da atlanmıştır.
23 Bu kelimeden sonra, yazanın mürekkebi bittiğinden, III. Konferans'ın sonuna değin (s. 30-33), hep kurşunkalemle ve daha seyrek yazılmıştır (s. 30, 19.; s. 31, 16.; s. 32, 18. satırdır).
24 Rahmetli Ziya Gökalp zamanında, bilinenler, böyle idi. II. Murad çağında 1443'te yazılı bir "Vakfiye"de, "Müteferrika" adı geçtiği biliniyor. Fatih Sultan Mehmed'in "Kaanûnnâme"sinde, günde kaç akça "ulûfe" aldıkları da belirtilerek, "Vâcibü'r-riâye Ağalar" denilen zâdegânın, kimlerin çocukları olarak "Müteferrika"lığa alınabileceği de, şöyle gösterilmiştir: "Vezîr-i-a'zam oğulları, sâir Vüzerâ oğulları, Nişancı oğulları, Beylerbeyiler oğulları." Sonraları, Padişah'ın maiyetindeki müteferrikalığa, "Sultanzâde" denilen, Padişah'ın hemşire ve kızkardeşlerinden doğma erkekler de alındı. Bütün bunlar için bakınız: *Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, M. Ârif neşri, 1330 İstanbul, s. 18, 20, 25; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkîlâtı*, Ankara, 1945, s. 428-431.
25 "Ser-çeşme" biçimindeki bu Farsça adın, eski Türkçe "ordu-kumandanı" demek olan "Subaşı" deyiminin, zamanla, manâ ve imlâsı bozularak "Subaşı" denilen biçiminin tercümesi olduğu anlaşılıyor.
26 Defterde, yanlışlıkla "Bağdâd" yazılmıştır.
27 Kurşun kalemli notlar, burada bitti. Bundan sonraki sahifeler, yine mürekkeple yazılmıştır.

IV. Konferans

28 Hâriciye Nezâretimizden Âlî Paşa'nın imzasıyla, 27 Şaban 1278 (14 Şubat 1862) tarihinde Ermeniler'e, verilen "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân" imtiyazının tam menti için, bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1950, s. 161-162.
29 Bundan sonra, bir satıra yakın yer, boş kalmıştır. Not tutan zât, buradaki cümleleri yazmayı yetiştirememiştir. Biz ikmâle çalıştık.
30 18 Şubat 1856 tarihli Islahât Fermanı için, o sırada Vak'a-nüvîs olan Ahmed Cevdet (Paşa), şunları yazıyor: "Bu Ferman'ın hükmünce Tebaa-i Müslime ve Gayr-i müslime, kâffe-i hukukda müsâvî olmak lâzım geldi. Bu ise Ehl-i İslâm'a ziyâde dokundu. Mukaddemâ, (Paris'te imzalanacak) Musâleha'ya esâs ittihâz edilmiş Mevâdd-i Erbaa'dan birisi, Hıristiyanların İmtiyâzâtı mes'elesi olup, ancak, istiklâl-i hükümete dokunulmamak şartı ile mukayyed idi. Şimdi ise, imtiyâz bahsi, geri kaldı: Bilcümle hukuk-ı hükûmette, Teba'a-i Gayr-i müslime, Ehl-i islâm ile müsâvî addolunuverdi. Ehl-i İslâm'dan birçoğu:
"Abâ ve ecdâdımızın kanı ile kazanılmış olan hukuk-ı mukaddes-i milliyemizi, bugün gaib ettik. Millet-i İslâmiye, millet-i hâkime iken, böyle bir mukaddes haktan, mahrum kaldı. Ehl-i İslâm'a, bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür, deyü söylenmeye başladılar.
"Teba'a-i Gayr-i müslime ise, ol gün, Raiyet silkinden çıkıp, Millet-i Hâkime ile tesâvî kazanmış olduklarından, anlarca, bir yevm-i meserret -idi" (Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Ankara, 1953, I. s. 67-68).
31 Bakara Sûresi, 62. âyet
32 Lise edebiyat kitaplarımıza da geçmiş bulunan ve "darb-ı mesel" gibi söylenen şu beyitte bu husus ne güzel belirtilmiştir:
"Acem'ün her biri kim Rûm'a gelür / Ya vezâret ya sudûr uma gelür" Buradaki "Rûm" deyimi "Osmanlı Ülkesi" demektir.
33 Bu yüzdendir ki, Mart 1924 başında bizde ikinci meclis tarafından "Halifelik" ilga edildiği sırada, Vilâyet Müftülerine, Ankara'dan gelen ve bu uğurda "Ulemâ ile müşterek ve muvâfık karar verilmesi"ni isteyen telgraflara rağmen, bazı "Müftü"ler, verilecek cevaba katılmamış veya "müstenkif" kalmışlardı.

*Dizin**

* Bu ciltte toplanan kitapların hem özgün hallerinde hem de hazırlayanların tercihleri doğrultusunda özel adlar farklı yazılmıştır. Bunlar mümkün olduğu kadar yazılışları korunarak bir arada verilmeye çalışılmıştır.

"Ziya Gökalp Avrupalıların anladığı manâda âlim değildir. Kendisi, "âlim" ile "ârif"i ayırmaya hususî bir itina gösterdiğine bakılırsa kim bilir belki âlim olmak istememiştir. Ziya, Avrupalıların anladığı manâda filozof değildir, hatta Spengler nevinden hayatın ve Garb medeniyetinin gidişi hakkında orijinal fikir yaymak isteyen bir muharrir de değildir. Ziya'nın şair olmadığını söylemeye lüzum yok, manzumelerini okuyunca anlarsınız. Milliyet cereyanı ve Türkçülük, Ziya'nın yazılarıyla başlamamıştır. Ziya mefkûrecidir demenin de büyük bir manâsı yoktur. Bir adam, eğer insan ise, elbette ideal veya idealler peşinde koşar. Ziya, sadece eski Atina'nın pek iyi tanıdığı Sokrat nevinden bir millet mürebbisi olmaya çalıştı, Şark âleminin pek iyi bildiği pîr, şeyh, ârif nevindeki insanların modern bir tipi idi"

Mehmet Emin Erişirgil, Ziya Gökalp'ı böyle anlatır öğrencilerine ve sözlerine şöyle son verir: *"On senedir, onun gibi değil, hiç olmazsa ona az çok yakın ârif bir adama rastlamadım. Ben sizden onun her fikrini benimsemenizi değil, onun ahlâkî hayatını benimsemenizi istiyorum."*

[*Bir Fikir Adamının Romanı. Ziya Gökalp*]

Ziya Gökalp için söylenen bu sözler tersinden de okunabilir. Onu yeniden okumak, yeniden tartışmak üzere eserlerinin özgün hali ile toplu basımı.

ISBN 978-975-08-1223-1

75 TL

KDV'den muaftır.

